CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY összes művei

Feljegyzések

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

Feljegyzések

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta

BORBÉLY SZILÁRD
DEBRECZENI ATTILA
OROSZ BEÁTA
SZÉP BEÁTA

A kritikai kiadás e kötete a kéziratos hagyaték más kötetekben fel nem dolgozott részének közzétételére vállalkozik, bepillantást nyújtva a költő műhelyébe. Az igen sokféle szöveganyag tekintélyes részét a könyvkivonatok és kijegyzések alkotják. Közülük is külön említést érdemel az a mintegy 130 könyvoldalnyi feljegyzés, amely mind a Kanári-szigetekről szól, kiterjedt és mély ismeretekről, valamint az érdeklődés felfokozott intenzitásáról tanúskodva. Itt kaptak helyet továbbá a kötetek kiadásával kapcsolatos iratok, irodalmi tervezetek és a különféle jegyzetek. A kötet elsődleges célja a forrásfeltárás, a szövegek hozzáférhetővé tétele, mert legnagyobbrészt eddig kiadatlan kéziratokról van szó. A jegyzetapparátus elsősorban a feljegyzésekre vonatkozó adatok összegyűjtését végzi el, valamint a megértéshez legszükségesebb magyarázatokat igyekszik megadni.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

21001000372334
Miskolci Egyetem

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI

SOROZATSZERKESZTŐ

DEBRECZENI ATTILA

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY
Feljegyzések

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE ÉS A JEGYZETEKET ÍRTA
BORBÉLY SZILÁRD
DEBRECZENI ATTILA
OROSZ BEÁTA
SZÉP BEÁTA

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások Közalapítvány
és az Országos Tudományos Kutatási Alapprogram támogatásával

Lektor

KERÉNYI FERENC

A latin és görög szövegek
fordításait lektorálta

SZŰCS GÁBOR

A szerkesztő munkatársa

OROSZ BEÁTA

ISBN 963 05 0744 7 (sorozat)
ISBN 963 05 7923 5 (kötet)

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19.

Első magyar nyelvű kiadás: 2002
© Borbély Szilárd, Debreczeni Attila, Orosz Beáta, Szép Beáta, 2002

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

FELJEGYZÉSEK

KÖNYVKIVONATOK

Kivonatok témákról

1. Kivonatok a Kanári- és más szigetekről

[I.]

I.

Christph. Cellarii Geographia Antiqua juxta et Nova. Edit. VI^a, studio Laur. Reinhardi. Jenae. 1731. II Tom. 12.

I. pag. 258.

„In Occidentali Oceano FORTUNATAS INSULAS et quae hodie Canariae dicuntur,

259.

easdem esse non dubitaturum. Sex Iuba et Ptolemaeus numerant, et in iis unam, cui nomen Canariae sit a multitudine canum ingentis magnitudinis inditum. Poëtae fabulas pro more adiiciunt, incolisque tribuunt beatissimum Statum et immortalitatem, incerti vero et dubii de loco, quem vel iuxta Hispaniam, vel in Britannico mari, aut alibi errabundi quaerunt. Sed ex Iubae descriptione veriora Plinius, et post eum alii. Supra Fortunatas in Septentrionem vergunt PURPURARIAE, hodie Madera et Porto Sancto, in quibus purpuram Gaetulicam tingere rex Iuba instituerat. Quae in austrum Fortunatis subiacent, incertiora sunt, *etc.*"

pag. 261.

„Quae de ATLANTIDE, maiore quam Asia et Africa extra columnas Herculis insula, in Timaeo Plato scripsit, propiora

fabulis sunt, quam ut priscis temporibus cognitam Americam exinde aliquis facile crediderit. Nec certiora Siculus Diodorus adfert, cum Phoenices extra Herculis columnas profectos, tempestatumque impetu abreptos, illam insulam; quam mirifice Lib. V. cap. XIX. laudat, invenisse scribit. Addit Plato disparuisse, Oceani contectam inundatione: et Ammianus Lib. XVII. cap. XVI. (qui et ipsam *Europaeo orbe potiorem* dixit) ad profundos hiatus Erebi abactam aeternis tenebris occultari dicit."

II. pag. 520.

„INSULAE circa Africam sunt in Atlantico Oceano CANARIAE, olim Fortunatae, e regione Atlantis, septem numero, *Canaria* magna, *Teneriffa*, quae altissimum montem *Pico*, habet; *Palma*, *Gomera*, *Ferro*, *Lancerota*, *Madera*, septentrionalior, vt et *Porto Santo*. Subsunt regi Hispanorum, et omnium insularum in urbe Canariae magnae, quae *Civitas Palmarum* est, iuridicus conventus celebratur."

(2.)

Philippi Cluverii Introductionis in Universam Geographiam, tam Veterem, quam Novam Libri VI. Cum integris Joh. Bunonis, Joh. Frid. Hekelii, et Joh. Reiskii, et Selectis Londinensibus notis. Textum ad Optimas Editiones recognovit; Pauca Cluverii, multa interpretum sphalmata obelo notavit; Bunonianis tabulis geogr. passim emendatis novas accuratiores addidit; Praefationemque de Cluverii fatis et scriptis Historico-criticam; cum praecognitis geogr. praefixit Augustinus Bruzen de la Martiniere. Edit. omnium locupletiss. Amstelaed. 1729. 4m. c. Tabl.

pag. 24.

„*Primum Meridianum* Ptolemaeus in *Fortunatis*, quas nunc *Canarias* vocant, posuit insulis: Hispanorum posteà nautae in *Assoribus* insulis: alii etiam in *medio Hispaniae*."

Reiskii Nota, p. eadem

„De *primo* autem *Meridiano* quantum auctores dissideant, Ricciolus declaravit; quantum Hispani et Lusitani ad

Indias partiendas de illo dissederint, Maffeus in rerum Indicarum historia recenset Lib. I. etc."

pag. 25.

„*Longitudo* igitur regionis est spatium Aequatoris, duobus Meridianis, uno Assorum Insularum, unde initium ducitur, altero ipsius regionis aut loci comprehensum."

Bunonis Nota p. eadem

„In assumendo longitudinis principio et collocando Meridiano primo, unde caeteri numerentur, inter ipsos non convenit Geographos. Nonnulli Ptolemaeum, qui eum in Canariis seu Fortunatis ponit insulis, sequuntur. Alii Pyxidis Nauticae Boreochalybodixin notant, quae a Canariis Occidentem versus primum occurrit, in qua hi ipsi multum inter se dissident: alii enim primum Meridianum locant in Orientalioribus insularum Flandricarum *S. Mariae* et *S. Michaëlis*: alii in Occidentalioribus, ut *Corvo* et *Flores*; aliique aliter. Ex quibus efficitur, in locorum longitudine notanda, nisi, unde principium sumatur, pariter annotetur, magnam oriri differentiam. Quamobrem res ipsa flagitare videtur, quo commodius Geographi se exaudiant, et errores declinent, ut unum commune firmumque principium constituatur. Et quum nihil certi a Pyxide hac in parte suggeratur, ratio postulat, terrae locum plenius fixum huic negotio seligi. Et quandoquidem una e Septem Canariis, quae *Juno* dicitur, a Ptolemaeo huic usui dicata sit: rationi consentaneum est, ab hac non discedere. Quod vero etiam unius eiusdemque Insulae termini longitudine inter se differunt, aequum est certam quandam insulam eligi inque ipsa locum exiguum quidem sed notabilem, qui differentiam unius Minuti non inducat. Si enim longitudines locorum usque ad minutum sollicite inquiruntur, omnino necessarium erit, ipsorum principium ne quidem unius minuti ambiguitate vacillare. Huic fini *Stevinus*, celebris Mathematicus, assumsit in *Teneriffa*, septem Canariarum insularum maxima, ditissima et praestantissima, montem *Pico de Teide*; cuius ima spatiosiora sunt; altiora in arctius coëunt, summa in acutum cacumen exsurgunt, et in metae maximae modum erecta videntur. Ut vero Globos terrestreis et Mappas geographicas

ad aliud Longitudinis initium constructas convenire facias oportet... etc. Insularum *Corvo et Flores* longitudo occidentalior est Meridiano *Teneriffae* gradus. 14 2/3."
(*Bruzeniane Notatio ad hanc Notam sic sonat.* „*Hunc Stevini Meridianum Batavorum quorumdam Mappae et Globi adhibent, Galli vero eodem Meridiano utuntur, quo Ptolemaeus; at quoniam ille errore gravissimo omnes Fortunatas sub uno et eodem Meridiano positas coniecerat, ne quid dubii in re tam periculosa remaneat, primum Meridianum in occidentali parte Insulae Ferri, quae ipsa est Fortunatarum occidentalior, constituunt. Hoc Ludovicus XIII. post indicta Doctissimorum totius Europae Mathematicorum comitia Anno 1634. die 25. Aprilis Edicto cavit. Quisquis Arabum tabulas inspicit; eos ab exteriore freti Gaditani ostio gradus plerumque numerare meminerit.")

pag. 88.

Insulas Canarias Hispanus possidet, qua Rex Castellae.

pag. 665.

„Contra Mauritaniam sunt *Fortunatae* ψ

p. 666.

VII numero, quarum una *Canaria* vocitata, a multitudine canum ingentis magnitudinis, ut auctor est Plinius. Unde universae Fortunatae, nunc *Canariae* dicuntur, Hispaniarum Regi subiectae. Ultra versus Septentrionem est *Cerne*, nunc *Madera* ω dicta."

Bunonis Notae pag. 665.

„Nomina harum insularum, quibus vulgo appellantur, sunt, *Ferro, Gomera, Tenariffa, Gran Canaria, Forteventura, Lanzarotta, de la Palma.* Anno 1334. Ludovicus Cerda insolenti ambitione propter successus aliquandiu prosperos *Fortunae Princeps* dictus, auspiciis Petri Arragonum Regis, insulas hasce infeliciter tentavit. Deinde Biscajenses et Hispalenses Anno C. 1393. Henrico III. Castiliae Rege, eas propius aperuerunt: qui ex Lanzarotta Insula Regem et Reginam cum 170. barbaris captivos in Hispaniam duxe-

runt. Anno Chr. 1405. Castiliae Regis auspiciis classis in insulas illas missa est. Inventi sunt in iis barbari spurcis moribus; quibus ignis usus ignotus. *Lanzarotta*, *Forteventura*, *Gomera et Ferro* tunc sunt occupatae. Demum Ferdinandus II. Arragoniae et Castiliae Rex a Didaco Herrera, qui tenebat Insulas hasce, XV. millibus Ducatorum redemit: qui tamen Gomeram et Ferram sibi retinuit Comitatus titulo. Ferdinandus ille deinde reliquas etiam insulas subegit. Omnium acerrime *Canaria* restitit, quae tandem tamen subacta est. Ex quibus *Lanzarotta*, *Ferro et Gomera*, suis gubernantur dominis; at reliquae quatuor sub Hispanorum sunt imperio. In *Tenariffa* est mons praealtus, *Pico* vulgo dictus, cuius cacumina ad spatium XX milliarum Germanicum coelo sereno apparent navigantibus. In Palma Insula aquae non sunt; arbor tamen caelesti rore et perpetuis nebulis irrigua et stillans tantum suppeditat aquae, quantum hominibus et pecoribus sufficit. Ab hac Insula Ptolemaeus longitudines

pag. 666.

locorum numerat; at alii a *Tenariffa* eiusque monte *Pico* maluerunt statuere principium." (*Bruzen ad hanc Notam:* *„alii, ut Clar. Ricciolus, a Palma insula numerare incipiunt)"

„ω *Madera,* a multitudine arborum nomen habet." *Bunonis Nota.*

pag. 667.

Americam „iam *inde antiquissimis temporibus cognitam fuisse Europaeis*, ex Platone simul atque Diodoro Siculo probari potest. Apud *Platonem in Timaeo* sacerdotes Aegyptii narrant Soloni Atheniensi, qui Ioc circiter annis ante natum Jesum vixit, Insulam fuisse quondam contra fretum Herculeum Africa simul et Asia maiorem, nomine *Atlantidem* postmodum vero immani terrae motu, ingentique unius diei ac noctis illuvione, sub vasto gurgite mersam fuisse, ac inde mare, quod eam insulam ac fretum Gaditanum interjacebat, immeabile et inscrutabile redditum, limo paulatim impediente, quem insula subsidens praebuisset. Et Diod. lib. V. tradit, Phoenices vetustissimis inde temporibus, quum extra columnas Herculis Africae litora legerent, ingentibus

ventorum procellis, ad longinquos in Oceano tractus fuisse abreptos; ac per multos dies vi tempestatis iactatos, tandem ad Insulam pervenisse ingentis magnitudinis, in alto Oceani pelago contra Africam in Occasum versus jacentem; cuius solum amoenum ac frugiferum, et amnibus navigabilibus irriguum, sumtuosisque aedificiis instructum. Haec sane insula ex situ ac magnitudine nulla alia esse potest, quam quae nunc vulgo dicitur *America*: nec facile de ea neque *Aegyptii Sacerdotes*, neque *Solon, qui librum de ea conscripsit,* teste Strabone lib. I. neque *Diodorus*, hoc confingere sive somniare potuerunt; quae revera ita esse nunc satis compertum habemus. *Auctor* autem *libelli de Mundo,* qui ab aliis Aristoteli, ab aliis Theophrasto adscribitur, versio vero eius latina Apulejo, alias, praeter hanc nostram, quam Europae, Africae et Asiae nominibus distinximus, tradit esse insulas magnas; antiquissimi illi mortales haud dubie intellexerunt Americam et Magellanicam. Carthaginienses aditu illius insulae caeteros Europaeos prohibuisse, ibidem tradit Diodorus. Quando et qua de caussa Poeni eam navigationem intermiserint, ita ut jam inde a Romanorum imperio ad superius usque aevum nihil de iis terris auditum vel annotatum sit, plane incertum est. I."

Reiskii Nota p. 667.

„Recte Cluverius noster *novum nunc Orbem, superioribus seculis plane ignotum* aggreditur, eumque orbi veteri aut dudum

p. 668.

inter antiquos cognito bene opponit: Ast dememinit sui, aut a prima sententia recessit, dum *Americam inde ab antiquissimis temporibus inter Europaeos cognitam arbitratur.* (*Bruzen N.* *Vide supra p. 47.) Quod si enim ulla huius terrae notitia ex aevo antiquissimo ad Europaeos pervenerit, cur, Phoenicii, Graeci, Romani et Arabici scriptores illam nec geographicis libris, nec certis gradibus definiissent? Atqui non amplius, ubi maxime, orbis cogniti latitudinem, *quam ad gradus meridiani circiter LXXX. longitudinem quam ad gradus aequatoris CLXXX.* Strabo Ptolemaeus et Plinius extenderunt: Cum tamen hodierna nostri Orbis latitudo ad

gradum CXLI. longitudo ad gradum CCCLX. imo ulterius progrediatur. Quid? quod veteres *maiorem orbis longitudinem* ipsi descripserint, quam revera fuit: Quippe qui nihil Europae, Asiaeque ultra Sarmatiam, nihil Africae ultra Aequatorem, nihil Indiae Seres extra Sinasque, nihil ultra Fortunatas Insulas et Africana litora compertum habuerunt. Quid quod *pyxide nautica destituti Oceanum Atlanticum* nec tentare nec superare potuerint: idque supra Lib. I. Cap. XIII. planum fecimus, argumentis contrariis examinatis. Ergo quantum ad *Platonicam Atlantida* spectat, illa immani terrae motu, et aquis marinis obruta jacet: Cum America superstet integra, nec ullis terrae motibus aut aquosis eluvionibus oppressa fuerit. Kircherus vero Mundi Subterr. Lib. II. cap. 13. Atlantidem inter Azores atque Canarias exstitisse, hasque insulas minores ex ejus reliquiis superstites conjectat: Huic conjecturae verisimilitudinem ex nova inducit Insula, quae A. 1638. prope Azores aquis maritimis emersisse copiosius ibidem memoratur et legitur. Non dico esse Geographos doctissimos, qui Atlantida cum Varerio Lusitano commentitiam, aut e fabulis prognatam censeant. Diodorus autem Siculus quae Lib. V Biblioth. de Phoenicio ultra columnas Herculis excursu, et *magna insula reperta* tradidit, haec ad aliam quamcunque Africano litori vicinam commodius referri queunt. Nautica enim Phoenicum veterumque gentium migratio littoribus inhaesit: quod peripli fere singuli testantur. Nec Diodorus cuncta quae retulit, *haberi ea vult pro usquequaque veris, sed satius putat quomodocunque res priscas nosse, quam eas penitus ignorare:* Ita Vossius Libro II. de Histor. Graecis cap. II. recte iudicat. *Auctor* itaque *libelli de Mundo,* qui nec Aristoteles, nec Theophrastus, nec alius e Peripeto fuit, probationem causae huic exiguam addet. De tribus enim orbis partibus, et *insulis praeter eas magnis etiam multisque, non de singulari aliqua terra continente,* qualem Americam cognovimus, et ampla satis et magna loquitur. Interim Phoenices orbem circumnavigasse, non constat: tantum Oceani littora pleraque per partes explorarunt: Ita gravissime Bochartus Lib. I. Chan. cap. 37. ubi de nautica Eudoxi, Hannonis, Hamilconis, Phoenorum que excursione agitur. (*Bruzen.* *Atlanticam veterum nolim ad Americanum littus extendere; nimia enim fit distantia a freto Gaditano, cui ex testimonio scriptorum vicina esse

debuit. Cum Plato de Atlantica loquitur, non dicit eam exstare, sed exstitisse; Solonem, qui iam ante annos circiter ducentos vixerat, peregrinantem in Aegypto inducit, eumque ab Agyptio sacerdote audientem, quandam fuisse olim insulam Atlanticam undis absorptam. Rudbeckius, Svecus, vir eruditione magis, quam iudicio pollens, Atlanticam de sua Svecia intelligit; quo iure trutinandum lectori relinquo. Veteres credidere Hispaniam cum Africa quondam fuisse coniunctam, nullo intercedente freto. Aquas vero ex Euxino ponto exuberantes ita Mediterraneum mare auxisse, ut inter montes qui postea Columnae Herculis dicti, viam sibi in Oceanum faceret: tunc Atlantica, si quae fuit, periisse facile potuit. Vide hanc conjecturam fusius explicatam in nostro Dictionar. geogr. ad vocem *Atlantica*... Americae mappae Sansonum infra nihilum reputandae.)"

pag. 46.

„*Oceanum Atlanticum,* I. qui est inter Europam, Africamque et Americam, antiqui mortales quando primum navigare coeperint, haud facile dictu est. Notam fuisse Aegyptiis Graecisque *Americam,* eoque *Carthaginienses*

p. 47.

navigasse, post suo loco ostendam. *...Medio mundi saeculo, quum *Graecis, Romanisque* una tantum continens, quam Europae, Asiae, Africaeque nominibus distinxerant, cognita fuerit, de huius circumnavigatione narrat *Plinius* a) Lib. XI. cap. LXIX. (Lib. II. cap. LXVII) *a Gadibus Columnisque Herculis* Hispaniae et Galliarum circuitu *totum* sua aetate navigatum fuisse *Occidentem*... Carthaginis vero potentia florente, Hannonem circumvectum a Gadibus ad finem Arabiae, navigationem eam prodidisse scripto: sicut ad extera Europae noscenda missum eodem tempore Himilconem. Praeterea Nepos Cornelius auctor est, apud eundem Plinium, Eudoxum quemdam sua aetate, quum Lathyrum Aegypti Regem fugeret, Arabico sinu egressum, Gadeis usque pervectum. multoque ante eum Caelius Antipater ibidem affirmat, vidisse se, qui navigasset ex Hispania in Aethiopiam commercii gratia...

Reiskii N. pag. 46.

„I. Antiqua Oceani navigatio instar Geographiae veteris manca, imperfecta, erronea fuit, *particularis tantummodo sive partialis et litoralis,* adeo ut nautae litoribus inhaererent, nec in altum quacunque provehi possent; nam interdiu conspectis insulis, montibus et promontoriis, noctu observata Helice et Cynosura, itemque stellis paulo proximis juvabantur. Nostri nunc indice gaudent magnetico (quem Joh. Gojae Italo eique Amalfitano A. C. 1302. circiter debemus) quo non Meridiana tantum linea, sed plaga septentrionalis etiam notatur, vel exactius, vel obliquius paulo cum declinatione, quam *Chalyboclisin* vocant..."

Bruzen N. pag. 47.

„(*Non satis sibi constat Cluverius. Nam Americam a Veteribus cognitam asserit, et in Lib. VI. cap. XI. eandem *Novum orbem superioribus saeculis plane ignotum* definit; ac rursus sui ipsius immemor in eodem capite paucissimis interjectis lineis Americam *jam inde antiquissimis temporibus cognitam fuisse Europaeis,* disserit... De America veteribus incognita vide tentamen nostrum Geographicum *Memoires Hist. et Crit. Decembre. 1722.")*

Hekelii N. p. 47.

„a) Lib. II. cap. LXVII. secundum Edition. Geleniano-Froben. in fol. p. 20. Quae citatio etiam in ultima illa Edition. Vorstiano-Amstelod. est repetita. (**Bruzen.* Jam errorem emendaverat Philippus Labbe S. J. in Edit. Paris. A. 1661. et in alia. A. 1653. Locus ille Plinianus recte indicatur.)"

Bunonis N. p. 47.

„...Pius etiam Pontifex Asiam describens ait, in Otthonis Imperatoris Teutonici vita legi Indicam navim una cum indicis mercatoribus in Germanico litore fuisse deprehensam, ibique ventorum vi ex Oriente propulsam constitisse... Verum, antiquis temporibus navigationem (ex Europa in Indiam Or.) non fuisse ignotam, etiam *C. Julius Solinus* testatur, qui tradit, totum Meridiei aequor ab India usque

in Hispaniam fuisse navigatum: idque probat Iubae regis testimonio...

pag. 48.

(**Bruzen N.* „Vide praeterea Danielis Huetii *De Navigationibus Salomonis* egregium libellum et eiusdem *Histoire du Commerce et de la navigation des Anciens.* Multa egregia suppeditabit Ricciolus in Geographiae et Hydrographiae reformatae lib. 3. qui Periegetus dicitur, cap. 22. ubi praecipuas navigationes ad Orbis Novi, aut quasi novi Orbis, regiones ab Anno Christi 1270. ad sua tempora recenset, insigniores vero aliquanto fusius designat...)"

Reiskii N. p. 49.

„...Periplus Hannonius exiguam apud priscos fidem invenit, deque suspectis rebus proverbio locum dedit: vid. Voss. in Hist. Graec. Lib. IV. Navigatio item Eudoxi Cyziceni tota, quam Heraclides Ponticus et Corn. Nepos prodiderunt, a Strabone, gravissimo auctore, tanquam fabula inepta exploditur. Lib. II. Quidni explodamus Indos ab rege Svevico ad Q. Metellum Celerem dono missos, et tempestatibus ad mare Germanicum abreptos?...

pag. 50.

nisi naturae ac veritati historicae vim faciamus?... Confer Casp. Varerii Comment. de Ophira, ubi ad veterem navigationem multa invenies. Bocharti Geogr. Sacr. Lib. II. c. 27. (**Bruzen N.* Huetii Navigatio Salomonis Amstel. A. 1698. 8. – Eandem materiam in nostra Geographiae historia pertractavimus.")

NB. *Herrm. Conringius in Epistolae ad Bunonem. In eadem hac Edition.*

„De America, Insulisque Australibus, omnia doctissimos quoque veteris aevi latuerunt. Nec enim moror de Atlantide Platoni prodita, aut illos S. Clementi Romano in Epistola ad Corinthios memoratos trans Oceanum mundos, aut denique felices Phoenicum et Carthaginiensium ultra Herculis Columnas navigationes, et quae hisce sunt similia: Platonica

enim illa fabulis simillima, saltim incertissimae fidei; et mundi Clementis transmarini nihil forte sunt aliud, quam Britannia, aliaeque Oceani insulae, ceu visum est Patrico Junio, etsi aliter videantur accepisse Origenes, Hieronymus, Epiphanius, et Photius: Navigationes postremò Phoenicum et Carthaginensium ad Cassiteridas aliasque insulas, perrexisse ad Insulas Capitis Viridis, fortassis etiam ad Fortunatas, ut non est vero absimile, ita ulterius ivisse, fidem indubitatam haud meretur. Non etiam quidem negaverim, debuisse merito jam tum olim saltem sapientioribus quibusque suspiciones nasci, de vasta telluris trans Oceanum amplitudine, vel eo, quod caeteroquin altera pars telluris alteri nimium praeponderaret, atque ita centrum magnitudinis terrae cum centro universi non possit convenire." Sed id fecere pauci: vulgus non item, etc.

(3.)

Notitia Orbis Antiqui, s. Geographia Plenior. Christph. Cellarius ex vetustis probatisque monumentis collegit, et novis Tabulis geogr. singulari cura et studio delineatis, illustravit. Editio II. cum notis L. Jo. Conr. Schwartzii. Lipsiae. 1732. II Tomis. 4m.

T. II. pag. 967.

„Additamentum de novo orbe, an cognitus fuerit Veteribus.

I.

Americam a ducentis amplius annis sollertium hominum studio detectam fuisse, nemo est qui ignoret. An eadem etiam antiquitus fuerit cognita, difficulter iudicatur. Silentium geographorum et historiarum conditorum non levi argumento est, quo veteribus innotuisse negemus. Accedit difficultas navigandi sine pyxide nautica, qua destituti priores haud procul a litore navigabant, oram legentes, aegre se medio committentes mari. Quis inde credat vastum Oceanum, qui inter Americam et Europam aut Africam est, sponte ac consilio subiisse, et emensos esse: ac saepius trajecisse, revertisseque feliciter.

1735 MISKOLCI EGYETEM

II.

Nihilominus sunt rationes non poenitendae, quae persvadere fortasse possint, saltem probabile reddere, non plane ignotum fuisse antiquis orbem illum, seu amplissimas regiones, quae trans mare sunt Atlanticum. Nam Africam circumnavigatam fuisse, quamquam raris exemplis, tamen multorum testimonio demonstrari posse videtur. Herodotus lib. IV. cap. XLII. tradit, Phoenices, a Neco Aegyptiorum rege missos, e Rubro mari solvisse et biennio consumto venisse ad columnas Herculis, et per illos remeasse in Aegyptum. Et Plinius lib. II. cap. LXVII. refert, Hannonem Carthaginiensem *a Gadibus ad finem Arabiae circumvectum* esse. Et, auctore Cornelio Nepote, recenset, Eudoxum quemdam, cum Lathurum Regem fugeret, Arabico sinu egressum, Gades usque pervectum: item, Q. Metello Celeri, Galliae proconsuli, *Indos a Rege Svevorum dono datos, qui ex India commercii caussa navigantes tempestatibus essent in Germaniam abrepti*. Sed ut hi, ita et alii tempestate ac casu abrepti navigarunt, aut, si consilio, litora tantummodo legerunt, quod nihil adfert ad immensi Oceani trajectionem.

III.

Nihilominus de iis, quae trans Oceanum sunt, non nihil tradiderunt, e quo colligas, notitia illorum non omni fuisse destitutas. Platonis insula *Atlantis*, in Atlantico Oceano sita, videtur rem conficere: de quo in Timaeo et Critia mira perscripsit. Ibi pag. 475. *Traditur vestra civitas restitisse olim innumeris hostium copiis, quae ex Atlantico mari profectae prope cunctam Europam et Asiam obsederant.* Τότε γὰρ πορεύσιμον ἦν τὸ ἐκεῖ πέλαγος· νῆσον γὰρ πρὸ τοῦ στόματος ἔιχεν, ὃ καλεῖτε (ὡς φατε ὑρεῖς) Ηρακλέους σήλας. ἡ δε νῆσος ἅμα Λιβύης ἦν καὶ Ασίας μειζων. *Tum enim navigabile illud mare erat. Insulam enim ante ostium habebat, quod vocatis, ut ipsi dicitis, Herculis columnas, insula autem maior est quam Africa et Asia simul sumtae.* Repetit in Critia post principium praesertim quod ad magnitudinem Insulae attinet. Haec vero si tanta fuit, non videtur ab America abludere.

IV.

Sed obstant alia; vicinitas ostii ad Columnas Herculis: ante quod dicitur sita fuisse, a quo longissime abest America: deinde regium illius insulae imperium, quo Europam usque Etruriam, Africam usque Aegyptum possederint; etiam bellum cum Atheniensibus gestum; et insulae ulteriores, in quas ex Atlantide navigatio instituta fuerit; cum ipsa magnitudine vastissima, et quae praeterea Critias a Solone in Timaeo dicitur accepisse, fabulae, quam historiae, similiora. Quamobrem interpretum multi allegorice haec explicant, a sensu, quem littera fert, recedunt. Neque id pronum ad fidem est, quod additur ibidem, terrae motu et tempestatibus concussam insulam subsedisse, ipsumque mare, quod insulam obruisset, propter limum et coenum navigari amplius non posse. Quid multa? ait, ἠφανίσθη, *disparuit* insula, nusquam super est.

V

Sed missa Platonis Atlantide, aliorum opiniones vel divinationem audiamus, de terris trans Oceanum. Antiquissima est traditio, quam Aelianus lib. III. Variarum cap. XVII. ex Theopompo refert, dixisse Silenum Midae regi in colloquio, *Europam, Asiam, Africam insulas esse, quas undique Oceanus circum fluat*: ἤπειρον δὲ μόνην εἶναι ἐκείνην τὴν ἐξω τούτου τοῦ κόσμου, *continentem vero unicam esse illam, quae extra hunc mundum existit*. Non dubitanter hic, sed pro certo dicit, extra notum orbem, id est Africam, Asiam, et Europam esse unicam et maiorem continentem, quae alibi esse non potest, quam trans Oceanum, illas notas partes, quas Insulas vocat, ambientem.

VI.

Cautius propiusque a vero Aristoteles de Mundo cap. III. ἡ οἰκουμένη σύμπασα μία νῆσός ἐσιν, ὑπὸ τῆς Ατλαντικῆς καλουμένης θαλάσσης περιῤῥῖέομένη. Παλλὰς δὲ καὶ ἄλλας εἰκὸς τῆς δε ἀντιπόρθμους ἄποθεν κεῖσθαι τὰς μὲν μειζους ἀυτῆς, τὰς δὲ ἐλάπτους, ἡμῖν δὲ πάσας πλὴν τῆσδε, ἀοράτους. *Omnis habitata terra una insula est, mari, quod Atlanticum vocatur, circumdata. Probabile autem, multas alias, huic*

procul trans mare obversas esse, maiores hac nostra quasdam, quasdam minores; omnes tamen, praeter hancce, nobis invisas. Dum εἰκὸς, *probabile* dicit, modeste loquitur, non temere adseverat, non incerta relatione inductus, sed sua persvasus ratione, esse in tam vasto terrarum orbe plures post Oceanum terras, quam quas cognitas habemus; quia probabile, alteram et maiorem partem pariter, ut nostram, esse maribus et terris distinctam, non totam aquis oppletam: et illas ἀντιπόρθμους vocat, id est, mari nostro ex altero latere oppositas terras.

VII.

Postquam autem Fortunatae Insulae sive Canariae repertae fuerunt, minus de aliis et majoribus insulis sive terris dubitatum est: quidam vero Atlantidem cum Fortunatis confuderunt, in quibus Diodorus est Siculus lib. V. cap. XIX. vnam permagnam insulam dicens in Occidentali Oceano esse, plurium dierum navigatione disiunctam ab Africa, eamque fertilitate tanta amoenitateque, etiam tam salubri aëre, fontibus, fluminibus, ut Θεῶν τινῶν, οὐκ ἀνθρώπον ἐμβιωτήριον, *deorum quorundam, non hominum domicilium* videatur. Sed haec fabulae multum admixtum habent, sicut et reliqua Theopompi, quae dicto loco Aelianus enarrat, pleraque sunt fabulosa, in quibus et Meropis terra Theopompi, quam Apollodorus apud Strabonem lib. VII. pag. 207, ut fictam, reiicit.

VIII.

Aristoteles supra modeste cauteque sensit de iis, quae trans Oceanum dicantur posita; at libro de Mirabilibus auditis, si idem utriusque auctor est, confidentius scribit, in mari extra columnas Herculeas quondam Carthaginienses insulam invenisse ἐρήμην, *hominibus vacuam*, cetera rebus omnibus abundantem, in quam saepius Carthaginienses navigarent, quidam etiam ob loci felicitatem ibi sedem figerent; vetuisse senatum civitatis sub capitali supplicio, ne quis in posterum in illam navigaret, ne quid Carthaginis felicitati detraheretur. Sed et hoc in incertis relinquendum: quod etiam, si vera sit historia, haud est sufficiens, ut Americanas Carthaginiensium navigationes nobis persva-

deat: nec cum Atlantidis fabula consentit, quae πολυάνθρωπος describitur, quasi reges habeat, exercitus emittat; quum haec ἐρήμη fuerit, hoc est, nullis habitata hominibus.

IX.

Nihil ergo amplius, quam conjecturam transmarinae terrae, veteribus patuisse, admodum probabile est, cui nescio qua divinandi arte spem futurae detectionis adiecerunt. In his est Seneca, tragicus poeta, in Medeae actu II extremo:

Venient annis saecula seris,
Quibus Oceanus vincula rerum
Laxet, et ingens pateat tellus,
Tethysque novos detegat orbes,
Nec sit terris ultima Thule.

Non vane dictum, quia eventus respondit. Vnde vero notitia? ex sola ratione, an rerum etiam experientia? nihil certi definire possum: probabile tamen est, alterum orbem non plane antiquis ignotum fuisse, et omnino quosdam in eum invectos revectosque, qui famam de eo sparserint: utrum casu autem in illum inciderint, an consilio et inquirendi studio profecti, divinare non possumus.

X.

At fabulosae sunt veterum narrationes. Esto fabulosas esse seu fabulis permixtas, ut solet de rebus peregrinis et longissime remotis; non autem quae fabulosa sunt, propterea sunt penitus falsa. Quid fabulosius freto Siculo? nec vero ipsum propterea fretum negatur. Sub fabulis etiam aliquid veri plerumque latet, quae separanda sunt, quod Macrobius lib. I. Somn. Scip. cap. II. dixit, *fabulas a fabulosis secernere.* Multi in hoc Argumento versati sunt, sed praecipue clarissimi nobisque amicissimi viri JACOBI PERIZONII modestiam probamus, qui in Aeliani dictum locum ita commentatus est: *Fabulosa haec ducit et fabulis accenset Meropida hanc terram tum Noster* (Aelianus) *tum Apollodorus apud Strabonem lib. VII.* (pag. 207. edit. Casaub.) *Et merito. Nullus tamen dubito, quin veteres aliquid crediderint vel sciverint, sed quasi per nebulam et caliginem, de America, partim ex*

antiqua traditione ab Aegyptiis vel Carthaginiensibus accepta, partim ex ratiocinatione de forma et situ orbis terrarum: unde colligebant, superesse in hoc orbe etiam alias terras praeter Asiam, Africam et Europam. In hac viri eruditissimi sententia adquiescimus: quae addunt alii, cum incertis et fabulosis missa facimus: etcet."

Georg. Hornii Historia Ecclesiastica, Melch. Leydeckeri et Dan. Hartnackii Notis et Observationibus illustrata. Accedit Lud. Capelli Compendium Hist. Iudaicae, una cum duplici Hist. Hornianae Supplemento, M. Leydeckeri ad An. 1587, et Jo. Dan. Crameri usque ad praesens Seculum perducto. Francof. ad Moenum. 1704. 8. In fine legitur: Georg. Hornii Brevis et perspicua Introductio in Historiam Universalem. – Cuius

pag. 106.

„Historia Insularum Fortunatarum.

PERIODUS I.

Canon.

Insularum Fortunatarum singulae suos Reges vel Duces habuere.

Explicatio.

Insulae Fortunatae, collapso Imperio Romano, inaccessae et incognitae manserunt usque ad A. C. 1370. quo Hispani eas iterum aperuerunt. Tunc temporis ea incolarum simplicitas fuit, ut igne et ferro, duabus ad vitam humanam maxime necessariis rebus, carerent. Quaelibet Insula peculiarem linguam ac regimen habebat. Praecipua earum fuit *Magna Canaria,* divisa in duo regna Theldae et Galderae. In illa A. C. 1430. quidam nomine *Daramas,* in hac *Gvavartama* regnabat. Insula *Teneriffa* Duces habuit novem libera electione succedentes.

Canon.

Regnum Insularum Fortunatarum a Francis occupatum fuit.

Explicatio.

Circa A. C. 1370. *Robinus de Bracamonte,* Franciae Archithalassus, has Insulas pro filio suo *Joanna de Betangouri* regio titulo impetravit: qui, debellatis Barbaris, regem *Canariae, Lanzarottae, Fortaventurae, Gomerae et Ferro* se appellavit. Cui ordine successere *Menardus, Petrus Barba, Ferdinandus Berazza et Didacus de Herrera,* qui omne jus suum transtulit ad *Ferdinandum* Regem Hispaniae; a quo tempore Insulae Canariae Imperii Hispanici pars fuerunt.

*Addantur hic ea, quae Autor (eo ipso Hornius) in *Orbe Imperante* p. m. 583. et *Arca Mosis* p. m. 493. annotavit."

[II.]

A.A.A.

APROSITOS, vagy Aprosita, hozzájárulhatatlan Sziget, némellyek szerént Lanzarotta, mások szerént Porto Santo. 15 mértföldnyire Maderához Észak és napkelet között. Sanson azt tartja hogy az Isla de San Borondon, melly más képpen Ombriónak mondatott, és a mellyről mondják ma a' Spanyolok: L'incantada e non trovada. *H. Aprositos.* Ezt Hoffmann költött Szigetnek, Vossius pedig Teneriffának tartja. *H. Insula.*

ALPHONSUS Castellanus. Ennek ajándékozta a' Pápa a' Canaria Szigeteket 1346 eszt. *H. Fortunatae.*

ALEGRANZA, kisded Sziget kikötővel. *Szászky. Hübner Vollst.* És egy erős Kastéllyal, mellybe a' Spanyol Garníson fekszik. *H. Vollst.* Alkalmatos a' kikötője 's egynéhány vár van benne. Grammaeus, Afr. l. 9. c. 5. *H. Alegranca.*

ÁRPA. Teméntelen bőséggel terem mindenütt: jelesben Teneriffába. *Hübner Vollst.*

ATLANTICA SZIGETEK, két Sziget, mellyek beatáknak 's fortunátáknak neveztetnek, keskeny tenger választja el őket egymástól, Libyától (Áfrikától) 10,000 Stadiumnyira feküsznek. Ritkán esik itt essö, az is középszerű: a' Szelek többnyire kellemetesek és harmathozók: a' föld kövér, és semmi emberi munkától nem mivelődvén, igen édes gyümöltsökkel kínálja a' henyélő sokaságot: a' levegő tiszta és mértékletes, és az idők' Szakaszi szerént középszerű változási vagynak. Mert a' földről fúvó szelek, a' Bóreás és Ákviló, a' messzelétel miatt, temérdek és kietlen útakon jövén, elfáradnak, míg ide érnének: a' tengerröl fúvók pedig, az Argesták és Zefirusok; hívesítők, és ritka 's mérséklett lanyházó esőket hoznak ki a' tengerről. Homerus, Horatius, 's a' többi Poéták azt mondják, hogy itt vannak az Elysiumi mezők. Ezeket, úgy látszik, Plinius Hesperideseknek nevezi; mert úgyis kettőt számlál az Átlánti tengerbe, 's azt mondja, hogy azokhoz az Atlás hegyétől 40 nap alatt hajókázhatni, túl a' Gorgonokon. Talám Spagnola, és Cuba lesz. Lásd Orteliust. *H. Atlanticae.*

ATLANTIS. Hajdan, a' mint sokan állítják, Napnyúgot felé az Ó és Új Világ között egy nagy Sziget feküdt, mellyet a' legrégibb Irók Atlantisnak neveztenek. Míg ez a' föld megvolt a' Természetbe; a' két Világ lakosinak közösülések volt egymással; és ez az Atlantis' Szigete valósággal nem egyéb lehetett, hanem épen a' Salamon ÓFIRJA. De annakutánna az egész Sziget elveszett, és már ma nem maradt semmi egyéb meg belőle, a' CANARIA, a' Capoverdi, és az Ázori Szigeteken kivűl. *Hübner Vollst. – pag. 675, 676.* ...Atlantis, vagy Atalantis. – De ez, a' mai América é; vagy pedig Európa és América között egy illyen nevű Föld fekütt é; 's talám elveszett idővel: azt mások állíthatják meg. *Uő. pag. 810.* Ezek lehettek a' régieknél nevezetes Hesperides Szigetek is. *Cs.* Igen nagy Szigete a' Nyúgoti Oczánnak, mellyet, a' mint Plátó írja, a' tenger nyelt el. Erről úgy vélekedik Becmann *Histor. Ins. c. 5* hogy az Ázori és Canariai Szigetek között volt, és ezek annak a' maradványi; sőt hosszason is megmutathatni, azt állítja. Sokan a' Plátó' Atlantisát Amérikának tartják. *H. Atlantis.* Minthogy a' Tenger sok Földet elnyél, mos, és szaggat, és e' miatt ujjabb Szigetek származnak: nem láttzik az igazságtól messze esni, a' mit hajdan Plato az Atlantisról irt, a' melly némellyek

itélete szerént az Azori, és Canaria Szigetek között. *H. Insula.* Mi légyen nem tudni bizonyossan. De Sanson sok Holmival igyekezik megmutatni hogy ez America: melyhez igen hozzá is lehet vetni. *H. Insula Atlantis.*

ALMA, Terem Teneriffába. *Hübner Vollst.*

APRATZK. (Apricosen.) Terem Teneriffába. *Hübner Vollst.*

B.B.B.

BARATZK. Terem Teneriffába. *Hübner Voll.*

BOR. Drága jó terem Roca' Szigetébe. *Szászky.* Az idevaló boroknak neve Sekt. *Hübner Vollst.* (Bőven terem Maderába is.) *Uő.*

BABÉR. *Szászky.* Egész erdők vagynak belőle Teneriffa' Szigetében, mellyekbe sok 1000 Kanarak fészkelnek. *Hübner Vollst. etc.*

BETENCOURT, (Jean de) Frantzia volt, ő találta fel mintegy a' Canaria Szigeteket 1402 Eszt. és azokat bírta is Királyi titulussal III Henrik Fr. Király' ajándékozása után, de úgy mint a' Frantzia Korona' Feudumát. A' Maradéki pénzen adták el a' magok jussát a' Spanyoloknak. *H. Vollst.* 1405 feltalálta Fierte Ventura' Szigetét *Uő.* Frantzia nemes, meglátogatta a' Canariákat 1346 eszt. *H. Canaria.* Normandiai Nemes, feltalálta Ferro' Szigetét 1402 eszt. *H. Ferro.* És a' Canariákat. *H. Fortunatae.*

BÚZA. Teneriffában. *Hübner Vollst.*

C.C.C.

CAPRARIA. Ptolemeusnál Casperia. Niger szerént Forteventura melly Canariatól 6 mértföldre esik. Baudrand szerént Pálma, mellynek kerülete 15 mértföld. *H. Capraria.*

CANARIA SZIGETEK. Feküsznek Áfrikának Napnyúgoti partjával általellenbe, széllyel, az Atlanti Nagytengerben, szemközt az Átlás' Bértzeivel. Földjök igen bő és termékeny. Nevezetesebb Hozományjaik gabona, bor, tzitrom, narants, dinnye, sokféle fái gyümöltsök, tzúkornád, mástiks, babér, Santo: vagyis Szentfa, gummi; marha, vad, ketske, tengerinyúl, és Kanármadár. – Hajdani nevek Insulae Fortunatae; ma az Áfrikaiaknál Elbárd. Számok 15, mellyek közűl nevezetesebb 10, a' mellyek mind a' Spanyol birtokábann vagy-

nak. (Ide járúl még 4 Sziget, melly a' Portugallusoké.) – Lakossaik 1. Ott-termettek, 2. Európaiak, névszerént Spanyolok, 's a' t. Vallások Pápista. Igazgatja őket egy Gubernator. *Szászky.* Lásd a' többit *Canaria* Tzikk etc.

CANARIA, vagy Nagy Kanaria' Szigete, nevét vagy a' Canna azaz Tzúkornádtól, vagy a' Canis azaz Kutyáktól vette. Ebbe van *Canaria,* vagy *Cita de Palmes. Szászky.* Feltaláltatott 1442 eszt. Kerűlete mintegy 50 Német mföld. Itt lakik a' Spanyol Gubernator. Lakosait 9,000-re vetik. Esztendőbe kétszer aratnak. A' Marhák közűl legjobb dísze van a' Ketskének; a' termés közűl pedig a' bornak. Bizonyosnak állítják, hogy esztendőn által tsak az egy Angliába 16,000 hordó Canarien-Sekt megy ki. *Hübner Vollst.* Nevét a' nagy kutyáktól vette. Plinius lib. 6. cap. 32. *H. Canaria.*

CITA DE PALMES, Fővárosa Canária' Szigetének, mellyben lakik a' Püspök. Itt van a' Fő Törvényszék, és egy erős Kikötő. *Szászky.* másképp *Canaria. Szászky.* Ciujdad de las Palmas. Nagy, szép, és népes, jó Kikötője van. Itt mindég tartózkodnak idegenek. *Hübner Vollst.* Van vára. *H. Canaria.*

CANARIEN-ZUCKER. Lásd *Tzúkornád* Tzikk.

CANARIEN-SECT. Lásd: *Bor, Sect,* és *Szőlő* Tzikk. – Bizonyosnak állítják, hogy esztendőnként tsak Angliába 16,000 Hordó Canarien-Sekt megy ki. *Hübner Vollst.*

CANARIA-MADARAK. Lásd: *Kanár* Tz.

CANARIA SZIGETEK, Feküsznek általellenbe a' Marokkai Birodalommal. Nagy Kutyák teremnek bennek. Fortunataknak neveztettek az ott termő sok drágalátos gyümöltsök miatt. Levegője igen forró. Földje ellenben felette termékeny. A' Marhatartás jól megy. Az erdők tele vannak jóféle vadakkal és madarakkal: ezekhez tartoznak a' Kanarak is. Tzúkornád bőven terem, 's abból készűl a' szép Canáriai Tzúkor. A' Spanyolok ültettek itt legelőször Szőlőket, ezek termik ama delicat Canarien-Sektet. Történeteit lásd a' *Historia* Tz. etc. – *Hübner Vollst.* – Ezek a' Szigetek lehettek a' híres HESPERIDES Szigetek is; az elveszett ATLANTIS' Földének maradványi. *Cs.* – Ide tartoznak az ATLANTICÁK. Cs. Azt írja Diodorus Sic. *lib. 5.* hogy a' Phoeniciabéliek közűl némellyek, egy igen termékeny Szigetre találtak, a' melly általellenbe vólt Áfrikával; és még azon feljűl, hogy a' Cartágóbéliek mindent elkövettek, hogy ez a' Sziget az Európai-

ak előtt esméretlen maradjon. *H. America.* Hofman 7 emlit közűlök. Feltalálta Lajos Claraemonti Gróf, Alphonso de la Cerdának, kit Exhaeredatusnak neveznek, a' fija, 1343 eszt. Meglátogatta J. Betancourt, Frantzia Nemes, 1346 eszt. – Sok változások után a' Spanyolokra jutottak ezek a' Szigetek. Lakosai Keresztyének, kiknek Püspökje Canariába lakik. Földjök igen bővön terem gabonát és drágalátos bort. Lásd: Baudrand. Sanut. Linschot. Mariana. Gramaeus. 's a' t. *H. Canaria.* Neveket vehették a' Canarius népektől, a' kik az Átlás' hegye' környékén laktak, 's azzal éltek, a' mivel a' kutyák, a' mint Plinius említi, *5. l.* 's ő belőle *H. Canaria. Lásd Fortunatae.*

D.D.D.

DINNYE. *Szászky.*

E.E.E.

ELBARD, másképpen Pico. – Az Áfrikaiak így hívják a' Canáriai Szigeteket is. *Szászky.*

ÉRTZ. A' Pico' körűl lévő Kősziklák rész szerént Réz- rész szerént Ezüst-értz formát mutatnak. *Hübner Vollst.*

EZÜST. Ezüst-értz formájúak a' Pico körűl való Kőszirtok. *Hübner Vollst.*

F.F.F.

FORTEVENTURA' Városa, ezen nevű Szigetnek déli oldalán 21 mföldre Áfrikától. *H. Forteventura.*

(FUNCHAL VÁROSA, van Madera' Szigetében, Püspök lakik benne. *Szászky.* vagy Fuenchal. *Szászky.*) Főváros. Magos helyen fekszik. Nagyon népes, mivel benne lakik a' Püspök és a' Gubernator. *Hübner Vollst.* Püspöki város, a' Lisbonai Érsek alatt, Madera' Szigetének feje, ennek napkeleti részén. Capo de St. Vincenttől 116, az Afrika' partjától napnyúgotra 75 mföldnyire. *H. Funchala.*

FERRO, vagy Ferri' Szigetje. Ebbe van a' híres Santo vagy Szentfa. Innen húzódik keresztűl az Első Meridianus. *Szászky.* Lásd: *Meridianus* etc. Nem nagy Sziget. Nevét a' vastól vette, mert a' földje nedvesség nélkűl szükölködvén, vas keménységű. *Hübner Vollst.* Fővárosa Hiero. *Hübner Vollst.*

Hajdan Pluvialia. *H. Canaria.* Híres amaz tsudálatos élőfáról, melly az egész Szigetnek (a' melly felette vizetlen) elég vizet szolgáltat. *H. Canaria.* Legvégső az Otzánba. Ebbe egy tsudálkozásra méltó dolog vagyon, melly felyűlhaladja a' Világnak minden tsudájit. – Az elsűlt és száraz földön semmi víz ér nem találtatik, kivévén a' tengerpart' környékét, ahol valami kevés vizet találni, de a' melly kevés is, távol is van, és így a' Szigettel tsekély, 's mondhatni majd semmi jót se tesz, és így a' szomjúság miatt eltikkadt embereken nem segít. *Láss alább többet. H. Ferri.*

FORTE VENTURA, Fierte Ventura' Szigetje. Áfrika felől. *Szászky.* Bethencourt találta fel 1405 eszt. *Hübner Vollst.* Hajdan Capraria és Casperia. *H. Canaria.* Van benne hasonló nevű Város, a' déli oldalán. 21 mföldre Áfrikától. *H. Forteventura.* Niger szerént Capraria, vagy a' mint Ptolemeusnál van Casperia, esik 6 mföldre Canariától. *H. Capraria.*

FÁK. Santo, Palma, sokféle Gyümöltsfa, Mastiksfa, Babérfa, Gummifa: *Szászky.* (Sárkányvérfa) Almafa, Apratzkfa, Baratzkfa, Babérfa, Körtvélyfa, Narantsfa, Pomagránátfa, Tzitromfa. *Hübner Vollst.*

FORTUNATAE INSULAE, így hítták hajdan a' Kanáriai Szigeteket. *Szászky.* Az ott termő gyönyörű Gyümöltsökért. *Hübner Vollst.* Hofman 7 Szigetet számlál. *H. Canaria.* A' sok szép gyümöltsöktől, vagy a' levegő' jóságától (a' fructuum ubertate, vel aëris bonitate) vették ezt a' nevezetet; Mauritaniának végénél napnyúgotra feküsznek. Strabo lib. 3. és Plinius lib. 4. Hatan valának mindöszve. Ezeket a' Szigeteket láttatik arányozni Horatius Od. 8. lib. 4. – Divitibus consecrat insulis. Ismét Epod. 16. Nos manet Oceanus circumvagus; arva, beata Petamus arva, divites et insulas, 's a' t. Feltalálta Betencourt: a' Pápa pedig Alfonsus Castellánusnak ajándékozta 1346 eszt. Áfrikától 16 vagy 26 mföldnyire esnek. *H. Fortunatae.*

FÖLDJÖK. Igen termékeny. *Hübner Vollst.* De a' Ferróé, vizetlen és vas kemény. *Uő.*

FÖLDINDÚLÁS. 1704 eszt. Teneriffába egy Földindúlás 300 rendűlésből állott, mellyre a' Pico sok tüzet okádott. *Hübner Vollst.*

FERRO. ...De a' mindenható Istennek az emberek és barmok eránt való különös gondviseléséből van egy Élőfája,

mellyről láss a' *Santo* Tzikkelyben. *H. Ferri.* ...Másképpen Ferraria. Feltalálta Betencourt, Normandiai nemes, 1402 eszt. Lásd: Joh. Verrerius, és Petr. Boucherus, cap. 45. Th. Nicols cognomento Modnal, Thevetus, Sanutus, Vicentius Blancus, Bergero, Jacson Anglus, 's 'a t. *H. Ferraria.* Némellyek szerént hajdan Ombrios. *H. Ombrios.*

G.G.G.

GUMMI. *Szászky.* (Jelesben sok fán terem Maderába.) *Hübner Vollst.*

GORGONES Szigetek, így neveztetnek a' Poétáktól, mivel egyiken közűlök a' Gorgonok Phorcus' Királynak a' Leányi laktak, a' kik, valamire tsak néztek, mind kővé változtatták. Más nevek a' Szigeteknek Hesperides. *Hübner Vollst. pag. 663.* Phorcus és Céta' 3 Leányi, Medusa, Stheno, Euryale, kik a' Dorcades Szigetekbe laktak, a' Szeretsen Otzánba, szemközt a' Hesperidák' kertjeivel. Virg. lib. 6. Natal. Com. lib. 7. Azt mondja Diodorus, hogy ezek vitéz asszonyok voltak Áfrikába, kik ellen hadakozott Perseus, és Királynéjokat, Medúsát, Minervának 's a' Virtusnak segedelmével meggyőzte 's levágta. *Gorgones,* Pliniusnál Gorgades és Hesperides Szigetek, Ferrarius után Hofman a' Capoverdi Sz. tartja. Pausaniásnál in Atticis Satyrides. Hannónál in Periplo Goryllae. *H. Gorgones.* Másképpen Dorcades. *H. Dorcades.*

GOMERA' Szigetje, vadállatokkal bővös. *Szászky.* Jelesben sok piros Wildpret, azaz Szarvashús. *Hübner Vollst.* Hajdan Theode. *H. Canaria.* Van benne hasonló nevű város, tágas kikötővel. Lásd: P du Val. *H. Gomera.*

GRATIOSA, kies Szigetetske. *Szászky.* Nevének valójába megfelel. *Hübn. Vollst.*

GABONA. Bőven terem. *Szászky.* Egy száron látni itt 180 kalászt, és egy vékáról sokszor 130 véka is terem. Ez pedig mind gabonáról, mind árpáról igaz. *Hübner V.* Canariába kétszer lehet aratni. *H. Vollst.* Árpa, Búza. *Hübn. Vollst.* (Teméntelen terem Porto Santoba.)

GYÜMÖLTSÖK. Mindenféle terem. *Szászky.* Igen szépek. Jelesben Teneriffa' Szigetében. *Hübner Vollst.* Alma, Apratzk, Baratzk, Dinnye, Körtvély, Narants, Palma, Pomagránát, Szőlő, Tzitrom. *Uő.*

GOMERA' Városa, ezen nevű Szigetben, tágas kikötővel. *H. Gomera.*

Hozományok.

Gabona, Búza, Árpa, Pálma, Égyiptomi szilva, (2 lábnyi) Szölő, bő Bor, Malosa bor, Szekt, Tzitrom, Narants, Apratzk, Baratzk, Alma, Körtvély, Pomagránát, Dinnye, Füge, minnémű jóféle gyümöltsök, Tzúkor, Olajfa, Babér, Mástiks, Gummi, Sárkányvér, Lentiscus, Szanto, Ortsilla, (Kömény,) elég Fa 's (jelesben Cedrus és Vigniatico.)

Kanár, Kutyák, Lovak, Marha, Vadak, Ketskék, Tengerinyúl, *mezei és erdei sok Madarak*, Szarvas, Vadszamár, Vaddisznó; *Galambok*; Repűlőhalak; Méhek; Bőrök, téj, méz, viasz (legjobb a' világon).

Terméskövek; Tengerisó; Kénkő; Réz- és Ezüstértzek.

H.H.H.

HESPERIDÉS Szigetek, így neveztetnek a' Poétáktól, mivel Hesperus Átlás Királynak az Öttse, 3 Leányt nemzett, a' kik egyiken eme' Szigetek közűl, Kerteket tsináltak, a' mellyekbe arany almák nőttek, mellyeket sárkány örzött. – Gorgones nevek is van. *Hübner Vollst. pag. 663.*

Ezek által ellenbe vagynak a' Hesperium Cornu nevü Promontoriummal mellyet említ Ptolemeus Plinius és Méla. Itt laktak a' Hespérius népek; ennek a' Promontoriumnak környékén, az Átlánti Ocean mellett, a' Lethaeus Vizénél. Emlittetik Pliniusnál 2. 106. Egy Hesperius nevű hegy is Aethiopiába, a' mellynek mellyékén a' mezők éjjel mint a' csillagok úgy fénylenek. Ezekbe laktak a' Hesperides Leányok név szerént Aegle Árethusa és Hesperethusa, Hesperusnak az Atlás' Öttsének Leányi a' kikről azt mesélik a' Poéták hogy ollyan Kertjek volt a' mellyekbe arany alma erdők termettek, és azokat egy szüntelen vigyázó Sárkány örzötte mellyet a' mint mondják Herkules meg ölt és az arany almákat Eurystheushoz vitte. Plinius és Solinus úgy magyarázza hogy a' Tengernek egy Aestuariuma vólt melly Sárkány módra tekergődzött és ezeket a' kerteket körül vette a' hol a' mint ők irják vad olajfánál egyébb nem maradt már abból az arany erdőből. Varró az arany almákon Juhokat ért a' mellyeket meglehet hogy Herkules Görög országba vitt

Afrikából. Mert μῆλον a' Görögöknél almát is Juhot is jelent. Lásd Diod. Sic. L. V. Bibl. Nat. Com. VII. 7. Le irja ezeket Virgilius és Solinus Mauritánia Tingitánába Lixus városához közel. Plinius a' nagy Syrtis mellé teszi; de másutt meg a' Pentapolis Tartománnyába a' hová helyhezteti Ptolemeus is. Ide láttatik tenni Strábo a' Hesperidések' Tavát. – Hát ama Hespera nevű felette igen nagy Sziget, melly hajdan az Amazonok' Lakó helye vólt, hol és mellyik lehetett? a' melly-ről szóll Diodorus Lib. 3. – H. *Hespera, Hesperides, Hesperidum horti Hesperii, Hesperion, Hesperius* – Lásd: *Hesperus.*

HESPERUS Jápetusnak fija Atlásnak Öttse kit a' Báttya ki üzvén az országból Itáliába ment és azt maga nevéről Hesperiának nevezte. Diodorus Lib. 2. Azt mondja hogy ez a' Hesperus az Atlás' hegyének a' tetejére fel ment hogy a' magosságról jobban észre vehetné a' csillagok forgását, de azután többé senki se látta. A' honnan a' nép azt gondolta hogy ő azzá az igen fényes csillaggá változott a' melly a' napot reggel meg előzvén Lucifernek este pedig azt kisérvén Hesperusnak mondatik az ő nevéről. Lásd. Nat. Com. 4. 7. – *H. Hesperus.* A' honnan ezt a' csillagot Aurora fiának kőltik. Virgil. Aen. 8. Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda, Quem Venus ante alios Astrorum diligit ignes, Extulit os sacrum coelo, tenebrasque resolvit. Val. Flaccus Lib 6. – Qualis roseis it Lucifer, alis, Quem Venus illustri gaudet producere coelo. *Uö. Lucifer.*

HESPERUS. Másképpen Phosporus. Martialis: Phospho-re redde diem. *H. Phosphorus.* Vénus' Plánétája, másképp Vesper, és Vesperugo. *H. Vénus.*

HEGYEK. Pico, Pálmai Tűzokádó. *Szászky. Hübner Vollst.*

HOZOMÁNYOK. Fa, Santo, Joféle Tzúkornád, Palma, (2 lábnyi) Szőlő, Fejedelmi Bor, Sekt, Igen jó Gabona, drágalátos Tzitrom, Narants, sokféle Gyümöltsök, Mastiks, Babér, Gummi, Arpa, Alma, Apratzk, Baratzk, Babér, Búza, Dinnye, Körtvély, drágalátos Pomagránát, (Sárkányvér,) *Hübner Vollst.* Drágalátos Füge 's Egyiptomi Szilva. Ortsilla. Mindennémű gyümölts. Drága jó Malósa bor. Olajfa. Lentiscus. (Cedrus.) (Kömény.) Maderamahogány- vagy Vigniaticosa.) Sárkányvér.

Kanár, Nagy Kutyák, Lovak, Sok Marha, Vadak, Számtalan Ketske, Tengerinyúl, mezei és erdei Madarak, Szarvas, Méh, Méz, Viasz. *H. Vollst.* Teméntelen Madár. Sok Onager. Betses bőrök és téj. (Méz, viasz, legjobb a' világon. Vaddisznók. Galambok. Tengerinyúlak.) Repülőhalak.

Ezüstértz, Kénkő, Kövek, Rézértz. *Hübner Vollst.*

HIERO. Fővárosa Ferro' Szigetének; de nem olly derekas. *Hübner Vollst.*

HISTORIA. Ezek a' Szigetek a' régieknél sem voltak esméretlenek: de idő jártával osztán senki sem gondolt ollyan igen velek. Végre Jean de Bethencourt, egy frantzia nemes, 1402 eszt. mintegy újonnan találta fel. Az ő Királya III Henrik, királlyá tette őtet a' Szigeteken, de úgy, hogy a' Frantzia Koronától függésbe légyen. – A' Maradékinak bizonyos summa pénzt ígértek a' Spanyolok, mellyért azok által is adták, a' mit belőle bírtak. *Hübner Vollst.*

I.I.I.

IGAZGATÁS. az Igazgató Fő Szék van Cita de Palmes' városába. Igazgatja a' Gubernator. *Szászky.* (A' Portugalliai Gubernator Funchalba) a' Spanyol pedig Canariába lakik. *Hübner Vollst.*

K.K.K.

KÖRTVÉLY. Terem Teneriffába. *Hübner V.*

KLASTROMOK. Lagunába 4. *Hübner Vollst.*

KIKÖTŐK. (Monchriko) Oratavia. Cita de Palmes. Alegranza. *Szászky. Hübner Vollst.* Gomera. *H. Gomera.*

KUTYÁK. Teremnek a' Canaria Szigetekbe 's innen vették neveket. *Szászky.* Nagy kutyák pedig. *Hübner V.*

KANÁR Madarak mindenütt ugyan; (de kivált a' Salvages' Szigetekbe találtatnak nagy bőséggel.) *Szászky.* ahol a' földre rakják fészkeiket, 's pedig olly sűrűséggel, hogy az ember alig járhat tőlök.) *Hübner Vollst.* Teneriffába sok ezeren fészkelnek a' Babérerdőkbe. *Uő.*

KETSKE. Canariába minden marhák között legjobban tenyésznek. *Hübn. Vollst.*

KÉNKŐ. A' Pico' tetején való barlang tele van véle. *Hübner Vollst.* Sőt hihető, hogy ez az egész hegy is valaha ebből lett. *Uő.*

L.L.L.

LEVEGŐ. Igen forró. *Hübner. Vollst.* (Maderába pedig többnyire ködös, úgyhogy sokszor a' hajók, ha mellette vannak, sem találnak rá.) *Uő.* Jó levegő lévén a' Canáriákba, aligha onnan nem vették Fortunata nevezetjeket. *H. Fortunatae.*

LAJOS, Claraemonti Gróf, Alphonso de la Cerdának, kit Exhaeredatusnak neveztek, a' fija. Feltalálta a' Canaria Szigeteket 1343 eszt. *H. Canaria.*

LANCELLOTA, Lancelota, vagy Lancerota Szigetje, derék lovak teremnek benne. *Szászky.* Lancelotte. *Hübner V.* Lancerotta, hajdan Centuria. *H. Canaria.* Némellyek szerént Aprositos. *H. Aprositos.* vagyis Lanzarotta. *Uő.*

LOVAK. Derekak teremnek Lancelotába. *Szászky. Hübner Vollst.*

LAKOSOK. Ott-termettek, ezek barnások; Európaiak, Spanyolok, (Portugallusok) 's a' t. *Szászky.* Régi lakosi lapos orrúak, hanem derék emberek, ugyan disznó módra tudnak enni: mert egy közűlök megehetik egy űlő helyébe egész ketskebakot, és még rá tud tsemegélni húsz tengeri nyúlat – gondolnám egész háza népével... Hanem ma már sok született Spanyol telepedett le ezekbe a' Szigetekbe. A' Spanyolok, ha Amérikába járnak, akár elmennek akár visszajönnek, mind itt ütnek állapodó tanyát. *Hübner Vollst.* (Maderának és Porto Santonak lakosi többnyire majd mind született Portugallusok.) *Uő.*

LAGUNA' Városa Teneriffában; van benne két Templom és négy Klastrom. *Hübner Vollst.*

M.M.M.

MADERA. Hossza 15 Kerűlete mintegy 40 mért föld. Fő Városa Fungál: több városi Moncrixum és Sancta Crux, 30 Parokhiákkal. Lásd: Baudránd. Mariana Lib. 20. Cap. 11. hist. – Maff. Lib. 10. hist. – *H. Madera.*

(MONCHRIKO, megerősített Kikötő Madera' Szigetében.) *Szászky.* Jó kikötője van, melly félhold formájú, és három erős Kastély védelmezi; de a' béjárása veszedelmes a' kősziklák miatt. *Hübner Vollst.*

MERIDIANUS. Az első Délkarikát vagy Meridiánust, XIII Lajos' parantsolatja szerént, Ferró' Szigetén keresztűl

szokták a' Földmérők húzni. E' közt és a' Párisi Meridiánus közt mintegy 20 grádusnyi külömbség van. *Szászky.* A' Napnyúgoti oldalától vonattatik a' Frantziák által, 1634 eszt. fogva. Az ehez legjobban értőkkel tsináltatta ezt ki XIII Lajos. *H. Ferri.*

(MADERA, nevét vette a' sok hajónak 's épűletnek való fától, melly Deákúl Materia, Portugallus nyelven Madera. Termékeny földje miatt Szigetek' Királynéjának is mondatik. – Itt van Monchriko' kikötője, és Funchal' városa. *Szászky.* A' Portugallusoké. *Szászky.)* (Északra fekszik. A' Portugallusok bírják, miolta I. János Király elfoglalta 1420 eszt. Kerűlete 18 Mföld. Többnyire ködbe van béborúlva, úgyhogy sokszor a' hajósok rá nem akadhatnak, holott épen mellette járnak is. Eleinte egyebet erdőnél nem találtak benne a' Portugallusok, 's innén vette a' nevét etc. hanem tüzet vetettek néki, melly is 7 esztendeig égett. Azután úgy kimívelték, hogy most már bor és tzúkor nagy bőséggel terem benne, és a' Szőlőgerézd sokszor kétlábnyi hosszú is van. Lásd a' többit alább *Madera* Tzikk etc.) *Hübner Vollst etc.*

MASTIKS. *Szászky.* (Jelesben Maderába sok fája van.) *Hübner Vollst.*

MARHÁK. *Szászky.* A' Marhatartásnak szép divatja van. *Hübner Vollst.* Canariába legjobban tenyésznek a' Ketskék. *Uő.*

(MADERA. Sok fa terem benne, a' mellyekből Mastiks, Sárkányvér és Gummi vonattatik ki. A' Lakosok többnyire mind született Portugallusok, és mivel mindnyája Pápista, a' Püspökjök nagy Prelátus. Lásd feljebb *Madera.* – *Hübner Vollst etc.* Híres az ő igen derék Tzúkoráról 's boráról. Lásd Lloyd. *H. Canaria.* Ennek egész földjét felette sűrü erdők boritották bé; a' mellyet midőn meg gyujtottak olly nagy erővel égett hogy az emberekbe is kárt tett volna ha előle nyakig nem vonták volna magokat a' vizekbe. Kerülete 40 mértföld; kikötője nints, de vagynak benne igen alkalmatos kiszálló helyek. Földje termékeny jóllehet bértzes mint Siciliáé gazdagon terem benne élet: de már most csökkent a' termékenysége (noha még most is sokat terem) mert a' sok mivelés meg fárasztotta. *H. Madera.* – Lásd *Madera* Tzikkelyt.

MÉH. (Azt hiszik, hogy Porto Santóba terem a' legjobb Méz, és a' legszebb Viaszk az egész világon.) *Hübner Vollst.*

MADERA. Vagynak szép forrási, 8 patakok nedvesítik mellyek a' Szigetenn keresztűl folynak. Hegyeibe számtalan vad Disznókat látni. Mikor ezt a' Szigetet lakni kezdették teméntelen sok Galamb vólt benne, a' mellyeknek meg fogására egyébb mesterséggel nem éltek a' madarászok hanem hogy horgot kötvén egy rúdra a' mint a' fákon űltek lerántották onnan mivel a' Galambok meg nem ijedtek hanem inkább bámultak mint eddig nem látott dolgonn egy lélek se lakván mind eddig a' Szigetbe a' melly tsak a' Madaraknak és Vadaknak hagyattatott. Metel. másképpen Cerne Atlantica, a' mint Sanson tartja, mellyet Ptolemeus az Atlás Hegyével szemközt tesz. Lásd H. Cerne. – Feltalálta Gundisalvus János, és Tristan Vasaeus 1420 Eszt. Henric Portugalliai Király idejében. *H. Madera.* – Lásd *Madera* Tzik.

N.N.N.

NARANTS. *Szászky.*

O.O.O.

ORATAVIA, Kikötő Teneriffa' Szigetében. *Szászky.* Innen és ide sok Portéka jár ki 's bé. *Hübner Vollst.*

OPHIR. Az a' Tartomány, mellybe küldötte Elath, és Esiongeber nevű Kikötőjiből a' maga hajóit Salamon. *Hübner Vollst. – pag. 411.* Pégut tartják Ofirnak a' Zsidók, azértis ott örömest laknak. *Uő. 480 pag.* Sokan pedig azt ítélik, hogy ez Monomatapa volna. *Uő. pag. 629.* De leghelyesebb értelem, hogy ez Atlantis volt. *Uő. pag. 676.* De Hoffmann elő számlálvánn a' Tudósoknak minden vélekedéseit, mellyek szerént alig van Africának, Americának, és Asiának valamelly gazdagabb Tartománnya, és Szigete, a' hol már Ophirt ne kerestek volna, mint egy ellene mondhatatlanul láttzik megmutatni, hogy ez az Ophir egyébütt nem lehetett, hanem Nap keleti Indiába. Lásd bőven és hosszasan előadva *H. Ophir.*

OMBRIOS. Egy a' Fortunáták közzül. *Plin.* 6. 36. Némellyek szerént Ferro Szigetje: Niger szerént Porto Santo, aki egynek tartja a' Ptolemeus Aprositossával; Sanson szerént ma Insula de S. Borondon, melly a' Fortunatáktól 100 mértföldnyire esik Nap nyugottra. *H. Ombrios.*

PURPURARIA Szigetek az Atlanti Tengerbe, a' Fortunáták körül. Plin. 6. 30. *H. Purpurariae.*

(PORTO SANTO. Legészaksóbb Sziget. Bírják a' Portugallusok.) *Szászky.* Kisded Sziget, Maderához tartozik. Azt tartják, hogy ebbe a' Szigetbe találtatik a' legjobb méz, és a' legszebb viasz az egész világon. *Hübner Vollst.* Capo St. Vincentetől mintegy 600 mértföldre esik, Maderától 40-re, ugy hogy ha tsak az ég nem borongós egyik a' másikhoz megláttzik. Igen kitsiny u. m. a' mellynek kerülete tsak 25 mértföld. Amelly Hajosok ezt 1427- Eszt. feltalálták, veszedelmes, és kéttséges hajókázások jó kimenetelének emlékezetére kivánták igy nevezni. Teménytelen élet terem benne. Kivált számtalan Tengeri Nyúl lakja: sok Sárkányvért szednek itten, melly is bizonyos élő fából könyvez ki; mert az Esztendőnek bizonyos részében a' Lakosok késsel megmettzik a' fákat, és a' következő Esztendőben a' mettzés helyénn gummi szivárog ki, mellyet üstbe lefőznek, 's kitisztálnak. *H. Porto Santo.*

PALMA' SZIGETE, a' Canariák közűl, nevét a' pálmafáktól vette. Van benne egy Sancta Cruce de la Palma nevű város és egy Tűzokádó hegy. *Szászky.* Ezt a' Spanyolok 1493 eszt. vették meg, és körűl egy erősséget kerítettek. Esméretes ama' fejedelmi Palmen-Sektről. *Hübner Vollst.* Hajdan Capraria. *H. Canaria.* vagy a' mint Ptolemaeusnál van Casperia, a' mint vélekedik felőle Baudrand; kerülete 15. mf. *H. Capraria.*

PICO. Elejinte lóháton mehetni, azután lépve 's utóljára mászva kell menni, és ennek Juniusba kell meg esni, egyébkor a' hideg miatt senki fel nem juthat. A' körűlte lévő Kőszirtok részént réz- részént ezüstértz szabásúak. 1704 eszt. 300 rendűlésből állott a' Földindúlás: és arra a' Pico ismét sok tüzet okádott. *Hübner Vollst.* Minden Hegyek között mellyek a' Nap alatt vagynak legmagossabbnak tartatik. Pontba a' Tenger közepénn. 60 Mérföldnyire meg láttzik: tsak Juliusba, és Augusztusba lehet rá menni, mert egyébkor mindég rakva van hóval, noha az alatta lévő Szigetekbe, 's a' szomszéd Tartományokon soha sem látni Havat. A' tetejére 3-om nap alatt érni fel a' fellyül lapos, és egyenes, és rolla tiszta, 's tsendes időbenn a' körül fekvő

Szigeteket mindenünnen nyilvánn kilátni, és megszámlálhatni, noha közülök némellyik 50 Mföldre is esik. *H. Pico.*

PICO Nyáronn mikor felmehetni rá kénkövet ásnak rajta, mellyet osztánn Spanyol Országba küldenek Metell. Egykor némelly Anglus kereskedők a' legtetejére felmentek és ott egynehány Puska lövéssel, 's egynehány Pohár Borral lőttek, és ittak Salvét a' Nagy Britannia Királlyának egésségéért, mellynek olvasásra méltó leirását láthatni in Historia Societatis Regiae Londinensis. *H. Pico.* A Lakosoknál De Teyda a' neve, melyről az ott valók sokat beszélnek. Magasságáért sok Föld Iróktól azt érdemlette, tőlle húzzák az első Meridianust. Chr. Becmannus Hist. Orbis Terr. *H. Teneriffa.*

PICO DE TENERIFFA, vagy Pico de Teyde, vagy Pico de Terreira, vagy Elbard, igen nagy Hegy Teneriffa' Szigetében. *Szászky.* Legmagassabb Hegy az egész világon. Magassága 20,274 láb, melly is 2/3 német mföldet tesz. A' sok keringés miatt alig mehetni rá 3 nap alatt, és azalatt 9 német mföldet kell mászkálni. A' tetejéről minden Canaria Szigetek' fekvését kiláthatni, maga pedig a' tengeren meglátszik 60 mföldnyire is a' Szigettől. A' közepét mindég felhő, a' tetejét mindég hó borítja. Felyűl a' teteje lapos, és ott egy puskalövetnyi szélességű barlang van, a' melly tele Kénkővel, és szünetlenűl gőzől. Úgy hiszik, hogy valaha ez a' Sziget merevűl tűzbe állott, és akkor ez a' hegy a' kihányt kénkőből és kövekből lett. Lásd a' többit alább a' *Pico* Tz. *Hübner Vollst.*

PÜSPÖKSÉGEK. (Funchal.) Teneriffa. Canaria. *Szászky.* A' Teneriffai Püspöknek esztendei jövedelme 12,000 arany. *Hübner Vollst.* (A' Funchali is nagy Praelatus, mivel a' Portugalliai Szigetek lakosi mind Pápisták.) *Uő.* A' Canáriai lakik Canaria' városába. *H. Canaria.* (A' Funchali, a' Lisbonai Érsek alatt van.) *H. Funchala.*

PÁLMAFÁK. Pálma' Szigetében. Innen neveztetik a' Palmák' városa is, Cita de Palmes, és a' Palma' Szigete. *Szászky.*

PALMEN-SEKT. Fejedelmi bor, Palma' Szigetében terem. *Hübner Vollst.*

POMAGRÁNÁT. Terem Teneriffába. *Hübner Vollst.*

PORTO SANTO. A melly fából a' Sárkányvér foly, Martius Havában ollyan forma gyümöltsöt terem mint a' Tseresznye mellynek íze kellemetes. Ebbe a' szigetbe nintsen kikötő, de kiszálló hely elég alkalmatos van. Metel. Baudránd szerént Ilha de Puerto Santo, melly Maderától tsak 8 mérföldnyire

esik Észak, és Napkelet között, és a' mellynek kerülete 5 mérföld. Feltalálták a' Portugallusok 1428-Eszt. Vára egy sints. *H. Porto Santo.* Maderához 15 mföld. Sokan azt tartják, hogy ez Aprositos. *H. Aprositos.* Niger szerént Ombrios, ki ezt Aprositossal egynek tartja. *H. Ombrios.*

PAENA Az Atlanti Tengernek Szigete Ptolemeus szerént. Ma már mi légyen nem tudni. *H. Paena.*

PLUITALIA. Ptolemeusnál. Pliniusnál pedig *Pluvialia.* Bacchius szerént Isola del Ferro. Niger szerént Lanzerotta. Pálmától 13, Gomerától 5 mérföldnyire. Kerülete 6 Mérföld. A' Spanyolok nevezése szerént Isla de Hierro. *H. Pluitalia.*

R.R.R.

ROCA Szigete, drága jó bort terem. *Szászky. Hübner Vollst.*

RÉZ-ÉRTZ formát mutatnak a' Pico környékén álló Kősziklák. *Hübner Vollst.*

S.S.S.

SAN BORONDON Szigete, ezt Sanson egynek tartja a' régi Aprositossal, hajdani neve Ombrio, ma erről mondják a' Spanyolok, hogy: l'incantada e non trovada. *H. Aprositos.* Ez a' költött, vagy gyengébben szolván, kétséges Szigetek közé tartozik. Másképpen Ins. S. Brandoni, vagy Brondonis, vagy Borondonis, ki is a Scotusok Szentje volt. A' Portugallusok azt tartják felőle, a' Canariáktól 100 mföldre fekszik Napnyúgot felé, 's a' mellyhez hijába próbáltak sok ízben hajókázni. *H. Insula.*

SZ.SZ.SZ.

SZŐLŐ. A' Spanyolok vitték ide legelőször a' Szőlőtőkéket. *Hübner Vollst.* (Maderába egy gerézd 2 lábnyi hosszú is van.) *Uő.*

S.S.S.

SEKT. Drágalátos borok a' Canáriai Szigetekben. Ez kétféle: Canarien-Sekt, melly Nagy Canária', és Palmen-Sekt, melly is Pálma' Szigetébe terem. *Hübner Vollst.* Derék Sekt

terem Teneriffa' Szigetébe is, mellyből esztendőnként legalább is 18,000 hordóval visznek ki. *Uő.*

(SALVAGES, SALVAJES, VAGYIS SAUVAGES SZIGETEK. Két kis Szigetetske. Egyikbe sem lakik ember: hanem rakva vannak Kanár madarakkal. *Szászky.*) Ezt a' két Szigetet egybe számlálni. Itt annyi Kanár van, hogy a' fészkek a' föld' színére lévén rakva, alig járhatni miatta. *Hübner Vollst.*

SZIGETEK. (Porto Santo, Madera, 2 Salvages.) Palma. Teneriffa. Gomera. Ferro. Canaria. Forte-ventura. Lancellota. Alegranza. Gratiosa. Roca. *Szászky. Hübner Vollst.*

SANTO, vagy Szentfa. Terem a' Ferro' Szigetébe. *Szászky.* Ez egy tsudálatos élőfa, magassága 40, vastagsága 12, szélessége 120 láb. Esztendőről esztendőre kivirít; ollyan édes gyümöltsöt terem, mint a' makk. E' felett a' fa felett nyugszik egy felhő, a' melly mindennap két óráig a' legszebb édes vizet tsepegteti le, mellyel 30 Tonnát megtölthetni. Ezt a' fát eldugták a' lakosok, és a' Spanyolok, a' kik ebbe a' Szigetbe kiszálltak, már ismét elakartak költözni, mivel se patakot, se kútat nem láttak, se nem hallottak. Hanem egy Asszony, a' ki a' Spanyolokkal jó alkuba volt, elárúlta a' titkot. *Hübner Vollst.* Ennek a' fának neme esméretlen, levelei hosszak, keskenyek 's szüntelen zöldellők, semmi más esméretes fákkal nints legkissebb hasonlatossága is. *Láss alább többet. H. Ferri.*

SANCTA CRUCE DE LA PALMA' Várossa, Palma Szigetében. *Szászky.* Főváros. Nem messze van hozzá a' Tűzokádóhegy. *Hübner Vollst.* Santa Cruz vagy Crux de Palma. *Uő.*

SÁRKÁNYVÉR. (Sok fája van Maderába.) *Hübner Vollst.*

SANTO. ...Ennek a' leveleiről szakadatlanúl tsepeg a' legtisztább víz, mellyet a' lakosok olly nagy bőséggel szednek az alárakott Désákba, hogy nem tsak az emberek, hanem a' barmok is be érik vele. Senki ennek a' tsudának sem forrását sem okát el nem mondhatja. A' Lakosok eltitkolták ezt a' Spanyoloktól, gondolván, hogy a' víz' nemléte miatt elhagyják a' Szigetet: de egy Kurva jelentette ki a' titkot, 's úgy fenekelték meg itten magokat osztán a' Spanyolok. *H. Ferri.*

TENERIFFA. Midőnn az Angliai Hajós Seregnek Fő Vezére Blacke megtudta volna hogy a' Spanyoloknak Hajósserege Indiából, a' Santa Crocei Kikötőbe érkezett: egy a' Világonn legditsősségesebb próbát vitt véghez. t. i. nem gondolvánn a' körül fekvő Fellegvárokkal, és az azokból Hajóira kilőtt számtalan ágyúkkal berontott a' Kikötőbe, és az egész Spanyol Hajós Sereget Potsékká tette; mellyért 5000 font sterlinget érő gyűrüt nyert a' Parlamentomtol. Lásd: Christoph. Beccmannus Hist. Orbis Terr. Idem de Regno Angliae Cap. 4. §. 6. *H. Teneriffa.* Vossius azt tartja, hogy ez Aprositos. *H. Aprositos.*

TENERIFFA' SZIGETE, a' Canariák közűl. Püspök lakik benne. Itt van Oratavia' Kikötője, és Pico' hegye. *Szászky.* Feltaláltatott 1442 eszt. Itt terem a' derék Sect, mellyből esztendőnként 18,000 Hordóval visznek ki legalábbis. Egyéb Gyümöltsei, Búza, Árpa, Alma, Körtvély, Apróbaratzk, Baratzk, Pomagránát, Tzitrom, és egész Babérerdők, mellyekbe sok ezer Kanarak fészkelnek. Az idevaló Püspöknek esztendei jövedelme 12,000 arany. Itt van Laguna is. *Hübner Vollst.* Hajdan Nivaria. *H. Canaria.* Nivariának tartja Sanson. 150 ezer lépésre esik Biledulgerid partjától, 35 ezerre Canariától. Kerülete 140 ezer lépés. Városai: Palus vagy Laguna, melly 1-ső a' Szigetbe. Santa Croce, tágas Kikötövel; Garrico van Kikötője; S. Christoval, és Rialejo. Itt van a' Pico' hegye is, vagy a' mint a' Lakosok hijják De Teyda. *H. Teneriffa.*

TŰZOKÁDÓ HEGY. Pálma' Szigetében. *Szászky. Hübner Vollst.* Pico is sok tüzet okádott 1704 eszt. mikor az egész szigetbe rettenetes földindúlás volt. *Hübner Vollst.*

TZÚKORNÁD, Terem Canariába és a' több Szigetekbe. *Szászky.* Bőven. *Hübner Vollst.* Ebből készűl a' szép Canariai Tzúkor. *H. Vollst.* Jelesben Teneriffába elég terem. *Uő.* (Bőven terem Maderába is.) *Uő.*

TZITROM. Mindenütt terem; *Szászky.* jelesben Teneriffába. *Hübner Vollst.*

TENGERINYÚLAK. *Szászky.* (Számtalan vagyon Porto Santoba. *H. Porto Santo.*)

TEMPLOMOK. Lagunába 2. *Hübner Vollst.*

TEYDE. Picot így is szokták hívni. *Szászky.* A' lakosok Teyda' hegyének nevezik. *H. Canaria.*

TERREIRA, Piconak másik neve. *Szászky.*

V.V.V.

VÁROSOK. (Funchal, Monchriko.) Sancta Cruce de la Palma, Oratavia, Canaria. *Szászky.* vagy Ciujdad de las Palmas. Hiero. Laguna. *Hübner Vollst.* Forteventura. *H. Fortaventura.* Gomera. *H. Gomera.*

VADAK. Elég terem: kivált a' Gomera' Szigetébe. *Szászky.* Rakva velek az erdők. Sok a' vadmadár is, jelesben: Kanár. *Hübn. Vollst.* Jelesben Gomerába sok a' Szarvas. *Uő.*

VALLÁS. Pápista. *Szászky.* (Mind.) *Hübner Vollst.*

VÁRAK ÉS ERŐSSÉGEK. (Monchriko.) Cita de Palmes. *Szászky.* Alegranza. Palma' Szigete. *Hübner Vollst.*

[III.]

Joh. Jacobi Hoffmanni, Lexicon Historico, Geographico, Chronologico, Poético- Philologicum. Basileae 1677. Tom. 2. Fol.

Aprositos seu Aprosita, inaccessibilis Insula. quibusd. *Lanzarotta*, una ex Canariis, in mari Atlantico. Aliis autem est *Porto Santo*, Insul. prope Maderam, ad 25 leuc. in Caeciam, sub Lusitania, Sansoni est Isla de San Borondon, quae alias Ombrio dicta fuit, hodieque Hisp. l' incantada e la non trovada dicitur. *H. Aprositos.*

Alegranza, parva Ins. prope Canarias, cum portu commodo, et aliquot arcibus. Grammaeus, L. 9. c. 5. *H. Alegranza.*

Atlanticae, Insulae duae, quas beatas, et fortunatas vocant, parvo inter se mari divisae, decem millibus stadiorum a Libia distantes. Imbres illic rari, mediocresque, venti plurimum svaves, ac roriferi: solum pingue, nullo humano studio excultum, perdulces fructus otiosae multitudini praebet. Aër sincerus, et temperatus, ac mediocri mutatione per tempora contentus. Nam qui a terra perflant venti, Boreas, et Aquilo, propter longinquitatem, vasta et inania incedentes spatia, fatigantur priusquam ad eas perveniant; qui vero à mari perflant, Argestae, et Zephyri refrigerantes, raros, ac tem-

peratos imbres ex pelago efferunt. Illic Campi Elysii, et beatorum domicilia ab Homero, Horatio, reliquisque Poëtis esse dicuntur. Has Plinius Hesperides vocare videtur, nam et duas etiam numerat in mari Atlantico, easque ultra Gorgonas, praeternavigatione Atlantis dierum 40 distare ait. Erunt fortasse Spagnola, et Cube. Ortelius. *H. Atlanticae Insulae.*

Atlantis. Ins. maxima Oceani Occidentalis, quam mari haustam Plato tradidit. Hanc exstitisse inter Azores et Canarias, hasque è reliquiis eius remansisse, autumat; imo prolixe demonstrari posse credit Becmannus Histor. Ins. c. 5. Multis Atlantis illa Platonica America est. *H. Atlantis.* Unde quae Plato olim de Atlantide, quam inter Azores et Canarias extitisse quidam volunt, scripsit, non adeo a vero remota videri possunt. *H. Insula.*

Capraria una ex Insulis Fortunatis, Casperia Ptol. Forteventura teste Nigro, à Canaria 10 leuc. dissita Baudrando Palma est. Circuitus 25 leuc. cum Urbe Palma. Vid. Canariae. *H. Capraria*

Canaria Ins. Africae, in mari Atlantico, e regione Maroci regni, Fortunatis propinqua, sic dicta a magnorum Canum multitudine ingenti. Plin lib. 6. c. 32. Hodiè omnes illae Insulae, quas veteres Fortunatas dixerunt, quae 7 nempe *Teneriffa*, al. Nivaria: Forteventura, antea Capraria, et Casperia: *Lancerotta* alias Centuria. *Gomera*, al. Theode; *Ins. Ferri*, al. Pluvialia: *Ins. Palmae*, al. Capraria: praecipuaque Canaria. Baudrand. Detectae a Ludovico Comite Claraemontano, fil. Alphonsi de la Cerda, cognom. Exhaeredati, anno 1343. Visitatae a J. Bentacurtio nobili Gallo, anno 1346. uno nomine Canariae dicuntur. Harum nobilissima est Palma, vel Madera, praestantissimo saccharo, quod Maderanum vocatur, insignis. LLoyd. Ipsa Canaria urbem habet cognom. cum arce, et portu. Post varias vicissitudines ad Hispanos pervenere hae insulae. Incolae Christiani sunt, sub Episcopo, cui Canariae sedes. Solum frugum, et generosi vini feracissimum. Insula *Ferri*, mirabili arbore est celebris, quae toti Insulae, alias siticulosae admodum aquarum affatim suppeditat. Vid. Sanut. Linschot. Marianam, Gramaeum etc. *H. Canaria.*

Forteventura. Ins. Africae, in mari Atlantico, una ex Canariis, versus Ortum, et oram Afr. Oppidum habet cognom.

in ora Australi. al. Casperia. Sub Hispanis. 26 leuc. Hispan. ab ora Africae. *H. Forteventura.*

Funchala. Urbs Episc. sub Arch. Olisippon. Caput Maderae, Ins. in parte Or. sub Portugalliae R. 140 leuc. Hisp. a sacro prom. in Afr. 90 ab ora Africae in Occ. *H. Funchala.*

Ferri. Ins. in mari Atlantico, una ex Canariis, maxime in Occasum extensa; al. Pluvialia. In ea res admiratione digna, superque orbis miranda notatur. In adusto et arido solo nullas aquae venas habet, praeterquam circa littus maris, ubi aquae aliquid reperitur, quod tamen remotum, ac exiguum, parvo beneficio ac pene nullo Insulam adficit, sicque squallentes aestu homines destituit. Sed Dei Omnipotentis singulari munere, erga mortales ac pecora arborem habet, cuius species ignota, folia longa, arcta et perpetuo virentia, nulla cum aliis cognitis arboribus similitudine: ex hac in folia assiduus humor cadit, qui limpidissimo deinceps liquore in cupas distillat, ab incolis circa arborem constitutas tanta copia; ut non tantum hominibus verum et armentis, pecorique sufficiat. Nemo miraculi huius aut fontem, aut causam recensere potest. Quum primum Hispani in hanc Insulam delati essent, incolae ipsos arcanum celaverunt, sperantes eos aquarum inopia adactos locum deserturos esse: sed a scortillo quodam prodita res est, atque ex eo Hispani sedes ibidem firmiores fixerunt. In huius Ins. parte Occid. Franci assignant primum Meridianum longitudinis ab Anno Chr. 1634. jubente Ludovico XIII cum peritissimos huius rei adhibuerint. *H. Ferri.*

Fortunatae Insulae, a fructuum ubertate, vel aëris bonitate dictae, contra Mauritaniae finem ad Occidentem sitae. Strab. sex numero fuerunt, nunc omnes Canariae. Has Insulas Horatius innuere videtur *Od. 8 lib 4.* – Divitibus consecrat Insulis. Nec non Epod. 16.

Nos manet Oceanus circumvagus arva beata
Petamus arva, divites et Insulas etc.

Detectae a Joh. Betencurtio Gallo; donatae sunt a Pontifice Alphonso Castellano, anno 1346. 20 aut 30 leuc. distant ab ora littor. Africae et Regni Biledulgerid. Earum Orientalior est Forteventura; Ins. Ferri Occidentalior. *H. Fortunatae.*

Gorgones, Gorgades Plinio, et Hesperides, Insulae maris Atlantici, versus Afr. et prom. Viride. Satyrides a Pausania

in Atticis vocari nonnulli opinantur. Hanno Goryllas vocat in Periplo. Isole di Capo Verde hodie vocantur, teste Ferrario. Sub Portugall. R. Sunt 10 numero. Vid. Capitis Viridis Ins. et Hesperides. *H. Gorgones.*

Gomera. Ins. maris Atlant. una ex Fortunatis, inter Teneriffam et Ferri Ins. cum Opp. cognom. et portu capaci. Alias Theode. P. du Val. *H. Gomera.*

Madera, L' Isle Madere Gallis, Insula in mari Atlantico nomen a copia lignorum sortita est, nam quicquid inibi erat soli, totum id silvis opacum densissimis conspiciebatur. Operae praetium igitur fuit his, qui primi Insulam coluere, ut multo eam igni purgarent; qui adeo grassatus est aliquando, ut etiam viros corripuisset, ni aquis humerotenus immersi sibi consuluissent. Insula in circuitu patet 40 mill. portum non habet, verum peropportunas stationes. Feracis est soli, licet saltuosa instar Siciliae sit, scatet tamen frugibus innumeris: hinc Regina Insularum, quibusdam dicta: desiit autem fertilitas (licet adhuc plura producat) nam frequentiore semine attrita est; irrigatur fontibus, et amnibus conspicua est, quorum octo ibi visuntur, qui Insulam interfluunt. Apri in montibus visuntur innumeri. Quum primum culta fuit Insula, maxima hic fuit columbarum copia, quibus capiendis, non alia arte usi sunt, aucupes, quam ut alligato perticae uncino, ex arboribus, quibus insidebant, eas detraherent, non paventibus avibus, sed mirantibus, veluti rem non visam hactenus, quoniam nullo habitatore humano culta fuerat Insula, sed solis avibus et feris cesserat. Metel. Alias Cerne Atlantica, Sansoni. Detecta fuit An. 1420 a Joanne Gundisalvo, et Tristane Vasaeo, auspiciis Henrici Lusitaniae R. Longa est 25 leuc. circuitus 60 circiter. Eius primaria Urbs Fungalia. Ibi etiam Oppid. Moncrixum et Fanum S. Crucis, cum 36 Paraeciis; Insula Portus Sancti in vicinia est. Baudrandus, Mariana lib. 20 cap. 11. hist. Maff. lib. 10 hist. *H. Madera.*

Cerne Atlantici maris Ins. contra Atlantem montem. Ptol. Hanc nonnulli Maderam, quae etiam Ombrio, ad Bor. Fortunatarum, prope Aprositon Ins. nun Porto S. in Occas. Sub Portugalliae R. alii Graciosam esse putant. *H. Cerne.*

Atlantis. Adde quod Diod. Sic. Lib. 5 scribit de Phoenicibus quibusdam, in Insulam fertilissimam Africae oppositam co-

niectis. Qui insuper docet, Poenos omnem lapidem movisse, ut Europaeis haec Regio maneret ignota. *H. America.*

S. Borondon. /Aprositos. Inter fictitias, vel mollius, dubias Insulas recenseri solent: Ins. S. Brandani, qui Scotorum Sanctus fuit, alias Brondonis, vel Borondonis, Hisp. la Incantada et la non trovada. Hanc nautae Lusitani opinantur jacere 100. mill. a Canariis Ins. Versus Occidentem, ad quam frustra è Canariis saepe navigatio suscepta. Ei similis Ptolemaei Ins. ἀπρόσιτος seu Inaccessa, quam hodie Teneriffam esse, suspicatur Vossius. *H. Insula.*

Ombrios. Una ex Insulis Fortunatis. Plin. 6. 36. Isola di ferro quibusdam: Porto Santo vocatur Nigro, cui Aprositos Ptolemaei esse videtur. Sansoni nunc Insula de S. Borondon, I00 mill. a caeteris Fortunatis in Occid. *H. Ombrios.*

Purpurariae. Insulae maris Atlantici circa Fortunatas. Plin. 6. 30. *H. Purpurariae.*

Portus Sanctus. Insula in mari Atlantico, distat a sacro promontorio fere mill. sexcentis à Madera 40. et nisi nubes coelum obumbrarint, altera alteram videt. Parva admodum est, utpote quae 25. tantum mill. circuitu patet. Circa annum 1427. a nautis detectoribus, qui periculosâ ac dubiâ ejus navigatione emensa, et superata, hunc locum sic vocari in rei memoriam voluere. Profert haec Insula innumeras fruges. Cuniculis Imprimis scatet: colligitur ibi sangvis Draconis, qui lacryma est arboris: stato enim anni tempore incolae arbores ferro sauciant, qae ita incisae anno sequenti gummam emittunt per incisiones, quae decocta in ahenis et defaecata, sangvis efficitur, quem dicunt *Sangvinem Draconis:* arbor e qua fluit, fructum cerasi instar producit mense Martio gustu eximium. Portu caret insula, stationem vero habet satis commodam. Metel. Baudrando, Ilha de Puerto Santo, Insula est Oceani Atlantici prope Maderam Insulam, a qua 8. m. p. tantum distat in Caeciam. Circuitus est 8. leucarum; subestque dominio Lusitanorum à quibus detecta fuit anno 1428. sed nullam habet arcem. *H. Portus Sanctus.*

Pico, seu Picus, mons in Insula Teneriffa, in mari Atlantico, montium omnium, quos sol videt, eminentissimus creditur, expressissime in medio mari ad milliaria 60. conspicuus: quem nisi Julio et Augusto mense consecendere nulli cuiquam licitum est, caeteris etiam mensibus omnibus nive obsitus est, licet in subjectis insulis, locisque finitimis aliis,

nullo unquam tempore appareat. Ad illum consendendum et exuperandum triduo integro opus est, ex quo summa parte plano, et aequabili circum adjacentes insule coelo sereno, et tranquillo existente, undiquaque expresse despici et numerari possunt, licet illarum quaedam ad 50. mill. inde dissitae sint. Mensibus geminis adeundo monti commodis, inibi lapis sulphureus eruitur devolviturque, mittitur postmodum in Hispaniam, Met. huius ab Anglis quibusdam mercatoribus ad summum usque fastigium, in quo sclopetis aliquot explosis, Magnae Brittanniae Regis sanitati vino litarunt, conscensi descriptionem lectu dignissimam, V in Hist. Societatis Regiae Londinensis. *H. Pico.*

Paena Insula maris Atlantici Ptolem. quid nunc sit, non constat. *H. Paena.*

Pluitalia. Ptolem. Pluvialia vero Plinio, una ex Insulis Fortunatis, quam Bacchius *Isola del ferro* vocari scribit. Lanzerotta vero Nigro dicitur. Est Occidentalior aliis Canariis, 16. leuc. a Palma Insula in Merid. 6. a Gomera, Circuitus 7. leuc. Hispan. circiter. Isla de Hierro, Hispanis. *H. Pluitalia.*

Teneriffa. Una ex Insulis Fortunatis, alias Nivaria Sansoni 150. m. p. ab ora prox. Biledulgeridiae in Occ. uti 35. a Canaria Insula, circuitus 140. m. p. Eius oppid. sunt Palus; Laguna, Insulae praec. S. crucis S. croce cum portu amplo, Garrico cum portu, S. Christophori S. Christoval et Rialejo. Ibi etiam monte de Pico, seu de Teyda incolis, le Pic de Teneriffe aliis, mons altissimus, de quo multa indigenae. Ex eo omnes simul Canarias videre licet, unde et Geographorum aliquammultorum calculum meruit, ut primum ab eo Meridianum ducant. Chri. Becmannus Hist. orbis terrarum. Ad Insulam hanc cum Hispanorum classem ex India ori in portum Sancta Crucis appulisse, rescivisset Blackius, Anglicae classis praefectus, ille facinore ab omni memoria dignissimo nihil moratus circumjacentia castella, et innumera tormenta inde in naves suas confertim displosa, portum ingressus est, totamque classem Hispanicam destruxit: annulum hinc quinque millium librarum à Parlamento meritus, Idem de regno Angliae caput 4. §. 6. *H. Teneriffa.*

Nivaria. una ex Fortunatis Insulis, a Canaria 30. leuc. Hispan. Gomera Teste Alexandro Episcopo Gerundensi cum Andrea Dacio: Aliis est Teneriffa. Inter Canariam Insulam

ad ort. a qua 16. leuc. distat, et Gomeram ad Occ. 9. leuc. Longa 25 leuc. Gall. lata. 12. Urbs praec. ejus Laguna, sic dicta, quia prope lacum in medio. Ins. sub Hisp. Baudrandos. A perpetua nive cognominata, Plin. 6. 32. *H. Nivaria.*

Theode, nunc Gomera una ex Insulis Fortunatis inter Nivariam ad ort. et Pluvialiam ad Occ. satis parva cum urbe cogn. sub Hisp. *H. Theode.*

[IV.]

„Joh. Luyts Introductio ad Geographiam Novam et Veterem. Traj. ad Rh. 1692. 4."

pag. 655.

Contra Tessetam, provinciam Occidentalissimam Biledulgeridiae, jacent in mari Canariensi Insulae Canariae, Gall. *Isles Canaries,* quas Hispani, notante Linschoteno, primo inventionis tempore sic appellarunt, a Canum, quos in iis conspicabantur, abundantia; sed iam Plinii tempestate (ita ipse prodidit) una Canariarum Canaria a multitudine canum ingentis magnitudinis vocitata est, et etiamnum vocitatur, a qua, tamquam Canariarum principe, ad caeteras hoc nomen transiit. Creduntur eaedem esse, quae Fortunatae Veterum, quia felicitas coeli et soli, quà gavisae fuerunt, minor divisio a Mauritania, nomen et conditio cuiusque in nullas insulas Oceani Atlantici aptius quadrant, quam in Canarias. Fateor latitudinem, quam Ptolemaeus Fortunatis attribuit, melius convenire cum latitudine Insularum Capitis Viridis, quam Canariarum; sed minime existimandum, Ptolemaeum aut longitudinem, aut latitudinem locorum acu semper tetigisse.

Sitae sunt Canariarum nobilissimae intra gradum 26 et 29 Latitudinis borealis. Aliae, longè minoris momenti, et sub Canariis etiam censitae, aliquanto plus surgunt in boream. Explicant se ab occasu in ortum juxta varias Tabulas a I Meridiano ad gradum 7. Aër Canariarum, etsi calidior, saluberrimus est, solum ditissimum optimis frugibus, delicatissimis malis aureis, granatis, citreis, ficibus, dactylis, saccharo nobilissimo, vino exquisitissimo, quod in omnes Euro-

pae regiones, Angliam in primis, importatur. Habent gummi, et oricelum, herbam, quae pannos puniceo colore inficit. Plenae sunt avibus, et pecore, maxime onagris et hoedis, quorum pelles et lac in pretio. Hispanici juris sunt, Castellae regni appendix, nec simul, sed sensim, ante duo ferme secula et amplius, Hispani eas occupàrunt.

pag. 656.

Plinius, quem Solinus et Capella sequuntur, sex Insulas Fortunatas enumerat, sicuti etiam Ptolemaeus, qui et omnes sub eodem Meridiano constituit. Huius et illius nomenclatura Insularum longe variat. Hodie Canariae maiores atque insigniores 7 numero, et appellantur, quando ab occasu incipimus, Insula Ferri, Palma, Gomera, Teneriffa, Canaria, Forteventura, et Lancerota. Caeteras 4 (ita Chartae communiter) magnitudine vincunt Tenerifa, Canaria, et Forteventura.

Insula Ferri, Hisp. *I. del Hierro,* seu *Ferro,* Gall. *Isle de Fer,* omnium uti occidentalissima est, sic et remotissima a continente, sterilis, inculta, squalida, (foecunditatem eius alii praedicant) summe siticulosa; nam inibi (sic produnt) nec putei, nec fontes, nec flumina inveniuntur, nec coelum in ipsam depluit. Huic aquae dulcis penuriae medicinam facit singulare Dei munus et alibi nusquam observatum, Arbor incertae speciei, foliis oblongis, arctis, perpetuoque virentibus, annosissima, languescens aut emoriens nullo tempore, negantibus aliis, qui, ne ipsa aeterna sit, plures eiusdem generis admittendas esse existimant. Hanc arborem semper, (iuxta aliquos mane) nubecula obtegit, ex qua rami, truncus, et folia adeo humectantur, ut ex iis indefinenter limpidissimus gratissimusque liquor defluat, quem vasis circum ipsam dispositis incolae solent excipere istâ copiâ, ut hominibus, pecudibus, et toti Insulae abunde sufficiat. Ferunt meretricem delatis in hanc Insulam Hispanis traditam Arborem, quam caeteri studio ipsos celabant, detexisse, suo tamen interitu. Ducunt Galli primum Meridianum per partem occidentalem Insulae Ferri, sicuti supra annotavimus. In ipsa jacet oppidum Ferrum, *Hierro,* portus.

Borealior est insulâ Ferri Insula Palma, *Palma,* feliciter culta, abundans fructibus omnis generis, etiam saccharo, et

vino Malvatico non absimili, quod et in ipsam Americam transportatur. Montem habet ignivomum, et Fanum S. Crucis, *Santa Cruz de la Palma,* oppidum cum tuto portu, nec non vicos complures.

A Palma in austrum deflectit Insula Gomera, Gomera, satis laeta, quae fruges, poma, saccharum, vinum, et pecora insigni

pag. 657.

numero subministrat. Oppidum habet eiusdem nominis cum portu amplissimo.

Gomerae proxima est ad ortum Insula Tenerifa, alias Thenerifa, Gall. *Isle Teneriffe,* septem Canariarum media, Nigro Nivaria Plinii, a perpetuis nivibus sic appellata, cultissima, amoenissima, feracissima, etiam frugum et laurorum. Olim diversis Principibus indigenis subfuit. Habet montem Picum celebratissimum, et inter totius Orbis editissimos, incolis *el Pico de Teyda,* et *Pico de Terraira.* In metae maximae modum, teste Snellio, erectus est, cuius ima spatiosiora sunt, altiora in arctius coëunt, summa in acutum cacumen desinunt. Complures chartae Belgarum ab hoc Monte principium ducunt Longitudinis, uti loco statim citato significatum. Tenerifae urbs primaria est Lacus, *Laguna,* a lacu vicino petito nomine, alias Fanum S. Christophori de Lacu, *S. Christoval de la Laguna,* juxta Baudrandum Sedes Praefecti generalis harum Insularum; Gerachicum, *Gerachico,* seu *Garrico;* Portus S. Crucis, *S. Cruz.*

Post Tenerifam sequitur Insula Canaria, dicta quoque magna Canaria, Gall. *Isle Canarie,* sive *Grande Canarie,* tenax antiqui nominis, quod, uti dictum, cum caeteris adjacentibus communicavit. Inter omnes maxime in austrum vergit, soli ubertate et deliciis nulli Canariarum secunda. Eius urbes sunt Galdera, *Galder*; Guia, Guia, atque Canaria, *Canaria,* exteris, sed indigenis Civitas Palmarum, caput Insulae, Episcopalis sub Archiepiscopo Hispalensi, culta, elegans cum arce et portu eximiis, ubi et inquisitores degunt, et (ita Robbe) praefectus Hispaniarum Regis, atque regium Tribunal est causarum forensium, e quo jus dicitur Canariis omnibus.

Ex Canaria pergimus ad Insulam Forteventuram, seu Bonam Sortem, Gall. *Isle de Forteventure.* Vicinissima est Biledulgeridiae, soli partim montosi, partim campestris, scatet palmis, olivis, lentiscis, oricelo, haedis, capris. Nihil hic clarius est oppido Forteventurâ, Forteventure, praeter quam et varii vici ipsi insunt.

Forteventurae ad septentrionem objacet Insula Lancerota, Sansoni Lancelotta, Isle Lancelotte, Canariarum septima atque ultima, Forteventurae non dissimilis. Eius portus, et munitiones sunt

pag. 658.

Porto de Cavalos; Porto de Naos, et Lancerota, alias Cayas, primaria.

Post septem illustriores Insulas Canarias, tribus verbis dicendum de Canariis caeteris. Exiguum habent ambitum, et, teste Baudrando, desertae incultaeque iacent, et sunt Insula Luporum, Gall. *Isle de Lobos,* seu *des Loups Marins,* inter Forteventuram ac Lancerotam media; Rupes, *Rocco,* Gratiosa, *Gratiosa,* Alacritas, *Alagranca,* Insula S. Clarae, *S. Clara,* positae ad septentrionem Lancerotae. Plus in septentrionem et occasum deflectunt duae Insulae Salvaticae, Gall. *les Salvages,* steriles etiam et desertae, quas inter Canarias minores aliqui numerant; alii transeunt. Sequitur Insularum Canariarum Tabula.

			I. Ferri,	Ferrum.
			I. Palma,	Fanum Sanctae Crucis.
1640			*I. Gomera,*	Gomera.
				Picus, *Mons.*
			I. Tenerifa,	F. S. Christophori de Lacu.
1645		Majores VII,		Gerachicum.
				Portus Sanctae Crucis.
	INSULAE CANARIAE sunt XIV:		*I. Canaria,*	Galdera.
				Guia.
1650				Canaria.
			I. Forteventura,	Forteventura.
			I. Lancerota,	Porto de Cavalos.
				Porto de Naos.
1655				Lancerota.
			I. Luporum.	
			I. Rupes.	
		Minores VII,	*I. Gratiosa.*	
			I. Alacritas.	
1660			*I. S. Clarae.*	
			I.^{ae} Salvaticae duae	

Ad boream Insularum Canariarum variae occurrunt Insulae, quas dum alibi commodius non licet, hic recensebimus, antequam in continentem revertimur. Canariis viciniores sunt Insula Deserta, Madera, et Insula

S. Portûs. Insula Deserta, Gall. *Isle Deserte*, sic dicitur, quia deserta est. Jacet ad septentrionem Insularum Salvaticarum, remota ab orientali littore Maderae 7 milliaribus, et exigui ambitus. Insula Madera, Gall. *Isle Madere,* olim appellata fuit Cerne Atlantica, priori longe amplior et nobilior. Quando Portugalli, quibus hodieque subjecta est, Insulam ante 2 secula et ½ primum intraverunt, nil nisi sylva erat densissima, cui, ut locus esset culturae, ignem subdidere, unde natum, (ita produnt) septuenne circiter incendium. Nunc solum habet laetissimum, et feracissimum optimi vini, sacchari, nobilissimorum fructuum, malorum aureorum, granatorum, citreorum, mellis, cerae, frumenti. Abundat feris, apris quoque, et omnis generis avitio, nec cedris destituitur. Coelum temperatius est, quam in Canariis Insulis, quibus proinde non est inferior, etsi nunc minus ferax, quam prima tempestate a memorato incendio. Incolae pene omnes Portugalli sunt. In ea recenter inventa Christophorus Columbus habitavit. Oppida habet, ut sileam Parochias bene multas, Moncrixum, *Moncerico,* seu *Monchico;* Fanum S. Crucis, *S. Croce,* et Funchalam, *Funchal,* alias *Funzal,* et *Fonzal,* quae dicta est quasi Foeniculum, a maxima huius copia, quae sub primum adventum ibidem offendebatur, urbs Episcopalis, sub Archiepiscopo Olysipponensi, Maderae Caput, et Praefecti Portugallici habitatio. – Insula Sancti Portus, Gall. *Port Sainct,* deflectit à Madera in ortum aestivum paucis milliaribus, ipsa longe minor, circuitus (ita quidam definiunt) 8 milliarium, juris Portugallici, subjecta Maderae Gubernatori et Episcopo, soli satis felicis, et foecundi cerae et mellis, quo alibi non datur praestantius. Munimentis non gaudet, et ideo sub huius seculi initium incursibus Piratarum exposita fuit.

[V.]

Theologia. Anthropologia. Moral. Ius Naturae.
Ius Civile. Ius Domesticum. Historia. Geographia.
Physica. Aesthetica. Politia. Oeconomia. Politica. Genesis.
Isten. Önnön. Ember. Polgár. – – –
Exodos. Ecclesia. Psalmi.

[VI.]

	Éjtszaka.	Tél.	Baromság.	Öreg.	Patriarchia.
1705	Reggel.	Tavasz.	Szabadság.	Gyermek.	Democratia.
	Dél.	Nyár.	Féltés.	Ifjú.	Aristocratia.
	Estve.	Ősz.	Ágyasság.	Meglett.	Monarchia.
	Emberevés.	Ég.	Senkié.	Anarchia.	Phlegma.
	Visszásság.	Víz.	Köz.	Anarchia.	Melancholia.
1710	Hódolás.	Föld.	Gazdag.	Oligarchia.	Cholera.
	Fejvétel.	Tűz.	Egyé.	Monarchia.	Sangvinea.
	Vadászok.	Kalyiba.	Ember.	Istentelen.	
	Pásztorok.	Ház.	Polgár.	Vallásos.	
	Kereskedők.	Város.	Nemes.	Ceremóniás.	
1715	Galántisták.	Serrály.	Uralkodó.	Főpapi.	

[VII.]

Egyiptom. Ris, kásia; juh; *(MADAGASCAR.)* Pamut, sáfrány, gyömbér, szekfű, hüvelykesek, berzseny, ebenus, fejér, veres, sárga santal, elefánt, teve, őz, púpos ökör, nagyfarkú juh; *(Nigritia.)* Len; *Biledulgerid.* Teve; *(Azores.)* Bikkfa; *Fez.* Szilva, mondola; szamár; *Tunis.* Birsalma; *(Virginia.)* Dohány; *Florida.* Fenyő, Tziprus, gesztenye, dió, lasponya, páva, fogoly, papagay; *(Északi Mexico.)* Balsam, cochenilla, sassaparilla, kukoritza. *[...]zaya.* Galambok; *(Cuba.)* Rubia Tinctor; Lama, Vicogna, Strutz. *CHILIBE.* – *Tsina.* Selyem, rabarbara, kína, moskus; *Mógol.* Indigo, nádpáltza, tzibet, gyömbér, hosszú bors, ópium; *Arabia.* Temjén, myrha, aloé, nardus; *(Spanyolország.)* Kaportza; *Görögország.* Aproszőlő, myrtus, kávé. –

[VIII.]

Földi. Jó föld. Egésséges levegő, noha forró, de mérséklett. Gazdag termékenység. (Ferróé kietlen.) Kimivelt. Tűzokádó hegy. Kies tartomány. Pico. Hegyes tartomány. Mezőség. Források. Patakok. Hó. Erdők, jelesben egész babérerdők. Kősziklák. Földindúlás. Sok helyen sok a' Hegy és kőszikla. Halmok, 's termékeny völgyek. Tiszta Idők.

Mesterségi. Bátorságos és egy kikötőhely. Szép és erős város. Jó vár. Számos falu. Jó erősségek. Templom IIIII sok. Klastrom. IIIIIIIIIII sok.

Oecon.

<Fructus.>.

Raritas.

Delic.

<Fr...m.>

[IX.]

		Salvages pedig	P.	K.	Sz.	H.	□.	Lt.	Lg.
	1.	Bal felől.	33–37	36–32–4		2.	7.	29–30.	2–3.
	2.	Jobb felől.	34–40	32–9–27	6.	4.	11.	29–30.	3–4.
		Summa	33–40.	36–32–27	12.	10.	18.	29–30.	2–4.

Sanson szerént a' mappán:

		Sziget neve.	Pico.	Közi.	Sz.	H.	□ M.	Lat.	Long.
	1.	Ferro.	24–30	7–6.	6.	4.	20.	27–28.	0–1.
	2.	Palma.	24–30	7–3.	3.	6.	18.	26–27.	0–1.
	3.	Gomera.	15–21	3–5	3.	7.	18.	26–27.	– I –.
		– Summa.	15–30	0–5.	18.	16.	56.	26–28.	0–2.
	4.	Teneriffa.	12–9	5–8.	19.	16.	52.	–27–	2–3
		Canaria.	12–22	8–8.	10.	10.	51.	26–27.	3–4.

	6.	Forteventura.	29–44	8–1.	10.	23.	64.	26–27.	5–6.
	7.	Lobos.	37–39	1–2.	1.	2.	2.	27–28.	5–6.
		– Summa.	29–44	8–2.	11.	23.	66.	26–28.	5–6.
	8.	Lancelotta.	37–44	2–5.	9.	6.	34.	27–28.	5–6.
1760	9.	Sta Clara.	40–42	6–3.	2.	1.	2.	28–29.	5–6.
	10.	Gratiosa.	44–47	3–5–3–2.	3.	2.		28–29.	5–6.
	11.	Rocca.	48–49	5–2.	1.	2.	1.	28–29.	6–7.
	12.	Alegranza.	47–50	3–0.	3.	2.		29–	–6–.
		– Summa.		4–0.	20.	7.	47.	27–29.	5–7.
1765	13.	Madera.	69–76	2–4.	6.	14.	37.	32–33.	1–2.
	14.	Deserta.	67–68	2–7.	2.	1.	2.	– 32 –	2–3.
	15.	Porto S^{to}	76–78	4–7.	2.	5.	8.	32–33.	2–3.
		– Summa.	67–76	57–54.	9.	20	47.	32–33.	1–3.
		Summa.	48–76	0–0.	89.	75.		26–33.	0–7.

[X.]

1770 Mindnyája tesz 320 □ Mértföldet.
Egy □ mföldön fog lakni 3,110 ember.

Kissebb számmal:

Mindnyája tesz 288 □ mföldet.
Egy mf. fog lakni 3,456 ember.

[XI.]

1775 *A.*
Adeca.
Alacritas.
Alegranza.
Alegria.

Alfonsus Castellanus.
Alfonsus de la Cerda.
Alphonsus, vid. *Alfonsus.*
Andre.
Aprositos.
Argorez. Arginogis.
Atlanticae Insulae.
Atlantis.
Autolaea.
B.
Baltarhay.
Betencourt. v. *Beth.*
Bentacurtius.
Borondon.
Brenia.
Brondonis.
C.
Camera de Lupi.
Canaria.
Canariae Ins.
Capraria.
Caslus.
Casperia.
Castellanus Alfonsus.
Cavalos.
Cayas.
Cerda, Alfons.
Chatiras.
Christophorus S.
Christoval S.
Cita de Palmes.
Ciujdad de las Palm.
Clairmont (de) Ludov.
Clara.
Claeraemontanus Ludov.
Convallis.
Croce, Sta.
Cruce S.
Cruze S.
Cruz. S.

D.
De Betencourt, Joa.
De Clairmont, Ludov.
De la Cerda, Alfons.
Deserta Ins.
De Teyde, Pico.
E.
Elbard.
Euridia.
F.
Ferro.
Fierteventura.
Fonchal.
Fonzal.
Forteventura.
Fortunatae Ins.
Fuenchal.
Funchal.
Fungalia
Funzal
G.
Galder.
Garrico.
Gerachico.
Gomera.
Gratiosa.
Guia.
Gundisalvus, Joan.
H.
Haerae.
Herae.
Hiero.
Hierro.
J.
Jean de Betencourt.
Joannes Bentacurtius.
Joannes Gundisalvus.
Junonia.
L.
Lacerotte.
Laguna.

Lancellotta.
Lancerota.
Lanegala.
Lanzarotta.
Lanzerotta.
La Ramela.
La Rotana.
Lobos.
Loo.
Loups Marins.
Ludovicus Claraemontus.
Lupi Camera.
Luporum Ins.
M.
Madera.
Mare Sargasso.
Moncerico.
Monchico.
Monchriko.
Moncrixum.
N.
Nagos.
Naos.
Nivaria.
O.
Ombrios.
Oratavia.
P.
Paea.
Paena.
Palma.
Palmarum Civitas.
Pico.
Pinturia.
Pluitana.
Pluvialis.
Port Sainct.
Porto de Cavalos.
Porto de Naos.
Porto Negro.
Porto Santo.

Puerto Santo.
Punta de Nagos.
Purpurariae Ins.
R.
Ramela.
Reialesa.
Rialejo.
Ricquerocque.
Rocca.
Rocco.
Rotana.
Rubicon.
Rupes.
S.
S. Andre.
S. Borondon.
S. Brondonis.
S. Christophorus.
S. Christoval de la Lag.
S. Clara.
S. Croce.
S. Crux.
S. Cruz.
Salvages.
San Borondon.
Sargasso Mare.
Sauvages.
T.
Tarafalo.
Tassacorda.
Tedle.
Teneriffa.
Terreira.
Teyde.
Thenerifa.
Theode.
Tristan.
V.
Vasaeus Tristan.

Fűvország

Bors, (tsak Sumátrából többet visznek esztendőnként Európába 12'000000 fontnál) riskása, kókós, kukoritza, nádméz, terpentin, gummi, aloe, sago, tamarind, koriander, indigo, dohány, berzseny, kámfor, benzoe, sok kássia, czitrom, narants, ananás, kaffé, 's a' t. Pamok, földi alma, gabona, szurok, pálma, selyem, ámbra, külömbféle virágok, – búza, gabona, riskása, czitrom, görögdinnye, ananás, kássia, dohány, indigó, nádméz, bors, gyömbér, kakao. Egyedűl a' kaffé többet ád bé esztendőnként 7 millió forintnál. *Tűzi és építő fa bőséggel, mindennemű mezei és kerti vetemény*, pamok, arekadió, nádpáltza, *illatos fák*, fagyöngy, tömjén, *külömbféle virágok*, ópium, hársfa, sárga ámbra, myrha, vászon, fahéj, – *Bali*, Riskása, czitrom, narants, kókós, gesztenye, gyömbér, *és sokféle gyógyító szerek*, pamok, *Timor: sok jó gyógyító erővel bíró fűvek, fák, és gyümöltsök*, dohány, indigo, – gyömbér, fahaj, szeretsendió és virág, szekfű, búza, riskása, mondola, czitrom, narants, kókós, ságó, áloé, *külömb-külömbféle gyógyító szerek, drága kenetek*, s'a't. pálma, *I. Bandai H.* kókós, ananas, mangis, durian, szeretsen dió 's virág, bab, borsó, spárga, *enni való gyökerek*, ságó. NB (...) NB. *Búró.* riskása, ságó, *építő és tűzi fa*, szekfű. *Ceram.* Sok szekfű, szeretsen dió és virág; riskása, gabona, árpa, kókós, *tengeri tsiga, ... I. Ternáti S. Ternate. mindenféle Európai kerti vetemények,* kokos, ságó, nádméz, pamok, zőld gyömbér, narants, mondola, tzitrom, dohány, *Giloló* ságó, kókós, *2. Tidori. S.* Szeretsen dió 's virág, szekfű, ságó, nádméz. *4. Popoi R.* ságó, kókós, *más gyümölts fák. 5. Salawettei R.* kókós, ságó, dió, *hasznos gyökerek és plánták.* – Czitrom, narants, pamok, kókos, *több nevezetes fák, a' sok jó illatú virágoktól nem tsak a' kertek, hanem a' mezők is illatoznak, legszebb gyümöltse* az úgy nevezett Dangesek, mellyek hasonló nevű fákon teremnek, levelei hasonlók a' mi diofánk leveleihez, jó illatúk, gyümöltseinek arany színű a' héjja, a' húsa verhenyes, és igen édes, a' görög dinnyék, mellyek nem nagyok ugyan, de igen jó ízűk, levesek, megfrissítők, úgy annyira, hogy a' leghevesebb napon is elegendő egy fél dinnye az ember testének meghivesítésére. – ananas, areka, nádméz, riskása, kámfor, bors, tzikória, *igen sok asztali és gyógyító gyökér és fű,*

[XIII.]

VI. Dar. pag. 4.

ARTHUR. Arthur Filep tengeri útazása Brászilia, Kap, Botanibay; Port-jákson felé, illy könyvben foglaltatik: „Phillips Reise – Nürnberg. 1791." Phillip (Arthur) útazása Neusudvalesbe."

pag. 6.

1787. 13dik Májusban elhagyván nagy Británniát, 3dik Juniusban Teneriffánál voltak. Itt is, más szálláskor is mind a' katonák, mind a' rabok friss hússal, gyümölttsel, zöldséggel új erőre, és útazáskori könnyebbségre segíttettek. – – – – A' gyümölts Teneriffánál tsak szederből, és fügéből állott. De az igen derekas, és igen bőven volt. 8 napig múlatott a' gállya Tenerifánál. Az idő melege, 's neheze középszerű volt. A' Farenheiti melegmérő soha se hágott fellyebb

pag. 7.

70 gráditsnál; a' nehézmérő pedig közönségesen a' 30dik renden állott. A' Kanáriai Szigetek Gubernátora akkor Branciforte Markis vólt, Szitzíliai fiú. Szokás szerént Sz. Kereszten lakott (Santa Cruz) 's Fileppel és annak Tiszteivel különös betsűlettel bánt. – A' Kanáriai Szigetek tizen négyen vannak. Azok közűl ezek jelesek: Kanária, Teneriffa, Fortaventura, Palma, Ferro, Gomera, és Lancerotta. Az Áfrikai parttól 40–50 Angliai mföldnyire távoznak el. Magának a' Kanáriai Szigetnek köre, mintegy 150 mföld. A' Spanyoloké mind. Azokat a' Régiek a' boldog Szigetek nevek alatt ismértették. A' Pliniusnál előfordúló *Nivaria* nem más, hanem *Teneriffa:* mert az Ország' nyelvén *Tener* annyi, mint hó; *iffa* pedig annyi, mint hegy. Teneriffa, hóhegy, Nivaria; 's ugyan is Teneriffa szigetében a' *Pikó* hegynek tetejét örökös hó borítja. (Salmon lo Stato presente di tutti i paesi. Venet. 1766, ezekről így beszél: A' Kanáriai Szigetek vagy az ebektől (canes) vagy bizonyos nádnak nemétől (canna) vagy a' kananéai néptől vették neveket. Ptoloméusnál *Fortunatae;* a' költőknél Elisius a' nevek. Ferro, Palma, Tenerif, Canaria, Fortaventura bennek nevezetesek. Pikusnak nádméz süveg-

hez hasonló láttatú iszonyú hegye szemléltetik már hatvan mföldnyiről. Fő városa a' Szigetnek Lagúna. Szőllős, kalastromos,

pag. 8.

derék lakóhely. Teneriffa Szigetében lakott a' régi pogány *Guánch* nevezetű nép. Találtatnak ott óriás termetű tsontok. Hogy a' rodhadástól megmentenék a' fő emberek testeiket, azokat béfűszerezték, 's a' kősziklák barlangiba rejték. Nevezetesek ezek a' Tenerifai Mumiák, mint az Égyiptusiak. Kanária városa 12 ezer embert foglal magában. Püspöki lakóhely. –

Geographisch-statistische Reisen, nach den neuesten und besten Werken bearbeitet von Karl August Engelhardt. IV Bde. Dresden-Friedrichstadt. 1795. 8.

Geographisch-statistische Reise durch Spanien, nach den neuesten 's a' t. III Bde. etc.

3ter Band. pag. 457.

Spanien würde den grössten Mangel an Getraide leiden, wenn nicht aus Sizilien, der Barbarey und den canarischen Inseln Weizen – – – – geliefert würden.

pag. 538.

In dem Handel nach den Canarischen Inseln theilen sich Spanier, Engländer, Holländer und Nordamerikaner, doch haben die Engländer den grössten Theil daran.

pag. 540.

Mintegy 1765 és 1774 táján a' Regierungtól den Canarien der Handel nach Cuba und den benachbarten Inseln verstattet ist.

Magyar Könyvház. Irá Molnár János. Pozsonyban és Pesten. 1783–179[...] 8 Dar. 8.

I Dar. pag. 119.

Voyage autour du Monde fait dans les Année 1740, 41, 42, 43, 44. Par George Anson, Commendant en Chef l'escadre de se Majesté Britannique. traduit de l'Anglois. à Paris. 1764. I. Szakasz, p. 38. Mádérának finom borát emlegeti.

D° pag. 128.

Michael Adanson (Mitglied der königl. Acad. der Wissenschaften zu Paris) Nachricht von Seiner Reise durch Senegal; und in dem Innern des Landes. Leipzig. 1773.

p. 7. Aprilis 6. napján látni kezdénk Teneriffa' Szigetének rettenetes nagy hegyét, mellynek *Pico* a' Neve 's láttuk azt 14 mföldnyire. Oda érkezvén, új készületet tettünk az útra. Pico' magassága 2,000 ölnél (Toises) magassabb. Néha meg gyúlad, de nem robajjal. Ezen Szigetnek hegyein terem ama' nevezetes Malvasiai bor. A' bor azért olly ditséretes, mert mind a' hegyek' fekvése helyes, mind pedig kőfalak vannak 4,5 lábnyi távúl lételre a' Szőlőtők' eleibe olly magassan rakva, hogy reájok lehessen könyökölni. Azok a' falak nintsenek mésszel öszveerősítve: hogy, ha dőlnek, hamar fel lehessen őket ismég állítani. Az hasznok kétféle; az egyik az: hogy az esővizet hamar el nem eresztik az hegynek hasznos áztatásától; a' második az: hogy a' nap' súgárát visszavervén a' tőre, a' meleget duplázzák, sőt a' közönségesnél 3szor 's 4szer forróbbá tészik; noha azonkivűl is meleg magában az a' tartomány. p. 13.

III Dar. pag. 331.

Kukk útazásiból. pag. 5. Madéra Szigete egyedűl a' borral kereskedik. p. 6. Hitván taligánál egyéb

p. 332.

tereh hordó szekeret nem látánk. Nagy városa Funchial. A' Lusitánusoké.

D° pag.

Johann Bernoullis Sammlung kurtzer Reisebeschreibungen. Berlin. 1781. Ennek 3dik Szakaszában a' többi közt Kopenhágenből Madrásig Napkeleti Indiának részéig való útazás adaték elé: tartott az 1775- és 76dik eszt.ben.

p. 341. 5dik Februar. Maderába érkezénk. A' bora, 's azzal való kereskedése nevezetes. A' Luzitánusoké. Midőn a' hajó onnét ismét elindúl, megvisgáltatik ha nem szökött é valaki a' Városból belé: hogy az adósság terhét elkerűlje.

[XIV.]

Joh. Ernst Fabri Elementargeographie. IIIte Auflage. Halle. 1790–94. IV Bde. 8.

1er Bd. pag. 353.

VI Abschn. Von den Canarischen Inseln. Lage: Die Canarischen Inseln liegen südwärts von den Madera und Porto Santo. Es sind ihrer sieben, unter welchen die Insel Canaria und Teneriffa die merkwürdigsten sind.

Beschaffenheit und Produkte: Die Insel Canaria hat in ihrem südlichen Theile, wegen ihres Überflusses an gutem Wasser, an Bäumen, Kräutern und köstlichen Früchten, einen Vorzug vor allen übrigen Canarischen Inseln. Der innere Theil dieser Insel ist ausnehmend hoch, und voller Berge. Die Hitze im Sommer ist sehr gemässigt, und im kältesten Winter ist es nicht kälter als in Deutschland etwa im May. Auf den Bergen ist es freylich kälter, und wegen des Schnees, welcher auf den Gipfeln in grosser Menge fällt, sind diese unbewohnt. Die Insel ist sehr wasserreich, und hat einen Überfluss an Holz von verschiedenen Arten. Fichten, Palm, wilde Oliven, Lorbeer, Pappeln, Hollunder, Drachenbäume, Aloestauden, indianische Feigen, wachsen hier von selbst und ohne Wartung. Von Baumfrüchten giebts her: Mandeln, Hasel- und Wallnüsse, Aepfel, Birnen, Pfirschen, Aprikosen,

Kirschen, Pflaumen, Maulbeeren, Feigen, Bananas, Datteln, Pomeranzen, Limonien, Citronen, und Granaten. An Getraide hat man Weizen, Gerste, Mais. Melonen von verschiedner Art, Patatos, Kürbisse, Zwiebelgewächse und vielerley andre Arten von Wurzelwerk findet man in Überfluss, und alle diese vortrefflich in ihrer Art. Der nördliche Theil der Insel ist hingegen dürr und öde, trägt weder Gras noch Stauden. Der Wein von Canaria ist vorzüglich bekannt. An Honig hat diese Insel einen Überfluss. Die hiesigen Thiere sind Cameele, Pferde, Esel, einige wenige Maulesel, Rindvieh, Schaafe, Ziegen, Schweine, Kaninchen, Hühner, Gänse, Enten, Rebhüner, Krähen, und besonders *Canarienvögel,* die man zuerst von da nach Europa gebracht hat. Canaria wird Zuweilen von Heuschrecken heimgesucht, die alles Grüne wo sie sich niederlassen verzehren. Eidexen giebt's auf dieser und allen übrigen Canarischen Inseln sehr häufig. Schlangen und Skorpionen findet man nicht.

Einwohner: Sie haben eine schwärzlich braune Farbe. Die Bauerhäuser sind meistentheils sauber, bequem und räumlich; wie es denn wirklich wenig Koth oder Staub auf diesen Inseln giebt, wodurch sie beschmuzt werden könnten, weil der Boden meistentheils felsicht und wegen des fast beständig schönen Wetters selten nass ist. Bey Morgen- und Abendbesuchen bewirtet man die Gäste mit Chokolade und Backwerk; an heissen Sommerabenden aber mit Schneewasser. Die Lustbarkeiten des gemeinen Volkes bestehen im Singen, Tanzen, Ringen, Kartenspielen, Wurfscheibenwerfen und der Kunst mit einer Kugel durch ein weit entfernten Ring zu treffen.

Die Insel Teneriffa hat weniger Kornland, und mehr Weinberge als Canaria. Der Wein von dieser Insel ist stärker als der Canarische. Fast mitten auf dieser Insel liegt der Berg Pico de Teyde, einer von den höchsten Bergen in der Welt, ein ehemaliger Vulcan, welcher aber seit beynahe 90 Jahren kein Feuer ausgeworfen hat. An der Seeküsten hat man viele Fische.

Unter den Einwohnern dieser Inseln befinden sich auch Spanier.

D° IV^ter Bd. pag. 930.

Die Canarischen Inseln, ehemals die *glücklichen Inseln* genannt, westwärts vom Vorgebirge Bajador und Kantin.

Vornehmlich sind sie wegen des guten Weins und wegen der Canarienvögel merckwürdig. Auch Orseille wird hier gesammlet. Sie gehören dem Könige von Spanien. Die vorzüglichsten sind: Canaria, Ferro (Hiero), Fuerteventura, Gomera, Graciosa, Lancellota, Palma, Rocca, Teneriffa.

Auf der Insel Canaria ist die Haupstadt *Ciudad de las Palmas,* der Sitz eines Statthalters und eines Bischofs. Sie hat 6,000 Einwohner.

Auf der Insel Teneriffa ist der Pic vornehmlich zu merken. Sonst berechnete man seine Höhe auf 2,070 Toisen, jede zu sechs Pariser Fuss. Nach neuren Messungen beträgt seine Höhe nur 1,742 Toisen. Aus seiner Spitze steigt beständig Rauch auf; aber seit 1704 ist kein volcanischer Ausbruch erfolgt. Wein ist ein Hauptprodukt dieser Insel, überdiess hat sie einen Überfluss an Lebensmittel, vielerley Holzarten, auch gute Baumfrüchte.

pag. 931.

Die Anzahl ihrer Einwohner beläuft sich auf 96,000. Sie ist der Mittelpunkt des Handels mit Europa und America.

Hier ist Santa Cruce, eine Wohlgebaute Stadt, der Sitz des General Gouverneurs der Canarischen Inseln, mit einer guten Rede, auch einem Fort. Sie hat 6–7,000 Einwohner. Die Kirchen sind aufs reichste und prächtigste ausgeziert.

An Fusse des Pic ist die Stadt Laguna oder St. Christobal de la Laguna.

Von der Insel Ferro wird sehr gewöhnlich der erste Meridian gezogen.

Auf einigen dieser Inseln verfertigt man Seidene Waaren, Taffent, auch wollene Waaren.

[XV.]

M. J. E. Fabri Handbuch der neuesten Geographie für Akademien und Gymnasien. – Nebst einer Einleitung in die mathematische und physikalische Erdbeschreibung. VI^te Auflage. Halle. 1797. gr. 8.

pag. 467. – 3ter Haupttheil §. 7. Lit. B. N^ro VI.

VI. Die *Canarischen Inseln,* ehemals die *glücklichen Inseln* genannt, (J. 1787. 169,285 Einw.). Sie gehören dem Könige von Spanien; haben gesunde Luft, und liefern vortrefflichen Wein, Granaten, Orangenfrüchte, Zucker, Honig, Wachs, Weizen, Orseille, Drachenblut, Häute, viele Maulthiere, kleine Pferde, Filtrir- oder Tropfstein. Canarienvögel hat man zuerst von hier nach Europa gebracht.

Es gehören dazu: *Canaria, Ferro* (Hiero), von deren Mittagslinie an die Längengrade am gewöhnlichsten gezählt werden. *Fuerteventura, Gomera, Graciosa, Lancellota, Palma, Rocca, Teneriffa,* nach deren Mittagslinie die Holländer die Langengrade sehr gewöhnlich zählen; *Lobos.*

Canaria ist sehr fruchtbar. Die Hauptstadt *Palmas,* der Sitz des spanischen Gouverneurs und eines Erzbischofs, (6,000 Einw.).

Auf der Insel Teneriffa ist Wein ein Hauptprodukt. Einwohner sind an 96,000. Hier ist der hohe Pico de Teyde, ein ehemaliger Vulcan, 12,420 Fuss hoch, aus dessen Spitze zwar Rauch, aber seit 1704 kein Vulkanischer Ausbruch erfolgt ist. Die Stadt *St. Cruce,* wo eine gute Rhede mit einigen Forts. *Laguna* (Stadt) hat 2 Pfarrkirchen, 2 Nonnenklöster, 3–4 Convente.

Palma hat einen feuerspeyenden Berg. Durch die Insel *Ferro* wird am gewöhnlichsten der erste Meridian gezogen.

D^o pag. 529. – 5ter Haupttheil. §. 15.

Die Höhe des Berges *Mauna Koh* (oder *Mauna Koah,* auf der Insel *Owaihi)* rechnet man auf 18,400 Fuss; folglich 5,060 Fuss höher, als der *Pic de Teyde* in *Teneriffa.* Ein andrer hoher Berg, *Maůna Roa,* ist auch mit Schnee bedeckt, und 16,020 Fuss hoch.

D° pag. 5. – Einleitung. §. 3.

Der 1. Meridian wird am gewöhnlichsten von der Insel *Ferro* (20° westwärts von Paris) sonst auch von *Teneriffa* etc. gezogen.

D° pag. 11. – D° §. 13.

Im J. 1701 war nach *Cunninghams* (NB. Hist. Liter.) Beobachtungen der *magnetische*

pag. 12.

Meridian (NB. Geogr. Mathemat.) nicht weit vom gewöhnlichen *ersten Meridiane, der durch Ferro* geht. Gegenwärtig muss man denselben etwas östlicher innerhalb Africa, oder wenigstens nahe daran annehmen.

[XVI.]

Vallás. Igazgatás. Lakosok. Hozományok. Városok. Hegyek. Kikötők. Nevek. *Levegő.*

Fák. Földjök. Földindúlás. Gabona. Gyümöltsök. Hegyek. Hozományok. Igazgatás. Klastromok. Kikötők. Levegő. Lakosok. Meridianus. Püspök. Tűzokádó. Templomok. Városok. Vadak. Vallás. Várak.

NB. Madarak.

Áfrikának Napnyúgoti partjával általellenben vagynak a' KANÁRI SZIGETEK, (*Insulae Canariae,* hajdan *Fortunatae,* az Áfrikaiak' nevezetje szerént *Elbárd*) feküsznek széllyel az Átlánti Nagytengerben, Átlás' hegyeivel szemközt. 3.) Négyet belölök a' Portugallus, tizet pedig a' Spanyol bír.

I. A' PORTUGALLUSÉI

1. Porto Santo, legészaksóbb sziget. 1.)

2. Madera, melly a' sok hajónak 's épületnek való fától, matéria vagy is portugallusosan Madera nevet nyert, és termékeny földje miatt pedig Szigetek' Királynéjának nevezetett. Van benne

Fuenchal, vagy *Funchal* nevű város, 2.) hol püspök lakik, és

Monchriko nevű megerőssíttetett kikötőpart.

3, 4. Les Salvages, Salvajes, vagy *Sauvages* nevű két Szigetetske, ebbe eggyikbe sem lakik ember; sok Kanári madár van mindenikbe.

II A' SPANYOLOKÉI

1. Palma, nevét a' pálmafáktól vette.

Van benne

Sancta Cruce de la Palma város, és

Egy Tűzokádó-hegy.

2. Teneriffa, Püspök lakik benne. Itt találtatnak

Oratavia, kikötőpart, és

Pico Teneriffae, vagy *Pico de Teyde,* vagy *Terreira,* vagy *Elbárd* nevű nagy hegy.

3. Gomera, vadállatokkal bővös.

4. Ferro, vagy *Ferri,* ebbe van a' híres *Santo fa,* vagy *Szentfa.* Ezen keresztűl szokták XIII Lajos parantsolatja szerént a' Földírók húzni az *Első Maridiánust,* vagy *Délkarikát*; a' melly közt, és a' Párisi, mintegy 20 grádusnyi külömbséget igen kevés hijjával tapasztaltak.

5. Canaria, Nagy Kanária, nevét vagy a' Canna, azaz Czúkornádtól, vagy a' canis, azaz kutyáktól vette. Ebbe vagyon

Canaria, vagy *Cita de Palmes,* Pálmák' városa, mellybe vagyon lakása a' Püspöknek, és a' Főtörvényszéknek, van erős kikötőpartja is. 1.)

6. Forte Ventura, Fierte Ventura, Ventura-erősség. Áfrika felől.

7. Lancellota, Lancelota, Lancerota, derék lovak teremnek benne.

8. Alegranza, kisded Sziget, kikötővel.

9. Gratiósa, kies Szigetetske.

10. Roca, drága jó bort terem.

Ezen Szigeteknek földje igen bő és termékeny; nevezetesebb hozományi a' gabona, bor, czitrom, narants, dinnye, külömbféle fái gyümöltsök, czúkornád, mastiks, babér, Sánto- vagy Szentfa, gummi; marha, vad, ketske, tengerinyúl; és kanári madár.

Lakosai: barnások az ott-termettek, a' többiek Európaiak, Spanyolok etc. Vallások Pápista. Igazgatja őket egy Gubernator.

Jo. Hübners Vollständige Geographie. III Theile. Hamburg, Frankfurt und Leipzig. 1735. 8.

II Th. pag. 657.

Die Canarischen Insuln liegen im Atlantischen Meere, dem Kayserthum Marocco gegenüber. Es wächset viel Zuckerrohr auf diesen Insuln, und ein Rohr heisset Canna; es sind aber auch grosse Hunde auf der Insul, und ein Hund heisst auf Lateinisch Canis: Nun mögen es die Herren Critici ausmachen, von welchem Worte die Insuln ihren Namen haben. Vor Alters wurden sie Fortunatae genennet, wegen der schönen Früchte, die darauf wachsen.

Die Luft ist auf diesen Insuln sehr geschwüle. Das Erdreich hingegen sehr fruchtbar. Man siehet da 180 Aehren auf einem Korn-Stengel: und ein Scheffel trägt

p. 658.

oftmals 130 Scheffel, welches sowohl von Korn als von Gerste zu verstehen ist. Das Rindvieh gedeyet wohl, die Wälder sind voll Wildpret und Geflügel, darunter auch Canarienvögel gehören. Zuckerrohr wächset häufig, und daraus wird der schöne Canarien-Zucker gemacht. Die Spanier haben die ersten Weinstöcke darinnen gepflanzet, darauf wächset nunmehr der delicate Canariensekt.

Diese Insuln sind den Alten nicht unbekannt gewesen; nach diesem aber hat sich niemand gross darum bekümmert; endlich hat sie ein Franzose, nahmens Jean de Bethencourt, A. 1402. gleichsam von neuem gefunden. Sein König Henricus III. machte ihn zum Könige über diese Insuln, mit der Condition, dass er dieselben von der Krone Frankreich zu Lehne tragen solte: Als aber die Spanier seinen Erben ein Stücke Geld davor bothen, so liessen sie sich behandeln, und verkauften an die Spanier, so viel sie nemlich davon besassen.

Es sind ihrer zwölfe, und heissen: 1. Alegranza. 2. Canaria. 3. Ferro. 4. Forteventura. 5. Gomere. 6. Gratiosa. 7.

Lancelotte. 8. Madera. 9. Palma. 10. Rocca. 11. Sauvages. 12. Teneriffa. Davon gehören heutiges Tages XI den Spaniern; die zwölfte aber, Namens Madera, gehöret den Portugiesen.

Die alten Einwohner sind bräunlicht, und haben platte Nasen, sind aber brave Leute, die abscheulig fressen können: denn es kann einer auf eine Mahlzeit einen ganzen Ziegenbock, und noch zwanzig Kaninigen verzehren; ich vermuthe mit seinen Hausgenossen. Es haben sich aber heutigen Tages viel gebohrne Spanier auf diesen Insul wohnhaft niedergelassen, und die Spanier, die nach Westindien handeln, haben ihr Rendez-vous auf diesen Insuln, sowohl venn die Schiffe hingehen, als venn sie zurücke kommen. Nun wollen wir XII Artickel machen.

p. 659.

1. Alegranza.

Sie hat einen guten Hafen und ein festes Castell, darinnen die Spanische Garnison liegt.

2. Canaria.

Sie ist schon A. 1442. entdecket worden, und hat ohngefähr 50 Deutsche Meilen im Umkreyse. Der Spanische Gouverneur residiret daselbst. Die Einwohner, die auf 9,000 geschätzet werden, können zweymal des Jahres erndten. Unter dem Viehe gedeyen die Ziegen am allerbesten: unter den Früchten aber der Wein: Massen man denn versichert, dass jährlich nur allein nach Engelland 16,000 Fässer voll Canariensect geführet werden.

Ciujdad de las Palmas, die Hauptstadt, ist gross, schöne und volkreich, hat einen Bischof, und einen guten Hafen, darinnen sich allezeit Fremde aufhalten.

3. Ferro.

Diese Insul ist nicht gross. Sie hat den Namen vom Eisen, weil das Erdreich, aus Mangel der Feuchtigkeit, Eisenharte ist.

Hiero, ist die Hauptstadt, aber von keiner grosser Wichtigkeit.

Santo, ist ein Wunderbaum, 40 Schuhe hoch, 12 Schuhe dicke, und 120 breit. Er grünet Jahr aus Jahr ein, und träget eine süsse Frucht, wie Eicheln. Auf diesem Baum ruhet eine Wolcke, die treufelt täglich zwey Stunden das schönste süsse Wasser von sich, davon 30 Tonnen können angefüllet werden. Die Einwohner hatten diesen Baum verdecket, und die Spanier, die auf der Insul ausgestiegen waren, wolten schon wieder einpacken, weil kein Strom, noch Brunnen zu hören, noch zu sehen war. Aber eine Weibes Person,

p. 660

die mit den Spaniern ins Hand-gemenge kam, verrieth die Heimlichkeit.

4. Forte ventura.

Die obgedachte Frantzose, Bethencourt, entdeckte sie A. 1405. Sie liegt am nächsten an den Afrikanischen Ufern.

5. Gomere.

Es wird viel roth Wildpret darauf gefunden.

6. Gratiosa.

Eine kleine angenehme Insul, die ihren Namen mit der That führet.

7. Lancelotte.

Es sind gute Stuttereyen auf dieser Insul.

8. Palma.

Die Spanier nahmen diese Insul A. 1493. ein, und zogen eine Fortification umher. Sie ist wegen des herrlichen Palmensects bekannt.

Santa Cruz, oder *Crux de Palma,* ist die Hauptstadt, und nicht weit davon ist ein Feuerspeyender Berg.

9. Rocca.

Ist auch wegen des guten Weins berühmt.

10. Sauvages.

Oder *Isles de Sauvages,* das ist, die Wilden-Insuln: es sind ihrer zwey, die vor eine gerechnet werden. Es sind da so viel Canarienvögel, dass man vor den Nestern, die sie auf den Erdboden bauen, kaum gehen kan.

p. 661.

11. Teneriffa.

Ist A. 1442. schon entdecket worden. Es wächset da trefflicher Sect, und es werden jährlich zum wenigsten 18,000 Fässer davon ausgeführet. Die andern Früchte sind, Waitzen, Gersten, Äpfel, Birnen, Apricosen, Pfirschen, Granaten, Citronen, Zucker und ganzte Lorbeerwälder darinnen viel 1000 Canarienvögel nisteln. Der Bischof daselbst hat 12,000 Ducaten jährliche Revenüen.

Laguna, eine Stadt mit zwey Kirchen und vier Klöstern.

Oratavia, ist ein Hafen, da viel Waaren ein- und ausgehen.

Pico, ist der höchste Berg in der gantzen Welt, und der stehet auf dieser Insul. Seine Höhe ist 20,274 Schuhe, das macht drittehalb Deutsche Meilen. Man kan der vielen Umwege willen, kaum in 3 Tagen hinauf kommen und sodann hat man 9 Deutsche Meilen geklettert. Von der Spitze kan man alle Canarien Insuln liegen sehen, und den Berg siehet man in der See, wenn man gleich noch 60 Meilen von der Insul entfernet ist. Der Berg ist in der Mitten allezeit mit Wolcken, und oben mit Schnee bedecket. Oben ist die Spitze platt, da ist eine Grube, eines Büchsen-Schusses breit, die ist voll Schwefel, und dampfet ohn Unterlass. Man glaubt, dass diese Insul einmal gantz im Feuer gestanden habe, und dass dieser Berg von dem ausgeworffenen Schwefel und Steinen entstanden sey. Erstlich kan man reiten, auf die letzt aber muss man klettern und kriechen, und das muss im Junio geschehen, sonst kan man vor Kälte nicht hinauf kommen. Die Klippen um den Berg herum sehen theils wie Kupfer, theils wie Silbererz aus. Anno 1704 spürte man auf dieser Insul ein Erdbeben von 300 Erschütterungen, und darauf spye der Berg abermahl viel Feuer von sich.

pag. 662.

12. Madera.

Liegt etwas abwärts gegen Norden, und gehöret seit 1420 den Portugiesen, da sie König Johannes I. erobert hat. Sie hat 18 Meilen in ihrem Umkreis, und ist meistens mit Nebel bedecket, deswegen sie die Schiffer oft nicht finden können, wenn sie gleich harte dabey sind. Anfangs funden die Portugiesen nichts als Bäume auf dieser Insul, dahero bekam sie auch den Namen Madera, welches ein Wald bedeutet. Sie legten aber Feuer in das Gehöltze, und liessen es sieben Jahre nach einander ausbrennen: darauf haben sie das Land so unvergleichlich cultiviret, dass sie wegen ihrer Fruchtbarkeit Regina Insularum genennet wird. Zucker und Wein wächset in grosser Menge, und die Trauben sind oftmals zwey Schuhe lang. Es wachsen viele Bäume darauf, aus welchen Mastix, Drachenblut und Gummi gezogen wird. Die Einwohner sind fast alle gebohrne Portugiesen, und weil sie alle Römisch-Catholisch sind, so ist ihr Bischoff ein grosser Praelate.

Funchal, heisst die Hauptstadt, auf einer Höhe, welche sehr volkreich ist, weil der Gouverneur und der Bischof da residiret.

Monchriko, hat einen guten Hafen, in Form eines halben Mondes, mit drey festen Castellen. Die Einfahrt aber ist gefährlich wegen der Klippen.

Porto Santo, ist eine kleine besondere Insul, die aber zu Madera gehöret. Man glaubet, dass auf dieser Insul das beste Honig und das schönste Wachs in der ganzen Welt gefunden werde. etc.

[XVII.]

Aegle
Hesperus
Hesperides Kertek
Hesperidesek' Tava
Hespera Sziget
Hesperus Csillag

Lucifer
Phosphorus
Vespera
Hegyek
Hozományok
Historia
Igazgatás
Fő Város
Körtvély
Klastromok
Kutyák
Kanár Madarak
Ketske
Kénkő
Lancellota
Lancelota
Lancerota
Lancelotte
Lancerotta
Lanzarotta
Centuria
Lovak
Aprositos
Lancerotta
Porto Santo
Madera
San Borondon
Ombrio
Teneriffa
Alfonsus Castellanus
Alegranca
Kikötő
Vár
Árpa
Atlanticae Insulae
Atlantis
Alma
Apricosen
Baratzk
Bor
Babér

Betencourt
Búza
Capraria
Casperia
Forteventura
Palma Ins.
Canariae Insulae
Canaria Insula
Ciudad de las Palmas
Canarien Zucker
Canarien Sect
Canarien Vogel
Hesperides Insulae
Lajos
Lakosok
Püspökségek
Föld tsinnya
Canarius Népek
Fortunatae Insulae
Elbard
Pico
Dinnye
Értz
Kősziklák
Réz-értz
Ezüst-értz
Forteventura Városa
Canaria Városa
Funchal Városa
Gubernator
Ferro Szigettye
Szent fa
Meridianus
Pluvialia
Hiero Városa
Víz
Fák
Gyümőltsök
Levegő
Föld indúlás
Santo

Ferraria
Ferri
Gummi
Gorgones Insulae
Dorcades Insulae
Gorgades Insulae
Satyrides Ins.
Goryllae Ins.
Gomera
Vad állatok
Szarvas
Theodae Ins.
Gomera Városa
Gabona
Graciosa
Hesperium Cornu
Hesperides Leányok
Hesperius népek
Hesperius Hegy
Hesperethusa
Arethusa
Moncrixum
Sancta Crux
Laguna
Monchriko
Mástix
Marhák
Sárkányvérfa
Méz
Viasz
Forrás
Folyó víz
Vad disznó
Galamb
Madarak
Cerne Atlantica
Gundisálvus János
Tristan Vasaeus
Vasaeus Tristan
Johannes Gundisalvus
Narants

Oratavia
Purpuraiae Ins.
Tengeri Nyúl
Pálma fák
Pálmen Sect
Sancta Cruce de la Palma
Hó
De Teyda
De Terreira
Cita de Palmes
Pomogranat
Nagyság
Messzeség
Népesség
Paena
Pluitalia
Hierro Szigete
Roca Ins.
S. Brandani Ins.
S. Brondonis v. Borondonis
Szőlő
Sect
Salvages v. Salvajes Ins.
Sauvages Ins.
Szigetek
Tüzokádó hegy
Blacke
Nivaria
Palus Városa
Garrico Városa
S. Christoval Városa
Rialejó Városa
Tzukor nád
Tzitrom
Templomok
Teyde
Tereira
Városok
Vallás
Várak
Erősségek

Vigniatico
Maderamahogány fa
St. Christoval de la Laguna
St. Cruz de la Teneriffa
Repűlő halak
Festőfű
Malvasierwein
Madarak
Bőrők
Loo
Kereskedés

[XVIII.]

[Die Landschaft *Belo*]wird von mehrern kleinern Fürsten beherrscht, die bald die Holländer, bald die Portugiesen begünstigen.

Die Einwohner einiger molukkischen Inseln sind zum Theil langhaarige Mohren, von einer Kupferfarbe, und rauhköpfige Papuaer. Ureinwohner sind Harafora oder Alfurier; man findet hier auch schwarze und Europäische Portugiesen.

Ausgeführt werden: Muscatennüsse, Gewürznelken, Reis, Sandelholz, indische Vogelnester, Haifischfinnen, Schildkrötenschaalen, Wachs.

Die Tatte- und Freville-Inseln.

pag. 427.

Der Suluh- oder Iolo- (Dscholo-) Archipelagus [enthält kaum über 60,000 Einwohner und hat seinen eignen Sultan, der ansehnliche Besitzungen zwischen der Ostseite von Borneo bis zu der Südseite von Magindanao, nebst einem Striche auf der Insel Borneo, inne hat.

Seine Hauptstadt ist *Bavan*, auf der Insel Suluh. Sie hat 6,000 Einwohner. Auf den Inseln Tappul, Siaffi und Pangatarran massen sich die Spanier, mit Bewilligung der Suluer, ein Besitzungsrecht an.

Hauptproducte sind: Spanische Röhre, Sago, Pfeffer, Campher, Vogelnester, Aepfelsinen, Mangos, Wachs, Be]zo-

ar, Ambra, Elephanten, Seeschnecken, wilde Schweine, Perlen etc. Die Einwohner treiben Seeräuberey und Handel mit Sinesern und den benachbarten spanischen Inseln.

Die Insel Magindanao, zuweilen Mindanao genannt, wird sonst zu den Philippinischen Inseln gerechnet. Sie enthält 2,400 □ M. und erstreckt sich vom 5°, 40′ 9°, 55′ N.B. Sie hat verschiedene feyerspeuende Berge. Hauptprodukte sind: Zimmet, (der aber nicht genutzt wird,) Reis, Wachs, Cassiabäume, Bauholz, Goldsand, wilde Schweine, Hirsche, [wilde Pferde und Och]sen, Schlangen und Crocodille [fehlen auch nicht.]

[XIX.]

M. Georg. Christian Raff's Geographie für Kinder. Nach das Verfassers Tode fortgesezt von Christian Carl Andre. III Th. Tübingen. 1791. 8.

II^r Theil. pag. 442.

Sie liegen im Atlantischen Ocean, westlich vom Reiche *Fes* und *Marocco*, in nördlicher Richtung, so dass die südlichsten näher an diesem Reiche, da wo es am *Sarah* grenzt; die nördlichsten aber weiter von demselben entfernt, der Landschaft *Marocco* gegen über liegen.

pag. 443.

Wegen ihrer heitern, milden Luft und herrlichen Producten, wurden sie anfänglich, nach ihrer Entdeckung im vierzehnten Jährhundert die *glückseligen Inseln*, genannt. Ein beständiger Frühling bringt das ganze Jahr hindurch Blüthen und Früchte hervor. Im Winter stehet das Gras am schönsten.

Sie werden eingetheilt:

1. in die portugiesischen. Diess sind die beiden nördlichsten
   a. *Madeira* und
   b. *Porto Santo.*

   Sie haben eine sehr gemässigte, reine und gesunde Luft. Die Kälte ist niemals sehr strenge.

2. In die Spanischen. Diess sind die südlichen unter welchen die vier merkwürdigsten sind:

a. *Ferro,* von den Franzosen *Isle de Fer* genannt.

b. *Palma.*

c. *Teneriffa.*

d. *Canaria.*

Wassermangel ist auf der Insel *Ferro,* wo es nur drey Quellen giebt; auch auf *Palma,* wo nur aus dem *Calderaberg* einige beträchtliche Quellen kommen, daher die Einwohner Wasserbehältnisse von ausgepichten Tannenbretern anlegen, in welchen sie das zur Regenzeit im Winter von den Bergen herab strömende Wasser sammeln.

pag. 444.

Madeira bestehet aus einem einzigen grossen Berge, wie *Palma* und *Teneriffa.* Von der See an, erhebt sich nämlich das flache Ufer immer mehr bis zu einem gewissen Mittelpuncte wo der eigentliche Berg mercklich in die Höhe steigt. Ein solcher erhebt sich sehr hoch und steil auf allen Seiten auf *Palma,* und wird *Caldera* oder der Kessel genannt. Der Gipfel geht aber nicht spizig zu; sondern bildet oben eine den grossen becherartigen Höhlungen, welche den Nahmen *Crater* führen. Von seiner Grösse kann man sich einen Begriff machen, da die Breite von einem Rande dieses Bechers, über die Mitte hin bis zum andern zwey Meilen beträgt. Am innern Abhange dieses Bechers entspringen verschiedene Quellen, welche sich alle auf dem Boden desselben zu einem Strome vereinigen, in den Berg hinein gehen, und dann an der Aussenseite desselben wieder, in Gestallt eines Giessbaches, hervorkommen. Die ganze innere Seite des Berges oder Kessels ist mit Lorbeern, *Schwarztannen, Palmen, Rosenholz,* und *Retamabäumen* bedeckt.

Auf *Teneriffa* ist der berühmte Berg *Pico,* den man 6 Meilen weit schon von fern auf der See gewahr wird. Die Wohnungen erstrecken sich an demselben etwa anderthalb Stunden hinauf, wo man die lezten antrifft. Hinter denselben geht der Weg steil in die Höhe in Wälder und Wolken. Denn diese (macht euch einen Begriff von

pag. 445.

der Höhe!) liegen auf den Wälder, die aus *Lorbeer-Reis-Holz* und andern Hölzern bestehen. Ist man durch die Wälder gekommen; so hat man auch die Wolken zu seinen Füssen. Der Weg gehet nun zwey Stunden über lauter zertrümmerte Steine. Dann kommt eine Stunden-lange Strecke von leichten, kleinen, weissen *Bimssteinen*; die nicht grösser als Erbsen sind. Hier wehet nun die Luft schon ungemein scharf und kalt. Dürre *Retamagesträuche* sind die einzigen hier noch wachsenden Pflanzen. Der Weg wird immer steiler, bis zu einigen grossen, losen Felsen; von wo an der zugleich lockre und sandige Weg am steilsten wird. Hat man ihn zurück gelegt, so findet man eine ungeheure Menge grosser, loser Steine vor sich, welche ungefähr zehn Fuss Breite und platte Oberflächen haben. Über diese Steine geht der Weg zwar nicht so steil, aber man muss oft von einem zum andern springen, weil sie nicht alle neben einander liegen. Zwischen diesen Felssteinen ist ein natürlicher etwa zehn Ellen weiter und tiefer Wasserbehälter, in welchem das Wasser eiskalt, und im September schon am Rande gefroren ist. Hat man diese Felsen überstiegen; so kommt man an den Fuss des eigentlichen, wie ein Fingerhut gestalteten, *Pico*, zu dessen Gipfel hinauf der Weg wieder sehr steil und dessen Boden so locker ist, dass man mit jedem Tritt zurück weicht. – Auch dieser Gipfel ist ausgehölt, und

pag. 446.

inwendig wie eine umgekehrte Glocke gestaltet. Vom innern Rande oben bis in den Boden unten hinab, sind vierzig Ellen. An vielen Stellen dieser Höhlung siehet man stossweise Rauch und Schwefeldampf heraus fahren. Die Hize des Bodens ist an einigen Orten so stark, dass sie durch die Schuhsohlen bis an die Füsse dringt. Man kann den Finger nicht weiter, als einen Zoll tief in die Erde stecken, ohne ihn zu verbrennen. Einen Stock, den man drey Zoll tief in eines der rauchenden Löcher eine Minute lang hält, ziehet man unten zu Kohlen verbrannt, wieder heraus. Der Zuckerhut ist nichts anders, als ein Gemisch von Erde, Asche, und verkalkten Steinen, die aus dem Innern der Erde heraus geworfen worden sind.

Canaria ist ebenfalls voll hoher Berge, zwischen welchen sich viele Ebnen und weit mehr flache Landstrecken, als auf irgend einer der vorhergehenden Inseln finden. Ihre Gipfel sind wegen des vielen im Winter fallenden Schnees unbewohnt.

Der Boden auf allen diesen Inseln ist, obgleich bergig, doch überaus fruchtbar. Die *Madeirischen* sind mit Bächen gewässert. Auf *Canaria*, welches doch unter allen noch die meisten Ebnen hat, ist dennoch sieben Mahl mehr felsiges und unfruchtbares, als zum Ackern taugliches Land. Der grösste Theil der ganzen Insel ist mit einer ungeheuren Menge verkalkter

pag 447.

Steine, Asche und Lava bedeckt, wodurch der Boden rauh und uneben wird. Wegen des Feldbodens und fast beständigen, schönen Wetters, ist Schmuz oder Koth etwas seltnes.

Die Einwohner stammen theils von den Ureinwohnern und *Mauern*, theils von den *Europaeern* her. Fast durchgängig zeichnen sie sich durch einen plumpen, schwerfälligen Gang aus. Unter dem gemeinen Mann herrscht die äusserste Unreinlichkeit. Man siehet oft Frauensleute vor den Thüren sizen, die sich einander das Ungeziefer vom Kopfe suchen. Die Nahrung des Landvolks bestehet grösstentheils in *Goffio*. Diess ist eine Art Teig aus Weizen- oder Gerstenmehl; den sie ohne Messer, Gabel oder Löffel geniessen können. Sie tunken den *Goffio* in Honig oder in ihre fette Milch. Wollen sie beides als eine Art Kalteschale geniessen, so bedienen sie sich statt der Löffeln, Seemuscheln. Brot essen nur die Vornehmern. Mezger, Schneider, und Müller, diese nüzlichen Handwerker, stehen auf dieser Insel in äusserster Verachtung. Dennoch ist Höflichkeit eine sehr gemeine Tugend; eben so wie Mässigkeit im Essen und Trinken. Gleich nach dem Essen wird auf die Tafeln der Vornehmern eine grosse silberne Schüssel voll Wasser gesezt, worin die, worin die ganze Gesellschaft auf ein Mahl ihre Hände waschen. Hierauf sagt ein Bedienter, der am untern Ende des Tisches stehet, ein lautes Dankgebet, macht eine Tiefe Ver-

pag. 448.

beugung gegen die Gesellschaft und entfernt sich. Jeder von der Gesellschaft geht dann in sein Zimmer und hielt Sieste oder Mittagsruhe, wie in *Spanien* und *Portugal*. – In Sommerabenden präsentirt man den Gästen *Schneewasser* zur Erfrischung. Fast alle spielen auf der Zitter, singen gut und lieben den Tanz. Die Damen reiten auf *Eseln*; die Kutschen werden von *Maulthieren* gezogen.

Den schwarzen, glänzenden *Streusand*, dessen man sich beym Schreiben zu bedienen pflegt, findet man häufig an den Küsten dieser Inseln. Er besteht aus lauter reinen Eisentheilen, von welchen der Magnet ein jedes Körnchen an sich zieht.

Bimsstein sammeln die Armen Einwohner auf *Teneriffa* vom *Pik*, und verdienen sich ihr Brod damit. Man findet ihn von allen Farben; himmelblauen, violetten, grünen, gelben, und scharlachrothen.

Die Südfrüchte *Spaniens* und *Italiens* wachsen auch hier. Der *Zucker*, der hier gebaut wird, riecht wie Veilchen. Auf *Palma* wächst besonders viel. Vortreffliche *Weine* werden gebauet, besonders der berühmte *Madera-Wein* auf *Madeira*. Eben daselbst und auf *Porto Santo* sammelt man *Mastix* und *Drachenblut*. Das leztere, welches auch in *Palma* gefunden wird, ist ein dunkelrother, (daher der Nahme) harziger, hart getrockneter Saft, der am Feuer flüssig

pag. 449.

wird und sich entzündet, verbrennt aber einen wohlriechenden Geruch von sich gibt. Man sammelt es von einer Art Palmbäume, welche diesen Saft durch die Spalten ihrer Rinde ausschwitzen. Es wird in der Arzeney, Mahlerey und zum Lackiren gebraucht. Aus den Wurzeln der *Farnkräuter* machen die Einwohner, wenn der Weizen nicht gut, gerathen ist, Brod. Von *Madera* kommt das *unächte Mahagonyholz*, welches mit dem ächten aus *America* sehr viel Aenlichkeit hat, und in England häufig verarbeitet wird.

Das vorzüglichste und zugleich eigenthümlichste Pflanzenprodukt ist die *Orseille*. Diese ist ein Moos, welches häufig auf den Felsen dieser Inseln, aufrecht, in kleinen, theils einfachen, theils zweigigen Stielen wächst, die unge-

fähr ein paar Zoll hoch werden, und aus welchem der *Lakmus* bereitet wird. Der *Lakmus* ist eine röthlich blaue Farbe. Die *Orseille* wird auf den canarischen Inseln häufiger und schöner, als irgendwo gefunden. Daher ist auch die *canarische Orseille* die beste und theuerste welche im Handel vorkommt. Alle canarische Inseln geben etwa jährlich zweytausend sechs hundert Centner. Zu *London* wo sie, nach *Holland*, am stärksten verkauft wird, gilt der Centner zwey und siebenzig Thaler.

pag. 450.

Ganz vortrefflichen *Honig* und *Wachs* sammeln die *Bienen* von den immerblühenden Kräutern.

Maulthiere und *Eseln* sind häufig. Die bekannten *Canarienvögel* stammen von hier.

Die erste und grösste Merkwürdigkeit dieser Inseln ist wohl die *Vulkanität*, d. h. ihr wahrscheinlicher Ursprung durch Feuer. Nicht allein die Luft, besonders starke Winde; nicht bloss das Wasser richtet erstaunende Veränderungen und oft grosse Verheerungen auf unsrer Erdkugel an: sondern auch das im Innern der Erde entweder immerfort befindliche oder doch oft entstehende Feuer. Dasselbe verursacht zuweilen Im Innern der Erde grosse Erschütterungen, die sich dann auf einen grossen Theil der Erde verbreiten. Diese Wirkungen desselben heissen *Erdbeben.* Oft wird durch die Erschütterungen ein Theil der Erde gewaltsam in die Höhe gehoben; indess ein andrer Theil einstürzt. So kann es kommen, dass da Berge entstehen, wo vorher keine waren, und dass hingegen bergige Gegenden wieder in Ebnen verwandelt werden. Auf diese Art sind vermuthlich manche Inseln aus dem Meere heraus in die Höhe gehoben werden. Eine solche Insel pflegt in Gestalt eines ungeheuer grossen Kessels, der Flammen, Steine und Asche auswirft, empor zu kommen; so dass diese Materien auf allen Seiten neben dem Kessel niederfallen, und sich um und über denselben hinauf

pag. 451.

zu einem Berge aufthürmen, welchen man dann einen *vulkanischen Berg*, oder einen *Vulkan* nennt. Solche *Vulkane* sind der *Caldera* und der *Pico* auf *Teneriffa.* Nach und nach

erkalten die heissen, oder geschmolzenen Materien, werden fest, bewachsen, und endlich bewohnt – wie diese Inseln.

Eine *zweyte besondre Merkwürdigkeit auf Madeira* ist die *immerwährende Blume.* Sie verwelket nicht, wenn man sie abgepflückt hat. Ein Reisender versichert, dass eine von ihm abgepflückte, nach einem Jahre noch so frisch gewesen wäre, als hätte er sie erst den Tag vorher abgebrochen.

3. Auf *Ferro* der erste *Meridian* oder die erste *Mittagslinie.* –

.....

Wo soll der erste *Meridian* durch den *Aequator* gehen?

Die

pag. 452.

Gelehrten kamen anfänglich darin überein, dass er durch die Insel *Ferro* gezogen werden sollte. *Ludwig* der dreyzehnte König von *Frankreich* befahl es allen seinen Landchartenmachern ausdrücklich: welchem Beyspiele den auch die Verfertiger der Charten in andern Ländern folgten. Daher findet man auch ..... dass allezeit bey dem *Meridian*, welcher durch Ferro geht, die Zahl I stehet. Auf den allermeisten Charten findet man auch diese Ertheilung. Auf neuern *englischen* und *französischen* Charten aber findet man die Aenderung, dass die *Engländer* den ersten Meridian durch *London, Franzosen* aber denselben auf ihren Charten durch *Paris* gezogen haben.....

pag. 453.

.....

4. Auf eben dieser Insel, der *heilige Baum*, welcher, bey dem auf der Insel herrschenden Wassermangel, für die menschlichen und thierischen Einwohner derselben, ausserordentlich wohlthätig ist. Er stehet auf einem hohen Felsen ganz allein. – Von seinen Blättern tropft beständig eine solche Menge Wasser herab, welche zur Ernährung eines jeden menschlichen Wesens auf *Ferro* hinreicht. Seine Blätter sind breiter, grösser und gebogner, als die Lorbeerblätter, und schlagen niehmals zu gleicher Zeit, sondern nach ein-

ander aus, so dass der Baum immer grünt. Neben demselben sind zwey steinerne Wasserbehälter angelegt, einer für die Menschen, der andre für das Vieh. Woher kommt nun das reichlich und unaufhörlich tropfende Wasser? Denn wenn er nur im Frühjahr etwa tropfte, so hätten wir an unsern Birken etwas ganz Aehnliches. Aber das ganze Jahr? Alle Morgen steigen aus der See Nebel auf, welche der Wind gegen die Anhöhe zu, auf welcher der Baum steht, treibt.

pag. 454.

Die nasse Nebelwolke steigt langsam die Anhöhe hinauf, bis sie sich gleichsam in die dichten, weit verbreiteten Zweige des grossen Baums gefangen stehet; sich überall an Aesten, Zweigen und Blättern anhängt, und nun von denselben eben so herabtröpfelt wie der Regen aus einer Wolke über uns im Freyen.

pag. 477.

Az Áfrika' Productumai közűl teremnek e' Szigetekbe: Weizen. / 478. Zucker. Drachenblut. Orseille. / 479. Orangenfrüchte. Wein. Honig und Wachs. / 480. Trockene Häute noch mit den Haaren, welche dann in Europa gegärbt werden, nebst Leder, besonders Gemsenfelle. / 481. Bimssteine. Eisensand. / 482. Getreide. / 485. Esel. / 486. Maulthiere. Canarienvögel.

III^{r} Theil. D^{o} D^{o} 1792. pag. 1.

.....Wie viel mehr wissen wir nur seit 300 Jahren!

Das *Atlantische Weltmeer* war damahls fast noch so gut wie unbekannt. Die *Portugiesen* hatten nur so eben erst die Inseln *Porto Santo*, *Madeira*, die wir bei Afrika kennen gelernt haben, entdeckt .....

pag. 2.

Da regte sich ein denkender, thätiger Mann, mit Nahmen *Columbus*, Schwiegersohn desjenigen Schiffscapitäns, welcher einer der ersten Entdecker der Inseln *Porto Santo* und

Madeira gewesen war.

pag. 3.

Er (*Columbus*) segelte den 3ten August 1492 von Spanien ab; richtete seinen Lauf nach den schon vor ihm entdeckten *Canarischen Inseln*, und lichtete hier die Anker zur Abfahrt von 6ten September, und kam nun zum erstenmahl auf den bisher noch unbefahren gewesenen westliche Theil des *Atlantischen Oceans.*

pag. 13.

Der Schwedische Schiffhauptmann, *Gustav Ekeberg*, sah es unweit *Teneriffa* ganz weiss, wie gefrornen Schnee. Insecten waren es nicht.

Das *Nordatlantische* Meer wich wahrscheinlich nördlich vom Lande ab, und brachte dadurch ein neues Land hervor; hingegen südlich vertilgte es vieles feste Land, welches der

pag. 14.

ungeheuer *Westindische Archipel* zu beweisen scheint. Man will behaupten, dass es auch noch jezt immer mehr von den Amerikanischen Küsten zurück trete.

pag. 137.

Wahrscheinlich sind die *Bermudes* Inseln das Überbleibsel eines grossen Landes. Vielleicht sind auch sie über kurz oder lang ein Raub des Meers.

pag. 205.

Yorktown liegt auf einer *Halbinsel*, zwischen dem *York*- und *Jamesfluss.* Nahe dabey gräbt man sehr grosse Zähne und Knochen aus, die entweder Überbleibsel einer *Elephantenart*, oder von jenem grossen Thiere sind, das von dem Schifsvolk des Capitän *Cooks* auf seiner letzten Reise in den nordwestlichen Wildnissen dieses Welttheils gesehen ward. – Die ganze Stadt ist auf einer gegen 100 Fuss über das Ufer des *Yorkflusses* erhabnen *Muschelbank* erbauet, worin alle

Conchylien der westlichen Küste des Oceans vorkommen. In einer Entfernung von ungefähr 80 englischen Meilen von der See lauf dieselbe Bank von *Conchylien* in einer geringen Tiefe unter der *Oberfläche* fort. Die meisten davon sind schon calcinirt; sehr viele aber auch noch so frisch, dass sie ihre natürlichen Schlussbänder noch unversehrt erhalten haben, zum Beweise, dass die See vor nicht gar langer Zeit über eine grosse Strecke dieser Gegend zurückgewichen sey.

pag. 473.

A' Campeche fáért az Anglusok Maderai bort 's a' t. hordanak a' Yucatani lakosoknak.

pag. 864.

NEU-HOLLAND. – Der *rothe Gummibaum* ist von beträchtlicher Grösse, und wächst sehr hoch, ehe er Zweige treibt. Er ist an der Küste von *Neu-Süd-Wallis* sehr häufig. Sein Gummi ist ein kräftiges Heil-Mittel gegen die Ruhr. Gewöhnlich wird es mit dem *Drachenblüte* verglichen, (siehe die Canarischen Inseln) unterscheidet sich aber von demselben darin, dass es sich in Wasser völlig auflösen lässt, da hingegen das letztere, weil es mehr harzigter Natur ist, nun von Weingeist aufgelöset wird. etc.

Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder, von J. H. Campe. Wien. 1784. 2 Bde. 8.

1 Bd. pag. 31.

Nach den *Canarischen Inseln* fuhr ER nun selbst auch ab, um sich erst wieder mit Lebensmitteln zu versorgen.

Eine von diesen Inseln heisst *Madera.*

Diederich. Ach ja; die den Portugiesen gehört!

Johann. Wo der schöne *Maderawein* wächst!

Gottlieb. Und Zuckerrohr!

Lotte. Und wo die vielen Kanarienvögel sind, nicht, Vater?

Vater. Ganz recht. Bey dieser Insel *landete* der Schiffskapitän, und *Robinson* gieng mit ihm ans Land.

Er konnte sich nicht satt sehen an dem herrlichen Anblick, den diese fruchtbare Insel gewährt. So weit sein Auge reichte, sahe er Gebirge, die mit lauter Weinreben bekleidet waren. Wie wässerte ihm der Mund nach den schönen süssen Trauben, die er da hängen sah! Und wie labte er sich, da der Schiffskapitain ihm die Erlaubniss erkaufte, so viel zu essen, als er Lust hätte!

Von den Leuten, die in dem Weinberge waren, erfuhren sie, dass der Wein hier nicht so, wie in andern Ländern, durch Hülfe einer Kälter ausgepresst werde.

Gottlieb. Und wie denn?

Vater. Sie schütten die Trauben in ein grosses hölzernes Gefäss, und dann treten sie den Saft mit den

pag. 32.

Füssen, oder stampfen ihn mit den Ellenbogen aus.

Lotte. Pfui! ich mag keinen Maderawein trinken.

Johann. Ich möchte ihn so nicht trinken, wenn sie ihn auch ordentlich auskälterten.

Frizchen. Warum?

Johann. Ach! du bist noch nicht hier gewesen, da uns der Vater erklärte, dass der Wein den jungen Leuten nicht gut ist. Sollst nur hören, was er alles schaden kann.

Frizchen. Ist das wohl wahr, Vater?

Vater. Freylich, liebes Frizchen, ist es wahr. Kinder, die oft Wein oder andere starke Getränke trinken, werden schwächlich und dumm.

Frizchen. Pfui! so will ich niemals Wein trinken!

Vater. Wirst wohl daran thun, mein Kind!

Da der Schiffskapitain, sich hier eine Zeitlang verweilen musste, um sein Schiff ausbessern zu lassen: etc.

.....

Sie steuerten nach Brasilien nicht weit von der Insel *Teneriffa* vorbey, auf der sie den hohen *Spitzberg* liegen sahen.

pag. 33.

Lotte. Ich meyne, der hiesse der *Piko von Teneriffa?*

Johann. I, das ist einerley! Piko heisst ja ein Spitzberg. – O nun weiter!

Vater. Es war ein köstlicher Anblick des Abends, da die Sonne schon lange untergegangen, und es auf dem Meere schon finster geworden war, zu sehen, wie der Gipfel dieses Bergs, der einer der höchsten in der ganzen Welt ist, noch von Sonnenstralen glühte, als wenn er gebrannt hätte.

Einige Tage nachher sahen sie eine andre, gleichfalls sehr angenehme Erscheinung auf dem Meere. Eine grosse Menge fliegender Fische erhob sich über die Oberfläche des Wassers, und die waren so glänzend, als polirtes Silber, so dass sie einen ordentlichen Schein, wie Lichtstrahlen verbreiteten.

Közönséges Historia, készítette Tanítványi' számára Budai Ésaiás. 1 Rész. Debretzenben. 1800. 8.

pag. 19.

A' Clima (Égallya) mennyit tégyen, láthatni még a' madarakban is, nevezetesenn a' Kanálikbann, mellyek a' Kanárien szigetekbenn, ahonnan a' 16 Század' elején hozattak legelőször Európába, színekre nézve tsupa zőldek, nálunk pedig sárgás fejérek.

Geographisch-statistische Reisen, nach den neuesten und besten Werken bearbeitet von Karl August Engelhardt. Dresden. I–IV Tom. 1794–1795. in 8. min.

1 Theil. pag. 94.

Von den Inseln im atlantischen Meere bringt die grosse *Insel Madeira* allein, welche zwischen den kanarischen Inseln liegt, dem König jährlich 300,000 Crusaden ein, welche er von den Zöllen und den Zehnten zieht, den der König, als Grosmeister

pag. 95.

des Ordens Christi, von der ganzen Insel bekommt. Als sie die Portugiesen im Jahre 1420, unter Anführung des Gonsalvos und Tristan Vasaeus, entdeckten, war sie beynahe ganz mit Waldung bedeckt und erhielt deswegen den Namen *Mateira.* (Soviel als Insula materiae ligni, oder die Holzin-

sel.) Allein diese neuen Herren verstanden es nicht, sie gehörig zu benutzen. Die Wälder wurden ausgebrannt, um das Land zum Ackerbau urbar zu machen; dieser fiel nach und nach, und so leidet nun die Insel an Holz und Korn beständig Mangel. Dazu kommt noch, dass die ehemals so berühmten Zuckerplantagen, mit dem bessern Anbau Brasiliens, jetzt ganz eingegangen sind. Ihr einziges wichtiges Produkte ist nur noch der Wein, der von hier gerade nach Ostindien geführt wird, und davon die Handelszölle allein dem Könige jährlich über 200,000 Crusaden einbringen. Auserdem werden auch Honig, einige Früchte und besonders das Holz des Baums Vigniatico, ausgeführt, das dem Mahagonyholz gleicht, und in England

pag. 96.

unter dem Namen des Madera Mahagony sehr häufig bearbeitet wird. Doch ist die Ausfuhr dieser Artikel wegen den Wein nur geringfügig. Madeira ist 150 portugiesische Meilen von Lissabon entfernt, 18 Deutsche Meilen lang, 7 Meilen breit, hat eine Stadt, 4 Flecken, 43 Kirchspiele, 8 Klöster, 10,500 Feuerstellen, 120,000 Einwohner, zwar keinen Hafen, aber dafür überall sehr bequeme Ankerplätze und 48 ansehnliche Ströme. Ihre Hauptstadt *Funchal* liegt an einem Meerbusen und wird durch 5 Forts und ein Schloss auf dem Felsen *Loo*, der in der See steht, vertheidigt. Hier residiren der Gouverneur und der Bischof. Nur einige Meilen von Madera liegt der kleine

Insel Porto Santo,

welche im Jahre 1410 von Joao Gonsalvo Jarko entdeckt wurde: Sie ist kaum 5 Meilen lang und 2 Meilen breit und hat nicht über 1,200 Einwohner. Verschiedne Früchte, Kaninchen, Wildpret (Der Menge ihres Wildprets wegen wird sie gemeiniglich der Thiergarten von Madeira genennet.) und Drachenblut (Der gekochte Saft eines Baums, dessen Frucht den Kirschen gleicht und sehr gut schmeckt.)

pag. 97.

sind die wichtigsten Produkte. Der Flecken *Porto-Santo* an einem Meerbusen ist zwar sehr unbedeutend, aber doch der vornehmste der Insel.

pag. 141.

Jährlich segeln 5 bis 6 portug. Schiffen blos mit Maderawein nach Bengalen.

[XX.]

„Georg. Hübners reales Staats- Zeitungs- und Conversations-Lexicon, Neue Ausgabe. Leipzig 178[...]"

Lancerotte, Lacerotte, Lancellotta, Lanclota, eine von den canarischen Inseln, gegen die afrikanischen Küsten, auf dem atlantischen Meer. Die Pferde, so hier gezeugt werden, hält man für die geschwindesten Läufer, auch giebt es daselbst eine Art Pflanzen, die häufig zum Färben gebraucht werden.

Porto Santo kleine Insel des atlantischen Meers, nicht weit von der Insel Madera, gehört den Portugiesen, und ist 5 Meilen lang und 2 breit. Man glaubt, dass auf dieser Insel das beste Honig und das schönste Wachs in der ganzen Welt gefunden wurde. Es ist auf derselben eine ungemeine Anzahl von Wildpret, daher sie insgemein der Thiergarten der Insel Madera genennet wird. In der Gegend sind gefährliche Klippen. In dem *Hauptorte gleiches Namens* sind ohngefähr 600 Einwohner.

Madera, Insel auf dem atlantischen Meer, zwischen den azorischen und canarischen Inseln, die reich an Getraide, Zucker, Honig, Früchten, und vornehmlich an Wein ist. Sie ist 1420 entdeckt worden, gehört dem König in Portugall, und wird von einigen, wegen ihrer Schönheit, und Fruchtbarkeit, die Königinn der Inseln genennt. Von der See her zeigt sie sich in dem anmuthigsten Prospekt, überall erheben sich Gebirge, deren Seiten mit Weinreben bekleidet sind. Unter den Landesprodukten findet sich der Baum Vigniatico, dessen Holz viel Übereinstimmendes mit dem Mahogany hat, welches letztere hier nicht gefunden wird. Das Holtz,

das unter dem Namen Maderamahogany in England verarbeitet wird, ist nichts anders, als Vigniaticoholz.

St. Borondon, Insel auf dem atlantischen Meer, ohngefähr 100 Meilen von den canarischen Inseln gegen Westen. Sie ist lustig von Baumen und Wiesen, und die Einwohner sind Christen, man weis aber nicht von was Nation, und was sie für eine Sprache reden. Etliche meynen, sie wäre stets mit Wolcken bedeckt, aber andre sagen, es kämen solche starke Flüsse von derselben in das Meer, welche die Schiffe nicht anlanden liessen.

St. Christoval de la Laguna, Haupststadt auf der canarischen Insel Teneriffa, ist wohl gebaut, hat 2 Pfarrkirchen, 2 Nonnen- und 4 Mönchsklöster, und ist die Residenz des Generalgouverneurs von allen canarischen Inseln. In ihrer Gegend wächst der vortreffliche Malvasier und Sekt.

St. Cruz, kleine offene Stadt auf der canarischen Insel Teneriffa, hat wohlgebaute Häuser, und einen schönen Hafen, den 2 Schanzen bedecken, 1 Pfarrkirche, und 2 Klöster.

Tenerifa, Teneriffe, die wichtigste unter den Canarischen Inseln, und die Residenz des spanischen Gouverneurs. Sie ist sehr fruchtbar, volkreich, und wohl angebaut, allein zu Ende des 1704-ten und zu Anfang des 1705-ten Jahres hat der *Pic de Tenerifa* (welches der höchste Berg so in der ganzen Welt ist, und bey hellem Wetter bey 60 Meilen auf der See gesehen werden kann), so heftig Feuer ausgeworffen, und sich ein so starkes Erdbeben dabey ereignet, dass viele tausend Einwohner dabey umkamen. Der Anblick dieses Berges ist bey Sonnenuntergang sehr bemerkenswerth. Denn obgleich die Sonne schon eine Zeitlang unter dem Gesichtskreis, und die Insel in dicke Finsterniss eingehüllt ist; so ist gleichwohl der Gipfel des Berges von den Sonnenstrahlen auf prächtigste beleuchtet. Auf dem Wege von Teneriffe bis nach Bonaviste findet man eine grosse Menge fliegender Fische. Die Insel hat zwo grosse Städte *Laguna* und *Oratava,* nebst einer kleinen *Santa Cruz,* auch zwoen schöne Häfen bey Oratava und Santa Cruz.

Alegranza, kleine Insel auf dem atlantischen Meere, gegen die Küste und Landschaft Biledulgerid in Afrika, zu den Canarien-Inseln gehörig, hat einen guten Hafen, und festes Schloss, darinn die spanische Garnison liegt.

Forteventura, eine von den canarischen Inseln, nicht weit von den Küsten Biledulgerid.

Palma, eine von den canarischen Inseln auf dem atlantischen Meer, darauf die Spanier viele Colonien haben, darunter *St. Crux de la Palma* die vornehmste ist. Sie ist 25 Meilen gross, hat einen feyerspeuenden Berg, und 1677 ein heftiges Erdbeben ausgestanden, dabey eine grosse Menge Feuerflammen und brennende Steine ausgeworfen worden, wodurch das Land sehr viel gelitten. Sie ist auch wegen des vortrefflichen Palmensekts berühmt.

Canarische Inseln, Insulae Canariae vel Fortunatae, liegen auf dem atlantischen Meere, gegen die Küsten der Landschaft Biledulgerid, in Afrika. Es werden ihrer 15 gezählt, worunter die 7 folgende die vornehmsten sind: Canaria, Teneriffa, Forteventura, Gomera, Ferro, Palma, und Lancellota. Sie gehören sämmtlich der Krone Spanien, haben eine heisse, aber doch von den Seewinden gemässigte Luft, und sind besonders an Zucker und Wein, der unter dem Namen des Canarien- und Palmensects bekannt ist, sehr fruchtbar. An vortrefflichem Obst, Wildpret, Feld- und Waldgeflügel ist auf diesen Insel ein Überfluss, und sind besonders die von da her zuerst gekommene Canarienvögel berühmt. Die Einwohner sind schwarzbraun, grosse und starke Leute, und treiben mit dem Canarienzucker, Häuten und Wein, sehr beträchtliche Handlung. Zu den Canarischen Inseln wird sonst auch Madera gerechnet, so aber den Portugiesen gehört. Die Insel Canaria soll gegen 50 Meilen im Umkreise, und 9000 Einwohner haben. Weitzen und Gerste wird des Jahrs zwey mahl geärndtet, und nur nach England jährlich bis 12,000 Fässer Canariensekt ausgeführt.

Palmas, Ciudad de las Palmas, Civitas Palmarum, Hauptstadt nebst einem Hafen auf der Insel Canaria, wo der Canarienzucker und Sekt hergebracht wird. Sie gehört den Spaniern, ist gross, schön, und reich, und hiess vor diesem Canaria. Ob schon hier die Audientia, oder das oberste Tribunal, über alle canarische Inseln, nebst dem Inquisitionsgericht, seinen Sitz hat: so residiren doch der Gouverneur und der Bischof, welcher letztere unter dem Bischof von Sevilla steht, auf der Insel Teneriffa.

Funchal, Fonchal, Hauptstadt auf der Insel Madera, an einem grossen Meerbusen, dem König von Portugall gehörig.

Sie wird durch 5 Forts und ein Schloss auf dem *Loo* vertheidigt, welches ein Fels in der See nicht weit vom Ufer ist. Hier ist auch der Sitz des Gouverneurs und des Bischofs, welcher unter dem Patriarchen zu Lissabon steht.

Ferro, Eiseninsel, el Hierro, Insula Ferri, ist die westlichste unter den canarischen der Krone Spanien gehörige Inseln. Sie hat nur 6 Meilen im Umfang, leidet Mangel am süssen Wasser, und durch sie ziehen die Französischen Erdbeschreiber ihren ersten Meridian.

Monchrico, Stadt in der Insel Madera in Afrika, ist mit vielen Kirchen und Klöstern versehen, und gehört den Portugiesen.

Oratava, grosse Stadt auf der canarischen Insel Teneriffa, hat einen schönen Hafen und Citadelle, wo der grösste Handel von allen canarischen Inseln getrieben wird. Es haben die Engländer einen Consul und verschiedene Faktors daselbst.

Teyda, sehr hoher Berg auf der canarischen Insel Teneriffa, in Afrika.

Salvages, Insulae Sylvestres, zwo kleine Inseln, zwischen der Insel Madera und den canarischen Inseln in Afrika. Sie sind nicht bewohnt, dagegen findet man auf denselben eine unbeschreibliche Menge Canarienvögel.

Luyts: Introductio ad Geographiam Novam et Veterem, Traj. ad Rhenum, 1692. 4.

pag. 17.

[...Ptolema]eus Primum Meridianum, seu potiùs Semimeridianum uno circiter gradu removit ab Insulis Fortunatis in occasum. Hodie multi ex Batavis Primum delineant per unam ex Fortunatis, Teneriffam, et montem ipsius excelsissimum, Incolis *el Pico de Teyda*. Franci per alteram, insulam Ferri, *la Isla del Hierro* Hispanis, *l'Isle du Fer* Gallis, partemque ipsius occiduam eundem ab anno hujus Seculi XXXIV trajecêre, id imperante Ludovico XIII, postquam hujus artis pertissimos de hoc negotio consuluerat. Alii ex insulis Capitis Viridis insulam. S. Nicolai, aut S. Jacobi eligunt. Sunt, qui Flandricas seu Assores Insulas assumunt, nec eandem. Quibusdam placent maximè orientales, S. Mi-

chaëlis, et Mariae; alii occidentales, Florum, ac Corvi, *I. Flores et Corvo*, praeferunt. Sic Nautae imprimis, quia Acus Magnetica hîc nullam, ut perhibent, declinationem patitur, verùm plagas Septentrionis et Meridiei ritè ostendit. Nec desunt, quibus per locum patrium, aut quem in deliciis habent, ducitur. Quin, quod mireris, diversae ejusdem Auctoris Tabulae diversum Primum Meridianum non rarò sequuntur.

pag. 690, 691.

Referunt Platonis Dialogi, Solonem ab Aegyptiorum Sacerdotibus, in quorum monumentis haec extabat Historia, intellexisse, Herculem Aegyptium, quem et Osirin nuncupant, subiugatis ultra citraque fretum Herculeum multis regionibus, tandem expeditionem suscepisse in Atlantidem, insulam ultra Herculis Columnas in immenso Oceano, Asia et Africa iunctis longe maiorem, quam simul atque subiecit sibi, inita cum incolis pace, nepotem Neptunum eidem praeposuit. Delineat Plato in super accurate eius qualitatem, hominum mores, indolem, politiam, urbes, castra, insignem gemmarum et auri abundantiam. Platonem Plinius et Strabo sequuntur. Similia habet Diodorus Siculus, nempe Foenices antiquissimis temporibus, quando extra fretum Herculeum Africae legebant littus, oborta vehementi et diutina tempestate multum agitatos per vastum aequor, tandem ad ingentem Insulam appulisse, locatam è regione Africae intermedio Oceano Atlantico, soli maxime irrigui, uberrimi, laetissimi. Etiam Theopompus, teste Aeliano, alterius Continentis meminit, et Aristoteles, qui in Lib. de mira-

pag. 691.

bilibus Auscult. memorat, Carthaginenses extra columnas Herculis Insulam invenisse, a continente plurium dierum itinere dissitam, in qua quando ob soli foecunditatem, aliqui incipiebant connubia agitare, eandemqe incolere, Praesides paena capitis interdixisse, ne quis deinceps Insulam ingrederetur, incolasque ejecisse, ne numero aucti principatum consequerentur, et Carthaginenses felicitatis parte privarent. Omitto plura testimonia ex Homero, Horatio, Seneca Philosopho, et Poëta, quem varii autumant, Poëtico oestro

percitum, Americae inventionem in Medea praesagiisse. Quae vero tradita sunt, videntur non inconcinne in Americam quadrare.

Distinguit quidem Kircherus Atlantidem Insulam a Veteri et Novo Orbe, neque huius partem fuisse arbitratur, sed sitam medio Oceano Atlantico et quando immanis terrae motus, atque ingens oceani illuvio brevissime ipsam absorpsit, reliquisse in Flandricis, atque Canariis Insulis parva sui vestigia. Verum haec explicatio parum convenit cum amplitudine aut Insulae, aut Oceani, de qua meminerunt citata modo testimonia. Autumat Barlaeus, quaecunque Plato de Insula Atlantide prodidit, mythica esse, non vero veram Historiam, et quod Diodorus indeterminate proponit, non esse speciatim accipiendum de America. Sed fabulam non esse, quae Plato habet de hac Insula, ex additis circumstantiis certum satis videtur, nec non ex Strabonis testimonio, qui Solonem librum de ea conscripsisse memorat. Et si quod tradit Diodorus, accipere non oportet de America, aliam Orbis partem assignet, Barlaeus, cui id majori jure conveniat.

Transeo, quod alii voluere, Ophiram Salomonis, in quam singulis trienniis semel instituebatur navigatio, Americam fuisse. etc.

NB. 1. „Histoire de la Conquête et decouverte des Canaries, l'an 1402, par de Bethencourt. 8. Paris 1630. etc."

„Der Lehrmeister, oder ein allgemeines System der Erziehung, worinn die ersten Grundsätze einer feinen Gelehrsamkeit vorgetragen werden. Aus d. Englischen von einer Gesellschaft übersetzt. Leipzig. 1763. II Bände. 8."

pag. 574. I Band.

Teneriffa bringt Korn, Wein, und Früchte in grosser Menge hervor, ob es gleich mit Felsen und Gebirgen sehr beschweret ist. Madera besteht aus angenehmen Hügeln und fruchtbaren Thälern, die durch Flüsschen, welche von den Bergen fallen, wohl bewässert werden, und weit mehr Überfluss an Wein als an Korn haben. Das Clima ist hier weit gemässigter, als in den Canarischen Inseln; aber man ge-

niest hier nicht einen so heitern Himmel, oder eben den Überfluss an Korn und Obst.

pag. 575.

Die Insel Teneriffa ist wegen ihrer erstaunlichen Klippe merckwürdig, die nach der Meinung fleissiger Naturforscher, durch eine erschräckliche Entzündung in der Natur entstanden seyn soll. Man sagt, dass man die Spitze derselben, welche die Gestalt eines Zuckerhuts hat, deutlich über den Wolcken in einer Weite von 120 Meilen sehen könne. Mein Autor versichert, dass er sie, nach dem er 24 Stunden lang, von einem schnellen Winde von ihr hinweg gesegelt, mit blossen Augen und so deutlich gesehen habe, als wenn sie eine halbe Meile weit von ihm gelegen hätte. Nach allen Nachrichten ist es ein erstaunlicher Haufen ohne Ordnung. Zerbrochene und durchbrannte Felsen liegen drey oder vier Meilen weit, rund um den Fuss dieser erschräcklichen Trümmer. –

„A' Világ' Történeteinek Tudományjára való készület. Irta Slötzer Aug. Lajos. Ford. Németh László. Soprony. 1795. 8."

pag. 20.

Áfrika és déli Amérika között az előtt kétség kivűl egy nagy Föld –

pag. 21.

Atlántisz fekütt: most semmi sints a' világ' tengerénél egyébb.

pag. 29.

Mádéra sűrű vadon erdő volt még 340 esztendő előtt; a' Portugálluszok meggyújtották ezen erdőt, 's hamujába Kándiából hozott tőkéket űltettek, 's tsak azolta terem ott híres Madérai bor.

pag. 30.

Ahol Mádéra' szigetén szőlő tőke áll, ott nem nyől más vadfa.

„*Descriptio Orbis Antiqui in XLIV Tabulis exhibita a Jo. Davide Koelero. Studio atque opera Christph. Weigelii. Norimb. Fol. min.*" – *Ő ezeket a' szigeteket említi:*

Pinturia, Ombrios s. Pluitana, s. Pluvialis, s. Pluvialia, Canaria, Purpuriae Islae, Paea, s. Paena, Capraria, Euridia, Nivaria s. Convallis, Iunonia s. Iunonis s. Autolaea; Herae s. Junonia major, Aprosito i. e. Inaccessibilis. – A' mint a' mappa' fekvéséből gyaníthatni:

Pinturia = Palma. Ombrios = Ferro. Capraria = Gomera. Canaria = Canaria. Nivaria = Teneriffa. Herae = Forteventura. Autolaea = Lancerotta. Aprosito = Madera. Paena = Porto Santo. Purpurariae Insulae = Madera; Porto Santo et Deserta. Euridia = Rocca. – Ezt veti utánna:

Omnia circa haec incerta sunt. *Plin. lib. VI. c. 32.* – És mellé: Fortunatas Insulas (quae ad quinque gradus longitudinis ad minimum extenduntur) Ptolemaeus ponit sub eodem Meridiano. – Fél felől pedig ezt írja:

Phoenices, qui Cadiram inhabitant, dum extra columnas Herculis navigarent, ad Regiones quasdam applicuere *ulvâ algaque* plenas, quae oestibus maris rigabantur. *Arist. in admirand.*

Oceani intransmeabilis ulteriores fines non licuit cuiquam transfretare, quia *resistente ulvâ*, et ventorum spiramine quiescente impermeabiles esse sentiuntur. *Jorn. de reb. Get.* – És felibe Amerika mellé:

Americam Gerardus Mercator, Abrahamus Ortelius, et alii Atlanticam Platonis Insulam esse arbitrati sunt: arbitratus est et Guillelmus Sanson Geographus Regius qui et eius mappam non inelegantem publicavit, in qua Insulam X Neptuni filiis ex Platone distributam exhibuit, et unicuique filio sortem suam assignavit. –

„*Luyts etc.*"

pag. 644.

Mare Sargasso vocant Lusitani partem Oceani Atlantici, quae Insulas Capitis Viridis et Terram Nigritarum interiacet, ac longe lateque diffunditur, ab herba cognomini, dictâ Belgis *Kleyn Petersely*. Nasturtio aquatico non est dissimilis, folia habet exigua, parvas fert baccas, intus vacuas et insi-

pidas, faciem maris ita obtegit, ut eminus insula et viridiarium videatur, navesque suis tricis adeo intricat, ut iis nequeant extricari, nisi modico vento adiuventur, et hinc nautae mare Sargassum cane peius et angue fugiunt. Unde vero haec Herba proveniat in tanta maris profunditate, et a terris intercapedine, multorum vexavit ingenia.

„Meusels Lehrbuch der Statistik. Zweyte Ausgabe. Leipzig. 1794. 8 m."

pag. 521.

Unweit der Westküste die *12 canarischen Inseln,* reich an feinen Zucker, edlen Früchten, Wein, Honig, Wachs, Weitzen, Häuten, Canarienvögeln, Orseille oder Orchilla und Drachenblut.

pag. 636.

Die Insel Madeira, die von einigen zu den canarischen Inseln gerechnet wird. Sie liefert allerley frische und eingemachte Orangenfrüchte und vortrefflichen Wein. Die ehemals so berühmten Zuckerplantagen geben, seit dem verbesserten Anbau Brasiliens, keinen Gewinn mehr, werden auch nicht mehr bearbeitet. Zu Madeira rechnet man auch die kleine Insel Porto Santo. Auf dieser wohnen ungefähr 700, auf jener 64,000 Menschen.

[XXI.]

NB. Bey Meissner, zu Ofen, in der Vestung, in der Hauptgassen, im Gr. Brunsvikischen Hause. N^{ro} 199.

Almanach Américain, Asiatique et Africain; ou état physique, politique, ecclesiastique et militaire des colonies d' Europe en Asie, Afrique et en Amérique. 3 Tomes en 3 Vol. à Paris. 1785, 1786, et 1787. gr. 12. broschirt. statt 4 f. 30 kr. um 2 f.

Aug. von Kotzebues Graf Benyovszky, oder die Verschwörung auf Kamtsatka. Ein Schauspiel in 5 Aufzügen. 8. Leipzig. 1795. 45 kr.

Wolfg. Lazii de gentium aliquot migrationibus, sedibus fixis, reliquiis, lingvarumque initiis et immutationibus ac dialectis, Libri XII. Edit. 2 da. Francof. 1600. fol. lig. (opus rarum, Ex. elegans) statt 6 fl. um 3 fl.

Abr. Ortelii Theatrum Orbis Terrarum. Cum quamplurimis Mappis geograph. Edit. ultima. Antverpiae. 1603. fol. max. lig. (rar.) statt 12 fl. um 5 fl. 30 kr.

Sanson, Introduction à la Geographie Astronomique, naturelle et historique, avec Cartes. à Amsterdam. 1708. 8. rel. statt 1 fl. 30 kr. um 30 kr.

Neu-vermehrte nach dem jetzigen Staat eingerichtete Bilder-Geographie, darinnen von den 4 Haupttheilen des Erdbodens Europa, Asia, Afrika, und Amerika Nachricht gegeben, alle Nationen nach ihren Gewohnheiten und Sitten beschrieben und nach ihrer Kleidung in saubern Figuren vorgestellet werden. 3te Auflage. gr. 8. Nürnberg. 1781. 3 fl.

Seb. Münsters Cosmographey: das ist, Beschreibung aller Länder, Herrschaften, und vornehmsten Staaten des ganzen Erdbodens sammt ihren Eigenschaften, Religion, Gebräuchen u.s.w. Mit Landkarten, und Kupfern. Basel bey Henricpetri. 1598. Fol. gebund. (sehr selten) statt 9 f. um 4 fl.

Guill. Thom. Raynal histoire philosophique et politique des établissemens et du commerce des Européens dans les Deux Indes. 10 Tomes avec fig. en gr. 8. et avec Atlas des toutés parties connues du Globe terrestre. en 4. à Geneve chez Pellet. 1781. rel. statt 36 fl. um 25 fl.

D° D° D° en gr. 12. Geneve. 1781. 10 Tomes. broch. statt 11 fl. um 7 fl. 30 kr.

Romantische Reise um die Welt. Ein Spiel zur angenehmen Unterhaltung in Gesellschaften, mit einer illum. Kupfer. 8. Wien. 1793. 40 kr. geheft.

Joh. Geor. Meusels Anleitung. Zur Kenntniss der Europ. Staatenhistorie, nach Gebauerscher Lehrart. Dritte Ausgabe. Leipzig. 1788. gr. 8.

pag. 18.

*Entdeckung der Kanarischen Inseln unter dieser Regierung; (NB. Unter der Regierung des Königs von Spanien Alphons XI.) das Jahr, venn sie geschehen, ist ungewiss:

(zwischen 1326 und 1334.). Papst Klemens VI machte Ludwigen de la Cerda, einen Sohn Alphonsens de la Cerda, der in Frankreich, wo er die Grafschaft Clermont besass, Ludwig von Spanien hiess, zum Fürsten der Kanarischen Inseln.

Conquista y Antiguedades de las Islas de la Gran Canaria, y su Description – Por Juan Nuñez de la PEÑA. En Madrid. 1676. 4.

Noticias de la Historia General de las Islas de Canaria. Por D. Jos. de VIERA y CLAVIJO. En Madrid. 1762 sqq. IV Voll. in 4.

The History of the Discovery and Conquest of the Canary Islands, translated from a Spanish Manuscript lately found in the Island of Palma. By George GLAS. Lond. 1764. 4. Teutsch, Leipzig. 1777. 8.

Magyar Könyvház. Irá Molnár János. VII^{dik} Szakasz. Pesten. 1795. 8. – pag. 13. és 16.

p. 13.

P. Bayer Farkas. J. T. Szerzetesse. Amérikában Hithirdető. „Herrn P. Wolfgang Bayers, ehemaligen Glaubens-Predigers der Gesellsch. JESU, Reise nach Peru, von ihm selbst beschrieben." Murr. Gyűleményiben. Tom. 3.

p. 16.

Teneriffa mellett hajóztunk. (Bayer beszél) Pikó nevű hegye szép időben hatvan óránya, avagy Spanyol 60 mértföldre látszik.

pag. 54.

Ezeknek elbeszéllések után azt jelenti Murr: hogy az Ázori Szigeteknek első feltalálóji a' Normánnok voltak már a' 9^{dik} Században. A' Portugallusok feltalálták 1418-ban a' Porto Santo, 1420-ban a' Madeira Szigeteket.

Compendium Hungariae Geographicum, ad exemplar Notitiae Hungariae Novae Historico-Ge[o]g[ra]phicae. Matthiae Bel, in Partes IV. divisum. Editio II[da] Posonii. 1767. 8.

pag. 62.

Insula *Leporum,* novae veterique Budae intersita. Theriotropheum olim, viridariumque Regium, Regum Hungariae fuit, magnificis aedificiis instructa; quae tamen, maxima sui parte, diruta videas. Dicitur alio nomine *S. Margarethae* Insula: eo quod, S. Margaretha Belae IV filia in Monialium Dominicanorum claustro, ibidem vitam transegerit. Aliqui eam etiam vocant Insulam *beatae Virginis,* à Basilica, quam in ea habebat, magnifica. *Úr-Szigeth* quoque, seu dominorum Insula nominabatur. Habebat retrusis saeculis quinque Monasteria, quorum unum ad Dominicanos, alterum ad Sanctimoniale, eiusdem Ordinis, tertium ad Seraphici Patris Minorum Ordinem, quartum Cisterciensium, ultimum Praemonstratensium erat, hique suum habebant Praepositum.
(NB. Wernher et Stocker de Admirandis Hungariae aquis et de Thermis Budensibus prolixe tractant.)

[XXII.]

Neu vermehrtes Historisch- und Geographisches allgemeines Lexicon, von Jacob Christoff Iselin. Basel. 1726–1727. IV Voll. Fol. Supplement von Jacob Christoff Beck, und Aug. Joh. Buxtorf. 1742–1744. Basel. II Voll. f.

Tom. I. pag. 292.

Atlantis, ist eine Insul, welche, wie Plato berichtet, am Munde der Strasse im Atlantischen Meere soll gelegen, einen grossen Theil von Europa, und Afrika beherrscht haben, grösser als Asia und Afrika zusammen gewesen, und hernach in einem Erdbeben untergegangen seyn. Doch haben die vielleicht bessern Grund, welche meynen, dass Plato nicht von einer wahren Insul, sondern verblümt rede. Plato in Timaeo. Cap. I. Critia.

Canarische Inseln, befinden sich auf dem Atlantischen Meere, nicht weit von Africa, westwärts, werden von den Alten die glückseeligen Insuln genannt, und liegen Mauritanien, und zwar insonderheit den Vorgebirgen Bogador und Non, gegenüber. Es sind deren 7 oder wie andere zählen 12, die Alten aber haben von wenigern gewust; sintemahl Plutarchus ihrer nur 2, Ptolemaeus 6 und Proclus 10 setzet. Die wichtigste darunter ist Canaria, welche eine Stadt gleiches Namens hat. Die Insul hat 18 oder 20 Französ. Meilen im Umfange, und ist die vornehmste, nicht allein wegen ihrer Fruchtbarkeit, sondern auch, weil der Gouverneur darinnen seine Residentz hat. Die Stadt Canaria, oder die sogenannte Palmenstadt, ist gross, schön, und wohlbewohnt. Die andern Städte sind *Tedle, Galder* und *Guia*. Es giebet auch 12 Zuckermühlen in dieser Insul. Man erndtet darinnen des Jahrs zweymahl Getreyde ein, nemlich im Februar und Mayo, und ist an allen Orten ein grosser Überfluss an allerley Früchten zu finden, fürnemlich bringt es guten Wein, davon allein nach England jährlich bey 16,000 Fass verführet werden. Die andern Insuln sind *Teneriffa,* die Insul *Palma, Ferro, Forteventura, Gomera,* und *Lancelote,* worzu einige noch die Insul *Madera,* die Insul *der Wilden,* la *Rocca* und *Graciosa* rechnen. Plinius zeiget, dass schon vor seiner Zeit eine dieser Insuln, wegen der grossen Menge Hunde, welche man darin angetroffen, und zwar auch von ungemeiner Grösse, deren man zwey dem König Juba gebracht habe, von dem Lateinischen Worte *Canis,* Canaria genennet worden. Vor dem 13 Seculo waren sie den Europäern noch unbekannt, und meldet die Genuesische Historie, dass An. 1291. *Doria,* und *Vilvando* mit den andern Seeräubern begleitet, eine Reise nach den afrikanischen Küsten, mit Galeeren angefangen, allein man hat nach der Zeit keine Nachricht von ihnen erhalten. Gleiches Unternehmen soll auch *Ludovicus de la Cerda,* Graf von *Clermont, Alphonsi de la Cerda* Enckel, welcher ein Enckel *Alphonsi X,* Königs von Castilien war, vorgehabt haben. Denn nachdem er von den Genuesern und Cataloniern gehört, dass sie bis in diese Insuln geschiffet, entschloss er sich An. 1344. selbige zu suchen, welche ihm auch von Clemente VI. geschenket, und

er zu Avignon zum Könige darüber gekrönet wurde. Es unterliess aber de la Cerda dieses Vorhaben, und begab sich in den Krieg, Frankreich wider Engelland zu dienen. *Hieronymus Surita,* der fast eben dergleichen berichtet, meldet auch, dass An. 1345. *Ludovicus de la Cerda,* Graf von Clermont, mit dem Bedinge zum Könige von Canarien gekrönet worden, dass er sie erobern, und den christlichen Glauben daselbst predigen lassen sollte, welcher Vorschlag aber nicht von statten gegangen. An. 1395. machten sich die Seeräuber von Guipuscoa und Andalusien auf, diese Insuln zu entdecken, und plünderten Lancelote, nebst etlichen andern, aus. An. 1401. gab König Henricus III von Castilien *Roberto von Braquemont* Commission, diese Insuln einzunehmen, welcher aber solche Expedition seinem Vetter *Johann von Bethencourt* überliess, der auch den Titul eines Königs von Canarien erlangte, auf der Insul Lancelote eine Festung bauete, und verschiedene Nachfolger in dieser Regierung hatte. Anjetzo aber gehören die Canarische Insuln den Spaniern, welche allda ein Bissthum haben. Die Insul *Ferro* ist sehr berühmt wegen eines gewissen Baums, von welchem man saget, dass er die Einwohner mit Wasser versorgen könne, indem sonst kein Quell in der gantzen Insul anzutreffen. Es wird nemlich eine Wolke allezeit über dem Baum gesehen, woraus Wasser herab tröpffelt, welches auf des Baums Blätter, und von dannen in gewisse Behältnisse herab fällt, wohin nachgehends die Einwohner kommen, und zu ihrer Nothdurft daraus schöpfen. Der Umfang des Stammes an diesem Baume, welchen die Spanier den *heiligen Baum* zu nennen pflegen, begreifft 12 Schuh in sich. Die Höhe von unten an zu rechnen macht 40 Schuh, seine Äste aber breiten sich bey 120 Schuh auf beiden Seiten aus. Er träget eine Frucht mit einem Kern, welcher einer Eichel ähnlich siehet, und einen vortrefflichen gewürtzhaftigen Geschmack hat. Die natürlichen Einwohner sind eines guten Humeurs, trefflich geschwinde und hurtig, aber darneben so alber und unwissend, dass sie, als man diese Insuln entdeckte, nicht einmahl mit dem Feuer umzugehen wussten. Sie kommen alle darinnen überein, dass sie einen Gott, der die Welt erschaffen habe, glauben. Sie wussten auch nichts von Eisen, welches sie dahero höher als Silber und Gold schätzeten. *PLIN. lib. 6. c. 32. BENZONI hist. de nouv. monde.*

COMARE hist des Indes. SURITA comment. in itiner. Antonini etc.

III. Tom. pag. 307.

Madera, ist eine Insul auf dem Atlantischen Meer gegen die westliche Gegend der Barbarey zu liegend; und eben dieselbige, welche von Plinio *Cerne Atlantica* genennet wird. Sie wird von einigen wegen ihrer Schönheit und Fruchtbarkeit die Königin der Insuln genannt. An. 1420. entdeckten sie *Johannes Gonsalvo* und *Tristan Vasäus* oder *Fas* im Namen des Königs in Portugall, unter dessen Botmässigkeit sie stehet. Sie ist über und über mit Büschen und Wäldern bedecket. Die Hauptstadt darinnen ist *Funchal* oder *Funzal* ein Bischöfflicher Sitz. Nebst derselben hat diese Insul unterschiedliche kleine Städte, und in allen 36 Kirchspiele. Die Portugiesen hiessen sie Madera, weil sie selbige gantz mit Wäldern bedecket fanden. Sie steckten die selbige mit Feuer an, um die Insul zum Ackerbau geschickt zu machen, und unterdessen, da es brannte, retirirten sie sich auf ihre Schiffe, worauf sie wegen Mangel des Wassers viel ausstunden, weil das Feuer über ihr vermuthen bey so vieler findender Nahrung und sehr dick in einander stehenden Holz länger währete, als sie vermuthet hatten, und zwar an einigen Orten der Insul ein gantzes Jahr. Doch entstunde nachmals der Vortheil davon, dass der Boden der gantzen Insul eine gar ungemeine Fruchtbarkeit erlangte. Also ist diese Insul auch mit Bergen und sehr fruchtbaren und lustigen Ebenen angefüllt. Sie hat einen grossen Überfluss an Brunnquellen, Zuckerröhren, Honig, Wachs und Korn. Man bauet darinnen guten Wein, wozu man die Pflanzen aus Candia hingebracht hat. Die Trauben sind in die 2 Fuss lang und sehr breit. Der Hafen ist nicht sicher, die Küsten aber sind sehr gut. Die sogenannte Insul, sonsten auch *del Porto Santo,* ist an. 1420. oder nach anderen 1428. von den Portugiesen erfunden, und ist fast allezeit mit einem dicken Nebel bedecket, daher sie von den Schiffern nicht ohne Mühe kann gefunden werden, auch von einigen den Beynamen der unzugänglichen Insul empfangen hat. Sie wird von Madera durch einen Canal abgesondert, und wegen des darinnen befindlichen vielen Wildprets *la garenne de Maderes,* oder der Wildprets-behal-

ter von Madera genennet. In der Insul Madera selbst hat man acht auf Schiffen gebaute Brett-mühlen oder Sägen, und es wird von dar ein grosser Handel mit Eibenbäumen und Cedern in Portugall getrieben. Man findet allda viel Ringeltauben, wilde Pfauen, Wachteln und Canarienvögel. Einige berichten, dass diese Insul zuerst von einem Engelländer, mit Namen *Machan*, an. 1344. entdecket worden, welcher nebst etlichen Personen daselbst gelassen wurde, und hierauf in einem offenen Kahne, so von einem einzigen Baume gemachet, in die Barbarey kam, worauf er von den Moren Petro IV dem König in Arragonien als ein Wunder presentiret wurde. An. 1395. schickte der König *Henricus* von *Castilien* zum Andernmal einige Schiffe aus, sowol diese als auch die Canarien Insuln aufzusuchen, welches gut abgelauffen zu seyn scheint. Denn an. 1417. wurde *Ruben de Brachmont,* ein Französischer Edelmann, ausgeschicket, die Canarien Insuln zu erobern. Die Insul hat einen feinen Hafen, und ein wohlbefestigtes Fort. Wein und Obst wächst allhier in Menge, von Getreyde aber sehr wenig, so daher mehrentheils entweder aus Frankreich oder Teneriffe herzu geschaffet wird. In ihrem Umfange begreift diese Insul ohngefähr 30 Meilen. *Porius* berichtet, dass sie die grösste Insul auf dem Atlantischen Meer sey, und 160 Englische Meilen in ihrem Umkreise austrage. Ausser vielen Brunnquellen hat sie auch 8 kleine Flüsse, wodurch sie fruchtbar und anmuthig, als ein Garten gemachet wird; und was sie hervorbringet, das ist vortrefflich gut. Der Bischoff von Funchal hat 8,000. Ducaten Einkommens. Die latitudo ist 32 grad. *HACKT. tom. 2. P. 2. p. 1. et p. 7. MARMOL. DAVITII. DAPPER Descr. Afric.*

Tom. IV. pag. 578.

Teneriffa, vormahls Nivaria genennet, die wichtigste unter den Canarischen Insuln, und die Residentz des Spanischen General-Gouverneurs. Es befinden sich auf derselben 2 grosse Städte, *Laguna* und *Oratavia* und eine kleinere *Santa Cruz,* wie auch 2 schöne Hafen bey *Oratavia* und *Santa Cruz.* Diese Insul hat nicht allein hohe Küsten, sondern auch den höchsten Berg in der gantzen Welt, *Pico de Adam* oder Teneriffa genannt, welcher 15 Meilen hoch ist,

und auf der See auf 60, und bey schönem Wetter auch wohl auf 80 Meilen gesehen werden kann. Das oberste Theil dieses Berges ist meistentheils mit Schnee bedeckt, und die Luft daselbst so kalt, dass man nicht hinauf kommen kann, ohne allein im Julio und Augusto. Zu Anfange des Jahrs 1704. und zu Anfang des folgenden warf er viel Feuer aus, wobey sich ein starkes Erdbeben ereignete, wodurch viel 1000 Unterthanen umkommen. Die andern Insuln um diesen Ort herum sehen oben aus, als ob sie alle unten an dem Berge lägen; und bisweilen wird noch eine mehr gesehen, als man in den Land-charten angezeichnet findet, weil man sie schwerlich finden kan, indem sie niedrig und mit Wolcken bedeckt ist, weswegen sie auch die *bezauberte Insul* genennet wird. Die Holländer ziehen ihren *primum Meridianum* durch den Pico de Adam und das grüne Vorgebirge. Man setzt hinzu, dass dieser Berg oben eine halbe Meile breit, und hohl sey, wie ein Kessel. Inwendig in dem obersten Theile soll auf zwey Meilen

pag. 579.

lang nichts mehr seyn, als Asche und Bimsensteine. Unter diesem Platze ist er das gantze Jahr hindurch mit Schnee bedeckt. Noch etwas weiter drunten wachsen sehr grosse Bäume, welche im Wasser nicht verfaulen. Zehen oder zwölf Meilen unter selbigen sind lustige Wälder von Lorbeerbäumen, worinne sehr viel lieblich singende Vögel sich aufhalten. Diese Insul trägt mehr Getreyde, als andre von den übrigen Canarischen Inseln. Sie wurde vor Alters durch sieben kleine Könige regieret, welche in Hölen wohnten, und mit Ziegenfellen bekleidet waren. Diese und noch zwey andre Insuln geben dem Könige in Spanien jährlich 50,000 Ducaten, und 12,000 ihrem Bischoffe. *HACKLUIT. LINSCHOT des Isles Canaries.*

II Tom. pag. 296.

Ferro, Spanisch *Isla de hierro,* oder Eisen Insul, eine von den Canarien Insuln, welche nordwärts die Insul Palma, und Ostwärts, die Insul Gomera am nächsten hat. Die Frantzosen haben durch diese Insul ihren Meridianum zu ziehen gepflegt.

D° pag. 529.

Gomera, eine Insul auf der afrikanischen See, und zwar eine von den Canarischen. Sie liegt zwischen der Insul Teneriffa ost- und zwischen der Insul Ferro westwärts, hat eine Stadt gleiches Namens, wie auch einen Hafen auf der Seite der Insul Teneriffa zu. Carolus V. hat sie zu einer Graffschaft gemacht, für D. Wilhelm Perasa Ayala Herrera. Es heisst auch in dem Königreich Fez in der Provinz Errif die Hauptstadt Gomera. *S. MARTHE Et de l'Esp. p. 269.*

II Tom. pag. 334.

Fortaventura, eine von den Canarischen Insuln, ligt am nächsten gegen Biledulgerid, und gehört den Spaniern. Sie hat die sogenannte *Wolfsinsel* gegen Süden und Canaria gegen Osten; ihr Umkreiss ist ohngefähr 70 Meilen, die Breite aber unbeständig, dass sie sich in der Mitten nicht über 4 Meilen erstrecket. Sie ist an. 1417. durch einen Französischen Edelmann *Jean de Bethencourt* entdeckt worden. Es sind keine Städte, sondern nur etliche schlechte Dörffer darauf befindlich.

I Tom. pag. 105.

Alegranca, eine kleine Insul bey den Canarien Insuln gelegen, mit einem guten Hafen und Castel. *GRAMMAY. Afric. l. 9. c. 5.*

Tom. II. pag. 565.

Gratiosa, oder *Graciosa,* – – – 2. ist eine von den Canarien Insuln, welche gantz nahe bey der Küste von Marocco ligt, und den Spaniern gehört, denen sie unter anderm Wein und Zucker hervorbringt.

T. III. pag. 996.

Porto Santo, eine kleine Insul des Oceani Atlantici nicht weit von der Insul Madera. Sie gehört den Portugiesen, und hat 8 Meilen im Umfange. Es ist auf derselben eine ungemeine Anzahl von Wildpret, daher sie insgemein der Thiergarten der Insul Madera genennet wird.

T. IV. pag. 215.

S. Borondon, eine Insul auf dem Atlantischen Meere, ohngefehr 100 Meilen von den Canarischen Insuln gegen Westen. Sie soll lustig von Bäumen und Wiesen, und die Einwohner Christen seyn, man weiss aber nicht, von was Nation, und was sie vor eine Sprache reden. Etliche meynen, sie wäre stets mit Wolken bedeckt, andre aber sagen, es kämen solche starcke Flüsse von derselben in das Meer welche die Schiffe nicht anländen liessen. Jedoch die Fabel ist schon lang von allen verständigen ausgespottet und verworfen worden.

T. III. 933.

Pico, lat. Picus, ein Berg auf der Insel Teneriffa, welcher vor den höchsten in der gantzen Welt gehalten wird. Wiewohl in der umliegen Gegend zu keiner eintzigen Jahrszeit der geringste Schnee zu sehen, so ist dennoch derselbe beständig damit bedeckt, und dannenhero nicht zu ersteigen, ausgenommen in dem Julio und in dem Augusto. In diesen 2 Monaten kan man biss zu oberst hinauf kommen, worzu man sich aber 3 gantze Tage nehmen muss. Recht oben findet sich eine Ebene, von welcher man bey klarem Wetter die umliegende Insuln, obgleich etliche derselben biss 50 Meilen davon entfernt sind, gar eigentlich zehlen und erkennen kann; wie denn auch den Schifleuten, wenn sie noch 60 Meilen hinzu zu fahren haben, dieser Berg gantz auf eine kenntliche Art in das Gesichte fällt. Es wird in den vorgedachten 2 Monaten eine Art von Schwefelstein darauf gegraben, welchen man nachgehends nach Spanien bringt. Auch soll er jezuweilen Flammen von sich auswerfen. *METELL. hist. societat. Regiae. Lond.*

pag. 783.

Palma, la Palma, eine von den Canarien Insuln auf dem atlantischen Meer in Africa, gehört den Spaniern, welche sich an. 1493. Meister davon machten. Sie hat 25 Meilen in ihrem Umfange, und ist sehr wohl gebauet. Die beste Stadt darauf heisset *Santa Crux de la Palma;* ausser welcher diese Insul noch viele Flecken oder Städtgen, und einen feuerspey-

enden Berg hat, welcher bey einem Erdbeben an. 1677. viel unterirdisch Feuer heraus stiess. Den 13 Nov. ein wenig nach der Sonnen Untergang fieng die Erde an auf 13 Meilen weit an der Küste sich zu bewegen; bey diesem Erdbeben war ein erschräckliches Geräusche, und währte 5 Tage, binnen welcher Zeit die Erde an unterschiedlichen Orten sich eröffnete. Die grösste Eröfnung geschahe auf dem Berge *Mont aux Chevres,* anderthalb Meile von der See, woraus ein grosses Feuer kam, welches Steine und geschmolzene Felsen von sich warf. Eben dergleichen geschahe an mehr Orten in selbiger Gegend, so, dass in weniger Zeit unten an dem Berge 18 Risse gesehen wurden, welche Feuerflammen und brennende Steine in einer grossen Menge auspeyeten, dass ein gantzer Fluss von Feuer davon entstunde. Dieser nahm seinen Lauf über die Ebene von *los Cainos,* und lieff mit grosser Gewalt gegen den sogenannten *heiligen Brunnen* zu. Als er aber an den Rand des grossen Abgangs kam, kehrte er sich zur rechten, und richtete seinen Lauf nach dem alten Hafen zu, welches derjenige ist, allwo die Spanier anländeten, da sie sich Meister von diesen Insuln machten. Den 20 Novemb. geschahe ein neuer Ausbruch aus dem Berge *Mont-aux-Chevres,* da denn wiederum Steine und Feuerflammen herauskamen, welche mit einem erschrecklichen Erdbeben und grossem Donnerwetter begleitet wurden. Dieses währte unterschiedliche Tage lang. Man fand nachmals auf 7 meilweges, schwarze Asche. Denn der daselbst umher gelegene Boden, war hierdurch, ganz verderbt, und die Einwohner ihre Wohnungen zu verlassen genöthigt worden. *Memoires historiques J. Nunno de Penna.*

La Ciudad de las Palmas lat. palmarum civitas, die Hauptstadt auf der Insel Canaria, in deren östlichen Gegend sie liegt, nebst einem Hafen am Atlantischen Meere. Sie ist den Spanien unterworfen, und hiess vorzeiten Canaria. Es ist alhier das vornehmste Gerichte in der ganzen Insul. Die Stadt ist schön, und die Einwohner sind reich, und halten sich prächtig. Der Boden daherum ist sandig, und trinket den Regen, so bald er gefallen, wieder in sich, so dass alles gleich ganz trukken wird. *Hakluit. Baudrand.*

T. IV. pag. 219.

San Christoval de la Laguna, eine Stadt auf der Insel Teneriffa, ist die Hauptstadt der Canarischen Insuln, und die Residentz des Gouverneurs über diese Insuln.

D° pag. 220.

Santa Cruz, eine kleine offene Stadt auf der Canarischen Insul Teneriffa, hat einen schönen Hafen, welchen 2 Schanzen bedecken.

Tom. 1. pag. 478.

Bethencourt (Johann de) Baron von St. Martin le Gaillard, in der Graffschaft Eu, Herr von Grainville la Teinturiere, in dem Lande Caux, wollte auf dem abendländischen Ocean neue Länder erfinden, und versetzte deshalben an. 1401. seine Güter, Bethencourt und Grainville, an seinen Vetter *Robert von Braquemont.* Er entdeckte auch an. 1402. im Julio die Canarischen Insuln, und machte sich von etlichen Meister. Weil aber nicht stark genug war, alle unter sich zu bringen, gieng er zu *Henrico III,* in Castilien, welcher ihm Geld und Lebensmittel gab, und zugleich die souveraine Herrschaft über diese Insuln überliess, doch mit dem Bedinge, dass er ihm den Eid der Treue abstatten musste. Worauf auch Bethencourt den Titul eines Königs angenommen, und zu seinen Nachfolgern gehabt *Menaldum* oder *Menaciot,* seines Bruders Sohn, *Petrum Barbum, Ferdinandum Pernazza,* und *Diego de Herrera.* Er war also der erste unter den Christen, so die Canarischen Insuln erobert; denn obgleich schon vor ihm einige Seefahrer, hier angeländet, so ist es doch nur geschehen, auf einer oder den andern von dieser Insuln Beute zu machen, gleichwie an. 1395. da die von *Guipuscoa* und Andalusien die Insul *Lancelote* plünderten. Hieronymus Surita sagt, Henricus III in Castilien habe an. 1401. Roberto von Braquemont, welcher ihm in den Kriegen wider Portugall gedienet, und hernach an. 1417. Admiral von Frankreich worden, Erlaubniss gegeben, die Canarischen Insuln einzunehmen, Braquemont aber habe solches seinem Vetter Johanni von Bethencourt aufgetragen, welchem es die königliche Witwe, *Catharina,* bestätiget, wie

auch dass er den Titul eines Königs führen, und auf der Insul Lancelote eine Festung bauen möge, weil er sich der grossen Insul Canaria nicht bemächtigen könne. *LE VERNIER decouverte des Canaries. SURITA in itiner Antonin. BENZONI hist. novi mundi.*

D° pag. 598.

Braquemont, (Robert de) wurde an. 1417. Admiral von Frankreich, und von Carolo VI. Johanni II. von Castilien wider die Mauren zur Hilfe geschickt, welche er zur See schlug. Hieronymus Surita, welcher ihn *Robin de Braquemont* nennet, sagt, dass Henricus III von Castilien ihm an. 1401. wegen der in dem Kriege wider Portugal geleisteten Dienste die Canarischen Inseln einzunehmen überlassen, davon er aber die Commission seinem Vetter Johann de Bethencourt, Baron von *S. Martin le Gaillard,* gegeben. *JOH. DE VERRIER decouverte des Canaries. SURITA COMMENT. in itiner. Antonin.*

D° pag. 859.

Cerda, ein vornehmes Geschlecht in Spanien, hat seinen Ursprung

pag. 860.

von den Königen von Castilien und Leon. Denn Alphonsus X, der weise König von Castilien und Leon, hatte mit seiner Gemahlin *Violanta,* Jacobi Königs von Aragonien Tochter, an. 1254. Ferdinandum seinen ersten Sohn gezeuget, welchem wegen eines sonderbaren Haares, so er auf dem Rücken mit auf die Welt gebracht, der Zunahme de la Cerda gegeben worden. Als sein Vater nach Teutschland das Kaiserthum einzunehmen reisete, wurde er zum Nachfolger des Spanischen Reichs erkläret, und nach ihm sein Sohn Alphonsus. Es starb aber Ferdinandus, ehe sein Vater zurückkam, im Aug. an. 1275, und hinterliess von seiner Gemahlin Blanca, Ludovici XI, Königs von Frankreich Tochter, Alphonsum de la Cerda, und Ferdinandum (dessen Posterität mit seinen Enckeln ausgegangen). Alphonsus hätte hierauf seinem Grossvater Alphonso X, als er an. 1284. starb, succe-

diren sollen; allein Sanctius IV. der andere Sohn Alphonsi X, behauptete das Reich. Es führte zwar Alphonsus den Titul von Castilien, begab sich aber auch an. 1303. desselben, und flüchtete nach Frankreich, allwo er an. 1327. gestorben, hinterlassende *Ludovicum,* Johannem Alphonsum, und Alphonsum. Dieser führte den Titul de Espanna, oder von Spanien, und zeugte 2 Söhne, welche ohne Erben gestorben. Der erste war Ludovicus de Espanna, Graf von Clairmont, Admiral von Frankreich an. 1341. Er wurde an. 1344. von dem Pabste Clemente VI. zum Fürsten der glückseligen Insuln ernennet, und blieb an. 1346. in der Schlacht bey Cressi wider die Engländer. Etc. de familia de la Cerda. etc.

Rövid Magyar Geographia. Pesten. 1796. 8.

pag. 313.

A' Canari Szigetek, lat. Insulae Canariae, v. Fortunatae. Ezen termékeny Szigetek pedig sokféle kedves és hasznos dolgokat producalnak, vagy hoznak elő: Nádméz nádjából, melly itt nagy sokséggal nő, főzik a' szép fejér és sárga Canari Tzúkort, vagy magyarosan tzúkor-kándlit, Szőlőtövei, mellyeket a' Spanyolok últettek, termik ama' jóféle Canariai híres bort. Árpa és rozs olly bővséggel terem, hogy egy Rozstóból 180 szár is nő ki. Ezen Szigetekből származnak a' könnyen tanúló Canari Madaratskák; 's vad és szelid szárnyas állat és Barom 's Vad is sok van.

Az 1402ben ezen Szigetekre egy Bethencourt János nevezetű Frantzia akadott (noha már az előtt is tudták a' régiek) a' kit is akkori Frantzia Király IIIdik Henricus itten Királlyá téve, 's néki

pag. 314.

ezeket örökre által is adá, olly módon, hogy az említett Szigetek mindenkor Frantzia Országhoz tartozzanak: de a' nevezett Bethenkourt Király maradéki idővel a' Spanyoloknak adták ezeket el; a' mint is már most sok Spanyol Háznépek laknak bennek.

Mind öszve ezek a' Szigetek 12-ből állanak, és közzülök tsak az egy Madera a' Portugallusoké. A' nevezetesebbek:

a) Canaria, 50 mértföld kerületű Sziget, mellyben a' Spanyol Gubernator lakik. Lakosai' száma reá megyen 9,000-re. Ebben igen jó bor terem, tsak Ángliába bészállítanak 16,000 hordóval; itten egy esztendőben kétszer szoktak aratni. Fővárossa Ciudad de las Palmas bátorságos révparttal.

b) Ferro Sziget. Ennek földe szinte vaskeménységű; mivel ebben tellyességgel sem kút sem valami patak vagy forrás nintsen: a' melly fogyatkozást a' Természet egy tsudálatos Élőfa által szokott kipótolni. Ugyan is vagyon itten egy *Santo* nevezetű, 40 láb vastagságú, és szélességére 120 lábnyira kiterjedett, szüntelen zöldellő Élőfa; ezt valamelly felleg forma köd béborítván, arról mindennap 2 óráig annyi jó víz letsepeg, hogy legalább is 30 Hordókat megtőltenek belőle a' Lakosok szükséges italokra. A' Spanyolok'

pag. 315.

ide elérkezések után, szinte oda hagyák vala, ha nékik egy Asszony ki nem jelentette volna a' Természet' ezen tsudálatos munkáját.

c) Teneriffa; Itten hasonlóan olly bőven terem a' Szőlő, hogy 18,000 hordó jóféle bort is elhordanak ezen Szigetből. Egész Babirfa erdője vagyon, mellyben szoktak leginkább fészkelni és költeni a' Canari Madarak. A' világon legmagassabbnak tartatni szokott *Pico* híres Hegy ebben vagyon, erről minden Szigeteket béláthatni, maga is bélátszik 60 mértföldre. Harmadfél mértföld a' magassága, a' teteje kopasz; 's nagy, széles verem vagyon ott, melly szüntelen kénkövesen gőzölög, néha tüzet is okádik.

d) Madera, vagy Erdő; mivel merő Erdőség vala; de minekutánna a' Portugallusok egymás után következett 7. esztendők alatt az Erdőket kiirtották, azolta földe termékeny és hasznavehető. Jó bora, nádméz nádja sok vagyon, Mástiks, Gummi, és Sárkányvér is találtatik itten. Ezen Sziget kerűlete 18. mértföld.

Sam. Puffendorfii Introductio in H[isto]riam Europaeam, lat. reddita a Jo. Frid. Cramero. Editio aucta et emendata. Francof. ad Moenum. 1704. 8.

pag. 95.

C. 2. §. 18. Super haec Canarias etiam insulas Hispani

pag. 96.

tenent, vino generosissimo, saccharoque divites. Inde tredecim cadorum millia vino Canario repletorum, quorum singula vicenis sterlingarum libris constet, exportare Anglos, memoriae traditum est.

pag. 112.

C. 3. §. 3. Johannis Portugalliae regis filius Maderam Insulam primus detexit. A. 1420.

pag. 126.

D° §. 9. In Lusitanorum ditione est etiam Madera, fertilis admodum insula.

Geographisches Handbuch in Hinsicht auf Industrie und Handlung, von Paul Jakob Bruns. Leipzig. 1788. 8.

pag. 259.

Cap. 4. §. 2. Die zwölf Canarische Inseln an der Westküste liefern: vortreflichen Wein, Zucker, Honig,

pag. 260.

Wachs, Weizen, Häute, Orchilla, Orangenfrüchte, und Drachenblut, gehören den Spaniern.

Idem in Tabella Hispaniae. A.

Im Atlantischen Meere: Die 12 Canarischen Inseln: Canaria, Palma, Lancerota, Fuerteventura, Ferro, Teneriffa, Graciosa, Infiena, Allegranza, Santa Clara, Roche und Lobos.

D⁰ Tabella B.

Titel des Königs von Spanien. König von Castilien, Leon, Aragonien, beyden Sicilien, Jerusalem, Navarra, Granada, Toledo, Valencia, Galicien, Mallorca, Sevilien, Cerdena, Cordova, Corsica, Murcia, Jaen, Algarbien, Algezira, Gibraltar, der kanarischen Inseln, der ost- und westlichen Indien, der Inseln und des festen Landes des Weltmeeres, Erzherzog v. Oesterreich etc.

Samuelis von Puffendorf Einleitung zu der Historie der vornehmsten Staaten, so jetziger Zeit in Europa sich befinden. Von neuem gedruckt und biss auff das Ende des vorigen Seculi vermehrt. Frankfurt am Meyn. 1709–1710. IV Voll. 8.

I B. Seite 133.

Vol. I. Cap. 2. §. 18. Über dieses besitzet Spanien auch die Canarische Insuln, welche schönen Wein und Zucker geben, und soll Engelland jährlich bey 13,000 Pipen Canarie-Sect, die Pippe zu 20 Pf. Sterling gerechnet, von dannen abführen.

D⁰ C. 3. §. 3. Dessen (Johannis, Königs von Portugall) [Sohn] An. 1420. auch die Insul Madera erfand.

Handbuch der alten Erdbeschreibung, nach Anleitung der d'Anvillischen Landcharten, mit Berichtigungen aus den bewährtesten Schriftstellern. IV Theile, II Bände. Nürnberg. 1783–1786. gr. 8.

2 Band. 2. Theil. pag. 157.

VI Cap. Ptolemaeus die *Atlantis,* dem Atlas gegenüber, ganz ausgelassen hat. Gewisser sind die Nachrichten von den *Insulae Fortunatae,* μακαρων νησοι Sie liegen westwärts von der äussersten Gränze der Mauretanischen Küste (Strabo 3), 625 Meil. von dem Purpurariae, und sind folgende: 1. *Ombrios,* wo kein anderes als Regenwasser ist, 2. *Junonia,* 3. *Capraria,* 4. *Nivaria,* von dem beständigen Schnee, 5. *Canaria;* daher sie auch noch jetzt die Canarischen Inseln heissen. Sie haben einen Überfluss an Fruchtbäumen, Honig, Gevögel (Plin. VI. 37), und allerhand Naturprodukten. (Mela III. 10.)

Q. Horatii Flacci Opera Omnia, ad modum Johannis Minellii illustrata, Studio Christiani Junckeri. Lipsiae. 1782. 12.

ad Odar. Lib. IV. Od. VIII. v. 27.

„Hoc est: insulis fortunatis vel campis Elysiis."

ad Epod. Lib. Od. XVI. v. 41. 42.

Nihil. –

Christian David Jani Erklärende Anmerkungen zu Horazens Satyren, Episteln, Oden und Epoden. Aus dessen Vorlesungen. Leipzig. 1795–1798. III Voll. 8.

3 Vol. pag. 208.

Lib. IV. Od. VIII. v. 27. Divites insulae, h. beatae, fortunatae, i. Elysium Ἠλυσιον πεδιον. Hoc enim collocabant veteres, vel sub terra, ut Virg. Aen. VI. 637. etc. vel, quae prisca et Homerica idea est, in terris quibusdam s. insulis ultimi Occidentis, quas *fortunatas* dicerent, μακαρων νησουι, et ita pingerent, ut multa iis communia essent cum aetate aurea; undo et Saturnum iis subinde praeficiunt. Ibi heroës post mortem versari credebantur, et immortali felicitate perfrui, v. Homer. Od. δ. 563. etc. Hesiod. Ἐργ5. 166. etc. Pind. Ol. β. 128. etc. Cum remotiores Occidentis regiones prisca aetate admodum incognitae essent, praeter obscuram aliquam de earum beatitudine famam, per Phoenices haud dubie allatam: apparet, quomodo et oriri ista fabula, neque sciri aut definiri Elysii locus et situs potuerit. Post, uti notiores fieri coeperunt occidentis terrae, ita semper longius ad occasum fortunatas illas insulas hominum opinio removit; donec in Atlantico denique mari poni coeptae sunt. Ibi cum post repertae essent Insulae Canariae, insigniter beatae, at paucis tamen semper nautis visae et cognitae; hae quin essent fortunatae illae insulae, non dubitarunt. Vid. Strabo III. p. 150. Ptolem. IV. 6. Plutarch. Sertor. p. 571. E. Plin. VI. 32. Comp. impr. nostri V, 16, 41. etc. – *Consecrat insulis* (dativ) docte et graviter, pro, consecratum, ἀποθεοθεντα, collocat in Elysio. Memorabile, ap. Hom. et Pind. II.

in insulis beatis Rhadamanthum iudicem poni, h. l. Aeacum, ex recentiore mytholog. v. Ill. Heyne. Exc. XI. ad Virg. Aen. VI.

D° *pag. 273.*

Epod. Od. XVI. v. 41 .42. etc. Arva, beata petamus arva, divites et insulas, i. e. fortunatas (ὀλβιους νησους) in quibus est campus Elysius. Es sind diess die Canarischen Inseln, deren Himmelsgegend und vortheilhafte Landesbeschaffenheit Horaz hier sehr reizend beschreibt; und sie verdienen den Namen der glückseligen Inseln auch noch jetzt mit allem Rechte. Sie sind durch eine sehr schmale Meerenge von einander abgesondert, und liegen (nach Plutarch, im Sertorius) 10,000 Stadien von Africa ab, nehmlich im Atlantischen Meere, dem Kaiserthum Marocco gegenüber. Jetzt begreift man gemeiniglich darunter 12 Inseln, deren eine, Namens Madera, den Portugiesen, und die 11 andern den Spaniern gehören.

Q. Horatii Flacci Poëmata, cum Commentariis Joh. Minellii. Patavii. 1764. 8.

pag. 219.

Ad Lib. IV. Od. VIII. v. 27.

„Beatorum insulis fortunatis, μακάρων νησοῖς, vel Elysiis campis assignat, i. e. egregiis carminibus. Aeacum apud inferos judicem facit, et immortalitati consecrat."

Ad Epod. L. Od. XVI. v. 41, 42.

„Oceanus, qui universam terram circumvagatur, in quo sunt Insulae Fortunatae – Insulas intelligit Fortunatas."

A. F. Büschings grosse Erdbeschreibung, Troppau. 1784–1787. 24 Voll. 8.

VII Vol. pag. 240.

§. 11. A' Spanyol király titulussa szóról szóra úgy van, mint a' Bruns 2dik Tabellájába Hispániáról.

D° pag. 162.

Von den Inseln im atlantischen Meer, welche der Kröne Portugal gehören, können *Porto Santo* und *Madeira* ihrer Nähe wegen, am füglichsten hier abgehandelt werden.

I. DIE INSEL PORTO SANTO, ist ungefähr 140 portugiesische Meilen von Lisboa entlegen, und soll 5 Meilen lang und 2 breit seyn. Sie ist 1419 von *Joao Gonçalves Zarco* zuerst entdecket worden, und hat ohngefähr 1,200 Einwohner. Der vornehmste Ort auf derselben ist der Flecken gleiches Namens, welcher ungefähr 600 Einwohner hat, und an einem Meerbusen liegt, der vor allen Winden, den Süd- und Süd-Ostwind ausgenommen, sicher ist. Unter den übrigen geringen Oertern sind *Farrobo* und *Feteira,* die merkwürdigsten.

II. MADEIRA, liegt 152 portugiesische Meilen von Lisboa, und fast eben so weit von den Inseln Terceiras, ist 18 Meilen lang, und etwas über 4 Meilen breit. Sie wurde 1419. am 2 Jul. vom *Joao Gonçalves Zarco*

pag. 163.

entdecket, und wegen der grossen Wälder, welche die ersten Entdecker darauf fanden, mit dem Namen Madeira belegt. Sie wird in 2 Hauptmannschaften (Capitanias) abgetheilet, nämlich in die von Machico und Funchal.

1. Die Hauptmannschaft von Machico, gehöret dem Hause von *Vimioso,* und enthält:

1. Machico, einen Flecken an einem gleichnamigen Meerbusen, mit 2,000 Einwohnern.

2. Santa Cruz, einen Flecken am Meerbusen gleiches Namens, mit 1,200 Einwohnern.

3. 7 Dörfer, welche 2, bis 3,000 Seelen haben.

2. Die Hauptmannschaft von Funchal, gehöret dem Hause von *Camara.* Unter derselben stehet:

1. Funchal, eine Stadt, ist die Hauptstadt in dieser Hauptmannschaft, und der ganzen Insel, welche an einem guten Meerbusen liegt. Sie ist der Sitz eines Gouverneurs, und eines Bischofs, welcher unter dem Patriarchen von Lisboa steht. (Idem confirmat autor pag. 22.) An der Meerseite wird sie durch 5 Forts und 1 Fortresse geschützet, auf der Land-

seite aber von der Fortresse, *S. Joao de Pico.* Es hat hier auch ein Juiz de fora seinen Sitz,

pag. 164.

welcher den Titel eines Corregedors führet, und die Gerechtigkeit auf dieser Insel verwaltet.

2. Ponta de Sol, ein Flecken.

3. Calheta, ein Flecken, mit dem Titel einer Grafschaft, welchen *Mariana* von *Noronha* und *Lancastro* auf ihren Gemahl, *Joao Rodrigues Vasconcellos* und *Sousa,* zweiten Grafen von *Castello Melhor,* gebracht hat. Diese Grafen führen wechselsweise den Titel von Calheta, und von *Castello Melhor.*

4. Die Örter *Camera de Lobos, Ribeira brava,* u. a. m.

Ausser der 1 Stadt und den 4 Flecken sind viele Dörfer auf dieser Insel, die insgesammt in 39 Kirchspiele vertheilet sind, und 16,500 Feuerstellen enthalten. Man findet hier ferner ein ehemaliges Jesuiten-Collegium, 4 Franciskaner Klöster, 3 Klöster von der S. Clara Orden, 1 Seminarium, 4 Armenhäuser, verschiedne Hospitäler. Die Anzahl aller Menschen, wird auf 120,000 geschätzet. Der zehente der Insel, welcher dem König als Grossmeister vom Ritterorden Christi gehöret, und der Zoll, sollen in neuern Zeiten des Jahres über 300,000 Cruzados betragen haben. Die hiesigen vortrefflichen Weine, sind

pag. 165.

berühmt. Die Pflanzen sind von Candia hieher gebracht worden.

C. Plinii Secundi H[isto]riae Na[tur]alis Libri XXXVII. Quos Interptaone et Notis illustravit Joh. Harduinus e S. J. In Usum Seren. Delphini. Editio Nova Emendaor et Auctior. Paris. II Tom. 1741. Fol.

pag. 348.

L. VI. Cap. 31. Sect. 36. – – – Traditur et – insula contra montem Atlantem,[1] et ipsa Atlantis appellata. Ab ea quinque dierum navigatione solitudines ad Aethiopas Hesperios, et promontorium[2] quod vocavimus Hesperion ceras, – – – Contra hoc quoque promontorium[3] Gorgades insulae narrantur, – – – bidui navigatione distantes a continente – – – Nec Mauritaniae insularum certior fama est. Paucas modo constat esse ex adverso[4] Autololum, a Juba repertas, in quibus Gaetulicam[5] purpuram tingere instituerat.

D° Cap. 32. sect. 37. Sunt[6] qui ultra eas[7] Fortunatas putant esse, quasdamque alias: quarum numero idem Sebosus etiam spatia complexus,[8] *Junoniam* abesse a Gadibus DCCL.

1 Eodem, quo Platonica Atlanti nomine, de qua dictum est, lib. 2. sect. 92. sed ab ea tamen diversa. Quamquam et nomen huius et situs incerta tantum fama dicitur.

2 Superiore sectione.

3 Quae Gorgonum insula Melae nominatur, et Cerne ipsa est Polybii, Nepotisque: quam Arguinam, *Arguin*, vocari puto, inquit Mariana, lib. I. hist. Hispan. cap. 22. pag. 41. ultra promontorium Album, circa Aequatorem, 21^{a} orbis caelique parte. Quare verisimile est de numero ac situ Insularum, quibus id nomen esset, hallucinatum Xenophontem, quem Plinius laudat, in rebus etiamtum obscuris fidem suam praestare non ausus.

4 De his diximus lib. 5. sect. I. Purpurariae eae sunt Insulae, de quibus agemus sect. 37.

5 E conchis seu purpuris, quae Gaetulico Oceani littore legerentur, ut dicemus lib. 9. sect. 60.

6 Ultra Purpurarias proxime appellatas.

7 Quae nunc Canariae dicuntur, *les Canaries.*

8 Haec Sebosi Junonia est, quam nos hodie vocitamus, *l'Isle Fortaventure,* e Fortunatis sive Canariis ea quae fere propior est solis exortui.

mill. passuum tradit. Ab ea tantumdem occasum versus[9] *Pluvialiam, Caprariamque*: in Pluvialia non esse aquam, nisi ex imbribus. Ab iis CCL mill. passuum Fortunatas[10] contra laeva Mauritaniae[11] in VIII horam solis;[12] vocari *Convallem* a convexitate, et *Planariam* a specie: Convallis circuitum, CCC mill. passuum. Arborum ibi proceritatem ad centum XIV. pedes adolescere.

Juba[13] de Fortunatis ita inquisivit:[14] sub meridie quoque positas esse prope occasum,[15] a Purpurariis 625 mill. passuum sic ut CCL supra occasum navigetur: deinde per LXXV mill. passuum ortus petatur.[16] Primam vocari *Ombrion* nullis aedificiorum vestigiis: habere in montibus stagnum,[17]

9 Pluvialia nunc *l'Isle de Fer,* Canariarum maxime occidentalis, unde I. meridianum Galli auspicantur. Caprraria, Pluvialiae a 7trione objacet, *l'Isle de Palme.*

10 Ab oceano meridiano, inquit, navigantibus versus Mauritanias, ad laevam objacent Fortunatae.

11 Sitae sunt, inquit, Fortunatae inter meridiem, quae hora diei sexta est Romanis, et Solis occasum, quae 12ma Vide Notas et Emend. num. CXIX.

12 *L'Isle d'Enfer,* où *l'Isle Teneriffe.* Argumento est, ejus amplitudo, quae mox circuitu complecti dicitur millia passuum 300. Vide notas et Emend. num CXX.

13 Solinus iisdem verbis cap. 56. pag. 88.

14 Inter meridiem, ut diximus, et Solis occasum.

15 Purpurarias appellavit Juba, in quibus purpuram Gaetulicam tingere instituerat: Sunt eae Mauritaniae littori proximae, Madera, *l'Isle Madere,* et *Porto Sancto.*

16 Transscripsere haec Martianus, lib. 6. cap. de Babylonia, pag 226. et Solinus, cap. 56. pag. 88. Quae Pluvialia Sebeso, haec Ὄμβριος Jubae, Graeco vocabulo idem significante, appellatur *Ferro.*

17 De Cannis saccharinis haec verba Salmasius accipit, in Solin. p. 1018. quoniam saccharum in Madera Insula provenit. Sed neque Madera pluvialia est, neque harum arborum per se ferax. Perpetua enim quondam silva fuit quam incendio post absumtam patefecere Lusitani et Cannas Sacchariferas intulere. Celebris porro est in Ferro insula arbor ea, quam Sacram vocant, l'Arbre Saint: cuius stillatitia aqua universis sufficit Insulanis, quam-

arbores similes ferulae: ex quibus[18] aqua exprimatur, ex nigris amara, ex candidioribus potui jucunda. Alteram insulam[19] *Junoniam* appellari, in ea aediculam esse tantum lapide exstructam. Ab ea in vicino[20]

4380 *pag. 349.*

eodem nomine minorem. Deinde[21] Caprariam lacertis grandibus refertam.[22] In conspectu earum esse[23] *Nivariam*, quae hoc nomen accepit a perpetua nive, nebulosam. Proximam ei[24] Canariam vocari a multitudine canum ingentis magni-
4385 tudinis, ex quibus perducti sunt Jubae duo: apparentque ibi vestigia aedificiorum.[25] Cum autem omnes copia pomorum et avium omnis generis abundent, hanc et palmetis[26] caryotas ferentibus, ac nuce pinea abundare. Esse copiam et

vis unica sit. Sed neque est arbos ea naturae ferulaceae:
4390 nec vi aqua ex ea exprimitur, sed sponte stillat.

18 Ut cannae eae sacchariferae fuerint, (quod nonnullis placere intelligo) non tamen cogendi coquendique sacchari cognita veteribus ratio fuit: sed hac duntaxat tenus in usum adhibitae, ut aquam succumve ex iis ad potum
4395 exprimerent.

19 A Sebosi Junonia haec diversa; *l'Isle de Gomer.*

20 Junoniam minorem: Forte jam aquis obrutam: aut ea sane fuerit, quam Ptolemaeus lib. 4. cap.6. Ἀπρόσιτος vocat, sive *Inaccessam* Hispani *La non trovada, et la*
4400 *Incantada vocant.* Vide Notas et Emend. num CXXI.

21 *L'Isle de Palme.* Vide Notas et Emend. Num. CXXII.

22 Et sane reliquis ante memoratis, haec fere ob amplitudinem ab oriente tota praetenditur.

23 MSS. omnes, *Ninguariam.* Ptolemaeo lib. 4. cap. 6.
4405 Κεντουρία pro Νιγγουρία, vel Νιγγουαρία. *L'Isle de Teneriffe,* où *l'Isle d'Enfer.* Cum in ceteris Canariis nullae unquam visae sint nives, haec sola iis abundat.

24 Tenariffae proximam, sed orbi nostro propiorem: *la grande Isle Canarie.*

4410 25 Solinus haec iisdem verbis, cap. 56. pag. 88.

26 De his, libro 13. sect. 9.

mellis. Papyrum quoque[27] et siluros in amnibus gigni: Infestari eas belluis,[28] expellantur assidue, putrescentibus.

[XXIII.]

[...]lieues plus loin est Iapara, qui a un bon port, et dont le souverain est puissant sur mer et sur terre. En parcourant encore vingt-cinq lieues on trouve la ville de Matazan, residence d'un monarque qui est comme l'empereur de tous les rois de l'isle, qui jadis les a tous fait trembler, mais dont l'autorité est entièrement anéantie. On rencontre encore plusieurs villes jusqu'aux isles, qui traversent le golphe de Iacatra; (*)enfin, on arrive devant Bantam, ville spacieuse et commerçante, dont le port reçoit les plus grans vaisseaux. Cette [...]

(*) C'est sur le terrain de l'ancienne ville de Iacatra que les Hollandais ont bâti la fameuse ville de Batavia: sa situation est à six degrés dix minutes de Latitude m[...]

Iava, dan[...]
au nord et [...]
au sud. [...]
lays, des [...]
Mardie[...]
Il s'y fait[...]
tous les éta[...]

[XXIV.]

Europa.
1. Hungaria

Asia.
4. Cyprus.

27 Piscium genus est, de quo lib. 9. sect. XVII.
28 Jactatione maris ac tempestatibus. Solini paraphrasis, loc. cit. ubi de Canaria: Perhibent etiam exspui in eam undoso mari belluas: deinde cum monstra illa putredine tabefacta sunt, omnia illic infici tetro odore.

6. Ceylon.
7. Iava.
8. Celebes.
9. Borneo
13. Suluh.
12. Formosa.
2. Volgaria

Afrika.
3. Canaria.
11. Madagascar.
5. Mascurenae

America.
10. Panama.
Polynesia.
19. Guinea.
14. Otahajti.

Canaria.
Philippinae.
Madagascar.
Formosa.
Suluh.
Ceylon.

Ferró.
Palma.
Gomera.
Teneriffa.
Canaria.
Forteventura.
Lancerotta.
Ferro, Palma, Gomera.
Lancerotta ad partis.
Alegranza etc. parvae.
Ins[a] Canariae.
Africa.
Globus.
Itinar.
Pico.

Santo.
Fringilla Can.
Atlantis.

[XXV.]

Voyage dans l'Hémisphère Austral, et autour du Monde, fait sur les Vaisseaux de Roi, l'*Aventure,* et la *Résolution,* en 1772, 73, 74 et 75. Écrit par Jacques Cook, Commandant de la Résolution; Dans lequel on a inséré la Relation du Capitaine Furneaux, et celle de MM. Forster. Traduit de l'Anglois. Ouvrage enrichi de Plans, de Cartes, de Planches, de Portraits, et de Vues de Pays, dessinés pendant l'Expedition, par M. Hodges. Paris. 1778 – Tom. V. in 4° mai

Tom. 1er, pag. 3. Lib. 1. Cap. 1.

– – – on m'enjoignoit de prendre le commandement de la Résolution, de me rendre, avec promptitude, à l'Isle de Madère; d'y embarquer du vin, et de marcher delà au Cap de Bonne Espérance etc.

D° pag. 10. D° D°

„Le 28 Juillet (1772) nous découvrîmes *Porto-Santo,* qui a environ cinq ou six lieues de long, et qui est stérile: la quantité de Vignes qu'elle contient, offroient cependant une belle nappe de verdure. On ne compte que 700 Habitans dans cette petite Isle, qui depend du Gouverneur de Madère.

Nous apperçûmes bientôt *Madere,* les *Isles désertes,* et *Santa-Crux.* Les montagnes aux environs de cette Ville, sont coupées par un grand nombre de creux et de vallées profondes. Des Maisons de campagne heureusement situées parmi des Vignes et des Cyprès élevés, embellissent les côteaux, et tout le pays est très-pittoresque.

pag. 11.

Le Soir du 29, je mouillai dans la rade de *Funchiale,* à l'Isle de Madere. Le lendemain au matin, je saluai la garnison de 11 coups, qu'on me rendit sur-le-champ. Bientôt après, j'allai

à terre avec le Capitaine Furneaux, les deux MM. Forsters et M. Wales: nous fûmes reçus à notre débarquement par un Envoyé du Vice-Consul, M. Sills qui nous conduisit à la Maison de M. Loughnans, le Marchand Anglois le plus riche de la Place, qui obtint, pour M. Forster, la permission d'examiner et de cueillir des plantes dans l'Isle, qui nous procura d'ailleurs tout ce dont nous avions besoin, et nous pressa de loger chez lui durant notre relâche.

Funchiale est bâtie en forme d'amphithéâtre, autour de la Baie, sur la pente des premieres collines. L'oeil plane aisément de la mer sur tous les bâtimens publics et particuliers: en général, le dehors des édifices est tout blanc; la plupart ont deux étages. Ils sont couverts de toîts bas, et l'architecture à cette élégance orientale et une simplicité qu'on ne trouve pas dans nos maisons étroites, qui portent à leur sommet des toîts éscarpés et plusieurs rangs de cheminées. Il y a, du côté de la mer, différentes batteries et des plateformes garnies de canons. Un vieux Château, qui commande la rade, est situé au haut d'un rocher noir; il est entouré d'eau à la marée haute, et les Anglois l'appellent *Loo-Rock.* Un autre, qu'on nomme *le Château de Saint-Jean,* est placé sur une éminence voisine, au-dessus de la Ville. Les collines derriere *Funchiale,* couvertes de vignes, de plantations, de bosquets, de maisons de plaisance et

pag. 12.

d'Eglises, ajoutent encore à la beauté du paysage. Ces lieux font penser aux Jardins des Fées, et ils donnent quelque idée des Jardins suspendus de la Reine Sémiramis.

La Ville cependant, ne répond pas à l'aspect qu'elle présente du côté de la rade. Les rues sont étroites, mal pavées et sales; les maisons bâties de pierres de taille ou de briques; mais elles sont noires, et excepté quelques-unes qui appartiennent aux Marchands Anglois, et aux principaux Habitans; elles manquent de vitres. Les autres n'ont qu'une espece de treillis, qu'on baisse et qu'on leve aisément. Les domestiques, les boutiques et les magasins occupent la plupart des rez-de-chaussée.

L'Eglise et les Monasteres sont très-simples: il n'y a aucun ordre d'architecture. On remarque le défaut de goût sur-tout

dans l'intérieur. Le peu de jour que donne l'édifice ne sert qu'à éclairer des ornemens de clinquans, entassés les uns sur les autres, et arrangés d'une maniere tout-à-fait gothique. Le Couvent des Franciscains est propre et spacieux: mais la jardin est fort mal tenu. Les Religieuses de Sainte Claire nous reçurent poliment à la grille.

Nos excursions commencerent le lendemain au matin; nous montâmes d'abord le long d'un ruisseau dans l'intérieur du pays. À une heure de l'après midi, nous arrivâmes à un boccage de châtaigniers, un peu au-dessous du som-

pag. 13.

met le plus élevé de l'Isle, à environ six milles de la maison de campagne de M. Loughan, où nous avions couché. L'air y étoit beaucoup plus vif que dans les parties plus basses, et une jolie brise contribuoit encore à sa fraîche. Un Nègre nous servit de conducteur: et après une promenade de plus d'une heure et demie, nous retournâmes dans la maison qui nous donnoit si généreusement l'hospitalité.

Voici quelques observations que j'ai eu occasion de rassembler durant mon séjour; et je crois qu'elles seront agréables aux Lecteurs, parce qu'elles m'ont été communiquées par des Anglois de beaucoup d'esprit, qui habitent Madere depuis plusieurs années. Cette description semblera d'abord superflue: mais elle contient peut-être des remarques qu'on ne trouve dans aucun des journeaux de Navigateurs qu'on a publiées en si grand nombre. Il est très-naturel de négliger ce qui est près de nous.

L'Isle qui a environ 55 mille Anglois de long, et 10 de large, fut découverte en 1419; par *Gonsales Zarco,* et c'est sans fondement qu'on dit qu'elle l'a été par un Anglois nommé *Machin.* Elle est divisée en deux Capitaineries, *Funchiale* et *Mexico:* la premiere a deux Judicatures, *Funchiale* et *Calhetta;* et le second en a aussi deux, *Maxico* et *San-Vincento.*

Funchiale est la seule Cité. L'Isle a d'ailleurs sept Villes *Calhetta, Camara de Lobos, Ribeira, Braba* et *Ponta de Sol,* dans la Capitainerie de Funchiale, qui est divisée en (sequitur pag. 14.)

pag. 14.

26 Paroisses: les trois autres sont dans la Capitainerie de Maxico, composée de 17 Paroisses. Ces trois Bourgs portent le nom de Mexico, San-Vincento et Santa-Crux.

Le Gouverneur est à la tête de tous les départemens civils et militaires de cette Isle, de Porto-Santo, des *Salvages* et des Isles *désertes,* où il y a seulement par occasion des huttes des Pêcheurs, qui y vont quelque tems de l'année. Durant notre relâche, le Gouverneur s'appelloit Don *Antonio de Saa-Pereira.*

L'administration de la Justice dépend du Corrégidore, qui est nommé par le Roi de Portugal: on l'envoye communément de Lisbonne, et il est amovible au gré de la Cour. Chaque Judicature a un Sénat, présidé par un Juge élu dans l'Isle: en l'absence ou la mort du Corrégidor, il remplit sa place. Les Marchands étrangers choisissent leur propre Juge, appellé le Providor; il est en même-temps le Collecteur des Domaines et des Revenus du Roi, qui montent à environ 120,000 livres sterling. Les salaires des Officiers civils et militaires, la paie des Troupes et l'entretien des bâtimens publics emportent la plus grande partie de cette somme. Ce revenu provient d'abord du dixieme de toutes les productions de l'Isle, que le Roi perçoit comme Grand-Maître de l'Ordre de Christ; d'un impôt de dix pour cent sur toutes les importations, sans en excepter les denrées qui se consomment; enfin, d'onze pour cent sur tout ce qui s'exporte.

L'Isle n'est gardée que par une Compagnie de cent hommes de Soldats réguliers; mais il y a d'ailleurs

pag. 15.

une milice de 3,000 hommes, à qui on n'accorde aucune paie non-plus qu'à leurs Officiers, et cependant on recherche beaucoup ces emplois, à cause du rang qu'ils donnent. Ces Troupes s'assemblent sous le drapeau une fois l'année, et on les exerce pendant un mois.

On compte environ 1,200 Prêtres Seculiers: la plupart sont Instituteurs d'enfant dans les maisons particulieres. Depuis l'expulsion des Jésuites, il n'y a aucune École publique réguliere, excepté un Séminaire, où un Prêtre, instruit et éleve dix Etudians aux dépens du Roi. Ces Boursiers mettent

un manteau rouge, par dessus la robe noire que portent ordinairement les autres Eleves. Tous ceux qui veulent entrer dans les Ordres, doivent prendre leurs degrés dans l'Université de Coïmbre, rétablie dernierement en Portugal. Madere a aussi un Doyen, un Chapitre, et un Evêque, dont le revenu est beaucoup plus considérable que celui du Gouverneur: il consiste en 110 pipes de vin, 40 muids de blé, chacun de 24 boisseaux, ce qui équivaut année commune à 3,000 liv. sterling. 50 ou 60 Franciscains, sont repartis en quatre Monasteres; et 300 Religieuses de la Merci, de Sainte-Claire, de l'*Incarnation* et du *Bon-Jésus* vivent dans quatre Couvens. Celles du *Bon-Jésus* peuvent quitter l'habit et se marier.

En 1768, les habitans des 43 Paroisses de Madere montoient à 63,913, dont 31,341 hommes, et 32,572 femmes: il en mourut cette même année 5,243, et il en naquit seulement 2,198; de sorte que le nombre des

pag. 16.

morts surpassa celui des naissances de 3,045. Il est très-probable qu'il y eut alors une maladie épidémique; car l'Isle seroit bientôt dépeuplée si la mortalité étoit toujours aussi considérable. L'excellence du climat semble confirmer cette supposition, le tems est en général doux et tempéré en été, la chaleur est très-modérée sur les parties les plus élevées de l'Isle, où se retirent les gens riches durant cette saison: la neige y subsiste plusieurs jours, tandis qu'elle ne dure jamais plus de 24 heures dans les parties basses. On peut compter sur l'exactitude de ce que je viens de dire touchant les naissances et les morts, car le Sécrétaire du Gouverneur m'en a communiqué la liste tirée des archives des Paroisses.

Le Bas-peuple a le teint basanné; il est d'ailleurs bien fait, quoiqu'il ait de larges pieds, ce qui provient peut être de ce qu'il est obligé de gravir les sentiers escarpés de ce pays montueux; les visages des Insulaires sont oblongs avec des yeux noirs, leurs cheveux noirs se bouclent naturellement, quelques Indiens les ont crépus, probablement à cause de leur mêlange avec les Nègres: en général leurs traits, quoique durs, n'ont rien de désagréable. La nature ne semble pas avoir favorisé les femmes: elles n'ont point ce teint brillant

et fleuri, qui est le complément de la beauté. Elles sont petites, brunes; elles ont les os des joues proéminens, un large pied, et un maintien dénué des grâces. Les justes proportions de leur corps, la belle forme de leurs mains, leurs yeux grands et animés, compensent en quelque maniere ces défauts.

pag. 17.

La Sobriété et la frugalité des gens de la campagne est extrême; ils se nourrissent de pain et d'oignons ou d'autres racines, mais ils mangent peu de viande. Ils ont beaucoup d'aversion pour les tripes, et l'on dit proverbialement d'un homme pauvre, il est réduit à manger des tripes. Ils boivent ordinairement de l'eau pure, ou une piquette qu'ils font en jettant de l'eau sur la peau du raisin, (aprés qu'il est sorti du pressoir): cette eau acquiert par la fermentation, un goût aigrelet, mais elle ne le conserve pas long-tems; à peine avalent-ils quelques gouttes du vin, que préparent leurs mains, et qui rend leur Isle si fameuse.

La Culture de la Vigne est leur principale occupation; mais, comme cette branche d'industrie demande peu de soin la plus grande partie de l'année, ils sont très-portés à l'oisiveté. Comme la chaleur du climat empêche d'amasser des provisions, et qu'il est facile de satisfaire les besoins de l'appetit, l'indolence est d'autant plus grande que les Loix ne cherchent point à répandre l'esprit d'industrie. Il semble que le gouvernement Portugais ne prend pas les moyens convenables contre cette dangereuse léthargie de l'Etat. Il a dernierement ordonné des plantations d'oliviers dans les cantons trop secs et trop stériles pour produire du vin; mais il n'a pas pensé à donner des secours aux Laboureurs, et il ne leur a offert aucune récompense qui pût les engager à surmonter leur répugnance pour les innovations et leur aversion pour le travail.

Les Fermiers ne recueillent que quatre dixiemes du produit; ils en paient quatre en nature au propriétaire,

pag. 18.

un dixieme au Roi, et un dixieme au Clergé. Travaillant ainsi pour les autres, et jouissant d'un si petit bénéfice, ils font peu

d'amélioration de culture. Malgré leur oppression, ils conservent cependant du contentement et de la gaieté: ils adoucissent leur travail par des chansons, et le soir ils s'assemblent des differentes cabanes, et ils dansent au son d'une guitarre.

Les Habitans des Villes sont plus malheureux que ceux de la campagne, et outre la pâleur et la maigreur de leurs visages, il y en a d'autres preuves. Les hommes portent des habits François (communément noirs), qui ne leur sient point du tout; les traits de leurs femmes ont de la délicatesse et de l'agrément; mais la jalousie des hommes tient le sexe renfermé et le prive d'un bonheur que goûtent, les Paysannes dans leur misere. Ils ont de grandes prétentions à la Noblesse: leur orgueil est flatté de quelques vieux titres: ils sont insociables et ignorans, et ils prennent une affectation ridicule de gravité. Toutes les terres appartiennent à un petit nombre d'anciennes Familles qui vivent à Funchiale, et dans les differentes Villes de Madere.

L'Isle est composée d'une grande Montagne; les flancs s'élevent de tous côtés de la mer, et se réunissent au sommet et au centre, et on dit qu'il y a au milieu un creux naturel ou une élévation que les Insulaires appellent la Vallée, et qui est toujours couverte d'une herbe délicate et tendre. Toutes les pierres semblent avoir été brûlées: elles sont remplies de trous et d'une couleur noirâtre: la

pag. 19.

principale partie est de la lave, et une petite quantité de l'espéce appellée *Dunstone* par les Mineurs du Comté de Derby. Le sol est par-tout un terreau mêlé d'un peu de craie, de chaux et de sable, et il ressemble beaucoup à quelques terres, que nous avons trouvées depuis sur l'Isle de l'Ascension. Cette circonstance et l'élévation du sommet de la montagne, me portent à croire que jadis un volcan produisit la lave, et les parties ocreuses, et que la vallée étoit alors le cratere.

Plusieurs Sources d'eau et plusieurs ruisseaux descendent des parties hautes dans des vallons et des crevasses profondes qui entrecoupent l'Isle. Nous non avons point apperçu les plaines dont parlent les autres Navigateurs.[29] Le cours des eaux s'y porteroit vraisemblablement s' il y en avoit

quelques-unes. Les lits des petites rivieres sont couverts de pierres de différentes grosseurs, que la violence des pluies d'hiver, ou la fonte des neiges, ont entrâiné. Des canaux conduisent l'eau au milieu des vignobles, et chaque propriétaire en a l'usagé pendant un certain tems: plusieurs ont la permission d'en jouir continuellement, d'autres s'en servent deux fois, trois fois, et plusieurs une seule fois par semaine. L'arrosement étant absolument nécessaire aux vignobles à cause de la chaleur du climat, on ne peut planter qu'à grands frais un nouveau vignoble: le propriétaire doit acheter l'eau fort cher de ceux qui en ont la jouissance.

pag. 20.

Par-tout où il y a un terrain uni sur les collines, les Insulaires font des plantations d'*Eddoes* (*Aurum* Esculentum Linn.) ils les renferment par un fossé, afin d'avoir des eaux stagnantes: et en effet, cette plante seroit mieux dans les terrains marécageux. On donne ses feuilles aux cochons, et les gens de la campagne mangent la racine.

Ils plantent aussi des patates douces (convolvulus batatas), dont ils font une grande consommation, ainsi que des châtaignes qui croissent dans les bois sur les parties les plus élevées de l'Isle, où il n'y a point de vignes. Ils sement du bled et de l'orge dans les cantons où la vigne est trop vieille, et dans les nouvelles plantations. Mais les récoltes n'en produisent pas pour plus de trois mois, et les habitans sont obligés de recourir à d'autres climats, outre qu'ils tirent de l'Amérique Septentrionale de grandes quantités de grains en échange de leurs vins. Si les productions sont si peu considérables, il faut, sans doute, l'attribuer en partie au défaut de marne et à l'inactivité du peuple. Mais, en supposant que l'agriculture fût portée à son dernier degré de perfection, je crois que les récoltes ne suffiroient jamais à leur consommation. Ils battent le bled dans un coin du champ, qui est nettoyé et durci. Après qu'ils ont étendu les gerbes, deux boeufs y traînent une planche quarrée, garnie en dessous de

29 Voyez la Relation des Voyages entrepris par ordre du Roi d'Angleterre, et exécutés par les Capitaines Byron, Wallis, Carteret et Cook, Vol. II.

pointes de pierres aigues: le conducteur monte dessus pour en augmenter le poids. Cette machine coupe la paille, et délivre le grain de la gousse. On cultive du vin par-tout où le sol, l'expo-

pag. 21.

sition, et l'eau le permettent: des sentiers d'environ une verge ou deux entrecoupent chaque vigne: ces sentiers sont renfermées par des murailles de pierre de deux pieds de haut: des lattes forment au-dessus des berceaux d'environ sept pieds de hauteur: le long des bords, des colonnes de bois soutiennent, à des distances régulieres, un treillage de bambous, qui retombant des deux côtés, jusqu'à un pied et demi ou deux pieds de terre, s'étend à cette élévation sur toute la Vigne. De cette maniere les raisins se tiennent élevés, et les Vignerons ont de la place pour ôter les mauvaises herbes. Au tems des vendanges, ils se glissent sous le treillage, et ils coupent les grapes: j'en ai vu quelques-unes qui pesoient plus de six livres. Cette méthode de tenir le terrain propre et humide, et de faire mûrir le raisin à l'ombre, contribue à donner aux vins de Madere, cette saveur excellente, et ce corps qui les ont rendus si célèbres. On est obligé d'employer certains cantons à la culture des bambous nécessaires aux treillages; et l'on m'a dit qu'on négligeoit entièrement certains Vignobles, parce qu'on manque de ces roseaux.

Les Vins n'étant pas tous d'une égale bonté, ont différens prix. Le meilleur est celui qu'on tire d'un plan que l'Infant de Portugal fit transplanter de Candie: on l'appelle *Malavoisie de Madere:* une pipe ne coûte pas sur les lieux, moins de 40 ou 42 livres de sterling; on en fait très-peu. Il y a un autre vin sec qu'on exporte pour les marchés de Londres, à 30 ou 31 livres sterling la pipe. Les qualités inférieures, qu'on envoye aux Indes orientales, aux Isles d'Amérique et dans l'Amérique Septentrionale

pag. 22.

se vendent 28, 25 et 20 livres sterling: année commune on en fabrique environ 30 mille pipes chacune de 110 gallons. On en exporte 13 mille de la meilleure espece, et tout le reste

se convertit en eau-de-vie, pour le Brésil, et en vinaigre, ou se consomme dans l'Isle.

Les vignes sont enceintes de murailles et de hayes de poiriers, de grénadiers, de myrthes, de ronces, et de rosiers sauvages. Les jardins produisent des pêches, des abricots, des coins, des pommes, des poires, des noix, et plusieurs autres fruits d'Europe; et quelques plantes du Tropique, tels que des bananes, des goyaves et des pommes-de-pin.

On trouve à Madere tous les animaux domestiques d'Europe: le mouton, et le boeuf, quoique petits, sont d'un bon goût. Les chevaux malgré leur petitesse, ont le pied sûr, et ils grimpent avec beaucoup d'agilité les chemins qui sont par-tout difficiles. Les habitans n'ont aucune espece de voiture à roues: ils se servent à la ville de traîneaux, formés de deux planches jointes par deux pieces de traverse, qui font un angle aigu à l'avant: on attele des boeufs à ces traîneaux, qui transportent des futailles de vin, et d'autres grosses marchandises d'un magasin à l'autre.

Il y a peu de quadrupédes sauvages, je n'ai vu que le lapin gris ordinaire: les oiseaux sont plus nombreux; j'y ai remarqué l'Épervier (Falco Nisus), différentes corneilles (Corvus Corone), la pie (Corvus pica); deux

pag. 23.

especes d'allouettes (Alauda arvensis et arborea), l'Étourneau (Sturnus vulgaris), l'oiseau appellé l'Emberiza citrinella. Les moineaux communs et les moineaux des montagnes (Fringilla domestica et montana), l'hochequeue jaune et le rouge gorge (Motacilla flava et rubecula); le pigeon ramier; deux especes d'hirondelles (hirundo rustica et apus), et des Anglois de la faction nous assurerent avoir vu aussi le martinet (hirundo urbica). Cette derniere y passe tout l'hiver, et disparoit seulement quelques jours quand le tems est très-froid: elle se retire alors dans les fentes et les crevasses des rochers, et elle se montre au premier jour de soleil. La perdrix rouge est commune (tetrao rufus), dans l'intérieur de l'Isle, où on la trouble peu. La voliere de M. Loughnan contenoit l'oxia astril le pinchon, le chardonneret, et le canari (Fringilla coelebs, carduélis, butyracea et canaria) qui tous avoient été pris au milieu des champs. Les oiseaux apprivoi-

sés, tels que les coqs d'inde, les oies, les canards, et les poules sont très-rares, ce qu'il faut peut-être attribuer au manque de bled.

Il n'y a aucun serpent à Madere, mais les maisons, les vignes, et les jardins fourmillent de lésarts. Les Moines d'un des Couvens se plaignent, que ces animaux détruisent les fruits de leurs jardins.

Les côtés de Madere et des Isles voisines, les Salvages et les Désertes ne manquent pas de poisson; mais comme il n'y en a pas assez pour le Carême, on tire de Gottembourg sur des vaisseaux Anglois des harengs salés,

pag. 24.

et de la morue de la Nouvelle-York et des autres ports d'Amérique.

Nous y avons trouvé peu d'insectes: peut-être en aurions-nous rassemblé davantage, si notre séjour avoit été plus long: les especes en sont connues. Je ferai à cette occasion une remarque générale, qui peut s'appliquer à toutes les Isles où nos avons relâché durant notre voyage. Les quadrupèdes, les reptiles amphibiés et les insectes ne sont pas nombreux dans les Isles un peu éloignées d'un Continent, et tous ceux qui y sont, ont été transportés par les hommes. Il y a une plus grande quantité de poissons et d'oiseaux, parce qu'ils s'y rendent par eau, ou à travers l'atmosphere. La partie de l'Afrique où nous touchâmes, nous fournit en peu de sémaines, plus de quadrupédes, de reptiles et d'insectes différens, que toutes les Isles où nous avons abordé.

La ville de Funchiale, la Capitale de l'Isle, est située à-peu-près au milieu du côté Méridional, au fond de la Baie du même nom par $32^{d}\ 33'\ 34''$ de latitude Nord, et $17^{d}\ 12\ \frac{1}{8}'$ de Longitude Ouest. On a conclu la longitude des observations de Lune faites par M. Wales, et réduites par la montre de M. Kendal, qui marquoit $17^{h}\ 10'\ 14''$ de longitude Ouest. Pendant notre séjour ici, je donnai, aux équipages du boeuf frais et des poignons; et, au rembarquement je leur fis distribuer des poignons, comme provisions de mer.

Après avoir pris à bord de l'eau, du vin, et d'autres articles,

nous quittâmes Madere le premier Août et nous portâmes au Sud avec un bon vent frais de N. E. Le 4, nous dépassâmes *Palma,* l'une des *Canaries*; elle est si haute qu'on la voit à 12 ou 14" lieues, et elle gît par 28^{d} 38′ de latitude Nord, et 17^{d} 4900 58′ de longitude Ouest. Le lendemain, nous apperçûmes l' Isle de *Féro,* et nous la passâmes à la distance de 14 lieues; je jugeai qu'elle est par le 27^{d} 42′ de latitude Nord, et 18^{d} 9′ de longitude Ouest.

L'Isle *Palma* fait partie du groupe qu'on appelle au jour 4905 d'hui *Canaries,* et que les Anciens connoissoient sous le nom d' *Insulae Fortunatae.*[30] On les oublia en Europe jusqu'à la fin du XIV. Siécle. L'esprit de Navigation se ranima alors, et quelques Aventuriers les retrouverent: les Biscayens, ayant d'ébarqués sur *Lanzarota,* enleverent 170 Naturels du pays. 4910 *Luis de la Cerda,* Noble Espagnol, de la famille Royale de Castille, obtint une Bulle du Pape, et s'arrogea en 1344, le titre de Prince des Isles Fortunées. Enfin un nommé *Jean Baron de Bethencourt,* aborda sur ces Isles en 1402, prit possession de plusieurs, et s'appella Roi des Canaries; son 4915 neveu céda ses

pag. 26.

prétentions à Don Henri, Infant de Portugal. Les Espagnols en son aujourd'hui les maîtres.

Le même jour nous apperçûmes des bonites et des dau- 4920 phins, poursuivans des poissons volans, qui s'élevoient hors de l'eau pour leur échapper. Ils prénoient toute sorte de

30 Il est probable, que les Anciens connoissoient non seulement les Canaries, mais encore l'Isle de *Madere* et *Porto Santo;* ce qui explique la différence qu'on trouve 4925 dans les Auteurs sur le nombre de ces Isles. *Voyez Pline Hist. Nat. L. VI. ch. 37.* La description qu'ils en donnent, est d'accord avec leurs relations modernes. Voyez *Vossius in Pomponium Melam: „ex iis quoque insulis cinnabaris Romam advehebatur, sane hodie etiamnum frequens est* 4930 *in Insulis Fortunatis árbor illa, quae cinnabarim gignit. Vulgo Sanguinem Draconis appellant."* Pline liv. 6.

directions, et ils ne voloient pas seulement contre le vent comme M. Kalm semble le penser, et ils ne suivoient point tous une ligne droite: nous les voyons souvent en décrire une courbe. Lorsqu'en rasant la surface de la mer, ils rencontroient le sommet d'une vague ils s'insinuoient dedans, et après l'avoir percée, continuoient leur vol par derriere. Depuis ce parage jusqu'au-delà de la Zone Torride, nous avons eu chaque jour le spectacle amusant de plusieurs bancs immenses de ces poissons; et nous attrappions de tems en tems, sur les ponts, ceux qui, ayant pris leur vol, trop loin se trouvoient épuisés et tomboient sur le vaisseau. Dans ces jours monotones, que nous passâmes entre les Tropiques, où le ciel, le vent, et la mer étoient toujours bons et agréables, l'esprit saisissoit toutes les petites circonstances qui pouvoient fournir des réflexions. En voyant le dauphin et la bonite les plus beaux poissons de la mer, poursuivre les poissons volans, qui abandonnoient leur élément et cherchoient un réfuge au milieu de l'air, nous disions: quel Empire ne ressemble pas à l'Océan tumultueux? Et quel Gouvernement peut on citer, où les Grands, armés du pouvoir et éblouis de leur magnificence, n'oppriment point le foible et le malheureux sans appui? Quelquefois la Comparaison s'étendoit encore davantage lorsque les pauvres fuyards

pag. 27.

trouvoient dans les airs d'autres ennemis, et devenoient la proie des oiseaux[31] en voulant echapper aux poissons."

D° pag. 59. D° D°

„Son aspect, (du Cap de Bonne Espérance) du côté de la mer, n'est pas aussi pittoresque que celui de *Funchiale.*"

D° pag. 75. D° D°

„Les principales familles boivent ordinairement un vin sec, qui a un léger goût aigrelet agréable, et qui provient des plants de Madere, transplantés."

31 Des boubies (Pelecanus piscator), des frégates (p. aquilus) et des oiseaux du Tropique (Phaëton aethereus). –

D° Préface de M. Forster le Fils.

pag. XLII.

„M. Cook canonna le Fort Portugais de Madere,[32] dans le prime Voyage."

[XXVI.]

pag. 306.

Isle de Sumatra.

Chapitre Premiere.

Description Geographique de l'Isle Sumatra. L'Isle de Sumatra, que Maffaei croit etre etc.

Histoire des Différens Peuples du Monde; contenant les Cérémonies Religieuses et Civiles, l'origine des Religions, leurs Sectes et Superstitions, et les Moeurs et Usages de chaque Nation; Dédiée à Monseigneur le Duc de Vrillière, Ministre et Sécrétaire d'État. Par M. Contant Dorville. À Paris. 1771. 8. NB. Tom. II. pag. 273–376.

[XXVII.]

Alegranza. Gratiosa. Rocca. Salvajes. Madera. Porto Santo. Canaria. Teneriffa. Gomera. Palma. Ferro. Lancerotta.

Alegranza. Canaria. Ferro. *Forteventura.* Gomera. *Gratiosa.* Lancerotta. Madera. Palma. Porto Santo. Rocca. Salvajes. Teneriffa.

32 L'Endéavour, conjointement avec une autre Frégate Angloise, canonna le Fort *Loo,* pour se venger d'un affront qu'on avoit fait au Pavillon de la Grande-Brétagne.

2. Kivonat az ázsiai poézisről

[I.]

A' Khínaiak Nyelvekenn, a' melly teméntelen Irók[1] bizonysága szerént minden Nyelvek között legbővebb, van eggy igen régi Könyv, a' mellynek öt része van, és Shi King-nek hívják: 300 Óda van ebbe a' Könyvbe az Erkőltsökről, Kötelességekről, Virtusokról; a' mellyekbenn azt mondják a' numerusoknak Kellemetes édességét, 's a' Képeknek Venustássát találhatni. Eggyet ezen Ódák közűl, a' melly nékem felette tetszett, elő hozta Confucius, az a', ha szabad úgy szólanom, Chinaiak Plátójok. Jones szabad fordítása.

Vides, ut agros dulce gemmatos lavet
Argenteus rivi latex
Virides ut aura stridulo modulamine
Arundines interstrepat!
Sic, sic amoeno cincte virtutum choro,
Princeps, amabiliter nites.
Ut maximo labore, et arte maxima
Effingit artifex ebur,
Sic ad benignitatem amica Civium
Blande figuras pectora.
Ut delicata gemmulam expolit manus
Fulgore lucentem aureo,
Sic Civitatem mitium gaudes tuam
Ornare morum lumine.
O quam verenda micat in oculis lenitas
Minantur et rident simul;
O quanta pulchro dignitas vultu patet,
Et quantus incessu decor!
Scilicet amoeno cincte virtutum choro,
Princeps amabiliter nites.
Annon per omne, Veris instar, seculum
Memoria florescet tui.[2]

1 Du Halde, Tourm, Couplet, s a' t.
2 *Lásd. Coupleti Scient. Sin. pag: 10.*

Jeles maradványja ez a' Régiségnek; mert az a' fejedelem, kit a' Kínai Poéta ditsér, K. U. születése előtt élt minteggy 800 Esztendőkkel: megmutatja továbbá az Elefánttetem metszőtől, és Drágakövek pallérozójától vett hasonlatosságokkal, mennyire mivelte a' legrégibb Esztendőkbenn ez a' legelmésebb Nemzet a' szép Mesterségeket.

Indiai nyelvenn sintsenek kevesebb Versezetek;[3] hanem az újabb Indusok, minek utánna a' Mogolok Dinástiáját közöttek felállították a' Timur' Unokái, telyességgel Persáúl írnak, azért a' Persákhoz kell öket ragasztani. Beszédjek neme felemelkedett és méltóságos, illyennel élnek, vagyis inkább vissza élnek; a' mit némelly versekből (subinsulsumok ugyan) észre vehetünk, a' mellyeket eggy Indus készített, azoknak rendéből, a' kik Bramanoknak neveztetnek. Ugyanis ez, eggy jeles méltóságú és Tudományú férjfit akarván megdítsérni, eggy Versezetet tsinált; a' mellyel az ő Pátrónussát az Egekre emeli, és ezekkel a' tumidus és nevetséges szókkal szólítja meg:

Utcunque celeris terga sonipedis premas
Agitata subito terra contremiscere;
Octoque Elephantes vasta mundi Columina,
Sub impetu ascendentis incurvere

Történetből ott állott, mikor ezeket elémondták, Bernir Orvos,[4] eggy in primis tudós férjfi, és gyönyörüséges Iró, a' ki akkor Indiába múlatott. Ő annak az embernek insulsa hízelkedését kinevetvén, ezt súgta a' fejedelem fülébe, a' kivel igen-nagyon familiariter élt, Tehát fejedelem vígyázz, hogy gyakrann űlj lóra, ne hogy a' szegény népek olly gyakori föld indúlásokkal igen rosszúl járjanak. Akkor ő nyájasann: Ezért, u[gy] m[ond], szoktam többnyire lektikába[5] járni.

Hanem millyen vólt a' régi Indusoknak, a' kik a' Coromandeli Tartománybann laktak, Poesissok, épenn nem tudjuk. Van ugyan eggy felette régi Indiai Könyv, a' melly egész Asiábann dítséretes, a' mellyet az Arabsok Calila vva Demna-nak hínak, és a' mellyet majd minden Európai nyelvekre

3 Vid. Catal. MSS. in Bibl. Reg. Paris, in qua etiam Carminum Sinicorum Shi king servatur exemplar.
4 Vid. Bernieri de Statu Imperii Mogolici Librum.
5 vulgo *Palanquin.*

fordítva találunk.[6] Ebbenn megengedem, hogy igen nagy gravitas és bőltsesség van; de tellyességgel nem látszik benne az a' poétai Virág, és Szín: a' mit megtudhatunk eggy tudós Arabsnak hív fordításából, a' mellynél semmi exilébb, semmi alatsonyabb, semmi a' Poesistól inkább idegen nintsen. Azutánn pedig a' Persa, 's osztánn a' Török fordítók

6 Ennek az egész Napkeletenn felette híres könyvnek Szerzője azt mondják Bidpai vólt, eggy Indiai filozofus, és Dabselemnek, az Indusok Királyjának, és Porusnak kit N. Sándor győzött meg, Successorának barátja. Ez a' könyv foglal magába erkőltsi és politikai oktatásokat; nyájasonn és elmésenn kigondolt Mesék által tanítja a' K. Társaság administrátióját; a' feslett erkőltsöket rakja, és az embereknek rosszaságát álnokságokat, és ostoba tanátsaikat elevenen festi, és egyéb efféléket. Indiából Persiába vitetett, és Cosru Anuschirwán' Persák Királyának parantsolatjából Pehelviana nyelvre fordítatott Barzuja Orvos által. És ez a' fordítás vólt az a' Kutfő, a' mellyből az ő patakjaikat folyatták e' könyvnek több fordítói mind, a' kik közűl többnyire mindenik új titulust adott az ő fordításának. Ugyan is maga ezen Gymnosophista és Dabselem Király köztt való Dialogusnak (mert ezek beszéllgetnek eggymás között az Erkőltsi és Politikai Dolgokról) Szerzője, az ő Szüleményét Dschavidan Kerd, minden Seculumok Bőltselkedésének nevezte; azutánn a' Pehelviani fordító az ő fordítását Homaiun Nameh, felséges vagy királyi Könyvnek nevezte Dabselem Királyról. Azutánn az Arabs fordítás, a' melly Abdallah Abul Hasan Ben Mocna K. U. Sz. U. 767 Eszt. tájonn a' Pehelviani Fordításból készűlt, azonn Róka nemű állatokról, a' mellyek az 1 és 2 Szakaszba elő állíttatnak, Calila vva Damnah nevezetet nyert, a' mellyet az Persiai Fordításnak 1 és 2 kiadóji megtartottak ugyan, a' 3 pedig, a' ki a' Persa fordítást ujonnan megvisgálta, és jobbította, bővítette 's rendbe szedte t. i. Mula Hosain Ben Ali, Caschefi Concionator, Anuar Sohaili névre változtatta, Sohail Hossain a' Mogoli Seregek Vezérjének nevét iktatván a' Titulusba. – Továbbá e' Könyvnek a' Persa exemplumból tett két Török fordításai Homaiun Nameh titulust viselnek homlokokonn.

tsudálatos fodorításokat, hogy úgy szóljak, és festéseknek színeit adtak hozzá.

A' Tatárok Poétái is bévévén nálok a' Mohammed' vallását, Arabs és Persa Nyelvvel élnek; nemis kételkedem benne, hogy nékiek fellengős és tűz eszek ne vólna, bátor eggy kítsit horridumabbis: a' mellyet ki láthatni a' Zafar nama Könyvnek azon két Verseiből, a' mellyekkel a' Tatároknak győzhetetlen Királyok, Timur, mondatik, hogy az ő Katonáit a' keményenn való hartzolásra lobbantotta.

Az erős férjfiak Tivornyájának helye a' Hadnak mezeje; a' Vígság Danlása pedig, a' Hartzolóknak Kiáltásai; borok, az ellenségnek Vére; és Kantsók helyett mindúntalan kardokkal és nyilakkal élnek.

Továbbá azt állítja eggy hiteles derék iró Ibn Arabshah, hogy a' Korásmia, és Sogdiana Lakosai hasonlóképenn kedvellik a' Poesist, hanem ezek különbbek amazoknál: annyira, hogy azoknak fő Városábann, még a' gyermekis a' Bőltsőbenn leg delicatusabb és énekkel határos Szózatokkal vagiálnak. Lásd. Jones p. 11. Schol. és Herbel: Bibl. Orient. pag. 1001.

Nem kételkedhetni hogy az Arménusoknakis és Syrusoknakis, vóltak saját Poétáik. Kirchernek a' Musicáról írott könyvébenn, némelly Arméniai nyelvenn lévő elég venustus versek hozattatnak elő; és Herbeló dítsér eggy valami Syrust, a' ki a' Homérus Versezetjeit anyai nyelvénn felette ékesenn hogy le forditotta mondatik.[7] Hanem, azt tartom, igen kevés versek vagynak mind ezenn mind amazonn a' Nyelvenn; mert midőn a' Mohammedánusok a' Keresztyéneknek többnyire minden Könyveiket megégették Ásiábann, a' szer felett babonás Papok, tsak azokat kívánták a' Lángok

7 Hogy Theophilus, Edessai Astronomus, Maronita, a' Homér isteni Verseit Görögből Syriaira által tette K. U. Sz. U. minteggy 770 Eszt. tájbann, bizonyítja Abdulfaradschius a' Dynastiák Históriájábann. p. 40 és 228, edit. Pocockii. Hanem alig hiszem, hogy eggy Syriai e[mbe]r a' Homérus Verseit hazai Nyelvénn igen ékesenn adta vólna által, mivel sem magok a' Syrusok nem nyertek soha is a' Poésisban tsak középszerű Ditséretetis, sem az ő Beszédjek nem vólt a' nagyot szolló Poétáktól subigálva, és a' Poétai méltósághoz alkalmaztatva. – –

alól kiragadni, a' mellyeket a' Vallásra és a' Szent Tudományokra tartozni gondoltak.[8]

Gondolom, ugyan az történt a' Szeretsenekennis; a' kiknek nyelvét bátrann számlálom az Ásiaiak közé, ugymint a' melly az Arabshoz leghasonlobb, 's kétség kivűl Asiából eredett.

Továbbá Szeretsen Nyelvenn, én tsak kevés jeleit láthattam a' Poësisnak. Gyakorta tzitálja Ludolfus eggy Szeretsen Versezetét *de Fastis,* vagy a' mint ő szól, az Égi és Földi Dolgoknak Dítsérésekről, a' melly elég gyönyörűségesnekis, elég ékesnekis látszik; és, ha szinte bővnek látszikis és felesleg valónak a' tsudák el beszéllésébenn a' Poéta, benne mindazáltal eggy valami ενθεος-i égés és elménck ereje tündököl, azonkivűl az ő Versezetjét azon víg Képekkel tzifrázza fel, a' mellyekkel szokott többnyire az egész Ásiai Mondás megvilágosíttatni. P. o.

Nunc immitis hyems fugit
Nec sonantibus agri
Molles rigantur imbribus.
Tu, qui pratula floribus
Svaveolentibus ornas,
Qui lucida regis sidera,
Flores fac roseos tui
Colligamus amoris,
Fructusque pietatis novos;
Ac dum per virides apis
Dulce murmurat hortos,
Jucunda delibans thyma,
Da, svavi ut carmine, ut
Diligentior illa
Laudes tuas enuntiem.

Vólt még eggy Szeretsen, a' kivel barátságba élt Ludolfus, és a' ki úgy látszik poétai elmével bírt. Irt az eggy Elegiát

8 St. Petrus, Antiochiai Patriárka, Huntingdonhoz olaszúl így ír: I nostri libri sono andati tutti sotto l'acqua e fuochi, e, mancando chi scriva di nuovo, li libri antichi sono andati sempre scemando; e non si son conservati per lo più, se non i libri ch'erano necessarii per il culto della santissima religione. –

Ernestus Hertzegnek halálára, a' ki igen gyermek korába halálozott meg; és a' gyermeknek szépségét dítsérvén, ezt mondja:

„Ortzája Tündöklésivel Haladja (vagy: Meggyőzte) a' Berillust. *Jambus.* azutánn bővebben:

Filo crinis erat pulchrior aureo,
Quod indicus bombyx vomit;
Et Lunâ enituit splendidior gena,
Cum rara tingit nubila.[9]

Nem tudom, valyon sokan a' Görög Poëták közűl, a' kiket Lyricusoknak nevezünk, nem az Asiaiak közé kelljen é számlálni; a' kik közűl némellyek az Ásiai Szigetekbe, némellyek magábann Ásiában, a' Kissebbikben t. i. születtek, és a' kik az Arabsok és Persák Poétáikhoz nagyonn hasonlóknak látszanak nem tsak a' metrumokra és Compositióra, hanem még a' figurákra, és Versezetjeiknek Árgumentumjaikra is. A' honnan őket gyakorta hasonlítja öszve ezekkel Jones az ő Könyvébenn.

Mind ezek úgy vélem, eléggé megmutatják, mennyire mivelték az Ásiai népek a' Poésist; mennyivel felyűl haladják pedig az Arabsok és Persák, a' következendőkbenn reménylem bővenn meg fogom mutatni. A' Törökönekis meglesz az ő Ditséretek, de ezek a' Persákat nagyonn szolgai módon majmozzák, mint a' Romaiak a' Görögöket.

Azt tartom akármellyik tudós előtt esméretes az, hogy az Arabsok annyira rá adták magokat erre a' Mesterségre, hogy akármi dologról ex tempore verseket ontottak, igaz hogy igen tsak középszerűeket, de ollykor valóba igen Szépeket; a' mellyenn kevésbbé fognak azok tsudálkozni, a' kik meggondolják abbann a' nyelvbenn mind a' metrumok könnyűségét, mind a' Cadentiák bővségét. Ez a' dolog pedig ő nálok olly gyakori vólt, hogy még mostis igen sok szavaik vagynak, a' mellyekkel a' verseknek hirtelen való tsinálásának mesterségét jelentik.[10] Ezer a' példa: eggyet kettőt lássunk. Elsőbenn azon Könyvnek, melly Shekerdán-nak neveztetik 14 részébenn ez beszélltetik. Magának az Irónak szavait teszem fel: Mentem, *u[gy] m[ond] a' Poeta Almofadhal,* Ar-

9 *Vid. Ludolf. Aethiop.*
10 *Lásd Jones pag. 16. Schol.*

rashíd Királynak köszöntésére; a' kinél eggy kosár Rósa vala, és eggy igen szép, tudós, és poesishez nagyonn értő Leány. Tehát a' királyhoz közelítettem, 's ezt mondta, Nosza mondjál ó Mofadhal, a' Rósáknak egy valami rövid hasonlatosságát. Ezt mondtam azért ex tempore: Hasonlatos a' Leánynak ortzájához, a' melly, mikor azt megtsókolja a' Szeretőnek ajaka, pirossággal kezd elboríttatni. Akkor közbe szólott a' Leány ugyan azon metrum nemével, Hasonló inkább az én Ortzámhoz, mikor engemet az Arrashíd' Keze a' Szerelemnek édes Játszásira provocál.[11] E' versek valóba igen kellemeteseknek fognak eggy Arabsúl tudó o[lvas]ó előtt látszani; és valóba szépek mind a' Poeta, mind a' Poetaleány hasonlításai.[12] Másik példáját ennek a' dolognak emlékezem hogy eggy bizonytalan Szerzőnek Könyvébe olvastam. „Eggy szép és tanúlt Leánykát szeretett eggy az illustrisebb Poéták közűl. A' Leány viszontag őtet annyira unice szerette, hogy soha sem örvendett, ha tsak jelen nem vólt az ő barátja. Eggy bizonyos Nap hideglelésbe esik a' Leány, és, már tsak nem megenyhűlvén betegsége, az ágyánn aludtt. Akkor az ő barátja, a' ki a' szobát azelőtt el nem hagyta, fördeni ment. Amaz fel serkenvén, kérdi az ő barátja hol van. A' szolgák azt felelték, hogy a' Ferdőbenn van: ő tehát eggy darab papirost hozatott elő, és ezen Versetskéket írta, a' mellyeket azonnal a' Poétához kűldött: Ah, Lelkem, ha engemet igazánn szeretnél, nem szakasztana el tőlem a' szerentsének mostohasága; bizonyára nem szeretsz te úgy engemet, mint én tégedet; én maga a' halál köztt forgok, te a' Fördőbe gyönyörködteted magadat." Ahol megkell jegyzeni, a' szók között való, a' mint az Ásiaiak tartják furtsa játszást, ugyanis ez a' szó hímám halált tesz, hammám pedig bányát. „A' Poéta az ő Szerelmesének verseit elolvasta; eggy kevéssé a' Papirosra sírt; akkor visszairtt ex tempore: Nem azért jöttem bé a' Bányába, hogy magamat gyönyörködtessem, mert hogyanis? mikor a' Kívánságnak tüze ég (lángol) az én Melyembe: hanem nem tett nékem

11 *Lásd Herbel. in voce Dhohák.*

12 *Ibidem. pag. 17.* ugyanazt a' hasonlatosságot jelenti, midőn a' Verecundiának azon Virágáról szól, Lycophronides eggy gyönyörű Poéta, verseit lásd Athenaei lib. XIII. és nálam Amintás végébe.

eleget a' Könyveknek kitsorgása; azért ide jöttem, hogy mindeggyik tagomról sírhatnék."

Menjünk a' Persákra. Ezek pedig melly szorgalmatosann mivelték ki a' Poésist, és mennyire betsűlték azt, meg tudhatni a' Poétáknak teméntelen sokaságából, a' kik Persiábann virágoztak, a' kik' Munkáinak végig futására nem gondolnám, hogy eggy ember élete elég vólna. Ők, a' legszebb Metáforával élvén, *verset tsinálni* helyett ezt mondják: *Gyöngyöket fűzni*, mint ama' versetskéjében Ferdusiusnak: „Ugyanis a' pennának gyémánt hegyével gyöngyöket fűztem; a' tudomány tengerébe magamat egészenn bé merítettem."

A' Törökök, a' mint feljebb meg van mondva, a' Persákat követik, sőt, gyakrann olly hívenn, hogy szót szóra fordítanak. De Alcaeust, Archilochust, Bacchylidest, Anacreont másokat, sok helyekenn követett Horatius[13] mind azáltal a' Deákot nem kevesebb gyönyörködéssel olvassuk, mint a' Görögöt. Sok Török versek vagynak azon kivűl, a' mellyek nem Persából vétetvén, felette kellemeteseknek látszanak; mint azok, a' mellyekkel Soleiman Császárnak igazsága, jószivűsége, és vitézsége dítsértetik:

„Az ő országlása alatt semmi nyögés nem hallatott, tsak az pendülő Kézívé; az ő országlása alatt semmi egyenetlen görbét nem lehetett találni, hanem tsak a' Kézívet; az ő Királysága alatt semmi árva nem vólt, az Adeni gyöngyönn kivűl; az ő Császársága alatt semmi vérezett szív nem vala, a' Khóten' Moschusánál egyéb."[14] Nem tsak poétai elméjiket látjuk pedig az Ásiaiaknak, hanem még az ő Nyelveikis a' poësishoz felette igen alkalmaztatottak; különbbözők ugyan azok eggymástól, de mindenik a' maga nemébenn derék. Kellemetessége van tsudálatos a' Persának, bövsége és ereje az Arabsnak, méltósága a' Töröknek; az 1 ketsegtet (allicit) és gyönyörködtet; a' 2 fellengősebbenn repűl, és minteggy incitatius fertur; a' 3 valósággal felemelkedett, de nem ékesség és szépség nélkűl. A' szerelemre azért és játszásokra a'

13 *pag. 20. Jones Schol.*

14 NB. Khoten Turkesztánnak tartományja. Vagynak a' Khoteni Moschusról kellemetes Persa Versek Herbelótnál. Bibl. Orient. p. 99. voce Khoten. – Lásd a' Homaiun Nama Könyvnek gyönyörű Előbeszédjét. És Herbelótot in voce Khoten. –

Persa Beszéd, a' Hérósi tettekre, 's ékesenn szólásra az Arabs, az erkőltsi írásokra a' Török alkalmatos. A' Persák a' Compositióbann redundálnak és diffluálnak, az Arabsok ellenbenn rövidek, castusok, enucleatusok, pressusok; ritkánn effundálodnak, 's nem élnek vissza a' Szóknak Bővségével, és gyakrann eggy szóval világosabbann kiteszik érzéseiket, mint mi számos Sententiákkal.

Példa legyen Montanábinak, nobilissimi Poëtae, versetskéje, a' mellyel a' Leánynak szépségét írja le: „Mint a' hóld kitündöklött, és mint a' myrobalanus ágatskája delicate meghajtotta magát; és ambrának illatját mutatott, (habuit) 's a' gyenge fiók szarvasnak tekintetét." Megkell vallani, hogy a' Görögök ebbe a' dologbais, az Arabsok dítséretéhez legközelebb járulnak; mert így ír Pherecrates, vagy annak a' Fábulának szerzője, a' mellynek neve Persae: ὦ μαλάχας μὲν ἐσορῶν, ἀμπνέων δ' ὑάκινθον, – Καὶ λαλῶν μελιλώτινον, καὶ ῥόδα προσεσηρώς, – ὦ φιλῶν μὲν ἀμαράκον, προσκινῶν δὲ σέλινον. – Valóban nints ezenn Verseknél édesebb, nints venustusabb semmi. De már amaz Arabs verseket Deákúl szépenn ki nem lehet

NB. Ezutánn mindég az Arabs, Török, és Persa versekről eggyüvé foglalva. –

Az Asiai Versek metrumáról lásd Jonest P. II., Casiri Bibl. Arab. Hisp. T. I. p. 70 etc. Clerici Prosod. Arab. – Cleric. pag. 73: „Aruda secunda Hadhdhata est; cui duae competunt Darbae, prima Hadhdhata, secunda Hadhdhata Damrata. Quaternario Aruda unica est sana, cui Darbae quatuor, Raflata, Dhailata Nuda, et Katata." Profecto haec legenti cuivis tam obscura videbuntur, quam Hannonis in fabulâ Plautinâ personati oratio Punica. –

Nagy különbbfélesége van az Ásiai Poesisbann a' Metrumoknak, a' mellybe még a' Görögnek sem enged: hanem NB. az Arabsoknak és Persáknak több hosszú Syllabájok van, mint a' Görögöknek. Verseiknek neme többnyire Jambicus, és Trochaicus, a' sok közül néhányat említek, mint:

1. ∪ – ∪ – / ∪ – ∪ – / ∪ – – / Trahuntque siccas machinae carinas. *Horat.* De az Arabsok tisztábbak; p. o. 1. / Menázilón / lekártaná / kiváron / 2. Cáinnamá / rosúmohá / sothúron/

2. – – ∪ – / – – ∪ – / – – ∪ – / vagy – – ∪ – / – – ∪ – / ∪ – – / Jambicus trimeter, impurus.

3. – ∪ ∪ – / – ∪ ∪ – / – ∪ ∪ – / Choriambicus. NB. Lásd a' NB között nro. 5.

4. ∪ – ∪ – / ∪ – ∪ – / ∪ – ∪ – / Jambicus trimeter, purus.

Arabice:

Yadóbbo án / hareímihí / baseífihí

Warómhihí / wanáblihí / wayáhtomí.

5. – – ∪ – / – – ∪ – / Jambicus dimeter acatalecticus.

6. – – ∪ – / – – ∪ – / ∪ – – / jambicus trimeter catalecticus.

7. – – ∪ – /. Jambicus monometer, s. pes epitritus. Recentiores eo utuntur Poëtae, ut Hafiz in venustissimo carmine: Chún búlbulán / nezúl kuneím / áshíani gúl. Mint a' fülemilének rósás fészkébe szálljunk le.

8. – ∪ – – / – ∪ – – / – ∪ – / vagy – ∪ – – / – ∪ – – / – ∪ – – / Trochaicus trimeter.

9. – ∪ – – / – ∪ – – / – ∪ – – / – ∪ – – / vagy
– ∪ – – / – ∪ – – / – ∪ – – / – ∪ – /
– ∪ – – / – ∪ – / – ∪ – – / – ∪ – /
Trochaicus tetrameter.

10. ∪ ∪ – – / ∪ ∪ – – / ∪ ∪ – – / vagy ∪ ∪ – – / ∪ ∪ – – / ∪ ∪ – /. Horatii: Miserarum est neque amori dare ludum. Jonicus a min.

11. – – ∪ – / ∪ – – / vagy – – ∪ – / – – – /
Anacreonticus Jambicus dimeter catalecticus.

12. Mind spondeus p. o. Ín néddúnyá / kád ghárrátná / wástáhwátná / wástálhátná / A' szép Élet / megtsal minket / vígakká tész, / 's örvendeztet / Irta Ali, a' Mohammed' Veje.

Az Ars Metrica az Arabsoknál felette régi: ugyanis ámbár legelőször irt arról könyvet Ferahidius, a' Mohammed' futása után 2. Századba, mindazáltal Mohammed születése utánn, és talám a' Nemzetnek első kezdetétől fogva, számtalan Poetákat hozott Arabia.[15]

15 Mások másképenn értenek. Pocockius p. o. in Specim. hist. Arab. pag. 161. bizonyitja Mezh. c. 49. „Nem valának, u[gy] m[ond] a' régi Arabsoknak más Versezeti, hanem tsak ollyan Versek, a' mellyeket kiki, a' mint néki kellett, mondott." Vesd öszve mindazáltal, a' mellyeket Pocock ellen vitatott Casiri in Bibl. Arab. Hisp. T. I. p. 71. s. – Az arabs metrumnak bizonyos és accurata mivólta az én értelmem szerént ugyan nints olly régi, a' mennyire a'

NB. 1. Tarafae Elegia, seu secunda, ut vocatur Moallaca, ut: In tribu autem erat hinnulus fuscos habens oculos, qui recentes baccas decussit. – Exhibens duo fila margaritarum, et smaragdorum. 2. Tograi elegantissimum carmen, ut: Dormis me relicto, at stellae oculus non dormit: et tu mutaris; at noctis color non mutatur. Tenámo án / nívaéi / nónnijmisá / hiratón / – Watástahei / ló wasíb / gólléili lám / yaholí. / 3. Ah édes Schiráz Városa! és az ő gyönyörű fekvése! O Isten, ezt a várost oltalmazd a romlástól! *Hafez.* 4. Valyon a' tevéknek gyors járásából megesméred é azoknak Erejeket? valyon a' setetségből szeded é a' gazdagságot? Admirabile Abi' lolae carmen ita incipit. 5. Ménzilatón / sámmasadá / háwaafát / Ársomohá / ínsoilát / lámtogibí / (Ez a') Szállás, mellynek Echója siket, és Nyomdoki eltörlődnek, ha megkérdezed, nem felel. 6. Ha a' Skirázi Török az ő kezével az én Szívemet el venné, az ő barna jegyéért adnám Bockhara és Samarcanda Városait. *Hafiz.* 7. Láttam pedig embereket, de Zaide-hez hasonlót eggyet se láttam. *Metruma:* Wacád arái / tórrijála / famá arí / míthla Zeídin /

[II.]

Az Ásiai Poesisról akarván értekezni, legelőszöris elömbe akad a' Zsidók Poesisa, verbis splendida, sententiis magnifica, translationibus elata, compositione admirabilis etc. Hanem erről lásd azt a' tökélletes írást, *Lowth de S. Poësi Hebra[eorum].*

Én ugyan alatsonyabb dologról igyekezek irni; de a' melly nagyonn tele van akadályokkal és Munkával. Ugyanis rejtekebb forrásokból, tsak a' bedugúltakból kell meríteni mate-

dolognak erősségére van az, hogy a' Versek mértékezésébenn az úgy nevezett Nunozásra is van vígyázat, a' melly a' később időbeli Grammatikusoktól találtattatott, és a' szók elnevezéséhez alkalmaztatott. Olvassuk aztis, hogy az Arabs poësis, bárdolatlan kezdetébenn a' természettől ontatván, Raschid Kalifa uralkodásakor vette fel a' mesterséget, és a' numerusoknak 's láboknak bizonyos intervallumival méretett metrumnak törvénnyeihez szabódott.

riámat; ollyan Poétákat kell világosságra hoznom, a' kiknek munkájokat béhomályosította a' Régiség, és a' mellyeknek emlékezetét tsak nem eltörölte a' Feledékenység. T. i. azon Nemzetségekről akarok beszéllni, a' kiknek Poesisétől undorodnak a' finnyás Europaiaknak fűleik. Mert mi a' Translatiókat mitigálni szoktuk, és leniálni; az Ásiaiak pedig temere és incitatius exaggeralni: mi azonn vagyunk hogy verecundák légyenek, és minteggy könnyenn insinuálják magokat a' Metaforák; ők, hogy erőszakosann rohanjanak be: mi, hogy tsinosak légyenek, tündöklök, gyönyörűek, nem messzéről vonttak; ők a' pervagata és középenn tétetett dolgokonn keresztűl repűlnek, és ollykor a' legmesszebbről keresett képekenn kapkodnak, a' mellyeket egész dosztig halmaznak: Az Európai poéták végezetre főként azon munkálódnak, hogy gyönyörűségesenn, hogy világosan irjanak; az Ásiaiak, hogy vaste, hogy bujálkodva, hogy dissolute. Innen van, hogy ha az Arabsok és Persák Versezetjeivel eggybe hasonlíttatik az Európaiaknak legfelemelkedettebb Poésisok (a' Görögöt mindég kiveszem) azonnal remisse láttatik folyni, és minteggy lebukni. Ut lana tincta purpuram citrà placet, At si contuleris eam lacernae, Conspectu melioris obruatur. Dicit Ovid. apud Quintil. Instit. L. X. cap. X. de mindazáltal az Ásiai Mondásnak azt a' felemelkedését, alig 's talán nem is igen veszi az észre, a' ki tsak a' fordításokat olvassa: mert minden nyelvnek külön van meg az ő saját kelleme, és minteggy tulajdon Színe; továbbá saját sorja és elrakása a' Szóknak, 's öszvekötése a' Sententiáknak, a' mellyeket ha az ember széllyel bont, azonnal elenyészti az egész Kedvességet, 's a' Venustásnak egész fényjét elóltja.

Azért a' kik az Ásiaiak' Versezetit olvassák, tudni kell azoknak históriáját; meg kell tanúlni Nyelveket, a mellynek kiválogatottabb Ékességeit fel kell nyomozni, meg kell esmérni Erkőltseiket, tudományaikat, vélekedéseiket, Meséiket, példabeszédeiket; végezetre az Persáknak és Arabsoknak versezetjeiket, hogy úgy szóljak, Ásiai szemekkel és eszekkel szükség hogy olvassák. *De S. Poësi. Prael. VI és VII.* – Tudva is van előttem hogy némelly embereknek beszédjek elterjedtt, a' kik ezen Nemzetségeknek Poésisát miveletlennek és borzasztónak tartják. Azoknak, a' mint reménylem, bővenn meg fogtam felelni ebben a' munkátskábann, 's eléggé meg fog mutatódni, hogy magok azon Versezetek, a'

mellyeket gyönyörűség, és pallérozás nélkűl valóknak szoktak vaktába mondani, inkább gyönyörködtetnek, és alliciálnak hitel felett való különbféleségekkel (varietate) és bővségekkel. Úgy hiszem, igazán fogom ezt mondani, jollehet a' Homer felségét, a' Theocrít kellemetességét, a' Pindarus nagyságos vóltát, az Apollonius ékességét, a' Sophoclés erejét, az Euripides könnyűségét, az Aeschylus mérész figuráit, az Anacreon vídámságát, az Ibycus tüzét, a' Stesichorus fontosságát, az Alcmán lágyságát, a' Bacchylides gyönyörűségét, soha senki az írásbann, úgy kell ítélni, el nem fogja érni; mindazáltal nem tagadhatni, hogy meg van az Ásiai poétáknak, az ő, még pedig a' természeti dolgoktól vett, tulajdonságaik; és a' szépségek saját színei, a' mellyeknek dítséretéhez az Európai Poësis épenn nem közelít.

Mert lehetetlenis annak meg nem lenni, hogy azok a' Poéták legvígabb Képekkel bővölködjenek, a' kik a' leg kiesebb mezők, berkek, Kertetskék köztt forgolódnak; a' kik gyönyörűségeknek és Szerelmeknek élnek tsupánn; a' kik továbbá azokba a' tartományokba laknak, a' hol a' Napnak tündöklése és az Égnek tisztasága ritkánn homályosódik bé felhőkkel; ahol a' Virágoknak és Gyümöltsöknek leg nagyobb bövölködésével béhalmoztatván a' Természet bujálkodik és néminéműképenn szerelmeskedik; a hol végezetre, a' mint eggy régi poéta mondja: Segetes largiri fruges, florere omnia, Fontes scatere, herbis prata convestirier. *Apud Cic. Tusc. Quaest. lib. 1.* És alig van, a' ki nem tudná, hogy a' poésisnek legtöbb Tzifráji a' természeti dolgoknak Képéből vétetnek; már pedig tudjuk, hogy Persiának leg nagyobb része, és az az egész Arabia, a' melly a' régiektől előbb Felixnek neveztetett, felette termékeny, és mindenféle gyönyörűséggel igen bővölködő Tartományok.

Az az Arabia pedig, a' mellyet Desertának hívnak, televan azokkal a' dolgokkal, a' mellyekből a' félelemnek és rettegésnek Képei vétetnek, és a' mellyek annál fogva a' Mondásnak felemelkedésére mindenek felett leg alkalmatossabbak: gyakorta tehát az régi Arabsoknak Versezetjeikbenn, hozattatnak bé a' Hérosok, hogy mennek – Viá altá atque arduá – Per speluncas saxis structas, asperis, pendentibus, – Maximis; ubi rigida constat crassa caligo. – A' természetnek kiváltképpenn ezen tulajdonságiért, és az élésnek illyen szokásáért, gondolom én, hogy az Arabsok és Persák mind

gyönyörű, mind felemelkedett Képekkel bővölködnek, 's azért a' poésist, a' melly nagy részént ezen Képekből igen szorgalmatosann mivelik.

Ezt az Argumentumot a' több Ásiai Nemzetségekre is általvihetni, a' kiknek t. i. valami esmerete jutott hozzánk: de kívánom saját Vélekedésemet példákkal világosítani, és eggy keveset a' Sinaiaknak, Indusoknak, Tatároknak, 's másoknak, poesisárol mondani előbb, míg az Arabsoknak erdejikre, és a' Persáknak termékeny Kertjeikhez fognánk érkezni.

[III.]

Cogitanti mihi, quae fuerit apud varios antiquioris pariter ac recentioris memoriae populos rerum earum, quae ad gustum pulcrique sensum pertinent, conditio, qui status: mirari subit, quid sit, quod aliis omnem pulcri sensum furoremque poeticum omnino negasse, aliis autem e meliori luto praecordia Titan finxisse videatur. In argumenti fidem provoco ad Syros et Arabes, huius rei testes locupletissimos. Constat enim inter omnes, Arabes inde ab ultima memoria cultae poeseos laude floruisse; qui autem lingua Aramaea utebantur, nunquam videntur mediocrem in poesi laudem consecuti. Chaldaeorum quidem insignes in Astronomia progressus laudantur ab antiquitate; at nemo commemorat, eos in poesi excelluisse. Nec dubito, quod nescio, an ab aliis iam factum sit, ad hanc Chaldaeorum in rebus, quae gustus sunt, ἀμβλύτητα tanquam ad causam referre, quod ab eo inde tempore, quo Iudaeis artior cum Chaldaeis consuetudo intercessit, ab exilio, puta, babylonico, poesin hebraeam deflorescentem, et inclinata iam aetate ad senium quodammodo vergentem videamus. – Iam ubi Syrorum, qui post Christum natum aliquamdiu soli in Asia literas excoluerunt, examina-
veris poemata, ad vepres et dumeta videberis relegatus. Hinc etiam Arabes Syrorum linguam ad poesin aptam esse negarunt, carmina Syriaca contemserunt, Poetas riserunt; Syri vicissim linguae suae amore capti, totique in id intenti, ut vagos poeticae venae rumusculos suae genti vindicarent, omnem lapidem moverunt, ut conficerent libros poeticum furorem spirantes, quibus vel ipsos Arabes vincerent, vel

docerent saltem, se infra eorum laudem non consistere. Legimus igitur, Gregorium Arabum c. an. Chr. 647. episcopum vanam Arabum de poëseos suae praestantia jactantiam retusurum, suoque exemplo probaturum Syriacos versus Arabicis longe esse elegantiores, composuisse *carmen metro Mar. Jacobi de chronico,* hoc est, „carmen metro dodecasyllabo, in quo de Epacta, de festis mobilibus, inveniendis, de cyclo solari et lunari, de mensibus, aliisque ad computum ecclesiasticum spectantibus breviter agitur." *Assemanni Bibliotheca Orientalis. T. I. p. 495.* Quo carmine quid profecerit Syrus, iudicent ii, quibus opus hoc Romae adhuc in Bibliotheca Collegii Maronitarum latens legere licet. – Idem de Syriaca et Arabica poësi certamen sibi cum Arabibus intercessisse, an. Chr. 1291 narrat Ebed Jeschu Sobensis apud *Assemannum. Bibl. Or. T. III. P. I. p. 326, 327.* – Ut igitur dicam, quod res est: Nihil habent poetae Syri, quo alliciant, oblectent, exhilarent; neque formidinis imaginibus terrorem iniiciunt; neque camporum, lucorum, florum descriptionibus animum pascunt, neque verborum elegantia ac dulcedine pectus permulcent. Ipsa poëtica oratio eorum tenuis est, humilis, frigida, subtilis; in verborum delectu parum delicati, in ornatu rari sunt; omnes fere in eodem consistunt et sententiarum et imaginum orbe, et ut paucis complectar, versificatores sunt, non poëtae, *qui magnos animos angusto in pectore versant.* Nec id mirum. (Exstant autem carmina multa in Ephraemi Syri operibus Syriacis, Assemanni Bibl. Or. etc.) Si enim a me quaeratur, qui factum sit, ut longe infra Hebraeorum Arabumque in poësi laudem constiterint Syri, qui tamen sub eodem coelo nati et educati cognataque lingua usi fuerint, plura habeo, quiae respondeam. Ac *primum* quidem invaserat Poëtas Syros omnes, quos novi, vesanus artificiis variis carmina sua tanquam sepe muniendi furor, quae et oblectationem nullam habent, et sacrum illum furorem temperant et deprimunt etiam. Omnes quidem, quibus a natura contigit pulchri sensus, laeduntur carminibus ad literarum ordinem digestis, quae Habraeis Persisque familiaria fuerunt, et adhuc sunt; at possunt tamen excousari. Verum Syri eo progressi sunt insaniae, ut ad ingenii ostentationem 600 aliis artibus lusibusque plane puerilibus locum in carminibus facerent. Nec minuta haec ac Poëta bono indigna prorsus artificia, pueris, ut decebat,

reliquere ludorumve magistris, sed ipsi adeo poëtae Syrorum principes, iique qui de poëtica laude cum Arabibus certarunt, in hunc ineptiarum orbem sunt pervagati; neque unus vel alter Musis iratis natus homo, sed omnes omnino putidos hos partus enixi sunt, neque in hoc vel illo carmine, sed in maxima eorum, quae supersunt, parte hoc ratione delirarunt. Equidem possem dictis meis fidem facere ad 2 carmina illa provocando, quae Gabriel Episcopus Chaldaeus in Pauli V. Pontificis Summi laudes composuit. „Prioris enim omnes versus incipiunt a littera Schin in medio tanquam centrum in circulo posita, et in eandem pariter desinunt. Posterius autem constat 4 strophis, quarum unaquaeque ex 6 composita est versibus, ita ut 1. Versus cuiusque strophae 6 contineat voces, quae post modum initium praebent sequentibus versibus eodem plane ordine, quo in primo iacent; praeterea unaquaeque vox in suo loco principium est versus; sive vocem accipias in primo unius cuiusque strophae versu et ab hoc deorsum in lineam perpendicularem descendas, sive versus seriatim legas et ambo sunt eiusdem sententiae, ut patebit exordienti in 2da voce 2^{dae} strophae et ita deinceps a sequentibus." *Verbi sunt Assemanni in Bibl. Or. T. I. p. 551, 552.* Sed nolo haec recentioris aevi carmina urgere, ne dicatur ab aliquo: *Damnosa quid non imminuit dies.*

Ipse Ephraemus Syrus, princeps unanimi Syrorum consensu poëta, ab horum artificiorum insulsa ostentatione non immunis mansit; et qui post eum primum inter scriptores Syros locum tenet Ebed Jeschu Sobensis Syros Poëtas contra Arabum insultus defensurus, hunc ineptiarum campum totum emensus videtur. Cuius rei accipe exempla quaedam ex libro, Arabum poëtis opposito, qui *Paradisus* inscriptus est. Ex operis parte priori: „In 1° et 2° carmine acrostichidis artificium adhibuit; 3um aenigmata Ecclesiastica continet, quae eadem manent etiam, dum voces ordine retrogrado leguntur; in 4° quod de sapientia agit, voces singulae elemento Aleph terminantur, quae autem littera ante Aleph in fine versuum est, eadem stropham ipsam inchoat; 5^{i} carminis omnes in Aleph, quae vero littera est ante Aleph ordinem alphabeticum exhibet a Tau usque ad Aleph etc." *Ass. B. Or. T. III. P. I. pag. 328. seqq.* Ex operis parte posteriori „Carminis XXVI^{i} singuli versus desinunt in Aleph, ipsumque Aleph antecedunt literae, quibus ordo alphabeticus exhibetur; nul-

lum vero in carmine est ﻉ, nec ﻍ, nec ﻡ, nec ﻩ, nec ﻝ, nec ﻭ. – In carmine XXIX.° nulla vox caret ﻫ. – Nullum in Carmine XXX. est ﻍ, nec ﻫ, nec ﻝ, nec ﻭ; sed in unaquaque voce est ﻉ. Quae vero litera in 3 priorum versuum fine ponitur ordinem alphabeticum sequitur. Quaternus quisque versus desinit in ﻝ. *Ibid.* His igitur exilibus artificiis tamquam cancellis circumscripti Syrorum poëtae, bone Deus, qua ratione potuerunt ad astra volare? huiusmodi tenuibus et minutis rebus insanientes, qui fieri potuit, ut divino illo furore percellerentur, sine quo poëta friget? *Tum etiam* Syrorum ingeniis frenos iniecisse videntur argumenta, quae poëtica tractatione subegerunt: iam enim Relig. Christianae praecepta carminibus vel docuerunt, vel contra haereticorum insultus defenderunt; iam reconditas abstrusasque disciplinas numeris adstrinxerunt. In utroque autem argumento vereor, ut poëta cum laude versari possit. Ad 1um igitur quod attinet, ne malevolis invidiosis nominibus me compellandi ansam praebeam, eloquar, quae sentio: planissime scilicet mihi esse persuasum, religionem Christianam ita comparatam esse, ut magnos sensus hominum animis infundat, futurumque ut magnis his sensibus inflammatum pectus de Deo rebusque divinis praeclare praecipiat, nisi alia sint, quae obstent. Deinde carmina, quae religionis Christianae praecepta tradunt, sunt duplicis generis; alia funduntur in usum coetuum Sacrorum atque adeo eorum, qui infimo loco nati sunt; alia ad eos iam erudiendos, iam inflammandos, quorum ingenia ad maiora, et elatiora capienda sunt ab ineunte aetate exculta. Qui itaque in priori carminum sacrorum genere orationes et imaginum sublimitatem, sententias vel magno acumine et doctrina vel exquisitissimo cultu et ornatu expresses et perpolitas requirit, id postulat a poëta, quod erat ab eius proposito alienum. Est enim popularis (ut hoc utar), poëseos huius virtus maxima in eo posita, ut sit simplex, nec tamen humilis, ut in eadem idea haereat et immoretur diutius, nec res ipsas per transennam tantum monstret ac indigitet. Atque hanc ipsam ob causam in hoc Carminum genere ingenium ad poësin natum nec cerni potest, nec unquam eo cum successu est defunctum? In posteriori autem poëta magniloquus potest ingenio suo frenos laxare, potest novus, audax, grandis, sublimis esse, imagines vix per transennam monstratas relinquere et ad alias properare, et quae sunt

huius generis alia. Verum in eo non infra mediocritatem consistere, hoc opus, hic labor est. Occupatur enim in iis rebus, quae inde ab ineunte aetate humilibus verbis, mediocri saltem dicendi genere enunciare audivimus, et ut iisdem, quibus a praeceptoribus tradita sunt, verbis 600es repeteremus, coacti sumus. Uti autem est omnium difficillimum, ea, quae altas in animis nostris radices egerunt, prorsus delere; ita nihil potest esse difficilius, quam vulgaria haec subigere, et ad poëticam dignitatem accommodare. – Jam finge id, quod de Syris obtinet, vivere poëtam in ea gente, in qua multi, tamquam e specula, diu noctuque circumspiciant, quos invidiosis haereticorum nominibus salutent: quis, bone Deus, audacibus figuris, imaginibus insolitis locus esse poterit? Adfectibus frenos laxare periculosum est, ex audaci qualibet figura haeresis exsculpitur, poeta audax, novus, elatus, veluti Ecclesisae Christianae prostibulum accusatur, damnatur, aqua et igni, si fieri potest, interdicitur? Hinc in tali gente Sacrae poëseos honos nullus, et ne locus quidem erit; et quot quot in ea vires periclitabuntur, versus facient, non carmina, lectores molesta et odiosa garrulitate obstrepent, non accendent. Sed quid multa? Legimus Syros Poltas in vera laude posussie, pestiferis haereticorum placitis, carminibus in vulgus spargi solitis, carmina opponere, quae et memoriae mandarentur, et anguem in herba iugularent. Atque carminum hoc consilio fusorum tanta apud Syros copia fuit, ut, qui eorum catalogum conficere velit, librum debeat conscribere. Equidem, ne quid temere dixisse videar, utar solius Ephraemi Syri auctoritate. Is igitur, ut cum auctore Syro loquar, (in compendio Historiae Ecclesiasticae apud Assemannum in B. Or. T. I. p. 48. nota. Conf. Sozomenum lib. III. c. 16. et Theodoretum in Hist. Eccl. lib. IV. c. 29.) „quoniam Harmonius, Bardesanis filius cantica quaedam olim composuerat, et modorum svavitati impietatem admiscens, audientium pectus demulcebat, et ad exitium pertrahebat; modorum compositionem inde mutuatus, pietatem canticis permiscuit, et svave simul et salutiferum medicamentum audientibus exhibuit." – Jam vero quis sibi persvadeat, fore, ut homo polemicus, subtilis, ieiunus, ingenio severo tristi, moroso natus, siccis et exsangvibus metaphysicorum hominum libris adsvetus, et phrases et voculas et syllabulas rimari solitus, poëtae personam cum laude

sustineat? ut sit in verbis vel grandis, vel venustus, in figuris vel audax vel delicatus? Nam cum homines in dogmaticorum metaphysicorumve scholis educati et exsangvi et horrido compendiorum, quae dicuntur, dicendi genere adsveti, nescio quae mysteria ex syllabulis adeo exsculpere soleant, ubi casu et infaustis avibus ad poëtam explicandum delabuntur; quam turpiter quaeso se dent, necesse est, ubi ad carmina fundenda animum applicent! Hos homines decet in Grammaticorum et Metaphysicorum angustiis haerere, ne in laetissimos Musarum campos exspatiando, ridentem naturam tristi suo et moroso et anili vultu contristent. Tandem nec id possum hoc loco praeterire, in quo veluti in speculo aliquo Syrorum amentiam, vivis coloribus expressam videbis: scilicet Syros Poetas res horridas, abstrusasque disciplinas poëtica tractatione subegisse. Quis quaeso, Musis propitiis natus poëta Grammatices praecepta carmine tradet? tradidit Gregorius Barhebraeus! (Grammaticae huius Cod. MS. exstat in Bibl. Academica Götting.) quis computum Ecclesiasticum versibus exponet? Gregorius Arabum Episcopus exposuit! (vide superius) quis homo sanus librorum indicem numeris pedibusque adstringet? adstrinxit Ebed Jeschu Sobensis! (Catalogum hunc edidit Abr. Ecchellensis Romae. 1653. 8. Quae Editio cum parum accurata esset, eundem Bibl. or. Clementino – Vaticanae T. III. inseruit, emendavit notisque doctissimis illustravit I. S. Assem.) Sed hic videor mihi unum atque item alterum ita in aurem insusurrare: Ohe! ineptiarum satis est!

[IV.]

De Idyllio Arabico. P. II. C. III.

1. Igen régi és az Arabsoktól kimivelt neme a' Versezetnek, a' mit Kasidá-nak neveznek. A' mi a' Kasida' formáját illeti, az első Versetskék hasonlóann végződnek, azutánn az egész Versezetbenn a' páros versek hasonló hangokonn mennek ki: a' Versezetnek pedig modica nagyságúnak kell lenni; mert ritkánn van, hogy vagy 100-nál több Distichonokat foglalna magába, vagy 20-nál kevesebbet: van ugyan eggynéhány a' mellybe tsak 7 van, mint az, a' melly eggy bizonyos

Collegiumnak dítséretéről van, a' mellynek feje Abu Hanífa, vir eximie doctus.

2. „Ei autem (collegio) ob hunc (virum) tanta est prae caeteris excellentia, quanta inter ramos enitescit praestantia myrobalani." Succrescere facit Deus in sancto eius recessu florem, qui auri puri monilia obscura reddit. „Tamquam esset (Persarum rex) Cosri Anushirwan, cui in palatio corona imponitur." Nisi ita staret, essetque praeses eius Abu Hanifa, non esset cum anemonis (ob eximiam pulchritudinem) comparatum. „Feliciter Aegyptum circumdat mare doctrinarum eius, adeo, ut populus diluvio inundetur." Flectitur in illud (collegium) doctrina, est autem tamquam habena eius, et Abu Hanifa, sacerdos noster, eam flectit. „In disputationibus autem singuli cursûs ad veritatem investigandam, et pernoscendam scientiam referuntur." *Shekárdán. cap. V. a'. liber.*

Putatne amator, amorem celatum iri,
Qui partim effusis lacrymis, partim cordis ardore detegitur?
Nisi amares, non lacrymasses ob ruinosa domicilia,
Neque ob myrobalani et collis recordationem insomnis esses.
Quî itaque amare te neges, siquidem testes sunt
In te veri, pallor et lacrymarum effusio? Ex carmine *Bordah*, quod Lugduni editum, et a viro erudito Jo. Uri accuratissime versum.

Hoc tamen statui potest: ea carmina quae ex paucioribus, quàm viginti constant distichis, si amores lusûs ac delicias continent, esse inter Odas recensenda, at si laudationem, si vituperium, si praecepta moralia, si quid heroicum, si quid tandem funebre et luctuosum complectuntur, ad horum poëmatum seu Kasidarum classem referri posse. Atque haec poëmatis species Elegiae nostrae nec undequaque convenit, nec est tamen prorsus dissimilis. Hoc autem inter eam et elegiam maxime videtur interesse, quod haec in amore aut tristitiâ plerumque versetur, illa vero intra nullius argumenti limites restringatur, sed vel praecepta vel querimoniam, vel laudationem, vel delicias ac lusûs, vel vituperationem possit complecti. Sed mos erat perpetuus Arabum poëtis, ut ab amoribus poëma ordiri, aut amorum descriptionem medio poëmati apte intexere; deinde equum aut camelum describere, quo vecti ad amicarum tentoria accederent; et postea ad argumentum praecipuum uberius tractandum properare,

donec per svavem rerum varietatem carmen deducentes, lapsu quodam molli et aequabili, in clausulam quasi subito caderent. Haec autem mihi attente consideranti, videtur hoc poëmatis genus Εἰδυλλίω Graecorum mirifice congruere. Sic Abi'l Olae nobilissimum illud poema in laudem principis Sáïd, Theocriti Ἐγκομίω εἰς [...]

[V.]

1. Aura matutina ambari hodiè odorem habet,
   Forsan, puella mea in prato incedit. *Hafiz.*
2. Cum in coelo splenderent Pleiades,
   Tanquam extrema pars chlamydis margaritis ornatae. *Incertus.*
3. Pag. 81–86. *Ebn Al Faredh.* Arabs
4. *Hafezi vita p. 87. Scholion.*
5. Pag. 88–90. *Hafez.*
6. Pag. 99–100. *Ferdusius.*
7. Pag. 101–103. *Hafiz.*
8. Pag. 105–106. *Arabs quidam.*
9. Tanquam subrideret, (dentes habet nitidiores)
   Margaritis consertis, aut grandine aut anthemide:
   Cincinus eius, tanquam nox demissus est,
   (Facies) eius lucem aurorae pudore afficit.
   Abu Ebadeh Albokhteri. Arabs. et alius
10. Duorum dentium splendore florem anthemidis pudore afficis,
    O tu, cuius cincinni nocti similes sunt, facies vero aurorae.
    De rosae et Lusciniae amoribus – vid. *Hydii de Relig. Vet. Pers.*
11. Nunc cum in hortum venit rosa a nihilo in vitam,
    Viola super pedem eius ponit caput, adorandi causa etc. *Hafiz*
12. Ex Narcissi excellentiis haec est, quod rosae imperio, cum dominatur, cedit:
    Nonne vides rosam sedentem, ad cuius servitium surgit narcissus? *Ebn Tamim.*

13. A nubibus aeternitatis misericordiam petiit, sed praeter oculum suum lachrymis scatentem, nemo ili rorem dedit. *Hafez.*

15. Celata Virtus moscho similis est: tametsi enim occultus sit moschus, tamen odor qui ex eo afflatur, est iucundissimus. Ex libro elegantissimi poetae: Jâmi, *Yuzef ve Zulikha. NB Roman.*

16. Cum Sol vini ex Oriente poculi prodeat,
In horto genae pocillatoris mille tulipae florent. *H.*

17. Ἠελίου ὣς τις – ἐλελίζετο κούρης. Apollonius Rhodius Argon. l. 3. v. 755. Virgilius Aen. VIII. 18. hac similitudine, (ut ḡtendit Lowth. de S. Poesi Praelect. XII.) vel elegantius, vel politius, vel ad rem accommodatius, versus confer *Jones.* Utrumque mea sententia superavit Camoensius, *Lusiad. VIII. 87.*

Qual o reflexo lume do polido
Espelho d' aço o de cristal fermoso,
Che do rayo solar sendo ferido
Vay ferir noutra parte luminoso:
O sendo da oziosa mao movido
Pela casa do moço curioso,
Anda pelas paredes e telhado,
Tremulo aqui e alli dessossegado.

NB os sigillo comparatum. – Amoris sigillum.

18. Vidi in hortulo violam,
Cuius folia rore splendebant;
Similis erat flos illi (puellae) coeruleos habenti oculos,
Quorum cilia lacrimas stillant. *Ebn Rumi Arabs.*

19. Pomum, cuius una pars ex lilio formatur,
Ex flore mali Punici altera, et anemone,
Velut si Amor junxisset, post discessum,
Genae amatae puellae genam amatoris. *Abu Nowas.* Ar.

20. Pag. 154. *Ferdusius.* Aspexit Barzu decem illos equites etc.

21. An profert terra ullum florem
(Cum ornatur, et pictam vestem induit)
Dulciorem et nitidiorem rosa, cui odor est
Is, ut videatur moschus in mediis eius foliis spargi,
Et quae refert amicae meae colorem, cùm me
In gremium recipit, semota iracundia? *Ebno'l Motezz.*

22. Venimus in hortos, cùm ornarentur
Et vestirentur roris gemmulis,
Et vidimus sigilla florum, cùm
A digitis ramorum caderent. *Ebn Tamim.*

23. Viola collegit folia sua, similia
Collyrio nigro, quod bibit lacrymas die discessûs,
Velut si esset super vasa in quibus fulgent
Primae ignis flammulae in sulphuris partibus extremis.
Ebni'l Motezz.

24. Pag. 177–181. *Hafez.*
25. Pag. 183–186. *Hafez.*
26. Pag. 186–188. *Hafez.*
27. Veni, sentio enim ex illa gena odoris halitum (vel spem animae)
Inveni etiam notam cordi meo impressam ab illa gena.
2) Significationem, quae nymphis coelestibus ab interpretibus tribuitur; – a dulci pulchritudinae genae illius, percontator
3) Capit vesica Sinensis odorem moschi ab illis crinibus,
Aqua rosacea talem odorem ab illâ genâ recipiunt:
4) In terram demittitur cupressus lasciva ob illam staturam
Pudore affecta sedet rosa horti ob illam genam:
5) Verecundans abit flos jasmini ob illud corpus,
Sanguinem stillat color floris purpurei (Argovan) ob illam genam:
6) Ob splendorem vultus tui Sol verecundiae rore inmergitur,
Stat immota ob illam genam in coelo Luna.
7) A dulcibus Hafezi numeris stillat immortalitatis aqua,
Quemadmodum ob illam genam sanguinem stillant eius praecordia. *Haf.*
28. Pulvinar in rosarium affer, ut pulchri pueri et ancillae Labia premas, genas osculeris, et vinum bibas rosae odore praeditum. *H.*
29. At profecto satis intelligere nequimus – in pag. 195. usque ad finem pag. 196, ad voces – coelesti similis est, (convenimus).
30. Pag. 206–207. *Ferdusius.*
31. Pag. 219–222. Ebn Arabshâh

32. Pag. 222. a vocibus: Capiti huic de Venustate – usque ad vocem floreum Ver fugit, abit! – pag. 229.

33. Ex carmine veteri, ubi Tâbat Sherra, heros idem et poeta, de facto quodam audacissimo loquens, ait – Vidit Mors et erubuit. Et: – Terga Exitii nudus inequitavit. Adde: – Cum illum (ensem) in hostis ossibus motitet, emicant – Dentes ex ore Mortis dirè cachinnantes.

34. Omnino elatissimi sunt, ob frequentes terroris et obscuratis imagines, illi versûs, quos in notis ad Tharafah citat Reiskius: – Pervado hiatûs rupium abruptos, in quibus habitat Struthiocamelus, et sibilant genii ac lemures;
Noctemque caliginosam, crassis tenebris obductam,
tamquam umbras Sijani nigras, rigidas, difficiles,
Transeo, dum comites somno gravati, velut fruticis Khirû pendentes ramuli, inclinati jacent;
Etiamsi occurrant tenebrae, tamquam mare obscurum, et solitudo vasta, formidanda, terribilis;
In qua errat viae dux, lugubrè canit noctua, et viator attonitus tumultuatur.

35. Pag. 240. a vocibus: Quisquamne, praeter poetam – ad finem versus pag 241. *pedissequa.*

36. Pag. 243. a vocibus: Persis poetam tulit – ad finem capitis: *discumbitur* auro p. 254.

37. Sunt autem bellissimi, et cum translatione venustâ, tum iucundâ, brevitate insignes, illi versûs, quos de obitu Nozami'l Molki composuit poëta Shabl o'ddoulah: Abu'l Ferege pag. 363.
Fuit Vizir Nozamo'l Molk margarita pretiosa, quam numen divinum ex ipsa nobilitate formaverat.
Effulsit: at pretium eius ignorabat aetas; idcirco invidit eam Deus hominibus, et in concham leniter reposuit.

38. Pag. 260. a vocibus: Sed omnino dulcissimum est – usque ad pag. 269.: ~ *curat exequias*?

39. Vita humana nihil aliud est nisi ebrietas; cuius dulcedo protinus evolat; sed restat crapula.

40. Silentio opus est; ne ideo sine causâ loquaris; Nam auditor multarum vocum fatigari solet. Quod si locutionem argenteam esse autumes, – Hoc scito, silentium esse aureum.

41. Ignorantia affert ignaris ante mortem, mortem;
Et corpora illorum sunt, sine sepulchris, sepulchra:

Quòd si quis doctrinâ cor suum non reficiat,
Non erit illi ante resurrectionem resurrectio.

42. Pag. 278. a vocibus: His addam versûs – ad pag 280.

43. Inter sententias Turcicas nullas ferè legi his pulchriores:
Estne ullus status, ubi non sit horrida tristitia?
Cuiusquamne in genis sanguis moerore non obscuratur?
Hoc rosetum huius vitae usquequaque sum contemplatus,
Et nullam vidi rosam, ubi non esset spina animam ipsam vulnerans.
Quot annos has tabernas ambivi!
Et vinum nunquam hausi, quod non secuta sit crapula.

44. Et Haririi Mekáma 19[a] Tempus miraculorum pater est.

45. Pag. 287. a vocibus – Pulcherrimam fabulam ad finem capitis pag. 291.

46. Ab initio pag. 301: Per deum te oro – ad finem capitis pag. 305.

47. Elegans verni temporis descriptio, et postea 6 versus pietatis et sacri ardoris plenissimi pag. 308.

48. Vide Nympharum lusus Chaeremonis poetae apud Athenaeum Lib. XIII. Vertit Grotius p. 337.

49. Hortus, quem ornat ros, et in quo – Splendent flores, tamquam stellae lucidae,
Induit eum Veris manus – Ornatam vestem, roris guttulis perspersam;
Anemonae eius partim similes sunt, – Super colles eius, tunicis viridibus,
Partim proveniunt similes oculis, – Quorum cilia flendo rubent. *Abu Dhaher Ben Al Khiruzi.*
Volitant in eo papiliones candidi et rubri, – Ceu rosarum folia, quae ventus dispergit. *Mohammed Abdalla Al Dawi.* – Si quando mentio fiat de paradisi amoenitatibus, heus tu, age! ad vallem Mawashán accede.
Reperies vallem, quae omnes molestias disperget, recessum, qui ab omni negotio te liberabit;
Cum horto splendido, cum fontium murmure, dulciori lyrae et tibiae notis;
Ubi aviculae modulantur inter fructûs, quos videbis pyropis et margaritis similes,
O quam dulcis esset his recessus, nisi me desiderio afficerent amiculi absentes in Darbizafrán. *Abu'l Hassan Ali Ebn'ol Hussein* de valle amoenissimâ.

50. Poeta Turcicus: – Unusquisque fons aquae immortalitatis similis manavit,
Tulipae lampas unumquodque latus illuminavit,
Aura matutina laceravit rosae sinum,
Zephyrus narcissi oculos reddidit madidos,
Arbores leviter ac celeriter saltant,
Et super flores nummos argenteos (rorem) spargunt.
51. Columba (turtur) nigram habens torquem, cuius os ita angustum est, ut desiderium, quod in pectore habet, enuntiare nequeat.
Provocat spiritu altè deducto, collum pulsans, violentum amorem, usque eò donec torques dolore subito rumpatur.
Abi'lola – Et alius:
Vidi super arborem *Erac* turturem, – Qui varias querelas inter ramulos integrabat;
Aequalis ei dolore fui, et ille mihi; – Uterque nostri de myrobalani ramis plorabat.
Turtur, cuius querelae me insomnem reddunt, – Habet pectus, sicut ego habeo, dolore affectum;
Queritur; at arcanum meum celo, sed – Lacrymae ob arcanum recentes fluunt;
Velut si amorem divideremus, – Et illi esset planctus, mihi vero lacrymae. Al Serage Al Warák – Et alius:
Turtures Eraci sylvae, amabo nobis dicite – Quem defleatis, et ob quem ploretis?
Sane nos quoque corda dolore scindimus, – Et oculi nostri ob moestitiam lacrymas fundunt.
Deus iniquitatem curis puniit, – Et ploramus ob amicorum discessum.
Vobis autem fausta precamur, vos item nobis fausta precari decet. – Unusquisque enim moestus solatur.
52. Ex libro Hamasa: Dixit Melíha Al'Jarammi:
Insomnis fui, cùm protracta esset nox, ob nubem fulgurantem, splendidam; quae transversè profecta est de regione in regionem nigricans;
Ob iter nocturnum ebria, obscura nubes, quae terrae sterili id attulit (ubertatem scilicet) quod aliàs non esset consecuta:
Murmurabant nubium series, dum per desertum transibant, ut murmurant invicem cameli;

Velut si pars altior albae nubeculae vertex esset Libani, (cui) et longitudine et latitudine, (similis erat:)
Haec nubila, venti ex Hadramut venientes disperserunt, cùm pluviam tenuem, stillantem effuderint;
Reliquerunt post se aquam, quae ita pura fuit, ut ex lacte mero formata videretur,
Irrigabant radices, arefactas siccitate temporis spinosae uniuscuiusque et salsae plantae, quae prope evanuerat;
Sic nubes atra progredi perseveravit, ut (camelus) sub onere curvatus, labore confectus, in loco arenoso difficile incedit.

CCI. Bocca amorosa, che una purpurea par matura fraga. Vicini. *NB. S. CCIII.*

[VI.]

Duo Styli Asiatici Specimina,
unum turgidi Persici, alterum pressi Arabici.

I.
(Ex libro Anvâr Soheili.
Propositio Formosum formosa amavit.)

Una ex illis puellis, cuius pulchritudinis pars extrema paradisi sponsis splendorem daret, et a cuius genae nitore sol terrarum orbem illuminans igne invidiae incenderetur, cuius ebrius ocellus sagitta unius obtutûs scopum pectoris, tanquam pectus scopi, percuteret; cuius labium vitam praebens, tanquam saccharum, dulcedinem cordibus daret;

(Versus.)

Delicate incedens, tamquam cupressus procera, – Catenatos habens duos cincinnos, tamquam laqueum moschatum,
A mento argenteo globum habens extensum, – Sub quo torques a collo pendet.
Super quem torquem et sphaeram templum est illud amabile, – Quod ubique palmam pulchritudinis à sole rapit,
Cum adolescentulo nitidum habente vultum, crines odoriferos, staturam cupresso similem, faciem instar lunae, lin-

guam dulcem, corpus gracile, à cuius cincinnulis formosi Tartariae pueri deflexi erant et illuminati, et a cuius dulcedinis amorem excitantis desiderio iuvenes Samarcandii suavia habentes labia, tamquam amatorum corda, tumultuabantur,

Versiculus

Facies! at qualis facies? facies soli similis: –

Cincinnus! at qualis cincinnus? in unoquoque annulo plexus et splendidus. – – Amoris vinculo colligata est.

II.

(Ex Libro Zafar Nameh. Munificentia Arabica.)

Ex imperatore audivi cum diceret: In itinere quodam Persam atque Arabem fuisse comites; per locum autem desertum iter facientes miseriâ (ob sitim et calorem) mirum in modum esse afflictos. Cum adeò Arabi aquae perpaullulum restaret, dixisse illi Persam, Celebris est, ac pervulgata gentis tuae liberalitas et benevolentia; quanta illi fiet accessio, si aquae haustulum mihi concedens, sodalem tuum ob interitu liberaveris? Tum post aliquam deliberationem, Arabem respondisse: Certo scio, si tibi aquam concessero, dulcem mihi animam ob sitim intensam in auras pervolaturam. Sed tamen indignum esse censeo, hanc gentis meae excellentiam in nihilum redigi. Famam ideò iucundam vitae fragili anteponens, et animâ meâ redimens tuam, aquam tibi praebeo; ut haec historia beneficentiae Arabum sit monumentum. Aquam adeò Persae dedisse, qui eius haustu a morte liberatus est, et ex hac solitudine incolumis evasit. Huius facti semper vivit et vivet recordatio.

Nota.

Inter ornatam Persarum, atque Arabum dictionem plurimum interest: hi plerumque breves sunt, et pressi; atque adeo (quod mirum videri potest) servant quandam simplicitatem cum summa sententiarum altitudine et verborum concinnitate coniunctam. Eam adhibent vocularum collocationem, quam docere videtur natura; adeo ut, qui vocum significationes haud ignorat, facillime intelligat, quid auctor velit; etenim prope unica linguae Arabicae difficultas ex

verborum incredibili copia oritur; in qua re Graecae est persimilis. Persae vero (quos Turcici scriptores imitantur) cum ornate et splendide scribere instituant, longissimis utuntur comprehensionibus; verba elaborate dimetiuntur, intexunt versus; omnes praeterea cumulant flores leporum et elegantiarum colores. Insigne est huius rei exemplum in libro Anvâr Soheili. Voluit dicere auctor Persicus, Adolescentem formosum puella pucherrima perdite amabat. Vix credi potest, quot verbis ad hanc sententiam exponendam utatur.

NB. Vicini. S. CCVIII. 2.

3. Kivonat az egészséges életmódról

T. Samarjai Préd. Pap Ferentz Úr. <*Zimmer durchlüften.*>
Hammel? 153.
Blähung? 152.
Az ital gyengít.

I. A' Levegő.

1. Tiszta, száraz mértékletes, inkább hűvös, mint felette forró *Levegőt* kell választani.
   Ezt pedig legjobban feltalálja az ember a' szabad Mezőn, ahol sűrű a' fű, a' fa és a' bokrok. – A' rétek, forrás és patak megett.
   A szobát minél jobban lehessen és kell is szellőztetni.
2. Legerőssitőbb a' *reggeli* Levegő: kivált a' Hypochondriacusoknak.

II. Az Eledelről.

3. Ne egyél *sok* és *vastag* Ételt. Ollyannal élly, a' mi könnyen emészthető, 's egy úttal nagyon tápláló: inkább egyszerre keveset egyél, 's gyakran.
4. Rossz lesz a' te gyomrodnak a'
   a, Disznó *hús.*
   Vén állatnak a' húsa, akármillyené.
   Sózott hús.

Füstöltt hús.
Kövér hús. És
Mindennémű zsíros és kövér eledel.

b, Kovásztalan *Tészta*, kivált ha Zsirral, vajjal 's egyébbel készűlt.

c, Minden Széltsináló *Zöldségek*.

d, *Gyümöltsök*.

e, *Nyers* zöldség.

f, *Etzet*, 's etzet ízű nedvek.

5. Egyél inkább, a' mik következnek.

a, Minden *fiatal* állat *húsa*.
Borjú hús.
Bárány hús.
Tinó vagy Üsző hús.
Tyúk, tsirke.
Galamb.
Pujka.
Fogoly.
*Vad*félét ritkátskán lehet

b, A' hússal így bánj:
Lassú tűznél **süsd**; vagy
Maga kevés levében lassan FŐZD.
Ha *kemény* pedig a' hús, főzd ki a' levét, vesd el a' húsát.
Ha ezt a' levest nem szenvedi a' gyomrod tégy belé egy kis kenyeret tzitrom lével, vagy jó borral.

c, *Kenyeret és Vegetabilét* egyél a' húsfélével egy keveset, de az ne legyen
Hűvösítő. Jók p. o.
Gyenge *gyökér*félék.
Czikória.
Artitsóka.
Spárga.

d, [...] egyél a hús közzé és [...]

e, Ha még van egy kis ereje a' gyomornak; ehetik
Gyümöltsöt is
Ollykor-ollykor
Keveset
Jó félét
Érettet,
Nem nagyon vizes fajtát.

6. Legjobb a' *Tojás*. De
Minél hígabban, sőt
Nyersen. Legjobb, ha háromszor négyszer a' forró vizbe mártják, vagy
a' forró, de nem fövő hús lévbe széllyel habarják.
*„Még annál is derekabb a' *Téj*, a' mellyel mig élsz, kerűlj minden *Acidumot*.
Mikor iszod, előtte és utánna egy két órával semmit *se egyél*.
Egyszerre *keveset* vegyél be.
Gyomrodat semmi étellel meg ne *terheld*."
7. *Egyes ételek*kel élj: soha sokat öszve ne egyél.
8. Mindenek felett pedig arra vigyázz, hogy az ételt minél jobban *megrágd*.

Az Italról.

9. *Herbatheákat, és Pályinka*féléket a' világér' se igyál.
10. Legjobb ital a' legtisztább *Forrásvíz*, fele légyen *jó bor*, de a' melly se hamar részegítő *ne légyen*, se savanyú.
11. *A' Tokaji bor*nál nints a' Világon sem több gyógyító erővel, sem kedvesebb ízzel bíró bor.
12. Jó a' *tsokoládé* is, és hasznos, 's talám inkább lehet az ételek közzé számlálni. Apródonként élni vele legjobb fölöstökönn téjjel a' gyenge személlyeknek.
13. Semmiféle italból se végy *sokat*.

III. Az Álom.

14. Ne aludj többet 7, legfellyebb *8 órá*nál.
15. Feküdj le télen nyáron 9 órakor: nyáron kelj fel *3–4 óra*, télen 5–6 óra tájba.
16. Mihelyt az *előálmodat* kialszod, kelj fel mindjárt, az *ágyba* ne maradj, ha nehezen esik is. Hozzá szoksz.
17. *Hűvös szobá*ba aludj, és jól *bétakaródz*; de ne felettébb.
18. *Hideg lábbal* fekünni ne menj.
19. Sem *teli gyomorral*. Azért is
20. Estve semmi *húst* ne egyél: hanem egy kis tejet, és egy két metszés kenyeret, lefekted előtt 2 órával.

IV. A' Mozgásról.

21. A' test mozgása fő és elkerűlhetetlen Orvosság.
22. Járj gyalog; ha lehet paripázz; ha nem, szekerezz, de ne hintón.
23. Mikor rossz idő van: dolgozz valami nehéz munkát, jádzál tzéllaptát, vagy effélét.
24. A' mozgás után pihend ki magadat, 's úgy egyél: étel után [...]

V. Az Ürülésekről.

25. A' kigőzölést segítsd így. Bizonyos órájiban a' napnak *dörgöltesd* szoros rend szerént a' bőrödet Borostával vagy Flanellel.
26. Se nehéz, se vékony *ruhát* ne víselj.
27. *Lábaidat* minél melegebben tartsd, és vígyázz hogy meg ne hűtsd azokat.
28. Egy átallyába *ne pipázz!*

VI. Az Indúlatokról.

29. Kerűld a' *szomorúságot*; 's a' szomorító okokat: ellenben keress vídító dolgokat, 's igyekezz vídám lenni.
30. Keress *társaságokat*.
31. *Változtasd* az érzéseknek és gondolkodásoknak tárgyait: egy ideán elmédet ne maceráld.
32. El ne botsásd magadat, 's dolog és FOGLALATOSSÁG nélkűl ne élj.
33. Legjobb erre, a' *mezei* múlatságok, munkák és gyönyörűségek.
34. Kerűld a' *Nymphákat*.
35. *Könyvet* sokáig ne olvass, és ollyat, a mi elmetöréssel jár, vagy reizoló képzeteket tsinálna.

VII. Az Orvosságokról.

4. Kivonat poétikai könyvekről

Al. Gottl. Baumgarten, Diss. de nonnullis ad poema pertinentibus. Hal. 1735.	4	
Georg. Fr. Meier, Anfangsgründe aller schönen Wissenschaften. Halle. 1748–50.	8.	3.
Al. Gottl. Baumgarten, Aesthetica. Traj. ad Viadr. P. I. 1750. P. II. 1758.	8.	2.
Bibliothek, der schönen Wissenschaften.		20.
Meiners Revision der Philosophie.		16.
Home's Elements of Criticism.		2.
Mendelssohns Pilosophische Schriften.		2.
Lessings Laokoon, oder die Gränzen der Mahlerey und Poesie. Berl. 1776.	g8.	
Eberhard's Allgemeine Theorie des Denkens und Empfindens, Berlin. 1776.	8.	
G. F. Meiers Betrachtungen über den ersten Grundsatz aller schönen Künste und Wissensch. Halle. 1757.	8.	
Gottl. Schlegels Abh. von den ersten Grundsätzen in der Weltweisheit und den sch. Wiss. Riga. 1770.	g8.	
Sulzers Allgem. Theor. d. sch. Künst. und Wissensch. Leipzig. 1777–78.	g8.	4.
Batteux, übersetzt, und mit Anmerk. u. eignen Abhandlungen begleitet, v. J. A. *Schlegel.* Leipz. 1770.	8.	2.
Du Bos, Reflexions sur la Poesie et la peinture. Par. 1755.	8.	3.
Gellerts Vermischte Schriften.		
Condillac, Essai sur l'Origine des Connaissances humaines. 1746. Amstel.	8.	2.
Sulzer, Pensées sur l'origine et les differens emplois des sciences et des beaux arts. Berl. 1757.	8.	
Goguet, de l'Origine des loix, des Arts et des Sciences chez les anciens peuples. Paris. 1758.	4.	3.
Winkelmanns Geschichte der Künste, des Alterthums.		

Considerations sur l'origine et la progrès de belles Lettres chez les Romains, et les causes de leur décadence, par l'Abbé *Le Moine*. Par. 1749. 12.

Herders, Ursachen des gesunkenen Geschmacks bey den verschiednen Völkern, Berl. 1775. 8.

Tetens, Philosophische Versuche über die menschliche Natur. Leipzig. 1777.–78. g8. 2.

Sulzers, Vermischte philos. Schriften. Leipzig. 1773. g8.

Herder's. Vom Erkennen u. Empfinden d. menschl. Seele, Bemerkungen und Träume. Riga. 1778. g8.

Abbt, Verm. Werke.

Platners Philos. Aphorismen. Leipzig. 1776. 8.

Gerard's Essay on Genius. Lond. 1774. g8.

Tiedemanns Untersuchungen über den Menschen.

Leonh. Meister, über die Einbildungskraft. Bern. 1778. 8.

Bettinelli, dell' Enthusiasmo nelle belle Arti. Milano. 1769. 8.

Home's Grundsätze der Kritik.

Von dem, was die Menschen H u m o r nennen; neue phil. Betrachtungen. Freyburg in Breisgau. 1779. 8.

Gerard's Essay on Taste. Lond. 1759. g8.

Breslauische Beyträge zu d. schönen Wissensch. Bresl. 1763. 8.

Castilhon, Considerations sur les causes physiques et morales du Genie. Par. 1769. 8.

Berlinische Sammlung verm. Schriften. 5.

C. E. Wielands Versuch über das Genie. Leipzig. 1779. 8.

v. Hagedorns Betrachtungen über die Mahlerey.

Burke's Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful. Lond. 1770. g8.

Kant's Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen. Königsb. 1766. 8.

Diderot's philos. Werke. Leipz. 1774. 8.

Riedels Theorie d. schön. Künst. u. W. Jena. 1771. g8.

Bodmers Kritische Abhandlung vom Wunderbaren in der Poesie, und dessen Verbindung mit dem Wahrscheinlichen. Zürich. 1740. 8.

Dionys. Longini. Περι Υψους ed. *Mori.* Lips. 1769. g8.

Mori Libell. Animadvers. ad *Longin.* Lips. 1773. g8.

Versuch über das sichtbare Erhabene in der bildenden Kunst. Manheim. 1781. 8.

Principes de la Litterature, ou Cours des belles Lettres, par Mr. l'Abbé *Batteux.* à Paris. 1764. 12. 4.

Batteux, übers. u. mit schätzbaren Zusätzen vermehrt von *Rammler.* Leipz. 1774. 8. 4.

Elements of Criticism. (by *Henry Home*, now *Lord Kaimes.*) Lond. 1770. g8. 2.

Lindner's Kurzer Inbegriff der Aesthetik, Redekunst, und Dichtkunst. Königsb. u. Leipz. 1771–72. 8. 2.

Schützens Lehrbuch zur Bildung des Verstandes und des Geschmacks. Halle. 1776–77. g8. 2.

G. I. Vossii de artis poet. nat. et constitut. Liber. Amst. 1647. 4.

Abhandlungen der baierischen Akademie über Gegenstände der sch. Wissensch. München. 1781. g8.

Marmontel, Poetique Françoise. Par. 1763. 8. 2.

Harris's Philological Inquiries. Lond. 1781. 8. 2.

Oest's Versuch einer kritischen Prosodie. Frankf. a. M. 1765. 8.

Ueber die deutsche Tonmessung 1766. 8.

Klopstock's Fragmenten über Sprache u. Dichtk. Hamb. 1779. 8.

Dr. Brown's Dissertation on the Rise, Union, etc. of Poetry and Music. Lond. 1763. v. p. 161. 4.

Aristotelis Poetica, ex ed. *Harlesii.* Lips. 1781. 8.

I. C. Scaligeri Poetices Libri VII. Lugd. B. 1681. 8.

G. I. Vossii Poëticorum Institutionum. Libri III. Amst. 1647. 4.

J. J. Breitingers Kritische Dichtkunst. Zürich. 1740. 8. 2.

J. C. Gottscheds Versuch e. krit. Dichtkunst für die Deutschen. Leipz. 1751. g8.

Horatii Epistolae ad Pisones et ad Augustum, with an English Commentary etc. by R. *Hurd.* Lond. 1766. 8. 3.

M. H. Vidae Poeticor Libri III. ex ed. Klotzii. Altenb. 1766. 8.

Les quatre Poetiques d'*Aristote*, d'*Horace*, de *Vida* et de *Boileau* avec des Remarques par l'Abbé *Batteux*. Par. 1771. 8. 2.

Della Ragion Poetica Libri II. di *V. Gravina*. Roma. 1708. Venez. 1731. 4.

Della perfetta Poesia Italiana, spiegata e dimostrata – di *L. A. Muratori*. Venez. 1748. 4. 2.

Reflexions sur la Poetique et sur les Ouvrages des poetes anciens et modernes, par le *P. Rapin*. Paris. 1684. 4. et dans ses Oeuvres. 4. 3.

Oeuvres de *L. Racine*. Amst. 1750. 12. 6.

Principes pour la lecture des Poetes, par *M. Mallet*. Par. 1745. 12. 2.

Ecole de Literature. Par. 1767. 8. 2.

Jos. Trapp. Praelectione Poëticae. Lond. 1760. 8. 2.

Dr. C. H. Schmids Anweisung der vornehmsten Bücher in allen Theilen der Dichtkunst. Leipz. 1781. 8.

Lil. Greg. Gyraldi Historiae poetorum tam graecorum quam latin. Dialogi X. in eiusd. Opp. Lugd. B. 1696. F. 2.

B. Kennet's Lives and Characters of the ancient Grecian Poets. Lond. 1697. 8.

L. Crusins's Lives of the Roman Poets Lond. 1733. 8. 2.

P. Leyseri Historia Poetorum et poematum medii aevi. Hal. 1721. 8.

G. M. De' Crescembeni Istoria della volgar Poesia. Venez. 1731. 4. 6.

J. P. Meinhards Versuche über den Charakter und die Werke der besten italiänischen Dichter, Braunschw. 1774. 2 Bde. gr. 8. fortges. von *Jageman.* ebendas. 1774. g8. 3.

Die vorzüglichsten italienischen Dichter im XVII Jahrh. Bern. 1780. (von *Werthes*). 8.

Velazquez Geschichte der span. u. portugies. Dichtkunst; übers. u. sehr vermehrt von *J. A. Dieze*. Gött. 1769. 8.

Histoire de la Poesie Françoise par l'Abbé *Massieu*. Par. 1739. 8.

Annales Poetiques – – depuis l'origine de la poetique françoise. Par. 1777. ff. 12. 20.

Tho. Warton's History of English Poetry. Lond. 1774–81. 4. 3.

Thph. Cibber's Lives of the Poets of Great Britain and Ireland. Lond. 1753. 12. 5.

Dr. Sam. Johnson's Biographical and Critical Prefaces to his Collection of English Poets (60 Voll. 12) Lond. 1779. 12. 10.

D. S. Morhofs Unterricht von der deutschen Sprache und Poesie. Lübeck. 1700. 8.

(Meister's) Beyträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Nationalliteratur. Bern. 1777. 8. 2.

Charactere deutscher Dichter und Prosaist. Berl. 1781. 8. 2.

Essai sur le Recit, ou Entretiens sur la maniere de raconter, par Mr. l'Abbé *Berardier de Bataut*. Par. 1776. 12.

Litteraturbriefe. 21.

Herder's Fragmente 3.

Lessings verm. Schriften.

Franc. Vavassoris S. J. de Epigrammate Liber. in Opp. Amst. 1709. F.

Schneideri Analecta Critica.

Harlesii Introductio in hist. L. Graecae.

Traité du Sonnet, par Mr. *Colletet*. Par. 1658. 12.

Traité de la Poesie Franc. par *P. Mourgues*. Par. 1755. 12.

Is. Casauboni de satyrica, Graecorum poesi et Romanorum Satira, c. n. J. J. Rambach. Hal. 1774. 8.

Clodius Versuche aus der Literatur und Moral.

Brumoy Theatre des Grecs. Paris – 1749. (1732:12. 1730:3V.4) 8. 6.
Memoir. de l'Acad. des Inscript. à Amst. 3.
Duschens Briefe zur Bildung des Geschmacks.
Leipz. u. Bresl. 1773. 8. 6.
Discours sur l'Ode, par Mr. *Gossart*. Par. 1761. 12.
Lowth de Poësi Sacra Hebraeorum.
J. Aikin's Essay on Song-Writing. Warington and London. 1774. 8.
Discorsi di *Torq. Tasso*, dell' Arte Poetica, ed in particolare del Poema Eroico. Venez. 1587. 4.
Traité du Poeme Epique, par le *P. Le Bossu*. Haye. 1744. 12. 2.
Memoires de Trevoux.
Leipz. Sammlung verm. Schriften. 3.
Bodmers Kritische Betrachtungen über die poetischen Gemählde der Dichter. Zürich. 1741. g8.
Hurd's Lettres on Chivalry and Romance. Lond. 1762. 8.
Richardson über die wichtigsten Charaktere Shakespeare's. Übers. Leipzig. 1775. 8.
De la Harpe Mélanges literaires.
Krause, Von der musikalis. Poesie. Berl. 1752. 8.
Essay sur l'union de la Poesie et de la Musique. Par. 1765. 12.
Engels Abh. über die musikalische Mahlerey. Berl. 1780. 8.
Grimares: Traite du Recitatif, dans la lecture, dans la action publique, dans la declamation, et dans le chant. Rotterd. 1740. 8.
Marpurgs Hist. krit. Beyträge über Aufnahme d. Musik.
Drydens Essay on dramatic Poetry – Pratique du Theatre, par. *Fr. Hedelin d'Aubignac*. Par. 1715. 8.
Dialogue et Discours sur la Poesie Dramatique, dans les Oeuvres de Theatre de Mr. *Diderot*. Par. 1758. 12. 2.
Du Theatre (par Mr. *Mercier*) Par. 1774. 8.
Lessings Hamburgische Dramaturgie. Hamb. 1767– 68. 8. 2.

Le Comedien, par *Remond de S'te Albine.* Par. 1747. 8.

Observations sur l'Art du Comedien, par *d'Harnetaire*. Par. 1774. 8.

Lessings, theatralische Bèek.

Du Theatre ou Nouvel Essai sur l'Art Dramatique. Amst. 1733. g8.

De l'Art de la Comedie, par Mr. de *Cailhava.* Par. 1772. g8. 4.

Möser's Harlekin, oder Vertheidigung des Groteske: Komischen. 1761. 8.

Reflexions sur le Comiq. Larmoyant, par. *M. D. C.* (*de Chassiron*) Par. 1749. 12.

C. F. Gellert Progr. de Comoedia commovente. Lips. 1751. 4.

Untersuchung, ob man in Lustspielen die Charaktere übertreiben solle, in den *Beyträgen z. Hist. und Aufnahme des Theaters*. Stuttgard. 1750. 8.

Dan. Heinsii de tragoed. constituone Liber. Lugd. B. 1611. 8.

Dissertations sur la Trag. ancienne et moderne. Par. 1767. 12.

Moor's Essay on the End of Tragedy. Glasgow. 1764. 8.

Kivonatok művekhez

5. Kivonatok *A' Tsókok*hoz

[I.]

ΛΟΓΓΟΥ ΣΟΦΙΣΤΟΥ ΠΟΙΜΕΙΝΙΚΩΝ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΔΑΦΝΙΝ ΚΑΙ ΧΛΟΗΝ ΒΙΒΛΙΑ Δ.

Longi Pastoralium de Daphnide et Chloe Libri IV. Curavit, varietatem Lectionis ac Notas R. Columbanii, G. Jungermani, P. Molli et suas, cum Laur. Gambarae Expositis addidit M. Beni. Gottl. Laur. Boden. Lipsiae 1777. 8m.

Lib. III. Cap. XVII. pag. 352.

Καὶ ἄνδρα ποιήσεταί τινα τῶν ποιμένων ἐπὶ μήλοις ἢ ῥόδοις.	Alicui pastorum, acceptis rosis 1) malisque, nuptura (Chloe).

1) Veluti pro arrhis sponsalitiis, eiusmodi quisquiliis acceptis. Coniugium faciet (vel simavis, coitum) propter rosas aut mala. Videtur ad amantium mores hic allusisse *Longus,* quorum qui vulgari amabant more, nec nimium insaniebant, dicebantur ἐρᾶν μήλοις, καὶ ῥόδοις, αυτ μήλοις καὶ στεφάνοις. *Theocr.* Idyll: XI.

Ἤρα τε δ' οὔτι ῥόδοις, οὐ μάλοις, οὐδε κικίνοις.
Amavit vero non rosis, aut pomis, aut cicinnis.

...Crediderunt veteres vim quandam arcanam inesse rosis amorem conciliandi, de malis sive pomis dictum memini. Quia Venus sibi amorem illis conciliavit: quare Philostratus satis praeclare alibi vocat τὰ ῥόδα ἐρωτικὰ, καὶ πανοῦργα, rosas amatorias et versutas: et quiae tacita quadam fraude amorem sui alliciant. Iterum πεφραγμένα, quasi armatae sint veneno. Alibi illas cum Cupidine comparat: nam sicut is Deus sagittas habet, faces, alas: ita ῥόδα τὴν ἄκανθαν ἀντὶ βελῶν ἔχει, τὸ πυῤῥὸν ἀντὶ δάδων, τοῖς φύλλοις ἐπτέρωται. Rosae spinam sagittarum loco habent, rutilum colorem pro

facibus, foliis alatae sunt. Hinc iterum coronatos rosis, ait coronatos esse πυρὶ, quia hic flos incendit ad amorem animos, uti ignis ipse incendit corpora. Quamobrem alibi, οἵαν τὸ πῦρ ἔχει τὴν ἀκμήν, habent vigorem igneum. Easdem delicias Philostratus habet lib. 2. De eodem hocce flore Achilles Tatius Lib. II. c. I. Si regem floribus constituere Iupiter voluisset, non alium certe, quam rosam, huiusmodi honore dignatus esset. Haec terrae ornamentum est, plantarum splendor, oculus florum, prati rubor, flos omnium pulcherrimus. Haec amorem spirat, Venerem conciliat, odoratis foliis luxuriat, tremulis frondibus, ac Zephyri adflatu ridentibus delectat. Clemens Alex. 2. Paed. cap. 8. ῥόδον vult dictum ἀπὸ τῆς ῥοῆς ὀδωδῆς, a fluxu odoris, vel quasi ὄδον pro ὄζον, ab ὄζω oleo, τὸ εὔοσμον ὄν.

MOLLUS.

[II.]

Die Sämmtliche Werke des Herrn Ewald Christian von Kleist. Wien. 1789. 12.

pag. 65.

Ihr Krieger! die ihr meiner Helden Grab
In später Zeit noch seht, streut Rosen drauf,
Und pflanzt von Lorbeern einen Wald umher!

pag. 79.

Der West im Rosengebüsch bläst süsse Düfte zur Flur.

pag. 80.

Ich schlaf' in Lauben von Rosen. (t. i. a' Poéta)

pag. 92.

– zieht von Rosenstöcken
Und Nussstrauch Hecken. (t. i. a' mezei ember)

pag. 100.

Sieh mich an, wie mir das Haupt
Epheustrauch und Ros' umlaubt! (t. i. a' borivónak)

pag. 102.

Und pflückte Rosenknospen. (t. i. Amor)
Ein Dorn vom Stamm der Rosen
Stach ihm den zarten Finger.

pag. 107.

O Flasche! ...
Beglückt ist der, der in der Rosenlaube
Im arm dich hält!

pag. 109. (Dithyrambe.)

So!... Noch eins!... Siehst du Lyaen (t. i. Igyál)
Und die Freude nun?
Bald wirst du auch Amorn sehen,
Und auf Rosen ruhn.

pag. 114.

Weh dir, dass du gebohren bist!
.....
...wird dich nicht mehr
Erfreun ... das Gemürmel ...
Des Bachs, der Rosenbüsche tränkt.

pag. 117.

Wenn Wollust unter Rosen nicht
Dich in die geilen Arme schlingt,
So fehlt dir Geist, so fehlt dir Witz.

pag. 125.

Dort ruht' ich einst allein im Rosenthal, am Bach,
Ich schloss die Augen zu (t. i. Menalkas), dacht' ihrem Liebreiz nach.
Die Lose (Doris) wusste sich am Ufer hinter Sträuchen,
Ohn' dass ich sie vernahm, zu mir heran zu schleichen,
Und stund ihr Damon gleich, der um sie buhlte, nah,
So küsste sie mich doch, als er nur seitwärts sah.
Schnell sprang sie um den Strauch, die Blätter hört' ich rauschen,
Und merkte wer es that, und liess mich gern belauschen.

pag. 128.

– – baut' (Cephis) ihm (Philiszt) ein Grab,
Mit Rosen und Cypressen rund umkränzt.

pag. 130.

Aurora, die in rosenfarbner Tracht
Vom Himmel sieht, ist nicht so schön.

pag. 131.

Die Ros' ist nicht so schön,
– – – – – – – als du.

pag. end.

– – doch wenn im Rosenkranz
Am Ufer Iris geht. – –

pag. 190.

O Stiller See, in dem ich tausendmal
Auroren sah ihr Rosenantlitz spiegeln!

pag. 192.

Ein Thränenguss, in dem sie ihn umschliesst
Netzt ihr Gesicht, wie Thau von Rosen fliesst.
(a' leányét megöltt kedvese felett)

pag. 197.

Wer küsst, und drückt und lästert, hat Verstand:
Wer redlich spricht, gehöret auf das Land.
(t. i. a' mái színes Világba)

pag. 296.

(Mein Freund ruhete, der war ein Poet) bei
einem kleinen Bache, der unter einer Decke
von wilden Rosen hervorschliesst, ...

pag. 308.

<Was der bekannte Herzog von Orleans, Regent von
Frankreich, gesagt hat:
„Ich will mich stäts bei jeder kleinen Gabe,
Die mir der Himmel giebt, erfreun.

Ich will den Weg, den ich zu laufen habe,
Mit B>

[III.]

Λόγκου Σοφιστοῦ Ποιμενικῶν τῶν
κατα Δαφνιν και Χλόην Βιβλια Δ'.

Longi pastoralium de Daphnide et Chloe Libri IV. Curavit, Varietatem Lectionis ac Notas R Columbanii, G. Iungermani, P. Molli et Suas, cum Laur. Gambarae Expositis addidit M. Beni. Gottl. Laur. Boden. Lipsiae. 1777. 8m.

Lib. I. Cap. 7. pag. 51, 52.

Τί ποτέ με Χλόης ἐργάσεται φίλημα; χείλη μὲν ῥόδων ἁπαλώτερα, καὶ στόμα κηρίων γλυκύτερον. τὸ δὲ φίλημα κέντρου μελίττης πικρότερον. Πολλάκις ἐφίλησα ἐρίφους· πολλάκις ἐφίλησα σκύλακας ἀρτιγένητους, καὶ τὸν μόσχον, ὃν ὁ Δόρκων ἐχαρίσατε. ἀλλὰ τοῦτο φίλημα — καινόν· ἐκπηδᾷ μου τὸ πνεῦμα, ἐξάλλεται ἡ καρδία, τήκεται ἡ ψυχὴ, καὶ ὅμως πάλιν φιλῆσαι θέλω. ὦ νίκης κακῆς· ὦ νόσου καινῆς, ἧς οὐδὲ εἰπεῖν οἶδα τὸ ὄνομα. ἆρα φαρμάκων γεύσατο Χλόη μέλλουσά με φιλεῖν; πῶς οὖν οὐκ ἀπέθανεν; — —

Quid tandem mihi creabit Chloes osculum? Labia quidem ipsis rosis delicatiora, osque eius mellis favis dulcius; at osculum quovis apis aculeo acerbius. 1) Saepius oscula fixi haedis, frequenter suavia recens natis catulis, nec non vitulo, dedi, quem donavit Dorco: at hocce osculum admirabile est. 2) Quippe spiritus meus exsultat; cor exilit, 3) anima liquescit: attamen iterum suaviari cupio. O improbam victoriam! O novum morbum! cuius ne quidem nomen dicere possum. Numquid Chloe mihi datura osculum, venenum 4) gustavit? Qui fit igitur, quo minus ipsa perierit? – –

1) *Apulejus,* suae Fotidi osculo fixo, pronus in illam, qua fine summum cacumen capillus ascendit, inquit, mellitissimum illud suavium impressi. Ad quae Fotis: Heus tu, Scholastice dulce et amarum gustulum carpis, cave ne nimia mellis dulcedine, diutinam bilis amaritudinem trahas. Est haec sententia Plautina ex *Cistellaria.* Amor, et melle, et felle est foecundissimus: gustu dat dulce; amarum ad satietatem usque aggerit. *Clitophon* apud *Achill. Tat.* lib. 2. iactans osculi dulcedinem, ait: ἡσθόμην δὲ ἐπικαθημένου μοι τοῦ φιλήματος ὥσπερ σώματος, καὶ ἐφύλαττον ἀκριβῶς, ὡς θήσαυρὸν τὸ φίλημα τηρῶν ἡδονῆς, ὁ πρῶτόν ἐστιν ἐραστῇ γλυκύ. Basium in labris residere sentiebam, et dulcedinem eius, ceu thesaurum quempiam, diligenter custodiebam. Id enim est, quod primum amanti dulce accidit.

MOLLUS.

2) Tria sunt, teste *Donato*, osculandi genera: osculum, basium et svavium; oscula officiorum sunt, basia pudicorum affectuum, svavia libidinum, vel amorum. ... Dicendo τοῦτο φίλημα, vult intelligi illud dulcissimum svavium, quod amatori amasia, sive amica ardenter, vel vice versa infigit: illud, quo labella labellis ferruminantur: illud, quod Venus quinta parte sui nectaris imbuit: denique illud, quod libidinis est suscitabulum, et subagitantis anteludium.

IDEM.

3) *Achill. Tat.* lib. 2. Τὸ φίλημα βάλλει τὴν καρδίαν. ἡ δὲ ταραχθεῖσα τῷ φιλήματι πάλλεται, εἰ δὴ μὴ τοῖς σπλάγχνοις ἦν δεδεμένη, ἠκολούθησεν ἂν ἑλκυσθεῖσα τοῖς φιλήμασιν. Cor pulsat basium, quod basio conturbatum salit: ac nisi visceribus nexum haereret, adtractum basia sequeretur. Veteres amatoria quadam dementia excoecati, animas credebant inspirari posse, et amatorio osculo in aliud transfundi corpus. *Eustathius*: καὶ ὅλην κατέδακνον καὶ ὅλην ἀνέῤῥοφον τοῖς χείλεσι, καὶ ὅλος ὅλην ὡς κίττος ξυνεῖχον κυπάρισσον ξυνεχόμην αὐτῇ, καὶ τὴν φύσιν ἐζήλουν κοινώσασθαι. Et totam mordebam osculo, et totam exsugebam labris, et totus

totam, ce u hedera adstringit cupressum, amplexabar puellam, copulabar ipsi, et naturam, seu animam quaerebam communicare. *Phavorinus*: τί γὰρ ἄλλο ποιοῦσιν ὁι τῷ σόματι ψαύοντες, ἢ συνάπτουσι τὰς ψυχάς; Quid enim aliud faciunt ora iungentes (osculantes) quam quod animas coniungant? *Petronius Arbiter*:

Qualis nox fuit illa, Di, Deaeque!
Quam mollis thorus! haesimus calentes,
Et transfudimus hinc et hinc labellis
Errantes animas.

IDEM.

4) Moschus:

– καὶ ἢν ἐθέλῃ σε φιλᾶσαι,
Φεῦγε· κακὸν τὸ φίλαμα, τὰ χείλεα φάρμακον ἐντί.

– Atque si voluerit te osculari,
Fuge: malum est osculum, ipsa labra sunt venenum.

IDEM.

Hunc *Moschi* locum ex Idyllio I. v. 26, 27. petitum ante *Mollum* iam adduxerat *Raphaël Columbanius* in notis. Addo similem *Virgilii* Aeneid. I. v. 691. ubi Venus praecipit filio de Didone:

Cum dabit amplexus atque oscula dulcia figet,
Occultum inspires ignem, fallasque veneno.

Nullum est dubium quin poëta respexerit illud Graecorum φάρμακον, quamquam *Servius*, cui explosa illa veneni etymologia nondum displicebat, ideo *venenum* dictum esse osculum putabat, quod per *venas* iret.

BODEN.

Idem. Lib. I. Cap. X. pag. 71.

Τοῦτο μόνον ἤδεσαν, ὅτι τὸν μὲν φίλημα, τὴν δὲ λουτρὸν ἀπώλεσεν. – –	Illud solum modo norant, quod alterum osculum, 1) alteram perdidisset lavacrum. – –

1) Xenophontis lib. I. memorab. Socrat.: Ὦ Ἡράκλεις, ἔφη Ξενοφῶν, ὡς δεινήν τινα λέγεις δύναμιν τοῦ φιλήματος εἶναι. καὶ τοῦτο, ἔφη ὁ Σωκράτης, θαυμάζεις; οὐκ οἶσθα, ἔφη, ὅτι τὰ φαλάγγια οὐδ' ἡμιωβολιᾶια τὸ μέγεθος ὄντα, προσαψάμενα, μόνον τῷ στόματι, ταῖς τ' ὀδύναις ἐπιτρίβει τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τοῦ φρονεῖν ἐξίστησι; Ναὶ μὰ δί ἔφη ὁ Ξενοφῶν· ἐνίησι γάρ τι τὰ φαλάγγια κατὰ τὸ δῆγμα. ὦ μωρὲ, ἔφη Σωκράτης, τοὺς δὲ καλοὺς οὐκ οἴει φιλοῦντας ἐνιέναι τι, ὅ, τι οὐ οὐχ ὁρᾷς; Papae, inquit, Xenophon, quam gravem mihi narras osculo vim esse. Tum Socrates; an vero id mirare? Nescis quod Phalangia, quae magnitudine ne dimidium quidem obolum aequant, ubi solum attigerunt homines ore, doloribus eos exagitant, et a mente alienant? Verum est, ait Xenophon; immittunt enim aliquid phalangia mordendo. O stulte, Socrates inquit, pulchros vero osculantes non inserere putas quidpiam, quod visum nostrum effugiat.

MOLLUS.

Idem. Lib. I. Cap. XI. pag. 78.

(Δάφνις) πρότερον φιλήσας τὸν σέφανον (τῆς Χλόης) – –	(Daphnis) coronam (Chloes) suomet capiti, primum osculo 1) impresso, imponebat.

1) More amantium, qui sibi rebus ab amatis missis, oscula figere amant. Clitophon osculum dat poculo a Leucippe amica accepto. *Ach. Tat.* lib. 2. καὶ ἅμα κατεφίλουν τὸ ἔκπωμα, simulque poculum suaviabar. Iuno apud Lucianum suo exprobrat Jovi, quod calici, a Ganymede ipsi porrecto, osculum imprimat cuius haec verba: πίνεις, ὅθεν καὶ αὐτὸς ἔπιε, καὶ ἔνθα προσήρμωσε τα χείλη, ἵνα καὶ πίνῃς ἅμα, καὶ φιλῇς:

ebibis, qua parte ipse bibit, et ubi labia applicuit, ut et bibas simul, et osculeris.

MOLLUS.

Ibidem. pag. 82.

(Ὁ Δάφνις) ἐδίδασκεν αὐτὴν (τὴν Χλόην) καὶ συρίττειν, καὶ ἀρξαμένης ἐμπνεῖν, ἁρπάζων τὴν σύριγγα τοῖς χείλεσιν αὐτὸς τοὺς καλάμους ἐπέτρεχεν· καὶ ἐδόκει μὲν ἅμαρ τάνδυσαν [διδάσκειν], εὐπρεπῶς δὲ διὰ τῆς σύριγγος τὴν Χλόην ἐφίλει.

(Daphnis) docebat illam (Chloen) etiam tibia canere, cui, auspicanti inflare 1) eandem ereptam ipsemet suis percurrebat labiis 2) atque, dum videbatur errantem informare, admodum decore fistulae beneficio osculabatur Chloën.

1) Similis amatoria calliditas est illa Clitiphontis apud *Achill. Tat.* in ore vulnus accepisse a quadam ape simulantis, ut eius labris sua Leucippe admoveret, indeque svavia ipsa furari posset.

COLUMB.

2) *Calpurnius* Eclog. III, 55.

> Ille ego sum Lycidas, quo te cantante solebas
> Dicere felicem, cui dulcia saepe dedisti
> Oscula, nec medios dubitasti rumpere cantus,
> Atque inter calamos errantia labra petisti.

Vide Barthium ad h. l. qui similes Aristenaeti locos laudat Lib. I. epist. 27., et Lib. II. epist. 5.

BODEN.

Idem. Lib. I. Cap. XII. pag. 84.

Ἀλλὰ φιλεῖν μὲν δέδοικα· δάκνει τὸ φίλημα τὴν καρδίαν, καὶ ὥσπερ τὸ νέον μέλι, μαίνεσθαι ποιεῖ.

Sed osculum figere vereor; cor 1) quippe mordet svavium, et instar recentis mellis furorem inducit. 2)

1) *Achill. Tatius*: καὶ τὸ φίλημα μιχθὲν ἕπεται, καὶ βάλλει τὴν καρδίαν. Ac osculum cum eo coniunctum sequitur, atque cor ferit. *Moschus* in Idyllio quod Ἔρως δραπέτης inscribitur:

Φευγε· κακὸν τὸ φίλημα, τὰ χείλεα φάρμακον ἐντί.
Fuge: malum est osculum, ipsa labra sunt venenum.

MOLLUS.

2) Cur id dicat de novo melle, quod quasi paradoxon videtur, consule notas in Editione Bodeniana.

Idem. Lib. III. Cap. V. pag. 294.

Ὅμως μέν τοι πρὶν προσενεγκεῖν, ἀπέπιεν· εἶθ' οὕτως ἔδωκεν. Ὁ δὲ, καὶ τόι διψῶν βράδέως ἔπινὲ, παρέχῶν ἑαυτῷ διὰ τῆς βραδύτητός μακρότέραν ἡδονήν. – –

Libavit autem ante ore suo 1) poculum (Chloe), quam illi (Daphnidi) offerret: deinde eo modo dedit. Ille, quantumvis sitiens, tarde bibebat, qua mora concilians sibimet longiorem voluptatem.

1) Μαλ' ἐρωτικῶς. Apud *Lucian.* Dial. D. V. c. 2. Iuno zelotypa exprobrat suo Jovi, quod, bibente Ganymede, calicem arriperet, dicens: ὅσον ὑπόλοιπον ἐν αὐτῇ, πίνεις, ὅθεν καὶ αὐτὸς ἔπιε, καὶ ἔνθα προσήρμοσε τὰ χείλη, ἵνα καὶ πίνῃς ἅμα, καὶ φιλῇς. quantum in ipsa restat, ebibis, qua parte ipse bibit, et ubi labia applicuit, ut et bibas simul et osculeris. Inculcat hoc idem Venercis nepotulis Naso, A. A. I., 571.

MOLLUS. Nec omisit Magister amoris hoc παραγγελμάτιον. 1. de arte amandi:

Fac primus rapitas illius tacta labellis
Pocula; quaque bibit parte puella, bibas.

Adscribat elegantissimum *Agathiae* in *Antholog.*

Εἰμὶ μὲν οὐ φιλόοινος· ὅταν δ' ἐθέλῃς με μεθύσαι,
Πρῶτα σὺ γευομένη πρόσφερε, καὶ δέχομαι·
Εἰ γὰρ ἐπιψαύσεις τοῖς χείλεσιν, οὐκέτι νήφειν
Εὐμαρὲς, οὐδὲ φυγεῖν τὸν γλυκὺν οἰνοχόον·
Πορθμεύει γὰρ ἐμοίγε κύλιξ παρὰ σου τὸ φίλημα,
Καί μοι ἀπαγγέλλει τὴν χάριν, ἣν ἔλαβεν.

Quod eruditissimus Scaliger ὁ πάνυ vertit:

Non sum vinosus: vin' me deponere vino?
Hac, si tu libes pocula, lege bibam.
Admoris tua labra, nequibo sobrius esse:
Nec fas temeto posse carere mihi.
Nam transmissa tuis ad me fert svavia labris
Ille calix, narrans dona superba sua.

Quanta venustate illud dictum putas? πορθμεύει, etc. sic non minore *Tatius* eruditissimus scriptor L. 2. ἀποστολιμαῖον φίλημα hoc tale vocat, quem v. – Creber etiam in hac amatoria προεκροφήσει amoenissimus, *Eumathius* sive *Eustathius* est, de *Hysmine* et *Hysminia.*

IUNGERM.

De his plura notavi ad *Achill. Tat.* L. II. c. 9. n. 3.

BODEN.

Idem. Lib. III. Cap. XIII. p. 334.

Ἡ δὲ τὸν στέφανόν ἐφήρμόσὲν αὐτοῦ τῇ κὲφαλῇ, καὶ τὴν κόμην ἐφίλησεν, ὡς τῶν ἴων κρειττονα.

Illa vero (Lycaenium) capiti eius (Daphnidis) fertum adaptavit, comaeque utpoti violis praestantiori oscula dedit. 1)

1) Moris fuisse videtur antiquis et comam osculari et caput. Philippus prae gaudio osculum fixit capiti Alexandri. *Plut.* in *Alexand.* Καὶ καταβάντος αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν φιλήσας. At postquam desiliit ex equo, caput eius osculatus est. *Plut.* de conjuratis in *Bruto*, dicit illos fuisse Caesaris osculatos caput: καὶ στέρνα, καὶ κεφαλὴν κατεφίλουν. *Pectus* et *caput* deosculabantur. Apuleius de Photide ait: Vesperi quoque cum somno concederes, et in cubiculum te duxit comiter, et blande lectulo collocavit, et satis amanter cooperuit: et osculato tuo capite, quam invitus discederet, vultu prodidit. In *Argonaut.* apud *Orphea*, Peleus discedens filii Achillis deosculatur κεφαλήν τε, ὄμματα καλά.

MOLLUS.

Idem. Lib. IV. Cap. XII. pag. 442.

– Πόδας καὶ χεῖρας κατεφίλει.

Pedes atque manus (Astyli Domini) exosculabatur 1) (Servus Lamon).

1) Manum alterius osculandam prehendere, humilitatis olim nota erat. Genuum atque pedum gestus in precationibus tum civilibus tum sacris et religiosis, antiquissimus est. Veteres exorare aliquid volentes, genua amplectebantur, in iis numen esse, et sedem miserationis arbitrati; qui modus hodie apud nonnullos frequens humilitatem denotat.

IDEM.

[IV.]

Die Sämmtliche Werke des Herrn Ewald Christian von Kleist. Wien. 1789. 12.

pag. 85.

Den Schertz mit Küssen zu verschwistern,
Und fern von Neid,
Den langen Abend zu verflistern,
Ists itzo Zeit. (T. i. Télközépbe)

pag. 98.

Komm, treuster Damon, den ich mir erwähle!
Auf meinen Lippen schwebt mir schon die Seele,
Um durch die deinen, unter tausend Küssen,
In dich zu fliessen.

pag. 125.

<Sie mich> Lásd a Rózsák köztt. Dort ruht' etc.

(Lalagéhoz) *pag. 136.* (Amynt)

Nur einen Druck der Hand, nur halbe Blicke,
Ach! einen Kuss, wie sie mir vormals gab,
Vergönne mir von ihr: dann stürz', o Glücke,
Mich, wann du willst, ins Grab.

Idem. pag. 178.

Was küssest du dies Lied, Elise? gieb mirs wieder,
Und küsse mich, in mir steckt eine Sammlung Lieder.

pag. 197.

Lásd a' rózsák között. Hiba!

6. Kivonatok az *Anakreoni Dalok*hoz

[I.]

1. Anakreon született Jóniának Téosz nevű városában.[1]
2. Mitsoda szüléktől bizonytalan.[2]
3. Elég hogy az ő familiája nemességgel, virtussal és gazdagsággal tűndöklött, 's az Athenaeben leg fényesebb familiával, a' Codrus király maradékival, 's annál fogva Solonnal, Pisistratussal 's a' t. rokonságba volt.
4. –
5. Született pedig az LVdik Olympiásnak 2dik Esztendeje táján, a' midőn nem tsak Athenaeben, hanem az Europai és kivált Ásiai Görög Országban.[3]
6. Midőn már az ifjú Anakreon 17–18 eszt. járna: Cyrusnak a' Perzsák Királyának Fővezére, Téoszt, az ő hazáját ostrom alá veszi. Már Hárpágus (ez volt az említett Vezér) a' város kerítéseit foglalni kezdte; midőn a' Téosziak, hajókra űlvén, mint sem a' Győzőnek jobbágyi légyenek, Rátz országnak Abdera nevű városába költöznek, 's annak Fundálójától szívesen társúl fogadtatnak. Igy vitték a' tengeren keresztűl a' durva Thraciába, Anakreonnak polgártársai a' Görög Szabadságot; maga pedig a' fiatal Lantos, a' Múzsákat, a' Kellemeket és Vénusokat. Idegen szomszédjaikkal háborúba keveredvén az új Telepedtek; Némelly baráti Anakreonnak, a' vítézség és hazafiság' áldozatjaivá levének, kiket a' Rozsák' és Szerelmek' édes dallója, patriótai érzésekkel kísért le véres sírjokba. Győzedelmet nyertek a' Teosziak, 's békével lakhatának új hazájokba: a' békesség édes érzéseket önt a' Muzsákba és az Emberbe: Anakreon Poéta volt, és ifjú Legény: hihető akkor kezdte az életnek örömeit érzeni és énekleni.

1 Keveset tudni róla, 's fájlalhatni, hogy a Heracliai Chamaeleon könyve, a' mellyet ő egyenesen Anacreonról írtt, elveszett.
2 Barnes 4 említ, lásd.
3 Ezt az eszt. Barnes a' Róma' Városa' Építésének a 194dik eszt. teszi. Az akkori híres embereket említi. p. 10.

7. Kellemetes daljaival az Europa és Ásia termékeny partjait megűltt Görögöknek, a' természet érzékeny fiainak, kiknél már akkor a' Mesterségbeli ízlés is fájinodni kezdett, esmeretségébe jutott. Az Archipelagus sok száz kissebb nagyobb Paraditsomokkal, bájoló Szigetekkel volt béhintve: hová illett jobban Anakreon, mint ezeknek közepébe? Polycrates, a' gyönyörű Számosznak Ura, gazdag, kényén tőlt, tudós Fejedelem, – Királyi kőltséggel magához vitette ezt a' Grátziák kedvesét.[4]

8.9. Minthogy Polycratest, az olvasatlanabbak, jobban esmerik, haláláig tartott szerentsés voltáról és tyrannus nevéről, mint sem nagy, nemes, és szeretetre méltó Karakteréről: nem tartom helytelennek, egy két magános vonással azt az embert előfesteni. – Számosznak igazgatását bőlts és szelid attyától általvévén, nem tsak az, hogy sok kintset gyűjtött magának, és szerentsés hadakozási 's politika viseltt dolgai által birodalmát a' tengeren és szárazon messze kiterjesztette, 's az által ellenségeit megalázta, magának pedig hatalmas kűlső és otthoni barátokat szerzett, változatlan szerentséjével pedig mind a' két részt maga eránt tiszteletben 's tartózkodásban marasztotta: hanem nyájas, pallérozott, és jóltévő lévén, barátit és tisztjeit magához vonszotta; nemes és nagy lelkével mind ezeket, mind jobbágyait jobban lekötötte; a' tudományok, könyvek és tudósok eránt királyi bőkezűséggel viseltetett; Számos városát, 's az Istenek Templomait gazdagon felékesítvén a' nép szívét magának megnyerte; közjátékokat, Könyvpalotát, Oskolákat fundált; a' többek között Amasisnak az Égyiptomi (akkori időben legnagyobb tekintetű) Királynak barátja lévén, néki ajánlotta Pythagorást, hogy az, az Égyiptomi Papoktól, a' kiknél lakott akkor a' bőltsesség, idegen létére a' titkokat megtanúlhassa. Polycratesnél való létében, Anakreon, sokat használt mind néki, mind a' Számosziaknak, azt mondja Aeliánus: mellynek okát Max. Tyrius így adja elő, hogy ő Polycrates indúlatját a' Számosz' lakosi eránt szelídebbé tette, és az ő tyrannusi kevélységét a' Smerdias' szerelmével, és a' Cleobulus hajával, 's a' Bathyllus' sipjaival és a' Joniai dalokkal mérsékelte.

4 Polycratesről lásd Barnest §. 7. 8. 9. 10. 11. 12. p. 13, 14–24.

10. Ahonnan, az ő egyébaránt jószívű, és nemes elméjű Pártfogója, nem sokára őtet 5 tálentom arannyal ajándékozta meg etc. Vid. §. 10. pag. 19–20.

27. Én azt magammal el nem hitethetem, hogy 90,000 forintból álló Ajándékot egyszerre tsak dal-írásért adott volna Polycrates: a' gyönyörködtetés mellett egyéb tehetségének is kellett lenni a' nyájas Éneklőnek. Az bizonyos, hogy ő ennél a' bőlcs és nagy dolgokra termett Fejedelemnél valóságos titkos Tanátsosságot viselt.

31. Nála tartozkodott mindenkor, kivévén, néha a' hazáját Teoszt, és Sapphó kedvéért Lesbosz' szigetébe el el fordúlt. Hanem 37 esztendős korába, néhány nappal a' Polycrates' szomorú halála előtt, Hipparchus, a' Pisistratus fia, Athenae várossának Tyrannusa, ama bőlts, jo és tudós fejedelem, felindúlván az ő jo hírén, óhajtotta őtet magához: mellyet sok követség után, bizonyos és meghatározott időre, Polycratestől kinyervén, egy 50 evezős praetoria Gályát küldött Anakreonért, mellyen ez szerentsésen Athenaeba hajókázott. *Hipparchus karakterét lásd §. 31. p. 54–58.* –

35. Hipparchusnál mintegy 7 esztendeig lakott, kinek halála előtt kevéssel életének 44dik eszt. visszatért a' Hazájába, hol atyai örökségét kezéhez vette. A' városon kivűl tágas majorja volt, ahol szeretett leginkább mulatni, szemlélvén a' természet kies voltát 's a' mezőknek tsendességét; innen az Agaeum Tengerét, 's az azon elszórt Szigeteket – hasonlithatatlan! – béláthatta, itt kertészkedett, itt szüretelt, 's egyéb mezei dolgokkal tőltötte idejét, mellyeket olly édesen énekel, mintha a' Természet maga megtestesedvén, merítné önnön ajándékit, 's azoktól felvidulva, Jóniának partjain és nyelvén megszóllamlana. Itt egy rege jön elő a' kutyáról. *Vid. p. 66.*

E' két nagy Ember, Polycrates és Hipparchus, mellett, módja volt a' nyájas természetű Anakreonnak, az akkori Világ' legnagyobb lelkeivel társalkodni, barátkozni. E' két nagy Ember mellett bőségben élvén és tiszteletben eleget írhatott, 's írt is: de a' mellyeknek csak kevés része jöhetett által a' mi időnkre; a' mint azt alább bővebben előadom.

34. Minden akkoridőbeli nagy emberek őtet és az ő Munkáit különös betsben tartották. Polycratesről már szóllottam. A' többiről alább fogok említést tenni. Itt csak azt hozom elő, hogy Athenaeben, a' legditsőségesebb helyen oszlop eme-

lődött néki, még pedig a' Periclesé és ennek attyáé Xantippusé megett, kik Athenaeben leghíresebb Vezérek és Arkhonok valának. De megtisztelé e' szép elméű fiját Teosz városa is: mert a' mi akkorban a' Görög városoknál szokásban lévő jutalma volt a' Múzsák' barátinak, néki is az ő hazájában oszlopokat és állványokat tetettek, képét pénzekre verették, 's gyűrűjökön hordozták.

40. Illy tiszteletben tartatván mind a Fő Emberektől, mind az akkori szép lelkektől, mind, a' mi legritkább szerentse, tulajdon hazavárosától: életének hátralevő részét a' mezőnek kiességi, 's a' városnak múlatsági között váltogatta, most a' Muzsákkal, majd barátival, majd a' jó ásiai borral édesítvén hajló esztendeit. És ekképen a' vídám életnek 's a' szelídebb tudományoknak embere, mindenikből részt vévén, magát egyikkel is meg nem terhelvén, késő vénséget ért; 's midőn már erejének gyenge maradványit malozsa leével tengetné, egy szőllő mag a' torkán akadván, megfojtotta életének 85 esztendejében. Utóbb a' híres Tragicus Sophocles is így járt 90 esztendős korában. – Elég, hogy Anakreon nagy pompával eltemettetett a' maga hazájában Teoszban: koporsókövére tétetett a' képe és Epitaphiuma, mellyről azután sok elmefuttatást írogattak a' legnagyobb poétái Görögországnak.

[II.]

Anacreon natus est Tei, urbe Ioniae, hinc vates Teius. Quo anno? incertum. Floruit temporibus Polycratis et Hipparchi itaque circa Olymp. LXII. = A. C. DLV. Quidem ex loco Platonis in *Charmide* colligant eum ex familia Solonis fuisse; sed hoc refutavit Bayle.

Polycratesnél van a' Követekkel; elfútván Abderába.
Hipparchus gályát kűld érte; 's Oszlopot állít neki.
Ubi demum vixerit? – incertum.
Mortuus acino uvae passae. 85–88 eszt. korában.

Plato[ne] inter σοφους refer[a]tur.
(Born igyekszik megmutatni, hogy hitt Istent etc. (?!?))

Fuit longaevus. (Gleim's Liedern nach dem Anac-
Fuit magnis viris gratus. reon. FKft. 1775. 8°. Berlin.
Polycratem mitigare potuit. 1766. 8°
Hipparchus statuam (inter tales viros?) posuit.
NB. p. XVIII. Praestautur Bornius!!!
A' Régiek vízzel itták a' bort. És Anacreon is.
p. XXVIII. Hogy vesztek el? D° Mások is imitalták. p. XXIX, XXX.

Lilius Georg. Gyraldus.	Barnes.	Degen, über d. philos. des Anacr.
Fabricii Bθ. Graeca.	Baxter.	Stobaei eclog. ethic.
Vossii opp. in Fol.	+ Degen. Ném.	Lud. Christ. Crellius de eo quod in Anac-
Olaus Borrichius.	+ Wahl. Ném.	reonte venustum
Bayle.	Brieger.	est. Lipsiae etc.
Maximus Tyrius.	Tanaq. Faber.	Encyclopedii.
Robortellus de Critica.	+ Schneider.	Harlii.
Sulzer.	Jo. Corn. Pau.	Saxii onomasti.
	<...>	Prevot. Voyages

Thom. Hyde, Veter. Persar. et Parthor. et Medor. Religionis H[isto]ria. Ed. II^{da} Oxonii. 1760. in 4° mai.

Cap. 26. pag. 347.

Praedicta Epitheta omnia, propter dictam modulationem, interdum metaphorice tribuuntur *Lusciniae*, quae subinde appellari solet *Zend-Bâph*, et *Zend-Lâph*, et *Zend-Chuân*, q. d. *Zendi Recitatrix*: quae quidem Avis; propter garrulitatem, saepe etiam Persice vocatur... *Hazâr-dastân*, i. e. *Mille Historiolarum* Avis, quo nomine insinuatur eam plures in canendo Varietates et Elegantias habere, uti etiam *Luscinia* nostras *Europaea* habet: unde et apud *Scheich Saadi* vocatur... *Bulbúl Ghûyanda, Luscinia Loquax*. Ab his haud absonum est *Graecum* nomen *Philoméla*, q. d. *Melodiam Amans*. Caeterum in Oriente (ut id obiter doceam, quia *Europae* forte inauditum,) Lusciniae Rosas odorari solent, à Rosà ad Rosam volando et odorando, donec plane inebrientur et cadant, ita ut a quovis capiantur. Unde dictus *Scheich*

Saadi Persa inconstantem Amatorem eleganter comparat *Lusciniae, quae quotidie novas Rosas quaerit.* Hoc idem mihi etiam affirmavit *Abdelmessîh Mausilensis* amicus noster, *Kàs Isae* filius.

[III.]

Magazin von merkwürdigen neuen Reisebeschreibungen. Aus fremden Sprachen übersetzt und mit erläuternden Anmerkungen begleitet. (von Johann Reinhold Forster) – Mit Kupfern und Landcharten. Wien. 1792, ff. VIII^{ter} Band. Des Grafen von Ferriers-Sauveboeuf Reisen in der Türkey, Persien und Arabien während der Jahre 1782 bis 1789. – Mit Bemerkungen über die Religion, die Sitten, den Charakter und den Handel der Bewohner von diesen drey Ländern.

Comte de Ferrières Sauveboeuf voyages faites en Turquie, en Perse, 1782–89. 1790. I., II. B. 8. teutsch von Forster Berlin. 8.

W. Franklins Bemerkungen auf einer Reise von Bengalen nach Persien in den Jahren 1786 und 87. – a. d. Engl. v. J. R. Forster. Berlin, 1795.

Observations made on a tour from Bengal to Persia in the years 1786 and 1787. By William Franklin, Ensign on the Hon. Compan. Bengal Establishment, lately returned from Persia. London. 1790. 8.

pag. 222, 223.

1. NB. Schiras, die Hauptstadt von Farsistan war ehemals unter Kerim Khans Regierung sehr glänzend ist sehr volkreich. Der fruchtbare Boden umher trägt vortrefliche Früchte und den besten Wein in ganz Persien, der (=Wein) indess seinen Ruhm bey weitem nicht verdient, wenn er anders nicht eine ähnliche Veränderung erlitten hat wie der Chier, den Horaz so preist, der aber heut zu Tage sehr mittelmässig ist. Der Schiras-Wein wird aus Trauben gemacht, die fast unmerkliche Kerne haben und sehr wohlschmeckend sind. Man führt ihn stark nach Indien aus, wo er durch die Engländer mehr wegen des ungeheuren Preises, den sie darauf setzen, als wegen seiner Vortrefflichkeit, in

Ruf gekommen ist. Zu Schiras macht man auch viel Rosenessenz, welche für die vorzüglichste gilt.

pag. 242, 243.

2. NB. Die Perser, welche unter friedlichen Regierungen die gebildetste Nation in Asien wurden, haben noch jetzt Geschmack an Wissenschaften und Künsten; und in allen grossen Städten gibt es Schulen, worin die Philosophie gelehrt wird. Ihre Sprache, welche von der Provinz Farsistan, wo man sie am reinsten spricht, Farsi genannt wird, ist mit Arabisch vermischt, und klingt majestätisch. Der Dichter Sadi, dessen Grabmahl sich zu Schiras befindet, machte der Dichtkunst Ehre, und andre haben ihn mit Glück nachgeahmt, ohne in die schwülstige, den Morgenländern natürliche Schreibart zu verfallen. Eine sorgfältige Erziehung ist das Hauptverdienst der Perser etc.

3. NB. Mikor Ali Murat Khan, (a' ki egy köz Kurdi volt, és az Ispaháni Trónusra felhatolt) Mehmet Khannak, a' Masanderáni fejedelemnek, a' seregén győzedelmet nyert, ollyan örömpompa tartatódott ezen Ispahánban, hogy ahoz minden Europai pompát nem lehet hasonlítani, a' mint Sauveboeuf, a' ki szemmel látott tanú, maga mondja. A' többek közt, a' kit az utzán elől utól találtak ingyen tractálták, és Rozsavízzel lotsolták.

R. Townson Travels in Hungary, 1793. Edinb. and Lond. 1797. 8. w. M. – Voyage en Hongrie, précédé d'une description de la Ville de Vienne et des jardins impériaux de Schönbrunn; par Robert Townson; traduit de l'Anglais par le Citoyen Cantwel; enrichi de la Carte générale de la Hongrie et de dix-huit Planches. III. Tomes. A Leipzic. 1800. in 8vo – Németűl Wieland által, a' mint említi az Editeur = Theophile Mandar.

T. II. Ch. XII. p. 138, 139. Le vin de Tokay est sans contredit très-bon, mais pas assez, selon moi, pour le prix qu'il coûte. Je suis persuadé, que si ce n'était pas en faveur de la rareté, la plupart de mes compatriotes préféreraient du bon vin de Bordeaux ou de Bourgogne, qui ne coûte guéres plus d'un quart du Tokay. J'ajouterai qu'on trouve en Espagne des vins liquoreux, qui me paraissent tout aussi bons, et

qu'à moins que le Tokay ne soit très-vieux, il est beaucoup trop meilleux pour le palais d'un Anglais. Au reste, je sais qu'on ne doit pas disputer des goûts; cependant, je ne sais pas si mes bons amis de Hongrie me pardonneront d'avoir donné à cet égard à gauche: car ils sont fort prévenus en faveur de leur chére patrie et de ses productions. Etcet.

[IV.]

Homerus ex ed. Heyne: Götting. 1803. 8 Voll. 8m.
Vergilius ex ed. Heyne: Lipsiae. 1788. 4 Voll. 8m.
<Ossian. 2. Voll. 8.>
Tasso. Lond. 2 Voll. 8.
Henrias.
Milton.
Messias.

Saadii Gulistán. Persice et latine edidit Georg. Gentius. Amstel. 1651. f. – Latina Amst. 1655. 12.

Specimen Poëseos Persicae, cum praef. Revitzky. Vindobonae. 1771. 8.

Carmen Caab. Ben Zocheir et Amrilkaisii. Ed. G. J. Lette. Lugd. Bat. 1748. 4.

Taraphae Moallakat. Ed. J. J. Reiske. Lugd. Bat. 1742. 4.

Zohairi Carmen Templi Meccani foribus appensum, nunc primum ex Cod. Lejdensi Arabica editum, Latine versum, et notis illustratum, ab E. F. K. Rosenmüller. Lips. 1792. 8.

Alb. Schultens monumenta vetustissima Arabica. Lugd. Bat. 1740. 4.

Erpenii Grammatica Arabica. Lugd. Bat. 1748. 1767. ex edit. Golii. 1656. 4.

Abu Ismael Thograi. Edidit Ed. Pocock. Oxon. 1661. 8 – Jac. Golius, et Math. Anchersen. Ultrai. 1707. 8.

Ithiel Hariri. Ed. Alb. Schultens. Franequ. 1731. Lugd. Bat. 1746. 4.

Schultens Anthologia sententiarum Arabicarum. Lugd. Bat. 1772. 4.

The Moallakat, or seven Arabian Poëms wich were suspended on the Temple at Mecca, with a translation and arguments by W. Jones. Lond. 1783. 4.

[V.]

Ant. Fridr. Büsching und Wöchentliche Nachrichten von neuen Landcharten, geographischen, statist. und histor. Büchern und Sachen. Berlin. 1773. ff. 8.

III^ter Jahrgang, pag. 248. Warschau. Für die Geschichte der Gelehrsamkeit, merke ich an, dass der hiesige Buchhändler Michael Gröll, schon 1773 den zweyten Theil der Oden des Horatz, und 177[...] die Gedichte Anakreons, nach der polnischen Übersetzung des berühmten Dichter Herrn Adam Naruszevicz und Mat. Sarbiewsky, habe drucken lassen. Das Titulblatt eines jeden Buchs, ist mit den auf einer Münze zusammengesetzten Köpfen der Übersetzer, gezieret.

7. Kivonatok az *Árpádiász*hoz

[I.]

1. §. Az Áldozatokról:

A' régi pogány Magyarok mint a' Persák *lovat* áldoztak, és a' mint hihető *fejéret*: mellynek húsából *Aldumást*, vagyis szent vendégséget ütöttek. Az áldozatot az ég alatt, a' magas hegyeken ejtették meg, mint a' Persák.

Áldoztak ökröket is, és juhokat.

2. §. A' Papokról.

Papjaik vóltak, kikről azt tartották, hogy jövendőt tudnak mondani.

3. §. Az Istenről.

Egy Istent hittek, *a' világnak Alkotóját:* kit a' *napnak és tüznek példázatjában* tiszteltek, azt segítségül hívták mint a' Persák. A' *tűzet* ugyan, és a' *levegőt* 's *vízet* tisztelték, a'

földnek hymnusokat énekeltek: de egyedűl tsak az egy Nagy Istent imádták, 's néki áldoztak, könyörgöttek; kit némelly Iróink *Damasek*nek neveznek. Ez a' név is Isten a' Chaldeai Esta, Persa Isdan, Görög hestia, hestie, histie névvel egy eredetű, 's örök tüzet, Isten tüzet vagy tüz Istent jelent. Az avarok Kagánja is igy átkozódik: hogy ha ő a' Rómaiakkal tett kötést megrontja, őtet és az ő népét a' fegyver eméssze meg, az ég és az (Deus Ignis, qui in coelo est) égen lévő tüz Isten, szakadjon reájok. –

4. A' bálványokról, templomokról.

Semmiféle bálványt, és templomot nem tartottak, hanem *vide supra.*

5. Az esküvésről.

Megmetszvén késsel vagy karddal a' testeket, véreket egy edénybe öntötték, és azt mondották, hogy a' ki a' hitet megszegi, annak vére úgy öntessék ki mint most az övék. A' Scythák is így tselekedtek, de bort is elegyítettek a' vér közé, és azután dárdájokat, nyilaikat, baltájokat kardjokat az edénybe mártván, megitták; nem tsak magok pedig, hanem a' társak közűl is a' főbbek. Igy tettek a' Medusok is, a' Kúnok is, a' kik azon feljúl egy kutyát szoktak a' két fél között elfuttatni, a' mellyet kardjaikkal öszvedarabolván azt mondották, hogy úgy vesszék el az, a' ki a' frígyet megrontja.

[II.]

Muszka Krónikák.
Nestor. 84.
Anonymus. 87. 94. 95.
Const. Porphyr. 90. 99.
+Abulgazi. 91. 92. 94.
+Schlőtzer. 90.
Turótzi 94. 95.
<Anonymus 94.>
Desericius 95.
Plancarpinus 96.
Rubruquis 96.
Aen. Sylvius. 97.

Bonfinius. 98.
Piccolomini 100.
Schall. 101.

Magyarok neve.
Hungarus.
Ugrus, Ungrus, Ingrus.
Wengri.
ουγγροι; τορκοι.
Magyar. Const. 94.
Hungarus nem jól írják.
Mazar.
Matsar. Madsar.
<Schlőtzer>
<Theo>
Τουρκοι, Theophyl. 69.

Asiai historiájok.
pag. 87.
Álmus historiája. p. 85. 86.

Nestor: Muszka Országban Kijovin mellett túl mentek a' Carpaton.
Anonym. Az Etel vizén általjöttek Russiának Suszdal nevű tartom, keresztűl mentek Russián Kyovinig, a' Dniper vizén, onnan Ladomeriába, onnan Halitziába általjöttek a' Carp. – NB. Dentumoger túl a' Volgán.
Const. A' Pátzinatziták laktak az Atel és Gáth folyóvizei mellett, vélek határosok a' Magyarok. És még a' X században a Napnyúg. Magyarok a' Napkeleti = Ásiai Magyarokkal az edgyességet f.tartották, a' midőn kereskedők által azoknak izenni szoktak; és ugyan azok által feleletet is vettek, sőt őket meg is látogatták.
Abulg. A' Baskirokkal szomszédoknak tartja, és azt mondja, hogy laktak a' Tanais, Volga és Ural mellett. És hogy az említett folyóvizeknél Astrachanba egy Kuma nevü folyóvíznél, melly a' Caucasus szomszédságába foly és a' Casp. Tengerébe megy, van egy kevés nyoma, melly még ma is Madsarnak, azaz Magyarnak neveztetik.

85 Schlötzer: Legjobban fellehet venni az ő Mappájából, hol Magyariát túl teszi a' Volgán, a' Pátzinatzitáknak, kiket a' Casp. felibe helyheztet, felibe, Északra.
Turótzi: Scythiának egy részét nevezi 1. Bascardiának, 2. Dentiának, 3. Magariának.

8. Kivonat a *Debretzen krónikájá*hoz

Barta Boldisár. *Notár.*
Melius. 1570. *Pap.*
István Deák.
Székely Antal. *Nyíri Pajkos.*
Portörő Jakab.
Borzán Gáspár.
Botskai. Fejed.
Csongrádi János.
Torma Miklós.
10 Pente Máté.
Túri Szabó Péter.
Tóth Lőrintz.
Mike Pál. *Bíró.*
Putnoki János *Pap.*
15 Szegedi János *Pap.*
Juhos Ferentz. *Bíró.*
Batsó János. *Biró.*
Zólyomi Dávid. *G[ene]ralis.*
Garázda György (?)
20 Kádas András.
Fekete István. *Biró.*
Csaholy Mihály.
Somogyi Mih.
Hodosi János.
25 Szokolay István. *Professor.*
Vátzi András. *Tractus Senior.*
Kerekes Mihály. *Biró.*
Ferentzi Péter.
N. Dobozi István. *Bíró.*
30 Szabó István.
Beretzk Márton.

Újfalvi. *Schola Mester.*
Czeglédi István.
Csalánosi István.
Ignátz András.
Csóka Péter.
Hegyesi Nagy Péter.
Baik András.
Mahumet *N. Vezér.* 1658.
Király János.
Szabó Dániel.
Dúl Mátyás.
Kádár István. *Vitéz.*
Fráter Pál, *Rákótzi Kapitánja.*
Ebeni István. *D° D°*
Jantó, *Ónodi Kapit.*
Nagy Pál. *Rákotzi Kap.*
Péter Gáspár.
Pataki Albert.
Sólyom István.
Szilágyi Szabó János.
Vígkedvű Mihály. *Bíró.*
Haller Gábor. *Váradi Kap.*
Barcsai Ákos. *Fejedelem.*
Sejdi. *Tömösvári Basa.*

Csapó Úttza.
Czegléd. U.
Piatz. U.
Várad. U.
Miklós. U.
Nagy Templom.
Nagy Harang.
Kastély.
Nyíri Pajkos.
Helv. Conf.
Synodus.
Melius Könyve. 1570.
Tatárjárás.
Tűz inscriptio (?) 1640.
Takáts Ház égése.
Péterfija U.

Varga U.
Burgundia U.
Füleki katonák (?)
Murányi tömlötz.
Kis Csapó U.
Szappanos U.
Olajos U.
Kalendariom. 1598.
Lengyel had. 1657.
Makovitz.
NB. Vicem pro vice etc. (?)
Majtiny (ubi?)
SzMihályi Synodus.

1564. Tűz.
– Nagy Templom.
1565. Nyíri Pajkos.
– Kastély dúlás.
1567. Synodus.
– Helv. Conf.
1570. Melius Könyve.
1580. Tűz.
1585. Éhség: döghalál.
1594. Tatár kiüt Husztnál.
1598. Váradot vijja a' Török.
1604. A' Német sattzol.
– Diószegnél rosszúl jár.
– Botskai Tokaj körűl.
1617. Cpolyba küld etc. a' Császárhoz.
1623. Tűz.
1626. Templom épűl.
1628. – felépűl.
1631. Zolyomi quártélyozik.
1638. Nagy Harang.
1640. Tűz.
1642. Veres Torony.
1644. Rákótzi megy Ausztriára.
1648. Scholabéli Zendűlés.
1656. Tűz.
1657. Rákótzi a' Lengyelek ellen.
– Scholabéli Zendűlés.

– Lengyel elől való futás.
1658. Lippai Győzed. a' Magyar. a Törökökre.
– Fő Vezér Jenő alá jön.
– Tatárjárás. Kádár idejében.
– Deretskei csata a' Magyarokkal.
– Rákótzi Hadi Insurrect. Debretzenben.
– Jenőt a' N.Vezérnek feladják.
1659. Rákótzi bajai. Bartsai dolgai.
1660. Sejdi kegyetlenségei.
– Erdélyi Győzedelme.
– Németek Tokajnál.
– Ali Basa megszállja 's megveszi Váradot.
1661. Ali B. fejét véteti Sejdi Bnak.
– Kemény János hada Bartsai ellen.
– Montecuculi Székelyhidat megerőssíti.
– A' Tatárok Piskoltnál rablanak.
– A' Német Tábor megszáll a' Harangodon.
– Kemény' hadai quártélyoznak Debretzenben.
1662. Conscribáltat a' Török Cs.
– Huszain Basa kerítteti Váradot.
– a' magyarokkal való tsatája Pályinál.
1663. A' Nagy Vezér (?) Szekszárdnál.
– a' Tatár Kán fia Debretzennél táboroz.
– Kénán Basa kerítteti Váradot.
– Érsek Újvárt megveszi a' Török.
1664. Kutsuk Basa táborozási a' Fővezérrel.
– Váradot a' Magyarok felprédálják.
– A' Nagyvezér békeségről traktál a' Német Csász[ár]ral.

Szovát.
Jenő ?
Potsaji Híd.
Újfalu.
Dorog.
Partium.
Esztár.
Konyár.
Hentzida.
Gáborján.
Péterszeg.
Hatvan Utsza.

Tótzó.
Deretske.
Zsáka.
Szerents.
Szent Miklós. (??)
Szarvasi híd.
Fegyvernek.
Köszily = Kössüly F.v.
Basa halom. *(Sejdi)*
Kálló.
Majtin.
Fekete Bátor.
Nagy Marja.
Újtornyot megüti a' Menkő.
Piskólt.
Mi volt a' Birság?
Pályi.
Keddi vásár.
Sarampló fa. (?)

Dobozi *Biró. 1660.*
Sejdi *Mehmet Budai Basa.*
Bitzó István.
Barkótzi. *Kapitány.*
Gyulai. *Váradi Kapitán.*
Budaházi Gábor. *K.*
Herpay György.
Komáromi György. *Pap.*
Báthori Mihály. *Pap.*
Tornay Istv. *Superintendens.*
Nográdi Mátyás. *Pap.*
Tatár Demeter.
Kormán György.
Fodor Tamás.
Szappanos Dávid.
Péter Gáspár.
Király János.
Sólyom István.
Hentes István.
Baik Mihály.
Csóka Péter

Szeles István.
Szabó György.
Domokos András.
Szabó Dániel.
Cselődi Lukáts.
Fóris Szűts András.
Nyüvedi István.

Bíró Dobozi Istv. Registrumában.
Budai, Egri, Szolnoki Basák (?) 1658.
FőVezér 1658.
Kurtányok. (?)
Tarha.
Csaúz (?)
Kaputsi Basa. (Quid?)
Dobozi és Bitzó: *NB.* Atyafijak?
Bulyök Basa. (?)
Tihaja. (?) – Tatárok' Előljárója.
Szolnoki Ispány.
Cserkeszek.
Piri Basa ?
Béék (?)
Ága.
Két Oláh ország = Valachia és Moldavia.
Fő Jel Aga.
Murza.
Longis Posztó (quid?)
Bíró Erdődi János Registromában.
Pribékek (?)
Péntekhely és Olaszi = Útzák Váradon.
Szent Jóbi Vár.
Kutsuk *Basa Váradon.*
Huszain Aga.
Boldvai Márton Sz.hidi Komandans.
Volphgangus Fridericus Cob. Szakmári Német Comandans.
Nádudvari Benedek.

Baik András, *vagy: Balyik.*
Kápolnási János.
Ali Basa. G[ene]ralis.
Súgó Péter.

Oláh István.
Szappanos Tőkés Tamás.
Ismael Basa.
Szinán *Basa Váradon.*
Piri Basa.
Sultán Sulimán alatt hódolt először a' Város.
Huszain *Basa Váradon.*
Szűts Márton.
Erdődi János. *Bíró.*
Varga Mihály.
Pataki Pál.
Villás Pál.
Tar István.
Bojti Benedek.
Sági György.
Lakatos Péter.
Kolosvári Mihály.
Jóna István.
Rigó Lőrintz.
Kabai István.
Nagy György.
I'sa Péter.
Csatári Bálint.
Kénán *Basa Váradon.*
Dabisa Valachiae Vajvod.
Johannes Baptista Székelyhídi Commandans.

Hedera.
Laurus.
Syringa.
Viola.

Phytanthoza Iconographia, sive Conspectus aliquot millium a' I. Gu. Weinmanno collectarum Plantarum Arbor. etc. cum eorundum nnib. characteribus Specibus et Descriptionibus cum usu Medico Pharmaecutico etc. Latine et Germ. per Ambros Car. Bielerum. Ratisbonae. 1737–1745. Cum figg. ad vivum illuminatis. IV. Voll. in Fol. m.

Laurus T. II. p. 175. Lorbeerbaum.
Hedera-arborea T. II. p. 188. Δαφνη

Epheu, Eppich, Baumwinde. Bay-tree, Laurel-tree.
Κιββοζ, Κιλλοζ, Κιξξοζ.
The ivy-tree. Lauret.
Eda, Yedra, Hedera. Lauro, Lauriero
Lella. Edera. Laurier.
Lierre arborée. Lauries, Laurus-boom.
Klimm-op-Boom-veyl.

Csapó Jós. Magyar Kert.
Molnár Ján. Könyvház.
Lippai J. Posoni kertéb.
Cellarius. Legújabb.
Mátyus. Diaetet.

Herbarium Blackwellianum, emendatum et auctum, i. e. Elis. Blackwell Collectio Stirpium, quae in Pharmacopoliis ad Medicum usum asservantum, quarum. Descriptio et vires ex Anglico idiomate in Latinum conversae sistuntor, et probatis Botanicorum nnib. illustrantur Centuriae v. Norimbergae 1757–1765. Cum figg. illuminatis V. Voll. in Fol.

T. III. p. 92.
HEDERA <...>
Angl. Ivis; Ivi.
Belg. Veil; Clif.
Bohem. Brectom.
Hung. Folyó borostyán.
Germ. Aeppich.
NB. Hedera Indica, <...> Quinquafoliata, Canadensis, Vitis Hederaeat, Convolvulus, Vitis S-folia, Hedera terrestris= Glechoma Hederaeat.
T. III. p. 237.
LAURUS. *Hisp.* Laurel.
Bohem. et Polon. Bobek.
Moscovitz. Bobkowin Drewo.
Vide Notum

10. Kivonat a Linné-fordításhoz

[XXI.]

800

L. Gibba.
L. Polyrrhiza. } Vizi lentse, béka lentse B. 41.

Typha Pálka.
T. Latifolia buzgány fű, Káka bot. Baka.
T. Palustris Háporja.
Coix Lacryma Sz. Jób kölesse. B. 42.
Coix Vulpina. Kaszabántó Motsári Sás. B. Sáté. 43.
B. Alba Nyirfa. 48.
Bet. Alnus Eger fa. 49.
Bux. Semper virens, Puszpáng fa és tsemete.
V. Pilulifera, Gombotsás v. szümőltsös tsalán.
U. urens, U. dioica } tsalán { apró / nagyobb igen tsípő.
M. alba. fejér eperj fa. 51.
M. nigra. fekete eperj fa.
X. Strumarium Deák mogyoro Diszno bojtorján Koldus tetű.
Szamár lapu. B. 52.
A. Blitum, Kerti ester-paréj. 54.
A. Cruentus. Bársony paréj veress paréj. B.
A. Caudatus Bársony virág. B.
M. Spicatum. Vizi kapor. B. 56.
S. Sagittifolia. Nyilfű. vizi nyil. B.
P. Sangvisorba. Vér állitó fű. B. 57.
Q. Ilex. Tőlgy fa. 58.
Q. Robur. Tser fa. Tölgy fa.
Q. Cerris kitsiny belü Tserfa Tzerefa. B.
J. Regia Diofa Var. ló v. tökös dio. Gyenge hajú dio. Késői dio.
F. Castanea Gesztenye fa. 59.
F. Silvatica Bik fa.
C. Betulus Gyertyán fa.
C. Avellana. Mogyoró fa Var. fejér, p<...>ej.
C. Colurna, Török mogyoró fa.
P. Silvestris fenyő fa. 60.

P. Pinea, szelid Fenyő. B.
P. Taeda Fekete Fenyő.
P. Cembra Cirbér Fenyő.
P. Cedrus Czédrus fa.
P. Laryx, Terpentinás veress fenyő Lezóri
P. Picea fejér Fenyő. Lútz v. keresztes v. szurkos fenyő.
P. Abies veress fenyő, Jegenye fenyő. 61.
Th. Occidentalis Élet fája.
C. Sempervirens. Török v. olasz, v. vad Tziprus fa.
C. Cascarilla Kaskarilla. B. 63.
C. Lacciferum Latka fa. B. 64.
R. Communis Nagy Sár fű, Tsuda fű Öt ujjú fű. B. 65.
M. Balsamina Momortika. In eresztő fű Balsamina. B. 68.
M. Elaterium. Vad Ugorka Havasi Ugorka. B.
C. Lagenaria Lopó tök
C. Pepo Disznó tök Var. Uri tök Dopletz Linka Tinka.
C. verrucosa Sár tök. B. 69.
C. Melópepó Koronás tök Ervári Dinnye
C. Citrullus Görög dinnye.
C. Colocynthis keserű sár tök, Török sár tök. B.
C. Melo Sárga Dinnye
C. Dudaim Dudaim Dinnye.
C. Sativus Ugorka.
C. Anguinus Kigyó v. korbáts Ugorka Féltsinges Ugorka.
B. Alba Földi tök.

XXII.

S. Triandra, Közöns. Fűzfa. 79.
S. Pentandra, Veress fűz fa.
S. Purpurea Tsigoja-fűz.
S. Viminalis Rekettye fa, Kender fűz. Kötő fűz. 80.
S. Alba. Fejér fűzfa.
V. Album. Fa gyöngy. 83.
P. vera. Pisztatzia dio. 84.
P. terebinthus, Terpentina fa. B.
P. Lentiscus. Mastiksfa. B.
S. oleracea Zöld paréj. Spinát. Kerti laboda. 86.
C. sativa. Szelid és Vad kender.
H. Lupulus Komló.
S. aspera Szúrós levelű fel folyó. B. 87.

S. Sarsa parilla. B. Szártsa gyökér. B.
S. China. Kina gyökér. B.
P. alba Fejér nyárfa Jegenye fa. 89.
P. tremula. Reszkető levelű nyárfa.
P. Nigra Fekete Nyárfa.
Rh. rosea Rósa gyökér. Olasz rósa. B.
M. annua Haslágyito. Szél fű. Disznó paréj. B. 90.
H. morsus ranae Vizi kapotnyak. B.
M. cocculus Hal maszlag. B. 92.
J. thurifera Temjén fa. 94.
J. sabina Tzipros fenyő.
J. communis Gyalog fenyő. Fenyő bokor. Bors-fenyő. Töviskes apro fenyő.
J. Lycina Temjén fa. B. 95.
T. baccata Tisza fa. Tisza fenyő. Ternyő fenyő. 95.
R. Aculeatus Egér tövis. Pésma kóró. B. 96.
R. Hypoglossum Bájfű. Török fű. Nyak tsap fű. Ló nyelvű fű, Pera fű. B. 90.

XXIII.

900
M. Paradisiaca Paraditsomi fige. 2.
V. album, Fejér Hunyor. Prüsszentő, fejér zászpa, Ördög rakollya. B.
A. Schoenantus. Teve káka. 4.
H. Bicolor. Tatár köles. 5.
Hol. sorgum Indiai v. olasz köles. Tzirköles. Tzirok. B.
Aegilops Héla 7.
V. Cruciata Sérvés fű. Kereszt fű. B. 8.
P. Officinalis Fal fű. B.
A. Rosea Laboda eper. 9.
A. hortensis Laboda paréj. *Vagy Pallida.* Bétsi-Paréj. *Kubra.* Veress Paréj. Német Paréj.
A. Patula Úti laboda. B.
A. Pseudoplatanus Jávor fa. 11.
A. Campestre Fodor jávor. Juhar v. Ihar fa. 12.
M. nilotica, Egyiptomi Akátz fa. B. 17.
F. excelsior, Seb v. Kőrös fa. 18.
C. Siliqua Sz. János kenyere. 21.
F. Carica Fige fa.

E. arvense, Teritő fű. Ló fark fű. Tálmosó fű. Kannamosó. B. 25.
E. fluviatile, réti v. vízi tálmosó fű, békarokka, nagy fentő, vízi ló fark fű.
E. Hiemale kanna mosó vagy súrló, vagy simító, vagy telelő tálmosó fű.
O. vulgatum. Kigyó nyelvű fű. B. Sz. György fű. B. 26.
O. Lunaria, Hold ruta. Kis hold fű. B. Lúd rettentő. 27.
A. scolopendrium, Szarvas nyelvű fű. B. 32.
A. Cetarachum. Kis lép fű. B. 33.
A. ruta muraria, Kövi ruta. B.
A. adianthum nigrum, Feketéllő Árva leány haj. B. 34.
P. Vulgare, Erdei édes v. vad édes vagy Angyal, v. Sz. János gyökér, kő méz, édes paprág gyökér. 35.
P. felix mas } Paprágy, Páfrán, Perje, Ördög borda. 37.
P. felix femina }
A. Capillus Veneris Venus haja. 40.
Trichomanes. Bojtor fű. 41.
L. clavatum. Földön fojó fenyő vagy moh. 42.
L. selagum Serke fű, részeg györgy fű. B. 43.
Schagrium Égő gyepű moh. 44.
P. commune, aranyos paprad. arany üstök. 46.
Mnium. Tsillagos moh.
Brium Gombás moh. 47.
Hypnum Ágas moh. 49.
M. Polymorpha Kövi máj fű. B. 55.
L. Pulmonarius Tüdő moh, Fái tüdő fű gálna fű. 60.
L. Caninus, Földi moh, hamu szinű, v. szeles, szűrke levelű, földi moh. 61.
L. Plicatus. Szakállas fai moh. 64.
C. rivularis. vizi fonal, 72.
A. Cantarellus. Róka Gomba. Sárga varganya. 74.
A. integer Ur gomba.
A. muscarius légy ölő v. méreg gomba.
A. deliciosus Tövis ally gomba. 75.
A. Lactifluus. Kenyér gomba v. Galotza etc.
A. Piperatus Galambitza Keserű Gomba.
A. Compestris Tseperke gomba.

A. Georgii Sz György gomba.
A. Violaceus Kék hátú gomba. B.
A. Cinnamomeus Kék fű gomba.
A. equestris Lovas vagy Preszker gomba v. Ur.
A. fimetarius, ganéj vagy bagoj gomba. 76.
B. Igniarius Tapló gomba. 77.
B. Svaveolens Fűzfa gomba.
B. Bovinus Disznó v. Tinó vagy Medve orrú vagy Hirip gomba. 78.
B. Subsquamosus Fai v. tőke v. Pisztritz gomba.
Főző gomba.
H. Imbricatum Tövisses Hasú gomba.
Ph. esculentus, Süveg v. Kutsma gomba.
Fekete v. szömörtsök gomba.
Ph. Impudicus Büdös süveges gomba. 79.
P Lentifera. Köböl v. Kis lentsés gomba.
P. Auricula Bodza-fa-gomba. 79.
C. Coralloides } béka gomba ketske gomba Klaris gomba. 80.
C. fastigiata }
L. Tuber Szarvas gomba.
L. Cervinum Szarvas gomba.
L. bovista et sqq. Pöfeteg fekete por gomba.
B. flabelliformis Bortermő Palma. 84.
C. Nucifera, Kókus Pálma. 85.
Ph. dactylifera Pálma fa.
A. Catechu Kateku B. 86.

1000

KÖNYVKIJEGYZÉSEK

Címjegyzékek

11. Matematikai, régiségtani könyvek címjegyzéke

35.
β. Graecae. Lamb. Bos. Antiquitatum Graecarum, praecipue Atticarum descriptio. Franeq. 1714. 12. et Lips. 1749. 8.

36.
γ. Hebraicae. Conr. Ikenii Antiquitates Hebraicae. ed. III. Brem. 1741. 8.

37.
δ. Christianae. Sig. Iac. Baumgarten primae lineae breviarii Antiquitatum Christianarum, Hal. 1743. 8.

38.
ε. Genealogia. Iac. Wilh. Imhoffii notitia sacri Romani Germanici imperii Procerum. Tubingae. 1732. 1734. Partes II. Fol. Quam editionem procuravit Koelerus, qui etiam plerorumque Europae regnorum genealogiam contexuit. Antea ed. ibid. 1699. F.

45.
*Ad philosophiae praemitt. MATHESIS.

46.
Andr. Segneri cursus Mathematicus. Tomi I–IV. Halae Magd. 1756–1763. 8. – Aut –

Huc pertinent etiam – Tabl. Sinuum et Tangentium, quae quidem saepius, sed maxima cura et solito longe auctiores a Sherwin et Gardiner, Lond. 1742. editae sunt.

12. Politikai, filozófiai könyvek címjegyzéke

Const. de la Republ. Française. L'an 3 de la Repub. (September. 1795.) – 1795. in 12.

Originalbriefe unglücklicher Menschen, als Beyträge zur Geschichte des menschlichen Elendes den Freunden der Menschheit geweiht von den Hofrath von Eckartshausen. München. 1789. 8. – In aversa huius libri pagina

Motto:

Jusqu' à quand grand Dieu! verrai je ma Patrie
D' une part èclairée, et de l'autre abrûtie! –
Code. de la Nature.

Erzählungen zum Vergnügen und zur Seelenbildung. – Geschrieben von dem Hofrath Eckartshausen. – München. 1786. 8.

Die Glückliche Nation, oder Der Staat von Felizien. – Ein Muster der vollkommensten Freyheit unter der unbedingten Herrschaft der Gesetze. – Aus dem Französischen. – Leipzig. 1794. II Th. 8.

Immanuelis Kantii opera ad Philosophiam Critisam latina vertit Fredericus Gottlob Born. – Lipsiae 1797. II, vel plane etiam voll. 8. m.

13. Teológiai könyvek címjegyzéke

Exegesis Libri Secundi Medullae Amesianae, in qua quantum ad obgervantiam erga Deum attinet, quicquid in Sacro sancta Theologia reperitur secreti et ardui, quicquid in Schola continentur orthodoxi et obscuri, quicquid ab hodiernis haereticis vocatur in controversiam, id fere totum, per quaes-

tiones, objectiones, responsiones, ita explicatur, ut Sacro sanctae Theologiae cultoribus, praecipue disputaturis, et concionaturis, commodissime inservire queat. Studio *Georgii Martonfalvi*, Transylvani, Sacro sanctae Theologiae Doctoris, ejusdem facultatis, sacrorum Bibliorum, et Logicae in Illustri Schola Debrecina Professoris ordinarii, *Debrecini* apud Georgium P. Karancsi. *1675. 12.*° *) Dedicatio curiosa. p. 1237.

Exegesis Libri Primi. etc. 1670. 12° pag. 1154. Dedic. curios.

Sam. Bocharti Hierozoici, seu de Animalibus S. Scripturae Compendium Duas in partes divisium. Quarum Prior IV. Libris Animalia in genere. Quadrupedes domesticas. Feras. Oviparas. Posterior VI. Libris, Aves mundas. Immundas. Serpentes. Insecta. Aquatica. Fabulosa animalia, pandit. A *Stephano M. Vecsei* Ungaro in emolumentum Reipublicae Literariae adornatum. Accessêre ad calcem. Succincta in Prophetiam Obadiae Paraphrasis. Theses in illustriores Parabolas, Evang. D. Matthaei, et Lucae: ut et in Epistolam Cathol. D. Judae Apostoli, et S. Apocalypsin: duplici cum Indicae, uno Capitum, altero Locorum S. Scripturae. Franequerae. 1690. 4° pag. 287, & 165.

**Dedicatio ad Principem Apaffi, St: Dobozy etc. Gratulatoria Epistola Professorum Hollandiae.*

Tuba Sanctuarii, Num. 10, 9. Mich. 1, 2. Arcana Sanctitatis Dei, quae in Oeconomia Foederis, Graticae, Jehova Sanctus ille Israelis Esa. 5, 19. 12:6. 17, 7. a principio Mundi circa peccata, tremendis monumentis declaravit Propalans. Clarigatore (Esa. 58, 1. Ezech. 33, 2–6) Paulo Gyöngyössi, Illust. Eccl. Angl. Presbytero, SS. Th. D. et Prof. Ord. p. t. Vener. Facultatis Theol. Viadrinae Decano. A. D. 1736. Francofurti et Viadrum. 8° pag. 138.

Dedicatio ad Sam. Lib. Baron. de Cocceji. – In fine operis pag ult. quaedam ad vitam. Auctoris pertinentia.

14. Dalok kezdősorai

Beh tsendes élete,
Bús Szívem' sebeit ha számlálom
Bús Szívem' Öröme mit habozol
Zefir a' vad Liget mellett
Búmat gondomat
Szívemenn nints Lárva
Ártatlan Vígasság mit vétettem
Jaj mint jártam eggy szerentsétlen estve
Mi hasznát vettem
Míg súgva kovályog az Estveli szél
Nints szebb vígság mint eggy mást szeretni

Kijegyzések

15. Kijegyzések fordításokkal

(Casp. Barlaei Poëmata. Lugd. Bat. 1631. 12.)

pag. 399.

Difficile est Satyram non scribere desipit orbis,
Materies Satyrae plurima quisque sumus.

De Salomone vid. Jo. Fr. Buddei. Introd. ad Hist. Philosophiae Ebraeor. Halae. 1720. 8. §. XIV.

A' Méh és a' Pillangó.

Es wundert dich, dass ein so garstig Ding,
Als eine Raupe ist, zum schönsten Schmetterling
In wenig Wachen wird; – mich wundert's nicht.
Denn wiss', auch manche Schöne kriecht
Als Raupe morgens aus dem Bette,
Und Kömmt als Schmetterling von ihrer Toialette.
Blumauer im Wiener Musenalmanach. 1783.

A' Hazug Epitaph.

Gyűljön eggyüvé a' mit a' Novellisták és a' Prokátorok hazudtak és tsalárdkodtak még a' tsak kevés lesz, ha *Laeliust* meg gondoljuk. Menj Utazó 's ne hidj néki, mert Quis credat post tot fidei documenta sinistrae Confictam non hinc adsimulare necem? *Goldoni.*

Tornata a Menela l' ingiusta Elenca,
Dicea, di pianto, e di vergogna piena:
Ben fu rapita esta terrena Salnia:
Ma sempre, il Cielo il sa, resto tua l' Alma.
Ed egli: io il credo ben: ma non celarte,
Mi lasciasti di te la peggior parte.

Luigi Alamanni, Tomo II. Parte II. apud Franc. Xaver. Quadrium. – Transt. Germ. Hagedorn. et lat. St. Lud. Zimanius.

Ci gît un très-grand Personnage,
Qui fut d'un illustre lignage,
Qui posseda mille Vertus;
Qui ne trompa jamais, qui fut toujours fort sage;
Je n'en dirai pas davantage,
C'est trop mentir pour cent ècus.
Amusemens philologiques. Tom. II. p. 141.

In auctores praenumerationem urgentes.

Odi Vinicolas, redimendum obtrudere museum Consvetes, quod adhuc preba nec ipsa bibunt.

Fillis Monumentuma.

Ezt a' Statuát tettem néki, bár tsak magam lehettem vólna azzá!

16. Kijegyzés Ányos Páltól és Rousseau-tól

NB. A' Krimiai Magyarokról jeles egy jegyzését olvashatni Ányosnak, a' *Magyar Minerva' I^{ö} Dar. pag. 154.*

Rousseau de son Caractere, dans la II Lettre à M^{r} le Président de Malesherbes. – Montmorency, le 12 Janvier, 1762.

Une âme paresseuse qui s'effraye de tout soin, un tempérament ardent, bilieux, facile à s'affecter, et sensible à l'excés à tout ce qui l'affecte, semblent ne pouvoir s'allier dans le même *caractère;* et ces deux contraires composent pourtant le fond du *Mien.* –

„Ruhm und Ruh!!"

17. Kijegyzés Apuleius *Apológiá*jából

L. Apulejus in Apologia.

Hic illud etiam reprehendi animadvertisti, quod, quum aliis nominibus pueri vocentur, ego eos Charinum et Critiam appellitarim. Eadem igitur opera accusent C. Catullum,

quod Lesbiam pro Clodia nominavit: et Ticidam similiter, quod, quae Metella erat Perillam scripserit: et Propertium, qui Cynthiam dicat, Hostium dissimulat: et Tibullum, quod ei sit Plania in animo, Delia in versu.

18. Kijegyzés Decsy Sámuel *Almanach*jából

Pullay Antal, a' Fels. Banalis Táblának Assessora.
Kölösvig István, Csasmai Fő Esperes.
Póka Taddeus, Várasdi Fő Esperes.
Ráffay Imre Károly, Triszkey Apátúr.
Vöri Imre, Kir. Iskoláknak Gondviselője.
Csasmai [K...]
Ráffay Ferentz Xaver, Podborjai Apátúr.
Korvaly György.

19. Kijegyzés Girtannertől

Historische Nachrichten und Politische Betrachtungen über die Französische Revolution von Christoph Girtanner. Berlin 1792 in 8 Bänden.

Erster Band. pag. 4.

Despotische Druck macht stille und ernsthaft. Wer hart gedrückt ist, wem der Gram am Herzen nagt, der lacht nicht, und scherzt nicht! –

pag. 7. – eher möglich wäre, den Lauf eines Flusses aufzuhalten, als den gesprächigen Frankreichern die Zunge zu binden. –

pag. 9. *Pelisson* ein berühmter Gefangener, gelangte endlich eine Spinne – Sie war der Gegenstand seiner zärtlichsten Zuneigung, weil sie das einzige Geschöpf um ihn her war. Unvermuthet kömmt der Gefangenwärter herein, und findet den Gefangenen im Gespräche mit seiner geliebten Spinne. Mit großer Kaltblütigkeit ergreift jener das kleine Insekt, wirft es auf die Erde, und zerquetscht es mit dem Fuße.

pag. 10. Auch *la Túde* ein leichtsinniger Jüngling, weil er Verse gegen Maitresse des Königs, Pompadur geschrieben hat, 35 Jahre mußte er gefangen im Gefängniß überleben – Er hatte jung Leben ... gemacht.

20. Kijegyzés Knigge magyar fordításából

Nem kevés betstelenségére válik időnknek az, hogy a' jó írókról 's általjában mindenekről, a' kik magoknak hírt nevet szereznek, annyira szokás mindenféle kissebbítő híreket, apró történetetskéket írni, beszéllni 's terjeszteni. Hogy az ollyan, a' maga hazájában nem kedves, és el is mellőztetik, az nincsen az emberi dolgoknak rendén kivűl; de azon kivűl erkőltsi characterét is irígységből gyanússá tenni, ez kegyetlenség. –

Knigge, az emberekkel való társalkodásról. Győr. 1798. 8. 3dik Kötet. 5dik Rész. §. 2. pag. 80.

Idézetek

21. Blumauer-idézet

Gedichte von Blumauer. Wien. 1787. 2 B. 8.
Die letzten Worte eines Sterbenden.
Nach französischen. 1 B. p. 69.

Nackt ward ich zur Welt geboren,
Nackt scharrt man in's Grab mich ein:
Also hab ich durch mein Seyn
Nichts gewonnen, nichts verlohren.

22. Enniusnak tulajdonított idézet

Vos etenim juvenes animos geritis muliebrem
Illa virago viri. *Ennius.*

23. Guarini-idézetek

Lasso! non val ascondersi, ch'omai
Conosco i signi, che'l mio cor addita
De l'antica ferita;
Et è gran tempo pur, ch'io la saldai:
Ah, che piaga d'amor non sana mai.

Madrig. CXI. Guarini.

Deh! perche non poss'io con noui ingegi
Donna di lei formar viua, e non cruda,
Con'altri già poteo d'un freddo marmo.

Sonet. V. Guarini.

24. Lükophronidész-idézet

Οὔτε παιδος ἄρρενος,
Οὔτε παρθένον τῶν χρυσοφόρων
Οὔτε γυναικῶν βαθυκόλπων,
Καλὸν τὸ πρόσωπον,
Ἀλλὰ κόσμιον πεφύκει,
Ἡ γὰρ ἀιδὼς ἄνθος ἐπισπείρει.

Lücophronides apud Athenaeum. L. XIII.

25. Ovidius-idézet

Vatibus Aoniis faciles estote puellae
Numen inest illis Pieridesque favent.
Ovid. ars. am. 3.

26. Propertius-idézet

Pecunia

Sollicitae resonans tu Caussa pecunia vitae es
Per te immaturum mortis adimus iter.

KÖNYVBEJEGYZÉSEK

Bejegyzések és névjegyek

27. Bejegyzések és széljegyzetek Pope: *Essai sur l'homme* című művében

[I. Könyvészeti bejegyzés (a kolligátum előzéklapján)]

Titulus Editionis a Strasbourg 1762

Essai
sur
L'HOMME.
Poëme Philosophique
par
ALEXANDER POPE
en
cinq Langues,
savoir:
Anglois, Latin, Italien, François et Allemand

Titulus Anglicus

Essay on MAN by Alexander Pope Esquire.

Titulus Latinus

Alexandri Pope Equitis Anglicani et Poetae incomparabilis Commendatio poëtica de Homine ex Anglico Idioma ... Latinum translata et Carmine ne toto expressa per Jo. Joach. Gottlob. *Am-en-de* Theologiae Doctorem et Antistitem Sacrorum apud Dresenenses.

Titulus Italicus

Saggio sull'UOMO del Sig. Alessandro Pope Tradotto dall'anglese dal. Sig. Gio. Castiglione Professore de Matematica nell'universita di Utrechti.

Titulus Gallicus

Essai sur l'Homme Poeme Philosophique de Mr. Alexandre Pope. Traduit de l'Anglois par Mr. l'Abbé du Resnel membre de l'Academie des Inscriptions et belles lettres.

Titulus Germanicus

Der Mensch ein philosopisches Gedicht von Alexander Pope aus dem Englischen ins Deutsch übersetzt von den Herrn Heinrich Christian Kretsch

Titulus Gallicus Versiones in Soluta orationis

Essai Sur l'Homme par Alexander Pope traduit de l'Angloisen François par Mr. de Silhouette

Plato, Se[neca], Montagne, Pascal c'est

[II. Névbejegyzés (Deslandes munkájának címlapján)]

Mich. Csokonay mpr.

[III. Nyelvi bejegyzések]

[Lapszám	Aláhúzott szó	Bejegyzés]
Deslandes 214.	*Vers*	féreg=vermis – szú.
Pope 30.	*singe adroit*	simia docta
	empieter	comprehendare
41.	*ente*	in serere
56.	*Le geai*	geai

[IV. Kiemelések]

[Pope 8. l., aláhúzva, zárójelben az alá nem húzott befejezés]

„Ciel cache à toutes les créatures le livre du destin, excepté la page nécessaire, celle de leur état présent; il cache aux bêtes ce que l'homme connoît, aux hommes ce que connoissent les esprits (autrement qui pourroit ici-bas supporter son existence?)"

[Pope 10. l., oldalt függőleges szaggatott vonallal jelölve, zárójelben a megértéshez szükséges előző két mondat]

„(Voyez ce pauvre Indien dont l'âme non instruite voit son Dieu dans les nuées, ou l'entend dans le vent. Une science orgueilleuse n'aprit point à son âme à s'élever aussi haut que l'orbe du Soleil, et que la voye lactée.) Et cependent la simple nature lui donna l'espérence d'un Ciel plus bas au-delà d'une montagne dont le sommet est enveloppé dans les nuages, d'un monde moins dangereux dans l'épaisseur des forêts; de quelque'isle plus heureuse située au milieu d'une plaine liquide, où ce pauvre esclave retrouve encore une fois son paiys natal: nul démon qui l'y tourmente, et point de Chrétiens altérés de l'or."

[Pope 42. l., oldalt függőleges szaggatott vonallal jelölve, zárójelben az előző mondat]

„(Comme un arbre ingrat au soin du Jardinier, enté sur un tronc sauvage devient fécond: de même les plus solides vertus naissent des passions: la vigeur d'une nature sauvage en fortifie la racine.) Quelle source de vertu et d'esprit découle de chagrin, de l'obstination, de la haine ou de la crainte? La colère donne du zèle et de la force; l'avarice augmente la prudence: la paresse entretient la Philosophie; l'envie, qui tirannise une âme basse, est émulation dans les sçavans et dans les guerriers. Le plaisir refiné et reserré dans de certaines bornes, est un amour délicat, et charme le sexe: et on ne trouve dans l'homme ni dans la femme aucune vertu qui ne puisse venir de l'orgueil, ou de la honte."

[Pope 48. l., oldalt függőleges szaggatott vonallal jelölve, az utolsó mondat aláhúzva]

„Quelle que soit la passion d'un homme, la science, la renommée, ou les richesses, personne ne veut se changer contre son voisin. Les sçavans s'estiment heureux de rechercher la nature; l'ignorant est heureux de ce qu'il n'en sçait pas davantage: le riche s'aplaudit de son abondance; le pauvre se contente du soin de la Providence, l'aveugle danse, et le boiteux chante. L'ivrogne se croit un Héros, et la lunatique un Roy. *La Chimiste qui meurt de faim, est souverainement heureux avec ses espérences dorées, et le Poète l'est avec sa muse.*"

28. Névbejegyzés a *Gradus ad Parnassum*ban

Cs. V. M. 1785.

Cs. V. M. 1797.

29. Névbejegyzés Csokonai József kéziratos naplójában

Jam possidet iure haereditario Mich. Csokonai.
Ab anno 1788. 1ª Februarii.

30. Névbejegyzés Weszprémi István *Succinta Medicorum Hungariae et Transilvaniae* című műve I. és II. kötetében

<Jam Michaëlis Csokonai Anno 1788 d. 1ª Februar.>

Jam Michaëlis Csokonai Anno 1788 d. 1ª Februar.

31. Névbejegyzés Stephan Blancard *Lexicon Medicum* című könyvében

est Michaelis Csokonai Debrec. 1ª Junii 1793.

32. Névbejegyzés Owen *Epigrammái*ban

Michaëlis Csokonai. 1795 –

33. Névbejegyzés a pesti egyetemi könyvtár vendégkönyvében

Michael Vitéz Csokonai die 3ª mai 1795.

34. Bejegyzések a sárospataki könyvtár kölcsönzési naplójában

Il Decamerone di Boccaccio. Tomo III, e IV° Michaël Csokonai. mpr.

Apuleii Opp. Michaël Csokonay mpr.

Berquin Idylles. P. Mich. Csokonay.

35. Bejegyzések a *Bibliothecae Rhetorum* 3 kötetében

Ex gratuita Oblatione Perillustris ac Generosi Domini Stephani Csépán, Plurium J. Dominiorum Fiscalis, huiusq. Vener. Tractus atque Gymnasii VCuratoris possidet Gymnasium Csurgóiense. Sig. d. 12ª Junii. 1799. M. Csokonay mpr.

36. Bejegyzés az *Atlas Portatilis*ban

Ex gratuita Oblatione Perillustris ac Generosi Domini Adami Horváth, I. Comitatus Simighiensis Assessoris Tabula Judiciariae, per Incl. Regn. Hungariae Jurati Fori Utriusq. Advocati, Jurati partier Geometrae, possidet Gymnasium Csurgóiense. Sig. d. 12ª Junii. 1799.
M. Csokonay mpr.

37. Bejegyzések Sulzer *Allgemeine Theorie der schönen Künste* című művében

Csokonay

A' Chodowieczky nevet Chodovjeczky-nek kell olvasni. Bizonyságát lássd itt a' 342. old.

Ajánlások

38. Ajánlás a *Diétai Magyar Múzsá*ban

Méltóságos Gróf és
Cancellárius Széki
TELEKY SÁMUEL
Ur' Ő Excellentiájának
alázatosan
ajánlja

az Iró m. k.

39. Ajánlás
A' Szépség' ereje a' bajnoki Szívenn-ben

Elfelejthetetlen Angyalom!

Vedd ezt a' kis Könyvet azzal a' Szívvel, a' millyennel ajánlom; 's emlékezz meg Irójáról, a' ki miattad siet a' halálhoz, a' kit Te hidegebben fogadsz, mint sem érdemlené. Élj vígan! –

Csokonay

40. Ajánlások *A' Tavasz*ban

[I.]

N: Mélt: Sárvári F:Vidéki
Gróf Széchényi Ferentz' etc. etc. etc.
Ő Excellentiájának.

mélly tisztelettel

a' Fordító. mk.

[II.]

N: Mélt: Gróf Széchényiné,
született Tolnai Gróf Festetits
Juliána, Keresztes Dámának,
Ő Excellentziájának.

mélly tisztelettel

a' Fordító. mk.

41. Ajánlás a *Lillá*ban

Mélt. Mogyorókeréki Gróf Erdődy Zsigmondné
született Tolnai Festetics Mária Asszonynak
Ő Nagyságának tellyes tisztelettel ajánlja

Debrecenyben. Febr. 16. 1803.

a' Lilla szerzője

42. Ajánlás a *Muzsikális Gyűjtemény*ben

Pándy Károly Kedves Ötsém Uramnak.
Csokonay M. mk.

ÖNÁLLÓ FELJEGYZÉSEK

Kiadástörténeti dokumentumok

43. Az *Elegyes Munkák* dokumentuma

[Jelentés, 1794. október 21.]

Érdemes Olvasó Publicum!

Csokonai Vitéz Mihálynak a' N. *Debretzeni* Ref. Collegiumban a' Poésis' és hozzá tartozó Szép Tudományok' Közönséges Tanitójának Elegyes Munkái fognak a' Következendő Tavaszszal Sajtó alá menni, IV. Darabban. Áll a' Gyűjtemény külömbkülömbféle kissebb nagyobb Vers-nemekből, Vig, Szomorú, Érzékeny, Nemzeti, és Énekes Játékokból, Satyrákból, vagy Gúnyoló Versekből, Comica és travestiált *Epopóeákból,* és más folyó 's kötött beszédű többnyire Poétai Darabokból. Némellyek Görögből, Deákból, Németből és Olaszból való forditások, némellyek és nagy részént Eredetiek. – Egynehányat emlitek közzűlök.

1. A' *Batrachomyomachia,* vagy Békegérhartz, *Homérusból* forditva. Ugyanaz *Blumauer* Úr módja szerént travestiálva. Ugyanaz bővebben, 's mái Világhoz ki tsinálva. Utánna van egy Apológia, melly is Satirának mondathatik: és a' Travestirozásról, vagy Paródiákról valami Értekezés.

2. A' méla *Tempefői,* vagy: Az is bolond, a' ki Poétává leszsz Magyar Országban. Nemzeti Játék formába öntött Satira.

3. *Patvarszki* Vigjáték *Terentiusból,* mái Világhoz alkalmaztatva, és Magyar Országi történetté téve.

4. *Cyrus* és Lysimachus két Szomorú Játékok, *Rué Károly* Frantz Poéta után.

5. *Az elhagyatott Didó,* Énekes Játék *Metastásio Péter* Olasz Poéta után.

6. *Orlando* és *Galatéa,* két Éneki Pásztori Játék, Ugyan *Metastasio* után.

7. Egy eredeti Énekes Pásztori Játék.

8. A' *Boszorkánysip, Sikanéder* és *Mozárt* Urak után. Egy igen nagy Énekes Játék ez.

9. *Goldoni Olasz Poéta Hazugja.* Egy a' főfő Vig Játékok közűl.

10. *Metastasionak* XVII. Cantátái, és II. Canzonettái Olaszból.

11. Gr *Teleki Sámuel* Ur ő Ex.ja és Gr. *Károly József* Ur ő Nagysága Instellatziójokra Magasztaló Versek.

12. *Galatéa, Theokritus Görög, Ovidius* Deák, és *Metastasio* Olasz Poémájok egybe hasonlitva.

13. *Cupido* és *Psyche,* Román formára ki készitve.

14. *A' Bolondság' Ditsérete.* Roterodámi Rézmánból.

15. Az én Életem.

16. Az én szerentsétlenségemnek históriája és okai. Magyarosan, minden tettetés nélkűl.

17. *Az el-ragadtattatott Veder.* Comica Epopóeia, *Tassoni'* – Olasz Poétából.

18. *A' tréfás Iliás,* Irta Loredano, Olasz Poéta. Ez az *Ilias travestiálása* van IV. Tomusban.

19. Sok Áriák, Menuetto, Stajer, Lengyel, Magyar, Török, 's a' t. Noták, musikai Kótákkal.

20. Sok Értekezések, Recensiók, Ki-szedett Darabok, 's más efféle Tractamentek.

Mind ezekből a' jövő Esztendőre talám a' IV Első Darabok ki fognak jőni. Lesznek benne Clavirra való Kótázások, Képek, 's a' t. Előre jelentem azért, hogy a' forditott munkák' forditásába valaki a' Tudós Hazafiak közűl belé ne kezdjen. –

Chokonay Vitéz Mihály.

44. A *Diétai Magyar Múzsa* dokumentumai

[I. Jelentés, 1796. december 15.]

Pozsonból Déc. 15-dikénn: – A' Diétai Magyar Múzsa, mely az Ország' Gyűlése' alkalmatosságával Hazánk' Fő és Nemes Rendeinek udvarlásokra ki adódott, már egészszen fel-szabadúlt a' sajtó alól. Áll 11 árkusból: bé kötve árúltatik minden nevezetesebb Városokban a' Könyvkötő és Nyomtató Uraknál. Rózsa színű nyomtatott és metszett fedélbe vagyon: író-papiroson 30 xr. nyomtatón pedig 24 xr. A' kik a' Diétakor előre fizettek 1 Rftot: azoknak a' jövő tavaszszal ki adandó *Nyájas Múzsából* ingyen fogok szolgálni. A' mely munkákat pedig 1794-ben meg ígértem, azokat és azólta készűlt írásimat, mihelyt módom leszsz a' költségben, azonnal ki fogom adni. Bizonyos vagyok benne, hogy azon Felséges, Fő-Tisztelendő, Méltóságos és Tekintetes előfizető Rendekhez még többen is találkoznak, a' kik a' Diétai Múzsát elő segélleni méltóztatnak. Minden Előfizető, vagy magokat Typografus *Wéber* Úrnál jelentő, Uraknak és Aszszonyságoknak titt. neveik a' Múzsa XI-dik Darabjának a' végén ki fognak nyomtatódni. Ezen jelentésem mellett magamat édes Hazámnak szolgálatjára fel áldozván Nemes nemzetemért élni és halni kívánok.

Csokonai Mihály. m. k.

[II. Számvetés, 1803.]

NB. Van a' Diétai Magyar Múzsából.

Egész	11 árkus	fedelestől	9 à	1. f.	3. Xr.	= 9 f.	27 Xr.
	7 árkus		17 à	–	30.	= 8 "	30.
	6 árkus		4 à	–	20.	= 1 "	20
	4 árkus		17 à	–	10.	= 2 "	50
	5 fedél		(8) à	–	3.	= – "	24
			47		summa	22 f.	31 Xr.

	Rf.	Xr.
Győri Jó'sef Uramhoz felküldöttem 9 *egész* Diétai M. Múzsát az eladás végett per 1 Rf. Adtam hozzá veres nyomtatott fedelet 9. per 3 Xr. Tészen a' kettő.....	9.	27.
Solvit. <*Szathmári* Uramhoz pedig 8 Explárt (hét hét árkusost) per 30 Xr. Fedelet 4 per 3 Xr. Tészen eggyütt.....	Solvit. 4.	12.>
Benedek László Uramhoz is 8 hétárkusú Explárt és 4. fedelet, hasonlóképpen eladás végett. – És így az is tészen.....	4.	12.
kiküldöttem 4 Explárt *(6 árkusossat)* per 20 Xr. Tészen.....	1.	20.
pedig 4 *árkusos* Explart küldöttem hatot per 10 Xr. Tészen.....	1.	–
és abból is annyit. Az is tesz....	1.	–
ugyanabból tsak 5öt. Tészen....	–	50.
<Szathmári Urnak ismét küldöttem egy – kettőt – hét árkusost. Az árra.....	1.	30.>
Solvit.		solvit.
Öszveséggel tészen...	23. f.	31 xr.

45. A gyűjteményes kiadás dokumentumai

[I. Előfizetési felhívás, 1800. december 15.]

Mostani üres Napjaimat kívánván köz-fáradságra fordítani; jelentem előre az Érdemes Olvasó-Publikumnak, hogy mindennémű Poétai 's folyó beszédbe írott Munkátskáimat az Új-Esztendővel köz-kézre botsátani szándékozom. Hogy tehát a' Publikum indúlatjáról előre bizodalmat vehessek: subscriptióra kívánom botsátani, illy conditziók alatt:

1°/ Tsak a' Nevét tessék a' venni kívánóknak ezen papirosra feljegyzeni, a' pénzt akkor fizetik meg, mikor az Exemplár a' kezekbe mégyen.

2°/ Egy Tomus áll 12 árkusból, s árra lesz 8 garas, ollyan kiadásba, mint a' Diétai Músa. – A' Gyűjtemény pedig hány Tomusra terjed, a' Nyomtatás mutatja meg: lesz mintegy 3 Tomus.

3°/ A' Nevezetessebb Munkák ezek lésznek benne, ú: m:

1/ Virgilii Georgicon Libri IV. – 15 Syllabájú versekben.

2/ Az elragadtatott Hajfürt, V Könyvben. Pope után. Prosában.

3/ Wieland Grátziáji, VI Könyvben. Prosában és Versekben.

4/ A' travestiált Batrachomyomachia, Blumauer' módja szerint: Megjobbítva.

5/ A' Vitéz Dorottya, vagyis a' Dámák' Diadalma a' Fársángon. Poema Heroico-Comicum IV Könyvben. Originalis Munka kettős Strophákban.

6°/ Odák, Dalok, Epigrammák, Levelek 's a' t.

7°/ Kleist' Tavassza 's egyéb Munkáji. – Mántua' megvétele, etc.

4°/ A' ki tízre subscribál egy Exemplárt ingyen fog nyerni.

5°/ A' Subscribálhatás' ideje Vízkeresztig tart.

Ezen Planumnak 's tsekély Irásaimnak az Innepeken való Ajánlását is telyes bizodalommal kikérem. Debretzenben. 15. Xbris. 1800.

Csokonay Mihály. mk.

[II. Előfizetői névsor]

Johannes Bajnótzi		10 exemplar – –
Gedeon Zágoni		2 exemplar
Josephus Pap		1 exemplar
Stephanus Lukáts	–	1 exemplar
Johannes Etsedi	–	1 exemplar
Paulus Batári	–	1 exemplar.
Paulus Karika	–	1 exemplar.
Andreas Kaszoni		1 exempl.
Joannes Séni		1 exempl.

	Stephanus Cs. Takáts	1 exempl.
	Andreas Erdős	1 exemplar.
45	Petrus Székely	2 exemplar.
	Gabriel Hevesi	1 exemplar
	David Lente	1 exemplar
	Stephanus Varró.	1 exemplar
	Valentinus Lévai.	1 exempl.
50	Franciscus Maller	1 exempl.
	Carolus Jánosi	1 exempl.
	Daniel F. Őri	1 exempl.
	Steph. Fazekas	1 exempl.
	Johann. Borbelly	1 exemplár
55	Johann. Burjan	1 exemplár
	Michaël Polgár	1 exemplar.
	Szikszai Jósef	10 Exemplár
	Csíkos István	1 Exemplár
	Németh Ferentz	1 Exemplár
60	Békési Mihály	1 Exemplár
	Deli Sámuel	1 Exempl.
	Obernyik Károly	1 Exempl.
	Kiss Sámuel	1 Exempl.
	Ari András	1 Exempl.
65	Nyikos László	1 Exempl.
	Teleki Laszló	1 exemplar
	Jos: Nagy	1 exempl.
	Jos. Horváth	1 Exempl.
	Franc: Kováts	1 Exemplar
70	Joseph: Zilahi	1 Exemplar.
	Stephanus Ember	1 Exemplar
	Joseph. Kontz	1 Exemplar
	Jos. Fóris	1 Exemplar
	Andr. Botka	1 Exemplar
75	Jos Debretzeni	1 Exemplar
	Ben: Veress	1 Exemplar
	Andr: Pap	1 Exemplar
	Andr: Juhász	1 Exemplar
	Joan. Szathmári	1 Exemplar.
80	Kőrössi János	1 Exempl.
	Végh Mihály	2 Exempl.
	Újhelyi Mihály	1 Exempl.

	Győri Jósef	1 Exempl.
	'Soldos Jákób	1 Exempl.
85	Dániel Árvai	1 Exempl.
	Dombi Márton	1 exemplár
	Intzédi Josef	1 exemplár.
	Stephanus Deáki	1 Expl.
	Georg. Kiss	1 expl.
90	Steph. Varga	3 exempl.
	Gabriel Liszkai	1 exempl.
	Franciscus Nagy	1 exempl.
	Dan: Német	1 exemp.
	Adamus Göntzi	1 exemp.
95	Michael Dobosi	1 exempl.
	Alexander Seres	1 exemplar
	Johannes Miskóltzi	2 exemplar
	Emericus Nagy	1 exemplar
	Johan Poti Rect. Margits.	1 Exemplar
100	Steph: Etsedi	1 Exempl.
	Josephus K. Nagy.	1 Exempl.
	Michaël Madas	1 Exempl.
	Jos: Őtvős	1 exempl.
	Jos: Vintze	1 exemp.
105	Mich: Karsai	1 exemplar
	Mich. Lukáts	1 exemplar
	Mich: Boros.	1 exemplar
	Adam: Gábor	1 exemplar
	Paulus Vég	1 Exemplar
110	Sebast. Nagy	1 exemplár
	Joan Szokolai	1 exempl.
	Sig. Kömlei	1 exemplár
	Franc N Nagy	1 exemplar
	Jos Marjai	1 exemplar.
115	Emer. Mata	1 exemplár
	Mich. K. Kováts	10 exemplár
	Dan. Horváth.	1 exemplár
	Michaël Bordás	1 exemplar
	Samuel Szabo	1 exemplar.
120	Csokonai Ferentz	2 exemplar.
	Tanarki Mihály	1 Exemplar
	Stephanus D Nagy	1 exemplar

	Ladislaus Odor	1 Exemplar
	Nyikos György	1 Exemplar
125	Balog Mihály	1 Exempl.
	<Szőllősi István>	<1 Exemplar>
	Stephanus Farkas	1 Exemplár
	Joh: Földi	1 Exemplar
	Alex Bagoly	1 Exemplar
130	Joh. Kigyósi	1 Exemplár.
	Joh. Pap	1 Exemplár.
	Andr. E. Nagy	1 Exemplar.
	Greg. Dömsödi	1 Exempl.
	Jos Balog [...]	1 Exempl.
135	Joh. Samarjai	1 Exemp.
	Steph. Laki	1 Exempl.
	Mich Bajnotzi	1 Exemplár
	St Szarka	1 Exemplar.
	Jos Bagameri	1 Exemplár
140	Steph Oláh	1 Exempl.
	Gabr Eröss	1 Exempl.
	Emer Vajai	1 Exempl.
	David Petes	1 Exempl.
	Joh. Gyulai	1 Exempl.
145	Joh. Páli	1 Exempl.
	Fran. Póti	1 Exempl.
	Barkász György	1 Exemplár
	Etsédi Gábor	1 Exemplár
	Petr Jenei poet.	1 Exempl.
150	Georg Fazekas p.	1 Ex.
	Steph. Vég poet.	1 Exempl.
	Jos Majtsi poet.	1 Exemp.
	Alex Szalarkai poet.	1 Exemp.
	Georg László poet.	1 Ex.
155	Jóh Szikszai poet.	1 Exemp.
	Jos. Csikós	1 Exempl.
	Mich Fráter	1 Exemplar
	Mich Dé'si	1 Exemplar
	Valent. Kis	1 Exemplar
160	Johann. Kováts	1 Exemplar
	Ladis. Kováts	1 Exemplar
	Petrus Kováts Synt.	1 Exemplár.

Ladislaus Kis	2 Exempl.
Stephanus Szilágyi	1 Exempl.
Stephanus Nagy	1 Exempl.
Ludovicus Tormássi	1 Exempl.
Petrus Rátz.	1 Exempl.
Johannes Szigetközi	1 Exempl.
Tirnotzy Mihály	1 Exemplar <...>
Komlósy László	1 Exemplár
Deretskei Plebanus	1 Exp.
Kúthy Lajos	10 Exemplár

[III. Számvetés]

Summa 183.

Debretzen.	183.
Patak	108.
Summa	291

Pápa...
Komárom...
Pest...

Egy Árkus 500 Exemplárban nyomtatt. = 7 f.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – árúlt.: = 6 xr.

A' könyv 10 Árkus, és így nyomtatt.: 70 f.
– – – – – – – – – – – – – – – – árúlt.: 1 f.

E' szerént 500 Explárnak az árra	500 f.
A' Nyomt: költségét kivévén	70 f.
Marad:	430 f.

Ajándékba megy 30: és így	400 f. a' Nyereség, ki-
vévén a' Tizedet:	40 f.: az árúltatásért
Marad	360 f. Kivévén a pako-
lást, vecturát 's t. e' féléket...	60 f.
Marad:	300 f.

NB. Ha tehát 80 Exemplár per 1 f. elkél: kijön az egész nyomtatás árra, t. i. a' 70 f. és a' Presentbe adódó Exemp-

lároknak való Postpapiernak az árra circiter 10 f. Van pedig már tsak Debretzenből és Patakról 291 Subscribens: és így mihelyt a' 10 árkus kinyomtatódhatik, és ezeknek kezébe mehet, nem tsak a' 80 f. költség kijő, hanem a' IIdik Darabot is meg lehet rajta indítani.

46. *A' Tavasz* dokumentumai

[I. Előfizetői listák]

Praenumeratorok.
Komárom. 12 Febr.
1802.

NB. subsribáltak; de a' pénzt még el nem küld[ték]

<1. T. N. Thaly Zsigmond VFiscalis Úr>
2. T. T. Tóth Fer. Pápai Profess: Úr.
3. Pápán Egy Valaky.
<4. ...>
<5. Pataky Miklós>
<6. N. N. Laky Gábor Úr.>
7. Nemes Csóti Sztrokai János.
8. Vitkovits Mihály.

N^ro	Az Előfizetők Nevei.	f.
1.	Barati Ferentz Úr.	1.
2.	Vajda Sándor Úr.	1.
3.	Szabó István Úr.	1.
4.	Péntek Péter Úr.	1.
5.	Mészáros Máté Úr.	1.
6.	Szikra Mihály Ur.	1.
7.	Kertész István Úr.	1.
8.	Sculteti Pál Úr.	1.

	9.	Luzsa Mihály Úr.	1.
	10.	Tsirke György Úr.	2.
	11.	Tóth Mihály Úr.	1.
25	12.	Thaly Ferentz Úr.	1.
	13.	Thar Ferentz Úr.	1.
	14.	Juhász Úr.	1.
	15.	T. T. Tóth Jósef Kömlődi Préd. Úr.	1.
	16.	Földvári Jósef ——— Rector Úr.	1.
30	17.	T. N. Pázmándy Jeanette Kisasszony.	1.
	18.	Gáthy István Szőnyi Rector Úr.	1.
	19.	Szarka János.	1.
	20.	Beöthÿ János.	1.
	21.	N. Laky Gábor Úr.	1.
35	22.	Pataky Miklós Úr.	1.
	23.	Pazmándy Pál Úr.	1.
	24.	Thaly Zsigmond Fiscalis Úr.	1.
	25.	Kováts-vágási Botka Menyhárt Úr, Hertz: Eszterházy Fiscalissa a' Deretskei	
40		Dominiumban *Deretskén*.	1.
	26.	Konthy Juliánna L:Asszony. Debretzenben	1.
	27.	Pélÿ Nagy Gábor Prokátor Úr. *Hadház.*	1.
	28.	Szilágyi Dániel Profess. Úr. *Szatmártt.*	1.
	<29.	Dombi Úr. Togatus. D. *Debretzenben.*	1.>

[II. Előfizetői névsor]

AZ ELŐFIZETŐ URAK.

Abéce renddel.

N. *Barati* Ferentz Úr Komáromi Kereskedő. T. N. Roffi *Borbély* Imre Assessor Úr, Dersről. N. *Böthy* János Kereskedő Úr, R. Komárom. N. *Csirke* György Kereskedő Úr R. Komár. 2. Exem. N. és V. *Csohány* József Úr, Palatinal Regt.béli Fő Hadnagy. N. *Éles* István Ref. Tanító Úr R. Komár. Mélt. Gróf Tolnai *Festetits György* Cs. K. Kamarás Úr Ő Nagysága. Mélt. Gróf Mo[g]yorókereki Erdődy Zsigmondné, született Tolnai *Festetits* Mária Asszony Ő Nagys. N. *Földvári* Jósef Ref. Oskola-Rector Úr, Kömlődről, T. N. Érkeserűi *Fráter* István Úr, több T. Vármegyék' T. Bírája, Asszonyvásáráról. N. *Gáthi* István Refor. Oskola-Rector Úr, Szőnyről. T. N. *Horváth* Ádám Assessor és Ingenieur Úr, N. Bajomból. N. *Juhász* Mihály Kereskedő Úr, R. Komárom. N. *Kertész* István Úr, R. Komár. N. *Kotsis* Ferentz Ref. Oskola-Rector Úr, Radványból. N. és N. Alistáli *Laky Bálint* Úr, Vármegye Fiscalisa, R. Komár. N. és N. Alistáli *Laky Gábor* Hites Prokátor Úr, R. Komár. N. *Lusa* Mihály Kereskedő Úr R. Komár. N. *Mészáros* Máté Kereskedő Úr R. Kom. N. N. *Nagy Gábor* Hites Prokátor Úr, Debretzenben. N. N. Doctor *Nagy Sámuel* Úr, R. Komár. N. N. *Pataky* Miklós Fiskalis Úr, R. Komár. T. N. *Pázmándy Johanna* Kisasszony, Kömlődről. T. N. Pázmándi *Pázmándy Pál* Assessor Úr, Csepről. N. *Péntek* Péter Kereskedő Úr, R. Komár. T. N. Bizaki *Puky* István Assessor Úr, Gesztelyb. T. N. Kis-Csoltói Ifj. *Ragályi* Gedeon Úr, Vármegye Notáriussa, Ragályról. T. N. Retski *Retsky* László Hites Prokátor Úr, Pesten. T. N. Nadasdi *Sárközy* István Assessor Úr, N. Bajomb. N. *Scultéti* Pál, Evang. Oskola-Rector Úr, R. Komár. N. *Szabó István* Lakatos-Mester Úr R. Komár. N. *Szabó Mihály* Ref. Con-Rector Úr R. Komár. N. *Szarka* János Kereskedő Úr R. Komár. N. *Szikra* Mihály Kereskedő Úr R. Komár. N. N. *Szokolay* Dániel Úr, Vármegye Esküttje, Iháros-Berényb. N. és N. *Thaly Ferentz* Kereskedő Úr R. Komár. T. N. *Thaly Zsigmond* Úr Vármegye Ord. Fiscalissa, R. Komár. N. *Thar* Ferentz Kereskedő Úr R. Komár. N. N. és V. *Tóth Mihály*

Úr, R. Kom. T. T. *Tóth József* Ref. Predikátor Úr, Kömlődről. N. *Vajda* Sándor Kereskedő Úr R. Komár. Mélt. Báró Vajai *Vay* Miklós Ő Nagysága, Cs. K. Ingenieur-Kapitány 's a' t. N. *Vitkovits* Mihály Úr, a' Mélt. Kir. Tábla Hites Notáriusa.

[III. Üres előfizetői ív]

A' Titt. Előfizető Úrnak Érd. Neve.	Lakásának, Útszának vagy Helységnek a' Neve.	Az Exemplárok' és forintok' száma.

[IV. Előfizetési felhívás, 1802. február 20.]

Komárom Februárius 20-dik napj. 1802.

A' Kleist' *Tavaszsza*, 's némelly apró Munkátskái, magyar versekbe lefordítva; most vagynak sajtó alatt, és a' reánk jövő Jósefnapi Pesti vására el is készülnek. Áll a' munka 7 árkusból; jó papirosra, jó betükkel 8-ad rétben a' magam vigyázása alatt hiba nélkűl és tsínosan nyomtatódik. Ezt a' Tsomót (Heft) még más két illyen Tsomó fogja követni, melly mindenik szintúgy 7 árkusra terjed, és a' három tsomó tesz osztán egy Kötetet. A' másodikban lesz *Lilla*, vagy az érzékeny Dalok; a' harmadikban pedig a' Vitéz *Dorottya*, vagy is a' Dámák Diadalma a' Farsangon, egy tréfás vitézi versezet 4 könyvben. Egy tsomónak árra 27 kr. az egész Kötetnek pedig lesz 1 fl. 20 kr. Oka ennek a' drágaságnak részszerént a' papirosnak lévő állapotja; részszerént az, hogy Finantziám nem engedett belőle sokat nyomtattatni, és ahoz a' kevéshez is tsak Nemzetemnek 's különösen jó akaróimnak tett ígéretem miatt fogattam. Ennek az 1-ső Tsomónak kiadását az idevaló Praenumeratio segítette: a' többi Tsomókra nézve pedig (mellyek Sz. György napi Debretzeni vásárra készülnek el) tisztelettel jelentem az Érd. olvasó közönségnek, hogy az azokért való Praenumeratiót Pesten a' jövő vásárkor nálam letehetik, vagy tétethetik; és akkor a' Kleis-

tot is a' Praenumerationalis árron meg vehetik, vagy vétethetik: szállásomról pedig könyváros Institoris Úrnál tudósíttathatnak. A' Titt: Előfizető Uraknak ugyan is 1 fl. 20 kr. helyett 1 forinton adódik: egy tsomótska pedig, minthogy a' kinek tetszik külön is veheti, 20 xron. Két hellyre lehet Iső Aprilisig a' pénzt küldeni t. i. Pestre az említett Institoris Úr Könyvboltjába, melly a' N. Mélt. Ürményi Jósef Ő Exc-ja Háza alatt vagyon; és Debretzenbe, a' magam Házához, melly a' Ref. Collegium mellett esik. Tsak hogy az előre fizetni kívánó Urak, méltóztassák Francon vagy más még jobb alkalmatossággon küldeni a' pénzt Pestre vagy Debretzenbe, ahol Institoris Úrnál és nálam a' vásárok' idején készen találhatják a' Munkát, és Commissionatusaik által kezekhez vehetik; mert a' sokfelé való szállítást hogy magamra vállaljam, azt az én környűlállásaim meg nem engedik. Sokakra nézve azt is szükséges említenem, hogy a' Subscriptio *pénz nélkül* nem Praenumeratio, és az az én nyomtatásom éppen semmit sem könnyebbíti: Ha egyszer kijön a' Munka, Subscriptióval is vagy a' nélkül is lehet osztán adni venni. És így a' kik hozzám eddig Titt: Neveiket pénz nélkűl felküldötték, méltóztassanak megengedni, ha a' Munkával 1 forintért nem kedveskedhetem. Ellenben a' kik feles Exemplárokra praenumerálnak, (akár könyáros, akár más Karakterüek legyenek) minden tizediket szíves indúlatjok' 's fáradságok' béréűl, ingyen fogják nyerni. Minden Előrefizető Uraknak 's Asszonyságoknak Titt. Neveik a' Könyv' homlokán ki fognak nyomtatódni. – Az Erdélyi Hazafiak' Praenumeratiója Sz. György Debretzeni vásárig bévevődik. – Munkáimnak további kiadása és folytatása, Nemzetemnek erántok való hajlandóságától: az én nemzeti buzgóságom pedig még a' haláltól sem függ.

Csokonay Vitéz Mihály.

NB.

Tertina.			*Pozsony.*	Sebő Pál.
Schedius.			*Béts.*	Czetter.
+Horváth J.			*Vámos.*	Pál András.
+Horváth Á.			*Komárom.*	Weinmüller.
+Kis János.				Kotsis Fer.
Illei.				Szabó M.
+Kósa Gy.				Vajda.
+Szokolay D.			*Somogy.*	Nagy Gergely,
Mátyási.				madarász.
Vályi.	IRÓPAP. 12.			Kis Bálint.
+Nagy Fer.	<10. Praen.	Éles>		Kováts J.
+Aranka.	<1	Éles>		Deák S.
Kazincy.	<4 Praen.	Szabó>		Kádas T.
Nagy G.	<1	Szabó>		Vintze.
Sz. R.	<1	Czika>		Csepán I.
+Vátzi.	<1	Vajda>		
Horváth S.	<1	Laky>		
Kis J.	2	Haza		
+Sárközy.	<1	Tsepy>		
Kováts J.			Roth.	
Fodor G.			Pintér.	
Fazekas M.			Posta.	
Dékány.			Falka.	Laki
Nagy J.				
+Márton.				
+Édes G.				
+Takáts J.				
Virág.				
Szabó D.				
+Sándorfy.				
+Batsányi.				

1 Irópapiros	Pázmándi Jul. Kisasszonynak.
1 ————	Laky Bálint Úrnak.
1 ————	Patay Ferentz Úrnak.
1 ————	Fráter István Úrnak.

	N^ro	De Dato.	Nomina.		Summa
180	1.	12 Mart.	Éles István Komár. Praecept.		...
	1.	———	Szabó Mihály Kom. Praec.		...
	1.	———	Czika István Kom. Szabó Mest.		...
	1.	13 Mart.	Vajda Péter Kom. Keresk.		...
	1.	———	Laky Bálint Kom. VFiscalis.		...
185	1.	14 Mart.	Csepy Zsigmond Kom. VSzBíró.		...
	4.	———	Szabó Mihály Kom. Praecep. kezébe	Pázmándy Johanna Kömlőd.	Praen.
				Toth Jósef Kömlőd. Predik.	Praen.
				Földvári Jós. Köml. Rektor.	Praen.
				Gáti István Szőnyi Rekt.	Praen.
190	10.	———	Éles István Komáromi Praeceptornak a' kezébe	Barati Ferentz RKomáromi Keresk.	Praen.
				Vajda Sándor RKom. Keresk.	Praen.
				Szabó István RKom. Lakatos	Praen.
				Péntek Péter RKom. Kereskedő	Praen.
195				Mészáros Máté RKom. Keresk.	Praen.
				Szikra Mihály RKom. Keresk.	Praen.
				Kertész István RKom. Lakos.	Praen.
				Thar Ferentz RKom. Keresk.	Praen.
				Csirke Istvan RKom. Keresk.	Praen.
200				D° D° D° D°	Praen.
	1.	17 Mart.	Pándy Eszter Kisasszonynak		...
	1.	———	Haza		...
	1.	19^a Martii	Ifj. Sinai Miklós Pesti Jurat.		24. X.
	1.	20^a Mart.	Olvaszthó Jósef. Pesti Jurat.		...
205	1.	21^a Mart.	Kún István Ketskeméti Geometra		...
	50.	22^a Martii	Institoris Gábor Pesti könyvárosnak, Olvasztótól.		Commissio

	10.	23ª Martii.	Szeles Jósef Ketskeméti Notáriusnak, Kún Istvántól.		Commissio
210	1.	25ª Martii.	Tiszt. Pál András Vámosi Praedik. Borsi Prókátortól.		...
	1.	30ª Martii.	Karats Ferentz Urnak Pesten		...
215	1.	1ª Aprilis.	K. Horváth Sámuel Prokátor Úrnak Pesten		24. X.
	11.	27ª Martii.		Bőthy János RKomár. Kereskedőnek	Praen.
				Juhász Mihály RKom. Keresk.	Praen.
				Laky Gábor RKom. Prokátornak	Praen.
220				Lusa Mihály RKomár. Keresked.	Praen.
				Pataky Miklós Fiscalis RKomár.	Praen.
				Pázmándy Pál RKomár. Assessor	Praen.
				Scultéti Pál RKom. Ev. Rector.	Praen.
225				Ifj. Szarka János RKom. Keresked.	Praen.
				Thaly Ferentz RKom. Keresk.	Praen.
				Thaly Zsigmond Kom. Vgye Fiscalis.	Praen.
230				T. N. Tóth Mihály Úr. RKom.	Praen.
	1.	4ª Aprilis.	Kalmár Dániel Geometra Úrnak Pest.		24. X.
	NB.	8ª Aprilis.	Felvettem Institoris Könyváros Úrtól az 50 árrába 5 Rftot. azon 100 Exemplárokból, mellyeket		
235			Debretzenbe leküldöttem		5 f.
	1.	23ª Aprilis.	Erős Gábornak Kupferstecher Debretzenbe		...
	1.	22ª Aprilis.	Szalatsy Istvány Úrnak Debr.		24.
240	10.	24ª Apr.	Erős Gábor Kstecher Úrnak Debr.		Commiss.

	20.	23[a] Apr.	Szathmáry Úrnak a' Poeseos Praec. Debretz.	Commiss.
	1.	23[a] Apr.	Szilágyi Dániel Szathmári Rector Urnak	Praen.
	<NB>	24[a] Apr.	Dombi Sámuel Togatusnak Debretz.	
245			NB. Ez az Erősnek adott 10 Exból való.	Praen.
	1.	24[a] Apr.	Péli Gábor Prokátor Úr Hadházon.	Praen.
	1.	D° D°	Konti Julis L:Asszony. Debretzenben.	Praen.
	1.	D° D°	Kováts Vágási Botka Menyhárt Úr Deretskei Fiscalissa Hertz: Eszterh.	Praen.
250	1.	25[a] Apr.	Újhelyi Mihály Rectornak Margitán.	24.
	1.	26[a] Apr.	Frater Mihály Úrfi. Debretzenben	24.
	1.	D° D°	Frater Gábor úr. Érsemjénben	24.
	1.	D° D°	Móldvai Instructor. Érsemjénben	24.
	2.	D° D°		48.
255	2.	27[a] Apr.	T. Bod János Bárándi Prédikátor Úrnak	48.
	1.	D° D°	Csikós Jósef Domest. Praeceptor Úrnak Debretz.	24.
	1.	D° D°	Rector Vályi Úrnak Ötsödre.	24.
	3.	3[a] May.	Prokátor Nagy Gábor Úrnak Debretz.	...
260	20.	4[a] May.	Szathmáry Úrnak a' Poëseos Praecept.	Commiss.
	NB.	D° D°	Szathmary Uram a' Poës. Praec. a' 23[a] Apr. fel küldött 20 Explár közül 15nek az árrát megküldte. És így van még nála 25 Explár.	6 f.
	1.	5[a] May.	Etsedi Istv. Deák Ifj. Debretzenben	24.
265	1.	D° D°	Csokonai Fer. Rektor Hadházon.	24.
	1.	8[a] May.	Hadnagy Fazekas Mihály Úrnak Debretz.	...
	1.	10[a] May.	N. Kuthy Lajos Jurista Úrnak Debretz. *NB. Restat.*	24.
			<Togatus Kuthy Lajos Urnak Ötsöd>	
270			Erőss Gábor Kupferst. Urnál megégtek.	

	d. 23 Apr.	Assz:vásári Rector Uram fizetett a' Marton Úr Lexiconjáért 2 f. 10 Xr.

Vettem által Weinmüllerné Asszonytól:

	Nr	De Dato	Qualitas
275	12.	9a Martii	Irópapiros.
	10	12a Martii	Nyomtatópap.
	12	———	kék fedél eggy Quártán.
	200.	13a Mart.	Nyomtatópap.
	480.	———	kék Fedél egy Quártán.

[VI. Feljegyzés a terjesztésről települések szerint]

Béts. 11. *Kleist. 10.*
Pozsony. 10.
Komárom. 11.
<Tata.>
Rímaszombat. 11.
Losontz. 11.
Buda. 11.
Pest. 32.
Vátz. 11.
<Czegléd.>
Kőrös. 11.
Ketskemét. 11.
Halas. 11.
Sopron. 10.
<Kőszeg. 10.>
<Szalaegerszeg. 10.>
Keszthely. 10.
Veszprém. 11. *Kleist 5.*
Pápa. 11. –
Győr. 10
Fejérvár. 11
Szekszárd. 11.

Csurgó. 11
Bajom. 11
Péts. 10
Siklós. 10
Késmárk. 11
Eperjes. 10.
<Tokaj>
Újhely. 10
Patak 21.

<Béts>
<Szikszó>
Kassa. 10
Gesztely. 11 *Kleist 5.*
Ragály 11 *Kleist 5.*
Miskóltz. 10
Eger. 11
<Gyöngyös.>
Kardszag. 11
Szentes 11
Szeged 10
Vásárhely. 11
Tömösvár. 11
<Makó>
Világosvár. 11
Békés. 11
<Gyula.>
Várad. 11 *Kleist 8.*
Debretzen. 50
Zilaj. 11
Szathmár. 11
Károly. 11
<Nagybánya.>
Kálló. 11
Böszörmény. 11
Beregszász. 11
Sziget. 11
Kolozsvár.
Gyalu. 11
Torda
Enyed.

Károlyfejérvár
Údvarhely.
MVásárhely.
Szeben.
<Brassó>

47. A *Lilla* és a *Dorottya* dokumentumai

[I. Előfizetési felhívás, 1802. augusztus 15.]

Véletlen bajaim hátráltatták szinte ekkoráig Munkáim' 2dik darabjának kiadását. Mely késedelmet hogy annyival jobbann ki pótolhassak: két Sajtónn dolgoztatok; úgy hogy Sz: Mihályra mind a 2dik csomó, t. i. a' *Lilla*, mind a' harmadik csomó, t. i. a *Dorottya*, egyszerre ki fog jönni. – Hogy tehát kétfelé való költségemenn könnyebbíthessek; mégegyszer meg hívom az effélékben gyönyörködő Magyar társaimat, hogy reájok Praenumerálni méltóztassanak.

A 2dik Csomónak neve: *Lilla, vagy az érzékeny Dalok.* – ebben lesznek régibb és ujjabb Ódáim öszve szedve. Áll 7 árkusból. Köz árra 10, a Praenumeránsoknak 7 garas.

A 3dik Csomónak neve és foglalatja: *A' vitéz Dorottya, vagyis a Dámák diadalma a Fársángon; furtsa vitézi Versezet IV. Könyvben.* Ez egy igen mulatságos és nevettető Epicum Carmen. Áll ezis 7 árkusból. Köz árra ennekis 10, a Praenumeránsoknak 7 garas.

A kinek kedve vagyon tehát meg szerezni; tessék 1 Rftot letenni és akkor az első Csomót is, t. i. a' *Kleist Tavasszát* a Praenumerationalis árronn, azaz 6 garason veszi meg. Lehet egyreis külön Praenumerálni, akármellyikre: de akkor a többi Darabok a köz árronn fognak adódni. A ki 10 exemplárra Praenumerál: egyet a szokás szerént ajándékban fog nyerni; valamint Leopoldi Pesti Vásárkor egy egy exemplárt az én *Anákreoni Ódáimból*, mellyek külön fognak ki jönni, és egy egy exemplárját az én rézre metszett nótáimnak, mellyek Clavirra és Énekre vagynak alkalmaztatva, és közöttök találtatnak a' Lavota és Kossovits Urak Compositióji közzül.

A ki praenumerál: a' nevet és a Summát ne terheltessék fel irni, és a' pénzt hozzám Kedden estvélig lekűldeni, hogy Szeredán a' Könyv-áros felvihesse. Debretzenben Aug. 15dikén. 1802.

Csokonai Mihály. mk.

[II. Előfizetési lista]

+	*Győri Jósef*	1 Rf. solv.
5.+	*Békési Mihály*	1 Rf. solv.
+	Nagy Mihály	1 Rf. solv. Bitskei Rector
+	*Val: Lévai*	1 Rf. solv.
5+5.	*Mich. Szűts*	1 Rf. solv.
2+	*Gabr. Veres*	1 Rf. solv.
2+	*Johan. Antal*	1 Rhf. solv.
2+	*Steph: Végh*	1 Rhf. solv.
–+	Mich. Garzó	1 Rhfl. solvit.
		Tavaszt, Dorottyát, Lillát kivettem
1+10	*<Petrus Lénárt*	1 Rhfl. solv.> iterum recepit
1+	*Steph K. Szabó*	1 Rfl. solvi.
6	*Josephus K. Nagy*	28 <...>assos pro 2 Exempl.
		Lilla, és Dorottya solvi.
2 Expl. 4	*Nagy Josef*	14 garas
		Lilla és Dorottya solvi.
2.+	*Dobai Károly*	1. Rfor solvi
2+15	*Szántó János*	1 Rhfor. solvi
4+	*Halka István*	1 Rf. solv.
4.+	*Ungvári Gáspár*	1 Rf. solv.
7+18.	*Olah István*	1 Rf. solvi.
–+	Alexander Békési	1 Rf. solvit.
3+20.	*Stephanus Varró*	1. Rf. solv.
+	*Fr. Kováts*	1 Rf. solv.
	Deáki István	Lilla és Dorottya 14 gr. solv.
+3	*Stephanus Nagy*	Lilla és Dorottya 14. gr. solv.
1+	*Ladislaus Kovats*	1 Rhfl. solvi
+25	*Daniel Horváth*	1. Rfl. solvi.
6+	*Steph Liszkai*	1 Rf. solvi.
	Mart. Dombi	1 Rhf. solvi
	Petrus Székely mpr.	Lilla és Dorottya 14 gr. solvi.

+	*David Lente*	1 Rf. solv.
+30	Joseph. Békési	1 Rf. solvit.
–	Jobbágy János. Pdkr.	14 gar. solv.

Praenumeratorok.
Debretzen. Aug. 15.
1802.

48. Márton József szótárának dokumentumai

[I. Előfizetési felhívás, 1803 január közepe–február közepe]

Márton Jósef Úrnak Magyar és Német Lexiconja, már a' Sajtó alatt vagyon: mikorra kerűl ki, bizonyosan nem tudhatni, de, hogy sokára nem halad, reménylhetni. – A' Debretzeni Ifjúság eránt való különös hajlandóságából jelenti általam, hogy noha a' Praenumeratió' ideje már régen eltőlt, 's az Előre fizetőknek száma is haladván az 1300-at, már praenumeransok nélkűl is végre hajthatna egy olly költséges Munkának Kiadását a' mellynek árkusa 34 Rftért nyomtatódik, sőt a' mi több, a' munkának az árra tsaknem haladja a' praenumerationalis taxát: mégis abban az egynéhány Exemplárban való veszteségét, a' mire a' Debretzeni Tanúló Ifjúság praenumerálni kíván, nem sajnálja ezen Anyaoskoláért, 's a' Német Nyelv tanúlásának itt lejendő könnyebbítéséért feláldozni. A' Munka terjed 57 árkusra, és mintegy három annyi lesz, mint az eddig kézbe forgott oskolai Lexiconja.

A' kiknek tehát a' Munkát megszerezni kedvek vagyon: ne sajnálják a' praenumeralni való Taxát ~ 2 f. 00 Xrt Contrascriba Uramnál Szeredai 4 óráig letenni. Az úgy nevezett *Ladenpreis*, vagyis köz árra a' Lexiconnak, azoknak tudniillik a' kik nem praenumeráltak harmadfél annyi lesz, ~ 5. f. 00 Xr. Ne sajnálják azokkal is, a' kik a' Városon laknak, ezt a' Tudósítást az említett ideig közölni.

A' kik a' nevezett Lexiconnak Plánumát eléggé nem esmérik, olvashatnak felőle a' Márton Úr' Tudósításában, mellyet Bétsben nyomtattatott ki, és Contrascriba Uramtól a' megolvasásra kikérhetni.

[II. Jelentés, 1804. január 7.]

Debretzen. Jan. 7d. Napj. 1804.

Jelentés.

1, A' kik még a' Praenumeratorok közzűl a' Márton József Úr Lexiconát kezekhez nem vették, kűldjenek értte; letévén a' 30 Xrt a' Vecturáért 's Harmintzadért.

2, Minthogy a' Lexicon két annyinál is bővebb lesz, mint ahogy az első Tudósításban jelentődött, azaz, mintegy 170 árkusra fog 4 Darabban terjedni: tehát még 2 Rforintot kell letenni; 's a' szerént az Előfizetés öszveséggel nyomtatópapirosra ugyan 4 f. íróra pedig 8. f. lesz. – Ne sajnálják tehát Praenumerans Uraimék ezen folyó Hónapnak 9^{dik} Napjáig a' hátralévő 2 Rforintot kezemhez adni; melly Terminus után, Környűlállásaim miatt, bé nem vehetem, 's a' késedelmezőket kéntelen lészek az Előfizetők között az Iró Úrhoz fel nem kűldeni.

3, Tudnivaló, hogy a' Lexiconoknál többször kézben forgó, 's a' mindennapi hányás, vetés, forgatás miatt hamarább nyövő Könyv nints: ez okon szűkséges, hogy annak nem tsak fedele erőss, hanem levele is síma, fordúló és tartós legyen. A' kik tehát Irópapiroson lévő Exemplárért 8 f. nem praenumeráltak, sem pedig ollyanért a' Könyváros boltban 16 Rf. fizetni nem akarnak: azok a' nyomtató-papiroson valót *planiroztathatják*. – Tudniillik: A' papirosmalmokban is minden írópapiros elébb tsak nyomtatópapiros, és azután imbuálodik és simítódik meg. Az ott lévő praxis szerént a' kinyomtatott Exemplárok árkusait is lehet írópapirossá tsinálni, úgy hogy a' ténta el nem fut rajta, és síma, fényes, zörgő, kemény, 's még is tiszta fejér lesz. A' ki a' maga Exemplárját így akarja planiroztatni, annak tessék a' fentnevezett napig személyesen szóllani vélem. A' Planirozás' árra itt nálunk egy Kontzért 10 Xr. és így a' Lexicon 4 Tómusáért 1 f. 10 Xr.

Csokonay Mihály. mk.

[III. Előfizetési és terjesztési lista]

Tabella pro Lexico D. Márton.

	Nomen Dni Praenumeratoris.	Praenumeravit, deposuitque apud me.		Accepto Tomo Lexici 1°, 2°, 3°, et 4to; solvit pro vectura et Tricesima Viennensi, ut sequitur:			
		Priori vice Anno 1803	Posterius ~ Anno 1804	Pro Tomo I°	Pro Tomo II°	Pro Tomo III°	Pro Tomo IV°
		f.	f.	xr.	xr.	xr.	xr.
1.	Andreas Ari	2.	2	10.	10.		
2.	Michaël Balog	2.	2	10.	10.		
3.	*NB.* Gabriel Bódor. – Sed hic, opifex factus, jus suum, transtulit in D. JOSEPHUM SZIGETI. qui pariter sub Nro 27° inferius qq.	2.	2.	10.	10		
4.	Johannes Burján.	2.	2.	10.	10.		
5.	Stephanus Deáki. Általadta ERŐSS GÁBOR Uramnak.	2.			10.	Pap Gábor, ki vettem, és által adtam.	
6.	Martinus Dombi.	2.	2.	10.	10.		
7.	Georgius Göböl.	2.	2	10.	10		
8.	Stephanus Halka. *Michaël Kemény.*	2.	2.	10.	10.		
9.	Gabriel Kardos. *Michaël Kemény.*	2.	2.	10.	10.		
10.	Johannes Kígyósi.	2.	2.	10.	10.		
11.	Johannes Kováts.	2.	2	10.	10.		

12.	Michaël Kováts. *Josephus Csányi*	2.	2	10.	10		
13.	Petrus Kováts.	2.	2.	10.	10.		
14.	Michaël Magyar.	2.	*2*	10.	10		
15.	Johannes Mészáros.	2.	*2*	10.	10.		
16.	Johannes D. Nagy. Kezéhez veszi *Garzó* Uram.	2.	2.R	10.	10.		
17.	Johannes Naszályi.	2.	2.	10. *per D. Ant. Gál.*	10.		
18.	Daniel Németh.	2.	2.	10.	10.		
19.	Samuel Oláh.	2.	2	10.	10.		
20.	Josephus Pap.	2.		10.	10	Pap Gabor ki vette és altal adta.	
21.	Johannes Posta.	2.	2.	10.	10.		
22–23.	Josephus Pásztohai.	4.	*4*	– 20.	20.		
24.	Stephanus K. Szabó. *Johannes Pap.*	2.	*2.*	10.	10.	12	12
25.	Franciscus Szakáll.	2.	*2*	10.	10.		
26.	Josephus Székelyhídi.	2.	2	10.	10.		
27.	Josephus Szigeti.	2.	2.	10.	10.		
28.	Johannes Szigetközi.	2.	*2*	– 10.	10.		
29.	Josephus Szoboszlai. *Petrus Kassai*	2.	2.	10.	10.		
30.	Michaël Tóbi.	2.	2	10.	10.		
31.	Stephanus Tóbi. *Mich. Bartok*	2.	2	10.	10.		

32–							
33.	Samuel Tömösvári.	4.	*4.*	– 20.	20.		
34.	Michaël Tordai.	2.	2.	10.	10.		
35.	Johannes Tóth.	2.	2.	10.	10.		
36.	Paulus Toth. – Tradidit jus suum D. FRANC: KÓTZÁN.	2.	2.	10.	10.	Exhibitum Johanni Veress	
37.	Stephanus Tóth, publicus.	2.			10.		
38.	Samuel Vajda.	2.	2.	10.	10.		
39.	Stephanus Verbai. *Ludov. Liptai*	2.	2	10.	10.		

49. A *Muzsikális Gyűjtemény* dokumentuma

[Feljegyzés a példányokról]

A' Kótákról.

NB.

1/ Márton József Úrral kiadattam Bétsben 500 Explárt Regálra, 12 Expl. Velinre. – Megkűldöttem a' Nyomtatás árrát Tiszt. Császár Jó'sef Úrtól 1803. d. 27. Apr. úgymint 50 Rf.

2/ Kűldött hozzám az Explárból Márton Jósef Úr 100 Regált, 7 Velint. Bétstől Pestig hozta Könyváros ifjú Institoris Úr; onnan Debretzenig Kiss István a' Könyváros, kinek is fizettem vecturáért 1 Rf. – xrt.

3/ A' többi Exemplárokat hová és kiknek kűldözgette Márton Úr, nem tudom. Felőlök még ez ideig semmit sem írt.

<Jegyzések a' kóták dolgába.

1/ Horváth Dániel Uram vett egyet, megis adta az árrát: de mivel Praenumerans, vissza fizettessék Ő Kegyelmének.
2/ Még 4 Praenumeránsnak a' Dorottyához nem adódott ki a' Kóta.
3/ Még másik 12 Praenumeránsnak sem a' Dorottya, sem a' Kóta ki nem adódott.
4/ Van Gál Uramnál még 4 Kóta, 1 Kleisttal.>

50. Az *Ódák* dokumentuma

[Feljegyzés a szövegen végzett javításokról]

pag. *26. v. 4.* manebit –
= – 20. – – – – – – – Kedves Katám,
– – – – tsak meg sem is Czirolgatám.
27. – 1. Szegény legény vagyok; de tsak szépen fogadj,
Ihon van a' vartt ködmönöm, Egy ingbe hagyj.
30 – 2. Bár soha meg nem esküdtünk.
40 – 16. Ajakid' harmatján 's a' t.
41 – 4. – – – muskotály ízű Cs– – – – –
42 – 1. És lenge kantusodban
43 – 7. – – bús fejem, hasonló
Mellyedre van borúlva.
52–58: 67 – 71. – – –
78 – 4. Hogy ott még egyszer truttzára
Szembe légyek,
'S hitszegő szájára
Cs– – –t tégyek.
78 – 11. – – – – – – – – – az ebannya:
80 – 5–8.
84 – 20. Pisztolom tőltetlen már. –
Jobbom jobbotokra vár.
87 – 13. Karon volt etc.
94 – 13–16.
105 – 107.
NB: pag. 30. v. 13. Miért van az kitörűlve? [...]
37. v. 13. Két sort kell egyből tenni! *hoc pro Typographo.*

Poétikai jegyzetek

51. Költészeti kézikönyv tervezetei

[I.]

1. Historia Heliconis, a primis eiusdem incunabulis, ad felicem eiusdem erectionem. Ubi
De meritis Patroni N. N.
De erecta Typographia.
De collectione Societatis
De meritis singulorum Sociorum.
De meritis extraneorum.
De patronis subalternis.
De modo impressionis, Correctura, Charta etc.
De ablegatis Societatum, eorumque actis diurnis.
De Sculpturis.
De Musicalibus.
De Emptoribus.

2. Poëmata. Ubi continentur: Titulus, Dedicatio, Nomen Nationis, Poëtae, Poematis.

3. Aesthetica. Ubi
Historia pulchri et Gustus a primis Humanitatis exordiis ad haec tempora, per omnes nationes serie chronologica, in omnibus scientiis atque artibus elegantioribus. Adduntur causae, cur vel elevatae fuerint, vel in deterius ruerint. Aesthetica ipsa, seu Doctrina boni gustus, ex philosophia pulchri deducta in artes et scientias amoeniores. – Cum Historia Aesthicus, scriptisque et generalibus, et specialibus ubique suo loco ex omni lingva citatis.

4. Poesis. Ubi:
Historia Poëseos, ab ipso Humanitatis origine ad haec usque tempora pragmatice deducenda. Non descendendo ad specialia.
Encyclopaedia Poëtica, seu brevis delineatio artium et scientiarum tam Poesi adfinium, quam eandem adiuvantium. Quales sunt Musica, Pictura, Naturae et Arte factorum contemplatio.

Prolegomena ad *Poësim.* In qua tractabitur de dotibus et charactere *Poëtae;* quomodo quis Poëta veri nominis evadere valeat? quid ad emolumentum vel detrimentum humanitatis Poësis contulerit, vel olim conferre possit? Quae sunt caussae cur vel ferveat vel frigeat in una aetate vel natione Poësis? Quomodo illae caussae iuvandae, hae tollendae? Quis est scopus Poëtae? et in quo consistit vera Poëseos indoles atque Genius? An antiqui Poëtae praeferendi recentioribus? in quibus? et quare? Poëta fitne an nascitur?

Prosodia, hic tractandum est, de eo utrum Prosodia vulgato sensu sumta ad Poësim necessaria sunt? et in quantum sunt? nonne etiam in prosaica Poësi quaedam Prosodia, numerus, et verborum sententiarumque adsit, saltim adesse debeat? De Naturae, dotibus et imperfectionibus, cadentiae et quantitatibus syllabarum. Quomodo lingva ad perfectiorem Prosodiam deducenda esset? Qualis lingva esset ad Poësim maxime idonea?

Poësis ipsa.

5. Poësis Nationalis, Utpote; Orientalium, sive Chinensium, aliarumque minoris nominis nationum Asiae, Hebraeorum, antiquorum et si qui sint recentiorum Arabum, Persarum, Turcarum, Hungarorum; Occidentalium, sive Graecorum antiquorum et si qui sunt recentiorum Latinorum antiquorum et recentiorum, Hispanorum, Portugallorum, Italorum, Gallorum, Anglorum, ubi etiam Celtarum, Hollandorum, Germanorum, Danorum, Svecorum, Russorum, Bohemorum. – Ubi:

Historia Poëseos Nationalis, a primis nationis origine ad haec tempora Pragmatice deducenda.

Prosodia, eiusque perfectiones, et defectus, cum mediis eam ad maiorem perfectionem, explorata Lingvae natura, deducendi.

Genius Poëseos Nationalis.

6. Notitia Auctorum et Operum. Ubi

Vita et fata Auctoris.

Genius Auctoris.

Operum Auctoris Catalogus, Editio, Recensio, Crisis, Translatio in aliam Lingvam.

7. Tabulae Aeneae, Ubi

Imagines Auctorum.

Atlas Geographicus.

Musicalia.
8. Index.
Operum.
Rerum et verborum, Commentarii Notarumque vicem suppleturus.

[II.]

1. Ex omnibus gentibus.
2. Ex omnibus sectis.
3. Ut 500 Tomus facerent.
4. Propria lingua.
5. Etiam Manuscripta.
6. Vita et Literatura. Sulzer.
7. Aesthetica.
8. Sine praeiudicio.
9. Index Notarum Latine.
10. Charta Geographica.
11. Musicalia, Pictura. 12. Ex seu bonor.
12. Vana fragmenta.
13. Otiosae Praefaciones.

1. Mali Poetae
2. Mali Dramatici.
3. Mali Romanistae.
4. Difficilis collectio, et notitia.
5. Facilis dignatio.
6. Ornatus.
7. Etiam in aliis scientiis.
8. Facilis.
9. Idem sunt Parnassi.

1. Moe[...]
2. Una Typographia.
3. Ordo in Gentibus.
4. Selectio ex unicis operibus.
5. Academia.
6. Per duos annos.
7. Communicatio cum aliis.
8. Missio Göttingam.

9. Typographus voluntarius.
10. Translatio in alias Linguas.
11. Praenumeratio.
12. Compactio Rosacea.
13. Quot sunt Academiae, quot Bibliothecae Magnorum Virorum.
14. Saltim unius gentis.

52. Verstani feljegyzések

Kétszeresek.

Hexameter. középbe.
Hexamet. 3 hellyen.
Hexamet. Hex[ame]terrel.

Distichon.

Sapphicus 4 cadent.
Sapph: 2 cadent. sorba.
Sapph: 2 cadent. váltva.
Sapph: Olaszos.

Alcaicus.

Asclepiadeus középbe.
Asclepiadeus Asclepp[iadeusszal].

Oh idő! futós idő!

Jonicus $\overset{a}{8}\ \overset{b}{7}\ \overset{a}{8}\ \overset{b}{7}$.

Jambusok.

Trocheusok.

Anapaesticus aa, bb.

Anapaest. a b a b.

Jámbusok *Trochéusok*

[e címszavak alatt oszlopokba rendezve
szótagszám-kombinációk és rímelhelyezések variációi]

<D> – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – –
<D> – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / –
<T> – – / – ∪ ∪ / – ∪ / – ∪ / – ∪ / – ∪
<D> – – / – ∪ ∪ / – / – ∪ ∪ / – ∪ ∪
<D> – – / – ∪ ∪ / – ∪ ∪
<D> – ∪ ∪ / – –
<D> – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ / – ∪
<D> – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ / – ∪ / – ∪
<D> – – / – ∪ ∪ / – ∪
<D> – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / –
<T> – ∪ ∪ / – ∪ / – ∪
<T> – ∪ / – – / – ∪ ∪ / – / – ∪ ∪ / – ∪ / – ∪

<... ... ...>
<J> ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / –
<T> – ∪ / – – / – ∪ ∪ / – ∪ / – –
<T><... ...>

<D_d> – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪
– ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / –
<D_j> – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪
∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – /
– ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – / /
<D_d> – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪
– ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – / /
∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – /
<D_d> – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪
– ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ /

<D_j> – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ / – ∪ / – ∪
∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ /
<T.r> – ∪ ∪ / – ∪ / – ∪ / / / / /
– ∪ / – – / – ∪ ∪ / – / – ∪ ∪ / – ∪ / – ∪
<Tr.d.> – ∪ / – – / – ∪ ∪ / – ∪ / – ∪
– ∪ / – – / – ∪ ∪ / – ∪ / – ∪
– ∪ / – – / – ∪ ∪ / – ∪ / – ∪
/ / – ∪ ∪ / – ∪ /

<Tr.j.> – ∪ / – ∪ / – ∪ / –
∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / –
<J> <... ...>
<... ...>

<T> – ∪ / – ∪ / – ∪ / – ∪ / – ∪ / – ∪ / – ∪ / –
<J> ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪
<J> ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – /
<J> ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / – –
<Jm.> ∪ ∪ – – / ∪ ∪ – – /
<Jm.> ∪ ∪ – – / ∪ ∪ – –
∪ ∪ – – / ∪ ∪ –
∪ ∪ – – / ∪ ∪ – –
∪ ∪ – – / ∪ ∪ –

53. Műfajpoétikai feljegyzések

[I.]

Heroica [...] [...] Comica Pastoralia Satyrica Sancta. Didactica

	Hymnus	[...]	Didactica	Comica	Satirica	Pastoralia	Sancta
	Pictura.	Picarro.	Hymnus.	Epopoeia.	Narratio.	Pictura.	Epigramm.
	Epopeia	Epopoeia.	Oda.	Narratio.	Oda.	Epopoeia.	
5	Narratio.	Narratio.	Elegia.	Oda.	Elegia.	Narratio.	
	Hymnus.	Fabula.	Cantio.	Elegia.	Dithyr.	Hymnus.	
	Oda.	Oda.	Didactica.	Cantio.		Oda.	
	Dithyramb.	Elegia.		Didact.		Elegia.	
	Epistola.	Dithyr.		Comoedia.		Cantio.	
10	Tragoedia.	Epistola.				Drama.	
		Drama.				Dialogus.	
		Dialogus.				Amoebeum	
		Amoebeum					

Troia.
Cyprus
<Cal>
Rhodus.
Tyrus.
Alexandria.
America.

Pastorale.

1. <Pict> Idyllium
2. Ecloga.
   - Epica.
   - Narrativa.
3. Resonatio.
   - Hymnica. Fringilla.
   - Odavit.
   - Elegiaca.
   - Cantata.
4. Gerrae.
   - Dramatica. Statouq.
   - Dialogica.
   - Amoebeum.

EPICUM, et quidem.

I. Pictura.

1. Descriptio. <Phantasia>
   - Naturalis — Constrylia.
   - Artificiosa.
   - Imaginaria.
   - Abstracta. Prosopopoeia.

II. Narratio.

1. Epopopeia. <Heroismus>
   - Heroica. [...]
   - Militaris. [...]
   - Comica. Simia.
2. Enarratio. <Gravitas>
   - Heroica. [...]

[...]	Vulgaris.	
		pastoralis.
[...]	Comica.	
	3. Fabula.	<Simplicitas>
Talpa.	Aesopia.	
	Parabolica.	
	4. Epigramma.	<Ae[...]>Insecta.
	III. Sensatio.	
[...]	1. Hymnus	<Enthusiasmus>
	Divinus.	
	Idolicus.	
	Pastoralis.	
	Iocosus.	
[...]	2. Oda.	<sensus foris>
	Heroica.	
	Virtualis.	
	Moralis.	
	Pastoralis.	
[...]	3. Elegia.	<sensus tent.>
	Moralis.	
	Tristis.	
	Amatoria.	
	Pastoralis.	
[...]	4. Cantio.	<sensus dulcis>
	Laeta	
	Amatoria.	
	Pastoralis.	
	Naturalis.	
[...]	5. Dithyrambus.	<Furor>
	Baccheius.	
	Debaccheius.	
	IV. Didactica.	
	1. Doctrina.	<Systema>
[...]	Moralis.	
[...]	Physica.	
Commodus	Artium.	
[...]<...>	[...]	
[...]<...>	Iucunda.	

2. Meditationes.
3. Satyra.
Pasquillus. <...> Crotalist.
Menippea. Anguis.
Vulgaris. Rant.
Dict. Comodilus.
[...] 4. Epistola <Colloquium>
–[...] Adulatoria.
–[...] Commentis.<...>
–[...] Familiaris.
–[...] Amatoria.

DRAMATICUM, et quidem

V. Drama.
[...] 1. Tragoedia. <Sublimitas>
Feralis.
Tristis.
[...] 2. Drama. <sensibilitas>
Sensile.
Pastorale.
Musicum.
Canis. Organ. 3. Comoedia. <Ridicularius>
Laeta.
Pastoralis.
Musicalis.
Saltatoria.

VI. Privata.
Pavo. 1. Heroidum. <Epistola>
Serium.
Kolibri. Amatorium.
[...]

[<...>] 2. Dialogus.
Vespertilio. Mortuor.
Frigl. Fictus.
Delphia. Familiaris.
Pastoralis.

[<...>] 3. Amoebeum.
Rubiq. Pastoralis.
[...] Vulgaris.

Epopopeia.
Describal. Descriptio.
Beszéll. Epopopeia. Fabula. Enarratio.
<Tanít> Epigramma.
Érez. Epistola. Hymnus. Oda. Elegia.
Tanít. Satyra. Didactica.
Pastorale.
Comicum.
Satyricum.
Serium
<Didact.>
Pingentia.

Drama.
Ágál. Tragoedia. Comoedia. Drama. Pastor. Opera.
Képzel. Dialogus. Heroidum. Amoebeus.

Epicum.
Pictura.
Naturalis.
Artificiosa.
Absurdum.
Imaginatio.
Narratio.
Epopeia, heroica, militaris, comica.
Enarratio, vera, ficta, allegorica.
Fabula, Aesopia, ficta.
Epigramma.
Sensatio.
Hymnus, Divinus, idolicus, jocosus
Oda, heroica, virtualis, moralis
Elegia, moralis, amatoria,tristis

Cantio, naturalis, amatoria, laeta
<Epistola> Dithyrambus, bacchautis, debacchautis
Doctrina.
Didactica, moralis, physica, artium, jucunda, historica.
Satyra.
Epistola, adulatoria, familiaris, [?], amatoria.

Dramaticum.
Dramata.
Tragoedia.
Comoedia. pastoralis, vulgaris. music.
Drama. pastoralis, vulgaris. music.

Musicalia.
Opera.
Balletta.
Privata.
Heroidum. seriae, amatoriae.
Dialogus. mortuor, familiaris. ficta
Amoebeum

Theogonia.
Historia.
Epopopeia.
Deuteronomium +
Psalmi
+Sápientia.
Prophetia.

[II.]

Epopoeia Heroica. Levél.
Epopoeia Comica.
Drama.
Comoedia.
Cantata.
Idyllium.

Satyra.
Elegia.
Hymnus.
Ode.
Epigramma.
Didactica.
Roman.
Narratio.
Fabula.
Sonnet.
Madrigal.
Triolet.
Parodia.
Dialogus.

54. A poétai osztály tanterve

Specimen Poëtarum
ad Annum 1794 diem 23^{am} Septembris.

I. Catechesin Hejdelbergensem absolverunt.
II. Ex Pomey Pantheo Mythico de Diis Coelestibus didicerunt.
III. In Versibus Hungaricis et Latinis quotidianum fere habuerunt exercitium.
IV. Prosodiam ad ductum G. Molnar memoriae mandarunt.
V. Geographiam Antiquam percurrerunt.
VI. Ex Poëtarum Patriorum prout et Ovidii ac Terentii operibus selecta quaedam carmina recitare possunt.
VII. In Arithmetica, Calligraphia et Cantu sunt exercitati.

Praeceptore Publico
Michaële Csokonai.

55. Nyugták

[I.]

Quietantia

azon 25 = huszonöt Rftokról a' mellyeket Tekíntetes Sárközy István FőCurator Úrtól a' Kosztom' kifizetésének egy részébe felvettem. Sig. d. 21° Decembris 1799.

Csokonay V. Mihály mk.

[II.]

1799 Esztendőben Majusnak 24^{k} Napján fogadtam meg Tiszteletes Nagy Gergelyné Asszonyomat, a' végre, hogy énnékem Kosztot, Ágyat, és Bedienungot adjon, voltam nála (mint oskolai ember) szinte az 1800 Esztendőbe esett Dislacatioig, és így mind öszve mintegy 9 hónapig. A' Koszt 1^{6} Septemberig 4; attól fogva 5 forintjával esett egy-egy hónapra. Vettem fel, T. Sárközy FőSzBíró Urtól 25 = huszonöt forintot. Hanem NB. a' Tiszteletes Asszonyom gyertyát nem adott. Csurgó. 26^{a} Mart. 1800.

Csokonay Mihály. mk.

56. Jegyzetek az állati nemi ösztönről

Observatio de Tribadico Anserum.

Anno 1802, Cum Kleistianorum Operum, Hungarice translatorum Editioni incumberem, eademque causa *Comaromii* apud *Per[illustrem] D[omi]num Valentinum Laky, Com[ita]tus V[ice]fiscalem commorarer*: observati Anserem feminam, quae masculo usuque V[e]neris Carnis, pluribus vicibus, sociam suam instar maris conscendisse, viriliter sane uropygium suum, illius foramini applicuisse, motitasse, lintamque Veneream, illius pace, exercuisse, et demum seminem vel pituitam, e natibus, caeruleo albescentem, vitream, viscosam, ovini odoris, albumini vel spermati virili similem, bona copia ad terram ejaculasse, quam quidem materiam, quia luto immersa fuit, uberiori examini subjicere non potui. *Harem. Claustrum Moniale.* Anser femina postmodum alacrior visa est. d. 28° Febr.

Anno 1795, die 4° Maii. Cum essem Pestini, vidi in Domo Ci[vi]tatis Ketskemétiensis, Canem Pudlium, quem Domus eiusdem Arendator, n[omi]ne Ausser in conclavi sunt aluit, quique cum eiusdem filiola, annorum circiter 6 ludere t[alite]r solebat, puellulamque in area prioribus pedibus in Vékonya acceptam, voluisse, penemque eius natibus applicuisse, et motitasse visusque semine illuvisse.

57. Jegyzet a debreceni forrásról

Fekszik ez a' Forrás Debretzen Várossához szinte ½ órányira egy alatsony térségen; Észak és nyári napkelet köztt. Nem nagy ugyan, mert egy kisújnyi alig van a' nyílása: de betses lehet azért hogy vize nyáron által is szivárog, tiszta fövényből fakad, nem zavaros, árnyék nélkűl is híves, és jó italú; mindenek felett pedig azért figyelemre méltó, hogy egy 7½ □ mértföldnyire terjedő határon, mint a' Debretzené, egyetlen egy élő forrás. Ez okok indithatták fel 1790–92 Eszt. az Előljárókat, hogy körűlötte egy kerek fa sátor formát építtettek, azt gömbölyű zsindely tető alá vétették, és hogy tsupán tsak az emberek férhessenek hozzá, kilintses ajtóval megerősítették. De mivel fátalan pusztán, betyárokkal teljes nyomáson fekszik, 's egy nagy országút mellett a' tüzelő kotsis embereknek kezek ügyébe volt: deszkáit, gerendáit, 's már szinte egész épűletét ellopdosták felőle. Az a' fél kerekségű tégla pártázat, mellybe a' forrás bé volt foglalva, 's mellynek kisded nyilásán annak víze kiszivárgott, a' kártékony emberek és a' szomszéd felemelkedettebb mezőkről oda sietö zápor miatt egybe omlott, a' Cisternája homokkal és agyaggal bétömődött, és már szinte az ere is fúladó félbe vagyon. Ehez járúlt már most az is, hogy patakjában, ha tsekély eretskéjét annak mondhatni, sőt magában a' kútfőben is nyáj sertések hengergenek és túrkálnak; melly miatt nem tsak a' forrás és annak patakja tisztátalan, undok, vadvizes, sáros, motsáros, egésségtelen, hanem az a' tekenő forma vőlgyetske is, mellyben az előtt friss pázsit és virágok között folydogált, disznó lakossait távollétekben is elárúlja. Nints rá többé senkinek gondja, a' nép nem tartja legkissebb tekintetben is, tsak némelly Juhászok rakják néha körűl, dirib darab téglával és hanttal, hogy nyári napon annyi vizet találjanak benne, amennyiből pásztori türökjök megmerülhessen. Ez nékem a' JUGIS AQUAE FONS! Elég ennyi annak, a' ki maga is kitsíny; a' ki tud kívánni, de sokat, nagyot, pompást nem kívánhat. Hanem: HORTUS UBI, ET TECTUM? Azt a' természet egyiket sem alkotott számunkra: nékem is szorgalmatosságom által kell és illik mind a' kettőt megszerezni. Most lássuk mellyik az a' MODUS AGRI NON ITA MAGNUS? Tégyük meg a' leírtt Forrást középpontnak,

és abból 100 öles Rádiussal húzzunk egy Circulust, akkor meghatározzuk a' *modus agri non ita magnust.* Előbb leírom millyen *Ager* az, azutánn megmagyarázom, hogy az non ita magnus. Ez a' lapály egy soha nem miveltt homokos és motsáros főld, hol juhok, sertések, útazó vásári és mindenféle marhák legelnek; és a' melly egy igen messze terjedő nyomásnak a' közepén fekszik. Ennek, ha Circulusba gondoljuk, egy harmada dél és nyári napkelet között vadvizes, és sertés turkálta motsár: harmada észak és napkelet között ollyan homokos gyep, melly szekér útakkal és zápormosásokkal van öszvevagdalva: a' harmada pedig napkelet és dél-köztt tavaly elhagyatott téglavető, tele téglatöredékekkel, elpusztúltt katlanokkal 's egy ölmélységű és sok ölekre kiterjedő gödrökkel és vermekkel. Kevés tehát annak mostani haszonvétele, és költséges és fáradságos lejend a' jövendőbéli. Egyedűl az a' kis forrás, és a' hazai áldott levegő az, melly egy illy helyet velem paraditsomnak képzeltet.

58. A Darabos utcai ház újjáépítésének költségnaplója

A' Kis Ház' felépíttetésére tett Költségeknek
's matériáléknak Specificatiója.
1804.

		Rf.	Xr.
1.	Fazekas János Uramtól vettem 1000 ótska téglát, p. 1f. mellyből 200 darab ép és egész. p. 25 gr. Fizettem *d. 19 Jun.* értte	10	–
2.	Adtam a' tégla lehányóknak 1 meszely bort áldom[ás]	–	3.
3.	Vettem *d. 20 Jun.* Vasadi Jánostól 200 Vályogot 4 márjáson, adtam előre	–	17.
4.	Ugyan az nap Vasadi Pétertől 1000 Vályogot 7 Vfton. Adtam néki oda ki	–	36
5.	Ide bé előre kért	5	–
		15. f.	56 x.

	Latus	f. 15.	56 x.
6.	Vasadiéknak áldomás	–	7.
7.	A' téglahordásért kifizettem Fazekas Józsefet *d. 25 Jun.* minden 2 százért per 30 xr.	2	30.
8.	Ugyan akkor az Attyának restáltt 30 Xrt. is általadtam. *E' szerént tégla dolgába restáns nem vagyok.*	–	30.
9.	Vettem 21 szál deszkát per 40 Xr. *d. 26 Jun.*	14	–
10.	Vettem nádat	9	21.
11.	½ köböl meszet	2	16.
12.	Mész' hazahozásért	–	12.
13.	Szentesi Sógórnak áld[omás]	–	3.
14.	Vályoghozóknak áld[omás]	–	5.
15.	Szentesi Sógornak a' Téglavetőbe járásért *d. 27 Jun.*	–	6.
16.	Vasadi Jánost kifizettem	–	51.
17.	D° a' székér után való járásért, a' 10 garasból megadtam	–	9.
		46	6

	Latus	f. 46.	6 x.
18.	Tóth Istvánnak a' szekeresnek, (társáért is) fizettem az alku szerént 11 száz vájognak haza szállításáért p. 30 xr.	5	30.
19.	Ugyan akkor, = *d. 29 Jun.* fizettem néki (a' társáért is Pataki Györgyért) 4 szekér homok hozásért p. 27 xr.	1	48
20.	Vettem *d. 10 Jul.* Létzet. Százát **p. 11 f. 20 Xr.** – hagytam magamnak belőle 36^{t}; melly tészen	4	11½
21.	Vettem *D° D°* 4 szál bikkfa gerendátskát, kettős ajtó rámájának, párját *per 1 f. 5 Xr.*	2	10.
22.	Vettem *D° D°* 4 szál bikkfa gerendát ismét	2	10.
		61	55

	Latus	f. 61.	55. x.
23.	Vettem 7 szál fenyő gerendát per 1 Rf. stukaturához, *d. 24 Jul.*	7	–

24.	Hazahozásáért áldomás a' Bagaméri Kotsisnak	–	6.
25.	Fogadtam meg Szilágyi János Uramat *d. 26 Jul.* Háztetőt, dupla ajtót, pádimentom gerendáját és stukaturát tsinálni p. 7f. 39 xr. adtam felpénzül	–	51.
26.	Fizettem *d. 27 Jul.* reggeltől délig való munkájáért egy tégla faragónak per 10 garas	–	15.
27.	Konyári gazdának az nap estve fizettem per két márj. e' szerént		
		70	– 7
	Latus	f. 70	7. x.
	d. 25 Jul. fundamentom földjét verte; de tsak fél nap, mert az esső kiverte		
	d. 26 Jul. a' fundament. földjét verte.		
	d. 27 Jul. téglát faragott. Tesz tehát 2½ napszám	1	25
28.	Fizettem Karádi Gazdának *d. 28 Jul.* e' szerént		
	d. 25 Jul. az esső miatt fél nap fundament. vert.		
	d. 26 Jul. fundament. vert.		
	d. 27 és *28 Jul.* mészt kevert és sárt tsinált. Tett 3½ napszám p. 10 garas	1	45.
29.	Fizettem az nap Nagy István Uramnak, a' 27 és 28 Jul. fal rakásért per 3 márjás	1	42.
		74.	59
	Latus	f. 74.	59. x.
30.	Fizettem ugyantsak az nap Szombaton estve a' másik Nagy István Uramnak a' *28 Jul.* falrakásért	–	51.
31.	Ugyan az nap fizettem két Collegiumbéli szolga Legénynek az állás mellett szombaton délután estig tett segítségekért p. 10 Xr.	–	20.
32.	Vettem 1/3 ezer téglát Fekete Uramtól	3	20.
	és az nap = *d. 30 Jul.* a' felesége bé is hozatta, mellyért hat ökörre fizett[em]	–	57.

	33. Az nap = d. 30 Jul. béjött a' Böszörményi ajándék fa, ugyan tsak Nánási Hadnagy Úr ingyen forspontján. Adtam korbátspénzt	–	12.
		80	39
	Latus	f. 80	39 x.
	34. *Die 31 Jul.* kifizettem a' 30 Jul. munkáért az egyik Kőmívest Nagy Istvánt per 3 márj. és a' Napszámosokat is, u: m: Pap Ferentzet per 2 márj. Karádit pedig per 10 gr. Tészen a' három eggyütt	1	55.
	35. <Ugyan az nap kifizettem az Ablak árrát, üvegért, fájáért, tzínezett Lakatos munkájáért, mind öszve>	8	30.
	36. Eddig dolgoztak a' Nagy Márton Uram' emberei: adtam nékik mindennap egy személyre eggy pár pohár bort. Tészen mind öszve 8 ittzét.	–	48.
		91	52
	Latus	f. 91	52 x.
	37. Vettem a' Kegyes Jósef Úrnak menyetske leányától *4 Aug.* 4 száz vályogot p 2. húszas adtam felpénzűl.	–	51.
	38. Kifizettem Sándor Kőmívest *d. 5 Aug.* a' 30 Jul. fal rakásért per 3 márj.	–	51.
	39. Adtam Fekete György Uramnak azon napon a' vájog hozó számára felpénzűl	–	12.
	40. Vettem *d. 6 Aug.* Erdei Uramtól Mester Utzán 3 szál faragott tőlgy gerendát per 5 márj. Adtam felpénzt.	–	30.
	41. Az nap kifizettem a' vályog vető menyetskét, szekeres Bakó István által.	1	49.
	42. Bakó Uramnak is ugyan akkor kifizettem a' szekérbért. 100 vályogért p 15 garas.	2	48.
		98	53
	Latus	f. 98	53 x.
	43. Erdei Uramat *d. 13 Aug.* kifizettem a' tőlgy gerendákért.	3	45.

	44. Ismét dolgoztak nálam *d. 18 Aug.* a' Nagy Márton Uram emberei u: m: Konti András és Sándor, egy Napszámossal Karádival. A' Kőmívesek per 3 márj. a' Napszámosok per 2 Márjás. Tészen: –	2	16.
	45. *Die 20 Aug.* dolgoztak a' nevezett két Kőmívesek, és Barta András nevű Csáti napszámos feleségestűl. Amazok p. 3 márj. Ezek per 10 garas. Tészen: –	2	42.
	46. Ugyan az nap kifizettem Nagy Márton Uramat is a' 28 Jul. tett falrakásért p. 4 márj.	1	8.
	47. Ugyanaz nap' elvégezték a' falrakást. – Borjok ment:	–	18.
	48. *Die 27 Aug.* Adtam az Átsnak	1	–
	49. *Die 28 Aug.* Vettem egy tsomó Kortz vesszőt	–	27.
		110	29
	Latus f.	110.	29 x.
	50. *Die 28 Aug.* Vettem 20 szál fenyőt Auer Mihály Uramtól; per 2 húszas adtam előre felpénzben	5	–
	51. Ugyan az nap vettem 100 létzszeget.	–	33.
	52. Vettem a' létzekhez *die 29 Aug.* tizenhét szeget	–	6.
	53. Ugyanaz nap hozattam 2 nyaláb karót 2 szolga legénynyel; adtam nékik félnapi vágásért és haza emelésért 1 peták discretiot 1 mesz. bort.	–	21.
	54. Más nap, u. m. *30 Aug.* hozattam velek 2 nagy tsomó vesszőt, magok vágták le is; adtam nekik 1 itze bort és 1 pár dinnyét	–	11.
	Ugyanaz nap, más rendbéli 2 szolgák hoztak egy pár tsomó vesszőt: adtam kettőjöknek curatiora.	–	6.
	55. U:az nap kifizettem Auer Urat a' 20 szál fenyőért, mellyből magamnak (a' többit azon az áron az áts általvévén) 12 tartottam meg, és a' talyigással *pro 8 Xr.* haza hozattam. Tészen:	3	8.
		119	54.
	Latus f.	119.	54 x.
	56. *Die 31 Aug.* Vétettem ăz Áttsal 2 csomó fonó vesszőt.	1	–

57.	Ugyanakkor kért magának.	1	–
	Ugyanakkor fizettem a' bérébe	8	–
	Ugyanakkor a' Napszámosának, maga béribe, kért és adatott	–	40.
58.	*Die 1ª Sept.* Megalkudtam Fekete György Téglavető gazdával 1/3 ezer téglára per 1 f. és 2/3 ezer máglára p. 30 xr. Adtam felpénzűl:	1	–
59.	*Die 3 Sept.* Adtam Fekete Uramnak	2	–
	Ugyanakkor 1 messz. pálinkát alk.	–	18.
	Küldöttem ki a' szekerestől. Ő Kelmének	3	–
60.	Ugyanaz nap Barta András és Kis János Napszámosoknak p. 2 márj.	1	8.
61.	*Die 4 Sept.* Vettem egy szekér Nádat.	11	54.
62.	Vettem Foris Szappanostól 11 szál faragatlan tőlgyfát 6 Vft. fizettem.	4	–
63.	Fizettem Konti Andrásnak az 3 Sept. és 5 Sept. kőmíves napszámára	1	42.
64.	Vettem ½ köböl meszet p. 5 Vft.	2	7½
		157	43½
	Latus f.	157.	43 x.
65.	*Die 5 Sept.* Vettem szorúltságból Polyvát 2 'sákkal, p. 10 xr.	–	20.
66.	Vettem a' Duttyán kis ablakát.	1	30.
67.	Kifizettem az 1000 tégla árrát.	–	40.
68.	Béjövén Deretskéről a' szekér Polyva, fizettem a' Gazdának.	–	24.
69.	Ugyan tsak a' Deretskei szekeressel haza kapattam a' kapu tőlgyfákat.	–	14.
70.	A' kapuhoz való tőlgyszálaknak hátra lévő árrát kifizettem.	1	18.
71.	*Die 6 Sept.* Kováts István szekerest kifizettem 1/3 ezer tégláért p. 51 xr. 2/3 ezer mágláért per egy egy Rf. Egy szekér homokért p. 40 xr. Két szekér sárga földért p. 19 garas. Tesz:	5	25.

72.	Kifizettem Barta András Napszámost feleségestől az 5 Sept. munk.	1	–
73.	*Die 7 Sept.* Kifizettem Kis Jánost a' 4d. és 5d. Sept. Napszámért p. 2 M.	1	8.
74.	Kifizettem Sándor Kőmívest a' 3d. 4d. és 5 Sept. munk. p. 3 márj.	2	33.
75.	*Die 8 Sept.* Adtam Kis Jánosnak egy napi segítségért discretioba	–	11.
		172	26
	Latus f. 172		26 x.
76.	*Die 10 Sept.* Vettem 200 szál Kortzvesszőt per 14 garas	1	24.
77.	Ugyan az nap elvégezvén Szilágyi Uram a' Ház megkötését, mellyre 5 Vforintba alkudtunk vala meg, kifizettem Ő kelmét az átsi és nádkötői munkáért, a' mi még restált vala	–	23.
78.	*Die 11* Sept. Vettem ½ köböl meszet.	2	48.
79.	Kitsinyelvén a' *N^ro 35* említett ablakot, tsináltattam négy fiókost: az asztalos munkája 5 Rf. 30 xr. az Üvegje 4 Rf. A' Lakatos munkája alább meg lesz írva a' Lakatos Contóban.	9	30.
80.	Az 3d. 4d. és 5 Szept. Kőmíveseknek, Napszámosoknak és Szekereseknek hozatott bor áldomást kifizettem = 6 ittzét.	–	42.
81.	Fogadtam tapasztó embert *d. 17 Sept.* adtam neki felpénzűl	–	51.
		188	4.
	Latus f. 188		4 x
82.	*Die 17 Sept.* Csináltattam az ablak' bétsinálására 4 vas kaptsot a' Lakatossal.	–	51.
83.	Csináltattam a' Kováttsal 2 vas kaptsot az ajtófelek' foglalására	–	36.

	84. Fizettem a' Collegiumnál lévő Meisternek, 1 Kőmíves Legénynek, és 1 Napszámosnak, a' Stukaturának és ablaknak vízmértékre, az ablaknak és 2 ajtófélnek perpendiculumra vételéért, és beállításáért mind öszve	–	51.
210	85. *Die 18 Sept.* Vettem padlásnak, Kapunak Kerítésnek és Árnyékszéknek, 1 szekér deszkát = 54 szálat, per 2 márjás.	30	36
	86. *Die 20 Sept.* A' Stukatura elvégezéséért 1 ittze bor áldomás.	–	7.
215	87. Adtam a' Tapasztónak a' béribe 3 vonásforintot.	2	33.
		223	38.
	Latus f.	223	38 x.
	88. Vettem *d. 21 Sept.* a' Duttyán tsatornájához 1 garasára kerek fejű szeget.	–	3.
220	89. Kerűlt a' Duttyán' falának rakatása mellett való segítség	–	20.
	90. *Die 22 Sept.* Elvégződött a' Duttyán: kerűlt a' segítség	–	20.
	91. A' Duttyánnak apró-tseprő igazítása, több napokon	–	41.
225	92. *Die 29 Sept.* Fizettem Kováts István szekeresnek 2 szekér sárga földért per 1 Rf. és 3 szekér homokért per 2 Huszas: mind öszve.	4	–
	93. *Die 4 Oct.* fizettem a' Tapasztónak	–	51.
	94. *Die 5 Oct.* kifizettem, a' mi még hátra volt a' Tapasztó 7 Vftjából.	1	42.
230	95. Vettem a' pádimentomhoz 200 létzszeget, százát per 12 garas.	1	12.
	9[6]. Adtam 2 szolgának az asztalos mívek' haza hordásáért tíz-tíz Xrt.	–	20
		232	25.
235	Latus f.	232	25 x
	97. *Die 6 Oct.* Fizettem Asztalos Kováts Uramnak a' kűlső ajtó tsinálásáért 6 Rf. a' belsőéért 9 Rf. Mind öszve	15	–

98.	Megalkudtam a' Váradi Kályhással, a' ki a' Medvénél lakik, egy Kályha Kandallóért, hozzávaló Lakatos Munkával: adtam néki felpénzűl	10	–
99.	Ismét hozattam 100 létszeget p. 12 gr.	–	36.
100.	*Die 9 Oct.* Adtam a' Festőnek ½ font Neugrűn festékre, per 4f. 30 xr.	2	15.
101.	Kifizettem Lázár Ignátz Kőműves Meistert *d. 31 Oct.* az egész szobának kivakolásáért és símításáért, és a' Kályha Nichejének megtsinálásáért.	10	–
	Ugyan néki ugyanakkor a' Tűzfal felrakásáért és kisímításáért	4	–
102	4ta novem. Ismét Asztalos Kováts Uramnak a padimentomozasért	8	
103	Lakatos Tamaska Uramnak a két ajtóra való lakatos munkáért és az ablak cines vasazásért 14 Januári	24	
		305	16
	Latus f.		xr.
104	Ugyan azon munkáért Tamaska Urnak adtam 20^{dik} januar	4	
105	A Dupla ablak átalyában	17	

LISTÁK

Névjegyzékek, könyvutalások

59. Jegyzék írókról

Horváth Ád.
Horváth Ján.
Mátyási Jós.
Rájnis Jós.
Révai Miklós.
Teleki Józef.
Teleki Lász.
Teleki Ád.
Bessenyei Sánd.
Bessenyei György.
Pétzeli Jós.
Szilágyi Sám.
Szabó Lász.
B. Szabó Dáv.
Bf. Szabó Dáv.
Kováts Jós.
[...] Kováts Jós.
Kis János.
Kazinczy Fer.
Aranka György.
Virág Ben.
Édes Gerg.
Lukáts Miklós.
Baranyi Lász.
Dugonits Andr.
Schedius Lajos.
Versegi Fer.
Rádai Ged.
[...]

Szűts Ist.
Póts Andr.
Tinódi Sebesty.
Földi János.
Németi Pál.
Bartsai Ábr.
Fehér György.
Erdődy Lajos.
Zrinyi Mikl.
Orcy Lőrintz.
Kohári Fer.
Faludi Fer.
Himfy.
Hunyadi Fer.
Döme Károl.
Per. Nagy László.
Nagy Ferentz.
Fodor Gers.
Batsányi Ján.
Kreskai Imre.
Kováts Sám.
Darvas Fer.
Csúry Fer.
Raits Péter.
Asbót János.
Bartits.
Ányos Pál.
Kultsár Istv.

Sehi.
Moor.
Lavota.
Sz.hegyi.

Takáts Jós.
Molnár Borb.
Fáb. Jul.
Csizi Istv.
Gvadányi Jós.
Szalkay Ant.
Latzkovits Ján.
Mikola Istv.
Őz Pál.
Etédi Sz. Márt.
Látzai Jós.
Farkas Andr.
Gr. Fekete Ján.

60. Tervezet levéliráshoz

ψ Secretarius Com: Széchényi. A_1,
<Fiscalis Com: Festetits.>
ψ <Bibliopola Institoris.> C_1,
<Franciscus Patay.> <...> B_4=C
<Josephus Olvasztó.> <...> C_2
<Georgius Sári.> – <...> B_3,
Joannis Barkasy. <Andr. – ...> A_2=B
ψ Ladislaus Retsky. <...> A
<Michaël Vitkovits.> <...> B_2,
<Samuel Konthy> <...> B_1,

Nomen Secretarii.
Titulatio Epistolae.
Transmissio Georgicorum.
Praesentia Comitt: ad S. Joseph.
Literae et Res. propriae.
Requisitio Reliquorum.
Paratio Literarum post [...].
Torma Ház.
Transmissio Literarum.

61. Komáromi névjegyzék

<...>
<... István.>
Typographusné.
<Kotsis Fer.>
<Postán levél.>
<...>
<Laky Bálint.>
<Csepy Zsigmond.>
Márton.
<Levél NagyS.>

62. Jegyzék mecénásokról

Gr. Festetits. Ő Nga.
Gr. Széchényiné. Ő Excja.
Rhédey Lajos. Ő Nga.
Landerer Fer. Úr.

63. Utalás saját művekre

Kleist.
Pintér. (?)
Óda.

64. Utalás történeti munkákra

Volkslieder.
Parnasso.
Hármas Tükör.
Hungaria S. et Ant.
Pósalaki.
Funke.
Collectio Script.

65. Utalás különféle tárgyú könyvekre

Lippai.
Mausoleum.
Lieder.
Parnasso.
Egressus.
Zrini.

66. Utalás Seneca tragédiáira

Medea. 2.
Hippolytos. 1. 3. 4.
Oedipus. 4.
Troas. 2.
Agamemnon 1.
Thyestes 2. 3.
Octavia (11.)

67. Gyümölcsök nevei

Mondola. 20.

Mogyoro.
Erdei.
Veres.
Török.

Dio. 40.
Közönséges.
Lágyhajú.
Tökös.

Eperfa.
Fejér.
Veres.
Savanyú.

Szölö.

Fejér Goher	Veres Ketsketsetsű
Fekete G.	Balatoni.
Fejer Bakar	Kűbeli.
Fekete B.	Somosz:
Fejer Ketsketsetsű	Makszem G.
Fekete Kts.	Alatt termő.
Fejer Muskotaly.	Portsin.
Fekete M.	Sombajom.
Furmint.	Kadarka.
Lelt.	<Balatoni>
Szegedi	<Tök> Juh fark.
Erdei.	Madár Szölö.
Tök.	Lyány Szölö.
Hárslevelű.	Boros fejér.
Rózsa.	
Török.	
Lendvai.	

Szerémi Zöld.
Darázs édes.
Veres Bogár.
Fekete B.
Fejér B.

Cseresznye. 30.
Pünkösti.
Fekete.
Foska.
Pongrátz.
Borízű.
Köbölkuti.
Fejér.

<...>

Meggy. 20.
Spanyol.
Hajog.
Fekete.
Kontyos.
Pándi.

Szilva. 24
Kökény.
Veres.
Fejér.
Bodvai.
Lószemű.
Durantzai.
Bertzentzei.
Fosoka.

Morabora.

K. Baratzk. 25.
Tengeri bar.
Sárga.
Piros.
Fekete.

Keserű magvú.
Édes magu.

Őszi Baratzk. 20.
Elejin érő.
Durantzai.
Sárga.
Fejér.
Piros.
Fekete.
Kopasz.
Vér.

Birsalma. 25.
B. alma.
Körtvély.
Apro.

Noszpolya. 20

Berekenye. 25
Kerti.
Barkotza.

Som.

Gesztenye. 30.
Apro.
Közönséges.
Török.

Körtvély. 40.
Eperrel érő.
Árpával érő.
Bokros.
Mézes.
Pésma.
Muskotály.
Császár.
Szajkó.
Píros oldalú, vagy Ragyás.

Lótsets.
Hosszúszárú.
Nyári pergamen.
Bor.
Csíkos.
Fontos.
Torzsátlan.
Nyakas.
Őszi pergamen.
Virgineszr.
Borízű.

Alma. 40.
Nyest.
Mogyoró.
Borízű.
Korai édes.
Píros.
Czigány.
Tohó.
Selymes.
Ny. Kormos.
Ketskeméti.
Tehén.
Paraditsom.
Édes Páris.
Savanyu Páris.
Buzás.
Pogátsa.
Sóvári.
Muskotaly.
Oláh piros.
Téli Kormos.
Piros Kormos.
Fejér.
Jég.

68. Latin növénynevek

Ribes Rubrum. Rosmaring.
R. Grossularia.
R. Cynosban.
Rubus idaeus.
R. fruticosus.
R. aretisus.
R. chamaemorus.
R. saxatilis.
R. odoratus.
**Rosa* canina.
Sambusus nigra.
S. racemosa.
**Juniperus* Lycia.
Vactinium. myrtillus.
V. uliginosum.
V. Vitis idaea.
V. oxycoceos.
Arbutus Uva ursi.

69. Növény-, állat- és ásványtani jegyzék

bor	lentse.	juh.	tyúk.	só.
malosa.	kömény.	méh.	moskus.	Ferdők.
mondola.	komló.	selyem.	farkasjuh.	orvos vizek.
gesztenye.	festőfű.	hal.	tengerinyúl.	portzellán.
czitrom.	alma.	marha.	kanári.	üveg.
narants.	körtvély.	ló.	cochenilla.	értz.
olajfa.	szilva.	ketske.		vas.
füge.	tseresznye.	majom.		salétrom.
sáfrány.	baratzk.	vadak.		márvány.
nádméz.	dió.	szamár.		drágakövek.
erdő.	mogyoró.	bőrök.		<disznó>
riskása.	széna.	nyúl.		kénkő
dohány.	páltzanád.	szarvas.		kámfor.
kerti vetem.	terpentin.	őz.		
zöldségek.	manna.	vadkan.		

tsokoládé.	temjén.	baromfi.		
len.	myrha.	madarak.	casia.	eperj.
pamut.	spárga.	disznó.	calamba.	cupressus.
krumpli.	pohánka.	vadketske.	santal.	
hagyma.	pomagránát.	kutya.	adlerfa.	
búza.	mástiks.	bivaly.	pálma.	
kávé.	aloe.	fátzán.	kalmus.	
kaporna.	balsam.	fogoly.	birs.	
árpa.	nárdus.	túzok.	ugorka.	
zab.	ánis.	császármadár.	gummi.	
kender.	mustár.	gyöngy.	séna.	
szekfű.	fahaj.	teve.	babér.	
szerets.dió.	ámbra.	elefánt.	szentfa.	
bors.	ópium.	papagály.	ebénus.	
gyömbér.	rózmarin.	pulyka.	campeche.	
théa.	cardamon.	páva.	sassaparilla.	
babféle.	kókós.	<kalmus>	indiai búza.	
köles.	Ginseng.	tekenősbéka.	berzseny.	
kukoritza.	Kína.	Strutz.	paragvay, és	
	Cedrus.		copanbay.	

70. Somogyi tájszójegyzék

Rag = Szarufa.
Héj = Házhéj.
Porosza = Puliszka.
Csuma = Kukorica hajja.
Doneszi = Bászli.
Penkkator.
Hán = Igen.
Hál = Hová.
Káts = Kováts.
He? = Tessék.
Bun = Bajon.
Szunk = Szúnyog.
Csók = Kézfogó.

Ablegény = Pite. Lábatlan tyúk.
Kákompilli = Élhetetlen.

Bubota = Tészta sütemény neme.
Putzik = Vánkos.
Cziha = – héjja.
Bikla = Péntő.
Arra bé = Zselitz.
Tul a vízen = a Dráván.
Kis vendégség = Lagzi után való Vasárnap.
Palatzk = Általag.
Flaskó = Palatzk.
Pintes = Fazék, tsupor.
Vadas = Disznótor.

Gánitza = Hajdina. Tésztás étel.
Pempő = Vizbe főtt liszt.
Fáre = Hivatal. Offic. Korfes.
Paszit = Keresztelő-tom.
Tsávás = Moslékos.
Melentze = Fatál.
Üstök = Eresz.
Szekszóma = Sessió.
Kuka = Néma.
Istóla = Lajstrom.
Kusztora = Bitskia.
Keszőtze = Tzibere.
Zs – v – etc. = s. v. etc.

Kanyaró = Himlő.
Sipujjú ing = Magyar ing.
Murzsika = Musika.
Muka = Munka.
Búzáskas = Hombár.
Csurka = Hurka.

71. Írószerek

Plajbász.	*Rajzeszköz.*	*Papiros.*
fein.	*Barometrum.*	Szitató.
grob.	*Thermometrum.*	Vastag.
fekete.	*Globus.*	Köz.

tarka.
veres.
Penna.
toll.
réz.
ebur.
Ténta.
fekete.
veres.
kék.
Tus.
fein.
grob.
Festékek.
Por.
fekete.
arany.
veres.
kék.
Petsét.
arany.
veres.
fekete.
zőld.
Kalamáris.
fa.
üveg.
szaru.
bádog.
réz.
portzellán.
márvány
kitsiny.
nagy.
egyéb készséggel.
Téntás üveg.

Sphaera arn.[?]
Pugillaris.
kitsiny.
nagy.
Fövény óra.
Mappák.
Képek.
Portrék.
Umbraculum.
Ocular.
Olló.
Penicillus.
egyes.
többes.
Agyar.
Pántlika.
veres.
kék.
zőld.
sárga.
Aranyfüst.
commis.
fein.
Gummi.
elasticus.
Species.
Koták.
lineák.
Calligraphia.
Exemplárok.
Billétek.
Köszöntők.
Petsetnyomók.
réz.
ón.
atzél.
ezüst.
arany.
kő.

jó.
fein.
Velin.
Regal.
hollandus
kék.
zőld.
sárga.
veres.
megaranyzott.
Léniák.
Muzsika.
Hegedű.
Clavier.
Flóta.
Kerti Dolgok.
fák.
magok.
tövek.
szerszámok.
Diariumok.
1 Kontz
½ K.
¼ K.
in 8vo
in 4°
in fol.
in ½ fol.
Kréta.
fejér.
veres.
Palatábla.

764. Szappanfőző
771. Gyertyatartó.
772. Doch bank
774. Pomádeöntő
777. Bélhúr-készítés és egyéb haszna.
800. Pergament.

786. Niederlandi len fonó asszony.
Frantzia fonó machina.
789. Batiz-szövő szék.
791. Enyves vászon mű.
793. Hollandiai gyolts fejérítő.
797. Gyimgyomból papiros.
800. *NB.* Damenpapier.
802. Papiertapeten
Papirosmalmok.
804. Pappafábrika.
NB. Pappa-orgona.
805. Press-spöre
806. Steinpapier.
816. Dohány fábrika.
823. Waid. 824. Krepp.
690. Friss gyümölts tartás.
691. Aszaló.
693. Confitura.
695. Tsügér.
699. Bor.
710. Borkő.
712. Malosa. Aproszőlő.
714. Fa-Reptze, Len-Kenőolaj.
720. Szagos vizek.
722. Árpakása, Griz etc.
725. Szél- és vizi malmok.
730. Konditor sütemények.
733. Keményítő- és puderfábrik.
736. Serfőző.
741. Etzet fábrika.
745. Pályinkafőzők.

750. Rosolis fábrika.
752. Cyperpuder.
D° Puszpángporozó.
758. Reisskohlen.
Potasche.
765. Festő-Tus. Typogr. Korom.
781. Szalma fedél 's a' t.
780. Szalma mű fábrika.
783. A' Lent pamuttá tenni.
NB. Bresciai Gereben.

73. Magyarország vármegyéi

Poson.	Torontál.	Békés.	Bodrog.
Nyitra.	Temes.	+Bihar.	Báts.
Trentsin.	Krassó.	+K. Szolnok.	Solt.
Árva.	Hunyad.	<Szabolts>	Pilis.
Liptó.	Meggyes.		Nográd.
Túrótz.	Seges.	<Szatmár>	N. Hont.
Zólyom.	Kőhalom.	<Kraszna>	K. Hont.
Bars.	Sink.	<Kp. Szolnok>	Zólyom.
N. Hont.	Szeben.	<Szatmár>	Liptó.
K. Hont.	Sebes.	Szabolts.	Árva.
Nógrád.	Szász.	Szatmár.	Trentsin.
Pest.	Maros.		Túrótz.
Pilis.	Udvar.	Kraszna	Nyitra.
Sólt.	Csik.	Kp. Szolnok.	Pozsony.
Báts.	Szepsi.	Kővár.	Mozsony.
Bodrog.	Kezdi.	Máramaros.	Soprony.
			Vas.
Moson.	Orbai.	Ugotsa.	Györ.
Sopron.	Aranyos.	Bereg.	Komárom.
<Vas>	Küküllő.	Ung.	Esztergom.
Győr.	Torda.	Zemplén.	Fejér.
Komárom.	Doboka.	Sáros.	Veszprém.
Sz. Fejér.	Kolos.	Szepes.	Tolna.
Veszprém.	B. Szolnok.	Gömör.	Baranya.
Vas.	Fejér.	Torna.	Somogy.
Szala.	Arad.	Abany.	Szala.

Somogy.	<Zarand>	Borsod.	Varasd.
Tólna.	Csanád.	K. Heves.	Zágráb.
Baranya.	Csongrád.	N. Heves.	Kőrös.

74. Vegyes szójegyzékek

[I.]

				Butzka
				Henderbutzka
				Bakázni.–álni.
	d'Ive. Adv.	tsepellérezni.	Reszketni.	Bigott.
5	d'Ivi Adj.	tseperegni.	Rostatni.	Friskázni.
	Ispotálybolt.	tseperke.	Szuka.	Fritska.
	Egyébféle.	Uriás.	Sete.	Toronba.
	Egyféle.	Perepánt.	Dölyfös.	Turnól.
	Egyfelé.	Szelentze.	Tojomány.	Göröndő.
10	Előhozni.	Pipogya.	Szülemény.	Üktetni.
	–hozakodni.	Általló.	Szülötte föld.	Baktatni.
	Elégelni.	Láthatár.	Szortyog.	<...>
	Javós.	Égszin tenger.	–ás	Tedd tova ne
	Jajos.	Szeremi zőld.	Avitom.	vedd elő
15	Játszogatni.	Ketsketsetsű.	Tserkész.	<...>
	Suta.	Pálma körtvély.	–ni.	Buszkalni.
	Élésláda.	Pergamen.	Tzirkálodni.	Bigott.
	Élelmes.	–körte	Pisálni.	<...>
	Életes.	Portzika.	Peselni.	<...>
20	Szükölni.	tsűrni tsavarni.	Pöködni.	Abalygatni.
	Tettreváló.	Ágyás.	Mesgye.	Öklözni.
	Álladzó.	Fordító –	Burkus.	Dögönyözni.
	Lotos prém.	Tanakodni.	– ország.	Fitos.
	Jegykötő.	Találomra.	Drágulni.	Fityog.
25	Jegygyűrű.	Talpas 1. 2. tik.	Drágítni.	Fityogás.
	Tsótány.	Talán – [...]	Szijj szerszám.	Fits. /
		Osztályos [...]	Tsörömpölő.	gyermektsiny
		–atyafi.	Fakószekér	Pampuska.
		Osztalyozni.	Visszonozni *NB.*	
30		Őrűlet.	male ismétleni.	
		Őrni.	Dávorikálni.	Tarkon.

Őrös. Gajdolni. Tsipritsapri.
Ördöngös i. e. diabolicus. Marni. Tova.
Őszinte.
Egy öltőbeli év.

[II.]

tél.
madarászat.
dialogus.
vendégség.
commoedia.
ferdés.
esküvés.
házasság.
pardits.
pásztorsíp.

kutyafogó.
farkasbőr.
pásztortemetés.
szüreti tréfa.

[III.]

Anglus.
Német.
Muszka.
Török.

Hony soit qui mal y pense.

Dieu et Mon Droit

[IV.]

Gradus. *12*
Mértföld. 29,712,
Posta. 2,476.
Pálya. 206,
Öl. 17.
Láb. 1 1/2
Hüvelyk. 1/8
Linea etc. 1/16

[V.]

Szoba.	Daru toll.
Ágy.	Cornicori [?]
Mosás.	Kettős kötés.
Asztal.	Sólyom.
Szék.	Süveg.
Gyertya.	Tsákó.
Gytartó.	Vitézköpeny
Kendő.	Rózsája.
Üveg.	Makkja
	Öv.
	Kotsag toll.
	Tőtött k.

[VI.]

2 Ing.
3 Gatya.
3 Keszkenő
4 Nyakravaló
2 Kesztyű
1 Kaput
2 Nadrág
Lajbli
Tsizma
2 Kalap
5 Tászli
2 Mándset.

[VII.]
Nyáron dolgozik. Télen Lyányt ölelget. Baja Moson.
A gazdagnak pénzt. A szegénynek búzát.

[VIII.]
Fatsar.
Bödön.
Kanál.
Mazsola.
Pök.
Gyagorít.
Tereny.
Bomtz.
Teher.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

AD.	=	Csokonai Vitéz Mihály: *Anakreoni Dalok*. Bécs 1803. (Megjelent: 1806.)
AD/j.	=	Az *Anakreoni Dalok* 1803. évi bécsi kiadásának külön lapszámozású jegyzetei
áth.	=	áthúzva
AV.	=	Csokonai Vitéz Mihály: *Alkalmatosságra írt versek*. Nagy-Várad 1806.
AV/t_1	=	az *Alkalmatosságra írt versek* kéziratos kiadási terve (MTAK. K 677. 119b.; ld. Cs/ÖM. I. 243–244. l.)
Barkóczi	=	Barkóczi János kéziratos jegyzékei a debreceni Református Kollégium növendékeiről (időrendben és névsorban), valamint a sénioroкról. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Debrecen (II. 28. a. 4.; II. 28. b. 1.; II. 28. e. 1.)
Barnes(ius)	=	Anacreon Teius, Poeta líricus, Opera et studio Josuae Barnes. Cantabrigiae 1705.
BDÖM.	=	Berzsenyi Dániel összes művei. Költői művei. Sajtó alá rendezte: Merényi Oszkár. Bp. 1979.
Beke	=	Beke Albert: Földi és Csokonai verselmélete, ItK 1955.
Benda	=	Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. I–III. Bp. 1952. (II., III.) 1957. (I.)
BJÖM.	=	Batsányi János összes művei. I. Versek. Bp. 1953. II., III. Prózai művek. Bp. 1960., 1961. Sajtó alá rendezte: Keresztury Dezső és Tarnai Andor. IV. Der Kampf. Bp. 1967. Sajtó alá rendezte: Zsindely Endre.
Born	=	Fredericus Gottlob Born: Anacreontis et Sapphus Carmina Graece recensuit notisque illustravit perpetuis ex optimis interpretibus, quibus et suas. Adiecit Fredericus Gottlob Born, Lipsiae 1789.
Csanak	=	F. Csanak Dóra: Vörösmarty Mihály-levelezés – Csokonai Vitéz Mihály-levelezés – Ady Endre-gyűjtemény. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Katalógusai 3. Bp. 1967.
CsEml.	=	Csokonai emlékek. Összeállította 1és a jegyzeteket írta: Vargha Balázs. Bp. 1960. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 1.)

Cs/Lev.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Levelezés. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Debreczeni Attila. Bp. 1999.
Cs/Tan.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Tanulmányok. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Borbély Szilárd, Debreczeni Attila, Orosz Beáta, Szép Beáta. Bp. 2002.
Cs/ÖM. I.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények. I. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Bp. 1975.
Cs/ÖM. II.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények. II. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Bp. 1988.
Cs/ÖM. III.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények. III. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Bp. 1992.
Cs/ÖM. IV.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények. IV. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Bp. 1994.
Cs/ÖM. V.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények. V. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Bp. 2002.
Cs/Széppr.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Szépprózai művek. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Debreczeni Attila. Bp. 1990.
Cs/Színm.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Színművek. 1–2. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Pukánszkyné Kádár Jolán. Bp. 1978.
Debreczeni	=	Debreczeni Attila: Csokonai, az újrakezdések költője. Debrecen 1993., 1997.[2], 1998.[3]
DebrK.	=	a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen
DEK.	=	Debreceni Egyetemi Könyvtár
DIM.	=	Debreceni Irodalmi Múzeum
DMÉ.	=	a debreceni Déri Múzeum Évkönyve
DMM.	=	Csokonai Mihály: *Diétai Magyar Múzsa*. I.–XI. Pozsony 1796. nov. 1.–dec.15.
Domby	=	Csokonay V. Mihály élete 's Némely még eddig ki nem adott munkái. Domby Márton által. Pesten, 1817. (Újra kiadta: Vargha Balázs. Bp. 1955.)
Dor.[1]	=	Cs. Vitéz Mihály: *Dorottya*. Nagy-Váradon, és Vátzon 1804.
Dorottya/j.	=	Cs. Vitéz Mihály: *Dorottya*. Nagy-Váradon, és Vátzon 1804. Jegyzések a' Dorottyára. 103–126.
ED.	=	Első Darab – Csokonai kiadásra szánt munkáinak 1795-ben összeállított autográf tartalomjegyzéke.

(MTAK. K 672/IV. 126b–127b.; ld. Cs/ÖM. I. 214–216. l.)

EK. = Első katalógus – Csokonai kiadásra szánt munkáinak 1795 elején összeállított autográf címjegyzéke. (MTAK. K 679/II. 27a–30b.; ld. Cs/ÖM. I. 208–214. l.)

em. = emendálva, emendáltuk

EPhK. = Egyetemes Philológiai Közlöny. Folyóirat. Bp. 1877–1948.

EPM. = Csokonai Vitéz Mihály elegyes poétai munkái. Szerkesztette és a szükséges jegyzeteket írta: Juhász Géza. Debrecen 1955.

Esch. = Johann Joachim Eschenburg: Beispiel-Sammlung zur Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften. 1–8. Berlin und Stettin 1788–1795.

Fekete = Fekete Csaba: Csokonai tanulmányai. Studia Litteraria 1986. 67–93. l.

FK. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Franklin-Társulat. Bp. é. n. [1942.].

Földi = Földi János: A' Vers-írásról. Kéziratból kiadta a budapesti Kölcsey Ferenc Gimnázium 1961–62 évi IV. b. osztályának munkaközössége. Bp. 1962.

fr. = francia

gör. = görög

h. = hasáb

HG. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. I–III. Bevezetéssel ellátva kiadták: Harsányi István és Gulyás József. Bp. é. n. [1922.]

Horváth = Horváth János: Csokonai. Bp. 1936.

It = Irodalomtörténet

ItK = Irodalomtörténeti Közlemények

Jakab = Jakab László: Csokonai-szókincstár I., Debrecen, 1993.

jav. = javítva

JGy/j. = Csokonai fiatalkori műveinek listája Győri Józseftől (MTAK. K 755. 38b.; ld. Cs/ÖM. I. 205–206. l.)

Juhász = Juhász Géza: Csokonai-tanulmányok. Bp. 1977.

Julow:Csok. = Julow Vitor: Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1975.

Julow:Faz. = Julow Viktor: Fazekas Mihály. Bp. 1982.

K = kézirat

k. = kötet vagy könyv, illetőleg: körül

KazÉlet. = Kazinczy Ferenc: Az én életem. Összegyűjtötte, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta: Szilágyi Ferenc. Bp. 1987.

KazLev. = Kazinczy Ferenc levelezése. I–XXI. Közzéteszi Váczy János. Bp. 1890–1911. – XXII. (I. pótkötet) Bp. 1927. – XXIII. (II. pótkötet) Bp. 1960.

KazMűv. = Kazinczy Ferenc művei. I–II. Sajtó alá rendezte: Szauder Mária. Bp. 1979.

Kcj. = Kései címjegyzék. Csokonai műveinek részben autográf címjegyzéke. (MTAK. K 679/II. 38b.; ld. Cs/ÖM. I. 245–246. l.)

Kcsj. = Kéziratcsomók jegyzékei. Csokonai kéziratcsomóinak autográf jegyzékei. (MTAK. K 679/II. 31a–33b.; ld. Cs/ÖM. I. 96–102. l.)

Kcsl. = Kéziratcsomók leltárlapjai. Csokonai kéziratainak nem autográf leltára. (MTAK. K 679/II. 17a., 26a., 39a., 40ab.; ld. Cs/ÖM. I. 108– 113. l.)

Kföldy. = Csokonai Vitéz Mihály munkái. I–III. Közli Kelemföldy. Lipcse 1843–1845.

KiM. = Csokonai *Kézírásban levő Munkátskáimnak megnevezése* című autográf címjegyzéke. (MTAK. K 679/II. 15–16.; ld. Cs/ÖM. I. 221–222. l.)

Kjt. = Kéziratjegyzék-töredék. Csokonai saját kezű katalógusa kéziratos munkáiról. (MTAK. K 679/II. 18a–19a.; ld. Cs/ÖM. I. 103–105. l.)

Ktl. = Kötegmaradványok leltára. Nem autográf jegyzék Csokonai kéziratkötegeiről. (MTAK. K 679/II. 46b–47b.; ld. Cs/ÖM. I. 105–107. l.)

LD/t_1 = a *Lilla*-kötet első tervezete, autográf (MTAK. K 679/II. 25a.; ld. Cs/ÖM. I. 239–240. l.)

LD/t_2 = a *Lilla*-kötet második tervezete, autográf (MTAK. K 3/11.; ld. Cs/ÖM. I. 240. l.)

LD/t_3 = a *Lilla*-kötet harmadik tervezete, autográf (MTAK. K 679/II. 24ab.; ld. Cs/ÖM. I. 241–242. l.)

Lilla 1996. = Csokonai Vitéz Mihály: *Lilla*, kiad. Debreczeni Attila, Bp. 1996. (Matúra Klasszikusok)

Linné = Carl von Linné: Systema naturae per regna trianaturae, secundum Classses, Ordines, Genera, Species, cum Characteribus, Differentiis, Synonymis, Locis. Vindobonnae 1767–1770., I–III.

Mf. = Mikrofilmtár

Mfj. = Műfajjegyzék. Csokonai autográf jegyzéke (MTAK. K 672/II. 17a.; ld. Cs/ÖM. I. 232–236. l.)

MHírm. = Magyar Hírmondó. Hírlap. Bécs 1792–1803.

MKSz. = Magyar Könyvszemle

MKur. = Magyar Kurir. Hírlap. Pozsony 1786. Bécs 1786–1834.

MM. = Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. I–II. Sajtó alá rendezte: Vargha Balázs. Bp. 1973.

MM^2.	=	Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. I–III. Sajtó alá rendezte: Vargha Balázs. Bp. 1981. Versek [I.], Prózai művek [II.], Műfordítások [III.].
MMerk.	=	Magyar Merkurius. Hírlap. Pest 1788–1790. Bétsi Magyar Merkurius. Hírlap. Bécs 1793–1798.
MMerk/j.	=	Csokonai kiadásra szánt műveinek jegyzéke a Bétsi Magyar Merkurius című hírlap 1794. évi LXXXIV. számában (1293–1294.)
MMus.	=	Magyar Museum. Folyóirat. Kassa 1788–1792.
MMusa.	=	Magyar Musa. A Magyar Kurir melléklapja. Pozsony 1786. Bécs 1786–1789.
MNy.	=	Magyar Nyelv
MTAK.	=	a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára
Nagy I.	=	Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedéki táblákkal. I–XIII. Pest 1857–1865. Bp. 1987. (hasonmás)
Nagy S.	=	Nagy Sándor: A debreceni református kollégium. Hajdúhadház 1933.
nép.	=	népnyelvi
olvhtl.	=	olvashatatlan
ÓD/t.	=	az *Ódák*-kötet tervezete, autográf (MTAK. K 672/II. 35–36a.; ld. Cs/ÖM. I. 237–238. l.)
OSzK.	=	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
ÖV.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I–II. Sajtó alá rendezte: Vargha Balázs. Bp. 1956.
ÖV^2	=	Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I–II. Sajtó alá rendezte: Vargha Balázs. Bp. 1967.
Petrik	=	Petrik Géza: Magyarország bibliográphiája. 1–4. Bp. 1888–1892. 5–6., 7–8. Bp. 1971–1972., 1989–91. (pótkötetek)
Puky/j.	=	Puky István kéziratjegyzéke Csokonai műveiről. (MTAK. K 4/34.; ld. Cs/ÖM. I. 113–114.)
rég.	=	régi(es)
RMKT.	=	Régi Magyar Költők Tára
röv.	=	rövidítése, rövidítve
SpK.	=	a Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Sárospatak
StudLit.	=	Studia Litteraria. Folyóirat. Debrecen 1963–
Sulzer	=	Johann Georg Sulzer: Allgemeine Theorie der schönen Künste in einzelnen, nach alphabetischer Ordnung der Kunstwörter auf einander folgenden Artikeln abgehandelt. Leipzig 1786–87.
Szauder	=	Szauder József: Az éj és a csillagok. Bp. 1980.
Szilágyi:CsMűv.	=	Szilágyi Ferenc: Csokonai művei nyomában. Bp. 1981.

Szinnyei	=	Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 1–14. Bp. 1891–1914.
Szv_1, Szv_2	=	Csokonai számvetései műveiről, 1795–1796 (MTAK. K. 672/IV. 77ab., 147a.; ld. Cs/ÖM. I. 216–219. l.)
SzV/j.	=	Szerelmes versciklus betűrendes jegyzéke 1798-ból, autográf (MTAK. K 672/IV. 10a, 12b.; ld. Cs/ÖM. I. 223. l.)
táj.	=	tájnyelvi
Tav.	=	*A' Tavasz*. Írta Kleiszt. Fordította Csokonai Vitéz Mihály. Komárom 1802.
Tav/j.	=	*A' Tavasz*. Írta Kleist. Fordította Csokonai Vitéz Mihály. Második kiadás. Nagyvárad 1806. Szükséges Jegyzések. 81–86.
Toldy	=	Csokonai Mihály minden munkái. Kiadta Schedel [Toldy] Ferenc. Pest 1844.
ÚK.	=	Új katalógus. – Csokonai műveinek részben autográf kéziratos katalógusa 1802 tájáról. (MTAK. K 679/II. 41a–44a.; ld. Cs/ÖM. I. 225–230. l.)
Unikornis 1993.	=	Csokonai Vitéz Mihály költeményei és versfordításai I–II., kiad. Szilágyi Ferenc, Bp. 1993. (Unikornis Kiadó)
Vargha:ArcV.	=	Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1974. (Arcok és vallomások).
Vargha:ElsőK.	=	Vargha Balázs: *Csokonai műveinek első kiadásai*, Bp., 1974.
Vkt.	=	Vázlatos kiadási terv. Csokonai autográf címjegyzéke 1801 utánról. (MTAK. K 679/II. 45b.; ld. Cs/ÖM. I. 223–225. l.)
VT.	=	Verstisztázat 1793-ból. Autográf. (MTAK. K 677. 52a–80a.; ld. Cs/ÖM. I. 139–140. l.)
ZC.	=	Zöld-kódex. Csokonai zsengéinek, későbbi hozzátoldásainak autográf gyűjteménye (MTAK. K 672/IV. 32a–102a.; tartalmát ld. Cs/ÖM. I. 129–133. l.)

EGYÉB JELÖLÉSEK

< >	Csúcsos zárójel jelöli a kéziratban áthúzott részeket.
[ ]	Szögletes zárójel jelöli a főszövegben az emendációt, mindenféle idézetben a sajtó alá rendezőtől való megjegyzéseket, kiegészítéseket. Fél idézőjelben közöljük a sajátos jelentéstani adatokat a jegyzetekben. Pontok jelzik az olvashatatlan részeket a kéziratban.

BEVEZETÉS

A kötet anyagának körülhatárolása (és a kiadás indoklása)

Egy életműkiadás jellegéből adódóan a teljességre törekszik. De hol vannak a teljesség határai? – tehetjük fel a némileg paradox kérdést. Mi az, ami a hagyatékból megjelentethető és megjelentetendő? Egy kéziratos hagyaték mindig olyannyira heterogén anyagot jelent, hogy annak sajtó alá rendezője óhatatlanul valamelyes válogatásra és így határok kijelölésére kényszerül, még a teljességre törekedve is, s nemcsak a praktikus (terjedelmi és pénzügyi) korlátok miatt. Mit tegyen, ha notórius kéziratgyűjtő és másoló hagyatékát szándékozik kiadni, ahol halmokban állnak az idegen szövegek másolatai, vagy ha egy fontos tisztségeket betöltő író tengernyi hivatalos iratával, feljegyzésével, levelével szembesül, vagy ha nagy mennyiségű gazdasági, elszámolási, ügyviteli anyagra lel, és még sorolhatnánk a régebbi és újabb időkre jellemző eseteket. A teljességre törekvés azt súgja, hogy mindent ki kell adni, hiszen a hagyaték egésze őrzi az életművet és annak hátterét, sohasem lehet tudni, mi válik fontossá a hozzáférhetővé tett anyagból. E némiképp pozitivista indíttatású elvvel azonban mégiscsak szembefeszül a *mi végre?* kérdése, vagyis az a szempont, hogy mi lehet a hozadéka a szövegek közzétételének. Bármely életműkiadás határai e két indíttatás és törekvés feszültségében születnek meg, s mindig egyediek, csak arra a kiadásra jellemzőek. A teljesség így elvi törekvésként definiálható, amely azonban konkretizációjában sohasem valósul meg: egy adott kiadás különféle szempontokból és jelleggel, de szükségszerűen szűkítésekkel él.

Amikor most, a Csokonai életműkiadás utolsó köteténél számot kell vetnünk a hagyatékkal, e kérdések különösen élesen vetődnek fel. A sorozat az *editio maior* típusába tartozik, a kiadandó szövegek körét és a feldolgozás módját tekintve egyaránt. Ilyen szempontból nem kérdéses, hogy a cél alapvetően a kéziratos hagyaték teljességének a kiadása, ahogy azt a textológiai szabályzat is rögzíti. Ezt erősíti két további mozzanat: egyrészt az, hogy e hagyaték nem átláthatatlanul (és egy kiadás szempontjából reménytelenül) nagy, mint pl. a Kazinczyé, másrészt pedig az, hogy egy régiségből származó szöveganyag a maga heterogenitásában is fontos és érdekes lehet, míg a modernitás kiterjedtebb, más jellegű és jobban ismert írásbeliségében egy ilyen vegyes anyag jóval kisebb információértékkel bírhat. Ugyanakkor számos kérdés vetődik fel a hagyatékkal szembesülvén. Az eddigi tíz kötetben hozzáférhetővé váltak a költemények, a színművek, a szépprózai művek, a levelek és a

tanulmányok szövegei, ami maradt, az nem kevés könyvkivonat, irat és feljegyzés. Mi kerüljön ezek közül nyomtatásba egy teljességre törekvő kiadásban? Van-e értelme oldalszámra másolatokat közölnünk? Mit kezdjünk a különféle, sokszor párszavas feljegyzésekkel, melyekről semmit nem tudunk? Mi legyen a hihetetlenül sok számítással, a rajzokkal? A firkákkal és tollpróbákkal? A kérdések megválaszolásához el kell különítenünk a hagyaték szövegtípusait, s ezekről kell megmondanunk, hogy közöljük-e, vagy sem, és hogy milyen megfontolások alapján.

A legterjedelmesebb szöveganyagot a könyvkivonatok és kijegyzések jelentik, amelyek különböző önállósági fokkal követnek egy bizonyos külső szövegforrást, s e szerint lehetnek magyar és idegen nyelvű másolatok, kisebb-nagyobb fordított könyvrészletek, illetve egy adott könyvből, könyv alapján készült kompilációk, jegyzések. A hagyaték e részlegében mindenképpen szükségesnek látszik határvonalat húzni a közlésre nézve. Úgy döntöttünk, hogy a puszta másolatokat szövegszerűen nem közöljük, csak regesztában tüntetjük fel a címet. Ez utóbbi mozzanat (a cím) egyben definiálja, hogy a jelen kötetben mit tekintünk *puszta másolat*nak: azt, amikor Csokonai nem válogat, nem fordít, nem részletet ír ki, nem jegyzetel, hanem egy önálló szövegegységet a maga egészében pontosan rögzít. Ezeket azért nem közöljük, mert azáltal, hogy megadjuk a *címüket*, már kereshetővé és kutathatóvá válnak (míg a részleges másolatoknál ez nem valósítható meg). Természetesen nem lenne haszontalan ezek szövegét is hozni, de mennyiségében olyan jelentős anyagról van szó (amely ráadásul soknyelvű, így a jelen kiadásban fordítását is meg kellene adni), hogy ennek közlése nem látszott sem ésszerű, sem gazdaságos megoldásnak.

Ez az elv jól működik az egyes önállóan fennmaradt művek, mint Ragályi Gedeon verse vagy Kultsár István levele, valamint a fordításokhoz lemásolt eredeti szövegek esetében (ez utóbbiak meg is jelentek kiadásunkban az adott fordítás jegyzetei között). További pontosítást igényel azonban az *egy* könyvből kimásolt *több* önállónak tekinthető szöveg ügye. Ilyen például Eschenburg szöveggyűjteménye, a *Beispielsammlung*, amelyből Csokonai rendkívüli mennyiségű vers mellett sokszor az életrajzi tájékoztató szövegeket és egyes kötetek esetében az egész tartalomjegyzéket pontosan kimásolta. Noha itt kétségtelenül *válogatott* a költő a könyv egészét tekintve, az egyes önálló szövegeket illetően azonban *pusztán másolt*, így a számunkra most igazán fontos válogatás hozzáférhetővé tételére elégséges a regeszta címekig menő részletes feltárása, amely alapján a kutatók megkereshetik a számukra érdekesnek tűnő szövegeket akár a kéziratos hagyatékban, akár Eschenburg szöveggyűjteményében. Hasonló a helyzet a terjedelmes Berquin-, Arthur Jonston-, Secundus- és Bonefonius-másolatokkal is, az Eschenburg-másolat azonban mind mennyiségében, mind a költő poétikai tájékozódásában betöltött szerepe folytán kitüntetett jelentőséggel bír, ezért a regeszta önálló alfejezetében, a többinél részletesebben tárjuk fel.

A jelen kötetben helyet kapnak Csokonai poétikai feljegyzései, irodalmi vázlatait azonban nem közöljük, mert már megjelentek sorozatunkban azon művek jegyzetei között, amelyekhez készültek. Nem elsősorban terjedelmi megfontolásból mondunk le ezekről, hanem sokkal inkább azért, mert a vázlat a mű összefüggésében érdekes, ebből a kontextusból kiszakítani, illetve hosszas magyarázatokkal újrateremteni kontextusát ezen új közlési helyén nem látszik értelmes megoldásnak. Ugyancsak nem közöljük a költő címjegyzékeit, ezeket azonban azért nem, mert sorozatunk első kötete két fejezetben, szöveghűen és részletes magyarázatokkal már közreadta (Cs/ÖM. I. 90–116., 202–246. l.). Az előfizetési felhívásokból szintén megjelent néhány az első kötet kiadástörténetet tárgyaló részében (Cs/ÖM. I. 253–271. l.), de nem mind és nem teljes egészében, így ezeket a kiadásokra vonatkozó fennmaradt iratok együttesében itt is közreadjuk.

A hagyatékban még jelentős számban fordulnak elő különféle szójegyzékek, listák, mindenféle betű- és számsorok, kották, rajzok. Ezeknél vetődött fel leginkább a *mi végre?* kérdése. A közlés kritériumának ilyen esetekben egyfajta *tematikus minimumot* tekintettünk, vagyis azt, hogy meg tudjuk-e nevezni legalább hozzávetőlegesen az adott feljegyzés témáját. Az persze, hogy ki miben lát értelmet, nagyon eltérő lehet, így e kritérium némileg bizonytalan. Mégis vállalnunk kellett egy ilyenfajta korlátozást, ha nem akartunk *úl, dűl, fűl, hűl, sűl, gyűl* típusú rímsorokat, *Probatio Calami*-szerű tollpróbákat, végeláthatatlan számsorokat, rajzokat, firkálásokat közölni. Ezeknek, úgy véljük, regesztában a helyük. De az említett két csoport között azért van egy átmeneti sáv: némely szójegyzékek esetében mi nem jutottunk közelebbi tematikus meghatározásra, de érzékeltünk bizonyos fogódzókat, amelyek alapján mások talán eljuthatnak ilyenhez, ezért ezen szövegegységeket a kötet végén együttesen közreadjuk. A fenti praktikus *korlátok* tehát azok, amelyek beiktatásával véli a jelen kötet elérhetőnek és megvalósíthatónak a *teljességet*, amely minden életműkiadás természetszerű célja.

Az anyag felosztása és a kötet szerkezete

A *Feljegyzések* kötete a fenti elhatárolások után a következő öt *szövegtípust* tartalmazza: 1. Könyvkivonatok 2. Könyvkijegyzések 3. Könyvbejegyzések 4. Önálló feljegyzések 5. Listák. Jól látható az első három és a második kettő közötti választóvonal: az előbbiek valamely külső szövegforráshoz kapcsolódnak, az utóbbiak nem, s ilyen értelemben önállóak. A Könyvkivonatok és a Könyvkijegyzések közötti választóvonal azonban már részletesebb magyarázatot kíván. Nem pusztán az első pillanatra is szembeötlő terjedelmi eltérés alapján különítjük el ezeket egymástól, hanem funkciójuk szerint is. A Könyvkivonatok esetében pontosan meg tudjuk jelölni, hogy milyen *témáról* vagy melyik *műhöz* készült az egy vagy több könyvből kiírt-fordított anyag, míg a kijegyzé-

seknél mindig csak az adott forrásmű rögzíthető többé-kevésbé pontosan (e jellegzetesség persze összefügghet a csekélyebb terjedelemmel is, hiszen egy kétsoros idézetből sokkal kevésbé derülhet ki annak funkciója, mint egy húsz oldalas kivonatból). A Könyvbejegyzések az előzőekkel szemben többnyire önálló szövegek (kivéve az aláhúzás jellegű széljegyzeteket), viszont létezésük könyvhöz kötött. A ténylegesen, *szövegükben és létezésükben* is önálló szövegek alkotják a tulajdonképpeni feljegyzések két csoportját. Az Önálló feljegyzések, valamint a Listák közötti elválasztó vonalat a szövegszerűség jelenti: az első típusba a többnyire folyó szövegű feljegyzések tartoznak (beleértve a koherens táblázatokat és a tematikailag odatartozó névsorokat is), a másodikba a puszta felsorolások (a tematikus minimum felé haladva az utolsó fázisként).

Ez az öt *szövegtípus* azonban nem képes kellő mértékben strukturálni a rendkívül heterogén szöveganyagot, további finomításra van szükség. Második szinten a szövegek másodlagos jellegét vagy tematikus rokonságát vesszük alapul, s így különítünk el *alcsoportokat*. Az első három fő típusnál inkább a jellegbeli rokonság adja a további csoportok rendező elvét. A Könyvkivonatok így Kivonatok témákról és Kivonatok művekhez megnevezésű alcsoportokba rendezhetőek, a Könyvkijegyzések Címjegyzékek, Kijegyzések és Idézetek, a Könyvbejegyzések pedig Bejegyzések és névjegyek, valamint Ajánlások alcsoportokba. A másik két fő típus esetében inkább a tematikai rokonság az alcsoportképző-elv. Az Önálló feljegyzések három alcsoportjának egyikébe Csokonai saját művei (és Márton József szótárának) kiadására vonatkozó dokumentumait sorolhatjuk, vagyis az előfizetési felhívásokat, számvetéseket a művek példányairól, a fennmaradt előfizetői névsorokat. A másik alcsoport is irodalmi érdekű, hiszen a költő poétikai jegyzeteit tartalmazza, a harmadik pedig a Személyes iratok csoportja. A Listák két alcsoportot fog össze, a Névjegyzékek, könyvutalások és a Szójegyzékek csoportját.

Az így létrehozott típusok és alcsoportok között azonban természetszerűen vannak átfedések: egyes listák tematikusan a személyes iratok közé is illeszthetőek (pl. 71., 74. [V.], [VI.]), egyes könyvkivonatok, valamint önálló feljegyzések között pedig találhatóak listák (pl. 1., 45–47.). Ilyen esetekben mindig a szöveg elsődleges és másodlagos jellegének együttes, egyedi mérlegelése alapján döntöttünk a besorolás felől, tudván, hogy a másféle csoportosítás mellett éppúgy megfontolandó érvek sorakoztathatóak fel. A kötet munkálatai szinte kézzelfoghatóvá tették a paradoxont: egy ily mértékben heterogén szöveganyagnál az osztályozás kényszer, de bizonyos mértékig szükségszerűen esetleges.

A sokféle szempont alapján kialakított típusok és alcsoportok foglalják tehát magukba a jelen kötet tulajdonképpeni „szövegeit", amelyek a közlés alapegységei, és amelyeket sorozatunkban arab számmal jelölünk. Közlési sorrendjüket, ahol lehetett, az időrend szerint alakítottuk ki; ennek hiányában a betűrendet követtük, kivéve a listákat, ahol általában a terjedelmesebbek felől haladtunk a pár szavasak felé, így köze-

lítve a közlés határául szabott tematikus minimumot. Ezek a „művek" tehát *tematikusan* különülnek el egymástól, minden ilyen egység önállósággal bír, és a jegyzetelésben is ehhez rendelődnek hagyományos fejezeteink.

Bizonyos esetekben azonban ezen alapegységek további bontásra szorulnak. Egyes nagyobb tematikus egységek több *kézirategységet* foglalnak magukban, amelyeket nem lehet minden további nélkül összemosni a közlésben, ugyanakkor teljes szétválasztásuk sem indokolható. Ilyen például a Kanári- és más szigetekről készített kivonathalmaz, amely tematikusan nyilvánvaló egységet képez, de a kéziratok világosan elkülöníthető fogásokra tagolódnak; ugyanez a helyzet a kivonatok és a saját művekhez készült iratok többségénél is. Minden ilyen esetben az arab számmal jelölt „művet" római számmal elválasztott kézirategységekre tagoljuk (a magyarázatokat szintén, de csak ha szükséges). A tematikai és kézirategység elvei két esetet kivéve problémátlanul illeszkednek egymáshoz, illetve egymás alá. E két esetben (6. [IV.] és 51. [I.]) viszont az a helyzet, hogy egy kézirategységen két különböző tematikájú feljegyzés található (vagyis a kézirás, a tollszín azonos, nem utólagosan került egyik jegyzés a másik mellé). Ezen esetekben a kézirategységet tekintjük elsődlegesnek, és a tematikusan különböző „műveket" egyben tartjuk, a jellemzőbb tematikai csoportba sorolva be a szöveget.

A kötet anyagának beosztását és tagolását a következő táblázat szemlélteti:

szint	*megnevezés*	*tagolási szempont*	*tipográfiai példa*
1.	szövegtípus	a szöveg jellege	KÖNYVKIVONATOK
2.	szöveg-alcsoport	jellegbeli vagy tematikai rokonság	Kivonatok témákról
3.	a szöveg	tematikai egység	1. Kivonatok a Kanári- és más szigetekről
4.	kézirategység	kéziratbeli hely	[I.]

A szövegközlésről

Kiadásunkban a betűhív közlés elvét követjük a lehető legteljesebb mértékben, mindössze néhány ma már nem használatos jelet írtunk át (ſ = s, ő = ő, ű = ű, & = etc., valamint német szövegek esetében: ú = u, ű = ü, ő = ö). A szövegekben a leggyakoribb kiemelés az egyszeres és a kétszeres aláhúzás, az előbbit dőlttel, az utóbbit verzállal szedtük, míg az esetenkénti háromszoros aláhúzást félkövérrel. Helyenként előfordul ritkítás is, ilyenkor kapitälchent alkalmaztunk. Az olyan speciális szövegnél, mint a retorikai-poétikai táblázat (51.), az írásképet tükröző, differenciáltabb rendszert valósítottunk meg, de csak egyedi megoldásként. A címek természetesen nem Csokonaitól származnak, így a szögletes zárójel használata indokolt lenne. Mivel azonban egyik cím sem

Csokonaié, így a köteten belül nincs funkciója a zárójelhasználatnak, elegendőnek látszik ezt összefoglalóan jelezni, ahogy azt a levelezés-kötetben is tettük.

A ligatúrák és rövidítések különös problémát jelentettek, mivel egyrészt híven akartuk tükrözni a kézirat jellegét, másrészt viszont fő célunk egy olvasható szöveg létrehozása volt. A kézirat, valamint a kivonatolt művek – jellegükből fakadóan – egyaránt sok rövidítést tartalmaznak, így a kézirat hű követése megnehezítette volna az olvasást, nem tudtuk volna elkerülni a szögletes zárójel gyakori használatát, valamint azt is figyelembe kellett vennünk, hogy többnyire nem Csokonai-szövegekről van szó. Ezek alapján a következő elveket igyekeztünk követni:

Általánosan használatos és kettőnél többször előforduló rövidítések (pl. mföld., eszt.): változatlanul maradnak a főszövegben, feloldásukat az összesített rövidítésjegyzékben adjuk meg.

Egyedileg alkalmazott rövidítések (pl. SzMihályi) változatlanul maradnak a főszövegben, feloldásukat a tárgyi magyarázatok között adjuk meg.

A könyvkijegyzésekben előforduló, egyedileg használt rövidítések: mivel nem önálló szövegekről van szó, a rövidítések feloldásához a kijegyzés forrását vettük alapul. Ha ott rövidített formában szerepel a szó, változtatás nélkül közöltük, ha nem, akkor az eredeti mű szerint, szögletes zárójel nélkül oldottuk fel a rövidítést a főszövegben (ez főként a latin nyelvű kijegyzésekre érvényes).

A könyvkijegyzések forrásának megjelölésében előforduló, egyedileg használt rövidítések: ezeket a főszövegben változatlanul hagytuk, a művek teljes címét a tárgyi és nyelvi magyarázatokban közöljük.

Egyedileg alkalmazott írástechnikai rövidítések: A főszövegben szögletes zárójelben feloldva közöljük a ligatúrával rövidített szavakat.

Következetesen alkalmazott írástechnikai rövidítések (néhány rag, egy-két módosítószó és kötőszó ligatúrás rövidítése): a rövidítéseket a főszövegben jelölés nélkül feloldjuk, ezeket összefoglalóan itt jelezzük:

r̄ = rum (dubitaturum, insularum); ā = am (Hispaniam); q̄ = que (Insulisque, atque); qm̄ = quam; eē = esse; ē = est; ō = non; ēam = etiam; eadē = eadem; st̄ = sunt; s. = sive; c. = cum; p. = per;

k̄ = -nak, -nek; b̄ = -ba, -be, -ban, -ben; h̄ = hogy; mt̄ = mint; átl̄ = által; tš̄ = tsak; n̄ = nem; ḡ = meg; pḡ = pedig; m̄d = mind; vō = való; m̄ = mert; n̄n = nincsen; mn̄ = minden; v̄n = volna; l. = leg; f. = fel; v. = vagy, vel.

A szövegközlés általában követett, lineárisnak mondható elve az anyag egy részénél jelentős információvesztést eredményezett volna, amit a még oly részletes szövegkritikai leírás sem tudott volna ellensúlyozni. Arról van ugyanis szó, hogy bizonyos feljegyzések nem lineáris rendben léteznek, hanem egy adott kéziratlap sajátos elhelyezkedésű szövegrészeinek együtteseként. Ezekben az esetekben a genetikus kritika (critique génétique) textológiai irányának módszertanához folyamodtunk, s a *transcription diplomatique* elvét követtük (ld. erre nézve Al-

JEGYZETEK A FELJEGYZÉSEKHEZ

1. Kivonatok a Kanári- és más szigetekről

Kézirata

MTAK K 669. *Földrajzi jegyzetek* és K 679/I. *Vegyes jegyzetek*, amelyek Gaál László hagyatékából származnak (vö. Cs/ÖM. I. 152–154. l.), továbbá K 672/I. 7a, 33a.

Megjelenése

A kéziratkötegek teljes szövege eddig nem jelent meg. A MM. a tanulmányok között közli a K 669 néhány részletét *Szigetek lexikona* (II. 184–201. l.), *Táblázat az emberiség korszakairól* (II. 201–202. l.), valamint *Fűvország* (II. 202–203. l.) címmel. A MM^2.-ben ugyanezek jelentek meg a *Tanulmányok és följegyzések* között (II. 321–334. l.), valamint *[Jegyzet a Szigetek lexikonához]* címmel a K 679/I.-ből még egy kis részlet (II. 333–334. l.).

Keletkezése

A keletkezés idejére, helyére és céljára vonatkozóan kevés adat áll rendelkezésünkre. Megvizsgálva a kijegyzések tartalmát és jellegét, csak néhány támpontot találhatunk erre nézve.

Fekete Csaba tanulmányában Csokonai praeceptor korára (1794), tágabban 1792–1794 közé teszi az anyag keletkezésének idejét, helyét pedig Debrecenbe. Megállapítja, hogy csurgói tanársága idején is segítségére lehetett a költőnek a kész, leírt anyag (vö. Fekete 77–78. l.). Ő főként a K 669 kéziratkötegét vizsgálta, a K 679/I.-ből csupán az első kijegyzett könyv kiadásának évét vette figyelembe (1791). A keletkezés indítékaira vonatkozóan három föltevése van:

1. *„A' Statistica Historia, Útazások, Politica és Geographia a' Természeti historiával együtt 4 esztendőktől fogva egyedűl való foglalatosságim."* (Cs/Lev. 119. l.) 1801-ben írja ezt a költő, amikor bécsi hírlap-szerkesztőnek ajánlkozik. A tanulmány írója nem tartja valószínűnek, hogy könyvekből kiírt adatokkal akarta volna beajánlani magát a költő.

2. Tervezhetett valamilyen furcsa versezetet a travesztiára könnyen kapható költő, de ezt sem bizonyítja semmi.

3. Iskolai használat szerinte magyarázhatja a tudományos vagy költői célra értelmetlen betűrendes átdolgozást. A kitűzött témák megver-

selése általános gyakorlat volt, a megverselendő téma lehetett akár földrajzi is. Másrészt színezhette a tantárgy elsajátítását az érdekes megközelítés, és kedvezett Csokonai egyéniségének. Ő ezt a lehetőséget véli legvalószínűbbnek.

1. A kéziratkötegek és a kijegyzések létrejöttének sorrendje

Nincs konkrét adatunk arra vonatkozóan, hogy a két kéziratköteg, illetve a kijegyzések eredetileg hogyan követték egymást. Fekete Csaba a K 669 nagyobb egységeire vonatkozóan a következőket állapította meg: „Cellarius, Cluverius és Hornius megnevezett műveiből kiírott adatok; gondos, nyugodt írással; ez a legkorábbi réteg. [...] Részben Csokonai, részben két diákkéz írásával további latin szövegrészek, a magyar szöveg üresen maradt helyeire másolva Beckmann, Hofmann és Luyts munkájából. [...] A.A.A. – V.V.V. fejlécek alá sorolt, magyar nyelvű lexikális rész, Csokonai és egy harmadik diákkéz írásával; az előbbinél helyenként elkapkodottabb és valószínűleg későbbi." (vö. Fekete 71–72. l.)

Nehezen képzelhető el, hogy a lexikális rész későbbi, mint a latin nyelvű kijegyzések, mert a kézirat azt tükrözi, hogy a Hoffmann lexikonából (ld. az 1276–1507. sorokat és jegyzetüket) kimásoltatott szócikkek a lap alján helyezkednek el, közvetlenül a megfelelő magyar nyelvű szócikk alatt vagy előtt – az eredetileg üresen maradt részekre másolva –, illetve betoldott lapokon.

Beckmannról azt állapíthatjuk meg, hogy az ő művéből semmit sem másoltatott Csokonai, hanem – mint a tárgyi és nyelvi magyarázatokból kiderül – Hoffmann hivatkozik rá néhány szócikkében.

Luyts könyvéből (ld. az 1508–1698. sorokat és jegyzetüket) az üresen maradt részekre, valamint betoldott lapokra másolt Csokonai, úgy tűnik, valóban ez a kötet legkésőbbi rétege.

A kéziratkötegek kapcsolatára vonatkozóan a következőket tudjuk: A K 669 kijegyzéseinek forrásai 1735 előttiek, a K 679/I.-ben pedig zömében 1780 utáni munkák szerepelnek: a legtöbb 1780 és 1800 között jelent meg. Ez azt látszik igazolni, hogy a K 679/I. kijegyzései később keletkeztek (ld. erről részletesen a későbbiekben). Csupán annyit állapíthatunk meg bizonyosan, hogy a kéziratok legkorábbi rétegét (Cellarius, Cluverius és Hornius műveiből kijegyzett részletek, ld. az 1–583. sorokat és jegyzetüket) a K 669-ben találjuk, valamint azt, hogy a K 679/I. kijegyzéseinek *nagy része* későbbi, mint a K 669.

A két kéziratköteg között csupán néhány konkrét, szövegszerű kapcsolatot találunk, az egyiket Hübner és Szászky művei (ld. a 2234–2451. sorokat és jegyzetüket) jelentik. A K 669 magyar nyelvű lexikális részében sokszor találunk utalást Hübner és Szászky műveire, a K 679/I.-nek pedig egyik önálló fogását képezi a Szászky- és Hübner-kijegyzés: előbb Szászky munkájából olvashatjuk a Kanári-szigetekről szóló fejezet ma-

gyar fordítását (a szerzőre és a kijegyzetelt műre való utalás nélkül), majd Hübner könyvének Kanári-szigetekről szóló fejezetét németül. A két kéziratköteg létrejöttének sorrendjére vonatkozóan viszont itt sem találunk egyértelmű adatot, csupán feltételezéseink lehetnek:

A K 669 magyar nyelvű lexikális részében Hübner neve mellett néhányszor oldalszám szerepel, mégpedig akkor, ha az ott olvasható adat nem szerepel a K 679/I.-ben. Ez azt látszik igazolni, hogy a lexikon létrejöttekor már készen volt a Hübner-kijegyzés. Valójában viszont az oldalszámmal szereplő adatok nem a Kanári-szigeteket tárgyaló fejezetből származnak, meglehet, hogy ezért áll mellettük a jelölés. Ez tehát nem bizonyítja egyértelműen, hogy a lexikális rész későbbi, hiszen lehetséges, hogy Csokonai ezzel csupán saját magának jelölte a máshonnan származó utalásokat.

A Szászkytól lefordított szöveg előtt, a lap tetején felsorolást találunk, a Kanári-szigetekkel kapcsolatos fogalmakat, alatta pedig ezeket és még néhányat kezdőbetű szerint sorrendbe állítva. Közülük néhány a lexikon címszavai között is szerepel (azokban viszont nem mindig olvashatjuk Szászky nevét). Ezeket talán a készülő lexikonhoz jegyezte föl Csokonai, de ezt sem bizonyítja semmi.

A másik kapcsolatot a Luyts művéből származó kijegyzések jelentik. Mindkét kéziratkötegben találunk ugyanis tőle részleteket, de nincsen támpontunk arra vonatkozóan, hogy ezek milyen viszonyban állnak egymással (vö. az 1508–1698., 3263–3338., 3416–3428. sorokkal és jegyzetükkel).

A kéziratkötegek kapcsolatáról összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a közös témán túl van néhány szövegszerű érintkezés közöttük, de a rendelkezésünkre álló adatok nem nyújtanak segítséget keletkezésük pontosabb feltárásában.

2. A keletkezés ideje és helye

Az egész anyagot figyelembe véve úgy tűnik, folyamatos munkáról van szó, amit Csokonai Debrecenben kezdett, de eltávozása után (1795) tovább folytatott. A K 669 jelzetű kéziratköteg forrásai 1735 előttiek, s majdnem mind megtalálható a debreceni kollégium könyvtárában. A bennük lévő, 1767 előtti kéziratos bejegyzések igazolják, hogy már Csokonai idejében ott voltak a kötetek. Feltételezhetjük tehát, hogy a jegyzeteknek ez a része Debrecenben keletkezett, kivéve a *Fűvország* című fogalmazványt (ld. az 1941–1980. sorokat és jegyzetüket), amely láthatóan egy utólag beragasztott lapon olvasható, keletkezéséről pedig a letépett bal felének csonkján található, 1797–1798-as levéltöredék tájékoztat (vö. Cs/Lev. 358–359. l.).

Érdekes kapcsolatot mutat a kézirat néhány részlete Csokonainak a magyar prozódiáról szóló töredékes tanulmányával, amely a költő csurgói tartózkodása idején, 1799 őszén keletkezett. Ennek autográf kézira-

ta nem maradt fönn, de van egy másolat, amelyet Csokonai négy csurgói tanítványa készített. Közülük az egyik, aki a 347–395. sorokat másolta, megegyezik azzal, akit idegen $kéz_2$-ként jelöltünk (vö. a szövegkritikai jegyzetekkel, valamint *[A' magyar Prosodiáról]* című tanulmány szövegkritikai jegyzeteivel, Cs/Tan. 137. l.).

A másik kapcsolatot a szintén Csurgón elkezdett *Georgicon*-fordítás (ld. erről Cs/Lev. 585. l.) kézirata jelenti, amelynek első lapján, a cím („*A' GEORGICONNAK / I Könyve*") és a dátum („*Csurgó. 1799. November havább[an]*") alatt a Kanári-szigetek felsorolása olvasható (ld. minderről a 4983–4987. sorokat és jegyzetüket). A tinta színe igazolja, hogy a följegyzés a fordítással egyidőben keletkezett. Mindez arra enged következtetni, hogy Csokonai foglalkozott a témával Csurgón is, az anyag ezen részei tehát 1799. május 24. és 1800 márciusa között keletkeztek (vö. Cs/Széppr. 444. l.).

A K 679/I. jelzetű kéziratköteg kijegyzéseinek forrásai közül sok megtalálható a debreceni kollégium könyvtárában, de nem lehet elkülöníteni olyan egységet, amely egyértelműen 1795 előtti lenne. Főként német, valamint francia, angol, magyar és latin nyelvű szövegeket találunk itt. A köteg több fogásból áll, ezek többsége a fönt tárgyalt latin nyelvű munkáknál későbbi. A kivonatolt könyvek nagy része útleírás, valamint leíró jellegű földrajzi kézikönyv, amelyekben a statisztikai adatok mellett a tárgyalt ország történelméről is képet kapunk. A kijegyzések tartalma hasonló, egy-egy információ sokszor megismétlődik, Csokonai azonban kommentár nélkül, újra és újra kimásolta azokat.

E kéziratköteg keletkezéséről nagyon keveset tudunk, csupán néhány adat áll rendelkezésünkre: Meissner Ferenc (ld. a 3445–3485. sorokat) budai könyvkereskedése 1796 és 1799 között működött, tehát a kijegyzéseknek ez a része ekkoriban keletkezhetett.

„*Fabri Professor Geographiáját*" (ld. a 2086–2179., 2180–2226., 2633–2667. sorokat és jegyzetüket) Csurgóról kérte Csokonai 1799-ben, sőt Gaál László visszaemlékezéseiből azt is tudjuk, hogy a költő „gyönyörködött különösen a' természettani, földleírási, történeti és poétai munkákban. ... éjtszaka éjfélig ő maga gyertya világnál olvasott extrahált. mutatják jegyzetei mellyeket tsomóstúl bírunk. De meg magam láttam." (Vö. CsEml. 433. l.)

A legkésőbbi könyv 1800-ban jelent meg (*Közönséges Historia...*, ld. a 3068–3075. sorokat és jegyzetüket), eszerint a költő még Debrecenbe való végleges visszatérése után is jegyzetelt, sőt, 1801-ben ezt írja: „*a' Geographia a' Természeti históriával együtt 4 esztendőktől fogva egyedűl való foglalatosságim*" (Cs/Lev. 119. l.).

Mindezek azt bizonyítják, hogy Csokonait szinte egész életén keresztül foglalkoztatták a régen „*Szerencsés vagy Boldog Szigeteknek*" nevezett Kanári-szigetek. A rendelkezésünkre álló adatok szerint már diákévei alatt sok jegyzetet készített a kollégiumban, később pedig Csurgón folytatta a munkát, majd hazatérése után Debrecenben. Hogy milyen céllal vállalkozott erre a nagy, hosszadalmas munkára, arról semmi bizonyosat nem tudunk.

3. A jegyzetelés indítékai, a téma korabeli aktualitása

a) Csokonai mint diák és tanár

A költő földrajzi jellegű tájékozódásának hátterében minden bizonnyal a debreceni kollégium áll, ahol 15 évet töltött (1780–1795). A földrajzot mint önálló tantárgyat Maróthi György vezette be (1738–44 között tanított a kollégiumban), aki működésével óriási föllendülés elindítója volt. Tanulmányait a baseli egyetemen végezte, melyet református jellege miatt mindig kedveltek a protestáns diákok; legtöbben a XVIII. században tanultak itt, mintegy kétszázan (erről részletesen ld. Lengyel Imre–Tóth Béla: *Maróthi György külföldi tanulmányútja*, Könyv és könyvtár VIII:1., Debrecen 1970). Külföldi tanulmányútja során Maróthi sok könyvet vásárolt, ezek hagyatékából a debreceni kollégium könyvtárába kerültek. (Maróthi könyvtárának bemutatását ld. Ötvös János: *Maróthi György könyvtára*, A debreceni KLTE könyvtárának évkönyve 1955., 1956., Debrecen. Köztük volt pl. Cellarius, Pufendorf és Iselin alább megnevezett munkája, ld. a 1–38., 4103–4118., 3542–4045. sorokat és jegyzetüket.) Hazatérve Baselből, a história és ékesszólás professzora lett Debrecenben. A történelem oktatásához kezdettől hozzákapcsolta a geográfiát, ami ekkor még történelmi vagy politikai földrajzot jelentett. Az államismeret tanításában Hübner hatása érezhető, az ó-geográfia oktatásához ókori szerzők műveit, valamint a „nagy Celláriust" (Christophorus Cellarius: *Notitia Orbis Antiqui...*, ld. a 369–543. sorokat és jegyzetüket), az új-geográfiához pedig a „kis Cellarius" (Christophorus Cellarius: *Geographia Antiqua juxta et Nova...*, ld. a 1–38. sorokat és jegyzetüket) mellett híres lexikonokat, többek között Iselin és Hübner munkáit használta (ld. a 3542–4045., 3132–3262. sorokat és jegyzetüket; a földrajz tanításáról részletesen ld. Gondáné Salánki Márta: *A földrajz oktatása a debreceni Református Kollégiumban 1777–1806 között*, Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1987/4., 26. l. Maróthi földrajzi előadásait két kötetben őrzi a DebrK.: R 295/a–b.)

Csokonai diáksága idején a kollégiumban Sinai Miklós tanította a történelmet és a földrajzot (1760–91). Módszereiben Maróthit követte, de az új-geográfiához már Tomka-Szászky munkáját (*Introductio in Orbis hodierni geographiam...*, ld. a 2234–2287. sorokat és jegyzetüket) is fölvette. Sinai utódja Budai Ézsaiás lett, aki 1785–86-ban Csokonai privatus praeceptora volt, majd göttingeni tanulmányaiból hazatérve, 1794-től a kollégium tanára lett. Az 1734-ben alapított göttingai egyetem híres központja volt az utazási irodalom tanulmányozásának és kiértékelésének. Bizonyítja ezt, hogy sok kijegyzés forrása származik valamelyik itteni professzortól (pl. Köhler, Schlözer, Büsching, Fabri és Meusel, ld. a 3385–3415., 3370–3384., 4228–4297., 2086–2226., 2633–2667., 3429–3444. sorokat és jegyzetüket). Haladó szellemisége miatt ez az intézmény szintén nagyon kedvelt volt a diákok körében, akik tanulmányaik befejeztével könyvekkel megrakodva tértek haza.

Budai ugyanazokat a tankönyveket használta a földrajz oktatásához, amelyeket elődе, 1801-ben pedig fölkérték egy magyar nyelvű ó- és újgeográfiai tankönyv megírására, ez azonban nem valósult meg.

Csokonainak a kollégium diákjaként volt tehát alkalma alaposan megismerni a legfontosabb földrajzi tárgyú munkákat. Praeceptorként maga is tanított földrajzot, bizonyítja ezt az 1794-es *Specimen Poëtarum*, az általa tanított poétai osztály tananyagának jegyzéke (vö. MM[2]. II. 785. l.)

1799 májusától a csurgói gimnázium segédtanítója lett a költő. A visszaemlékezések és levelek valószínűsítik, hogy itt szintén oktatott földrajzot (vö. Cs/Lev. 91. l.). A tanításhoz segédanyagul szolgálhattak a kijegyzések és a betűrendbe szedett kompiláció. Valószínűnek tűnik, hogy az anyaggal később további tervei lehettek, a földolgozásra azonban sajnos nem került sor. Nem kizárt egy anyanyelvű kézikönyv elkészítésének terve, ahol a szigetek leírása, történelme és irodalmi vonatkozásai egyaránt fontos szerepet kaphattak volna, de ilyen szándéknak sincs nyoma az életműben.

b) A kivonatolás mint XIII–XIX. századi műfaj

Csokonai földrajzi jegyzetei tulajdonképpen kivonatok, közel negyven könyvből emelt ki egy-egy fontos részletet. A magyar nyelvű lexikon sem kivétel, csupán annyi a különbség, hogy néhány munka megfelelő fejezeteinek adatait betűrendbe szedte. A kivonatolás a lényeges információ kiemelésére specializálódott, a felvilágosodás korának divatos rövid műfaja volt. 1780 és 1830 között nincs olyan író, akinél ne találnánk meg ezt a műfajt valamilyen formában (vö. Penke Olga, *„A Könyveknek veleje" – a felvilágosodás egy rövid műfajának magyarországi története (1780–1830)*, in: *Folytonosság vagy fordulat?* Debrecen 1996., 88–101. l.). A műfaj létrejötte szorosan összefügg a felvilágosodás filozófiájával, amelyben az ismeretek teljességének összegyűjtése a rendszerezés és továbbadás vágyával fonódott össze. Magyarországi történetét Penke Olga a magyar nyelvű olvasás megszerettetésének és a tudományok magyar nyelvű művelésének programjához kapcsolja. Jellegzetes példái között említi Molnár János *Magyar Könyvház* című vállalkozását, amelyből Csokonai jegyzetei között három különböző helyen olvashatunk részleteket (ld. a 1981–2026., 2044–2085., 3507–3522. sorokat és jegyzetüket). Ilyenek voltak első magyar nyelvű folyóirataink is, például a *Mindenes Gyűjtemény*, amelyet Péczeli halála után Csokonai folytatni akart (vö. Cs/Lev. 79. l.). Penke Olga a kivonatoknak két típusát különíti el: az egyiket folyóiratokban, könyvekben megjelent munkák képviselik, másikat pedig a kéziratos kiszedegetés (vö. i. m. 90.). Erről van szó Csokonai esetében. Bármit talált, ami valamilyen módon kapcsolódott a Kanári-szigetekhez, azt kommentár és változtatás nélkül „kiszedegette".

c) „Földrajzi eufória", aranykor-mítosz

Már Julow Viktor észrevette Csokonai fokozott földrajzi érdeklődését: „jellemző rá valami földrajzi eufória, a sokszínű világ, messze népek, soha nem ismert tájak átható nosztalgiája. Nyugtalan, forrongó érdeklődését ránk maradt nagy tömegű geográfiai jegyzete is mutatja. Képzelete néha egészen a hottentottákig, otahajtákig (tahiti-beliekig) és mindennemű ellenlábasokig is elkalandozik" (vö. Julow:Csok. 115. l.). Mint a költő vallomásaiból kiderül, egész életében végigkísérte ez a nosztalgia. A *Halotti versek*ben így vall erről:

Boldog! ki a tündér románok helyébe
Útazók írásit forgat a kezébe, [...]
Aki ásítozva ül toalettjéhez
S unalommal nyúl egy utazó könyvéhez,
Kis olvasás után emberré kezd lenni,
Földekről, népekről esméretet venni,
Rátalál helyére e nagy planétában,
S mi ő az emberi nemzetek láncában?
Azt érzi, hogy ott jár és ébren álmodik,
Egyre tanúl s múlat, henyél s okosodik.
(III. rész, utolsó versszak)

A *Debreceni Magyar Psyche* tréfás újságparódiája mögött felsejlő hatalmas földrajzi ismeretanyag kapcsán Debreczeni Attila szintén utal a szóban forgó két kéziratcsomóra (vö. Debreczeni 176. l. Erről a témáról bővebben ld. 174–177. l.). A tréfás szövegben fölbukkan *Raff*, *Coock Kapitány*, *Porto Santo*, sőt a *Fortunata Insulák* is, de mind csak szójátékként szerepel, mélyebb összefüggés nem fedezhető fel a kijegyzetelt anyaggal.

Csokonai nagyfokú érdeklődését kétségtelenül motiválja a XVIII. századi utazások hatása. Ez az időszak a tengeri fölfedezések második nagy korszakának tekinthető. A század egyik legnagyobb eseménye, hogy Cook eljut az ötödik földrészre, megdöntve ezzel a Terra Australis feltételezését, és föltérképezi Ausztrália keleti partjait, a figyelem központjába helyezve ezzel a Csendes-óceán déltengeri szigeteit. A tengerentúli utazások eredményeként sorra születtek a néha valótlant is állító, rendkívül népszerű útleírások, amelyeket igyekeztek minél gyorsabban lefordítani különböző nyelvekre, vagy a kivonatukat közölni (magyarul például Molnár János, róla ld. az 1281–2026. sorok jegyzetét). A fordítások gyakran gyűjteményes kiadásokban jelentek meg, közülük sok a külföldön tanuló diákokkal került Magyarországra.

Az európai ember számára kihívást jelentett a más népekkel, más kultúrákkal való találkozás, azok megismerése és elfogadása. A bennszülöttek kezdeti lenézése után megjelenik velük kapcsolatban a rousseau-i homme naturel (természeti ember), majd a nemes vadember fo-

galma, ők lesznek az igazán szabad, ártatlan, boldog, a természettel összhangban élő ember szimbólumai. Különösen igaz ez az 1775 után föltűnő, rendkívül nagyhatású alakra, a szigetlakóra (erről részletesen ld. Urs Bitterli: *„Vadak" és „civilizáltak"* , Bp. 1982., főleg 495–510. l.).

Külső megjelenésüket tekintve az antik szépségeszményt vélték bennük fölfedezni a kutatók, a déltengeri szigeteken pedig az Édent, a földi Paradicsomot. Csokonai számára a szigetek a vágyott aranykort testesíthették meg. Életműve bizonyítja, milyen fontos volt számára az aranykor világa, ahol elérhető, megteremthető a tökéletes boldogság. A Kanári-szigetek történelmi, irodalmi, mitológiai vonatkozásai, a hozzájuk fűzött legendák, a valaha virágzó, elsüllyedt Atlantisz, a szigetek rendkívüli termékenysége, az örökké nyíló virágokról szóló hírek éppen eléggé indokolják ezt az elképzelést. Az ókorban itt volt a világ legnyugatibb pontja, ezért itt húzták meg az első délkört, ide képzelték a Hesperidák kertjét, és Horatius ide helyezte az elíziumi mezőket. A Hesperidák kertje, amely a görög mitológiában az élet és halál dialektikáját jelképezte, Vörös Imre szerint a felvilágosodás költészetében az édenkert által szimbolizált „aranykor" eszméjét testesítette meg (vö. Vörös Imre: *Természetszemlélet a felvilágosodás-kori magyar irodalomban,* Bp. 1991., 82. l.). Nem csoda hát, ha a költő érdeklődését megragadta a Kanári-szigetek világa.

d) A klíma-elmélet hatása

A déltengeri szigetek lakóinak tökéletes boldogságát, természetes szabadságát, paradicsomi világát sokan a kedvező éghajlattal és az ebből adódó fenséges természeti környezettel hozták összefüggésbe. „Bougainville, aki feltétlen és meggyőződéses híve volt Montesquieu miliőelméletének, teljesen a külső körülményeknek tulajdonította, hogy a szigetlakók a legcsekélyebb kellemetlenség nélkül érik el boldog öregkorukat." (Bitterli, i. m. 499. l.) Tahiti (Otahita) szigete mint a természettel tökéletes összhangban élő nép világa, Csokonainál is fölbukkan. Leghosszabban a Dayka Gábor műveiről szóló bírálatában ír róla az egyik vers kapcsán: *„A' jámbor Otahitát nem örömest hallom az Európai bigottság- és gonoszságra felhozva: a' Húronnal nem jöhet öszve egy aurea aetasban élő nép [...] A' physica festéssel is, melly a' moralist, vagy a politikait szinezi, nem jól jön öszve Otaheite-nak boldog Climája, melly, jóllehet a' Torrida Zona alatt esik, mégis sem Lakosait meg nem feketíti és apathizálja, sem a' rekkenő hévségeket nem érezi. Örökös tavasz van annak Cócusos erdejiben"* (Cs/Tan. 65–66.l., 269–279. sor). *Aura aetasban,* aranykorban élő népről beszél, amely az éghajlati adottságoknál fogva *boldog Climá*ban él.

A felvilágosodás korában egész Európára nagy hatással volt a klímaelmélet, melynek egyik fő képviselője Montesquieu. Azt vallja, hogy az éghajlat határozza meg egy nemzet szellemét, sajátosságait, szükségle-

teit, törvényeit, szokásait. Követői tovább vizsgálták, mennyire befolyásolja egy nép sorsát, természetét, kultúráját a földrajzi elhelyezkedés és az éghajlat. Magyarországon szintén nagy érdeklődést keltett az elmélet, Budai Ézsaiás például ezt választotta doktori értekezése témájául. Arra keres magyarázatot, miért fejlődött ki a kultúra Európa északi részén később, mint a délin. A fő okok között megemlíti a kedvezőtlen természeti viszonyokat, a zord éghajlatot, a rossz talajt, valamint a földrajzi elzártságot (vö. 3068–3075. sor). Csokonai szintén foglalkozott az elmélettel (bizonyítja ezt a *Marosvásárhelyi gondolatok* és a *Halotti versek*). Érdeklődése megmutatkozhat esetleg az Atlanti-óceán déli szigeteire, azaz a Kanári-szigetekre vonatkozó följegyzésekben is, de a kijegyzések tartalma nem igazolja ezt a feltételezést, ugyanis itt nem kap hangsúlyt ez a kérdés.

e) „A ferrói szent fa"

Érdekes kapcsolatot találunk ebben a témában Kölcseynek *A ferrói szent fa* című töredékes elbeszélésével, amellyel kapcsolatban Szilágyi Márton részletesen szól Csokonai földrajzi följegyzéseinek ide vonatkozó részeiről (vö. Szilágyi Márton: *Kölcsey „A ferrói szent fa" című novellatöredékének forrása,* ItK 1994., 228–246. l. és *Kölcsey Ferenc Minden Munkái, Szépprózai művek,* kiad. Szilágyi Márton, Bp. 1998., 265–282. l.). A töredékben fölbukkan Atlantisz legendája is. Kölcsey forrása Bory de St. Vincent útleírásának német fordítása: *Geschichte und Beschreibung der Kanarien-Inseln* című munka, melyet 1804 áprilisában, tehát a Csokonai halála előtti évben adtak ki Weimarban. A történet Ferro szigetén játszódik a francia Bethencourt királysága idején, 1404-ben. Kölcsey hosszasan beszél az őslakók társadalmáról, szokásairól, a guancsok halottkultuszáról, Ferro nevének eredetéről, sőt említi az itt meghúzott első délkört is. Beszél a vízhiányról, valamint a szent fáról, amely csodálatos módon enyhíti a szárazságtól szenvedő lakosság szomját. Az elbeszélés egyik konfliktusa éppen abból adódik, hogy az őslakók el akarták rejteni a szent fát az idegenek elől, akik a szomjúság miatt már távozni készültek, de egy asszony elárulta a titkot, mert szerelmes lett egy francia katonába. A fa részletes leírását, csodálatos tulajdonságait, sőt ezt a történetet több helyen megtaláljuk Csokonai kijegyzéseiben. A magyar nyelvű lexikonban kétszer szerepel a *Santo* címszó, ahol a fa részletes leírása után elmondja a történetet két, lényegében azonos változatban (Hübner és Hoffmann szerint, ld. az 1196–1209., 1215–1222. sorokat és jegyzetüket), tehát ismert motívumról, történetről van szó, ami nem csupán Kölcseynek, hanem már korábban Csokonainak is fölkeltette az érdeklődését.

Figyelemreméltó, amit Szilágyi Márton a töredékben maradt novella lehetséges értelmezéséről ír: a novella az életfa-képzet irányába éppúgy fejlődhetett volna, mint a szimbolikus vagy allegorikus értelmezés irá-

nyába. – A ferrói szent fa (esetleges életfa-szimbólum) esetében tehát közismert legendáról van szó, amely szintén fölkelthette a téma iránt egyébként is fogékony költő érdeklődését. Annál inkább, mert ez a motívum szintén kapcsolatba hozható az éden, az aranykor képzetével. Kölcsey műve igazolja, hogy a téma egy író vagy költő számára sokféle lehetőséget rejtett magában, Csokonai életművében azonban nem találjuk nyomát további földolgozásnak.

4. Összegzés

Röviden összefoglalva az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a földrajzi jegyzetek keletkezésére vonatkozóan csak föltevéseink lehetnek, mivel a rendelkezésünkre álló adatok nem igazítanak el pontosan ebben a kérdésben. Egészen biztos, hogy folyamatos munkáról van szó, amit debreceni diákévei alatt kezdett el a költő, hogy pontosan mikor, nem tudjuk, a szakirodalom szerint 1793–94-től érezhető műveiben a „földrajzi eufória", amely végigkísérte egész életében. Biztosan tudjuk, hogy Csurgón is folytatta a munkát (1799–1800), majd Debrecenbe visszatérve (1800) hűségesen jegyezgette tovább, amit e témáról olvasott. Megállapíthatjuk tehát, hogy a rajongás a diákkori kompendiumkészítéstől a csurgói oktatási igények kielégítésén át vezetett el egyfajta menekülésig, a romló életkörülmények között egyetlen lehetőségként kínálkozó szellemi utazásig.

A Kanári-szigetek többféle szempontból fölkelthették a költő érdeklődését, de sehol nem tesz említést arról, hogy mélyebben foglalkozna a témával, vagy rendelkezne nagyobb mennyiségű jegyzettel. A kijegyzés céljára vonatkozóan nem bizonyul elegendő magyarázatnak, hogy iskolai céllal készült az anyag, mert bár tényleg fölhasználhatta a költő megverselendő téma vagy tanítási segédeszközként, ehhez azonban elég lett volna a jegyzettömeg kis hányada. Talán további terve volt az adatok összegyűjtése után azok rendszerezése – esetleg egy anyanyelvű kiadvány formájában, hiszen a kijegyzetelt források között nem találkozunk olyan magyar nyelvű munkával, amely bővebben tárgyalná a Kanári-szigeteket –, ez azonban nem történt meg, így nyitott kérdés marad, hol van ennek az anyagnak a helye Csokonai életművében. Jelentőségét azonban mindenképpen igazolja hatalmas mennyisége és időbeli kiterjedtsége.

Szövegkritika

A szövegközlésről

A két kéziratkötegben különböző jellegű följegyzéseket találunk. A szövegközlésben két fő szempontot vettünk figyelembe: egyik célunk a kéziratkötegek jelenlegi állapotának tükrözése volt, másik az olvashatóság. Igyekeztünk minden kijegyzést a jelenlegi helyén meghagyni, ettől csupán indokolt esetekben tértünk el, és a változtatásokat mindig jelöltük. A kijegyzések forrásának megjelölését Csokonai helyenként aláhúzza, helyenként nem. Mi egységesen dőlten szedtük őket. Az oldalszámokat – abban az esetben is, ha az a szöveg közé van zárójelben beszúrva – középre helyeztük, és dőlten szedtük.

A legtöbb kijegyzés témája a Kanári-szigetek, de akad néhány, amely más szigetekről (főként az Indonéz-szigetvilágról) szól – ezeknek száma azonban igen csekély –, ezért a következő összefoglaló címet választottuk: *Kivonatok a Kanári- és más szigetekről.* A hatalmas mennyiségű anyag tagolásában az időrendi felosztás lehetetlen volt, mivel erre vonatkozóan nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre (ld. erről a Keletkezése fejezetben), ezért a kötetek jelenlegi állapotát vettük alapul, és – ahol lehetett – a kéziratcsomók fogásai szerint különítettük el a följegyzések egységeit. A szövegkritikai magyarázatok végén egy összefoglaló táblázatban mutatjuk be, hogy a kézirat egyes lapjain milyen kijegyzés olvasható.

A szöveg felépítése

Az első kéziratköteg (K 669) több egységből áll:

Az első (1a–36b) önálló füzet autográf, mérete 145x85 mm: [I.].

A második önálló füzet (37a–129b) részben autográf, részben két idegen kéz (a továbbiakban idegen $kéz_1$ és idegen $kéz_2$) írása. Nem közölhető ugyanolyan rend szerint, mint az első, ugyanis a kézirat lapjainak felső részén a magyar nyelvű lexikon található (nagyrészt autográf), az üresen maradt alsó részen, valamint betoldott lapokon pedig két lexikonból (Hoffmann – idegen $kéz_1$; Luyts – autográf) kimásolt latin nyelvű szöveg fut. A magyar nyelvű lexikon valószínűleg korábban keletkezett (ld. erről a keletkezéstörténetben), ezért először ezt közöljük elejétől végéig: [II.], majd a latin nyelvű kijegyzéseket: [III.]: Hoffmann: *Lexicon universale*, [IV.]: Luyts: *Introductio.*

A füzet 41a, 67a, 74b, 76a, 107a, 109a lapján, a magyar nyelvű lexikon alatt autográf följegyzéseket találunk, amelyek tematikailag és a tinta színe alapján elkülönülnek szövegkörnyezetüktől, ezért ezeket külön egységekben közöljük: [V.]–[X.].

A füzet végén, betoldott lapon (127ab) olvasható a *Fűvország* című fogalmazvány, utána pedig egy betűsoros tervezet. Az előbbit láthatóan utólag ragasztották a kéziratkötetbe, ezért a jelenlegi sorrendet fölcseréltük: [XI.]: betűsoros tervezet, [XII.]: *Fűvország*.

A második kéziratköteg (K 679/I.) földrajzi tárgyú feljegyzései (42a–124a) különböző méretű fogásokból, valamint önálló lapokból és laptöredékekből állnak, nagy részük autográf. A lap tetején, illetve közepén helyenként nem autográf számozást találunk, amelyet a főszövegben nem közlünk. A szövegközlés rendje az egyes fogásokhoz igazodik: [XIII.]–[XXV.]. A bekötés során néhány nyilvánvalóan összetartozó szövegrész elszakadt egymástól, ezeket igyekeztünk egymás mellé helyezni, a változtatásokat azonban a jegyzetben mindig jelöltük. Más esetben nem bontottuk meg a jelenlegi sorrendet.

A főszöveg végén két följegyzést közöltünk, amelyek nem a megjelölt kéziratkötegekből származnak, de témájuk szerint egyértelműen ide tartoznak: egy francia nyelvű töredékes földrajzi följegyzést (K 672/I. 7a, [XXVI.]), valamint a Kanári-szigetek fölsorolását a *Georgicon* fordításának kéziratáról (K 672/I. 33a, [XXVII.]).

Szövegkritikai jegyzetek

[I.]

1a–36b: autográf, önálló füzet, latin nyelvű kijegyzések Chr. Cellarius, Ph. Cluverius és G. Hornius műveiből. A kézirat bal, illetve jobb felső sarkában autográf számozást találunk (1–43., valamint 73–75.). A könyvek fejlécei fölött, a lap tetején szintén vannak számok: 2b: (2.) – autográf; 15b: (3.) – autográf; 1a: I. (nem autográf); 13a: (a szöveget megszakítva) II. (nem autográf); 25a: III. (nem autográf). A nem autográf számozást a főszövegben nem jelöltük.

94. K: *terrestres* em.
198. K: *Quodsi* em.
251. K: *absorbtam* em.
343. K: *Buzen* em.

[II.]

37a–126b: a Kanári-szigetek magyar nyelvű, betűrendes lexikona. A lap tetején és középen nem autográf számozást találunk, ezt a főszövegben nem jelöljük. A címszavak a K-ban aláhúzva állnak, mi a könnyebb áttekinthetőség végett verzállal szedtük ezeket.

587. K: *Eszak* em.
589. K: *mellyról* em.
613. K: *több* em.

641. K: *Atlantisrol* em.
K: *nemellyek* em.
642. K: *szerent* em.
668. K: *Ptolemeusnal* em.
748. K: *az Gubernator* em.
812. K: *a' a Dorcades* em.
862. K: *ejjel* em.
887. K: *Itáliaba* em.
901. K: *Atialis* em.
1007. K: *észtendeig* em.
1058. K: *velekedéseit* em.
1197. K: *vástagsága* em.
1201. K: *tsepegeti* em.

[III.]
37a–38b; 41a; 47a–48b; 49b–51b; 53a–54a; 93a–96b; 98a: latin nyelvű kijegyzés J. J. Hoffmann művéből, a lap alján, valamint néhány betoldott lapon. A kijegyzés forrásának jelölését a szöveg közben, a 41a lapon találjuk. Két idegen kéz írása (idegen $kéz_1$ és idegen $kéz_2$, ezek részletes bemutatását ld. a szövegkritikai jegyzetek végén lévő táblázatban), csupán az egyes kijegyzett szócikkek utáni *H.* ... utalások származnak Csokonaitól, valamint néhány apró javítás. Ezeket a jegyzetekben nem jelöltük.

1374. K: *Biledurgerid* em.
1400. K: *columbaram* em.
1410. K: *portus* em.
1415. K: *porto* em.
1640. K: *apparet* em.

[IV.]
39b, 40b, 41a, 41b, 42a46b: latin nyelvű, autográf kijegyzés J. Luyts munkájából, a lapok alján üresen maradt részeken, valamint néhány betoldott lapon.

1664. K: *recensibumus* em.
1676. K: *septeune* em.
1695 K: *fecundi* em.

[V.]
41a: autográf följegyzés, ugyanazzal a tintával íródott, amellyel a magyar nyelvű lexikon itt található része.

[VI.]
67a: autográf táblázat, más tintával.

[VII.]
74b: följegyzés néhány ország jellegzetes termékéről, autográf, más tintával, mint a magyar nyelvű lexikon, de ugyanezzel a tintával a 75b lapon a *Hozományok* címszóban néhány betoldott szó és hozzátoldott sor olvasható.

[VIII.]
76a: följegyzés a Kanári-szigetekről, autográf, más tintával. A latin szavak mellett három kicsi rajz látható, mely három különböző arcot ábrázol profilból.

[IX.]
107a: táblázat a Kanári-szigetekről Nicolas Sanson térképe alapján, autográf, más tintával.

[X.]
109a lapon autográf följegyzés, más tintával.

[XI.]
128a–129b: autográf, betűrendbe sorolt címszójegyzék, két oszlopba írva.

[XII.]
127ab: a *Fűvország* című autográf fogalmazványt a kéziratkötegbe utólag beragasztott, különálló lapon találjuk, helyenként olvashatatlan, sok javítással. A lap egy része leszakadt, rajta egy levéltöredék található (erről bővebben ld. a keletkezéstörténetben). A cím után pont van.

[XIII.]
42a–44b: német és magyar nyelvű, autográf könyvkijegyzések (*Arthur Filep tengeri útazása...*, *Geographisch-statistische Reisen...*, *Magyar Könyvház...*).

1996. K: *graditsnal* em.
2079. K: *Berlin. Berlin* em.

[XIV.]
45a–47b: német nyelvű, autográf könyvkijegyzés (J. E. Fabri: *Elementargeographie...*).

2095. K: *Bäümen* em.
2125. K: *häüfig* em.

[XV.]
48ab: német nyelvű, autográf könyvkijegyzés (Fabri: *Handbuch...*).

[XVI]

49a–54b: magyar és német nyelvű autográf följegyzések és könyvkivonatok (Tomka-Szászky: *Introductio...*, Hübner: *Vollständige Geographie...*:. Az 50a oldalon a kijegyzés forrásának megjelölése hiányzik.

2378. K: *diese* em.
2443. K: *die* em.

[XVII.]

55a–56b: szójegyzék, 2 oszlopba írva, részben autográf, részben idegen $kéz_2$, a *Vigniaticotól* az utolsó 11 szó autográf, az 56. lap kisebb méretű. Néhány szó után pont van, ezt egységesen elhagytuk.

2525. K: *Varosa* em.
2533. K: *Varosa* em.
2562. K: *Sacta* em.
2610. K: *Varosa* em.

[XVIII.]

61. lap előtt, számozatlan laptöredéken: töredékes kijegyzés J. E. Fabri: *Handbuch...* című művéből.

[XIX.]

62a–69b, 76a–81b: magyar és német nyelvű autográf könyvkijegyzések (M. G. Chr. Raff: *Geographie für Kinder...*, *Robinson der Jüngere...*, *Közönséges História...*, *Geographisch-statistische Reisen...*). A 69b oldalon olvasható kijegyzés a 78a oldalon folytatódik, ezért értelemszerűen megbontottuk a kéziratköteg jelenlegi sorrendjét. A 76a–77a lapon lévő kijegyzés lábjegyzeteit a főszövegben zárójelben közöltük.

2916. K: *Lorberblätter* em.
3014–3015. K: *Gottlieb. Und Zuckerrohr! / Johann. Wo der schöne Maderawein wächst!* A mondatok sorrendje az eredeti mű alapján em.
3041. K: *Ist das wohl wahr, Vater?* A kéziratban a *wahr* hiányzik, az eredeti alapján em.
3054. K: ***dass*** az eredeti mű alapján em.

[XX.]

82a–89b: német és latin nyelvű, részben autográf, részben idegen $kéz_2$-től származó könyvkijegyzések (J. G. Hübner: *Reales Staats-Zeitungs- und Conversations-Lexicon...*, J. Luyts: *Introductio...*, *Der Lehrmeister...*, *A' Világ' Történeteinek...*, *Descriptio...*, J. Luyts: *Introductio...*, Meusel: *Lehrbuch...*). A 82a–87b lapon olvasható szöveg forrásának megjelölése a 87b lap aljára került, de erősen le van festve, ezért a kiadás éve nem látszik. A 86a lapon szintén lefestett szöveg áll. A 89a

lapon az *Euridia = Rocca* a lap belső oldalára van írva függőleges irányban, mi beillesztettük a főszövegbe.

3178. K: *GGouverneurs* em.
3292. K: *Asi* em.
3320. K: *arbitrantur* em.
3398. K: *31* em.

[XXI.]
90a–93b: magyar és német nyelvű, autográf följegyzések, valamint könyvkijegyzések (*Bey Meissner zu Ofen...*, J. G. Meusel: *Anleitung...*, *Magyar Könyvház...*, *Compendium Hungariae Geographicum...*). A 91a lapon olvasható szöveg lábjegyzeteit zárójelben illesztettük a főszövegbe.

[XXII.]
94a–109b: német és latin nyelvű, autográf könyvkijegyzések (*Neu vermehrtes... Lexicon...*, *Rövid Magyar Geographia...*, S. Puffendorf: *Introductio...*, *Geographisches Handbuch...*, S. von Puffendorf: *Einleitung...*, *Handbuch der alten Erdbeschreibung...*, Q. Horatius Flaccus: *Opera Omnia...*, Chr. D. Jani: *Erklärende Anmerkungen...*, Q. Horatius Flaccus: *Poëmata...*, A. F. Büsching: *Grosse Erdbeschreibung...*, A. Plinius Secundus: *Historiae Naturalis...*). A 102a–109b (nagyobb méretű) lapokon olvasható szöveg a 94a oldalon folytatódik, ezért a kézirat jelenlegi sorrendjét értelemszerűen megbontottuk. E kijegyzés forrásában minden főnév kisbetűvel van írva. Csokonai nagybetűre javított, de néhány szóban (pl. *Insel*, *Fort*, *Asche...*) kisbetű maradt, ezeket jelölés nélkül emendáltuk.

3566. K: *Governeur* em.
3570. K: *Zückermühlen* em.
3588. K: *ihn* em.
3665. K: *sehe* em.
3685. K: *dem König dem König* em.
3847. K: *Mand* em.
3848. K: *Den* em.
3850. K: *genothigt* em.
3854. K: *Hafe* em.
4000. K: *können* em.
4035. K: *führte* em.
4052. K: *Szőlőtovei* em.
4146. K: *Secc* em.
4149. K: *dessen* után a *Sohn* hiányzik, em.

[XXIII.]
110a: francia nyelvű, töredékes, autográf kijegyzés, a lap aljából egy darab hiányzik.

[XXIV.]
110b: földrajzi följegyzés, autográf, 2 oszlopba írva.

[XXV.]
111a–124a: francia nyelvű, autográf kijegyzés (*Voyage...*)

4504. K: *de* ***de*** em.
4513. K: ***Vales*** em.
4534. K: *derrier* em.
4540. K: *à l'aspect à l'aspect* em.
4571. K: *communiqués* em.
4581. K: *divisé* em.
4595. K: *il a* em.
4612. K: *tutes* em.
4648. K: *toujurs* em.
4676. K: *il* em.
4683. K: *guttes* em.
4731. K: *appellé* em.
4772. K: *garni* em.
4780. K: ***éxecutés*** em.
4789. K: *renfermeés* em.
4802. K: *célebrés* em.
4823. K: *pruduissent* em.
4833. K: *ont* em.
4900. K: *lon**t**igude* em.

[XXVI.]
K 672/I. 7a: töredékes földrajzi följegyzés, autográf.

[XXVII.]
K 672/I. 33a: a Kanári-szigetek felsorolása, autográf, a tinta színe megegyezik a lapon olvasható szöveggel.

A következő táblázatban áttekintjük a két kéziratköteg felépítését, s jelöljük, hogy az egyes kijegyzések a főszövegben hol helyezkednek el. A műcímeket rövidített változatban közöljük, néhány sokszor előforduló műcím esetében a következő rövidítéseket alkalmaztuk: Hoffmann: *Lexicon universale...*= H, Luyts: *Introductio...*= Luyts. A magyar nyelvű lexikon szócikkeit, amelyekből a kézirat egyes lapjain mindig csak egy olvasható, a következő írásmóddal jelöltük: pl.: *Aprositos.*

FOGÁS	LAP	SOR	CÍM	KÉZ
I.	1a–2b	1–38.	Cellarius: *Geographia Antiqua...*	autográf
	2b–15b	39–368.	Cluverius: *Introductionis...*	autográf
	15b–22a	369–543.	Cellarius: *Notitia Orbis Antiqui...*	autográf
	22b–24b		üres	
	25a–26a	544–583.	G. Hornius: *Historia Ecclesiastica...*	autográf
	26b–36b		üres	
II.	37a	584–592.	*Aprositos*	autográf idegen kéz$_2$
III.		1279–1284.	*Aprositos* – H.	idegen kéz$_1$
	37b	593–594.	*Alphonsus Castellanus*	autográf
		1285–1294.	*Alegracnza, Atlanticae* – H.	idegen kéz$_1$
	38a	595–598.	*Alegranza*	autográf
		1294–1303.	*Atlanticae* (folyt.) – H.	idegen kéz$_1$
	38b	599–600.	*Árpa*	autográf
		1304–1308.	*Atlantis* – H.	idegen kéz$_1$
		1309–1311.	*„Unde quae Plato..."*-tól	idegen kéz$_2$
	39a	601–615.	*Atlantica Szigetek*	autográf
	39b	615–619.	*Atlantica Szigetek* (folyt.)	autográf
IV.		1508–1520.	Luyts	autográf
	40a	620–635.	*Atlantis*	autográf
	40b	635–638.	*Atlantis* (folyt.)	autográf
		638–645.	*„Minthogy a' Tenger..."*-től	idegen kéz$_2$
		1520–1523.	Luyts	autográf
	41a	646.	*Alma*	autográf
		1276–1278	*Hoffmann művének címe*	idegen kéz$_1$
V.		1699–1703.	*„Theologia..."*	autográf
		1524–1530.	Luyts	autográf
	41b	647–648.	*Apratzk*	autográf
		1530–1541.	Luyts	autográf
	42a–42b	1542–1572.	Luyts	autográf
	43a	649–650.	*Baratzk*	autográf
		1573–1590.	Luyts	autográf
	43b	1590–1605.	Luyts	autográf
	44a	651–653.	*Bor*	autográf
		1605–1618.	Luyts	autográf
	44b	654–656.	*Babér*	autográf
		1619–1632.	Luyts	autográf
	45a	657–665.	*Betencourt*	autográf
		1633–1636.	Luyts	autográf
	45b	666.	*Búza*	autográf
		1637–1662.	Luyts	autográf
	46a–46b	1663–1698.	Luyts	autográf
	47a	667–670.	*Capraria*	idegen kéz$_2$
		1312–1321.	*Capraria, Canaria Ins.* – H.	idegen kéz$_1$

	47b–48b	1321–1357.	*Capraria* (f.), *Forteventura, Funchala, Ferri* – H.	idegen kéz$_1$
	49a	671–683.	*Canaria Szigetek*	autográf
	49b	684–693.	*Canaria*	autográf
		1357–1360.	Ferri (folyt.) – H.	idegen kéz$_1$
	50a	694–699.	*Cita de Palmes*	autográf
		1360–1367.	Ferri (folyt.), *Fortunatae Insulae* – H.	idegen kéz$_1$
	50b	700.	*Canarien–Zucker*	autográf
		1367–1379.	Fortunatae Insulae (folyt.), *Gorgones* – H.	idegen kéz$_1$
	51a	701–703.	*Canarien-Sect*	autográf
		1379–1385.	Gorgones (folyt.), *Gomera* – H.	idegen kéz$_1$
	51b	704.	*Canaria-Madarak*	autográf
		1386–1397.	*Madera* – H.	idegen kéz$_1$
	52a–52b	705–732.	*Canaria Szigetek*	autográf
	53a	1397–1409.	*Madera* (folyt.) – H.	idegen kéz$_1$
	53b–54a	1409–1416.	*Madera* (folyt.), *Cerne* – H.	idegen kéz$_1$
		1417–1428.	Atlantis, S. Borondon – H.	idegen kéz$_2$
	54b		üres	
	55a	733–734.	*Dinnye*	autográf
	55b–56b		üres	
	57a–58a	735–741.	*Elbard, Értz, Ezüst*	autográf
	58b		üres	
	59a	742–744.	*Forteventura'* Városa	autográf
	59b–60b		üres	
	61a–64a	745–795.	*Funchal Városa, Ferro, Forte Ventura, Fák, Fortunatae Insulae, Földjök, Földindúlás*	autográf
	64b	796–798.	Ferro	autográf
		798–803.	*„Másképpen Ferraria..."*-tól	autográf, más tinta
	65a–66b		üres	
	67a	804–806.	*Gummi*	autográf
VI.		1704–1715.	*„Éjtszaka..."*	autográf, más tinta
	67b–69b	807–836.	*Gorgones, Gomera'* Szigetje *Gratiosa, Gabona, Gyümöltsök*	autográf
	70a		üres	
	70b	837–838.	*Gomera'* Városa	autográf
	71a	839–850.	*Hozományok*	autográf, más tinta
	71b–72b		üres	
	73a	851–857.	*Hesperidés* Szigetek	autográf
		858–868.	*„Ezek által ellenbe..."*	idegen kéz$_2$
	73b	868–885.	*Hesperidés* Szigetek (folyt)	idegen kéz$_2$
	74a	886–900.	*Hesperus*	idegen kéz$_2$
	74b	901–903.	*Hesperus*	idegen kéz$_2$
VII.		1716–1728.	*„Egyiptom...":*	autográf, más tinta
	75a	904–905.	*Hegyek*	autográf

	75b	906–911.	*Hozományok*	autográf
		911–920.	*„Drágalátos füge...*	autográf, más tinta
	76a	921–922.	*Hiero*	autográf
VIII.		1729–1742.	*„Földi...*	autográf, más tinta
	76b	923–930.	*Historia*	autográf
	77a	931–935.	*Igazgatás*	autográf
	77b–78b		üres	
	79a–81b	936–949.	*Körtvély, Klastromok, Kikötők, Kutyák, Kanár* Madarak, *Ketske*	autográf
	82a		üres	
	82b–85b	950–980.	*Kénkő, Levegő, Lajos, Lancellota, Lovak, Lakosok, Laguna'* Városa	autográf
	86a–86b		üres	
	87a	981–985.	*Madera*	idegen kéz$_2$
	87b		üres	
	88a–90a	986–1015.	*Monchriko, Meridianus, Madera, Mastiks, Marhák*	autográf
	90b	1016–1021.	*Madera*	autográf
		1021–1030.	*„Ennek egész földjét...*"-től	idegen kéz$_2$
	91a	1031–1032.	*Méh*	autográf
	91b	1033–1046.	*Madera*	idegen kéz$_2$
	92a–92b		üres	
	93a	1047–1048.	*Narants*	autográf
		1429–1441.	*Ombrios, Purpurariae, Portus Sanctus* – H.	idegen kéz$_1$
	93b	1442–1476.	*Portus Sanctus* (folyt.) – H.	idegen kéz$_1$
	94a	1454–1465.	*Pico* – H.	idegen kéz$_1$
	94b	1465–1471.	*Pico* (folyt.), *Paena, Pluitalia – H.*	*idegen kéz*$_1$
	95a	1049–1051.	*Oratavia*	autográf
		1471–1485.	Pluitalia (folyt.), *Teneriffa* – H.	idegen kéz$_1$
	95b	1052–1057.	*Ophir*	autográf
		1057–1064.	*„De Hoffmann elő számlálván"*	idegen kéz$_2$
		1485–1487.	Teneriffa (folyt.) – H.	idegen kéz$_1$
	96a	1065–1069.	*Ombrios*	idegen kéz$_2$
		1487–1491.	Teneriffa (folyt.) – H.	idegen kéz$_1$
	96b	1492–1503.	*Teneriffa* (folyt.), *Nivaria* – H.	idegen kéz$_1$
	97a–97b		üres	
	98a	1070–1072.	*Purpuraria*	idegen kéz$_2$
		1503–1507.	*Nivaria* (folyt.), *Theode* – H.	idegen kéz$_1$
	98b–99b		üres	
	100a	1073–1076.	*Porto Santo*	autográf
		1076–1088.	*„Capo St. Vincentetől...*"-től	idegen kéz$_2$
	100b	1089–1096.	*Palma' Szigete*	autográf
	101a	1097–1102.	*Pico*	autográf

		1102–1111.	*„Minden Hegyek között...”*-től	idegen kéz$_2$
	101b	1112–1121.	*Pico*	idegen kéz$_2$
	102a–104a	1122–1145.	*Pico de Teneriffa, Püspökségek, Pálmafák, Palmen-Sekt, Pomagránát*	autográf
	104b–105b	1146–1161.	*Porto Santo, Paena, Pluitalia*	idegen kéz$_2$
	106a–106b		üres	
	107a	1162–1164.	*Roca* Szigete	autográf
IX.		1743–1769.	Táblázat	autográf, más tinta
	107b	1165–1166.	*Réz-értz*	autográf
	108ab		üres	
	109a	1167–1176.	*San Borondon*	autográf
X.		1770–1774.	*„Mindnyája...”*	autográf, más tinta
	109b–110b		üres	
	111a–114b	1177–1222.	*Szőlő, Sekt, Salvages, Santo, Sancta Cruce de la Palma'* Városa, *Sárkányvér, Santo*	autográf
	115a–116b		üres	
	117a	1223–1234.	*Teneriffa*	idegen kéz$_2$
	117b–118b		üres	
	119a	1235–1243.	*Teneriffa' Szigete*	autográf
		1243–1249.	*„Nivariának tartja...”*-tól	idegen kéz$_2$
	119b–122b	1250–1264.	*Tűzokádó Hegy, Tzúkornád, Tzitrom, Tengerinyúlak, Templomok, Teyde, Terreira*	autográf
	123a–124b		üres	
	125a–126b	1265–1275.	*Városok, Vadak, Vallás, Várak. Erősségek*	autográf
XII.	127ab	1941–1980.	*Fűvország*	autográf
XI.	128a–129b	1775–1940.	Betűrendes címszójegyzék	autográf
XIII.	42a–43a	1981–2026.	*Arthur Filep...*	autográf
	43a–43b	2027–2043.	*Geographisch-statistische...*	
	44a–44b	2044–2085.	Magyar Könyvház	autográf
XIV.	45a–47b	2086–2179.	J. E. Fabri: *Elementargeographie*	autográf
XV.	48a–48b	2180–2226.	J. E. Fabri: *Handbuch...*	autográf
XVI.	49a–50a	2227–2287.	[Följegyzések Tomka-Szászky János...]	autográf
	50b–51a		üres	
	51b–54a	2288–2451.	J. Hübner: *Vollständige Geographie...*	autográf
	54b		üres	
XVII.	55a–56b	2452–2632.	Szójegyzék	részben autográf, részben idegen kéz$_2$

XVIII.	60b után számozatlan laptöredék	2633–2667.	[Töredékes kijegyzés J. E. Fabri: *Handbuch...* című művéből]	autográf
	61a–61b		üres	
XIX.	62a–69b, 78a–79b	2668–3005.	M. G. Chr. Raff: *Geographie für Kinder...*	autográf
	79b–81a	3006–3067.	*Robinson der Jüngere...*	autográf
	81ab	3068–3075.	Budai Ésaiás: *Közönséges História...*	autográf
	76a–77a	3076–3131.	K. A. Engelhardt: *Geographisch-statistische...*	autográf
	77b		üres	
XX.	82a–85b	3132–3262.	J. G. Hübner: *Reales...*	autográf
	86a–87b	3263–3338.	J. Luyts: *Introductio...*	idegen kéz[2]
	87b	3339–3340.	ismeretlen forrásból származó följegyzés	autográf
	88a–88b	3341–3369.	*Der Lehrmeister...*	autográf
	88b	3370–3384.	*A Világ Történeteinek...*	autográf
	89a	3385–3415.	*Descriptio Orbis Antiqui...*	autográf
	89b	3416–3428.	J. Luyts: *Introductio...*	autográf
	89b	3429–3444.	Meusel: *Lehrbuch...*	autográf
XXI.	90a–90b	3445–3485.	Bey Meissner zu Ofen...	autográf
	91a	3486–3506.	J. G. Meusel: *Anleitung...*	autográf
	91b	3507–3522.	*Magyar Könyvház...*	autográf
	91b–92a	3523–3541.	*Compendium Hungariae...*	autográf
	92b–93b		üres	
XXII.	102a–109b, 94a	3542–4045.	*Neu vermehrtes...Lexicon...*	autográf
	94a–95b	4046–4102.	*Rövid Magyar Geographia...*	autográf
	95b–96a	4103–4118.	S. Puffendorfii *Introductio...*	autográf
	96a–96b	4119–4138.	*Geographisches Handbuch...*	autográf
	96b	4139–4149.	S. von Puffendorf: Einleitung...	autográf
	96b–97a	4150–4165.	*Handbuch der alten Erdbeschreibung...*	autográf
	97a	4166–4172.	Q. Horatii F. *Opera...*	autográf
	97a–98a	4173–4217.	Chr. D. Jani *Erklärende...*	autográf
	98a	4218–4227.	Q. Horatii F. *Poëmata...*	autográf
	98b–99b	4228–4297.	A. F: Büschings: *Grosse Erdbeschreibung...*	autográf
	99b–101b	4298–4413.	C. Plinii Secundi *Historiae Naturalis...*	autográf
XXIII.	110a	4414–4433.	Töredékes följegyzés	autográf
XXIV.	110b	4434–4482.	Szigetek jegyzéke	autográf
XXV.	111a–124a	4483–4971.	*Voyage dans l'Hemisphere Austral...*	autográf
XXVI.	K 672/I. 7a	4972–4982.	Töredékes följegyzés	autográf
XXVII.	K 672/I. 33a	4983–4987.	A Kanári-szigetek felsorolása	autográf

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A magyarázatokban a főszöveg felépítését követve fogásonként haladunk. Röviden szólunk az egyes művekről, szerzőjükről, a kijegyzés pontos helyéről, illetve az idegen nyelvű szövegek esetében közöljük a fordítást.

Részletes magyarázatot csupán a magyar nyelvű lexikonhoz készítettünk, mivel ez az egyetlen önállóan kialakított szövegrész. Itt azonban egy-egy információ többször ismétlődik, ezért célszerűnek tűnt betűrendes összefoglaló magyarázatot készíteni, amely a többi kijegyzés esetében is hasznos, hiszen sok fogalom újra és újra előkerül bennük.

[I.]

I. Christophorus Cellarii Geographia Antiqua juxta et Nova. Editione VI.ª, Studio Laurentii Reinhardi. Jenae 1731. II Tom. 12. ('Christophorus Cellarius Antik, valamint új földrajza, VI. kiadás, Laurentius Reinhardus igyekezetéből. Jéna 1731. II kötet, 12.')

Christophorus Cellarius /Keller/ (1638–1707), német filozófus és pedagógus neve igen fontos a földrajzoktatásban. Őt és Cluveriust (ld. a következő kijegyzést) tartják számon a felvilágosodás korában nagyon elterjedt, ún. történelmi-földrajzi irányzat megalapozóiként, amelynek eredményeként a földrajzot sokáig a történelem segédtudományaként tanították. Cellarius művei Magyarországon is népszerűek voltak, sőt a debreceni kollégiumban tankönyvként használták őket (vö. Gondáné Salánki Márta: *A földrajz oktatása a debreceni Református Kollégiumban 1777–1806 között*, Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1987/4., 26. l.).

Az első kijegyzés az I. kötet XXVIII., az Afrikához tartozó szigeteket tárgyaló fejezetéből származik, a második pedig a II. kötet XXVII. fejezetének (*De Africa* 'Afrikáról') a Kanári-szigetekre vonatkozó bekezdését tartalmazza.

Fordítása:

„I. 258. lap

»Nincs kétség, hogy a Nyugati Óceánban fekvő *Boldog-szigetek*, és azok, amelyeket ma Kanári-szigeteknek hívnak,

259.

ugyanazok. Számuk Iuba és Ptolemaiosz szerint hat, s közülük egyet az óriási méretű kutyák nagy száma miatt a Canariae névvel ruházták fel. A költők szokásuk szerint meséket fűznek hozzájuk, és lakóiknak igen boldog állapotot és halhatatlanságot tulajdonítanak, azonban bizonytalanok, és kétségek között vannak még elhelyezkedésüket illetően is, amelyet tévesen vagy Hispania mellett, vagy a Brit-tengeren, vagy máshol keresnek. De Iuba leírása alapján igazabbakat közöl Plinius és nyomában mások is. A Boldog-szigetek fölött északi irányban fekszenek

a *Bíbor-szigetek*, ma Madera és Porto Santo, ezeken szervezte meg Iuba király a gaetuliai bíborkelme festését. Hogy melyek fekszenek a Boldog-szigetektől délre, bizonytalanabb; *stb.*«

261. lap

»Amiket az Ázsiánál és Afrikánál nagyobb, a Herkules oszlopain túl fekvő szigetről, *Atlantiszról* Platón a Timaioszban leírt, inkább a mesékhez áll közel, úgyhogy ennek alapján senki sem adhat egykönnyen hitelt neki: Amerika az ősidőkben ismert volt. Megbízhatóbb dolgokat Diodorus Siculus sem közöl ezekről, amikor azt írja, hogy a főníciaiak Herkules oszlopain túl utazva és a viharok erejétől elragadva megtalálták azt a szigetet, amelyet oly csodásan magasztal az V. könyv XIX. fejezetében. Platón hozzáteszi, hogy miután elborította azt az Óceán áradása, eltűnt. Ammianus (aki szerint az még *Európa földjénél is nagyobb*) a XVII. könyv XVI. fejezetében azt állítja, hogy az Erebosz tátongó mélységébe süllyedve örökös homályban rejtezik.«

II. 520. lap

»Az Atlanti-óceánban, az Atlantisz körzetében fekvő, Afrika környéki *Kanári-*, az egykori Boldog-*szigeteknek* száma hét: nagy *Canaria*, *Teneriffa*, amelyen egy magas hegy, a *Pico* van; *Palma, Gomera, Ferro, Lancerota, Madera*, északabbra, miként *Porto Santo* is. A hispánok királyának fennhatósága alatt állnak, és minden sziget igazságszolgáltató gyűlését Canaria Magna egy városában tartják, melynek neve *Civitas Palmarum.*«"

(2.) *Philippi Cluverii Introductionis in Universam Geographiam, tam Veterem, quam Novam Libri VI. Cum integris Johannis Bunonis, Johannis Fridericis Hekelii et Johannis Reiskii, et Selectis Londinensibus notis. Textum ad Optimas Editiones recognovit; Pauca Cluverii, multa interpretum sphalmata obelo notavit; Bunonianis tabulis geographicis passim emendatis novas accuratiores addidit; Praefationemque de Cluverii fatis et scriptis Historico-criticam; cum praecognitis geographicis praefixit Augustinus Bruzen de la Martinière. Editio omnium locupletissima. Amstelaedami 1729. 4m. c. Tabl.* ('Philippus Cluverius Bevezetés a régi, valamint az új egyetemes földrajzba című műve VI könyve. Johannes Buno, Johannes Fridericus Hekelius, Johannes Reiskius teljes jegyzeteivel, valamint válogatott londoni jegyzetekkel. A szöveget a legjobb kiadások alapján megállapította; Cluveriusnak néhány, a magyarázóknak sok tévesztését megjelölte; a Buno-féle földrajzi táblákat mindenütt kijavítva, új pontosításokkal látta el; Cluverius előadásai és írásai alapján történeti-kritikai előszót fűzött hozzá földrajzi alapismeretekkel Augustinus Bruzen de la Martinière. Valamennyi közül a leggazdagabb, amsterdami kiadás, 1729. 4rét táblákkal')

Cluverius /Klüver/ (1580–1623) *Introductionis...* című művét először a szerző halála után, 1624-ben adták ki a tudós hagyatékából, később pedig újabb adatokkal és híres földrajztudósok a német Johann Buno (1617–1697), Johann Reiske (1641–1701), valamint a holland Bruzen de

la Martinière jegyzeteivel egészítették ki, ezeket a lap alján olvashatjuk. A debreceni kollégiumban ezt a művet szintén használták a földrajz oktatásához (vö. Tóth Béla: *Egy történelem-földrajz professzor Debrecenben: Lisznyai Kovács Pál*, Múzeumi Kurír 1984/4., 15. l.).

A kijegyzések első része az első könyv bevezetőjéből, a hosszúsági és szélességi fokokat tárgyaló fejezetből származik, majd a Kanári-szigetek leírása következik, valamint az Atlantisszal, illetve Amerikával való azonosság legendája (VI. könyv: *Africa, America*, ennek X. fejezetében: *Insulae ad Africam*). Végül egy levelet olvashatunk, a mű előszavához csatolt három levél közül a másodikat.

Fordítása:

„24. lap

»*A Kezdő délkört* Ptolemaiosz a *Boldog-szigetekre* helyezte, amelyeket most *Kanári-szigeteknek* hívnak: a hispán hajósok később az *Azori-szigetekre* teszik, ismét mások *Hispánia közepére* is.«

Reiskius Jegyzete ugyanazon a lapon

»Hogy a szerzők a *kezdő délkört* illetően mennyire eltérnek egymástól, Ricciolus mutatta ki; hogy ebben mennyire nem értettek egyet India felosztásakor a hispánok és a lusitánok, Maffeus az Ind államok történetének I. könyvében veszi szemügyre. stb.«

25. lap

»Egy vidék *hosszúsága* tehát az Egyenlítőnek a hossza, amelyet két délkör határoz meg, az egyik az Azori-szigeteké, ahonnan számítani kezdték, a másik magáé a vidéké vagy a helyé.«

Buno Jegyzete ugyanazon a lapon

»A hosszúság megválasztásának elvében és a kezdő délkör elhelyezésében, ahonnan aztán a többit is számítani kell, maguk a földrajztudósok sem értenek egyet. Néhányan Ptolemaioszt követik, aki ezt a Kanári- vagy Boldog-szigetekre helyezte. Mások a [Pyxide...]-t veszik alapul, amely a Kanári-szigetektől nyugat felé elsőként mutakozik, de ebben a dologban ők maguk is nagyon különböző nézeteket vallanak: megint mások a kezdő délkört a Flandriai-szigetek, a *Szent Mária* és *Szent Mihály* keletibb részeire helyezik; vannak, akik a nyugatibbakra, miként *Corvo* és *Flores*; ismét mások megint csak másként. Ezekből következik, hogy a hosszúság megadásában nagy eltérés van, kivéve, ha nem egyformán adják meg, honnan számítják a hosszúságot. Ezért úgy látszik, hogy maga az ügy követeli meg, hogy a geográfusok minél figyelmesebben hallgassák meg egymást, és a tévedések kiküszöbölésével egyetlen közös és biztos kiindulópontot határozzanak meg. És mivel a [Pyxide] e tekintetben nem igazít el egyértelműen, az ésszerűség azt kívánja, hogy erre a célra a Földnek egy világosabban meghatározott helyét szemeljék ki. És minthogy a hét Kanári-szigetből Ptolemaiosz egyet, amelynek neve *Juno*, erre a célra javasol, az ésszerűség is azt kívánja, hogy ettől ne térjünk el. Mivel azonban egy és ugyanazon sziget határai is különböznek egymástól hosszúság dolgában, méltányos dolog tehát, ha egy bizonyos

szigetet és azon is egy kicsiny, de nevezetes helyet választunk ki, amely a legkisebb eltérést sem mutatja. Mert ha a helyek hosszúságait egészen pontosan keressük meg, nagyon is szükséges, hogy azoknak kezdőpontja a legkisebb kétséget se támassza. Erre a célra *Stevinus*, az ismert matematikus *Teneriffán*, a hét Kanári-sziget legnagyobbikán, leggazdagabbikán és legjelesebbjén a *Pico de Teide* hegyet jelölte ki; ennek alsó részei kiterjedtebbek, a magasabb helyeken összeszűkül, teteje éles csúcsban emelkedik, és úgy látszik, mintha egy igen nagy oszlophoz hasonlatosan nyúlna a magasba. Így tehát azokat a földgömböket és térképeket, melyek más kezdő délkörhöz vannak igazítva, összhangba kell hoznunk... stb. A *Corvo*- és *Flores*-sziget hosszúsága nyugatabbra van *Teneriffa* délkörénél, 14 2/3 foknál.«

(*Bruzen Jegyzete ehhez a Jegyzethez így szól.* »*Stevinusnak eme délkörét a hollandok térképei és földgömbjei alkalmazzák, a franciák azonban azt a délkört használják, amelyet Ptolemaiosz; de mivel súlyosan tévedett, amikor valamennyi Boldog-szigetet egy és ugyanazon délkör alá helyezte, hogy ne maradjon semmi kétség egy ily veszélyes dologban, a délkört Ferro szigetének, amely a Boldog-szigetek közül maga is a legnyugatibb fekvésű, nyugati részén állapították meg. Ezt 1634. évi, április 25-i rendeletében XIII. Lajos ki is mondja egész Európa tudós matematikusai gyűlésének határozata alapján. Aki az arabok térképeit tanulmányozza, megemlékezik arról, hogy ők többnyire a Gadesi-szoros külső torkolatától számítják a fokokat.«)

88. lap

A Kanári-szigeteket a hispánok, mégpedig Kasztília királya tartják birtokukban.

665. lap

»Mauritániával szemben vannak a *Boldog-szigetek* ψ

666. lap

számuk hét, közülük egynek *Canaria* a neve, a nagytestű kutyák sokaságáról, amint ezt Plinius megállapítja. Innen együttesen Boldog-szigeteknek nevezik őket, most *Kanári-szigeteknek*, és a hispánok királyának vannak alávetve. Ezen túl északi irányban van *Cerne*, amelyet most *Maderának* ω hívnak.«

Buno Jegyzetei, 665. lap

»Ezen szigetek, ahogy közönségesen nevezik őket: *Ferro, Gomera, Tenariffa, Gran Canaria, Forteventura, Lanzarotta, de la Palma*. Ezeket a szigeteket 1334-ben Ludovicus Cerda, akit szokatlan nagyravágyása miatt, egy ideig elért sikereiért a *Szerencse Fejedelmének* neveztek, nem sok sikerrel próbálta meg elfoglalni. Ezután az 1393. évben a biscajaiak és hispánok derítették fel közelebbről őket Kasztília királyának, III. Henriknek a részére: ők Lanzarotta szigetéről a királyt és a királynét 170 barbár fogollyal együtt Hispániába vitték. 1405-ben Kasztília királyának parancsára a szigetekre hajósokat küldtek: ott pedig durva műveltségű barbárokat találtak; még a tűzet sem ismerték. Akkor *Lanzarottát, Forteventurát, Gomerát és Ferrót* elfoglalták. Végül II. Ferdinánd,

Aragónia és Kasztília királya vásárolta vissza e szigeteket 15 ezer dukátért Didacus Herrerától, aki birtokában tartotta őket: ő azonban mégis megtartotta magának Gomerát és Ferrót grófság címen. Ez a Ferdinánd aztán a többi szigetet is uralma alá hajtotta. Legádázabbul *Canaria* állt ellen, amely végül mégis meghódolt. *Lanzarotta, Ferro* és *Gomera* saját uraik irányítása alatt állanak; de a többi négy a hispánok uralma alatt. *Tenariffán* van egy igen magas hegy, közönségesen a *Pico*, amelynek csúcsait az arra hajózók, ha tiszta az ég, 20 germán mérföldnyi távolságról is láthatják. Palma szigetén nincsenek források; egy fa, amely égi harmattól és örökös felhőktől ázva csepeg, annyi vízzel látja el őket, amennyi elég az embereknek és a jószágnak. Ptolemaiosz ettől a szigettől számítja a helyek hosszúságait,

666. lap

mások inkább *Tenariffától*, annak is *Pico* hegyétől akarták a kezdőkört meghatározni.« (*Bruzen ehhez a Jegyzethez*: »*mások, ahogy Clar. Ricciolus is, Palma szigetétől kezdik számozni).«

»ω Madera a fák sokaságától kapta nevét.« *Buno Jegyzete.*

667. lap

Hogy Amerika »már *ősidőktől fogva ismert volt az európaiak számára*, az Platón és Diodorus Siculus alapján elfogadható. *Platónnál a Timaioszban* egyiptomi papok mesélik az athéni Szolónnak, aki Jézus előtt körülbelül 500 évvel élt, hogy volt egykor egy Ázsiánál és Afrikánál is nagyobb sziget, szemben a herkulesi tengerszorossal, név szerint *Atlantisz*, ez azonban a föld erős mozgása, valamint egy hatalmas, egy napon és egy éjszakán át tartó vízáradat következtében egy óriási örvényben süllyedt el: ezután a tenger, amely e sziget és a Gadesi-szoros között feküdt, hajózhatatlanná és felkutathatatlanná vált, lassanként ugyanis elzárta az iszap, amely az elsüllyedt szigetről származik. Diodorus az V. könyvben azt adja tudtunkra, hogy azután igen régi időkben a föníciaiakat, amikor Herkules oszlopain túl Afrika partjait kémlelték, hatalmas szélviharok az óceán távoli vidékére ragadták el; sok napon át hányódva az erős viharban, végül egy hatalmas kiterjedésű szigetre jutottak, amely a nyílt óceánon nyugat felé, szemben Afrikával feküdt: ennek földje szép és termékeny, hajózható folyók öntözik, pompás épületek vannak rajta. Ez a sziget, fekvése és nagysága alapján, bizonyosan nem lehet más, mint az, amit most közönségesen *Amerikának* hívnak: nem valószínű, hogy ezt az *egyiptomi papok* és *Szolón, aki erről könyvet is írt*, amiről Sztrabón tanúskodik az I. könyvben, vagy *Diodorus*, csak kitalálhatták vagy álmodhatták volna; hogy ez valóban így van, most már eléggé biztosan tudjuk. A *Világról szóló könyvecske szerzője*, akit egyesek Arisztotelésznek, mások Theophrasztosznak tartanak, a latin változat pedig Apuleius nevéhez fűződik, azt hagyta ránk, hogy a mi ismert világunkon, amelyet Európa, Afrika és Ázsia néven különböztetünk meg egymástól, vannak más nagy szigetek is; kétségtelen, hogy ezeken az igen régen élt halandók Amerikát és Magellanicát értették. Diodorus ugyanitt azt is feljegyezte, hogy a karthágóiak a többi európait megaka-

dályozták abban, hogy odajussanak. Hogy mikor és mi okból szakították meg a punok az odahajózást úgy, hogy a Római Birodalom kora óta egészen az újkorig ezekről a földekről semmit sem hallottak és semmit sem jegyeztek fel, teljesen bizonytalan. I.«

Reiskius Jegyzete 667. lap

»A mi Cluveriusunk itt úgy véli, *hogy a mostani Újvilág a korábbi századokban teljesen ismeretlen volt,*

668. lap

és helyesen száll szembe a véleménnyel, hogy a régi világ ismerte azt. Ámde megfeledkezett róla, vagy visszalépett előző véleményétől, mikor azt állította, hogy *Amerikát a legrégibb koroktól fogva ismerték az európaiak.* (*Bruzen Jegyzete* *Lásd még a 47. lap.) Mert ha bármiféle feljegyzés eljutott volna erről a földről a legrégebbi koroktól az európaiakhoz, a pun, a görög, a római és az arab írók miért nem határozták meg sem geográfiai műveikben, sem meghatározott fokokkal? Márpedig sem Sztrabón, sem Ptolemaiosz, sem Plinius nem terjesztette ki *az ismert világ szélességét tovább a délkör LXXX. fokánál, hosszúságát pedig az Egyenlítő CLXXX. fokánál.* Jóllehet világunk mai szélessége a CXLI. fokig, hosszúsága a CCCLX. fokig, sőt még messzebbre terjed. Hogyan? Hát a régiek maguk *nagyobbnak írták le a világ méretét*, mint amekkora valójában volt? Ők mindenesetre semmi biztosat nem tudtak Európáról és Ázsiáról Szarmácián túl, Afrikáról az Egyenlítőn túl, semmit Indiáról a kínaiakon kívül, semmit sem ismertek a Boldog-szigeteken és Afrika partjain túl. És mi van, ha *iránytű híján az Atlanti-óceánt* nem tudták sem megpróbálni behajózni, sem rajta átkelni: ezt is bebizonyítottuk fentebb az I. könyv XIII. fejezetében, az ellentétes érveket megvizsgálva. Tehát ami *a platóni Atlantiszt* illeti, az a hatalmas földmozgás következtében és a tengervíztől elárasztva elsüllyedt, míg Amerika sértetlenül fennáll, és sem földrengés, sem vízár nem tettek benne kárt. Kircherus azonban a Mundi Subterranei, Földalatti világok című mű II. könyvének 13. fejezetében arra következtet, hogy Atlantisz az Azori- és Kanári-szigetek között volt, és hogy ezek a kisebb szigetek annak a maradványai: e következtetésének valószínűségét egy új sziget révén bizonyítja, mely az Azori-szigetek közelében 1638-ban emelkedett ki a tenger vizéből, amiről ugyanott bőbeszédűen megemlékezik és beszámol. Nem állítom, hogy azok a geográfusok a legtanultabbak, akik Varerius Lusitanusszal együtt Atlantiszt koholmánynak vagy mesékből születettnek gondolják. Amiket pedig Diodorus Siculus Könyvtár című művének V. könyvében a punoknak a Herkules oszlopain túli útjáról és a felfedezett nagy szigetről ír, azok nyugodtan vonatkoztathatók bármely más, az afrikai partokkal szomszédos szigetre. Mert a föníciaiak és más régi nemzetek tengeri vándorlása a partokhoz volt kötve: erről szinte mindegyik hajóútról szóló beszámoló tanúskodik. Amikről pedig Diodorus mind beszámol, azokat nem akarja mindenütt igazságnak feltüntetni, *hanem úgy gondolja, jobb, ha vannak ismereteink a régi dolgokról, mintha teljességgel semmit sem tudunk ezekről.* Így ítél helyesen Vossius a Görög történelem című

könyvének II. fejezetében . *A Világról című könyvecske szerzője*, aki sem Arisztotelész, sem Theophrasztosz, sem más a peripatetikus iskola tagjai közül, csekély bizonyítékot szolgáltat e vitához. Mert a világ három részéről beszél *és az ezeken kívüli sok nagyobb szigetről, nem pedig egyetlen összefüggő földdarabról*, mint amilyennek Amerikát ismerjük: mindezekről nagy terjedelemben elég sokat szól. Nem bizonyos, hogy a főníciaiak közben körbehajózták a Földet: csak annyi, hogy részenként átkutatták az óceán több partvidékét. Erről legalaposabban Bochartus ír I. könyvének 37. fejezetében, ahol a hajózásról és Eudoxosz, Hanno, Hamilco és a föníciaiak tengeri utazásáról van szó. (*Bruzen.* *Nem szeretném a régiek Atlantiszát az amerikai partokig kiterjeszteni; túl nagy lenne ugyanis a távolság a Gadesi-szorostól, melynek az írók tanúsága szerint a közelében kellett lennie. Mikor Platón az Atlantiszról beszél, nem azt mondja, hogy létezik, hanem hogy létezett; beszámol arról, hogy Szolón, aki körülbelül kétszáz évvel előtte élt, Egyiptomban utazgatott, és egy egyiptomi paptól hallott egy valaha létezett szigetről, Atlantiszról, melyet elnyeltek a hullámok. A svéd Rudbeckius, akinek a műveltsége nagyobb, mint az ítélőképessége, Atlantiszt az ő Svédországára érti; e vélemény mérlegelését az olvasóra hagyom. Eleink úgy vélték, hogy Hispánia valaha Afrikához kapcsolódott, köztük nem volt tengerszoros. Azonban a Fekete-tengerből ömlő víz a Földközi-tengert akkorára duzzasztotta, hogy a hegyek között, melyeket később Herkules oszlopainak neveztek, utat tört magának az óceán felé: ekkor Atlantisz, ha egyáltalán volt valaha, könnyen elpusztulhatott. Ezt az elgondolást bővebben kifejtve ld. az *Atlantica* címszó alatt Geográfiai Szótárunkban. ... A Sansonok Amerika-térképeit a semminél is kevesebbre kell becsülnünk.)«

46. lap

»Nehéz megmondani, hogy az *Atlanti-óceánon*, I. mely Európa, Afrika és Amerika között van, mikor kezdtek el először hajózni a régiek. Később a maga helyén fogom kimutatni, hogy az egyiptomiak és a görögök ismerték *Amerikát*, a *karthágóiak* pedig

47. lap

hajón el is jutottak oda.* ...A középkorban a *görögök és a rómaiak* csak egy földrészt ismertek, melyet Európa, Ázsia, Afrika néven különböztettek meg: ennek körülhajózásáról beszél *Plinius* a) XI. könyv LXIX. fejezet (II. könyv LXVII. fejezet) *Gadestől és a Herkules oszlopaitól* Hispánia és Gallia határai mentén a *teljes Nyugatot* még az ő korában körülhajózták... Karthágó virágkorában pedig Hanno hajózott Gadesből egészen Arábiáig, erről az útról egy könyvben számolt be: ahogy ugyanebben az időben Európa szélső vidékeinek kikémlelésére Himilcót küldték. Ezen kívül Cornelius Nepos ír arról ugyancsak Plinius szerint, hogy egy bizonyos Eudoxosz saját korában, midőn Egyiptom királya, Lathyrus elől menekült, az Arab-öböltől elindulva egészen Gadesig jutott. Jóval előtte Caelius Antipater tanúsítja ugyanezen szerző szerint, hogy látott olyat, aki Hispániából Etiópiába hajózott, hogy kereskedjen...«

Reiskius Jegyzete 46. lap

»I. Az ősi óceáni hajózás a régi földrajztudományhoz hasonlóan hiányos, tökéletlen, tévedésekkel teli volt, *részbeni avagy részleges és part menti volt*, olyannyira, hogy a hajósok a partokhoz voltak kötve, és semmiképpen sem tudtak a nyílt tengerre kihajózni; napközben ugyanis a szigetek, hegyek és hegyfokok látványa alapján, éjjel pedig a Nagy Medve és a Kis Medve, nemkülönben a kissé közebbi csillagok megfigyelése révén segítettek magukon. Ma a mi hajósaink az iránytűnek hasznát élvezik (melyet az Amalfibeli olasz Joh. Gojának köszönhetünk nagyjából az Úr 1302. évéből), ez nemcsak a délkört, hanem az északi vidéket is megmutatja, egyrészt pontosabban, másrészt azonban ferdébben, egy kis elhajlással, melyet *mágneses elhajlásnak* neveznek...«

Bruzen Jegyzete 47. lap

»(*Cluverius nem eléggé következetes önmagához. Mert azt állítja, hogy eleink ismerték Amerikát, míg a VI. könyv XI. fejezetének meghatározása szerint az *Újvilág teljesen ismeretlen volt a korábbi századokban*; és újra megfeledkezik arról, hogy ugyanabban a fejezetben, csak néhány sorral odébb, azt fejtegeti, hogy Amerikát *már a legrégebbi időkben is ismerték az európaiak*... A régiek számára ismeretlen Amerikával kapcsolatban vizsgálódásainkat ld. Történeti és kritikai emlékezések. 1772. december.«)

Hekelius Jegyzete 47. lap

»a) II. könyv, LXVII. fejezet a Geleniano–Froben-féle kiadás szerint nagyalakú könyvben 20. lap. Az idézett rész abban a bizonyos Vorstianoféle amsterdami kiadásban is megismétlődik. (**Bruzen*. Ezt a hibát már kijavította Philippus Labbe S. J. az 1661-es párizsi kiadásban és az 1653-as kiadásban. A pliniusi helyet helyesen jelöli meg.)«

Buno Jegyzete 47. lap

»...Ázsiáról írva Pius pápa is így szól: Ottó, német császár életrajzában olvastam, hogy egy indiai hajót indiai kereskedőkkel együtt a germán partoknál fogtak el, s kétségtelen, hogy Keletről a szelek hajtották addig... Sőt, a régi időkben nem volt ismeretlen a hajózás (Európa és Kelet-India között), amit *C. Julius Solinus* is tanúsít, mondván, hogy a Déli-tengeren Indiától egészen Hispániáig hajóztak: ezt Iuba király tanúságtételével is bizonyítja.

48. lap

(**Bruzen Jegyzete*. Ezenkívül lásd még Danielis Huetius kiváló könyvét *Salamon hajózásáról* és szintén tőle *A kereskedelem és a régiek hajózásának története* című művet. Sok kiváló adatot nyújt Ricciolus műve, az átdolgozott Föld- és Vízrajz harmadik kötetének – melynek címe Periegetus – a 22. fejezete, melyben felsorolja a legjelesebb hajóutakat az Új Világba vagy az állítólagos Újvilágba az Úr 1270. évétől saját koráig, a fontosabbakat terjedelmesebben taglalja...)«

Reiskius Jegyzete 49. l.

»...A Hanno-féle Periplus kevés hitelt érdemelt a régieknél, és helyt adott a gyanús dolgokkal kapcsolatos közmondásnak: ld. Vossius Görög-

ország története című művének IV. könyvét. Sztrabón, az igen tekintélyes szerző, a kürikoszi Eudoxosz teljes hajóútját, melyről Heraklidész Pontikosz és Cornelius Nepos is beszámol, mint ostoba mesét utasítja el. II. könyv. Ha nem utasítanánk el azt, hogy a sueviai király Q. Metellus Celernek indiaiakat küldött ajándékba, akiket viharok ragadtak el a Germán tengerig,

50. lap

a természeten és a történeti igazságon tennénk erőszakot?... Vö. Casp. Varerius Magyarázatok az Ophiráról című művét, ahol sok minden található a régi hajózással kapcsolatban. Bochartus Szent Földrajz II. könyvének 27. fejezete. (**Bruzen Jegyzete* Huetius: Salamon Hajózása, Amsterdam 1698. 8. – Ugyanezt az anyagot tárgyaljuk A geográfia története című művünkben.«)

Megjegyzés: *Herrm. Conringius: Levelek Bunóhoz. Ugyanebben a kiadásban.*

»Amerika és az ausztrál szigetek a régi kornak még a legműveltebb emberei előtt is rejtve maradtak. Nem vesztegetek ezért sok időt a Platón által leírt Atlantiszra vagy azokra az Óceánon túli világokra, melyeket Római Szent Kelemen említ a korinthosziakhoz írt levelében, és végül a főníciaiaknak és karthágóiaknak a Herkules oszlopain túli szerencsés útjaira, valamint a hozzájuk hasonlókra: a platóni Atlantisz mesékbe illő, de legalábbis kétes hitelű, Kelemen tengerentúli világai pedig bizonyára nem másak, mint Britannia és az Óceán más szigetei, ahogy Patricus Junius látja, noha úgy tűnik, Origenész, Hieronymus, Epiphaniosz és Photiosz másként fogták ezt fel; végül pedig, amikor a főníciaiak és karthágóiak az Ón- és egyéb szigetekig hajóztak, nem valószínűtlen, hogy elértek a Zöld-foki-szigetekig, talán a Boldog-szigetekig, ám az, hogy ezen túlra jutottak, nem érdemel kétségtelen hitelt. Mégsem tagadom, hogy már akkor régen, legalábbis a bölcsebbekben, méltán kellett gyanúnak felmerülnie az Óceánon túli föld hatalmas kiterjedésével kapcsolatban, vagy azzal, hogy a Föld egyik fele a másik felét túlságosan felülmúlná, és így a Föld tömegének középpontja nem eshetne egybe az Univerzum középpontjával.« De ezt kevesen tették meg: a nagy többség bizonyosan nem, stb."

(3.) *Notitia Orbis Antiqui, sive Geographia Plenior. Christophorus Cellarius ex vetustis probatisque monumentis collegit, et novis Tabulis geographicis singulari cura et studio delineatis, illustravit. Editio II. cum notis L. Johannis Conradis Schwartzii. Lipsiae. 1732. II Tomis. 4m.* ('Az antik földkerekség ismerete vagy teljesebb földrajz. Christophorus Cellarius régi és bevált írásos emlékekből összegyűjtötte, és új földrajzi térképekkel, melyeket egyedülálló gonddal és igyekezettel rajzolt meg, illusztrálta. II. kiadás, 50 jegyzettel, Johann Conrad Schwartz kiadása. Lipcse. 1732. II kötet. 4-rét')

Cellarius – róla ld. az első kijegyzésnél – művét Johann Konrad Schwartz (1677–1747) német teológus, filozófus, pedagógus jegyzetei

egészítik ki. A második kötet függelékében találjuk *Az Újvilágról* szóló fejezetet (967–970. l.), amit teljes egészében kimásolt Csokonai, csupán az utolsó három mondatot hagyta el.

Fordítása:
„II. kötet, 967. lap
Függelék az Újvilágról, vajon ismerték-e a régiek.
I.
Senki sincs, aki ne tudná, hogy Amerikát több mint kétszáz évvel ezelőtt vállalkozó szellemű emberek igyekezete révén fedezték fel. Nehéz megítélni, vajon e földrész az ókorban is ismert volt-e. Az, hogy a geográfusok és a történetírók hallgatnak róla, nem jelentéktelennek tekinthető bizonyíték arra, hogy kijelentsük: nem volt ismert a régiek számára. Hozzájárul ehhez az iránytű nélküli hajózás nehézsége, amelynek híján a régiek a parttól nem messze hajóztak, követve a partvonalat, nem szívesen bízva rá magukat a nyílt tengerre. Ki hinné ezután, hogy a hatalmas Óceánra, amely Amerika és Európa vagy Afrika között van, saját jószántukból, szándékosan behatoltak, és azt bejárták: s gyakran átkeltek rajta, majd szerencsésen visszatértek onnan.
II.
Mindazonáltal vannak nem elvetendő elgondolások, amelyek talán meggyőzhetnek, vagy legalábbis valószínűvé teszik, hogy a régieknek nem volt teljesen ismeretlen ez a földrész, vagyis azok az igen tágas vidékek, amelyek az Atlanti-tengeren túl vannak. Mert úgy tűnik, hogy – bár csak kevés példánk van rá – sokak tanúságtétele bizonyítani látszik azt, hogy Afrikát körülhajózták. Hérodotosz IV. könyvének XLII. fejezetében arról számol be, hogy Neco, egyiptomi király által kiküldött föníciaiak a Vörös-tengerről indultak el, és két év múltán érkeztek el Herkules oszlopaihoz, és azokon át tértek vissza Egyiptomba. Továbbá Plinius a II. könyv LXVII. fejezetében előadja, hogy a karthágói Hanno *Gadestől Arábia határáig körbehajózott*. Cornelius Neposra támaszkodva azt is előadja, hogy egy bizonyos Eudoxosz, amikor Lathurus király elől menekült, az Arab-öbölből egészen Gadesig jutott; hasonlóképpen beszámol arról, hogy Q. Metellus Celernek, Gallia proconsulának adta *a suevusok királya ajándékba azokat az indusokat, akik Indiából kereskedés céljából elhajózva a viharok által Germániába vetődtek*. De ahogy ezek, úgy mások is csak a vihar által vagy valamilyen más véletlen folytán elragadva hajóztak oda, vagy ha szándékosan, csak a partvonalat követték, aminek nincs semmi köze a hatalmas Atlanti-óceánon való átkeléshez.
III.
Mindazonáltal azokról a dolgokról, amelyek az Óceánon túl vannak, valamit mégis hagytak ránk, amiből megállapíthatja az ember, hogy nem voltak minden ismeret híján. Platón szigete, az *Atlantisz*, amely az Atlanti-óceánban feküdt, úgy látszik, megerősíti ezt a dolgot: erről a Timaioszban és a Kritiászban csodás dolgokat ír. Ott a 475. lap: *Úgy tart-*

ják, városotok egykor ellenállt az ellenség megszámlálhatatlan sokaságának, amely az Atlanti-tengerről érkezve majdnem egész Európát és Ázsiát megszállva tartotta. Akkor ugyanis a tenger ott hajózható volt. Τότε γὰρ πορεύσιμον ἦν τὸ ἐκεῖ πέλαγος νῆσον γὰρ πρὸ τοῦ σώματος εἶχεν, ὃ καλεῖτε (ὡς φατε ὑρεῖς) Ηρακλέους σήλας. ἡ δε νῆσος ἅμα Λιβύης ἦν καὶ Ασίας μεῖζων. *Akkor még be lehetett járni az ottani tengert, mert az előtt a szoros előtt, melyet ti Herkules oszlopainak hívtok, volt egy sziget, amely nagyobb volt, mint Libüa és Ázsia együttvéve.* [Kövesdi Dénes ford.] Rögtön a kezdet után megismétli a Kritiászban is, ami a sziget nagyságára vonatkozik. Ha ez valóban olyan nagy volt, úgy tűnik, nem különbözik Amerikától.

IV.

De más dolgok ezzel szemben állnak; a szorosnak Herkules oszlopaihoz való közelsége: azt mondják, ez előtt terült el, ez pedig igen messze esik Amerikától; ehhez jön még, hogy ezen sziget királyi hatalma Európát egészen Etruriáig, Afrikát egészen Egyiptomig kezében tartotta; sőt még az athéniakkal is háborút viseltek; aztán a távolabbi szigetek, amelyek felé Atlantiszról a hajózás irányult; magának Atlantisznak hatalmas kiterjedése, meg amiket ezek mellett még állítólag Kritiász Szolóntól hallott a Timaioszban, inkább a meséhez, mint igaz történethez hasonlatosak. Ezért a magyarázók közül sokan allegorikusan értelmezik ezeket a dolgokat, és nem szó szerint veszik őket. És az sem hihető, amelyet ugyanott fűznek hozzá, hogy a sziget földrengés és viharok által megrázva süllyedt el, és hogy maga a tenger, amely a szigetet magába fogadta, a szenny és az iszap által vált hajózhatatlanná. Minek erről többet beszélni? azt mondja, ἠφανίσθη, *eltűnt* a sziget, nem maradt belőle semmi.

V.

De félretéve Platón Atlantiszát, hallgassuk meg mások véleményét vagy sejtelmeit az Óceánon túli földekről. Nagyon régi az a hagyomány, amelyet Aelianus a Tarka történetek III. könyvének XVII. fejezetében Theopomposz alapján előad, hogy Szilénosz Midász királynak azt mondta egy beszélgetés alkalmával, hogy *Európa, Ázsia és Afrika szigetek, amelyeket mindenfelől az Óceán foly körbe*: ἤπειρον δὲ μόνην εἶναι ἐκείνην τὴν ἔξω τούτου τοῦ κόσμου, *az egyedüli földrész pedig az, ami ezen a világon kívül létezik.* Itt nem kételkedve, hanem bizonyosra véve mondja, hogy az ismert földkerekségen, azaz Afrikán, Ázsián és Európán kívül van egy különálló és nagyobb kontinens, amely nem helyezkedhet el másutt, mint az Óceánon túl, körülvéve azokat a már ismert részeket, amelyeket Szigeteknek nevez.

VI.

Óvatosabban és a valóságnak megfelelőbben fogalmaz Arisztotelész A Világról című műve III. fejezetében. ἡ οἰκουμένη σύμπασα μία νῆσός ἐσιν, ὑπὸ τῆς Ατλαντικῆς καλουμένης θαλάσσης περιῤῥεομένη. Παλλὰς δὲ καὶ ἄλλας εἰκὸς τῆς δε ἀντιπόρθμους ἄποθεν κεῖσθαι τὰς μὲν μείζους ἀυτῆς, τὰς δὲ ἐλάπτους, ἡμῖν δὲ πάσας πλὴν τῆσδε, ἀοράτους. *Minden*

lakott föld egy sziget, amelyet az Atlantinak nevezett tenger vesz körbe. Valószínű, hogy sok más ettől távol, a tenger túlsó oldalán fekszik; egyesek nagyobbak nála, mások kisebbek, számunkra azonban ezen kívül mind láthatatlanok. Amikor azt mondja: εἰκὸς, *valószínű,* megfontoltan beszél, nem állít elhamarkodottan, nem bizonytalan elbeszélés vezeti, hanem saját józan eszére hallgat, hogy egy ily hatalmas földkerekségen több föld is van az Óceánon túl, mint amelyeket mi ismerünk; mivel valószínű, hogy egy másik és nagyobb részt, hasonlóan a mienkhez, tenger és szárazföld alkotja, nemcsak víz tölti ki az egészet, és ezeket nevezi ἀντιπόρθμους-nak, azaz a mi tengerünkkel a másik oldalról szemben fekvő földeknek.

VII.

Miután pedig a Boldog- vagy Kanári-szigeteket felfedezték, már kevésbé kételkedtek más, méghozzá nagyobb szigetek vagy földek létezésében. Némelyek azonban Atlantiszt a Boldog-szigetekkel keverték össze, közéjük tartozik Diodorus Siculus is, aki az V. könyv XIX. fejezetében azt mondja, hogy a Nyugati-óceánban van egy igen nagy sziget, melyet Afrikától több napi hajóút választ el: ez olyan termékeny és szép, levegője, forrásai és folyói olyan tiszták, hogy úgy tűnhet, Θεῶν τινῶν, οὐκ ἀνθρώπων ἐμβιωτήριον, *valamilyen isteneknek, nem embereknek a lakóhelye.* De ezekbe sok mesés elem keveredik bele, amiként Theopomposz további dolgai is, amelyeket az említett helyen Aelianus ad elő; többnyire mesések ezek, közöttük Theopomposz meropszi földje is, amelyet Apollodórosz Sztrabónnál a VII. könyv 207. lapján mint kitalált dolgot utasít el.

VIII.

Arisztotelész tehát fentebb nagyon megfontolt és óvatos véleményt adott elő azokról a földekről, amelyekről azt tartják, hogy az Óceánon túl fekszenek, de Csodás történeteiben, ha ugyan mindkét műnek ő a szerzője, már merészebben írja azt, hogy egykor a karthágóiak a Herkules oszlopain túl elterülő tengeren találtak egy szigetet ἐρήμην, *lakatlant,* emberek nem lakják, stb., mely egyébként minden dologban bővelkedik, a karthágóiak elég gyakran hajóztak ide, sőt egyesek a hely termékenysége miatt ott még le is telepedtek; a város szenátusa pedig fejvesztés terhe mellett megtiltotta, hogy bárki a későbbiekben odahajózzék, nehogy Karthágó boldogulását valami kár érje. De itt is sok minden bizonytalanságban marad: még ha igaz is a történet, arra nem elegendő, hogy megyőzzön minket a karthágóiak amerikai hajózásairól; és nem egyezik az Atlantiszról szóló mesével sem, amelyet πολυάνθρωπος-ként, emberekben gazdagnak írnak le, mintha királyai lennének, hadakat bocsátana ki; minthogy ez ἐρήμη volt, azaz senki emberfia nem lakta.

IX.

Tehát semmi mást nem tarthatunk valószínűnek, mint hogy a régiek sejtettek valamit a tengeren túli földekről, amelyhez valamiféle jósművészet révén hozzákapcsolták a jövendő felfedezés reményét. Ezek között találjuk Senecát, a tragédiaköltőt, a Medea II. felvonásának végén:

S évek elültén
Kései kor jő, mikor Oceanus
Oldva világunk láncait, óriás
Szigeteket tár fel, s új földöveket
Fed fel Téthys, s nem lesz földünk
Csücske se Thulé.
(Kárpáthy Csilla ford.)

Nem beszélt hiába, mivel az eredmény megadta a választ. De mégis honnan vették ezt? Vajon egyedül a józan belátásból vagy tapasztalatból? Semmit sem állíthatok bizonyosan; mégis valószínű, hogy egy másik föld nem volt teljesen ismeretlen a régen élt emberek előtt, és bizonyára akadtak, akik odautaztak és vissza is tértek: ezek hintették el a róla szóló híreket; azt pedig nem találhatjuk ki, véletlenül bukkantak-e rá, vagy pedig tervszerűen keresve igyekeztek oda.

X.

Ám meseszerűek a régiek elbeszélései. És ha meseszerűek vagy mesékkel kevertek, ez így szokott lenni a külhoni és igen távoli dolgokkal; azért, mert meseszerűek, még nem feltétlenül hamisak. Van-e valami meseszerűbb, mint a szicíliai tengerszoros? de ez alapján mégsem tagadják a szoros létezését. A mesék alatt lappang valami igazság, amelyet el kell különítenünk, ahogyan ezt Macrobius is megmondta a Scipio álma I. könyvének II. fejezetében, *elválasztani a meséket a mesés dolgoktól.* Sokan vannak ezen a véleményen, de különösen az igen híres és irányunkban igen barátságos férfiú, *Jacobus Perizonius* mértékletességét helyeseljük, aki Aelianus említett helyét így magyarázta: *Ezeket mesés dolgoknak tartja, és a mesékhez számítja a meropszi földet is egyfelől a mi Aelianusunk, másfelől Apollodórosz Sztrabónnál a VII. könyv* (207. lapján Casaubonus kiadása). *És méltán. Senki se kételkedjen azonban abban, hogy a régieknek volt valami vélekedésük vagy akár tudomásuk Amerikáról, ám mintha felhőn és ködön át látták volna, részint támaszkodtak az egyiptomiaktól vagy a karthágóiaktól átvett ősi hagyományra, részint a földkerekség alakjáról és fekvéséről szóló okoskodásból kiindulva arra a következtetésre jutottak, hogy Ázsián, Afrikán és Európán kívül Földünkön más földrészek is léteznek.* Nyugodjunk bele az igen művelt férfinak e véleményébe: amit mások hozzátesznek, azt a bizonytalan és mesés dolgokkal együtt mellőzzük: stb."

Georgii Hornii Historia Ecclesiastica, Melchioris Leydeckeri et Danielis Hartnackii Notis et Observationibus illustrata: Accedit Ludovici Capelli Compendium Historiae Judaicae, una cum duplici Historiae Hornianae Supplemento, Melchioris Leydeckeri ad Annum 1587, et Johannis Danielis Crameri usque ad praesens Saeculum perducto. Francofurti ad Moenum. 1704. 8. In fine legitur: Georgii Hornii Brevis et perspicua Introductio in Historiam Universalem. ('Georgius Hornius Egyháztörténete, Melchior Leydeckerius és Danielis Hartnackius jegyzeteivel és meg-

figyeléseivel kiegészítve. Hozzájárul Ludovicus Capellius Compendiuma a zsidók történetéről, a Hornius-féle Historia kettős kiegészítésével, amelyet Melchior Leydeckerius az 1687. évig és Johann Daniel Cramer egészen a jelen századig kipótolt. Frankfurt am Main. 1704. 8. A végén ez olvasható: Georgius Hornius Rövid és áttekinthető bevezetése az egyetemes történetbe')

Hornius /Horn/ (1620–1670) németalföldi történelemprofesszor egyháztörténetének címéből Csokonai tévesen másolta az egyik évszámot: a leírást 1687-ig folytatta Hornius halála után Daniel Hartnack, Johann Daniel Kramer (1672–1715) és Melchior Leydecker (1642–1721) (vö. Fekete 73. l.). A kéziratban a kötet végén található egyetemes történeti bevezetésből olvashatunk egy fejezetet: *Historia Insularum Fortunatarum.*

Fordítása:

„106. lapja

»*A Boldog-szigetek története.*

I. K o r s z a k

Kánon.

A Boldog-szigetek mindegyikének saját királya vagy fejedelme volt.

Magyarázat.

A Boldog-szigetek, miután a Római Birodalom összeomlott, elérhetetlenek és ismeretlenek maradtak egészen az Úr 1370. esztendejéig, amikor őket a hispánok újra felfedezték. Ebben az időben a lakosok még olyan együgyűek voltak, hogy a tűz és a vas, az emberi élethez leginkább szükséges két dolog nélkül éltek. Mindegyik szigetnek saját nyelve és kormányzata volt. A legfőbb közülük *Magna Canaria* volt, amely két királyságra, Theldára és Galderára oszlott. Az egyiken az Úr 1430. esztendejében egy bizonyos *Daramas*, a másikon *Gvavartama* uralkodott. *Teneriffa* szigetének kilenc, szabad választás útján egymást követő vezére volt.

II. K o r s z a k

Kánon.

A Boldog-szigetek királyságát a franciák elfoglalták.

Magyarázat.

Az Úr 1370. esztendeje körül *Robinus de Bracamonte*, Franciaország tengernagya ezeket a szigeteket saját fiának, *Joanna de Betangouri*-nak királyi címmel megszerezte: ő, miután a barbárokat legyőzte, *Canaria, Lanzarotta, Forteventura, Gomera és Ferro* királyának nevezte magát. Utódai voltak sorban: *Menardus, Petrus Barba, Ferdinandus Berazza és Didacus de Herrera*, aki minden jogát *Ferdinándra*, Hispánia királyára ruházta; ezen időtől fogva a Kanári-szigetek a Hispán Birodalom része volt.

*Tegyük ehhez hozzá mindazt, amit a szerző *Az uralkodó világban* című műve 583. és a *Mózes kosara* című műve 493. lapján megjegyzett.«"

[II.]

A magyar nyelvű lexikont Vargha Balázs közölte *Szigetek lexikona* címmel (MM. 184–201. l.), a következő jegyzetet fűzve hozzá: „Az MTA Könyvtárának Kézirattárában *Földrajzi jegyzetek* címmel, K 669. szám alatt őriznek egy részben autográf kéziratos kötetet, amelyben a Kanári-, Zöldfoki- és Azori-szigetek földrajzi, gazdasági, néprajzi, történelmi adatai olvashatók, részben különféle idegen nyelvű forrásokból kiírva, részben magyarra lefordítva és ábécé-rendbe szedve. Ez a sajátságos lexikon mind ez ideig kiadatlan. A magyar nyelvű szövegeket közlöm, mert ezeket vagy részben, vagy teljesen Csokonai fogalmazta meg." (MM. II. 1010. l.)

Valóban ez a följegyzések egyetlen nagyobb terjedelmű, önállónak mondható része. A Kanári-szigetekre vonatkozó legfontosabb tudnivalókat találjuk szócikkekbe rendezve. Itt sem beszélhetünk azonban teljesen önálló alkotásról, hiszen a szerző mindig jelöli, milyen forrásból származik az információ. A következő gyakori jelölésekkel, rövidítésekkel találkozunk:

„Cs": Csupán három helyen fordul elő (633., 716. sorok). Nem tudjuk, milyen szerzőt vagy művet jelöl – talán magát Csokonait. Érdekes, hogy minden esetben csupán egy-egy mondatról van szó, de a három mondat témája ugyanaz: a Heszperidész szigetek és Atlantisz kapcsolata.

„H. Aprositos., H. Fortunatae...": Johann Jacob Hoffmann művére utal (*Lexicon universale...*, ld. az 1276–1507. sorokat és jegyzetüket), ez az egyik legfontosabb forrás. Ezeket a szócikkeket a magyar nyelvű lexikon alá másoltatta Csokonai. Egyetlen helyre különböző szövegkörnyezetekben utal, mivel a magyar lexikon aprólékosabb, részletesebb. Néhány esetben előfordul, hogy hivatkozik ugyan a költő Hoffmannra, de a megfelelő latin szócikk nem olvasható a magyar nyelvű szöveg alatt. Ezekre a megszokott módon (pl. *H. America, H. Hesperides...*) utal, mi viszont – fordításukkal együtt – az összefoglaló betűrendes magyarázat megfelelő helyein (pl. *H. America, H. Hesperides...*) közöljük őket.

„Hübner Vollst. / H. Vollst. / Hübner V. / Hübn. Vollst.": Johann Hübner: *Vollständige Geographie...* című munkáját jelölik. A tőle származó kijegyzést a kéziratkötegben jelenleg a magyar nyelvű lexikontól távol találjuk (ld. a 2288–2451. sorokat és jegyzetüket, 403–406. l.).

„Szászky": Tomka-Szászky János: *Introductio in Orbis hodierni geographiam...* Ebből a műből szintén távolabb, a Hübnertől származó oldalak előtt olvashatunk egy szövegrészt magyar fordításban (ld. a 2234–2287. sorokat és jegyzetüket, 400–402. l.).

Mivel Csokonai mindig egyértelműen jelzi, honnan jegyzetelt, ezért a magyarázatokban nem jelöljük külön, melyik szerzőnél olvashatunk a témáról bővebben, kivéve akkor, ha nincs más adatunk a fogalomról.

Néhány esetben rövidített formában utal a költő Hoffmann lexikona alapján szerzőkre, műcímekre, illetve fejezetszámokra. Ezeket – mivel

közvetett utalásokról van szó – a tárgyi és nyelvi magyarázatokban nem idéztük, a jelöléseket változatlan formában közöltük, de a szerzőket és a műveket – ahol lehetett – azonosítottuk.

A

Aegle: Aiglé, ld. *Hesperides.*

Aestuarium (lat.): tölcsértorkolat.

Aethiopia: ld. *Szeretcsen Otzán.*

Alegranza: 'a bájos', a Kanári-szigetekhez tartozó, pici sziget.

Amazonok: a görög mitológiában harcias asszonynép.

Amérika: ld. *H. America, Atlantis.*

Anglus (rég.): angol.

Anglus, Jacson: a XV. század elején élt firenzei tudós, episztolaíró.

Apratzk, Apricosen: (ném. Aprikosen) kajszi-/sárgabarack.

Aprositos, Aprosita: az Atlanti-óceán egy megközelíthetetlen szigetének neve, a görög *aphroszitosz* szó jelentése: 'hozzáférhetetlen'. Ld. még *Insulae Fortunatae.*

Árethusa: Erütheia, ld. *Hesperides.*

Argesta (gör.): száraz keleti, délkeleti szél.

Atlantica szigetek: ld. Hoffmann: *Lexicon universale...*, 1287–1303. sor.

Atlantis, Atalantis: Atlantisz, mesés sziget, legendájának forrása Platón két dialógusa, a *Timaiosz* és a *Kritiász*. Az elsőben Szókratésszel, a mesterrel három tanítvány, Timaiosz, Hermokratész és Kritiász beszélget az elképzelhető legjobb állami berendezkedésről. Kritiász elmesél egy történetet az atlantisziak államáról, amelyet eredetileg Szolón hallott i. e. 571-ben az egyiptomi papoktól. A másik dialógusban részletesen írja le Atlantisz és a birodalom történetét. A leírást Kritiásszal mondatja el, aki nagyatyja elbeszélése nyomán jól ismerte a szolóni hagyományt. Megismerkedhetünk a természeti környezettel, építészettel, öltözködési szokásokkal, vallással, államirányítással, a növény- és állatvilággal is. A királyi dinasztiát Poszeidónig, a tenger istenéig vezeti vissza, aki egy halandó nőbe szeretett bele, és azt a dombot, amelyen a lány lakott, kisebb-nagyobb tenger- és földgyűrűkkel vette körül, hogy az emberek meg ne közelíthessék. Szépen berendezte, fölékesítette, hideg és meleg forrásvizet fakasztott a földből, és mindenféle növényt bőségesen sarjasztott. Tíz fiúgyermeket nemzett és nevelt fel, ezért Atlantiszt 10 királyságra osztotta. (A Kanári-szigeteken élő bennszülöttek – a guancsok – állítólag a középkor vége felé még őrizték a tíz király legendáját.) Nevet is adott mindegyiknek, a legidősebbet, a királyt Atlasznak hívták. Az atlantisziak mindent megkaptak a földtől, a legkitűnőbb körülmények között éltek, és átvágták a szigetet körülvevő földgyűrűket, katonáik pedig leigázták Afrikát egészen Egyiptomig, és csaknem egész Európán uralkodtak. De az istenі rész egyre inkább kiveszett belőlük, és túlsúlyba került az emberi jelleg, elkorcsosultak. Ezért az istenek szökőárt és földrengést bocsátottak rájuk, így Atlantisz és a vele szomszédos szigetek egyetlen éjszaka alatt elmerültek a tengerben.

Azóta sokan keresték maradványait és a legendás kincseket. Azonosították a Kanári-, az Azori-szigetekkel, valamint Szent Ilonával és Ascensionnal, sőt Skandináviával is. Sok követőre talált az a nézet, mely szerint Atlantisz mondájában Amerika ókori ismeretének nyomát kell látnunk, amelynek hírét a viharok és tengeri áramlások által partjára vetett főníciai hajósok hozhatták magukkal.

Több tudós és történész ért egyet abban, hogy a földközi-tengeri, Égei-térségben lévő Théra (mai neve Santorini) sziget katasztrófája ihlette a történetet. Maga a sziget ugyanis egy időlegesen nyugalomban lévő vulkán krátere, a kráter alkotja a gyűrűt, amelynek közepén a tengervízből egy kis sziget emelkedik ki. E szigeten a i. e. II. évezred táján fejlett kultúra fejlődött ki, i. e. 145 táján azonban a vulkán példátlan hevességgel kitört, és kb. 83 km^2 terjedelmű terület süllyedt el, de a felszínen maradt rész újra benépesült. Más kutatók nem fogadják el ezt a nézetet, mert Platón a *Timaioszban* pontosan meghatározta, hol volt a mesés sziget: „az előtt a szoros előtt, melyet Héraklész oszlopainak hívtok, volt egy sziget, amely nagyobb volt, mint Libya és Ázsia együttvéve. Innen az akkori utazók átkelhettek a többi szigetre, e szigetekről pedig az egész szemben lévő szárazföldre, mely amaz igazi tenger körül terül el." (*Platón összes művei*, III. kötet, Bp. 1984., 422. l.) Tehát az Atlanti-óceánban Európa és Amerika között, maradványai pedig a Kanári- és Madeira-szigetek is lehetnek.

Hoffmann lexikonából kimásoltatta Csokonai az *Atlantis* szócikket, az *Insula Atlantis*ra viszont csak utal (*H. Insula* rövidítéssel): „*Insula Atlantis*, Platoni, quid sit non certo constat. Sed Sanson pluribus probare nititur eandem esse regionem, quae nunc recens detecta ab Europaeis, ab ipsis vocata fuit America, seu aliter Indiae Occidentales: quod etiam plurimis conjecturis non caret. Regio est perampla, et valde a Septentrione in Meridiem extensa, sub duarum amplissimarum peninsularum forma. Sed an sit continens aut insula versus partem Borealem, nondum constat." ('*Atlantisz szigete*, nem egyértelmű, hogy Platónnál mivel azonos. Sanson azonban több érvvel annak bizonyítására törekszik, hogy ez ugyanaz a föld, melyet az európaiak nemrégen fedeztek fel, és amelyet Amerikának vagy más néven Nyugat-Indiának neveznek: ennek nagy része azonban csak sejtelem. E terület igen nagy, északról dél felé húzódik hatalmas kiterjedéssel, két óriási félsziget formájában. Azt, hogy észak felé kontinens-e vagy sziget, még nem tudjuk.')

Ezzel kapcsolatban Hübner művére is utal Csokonai, oldalszámmal együtt: „*pag. 810.*": „ATLANTIS, oder ATALANTIS, hat gegen Westen gelegen, und ist den Alten bekannt gewesen. Ob es aber das heutige *America* ist; oder ob zwischen *Europa* und *America* ein Land dieses Namens gestanden hat, und etwan untergegangen ist: Das mögen andere ausmachen." ('ATLANTIS, vagy ATALANTIS, nyugat felé feküdt, és a régiek ismerték. Hogy ez a mai *Amerika*-e; vagy *Európa* és *Amerika* között egy ilyen nevű földrész volt, mely valamikor elpusztult: Ezt állapítsák meg mások.') (Johann Hübner: *Vollständige Geographie*, Hamburg

1745., XII. Buch: *Von den unbekannten Ländern*, III. Capitel: *Von etlichen sonderbaren unbekannten Ländern*, 834. l.)

Atlás: Atlasz, 'a hatalmas teherviselő', a görög mitológiában *Iapetosz* titán és Klümené nimfa fia, Homérosz szerint azokat az oszlopokat tartja, amelyek a Földet az égtől elválasztják. Ezekről azt gondolták, hogy közvetlenül a legnyugatibb láthatár mögött állnak a tengerben. A távol nyugaton szomszédja avagy tulajdonosa volt a *Heszperidák* kertjének, amelyből az egyik hagyomány szerint ő hozta el Héraklész számára az aranyalmát. Később nevét átvitték az Északnyugat-Afrikában húzódó hegyláncra.

Aurora (lat.): a mitológiában a hajnal istennője, akinek Asztraiosz titántól született gyermekei *Zephürosz*, Notosz és *Boreász*, valamint *Heszpera* és más csillagok.

Azori- / Ázori Szigetek: Portugáliához tartozó szigetcsoport az Atlanti-óceánban, Portugáliától mintegy 1300 km-re nyugatra, mely kilenc nagyobb szigetből áll: a Keleti-szigetcsoport (Grupo Oriental): Sao Miguel, Santa Maria és a Hangya-szigetek; a Középső-szigetcsoport (Grupo Central): Faial, Pico, Sao Jorge, Terceira és Graciosa; valamint a Nyugati-szigetek (Grupo Occidental): Flores és Corvo.

Á

Ákviló (lat.): Aquilo, viharos északi, északkeleti szél.

Átlás: ld. *Atlás*.

B

Babér, babérfa: a babérfélék (Lauraceae) családjának Laurus nemzetségébe tartozó örökzöld cserjék és kis fák. A Kanári-szigeteken a kanári babérfa (Laurus canariensis) tűnik ki egyenletes növésével.

Bacchius: Bakkhiosz, görög természettörténeti író, nem tudjuk, mikor élt. Plinius említi művét a *Naturalis Historiae* forrásai között.

Baudrand, Baudránd: Michel Antoine Baudrand (1633–1700), francia tudós, apát. Nagy földrajzi szótárának címe: *Dictionnaire géographique universal* ('Egyetemes földrajzi szótár').

Beata (lat.): boldog.

Becmann, Becmannus, Beccmannus, Christoph: Johann Christoph Becmann (1641–1717), történész, teológus *Historia Orbis Terrarum* ('A földkerekség története') című művéről van szó, amelynek ötödik fejezete: *Historia Insularum* ('Szigetek története').

Bergero: Nicolas Berger, XVI. századi francia tudós. Térképeket, történelmi és geográfiai műveket adott ki.

Betancourt, Betencourt, Bethencourt: Jean de Béthencourt (1360 k.–1422), francia felfedező, akit a Kanári-szigetek meghódítójaként tartanak számon. 1402. május 1-én indult el a Kanári-szigetek felé egy Gadifer de La Salle-lal együtt szervezett expedíció keretében. Júniusban érkeztek meg, s Béthencourt Spanyolországba utazott, hogy segítséget kérjen, majd másfél év múlva tért vissza, miután *III. Henrik* ráruházta

a Kanári-szigetek királyának címét. Később királyságát unokaöccsére, Maciot de Béthencourt-ra hagyta, s 1406-ban hazatért Franciaországba.

Bibl. Nat. Com.: ld. *Natal. Com.*

Biledulgerid: Biled ul Dzserid (Beled ul Dzserid), datolyapálmákban gazdag vidék Észak-Afrikában, Tunisztól délre.

Blacke, Robert (1599–1657), angol admirális, aki 1657 áprilisában a Santa Cruz de Tenerife öbölben teljesen megsemmisített egy spanyol flottát, miközben ő egyetlen hajót sem vesztett.

Blancus, Vicentius: V. le Blance (1533–1613), francia utazó, már 12 évesen elkezdte gyűjteni tapasztalatait, melyeket később írásba foglalt s kiadatott.

Bóreás (gör.): Boreász, az északi szél neve a görögöknél.

Boucherus, Petr.: Peter Boucher, XVII. században élt francia író, a *Histoire véritable et naturelle des moeurs et des productions de la Nouvelle-France* ('Az új Franciaország erkölcseinek és alkotásainak igaz és természetes története', Párizs 1665) című mű szerzője.

C

Canaria-Madarak: ld. a *Kanár* szócikket.

Canaria: ld. *Gran Canaria* vagy *Las Palmas*.

Canaria Szigetek, Canariai Szigetek: Csokonai forrásai és feljegyzései ezen a néven tárgyalják a *Kanári-szigetek*et és a *Madeira-szigetcsoport*ot.

Canarien-Sekt, Canarien-Sect: ld. *Sekt*.

Canarien-Zucker (ném): 'kanáriai cukor'.

Canarius népek: a Kanári-szigetek őslakói: guanche és canario.

Capo de St. Vincent, Capo St. Vincente: ld. *Capoverdi Szigetek*.

Capoverdi Szigetek: Hoffmannál *Capitis viridis*: „Insulae Oceani Atlant. ex adverso Capitis viridis, in Afr. Alias *Hesperides* et *Gorgades*. Sunt 10. numero. Nempe praecipua S. Jacobi, Ignium, S. Antonii, S. Vincentii, S. Luciae, S. Nicol. Boni visus, Salis, Maji et Brava. Sub Lusitanis." ('Szigetek az Atlanti-óceánban Afrikában, Zöld-fokkal szemben. Más néven *Heszperiszek* vagy *Gorgók*. Tíz sziget alkotja. Ezek Szent Jakab-sziget, Fogo, Szent Antal-sziget, Szent Vince-sziget, Szent Lucia szigete, Szent Miklós-sziget, Buena Vista, Só-sziget, Maio és Brava. Portugál fennhatóság alatt áll.') Ld. még *Hesperides*.

Capraria: ld. *Fortunatae Insulae*.

Casperia: ld. *Fortunatae Insulae*.

Castellanus, Alphonsus: ld. Hoffmann: *Lexicon universale...* (1373. sor).

Centuria: ld. *Fortunatae Insulae*.

Cerda, Alphonso de la: X. (Bölcs) Alfonz (1221–1284) kasztíliai király (1252–82) fia. Miután testvére elragadta tőle a hatalmat, Franciaországba távozott.

Cerda, Ludovicus de la: Luis de la Cerda, *Alphonso de la Cerda* idősebb fia, aki IV. (Szép) Fülöp francia király hajóhadát diadalra vitte az

angolok ellen. 1344-ben VI. Kelemen pápa Avignonban a Kanári-szigetek királyává koronázta, de ő nem tett erőfeszítéseket meghódításukra.

Cerne Atlantica: ld. *Fortunatae Insulae.*

Céta: ld. *Gorgonok.*

Cita de Palmes: ld. *Las Palmas.*

Ciujdad de las Palmas: ld. *Las Palmas.*

Cuba: Kuba.

D

delicat (lat.): kellemes, ízletes.

Délkarika: ld. *Meridianus.*

De Regno Angliae Cap 4. §. 6.: erről a műről nincs adatunk.

De Teyda: ld. *Pico.*

Desertas: három apró sziget, *Madeirától* 20 km-re, a *Madeira-szigetcsoport* tagjai (Chão, Bugio, Deserta Grande).

Diodorus Sic.: Diodorus Siculus, i. e. I. századi görög történetíró. Szicília szigetéről származott, történelmi műve: *Bibliothéké* ('Könyvtár'). A következő fejezetekre találunk utalásokat: 5. könyv, 7. fejezet: *De insulis Oceani, quae ad occidentem vergunt* ('Az óceán azon szigeteiről, melyek nyugatra fekszenek'); 10. fejezet: *De Insulis Oceani versus meridiem...* ('Az óceán dél felé fekvő szigeteiről...'); 3. könyv, 4. fejezet: *De priscis Libyae rebus; Gorgonumque et Amazonum...* ('Libya hajdani dolgairól; a Gorgók és az Amazonok története'); 2. könyv, 13. fejezet: *De Scythis, Amazonibus et Hyperboreis* ('A Szkítákról, Amazonokról és Északiakról'); 15. fejezet: *De insulis ad meridiem in Oceano repertis* ('Az Óceánban dél felé talált szigetekről').

Dorcades Szigetek: Hoffmann lexikonában: „*Dorcades*, insulae maris Atlantici. Vide *Gorgones.*" ('*Dorcasok*, szigetek az Atlanti-óceánban. Lásd *Gorgonok.*"

E

Elath: ld. Ófir.

Elbard: a Kanári-szigetek vagy a Pico neve az afrikaiaknál.

Elysiumi mezők: (lat. Elysium, gör. Elüszion), a görög mitológiában eredetileg a halhatatlansággal jutalmazott hősök paradicsoma. A homéroszi eposzokban a tökéletes boldogság világvégi földje az Ókeánosz folyó partján. Hésziodosz hasonló leírást ad a Boldogok szigetéről. A latin költők (pl. Horatius) a görögök elképzeléseire támaszkodnak, később e vidéket a Kanári-szigetek táján keresték.

Esiongeber: Ecjon-Geber, ld. *Ófir.*

Eurystheus: Eurüsztheusz, a *Héraklész*-monda egyik hőse, aki Héra intrikája folytán előbb született meg, mint az óriás erejű Héraklész, emiatt urává lett.

Euryale: ld. *Gorgonok.*

Exhaeredatus (lat., rég.): örökségéből kitagadott.

F

Ferrarius: ld. *Gorgonok.*

Ferraria: ld. *Hierro.*

Ferro, Ferri: ld. *Hierro.*

feudum (lat.): hűbérbirtok.

Fierte Ventura: ld. *Forteventura.*

Flaccus, Valerius: i. sz. I. században élő eposzköltő. Quintilianus szerint 90. előtt halt meg (10,1.,90.). Művéből, az *Argonauticá*ból nyolc ének maradt fenn. Az idézet (*Lib 6.*) *Aeneis*-imitációként Aron lovára vonatkozó hasonlat. Ld. még *Lucifer.*

font sterling: Nagy-Britannia pénzegysége.

Forteventura, Forte Ventura: Fuerteventura, a Kanári-szigetek második legnagyobb tagja, a csoport keleti részén terül el, területe: 1730 km^2. Már a neve is a kellemetlen időjárásra utal, Viento fuerte ugyanis spanyolul azt jelenti: erős szél. Egy másik legenda szerint a sziget a hódító *Jean de Béthencourt* egyik kijelentéséről kapta a nevét. Partraszálláskor ugyanis állítólag így szólt: „Que fuerte ventura!", vagyis „Milyen szép kaland!"

Forteventura' Városa: régi város *Fuerteventura* szigetének déli részén, mai nevét nem ismerjük.

Fortunatae Insulae: 'Szerencsés- v. Boldog-szigetek', Plinius és több ókori szerző így nevezte azt a hat (mások szerint hét) szigetet, amelyet ma *Kanári-szigetek*nek hívunk: Nivaria vagy Convallis, Capraria v. Casperia, Canaria, Pluvialia v. Pluitalia v. Ombrion, Junonia maior, Junonia minor. Hoffmann a következőket említi: Nivaria, Capraria és Casperia, Centuria, Theode, Pluvialia, Capraria (bővebben ld. az 1316–1335. sort).

Fortunata, Fortunatak, Fortunáták (lat.): ld. *Insulae Fortunatae.*

Föld Iró (rég.): geográfus, földrajztudós.

Funchal, Funchala, Fuenchal, Fungál: Funchal, *Madeira* szigetének fővárosa, *João Gonçalves Zarco* alapította 1421-ben.

G

Galder: Gáldar, város Gran Canaria szigetén, a spanyol hódítás előtt itt volt az őslakosok királyainak egyik rezidenciája.

Garnison (fr.): helyőrség.

Garrico: régi nevén: Garachico, város *Tenerife* szigetén, egy, a tengerbe nyúló lávából kialakult földnyelven épült, az 1706-os vulkánkitörésig a sziget legfontosabb kiviteli helye.

gerézd (nép.): ld. *Szőlőgerézd.*

Gomera (sziget): La Gomera, a Kanári-szigetek egyike, területe 378 km^2, fővárosa San Sebastian de la Gomera.

Gonçalves: ld. *Madeira-szigetcsoport.*

Gorgades, Gorgones Szigetek: ld.*Capoverdi Szigetek.*

Gorgonok: Hoffmann lexikonában: „*Gorgones*: Phorci ex Ceta filiae, Medusa, Stheno et Euryale, quae Dorcadas insulas in Oceano Aethiopico

sitas, habitasse dicuntur, contra Hesperidum hortos. Virg. *lib.* 6. Natal. Com. *lib.* 7. Nomen habent a truculentia, quam Graeci Γοργοτητα appellant. Scribit Diodorus, foeminas fuisse in Africa bellicosas, adversus quas Perseus bellum gessit, et earum reginam Medusam ope Minervae, i. Virtutis, debellavit, ac interfecit." ('*Gorgók*: Phorküsznek Kétótól származó leányai, Medúsza, Szthénó és Eurüalé, akikről azt tartják, hogy a Dorkaszokat, az Etióp-tenger szigeteit lakják, mely a Heszperiszek kertjével szemben van. Vergilius 6. *ének*, Natal. Com. 7. *könyv*. A nevük vadságot jelent, melyet a görögök Γοργοτητα-nak neveznek. Diodorus írja, hogy Afrikában harcias asszonyok éltek, Perseus hadakozott velük, a királynőjüket, akit Medúszának hívtak, Minerva, vagyis a bátorság segítségével le is győzte és megölte.') Ld. még *Hesperides*.

Gramaeus, Grammaeus: Jean-Baptiste Gramaye (megh. 1638), holland költő, történetíró, nyelvtudós, afrikai utazásainak tapasztalatait tíz könyvből álló munkájában: *Africae illustratae* ('Afrika bemutatása', Tournai 1622.) foglalta össze.

Gran Canaria: Nagy Kanári, a Kanári-szigetek harmadik legnagyobb tagja, területe 1532 km^2. A „nagy" elnevezés onnan ered, hogy Juan Rejón, spanyol tábornok a szigetcsoport ötödik tagjaként hódította meg, és a korábban alávetett szigetek (*Lanzarote*, *Gomera*, *Hierro*) valóban kisebbek voltak, a lakhatatlan *Fuerteventurát* pedig nem vették számításba.

Gratiosa: La Graciosa ('a bájos'), a Kanári-szigetek egyike Lanzarotétól északra, területe: 27,6 km^2.

Gubernator (lat.): kormányzó.

Gundisalvus János: Joaõ Gonçalves Zarco, ld. *Madeira-szigetcsoport*.

H

H. America: utalás Hoffmann lexikonának *America* szócikkére: Diodorus Siculusszal kapcsolatban idézi Csokonai (716–721. sor): „Adde quod Diod. Sic. *lib.* 5. Scribit de Phoenicibus quibusdam, in Insulam fertilissimam Africae oppositam, conjectis. Qui insuper docet, Poenos omnem lapidem movisse, ut Europaeis haec regio maneret ignota. Sic Autor *L. de Mundo* ait, ultra magnam illam Ins. quae Europam, Asiam, Africamque continet, adhuc alias esse." ('Vedd még ehhez Diodorus Siculus *5. könyvét*. Ő olyan főníciai hajósokról ír, akik egy igen termékeny szigetre vetődtek, amely Afrikával szemben fekszik. Arról is ír, hogy ezek mindent megtettek avégett, hogy ez a terület az európaiak számára ismeretlen is maradjon. Így a szerző *A világról* című könyvében azt írja, hogy azon a nagy szigeten kívül, mely Európát, Ázsiát és Afrikát foglalja magában, léteznek még mások is.')

Hannónál in Periplo: i. e. 500 körül élő utazó, Plinius szerint (*Naturalis Historiae*, 2. 169.) Gadestől Arábiáig hajózott. Útleírása (*Periplúsz*) egy i. sz. X. századi görög kéziratban maradt fenn.

H. Dorcades: utalás Hoffmann lexikonának *Dorcades* szócikkére, ld. *Dorcades Szigetek*.

Henric Portugalliai Király: Tengerész Henrik (1394–1460), *I. János* legifjabb fia, aki minden idejét és erejét a portugál hajózás föllendítésére fordította. Fő célja Afrika nyugati partjainak fölkutatása volt (ld. még *Madeira-szigetcsoport*).

Henrik, III. (1379–1406), Kasztília királya (1390–1406), ő bízta meg *Jean de Béthencourt*-t, hogy hódítsa meg a Kanári-szigeteket.

Herkules: görögül Héraklész, mitikus hérosz. 12 hőstette közül az egyik az volt, hogy el kellett hoznia a *Heszperidák* aranyalmáját.

Hespera: utalás Hoffmann *Hespera* szócikkére: „insula valdè magna, olim Amazonum sedes, Diodorus libro 3." ('igen nagy sziget, egykor az amazonok lakhelye. Diodorus 3. könyve.')

Hesperethusa: ld. *Hesperides*.

Hesperia: utalás Hoffmann lexikonának *Hesperia* szócikkére: „nomen tam Italiae, quam Hispaniae commune, Italiae quidem ab *Hespero* Atlantis fratre impositum, qui a fratre pulsus regionem eam tenuit. Hispaniae vero ab *Hespero* stella, quae vesperi ad Occidentem apparet, propterea quòd haec regio omnium extrema sit ad Occidentem, unde et *Hesperiam ultimam*, a poëtis fere videmus appellari, ut eo, veluti peculiari epitheto, ab Italia distinguatur. Horat. *Carm.* I. *Od.* 36. *Qui nunc Hesperia sospes ab ultima, etcímű* Quiotes vero *Hesperiam*, sine adjectione dicimus, *Italiam* fere intelligimus. Horat. *Dii multi neglecti dederunt / Hesperiae mala luctuosae.* Idem alibi, *Longas o utinam Dux bone ferias / Reddas Hesperiae.* Item *Hesperia* urbs Cyrenaicae apud Pompon. Quam Olivarius dicit nunc vocari *Bernio*." ('Itáliára és Hispániára egyaránt használt elnevezés; Itáliát Heszperoszról, Atlasz testvéréről nevezték el így, akit a testvére elűzött a hazájából, és ezen a földön telepedett le, Hispániának pedig a *Heszperosz* csillagról adták ezt a nevet, amely este, nyugat felől tűnik fel, mivel ez a vidék nyugaton a legmesszebb van, így aztán megfigyelhetjük, hogy a költők gyakran *a legutolsó Heszperiá*nak hívják, hogy ezzel a sajátos jelzővel különböztessék meg Itáliától. Horatius például, *Ódák* I. 36. *Hisz megtért ő épségben a legtúlsó Heszperiából, stb.* Azonban valahányszor e jelző nélkül említjük *Heszperiát*, csaknem mindig *Itáliát* értjük alatta. Horatiusnál *A megvetett Ég ím lesújt ránk, / s bünteti Heszperiánk haraggal.* [*Ódák* III. 6. 7.] Vagy szintén Horatius egy másik szöveghelyen: *Ó, jóságos urunk, Heszperiára hozd / hosszú béke korát! [Ódák* IV. 5. 37.] Pomponiusnál *Heszperia* Cyrenaica provincia egyik városa, amelyről Olivarius azt mondja, hogy ma *Bernió*nak hívják.')

Heszperidák: Heszperiszek, (gör. 'az Est leányai') a görög mitológiában az aranyalmát termő fa őrzői. Hésziodosz szerint Erebosz és az Éj gyermekei, másutt szüleik *Heszperisz* és *Atlasz* vagy *Kétó* és *Phorkűsz*. Némely szerzők *Heszperoszt* tartják a Heszperiszek vagy anyjuk, Heszperisz apjának. Nevük a görög 'heszpera' vagyis este, nyugat jelentésű szóból származik, ezért lakóhelyük is ott van, ahol a nap lenyugszik, vagyis a Föld ismert legtávolabbi pontján. Hésziodosz szerint a *Gorgók* is ott

laktak, ahol a Heszperiszek, az Ókeanoszon túl, az Éjszaka felé (ld. még *Hesperides*).

Hesperides: utalás Hoffmann lexikonának *Hesperides* szócikkeire: „*Hesperides*, Hesperi, fratris Atlantis, filiae, *Aegle*, *Arethusa*, et *Hesperethusa*, quas poëtae fabulantur habuisse hortos, nemore aurifero pretiosos, a dracone pervigili servatos, quem Hercules dicitur interfecisse, pomaque aurea ad virricum Eurystheum retulisse. Plinius et Solinus interpretatur fuisse aestuarium maris, meatu flexuoso instar draconis, quod hortos Hesperidum amplectebatur, ubi praeter oleastrum, nihil aliud ex narrato illo aurifero nemore extrare prodiderunt. Varro per mala aurea, oves intelligit, quas Hercules ex Africa in Graeciam exportaverit. Nam μῆλον apud Graecos significat. *Ovem et pomum.* Vide Diod. Sic. *l.* 5. *Bibl.* Nat. Com. 7. 7." ('*Heszperiszek*, Heszperosznak, Atlasz bátyjának leányai, *Aiglé*, *Arethúsza*, és *Heszperethúsza*, akikről a költők azt mesélik, hogy aranygyümölcsöt termő ligete miatt értékes kertjeik vannak, melyeket éber sárkány őriz. Azt mesélik, hogy ezt Héraklész megölte, és az almákat Eurüsztheusznak, a mostohatestvérének vitte el. Plinius és Solinus értelmezése szerint kígyó módján kanyargó tengerár ölelte körül folyásával a Heszperiszek kertjét, amelyben az aranygyümölcsöt termő ligetben olajfákon kívül semmi nem volt. Varro az aranyalmákat juhoknak értelmezi, melyeket Héraklész Afrikából kivitt Görögországba, mivel a *mélon* a görögben juhot és almát is jelent, Lásd Diodorusnál a Könyvtár 5. könyv, Natalio Conti mitológiája. 7. 7.') Mikó Gyula magyarázata ehhez a szócikkhez: A „*to mélon*" metaforikus jelentésbővüléssel keletkezett homoníma. Jelentése egyrészt: 'alma, gyümölcs', másrészt az epikus és költői nyelvhasználatban: 'aprójószág, juh, kecske', többes számban: 'juh- kecskenyáj'.

„*Hesperides*, quae et *Gorgades*, insulae maris Atlantici, contra Hesperium cornu promuntorium, a Lusitanis detectae, et coli coeptae, quibus etiam nunc subsunt, hodie *Ilhas Verdes*, vel *Islas de Cabo Verde* Lusitanis, *Zout Eylanden* Belgis, *les Isles du Cap Verd* Gallis, *Isole di Capo Verde* Italis. Ili maxima salis copia. Baudrando distant 150. Leuc. in Occas. ab Arsinario promuntorio, seu Cap. Viridi; suntque decem. Praecipua est *S. Jacobi* Ins. in ejus parte Austr. et cum aliquot aliis oppidulis. Aliae sunt, S. Luciae, *Santa Luzza*, probe culta et ampla, ad Boream S. Jacobi; S. Nicolai, *San Nicolai*, ampla etiam et culta, prope S. Luciam; S. Vincentii, *San Vincente*, circuitus 90. milletve pass. uti ins. S. Antonii, *Ilha de Sant Antonio*, utraque satis culta. Minores dein Ins. Salis, *do Sal*, Boni visus, Maji, Ignium et Brava, vulgo *de Boa Vista*, *de Mayo, do Fuego, et Brava.* Aliis tamen Gorgades fuerunt ins. Capitis Viridis, Hesperides autem nunc Cuba, Hispaniola et aliae Ins. in America Septentr. et mari Boreal. versus sinum Mexicanum, cum dixerint Antiqui, Hesperides distare 40. dies ab ora Africae. Sed de his nil certi." ('*Heszperiszek szigete*, ezt a *Gorgó-szigeteknek* is nevezik. Az Atlanti-óceánban találhatók, Zöld-fokkal szemben. A portugálok fedezték fel, művelni is ők kezdték, és most is az ő fennhatóságuk alatt van. Ma portugálul *Ilhas Verdes*,

vagy *Islas de Cabo Verde*, a németalföldön *Zout Eylanden* a neve, franciául *les Isles du Cap Verd*, olaszul pedig *Isole di Capo Verde*. Sóban igen gazdagok. Baudrandusnál 150 mérföldre, nyugatra vannak az Arsinarius kiszögelléstől, más néven a Zöld-foktól. Tíz szigetből állnak. Nevezetesebb a déli részen fekvő *Szent Jakab-sziget*, mivel van rajta néhány település. Ettől északra van a Szent Lucia-sziget vagy *Santa Luzza*, mely elég nagy kiterjedésű és művelt vidék, és ilyen a *San Nicolai*, a Szent Miklós-sziget Szent Lucia mellett. A Szent Vince-sziget vagy *San Vincente, kerülete 90 ezer lépés, ez is eléggé lakott vidék, mint a Szent Antal-sziget, az Ilha de Sant Antonio*. Kisebb szigetek még *do Sal*, tehát a Só-sziget illetve *de Boa Vista, de Mayo, do Fuego, et Brava*. Némelyek a Zöld-foki-szigeteket tartják a Gorgó-szigeteknek, és a Heszperiszek szigetének pedig a mai Kubát, Hispaniolát és más olyan szigeteket tekintettek, melyek az Északi-tengeren, az észak-amerikai kontinensnél, a Mexikói-öböllel szemben fekszenek, mivel az ókoriak is úgy tartották, hogy a Heszperiszek szigete Afrikától negyvennapnyi távolságra van. Ez az elképzelés azonban egyáltalán nem bizonyítható.')

Hesperidum horti (lat.): 'Heszperiszek kertje', utalás Hoffmann lexikonára: „*Hesperidum horti*, describuntur a Virgilio et Solino in Mauritania Tingitana prope Lixum urbem. Item a Plinio ad Syrtim magnam, sed idem eos quoque ponit in Pentapolleos regione, ubi etiam Ptolemaeo statuuntur. Hoc loco a Strabone Hesperidum locus designari videtur." ('*Heszperiszek kertje*, Vergilius és Solinus Mauritania Tingitanába, Lixus városa mellé helyezi. Plinius pedig a Nagy Syrtiszek környékére, de ugyanő Pentapolis vidékére is helyezi, oda, ahol az öt várost Ptolemaiosz megalapította. Úgy tűnik, hogy Sztrabón is erre a helyre helyezi a Heszperiszek kertjét.') Ld. még *Hesperidák*.

Hesperium Cornu (lat): 'Heszperion-fok', utalás Hoffmann lexikonára: „*Hesperion cornu*, Ptol. Plin. et Melae, Africae aut potius Libyae promuntorium, quod Mercator *Capo bianco* interpretatur, Hispanis vero *Capo Verde* in ora maris Atlantici contra Hesperidas insulas. Graece Ἑσπεριον κερας. [...]" ('*Heszperion-fok*, Ptolemaiosz, Plinius és Mela szerint Afrikának, szorosabban véve Líbüának egy kiszögellése. Mercator szerint *Capo Bianco*, a spanyolok *Capo Verdé*nek nevezik. Az Atlanti-óceán partján van, szemben a Heszperiszek szigeteivel. A görögök *Heszperion kerasz*nak, tehát Heszperion-csúcsnak nevezik. [...]')

Hesperides Szigetek, Hesperidés Szigetek: ld. *Hesperides*.

Hespérius népek: ld. *Hesperia*.

Hesperus: utalás Hoffmann lexikonának *Hesperus* szócikkére: „filius Japeti, et frater Atlantis, qui a fratre regno pulsus, in Italiam sese contulit, regionemque eam *Hesperiam*, de suo nomine appellavit. Diodórosz *lib.* 2. ait, Hesperum hunc Atlantis montis cacumen ascendisse, ut ex loco eminemtiore astrorum cursum commodius observaret, nunquam autem deinde comparuisse. Quo factum est, ut vulgus in astrum illud licidissimum versum putarit, quod mane solem praecedens *Luciferum*, vesperi subsequens, de nomine ejus *Hesperum* appellamus. Vide Nat.

Com. 4. 7." ('Japetosz fia és Atlasz testvére, aki Itáliába költözött, mivel a testvére elűzte őt. Ezt a területet a maga nevéről nevezte el *Heszperiának*. Második könyvében Diodorus azt közli, hogy ez a Heszperosz felmászott az Atlasz hegy csúcsára, hogy onnan jobban láthassa a csillagok pályáját, azután pedig sohasem került elő. Ebből keletkezett az az általános vélekedés, hogy a legfényesebb csillaggá, változott át, melyet, amikor reggel a napot megelőzi, Lucifernek, amikor pedig az este nyomába lép, az ő nevéről *Heszperosznak* nevezzük. Lásd Natalio Conti mitológiája 4. 7.')

H. Gorgones: utalás Hoffmann *Gorgones* szócikkeire, ld. *Gorgonok* és *Gorgones Szigetek*.

H. Hesperus: utalás Hoffmann lexikonának *Hesperus* szócikkére, ld. *Hesperus*.

Hiero: *Hierro* szigetének fővárosa a XVIII. században, talán a mai főváros, Valverde régi neve.

Hierro: ókori nevén Ferro, a Kanári-szigetek legkisebb, legnyugatibb tagja, területe 278 km^2. I. e. 150 körül ez volt az európai geográfusok által ismert világ legnyugatibb pontja, ezért Ptolemaiosz ezt a helyet választotta az első *meridián*nak, azaz hosszúsági körnek, s némely hajósok még a XVIII. században is ezt használták számításaik kiindulópontjául. Ez a nézet Amerika felfedezéséig megmaradt, 1634-ben a francia geográfusok hivatalosan megjelölték Hierro szigetén, az Orchilla világítótoronynál a nulladik hosszúsági fokot, amelyet csak 1882-ben helyeztek át Greenwichbe. Fővárosa: Valverde. Csokonai a *Ferri* szócikket kimásoltatta (1343–1364. sor), de a *Ferraria* hiányzik, csupán utal rá egy helyen: „Normandiai Nemes, feltalálta Ferro Szigetét 1402 eszt. *H. Ferro*" (663–664. sor). A *H. Ferro* jelölés hibásan szerepel a magyar nyelvű lexikonban, mert nem ebből, hanem a *Ferraria* szócikkből való az idézet: „*Ferraria*, seu Ins. Ferri, Canariarum maxime Occidua, ubi mirabilis illa arbor, quae aquae affatim Ins. coetera arenti suppeditat. A Betencurio, nobili Normanno, detecta, An. Chr. 1402. Joh. Verrerius, et Pet. Boucherus, *cap.* 45. Th. Nicols, cognom. Modnal. Anglus, Thevetus, Sanutus, Vicentius Blancus, Bergero, Jacson Anglus, etc. V. *Canariae*. et *Ferri insula*." ('*Ferraria*, más néven Ferro szigete, a Kanári-szigetek legnagyobb, nyugatra eső tagja, itt van az a csodálatos fa, amely a szomjazó szigetet elegendő vízzel látja el. A szigetet a híres normann Betencurius fedezte fel 1402-ben. Joh. Verrerius és Petr. Boucherus művének 45. *fejezete*, Th. Nicols, Modnal. Anglus, Thevetus, Sanutus, Vicentius Blancus, Bergero, Jacson Anglus és mások. Lásd még: *Kanári-szigetek* és *Ferro szigete*.')

H. Insula: ld. *Atlantis*.

Historia Societatis Regiae Londonensis (lat): 'A Londoni Királyi Társaság Története', erről a műről nincs több adatunk.

H. Ophir: utalás Hoffmann lexikonának *Ophir* szócikkére, ld. *Ófir*.

Hofman, Hoffmann: ld. az 1276–1507. sorok jegyzeteit, 381. l.

Hübner Vollst., H. Vollst: ld. a 2288–2451. sorok jegyzeteit, 403. l.

Homerus: ld. *Elysiumi mezők*.

Horatius: *Od. 8. lib. 4.* v. 27.: „áldottak szigetén istenivé teszi"; *Epod. 16.*: „Vár minket a boldog mezőket körbefolyó Óceán / Igyekezzünk a mezőkre és a boldog szigetekre" (Kárpáty Csilla ford.) Ld. még *Elysiumi mezők*.

H. Phosphorus: utalás Hoffmann lexikonának *Phosphorus* szócikkére, ld. *Phosphorus*.

H. Vénus: utalás Hoffmann lexikonának *Venus* szócikkére, ld. *Venus*.

I

Ilha de Puerto Santo: ld. *Porto Santo*.

Ins[ula] S. Brandonis, vagy Brondonis, vagy Borondoni, Insula de S. Borondon, Isla de San Borondon: ld. *San Borondon*.

Insulae Fortunatae (lat.): ld. *Fortunatae Insulae*.

Isola del Ferro, Isla de Hierro: ld. *Ferro*.

J

János, I. (1357–1433), portugál király (1385–1433), uralkodása alatt kezdődtek Portugália tengerentúli hódításai és a felfedezések. Ezeket fia, Tengerész Henrik herceg (megh. 1460) vezette.

Japetus, Jápetus: Iapetosz titán a görög mitológiában Uranosz és Gaia fia, aki a többi titánnal együtt föllázadt Zeusz ellen, és büntetésül a Tartaroszba került. Neve a *japtó* 'küld, hajít' jelentésű görög igéből ered. A gondolatmenet hibája, amire utal a szócikk, az, hogy a latin névmagyarázat a *iaceo, 2, iacui = fekszik, elterül* és nem a *iacio 3, ieci, iactus = dob, hajít* igére épül (Mikó Gyula magyarázata).

II. Juba (i. e. 50 k.–i. sz. 24 k.), Numidia (i. e. 29–25) majd *Mauretania* (i. e. 25–24) királya, termékeny író, aki történelmi, földrajzi, nyelvtani és színházi tárgyú műveit görögül írta.

K

Kanár, Kanármadár: kanári (Serinus canaria), a verébalakúak (Passeriformes) rendjébe, a pintyfélék (Fringillidae) családjába tartozó madárfaj. Citromsárga vagy vöröses színe és trillázó hangja négyszáz éves szelektív tenyésztőmunka eredménye. Eredeti élőhelyei a Kanári-szigetek (innen kapták nevüket), az Azori-szigetek és Madeira. A vadon élő alakok zöldesbarnák, csíkos hátúak.

Kanári-szigetek, Kanáriai Szigetek: az Atlanti-óceán Spanyolországhoz tartozó szigetei, hét nagyobb, valamint hat kisebb lakatlan sziget alkotja őket. A nagyobbak: *Tenerife, Fuerteventura, Gran Canaria, Lanzarote, La Palma, Gomera* és *Hierro*. A kisebbek: *Alegranza, Graciosa, Montaña Clara, Roque del Oeste, Roque del Este* és *Los Lobos*. A Kanári (Canarias) elnevezés állítólag a latin canis ('kutya') szóból ered, az őslakosok egykor itt honos nagytestű kutyáiról kapta a szigetcsoport a nevét. Egy másik feltételezés szerint a szigeten található cukornádról (cannes) nevezték el őket. A hét szigetből hatról pontos leírást adott *II.*

Juba. Az erről szóló beszámolókat Plutarkhosz és Plinius művei őrizték meg. A szigeteket már a főníciaiak és a karthágóiak is ismerték. Hérodotosz IV. könyvének elbeszélése szerint II. Nékó fáraó főníciai hajósai i. e. 600 táján körülhajózták Afrikát. Az ókori történetírók szintén mesés történeteket fűztek a Herkules oszlopain, vagyis a Gibraltári-szoroson túl fekvő területekről. A XI–XII. században iszlám hittérítők jöttek a szigetekre, a XIII–XIV. században pedig genovai, mallorcai, portugál és francia hajósok. 1312-ben Lanzarotto Malocello, genovai hajós szállt partra Lanzarotén *és* Fuerteventurán, ezzel fölhívta a nagyhatalmak figyelmét a területre. 1331-ben Portugália szállta meg Gran Canaria egy részét, majd 1341-ben IV. Alfonz király három hajót küldött, amelyek a Kanári-szigeteket körülhajózták. 1344-ben *Ludovicus de la Cerdát* koronázták a szigetek királyává. 1402-ben *Jean de Béthencourt* lett a szigetekre lépő első hódító, aki a sziget igazgatását unokaöccsének, Maciot de Béthencourt-nak adta át. 1478–1483 között Juan Rejón spanyol tábornok leigázta az utolsó bennszülött guanchó törzseket, és Spanyolország megerősítette jogát a Kanári-szigetekre. 1496 óta valamennyi sziget spanyol fennhatóság alatt áll.

Kénkő (rég.): kén.

Klastrom (rég.): kolostor.

könyvez (nép.): könnyez.

Körtvély, körtvélyfa (nép.): körte, körtefa.

L

Laguna: San Cristóbal de la Laguna, az 1496-os spanyol hódítástól 1723-ig *Tenerife* fővárosa volt.

Lajos, XIII. (1601–1643), francia király (1610–1643).

Lajos Claraemonti Gróf: ld. *Cerda, Ludovicus de la.*

Lanzarotta, Lancelota, Lancellota, Lanzelotte, Lancerota, Lanzerotta: Lanzarote, a Kanári-szigetek északi csücskében terül el, területe 756 km^2. Nevét a genovai Lanzarotto Malocellóról kapta, aki 1312 táján itt szállt partra.

Las Palmas: *Gran Canaria* sziget fővárosa, amelyet 1478-ban Juan Rejón, spanyol tábornok alapított.

Lentiscus (lat.): ld. *mastiks.*

Lethaeus Vize: Léthé, gör. 'feledés', a görög mitológiában Erisznek, a viszály istennőjének a lánya, a feledés megszemélyesítője. Így nevezik az Alvilágban a feledés vizét és mezejét.

Libya: az ókorban Afrikát jelentette.

L'incantada e non trovada (ol.): 'az elvarázsolt és meg nem talált'.

Linschot.: Linschoten, Jan Huyghen van (1563–1611), holland utazó és felfedező. 1583-ban a Jóreménység-fok megkerülésével Goa indiai gyarmatra hajózott, később pedig a Jeges-tengerre indított felfedező utakat, hogy rövidebb útvonalát találjon Indiába. 1601-ben adta ki naplóját.

Lisbona (rég.): Lisszabon, eredeti (portugál) nevén Lisboa, Portugália fővárosa.

Lixus: Lixosz, ókori település, a mai Marokkó területén fekvő Larache (El-Araish) tengeri kikötőtől északra. Fénykorát Claudius császár (i. sz. 41–54) alatt élte. Néhány görög író szerint itt állt a *Heszperiszek* kertje.

LLoyd, Humfredus, XVI. századi angol történész. *De Mona Druidum insula epistola* ('Levél Monáról, a druidák szigetéről') című művét Ortelius művéhez szánta kiegészítésként. Az 520 és 1246 közötti történelmet dolgozza föl.

Lucifer: utalás Hoffmann lexikonára: „*Lucifer*, una errantium stellarum, quam et *Venerem* apellamus, quae mane Solem praecedens, unaque cum Aurora sese ostendens (unde et Aurorae filius signitur) *Lucifer* dicitur; vesperi autem Solem subsequens, *Hesperus* nominatur. Virgil. *Aen.* 8. *Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda, / Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes, / Extulit os sacrum coelo, tenebrasque resolvit.* Val. Flaccus *lib.* 6. *Qualis roseis it Lucifer alis, / Quem Venus illustri gaudet producere coelo.*" ('*Lucifer*, a bolygó csillagok egyike, melyet Vénusznak is nevezünk. Reggel a nap előtt jár, és Aurórával, a hajnallal együtt mutatkozik, ezért Auróra fiaként *Lucifer*nek nevezik. Este pedig a nap nyomába lép, és *Heszperosz* a neve. Vergilius, Aeneis 8. *Mint mikor Óceanusból kél fel a hajnali csillag, / minden csillag közt a leginkább drága Venusnak / hogyha elűzi az árnyat, szent arcát felemelve.* Valerius Flaccus 6. *könyv*: *Mint ahogyan rózsaszín szárnyakkal száll Lucifer is, akit Vénusz örömmel hív elő a ragyogó égen.*') Ld. még *Hesperus*.

M

Madera: Madeira, 57 km hosszú és 22 km széles, történetét ld. *Madeira-szigetcsoport*.

madeira-bor: ld. *Madeira-szigetcsoport* és *Sekt*.

Madeira-szigetcsoport: Csokonai és forrásai a *Canaria Szigetek* között tárgyalják őket, együtt a Kanári-szigetekkel. 16 szigetből áll, ezek a Kanári-szigetektől északra helyezkednek el, Portugáliához tartoznak. Közülük kettő lakott (*Madeira* és *Porto Santo*). A lakatlanok közül fontosak: *Desertas* és *Selvagens*. Már a latin történetírók is szóltak a szigetekről (ld. erről *Purpurariae Insulae*). Föltehetőleg az arabok is ismerték őket, de nem fűződött érdekük birtokba vételükhöz. 1317-ben az olasz Emmanuele Pessagna vezetésével érkeztek ide az első portugál hajósok, ezeket 1336 táján követték újabbak. 1419-ben *Joaô Gonçalves Zarco*, *Tristaô Vaz Teixeira* és az olasz Pallastrello vette birtokába. Egyes források szerint eredetileg nem is ide indultak, hanem a Bajador-hegyfoktól egy vihar sodorta őket Porto Santóra. Innen hajóztak át Madeira szigetére. Sem embert, sem szárazföldi emlősöket nem találtak, de megbízójuk, *Tengerész Henrik* hamarosan nekilátott a térség betelepítésének. A szőlőt a portugálok a XV. században hozták be Ciprusról vagy Krétáról, a cukornád vélhetően Szicíliából érkezett 1452-ben. A sötétbarna kemény ízű *madeira-bor* a XVII. században vált fontos kiviteli cikké.

Maderamahogány: madeira-mahagóni (Gambia-Mahagoni), hasonlít a valódi mahagónihoz, de a színe sötétebb vörösesbarna.

Maff.: Giovanni Pietro Maffei (1535–1603), olasz tudós, jezsuita szerzetes. 16 kötetből álló műve: *Historiarum indicarum libri XVI.* ('India történetének XVI könyve', Firenze 1588). *„Lib. 10. hist."*: a 10. könyvben Lusitaniával (Portugália) foglalkozik.

Malosa bor, Malósa bor: a madeira borok között leghíresebb a malvasia nevű száraz bor, mely egykor a világ legjobb bora címet is elnyerte. Az első szőlőtőkéket Krétáról, Kandiából hozták 1455-ben Madeira szigetére.

Mariana, Juan de (1536–1624), spanyol történetíró, a hazája történetét a kezdetektől feldolgozó *Historiae de rebus Hispaniae* ('Hispánia története', 1592) szerzője. Később kiegészítette, és spanyol nyelvre is lefordította. Halála után más szerzők bővítették munkáját.

Marokkai Birodalom: Marokkó, ország Afrika északnyugati részén. Az ókorban eleinte önálló királyság volt, majd *Mauretania* részeként a Római Birodalomhoz csatolták.

Martialis, Marcus Valerius (40–103), római epigrammaköltő, ld. még *Phosphorus*.

mastiks, mástiks: aromás gyanta, a masztixfákon (Pistacia lentiscus) ejtett vágásokból kiszivárgó, lágy anyag. Illata balzsamos, íze keserű. Orvosi célokra használták, keleten pedig rágószerként a fogíny megerősítésére.

Materia (lat.): fa.

Mauritania: Mauretánia, az ókorban eredetileg Afrikának északnyugati csücske, tehát a mai Marokkó. I. e. 106-ban a király, Bocchus kiadta a rómaiaknak vejét, ezért jutalmul Numídia nyugati felét, a mai Algériát kapta. Halála után, i. e. 25-ben *II. Juba* lett az uralkodó. 42-ben római provincia lett, határai kitolódtak, és a tartományt két részre osztották: Mauretania *Tingitana* (a mai Marokkó), fővárosa Tingis (Tanger), és Mauretania Caesarienais (a mai Algéria nagy része), fővárosa Caesarea (Sersel). Később Diocletianus Tingitanát Hispániához csatolta.

Medusa: ld. *Gorgonok*.

Méla: Pomponius Mela (37–54), az egyetlen latin nyelven íródott ókori földrajzi értekezés, a *De Chorographia* ('A világ leírása') szerzője. Az i. sz. 43–44 körül keletkezett munka 13 évszázadon keresztül, egészen a földrajzi felfedezések koráig fontos kézikönyv volt. Bőségesen merít más földrajztudósok írásaiból (Hipparkhosz, Hanno, Varro), azonban sok téves, a maga korában is idejétmúlt adatot tartalmaz.

Meridianus, Meridiánus: meridián, délkör, hosszúsági kör, a Föld felszínén a földrajzi pólusokat képzeletben összekötő, a földrajzi hosszúság meghatározására szolgáló észak–déli vonal (ld. még *Hierro*).

Metel., Metell.: Johann Metellus v. Matalius, XVI. századi burgundiai jogtudós. Műve: *Speculum orbis terrae ... cum historiae narratione* ('A földkerekség tükre... a történelem bemutatása alapján').

Minerva (lat.): a római mitológiában a bölcsesség, a kézművesség, a művészetek, idővel a háború istennője, a görög Athénével azonosították.

Monchriko, Moncrixum: város *Madeira* szigetén, talán a mai Machico.

Monomatapa: egykori bantu birodalom Afrikában. A XVI. században a portugálok fedezték föl, akiket a monomatapai uralkodók gazdagságának híre vonzott ide.

N

Natal. Com.: utalás a *Natalis Comitis Mythologiae* című műre ('Natalio Conti mitológiája', Genova 1641), melyben a 7. könyv 7. fejezetének címe: *De Hesperidibus* ('A Heszperiszekről'); a 4. könyv 7. fejezete: *De Atlante* ('Az Atlantiszról').

Nicols, Th. cognomento Modnal: ld. *Hierro.*

Niger, Palladius Juscus (megh. 1483), páduai szónok, a retorika professzora. Földrajzi munkáinak címe: *Notitiae geographiae* ('Földrajzi észrevételek') és *De Insulis* ('A Szigetekről').

Nivaria: 'havas-sziget', ld. *Fortunatae Insulae.*

O

Ófir, Ophir: ismeretlen fekvésű vidék, mely az ószövetségi időkben aranykészleteiről vált híressé. A Teremtés könyve (Ter 10, 29) Arábiába helyezi, de Salamon idején (i. e. 920 k.) azt gondolták, hogy a tengeren túl fekszik. A Biblia szerint Salamon király hajói erre a távoli vidékre jártak, és aranyat, elefántcsontot, szantálfát hoztak (vö. 1Kir 9, 26–28; 10, 11; valamint 2Krón 8, 17–18; 9, 10). A hajók Ecjon-Geberből és Elátból indultak útjukra. Ófir helyeként az Arab-félsziget több körzetét feltételezték már, míg legfontosabb tengerentúli megfelelőinek Kelet-Afrikát vagy Indiát tartották.

Ezzel kapcsolatban Csokonai többször utal Hübner művére (ld. a 2288–2451. sorok jegyzetét) az oldalszám jelölésével együtt (erről bővebben ld. a keletkezéstörténetben):

„*pag. 676.* ": „[...] es hätte weyland gegen Westen zwischen der alten und neuen Welt eine grosse Insul gelegen, welche bey den ältesten Geschichtschreibern ATLANTIS genennet würde. So lang nun dieselbe *in rerum natura* gewesen wäre, so hätten die Einwohner auch Communication mit einander gepflogen, und eben diese Insul Atlantis möchte wohl nichts anders gewesen seyn, als SALOMONIS OPHIR. Es wäre aber nach diesem die gantze Insul untergegangen, und heutiges Tages wäre nichts davon mehr übrig, als die Canarischen, die Capoverdischen und die Azorischen Eylande. [...]" ('[...] hajdan Nyugat felé a régi és új világ között volt egy nagy sziget, amely a legrégibb történetíróknál ATLANTISZnak neveztetik. Ameddig ez megvolt a *természetben*, a lakosok kapcsolatban voltak egymással, és bizony ez a sziget bizonyára nem lehetett más, mint SALAMON OPHIRJA. Ezután azonban az egész sziget elsüllyedt, és mára nem maradt más belőle, mint a Kanári-, Capoverdi- és Azori-szigetek. [...]') (Johann Hübner: *Vollständige Geographie*, Ham-

burg 1745., XI. Buch: *Von Amerika*; *Von der Entdeckung dieses Landes*, 700. l.)

„pag. 411." „ELATH, und HAZIONGABER, [...] von hier soll auch der König Salomon seine Schiffe nach OPHIR haben abgehen lassen." ('ELATH és HAZIONGABER, [...] állítólag innen indította útnak Salamon király is a hajóit OPHIR-ba.') (IX. Buch: *Von Arabia*, 431–432. l.)

„pag. 480.": „[...] Die Juden wohnen gerne in diesem Lande, weil sie es vor das OPHIR halten, dahin *Salamon* seine Schiffe geschicket hat." ('[...] A zsidók szívesen laknak ezen a vidéken, mert ezt tartják OPHIR-nak, ahová *Salamon* küldte a hajóit.') (IX. Buch: *Von Asia*, V. Capitel: *Pegu*, 502. l.)

„pag. 629.": „[...] viele halten dieses *Monomotapa* vor *Salomonis* OPHIR." ('Sokan tartják *Monomotapát Salamon* OPHIR-jának.') (X. Buch: *Von Afrika*, X. Capitel: *Von dem Königreiche Monomotapa*, 656. l.)

Hoffmann lexikona, amelyre szintén hivatkozik Csokonai, így ír erről: „*Ophir,* signif. *cinerem*, seu *incinerationem*, aut rectius *cineram*, ac *pulverulentam terram* [...] Estque nomen reg. et terrae sic dict. ab *Ophir* filio Joctanis, nepote Eberi ex Gen. *cap.* 10. *vers.* 29. utpote qui cum fratre suo Havilah hanc terram occupavit, ibidemque, facta linguarum confusione, et varia populorum migratione, sedem posuit. Ut igitur India (ea scil. quae intra Gangem) etiam dicta est Havilah: ita ab Ophiro quoque altera Indiae pars (quae est extra Gangem) nomen est sortita, et dicta est Ophir. Ita enim tunc moris erat, ut quas quis terras primus occupasset, eas pro se, suisque posteris possideret, atque iis nomina daret. Id quod totidem verbis nobis inculcat Hieronymus *de Loc. Ebr. Fuit unus de posteris Eber, nomine Ophir, ex cujus stirpe venientes a fluv. Cophene usque ad regionem Indiae, quae vocatur Serice, habitasse refert Josephus.* Josephus Acosta arbitratur, quod, quemadmodum nostri homines Indiam vocant quamenque longius dissitam regionem, sub eaque Americam, Mexico, Chinam, et Brasiliam comprehendunt: Ita quoque in scriptura, nomine *Ophir* et nomine *Tharsis* notari terram, aut locum quemlibet procul remotum. Non videtur longe recedere ab hac opinione Johan. Gorop. Becanus. Optimo jure, inquit, Atlanticus orbis Ophir dictus est, quo non aliud in Japeti, cujus Atlas nepos fuit, lingua denotatur, quam id quod *Ultra* jacet. Et sane multis difficultatibus satisfieri posset, si haec teneautur opinio. Sive enim in Americam, sive in Africam, sive in Sianam Indicam excurrisset Solomonis classis, quod factum, An. M. 3043. semper tamen in *Ophir*, id est, in remotam provinciam ivisse dici potest. Attamen ex sequentibus manifestum fiet, quod Ophir proprie hic accipatur, notetque certam istam Indiae Orientalis partem, quam diximus. Quis enim Solomonis classem in incertum evagatam esse et certum sibi terminum praefixum non habuisse credet? Neq; ullus vel in sacra, vel profana historia locus est, in quo Ophir incertum aliquem terrae tractum significet. Neq; eadem ratio denominationis in *India* et *Ophir* est. Nam Hispani et eorum more nos Angli quoque Indiam vocamus utramque Orientalem et Occidentalem *East et West Indies*; sed falso et

improprie. Cum vera *India* Asiae regio, sit ab insigniori fluvio Indo nominata. [...]" ('*Ophir*, héber szó, ami *hamut* vagy *hamvasztást* jelent, helyesebben hamuszürke és poros földet. Királyság és terület, amely Ofirról, Joktán fiáról, Héber unokájáról kapta nevét a Genezis 10. 29. szerint, mivel testvérével, Havilával ezt a földet foglalta el, és a nyelvek összezavarása és a népek szétköltözése után itt telepedett le. Ahogyan tehát Indiát – azt a területet, ami a Gangeszen innen van – Havilának is nevezték, úgy India másik részének, ami a Gangeszen túl van, Ophir neve jutott, és Ophirnak nevezik. Akkoriban ugyanis az volt a szokás, hogy aki elsőnek foglal el egy földet, azt a maga és utódai nevében hatalmába veszi, és annak a nevéről nevezik el. Szent Jeromos is megerősíti a szavainkat azzal, amit Héberről ír: *Héber utódai egyikének Ophir a neve. Az ő törzséből származókról tartja Josephus, hogy a Caphene folyótól egészen India Sericének nevezett vidékéig terjedő földet lakják.* Josephus Acosta úgy véli, hogy ezek a mi tudósaink az India nevezet alatt sokkal távolabbra eső vidékeket értenek: Amerikát, Mexikót, Kínát, Brazíliát. Így a Szentírásban is az *Ophir* és a *Tharsis* névvel jelölnek mindenféle olyan helyet vagy földet, amely igen távol esik. Nem áll messze ettől a feltételezéstől Johan. Gorop. Becanus. Azt állítja, hogy az atlanti világrészt teljes joggal nevezték Ophirnak, ugyanis Iapetosznak, Atlasz nagyatyjának neve nem jelent mást, mint azt, hogy *messzire fekszik*. Valóban sok nehézség megoldódik, ha elfogadjuk ezt a feltételezést. Ugyanis akár Amerikába, akár Afrikába, akár Kínába, Indiába kalandoztak is el Salamon hajói, amint az a bibliai időszámítás 3034. évében történt, mégis mindig mondhatjuk, hogy *Ophirban* jártak, tehát egy igen távoli tájon. A következtetésekből mégis az válik nyilvánvalóvá, hogy Ophir itt eredeti jelentésével Kelet-Indiának azt a részét jelöli, amelyről szóltunk. Ki hihetné ugyanis azt, hogy Salamon hajói cél nélkül bolyongtak, és nem előre kitűzött cél felé haladtak? Sem a szent, sem a világi történetírásban nincsen semmilyen nyoma annak, hogy *Ophir* a Föld valamely meghatározhatatlan vidékét jelentené, és az elnevezés módja sem ugyanaz India és Ophir esetében. A spanyolok ugyanis, és az ő szokásukkal megegyezően mi, angolok is egy Kelet- és egy Nyugat-Indiáról, tehát *East* és *West Indies*-ről szólunk, ám igaztalanul és helytelenül, hiszen a valódi India Ázsia területéhez tartozik, és jelentős folyójáról, az Indusról kapta nevét. [...]')

Ombrió, Ombrios: ld. *Fortunatae Insulae*, valamint Plinius: *Naturalis Historiae...* (4346–4347., 4364–4367. sor).

Onager: (Equus hemionus onager) más néven indiai félszamár vagy vadszamár, melynek a szőre drapp, sörénye rövid, füle viszonylag hosszú.

Oratavia: La Oratava, kikötőváros *Tenerife* szigetén.

Ortelius, Abraham, eredeti nevén A. Ortels / Wortels (1527–1598), flamand kartográfus, térkép-, könyv- és régiségkereskedő, 1570-ben jelentette meg *Theatrum orbis terrarum* ('A földkerekség színháza') című munkáját, mely az első modern földrajzi világatlasz volt.

Ortsilla: festékzuzmó (Roccella tinetoria), spanyol nevén orchilla. Korábban bíborszínű festékanyaga miatt termesztették, ma ritkábban fordul elő.

P

Paena: ld. Hoffmann: *Lexicon universale...* (1472–1473. sor).

Palma: La Palma, a Kanári-szigetek nyugati részén fekszik, területe 726 km^2. Meghódítása 1492. szeptember 29-én Alonso Fernandez de Lugo partraszállásával kezdődött.

Pálmai Tűzokádó: La Palma szigetének legnagyobb hegye a 2426 méteres Roque da los Muchachos, amely a Kanári-szigetek legmagasabb pontja.

Palmen-Sekt: ld. *Sekt*.

Palus: ld. *Laguna*.

pápista (rég.): katolikus.

Parokhia (gör.): lelkészi hivatal.

Pausanias in Atticis: Pauszaniasz, I. századi görög utazó és geográfus. Egyetlen fennmaradt műve, a *Periégészisz tész Helladosz* ('Görögország földrajzi leírása'), az antik műemlékekre vonatkozó egyik legbecsesebb fennmaradt írás. Tíz könyvből áll, itt az I. könyvéről, az *Attikáról* van szó.

P. du Val.: nincs róla adatunk, ld. Hoffmann: *Lexicon...* , *Gomera* szócikk (1385. sor).

Pégu: Pegu, burmaiul Bago, kikötőváros Burma déli részén, az egykori Mon Királyság (Pegu ország) fővárosa, ld. még *Ófir*.

Pentapolis (gör.): A líbiai Cyrenaicában (a mai Barka-fennsíkon) alapította Ptolemaiosz az öt város szövetségéből álló tartományt.

Perseus: Perszeusz, a görög mitológiában Medúsza Gorgó megölője (ld. még *Gorgonok*).

Phoeniciabéliek (rég.): főníciaiak.

Phorcus: ld. *Gorgonok*.

Phosporus (gör.): Phoszphorosz 'fényhordó', Hoffmann lexikonában: „*Phosphorus*, Latine, *Lucifer*, Stella Veneris, Martialis, *Phosphore redde diem.* Vide *Lucifer.*" ('*Phosphorus*, Latinul *Lucifer*, Vénusz csillaga. Martialisnál, *Phosphorus, hozd a nappalt.* Lásd még: *Lucifer.*')

Pico, Pico de Teneriffa, Pico de Teyde, Pico de Terreira: a Kanári-szigetek, egyben Spanyolország legmagasabb, 3718 m magas hegye *Tenerife* szigetén.

Plátó: Platón, ld. *Atlantis*.

Plinius: Caius Plinius Secundus Maior (23–79), római természettudós, fő műve: *Naturalis historiae* ('A természet históriája'). Ebben a gyakran emlegetett 6. könyv 32. fejezet: *De Insulis Fortunatae* ('A Szerencsés- vagy Boldog-szigetekről'). A következő fejezetekre találunk még utalásokat: V. könyv, I. fejezet: *Mauritaniarum* ('Mauretánia'); IV. könyv, II. könyv, 106. fejezet: *Quae loca semper ardeant* ('A folytonosan égő helyekről'), 6. könyv, 30. fejezet: *Aethiopia* ('Etiópia')

Pluitalia, Pluvialia: ld. *Insulae Fortunatae*.

Pomagránát: más néven gránátalma (Punica granatum), alma nagyságú, piros húsú, savanykás ízű gyümölcs. Fája déli hazájában magasra nő.

Porto Santo: a *Madeira-szigetcsoport* tagja, *Madeirától* 25 km-re dél felé. Területe alig 50 km^2.

Portugallus (rég.): portugál.

Praelatus, Prelátus (lat.): magas rangú egyházi méltóság a katolikus egyházban.

Promontorium (lat.): a tenger fölé emelkedő hegyfok.

Ptolemaeus, Ptolemeus: Klaudiosz Ptolemaiosz (85–161), kiváló ókori csillagász, matematikus és földrajztudós. Földrajzi tekintélyét a *Geographiké Hüphégészisz* ('Földrajzi kalauz') alapozta meg, mely nyolc könyvre oszlik, és táblázatokba rendezve sorolja föl az európai, ázsiai, afrikai helyeket, valamint a szomszédos szigeteket. Sok hibája ellenére fontos mű, nagy hatással volt a későbbi nemzedékekre.

Purpuraria, Purpurariae Insulae: 'Bíbor-szigetek', *II. Juba* király nevezte így a mai *Madeirát* és *Porto Santót*, amelyeken bevezette a gaetuli bíborfestést (vö. Plinius: *Naturalis Historiae...*, 4344–4345., 4361–4363. sor).

R

Repülőhalak: a repülőhalfélék (Exocoetidae) családjához tartoznak, mely kb. negyven óceáni halfajt foglal magában. Legjellemzőbb nagyon fejlett, legyező alakú, két részre osztott mellúszójuk. Leggyakoribb a közönséges repülőhal, amely a vízből négy-öt méter magasra ki tud emelkedni, és a levegőben száz-százhúsz méternyi utat megtesz.

Rialejo: Los Rialejos, város *Tenerife* szigetén.

Roca' Szigete: Roque del Este, a Kanári-szigetekhez tartozó kicsi sziget.

S

Salamon Ófirja: ld. *Ófir*.

Salvages, Salvajes vagy Sauvages Szigetek: ld. *Selvagens*.

Salve (lat.): üdvözlégy, légy üdvözölve.

San Borondon: Isla de San Borondon, legendás sziget az Atlanti-óceánban. Szent Brendan (484/486 k.–578), kelta szerzetes, legendás hírű utazó egy keresztény legenda (*Navigatio Brendani* 'Brendan hajóútja') hőseként vált halhatatlanná, mely szerint más szerzetesekkel egy csodás szigetre ért az Atlanti-óceánban, a „Szentek Ígéret Földjére", amelyet sokan próbáltak megtalálni, de sikertelenül. Olyan elképzelés is volt, hogy ez a Kanári-szigetek egyike lehetett.

Sanson, Nicolas de (1600–1667), francia térképész, 1627-től több mint 140 térképet készített. Fiaival majd száz évig uralta a francia térképészetet. Nem tudjuk, melyik művére hivatkozik Hoffmann lexikona nyomán Csokonai.

Santa Croce: Santa Cruz de Tenerife, első partraszállása alkalmával alapította Alonso Fernández de Lugo, 1723-tól *Tenerife* fővárosa.

Sancta Cruce de la Palma, Santa Cruz, Santa Crux: Santa Cruz de la Palma, *Palma* szigetének fővárosa, 1493-ban alapította Alonso Fernandez de Lugo, a sziget meghódítója.

Santo: egy legendás fa *Hierro* szigetén (ld. a keletkezésről írottakat).

Sanut: Marinus Torzellus Sanutus, a 14. században élt, utazásait írásos művekben örökítette meg.

Sárkányvér: ld. *Sárkányvérfa*.

Sárkányvérfa: sárkányfa (Dracaena draco), spanyolul drago, sajátos liliomféle, törzse felfelé elágazik, ágai azonban nincsenek, a kiszáradástól bőrös levelei védik meg. Az őslakosok számára szent növény volt. Magassága elérheti a 18 m-t, lombkoronája a 6 m átmérőt. Évente egyszer virágzik, termése narancssszínű. Törzsének vérvörös tejnedvét (sárkányvért, Sanguis Draconis), régen gyógyszerként használták.

S. Christoval: város *Tenerife* szigetén, mai nevét nem ismerjük.

Scotus (rég.): skót.

Sect, Sekt: az aszúbogyókból készült, főként délvidéki csemegeborok, például a *madeira-, malagabor*ok neve. Később ezt az elnevezést már a pezsgőborokra is használták.

Selvagens: a *Madeira-szigetcsoport*hoz tartozó három lakatlan szigetecske, *Madeirá*tól 250 km-re délre (Selvagem Grande, Selvagem Pequena, Ilhén de Fora).

Solinus, C. Julius: i. e. III. században élt, Plinius és Mela nyomán egy kivonatos földrajzot állított össze *Collectanaea rerum memorabilium* ('Nevezetes dolgok gyűjteménye') címmel.

Spagnola (rég.): Spanyolország.

Stheno: ld. *Gorgonok*.

Stadium: hosszmértékegység, 184,5 m.

Strabo: Sztrabón (i. e. 64–i. sz. 19), az ókor egyik legkiválóbb történettudósa. Fő műve a 17 könyvből álló *Geographica*. A 3. könyv Ibéria, Baitiké, Lusitania, az Ibéria melletti szigetek: Pityusok, Baleárok, Gades és Heraklész oszlopainak leírása.

Syrtis: Szirtisz, két tengeröböl az észak-afrikai tengerparton. A kis Szirtisz (Gabeszi-öböl) és a nagy Szirtisz (Szidrai-öböl vagy Dzsun el Kebrit). Örvényeiről és zátonyairól az ókorban is ismeretes volt.

Sz

Szanto: ld. *Santo*.

Szászky: ld. a 2234–2287. sorok jegyzeteit.

Szekt: ld. *Sekt*.

Szeretsen Otzán (rég.): a latin Oceano Aethiopico ('etióp tenger') fordítása, az Aithiopész (gör.) azok a sötétbőrű emberek, akik napkelet és napnyugat vidékén élnek (vö. Ódüsszeia I. 23.). A görögök elképzelése szerint a nap felkeltekor és lenyugtakor sötétre perzseli őket. Az ég és a

föld határánál élnek, nyugaton tehát az Oceanum mellett vagy annak egy távoli szigetén (Mikó Gyula magyarázata).

T

Telde: város Gran Canaria szigetén, egykor itt volt az őslakosok hatalmas királyainak, a guanarteméknek, így a legendás Doramasnak is a székhelye.

Teneriffa: Tenerife, a Kanári-szigetek legnagyobb tagja, területe 2052 km^2. Nevének jelentése: 'hóval borított hegy', mivel közepén emelkedik a *Pico de Teide*. 1495-ben hódította meg Alonsó Fernández de Lugo.

tengerinyúl, tengeri nyúl: a nyúl egyik fajtája, vadon Dél- és Közép-Európában, illetve Észak-Afrikában fordul elő.

Terreira: ld. *Pico*.

Teyde, Teyda: ld. *Pico*.

Theode: ld. *Fortunatae Insulae*.

Thevetus, Andreas (megh. 1590), francia író, sok országot beutazott, többek között Itáliát, Amerikát és Afrikát. A helyekről, amelyeken járt, leírásokat és térképeket adott ki.

Tingitána: *Mauretania* provincia északnyugati része volt, Tinge vagy Tingisz város, a mai Tanger környéke, a Gibraltári-szoros marokkói oldalán.

V

Vadszamár: ld. *Onager*.

Val, P. du: ld. Hoffmann (1385. sor), több adatunk nincsen róla.

Varró: Marcus Terentius (Reatinus) Varro (i. e. 116–28) a római világ egyik legnagyobb polihisztora, közéleti személyiség. Műveinek fő témái a római régiségek, nyelv, vallás, jog, erkölcsök és állami intézmények.

Vasaeus, Tristan: Tristaõ Vaz Teixeira, ld. *Madeira-szigetcsoport*.

véka: szemcsés anyag mérésére való űrmérték, kb. 25–30 l.

Vénus' Planétája: Hoffmann lexikonában a *Venus* szócikkben ezt olvashatjuk: „Est item *Venus*, una errantium stellarum inter Solis et Mercurii sphaeras sita, quae Graece *Lucifer* Latine dicitur, scil. Cum Solem antegreditur: cum autem eundem subsequitur, *Hesperus*, et *Vesper*, et *Vesperugo*." ('A bolygócsillagok egyike, amelynek pályája a Nap és a Mercurius között van. Görögül *phoszphorosz*nak nevezik. Latinul Lucifernek mondják akkor, amikor a Nap előtt jelenik meg, amikor pedig annak nyomába lép, *Hesperus, Vesper, Vesperugo* a neve.')

Verrerius, Johann: ld. *Hierro*.

Vesper, Vesperugo (lat.): ld. *Venus*.

viaszk (rég.): viasz.

Vigniatico, Vigniaticon, Vigniaticosa: ld. *Maderamahogány*.

Virgil. Aen. 8.: ld. *Lucifer*.

Virg. lib. 6.: ld. *Gorgonok*.

Virtus (lat.): a római mitológiában az erény istennője.

Vossius, Gerardus Joannes (1577–1649), németalföldi filológus, polihisztor. *De historicis Graecis* ('A görög történetírókról') című műve 1624-ben jelent meg.

W

Wildpret: (ném. Wildbrett), vadhús.

Z

Zarco, Joaõ Gonçalves: ld. *Madeira-szigetcsoport*.
Zefirus (gör.): Zephirosz, enyhe nyugati szellő.
Zöldfoki-szigetek: ld. *Hesperides*.

[III.]

Johann Jacobi Hoffmanni, Lexicon universale Historico, Geographico, Chronologico, Poetico-Phililogicum, Basileae, 1677. Tom. 2. Fol. ('Johann Jacobus Hoffmannus Egyetemes történeti-földrajzi-kronológiai-költői-filológiai lexikona, Basel 1677. 2 kötet, ívrét')

Johann Jacob Hoffmann (1635–1706), a baseli történelem- és teológiaprofesszor legismertebb munkája először 1677-ben jelent meg, Magyarországon több kiadását használták. Ez a magyar nyelvű lexikon egyik legfontosabb forrása.

A kijegyzett szócikkek fordítása:

„*Aprositos vagy Aprosita*, egy meg nem közelíthető sziget az Atlanti-óceánban, egyesek szerint *Lanzarotta*, a Kanári-szigetek egyike. Mások szerint ez *Porto Santo*, sziget Madera közelében, körülbelül 25 mérföld távolságra Caecia felé, Lusitania alatt, Sansonnál ez az Isla de San Borondon, amit másképpen Ombriónak is hívtak, és ma hispánul L'incantada e la non trovada ('az elvarázsolt és meg nem talált') a neve. *H. Aprositos*.

Alegranza, kicsiny sziget a Kanári-szigetek közelében, alkalmas kikötővel és néhány erőddel. Grammaeus, 9. könyv, 5. fejezet. *H. Alegranza*.

Atlanticák, két sziget, amelyeket boldognak és szerencsésnek neveznek, keskeny tengerszoros választja el őket, Líbüától tízezer stadium távolságra fekszenek. Errefelé ritkák az esőzések, és azok is mérsékeltek, a szelek többnyire enyhék és esőt hozók; a talaj termékeny, noha emberi kéz nem műveli, és a dologtalan sokaságot különösen édes gyümölcsökkel táplálja. A levegő tiszta és enyhe, csekély ingadozással egész évben egyenletes. Mert azok a szelek, amelyek a szárazföld felől fújnak, a Boreás és Aquilo, a nagy távolság miatt, míg a hatalmas és üres területeket bejárják, kifáradnak, mielőtt ide érnének; amelyek pedig a tenger felől fújnak, a hideget hozó Argeszta és Zephür, ritka és langyos esőket hoznak. Homérosz, Horatius és más költők szerint itt vannak az elí-

ziumi mezők és a boldogok lakhelyei. Úgy tűnik, Plinius ezeket hívja Heszperiszeknek, ugyanis kettőt is elhelyez az Atlanti-óceánban, és azt állítja, hogy ezek a Gorgonokon túl, 40 napnyi hajóútra fekszenek Atlantisztól. Később talán ezek lesznek Spagnola és Cube. Ortelius. *H. Atlanticae Insulae.*

Atlantis. a Nyugati-óceán legnagyobb szigete, amelyről Platón azt írta, hogy elsüllyedt a tengerben. Úgy véli, hogy az Azori- és a Kanári-szigetek között feküdt, és hogy ezek annak a maradványai; hogy erre bőséges bizonyíték van, úgy gondolja Becmannus, A szigetek története, 5. fejezet. Sokak szerint az a bizonyos platóni Atlantisz Amerika. *H. Atlantis.* Ez alapján úgy tűnik, nincs messze az igazságtól mindaz, amit Platón az Atlantiszról írt, amelyet egyesek az Azori-, mások a Kanári-szigetek közé akarnak helyezni. *H. Insula.*

Capraria a Boldog-szigetek egyike, Ptolemaiosznál ez Casperia, Niger tanúsága szerint Forteventura, Canariától 10 mérföld távolságra fekszik, Baudrandus szerint Palma. Kerülete 25 mérföld, Palma városával. Lásd még Canariánál. *H. Capraria.*

Canaria Afrikához tartozó sziget az Atlanti-óceánban, a Marokkói Királyság területe felől, közel a Boldog-szigetekhez. A nagytestű kutyák hatalmas tömegéről nevezik így. Plinius 6. könyv 32. fejezet. Ma együttesen a Kanári-szigeteknek hívjuk mindazokat a szigeteket, amelyeket a régiek Boldog-szigeteknek neveztek, és amelyeknek száma hét, mégpedig *Teneriffa*, másképpen Nivaria; Forteventura, azelőtt Capraria és Casperia; *Lanzerotta,* másképpen Centuria. *Gomera,* másképpen Theode; *Ferro szigete*, másképpen Pluvialia; *Palma szigete*, másképpen Capraria; s a legfőbb, Canaria. Baudrandus. Ludovicus Claraemontanus gróf, Alfonso de la Cerda, melléknevén a »Kitagadott« fia fedezte fel őket 1343-ban. 1346-ban egy francia nemes, J. Bentacurtius látogatott ide, egyetlen néven Kanári-szigeteknek nevezte el őket. Közülük a legismertebb Palma vagy Madera, híres kiváló cukráról, amelyet maderainak neveznek. LLoyd. Canarián van egy hasonló nevű város fellegvárral és kikötővel. Különböző viszontagságok után ezek a szigetek hispán kézre kerültek. Lakosai keresztények, egy püspök fennhatósága alatt, akinek székhelye Canarián van. Földje gabonában és nemes borban bővelkedik. *Ferro* szigete csodálatos fájáról nevezetes, amely a vizet egyébként jóformán nélkülöző szigetet bőségesen ellátja. Lásd Sanut. Linschot. Mariana-t, Gramaeust stb. *H. Canaria.*

Forteventura. Afrikához tartozó sziget az Atlanti-óceánban, a Kanári-szigetek egyike, keletre, Afrika partja felé. Van egy hasonló nevű városa a déli parton. Hispánia uralma alatt. 26 mérföldnyi távolságra az afrikai parttól. *H. Forteventura.*

Funchala. Püspöki város, Olisippon érseksége alatt. Madera fővárosa, sziget a keleti részen, Portugália uralma alatt. 140 mérföldnyi távolságra a szent foktól Afrikában, 90-re az afrikai parttól nyugatra. *H. Funchala.*

Ferro. Sziget az Atlanti-óceánban, a Kanári-szigetek egyike, nyugaton ez terjed a legmesszebre; más néven Pluvialia. Ezen feljegyeztek egy csodálatra méltó dolgot, egy világcsodát. A naptól perzselt, aszott földben semmiféle vízér nincsen, kivéve a tengerpartot, ahol található valamennyi víz, de ez is messze van, és csekély mennyiségű. Ez csekély, majdhogynem semmi jótéteményben nem részesíti a szigetet, és így cserben hagyja a forróságtól eltikkadt embereket. De a Mindenható Istennek az emberek és állatok iránti egyedülálló gondoskodásából fakadóan van a szigetnek egy ismeretlen fajtájú fája, ez hosszú és sűrű levelű, örökzöld, semmiféle más ismert fához sem hasonlít: ebből a levelekre állandóan nedv hull, amely rendkívül tiszta, mindjárt le is csepeg a kádakba, amelyeket a bennszülöttek nagy mennyiségben helyeztek el a fa körül, úgy, hogy nemcsak az embereknek, hanem a nyájaknak és az aprómarhának is elégséges. Senki nem ismeri ennek a csodának sem az eredetét, sem az okát. Amikor a hispánok először jutottak el erre a szigetre, a bennszülöttek elhallgatták előlük a titkot, remélve, hogy a víz hiánya a sziget elhagyására kényszeríti őket, de egy rosszhírű nő elárulta a dolgot, és a hispánok ennek következtében szilárdabban megvetették ott a lábukat. A franciák az Úr 1634. esztendejétől XIII. Lajos parancsára, miután e kérdés legtapasztaltabb szakértőit megkérdezték, a sziget nyugati partjánál jelölték meg a hosszúság első délkörét. *H. Ferri.*

Fortunáták, nevüket bőséges termésükről vagy jó levegőjükről kapták, Mauretánia partjaival szemben fekszenek nyugat felé. Sztrabón szerint hat sziget alkotja, most mind a Kanári-szigetek. Ezekre a szigetekre látszik utalni Horatius az *Ódák* 4. könyvének 8. darabjában: »Az áldottak szigetén istenivé teszi.« Hasonlóképpen a 16. epodoszban: »Vár minket a boldog mezőket körbefolyó Óceán / Igyekezzünk a mezőkre és a boldog szigetekre« stb. [Kárpáthy Csilla ford.]

A francia Joh. Betencurtius fedezte fel őket; 1346-ban a pápa Alphonsus Castellanusnak ajándékozta őket. Afrika és a Biledulgerid Birodalom tengerpartjaitól 20 vagy 30 mérföldnyi távolságra vannak. Közülük Forteventura a legkeletibb, Ferro szigete pedig a legnyugatibb. *H. Fortunatae.*

Gorgók, Plinius szerint Gorgaszok és Heszperiszek, az Atlanti-óceán szigetei, Afrika és a Zöld-fok felé. Némelyek úgy vélik, Pausanias ezeket hívta Szatüriszeknek műve Attikáról szóló részében. Hanno a Periplusban Gorilláknak nevezi őket. Ma Ferrarius tanúságtétele szerint Isole di Capo Verde a neve. Portugália uralma alatt vannak, számuk 10. Lásd még a Zöld-foki-szigeteket és a Heszperiszeket. *H. Gorgones.*

Gomera. Sziget az Atlanti-óceánban, a Boldog-szigetek egyike, Teneriffa és Ferro között, azonos nevű várossal és tágas kikötővel. Másik nevén Theode. P. du Val. *H. Gomera.*

Madera, franciául l'Isle Madere, sziget az Atlanti-óceánban, nevét a fák nagy bőségétől kapta, mert ami föld itt csak volt, azt mind sűrű erdő árnyékolta be. Azoknak tehát, akik elsőként lakták a szigetet, megérte a fáradságot, hogy felperzseljék; egy alkalommal a tűz annyira dühön-

gött, hogy az embereket is elpusztította volna, ha nem merülnek vállig a vízbe. A sziget kerülete 40 mérföld, kikötője nincs, csak igen kedvező fekvésű révei. Földje termékeny, jóllehet éppoly erdős, mint Szicília, mégis megszámlálhatatlan sok gyümölcsben bővelkedik: emiatt némelyek a Szigetek Királynőjének hívják: ám termékenysége szűnőben van (bár mind ez ideig többet nyújtott), mivel a sűrű vetéstől kimerült; források öntözik, és nevezetes folyóiról, melyekből nyolc látható, ezek keresztülfolynak a szigeten. A hegyekben számtalan vaddisznó látható. Mikor először lakták a szigetet, a galambok itt olyan hatalmas tömegben éltek, hogy a vadászok elfogásukhoz nem használtak egyebet, mint egy póznához erősített kampót; a fákról, amelyeken ültek, lerántották őket, miközben azok nem is féltek, inkább csodálkoztak, mint valami eddig nem látott dolgon, mivel ember nem lakta a szigetet, csak a madaraknak és az állatoknak jutott. Metel. Másik neve Cerne Atlantica, Sanson szerint. Joanne Gundisalvus és Tristan Vasaeus fedezte fel 1420-ban, Henrik, Lusitania királyának támogatásával. Hosszúsága 25, kerülete körülbelül 60 mérföld. Fővárosa Fungalia. Itt van még Moncrixum városa és a Fanum S. Crucis 36 parókiával, közelében van Portus Sanctus szigete, Baudrandus, Mariana, 20. könyv, 11. fejezet; Maff. 10. könyv. *H. Madera.*

Cerne sziget az Atlanti-óceánban, az Atlasz-hegységgel szemközt. Ptolemaiosz. Egyesek Maderával, más néven Ombrio, azonosítják, a Boldog-szigeteknél, északra az Aprositos szigete közelében. Most Porto S. nyugaton, Portugália uralma alatt, mások Graciosának vélik. *H. Cerne.*

Atlantis. Tedd hozzá, amit Diodorus Siculus 5. könyvében ír azokról a punokról, akik az Afrikával szemközti igen termékeny szigetre vetődtek. Ezenfelül még arról is tudósít, hogy a punok minden követ megmozgattak, hogy az európaiak számára ez a vidék ismeretlen maradjon. *H. Amerika.*

S. Borondon. / *Aprositos.* Képzeletbeli vagy finomabban kétes szigetekként szokták emlegetni: Szent Brandanus, másként Brondon vagy Borondon szigete, aki a skótok védőszentje, hispánul la Incantada és la non trovada, elvarázsolt és meg nem talált. Lusitaniai hajósok úgy vélik, hogy a Kanári-szigetektől 100 mérföld a távolsága nyugat felé; ehhez a Kanári-szigetekről többször is hiába hajóztak el. Hozzá hasonló Ptolemaiosznál a ἀπρόσιτος vagy Megközelíthetetlen sziget. Vossius úgy gondolja, hogy ma ez Teneriffa. *H. Insula.*

Ombrios. A Boldog-szigetek egyike, Plinius 6. 36. Némelyek szerint Isola di Ferro, Niger Porto Santónak nevezi. Ő úgy véli, hogy ez azonos Ptolemaiosz Aprositosával. Sanson szerint Insula de S. Borondon, amely 100 mérföldre nyugatra van a többi Boldog-szigettől. *H. Ombrios.*

Bíbor-szigetek. Szigetek az Atlanti-óceánban, a Boldog-szigetek körül. Plin. 6. 30. *H. Purpurariae.*

Portus Sanctus. Sziget az Atlanti-óceánon, a Szent-foktól megközelítőleg hatszáz mérföldre, Madeirától pedig 40-re. Tiszta időben egyiket a

másikról látni lehet. Elég kicsi, mivel kerülete csak 25 mérföldnyire terjed. 1427 körül a felfedezőútra vállalkozó tengerészek akarták ezt a helyet kétes kimenetelű és veszélyes hajózásuk és megmenekülésük emlékezetére így elnevezni. A sziget igen termékeny. Különösen sok nyúl van rajta, és egy fa, melynek nedvét is gyűjtik, ez a sárkányvér. Az évnek egy meghatározott időszakában a sziget lakói a fát késsel megsebzik, és az így megsértett fa a metszésekből a következő évben mézgát ereszt, amit rézüstben főznek, és seprőjéről lefejtenek, így vérszerű anyag keletkezik, és ezt *Sárkányvér*nek hívják. Márciusban hozza gyümölcsét, ami igen ízletes, és a cseresznyéhez hasonlít. A szigeten nincsen kikötő, de a rajta lévő horgonyzóhely elég megfelelő. Metel. Baudrandus, Ilha de Puerto Santo, atlanti-óceáni sziget Madeira közelében, amelytől 8 ezer lépésre Caecia felé van. A kerülete 8 mérföld; portugál fennhatóság alatt áll, mivel 1428-ban ők fedezték fel, erődítmény azonban nincsen rajta. *H. Portus Sanctus.*

Pico vagy Picus, hegy az Atlanti-óceánon, Teneriffa szigetén, úgy tartják, hogy mindazon hegyek közt, amelyekre a nap süt, a legmagasabb, a tenger közepén ez tűnik fel leginkább, már 60 mérföldről is látható. Csak júliusban és augusztusban lehet felmászni rá, mivel az év többi időszakában hó borítja, pedig az alatta lévő szigeteken és szomszédos helyeken soha semmi nyoma nincsen a hónak. Három teljes nap szükséges ahhoz, hogy megmásszuk, és a csúcsára jussunk. Onnan, a legmagasabb részéről, ahol a felszín sík és egyenletes, amikor minden irányban felhőtlen és derült az ég a környező szigetek körül is, tisztán lehet azokat látni, sőt meg is számlálni, noha e szigetek némelyike 50 mérföld távolságban van. Abban a két hónapban, amelyben a hegy megközelíthető, kéntartalmú vulkanikus köveket bányásznak, azokat legörgetik, és Spanyolországba szállítják. Metel. Néhány angol kereskedő írta le igen olvasmányos módon azt, hogyan másztak fel a hegycsúcsra, és ott, miután öblös puskáikból díszlövéseket adtak, borral koccintottak a brit uralkodó egészségére. Részletesebben a Királyi Társaság Történetében. *H. Pico.*

Paena Sziget az Atlanti-óceánon Ptolemaiosznál. Azt, hogy ma melyik, nem tudjuk. *H. Paena.*

Pluitalia. Ptolemaiosz említi. Pliniusnál pedig Pluvialia, a Boldog-szigetek egyike, melyről Bakkhiosz azt írja, hogy *Isola del Ferro*-nak nevezik. Niger szerint *Lanzerotta* a neve. Nyugatabbra van, mint a Kanári-szigetek többi tagja, 16 mérföldre délre La Palmától és 6 mérföldre Gomerától. Kerülete körülbelül 7 spanyol mérföld. Spanyolul Isla de Hierro. *H. Pluitalia.*

Teneriffa. A Boldog-szigetek egyike. Sansonnál más néven Nivaria, 150 ezer lépésre nyugatra Biledulgeridia legközelebb eső partjaitól, és 35 ezer lépésre a Kanári-szigetektől. Kerülete 140 ezer lépés. Városai Palus, Laguna, a legfőbb a szigeten S. Crucis, azaz S. Croce, amelynek nagy kikötője van, Garrico, ennek szintén van kikötője, S. Christophorus, azaz S. Cristoval és Rialejo. Itt van a Monte de Pico, vagy ahogy a

helyi lakosok hívják, Pico de Teyda, mások szerint Pic de Teneriffe, egy roppant magas hegy, melyről az ott lakók sokat mesélnek. Erről egyszerre lehet látni a Kanári-szigetek mindegyikét, ezért arra is érdemesült ez a hely, hogy több földrajztudós számításai szerint innen húzzák meg a kezdő meridiánt. Chri. Becmannus: A földkerekség leírása. Ennél a szigetnél történt, hogy az angol hajóhad parancsnoka, Blackius tudomást szerzett a kelet-indiai spanyol flottának Santa Cruz kikötőjébe érkezéséről. Nem késlekedett, hogy minden idők legemlékezetesebb tettét hajtsa végre, és a környező ellenséges erődöket, a hajói ellen forduló ágyúk sokaságát szétzúzta, majd megtámadta a kikötőt, és a spanyol hajóhadat tönkreverte. E tettéért az angol parlament ötezer font értékű aranygyűrűvel tüntette ki. Ugyanerről az angol királyságról szóló műben is szó van 4. fejezet, 6. §. *H. Teneriffa.*

Nivaria. a Boldog-szigetek egyike, Canaria szigetétől 30 spanyol mérföldre. Alexandrus, girói püspök és Andreas Dacius szerint Gomera a neve. Mások Teneriffának hívják. Canaria és Gomera szigete közt van, az előbbitől 16 mérföldre keletre, az utóbbitól 9 mérföldre nyugatra fekszik. Hosszúsága 25 francia mérföld, szélessége pedig 12. Legnagyobb városa Laguna, mely a sziget belsejében fekszik, s azért nevezik így, mert középen, egy tó mellett fekszik. Spanyol fennhatóság alatt áll. Plinius szerint a sziget a rajta lévő hegy örök haváról nyerte el a nevét, 6. 32. *H. Nivaria.*

Theode, most Gomera, egyike a Boldog-szigeteknek, Nivaria és Pluvialia között, az előbbitől nyugatra, az utóbbitól keletre. Területe kicsiny, azonos nevű város van rajta. Spanyol fennhatóság alatt áll. *H. Theode.*"

[IV.]

Johann Luyts Introductio ad Geographiam Novam et Veterem. Trajecti ad Rhenum. 1692. 4. ('Johann Luyts: Bevezetés a régi és új földrajzba. Utrecht. 1692. 4rét.')

A fizikus és filozófus Luyts (1665–1721) művéből, melyet Nicolas Sansonnak (1600–1667), a híres francia geográfusnak hatvanöt térképe illusztrál, több helyen olvashatunk részleteket (ld. még a 3263–3338. és 3416–3428. sorokat). Itt az *Insulae Canariae* (XIV.), valamint az *Insula Madera et Insulae Asores* című fejezetekből (XV.) másolt Csokonai.

Fordítása:

„655. lap

Tessetával, Biledulgeridia legnyugatibb gyarmatával szemben, a Kanári-tengerben fekszenek a Kanári-szigetek, franciául *Isles Canaries*, melyeket a spanyolok Linschotenus feljegyzése szerint a felfedezés utáni első időben így neveztek el az ott látható kutyák nagy tömegéről; de már Plinius idejében (ő maga írja így) a Canariák közül egyet a nagymé-

retű kutyák sokaságáról neveztek el, és most is így hívják, erről, mintegy a Kanári-szigetek legfőbbjéről, ez a név átment a többire is. Úgy tartják, ezek, az éghajlat és a föld kiválósága miatt, amelynek örvendeztek, azonosak a régiek Boldog-szigeteivel, s mert kicsiny az eltérés Mauretániától, és ennek a neve és körülményei az Atlanti-óceán egyik szigetére sem illenek jobban, mint a Kanári-szigetekre. Elismerem, hogy a szélesség, melyet Ptolemaiosz a Boldog-szigeteknek tulajdonít, inkább a Zöld-foki-szigetek szélességével esik egybe, mint a Kanári-szigetekével; de legkevésbé sem kell arra gondolnunk, hogy Ptolemaiosz a területeknek akár a hosszúságát, akár a szélességét tekintve mindig fején találta szöget.

A Kanári-szigetek közül a legnevezetesebbek az északi szélesség 26. és 29. foka között helyezkednek el. A többi, messze kisebb jelentőségű és a Kanári-szigeteknél kevesebbre értékelt sziget valamivel odébb északra helyezkedik el. Nyugatról keletre, a különféle térképek szerint az 1-től a 7. délkörig terülnek el. Bár a Kanári-szigetek levegője forróbb, igen egészséges, a földje a legjobb gyümölcsökben, igen ízletes aranyalmában, gránátalmában, citromban, fügében, datolyában, kitűnő cukorban, nagyon finom borban igen gazdag, amit Európa minden vidékére, elsősorban Angliába szállítanak. Megtalálható itt a gumi, az ortsilla, egy fűféle, amely a kelméket bíborszínűre festi. Tele van madarakkal és négylábúakkal, különösen sok a vadszamár és a kecske, amelyeknek szőre és teje értékes. Hispán fennhatóság alá tartoznak, a kasztíliai királysághoz csatolták őket, nem egyszerre, hanem lassanként, majd két évszázaddal ezelőtt, és még régebben foglalták el őket a hispánok.

656. lap

Plinius, akit Solinus és Capella követtek, hat Boldog-szigetet sorol fel, ahogy Ptolemaiosz is, aki mindegyiket ugyanazon délkör alá helyezte. A szigetek elnevezése meglehetősen különbözik kettőjüknél. Ma a Kanári-szigetek nagyobb és fontosabb tagjainak száma hét, ezek neve, nyugat felől elindulva: Ferro szigete, Palma, Gomera, Teneriffa, Canaria, Forteventura és Lancerota. Tenerifa, Canaria és Forteventura nagyságban felülmúlják a másik négyet (ebben egyetértenek a térképek).

Ferro szigete, spanyolul *I. del Hierro* vagy *Ferro*, franciául *Isle de Fer*, mind között a legnyugatabbra fekszik, így ez esik legtávolabb a kontinenstől, terméketlen, megműveletlen, kopár, (mások termékenységéről beszélnek), rendkívül száraz; mert ott (így mondják) sem kutak, sem források, sem folyók nem találhatók, és eső sem esik. Az édesvíz ilyen mértékű hiányát az Úr páratlan gondoskodása orvosolja, amit sehol másutt nem figyeltek meg. Létezik egy bizonytalan fajtájú fa, melynek levelei igen hosszúak, sűrűek, örökzöldek, igen öregek, nem fonnyadnak, és soha sem pusztulnak el. Mások tagadván, hogy örökéletű lenne, úgy vélik, el kell ismerni, több azonos fajtájú létezik. Ezt a fát mindig (egyesek szerint reggel) pára borítja, melyből az ágak, a törzs és a levelek annyira teleszívják magukat nedvességgel, hogy belőlük szüntelenül igen tiszta és kellemes folyadék csepeg, melyet a bennszülöttek a körben

elhelyezett edényekben szoktak összegyűjteni akkora mennyiségben, hogy embernek, állatnak és az egész szigetnek bőségesen elegendő. Mesélik, hogy egy rosszhírű nő a szigetre került spanyoloknak kiadta a fát, és elárulta, vesztére, amit mások titkolni igyekeztek. A franciák a sziget nyugati felén vezetik át az első délkört, ahogy azt fentebb megjegyeztük. A szigeten fekszik Ferrum vagy *Hierro* városa, kikötővel.

Ferro szigetétől északra fekszik Palma szigete, *Palma*, jól megművelt, mindenféle gyümölcsben bővelkedik, még cukornádban is, bora a Malvaticushoz hasonló, amit még Amerikába is szállítanak. Van itt egy tűzhányó, s egy város, Fanum S. Crucis, *Santa Cruz de la Palma*, biztonságos kikötővel, és több falu.

Palmától délre fekszik Gomera szigete, elég termékeny, gyümölcsöket, almát, cukrot, bort terem, és szép

657. lap

számban vannak itt nyájak. Városa hasonló nevű, igen tágas kikötővel.

Gomerához igen közel, keletre van Tenerifa vagy Thenerifa, franciául *Isle Teneriffe*, a hét Kanári-sziget közül a középső, Niger szerint Plinius Nivariája, melyet az örök hóról neveznek így, rendkívül jól megművelt, igen kies tájék, gazdag gyümölcsökben és babérban is. Egykor különböző bennszülött uralkodók fennhatósága alatt állt. Van egy igen ismert hegye, a Picus, az egész világ legmagasabb hegyei közé tartozik, a bennszülöttek *el Pico de Teydának*, és *Pico de Terrairának* nevezik. Snellius szerint hatalmas kúpként emelkedik a magasba, alsó részei igen tágasak, a magasabbak összeszűkülnek. Több belga térkép erre a hegyre helyezi az első hosszúsági fokot, ahogy az idézett helyen világosan jelezve van. Tenerifa fővárosa Lacus, *Laguna*, nevét a közelében található tóról kapta, másként Fanum S. Christophori de Lacu temploma, *S. Christoval de la Laguna*, Baudrandus szerint e szigetek fő helytartói székhelye; Gerachium, *Gerachico* vagy *Garrico*; S. Crucis kikötője, *S. Cruz*.

Tenerifa után következik Canaria szigete, Nagy Canariának is hívják, franciául *Isle Canarie vagy Grande Canarie*, mely megtartotta régi nevét, melyet, ahogy megmondtuk, megosztott a többi, mellette fekvő szigettel. Mind között ez fekszik a legdélebbre, a föld termékenységét és gyönyörűségeit tekintve nem marad el a Kanári-szigetek bármelyikétől. Városai: Galdera, *Galder*; Guia, *Guia*, és Canaria, *Canaria*, a kívülről jötteknek, de a bennszülötteknek Civitas Palmarum a sziget fővárosa, püspöki székhely a hispán érsek fennhatósága alatt, rendezett, tetszetős látványt nyújtó, szép erődítménnyel és kikötővel, itt élnek az inkvizítorok is és (Robbe szerint) a spanyol király helytartója, valamint itt van a királyi törvényszék, itt folyik az igazságszolgáltatás a Kanári-szigetek minden tagja számára.

Canaria után menjünk át Forteventura szigetére, más néven Józserencse szigetére, franciául *Isle de Forteventure*. Biledulgeridiához fekszik legközelebb, földje egyrészt hegyes, másrészt síkság, bővelkedik pálmafában, olivában, lenben, ortsillában és kecskékben. Nincs itt híre-

sebb hely Forteventura, Forteventure városánál, emellett vannak különböző falvai is.

Forteventurával szemben északra fekszik Lancerota szigete, Sanson szerint Lancelotta, Isle Lancelotte, a Kanári-szigetek közül a hetedik és utolsó, Forteventurához hasonló. Kikötője és erődei

658. lap

Porto de Cavalos; Porto de Naos és Lancerota, más néven Cayas, a főváros.

A hét legjelentősebb Kanári-sziget után néhány szóban beszéljünk a többi ide tartozó szigetről is. Területük kicsi, és Baudrandus szerint terméketlenek és megműveletlenek. Ezek a következők: a Nyulak szigete, franciául *Isle de Lobos* vagy *des Loups Marins*, Forteventura és Lancerota között, középen fekszik; a Szikla, *Rocco*, a Kecses, *Gratiosa*, a Serénység, *Alagranca*, Szent Klára szigete, *S. Clara*, melyek Lancerotától északra fekszenek. Északabbra és nyugatabbra messzebb terül el a két Salvatica sziget, franciául *les Salvages*, terméketlenek és lakatlanok, ezeket néhányan a kisebb Kanári-szigetek közé sorolják, mások mellőzik őket. Következik a Kanári-szigetek táblázata.

[A táblázat eredetijét ld. az 1. sz. képmellékletben.]

A Kanári-szigetektől északra több sziget található, ezeket, míg megfelelőbb helyük nem lesz, itt vesszük számba, mielőtt a kontinensre visszatérnénk. A Kanári-szigetekhez legközelebb fekvő sziget a Deserta, a Madera és

659. l.

S. Portûs szigete. Deserta szigete, franciául *Isle Deserte* a neve, mivel lakatlan. A Salvatica szigetektől északra, Madera keleti partjától 7 mérföldre fekszik, kerülete kicsiny. Madera szigete, franciául *Isle Madere*, egykori neve Cerne Atlantica, az előbbinél jóval nagyobb és nevezetesebb. Mikor két és fél évszázaddal ezelőtt a portugálok, akiknek ma alá van vetve a sziget, először érkeztek ide, az igen sűrű erdőn kívül nem volt itt semmi, az erdőt, hogy megművelhető területhez jussanak, felégették, ezután (mondják) hét évig tartott a tűzvész. Most a föld igen termékeny, és bőven adja a legjobb bort, cukrot, a legnemesebb gyümölcsöket, aranyalmát, gránátalmát, citromot, mézet, viaszt, gabonát. Bővelkedik vadakban, van itt vaddisznó és mindenféle madár, és cédrusban sem szűkölködik. Éghajlata mérsékeltebb, mint a Kanári-szigeteké, amelyeknél ennél fogva nem alsóbbrendű, jóllehet most kevésbé termékeny, mint az első időben az említett tűzvész után. Lakói csaknem valamennyien portugálok. Felfedezése után nem sokkal lakott itt Christophorus Columbus. Vannak városai, hogy ne is említsem a jó sok paróchiát, Moncrixum, *Moncerico*, vagy *Monchico*; Fanum S. Crucis, *S. Croce*, és Funchala, *Funchal*, más néven *Funzal* vagy *Fonzal*, melyet mintegy Szénaszigetnek (Foeniculum) neveznek a széna igen nagy tömege miatt, melyet ideérkezésükkor itt találtak. Püspöki székhely, az Olysippói érsek fennhatósága alatt, Madera fővárosa, és a portugál helytartó lakhelye. – Sancta Portus szigete, franciául Port Sainct, Made-

rától néhány mérföldre, délkeletre fekszik, annál sokkal kisebb, kerülete (ahogy néhányan meghatározták) 8 mérföld, portugál fennhatóság alatt áll, Madera kormányzója és püspöke alá tartozik, földje elég termékeny, és gazdag viaszban és mézben, amelynél kiválóbb sehol másutt nem terem. Erődjei nincsenek, emiatt e század elején ki volt téve a kalózok támadásának."

[V.]

A följegyzés forrása ismeretlen, a latin szavak fordítása így hangzik: „Teológia. Embertan. Erkölcstan. Természetjog. Polgárjog. Hazai jog. Történelem. Földrajz. Fizika. Esztétika. Államigazgatás. Gazdaságtan. Politika. Teremtés. [...] Kivonulás. Egyház. Zsoltárok."

[VI.]

A táblázat forrása és célja mindeddig ismeretlen, Vargha Balázs *[Táblázat az emberiség korszakairól]* címmel közölte (MM. II. 201–202. l.), és a következő jegyzetet fűzte hozzá: „A *Szigetek lexikona* egyik lapján, Csokonai kézírásával. A vízszintes sorok és a függőleges oszlopok a társadalom fejlődésének szakaszait jellemzik egy-egy szóval. A kéziratban található szövegváltozatok és a hasonló témájú, de rendezetlen szójegyzékek arra vallanak, hogy a táblázat nem másolat, sem nem fordítás, hanem eredeti mű. Kiadatlan" (II. 1010. l.)

[VII.]

A följegyzés néhány ország jellegzetes növényeit, állatait, termékeit sorolja föl, témája nem a Kanári-szigetek. Forrása, célja, az országok kiválasztásának szempontjai mindeddig ismeretlenek. Mivel néhány szó többször ismétlődik, betűrendbe szedtük a magyarázandókat.

aloé: (Aloë), Afrikában őshonos, a liliomfélék családjába (Liliaceae) tartozó húslevelű, pozsgás növény. Tejnedvét megszárítva használják fel.

Aprószőllő: egy szőlőfajta (vitis vinifera apyrena) termése, melyet aszalva árusítanak.

Arabia: az Arab-félszigetet és a környező szigeteket magában foglaló kontinensrész Délnyugat-Ázsiában.

Azores: ld. a 361. lapon olvasható jegyzetben.

Balsam: illatos, gyantaszerű, növényekből kicsorgó vagy bemetszéssel nyert anyag; főként gyógyászati készítmények alapanyaga.

berzseny: Alkörmös (Phytolacca Tourn), bogyója megérve csaknem fekete, és ilyenkor lila-piros leve van. Italok, sütemények festésére, valamint a gyógyászatban használják.

Bikkfa (rég.): bükkfa.

Biledulgerid: ld. a 362. lapon olvasható jegyzetben.

Chili: Chile, ma köztársaság Dél-Amerikában.

cochenilla: Bíbortetű (Coccus cacti). Karminvörös színű, Mexikóban a bíbortermő kaktuszon (Nopalea coccinellifera) él. Teste szép vörös festéket tartalmaz.

ebenus: ébenfa, a Diospyros nemzetségbe (Ebenaceae család) tartozó, a trópusokon közönségesen előforduló, különféle fafajokból nyerhető faanyag. A legkiválóbb fajta igen nehéz, majdnem fekete.

Fez: Fès, város Marokkó északi részén.

Florida: az Amerikai Egyesült Államok szövetségi állama, a XVIII. században brit, majd spanyol fennhatóság alatt állt.

gyömbér: (Zingiber officinale), a gyömbérfélék (Zingiberaceae) családjába tartozó, valószínűleg Délkelet-Ázsiában őshonos, évelő, lágyszárú növény. Illatos, csípős ízű, föld alatti szárát fűszerként, élelmiszerként és gyógyszerként használják.

hosszú bors: a bors egyik fajtája (Piper longum).

hüvelykesek: a hüvelyterméső növények rendje (Leguminosae).

indigó: fontos és értékes színezék, 1900 tájáig az indigócserje (Indigofera) és az Isatis növénynemzetségek fajaiból állították elő.

kaportza (rég.): kapor.

kásia / kássia: kasszia, a Cassia nemzetséghez tartozó, Afrikából származó trópusi cserje.

kukritza (nép.): kukorica.

Lama: láma (Lama glama), a tevefélék (Camelidae) családjába tartozó dél-amerikai emlősállat. Hátán nincsen púp, füle hosszú és hegyes, farka rövid, bundája hosszú és gyapjas, végtagjai hosszúak és vékonyak, ujjai hasítottak.

lasponya: borízű naspolya, miszpulya, nospolya (Mespilus germanica), a rózsafélék (Rosaceae) családjába tartozó növényfaj, gyümölcse kellemesen édes-savanykás ízű.

Madagascar: Madagaszkár, a világ negyedik legnagyobb szigete, az Indiai-óceán délnyugati részén terül el.

Mógol: Mongólia.

mondola (nép.): mandula.

moskus (lat.): mósusz v. pézsma, a pézsmaszarvas (Moschus moschiferus) nemzőszerve közelében elhelyezkedő pézsmamirigyben termelődő váladék, melyet illatszerként használnak.

myrha: mirha, keserű, balzsamos illatú, sárgás-vörösesbarna mézgás gyanta, melyet a mirhafák (Commiphora) nemzetségéhez tartozó, apró, tüskés, virágzó fafajokból nyernek. Melegítve erős, különös illatot áraszt.

myrtus: mirtusz (Myrtus), a mirtuszfélék (Myrtaceae) családjának névadó nemzetsége, örökzöld cserje, a szépség, fiatalság, szűziesség jelképe.

nardus: 1. többféle illatos keleti növény neve, 2. illatos kenőcs vagy olaj.

Nigritia: Negretti, azaz merinói juh v. merinójuh, eredetileg Spanyolországban elterjedt, kiváló, puha gyapjút adó házijuhfajta.

papagay: papagáj.

púpos ökör: Zebu vagy púpos-tulok, a bizon-tulkok (Bibos) nemébe tartozó tulokfaj. Szarvai rövidek, fülei hosszúak és lelógók, háta elején púp alakú zsírcsomó van.

rabarbara: rebarbara (Rheum), a keserűfűfélék (Polygonaceae) családjába tartozó, évelő, lágyszárú növénynemzetség. Egyes fajai kerti dísznövények, mások savanykás ízű konyhakerti növények, levéből kellemes bor is készül. Kínában régóta használják gyógyszerként.

Rubia Tinctor (lat.): buzér (Rubia), a Földközi-tenger vidékén, Ázsiában, a Fokföldön, Dél- és Közép-Amerikában honos, évelő fű. Jelentős faja a Rubia tinctorum (festőbuzér, festőgyökér, vörös festőgyökér, pirosító fű, festőfű, Zwapp), amelynek gyökere festőanyagot tartalmaz.

sáfrány: (Crocus), hagymagumós növény, föld feletti szára nincs, tőlevelei szálasak, virágának leple harang alakú. 65 faja túlnyomóan mediterrán vidékeken, részben Közép-Európában honos. A fűszeres sáfrány (C. sativus) ismert illatos, sárga színű fűszer, melyet levesbe, süteménybe tesznek, illetve likőrgyárak és cukrászok festőszernek használják.

santal : szantálfa (Santalum), egyik fajtája a Santalum album (ámbrafa), mely Kelet-Indiában és az indiai szigeteken terjedt el. Ez szolgáltatja a fehér vagy sárga szantálfát, amelynek fájából illatos olajat nyernek. A piros szantálfa (Pterocarpus santalinus) piros festőanyaga a szantalin, de ezt csak a hulladékokból és a gyökérből vonják ki, festenek vele.

sassaparilla: Jelenleg nincsen róla adatunk.

Sucaya: Jelenleg nincsen róla adatunk.

Temjén: tömjén (olibanum), Észak-Afrikában és Arábiában élő tömjénfák beszáradt tejleve, mely égéskor kellemes, erős illatot áraszt.

Tsina: Kína.

Tunis: Tunisz, Tunézia fővárosa.

tzibet: cibetfa (Durio), Kelet- és Dél-Ázsiában, különösen a maláji szigeteken termő, igen magas fa. Ehető, tüskés termése sárgászöld és fejnyi nagyságú.

Tziprus: ciprusfa (Cupressus), a ciprusfélék (Cupressaceae) családjába tartozó növénynemzetség, fája kemény, könnyen csiszolható, gyantája kellemes, balzsamos illatot áraszt.

Vicogna: vicunna vagy vicugna, a *láma* egyik faja. Húsát eszik, gyapjából rendkívül finom és értékes szöveteket, kalapokat stb. készítenek.

Virginia: az Amerikai Egyesült Államok egyik szövetségi állama, korábban brit kolónia.

[VIII.]

Vázlatos összefoglalás a Kanári-szigetek természeti adottságairól és mesterséges létesítményeiről. A latin szavak fordítása így hangzik: Oecon[omia] ('gazdálkodás'), Fructus ('jövedelem, haszon'), Raritas ('ritkaság'), Delic[atus]. ('kellemes, bájos')

[IX.]

Nicolas Sansonról ld. az 1508–1698. sorok jegyzetét (386. l.), a táblázat, amely a Kanári-szigetekkel kapcsolatos adatokat, számításokat tartalmaz, a Luyts: *Introductio...* című munkájában (ld. 1508–1698. sorok) található térkép alapján készült (ld. még ehhez az 1775–1940. sorokat és jegyzetüket, 393. l.valamint a 2. sz. képmellékletet).

Közi: Köze.
Sz.[=Szélesség]
H. [=Hosszúság]
□ *M.*: terület.
lt. / lat. [=latitudo] (lat.): szélesség (szélességi fok).
lg. / long. [=longitudo] (lat.): hosszúság (hosszúsági fok).

[X.]

Ismeretlen eredetű és célú följegyzés, számítások.

[XI.]

A betűrendbe sorolt szójegyzék a Kanári-szigetekkel kapcsolatos földrajzi és személyneveket tartalmazza. A földrajzi nevek írásmódja arra utal, hogy fő forrása Luyts műve (róla ld. az 1508–1698. sorok jegyzetét, 386. l.) lehetett, amely a Kanári-szigeteket tárgyaló fejezet (XIV.) előtt Sanson (ld. az 1508–1698. sor jegyzetét, 386. l.) térképét tartalmazza (654. l. utáni számozatlan lapon). Erről leovasható a címszavak többsége, ezért ezt a kötet végén található mellékletek között közöljük (2. sz. képmelléklet). Egy névnek több változata szerepel, közülük sok megtalálható a magyar nyelvű lexikonban, ezek magyarázata ott olvasható.

[XII.]

A *Fűvország* című fogalmazvány a MM.-ben ugyanezzel a címmel jelent meg (II. 202–203. l.), a jegyzetben a következőt fűzi hozzá Vargha

Balázs: „A *Szigetek lexikoná*-hoz hasonló, de kezdetlegesebb adatgyűjtemény Délkelet-Ázsia szigeteiről." (II. 1011. l.) A följegyzés témája nem a Kanári-, hanem az Indonéz-szigetvilág szigetei: a Maluka-szigetek (Malukkák vagy Fűszer-szigetek), Celebes és Szumátra. Ezek termékeit sorolja föl Csokonai, a kijegyzés forrása ismeretlen. Néhány növénynevet többször említ, ezért a magyarázandókat betűrendbe szedtük.

aloe: ld. a 390. lapon olvasható jegyzetben.

ámbra: „egy gyúlható, hamuszinű, sikeres és jóillatú Gyanta' neme, melly a' zajgó habok által szokott a' tengerből a' partokra hányattatni. Találtatik a' patikákban, és a' fűszerbóltokban. Terem Japóniának, a' Molukki Szigeteknek, Szummátrának, Borneonak, 's a' Malabári tartománynak vídékiein. Ha ennek drága illatját égettborral kivontatják, más testekkel is bőven közli azt." (AD/j., Cs/Tan. 104. l., 708–714. sor).

arekadió: az Areka nemzetséghez tartozó pálmák (főleg Areca catechu) ehető termése.

Bali: az Indonéz-szigetek egyike.

Banda-szigetek: a Maluka-szigetek egyik csoportja. Két legnagyobb szigete a Nagy-Banda v. Lontor és a Neira. Fővárosa Banda város.

benzoe: benzoé, barnásvörös, balzsamos, trópusi gyanta.

berzseny: ld. a 391. lapon olvasható jegyzetben.

Búró: Buro (Buru), a Maluka-szigetek egyike.

Ceram: Seram, a Maluka-szigetcsoport tagja. Földjét pompás növényzet takarja.

Dangisek: egy gyümölcsfajta, több adatunk nicsen róla.

durian: durián (lat. Durio zibethinus), Indonézia nyugati részén és Malysiában őshonos, a majomkenyérfafélék (Bombacaceae) családjába tartozó fa, illetve a fa 3–4 kg-os tüskés termése.

fagyöngy: fehér vagy sárga bogyójú, fákon élősködő, örökzöld növény (Viscum album; Loranthus europaeus).

fahaj (nép.): fahéj.

font: régi, néhol ma is használatos súlymérték: kb. fél kg.

Giloló: Halmahera (Dzsilolo, Gilolo), a Maluka-szigetek legnagyobbika.

gyömbér: ld. a 391. lapon olvasható jegyzetben.

indigo: ld. a 391. lapon olvasható jegyzetben.

I. Bandai H.: ld. *Banda-szigetek.*

I. Ternáti S. Ternate: ld. *Ternate.*

kámfor: a délkelet-ázsiai kámforfa (lat. Cinnamomum camphora) gyantája. A fa belső részeiben, különösen a levelekben foglalt éterikus olajból keletkezik, mely oxigén felvétele által kámforrá változik, s a fát áthatja. Főként a celluloid előállítására, továbbá molypusztító szerként és gyógyszerként alkalmazzák.

kássia: ld. a 391. lapon olvasható jegyzetben.

kókós (rég.): kókusz.

koriander: olajos magvú, ernyős virágzatú, illatos délvidéki növény (Coriandrum sativum); ennek fűszerként, orvosságként használt magja.

mangis: talán mangó.

myrha: ld. a 391. lapon olvasható jegyzetben.

nádméz (rég.): (nád)cukor.

ópium: (laudanum, meconium), mákony, az álomhozó mák (Papaver somniferum) tejnedve.

Pamok: pamuk, a pamut népies neve, a gyapotcserje terméséből kapott textilipari nyersanyag.

Popoi R.: talán Papua, a Csendes-óceán délnyugati medencéjében fekvő szigetország.

sago: szágó, Indiában és a tőle délre fekvő szigetvilágon némely trópusi (pálma)fa (Metroxylon laeve, Metroxylon Rumphii és Metroxylon farinifera) törzséből kivont, lisztszerű élelmiszer. Leginkább levest vagy tésztaféléket készítenek belőle.

Salawettei R.: talán Celebes (Sulawesi) szigete, a Maluka-szigetek tagja.

Sumátra: Szumátra, sziget Nyugat-Indiában, a Maláj-félszigettől délre. Területe: 473606 km^2.

szurok: fenyőszurok, amelyet a szurokfenyő (Pinus palustris) gyantájának lepárolásával nyernek.

tamarind: (lat. Tamarindus indica) tamarindusz, Afrikában őshonos, a lepényfafélék (Caesalpiniaceae) családjába tartozó fa, illetve a fa barnás hüvelytermése.

Ternate: vulkanikus sziget a Maluka-szigetcsoportban.

terpentin: (lat. terebinthina) fenyőbalzsam, a tűlevelűek (Coniferák) sérületeiből szivárgó, mézszerű, ragadós anyag. A finom terpentinből nyerik a terpentinolajat, fenyőgyantát, kolofoniumot, valamint firniszek, lakkok, kittek készítésére is szolgál.

Tidori S.: Tidor, a Maluka-szigetek egyike.

Timor: a Maluka-szigetek egyike, területe 32617 km^2. Meredek partjai megközelítését korallzátonyok teszik még nehezebbé.

tömjén: ld. a 392. lapon olvasható jegyzetben.

tzikória: (lat. Cichorium), katángkóró. Legelterjedtebb faja a Cichorium intybus (cikória, mezei katáng), gyökértörzséből kávépótlót készítenek.

[XIII.]

„Phillips Reise – Nürnberg. 1791." Phillip (Arthur) útazása. Neusudvalesbe.

Arthur Phillip XVIII. századi utazó volt. A Botany-bay nevű öblöt James Cook (1728–1779), Ausztrália fölfedezője találta meg 1770-ben. Partján fegyenctelepet akart létrehozni, de Phillip kapitány a közeli Port Jackson partján hozta létre azt 1787-ben. A megjelölt forrásban ezt az utat, a fegyencek szállítását írja le a hajóskapitány. Az utazás során Tenerife szigetét is érintette gályájuk.

Ezt a kijegyzést a MM[2]. *[Jegyzet a Szigetek Lexikonához]* címmel közli (II. 333–334. l.). Csokonai – bár a kéziratban pontos forrást nem, csak oldalszámot ad meg – a *Magyar Könyvház*at használta. A 22 szakaszból álló sorozatot 1783 és 1804 között adták ki Pozsonyban és Pesten, szerzője Molnár János (1728–1804) volt. Ő válogatta ki azokat a külföldi könyveket, amelyeknek magyar nyelvű kivonatait közölte, köztük sok útleírást találunk. Több kijegyzés származik ebből a gyűjteményből (ld. még a 2044–2085., 3507–3522. sorokat és jegyzetüket), Phillip kapitány útibeszámolója a VI. szakaszban (1794) jelent meg (415. l.).

A magyar nyelvű kijegyzés közben említett mű címének fordítása: *'Salmon: Valamennyi ország jelenlegi állapota. Velence 1766.'* E munkáról többet nem tudunk.

Geographisch-statistische Reisen, nach den neuesten und besten Werken bearbeitet von Karl August Engelhardt. IV Bände. Dresden-Friedrichstadt. 1795. 8. ('Földrajzi-statisztikai utazások, a legújabb és legjobb művek alapján szerkesztette Karl August Engelhardt. IV kötet. Dresden-Friedrichstadt. 1795. 8.') *Geographisch-statistische Reise durch Spanien, nach den neuesten 's a' t. III Bände. etc.* ('Földrajzi-statisztikai utazás Spanyolországon át, a legújabb 's a' t. III kötet stb.')

Engelhardtnak (1768–1834) ezt a munkáját mindeddig nem sikerült megtalálni. Államismereti kézikönyvről van szó, amely főként az egyes országokra vonatkozó statisztikai adatokat tartalmazza. Itt csak rövid kijegyzést olvashatunk belőle, de egy másik helyen hosszabbat (ld. a 3076–3131. sorokat és jegyzetüket).

A német nyelvű kijegyzés fordítása:

„3. Kötet 457. l.

Spanyolország a legnagyobb gabonahiányt szenvedné, ha Szicíliából, a barbár országokból és a Kanári-szigetekről – – – – nem szállítanának búzát.

538. l.

A Kanári-szigetekkel folytatott kereskedelemben spanyolok, angolok, hollandok és észak-amerikaiak osztoznak, mégis legnagyobb részük az angoloknak van benne.

540. l.

[... a'] kormány engedélyezte a Kanári-szigeteknek a kereskedelmet Kubával és a szomszédos szigetekkel."

„Magyar Könyvház. Irá Molnár János. Pozsonyban és Pesten. 1783–179[8] Dar. 8."

Molnár János népszerű sorozatával följebb is találkozunk (ld. az 1981–2026. sorokat és jegyzetüket, 395–396. l.). A kiadás évszámának megjelöléséből az utolsó számjegy hiányzik.

I. Darab 119. l.

'Utazás a világ körül 1740, 41, 42, 43, 44-ben. Angolból fordította George Anson, őfelsége a brit király ezredének főkapitánya. Párizs, 1764.'

George Anson (1697–1762) híres hajóútjáról számol be Molnár János (XIV. könyv: *Ansonnak a' világ körül való utazása,* 118–122. l.). A művet először 1748-ban adták ki Londonban, majd több nyelvre is lefordították. A szerző az 1764-es párizsi kiadást kivonatolta és fordította.

Uo. 128. l.

'Michael Adanson (a párizsi Királyi Tudományos Akadémia tagja) Tudósítás a szenegáli; és az ország belsejében tett utazásáról. Lipcse. 1773.'

Michael Adanson (1727–1806), francia botanikus és zoológus útibeszámolójának 1773-as lipcsei kiadásából olvasható egy részlet (XVI. könyv: *Adanson Szenegáliáról*, 128–136. l.).

III. Szakasz. 331. l.

Kook avagy Kuk Hajózási, illetve *Azonnak folytatása* (CXX. és CXXI. könyv, 321–341. l.)

James Cook (róla ld. az 1981–2026 és 4483–4971. sorok jegyzetét, 395., 443. l.) világ körüli utazásának népszerű leírásából a második szakaszban is kivonatolt Molnár János. Az 1774-es berlini kiadást használta. (Itt nem jelöli, de a második szakasz XXXVI. könyvénél, amely szintén innen való, igen.) A kéziratcsomóban később hosszú kijegyzést találunk a mű francia kiadásából (ld. a 4483–4971. sorokat és jegyzetüket, 442–451. l.). A kimásolt néhány sor mellett a könyvben lapszéli jegyzetként ez áll: *Madeirai bor, Funchal.*

Uo. [...] l.

'Johann Bernoulli: Rövid útleírások gyűjteménye. Berlin. 1781.'

Johann III. Bernoulli (1744–1807) utazásainak eredményeként számos útleírás született. Molnár János hosszasan jegyzetel ezekből: CLXXXIV–CLXXXVIII. könyv: *Bernoulli. Az utazásokról* (*Magyar Könyvház*, Harmadik Szakasz, 433–449. l.). A kijegyzés előtt a lapszám megjelölése hiányzik, 438. l. (CLXXXVI. könyv).

[XIV.]

Johann Ernst Fabri Elementargeographie. III^te^ Auflage. Halle. 1790–94. IV Bände. 8. ('Johann Ernst Fabri Elemi földrajz. III. kiadás. Hallen. 1790–94. IV kötet. 8.')

A német Fabri (1755–1825) a geográfia és statisztika professzora, a kor egyik fontos szaktekintélyének számított. Előbb Göttingenben tanított, majd Anton Friedrich Büschinggel, a politikai-statisztikai földrajz

fő képviselőjével együtt Berlinben. Csokonai ismerte, sőt nagyra tartotta műveit, bizonyítja ezt Sárközy Istvánnak 1799. június 2-án Csurgóról írott levele, amelyben munkájához *„a' Fabri Professor Geographiáját"* kéri (vö. Cs/Lev. 91. l.). Itt Fabrinak nem erről a művéről van szó, hiszen ennek az utolsó kötete 1794-ben jelent meg, míg a levélben a költő azt írja, hogy *„benne az új változások is 1796-ig kivagynak téve"*. A következő kijegyzés forrását (Fabri: *Handbuch...*) azonban 1797-ben adták ki, arra tehát vonatkozhat az utalás.

Fordítása:

„1. kötet. 353. l.

VI. szakasz. A Kanári-szigetekről. Fekvésük: A Kanári-szigetek Maderától és Porto Santótól délre fekszenek. Heten vannak, köztöttük legnevezetesebb Canaria és Teneriffa szigete.

Természeti adottságok és termékek: Canaria szigetének déli része a jó víz, fák, gyógyfüvek és pompás gyümölcsök bősége miatt előnyt élvez a többi Kanári-szigettel szemben. E sziget belső része rendkívül magas, és tele van hegyekkel. A nyári forróság igen mérsékelt, és a leghidegebb télben sincs hidegebb, mint Németországban május környékén. A hegyekben természetesen hidegebb van, és a csúcsokon nagy mennyiségben lehulló hó miatt ezek lakatlanok. A sziget igen gazdag vízben, és bővelkedik különböző fajtájú fákban. Lucfenyő, pálma, vad olajfa, babérfa, nyárfa, bodzafa, sárkányfa, aloecserje, indiai füge nő itt magától és gondozás nélkül. A fán termő gyümölcsök közül terem itt: mandula, mogyoró és dió, alma, körte, őszi- és sárgabarack,

354. l.

meggy, szilva, eper, füge, banán, datolya, narancs, limon, citrom és gránátalma. Gabonafélék közül búzát, árpát, tengerit termesztenek. Különböző fajtájú dinnyék, batata, tök, hagymafélék és sok más zöldségfajta terem bőséggel, és mind kitűnő a maga nemében. A sziget északi része ellenben száraz és kopár, sem füvet, sem cserjét nem terem. A canariai bor különösen híres. Ez a sziget bővelkedik mézben. Itt élő állatok a teve, ló, szamár, néhány öszvér, szarvasmarha, juh, kecske, sertés, tengeri nyúl, tyúk, liba, kacsa, fogoly, varjú és különösen a *kanárimadár*, amelyet innen hoztak először Európába. Canariát olykor száskák látogatják, amelyek minden zöldet felemésztenek ott, ahol letelepszenek. A gyíkok ezen és az összes többi Kanári-szigeten igen gyakoriak. Kígyó és skorpió nincs.

Lakosok: Sötétbarna színűek. A parasztházak többnyire tiszták, kényelmesek és tágasak; mivel sár vagy por, ami bepiszkíthatná őket, igazán kevés van ezeken a szigeteken, mert a talaj többnyire sziklás, és a szinte állandóan szép idő miatt ritkán nedves. Reggeli és esti látogatáskor a vendégeket csokoládéval és süteménnyel kínálják; a forró nyári estéken azonban hólével. A köznép szórakozása dalolás, tánc, birkózás, kártyázás, kockadobálás és egy ügyességi játék, amely abból áll, hogy egy nagyon távoli gyűrűt kell golyóval eltalálni.

Teneriffa szigetének kevesebb a gabonaföldje, és több a szőlőhegye, mint Canariának. Ennek a szigetnek a bora erősebb, mint a canariai. Majdnem a sziget közepén fekszik a Pico de Teyde hegy, a világ egyik legmagasabb hegye, egykori vulkán, amely azonban csaknem 90 éve nem okádott tüzet. A tengerparton sok a hal.

E sziget lakói között spanyolok is vannak.

Uo. IV. kötet. 930. l.

A Kanári-szigetek, melyeket egykor *Szerencsés szigeteknek* neveztek, a Bajador- és Kantin-hegyfoktól nyugatra fekszenek.

Kiváltképp a jó bor és a kanárimadarak miatt nevezetesek. Festőmohát is gyűjtenek itt. A spanyol királyhoz tartoznak. A legjelesebbek: Canaria, Ferro (Hiero), Fuerteventura, Gomera, Graciosa, Lancellota, Palma, Rocca, Teneriffa.

Canaria szigetének fővárosa *Ciudad de las Palmas*, helytartói és püspöki székhely. 6000 lakosa van.

Teneriffa szigetén különösen a Pic érdemel említést. Egykor 2070 toise magasságúnak mérték, egy toise 6 párizsi láb hosszúságú. Újabb mérések szerint magassága csak 1742 toise. Csúcsáról állandóan füst száll fel; de 1704 óta nem következett be vulkáni kitörés. A bor e sziget fő terméke, ezen kívül bővelkedik élelmiszerekben, sokféle fafajtában és jó, fán termő gyümölcsökben is.

931. l.

Lakosainak száma 96000. Ez az Európával és Amerikával folytatott kereskedelem központja.

Itt van Santa Cruce, egy jól kiépitett város, a Kanári-szigetek fő gubernátorának székhelye, jó révvel és erőddel. 6–7000 lakosa van. A templomok a leggazdagabban és legpompásabban vannak díszítve. A Pic lábánál fekszik Laguna vagy St. Cristobal de la Laguna városa.

Nagyon gyakran Ferro szigetétől húzzák meg az első meridiánt.

E szigetek közül néhányon selyemárukat, tafotát és gyapjúárukat is készítenek."

[XV.]

M. Johann Ernst Fabri Handbuch der neuesten Geographie für Akademien und Gymnasien. – Nebst einer Einleitung in die mathemathische und physikalische Erdbeschreibung. VI^te^ Auflage. Halle. 1797. gr. 8. ('M. Johann Ernst Fabri: A legújabb földrajz kézikönyve akadémiák és gimnáziumok számára. – A matematikai és természettani földleírásba való bevezetéssel. VI. kiadás. Hallen. 1797. nagyalakú 8.')

Johann Ernst Fabri (1755–1825) kézikönyve öt nagy fejezetben az öt földrészt tárgyalja. Az 1797-es kiadás helyett csupán egy 1801-es, javított és bővített kiadást sikerült megtalálni, amelyben az 578–579., 654., 5., valamint a 12. lapon olvashatóak a kijegyzett szövegrészek.

Fordítása:

„467. l. – 3. rész 7. §. B. betű VI. sz.

VI. A *Kanári szigetek*, melyeket egykor *Szerencsés-szigeteknek* neveztek (1787-ben 169285 lakos). A spanyol királyhoz tartoznak; egészséges a levegőjük, és kitűnő bort, gránátalmát, narancsot, cukrot, mézet, viaszt, búzát, festőmohát, sárkányvért, bőröket, sok öszvért, kicsi lovakat, szűrő- vagy cseppkövet termelnek. A kanárimadarakat innen hozták először Európába.

A következők tartoznak hozzá: *Canaria, Ferro* (Hiero), amelynek délkörétől leggyakrabban szokták a hosszúsági fokokat számolni. *Fuerteventura, Gomera, Graciosa, Lancellota, Palma, Rocca, Teneriffa*, amelynek délköre szerint a hollandok szokták általában a hosszúsági fokokat számolni; *Lobos.*

Canaria nagyon termékeny. Fővárosa *Palmas*, a spanyol gubernátor és egy érsek székhelye (6000 lakos).

Teneriffa szigetének egyik fő terméke a bor. Lakosainak száma kb. 96000. Itt van a magas Pico de Teyde, hajdani vulkán, 12420 láb magas, amelynek csúcsából ugyan füst száll föl, de 1704 óta nem következett be vulkáni kitörés. *Santa Cruce* városa, ahol egy jó rév van néhány erőddel. *Lagunának* (város) 2 plébániatemploma, 2 apácazárdája, 3–4 szerzetesháza van.

Palmának van egy tűzhányó hegye. Leggyakrabban *Ferro* szigetén keresztül húzzák meg az első meridiánt.

Uo. 529. l. – 5. rész. 15. §.

Mauna Koh (vagy *Mauna Koah, Owaihi* szigetén) hegyének magasságát 18400 lábnak számítják; tehát 5060 lábbal magassabbnak, mint a *Pic de Teydét Teneriffán*. Egy másik magas hegyet, a *Mauna Roát*, szintén hó fedi, és 16020 láb magas.

Uo. 5. l. – Bevezetés. 3. §.

Az 1. meridiánt leggyakrabban *Ferro* szigetétől húzzák meg (Párizstól 20°-ra nyugati irányban), de *Teneriffától* is stb.

Uo. 11. l. – Uo. 13. §.

Cunningham megfigyelései szerint 1701-ben (Megjegyzés: [...]) a *mágneses*

12. l.

meridián (Megjegyzés: [...]) nem volt messze a közönséges *első meridiántól, mely Ferrón át* húzódik. Jelenleg valamivel keletebbre, Afrikán belül vagy legalábbis annak közelében kell feltételezni."

[XVI.]

Följegyzések Tomka-Szászky János: *Introductio in orbis hodierni geographiam* ('Bevezetés a jelenlegi világ földrajzába') és Johann Hübner: *Vollständige Geographie* ('Teljes földrajz') című műve alapján

Tomka-Szászky János (1700–1762) evangélikus lelkész, történész, geográfus, a pozsonyi gimnázium tanára volt, ahol Bél Mátyás (ld. még a 3523–3541. sorok jegyzetét, 425. l.) mellett működött. Műve (az általam használt kiadás: Kassa 1777) az ő előszavával jelent meg. E népszerű tankönyvet a kollégiumban is használták (ld. Gondáné Salánki Márta: *A földrajz oktatása a debreceni Református Kollégiumban 1777–1806 között*, Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1987/4., 26. l.), s ez a magyar nyelvű lexikon egyik fő forrása.

Nem jelöli ugyan Csokonai, de a *De insulis Africae* ('Afrika szigeteiről') című fejezet (Cap. II. Sectio XIII.) Kanári-szigetekről szóló részét jegyezte le magyarul, áttekinthetően kiemelve, amit fontosnak tartott, illetve néhol maga is kiegészítette azt.

A kijegyzés előtt néhány címszót találunk (2227–2233. sor) – egy részét betűrendbe állítva –, ezek közül sok szerepel a magyar nyelvű lexikonban, utána (2234–2287. sor) rövid összefoglalást a szigetek földjéről, hozományairól, lakosairól, vallásáról, igazgatásáról. Mindkét följegyzés valószínűleg Tomka-Szászky, valamint Hübner műve alapján készült, és minden bizonnyal kapcsolatban áll a magyar nyelvű lexikonnal.

Tomka-Szászky művének kijegyzetelt fejezete latinul és magyarul így hangzik:

„I. Canariae, olim, Fortunatae Insulae, Afris *Elbard* dictae, e regione Atlantis montis, in Oceano Atlantico, iuris Hispanici et Portugallici, XII. numerantur.

Porto Santo, *Portus Sanctus*, insula maxime septentrionalis, in potestate Portugallorum.

Madera, *Materia*, a ligni caedui copia denominata, et, propter agrum fertilem, regina insularum dicta, *Fuenchal*, seu *Funchal*, urbem episcopalem, cum *Monchriko* portu munito, habet, et ad ditionem Portugallorum, inde ab anno 1420. pertinet.

Les Suavages, *Salvajes*, Insulae duae, iuris Portugallici, non tam hominibus, quam auibus Canariis praebent hospitium.

Palma, *Insula*, a palma cognominata, cum *Sancta Cruce de la Palma*, et monte igniuomo, ad Hispanos pertinet.

Teneriffa, *Insula*, episcopalis, *Oratauiam* portum, *Lagunam* urbem et Pico *Teneriffae, Pico de Teyde* seu *Terreira*, vel *Elbard* altum continens, Regi Hispanorum subest, cum subsequentibus:

Gomere, *Gomera*, insula, feris animantibus abundat.

Ferro, *Ferri*, insula, *arbore*, seu ligno Sancto, quod toti insulae, aqua utpote carenti, naturae miraculo, aquam dulcem subministrat, nota, per quam, *Primus Meridianus*, cum inito longitudinis, iuxta Ludouici XIII. edictum, ducitur. Inter quam, et Parisios, differentia 20. graduum, quam proxime observatur.

Canaria, *Canaria Magna*, accepto a canna, vel canibus cognomine, cum urbe *Canaria*, seu *Cita de Palmes*, *Civitas Palmarum*, quae hospi-

tium Episcopo, Gubernatori et conuentui iuridico praebet, portu munita. Bis in ea quotannis seminatur metiturque.

Forte Ventura, *Munitio Ventura,* dextram versus, ad litera Africae conuertitur.

Lancellota, *Lanzerota*, insula equis excellens, inde adsurgit.

Alegranza, *Alegrantza*, insula parua, cum portu castello munito, situs superioris.

Gratiosa, et *Rocca*, insulae duae; quarum illa, amoenitate loci; ista, vino generoso commendatur."

('I. Kanári vagy korábban Boldog-szigetek, az afrikaiak *Elbard*nak mondják, az Atlasz-hegység vidékén vannak, az Atlanti-óceánban, a spanyol és portugál jogrend van érvényben rajtuk. A számuk 12.

Porto Santo, *Portus Sanctus*, a legnagyobb északi sziget, portugál fennhatóság alatt.

Madéra, *Materia*, a vágni való fa bőségéről, és a föld gazdagságáról kapta nevét, a szigetek királynőjének is tartják, városai *Fuenchal* vagy *Funchal,* amely püspöki székhely, és az erődített kikötővel rendelkező *Monchriko.* 1420 óta portugál fennhatóság alatt van.

Les Suavages, *Salvajes*, két sziget portugál jogrend alatt, inkább madarak tanyái ezek, mint emberi lakhelyek.

Palma *szigete*, a pálmáról nevezetes, ahogyan *Sancta Cruce de la Palma* is, illetve tűzhányójáról. Spanyolországhoz tartozik.

Teneriffa *szigete*, püspöki székhely. A kikötője *Oratavia*, városa Laguna, hegye a Pico *Teneriffae, Pico de Teyde* vagy *Terreira* vagy *Elbard*, egyébként egy mérföldnyi magas, a spanyol király uralma alatt áll, mint a többi.

Gomere, *Gomera* szigetének igen gazdag az állatvilága.

Ferro, *Ferri,* a sziget a *fájáról*, a szent fáról nevezetes, amely az egész szigetnek, amely csaknem teljesen szűkölködik a vízben, természeti csodaként édesvizet ad. Arról is híres, hogy *az első meridián*, a földrajzi hosszúság kezdetével együtt XIII. Lajos rendelete szerint e szigeten keresztül halad. Ez és a nem régen mért párizsi adatoknak a különbsége 20 fok.

Canaria, *Nagy Canaria*, nevét a nádról vagy a kutyákról kapta, városa *Canaria* vagy *Cita de Palmes*, azaz a *pálmák* városa, a helyieknek itt van a püspökségük, kormányzóságuk és tartományuk törvényhozó testülete. A városnak erődített kikötője van. A szigeten egy évben kétszer vetnek és aratnak.

Forte Ventura, *Munitio Ventura*, a sziget jobb oldalán az afrikai part van.

Lanzellota, *Lanzerota* szigete a tengerből emelkedett ki, és azóta is növekszik.

Alegranza, *Alegrantza,* kis sziget, melyen kikötő és egy magasan fekvő erődítmény van.

Gratiosa és *Rocca*, két sziget; az egyiket szép fekvése, a másikat nemes bora miatt dicsérik.')

„Johann Hübners Vollständige Geographie. III Theile. Hamburg, Frankfurt und Leipzig. 1735. 8." ('Johann Hübner Teljes földrajza. III rész. Hamburg, Frankfurt és Lipcse. 1735., az általam használt kiadás: Hamburg 1745)

Johann Hübner (1668–1731) protestáns pedagógus, történész-teológus teológiai és geográfiai munkái egész Európában, így Magyarországon is népszerűek voltak, a kollégiumban tankönyvként szolgáltak (ld. Gondáné S. M., i. m. 26. l.). Munkái leíró jellegű földrajzi művek, az államismeret tanát követik, amely a felvilágosodás korának elterjedt irányzata volt. A kor igényeit már nem elégítették ki a kozmográfiák, amelyek a Föld leírását egymással lazán összefüggő ismeretek halmazaként tartalmazták, hanem szükség volt az egyes országok rendszerbe foglalt tárgyalására. Az államismeret hasonló jellegű műveket eredményezett: a szerzők ismertetik a legfontosabb tengereket, folyóvizeket, a legfőbb kereskedelmi útvonalakat, a főbb városokat, felsorolva bennük a leghíresebb épületeket, akadémiákat, foglalkoznak az államformával, kialakulásával, a nép nyelvével, főbb termékeivel. Az irányzat korabeli népszerűségét mutatja, hogy több kijegyzés származik ilyen jellegű munkákból.

A Kanári-szigetekről szóló fejezetet (az 1745-ös kiadásban X. könyv, V. rész, XIV. fejezet) másolta ki Csokonai lényegi eltérés nélkül. A magyar nyelvű lexikonban, melynek ez a munka fontos forrása, más fejezetekre is utal Csokonai, ezeket az összefoglaló betűrendes magyarázat megfelelő helyén közöljük (ld. erről még a keletkezéstörténetben).

A kijegyzett fejezet fordítása így hangzik:

„II. rész 657. l.

A Kanári-szigetek az Atlanti-tengeren, a Marokkói Császársággal szemközt feküsznek. Sok cukornád terem ezeken a szigeteken, és a nád neve canna; de nagy kutyák is vannak a szigeten, és a kutya neve latinul canis; Nos, a kritikus urak szíveskedjenek kitalálni, melyik szóról kapták a szigetek a nevüket. Régen Fortunátáknak nevezték őket, a rajtuk termő szép gyümölcsök miatt.

E szigetek levegője nagyon fülledt. A talaj ellenben nagyon termékeny. 180 kalász is látható egy gabonaszáron; és egy véka

658. l.

gyakran 130 vékát terem, ami mind gabonára, mind árpára értendő. A szarvasmarha jól tenyészik, az erdők tele vannak vadakkal és szárnyasokkal, közéjük tartoznak a kanárimadarak is. Sűrűn nő a cukornád, és ebből készítik a szép kanáriai cukrot. A spanyolok ültették el itt az első szőlőtőkéket, ezeken terem immár az ízletes kanáriai bor.

Ezek a szigetek a régiek előtt nem voltak ismeretlenek; ezután azonban senki sem törődött velük eléggé; végül egy francia, név szerint Jean de Béthencourt, 1402-ben mintegy újra felfedezte őket. Királya, III. Henrik, e szigetek uralkodójává nevezte ki, azzal a feltétellel, hogy Franciaország koronájának hűbéreseivé teszi őket: De mikor a spanyo-

lok nagy összeget kínáltak értük az örököseinek, hagyták magukat lekenyerezni, és eladtak a spanyoloknak annyit, amennyit tudniillik birtokoltak belőlük.

Tizenkettő van belőlük, nevük: 1. Alegranza. 2. Canaria. 3. Ferro. 4. Forteventura. 5. Gomere. 6. Gratiosa. 7. Lancelotte. 8. Madera. 9. Palma. 10. Rocca. 11. Sauvages. 12. Teneriffa. Ebből 11 ma a spanyoloké; a tizenkettedik azonban, név szerint Madera, a portugálokhoz tartozik.

A régi lakosok barnásak és lapos orrúak, de derék emberek, akik utálatosan tudnak zabálni: mert egy ember egy étkezésre egész kecskebakot és még húsz tengeri nyulat tud megenni; azt gyanítom, egész háza népével. Manapság azonban sok született spanyol telepedett le ezeken a szigeteken, és a spanyolok, akik Nyugat-Indiával kereskednek, e szigeteken találkoznak akkor is, ha a hajók elmennek, akkor is, mikor visszajönnek. Nos, lépjünk tovább a XII. cikkelyre.

659. l.

1. Alegranza.

Jó kikötője és egy erős vára van, amelyben a spanyol helyőrség állomásozik.

2. Canaria.

Már 1442-ben felfedezték, és kb. 50 német mérföld a kerülete. Itt van a spanyol gubernátor székhelye. A lakosok, akiknek számát kb. 9000-re becsülik, évenként kétszer arathatnak. Az állatok közül legjobban a kecske tenyészik: a gyümölcsök közül pedig a szőlő: mérések igazolják, hogy évente csupán Angliába 16000 tele hordó kanáriai bort szállítanak.

Ciujdad de las Palmas, a főváros, nagy, szép és népes, egy püspöke és egy jó kikötője van, melyben mindig idegenek tartózkodnak.

3. Ferro

Ez a sziget nem nagy. Nevét a vasról kapta, mert talaja a nedvesség hiánya miatt vaskemény.

Hiero, a főváros, de nem igazán fontos.

Santo, egy csodafa, 40 láb magas, 12 láb vastag és 120 széles. Évről évre kizöldell, és édes gyümölcsöt terem, olyat, mint a makk. Ezen a fán egy felhő nyugszik, amely naponta két órán át a legjobb édes vizet bocsátja ki magából, ebből 30 hordót lehet megtölteni. A lakosok ezt a fát elrejtették, és a spanyolok, akik a szigetet megszállták, már megint csomagolni akartak, mivel sem folyóról, sem kútról nem hallottak, és nem is láttak. De egy nőszemély,

660. l.

aki a spanyolokhoz közel került, elárulta a titkot.

4. Forte ventura.

A fent említett francia, Béthencourt fedezte fel 1405-ben. Ez fekszik legközelebb az afrikai partokhoz.

5. Gomera.

Sok vörös vad van rajta.

6. Gratiosa

Kicsiny, kellemes sziget, amely joggal viseli a nevét.

7. Lancelotte.

Jó ménesek vannak e szigeten.

8. Palma.

A spanyolok 1493-ban foglalták el ezt a szigetet, és körülötte egy erődítményt emeltek. Pompás Palma-boráról ismert.

Santa Cruz, vagy *Crux de Palma*, a főváros, és nem messze tőle van egy tűzokádó hegy.

9. Rocca.

Jó boráról is híres.

10. Sauvages.

Vagy *Isles de Sauvages*, ezek a Vad-szigetek: ketten vannak, de együtt tartják számon őket. Itt olyan sok a kanárimadár, hogy a talajra épített fészkeiktől alig lehet járni.

661. l.

11. Teneriffa.

Már 1442-ben felfedezték. Kitűnő bor terem itt, és évente legalább 18000 hordóval szállítanak belőle külföldre. Többi terménye a búza, árpa, alma, körte, sárga-, őszibarack, gránátalma, citrom, cukor és egész babérerdők, bennük sok 1000 kanárimadár fészkel. Az itteni püspök évi jövedelme 12000 dukát.

Laguna, város két templommal és négy kolostorral.

Oratavia, kikötő, itt sok áru megy ki és be.

Pico, az egész világ legmagasabb hegye, és ezen a szigeten emelkedik. Magassága 20274 láb, azaz három és fél német mérföld. A sok kerülőút miatt alig lehet 3 nap alatt feljutni rá, és így a megtett út 9 német mérföld. A csúcsról a Kanári-szigetek mindegyike látható, és a hegy a tengerben látszik, még ha 60 mérföldre vagyunk is a szigettől. A hegy közepét mindig felhő és tetejét hó borítja. Fenn a csúcsa lapos, egy puskalövésnyi szélességű gödör van itt, ami tele van kénnel, és szünet nélkül gőzölög. Úgy vélik, hogy ez a sziget egykor egészen lángokban állt, és hogy ez a hegy a kidobott kénből és kövekből keletkezett. Először lehet lovagolni, végül viszont mászni és kúszni kell, és ennek júniusban kell történnie, különben a hideg miatt nem lehet feljutni. A hegy körüli szirtek részint olyannak látszanak, mint a réz, részint pedig olyannak, mint az ezüstérc. 1704-ben ezen a szigeten 300 rázkódásból álló földrengést éreztek, és ezután a hegy ismételten sok tüzet okádott ki magából.

662. l.

12. Madera.

Valamivel északabbra fekszik, és 1420 óta a portugáloké, mivel I. János király meghódította. Kerülete 18 mérföld, és többnyire köd borítja, emiatt a hajósok gyakran nem tudják megtalálni, még akkor sem, ha közvetlenül mellette vannak. A portugálok kezdetben semmi mást nem találtak ezen a szigeten, csak fát, ezért kapta a Madera nevet, amely erdőt jelent. A fákat azonban felgyújtották, és hét évig folyamatosan hagyták égni: ezután a földet olyan egyedülállóan megművelték, hogy termékenysége miatt a szigetek királynőjének nevezik. Cukor és bor

nagy mennyiségben terem, és a fürtök gyakran két láb hosszúak. Sok fa terem rajta, melyekből másztixot, sárkányvért és gumit vonnak ki. Lakói csaknem mind született portugálok, és mivel mindnyájan római katolikusok, ezért püspökük nagy prelátus.

Funchal, így hívják a fővárost, egy igen népes magaslaton fekszik, mivel a kormányzó és a püpök székhelye itt van.

Monchriko, jó, félhold alakú kikötője van három erős várkastéllyal. Megközelítése azonban a szirtek miatt veszélyes.

Porto Santo, egy kicsi, különálló sziget, amely azonban Maderához tartozik. Úgy vélik, hogy ezen a szigeten van a világ legjobb méze és legszebb viasza."

[XVII.]

A szavak nagy része megtalálható a magyar nyelvű lexikonban, feltehetően ehhez készült a jegyzet, ezért itt nem magyarázzuk őket külön.

[XVIII.]

Töredékes kijegyzés Johann Ernst Fabri: *Handbuch der neuesten Geographie...* című művéből (Halle 1797).

Fabriról és műveiről ld. a 2086–2179., 2180–2226. sorok jegyzeteit, 397–398., 399. l. A kijegyzés nem a Kanári-szigetekről, hanem az Indonéziai-szigetvilághoz tartozó Maluka- vagy Fűszer-szigetekről (*Die Molukkischen Inseln oder Gewürzinseln*, az 1801-es kiadásban 524–526. l.), valamint a Fülöp-szigetekhez tartozó Magindanaóról (*Die Insel Magindanao*, 527. l.) szóló fejezetből való, de nem tudjuk, hogy eredetileg mennyit másolt belőle Csokonai. Azt sem, milyen kapcsolatban van a kijegyzés a *Fűvország* című fogalmazvánnyal (1941–1980. sor), mely szintén a Molukki-szigetek termékeit, növényeit tárgyalja, valamint a többi, nem a Kanári-szigetekre vonatkozó kijegyzéssel (2633–2667., 4414–4433., 4434–4437., 4443–4482., 4972–4982. sorok).

A töredékes szöveg fordítása így hangzik:

„[*Belo* vidéke] több kisebb fejedelem uralma alatt áll, akik hol a hollandokat, hol a spanyolokat részesítik előnyben.

A Maluka-szigetek némelyikének lakói részben hosszú hajú, rézbőrű mórok, valamint bolyhos fejű pápuák. Az őslakosok haraforák vagy alfuruk. Fekete és európai portugálok is vannak itt.

Külföldre szállítanak: szerecsendiót, szegfűszeget, rizst, szantálfát, indiai madárfészket, cápauszonyt, teknőcpáncélt, viaszt.

A Tatte- és Freville-szigetek.

527. l.

A Suluh- vagy Jolo (Dscholo)-szigetcsoportnak [alig több mint 60000 lakosa van, és saját szultánja, akinek tekintélyes birtokai vannak Borneo keleti partjától Magindanao déli partjáig, egy területtel együtt Borneo belsejében.

Fővárosa *Bavan*, Szulu-szigetén. 6000 lakosa van. Tappul, Siaffi és Pangatarran szigetein, a szuluiak engedélyével a spanyolok magukévá tettek egy területet.

Fő termékek: spanyolnád, szágó, bors, kámfor, madárfészek, narancs, mangó, viasz, be]zoár, ámbra, elefánt, tengeri csiga, vaddisznó, gyöngy stb. A lakosok kalózkodnak, és a kínaiakkal, valamint a szomszédos szigetekkel folytatnak kereskedelmet.

Magindanao szigete, olykor Mindanaónak is nevezik, egyébként a Fülöp-szigetekhez sorolják. Területe 2400 m^2, és 5^0, 40′-től 9^0, 55′-ig terjed. Különböző tűzhányó hegyei vannak. Fő termékek: fahéj (amelyet viszont nem használnak), rizs, viasz, kassziafa, építőfa, aranyföveny, vaddisznó, szarvas, [vadló és ökör], kígyó és krokodil [sem hiányzik]."

[XIX.]

M. Georg Christian Raff's Geographie für Kinder. Nach des Verfassers Tode fortgesetzt von Christian Carl André. III Theile, Thübingen. 1791. ('M. Georg Christian Raff Gyermekeknek szóló földrajza. A szerző halála után folytatta Christian Carl André. III rész, Tübingen 1791')

Georg Christian Raff (1748–1788) népszerű német pedagógus, a reáltárgyak és természettudományok elsajátításának megkönnyítésére párbeszédes jellegű tankönyveket készített, eredetileg ez a munka is úgy jelent meg. Magyar fordítását 1791-ben adták ki (*Raff György geográfiája. A' gyengébbek elméjekhez alkalmaztatott és magyarul ki-adatott. Vátzon. 1791*), de nem tudjuk, ismerte-e Csokonai a fordítást. Raff másik híres művét viszont, amelyet szintén lefordítottak magyarra (*Naturgeschichte für Kinder*) egész biztosan ismerte, hiszen mind az eredeti munkára, mind a fordításra találunk utalást írásai között (vö. Cs/Széppr. 131., 135. l., valamint Cs/Lev. 88. l. és AD/j., Cs/Tan. 101. l., 610–612. sor).

A műnek ezt a kiadását nem sikerült megtalálni, a Kanári-szigeteket tárgyaló fejezeten kívül más helyről is másolt Csokonai – az utóbbi két kijegyzés nem kapcsolódik közvetlenül a Kanári-szigetekhez.

Fordítása:

„II. rész. 442. l.

Az Atlanti-óceánban fekszenek *Fes* és *Marokkó* birodalmaktól nyugatra, északi irányban, úgy hogy a legdélibbek közelebb vannak ennek a birodalomnak a *Szaharával* határos részeihez; a legészakibbak azonban ettől távolabb, *Marokkó* vidékével szemközt fekszenek.

443. l.

Derűs, enyhe levegőjük és pompás termékeik miatt kezdetben, tizennegyedik századi felfedezésük után, *boldog szigetek*nek nevezték őket. Az állandó tavasz miatt egész évben virágok és gyümölcsök teremnek. A fű télen a legszebb.

A következőképpen osztják fel őket:

1. Portugálokra. A két legészakibb

a. *Madeira* és

b. *Porto Santo.*

Igen mérsékelt, tiszta és egészséges levegőjük van. Soha sincs túl nagy hideg.

2. Spanyolokra. Ezek a déliek, köztük a négy legnevezetesebb:

a. *Ferro*, a franciák *Isle de Fer*-nek nevezik.

b. *Palma.*

c. *Teneriffa.*

d. *Canaria.*

Vízhiányban *Ferro* szigetén szenvednek, ahol csak három forrás van; *Pálmán* is, ahol csak a *Caldera-hegy*ből folyik néhány nagyobb forrás, ezért a lakosok szurkos fenyődeszkákból víztartályokat készítenek, amelyekben a téli, esős időszakban a hegyekről leáramló vizet összegyűjtik.

444. l.

Madeira egyetlen nagy hegyből áll, ahogyan *Palma* és *Teneriffa* is. A tengertől ugyanis a lapos part mindinkább emelkedik egy bizonyos középpontig, ahonnan a tulajdonképpeni hegy észrevehetően a magasba nyúlik. Egy ilyen igen magas és minden oldalán meredek hegy emelkedik *Pálmán*, és *Calderá*nak vagy katlannak nevezik. Csúcsa azonban nem hegyesen végződik; hanem fenn egy nagy kehely alakú üreget alkot, ami a *kráter* nevet viseli. El lehet képzelni, milyen nagy, hiszen e kehely szélessége egyik szélétől a közepén át a másikig két mérföldet tesz. E kehely belső lejtőjén különböző források fakadnak, amelyek mind egyetlen folyammá egyesülnek a kehely fenekén, bemennek a hegybe, majd a külső oldalán bővízű hegyipatakként bukkannak a felszínre. A hegy vagy a katlan egész belsejét babérfa, *lucfenyő*, *pálma*, *rózsafa* és *retamafa* borítja.

Teneriffán van a híres *Pico* hegy, ami a tengeren már 6 mérföld távolságból látszik. A lakóhelyek mintegy másfél óra járásnyi távolságban nyúlnak végig rajta, itt találhatók az utolsók. Mögöttük az út meredeken vezet a magasba, az erdők és felhők közé. Mert a felhők (képzeljétek csak el, milyen

445. l.

magas lehet!) a *babér- rőzse-* és másfajta erdőkön nyugszanak. Ha átjutunk az erdőkön; akkor már a felhők is a lábunknál hevernek. Az út most két órán keresztül csupa töredezett köveken át vezet. Ezután egy órányi könnyű, kicsiny, fehér *habkő*vel borított szakasz következik; ezek nem nagyobbak a borsónál. Itt már rendkívül csípős és hideg szél fúj.

Csupán a száraz *retama-cserje* az egyetlen növény, ami még itt terem. Az út egyre meredekebbé válik, néhány nagy, laza szerkezetű szikláig; ahonnan az ugyanakkor porhanyós és homokos út a legmeredekebbé válik. Ha ezt is magunk mögött hagytuk, elképesztő mennyiségű nagy, laza szerkezetű követ látunk magunk előtt, melyek kb. tíz láb szélesek, és a felületük lapos. Habár e köveken át az út nem olyan meredek, de gyakran kell egyikről a másikra ugrálni, mert nem mind fekszik egymás mellett. E szikladarabok között van egy természetes, kb. tíz öl széles és mély víztartály, melyben jéghideg a víz, és szeptemberben már a széle megfagy. Ha megmásztuk ezeket a sziklákat, akkor érkezünk el a tényleges, gyűszű alakú *Pico* hegy lábához, amelynek a csúcsához vezető út ismét igen meredek, és talaja annyira porhanyós, hogy az ember minden lépésnél visszacsúszik. Ez a csúcs is üreges, és

446. l.

a belseje fordított harang formájú. Föntről, a belső peremétől a fenekéig negyven öl a mélysége. Ennek az üregnek több pontján láthatunk füstöt és kéngőzt lökésszerűen kiáramlani. A talaj forrósága némely helyen annyira nagy, hogy a cipőtalpon keresztül egészen a lábig hatol. Az ujjunkat nem tudjuk egy hüvelyknél mélyebbre a földbe dugni anélkül, hogy megégetnénk. Ha egy botot három hüvelyk mélyen egy percig tartunk valamelyik füstölgő lyukban, az alját szénné égve húzzuk ki újra. A cukorsüveg nem más, mint föld, hamu és elmeszesedett kövek keveréke, melyek a Föld belsejéből dobattak ki.

Canaria úgyszintén tele van magas hegyekkel, melyek között sok síkság és messze több lapályos földszakasz van, mint bármelyik előbbi szigeten. Csúcsaik a télen hulló sok hó miatt lakatlanok.

Habár e szigetek talaja hegyes, mégis fölöttébb termékeny. A *madeirait* patakok öntözik. *Canarián,* bár a többihez képest még rajta van a legtöbb sík terület, mégis hétszer annyi a sziklás és terméketlen talaj, mint a szántóföldnek alkalmas. Az egész sziget legnagyobb részét roppant mennyiségű, elmeszesedett

447. l.

kő, hamu és láva borítja, ezáltal a talaj göröngyössé és egyenetlenné válik. A sziklás talaj és szinte folytonosan szép idő miatt kevés a piszok és sár.

A lakosság részint az őslakosoktól és *móroktól,* részint az *európaiaktól* származik. Csaknem mindnyájan kitűnnek esetlen, nehézkes járásukkal. A köznép között a legnagyobb tisztátalanság uralkodik. Gyakran látunk asszonyokat az ajtó előtt ülve, amint egymás fejéből tetveket szedegetnek. A falusi nép tápláléka nagyrészt *goffió*ból áll. Ez egy búza- vagy árpalisztből készült tésztaféle; amit kés, villa és kanál nélkül ehetnek. A *goffiót* mézbe vagy zsíros tejükbe mártogatják. Ha egyfajta hideg levesként mindkettőt akarják fogyasztani, akkor kanál helyett tengeri kagylót használnak. Kenyeret csak az előkelőek esznek. A mészárost, a szabót és a molnárt, ezeket a hasznos mesterembereket ezen a szigeten rendkívül megvetik. Ugyanakkor az udvariasság nagyon általános

erény; éppúgy, mint a mértékletesség evésben és ivásban. Rögtön étkezés után az előkelők asztalára egy nagy ezüst, vízzel tele tálat tesznek, amelyben az egész társaság egyszerre megmossa a kezét. Majd az asztal alsó végén álló szolga hangos hálaimát mond, mélyen meghajlik

448. l.

a társaság felé, és távozik. Ezután a társaság minden tagja a szobájába megy, és sziesztázik, vagyis déli pihenőt tart, ahogyan *Spanyolország*ban és *Portugália*ban szokás. Nyári estéken *hólevet* szolgálnak föl a vendégeknek frissítőként. Szinte mindenki tud citerázni, jól énekelnek, és szeretnek táncolni. A hölgyek *szamáron* közlekednek; a kocsikat *ösvérek* húzzák.

Az írásnál használatos fekete, fénylő *hintőhomok*ot sűrűn lehet látni e szigetek partjain. Pusztán tiszta vasrészecskékből áll, melyeknek minden egyes szemcséjét magához vonzza a mágnes.

A *habkövet* a szegény lakosok *Teneriffa* szigetén a *Pikó*ról gyűjtik, és ezzel keresik kenyerüket. Mindenféle színű van; égszínkék, viola, zöld, sárga és skárlátvörös.

Spanyolország és *Itália* déligyümölcsei itt is megteremnek. Az itt termesztett *cukor*nak olyan illata van, mint az ibolyának. *Pálmán* különösen sok terem. Kitűnő *bor*okat termelnek, különösen a híres *madeira*i *madera-bor*. Éppen ugyanitt és *Porto Santón masztix*ot és *sárkányvért* gyűjtenek. Az utóbbi, amely *Palmán* is megtalálható, sötétvörös, (innen a neve) gyantás, keményre szárított nedv, mely a tűzön megolvad

449. l.

és meggyullad, elégve azonban kellemes illatot áraszt. Egy pálmafajtából gyűjtik, mely ezt a nedvet kérge hasadékain át izzadja ki. A gyógyászatban, festészetben és lakkozásra használják. A *páfrányok* gyökereiből, ha a búzatermés nem sikerült, a lakosok kenyeret készítenek. *Maderá*ról származik a hamis *mahagónifa*, mely nagyon hasonlít az amerikai valódihoz, és Angliában nagy tömegben dolgozzák föl.

A legkitűnőbb, ugyanakkor legjellegzetesebb növény az *ortsilla*. Ez egy moha, mely sűrűn terem e szigetek szikláin, egyenesen, kicsiny, részint egyszerű, részint elágazó, kb. néhány hüvelyk magasra növő szárakon, és ebből készítik a *lakmuszt*. A *lakmusz* vöröses kék színű. A Kanári-szigeteken termő *ortsilla sűrűbb és szebb, mint bárhol másutt. Ezért a kanári ortsilla* a legjobb és legdrágább a kereskedelemben. A Kanári-szigetek együttvéve évente mintegy kétezer hatszáz mázsányit szállítanak. *Londonban*, ahol *Hollandia* után a legtöbbet adnak el, egy mázsa hetvenkét tallért ér.

450. l.

Egészen kitűnő *méz*et és *viasz*t gyűjtenek a *méhek* az örökzöld növényekről.

Sok az *ösvér* és a *szamár*. Az ismert *kanárimadarak* innen származnak.

Ezeknek a szigetek *első és legnagyobb nevezetessége* minden bizonnyal a *vulkanitás*, azaz valószínűleg tűz által keletkeztek. Nem csupán a levegő, a különösen erős szelek, nemcsak a víz visz végbe meglepő

változtatásokat és gyakran nagy pusztításokat Földünkön: hanem a Föld belsejében vagy örökösen meglévő, vagy pedig elég gyakran keletkező tűz is. Ez olykor nagy rengéseket idéz elő a Föld belsejében, melyek azután szétterjednek a Föld egy nagy részére. Ennek ilyenfajta hatásait *földrengés*nek nevezzük. A rengések miatt gyakran a Föld egy része erőszakkal a magasba emelkedik; miközben másik része beomlik. Így megtörténhet, hogy hegyek keletkeznek ott, ahol azelőtt nem voltak, ellenben az is, hogy hegyes vidékek újra síkságokká változnak. Feltehetően ily módon emelkedett néhány sziget a tengerből a magasba. Egy ilyen sziget iszonyúan nagy, lángokat, köveket és hamut okádó katlan alakjában szokott kiemelkedni; úgy, hogy ezek az anyagok a katlan minden oldalán lehullanak, és körülötte, illetve fölötte

451. l.

heggyé tornyosulnak, amit aztán *vulkáni hegy*nek *vagy vulkán*nak neveznek. Ilyen *vulkán*ok a *Caldera* és a *Teneriffán* levő *Pico*. A forró vagy megolvadt anyagok lassanként lehűlnek, megszilárdulnak, növényzet lepi el őket, végül pedig lakottá válnak, mint ezek a szigetek.

Egy *másik különleges nevezetesség Madeirán* az *örökké nyíló virág*. Nem hervad el, ha leszakítják. Egy utazó azt állítja, hogy a virág, amit leszakított, egy év után még olyan friss volt, mintha csak egy nappal azelőtt szedte volna.

3. *Ferrón* az *első meridián* vagyis az első *délkör*. – ... Hol kell az *első meridián*nak átszelnie az *Egyenlítőt*? ... A

452. l.

tudósok kezdetben megegyeztek abban, hogy *Ferro* szigetén kell meghúzni. XIII. *Lajos, Franciaország* királya nyomatékosan megparancsolta ezt valamennyi térképkészítőjének: ennek példáját azután más országok térképkészítői is követték. Ezért is láthatjuk... hogy a Ferrón át húzódó *meridián*nál az I. szám áll. A legtöbb térképen ez a beosztás van. Az újabb *angol* és *francia* térképeken azonban az a változás figyelhető meg, hogy az *angolok* az első meridiánt *London*on, a *franciák* viszont *Párizson* át húzták meg a térképeiken. ...

453. l.

...4. Ugyanezen a szigeten áll a *szent fa*, mely a szigeten uralkodó vízhiány miatt az emberi és állati lakosságra rendkívül jótékony hatással van. Teljesen egyedül áll egy magas sziklán. – Leveleiről állandóan annyi víz csöpög le, amennyi *Ferro* minden egyes emberi lényének ellátására elegendő. Levelei szélesebbek, nagyobbak és hajlottabbak, mint a babérlevelek, és sohasem egyszerre fakadnak ki, hanem egymás után, úgyhogy a fa mindig zöldell. Mellette két kőből készült víztartály áll, egyik az emberek, másik az állatok számára. Honnan származik hát ez a bőségesen és szakadatlanul csöpögő víz? Hiszen ha csak tavasszal csöpögne valamelyest, akkor egészen hasonló lenne a mi nyírfáinkhoz. De egész évben? Minden reggel köd száll fel a tengerről, amit a szél afelé a magaslat felé sodor, ahol a fa áll.

454. l.

A nedves ködfelhő lassan a magaslatra emelkedik, míg a nagy fa sűrű, messzire terjedő ágain szinte fogva marad; mindenütt rátelepszik az ágakra és levelekre, majd éppen úgy csöpög le róluk, mint szabad ég alatt a felettünk levő felhőből az eső.

477. l.

Búza. / 478. Cukor. Sárkányvér. Ortsilla. / 479. Narancs. Bor. Méz és viasz. / 480. Száraz bőrök még szőrösen, melyeket azután Európában kicsereznek, emellett bőr, főként zergebőr. / 481. Habkő. Vashomok. / 482. Gabona. / 485. Szamár. / 486. Öszvér. Kanárimadár.

III. rész. Uo. Uo. 1792. 1. l.

...Mennyivel többet is tudunk 300 éve!

Az *Atlanti-világtenger* akkor még mondhatni ismeretlen volt. A *portugálok* éppen csak felfedezték *Porto Santo*, *Madeira* szigeteket, amelyeket Afrikánál ismertünk meg...

2. l.

Ekkor indult el egy gondolkodó, tevékeny ember, név szerint *Columbus*, annak a hajóskapitánynak a veje, aki *Porto Santo* és *Madeira* szigetek első felfedezőinek egyike volt...

3. l.

Ő (*Columbus*) 1492. augusztus 3-án hajózott el Spanyolországból; a *Kanári-szigetek* felé irányította útját, amelyeket már őelőtte fölfedeztek, és itt szeptember 6-án szedte fel induláshoz a horgonyt, és most először jutott el az *Atlanti-óceán* eddig be nem hajózott nyugati részére.

13. l.

A svéd hajóskapitány, *Gustav Ekeberg*, közelről *Teneriffát* egészen fehérnek látta, a megfagyott hóhoz hasonlónak. Rovarok nem voltak.

Az *Észak-Atlanti*-tenger valószínűleg északi irányban tért el a szárazföldtől, és ezáltal új szárazföldet alakított ki; dél felé ellenben sok szilárd földet pusztított el, amelyet a

14. l.

hatalmas *Nyugat-indiai-szigetcsoport* látszik igazolni. Azt mondják, hogy még most is egyre inkább visszahúzódik az amerikai partoktól.

137. l.

A *Bermuda*-szigetek valószínűleg egy nagy szárazföld maradványai. Talán ezek is előbb-utóbb a tenger martalékai lesznek.

205. l.

Yorktown egy *félszigeten* fekszik, a *York* és *James folyók* között. A közelében igen nagy fogakat és csontokat ásnak ki, melyek vagy egy *elefántfajnak*, vagy azoknak a nagy állatoknak a maradványai, amelyeket *Cook* kapitány legénysége utolsó útja során látott e világrész északnyugati vadonjaiban. Az egész város egy kb. 100 láb magasan a *York folyó* partja fölött emelkedő *kagylópadra* épült, melyben az óceán nyugati partjának összes *kagylója* megtalálható. Ugyanez a *kagylópad* a tengertől kb. 80 angol mérföld távolságra, csekély mélységben a *felszín* alatt folytatódik. A legtöbb már elmeszesedett; nagyon sok azonban még most

is annyira friss, hogy természetes zárószalagjai még épen maradtak, annak bizonyságául, hogy a tenger nem olyan régen húzódott vissza e vidék jókora szakaszáról.

864. l.

Új-Hollandia. A *vörös gumifa* tekintélyes nagyságú, és igen magasra nő, mielőtt ágakat hajt. *Új-Dél-Wales* partján igen gyakori. Gumija hatékony gyógyszer a vérhas ellen. Általában a *sárkányvér*hez hasonlítják (ld. a Kanári-szigeteket), de abban különbözik tőle, hogy ez vízben teljesen feloldható, míg az utóbbi, mivel inkább gyantásabb természetű, csak borszeszben oldható. stb."

Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder, von Joachim Heinrich Campe. Wien. 1784. 2 Bände. ('Az ifjabbik Robinson, kellemes és hasznos szórakozás gyermekek számára, J. H. Campe műve. Bécs 1784. 2 kötet')

Joachim Heinrich Campe (1746–1818), nagyhatású német pedagógus nevelési elvei Rousseau elképzelésein alapultak. Defoe Robinsonja 1719-ben jelent meg, ezt sorra követték hasonló jellegű, kalandos regények. Campe ennek mintájára készítette *„Ifjabbik Robinson"*-ját, ami valójában párbeszédes formában szerkesztett, didaktikus célzatú, történelmi-földrajzi tankönyv. Népszerűségét mutatja, hogy 1779-ben jelent meg először a könyv, 1875-ben pedig már a kilencvenedik kiadás. (Magyarra csak 1836-ban fordították: *Ifjabbik Robinson. Mulatságos olvasó könyv gyermekek és ifjak számára.*) Az egyik lapszám megjelölése hibás, 34. helyett 33. lapot írt Csokonai.

Fordítása:

„I. kötet, 31. l.

Ő maga is elindult a *Kanári-szigetek* felé, hogy újra csak ellássa magát élelmiszerekkel.

E szigetek egyikének neve *Madera.*

Diederich. O, igen; amelyik a portugálokhoz tartozik!

Johann. Ahol a jó *madera-bor* terem!

Gottlieb. És cukornád!

Lotte. És ahol a sok kanárimadár van, nem, apa?

Apa. Nagyon helyes. E szigetnél *kötött ki* a hajó kapitánya, és *Robinson* kilépett vele a szárazföldre.

Nem tudott betelni e termékeny sziget pompás látványával. Ameddig a szeme ellátott, szőlőtőkével borított hegyek emelkedtek. Hogy csorgott a nyála a lecsüngő szép, édes fürtök után! És hogy felfrissült, amikor a hajóskapitány megengedte neki, hogy annyit egyék, amennyit kedve tartja!

A szőlőhegyen levő emberektől megtudták, hogy a bort itt nem présel préselik, mint a többi országban.

Cottlieb. Hanem hogyan?

Apa. A fürtöket egy nagy, fából készült edénybe töltik, azután a levét.

32. l.

lábbal taposssák, vagy könyökkel döngölik ki.

Lotte. Fúj! Nem szeretnék madera-bort inni.

Johann. Így nem szeretném meginni, még akkor sem, ha rendesen lehűtenék.

Frizchen. Miért?

Johann. Ó! te még nem voltál itt, amikor apa megmagyarázta nekünk, hogy a bor nem tesz jót a fiatal embereknek. Hallgasd csak meg, milyen káros lehet.

Frizchen. Tényleg igaz ez, apa?

Apa. Természetesen, kedves Frizchen, igaz. Azok a gyerekek, akik gyakran isznak bort vagy egyéb erős italokat, gyengék és ostobák lesznek.

Frizchen. Fúj! Akkor sohasem akarok bort inni!

Apa. Azt jól teszed, gyermekem!

Mivel a hajó kapitányának egy ideig itt kellett tartózkodnia, hogy a hajóját megjavíttassa: stb...

Brazília felé kormányoztak, nem messze *Teneriffa* szigetétől, ahol a magas hegycsúcsot látták.

33. l.

Lotte. Azt hiszem, hogy ennek *Piko von Teneriffa* a neve.

Johann. Ó, az mindegy! Piko ugyanis hegycsúcsot jelent. Folytassuk hát tovább!

Apa. Pompás látványt nyújtott este, amikor a nap már régen lement, és a tengeren besötétedett, ahogyan a világ egyik legmagasabb hegyének csúcsa még úgy ízzott a nap sugaraitól, mintha égett volna.

Néhány nappal később egy másik, szintén nagyon tetszetős jelenséget láttak a tengeren. Egy nagy csapat repülő hal emelkedett a tenger felszíne fölé, és annyira csillogtak, mint a csiszolt ezüst, úgyhogy valósággal fényt árasztottak, akárcsak a fénysugarak."

Közönséges Historia, készítette Tanítványi' számára Budai Ésaiás. 1 Rész. Debretzenben. 1800. 8.

Budai Ézsaiás (1766–1841), a mű teljes címe szerint „a Philosophia Doctora, és a Debreczeni Ref[ormátus] Collegiumban Históriának, Görög Nyelvnek, és Deák Ékesszólásnak Professora" a 12–13 éves Csokonainak magántanítója (privatus praeceptor) volt (kapcsolatukról ld. Cs/Széppr. 399–400. l.). Göttingenben tanult (erről bővebben ld. Borzsák István: *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*, Bp. 1955., 26–73. l.), és hazatérése után többek között geográfiát oktatott a kollégiumban. Elődeihez hasonlóan ő is a történelmi-földrajzi irányzatot követte.

A *Közönséges História* négy kötetéből az első az egyetemes történelmet tárgyalja. Ennek első részében az *„Özönvíz előtt való História"* adatik elő. Innen jegyzett ki egyetlen mondatot a költő, mivel csupán itt fordul elő a Kanári-szigetek neve. A klíma-elméletet igazolja vele a szer-

ző: *„Igaz ugyan, hogy a' Világnak mind az öt részíben sokat külömböznek az emberek egymástól, nagyságokra, termetekre, színekre, testeknek állására és formájára nézve. De ezt tselekszi a' külömböző Clima (Égallya), külömböző élet módja.*" (I. m. 19. l.) Ezután következik a kijegyzett rész, amelyben ezt a kanárimadarak színével támasztja alá. Budait különösen érdekelte a klíma-elmélet (vö. Szabó József: *Budai Ézsaiás élete és földrajzi vonatkozású munkássága*, Debrecen 1975., valamint a keletkezéstörténet kapcsán mondottakat), nem valószínű azonban, hogy az éghajlat okozza a madarak színének eltérését. „Tenerifán Teide-madár a neve a szigetekről elnevezett kanárimadárnak. [...] A vadon élő 'kanárik' tollazata meglehetősen szerény szürkés-zöldes színű, és nem is jó énekesek. Csupán a tenyésztés által (már a XV. században Itáliába és Franciaországba szállítottak ilyen madarakat) tettek szert szép sárga tollazatukra és híres énekhangjukra." (*Kanári-szigetek*, Bp. 1991., 6. l.)

Geographisch-statistische Reisen, nach den neuesten und besten Werken bearbeitet von Karl August Engelhardt. Dresden. I–IV Tom. 1794–1795. ('Földrajzi-statisztikai utazások, a legújabb és legjobb művek alapján szerkesztette Karl August Engelhardt. Drezda I–IV. kötet 1794–1795.')

Már olvashattunk kijegyzést ebből a műből (ld. a 2027–2043. sorokat és jegyzetüket, 396. l.), a kéziratok elhelyezkedése azt mutatja, hogy a kettő egymástól függetlenül készült.

Fordítása:

„1. rész. 94. l.

Az Atlanti-óceán szigetei közül csak egyedül a nagy *Madeira szigete*, amely a *Kanári-szigetek* között helyezkedik el, évente 300.000 crusadot jövedelmez a királynak, amit azokból a vámokból és tizedekből szed, amit

95. l.

a Krisztus-rend nagymestereként az egész szigettől kap. Amikor a portugálok 1420-ban, Gonsalvos és Tristán Vasaeus vezetésével fölfedezték, csaknem teljes egészében erdő borította, és ezért kapta a *Mateira* nevet. (Annyit tesz, mint Insula materiae ligni, vagyis fa-sziget.) Ezek az új urak azonban nem értettek a megfelelő használathoz. Az erdőket felégették, hogy a talajt szántóföldként megművelhetővé tegyék; ez lassanként kipusztult, és így most a sziget állandóan fa- és gabonahiányban szenved. Ehhez járul még, hogy az egykor oly híres cukorültetvények, mivel Brazíliában jobban művelik őket, most teljesen elsorvadtak. Egyetlen fontos terméke már csak a bor, amelyet innen egyenesen Kelet-Indiába szállítanak, és ebből a kereskedelmi vámok egyedül a királynak évente több mint 200.000 crusadot jövedelmeznek. Ezen kívül mézet is szállítanak külföldre, némi gyümölcsöt és kiváltképpen a Vigniatico fáját, mely a mahagónihoz hasonlít, és Angliában

96. l.
madera-mahagóni néven igen nagy mennyiségben dolgozzák föl. Mégis e cikkek kivitele a bor miatt csak csekély mértékű. Madeira Lisszabontól 150 portugál mérföld távolságra van, 18 német mérföld hosszú, 7 mérföld széles, 1 városa, 4 mezővárosa, 43 plébániája, 8 kolostora, 10500 tűzhelye, 120000 lakosa van, kikötője ugyan nincs, helyette viszont mindenütt nagyon kényelmes kikötőhelyek vannak és 48 tekintélyes folyam. Fővárosa, *Funchal* egy tengeröbölnél fekszik, és 5 erőd, illetve a tengerben álló *Loo* sziklán levő kastély védi. Itt van a kormányzó és a püspök székhelye. Maderától csak néhány mérföldnyire fekszik a kis

Porto Santo sziget,

amelyet 1410-ben Joao Gonsalvo Jarko fedezett fel: Alig 5 mérföld hosszú, és 2 mérföld széles, lakosainak száma pedig nem több 1200-nál. Legfontosabb termékei a különböző gyümölcsök, tengeri nyúl, vad (a vadak sokasága miatt általában Madeira állatkertjének nevezik) és sárkányvér (Egy olyan fa főzött nedve, amelynek gyümölcse a meggyhez hasonlít, és nagyon jóízű.).

97. l.

Porto-Santo, a tengeröbölnél fekvő mezőváros, bár nagyon jelentéktelen, mégis a sziget legelőkelőbb helye.

141. l.

Évenként 5–6 portugál hajó hajózik csak madeirai borral Bengáliába."

[XX.]

„Johann Georg Hübners reales Staats- Zeitungs- und Conversations-Lexicon, Neue Ausgabe, Leipzig 178[...]"('J. G. Hübner államügyi, sajtó- és konverzációs értelmező lexikona, Új kiadás, Lipcse 178...')

Hübnerről ld. a 2288–2451. sorok jegyzetét (403. l.), a forrás megjelölése a kijegyzés után olvasható, erősen le van satírozva, ezért a kiadás éve olvashatatlan. A mű 1704-ben jelent meg először, népszerűségének köszönhetően Magyarországon több kiadása található. Az általunk használt kiadás: Leipzig 1732.

Fordítása:

„Lancerotte, Lacerotte, Lancellotta, Lanclota, a Kanári-szigetek egyike, az afrikai partok felé, az Atlanti-tengeren. Az itt tenyésztett lovakat tartják a leggyorsabb futóknak, ugyanitt van egy olyan növényfajta is, amelyet sokszor használnak festésre.

Porto Santo az Atlanti-tenger kicsiny szigete, nem messze Maderától, a portugálokhoz tartozik, 5 mérföld hosszú és 2 széles. Úgy tartják, hogy ezen a szigeten találták a világ legjobb mézét és legszebb viaszát is. Ugyanitt hatalmas mennyiségű vad van, ezért közönségesen Madera sziget állatkertjének nevezik. A környéken veszélyes szirtek vannak. *Azonos nevű fővárosá*nak kb. 600 lakosa van.

Madera, sziget az Atlanti-tengeren, az Azori- és Kanári-szigetek között, gabonában, cukorban, mézben, gyümölcsben és kiváltképpen borban bővelkedik. 1420-ban fedezték fel, a portugál királyhoz tartozik, és némelyek a szépsége és termékenysége miatt a szigetek királynőjének nevezik. A tenger felől nyílik rá a legbájosabb kilátás, mindenütt hegységek emelkednek, oldalukat szőlőtőkék borítják. Terményei között van a Vigniaticofa, amelynek fája sokban megegyezik a mahagónival, amely viszont itt nem terem. Az Angliában Madera-mahogány néven feldolgozott fa nem más, mint Vigniatiofa.

St. Borondon, sziget az Atlanti-tengeren, kb. 100 mértföldre a Kanári-szigetektől nyugatra. A fák és rétek üdévé teszik, a lakosok pedig keresztények, de nem tudni, milyen nemzetiségűek, és milyen nyelven beszélnek. Némelyek szerint örökké felhő borítja, mások viszont azt állítják, hogy olyan nagy folyók ömlenek innen a tengerbe, amelyek megakadályozzák a hajók kikötését.

St. Christoval de la Laguna, a Kanári-szigetek egyikének, Teneriffának a fővárosa, jól kiépült, 2 plébániatemploma, 2 apáca- és 4 szerzeteskolostora van, és itt található a Kanári-szigetek fő kormányzójának székhelye. Ezen a vidéken terem a kitűnő malvaziai bor és a sekt.

St. Cruz, kicsi nyitott város a Kanári-szigetekhez tartozó Teneriffán, szépen megépített házai és egy szép, 2 bástyával fedett kikötője, 1 plébániatemploma és 2 kolostora van.

Tenerifa, Teneriffe, legfontosabb a Kanári-szigetek között, és a spanyol kormányzó székhelye. Nagyon termékeny, népes és jól megművelt, 1704 végén és 1705 elején azonban a *Pic de Tenerifa* (amely a világ legnagyobb hegye, és derült időben a tengerről már 60 mérföld távolságból látható), olyan hevesen okádta a tüzet, és ráadásul közben oly erős földrengés következett be, hogy sok ezer lakos életét vesztette. A hegy naplementekor igen érdekes látványt nyújt. Mert bár a nap már egy ideje a látóhatár alá merül, és a szigetet sűrű sötétség borítja, a hegy csúcsát mégis ragyogóan megvilágítják a napsugarak. A Teneriffától Bonavistéig vezető úton nagyon sok repülő hal látható. A szigetnek két nagy városa van, *Laguna* és *Oratava*, egy kicsi város, *Santa Cruz* mellett két szép kikötője is Oratavánál és Santa Cruznál.

Alegranza, kicsi sziget az Atlanti-tengeren, az afrikai Biledulgerid partjai és vidéke felé, a Kanári-szigetekhez tartozik, jó kikötője és erős várkastélya van, melyben a spanyol helyőrség állomásozik.

Forteventura, a Kanári-szigetek egyike, Biledulgerid partjaitól nem messze.

Palma, a Kanári-szigetek egyike az Atlanti-tengeren, amelyen a spanyoloknak sok gyarmatuk van, köztük *St. Crux de la Palma* a legjelentősebb. 25 mérföld nagyságú, van egy tűzhányó hegye, és 1677-ben heves földrengést állt ki, közben nagyon sok lángot és égő követ vetett ki a hegy magából, emiatt a sziget nagyon sokat szenvedett. Kitűnő Palmaboráról is híres.

Kanári-szigetek, Canaria vagy Fortunata Szigetek, az Atlanti-tengeren feküsznek, az afrikai Biledulgerid vidékének partjai felé. 15 szigetet sorolnak ide, közöttük a 7 legjelentősebb a következő: Canaria, Teneriffa, Forteventura, Gomera, Ferro, Palma és Lancellota. Valamennyi a spanyol koronához tartozik, forró, de a tengeri szelek miatt mégis mérsékelt a levegője, és kiváltképpen cukorban és borban bővelkedik, melyet Kanári- és Palma-bor néven ismernek. A szigeten bőséggel vannak kitűnő gyümölcsök, vadak, mezei és erdei szárnyasok, és különösen nevezetesek az innen származó kanárimadarak. A lakosok feketésbarna, nagy és erős emberek, és a kanáricukorral, bőrökkel, illetve borral nagyon élénk kereskedelmet folytatnak. A Kanári-szigetekhez számítják egyébként Maderát is, de ez a portugálokhoz tartozik. A Canaria nevű sziget kerületét kb. 50 mérföldre, és lakosainak számát 9000-re teszik. A búzát és árpát évente kétszer aratják, és csak Angliába évenként 12.000 hordó kanári-bort szállítanak ki.

Palmas, Ciudad de las Palmas, Civitas Palmarum, kikötővel rendelkező főváros Canaria szigetén, ahol a kanáricukrot és a sektet termelik. A spanyolokhoz tartozik, nagy, szép és gazdag, és ezelőtt Canariának hívták. Bár itt van már az audiencia, vagyis a Kanári-szigetek legfelsőbb törvényszékének, emellett az inkvizíciós bíróságnak a székhelye; mégis a kormányzó és a püspök, mely utóbbi a sevillai püspök fennhatósága alatt áll, Teneriffa szigetén székel.

Funchal, Fonchal, Madera szigetének fővárosa, egy nagy tengeröbölnél fekszik, Portugália királyához tartozik. 5 erőd és egy várkastély védelmezi a *Loo*-n, ami egy tengeri szikla, nem messze a parttól. Itt van a kormányzó és püspök székhelye is, mely a lisszaboni patriárka fennhatósága alatt áll.

Ferro, Vas-sziget, el Hierro, Ferro Szigete, a Kanári-szigeteknek a spanyol koronához tartozó tagjai között a legnyugatibb. Kerülete mindössze 6 mérföld, édes víz hiányában szenved, és a francia geográfusok rajta keresztül húzzák meg az első meridiánt.

Monchrico, város az afrikai Madera szigeten, sok a temploma és kolostora, és a portugálokhoz tartozik.

Oratava, nagy város a Kanári-szigetekhez tartozó Teneriffán, szép kikötője és citadellája van, a Kanári-szigetek közül itt űzik a legnagyobb kereskedelmet. Egy angol konzul van itt és különböző kereskedelmi telepek.

Teyda, nagyon magas hegy a Kanári-szigetekhez tartozó Teneriffán, Afrikában.

Salvages, Sylvestres Szigetek, két kicsi sziget, Madera és a Kanári-szigetek között Afrikában. Lakatlanok, ellenben megszámlálhatatlanul sok kanárimadár él rajtuk."

Johann Luyts: Introductio ad Geographiam Novam et Veterem, Trajecti ad Rhenum 1692.

Ebből a műből más helyen egész fejezetet jegyzett ki Csokonai (ld. az 1508–1698. sorokat és jegyzetüket, 386–390. l.), a forrás megjelölése a lesatírozott lapon olvasható (ld. a szövegkritikai jegyzeteket). A kijegyzés az I. rész V. fejezetéből (*Meridianus variat. Locorum Longitudo* 'A délkör különböző meghatározásai, a földrajzi hosszúság'), valamint az V. rész I. fejezetéből (*America in genere* 'Amerika általában') származik.

Fordítása:

„17. l.

Ptolemaiosz a kezdő délkört vagy inkább fél-délkört körülbelül egy fokkal távolabbra helyezi a Boldog-szigetektől Nyugat felé. Manapság a hollandok közül sokan a Boldog-szigetek egyikén, Teneriffán keresztül vezetik a kezdő-délkört, mégpedig az azon emelkedő igen magas hegyen át, melyet a helyi lakosok *el Pico de Teydá*nak neveznek. A franciák egy másikra, Ferro szigetére helyezték át, mely a spanyoloknak *la Isla del Hierro*, *l'Isle du Fer* a galloknak, mégpedig annak nyugati részére, így számítják e század 34. évétől, XIII. Lajos parancsára, miután e tudomány legkiválóbbjainak véleményét kikérte az ügyben. Mások a Zöldfoki-szigetek egyikét, S. Nicolaus vagy S. Jacobus szigetét választják ki e célra. Vannak olyanok, akik a Flandriai- vagy Azori-szigeteken veszik fel, de közülük nem mind ugyanarra teszi. Egyesek a keletre fekvőket tartják a legmegfelelőbbnek, S. Michael és Maria szigetét, mások a nyugatabbra esőket, Florus és Corvus szigetét, *I. Flores és Corvo* részesítik előnyben. Így a valós északi és déli irányt szabályosan megmutatja a hajósoknak, mivel az iránytű, úgy tartják, itt semmiféle kitérést nem mutat. Vannak, akik szülőföldjükön vagy valamely számukra kedves tájékon vezetik keresztül. Sőt, gyakran előfordul az a különös eset, hogy ugyanazon szerzőnél található térképek egymástól eltérő kezdő délkört mutatnak.

690, 691. l.

Platón dialógusai beszámolnak arról, hogy Szolón az egyiptomi papoktól, akiknek feljegyzései között maradt fenn ez a történet, megtudta, hogy az egyiptomiak Herkulese, akit Ozirisznek is neveznek, miután sok vidéket a Herkules tengerszorosán innen és túl leigázott, végül egy felfedezőútra indult az Atlantiszhoz. Ez a sziget a Herkules oszlopain túl a végtelen Óceánban feküdt, Afrikánál és Ázsiánál együttvéve jóval nagyobb volt. Amikor ezt leigázta, a lakosokkal békét kötött, és a sziget élére Neptunusz unokáját helyezte. Platón ezenkívül pontosan ecseteli a hely milyenségét, az emberek erkölcseit, jellemét, államberendezését, városait, táborait, a drágakövek kitűnőségét, az arany bőségét. Platónt Plinius és Sztrabón követi. Hasonlókat ír Diodorus Siculus, éspedig azt, hogy a főníciaiak a legrégibb időkben, amikor a Herkules tengerszorosán kívül Afrika partjait keresték, a kitört heves és állandó vihartól sokat hányattatva a végtelen tengeren, végül egy óriási szigeten kötöttek

ki, amely Afrika vidékéről kiindulva, az Atlanti-óceán közepén helyezkedik el; földje rendkívül jól öntözött, igen termékeny, kövér. Aelianus tanúsága szerint Theopomposz is megemlékezik egy másik földrészről, úgyszintén Arisztotelész, aki

691. l.

a Hallomásból ismert csodás dolgok című művében megemlékezik arról, hogy a karthágóiak Herkules oszlopain túl találtak egy szigetet, amely a szárazföldtől többnapi útra volt. Amikor ott a föld termékenysége miatt egyesek kezdtek házasságot kötni és letelepedni, az elöljárók halálbüntetés terhe mellett megtiltották, hogy bárki is a szigetre lépjen, és a betelepülteket is elkergették, nehogy számuk növekedésével maguknak követeljék a kormányzást, és a karthágóiakat megfosszák szerencséjüktől. Mellőzöm a többi tanúságtételt Homérosztól, Horatiustól, Seneca filozófustól és a Költőtől, akiről többen úgy vélik, hogy költői ösztönétől vezettetve Amerika felfedezését a Médeiában előre megmondta. Ezek a hagyományban megőrzött dolgok, úgy tűnik, nagyon is jól illenek Amerikára.

Kircherus pedig elkülöníti Atlantisz szigetét a Régi és az Új Világtól, úgy véli, nem volt ennek része, hanem az Atlanti-óceán közepén feküdt, és egykor hatalmas földrengés és az óceán árja igen rövid idő alatt elnyelte; kicsiny nyomai maradtak meg a Flandriai- és a Kanári-szigeteken. Ámde ez az okfejtés kevéssé illik a sziget vagy az óceán hatalmas méretéhez, amelyekről megemlékeznek az imént idézett tanúságtételek. Barlaeus úgy véli, hogy amit Platón az Atlantisz szigetről előadott, a mítosz világába tartozik, és nem valódi történelem; amit pedig Diodorus kellő bizonyítás nélkül előad, különösen Amerikáról, nem kell elfogadnunk. De nem mese, amit Platón erről a szigetről előad, és a további körülmények alapján, valamint Sztrabón tanúságtételéből, aki megemlékezik arról, hogy Szolón erről könyvet írt, eléggé bizonyosnak is tűnik. És amit Diodorus előad, nem kell elfogadnunk Amerikáról, még ha a világ más részére is teszi Barlaeus, akinek ez a nézet több joggal nyeri meg tetszését.

Mellőzöm azt a nézetet, amit többen magukévá tesznek, miszerint Salamon Ophirja volt Amerika, ahová háromévente egyszer indult hajó. stb."

A NB. jelzésű följegyzés forrása ismeretlen, fordítása így hangzik:

Megjegyzés: „A Kanári-szigetek fölfedezésének és meghódításának története, 1402-ben de Béthencourt által. 8. Párizs 1630. stb."

Der Lehrmeister oder ein allgemeines System der Erziehung, worinn die ersten Grundsätze einer feinen Gelehrsamkeit vorgetragen werden. Aus dem Englischen von einer Gesellschaft übersetzt. Leipzig. 1763. II Bände. 8. ('Tanítómester, avagy a nevelés általános rendszere, amelyben a kiváló műveltség első alapjai adatnak elő. Angolból fordította egy társaság. Lipcse. 1763. II kötet. 8.')

E tankönyv tizenkét részben tárgyalja a különböző tudományokat, szerzője ismeretlen. A harmadik rész címe: *Von der Architektur, Mechanik, Erdbeschreibung und Sternkunst* ('Építészetről, mechanikáról, földleírásról és csillagászatról'), egyik alfejezete: *Von den Afrikanischen Inseln* ('Az afrikai szigetekről'), amelynek a Teneriffára és Maderára vonatkozó része olvasható itt.

Fordítása:

„I. kötet. 574. l.

Teneriffa nagy mennyiségű gabonát, bort és gyümölcsöt terem, jóllehet ezt nagyon megnehezítik a sziklák és a hegységek. Maderán kies dombok és termékeny völgyek vannak, melyeket a hegyekből lezúduló folyók bőségesen öntöznek, és sokkal inkább bővelkedik borban, mint gabonában. A klíma itt jóval mérsékeltebb, mint a Kanári-szigeteken; de itt nem olyan derült az ég, és nincs gabona- és gyümölcsfölösleg.

575. l.

Teneriffa szigete csodálatos szirtje miatt nevezetes, mely a szorgos természetkutatók véleménye szerint egy rettenetes természeti tűz által keletkezett. Azt mondják, hogy cukorsüveg alakú csúcsa 120 mérföld távolságból világosan látszik a felhők fölött. Szerzőm biztosít arról, hogy miután 24 órán keresztül hajózott tőle erős szélben egyre távolabb, szabad szemmel és oly világosan látta, mintha félmérföldnyire lett volna tőle. Minden híradás szerint ez egy bámulatos, rendezetlen kupac. Töredezett és kiégett sziklák feküszenek három vagy négy mérföld szélességben ezen ijesztő törmelék lábánál. –"

A' Világ' Történeteinek Tudományjára való készület. Irta Slötzer Augusztusz Lajos. Fordította Németh László. Soprony. 1795. 8.

August Ludwig Schlözer (1735–1806) a göttingeni egyetem neves oktatója volt. Statisztikai, történelmi és politikai előadásait Budai Ézsaiás is látogatta, sőt azt nyilatkozta róluk, hogy a *„Reise-Collegium hallgatásának igen örül"* (vö. Borzsák I., i. m. 56–57. l.). Csokonai a magyarok eredetére vonatkozó nézetei kapcsán, más helyen is említi őt (vö. Cs/Lev. 192–193. és 202. l.).

Az eredeti mű címe: *Vorbereitung zur Weltgeschichte für Kinder* (első kiadás: 1779), ezt fordította magyarra a Kazinczyval levelező Németh László (1770–1806), a soproni evangélikus líceum tanára, aki szintén Göttingenben tanult (1791–1794). A második rész (*A Földnek változásai*) egyik alfejezetéből származik az első kijegyzés, ahol arról beszél a szerző, hogy *„A' száraz földből néhol ismét vizek lettek"*, s példaként Atlantiszt idézi. A második és harmadik rövid részlet ugyanennek a résznek egy másik alfejezetéből való, amelynek témája, hogy *„A' növények, valamint az Emberek egy helyről más hová jutottak"*, példa erre az egykor erdővel borított, most híres bort termő sziget. A harmadik kijegyzés oldalszámának megjelölése hibás, 32. helyett 30. l.).

Descriptio Orbis Antiqui in XLIV Tabulis exhibita a Johann Davide Koelero. Studio atque opera Christophori Weigelii. Norimbergae ('Az ókori világ leírása XLIV táblával, Johann David Koeler bemutatásában. Christoph Weigel kiadása. Nürnberg', évszám nélkül)

Johann David Köhler (1684–1755) az altdorfi, majd 1735-től a göttingeni egyetem história- és politikaprofesszora volt. 44 térképet tartalmazó atlaszának rézmetszeteit Johann Christoph Weigel (1654–1725), a híres nürnbergi kiadó alapítója készítette. Csokonai a 43. sz. térképről (*Scena historiarum Occidentalis Quinti Seculi Post N[atum] Chr[istum] in qua Imperii Romanorum et Accolarum Barbarorum status sistitur accurate* 'A Krisztus születése utáni ötödik század nyugati történelmének atlasza, amelyben a Római Birodalom és a szomszédos barbár országok helyzete pontosan szerepel') írta ki a Kanári-szigetek régi elnevezéseit és a hozzájuk tartozó szerzői megjegyzéseket

Fordítása:

„[...] Pinturia, Ombrios vagy Pluitana ('Esős') vagy Pluvialis ('Esőverte'), vagy Pluvialia ('Esőhozó'), Canaria, Purpurariae Insulae ('Bíbor-szigetek'), Paea, vagy Paena, Capraria, Euridia, Nivaria ('Havas') vagy Convallis ('Völgyes'), Iunonia ('Iunóé') vagy Iunonis ('Iunói') vagy Autolaea; Herae vagy Junonia major ('Nagyobb Iuno'), Aprosito, azaz Megközelíthetetlen. [...]

Ezek körül minden bizonytalan. Plinius VI. könyv 32. fejezet. És mellé: A Boldog-szigeteket (amelyek legalább az ötödik hosszúsági fokig terjednek) Ptolemaiosz ugyanazon délkör alá helyezi. [...]

A főníciaiak, akik Cadirát lakják, amikor Herkules oszlopain kívül hajóztak, egyes vidékekről azt mondják, tele vannak *moszat*tal és *algá*val, amelyeket a tenger öble öntöz. *Arisztotelész: A csodálatos természeti jelenségek*ben.

Az áthatolhatatlan óceán túlsó partjára senkinek sem sikerült áthajóznia, mivel a *moszat is megakadályozza*, és úgy vélik, hogy a szelek áramlatának a nyugalma miatt is áthatolhatatlan. *Jordanes: A gótok dolgairól.*

[...] Amerikáról Gerardus Mercator, Abrahamus Ortelius és mások azt gondolják, hogy a Platón Atlantisz szigete: ez a véleménye Guillelmus Sansonnak is (Királyi Földrajztudós), aki annak igen igényes térképét közzétette, amelyen Platón alapján úgy ábrázolja a szigetet, hogy Neptunusz fiai között lett szétosztva, úgy hogy mindegyik fia által elnyert részt megjelölte. –"

„Luyts etc."

Luyts *Introductio ad Geographiam...* című művéből eddig kétszer olvashattunk valószínűleg egymástól független kijegyzéseket (ld. az 1508–1698., 3263–3338. sorokat és jegyzetüket). Egyetlen bekezdés olvasható itt a XI. fejezetből (*Insulae Capitis Viridis* 'Zöld-foki-szigetek').

Fordítása:

„*644. l.*

Sargasso-tengernek nevezik a portugálok az Atlanti-óceánnak azt a részét, amely a Zöld-foki-szigetek és a Négerek Földje között fekszik, és minden irányba szélesen kiterjed; nevét arról a növényről kapta, amit a belgák *Kleyn Petersely*-nek mondanak. A vízben élő vízitormától nem különbözik, kevés levele van, kicsi, belül üres és ízetlen bogyókat terem, a tenger felszínét annyira beborítja, hogy távolról zöldellő bokrokkal teli szigetnek látszik, és a hajókat szövedékével annyira beszövi, hogy azokból csak akkor tudnak kibontakozni, ha mérsékelt szél segíti őket, és ezért a hajósok a Sargasso-tengert messze elkerülik. Hogy pedig ez a növény hogyan nő a tengernek ekkora mélységében és a földektől ekkora távolságra, az sok elmét foglalkoztatott."

„*Meusels Lehrbuch der Statistik. Zweyte Ausgabe. Leipzig. 1794.*" ('Meusel statisztikai tankönyve. Második kiadás. Lipcse 1794.')

Johann Georg Meusel (1743–1796) német történész, klasszika-filológus, a göttingeni egyetem tanára. Statisztikai kézikönyvének tizennyolc fejezetében Európa országait tárgyalja, Spanyolország leírásában (XIV. fejezet) röviden bemutatja a hozzá tartozó országokat: *Nebenländer in Afrika* ('Afrikai tartományok'). Innen származik az első rövid részlet (az oldalszám megjelölése hibás, 521. helyett 522. l.), a második pedig a XVIII., Portugáliáról szóló fejezetből (*Die Insel Madera* 'Madera szigete').

Fordítása:

„*521. l.*

A nyugati partoktól nem messze a *12 Kanári-sziget,* bővelkedik finom cukorban, nemes gyümölcsökben, borban, mézben, viaszban, búzában, bőrökben, kanárimadarakban, ortsillában vagy orchillában és sárkányvérben.

636. l.

Madeira szigete, amit némelyek a Kanári-szigetekhez sorolnak. Sokféle friss és befőtt narancsot, illetve kitűnő bort termel. Az egykor oly híres cukorültetvények már nem hoznak nyereséget, amióta Brazíliában följavították a termelést, nem is művelik már őket. Madeirához számítják a kicsi Porto Santo szigetet is. Ezen kb. 700, azon pedig 64.000 ember lakik."

[XXI.]

NB. Bey Meissner, zu Ofen, in der Vestung, in der Hauptgassen, im Grossen Brunsvikischen Hause. N^ro 199. ('Megjegyzés. Meissnernél, Budán, a várban, a főutcán, a Nagy Brunsviki házban. 199. sz.')

Meissner Ferenc budai könyvkereskedő volt, a nála megvásárolható, többnyire földrajzi témájú könyvek listáját olvashatjuk a kéziratban. A kereskedés 1796 és 1799 között működött, tehát a följegyzés is ebben az időben keletkezhetett. Ezek közül egyetlen műből sem találunk kijegyzést a kéziratban.

Fordítása:

„Amerikai, Ázsiai és Afrikai almanach; vagyis az Ázsiában, Afrikában és Amerikában található európai gyarmatok fizikai, politikai, egyházi és katonai helyzete. 3 kötet 3 könyv. Párizs. 1785, 1786. és 1787. 12-rét. fűzött. 4 forint 30 krajcár helyett 2 forint.

August von Kotzebue: Benyovszky gróf, avagy összeesküvés Kamtsatkán. Színjáték 5 felvonásban. 8. Lipcse. 1795. 45 krajcár.

Wolfgangus Lazius: A népek néhány vándorlásáról, határuk helyzetéről, egyebekről, nyelvük kezdeteiről és nyelvjárásaik változatlanságáról. XII könyv. 2. kiadás, Frankfurt. 1600. ívrét. kötve. (ritka mű, díszes kiadás) 6 forint helyett 3 forint.

Abraham Ortelius: A földkerekség színháza. Számos földrajzi térképpel. Utolsó kiadás. Antverpen. 1603. ívrét. kötve. (ritka) 12 forint helyett 5 forint 30 krajcár.

Sanson, Bevezetés a csillagászati, természeti és történelmi földrajzba, térképekkel. Amsterdam. 1708. 8. kötve. 1 forint 30 krajcár helyett 30 krajcár.

Újonnan bővített, a jelenlegi állapot szerint megszerkesztett képes földrajz, amelyben a földgolyó 4 fő kontinenséről, Európáról, Ázsiáról, Afrikáról és Amerikáról tudósítanak, minden nemzetet szokásai és erkölcsei alapján bemutatnak, és népviseletben ábrázolják őket. 3. kiadás. 8. Nürnberg. 1781. 3 forint.

Sebastian Münster Kosmográfiája: az egész földkerekség minden országának, uradalmának és legfontosabb államainak leírása tulajdonságaikkal, vallásukkal, szokásaikkal stb. együtt. Térképekkel és rézmetszetekkel. Basel. Henricpetrinél. 1598. Ívrét. kötve. (nagyon ritka) 9 forint helyett 4 forint.

Guilletve Thom. Raynal: Az európaiak intézményeinek és kereskedelmének filozófiai és politikai története a két Indiában. 10 kötet ábrákkal 8-rét és a földkerekség összes ismert részének atlaszaival. Kiadta Genfben 4-es nagyságban. Pellet. 1781. kötve. 36 forint helyett 25 forintért.

Ugyanaz 12-es nagyságban. Genf. 1781. 10 kötet. kötve. 11 forint helyett 7 forint 30 krajcár.

Romantikus világ körüli utazás. Játék kellemes társasági szórakozásokhoz, egy színes rézmetszettel. 8. Bécs. 1793. 40 krajcár. fűzve."

Johann Georg Meusels Anleitung. Zur Kenntniss der Europäischen Staatenhistorie, nach Gebauerscher Lehrart. Dritte Ausgabe. Leipzig

1788. ('Johann Georg Meusel: Bevezetés. Az európai államtörténet ismeretébe, Gebauer módszere szerint. Harmadik kiadás. Lipcse 1788.')

Meuselnek (róla ld. a 3429–3444. sorok jegyzetét, 423. l.) ez a műve Európa történelmét tárgyalja tizennégy fejezetben. Spanyolország királyait fölsorolva (I. fejezet), a szerző megemlíti a Kanári-szigetek fölfedezési idejére vonatkozó bizonytalanságokat, illetve néhány művet ajánl a témához, amelyekről azonban nem tudunk többet.

Fordítása:

„*18. l.*

*A Kanári-szigetek fölfedezése e kormányzás ideje alatt történt; (Megjegyzés. XI. Alfonz, a spanyol király kormányzása alatt), a fölfedezés éve bizonytalan: (1326 és 1334 között). VI. Kelemen pápa Louis de la Cerdát nevezte ki a Kanári-szigetek fejedelmévé, a francia Clermont grófság urának, Alfonz de la Cerdának a fiát.

A nagy Kanári-szigetek meghódítása és régiségei, valamint leírása. Juan Nuñez de la PEÑA. Madrid. 1676. 4.

Megjegyzések a Kanári-szigetek egyetemes történetéhez. D. Jos. de VIERA y CLAVIJO. Madrid. 1762. sqq. IV könyv. 4.

A Kanári-szigetek fölfedezésének és meghódításának története, fordítása egy később a Palma szigetén megtalált spanyol kéziratból. George GLAS. London. 1764. 4. Németül, Lipcse. 1777. 8."

Magyar Könyvház. Irá Molnár János, VII^dik Szakasz. Pesten. 1795. 8.

A gyűjtemény más szakaszaiból előbb is olvashatunk kijegyzéseket (ld. az 1981–2026., 2044–2085. sorokat és jegyzetüket, 395–397. l.). Bár Csokonai nem jelzi, valójában két útibeszámoló kivonatából írt ki egy-egy mondatot. Mindkettő *„Murr Gyűleményei"*-ben jelent meg, Christoph Gottlieb von Murr (1733–1811), polihisztor, utazó protestáns létére sok misszionárius jezsuitával állt kapcsolatban. A német jezsuita, Bayer Farkas, azaz Johann Wolfgang Bayer 1749-ben indult Peruba, és 1770-ben tért vissza Európába. Utazásának leírását Murr 1776-ban adta ki, ebből kivonatolt Molnár János.

Compendium Hungariae Geographicum, ad exemplar Notitiae Hungariae Novae Historico-Geographicae. Matthiae Bel, in Partes IV...divisum. Az általam használt kiadás: Pozsony 1767. ('Magyarország földrajzának összefoglalása. Az újabbkori Magyarország történelmi-földrajzi leírása alapján. Bél Mátyás, IV... részben.') A Pilis Vármegyéről szóló fejezetből (*Comitatus Pilisieusis*).

Fordítása:

„*62. l.*

A *Nyulak* szigete a régi és új Buda között fekszik. Az egykori vadaskert és a királyi díszkert Magyarország királyaié volt, s pompás épületekkel volt beépítve; de látod, a sziget legnagyobb részét lerombolták.

Úgy tartják, hogy másik nevén *Szent Margit* szigete: minthogy Szent Margit, IV. Béla lánya itt élte le az életét, a domonkosok klastromában. Mások ezt a *boldog Szűz* szigetének is hívják, arról a nagyszerű bazilikáról, amely ezen állt, és az ő tiszteletét szolgálta. *Úr-szigeth*-nek vagy Urak szigetének is nevezik. A régi századokban öt kolostor volt rajta, ezek közül egy a domonkosoké, másik ugyanannak a rendnek apácáié, harmadik a ferencesek kisebbik rendjéé, negyedik a ciszterciéké, végül az ötödik a premontreieké, ezeknek saját elöljárójuk volt.

Megjegyzés. Wernher & Stocker bőven tárgyaltak Magyarország csodálatos gyógyforrásairól és a budai hévizekről."

[XXII.]

Neu vermehrtes Historisch- und Geographisches allgemeines Lexikon, von Jacob Christoff Iselin. Basel. 1726–27. IV Voll. Supplement von Jacob Christoph Beck, und August Johann Buxtorf. 1742–1744. Basel. II Voll. f. (Újonnan bővített történelmi és földrajzi általános lexikon, Jacob Christoff Iselin. Basel. 1726–27. IV Kötet. Kiegészítette Jacob Christoph Beck és August Johann Buxtorf. 1742–1744. Basel. II Kötet.')

Iselin (1681–1737) a baseli egyetem történelemprofesszora volt. Műve, a *„Lexikon Basiliense"* Maróthi György révén került Debrecenbe. Bővítéséhez az ő segítségét is kérték, neki kellett volna a magyar és erdélyi adatokkal kiegészíteni (ld. Lengyel Imre–Tóth Béla: *Maróthi György külföldi tanulmányútja,* Könyv és könyvtár VIII:1., Debrecen 1970).

Fordítása:

„I. kötet, 292. l.

Atlantisz, egy sziget, amely Platón tudósítása szerint az Atlanti-tengerhez vezető út nyílásánál feküdt, Európa és Afrika nagy részét uralta, nagyobb volt, mint Ázsia és Afrika együttesen, és azután egy földrengésben pusztult el. Mégis talán több alapjuk van azoknak, akik úgy vélik, hogy Platón nem egy valódi szigetről, hanem képletesen beszél. Platón a Timaioszban, I. fejezet, Critia.

I. kötet, 725. l.

Kanári-szigetek, az Atlanti-tengeren feküsznek, Afrikától nem messze, nyugati irányban, a régiek Boldog-szigeteknek nevezték, és Mauritániával, mégpedig közelebbről a Bogador és Non hegyfokokkal szemben terülnek el. Heten vagy mások számítása szerint tizenketten vannak, a régiek azonban kevesebbről tudtak, mivel Plutarkhosz csak kettőt, Ptolemaiosz hatot, Proklosz pedig tizet tüntet fel. Legfontosabb közülük Canaria, melynek egy ugyanilyen nevű városa van. A sziget kerülete 18 vagy 20 francia mérföld, és ez a legnevezetesebb, nem csupán termékenysége miatt, hanem azért is, mert itt van a kormányzó székhelye. Canaria, vagy az ún. Pálma-város nagy, szép és népes. A többi város *Tedle, Galder* és *Guia.* 12 cukormalom is van ezen a szigeten. Évenként

kétszer aratnak gabonát, mégpedig februárban és májusban, és minden településen bőven terem sokféle gyümölcs, különösen jó bort termel, amelyből csak Angliába évente körülbelül 16.000 hordóval szállítanak ki. A többi sziget *Teneriffa, Palma* szigete, *Ferro, Forteventura, Gomera* és *Lancelote,* néhányan még *Madera* szigetét és a *Vadak* szigetét, la *Roccát* és *Graciosát* is ide sorolják. Plinius rámutat arra, hogy már korábban e szigetek egyikét, az ott talált nagy mennyiségű, ráadásul rendkívül nagy méretű kutya miatt, amelyekből kettőt Juba királyának vittek el, a latin *Canis* szóról Canáriának nevezték. A 13. század előtt az európaiak még nem ismerték, és a genovai történelem hírül adja, hogy 1291-ben *Doria* és *Vilvando* más kalózok kíséretében gályákkal az afrikai partok felé hajózott, és ezután semmi hír nem jött róluk. Állítólag ugyanerre vállalkozott *Ludovicus de la Cerda, Clermont* grófja, *Alfonz de la Cerda* unokája, aki *X. Alfonz*nak, Kasztília királyának volt az unokája. Miután ugyanis a genovaiakról és katalánokról azt hallotta, hogy ezen szigetekig hajóztak, 1344-ben elhatározta, hogy megkeresi azokat, *VI. Kelemen* pedig neki is ajándékozta őket, és Avignonban királyukká koronázta. De la Cerda azonban félbehagyta ezt a vállalkozást, és háborúba vonult, hogy Franciaországot szolgálja Anglia ellen. *Hieronymus Surita,* aki csaknem ugyanerről tudósít, azt is hírül adja, hogy 1345-ben *Ludovicus de la Cerdát,* Clermont grófját azzal a feltétellel koronázták a Kanári-szigetek királyává, hogy meghódítja azokat, és ott a kereszténység vallás hirdetését lehetővé teszi, ez az indítvány azonban nem teljesült. 1395-ben guipuscoai és andalúziai kalózok indultak el, hogy fölfedezzék ezeket a szigeteket, és Lancelotét néhány más szigettel együtt kifosztották. III. Henrik, Kasztília királya 1401-ben parancsot adott *Roberto Braquemont*nak, hogy foglalja el ezeket a szigeteket, ő azonban ezt az expedíciót unokatestvérének, *Johann von Béthencourt*-nak engedte át, aki a Canáriák királyának címét is elnyerte, Lancelote szigetén várat épített, és különféle utódok követték az uralkodásban. Mostanában azonban a Kanári-szigetek a spanyolokhoz tartoznak, akiknek püspökségük van itt. *Ferro* szigete nagyon híres egy bizonyos fa miatt, amelyről azt mondják, hogy képes ellátni a lakosságot vízzel, mivel az egész szigeten nincsen egyéb forrás. E fa fölött ugyanis mindig egy felhő látható, amelyből víz csöpög, és ez a fa leveleire, róluk pedig megfelelő tartályokba hullik, azután a lakosok idejönnek, és szükségletük kielégítésére merítenek belőle. A spanyoloknál szokásosan *szent fá*nak nevezett fa törzsének kerülete 12 láb. Magassága lentről számítva 40 láb, ágai azonban mindkét oldalon 120 lábnyira terjeszkednek ki. A gyümölcsében lévő mag hasonlít a makkhoz, az íze pedig kitűnő fűszeres. Az őslakosok jó kedélyűek, rendkívül fürgék és elevenek, de emellett olyan balgák és tudatlanok, hogy amikor ezeket a szigeteket felfedezték, még a tűzzel sem tudtak bánni. Abban mind megegyeznek, hogy egy Istenben hisznek, aki a világot teremtette. A vasat sem ismerték, ezért többre becsülték, mint az ezüstöt és az aranyat. *Plinius 6. könyv, 32. fejezet. Benzoni Az új világ története. Comare India története. Surita [...] stb.*

III. kötet, 307. l.

Madera, sziget az Atlanti-tengeren, Barbária nyugati partvidéke felé fekszik, és pontosan ugyanaz, amelyet Plinius *Cerne Atlantica*nak nevez. Szépsége és termékenysége miatt némelyek a szigetek királynőjének nevezik. 1420-ban fedezte fel *Johannes Gonsalvo* és *Tristan Vasäus* vagy *Fas* a portugál király nevében, akinek fennhatósága alatt áll a sziget. Mindenütt bozótok és erdők borítják. Fővárosa *Funchal* vagy *Funzal* püspöki székhely. Emellett a szigetnek különféle kis városai vannak, és bennük összesen 36 plébánia. A portugálok Maderának hívták, mert amikor megtalálták, teljes egészében erdő borította. Felgyújtották, hogy a szigetet alkalmassá tegyék a földművelésre, és míg égett, visszahúzódtak hajóikra, ahol a vízhiány miatt sokat szenvedtek, mivel a tűz valószínűleg az ott levő sok táplálék és a nagyon sűrűn egymás mellett álló fa miatt hosszabb ideig tartott körülöttük, mint gondolták, sőt, a sziget egyes helyein egy egész évig. Később mégis előnyük származott abból, hogy az egész sziget talaja rendkívül termékennyé vált. Ezen a szigeten tehát hegyek, valamint nagyon termékeny és eleven síkságok is vannak. Bővelkedik forrásokban, cukornádban, mézben, viaszban és gabonában. Jó bort termelnek rajta, amihez a tőkéket Candiából hozták. A szőlőfürtök 2 láb hosszúak és nagyon szélesek. A kikötő nem biztonságos, a partok azonban nagyon jók. Az így nevezett szigetet, vagy másként *del Porto Santót,* 1420-ban, vagy mások szerint 1428-ban fedezték föl a portugálok, és csaknem állandóan sűrű köd borítja, ezért a hajósok nem kis fáradsággal tudnak rátalálni, némelyektől a hozzáférhetetlen sziget melléknevet is kapta. Maderától egy csatorna választja el, és a rajta lévő sok vad miatt *la garenne de Maderes*-nek, vagyis Madera Vadaskertjének nevezik. Magán Madera szigetén nyolc, hajókra épített deszka- vagy fűrészmalom van, és tiszafával, illetve cédrussal élénk kereskedelmet folytatnak Portugáliával. Sok itt az örvös galamb, vad páva, fürj és kanárimadár. Némelyek arról tudósítanak, hogy ezt a szigetet először egy *Machan* nevű angol fedezte fel 1344-ben, akit néhány más személlyel együtt itt hagytak, és ezután egy nyitott csónakon, amelyet egyetlen fából készített, Barbáriába jött, mire a mórok úgy mutatták be IV. Péternek, Aragónia királyának, mint egy csodálatos lényt. 1395-ben *Henrik, Kasztília* királya másodszor is elküldött néhány hajót, hogy ezt a szigetet, valamint a Kanári-szigeteket is keressék fel, ami úgy tűnik, jól végződött. 1417-ben ugyanis *Ruben de Brachmont*-t, egy francia nemest küldték el a Kanári-szigetek meghódítására. A szigetnek kicsiny kikötője és jól megerősített vára van. Bor és gyümölcs bőven terem itt, gabona azonban nagyon kevés, ezért többnyire vagy Franciaországból vagy Teneriffából teremtik elő. A sziget kerülete kb. 30 mérföld. *Porius* tudósítása szerint ez a legnagyobb sziget az Atlanti-tengeren, és kerülete 160 angol mérföld. Sok forrásán kívül 8 kicsi folyója is van, ezek olyan termékennyé és kellemessé teszik, mint egy kertet; és mindaz, amit termel, kitűnő. A funchali püspöknek 8000 dukát a jövedelme. Szélessége 32 fok. *Hackt. 2. kötet, 2. rész, 1. l. és 7. l. Marmol. Davitius. Dapper Afrika leírása*

IV. kötet, 578. l.

Teneriffa, azelőtt Nivariának hívták, a legfontosabb a Kanári-szigetek között, és a spanyol főkormányzó székhelye. Két nagy városa van, *Laguna* és *Oratavia*, valamint egy kisebb, *Santa Cruz,* illetve két szép kikötője is, *Oratavián*ál *és Santa Cruz*nál. Ennek a szigetnek nem csupán magas partjai vannak, hanem itt van az egész világ legmagasabb hegye, a *Pico de Adam,* más néven Teneriffa, amely 15 mérföld magas, és a tengeren 60, szép időben pedig már 80 mérföldről is látható. A hegy tetejét többnyire hó borítja, és a levegő itt olyan hideg, hogy képtelenség fölmászni oda, kivéve csupán júliusban és augusztusban. 1704-ben és a rá következő év elején nagy tüzet okádott, amit erős földrengés kísért, emiatt sok ezer ember vesztette életét. A hegy körül fekvő többi sziget felülről úgy néz ki, mintha mind a hegy lábánál feküdne, és néha eggyel több látható, mint amennyit a térkép föltüntet, mivel nehezen lehet megtalálni, ugyanis alacsony és felhőkkel borított, ezért *elvarázsolt szigetnek* is nevezik. A hollandok a Pico de Adamon és a Zöld-hegyfokon keresztül húzzák meg *az első meridián*jukat. Hozzáteszik, hogy ez a hegy felül fél mérföld széles, és olyan üreges, mint egy katlan. A tetejének a belsejében állítólag két mérföld

579. l.

hosszú távolságban semmi más nincs, csak hamu és habkő. Az alatta lévő területet egész évben hó borítja. Valamivel lejjebb igen nagy fák nőnek, amelyek a vízben nem korhadnak el. Alatta tíz vagy tizenkét mérfölddel eleven babérerdők vannak, amelyekben nagyon sok bájosan éneklő madár él. Ez a sziget több gabonát terem, mint a Kanári-szigetek bármelyike. Régen hét kisebb király uralkodott itt, akik barlangokban laktak, és kecskebőrbe öltöztek. Ez és még két másik sziget a spanyol királynak évente 50000, a püspökének pedig 12.000 dukátot ad. *Hackluit. Linschot A Kanári-szigetek.*

II. kötet, 296. l.

Ferro, spanyolul *Isla de hierro,* vagyis Vas-sziget, a Kanári-szigetek egyike, melynek legközelebbi szomszédja északról Palma szigete, keletről pedig Gomera. A franciák ezen a szigeten keresztül szokták meghúzni a meridiánjukat.

Uo. 529. l.

Gomera, sziget az afrikai tengerben, mégpedig a Kanári-szigetek egyike. Keletről Teneriffa, nyugatról pedig Ferro szigete között fekszik, van egy ugyanilyen nevű városa, valamint egy kikötője a Teneriffa sziget felőli oldalon. V. Károly tette D. Wilhelm Perasa Ayala Herrera grófi birtokává. Fez királyság Errif nevű tartományában is Gomera a főváros neve. *S. Marthe[...] 269. l.*

II. kötet, 334. l.

Forteventura, a Kanári-szigetek egyike, Biledulgeridhez legközelebb fekszik, és a spanyolokhoz tartozik. Déli irányban az úgynevezett *Farkas-sziget*, kelet felé pedig Canaria fekszik; kerülete kb. 70 mérföld, szélessége viszont változékony, úgyhogy a közepén nem terjed 4 mérföldnél

messzebbre. 1417-ben *Jean de Béthencourt,* egy francia nemes fedezte fel. Nincsenek városai, hanem csak néhány silány faluja.

I. kötet, 105. l.

Alegranca, egy kicsi sziget a Kanári-szigeteknél, jó kikötővel és kastéllyal. *Grammay Afrika bemutatása 9. könyv, 5. fejezet*

II. kötet, 565. l.

Gratiosa, vagy *Graciosa,* – – – 2. a Kanári-szigetek egyike, mely egészen közel fekszik Marokkó partjaihoz, és a spanyolokhoz tartozik, mert többek között bort és cukrot termel.

III. kötet, 996. l.

Porto Santo, kicsi sziget az Atlanti-óceánon, nem messze Madera szigetétől. A portugálokhoz tartozik, és 8 mérföld a kerülete. Rendkívül sok vad él rajta, ezért általában Madera sziget vadaskertjének nevezik.

IV. kötet, 215. l.

S. Borondon, sziget az Atlanti-tengeren, kb. 100 mérföldnyire a Kanári-szigetektől nyugatra. A fák és rétek miatt állítólag üde, és a lakosok keresztények, azt azonban nem tudják, milyen nemzetiségűek és milyen nyelvet beszélnek. Némelyek úgy vélik, hogy a szigetet állandóan felhők borítják, mások azonban azt mondják, hogy olyan sebes folyók ömlenek innen a tengerbe, hogy miattuk a hajók nem tudnak kikötni. Ezt a mesét azonban már régen kigúnyolta és elvetette minden értelmes ember.

III. kötet, 933. l.

Pico, latinul Picus, hegy Teneriffa szigetén, melyet az egész világon a legmagasabbnak tartanak. Noha a környező vidéken hónak egy évszakban sincs nyoma, ezt viszont állandóan hó fedi, és ezért nem lehet megmászni, kivéve júliusban és augusztusban. Ebben a két hónapban fel lehet jutni egészen a tetejéig, ehhez viszont 3 egész nap szükséges. Meglehetősen magasan egy síkság van, ahonnan derült időben, bár némelyik 50 mérföld távolságra van, egész pontosan meg lehet számolni, és föl lehet ismerni a környező szigeteket; ugyanígy a hajósok, még ha 60 mérföldnyire hajóztak is, ezt a hegyet teljes egészében látják. Az előbb említett két hónapban a kénkő egyik fajtáját bányásszák rajta, amelyet azután Spanyolországba szállítanak. Állítólag olykor lángokat okád. *Metell. A Londoni Királyi Társaság Története.*

783. l.

Palma, la Palma, az Atlanti-tengeren fekvő Kanári-szigetek egyike Afrikában, a spanyolokhoz tartozik, akik 1493-ban hajtották uralmuk alá. Kerülete 25 mérföld, és nagyon jól kiépített. Legszebb városát *Santa Cruz de la Palmá*nak hívják; ezen kívül még sok mezővárosa vagy városkája van és egy tűzhányó hegye, amely 1677-ben egy földrengés alkalmával mélyről, a föld alól tüzet okádott. Nov. 13-án, kevéssel naplemente után kezdett a föld a parton 13 mérföld távolságra mozogni; a földrengést ijesztő zaj kísérte, és 5 napig tartott, ez idő alatt különböző helyeken megnyílt a föld. A legnagyobb nyílás a *Mont aux Chevres* hegyen keletkezett, a tengertől másfél mérföldnyire, nagy tűz tört ki belő-

le, amely köveket és megolvadt sziklákat vetett ki magából. E vidék több helyén történt ugyanez, olyannyira, hogy rövid időn belül a hegy alján 18 hasadás keletkezett, melyek olyan nagy mennyiségű lángot és égő követ vetettek ki, hogy egész tűzfolyó lett belőlük. Ez *los Cainos* síkságon keresztül kezdett folyni, és óriási erővel haladt az úgynevezett *szent kút* felé. Amikor azonban a nagy folyam pereméhez ért, jobbra fordult, és a régi kikötő felé vette útját, ez ugyanaz, ahol a spanyolok kikötöttek, amikor e szigetet uralmuk alá hajtották. November 20-án újabb kitörés támadt a *Mon-aux-Chevres* hegyből, így hát ismét kövek és lángok vetődtek ki, amit rémítő földrengés és nagy mennydörgés kísért. Mindez változó ideig tartott. Utána 7 mérföldnyi távolságban fekete hamut találtak. A körülötte levő talajt ugyanis teljesen tönkretette, és a lakosok kénytelenek voltak elhagyni lakásaikat. *Történelmi emlékirat J. Nunno de Penna.*

La Ciudad de las Palmas, latinul palmarum civitas, Canaria szigetének fővárosa, ennek keleti vidékén fekszik egy atlanti-tengeri kikötővel együtt. A spanyolok fennhatósága alá tartozik, és azelőtt Canariának hívták. Itt van az egész sziget legfelső bírósága. A város szép, lakói gazdagok, és remekül viselkednek. A talaj körös-körül homokos, és mihelyt leesik az eső, újra magába szívja, úgy, hogy minden azonnal teljesen száraz lesz. *Hakluit. Baudrand.*

IV. kötet, 219. l.

San Christoval de la Laguna, város Teneriffa szigeten, a Kanári-szigetek fővárosa, és e szigetek kormányójának székhelye.

Uo. 220. l.

Santa Cruz, egy kicsiny, nyitott város a Kanári-szigetekhez tartozó Teneriffán, szép kikötőjét két bástya fedi.

I. kötet, 478. l.

Béthencourt (Johann de), St. Martin le Gaillard bárója, Eu grófságban, Grainville la Teinturière ura Caux vidékén, a nyugati óceánban több új szárazföldet akart fölfedezni, ezért 1401-ben elzálogosította birtokait, Bethencourt-t és Grainville-t unokatestvérének, *Robert von Braquemont*-nak. 1402 júliusában föl is fedezte a Kanári-szigeteket, és némelyiknek mesterévé tette magát. Mivel azonban nem volt elég erős ahhoz, hogy valamennyit uralma alá hajtsa, a kasztíliai *III. Henrik*hez ment, aki ellátta pénzzel és élelmiszerrel, és egyúttal átengedte neki a szigetek fölötti korlátlan hatalmat, de azzal a feltétellel, hogy hűségesküt tesz neki. Mire Béthencourt is fölvette a királyi címet, és utódaival együtt viselte azt: *Menaldus* vagy *Menaciot,* testvérének a fia, *Petrus Barbus; Ferdinandus Pernazza* és *Diego de Herrera.* Ő volt tehát az első a keresztények között, aki a Kanári-szigeteket meghódította: mert bár előtte kikötött már itt néhány tengerész, de ez csak azért történt, hogy a szigetek egyikét-másikát kifosszák, éppen úgy, mint 1395-ben, amikor a *guipuscoaiak* és az andalúziaiak kifosztották *Lancelote* szigetét. Hieronymus Surita azt mondja, hogy a kasztíliai III. Henrik 1401-ben engedélyt adott Roberto von Braquemont-nak, aki támogatta őt a Portugália

elleni háborúban, majd 1417-ben Franciaország tengernagya lett, hogy a Kanári-szigeteket elfoglalja, Braquemont azonban unokatestvérét, Johann von Béthencourt-t bízta meg, amit azután a király özvegye, *Katalin* megerősített, valamint azt is, hogy viselhesse a királyi címet, és Lancelote szigetén várat építhessen, ugyanis nem tudta meghódítani a nagy Canaria szigetet. *Le Vernier A Kanári-szigetek fölfedezése. Surita [...] Benzoni Az új világ története.*

Uo. 598. l.

Braquemont (Robert de) 1417-ben lett Franciaország tengernagya, és VI. Károly segítségül küldte a kasztíliai II. Jánosnak a mórok ellen, akiket a tengerig vert vissza. Hieronymus Surita, aki őt *Robin de Braquemont*-nak nevezi, azt mondja, hogy a kasztíliai III. Henrik 1401-ben a Portugália ellen viselt háborúban teljesített szolgálatért megengedte neki, hogy elfoglalja a Kanári-szigeteket, de ő a megbízást unokatestvérének, Johann de Béthencourt-nak, *St. Martin le Gaillard* bárójának adta át. *Joh. de Verrier A Kanári-szigetek fölfedezése. Surita [...]*

Uo. 859. l.

Cerda, előkelő spanyol nemzetség,

860. l.

a kasztíliai és leoni királyoktól származik. X. Alfonz ugyanis, Kasztília és Leon bölcs királya, feleségével, *Violantával*, az aragóniai Jakab király leányával nemzette 1254-ben elsőszülött fiát, Ferdinándot, akinek, mivel különleges, derékig érő hajjal jött a világra, a de la Cerda elnevezést adták. Amikor atyja Németországba utazott, hogy a császárságot elfoglalja, kikiáltották őt a Spanyol Birodalom trónörökösévé, utána pedig Alfonz nevű fiát. Ferdinánd azonban 1275 augusztusában, atyja hazatérte előtt meghalt, és feleségétől, Blankától, XI. Lajos, Franciaország királyának leányától hátrahagyta Alfonz de la Cerdát és Ferdinándot (akinek utódlása unokáival megszűnt). Alfonznak nagyapját, X. Alfonzot kellett volna követnie, aki 1284-ben halt meg, IV. Sanctius azonban, X. Alfonz másik fia, magához ragadta a birodalmat. Alfonz ugyan a kasztíliai címet viselte, de 1303-ban lemondott róla, és Franciaországba menekült, ahol 1327-ben meghalt, hátrahagyván *Lajost,* János Alfonzot és Alfonzot. Ő vette föl a de Espanna, vagyis Spanyolországi címet, és két fiút nemzett, akik azonban örökösök nélkül haltak meg. Az első Ludovicus de Espanna volt, Clairmont grófja, 1341-ben Franciaország tengernagya. VI. Kelemen pápa 1344-ben a Boldog szigetek fejedelmének nevezte ki, és 1346-ban Cressinél az angolokkal vívott csatában esett el. Stb. a de la Cerda családról. stb."

Rövid Magyar Geographia. Pesten. 1796.

A könyv szerzője nem nevezi meg magát, de könyve végén rövid verses életrajzot találunk, amelyben eddigi munkáit is megemlíti. A legkorábbi magyar nyelvű földrajzi kézikönyvek egyikéről van szó, szerzője Váradi Baranyi László (1729–?). Forrása Hübner (ld. a 2288–2451. sorok jegyzetét, 403. l.) *Kurtze Fragen aus der neuen und alten Geographie*

('Rövid kérdések az új- és ó-geográfiából') című munkája (Regensburg 1746., erről ld. Pótsi Katalin: *A magyar nyelvű geográfiai irodalom kezdeteiről,* Magyar Könyvszemle 1994/3., 332–338. l.). Váradi könyve 21 szakaszból áll, és az Afrikáról szóló részben *Az Afrika körül lévő nevezetesebb szigetek* között tárgyalja a Kanári-szigeteket, ezt olvashatjuk a kijegyzésben. Ugyanezeket az információkat megtaláljuk a *Vollständige Geographie* kivonatában is, amely viszont sokkal bővebb leírást ad (ld. a 2288–2451. sorokat és jegyzetüket, 403–406. l.).

Samuelis Puffendorfii Introductio in Historiam Europaeam, latine reddita a Johannis Fridericus Cramero. Editio aucta et emendata. Francourti ad Moenum. 1704. ('Samuel Puffendorf: Bevezetés Európa történetébe, latinra fordította Johannis Fridericus Cramero. Bővített és javított kiadás. Frankfurt am Main. 1704.') Ehhez ld. még a 4139–4149. sorokat és jegyzetüket, 434. l.

Fordítása:
„*95. l.*
2. fejezet. 18. §. Ezenkívül Spanyolország a Kanári-szigeteket is
96. l.
birtokolja, melyek igen nemes borokban és cukorban gazdagok. Így maradt fönn az a hagyomány, hogy az angolok tizenháromezer hordó kanári-szigeti bort exportálnak, ezek mindegyike húsz–húsz font-sterlingbe kerül.
112. l.
3. fejezet. 3. §. János, portugál király fia fedezte fel először Madera szigetét 1420-ban.
126. l.
Uo. 9. §. A luzitánok birtokában van Madera igen termékeny szigete is."

Geographisches Handbuch in Hinsicht auf Industrie und Handlung, von Paul Jakob Bruns. Leipzig. 1788. ('Földrajzi kézikönyv, tekintettel az iparra és kereskedelemre, Paul Jakob Bruns műve. Lipcse 1788.')
Brunsnak (1743–1814), a jénai egyetem teológiaprofesszorának, neves geográfusnak a kézikönyve négy fejezetben mutatja be a négy ismert földrészt, a negyedikben Afrikát. Innen származik a rövid részlet.

Fordítása:
„*259. l.*
4. fejezet. 2. §. A nyugati parton fekvő tizenkét Kanári-sziget kitűnő bort, cukrot, mézet;
260. l.
viaszt, búzát, bőröket, ortsillát, narancsot és sárkányvért szállít; a spanyolokhoz tartozik.
Ugyanaz Hispania A. Táblázatában.

Az Atlanti-tengeren: a 12 Kanári-sziget: Canaria, Palma, Lancerota, Fuerteventura, Ferro, Teneriffa, Graciosa, Infiena, Allegranza, Santa Clara, Roche és Lobos.

Uo. B. Táblázat

Spanyolország királyának címe. Kasztília, Leon, Aragónia, mindkét Szicília, Jeruzsálem, Navarra, Granada, Toledo, Velence, Galícia, Mallorca, Sevilla, Cerdena, Cordoba, Korzika, Murcia, Jaen, Algarbia, Algezira, Gibraltár, a Kanári-szigetek, Kelet- és Nyugat-India, a világtenger szigeteinek és szárazföldjének királya, Ausztria főhercege stb."

Samuelis von Puffendorf Einleitung zu der Historie der vornehmsten Reiche und Staaten, so jetziger Zeit in Europa sich befinden. Von neuem gedruckt und biss auff das Ende des vorigen Seculi vermehrt. Frankfurt am Mayn. 1709–1710. IV Voll. ('Samuelis von Puffendorf: Bevezetés a legjelentősebb európai birodalmak és államok történetébe, jelenlegi állapotuk szerint. Újra nyomtatva és a múlt század végéig bővítve. Frankfurt am Main 1709–1710. IV kötet')

Ez a kijegyzés szoros kapcsolatban van a 4103–4118. sorokkal, ezért együtt kell tárgyalnunk őket. A német Pufendorf (1632–1694), állam-, természet- és közjogtudós, birodalmi történetíró művének latin fordításáról és annak eredeti német kiadásáról van szó, amelynek első kiadása 1682–86-ban jelent meg, népszerűségét pedig bizonyítja, hogy már 1687-ben latinra fordította Johann Friedrich Cramer (?–1715) német történelemprofesszor. A kijegyzések érdekessége nem csupán az, hogy ugyanabból a műből származnak, tartalmuk is majdnem azonos.

Fordítása:

„I. kötet, 133. l.

I. könyv. 2. fejezet. 18. §. Ezenkívül Spanyolország uralja a Kanári-szigeteket is, melyek nemes bort és cukrot termelnek, és állítólag Angliába évenként 13.000 hordó kanári-bort visznek ki, hordója 20 font-sterlingbe kerül.

Uo. 3. fejezet. 3. §. Akinek (Jánosnak, Portugália királyának) fia 1420-ban Madera szigetét is fölfedezte."

Handbuch der alten Erdbeschreibung, nach Anleitung der d'Anvillischen Landcharten, mit Berichtigungen aus den bewährtesten Schriftstellern. IV Theile, II Bände. Nürnberg. 1783–1786. ('A régi Földleírás kézikönyve, az anville-i térképek útmutatása nyomán, a legmegbízhatóbb írók szerinti helyreigazításokkal. Nürnberg. 1783–1786.')

A kézikönyv Jean-Baptiste d'Anville (1697–1782), francia kartográfus 12 térképet tartalmazó *Atlas Antiquiis* című kötetéhez készült. Az általam használt kiadás: Nürnberg 1800., ebben III. kötet, III. rész, VIII. fejezet: *Inseln an der Westküste Africas* ('Szigetek Afrika nyugati partjánál', 233–234. l.).

Fordítása:
„2. kötet. 2. rész, 157. l.
VI. fejezet. Ptolemaiosz az Atlasszal szemben fekvő *Atlantiszt* teljes egészében kihagyta. Biztosabbak a *Boldog-szigetek*ről, μακαρων νησοι szóló hírek. A mór partok külső határától nyugatra fekszenek (Sztrabón 3), a Bíbor-szigetektől 625 mérföldnyire, és a következők tartoznak ide: 1. *Ombrios,* ahol esővízen kívül semmi más nincsen, 2. *Junonia,* 3. *Capraria,* 4. *Nivaria,* az állandó hóról, 5. *Canaria;* ezért nevezik őket még most is Kanári-szigeteknek. Bővelkednek gyümölcsfában, mézben, madarakban (Plin. VI. 37.) és a természet mindenféle termésében. (Mela. III. 10.)"

Quinti Horatii Flacci Opera Omnia, ad modum Johannis Minellii illustrata, Studio Christiani Junckeri. Lipsiae. 1782. ('Quintus Horatius Flaccus Összes művei, Johannis Minellius magyarázatai szerint, Christianus Junckerus kiadása. Lipcse. 1782.')
Juncker (1668–1714) neves német pedagógus, iskolai oktatás céljából adta ki több klasszikus szerző művét a holland filológus, Minelli (1625–1683) magyarázatai szerint. Az általam használt kiadás: Lipcse 1762., ebben: 203. és 255. l.

Fordítása:
„Ódák IV. könyve, VIII. Óda, 27. sorhoz
»Azaz: a Boldogok szigetein vagy az Elysiumi mezőkön.«
Epódoszok könyve, XVI. darab, 41. 42. sorhoz
Semmi. –"

Christian David Jani Erklärende Anmerkungen zu Horazens Satyren, Episteln, Oden und Epoden. Aus dessen Vorlesungen. Leipzig. 1795–1798. III Voll. ('Christian David Jani Magyarázó jegyzetei Horatius szatíráihoz, episztoláihoz, ódáihoz és epódoszaihoz. Az ő előadásaiból összeállítva. Lipcse. 1795–1798. III kötet')
Chr. D. Janinak (1743–1790), a halleni egyetem professzorának Horatius műveihez készült magyarázataiból olvashatunk részleteket.

Fordítása:
„3. kötet, 208. l.
IV. Könyv, VIII. Óda 27. sor: Divites insulae, azaz boldog vagy szerencsés szigetek. Ez az Elízium: Ἠλυσιον πεδιον. A régiek ugyanis ezt vagy a föld alatt képzelték el, mint Vergilius: Aeneis VI. 637. skk., vagy egy régi, már Homérosznál is meglévő elgondolás szerint, bizonyos, a Nyugat legtávolabbi részein elterülő vidékre, illetve szigetekre helyezték, melyeket *Boldog*nak μακαρων νησους neveztek, és ezt úgy festették le, hogy sok mindenben azonosak voltak az aranykor képével; ezért aztán később ezek élére Szaturnuszt állítják. Úgy vélték, hogy haláluk után a hősök itt tartózkodnak, és halhatatlan boldogságot élveznek, pl. Homé-

rosz: Odüsszeia IV. éneke 563. skk., Hésziodosz: Munkák és napok 166. skk., Pindarosz: Második olympiai óda 128. skk. Az ősi időkben ugyanis a távolabbi, nyugatra fekvő vidékek még egészen ismeretlenek voltak, eltekintve valamiféle homályos, ezek boldog állapotáról szóló híresztelléstől, mely egészen bizonyosan a főníciaiaktól eredt. Világos, ahogy e mendemonda keletkezésének módját, úgy az Elíziumnak helyét és fekvését sem lehetett meghatározni. Később, ahogyan fokozatosan ismertebbek lettek a nyugatra eső vidékek, az emberi képzelet úgy helyezte nyugat felé egyre távolabbra a Boldog-szigeteket, míg végül ezeket az Atlanti-óceánon kezdték ismerni és elhelyezni. Amikor aztán a Kanári-szigeteket is felfedezték, amelyek különösen szépek, és mégis még mindig kevés hajós látta és ismerte meg ezeket, akkor teljes bizonyossággal vélték ezekről, hogy ezek azok a Boldog-szigetek. Lásd Sztrabón III. 150. l. Ptolemaiosz IV. 6. Plutarkhosz Szertoriusz-életrajz 571. l., Plinius VI. 32. [...] V, 16, 41. skk. *Consecrat insulis* [A szigeteknek szenteli, tehát a szigetek számára szentté, halhatatlanná teszi] (datívus) igényesebb és emelkedettebb kifejezés, mint a consecratum, [valaminek szentelt, ami szent ajándékként van odaszánva, szent], tehát istenné téve az Elíziumba kerül. Megjegyzendő, hogy Homérosznál és Pindarosznál a II. olympiai ódában a Boldog-szigeteken a lelkek bírájaként Rhadamanthosz szerepel, Aeacus ott csak a későbbi mítoszokban jelenik meg. Ld. III. Heyne XI. exkurzusát Vergilius: Aeneis VI. énekéhez.

Uo. 273. l.

XVI. Epódosz 41, 42. skk: „Boldogság rétjei, legyen miénk a rét, a dús szigetvilág" (Radó György ford.), ahol is a Boldog-szigetekről (ὀλβιους νησους) van szó, ahol az Elízium van. Ezek a Kanári-szigetek, amelyek mennyei vidékét és előnyös területi adottságait Horatius itt nagyon elragadóan írja le, és még most is teljes joggal megérdemlik a boldog szigetek elnevezést. Egy nagyon keskeny tengerszoros választja el őket egymástól, és (Plutarkhosz Szertoriusz-életrajza szerint) 10.000 stadium távolságra fekszenek Afrikától, mégpedig az Atlanti-tengeren, a Marokkói Császársággal szemben. Most általában 12 szigetet sorolnak ide, közülük az egyik, nevezetesen Madera a portugálokhoz, a többi pedig a spanyolokhoz tartozik."

Quinti Horatii Flacci Poëmata, cum Commentariis Joh. Minellii. Patavii. 1764. (Quintus Horatius Flaccus Költeményei, Johann Minellius kommentárjaival.)

J. Minelli kommentárjai szintén Horatius korábban megnevezett műveiről szólnak (A XVI. epódosz jegyzeteinek oldalszámát elhagyja: 270. l.)

Fordítása:
„219. l.
Az Ódák IV. könyvének VIII. darabja, 27. sorhoz

»A szerencsések boldog szigeteire, μακάρων νησοῖς, vagy a költő helyét az Elísiumi mezőn jelöli ki, vagyis kiváló énekekben. Aeacus az alvilágiaknál bíró lesz, és halhatatlanná teszi.«

Az Epódoszok könyvének XVI. darabja, 41. 42. sorhoz

»Az egész Földet körülvevő óceánban vannak a Szerencsés Szigetek. – A Boldog-szigeteket érti ezen.«"

Anton Friedrich Büschings grosse Erdbeschreibung, Troppau. 1784–1787. 24 Voll. (Anton Friedrich Büsching nagy Földleírása, Troppau. 1784–1787. 24 kötet)

Anton Friedrich Büschinget (1724–1793), a göttingeni geográfiaprofesszort az államismeret tudományának megújítójaként, a politikai-leíró földrajz megalapítójaként tartják számon. Művei sokaknak szolgáltak mintául, többek között a már említett Fabri professzornak (ld. a 2086–2179., 2180–2226., 2633–2667. sorokat és jegyzetüket, 397–400., 406–407. l.), akit Csokonai vele egyenrangúnak tart (vö. Cs/Lev. 91. l.). Nevét más leveleiben is említi (vö. Cs/Lev. 91. l., 193. l. és 202. l.). E munka hetedik kötete Portugáliát és Spanyolországot mutatja be – velük a Kanári-szigeteket. Az első kijegyzésben a spanyol király címére utal (ehhez ld. a 4119–4138. sorokat és jegyzetüket, 433–434. l.).

Fordítása:

„*Uo. 162. l.*

Az Atlanti-tengernek a portugál korona alá tartozó szigetei közül *Porto Santo* és *Madera* említhető leginkább, mivel ezek vannak legközelebb.

I. Porto Santo sziget, Lisszabontól kb. 140 portugál mérföldre fekszik, és állítólag 5 mérföld hosszú és 2 mérföld széles. *Joao Gonçalves Zarco* fedezte fel először, 1419-ben, és kb. 1200 lakosa van. Legjelentősebb települése az azonos nevű, kb. 600 lakosú mezőváros egy kikötőnél fekszik, mely a délit és délkeletit kivéve, minden széltől védve van. A többi kisebb hely közül *Farrobo* és *Feteira* a legnevezetesebb.

II. Madeira, Lisszabontól 152 portugál mérföldre fekszik, és csaknem ugyanilyen távolságra Terceiras szigettől, 18 mérföld hosszú és valamivel szélesebb, mint 4 mérföld. 1419. júl. 2-án fedezte fel *Joao Gonçalves Zarco,*

163. l.

és mivel az első felfedezők nagy erdőket találtak itt, Madeirának nevezték el. 2 kapitányságra (Capitanias) osztják, nevezetesen a machicóira és funchalira.

1. A machicói kapitányság a *Vimioso* házhoz tartozik, és magában foglalja:

1) *Machicót,* az azonos nevű tengeröbölnél fekvő, 2000 lakosú mezővárost.

2) *Santa Cruzt*, az ugyanilyen nevű tengeröbölnél fekvő, 1200 lakosú mezővárost.

3) 7 falut, amelyeknek 2–3000 lakosa van.

2. A funchali kapitányság a *Camara* házhoz tartozik. Fennhatósága alatt áll:

1. *Funchal* városa, a kapitányság és az egész sziget fővárosa, amely egy jó tengeröbölnél fekszik. Kormányzói és püspöki székhely, ez utóbbi a lisszaboni pátriárka fennhatósága alá tartozik. (Ugyanaz a szerző megerősíti 22. l.) A tenger felől 5 erőd és 1 vár védi, a szárazföld felől pedig a S. *Joao de Pico* nevű vár biztosítja. Itt van a Juiz de fora székhelye is,

164. l.

amely a corregedori címet viseli, és a sziget igazságszolgáltatását végzi.

2. *Ponta de Sol,* egy mezőváros.

3. *Calheta,* egy grófsági címmel rendelkező mezőváros, melyet *Mariana* von *Noronha* és *Lancastro* hagyott férjére, *Joao Rodrigues Vasconcellos* és *Sousára, Castello Melhor* második grófjára. E grófok felváltva viselik a Calheta és *Castello Melhor* címet.

4. Többek között *Camera de Lobos, Ribeira brava.*

1 városon és 4 mezővároson kívül sok falu van ezen a szigeten, ezek összesen 39 plébániára vannak osztva, és 16500 lakóház van bennük. Továbbá van itt egy hajdani jezsuita kollégium, 4 ferences kolostor, 3 Szent Klára-rendi kolostor, 1 szeminárium, 4 szegényház, különböző kórházak. A teljes lakosság számát 120000-re becsülik. A királynak, mint a Krisztus lovagrend nagymesterének fizetett tized és a vám állítólag újabban évenként több mint 300000 crusadot tesz ki. Az itt termő kitűnő borok

165. l.

híresek. A növényeket Candiából hozták ide."

Caii Plinii Secundi Historiae Naturalis Libri XXXVII. Quos Interpretatione et Notis illustravit Johannes Harduinus e Societate Jesu, In Usum Serenissimi Delphini. Editio Nova Emendatior et Auctior. Paris. II Tom. 1741. ('C. Plinius Secundus: A természet históriájának XXXVII könyve. Értelmezéssel és jegyzetekkel ellátta Johann Harduinus, a Jézus Társaság tagja, a fenséges trónörökös használatára. Új, javított és bővített kiadás. Párizs. II Kötet, 1741.')

Az idősebb Plinius (23/24–79) művének gyakran emlegetett részletét (VI. könyv, 31. fejezet) olvashatjuk jegyzetekkel együtt, amely *A Boldogszigetekről* szól.

Fordítása:

„348. l.

VI. könyv. 31. fejezet. 36. rész. – – – Beszámolnak arról is, – hogy az Atlasz[1] heggyel szemben van egy sziget , amit Atlantisznak neveznek. Ettől öt napi hajóútra teszik a nyugati etiópok sivatagi területeit és egy hegyfokot,[2] amelyet Nyugat Szarvának neveznek. – – – Azt beszélik, hogy e fokkal[3] szemben vannak a Gorgó-szigetek, kétnapi hajóútra a

kontinenstől. Nem kisebb a bizonytalanság Mauretania szigeteit illetően. Csak annyi bizonyos, hogy néhányat Juba fedezett fel szemben[4] az Autolésszel. Ezeken megalapította a festőipart, amely gaetulus[5] bíbort állított elő.

Uo. 32. fejezet, 37. rész. Néhányan[6] úgy gondolják, hogy azokon túl[7] fekszenek a Boldog-szigetek és néhány más is: a már említett Sebosus nemcsak ezek számát adja meg, hanem a távolságokat[8] is, mégpedig úgy, hogy *Junonia* 750 mérföldre van Gadestől, és hogy *Pluvialia és Capraria* ugyanannyira nyugatra[9] Junoniától: Pluvialián nincs víz, nem számítva azt, amit az esőből nyernek. Ezektől 250 mérföldre vannak a Boldog-szigetek[10] Mauretániától balra[11], nyugat-északnyugatra.[12] Egyiket *Convallis*nak hívják a felszínének görbültsége, egy másikat *Planaria*nak sík felszíne miatt. Convallis kerülete 300 mérföld; a fák azon 140 láb magasra nőnek.

A Boldog-szigetekről Juba[13] a következő tényeket tudta meg[14]: délnyugati irányban fekszenek,[15] 625 mérföldnyi hajóútra a Bíbor-szigetektől, feltéve, hogy 250 mérföldet nyugat felé hajóznak, aztán 75 mérföldet kelet felé.[16] Az első szigetet *Ombrion*nak hívják, rajta semmi nyoma az épületeknek; a hegyekben van egy tó,[17] a fák a pálcához hasonlóak, vizet lehet belőlük[18] kinyerni, a feketék keserű, a világosabb színűek édeskés ízű folyadékot adnak. A második szigetet[19] *Junoniá*nak hívják, azon van egy kis épület, amely csupán kőből épült; annak a közelében[20]

349. l.

van egy kisebb sziget, amelynek ugyanaz a neve. Aztán[21] következik Capraria, hatalmas gyíkok találhatók rajta.[22] Ezek látótávolságán belül[23] van *Nivaria*, mely nevét az örök hótól kapta, s felhő borítja. Közelében van[24] a Canaria, a nagytestű kutyák miatt hívják így; közülük kettőt Juba elhozott. Épületek nyoma látható rajta.[25] Mindegyiken bőven van mindenféle madár és gyümölcs, a Canaria datolyát hozó pálmákban[26] és tűlevelűekben is bővelkedik. Méz is bőségben van. Papirusz is[27] nő a folyókban, és van bennük silurus-hal is. Ezeket a szigeteket a partra vetett, rothadó állattetemek[28] förtelmes bűzükkel megfertőzik."

[Jegyzetek a 348–349. laphoz]

„1. Ugyanaz a neve, mint a platóni Atlantisznak, amelyről szóltunk a 2. könyv 92. részénél, de attól mégis különböző. Bár ennek neve és helyzete is bizonytalan, csak szóbeszédből ismert.

2. Az előző résznél.

3. Amit a Gorgók szigetének nevez Mela, Cerne Polübiosnál és Cornelius Neposnál: úgy gondolom, hogy Arguinának, Arguinnak nevezik, Mariana, I. könyv, Hispánia története, 22. fejezet, 41. lap, a Fehér-hegyfokon túl, az Egyenlítő körül, az égi kör huszonegyedik részén. Ennélfogva valószínű, hogy az ezen a néven nevezett szigetek számáról és fekvéséről fecsegett Xenophón, akinek ebben a homályos dologban nem mer hitelt adni Plinius, noha dicséri őt.

4. Ezekről szóltunk az 5. könyv 1. részénél. Ezek a Bíbor-szigetek, amelyekről szó volt a 37. résznél.

5. A kagylókból vagy bíborcsigákból, amelyeket A Gaetulus óceán partján gyűjtenek, ahogy mondottuk a 9. könyv 60. részénél.

6. A legutóbb említett Bíbor (szigeten túl).

7. Amelyeket most *Kanári-szigetek*nek neveznek, les Canaries.

8. Ez Sebosus Junoniája, amit most *l'Isle Fortaventure*-nek nevezünk, a Boldog- vagy Kanári-szigetek közül az, amely valamivel közelebb van napkelethez.

9. Pluvialia, most *l'Isle de Fer*, a Kanári-szigetek közül a legnyugatibb, ahonnan a franciák az I. meridiánt számítják. Capraria, Pluvialiától északra fekszik, *l'Isle de Palme*.

10. Az óceán délkörétől, így írja, a Mauretánia felé hajózóknak, balra fekszenek a Boldog-szigetek.

11. A Boldog-szigetek, így írja, dél, amely a nap hatodik órája, és napnyugta között fekszenek, amely a 12. óra. Lásd a jegyzeteket és javításokat, CXIX sz.

12. *L'Isle d'Enfer*, vagy *l'Isle Teneriffe*. Érvül szolgál annak kiterjedése, amelyől azt állítják, hogy csaknem 300 ezer lépést fog át. Lásd a jegyzeteket és javításokat, CXX sz.

13. Solinus ugyanezekkel a szavakkal, 56. fejezet, 88. lap.

14. Ahogy mondtuk, dél és napnyugta között.

15. Juba nevezte Bíbor-szigeteknek, amelyeken bevezette a gaetuli bíborfestést. Ezek a mauretániai parthoz a legközelebb vannak, Madera, *l'Isle Madera* és *Porto Sancto*.

16. Kiírta ezeket Martianus a 6. könyvben a Babyloniáról szóló fejezetben, 226. lap és Solinus 56. fejezet, 88. lap, melyek Sebesus Esős-szigete, Jubánál pedig megegyező jelentésű görög szóval, Ὄμβριος, *Ferro* a neve.

17. A cukornádról ezeket a szavakat Salmasius elfogadja, Solinushoz 1018. lap, mert a cukor Madera szigetén előfordul. De Madera sem nem esős, sem nem bővelkedik magától ezekben a fákban. Egykor ugyanis őserdő volt, amelyet a luzitánok később égetéssel elpusztítottak, és a cukornádat hozták be. Nevezetes továbbá a Ferro szigeten az a fa, amelyet szentnek neveznek, l'Arbre Saint: ennek csöpögő vize elégséges valamennyi szigetlakónak, bár csak egyetlen van belőle. De ennek a fának nincs sok vesszeje: és a vizet sem erővel nyomják ki belőle, hanem magától csöpög.

18. Az cukornádat ismerték, (ezt úgy tudom, nem mindenki fogadja el), a cukor kinyerésére és kifőzésére szolgáló módszer azonban a régiek számára nem volt ismert: eddig csupán arra alkalmazták e növényt, hogy a vizet és a nedvet belőle ivás céljára kisajtolják.

19. Sebosus Junoniájától különböző: *l'Isle de Gomer*.

20. A kisebb Juno-sziget: Talán már elborította a víz: vagy pedig valóban az volt, amelyet Ptolemaiosz a 4. könyv 6. fejezetében Ἀπρόσιτος-

nak vagy *Megközelíthetetlen*nek nevez, a spanyolok *La non trovada et la Incantada*-nak hívnak. Lásd a jegyzeteket és javításokat, CXXI. sz.

21. *L'Isle de Palme*. Lásd a Jegyzeteket és javításokat, CXXII. sz.

22. És valóban nagy kiterjedése miatt keletről teljesen a fentebb említett többi sziget elé nyúlik.

23. Minden kézirat *Ninguariát* hoz. Ptolemaiosz 4. könyv 6. fej. Κεντουρία-nak vagy Νινγουρία-nak, vagy Νιγγουαρία-nak nevezi. *L'Isle de Teneriffe* vagy *L'Isle d Enfer*. Miközben a Kanári-szigetek többi részén sohasem láttak havat, ez egyedül bővelkedik benne.

24. Teneriffához esik a legközelebb, de közelebb van a mi világunkhoz: *la grande Isle Canarie*.

25. Solinus ezeket mondja ugyanezekkel a szavakkal, 56. fejezet, 88. lap.

26. Ezekről a 13. könyv 9. részében.

27. Halfajta, amelyről a 9. könyv XVII. részében (van szó).

28. A tenger háborgásától és a viharoktól. Solinus körülírása, idézett hely, ahol a Kanári-szigetekről (ezt írja): azt is híresztelik, hogy a szigetre a viharos tengerből állatok dobódnak ki: aztán amikor azok a szörnyek elrohadnak, ott förtelmes bűzükkel mindent megfertőznek."

[XXIII.]

A kijegyzés forrása ismeretlen.

Fordítása:

„[...] mérfölddel messzebb van Iapara, aminek jó kikötője van, és az uralkodója ura a tengernek és a szárazföldnek. Befutva még 25 mérföldet, Marazan városába érünk, itt egy olyan uralkodó lakhelye található, aki mintha a sziget összes királyának császára lenne, valaha mindben félelemet keltett, de a tekintélye teljesen megszűnt. A szigetekig jónéhány várost találunk még, amelyek keresztülszelik a Iacatra tengeröblöt (*), végül elérünk Bantam, e tágas kereskedőváros elé, amelynek kikötője a legnagyobb hajókat fogadja. [...]

(*) a Iacatrai óváros területére építették a hollandok Batávia híres városát: elhelyezkedése hat fok és tíz perc szélességi fok [...]

Jáva, amelyben [...]
északra és [...]
délre. [...]
Mardie [...]
Itt van [...]
minden állam [...]"

[XXIV.]

Forrása, célja ismeretlen, különböző szigeteket sorol föl benne Csokonai – a számozás arra utal, hogy valahonnan kijegyezte őket. A második részben a Kanári-szigetek tagjai közül nevez meg néhányat, ezeket a betűrendes magyarázatban tárgyaljuk (ld. az 584–1275. sorok jegyzetét).

Hungaria: Magyarország.

Cyprus: sziget a Földközi-tenger északkeleti részén.

Ceylon: ma: Srí Lanka, sziget az Indiai-óceánban.

Iava: Jáva / Djawa, az Indonéz-szigetvilághoz tartozó sziget.

Celebes: Celebesz / Sulawesi szigete, az indonéz Nagy-Szunda-szigetcsoporthoz tartozó négy sziget egyike (ld. még az 1941–1980. sort és jegyzetét, 393–395. l.).

Borneo: Kalimantan, az Indonéz Nagy-Szurda-szigetcsoporthoz tartozó sziget, Földünk egyik legnagyobb szigete.

Suluh: Sulu-szigetek, több száz szigetből álló csoport a Fülöp-szigetek délnyugati részén.

Formosa: Tajvan.

Volgaria: Jelenleg nincsen róla adatunk.

Madagascar: ld. a 391. lapon olvasható jegyzeteket.

Mascurenae: Mascarenhas-szigetek, az Indiai-óceán nyugati medencéjében elhelyezkedő Rénuion-, Mauritius- és Rodriques-szigetek összefoglaló elnevezése. Madagaszkár déli partjaitól 650–800 km-re helyezkednek el.

Panama: Közép-Amerikában, a Panamai-földszoros déli részén terül el.

Polynesia: a Csendes-óceán középső részén elszórt szigetek csoportja.

Guinea: Új-Guinea szigete, a Csendes-óceán nyugati szegélyén fekszik.

Otahajti: Tahiti szigete, a Csendes-óceán déli-középső részén.

Philippinae: Fülöp-szigetek, 7100 kisebb-nagyobb szigetből álló csoport a Csendes-óceánban, Ázsia délkeleti partjaitól kb. 800 km-re keletre.

Lancerotta ad partes és *Alegranza etc. parvae* (lat.): Ld. róluk az 584–1275. sorok jegyzetét, 359–381. l.

Globus (lat.): földgolyó.

Itinar. [=Itinerarium] (lat.): útleírás.

Fringilla Can.[aria] (lat.): kanárimadár.

[XXV.]

Voyage dans l'Hémisphère Austral, et autour du Monde, fait sur les Vaisseaux de Roi, l'Aventure, et la Résolution, en 1772, 73, 74 et 75. Écrit par Jacques Cook, Commandant de la Résolution; dans lequel on a inséré la Relation du Capitaine Furneaux, et celle de MM. Forster. Traduit de l'Anglais. Ouvrage enrichi de Plans, de Cartes, de Planches, de Portraits, et de Vues de Pays, dessinés pendant l'Expedition, par M Hodges. Paris.

1778.Tom. V. in 4° mai. ('Utazás az Ausztrál féltekén és a Föld körül, a Király *Aventure* és *Résolution* nevű hajóin, 1772, 73, 74 és 75-ben. Írta Jacques Cook, a Résolution kapitánya, a könyvhöz csatolták Furneaux kapitány és Forster urak beszámolóit. Angolból fordítva. Hodges úr által az expedíció alatt készített vázlatokkal, térképekkel, metszetekkel, portrékkal és látképekkel díszített mű. Párizs, 1778. 5. kötet, 4rét.')

Cook kapitánynak (róla ld. még 395. l.), Ausztrália fölfedezőjének világ körüli utazását írja le a beszámoló. A mű francia fordításából másolt hosszasan Csokonai. Az első kötetben olvashatunk a Kanári-szigeteken töltött napokról, ezeket az oldalakat írja ki.

Fordítása:

„1. kötet, 3. l., I. könyv. I. fejezet.

– – – megbíztak, hogy vegyem át a Résolution parancsnokságát, hogy gyorsan jussak el Madeira szigetéhez, szállítsak oda bort, és jussak túl a Jóreménység fokán stb.

Uo. 10 l. Uo. Uo.

(1772) július 28-án *Porto Santót* fedeztük fel, amely kb. öt–hat mérföld hosszú, terméketlen, mégis az ott termő rengeteg szőlő gyönyörű zöld színbe borítja a tájat. A kis szigetnek csak 700 lakosa van, Madeira kormányzója igazgatja. Nemsokára megláttuk *Madeirát,* a *Kopár szigeteket* és *Santa Cruzt.* E város környékének hegyeit számos mély völgy szabdalja. A falvak házai szerencsésen helyezkednek el a szőlők és magas ciprusok között a dombokat díszítve, az egész ország nagyon festői.

11. l.

29-én este lehorgonyoztam a funchali révben Madeira szigetén. Másnap reggel 11 ágyúlövéssel üdvözöltem a helyőrséget, amelyet azon nyomban viszonoztak. Ezután hamarosan a szárazföldre mentem Furneaux kapitánnyal, a két Forster úrral és Wales úrral: partraszállásunkkor az alkonzul küldötte, Sills úr fogadott minket, aki Loughnans úrnak, a helység leggazdagabb angol kereskedőjének a házához vezetett, aki megszerezte Forster úr számára az engedélyt a sziget növényeinek megvizsgálásához és gyűjtéséhez, és minden mást előteremtett, amire szükségünk volt, rávett minket arra, hogy ott-tartózkodásunk alatt nála lakjunk.

Funchal az öböl körül, az első dombok lejtőjén félkörben épült. A pillantás könnyen végigsiklik a tenger felől az összes köz- és magánépületen, az építmények kívül általában teljesen fehérek, többségük kétemeletes. Alacsony tetőzetűek, és felépítésüknek megvan az a keleties eleganciája és egyszerűsége, amit nem találunk a mi szűk házainkban, melyek ferde tetőzetűek és több kémény sorakozik rajtuk. A tengerparton különböző ütegek és ágyúk vannak elhelyezve. Egy öreg kastély uralja a kikötőt, mely egy fekete szikla tetejére épült, víz veszi körül dagály idején, az angolok *Loo Rock*-nak [Loo-szikla] nevezik. Egy másik, amit *Le Château de Saint-Jean*-nak neveznek, a szomszéd magaslaton

fekszik, a város felett. *Funchal* mögött a dombokat szőlők, ültetvények, ligetek, kerti lakok

12. l.

és templomok borítják, hozzájárulva a táj szépségéhez. Ezek a helyek a tündérek kertjére emlékeztetnek, és Semiramis királyné függőkertjeinek képét idézik.

A város azonban nem felel meg annak a látványnak, amit a rév felől mutat. Az utcák szűkek, rosszul kövezettek és piszkosak, a házak épületkőből vagy téglából készültek, de feketék, és az angol kereskedők meg az előkelő lakosok házai kivételével nincs ablaküvegük. Másoknak csak egy ablakrácsféléjük van, mely tetszés szerint leengedhető és felemelhető. A földszint nagyobb részét a cselédség, boltok és üzletek foglalják el.

A templom és a kolostorok nagyon egyszerűek, nincs bennük semmiféle építészeti rendezőelv. Főleg belül figyelhetjük meg az ízlés hiányát. A kevés fény, ami az épületbe jut, csak a csillogó díszítések megvilágítására szolgál, amelyek egymásra halmozva és egészen gótikus stílusban vannak elrendezve. A ferencesek kolostora tiszta és tágas, de a kert nagyon rossz állapotban van. A Szent Klára-rend apácái udvariasan fogadtak a kapuban.

Kirándulásunkat másnap reggel kezdtük meg, egy patak mentén kapaszkodtunk fel az ország belsejébe. Délután egy órakor egy gesztenyés ligetbe érkeztünk,

13. l.

kevéssel a sziget legmagasabb csúcsa alatt, kb. 6 mérföldre Loughnan úr falusi házától, ahol aludtunk. A levegő itt sokkal frissebb, mint az alacsonyabb részeken, és a frissességhez kellemes szellő járult. Egy néger volt a vezetőnk, és több mint másfél órai séta után visszatértünk a házba, ahol oly nagy vendégszeretettel fogadtak.

Íme néhány megfigyelés, melyet alkalmam volt megtenni az ott-tartózkodásom alatt, és amelyek, azt hiszem, kellemesek lesznek az olvasók számára, mert több éve Madeirán lakó, szellemes angolok osztották meg velem. E leírás fölöslegesnek látszhat, de talán tartalmaz olyan megjegyzéseket, amelyeket az igen nagy számban megjelentetett, hajósok által írt naplókban sem találunk. Nagyon természetes elhanyagolni, ami a közelünkben van.

A szigetet, amely kb. 55 angol mérföld hosszú és 10 mérföld széles, 1419-ben *Gonsales Zarco* fedezte fel, és alaptalan az a feltevés, hogy egy *Machin* nevű angol a felfedezője. Két kapitánysága oszlik: *Funchal* és *Mexico*; az elsőnek két bírósága van: *Funchal* és *Calhetta*, a másiknak szintén kettő: *Mexico* és *San-Vincento*.

Funchal az egyetlen nagyváros. Funchal kapitányságában egyébként hét város van, *Calhetta, Camara de Lobos, Ribeira, Braba és Ponta de Sol,*

14. l.

26 plébániára oszlik, a másik három a 17 plébániából álló Mexico kapitányságban. E három város a Mexico, San Vincente és Santa Cruz neveket viseli.

A kormányzó e sziget, Porto Santo, *Salvages* és a *Kopár-szigetek* valamennyi polgári és katonai hivatalának a feje; az utóbbiakon alkalmilag halászok kunyhói vannak, akik csak az év egy részében tartózkodnak itt. Ottlétünk alatt a kormányzó *Don Antonio de Saa-Pereira* volt.

Az igazságszolgáltatás adminisztrációja a corregidortól függ, akit a portugál király nevez ki, őt rendszerint Lisszabonból küldik ki, és az udvar akarata szerint elmozdítható. Minden bíróságnak egy tanácsa van, elnöke egy bíró, akit a szigeten választanak, a corregidor távollétében vagy halála esetén a helyét ő tölti be. A külföldi kereskedők saját – providornak nevezett – bírót választanak, ugyanő a király birtokainak és bevételeinek begyűjtője, ez kb. 120.000 font sterlinget tesz ki. Az összeg legnagyobb része a polgári és katonai tisztviselők, a katonaság fizetésére és a középületek fenntartására megy el. Ez a bevétel elsősorban a sziget minden terményének egytized részéből ered, amelyet a király mint a Krisztus-rend vezetője hajt be, minden behozott áru, beleértve az élelmiszereket is, 10 % -os, és az export 11 %-os vámjából.

A szigetet csak egy 100 közkatonából álló csapat őrzi, ezenkívül még egy háromezer főből álló milíciája is van,

15. l.

akik semmilyen fizetést nem kapnak, mint ahogy a tisztek sem, mégis sokan keresik ezt az állást a rang miatt, amellyel jár. Ez a csapat évenként egyszer gyűlik zászló alá, és egy hónapig gyakorlatozik.

Kb. 1200 világi papot tartanak nyilván, a legtöbb gyerekeket oktat magánházakban. A jezsuiták elűzése óta nincs semmilyen nyilvános iskola egy szeminárium kivételével, ahol egy pap tíz tanulót nevel a király költségén. Ezek az ösztöndíjasok vörös köpenyeget viselnek fekete ruhájuk fölött, amilyet más tanulók is hordanak. Azoknak, akik be akarnak lépni a rendbe, el kell végezniük a coïmbrei egyetemet, melyet nem régen helyeztek vissza Portugáliába. Madeirának egy esperese, egy káptalanja és egy püspöke is van, jövedelmük sokkal több, mint a kormányzóé: 110 hordó bor, 40 hordó gabona, mindegyik 24 véka tartalmú, ez évenként 3000 font sterlinget tesz ki. 50 vagy 60 ferences szerzetes van szétosztva négy kolostorba, és 300 merci-i, Szent Klára-i, *Jézus megjelenése* és *Jó-Jézus*-rendi apáca él négy zárdában. A *Jó-Jézus*-rendiek kiléphetnek, és férjhez mehetnek.

1768-ban Madeira 43 plébániájának 63.913 lakosa volt, ebből 31.341 férfi és 32.572 nő, ez évben 5243-an haltak meg, és csak 2198-an születtek,

16. l.

a halottak száma tehát 3045-tel több, mint az újszülötteké. Nagyon valószínű, hogy járványos betegség volt itt, mert a sziget hamarosan elnéptelenedett volna, ha a halálozási arány mindig ilyen jelentős lenne. A klíma kitűnősége megerősíteni látszik ezt a feltevést, hiszen az időjárás nyáron általában kellemes és mérsékelt, a hőség igen mérsékelt a sziget legmagasabb részén, ahova a gazdag emberek ebben az évszakban felköltözködnek, a hó itt több napig áll, míg az alsó részeken sohasem

marad meg 24 óránál tovább. Amit a születésekről és halálozásokról mondok, pontosnak lehet venni, mert a kormányzó titkára közölte velem a plébánia levéltárából elővett lista alapján.

A köznép arcszíne barna; egyébként jó felépítésű, noha nagy lábú, talán azért, mert kénytelen kapaszkodni a hegyes ország meredek ösvényein. A szigetlakók arca hosszúkás, fekete szemük, fekete és természetes hullámos hajuk van, némelyik indiáné göndör, talán azért, mert négerekkel keveredtek, általában vonásaik, bár kemények, sohasem kellemetlenek. A természet nem látszik kedvezni az asszonyoknak: arcbőrük egyáltalán nem ragyogó és viruló, ami kiegészíthetné a szépségüket. Kicsinyek, barnák, pofacsontjuk előreugrik, lábuk nagy, és tartásuk nélkülözi a kecsességet. Testük helyes aránya, kezük szép alakja, nagy és élénk szemük ellensúlyozza ezeket a hiányosságokat.

17. l.

A falusi lakosság rendkívül igénytelen és mértékletes, kenyeret, hagymát és más gyökereket eszik, de kevés húst fogyaszt. A belsőség nagyon ellenszenves számukra, és közmondásos, hogy aki belsőséget eszik, az szegény ember. Rendesen tiszta vizet isznak vagy lőrét, melyet úgy nyernek, hogy a szőlő törkölyét (miután a fürtöket kisajtolták) vízben áztatják, s ez a víz megerjesztve savanykás ízű lesz, de nem túl tartós, alig nyelnek néhány csepp bort, amit a kezükkel készítenek, s ami a szigetüket híressé teszi.

A szőlőművelés a fő foglalkozásuk, de mivel ez a foglalkozási ág kevés gondot kíván az év nagy részében, ez tétlenségre csábítja őket. Mivel a klíma forrósága akadályozza a készletek felhalmozását, és könnyű étvágyukat kielégíteni, a nemtörődömség annál is nagyobb, mivel a törvény semmit sem tesz a foglalkozási hajlandóság kiterjesztésére. Úgy látszik, hogy a portugál kormány nem alkalmaz megfelelő eszközöket az állam e veszélyes letargiája ellen. Legutóbb elrendelte olajfák ültetését a szőlőtermelésre alkalmatlan, túlságosan száraz és meddő kantonokban, de nem gondolt a földművelők megsegítésére, és nem nyújtott nekik semmilyen kárpótlást, amely arra ösztönözte volna őket, hogy leküzdjék az újításokkal szembeni ellenérzésüket és a munka iránti ellenszenvüket.

A földművesek terményeiknek csak négy tizedét kapják meg, negyedét természetben a tulajdonosnak,

18. l.

tizedét a királynak és másik tizedét az egyháznak fizetik. Így másokért dolgozva és kevés nyereséghez jutva a művelés javításáért keveset tesznek. Elnyomatásuk ellenére mégis őrzik elégedettségüket és vidámságukat, munkájukat dallal édesítik, este pedig a különféle kocsmákban gyűlnek össze, ahol a gitár hangjaira táncolnak.

A városok lakói boldogtalanabbak, mint a falusiak, és arcuk sápadtságán és soványságán kívül mindezt más is bizonyítja. A lakosok francia (rendszerint fekete) ruhát viselnek, ami egyáltalán nem áll jól nekik, asszonyaik vonásai kedvesek és bájosak, de a férfiak féltékenysége a női nemet elzárja és megfosztja a boldogságtól, amit a falusi nők nyomorú-

ságukban is élveznek. Nagymértékben törekszenek az előkelőségre, büszkeségüknek hízelegnek a régi címek, nem társas lények és tudatlanok, nevetségesen törekszenek a komolyságra. Az összes föld néhány régi család tulajdona, akik Funchalban és Madeira különböző városaiban élnek. A szigetet egy nagy hegység alkotja, a szirtfalak a tenger minden oldalán emelkednek, és középen csúcsban egyesülnek. Azt mondják, hogy a közepén egy természetes üreg vagy kiemelkedés van, amit a benszülöttek la Vallée-nak [völgy] neveznek, és ezt mindig finom és lágy fű fedi. Az összes kő égettnek látszik: tele vannak lyukakkal és feketés színűek,

19. l.

nagyobb részük láva és egy kis mennyiségben található fajtáját Comté de Derby bányászai *Dunstone*-nak nevezik. A talaj mindenütt kevés krétával, mésszel és homokkal kevert trágyaföld, és nagyon hasonlít arra a földre, amelyet azóta Ascension szigetén találtunk. Ez a körülmény és a hegycsúcs kiemelkedése arra a gondolatra késztet, hogy egy vulkán ontotta ki a lávát és a megolvadt részeket, így a völgy volt a kráter.

Több forrásvíz és patak ereszkedik le a magas részekről a völgyekbe és a mély hasadékokba, amelyek a szigetet átszelik. Semmit sem vettünk észre a síkságokból, amelyekről más hajósok beszélnek.[29] A víz folyása valószínűleg ide vezetne, ha lenne belőlük néhány. A kis folyók medre különböző nagyságú kövekkel van borítva, amelyeket a heves téli esők vagy a hóolvadás ragadott magával. A csatornák a szőlők közepére vezetik a vizet, amit minden tulajdonos csak meghatározott ideig használhat; többnek engedélye van arra, hogy folytonosan élvezze, mások egy héten kétszer, háromszor, és sokan csak egyszer használják. Az öntözésre nagy szüksége van a szőlőknek a hőség miatt, csak nagy költséggel lehet új szőlőket telepíteni: a tulajdonosnak sokat kell fizetnie a vizet birtoklóknak.

[Jegyzet a 19. laphoz]

29. Beszámoló az Anglia királyának parancsára indított, Byron, Wallis, Carteret és Cook kapitány által végrehajtott utazásokról. II. kötet.

20. l.

Mindenütt, ahol sima terep van a dombokon, a szigetlakók *Eddoes* (Linnénél *Aurum* Esculentum) ültetvényeket létesítenek: árokkal veszik körül azért, hogy állóvizet kapjanak, és valóban, ez a növény inkább a mocsaras terepen nő. Leveleit a disznóknak adják, és a vidék népe a gyökereit eszi.

Ültetnek édes burgonyát (concolvulus batatas) is, ebből sokat fogyasztanak, hasonlóképpen gesztenyéből is, amely a sziget magasabb részeinek erdeiben nő, ahol semmi szőlő nincs. A kantonokban, ahol a szőlő nagyon öreg, illetve az új ültetvényeken búzát és árpát vetnek. De az aratás nem hoz többet három hónapra valónál, és a lakosok kénytelenek más éghajlaton fekvő területekhez folyamodni, azonkívül, hogy nagy mennyiségű gabonát hoznak be borukért cserébe Észak-Amerikából. Hogy a termelés ilyen kevéssé jelentős, az kétségkívül részint a

márga hiányából, illetve a lakosság tétlenségéből származik. De feltéve, hogy a mezőgazdaság valaha is a tökéletesség legfelső fokára jut, azt hiszem, hogy a betakarított gabona sohasem fogja fedezni a fogyasztást. A búzát a mező sarkában csépelik ki. Miután a kévéket kiteregették, egy hegyes kövekkel felszerelt, négyszögletes deszkát, melyre a vezető a súly növelése végett rá ált, két ökörrel végighúzatnak rajta. Ez a gép levágja a szalmát, és a gabonát kiszabadítja a hüvelyből.

21. l.

A szőlőt mindenütt termesztik, ahol a talaj, a fekvés és a víz ezt megengedi, minden szőlőkertet egy vagy két vesszőnyi ösvény választ el egymástól, az ösvényeket két láb magas kőfal zárja be, fent a lécek kb. hét láb magas boltívet alkotnak: a peremek hosszában, faoszlopok szabályos távolságban egy bambuszrácsozatot tartanak, amely lecsüng a két oldalon, a földtől másfél-két láb távolságig, és amely ebben a magasságban elnyúlik az egész szőlőskerten. A fürtöket a kezelés magasan tartja, és így a vincellérek alul kigyomlálhatnak. Szüretkor a rácsozat alá bújnak, a fürtöket levágják; láttam néhányat, melynek több mint hat font súlya volt. Ez a módszer a földet tisztán és nedvesen tartja, és a fürtöt árnyékban érleli meg, ez adja a madeirai bornak azt a kitűnő ízt és testet, amelyről oly híres. Bizonyos kantonokat arra használnak, hogy a rácsozathoz szükséges bambuszt termeljék, és azt mondták nekem, hogy teljesen elhanyagolnak bizonyos szőlővidékeket, mert nincs ilyen nádjuk. A borok nem egyforma jók, és különböző az áruk. A legjobbat egy olyan tőkéről nyerik, amelyet a portugál királyfi hozott be Kandiáról: ez a *maderai malvázia,* egy hordó helyben nem kevesebb, mint 40–42 font sterlingbe kerül, ebből nagyon keveset készítenek. Van egy másik száraz bor, amelyet a londoni piacra visznek ki, ennek hordója 30–31 font sterling. A rosszabb minőségűeket, amelyeket Kelet-Indiába, az amerikai szigetekre és Észak-Amerikába visznek,

22. l.

28, 25 és 20 font sterlingért adják el. Egy átlagos évben kb 30 ezer hordóval termelnek, mindegyik 110 gallonos. 13 ezret a legjobb minőségűből exportálnak, és a maradékból Brazília számára pálinkát és ecetet készítenek, vagy elfogyasztják a szigeten.

A szőlőkertek falakkal és körte-, gránátalma-, mirtusz-, szeder- és vadrózsa-sövénnyel vannak körülvéve. A kertekben őszi- és kajszibarack, birsalma, alma, körte, dió és több más európai gyümölcs, s ezenkívül néhány trópusi növény, így banán, guajava és fenyőtoboz terem.

Madeirán minden európai háziállatot megtalálunk, a juh és a marha, bár kicsinyek, de jóízűek. A lovak kicsinységük dacára biztos lábúak, és igen fürgén kapaszkodnak a mindenütt nehezen megmászható utakon. A lakosoknak nincs semmiféle kerekes kocsijuk, a városban szánt használnak, amely két deszkából áll, ezeket elöl hegyesszögben két keresztléc fogja össze. A szánokba ökröket fognak, s ezek szállítják a boroshordókat és más nagy árukat egyik raktárból a másikba.

Kevés négylábú vadállat van, nem láttam mást, mint közönséges szürke nyulat; a madarak száma nagyobb, megfigyeltem karvalyt (falco nisus), különböző varjakat (corvus corone), szarkát

23. l.

(pica pica), kétfajta pacsirtát (alauda arvensis et lululla arborea), seregélyt (sturnus vulgaris), egy madarat, melyet Emberiza citrinellának hívnak, házi verebet és hegyi pintyet (fringilla domestica és montana), sárga barázdabillegetőt és vörösbegyet (motacilla flava és rubecula), örvös galambot, kétfajta fecskét (hirondo rustica és apus), és az angol őrség arról biztosított, hogy itt is láttak sarlós fecskét (hirondo urbica). Ez utóbbi itt tölti a telet, és csak néhány napra tűnik el, amikor az idő nagyon hideg, a sziklák hasadékaiba és repedéseibe vonul vissza, és a nap első sugarára újra mutatkozik. A fogoly (tetrao rufus) a sziget belsejében elterjedt, ahol ritkán háborgatják. Loughnan úr kalitkában tartja az oxia astrilt, a tengelicét és a kanárit (Fringilla coelebs, carduelis, butyracea és canaria), mindegyiket a mező közepén fogták el. A szelídített madarak, amilyenek a pulyka, a liba, a kacsa és a tyúk, nagyon ritkák, aminek talán a gabona hiánya az oka.

Madeirán nincs kígyó, de a házakban, szőlőkben és kertekben hemzsegnek a gyíkok. Az egyik kolostor szerzetesei panaszkodtak, hogy ezek az állatok elpusztítják kertjük terményeit.

Madeira és a szomszédos szigetek, Salvages és a Kopár-szigetek partjain nem nélkülözik a halat, de mivel nem elég a böjtre, ezért Gottembourgból hozzák az angol hajók a sózott heringet,

24. l.

és New York meg Amerika más kikötőiből a tőkehalat.

Kevés rovart találtunk, talán többet gyűjthettünk volna, ha több az időnk: a fajták ismertek. Ez alkalommal általános megjegyzést teszek, amely valamennyi szigetre alkalmazható, ahol utazásunk alatt tartózkodtunk. A négylábúak, a kétéltű csúszómászók és rovarok nincsenek nagy számban egy kontinenstől kissé távol lévő szigeteken, és mindazokat, amelyek ott vannak, az ember hozta oda. Nagyobb mennyiségű hal és madár van, mert a víz hozta oda őket, vagy a levegőt szelték át. Afrikának azon a részén, amelyet érintettünk, csekély egy hét alatt több négylábút, hüllőt és rovart találtunk, mint az összes szigeten, ahol kikötöttünk.

Funchal városa, a sziget fővárosa, a déli part közepe táján található, az ugyanazon nevű öböl aljában az északi szélesség 32° 33' 34" és a nyugati hosszúság 17° 12 ⅛'-án. A hosszúság eredményét Wales úr Holdmegfigyeléseire támaszkodva számítottuk ki, és Kendal úr órájának a segítségével redukáltuk, amely 17°10'14" nyugati hosszúságot jelzett. Itt-tartózkodásunk alatt a legénységnek friss marhahúst és vöröshagymát adtam, és amikor újra hajóra szálltunk, hagymát osztottam szét közöttük ellátmányként a tengeri útra.

Miután a hajóra vizet, bort és más cikkeket vittünk,

25. l.

augusztus elsején déli irányban jó északkeleti széllel elhagytuk Madeirát. 4-én elmentünk a Kanári-szigetek egyike, *Palma* előtt: ez olyan magasan van, hogy 12–14 mérföldnyi távolságból látható és az északi

szélesség 28° 38' és a nyugati hosszúság 17° 58'-on fekszik. A következő nap *Fero* szigetét vettük észre, 14 mérföld távolságban haladtunk el, megítélésem szerint az északi szélesség 27° 42' és a nyugati hosszúság 18° 9'-on fekszik.

Palma szigete annak a csoportnak a tagja, amelyet ma *Kanári*nak neveznek, és amelyet a régiek *Szerencsés szigetek* néven ismertek.[30] Európában a XIV. század végéig elfelejtették, a hajózás szelleme azután újra felelevenedett, és néhány kalandor újra megtalálta ezeket. A biscayaiak Lancerotán kötöttek ki, 170 bennszülöttet elvittek. *Luis de la Cerda*, spanyol nemes a kasztíliai királyi családból pápai bullát kapott, és 1344-ben a Szerencsés szigetek fejedelme címet kapta meg. Végül egy bizonyos *Jean, Béthencourt* bárója kötött ki e szigeteken 1402-ben, többet birtokba vett, és a Kanári-szigetek királyának nevezte magát,

[Jegyzet a 25. laphoz]

30. Valószínű, hogy a régiek nemcsak a Kanári-szigeteket ismerték, hanem *Madeira* és *Porto Santo* szigeteket is, ez magyarázza a különbségeket, amiket az írásokban találunk a szigetek számát illetően. Lásd *Plinius A természet története VI. könyv 37. fejezet.* A leírás, amit adnak, megegyezik a modern útleírásokkal. Lásd: *Vossius Pomponius Melához: »azokról a szigetekről is szállított cinóbert Rómába, s manapság is gyakori a Boldog-szigeteken az a fa, amely a cinóbert termeli. Közkeletű elnevezéssel Sárkányvérnek nevezik«.* Plinius 6. könyv

26. l.

unokaöccse átengedte az örökösödési jogot Don Henriknek, Portugália Infánsának. Ma a spanyolok az urai.

Ugyanazon a napon bonitókat és delfineket láttunk, melyek repülő halakat üldöztek, ezek a vízből kiemelkedtek, hogy elmeneküljenek. Mindenféle irányt vettek, és nemcsak a széllel szemben repültek, ahogyan azt Kalm úr gondolja, és nem repültek mindannyian egyenes irányban, gyakran láttuk, hogy ívet írnak le. Mikor a tenger felszínét súrolva tarajos hullámba ütköznek, majd azt átfúrva, hátul kirepülnek belőle. E tájéktól a forró zónán túlig, mindennap gyönyörködtünk e hatalmas halrajok vonulásában, időnként elkaptunk egynéhányat belőlük, amelyek túl messze repültek, és kimerülten a hajóra estek. Az egyhangú napokban, amíg a térítők között átkeltünk, ahol az ég, a szél és a tenger mindig jó és kellemes volt, a lélek megragadott minden kis eseményt, ami gondolkodásra nyújthatott alkalmat. Látva a delfineket, a bonitókat, a tenger legszebb halait, követve a repülő halakat, melyek elhagyták éltető elemüket, és a levegőben kerestek menedéket, azt gondoltuk, hogy nincs olyan birodalom, mely ne hasonlítana a háborgó tengerre. És nincsen olyan kormány, ahol hatalommal felruházott és a saját nagyszerűségüktől elvakult urak ne nyomnák el a védelem nélküli gyengét és szerencsétlent. Olykor a hasonlat még inkább kiterjeszthető, amikor a szegény menekülők, menekülni akarván a halak elől,

27. l.
a légben újabb ellenséggel találják magukat szemben, és a madarak zsákmányai lesznek.[31]

[Jegyzet a 27. laphoz]

31. A pelikánok (Pelecanus piscator), hajósmadarak (p.aquilus), és trópusi madarak (Phaeton aethereus).

Uo. 59. l.

»Látképe (a Jóreménység foka) a tengerpart felől nem olyan festői, mint *Funchalé*.«

Uo. 75. l.

»Az előkelő családok rendesen száraz bort isznak, melynek könnyű, kellemes, savanykás íze van, ezt a Madeiráról átültetett növényből nyerik.«

Uo. ifj. Forster úr előszava

XLII. l.

»Cook úr Madeira erődjét[32] első útján ágyúzta.«

[Jegyzet a 42. laphoz]

32. Az Endevour egy másik angol fregattal együtt *Loo* erődjét ágyúzta, hogy megbosszúljon egy sértést, amit Nagy-Britannia lobogója ellen követtek el."

[XXVI.]

A följegyzés forrása és célja ismeretlen, nem tudjuk, milyen kapcsolatban áll a többi, nem a Kanári-szigetekre vonatkozó feljegyzéssel (ld. az 1941–1980., 2633–2667., 4414–4433., 4434–4437., 4443–4482., 4972–4982. sorokat és jegyzetüket).

Fordítása:

„*306. l.*

Szumátra szigete

Első fejezet

Szumátra szigetének földrajzi leírása. Szumátra szigete, amelyről Maffeus azt gondolja, hogy stb.

A világ különböző népeinek története; köznapi és vallási ceremóniáikkal, vallásaik eredetével, szektáik és babonáik bemutatásával, az egyes népek erkölcseivel és szokásaival; Duc de Vrillière államminiszternek ajánlva. Írta Contant Dorville. Párizs. 1771. 8. Megjegyzés. II. kötet, 273–376. l."

[XXVII.]

A följegyzés – bár kézirata más kötegben található – témája szerint egyértelműen ide kapcsolódik. Csokonai a Kanári-szigetek tagjait nevezte meg benne.

2. Kivonat az ázsiai poézisről

Kézirata

A szöveganyag az MTAK. K 677. számú kötetében található. A kötet jelenlegi sorrendje szerint:
36a–37b. [III.];
37b–38a. [IV.];
39a–41a. [V.];
41b–42a. [VI.];
44a–48b. [I.];
48b–49b. [II.];
49b. [III.].

Megjelenése

Az anyag egy része minden, Csokonai-tanulmányokat közlő kiadásban szerepelt *Az ázsiai poézisről* és *De Idyllio Arabico* címmel: előbb Csokonai saját tanulmányaként (Toldy 793–804. h.; HG. II. 500–516. l.), majd „Jones nyomán" megjegyzéssel (MM. II. 170–184., 184., 1007. l.), végül a fordítások között (MM^2. III. 501–510., 511. l.).

Keletkezése

William Jones (1746–1794) angol orientalista, 1771-ben kiadott egy perzsa nyelvtankönyvet, amelyet egy év múlva franciára is lefordítottak. 1777-ben Lipcsében jelent meg főműve, a *Poëseos Asiaticae Commentariorum libri VI cum appendice*, amely azonnal híressé tette. Ez a könyv Jonesnak Reviczky Károly gróffal (1736–1793) való levelezése nyomán jött létre, amire a szerző maga is utal művében (vö. Szauder 360–361. l.). Reviczky mellett Robert Lowth (1710–1787) oxfordi teológus és poézisprofesszor volt Jones ösztönzője, munkájára (*De sacra poesi Hebraeorum praelectiones*) utal is Jones a *Poeseos Asiaticae* című fejezet kezdő soraiban. Csokonai Jones és Lowth műveit ismerte, ezeknek a költészetére és szemléletére gyakorolt hatását Szauder József foglalta össze: „Jones teljes egészében annak a fenséges Árkádiának, annak az ősi zsidó aranykornak, melyet Lowth írt le, másik oldalról való kiegészítésére vagy inkább átszínezésére törekszik, a fenséges világa mellett és azzal együtt a lélek teljes nyugalmát biztosító venustus amabilis és voluptuózus kerti világnak szinte mitikus szépségű bemutatására. Ha valahol, itt fogható meg legtöményebben az ámulat, az *admiratio* poétikájának térbelileg is elkülönített változata." (Szauder 362. l.; vö. még Képes Géza: *Háfiz és Csokonai*, Filológiai Közlöny 1964., 397–405. l.)

Csokonai pályája két időszakában különösen intenzíven foglalkozott Jones művével, amely egyébként már 1778-tól megtalálható a DebrK.-ban (vö. Fekete 87. l.): először 1793–1794 körül, *A' Tsókok* érlelődésének idején, másodszor pedig 1802–1803 körül, mikor az AD. kötetét állította össze, és annak jegyzéseit készítette el. Említi azt *A' Tsókok*hoz készült vázlatfüzetében (vö. Cs/Széppr. 354. l.), 1794-ben pedig két, Nagy Gáborhoz szóló levélkéjében is szóba kerül: *„Jonesből még holmit jegyzek ki"*, valamint *„A' Jonesből két verse van Háfeznek, azt írom le, 's akkor által adom."* (Cs/Lev. 28. l.). Az AD/j.-ben idézet található a műből (ld. Cs/Tan. 106. l., 787–792., 796–798. sorok), s Jones-nak egy másik műve szerepel egy címjegyzéken (ld. 6. [IV.] sz., 292–294. sorok, 202. l.), amely az AD/j.-hez anyaggyűjtésként orientalista munkákat (grammatikákat és poétikákat) sorol fel.

Az 1794-es levelek alapján úgy tűnik, hogy a kivonatolás már akkor megkezdődött, s a jelen szöveganyag legalább egy része akkori lehet. Arra nézve azonban, hogy pontosan mi és mennyi készült 1794 táján, nem rendelkezünk semmilyen adattal; ebből persze az is következik, hogy akár az egész fennmaradt kivonatcsomó lehet 1794 körüli. A Nagy Gábornak szóló levélből még valami kiderülhet: nem minden elkészült kivonat maradt ránk, az említett két Hafíz-vers legalábbis nincs meg (Cs/Lev. 439. l.). Ugyanerre utalhat esetleg az a tény is, hogy a 38a lapon a szöveg a mondat közepén szakad meg, s nem találjuk folytatását.

Szövegkritika

Az eddigi kiadásokhoz képest, amelyek eredeti Csokonai-műként, illetve fordításként közölték *Az ázsiai poézisről* és a *De Idyllio Arabico* címen ismert szövegeket, mi a könyvkivonatok között adjuk közre ezeket. Ennek az az oka, hogy a két nevezett írás egy jóval nagyobb szövegegység része: a Jones latin nyelvű munkájából, valamint Eichhorn e könyvhöz írott előszavából készült igen részletes kivonatok közé tartoznak. A kivonatok között fordítások éppúgy találhatóak, mint rövidebb-hosszabb latin nyelvű kijegyzések, továbbá jegyzetek. A szövegegység egészét megbontani nem látszott célszerűnek, hiszen ez így együttesen reprezentálja a Jones-könyvvel való ismerkedés, munkálkodás jellegét, így viszont leginkább a könyvkivonatok közé illett az anyag.

A Jones-kivonatok közlési sorrendjét illetően három lehetőség kínálkozik: 1. Jones könyvének rendje; 2. a kéziratos kötet jelenlegi rendje; 3. a lejegyzés rekonstruált sorrendje. A kivonatolás módszerére nézve annyi megállapítható a jegyzetek elemzése alapján, hogy az valószínűleg nem szisztematikusan történt. „Csokonai nem azt az utat követte, hogy hozzáfogott az elején, és rendszeresen végigjegyzetelte a kötetet. Vagy átfutotta előbb, vagy már jóval korábban ismerte a művet, de kiválasztott részleteket másolt és fordított. [...] a Csokonai által lefordított szöveg latin eredetije *sehol* nincs lemásolva; a kimásolt, vagy kivonato-

san jegyzetelt latin részeket viszont nem fordította le." (Fekete 82–83.) A kivonatok kéziratbeli sorrendje tehát nem követi a Jones-mű sorrendjét, így nem is célszerű azt Jones szerint átrendezni.

A kéziratos kötet jelenlegi rendje már inkább tűnhet vezérfonalnak a közléshez, hiszen – mint azt Szilágyi Ferenc megállapítja – a „240x190 méretű kötet beköttetése előtt, eredetileg is egységes nagyobb füzet volt; a bekötéskor mindössze egy idegen lap került a végére" (Cs/ÖM. I. 138. l.). Ha ez így van, akkor nemcsak az 1793–1794 körüli keltezés talál megerősítésre (hiszen a kivonatok az 1793-as verstisztázatok előtt találhatóak), hanem sorrendjük nagy valószínűséggel a lejegyzés sorrendjének is tekinthető. Ennek azonban ellentmondani látszik az a tény, hogy a 38a oldalon folytatás nélkül megszakad a szöveg (bár esetleg az is elképzelhető, hogy Csokonai tényleg félbehagyta a másolást a mondat közepén), s különösen az, hogy a 49b oldal szövege a 36a oldalon folytatódik, azonos tintával és írással (*„ut conficerent libros... ...poeticum furorem spirantes"*, 545–546. sorok). A kéziratos kötet jelenlegi rendjét sem lehet tehát teljesen követni.

Úgy tűnik, lényegét tekintve rekonstruálható a ránk maradt kivonatok lejegyzésének sorrendje. A kivonatok kéziratai három kéziregységre tagolódnak, s ezek közül az egyik maga is négy részből áll, mint azt Csokonai a részek között húzott vízszintes vonallal jelezte. Ez a négy rész folytatólagosan következik (vagyis az egyik rész vége és a másik eleje egy lapon található, köztük a vonal), írásképük azonban némileg különböző. Ezek sora szakad meg a 38a lapon. A másik két rész sem az előzőekkel, sem egymással nincs ehhez hasonló kapcsolatban, de írásképük nem tér el jelentősen a többiétől. Mindebből azt a következtetést vonjuk le, hogy a vonalakkal elkülönített részek a lejegyzés sorrendjét tükrözik, így közlésünkben mi is ezt követjük (I–IV. részek); ezt követi a kéziratilag is különállóbb két másik egység (a lejegyzés sorrendjének rekonstruálását ld. Fekete 82–83. l.).

[I.] 44a–48b: Vázlatos fordítás Jones könyvének 6–61. lapjairól. A 48b. lap tetején csupán két sor tartozik ide, a lap nagyobb részét a következő szövegrész uralja.

[II.] 48b–49b: *Az ázsiai Poesisről...*, rövidített fordítás Jones könyvének 1–5. lapjairól. A szöveg a 49b lap közepén ér véget, a vízszintes vonal után másik szövegegység következik, amely azonban a kéziratos kötet jelenlegi rendjében előrébb áll.

[III.] 49b., 36a–37b: A Jones-kötet elé Gottfried Eichhorn írt bevezetőt, ezt másolta ki a költő – részben – a könyv XV–XXXI. lapjairól. Az eltérő helyeken található szövegrészeket (ld. fentebb) folyó szöveggé illesztettük össze. A 37b lap alsó részén, a vízszintes vonal alatt kezdődik a *De Idyllico Arabico* című rész.

[IV.] 37b–38a: *De Idyllico Arabico,* fordítás, illetve idézet a Jones-mű 66–71. lapjairól, a szöveg a mondat közepén megszakad.

[V.] 39a–41a: Rövid idézetek, lapszám-megjelölések 1–52. pontban, a Jones-könyv 75–380. lapjainak anyagából.

[VI.] 41b–42a: Kivonat a könyv 383–386. oldalairól. A 42a lapon *Nota* megjelöléssel idézet a könyv 381. lapjáról.

93. K: *mindenek* em.
162. K: *Versezetet* em.
429. K: *Regiség* em.
594–595. K: ***illa*** *carmina illa* em.
674–675. K: *reperemus* em.
981. K: *fluctûs* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az alábbiakban megadjuk az idegen nyelven kijegyzetelt szövegek fordítását, valamint a lefordított részek nyelvi magyarázatait. A többször szereplő szavakat első előfordulási helyükön magyarázzuk. Ahol az MM. fordítását vettük át, ott erre hivatkozunk, a többi Mikó Gyula munkája. A szír betűket tartalmazó mondatok olvasatáért és fordításáért Rihmer Zoltánnak tartozunk köszönettel.

[I.]

A szöveg Jones könyvében a *Prooemium* után kezdődő *Poeseos Asiaticae Commentariorum* I. rész I. és II. fejezetének vázlatos magyarítása, a 6. laptól a 41. lapig. Az első bekezdés a fejezet 6. lapjának fordítása. Ezt követően Csokonai kimásolta a kínai óda latin nyelvű fordítását, melyhez lefordította a lapalji jegyzetet is. A további lapalji jegyzetek egy részét latinul másolta ki a költő, némelyiket pedig lefordította. Itt jegyezzük meg, hogy Jonesnál a jegyzetek nem számozva, hanem betűjellel ellátva szerepelnek. A latin vers magyarul:

Látod, szelíd árjával mint mos sarjadó
Mezőt ezüstfényű patak;
S a zöldelő nádrengeteg miként susog
Ha szellő zendül könnyedén!
Így, így ragyogsz elbűvölőn urunk te is,
Míg száz vonzó erény övez.
Mint mester formál pompás munkával, csodás
Hozzáértéssel szép ivort,
Így formálod szelíden jó erkölcsüvé
Polgárok készséges szivét.
S mint értő kéz sugárzóvá csiszol fényes
Aranyba foglalt gyöngyöket,
Így ékited jó népedet vigan te is
Az erkölcs tündöklésivel.

Ó mily fennkölten s jósággal fénylik szemed,
S egyszerre rémít és derít;
Óh, mily nagyságot éreztet tekinteted,
S mily könnyed, szép járásod is!
Mert így ragyogsz elbűvölőn, te, jó urunk,
Míg száz vonzó erény övez.
Viruljon is hát minden korban, mint tavasz,
Nem múló emlékezeted.
(MM. II. 1008. l.)

7. *Venustás* (lat.): nyájasság, bájosság.
46–47. *subinsulsum:* subinsulsus (lat.): kissé ízetlen.
51. *tumidus* (lat.): fennhéjázó, dagályos.
53–56. *Utcunque celeris...:*

Amint gyors paripádra felveted magad,
Megrendül a föld s hirtelen végigremeg.
S a nyolc elefánt, világunknak nyolc oszlopa,
Megroggyan, hogyha nyeregbe lépsz, a súly alatt.
(MM. II. 1008. l.)

58. *in primis* (lat.): elsőrendű.
59. *insulsa* (lat.): ízetlen.
61. *familiariter* (lat.): bizalmasan.
64. *lektika* (lat.): gyaloghintó.
70–73. A három lábjegyzet magyarul:
1. Ld. a kéziratok katalógusát a párizsi királyi könyvtárban, ahol a kínai ódákat tartalmazó Shi King kiadásának példányát őrzik.
2. Ld. Bernier könyvét a Mongol Birodalom helyzetéről.
3. Közkeletű elnevezéssel *Palanquin*.
75. *gravitas* (lat.): komolyság.
77. *exilébb* (lat.): szegényesebb, hitványabb, szárazabb.
83. *Successor* (lat.): utód, örökös.
86. *administrátió* (lat.): vezetés, irányítás.
98. *seculum* (lat.): század.
119. *horridus* (lat.): durva, nyers.
131. *delicatus* (lat.): finom, kellemes.
131–132. *vagiál* (lat.): nyöszörög, sír.
132–133. *Lásd Jones p. 11....:* utalás a könyv 11. lapján lévő jegyzetre, melyben Jones az Ibn Arabshah-vers eredetijét közli, és utal Herbelot könyvére.
152. *subigal* (lat.): kiművel.
166. ενθεος-i (gör.): entheoszi, azaz istentől ihletett.

170–184. *Nunc immitis...:*

Fut már messze a durva tél,
Zúgó záporesőktől
Már nem ázik a lágy talaj
Ó, ki rétre virágot adsz
Díszül, balzsamos illatút,
S úr vagy fényteli csillagon.
Hadd gyűjtsük mi csokorba, mit
Ád szerelmed, a rózsát
S újabb szép adományaid.
S míg a kertek buja zöldje közt
Lágyan zümmög a sok méh,
S édes mézfüvet ízlel ott,
Add, hogy közben az én dalom,
Szorgosabban ezeknél,
Hirdethesse dicső neved.
(MM. II. 1009. l.)

188–192. *I nostri libri...* (ol.): „Könyveinket víz és tűz pusztította, és minthogy nem volt, aki újraírja őket, az ókori könyvek egyre koptak; nagy részük fenn sem maradt, kivéve azokat, amelyeket a vallásos szertartásokhoz használtak." (MM. II. 1009. l.)

198–201. *Filo crinis...:*

Szebb volt fürtje, akár drága aranyfonál,
Mit indus föld hernyója sző,
S fénylett arca, a hold sem ragyog így, mikor
Ritkás felhők között bolyong.
(MM. II. 1009. l.)

208. *árgumentum* (lat.): tárgy, téma.

219. *ex tempore* (lat.): azon nyomban, rögtönözve.

231. *Lásd: Jones pag. 16. Schol.:* utalás a könyv 16. oldalának jegyzetére, melyben Jones azokat az arab szavakat gyűjti össze amelyek a versrögtönzésre vonatkoznak.

247. *illustris* (lat.): nevezetes.

248. *unice* (lat.): különösen, rendkívül.

268. *Ibidem pag. 17.:* Utalás Jones könyvének 17. oldalára, ahol a szöveg szerepel, részben a főszövegben, részben lábjegyzetként. Lükophronidész Jones által közölt verse megegyezik a Csokonai által másutt kiírt idézettel (ld. a 24. sz. idézetet).

269. *Verecundia* (lat.): szemérmetesség, szégyenkezés.

271. *és nálam Amintás végébe:* saját Tasso-fordítására utal Csokonai (ld. Cs/Színm. 1. 235–236. l.).

293. *Kézív* (rég.): íj.

304. *incitatius fertur* (lat.): mozgalmasabb.

306. *pag. 20. Jones Schol.:* a könyv 20. lapjának jegyzetére utal, amelyben Jones olyan Horatius-locusokat közöl, melyekben Horatius Alkaioszt, Anakreónt imitálja.

314. *redundál* (lat.): túlárad.
diffluál (lat.): szétfolyik.

315. *castusok, enucleatusok, pressusok* (lat.): tiszták, velősek, tömörek.

316. *effundál* (lat.): szabadjára ereszt, elárad.

319. *nobilissimi Poëtae* (lat.): a kiváló költőnek.

321. *myrobalanus* (lat.): behendió-fa.

326–329. *O malakas...:*

> Ó, te gyengéd pillantású, játcintvirág lélekzetű,
> Hangod édes, mint a lótusz, s szebb vagy a rózsánál is,
> Ó én kedves majoránnám, felkúszó borostyánom.
> (MM. II. 1009. l.)

334. *lásd Jonest P. II.:* Jones könyvének második része: *Pars secunda. De poematum Asiaticorum formâ. Caput II. De metris Asiaticis.* Az utána következő latin szöveg a könyv 25. lapján található.

336–339. *„Aruda secunda Hadhdhata est...* (lat.): „Az aruda a második hadhata, ennek két darba felel meg (amellyel a két darba összhangzik): az első hadhata és a második hadhata damrata. A negyediknek egy egész és egy teljes aruda, ennek négy darba, raflata, dhajlata nuda és katata." Ez azonban – bárki olvassa is – olyan homályosnak tűnik, mint a Plautus komédiájában szerepeltetett Hanno pun beszéde.

347–348. *Trahuntque siccas machinae...* (lat.): Horatius, Carm. 1. 4. 2. 'Im' a gerenda gurítja a száraz csónakot a hab ölére.' (Csengery János ford.)

360–361. *Recentiores...* (lat.): Újabban a költők ezt használják, ahogyan Háfiz is ebben az igen bájos énekében.

371. *Horatii: Miserarum est neque amori dare ludum* (lat.): Horatius, Carm. 3. 12. 1. 'Szomorú sors a leányé: tilos ő néki szeretni.' (Csengery János ford.)

389. *accurata* (lat.): kidolgozott.

392–397. *NB. 1. Tarafae Elegia...* (lat.): Taraffa második elégiája, melyet Mollakának hívnak: A faluban volt egy sötétbarna szemű szarvasborjú, mely a zsenge olajbogyókat leverte. Két-két sor gyöngyöt és smaragdot formáz. Tograi igen választékos elégiája: Elhagyván engem elaluszol, de a csillag szeme nem alszik, és noha te megváltozol, az éjszaka színe nem változik meg.

[II.]

Ez a rész a *Poeseos Asiaticae Commentariorum* 1–5. lapjának rövidített fordítása. Az első bekezdést az eredetivel összehasonlítva Fekete Csaba megállapítja: „Csokonai egyrészt rövidít is, egy *stb.* intézi el az utolsó latin mondatot. Másrészt azonban bővít is, mert Jones nem nevezi meg a szerzőt, és a címre is csak futtában utal. Csokonai nem csak pontosabban utal az ismert munkára, hanem éppen azért nem tartja szükségesnek a részletezést, mert maga is jól ismeri és becsüli Lowth tekintélyes munkáját." (Fekete 84. l.)

412–413. *verbis splendida, sententiis magnifica, translationibus elata, compositione admirabilis* (lat.): ragyogó szavak, nagyszerű gondolatok, emelkedett szóképek, csodálatos szerkezet.
432–433. *Translatió* (lat.): szókép, metafora.
433. *mitigál* (lat.): szelidít.
leniál (lat.): enyhít.
433–434. *temere és incitatius exaggeral* (lat.): könnyelműen és hevesen túlhalmoz.
435. *insinuál* (lat.): beilleszt.
438. *pervagata* (lat.): közkeletű.
443. *vaste* (lat.): terjengősen.
dissolute (lat.): csapongóan.
446. *remisse* (lat.): renyhén.
447–449. *Ut lana tincta...*: „A megfestett gyapjúszövet is tetszetős, ha nincs bíbor, de ha összeveted azt egy szebb kinézetűvel, háttérbe szorul. Mondja Ovidius Quintilianus *Institutionesében* X. könyv X. fejezet." Az Ovidius-részlet csak Quintilianusnál található meg, s nem a X., hanem a XII. könyvben, pontosan így: „ut lana tincta fuco citra purpuras placet, 'at si contuleris eam Lacaenae, conspectu melioris obruatur" (12. 10. 75.)
470. *alliciál* (lat.): csábít.
492–494. *Segetes largiri fruges...*: „A vetés gazdag termést hoz, minden virul, a források bőven buzognak, a réteken dúsan sarjad a fű." (MM^2. III. 518. l.) Az idézet Cicero *Tusculumi beszélgetések* című művéből való (1. 69.).
505–507. *Viá áltá...*: „Magas és meredek úton, – zord, függő sziklák alkotta barlangokon át, – amelyekben sűrű, hideg sötétség terjeng." (MM^2. III. 518. l.)

[III.]

Itt szerepelnek az Eichhorn bevezetőjéből, a XV–XXXI. lapról kimásolt részek.

Fordítása:

„Azon gondolkodván, hogy a különböző, már akár a régmúltban élt, akár későbbi népeknél mi volt a helyzet és a viszonyulás a jóízléssel és a szépérzékkel kapcsolatosan, a következő csodás dolgot találtam, egyesek teljességgel tagadják minden szépérzék és költői ihletettség létezését, míg mások számára úgy tűnik, hogy a Titán nemesebb sárból alkotta meg az emberi szívet. [Juvenalis Sat. 14, 35.] Hiteles bizonyosság céljából a szírekre és az arabokra hivatkozom, akik e kérdésben igen megbízható tanúk. Mindenki számára köztudott ugyanis, hogy az arabok a legrégibb emlékezet óta kiváló művelői voltak a kiművelt költészetnek; akik pedig az arameus nyelvet használták, úgy látszik, sohasem értek el közepes teljesítményt a költészet terén. A régiek csodálattal övezték azokat a jelentős előrelépéseket, melyeket a káldeusok az asztronómiában tettek, ám senki sem említi azt, hogy a költészetben kitűntek volna. Az bizonyos, hogy nincs tudomásom róla, mások visszavezették-e már a káldeusok eme, ízlésbeli dolgokban mutatkozó tompultságára mint okra, hogy láthatjuk: azon időszaktól fogva, amikor a zsidók szorosabb érintkezésben álltak a káldeusokkal – értsd, a babilóni száműzetéstől – a héber költészet hervadni kezdett, s immár hajlottabb korba érvén, valamiképpen öregedésnek indult. – Mihelyt vizsgálat alá veszed a szírek költeményeit, akik Krisztus születése után egy ideig az irodalom egyedüli művelői voltak Ázsiában, tövises bozót közepén találod magad. Emiatt az arabok is azt állították, hogy a szírek nyelve alkalmatlan a verselésre, a szír költeményeket megvetették, a költőket kinevették; a szírek ellenben, saját nyelvük iránti szeretettől hajtva, s minden erővel arra törekedvén, hogy a költői tehetség kósza szösszeneteit a saját népüknek tulajdonítsák, minden követ megmozgattak, hogy költői ihletet sugárzó könyveket hozzanak létre a célból, hogy legyőzzék az arabokat, vagy legalább figyelmeztessék őket, hogy nem maradtak le dicsőség dolgában. Olvastuk ugyanis, hogy Gergely, az arabok püspöke Krisztus után 647 táján az arabok hiú kérkedését a saját költészetük kiválóságát illetően mérsékelni szándékozva, és egyben a saját példájával bizonyítani akarva azt, hogy a szír versek az arabokénál sokkal választékosabbak, *verset írt az időről Marcus Jacobus mértékében*: »a tizenkét szótag mértékű vers az epaktáknak, tehát a mozgó ünnepek idejének megállapításáról, a nap és a hold ciklusairól, a hónapokról és más, egyházi számításokra vonatkozó dolgokról szól.« *Assemanni, Bibliotheca Orientalis, I. köt. 495.* S hogy ezzel az énekkel mit ért el a szír, ítéljék meg azok, akik ezt a, még most is Rómában, a maroniták könyvtárában rejtőző munkát elolvashatják. – És *Assemanninál* Ebed Jeschu Sobensis is szól arról, hogy 1291-ben vitája volt az arabokkal a szír és az arab költészetről. *Bibl. Or. III. kötet, 1. rész, 326, 327. l.* – Hogy tehát elmondjam, miként áll a dolog: Semmi sincs a szír poétákban, amivel megnyerjenek, gyönyörködtessenek, felvidítsanak, s nem tudják a borzalom képeivel a rémületet felkelteni; nem táplálják a lelket a mezők, berkek, virágok leírásával, a szivet nem simogatják a szavak finomságával és

édességével. Költői előadásmódjuk maga is gyenge, alacsonyrendű, hideg és vézna; a szavak kiválasztásában nem elég ízlésesek, ékítményeket ritkán alkalmaznak; csaknem mindnyájan a gondolatoknak és képeknek ugyanabban a körében tespednek, és hogy kevés szóban foglaljam össze, csak verscsinálók, nem költők, *akik nagy szándékokat forgatnak szűk lelkükben*. És ezen nincs mit csodálkozni. (Vannak pedig versek nagy számmal Ephraemus Syrus szír munkáiban. Assemanni Bibl. Or. stb.) Mert ha valaki azt kérdezné tőlem, hogyan történt, hogy a szírek a költészetben sokkal kevesebb dicsőséget szereztek, mint a zsidók és az arabok, holott ugyanazon ég alatt születtek és nevelkedtek, és rokon nyelvet is beszélnek, többféle választ adhatok. *Először* is az összes szír költőt, akit ismerek, áthatotta az a megátalkodott költői szenvedély, hogy verstémáit mindenféle műfogással, mintegy erődítményekkel sáncolja körül, amelyek semmi gyönyörűséget sem nyújtanak, sőt még a szent költői ihletettséget is mérséklik és elnyomják. Ellenben mindazokat, akiknek természetes szépérzékük van, sértik ezek a betűrendbe szedett versek, amelyek a zsidóknál és perzsáknál is szokásban voltak, és ma is szokásban vannak, de mégis menthetők. Ám a szírek odáig értek már ebben az őrültségben, hogy tehetségük fitogtatására verseikben hatszáz különféle, egészen gyerekes költői fogást és játékot használtak. S ahelyett, hogy ezeket az kicsinyes és jó költőhöz egyáltalán nem méltó mesterkedéseket, amint illik, a gyermekekre és az iskolamesterekre hagyták volna, éppen maguk a vezető szír költők, sőt azok, akik az arabokkal az elsőségért küzdtek, bódorogtak az ízetlenségeknek ezen a területén. S nemcsak egyik vagy másik, a múzsák bosszúságára született ember, hanem mindannyian ilyen idétlen magzatokat hoztak világra, s nemcsak ebben vagy abban a versben, hanem a megmaradt versek legnagyobb részében ilyen módon eszelősködtek. Az általam elmondottakat pedig bizonyíthatom, idézve a két költeményt, melyeket Gabriel khaldeai püpök szerkesztett a pápának, V. Pálnak tiszteletére. »Ugyanis az elsőnek minden sora schin betűvel kezdődik, középre, mintegy középpontként egy körbe helyezve, és ugyanazzal végződik. A második pedig 4 szakaszból áll, amelyeknek mindegyike 6 sorból tevődik össze úgy, hogy minden szakasz első sora 6 szót foglal magában, amelyek aztán megadják a kezdetét a következő soroknak, méghozzá olyan sorrendben, ahogy az elsőben elhelyezkednek; azonfelül minden egyes szó a maga helyén sorkezdet; akár minden szakasznak az első sorában levő szót veszed, és ettől függőleges vonalban lefelé haladsz, akár a sorokat egymás után olvasod, mindkettő ugyanazt a gondolatot fejezi ki; és ugyanez történik a 2. szakasz 2. szavával, és így tovább a következőkkel.« *E szavak Assemanni Bibl. Or.-ában vannak, I. köt. 551, 552. l.* De nem akarom az újabb kornak ezeket a verseit [tovább] feszegetni, hogy azt ne mondja valaki: *Ráér, mert a Végítélettől nem kell tartania.*

Maga Ephraemus Syrus, aki a szírek egybehangzó egyhangú véleménye szerint igazi költő volt, kerülte ennek a művészieskedésnek az együgyú mutogatását. Ebed Jeschu Sobensis viszont, akit őutána követ-

kezve az első hely illet meg a szír írók között, midőn a szír költőket az arabok gúnyolódásával szemben meg akarta oltalmazni, úgy tűnik, hogy maga is bejárta e bolondságok mezejét. Ennek bizonyítására fogadjon az olvasó néhány példát abból az arab költőkkel szemben álló könyvből, amely *Paradisus* [*Üdvkert*] címet viseli. A munka első részéből: »Az 1. és 2. versben az akrosztikhon mesterfogását mutatja be; a 3. vallásos tárgyú rejtvényeket tartalmaz, amelyek ugyanúgy olvashatók visszafelé is; a 4.-ben, amelynek tárgya a bölcsesség, az egyes szavak az alef betűvel végződnek, amely betű pedig az alef előtt a sor végén van, ugyanaz kezdi azt a szakaszt [strófát]; az 5. vers minden sora aleffel végződik, amely betűk pedig az alef előtt vannak, az abc sorrendet adják a tau-tól az alefig stb.« *Ass. B. Or. III. köt. I. rész 328. l. stb.* A munka második részéből. »A XXVI. vers minden egyes sora aleffel végződik, magát az alefet pedig az ábécé rendjében álló betűk előzik meg; nincs azonban a versben semmilyen ﻉ [*gâmal*], sem ﻁ [*têth*], sem ﻙ [*semkath*], sem ﻩ [*pê*], sem ﺹ [*sâdhe*], sem ﻕ [*kôf*]. – A XXIX. versben egy szóból sem hiányzik a ﻩ [*bêth*]. – A XXX. versben egyáltalán nincs ﻁ [*têth*], sem ﻩ [*bêth*], sem ﺹ [*sâdhe*], sem ﻕ [*kôf*]; mindegyik szóban van azonban ﻉ [*gâmal*]. A három első sor végén álló betűk az ábécé rendjét követik. Minden negyedik sor végén ﻝ [*jôdh-alaf*] áll.« *Ugyanott.* Tehát ezekkel a hitvány művészi mesterkedésekkel mintegy korlátokkal körülvéve, a szír költők, ó, jóságos Isten, hogyan is emelkedhettek volna a csillagokig? Ilyenfajta jelentéktelen és kicsinyes dolgokkal bolondoskodva, hogyan történhetett volna, hogy megszállja őket az isteni ihlet, amely nélkül a költő megfagy? *Úgy látszik*, hogy akkor a szírek költői tehetségének is gátat vetettek azok a témák, melyeket ők költői tárgyalásban dolgoztak ki, mert azok már a keresztény vallás tanításait oktatták az énekekben, vagy az eretnekek támadásai ellen védelmeztek. Homályos és rejtett tanokat kényszerítettek a mi szerzőinkre. Tartok attól, hogy a költő egyik témában sem működhet dicséretesen. Ami az elsőt illeti, mivel nem óhajtok okot adni arra, hogy rosszindulatúnak és gyűlölködőnek tartsanak, elmondom, hogyan vélekedem: a legszentebb meggyőződésem, hogy a keresztény vallás úgy van elrendezve, hogy az emberi lélekbe magasztos érzéseket árasszon, és ebből következően a magasztos érzésektől lángra gyúlt szív az Istenről és az isteni dolgokról ragyogóan tanítson, hacsak ebben valami más dolog nem gátolja. Ezenkívül az énekek, melyek a keresztény vallás tanításairól szólnak, kétfélék. Egy részük a szent gyülekezetek használatára, sőt azok számára íródott, akik egyszerű sorból származtak, más részük pedig azoknak nevelésére és lelkesítésére, akik elméjüket már ifjú koruk óta a magasztosabb és emelkedettebb dolgok befogadására kiművelték. Így tehát, aki a szent énekek első fajtájában ékesszólást, a képzelet szárnyalását és nagy elmeéllel vagy tudással vagy akár kivételes műgonddal és ékítéssel kifejezett míves mondatokat keres, az olyasmit követel a költőtől, ami idegen volt annak szándékától. Mert ennek a – hogy ezt a szót használjam – köznapian népies költészetnek legnagyobb erénye abban áll, hogy egyszerű legyen, de mégsem alacsonyrendű, hogy

egyetlen gondolathoz tapadjon és annál kissé hosszasabban időzzön, és a dolgokat magukat ne csak fátyolon át és szűkösen mutassa. És éppen ebből az okból a verseknek ebben a nemében költészetre született tehetséget látni sem lehet, sem olyat, aki sikerrel működött. A második fajtában ellenben a nagyratörő költő elereszthetí szellemének gyeplőit, lehet új, bátor, nagyszerű, magasröptű, az alig megvillantott képeket hátrahagyhatja, és gyorsan másokra térhet, s vannak még egyéb ilyenfajta lehetőségek is. Hanem aztán ebben a középszerűségen felül helytállani, ez a feladat, ez a fáradság. Ezeknek a témáját kora gyermekségünk óta egyszerű szavakkal előadva vagy legfeljebb szerény igényű beszédmódban hallottuk, és ugyanazokkal a szavakkal, melyekkel tanítóink átadták, hatszázszor mi magunk is előadni kényszerültünk. De amint mindennél nehezebb a lelkünkben mélyen gyökeret vert dolgokat onnan teljesen kitörölni, éppoly nehéz ezeket a közönségességeket kiművelni, és a költészet magaslatára emelni. – Most már képzeljük el, hogy a szírekre térjünk, költőként élni azon nép között, amelynek fiai közül sokan, mintegy tükörből, éjjel-nappal azt lesik, kit illethetnének az eretnekek gyűlöletes nevével; Jó Isten! Ki szólhatna merész alakzatokkal, szokatlan képekkel? Ihletett érzésekkel megereszteni a gyeplőt veszélyes, minden merész hasonlatra rá lehet fogni az eretnekséget; a merész, újszerű, magasban járó költőt mint a keresztény egyház meggyalázóját vádolják, kiátkozzák, és ha lehetséges, száműzik is. Ezért van az, hogy egy ilyen népnél a szent tárgyú költészetnek semmi becsülete nincs, de még alkalom sincs ennek művelésére, s mindazok, akik próbára teszik az erejüket, hogy ezt megkíséreljék, csupán verseket fognak írni és nem költeményeket. Olvasóikat borzasztó és kellemetlen fecsegésük lármájával inkább háborgatják, mintsem lelkesítenék. De minek szaporítsam a szót? Olvastuk, hogy dicséretekkel halmozták el azokat a szír költőket, akik az eretnekek tetszetős, de veszedelmes verseinek, amelyeket a nép között terjeszteni szoktak, más verseket szegeznek ellene, amelyeket az utókor számára is feljegyeznek, s amelyektől még a fűben lapuló kígyó is elpusztul. És az ilyen szándékon alapuló verseknek a szíreknél olyan bősége volt, hogy ha valaki azokról katalógust akarna készíteni, egész könyvet kellene írnia. De hogy úgy ne tűnjek fel, mint aki csak vaktában beszél, a szír Ephraemusnak tekintélyére hivatkozom. Ez a szír szerző tehát (Rövid egyháztörténet, Assemanninál, Bibl. Or. I. köt. 48. l. Megjegyzés. Vö. Conf. Sozomenum III. könyv, 16. fejezet és Theodoretosz in Hist. Eccl. IV. könyv, 29. fejezet) így ír: »Harmonius, Bardesanis fia régebben dalokat költött, és a dallamok édességét istentelenségekkel keverve a hallgatók lelkét elbájolta és romlásba vitte; ezért később a dallamok szerkesztését megváltoztatva, kegyességet kevert a dalokba, s a hallgatóknak kellemes és egyszersmind üdvös orvosságot nyújtott.« – Ugyan ki gondolhatja azt komolyan, hogy egy szőrszálhasogató, unalmas hitvitázó, lelkileg pedig szomorúnak, komornak született egyén, aki száraz, vértelen metafizikusok könyvein rágódott, és frázisok, szavacskák, szótagocskák bogarászásához szokott, költő szere-

pében dicséretre méltót alkothasson? Hogy szavaiban nagyszerű vagy bájos, szóképeiben bátor vagy kifinomult lenne? A dogmatikusok és metafizikusok iskoláiban nevelt, az ún. kompendiumok vértelen és kiműveletlen fajtájához szokott emberek valamiféle rejtett dolgokat szoktak kiformálni a szótagocskákból, mikor véletlenül és szerencsétlen módon a költő magyarázására siklanak; így szükségképpen durván fognak a versíráshoz is! Ezeknek az embereknek a grammatikusok és a metafizikusok szűk korlátai között kell fennakadniuk, nehogy a múzsák boldog mezőire kiszabadulva, a természet vidámságát gyászos, búskomor és vénasszonyos ábrázatukkal elszomorítsák. Végül nem tudom mellőzni ezen a helyen azt, amiben mint tükörben, élénk szinekkel megjelenítve lehet meglátni a szírek lelkét: t. i. a szír költők ezeken a nehézkes és homályos tanokon költői eljárásukkal felülkerekedtek. S kérdem, vajon a múzsák kedvére született költők közül melyik foglalja versbe a nyelvtan szabályait? Már foglalta is Gregorius Barhebraeus! (E Nyelvtannak kéziratos kódexe a göttingai Akadémiai Könyvtárban.) S ki fogja versben előadni az egyházi számadásokat? Gregorius, az arabok püspöke már elő is adta! (Lásd fentebb.) S melyik értelmes férfiú fogja ezeknek a könyveknek a jegyzékét versmértékekbe és verslábakba szorítani? Már szorította is Ebed Jeschu Sobensis! (Ezt a könyvjegyzéket kiadta Abr. Ecchellensis, Róma 1653. S minthogy ez a kiadás nem pontos, a könyvjegyzéket javította, tudós jegyzetekkel ellátta és a Vatikáni Kelemen-féle Keleti Könyvtárban elhelyezte I. S. Assem.) De most már mintha többször is a fülembe súgta volna valaki: Ohé, Elég már a dőreségekből!"

[IV.]

1. A *De Idyllio Arabico* – fordítás a II. rész III. fejezetének első bekezdéséből (ennek eredetijét ld. Fekete 81. l.).

748. *vir eximie doctus* (lat.): különlegesen művelt férfi.

2. Ezt követően a 66–71. lapokról találunk kimásolt részeket, amelyeknek fordítása a következő:

„»E kollégium pedig e (férfiú) révén a többiek felett olyan nagy kiválósággal bír, mint ahogy a behen-dió kimagaslik a növényfajták közül.« Az Isten véghez viszi, hogy az ő szent magányában kihajtson a virág, amely a tiszta aranyból való nyakláncot elhomályosítja. »Mintha volna (a perzsák királya) Cosri Anushirwan, kinek a királyi palotában koronát tesznek a fejére.« Ha nem így volna, ha nem lenne annak elöljárója Abu Hanifa, nem lehetne az hasonló – különleges szépsége miatt – a szellőrózsához. »Oly gazdagon veszi körül az ő tudásának tengere Egyiptomot, hogy annak népét özönvízként árasztja el.« A tudomány is e (kollégium)

felé fordul, melynek gyeplőjét a mi papunk, Abu Hanifa mozgatja. »És a tudós vitatkozásokban minden egyes irány az igazság felkutatására és a tudomány megismerésére irányul.« *Shekárdan könyve. V. fejezet. 1. könyv.*

Vélné-e a szerelmes, hogy szerelme rejtve marad, midőn könnyeinek árja és szívének tüze leleplezi? Ha nem szeretnél, könnyekre nem indítanának a házak omladékai, és nem kerülne az álom, midőn eszedbe jutnak a behen-dió és a dombok. Ó te szerelmes! Tagadhatod-e szerelmedet, mivel annak igaz tanúit magadban leled meg: sápadtságodat, könnyeidnek özönét? Bordah verséből, amely Leydenben jelent meg, s melyet Johann Uri, tudós férfiú fordított megfelelően.

Bizonyosnak vehető annyi, hogy azok a versek, amelyek kevesebb, mint húsz disztichonból állnak, ha tárgyuk szerelem, játék vagy gyönyör, az ódák közé számítandók; ha pedig dicséretet, feddést, erkölcsi tanítást, hősi tárgyat vagy végül valami gyászos vagy halálos dolgot foglalnak magukban, akkor azok a szent Kasida költeményeknek osztályába sorolhatók. De a költeményeknek ez a fajtája nem felel meg mindenben a mi elégiánknak, viszont nem is nagyon különbözik tőle. Közte és az elégia között az látszik a legnagyobb különbségnek, hogy az elégia főként a szerelem és a bánat körül forog, amazt pedig semmiféle tárgyi megkötöttség nem korlátozza, hanem akár tanítást, akár panaszt, akár dicséretet, akár gyönyört, játékot vagy feddést magába ölelhet. Állandó szokása volt azonban az arabok költőinek az, hogy vagy a szerelemről szólva kezdjék a verset, vagy a vers közepébe szőjék ügyesen a szerelmet, majd a lóról vagy a tevéről írjanak, melyen eljutnak kedvesük sátrához, és ezután a vers tárgyának bővebb kifejtésére siessenek, hogy közben édes változatossággal dalolva, lágy és egyenletes ereszkedéssel szinte váratlanul a befejezéshez jussanak el. Ennek figyelmes vizsgálata közben úgy tűnt fel számomra, hogy ez a verstípus Εἰδυλλίω a görög idillnek felel meg. Így Abi Olanak híres verse, melyet Said herceg dicséretére írt, Theokritosz enkomionjához hasonlít Ἐγκομίω εἰς [...]"

[V.]

Az itt található szövegek rövid idézetek, lapszám-kijelölések 52 pontba szedve a Jones-könyv 75–380. lapjairól. Mivel kiragadott részletekről, utalásokról van szó, az egyes szövegekhez, a fordítás megadása után kisebb magyarázatokat fűzünk a könnyebb megértés végett, Mikó Gyula jegyzetei alapján. A szöveg fordítása:

1. „A hajnali szellő ma ámbra illatú, talán azért, mert a kedvesem kiment a mezőre. Háfiz." Az idézet Jones könyvének a Csokonai által jegyzetelt és részben le is fordított III. fejezetéből, a *De Idyllo Arabico*ból való (Pars secunda, caput III.). A jegyzetelt Hafiz-versre Jones a mekkai templomban kivételes szépségük miatt kifüggesztett hét *Idyllium* taglalása során utal a 71–75. lapon. A hét *Idyllium* egyébként a

beduin *quaszida*-gyűjteményt, a *Muallakát*-ciklust takarja. Erre történik utalás Csokonai egyik könyvjegyzékén is (vö. a 6. [IV.] sz. könyvjegyzék 292–294. sorait és magyarázatukat, 521. l.).

2. „Úgy ragyog az égen a Fiastyúk, mint a bíborköpeny drágakövekkel ékesített szegélye. Ismeretlen [költő verse]." Jones Amralkeisius versével összevetve idézi mint szép hasonlatot.

3. „A 81–86. lapon az arab *Ebn al Faredh* [verse]." Jones írja a 78. oldalon: „Az újabb költők közt a leghíresebb Ebn Al Faredh, akinek szép versét az egyetem könyvtárában (Oxford) láttuk. Egy elégiát e könyvből helyén valónak találtuk a közlésre. Ez nagyszerűen rajzolja meg az arab puszta képét."

4. *„Háfiz életrajza a 87. lap szkholionja."*

5. „A 88–90. lapon *Háfiz*." A Csokonai által kijelölt szövegek Jones könyvének II. része IV. fejezetéből valók, melynek címe: *A perzsa dal*. Ebben a perzsa szerelmi dalköltészetről ír: a *ghazal* műformájára hozza példaként Háfizt, mint annak legnagyobb mesterét. A verset a perzsa szöveggel együtt saját latin fordításában közli.

6. „A 99–100. lapon *Firdauszí*." Jones szerint Firdauszí arra példa, hogy a perzsa szerelmi dalnak, a *ghazal*nak Háfiznál bemutatott szabályai nem valósulnak meg következetesen, mivel a saját költői találékonyságukat is érvényesíteni akarják a költők (98–99. l.).

7. „A 101–103. lapon *Háfiz*." Jones a perzsa szerelmi dal két típusát veti össze. Az egyik „úgy teremt szépséget, hogy a rajongó lélek természetes hevességét tartja fontosnak, a másik pedig a művészi kifejezést. Az előző az ázsiai, az utóbbi az európai költészethez hasonlít leginkább." Háfiz verseinek többsége Jones szerint az előzőbe tartozik, ám néhány műve a másodiknak is igen szép példája, mint a 101–103. lapokon közölt vers.

8. „A 105–106. lapon *egy arab* [verse]." Jones a perzsa szerelmi költészetet tárgyalva egy ismeretlen arab költő versét idézi, megállapítva, hogy „az arabok az elégia (quaszida) szépségével és választékosságával jeleskednek, és a szerelmi dalt (ghazal) meghagyták a perzsáknak. Mégis a metrum kellemessége, a kifejezés kellemessége, a képek ragyogása és a fordítás szépsége miatt" idézi a legjobb perzsa ódákkal való összevetés végett az arab verset.

9. „Úgy mosolyog, hogy fogai szebben ragyognak a gyöngyfüzérnél, a jégzápornál, a kamilla virágánál. Hajfodra úgy ereszkedik alá, mint az éjszaka, s az arca a hajnal ragyogását is elsápasztja. *Abu Ebadeh Albokhteri arab* költő [verse]." Egy másik

10. „Két fogsorod szebben ragyog a kamillavirágnál. Ó, a te fürtjeid az éjszakához hasonlóak, orcáid pedig a hajnalhoz. A rózsa és a fülemüle szerelméről – lásd *Hyde: A régi perzsák vallásáról.*"

Az itt megjelölt idézetek Jones könyve III. részének (*De poeseos Asiaticae figuris, ac dictione* – Az ázsiai költészet alakzatairól és nyelvezetéről) V. fejezetéből valók, melynek címe: *De Imaginibus Poeticis* – A költői képekről. A fejezet elején Lowth könyvét (*De Sacra Poesi...*) követve, az

ázsiai költészet képkincsének négy forrását említi meg: a természetet, a közös életet, a vallást és a históriát. Jones ezekhez ötödikként a *fabula poeticát* (mítoszok, mondák) is hozzáveszi. Szerinte aki nem ismeri alaposan Ázsia történelmét, természeti viszonyait, vallási szokásait és egyéb népszokásait, az nem értheti meg az ázsiai költészetet sem, mint ahogyan egy ázsiai is, ha nem ismeri a görög mitológiát, még Pindarosz II. olümpiai ódáját is homályosnak és ízetlennek gondolhatja.

Jones a 119–120. oldalon a költői képekben megnyilatkozó egzotikus jelenségek példájaként egy versrészletet közöl perzsául és latinul. Szerzőjét nem nevezi meg, noha azt írja róla, hogy a perzsák legelső költője, aki Homérosz után a legmagasztosabb hangú. A szövegből nyilvánvaló, hogy Firdauszi *Sahnaméja* második részének a részlete, a *pulcher poemata de Rustemi et Asfendiari proelio,* mely Rusztem és Iszfandiár herceg párviadaláról szól. Csokonai megjegyzése a részletet követő magyarázatokra vonatkozik. Jones ebben a rózsa és a madár kapcsolatát a jegyzetében is említett Hyde-ot követve, szerelemként értelmezi. Hyde művének idevágó részletét Csokonai másutt szó szerint kijegyzetelte (ld. 6. [II.], 169–189. sorok).

11. „Most, hogy a kertben a semmiből életre kelt a rózsa, és az ibolya lába elé hajtja fejét, hogy esedezzen hozzá. – *Háfiz.*" Jones magyarázata: „Az arabok a rózsát és az ibolyát gyakran egymással szembeállítják. A költő a saját ötlete alapján a rózsát mint a kertek királynőjét az ibolya elé helyezi, és e virágocskát annak lábai alá veti. Szép leírása és szép megszemélyesítése a virágok kapcsolatának." (122. l.)

12. „A nárcisz kiválóságai közé tartozik, hogy mégis enged a rózsa hatalmának, mert az uralkodik felette. Nem látod, miként trónol a rózsa, s miként siet a nárcisz, hogy szolgálja? – *Ebn Tamim.*"

13. „A fellegektől kérte az örökkévalóság könyörületét, de csak szemének könnyei hullottak, harmatot neki senki nem adott. – *Háfiz.*" A részlet a VI. fejezetből való, melynek címe *De Figuris Dictionis sive De Translatione (Az előadásmód alakzatairól vagy a névátvitel szóképeiről).* Jones a translatio retorikai fogalmának szokásos definíciója után ennek két típusát, a metaforát és metonímiát különbözteti meg. A harmat metaforikus megjelenéseinek egyik verspéldája az idézet.

14. tétel nincs. Csokonai feltehetőleg eltévesztette a számozást, ugyanis semmi nem utal arra, hogy ide később még be akart volna illeszteni valamit.

15. „A rejtett erény a mósuszhoz hasonló: noha ugyanis rejtve van a mósusz, mégis illat árad abból, és igen kellemes." Szintén a VI. fejezet részlete, mely az illat és a jó hírnév, erény translatiójának egyik példája. Jones így vezeti be az idézetet (Csokonai ezt veti utána): „A kiváló költőnek, Jamusnak a verse, *a Józsefés Zulejka* című könyvéből." Jegyzetben: „Ez a könyv a Fabulae Romanaehoz is kapcsolódik, ugyanis József és Zulejka szerelméről szól."

16. „Midőn a bor szétömlik a pohárban, mint a felkelő nap fénye a keleti égen, a pohárnok orcái, miként az ezernyi tulipán a kertben, kivi-

rágoznak. – Háfiz." A latin szöveg metaforáinak szó szerinti, értelmező fordítása: *Midőn a bor napja a pohár keleti égboltján felderül, a pohárnok arcának kertjében ezernyi tulipán kivirágzik.* Jones a szóképekkel telezsúfolt stílusra hozza példaként az idézetet. Szerinte ez „permutato sive allegoria" – „mikor több névátvitel kapcsolódik össze, ettől teljesen átformálódik a beszéd, ezért ezt az alakzatot helyénvaló permutatiónak nevezni. Ilyen ez a Háfiz-vers is. Ennél az alakzatnál nem szükséges elidőznünk, mivel ez az ázsiaiak könyveiben igen gyakori. Valóban ez a képes beszéd (permutatio) vagy allegória különbözteti meg leginkább, az ázsiai kifejezésmódot (genus dicendi) az európaitól." (139. lap). A részlet a 396. ghazalból való: *Serleg Keletje pirkad: a bor Napja felragyog*... (Képes Géza műfordítása. A továbbiakban nem egyezik Jones latin szövegével – Háfiz: *Versek*. Bp. 1960).

17. „Mint a napsugár [...] reszketett a lány [szíve]. Apollóniosz Rhodiosz: *Argonautika*, III. ének 755. sor. Vergilius *Aeneis* VIII. ének. 18. sor. Megjegyzés [...] választékosabb is, csiszoltabb is, és témához is illőbb vers. Vesd össze *Jones*. Mindkettőt felülmúlta szerintem Camoensius *Lusiadák* VIII. 87." Az Argonautica-részlet és a hozzá fűzött megjegyzések a Jones-könyv VII. fejezetéből (*De Comparatione*) valók. A címben megnevezett retorikai eszköz megformálási módjait veti össze a szerző az ázsiai és az európai költészetben. Az Apollóniosz Rhodiosz eposzának Medeia-részletében megrajzolt hasonlatot Jones a képzettársításban és annak világosságában megnyilatkozó szépsége miatt emelte ki. Az *Aeneis* közismert párhuzamával (VIII. 18–25.) kapcsolatban nem ért egyet Hyde véleményével, melyet a *De Sacra Poesi, Praelectiones*ben fejt ki. Jones szerint: „Soha senki, még némely tudós férfiak valamiféle tekintélye sem késztethet arra, hogy úgy véljem, ezt Vergilius választékosabban, mívesebben és a témához jobban alkalmazva adta vissza." Csokonai jegyzete is követi ezt a véleményt, noha a *nunquam sane adduci potui, ut crederem* elhagyása miatt nem egyértelmű a jegyzet negatív tartalma, de a *versus* a jegyzetelt görög szöveget jelenti, és a megállapítás erre vonatkozik. Az *Aeneis*-locus mellett közölt Hyde-utalást Jones jegyzetben közli a 143. lapon. A *Lusiadák*ra vonatkozó értékelő mondat és az idézet Jones-nál a 144. oldal jegyzetében szerepel.

Mint visszavetett fénye a simára
csiszolt acél- vagy szép kristálytükörnek,
amelyben a napsugarak iránya
megváltozik, mikor nekiverődnek,
s mit otthon a gyerek kíváncsisága
játékos kézzel körbetündököltet,
a mennyzetre, falakra sugárzik,
s nyugtalanul ide-oda cikázik:
(VIII. 87., Hárs Ernő ford., Bp. 1997., 286.)

„Megjegyzés: a szájat a pecséthez hasonlítják. – A szerelem pecsétje." Jones a 148. oldalon az arab és perzsa költészet hasonlatait tárgyalva megjegyzi, hogy ezeket a természetből veszik, és idézi a női alakra vonatkozó képeket. Erre egy „Arabs incertus" versét is idézi: „*nasum ensis mucroni similem, os vero Salamonis sigillo*" (az orra a kard hegyéhez, szája pedig Salamon pecsétjéhez hasonló). Ebben a versben szerepel tehát a Csokonaitól jegyzetelt ismert bibliai hasonlat (*Énekek Éneke* 8:6.).

18. „Egy kertecskében ibolyát láttam, melynek levelén harmat csillogott, s olyan e virág, mint a kékszemű leány, akinek szempillái könnycseppektől ragyogának. *Az arab Ebn Rumi* [verse]."

19. „A gyümölcs, melynek egyik fele a liliom virágát, a másik meg a gránátalmáét vagy a kökörcsinét formázza, olyan, mintha Ámor elválásuk után ismét a leány arcához tapasztotta volna szerelmének arcát. *Abu Nowas* Arab [költő verse]." Jones a hasonlatok tematikai csoportosítását végzi. A poesis heroica harcleírásainak képei után a virágokról és gyümölcsökről vett hasonlatokat gyűjti össze a keleti költészetből. Ennek példái szerepelnek a jegyzetben.

20. „154. lap. *Firdauszi*. Megpillantotta Barzu azt a tíz lovast. stb." Csokonai a virágokról és a gyümölcsökről vett hasonlatok sorát a kötetben ezt megelőző hősének-hasonlatok egyikével szakítja meg. Az idézet Firdauszi *Sáhnáméjából* való. Erre Jones jegyzete is utal („in carmine epico [...], in quo regum et heroum Persicorum praeclara facinora canit" – az elbeszélő költeményben, melyben a perzsa királyok és hősök dicső tetteit énekli meg – 152. lap jegyzete). Kiemeli Firdauszi hasonlatainak fenségét, pl. a harcos olyan, mint a marhák közé rontó oroszlán. A jegyzetelt részlet folytatása is ezt a képet tartalmazza: „Tanquam leo furore plenus, praedam petens / Sternuè se gessit [...]" ('Úgy serénykedett, mint a zsákmányára éhes, haragos oroszlán...').

21. „Terem-e vajon a föld egy virágot is, mely felékesítve, díszes ruhába öltöztetve, kedvesebb és ragyogóbb, mint a rózsa? Olyan az illata, hogy azt hihetnők, levelei közé mósuszt hintettek. Olyan e virág színe, mint kedvesemé, miután haragja távoztán magamhoz ölelem. *Ebno'l Motezz.*" A virág- és gyümölcshasonlatok folytatása a 156. oldaltól. Ennek a példája még a 22–23. versrészlet is.

22. „A kertekbe érkezünk, midőn azok díszesen felöltik a harmatcseppek ékköveit, és látjuk a virágok pecsétgyűrűit, amint az ágak ujjairól lehullanak. *Ebn Tamim.*"

23. „A viola összevonta szirmait, melyek a fekete coryliumhoz hasonlók, mert elmúlásának napja miatt issza könnyeit, mintha edények felett lenne, melyekben a maradék kén lángjai pislákolnak. *Ebni'l Motezz.*" A részletben közölt hasonlatot Jones a szokatlansága miatt idézi. A *corylium* szemorvoslásra használt fekete színű orvosszer az antikvitásban (Horatius Sat I. 5. 30.; Juvenalis 6. 579.; Plinius Nat. Hist. 24. 23.).

24. „177–181. lap. *Háfiz.*" A kijelölt oldalak a Jones-mű II. könyve VIII. fejezetéből valók, melynek címe *Egyéb alakzatok (De reliquis Figu-*

ris). Ebben az ázsiai költészetre is jellemző alakzatokat tárgyalja (iteratio, agnominatio stb.) és az ezek közé sorolt megszemélyesítést is (prosopopia seu personae inductio, animata – Allegoria). Jones szerint ezt az alakzatot a szinte mágikus ereje miatt az ázsiai poéták igen gyakran alkalmazzák. Ennek két típusát említi: az egyikben képzelt alakokat, tárgyakat szólítanak meg, a másikban a költő szólít meg egy átlelkesített tárgyat. A második típus példái között szerepel a Háfiz-vers (177–178. l.), amely Jones szerint igen szép. Ebben egy leány szólítja meg a szerelméről beszélve a szellőt, a rózsát, a füveket, a nárciszt, a ciprust és – ez a szerző szerint igen merész kép – a maga szerelemmel foglalkozó elméjét. Háfiz versének szép allegóriáit Jones Alkaiosz egy versével hasonlítja össze. Mivel szerinte a Háfiz-mű Alkaiosznak is dicséretére válna, alkaioszi metrumban görögre fordítja (179–181. l.).

25. „183–186. lap. *Háfiz.*" A Csokonai-jegyzetben kijelölt oldalak Jones művének II. könyve IX. fejezetére vonatkoznak. Ennek címe *A versek rejtett jelentése (De arcanâ Poematum Significatione).* Itt olyan versekről van szó, melyek a szerelmi költészet rejtett kifejezését tartalmazzák. Ezeknek tárgya a szerelmi kedveskedés, a szerelem gyönyörűségei, a bor dícsérete, melyekhez az emberi szépség dicsérete társul: „Beleszövik a szerencse állhatatlanságáról, a rang és a hamis vallásosság megvetéséről szóló közhelyeket, azt, hogy a szépség hamar elmúlik, és az életet csak rövid ideig élvezzük, és addig kell tehát az örömöt megragadni, amíg lehet" (181. l.). A jegyzetben kijelölt oldalak közt szereplő Háfiz-verset a téma legjobb alkotásaként említi Jones, eredetiben és latinul közli, majd utána ódaként adoniszi sorral bővített jambicus secundusokban adja vissza ismét latinul. A vers bordal, melyben a bor és a pohár az élet bajainak orvosszere.

26. „186–188. lap. *Háfiz.*" Jones szerint ez a szerelmi tárgyú versek legszebbike, képei különösen harmonikusak. A mű egyébként az imádott nő szépségéről és az iránta érzett vágy beteljesületlen sóvárgásáról szól. A szöveg közlését követően Jones a szerelmi költészetnek mint *arcana significatio*-nak az értelmezési lehetőségeiről értekezik. Ennek egyik módja az, hogy az égi rajongástól áthatott költő a szavak és az elme erőtlensége folytán a szerelmi tárgyú képekkel az *amor divinitus*-t énekli meg. Az *eksztászisz* és a *mysztérion* teremt kapcsolatot a vers tárgya, a *divina pulchritudo* és a kifejezésmód, az *adumbrata effigies* között. Ilyen a lapszámok közt jelölt vers is. A másik szövegértelmezésben a szavakat a saját jelentésükkel értjük, mivel Jones szerint mind a görög, mind a perzsa versek közt vannak olyanok, melyeket nem lehet az előző platonikus módon értelmezni. Ennek példája szintén egy Háfiz-vers részlete, az alább kijegyzett *Capit vesica Sinensis*-től a *Sanguinem stillat*-ig (27./3–27./5).

27. „1) Jöjj, mert arról az arcról a jó illat szellőjét érzem, a szerelem reményét, és el is nyertem azt, mint egy pecsétet, melyet az az arc nyomott a szívemre.

2) Olyan jelet, amit az égi nimfák, szerelmem segítői juttattak nekem. Kérdezősködj az ő arcának szépsége felől!

3) A pézsmagazella az ő hajáról vesz mósuszillatot, s a rózsavíz is az ő arcától lesz jószagú.

4) A földre hajlik a szépséges ciprus az ő alakjának szépsége előtt, és szégyenlősen ül a kertben a rózsa, mert az ő arca olyan szép.

5) Hódoló tisztelettel áll félre a jázmin virága az ő teste elől, és a bíborvirág (Argovan) szíve vérzik az ő arcának szépségétől.

6) Tekinteted ragyogásától a nap szégyenlősen párába rejtőzködik, attól az arctól a hold mozdulatlanul megáll az égen.

7) Háfiz édes verséből a halhatatlanság vize csordogál, mint ahogyan a szívéből a vér az ő arca miatt."

Ezt a részt Csokonai utólag jegyezte ki a lap szabadon maradt részeire. A Háfiz-vers teljesebb szövegét Jones a kertek leírása után, az emberi szépség, szorosabban értve az arc leírásának példájaként közli a 349. lapon, a *De descriptionibus* című fejezetben.

28. „Hozz párnát a rózsalugasba, hogy az ajakad a szép szolgafiú és szolgaleány ajkához szorítsd, arcukat csókold, és idd rózsaillatú borodat! *Háfiz.*"

29. „Azonban mégsem érthetjük eléggé – a 195. oldalon egészen a 196. oldal végéig e szavakig – az égi nimfához hasonló (convenimus)." A kijelölt szövegrész a IX. fejezet befejezése. Ebben Jones számára érthetetlen az, hogy a kegyes isteni tiszteletről a perzsa költők rejtetten szólnak, noha ennél nincsen dicséretesebb erény, míg a „szemérmetlen" szerelemről nyíltan beszélnek. Ennek okát abban látja a szerző, hogy a költők a szerelmi tárgyú képes beszéddel rászedik a hívő és vallásos polgárokat, hogy vágyaikról ők maguk szabadabban szólhassanak. Ezzel a témával összefüggésben írja le Háfiz eltemetésének történetét. Siraz város vezetői közt ugyanis vita támadt, hogy szerelmes versei miatt szabad-e eltemetni a költőt. Ezt úgy döntötték el, hogy magukat a verseket használták jóskönyvként, s abban erre a részletre leltek: „Ne akard, hogy Háfiz visszatérjen a halálból, mert bűnökbe merült ugyan, mégis az égbe fog érkezni." Ennek hatására a papok arra az egyezségre jutottak, hogy a költőt a Moszallán, Siráz városának egyik sétányán temetik el. A Csokonai-jegyzés vége a IX. fejezet utolsó, 196. oldalának azon jegyzetére vonatkozik, melyben Jones lapalji jegyzetben közli a temetést eldöntő ghazal kezdetét: „Most midőn a kertből a Paradicsom szellője száll, a bornak örülve szerelmeskedünk (convenimus) én és a kedvesem, akinek alakja az égi nimfák szépségéhez hasonló."

30. „206–207. lap. *Firdauszi.*" A kijelölt rész a II. könyv X. fejezetéből való, melynek címe *De Elato dicendi genere* (A magasztos hangvételű előadásmódról. Firdauszi *Sáhnáméjának* részlete Firédún perzsa király magasztos hangú leírása. Jones perzsául és latinul közli. Csokonai a latin szövegre hivatkozik.

31. „219–222. lap. Ebn Arabshah." A részlet helye a II. könyv XI. fejezete: *De Venustate (A kellemes szépségről).* Itt azokról a versekről szól,

melyek az olvasó lelkét gyönyörködtetik, szinte cirógatják, megvidámítják, tehát valamiféle bájjal és kellemességgel töltik el. Ebn Árabshah verse a tavasz leírását szövi a fejedelem esküvői lakomájának rajzába.

32. „A 222. lapon e szavaktól: E fejezetben, mely a kellemes szépségről szól – egészen a 229. lapon lévőkig: elfut, elmúlik a virágos tavasz." A megkezdett mondat: „Capiti huic de Venustate nequeo non subicere poetae Turcici carmen, quod in suo genere perfectum vocari potest." ('E fejezetben, mely a kellemes szépségről szól, mindenképpen idéznem kell egy török költő versét, mely a maga nemében tökéletes műnek nevezhető.') A vers címe: *Vénusz virrasztása*, első strófája: „Halld a pacsirta énekét, itt a tavasz, és tavasszal minden kertre ezüstös fátylat vonnak a virágok. Légy boldog, és örülj, mert elszáll, elmúlik a tavasz." A verset Jones közli törökül és latinul, sőt, *Carmen Turcicum* címen saját trochaikus fordításában is. Ennek a szövegnek mint önálló versnek az utolsó szavai szerepelnek a Csokonai-jegyzésben a 229. oldalhoz rendelve.

33. „Egy régi versből, melyben Tabat Sherra, a hős és költő egy igen vakmerő cselekedetről szólva ezt mondja: látta a Halál, és szégyenében elpirult. És: – szőrén üli meg a pusztulás paripáját. Vedd még ehhez: – Midőn azt (a kardot) az ellenség csontjaiban forgatja, a szörnyű Halál fogai csillognak mosolygó ajkai közt." A Csokonai-jegyzet a Jones-mű II. könyve XII. fejezetéből való, melynek címe *De Poesi Heroica* (A hősi költészetről). A jegyzetelt mondat így hangzik: „Innen [ti. a harcleírásból] veszik a régi arabok is az effajta költészetben a legmagasztosabb képeiket, és innen van ez az egyik régi versben szereplő szép megszemélyesítés is, melyben Tabat Sherra, a hős és költő..."

34. „Egészen emelkedettek a félelmes homálynak ismétlődő képei miatt ezek a versek, melyeket a Tarafához írott jegyzetekben idéz Reiskius: – Meredek, sziklás szakadékokon keresztül haladok, ahol a struccmadár lakik, ahol suttognak az ősök szellemei és a halotti árnyak. Homályos éjszakában megyek, melyet sűrű sötétség borít, miként Siján fekete, dermesztő, nehéz, árnyain át, megyek, miközben társaim, miként a khiru bokrának lelógó ágai, mély álomba merülve fekszenek. Noha jönnek az árnyak, mint a sötétség tengere, és a roppant pusztaság félelmetes és rettenetes. Eltéved ott az úti kalauz, a bagoly gyászosan énekel, s az utazó rémült és nyugtalan." A jegyzet szintén *A hősi költészetről* című fejezetből való. Jones előzőleg arról ír, hogy a régi arabok a pusztákon és a folyamoknál a szabad ég alatt tanyáztak, hogy nyájaikat őrizzék, vagy ellenségeiken bosszút álljanak. Így kapcsolódik a hősi énekhez az éjszakai puszta képe. Ennek ábrázolására vonatkozó verspélda az idézett szöveg.

35. „A 240. lapon ezektől a szavaktól: Bárki is, hacsak nem költő... a 241. lapon lévő vers végéig: szolgálónő." Ez a jegyzet is *A hősi költészetről* című fejezetből való, és Ebn Arabshahnak a *Timur története* című költeményére vonatkozik. Jones szerint a vers bővelkedik szép képekben, természeti leírásokban, a szokások és az erkölcsök kellemes elbeszélésében. Sok epizódot is szőttek bele. Mivel a verset ezekből az elemekből

szépen szerkesztették meg, méltán lehet ezt költészetnek tekinteni. „Képes lenne-e bárki is, hacsak nem költő, ilyen ragyogóan leírni a felvonuló sereget a tavaszhoz hasonlítva?" A versidézetben a tavaszi táj elemei egy felvonuló hadsereg képével vannak leírva, az ághegyek dárdákat, villogó handzsárokat tartanak a kezükben. Megjelenik a villámok kardjával az ékes Tavasz és a zivatar mennydörgése, miként a hadak üdvözlése fogadja. A versrészlet vége: „Így ment Timur Szamarkand felé boldogan. A vígság volt a társa, és a szolgálója a boldogság, az örök öröm volt a kísérője, és a gyönyörűség is szolgájaként járt a nyomában."

36. „A 243. lapon e szavaktól: A perzsák költőinek ...a fejezet végéig, a 254. lapig: asztalhoz telepednek." Ez a jegyzet is a hőséneket tárgyaló fejezetből való. Az arab hősepika után a perzsákra tér át Jones, Firdauszíról szól: „Kétségkívül a perzsák őt tartják e műfaj legkiválóbb költőjének, aki a *Sáhnámé* című munkájában a perzsa királyoknak és hősöknek dicső dolgait írta meg változatos versekben." Jones szerint ez igazi epikus mű, és az európaiak közt csak Homérosszal lehet összevetni a Királyok könyvét. A *Sáhnámé* elejét idézi perzsául és latin fordításban, majd *in metro Vergiliano* címmel saját átköltésében, az *Aeneist* imitálva. A Csokonai-jegyzet az átköltés végét jelöli a 254. lapon, ahol egy győzelmi lakomáról van szó: „A perzsák vezére a hősöket az egekig dicsérte, majd gazdag lakomához parancsolta, és kellemes itallal kínálta őket. Össze is gyűltek azok, s asztalhoz telepedtek az aranyos sátor alatt."

37. „Igen szépek, és költői képeik egyrészt szeretetreméltóak, másrészt kellemesek s rövidségük miatt jelesek azok a versek, melyeket Nozami'l Molki haláláról írott a költő Sabl o'ddoulah: Abu'l Ferege a 363. lapon.

Ékes gyöngy volt Vizir Nozamo'l, melyet az isten a kiválóságból formált.

Ragyogott ez a gyöngy, noha a kora nem vette észre, az isten azonban irigyelte azt emberektől, és szelíden egy kagylóba rejtette." A 37. jegyzet a *Poeseos Asiaticae* II. könyvének XIII. fejezetéből való, melynek címe: *A gyászköltészetről (De poesi Funebri).* A téma görög, héber jelenlétének vizsgálata után a jegyzetelt verset említi Jones.

38. „A 260. lapon ezektől a szavaktól: Azonban a legkedvesebb ... egészen a 269. lapig: *gondoskodik a temetéséről.*" A Csokonai-jegyzet Jones megállapításával kezdődik Hamasa, arab költő gyászverséről, melyet a bátor és bőkezű férfiú, Maanas halálára írt. A jegyzet szövegkijelölése a Jones által közölt arab és latin szövegekre, illetve Hamasa egy gyászvers-gyűjteményének darabjaira vonatkozik. Ennek utolsó mondata: „Íme őt ma halotti ruhába öltöztették! Ugyan ki gondoskodik az elhunyt idegen temetéséről?".

39. „Az emberi élet nem más, mint csak részegség, melynek kellemessége hamar tovatűnik, de másnapos kábulata megmarad." Ez és az ezt követő két jegyzet a *Poeseos Asiaticae* II. könyvének XV. fejezetéből való, melynek címe *De Poesi Morali (Az életbölcseleti költészetről).*

40. „Szükséges a hallgatás, ezért ok nélkül ne szólj; ugyanis a sok szónak a meghallgatása fárasztó szokott lenni. – Mert ha a beszédet ezüstnek tartod, tudd azt, hogy a hallgatás pedig arany."

41. „A tudatlanság a tudatlanok számára halált jelent, mielőtt meghaltak volna, s az ő testük sírhant, mielőtt őket sírba tették volna; mert ha valaki a szívét a tudásban nem újítja meg, annak a feltámadás előtt nem lesz feltámadása."

42. „A 278. lapon e szavaktól: Ezekhez még hozzáfűzöm ezt a verset – a 280. lapig." Shemselmaali (Shams almaali Kabus) fejedelemnek tulajdonított vers. A fejedelemről részletes jegyzetet közöl a 278. oldalon, szintén a XV. fejezetben.

43. „A török bölcs mondások között nem lehet olvasni ezeknél szebbeket:

Van-e olyan állapot, melyben ne lenne rettenetes keserűség? Nem árnyékolja-e be minden arcon a bánat az élet pírját?

Az élet rózsakertjét szemléltem mindig, és nem volt benne rózsa, melyen ne lett volna tövis, mely épp a lelkem sebezte meg.

Hány évig jártam ezeket a kocsmákat!

Soha sem ittam még úgy bort, hogy ne követte volna azt másnapos kábulat." Erre a versre Csokonai az AD/j.-ben is utal (vö. Cs/Tan. 106. l., 787–792., 796–798. sorok).

44. „Hariri verse a Mekama 19. darabjaként: Az idő a csodák atyja." A perzsa gondolati költészet tárgyalásakor említi Jones a XV. fejezetben. Csokonai a vers latin fordítása utolsó előtti sorának részletét írja a locusjelölés után, mellyel a változó sorsról szóló alkotás lényegét ragadja meg: „Sis ergo patiens, dum adversa est fortuna, nam tempus miraculorum pater est!" ('Légy türelmes, míg a sorsod kedvezőtlen, mert az idő a csodák atyja!')

45. „A 287. lapon ezektől a szavaktól: igen szép történetet, egészen a fejezet végéig a 291. lapig." Az *igen szép történet* a szerénységről szól. Egy esőcsepp a tengerbe esik, és ott szerényen viseli megsemmisülését. Ennek a jutalmául az isteni akarat egy kagylóba helyezi, majd igazgyönggyé válva végül a királyi korona éke lesz. Jones több változatban is közreadja a történetet. Az egyiket Chardinus művéből vette (Itin. Pers. III. kötet, 189. l.), ezt perzsául és latin tartalmi fordításban közli, megjegyzve, hogy Addison is ebből a forrásból vette az idézetét. Hozzáfűzi ehhez Szádí művéből, a *Busztán*ból vett változatot szintén eredetiben és latin fordításban, és végül a 290–291. lapokon a témának a saját maga által, Phaedrus modorában készített feldolgozását. Szádíra Csokonai is hivatkozik orientalista könyveket felsoroló könyvjegyzékén (vö. 6. [IV.] sz., 272–273. sorok).

46. „A 301. lap elejétől: Az Istenre kérlek téged – a fejezet végéig, a 305. lapig." A kijelölt oldalak Jones művében a II. könyv XV. fejezetéből valók, mely a szerelmi tárgyú költészettel foglalkozik *(De Poesi Amatoriâ)*. Csokonai azokat a lapokat jelölte ki a fejezetből, melyeken a Zephyrus motívumát tartalmazó versek vannak. Jones szerint ezzel minden

költő él, de az ázsiaiak különösen. Zephyrust szólítják meg, vele üzennek kedvesüknek, általa üdvözlik őt. A példák közt szerepel Háfiz 61. ghazalja és Hamasának egy verse.

47. „A tavasz választékos leírása, utána 6 versszak következik, mely telve van kegyességgel és szent lángolással. 308. lap." A jegyzetben említett leírás a *Poeseos Asiaticae* II. könyve XVI. fejezetéből való, melynek címe *De Laudatione (A dicséretről)*. Jones szerint három témaköre van a dicséretnek, mellyel a hosszabb versek kezdődnek. Ugyanis mielőtt a tárgyaló rész következne a versekben, előbb az isteni jóságot, majd magát a *vatest*, azaz a költőt és a rokonait, végül pedig a királynak vagy az elöljárónak az erényeit dicsérik. A 47. jegyzetben említett vers a dicséretek első fajtájához kapcsolódik, melyben „az ember mint az ég és a föld szemlélője, aki igen méltó mindezekre, először a természetnek az igen díszes templomát veszi észre, majd pedig mindezeknek az alkotóját és irányítóját dicséri." (307. l.) Ennek példája az említett vers, melyben először a természet szépségét, később e szépség alkotóját dicséri a költő. A vers íróját nem említi Jones.

48. „Lásd: A nimfák játéka Khairémosz költő művében, Athenaioszná XIII. könyv. Grotius fordítása a 337. lapon." A jegyzet a Jones-könyv XVIII. fejezetéhez kötődik, melynek címe: *A leírásról (De Descriptione)*. Ebben a pictura és a poesis kapcsolatáról értekezik a szerző. Először görög példákat hoz a költői leírásra, ezek között szerepel Khairémón, athéni tragédiaköltő *Oineusz*ának részlete, melyet Athenaiosz művéből, a *Deiphnon szophisztón*ból *(A bölcsek lakomája)* idéz. A részlet egy leánykar leírása. Jones a görög eredeti után Grotius latin fordítását is közli. A Csokonai-jegyzetben említett *nimfák játéka* témamegjelölés szintén Jonest követi.

49. „Harmat díszíti a kertet, és virágok ragyognak benne, mint a fénylő csillagok. A tavasz keze ékes ruhába öltöztette, harmatcseppekkel hintvén tele köntösét. Dombjai s a rajtuk lévő szellőrózsák részint olyanok, mint a zöld tunika, részint olyanok, mint a szemek, melyek a sírástól vöröslenek. *Abu Dhaher Ben Al Khiruzi.*

Fehér és vörös pillangók repkednek abban, mint a rózsa levelei, melyeket szétszór a szél. *Mohammed Abdalla Al Dawi.* Ha egyszer említés történik a Paradicsom gyönyörűségeiről, nosza gyere Mawashán völgyébe. Egy félreeső völgyre lelsz, amely minden gondodat eloszlatja, és minden gondodtól megszabadít a kert ragyogása és a forrás csobogása, mely kellemesebb a lant és fuvola hangjainál. Ott madárkák énekelnek a fák gyümölcsei közt, melyeket aranyhoz és gyöngyökhöz hasonlónak látsz majd. Mily édes lenne oda elvonulni, ha nem gyötörne a vágyakozás barátaim után, akik távol vannak Darbizafranban. *Abu'l Hasszán Ali Ebn' ol Husszein* egy igen kellemes völgyről."

50. „Egy török költő verse: – Mindegyik forrás az élet vizeként folyt, és a kert minden oldalán tulipán lámpása világított. Hajnali szellő tépdeste a rózsa köntösét, a fák könnyedén és fürgén hajladoznak, és a virágok fölé a harmat ezüstjét hintik." A 49–50. jegyzetek a fentebb emlí-

tett fejezethez kapcsolódva, a kertek leírását tartalmazzák. Jones kiemeli, hogy az ázsiai költészetben mennyire kedvelt az a téma, és hogy mennyire színesen festik meg ezt a versek szavai.

51. „A galamb fekete örvet visel a nyakán, és ez oly nagyon szorongatja a torkát, hogy ami a szívét nyomja, el sem tudja mondani. Addig idézgeti fel mély sóhajjal, a nyakát rengetve a szerelmet, mígnem a fájdalomtól a nyakörv széjjelszakad. *Abi'lola.* – Más:

Az *erak* fán egy gerlét láttam, amely az ágak közt panaszát ismételgette. Úgy fáj az ő szíve is, mint az enyém, s mindkettőnk fájdalma szól a behendió-fa ágairól.

A gerlének, mely panaszával elűzi álmomat, oly bánatos a szíve, mint az enyém. Ő kesereg, én azonban elrejtem titkomat. Azonban titkom miatt egyre csak hullanak a könnyeim, és mintha osztoznánk szerelmünk fájdalmán, a panasz hangja az övé, enyém pedig a sírás könnye. Al Serage Al Warák – Más:

Az *erak* fának erdejében élő gerlék, kérlek titeket, mondjátok meg, kiért sírtok, kiért keseregtek. A mi szívünket is nagy fájdalom gyötri, és a mi szemünk is keserves könnyektől árad. Az Isten gondokkal sújtotta az igazságtalanságot, és mi is panaszkodunk a barátaink eltávozása miatt. Mi azonban nektek szerencsés dolgokat kívánunk, és úgy illendő, hogy ti is ugyanezt tegyétek nekünk, hogy mindenki, akit bánat emészt, enyhítse a másik bánatát!" Az 51. jegyzetben a Jones által külön tematikai csoportba vett „bánatos galamb" (turtures gementes) motívumának versrészletei szerepelnek.

52. „Hamasa könyvéből: Ezt mondta Melíha Al' Jarammi: Álmatlan voltam, mivel villámló, villogó felleggel érkezett az éjszaka, vidékről vidékre szállva át feketén. Az éji út miatt mámoros, sötét a felleg, amely elhozta a szikkadt földre azt a bőséget, amely másképp nem jött volna el: Morajlott a fellegek sora, míg átvonult a pusztaságon, és bőgtek, mint tevék; Magasan tornyosul a fehér felhő, mint a Libánon csúcsai, oly szélesen és oly magasan: E fellegeket szétszórták a Hadramut felől jövő szelek, miután finom esőt árasztottak ki magukból.Víz maradt utánuk, mely olyan tiszta volt, mintha tej lett volna. Megöntözte a tövises, sós növényeknek a száraz időben kiszikkadt gyökereit, melyek csaknem elpusztultak már. Így ment lassan a sötét felhő előre, ahogyan a teher alatt görnyedő, munkától kimerült teve nehezen halad a homokos pusztán." Az említett *De Descriptionibus* című fejezetben Jones a 352. lapon azt írja, hogy Hamasa könyvének azon fejezete, ahonnan a szöveget idézi, három leírást tartalmaz: az első a tevéké, a második a kígyóké, a harmadik pedig a fellegeké és a záporoké. E leírások közül az utóbbit tartja méltónak a közlésre. Csokonai az arab szöveg latin fordítását jegyzi le. A végére betoldott Vicini-idézet magyarul: „Szerelemittas száj, ami bíborszínű érett epernek tűnik." (Az idézet forrása ismeretlen.)

[VI.]

A *Duo Styli Asiatici Specimina* Jones könyvének hatodik részéből való, melynek címe: *De Asiaticâ Dictione (Az ázsiai szólásmód).* Az ázsiai ékesszólás költőisége jogosítja fel a szerzőt – mint írja – arra, hogy az ázsiai költészetről szóló könyvében tárgyalja ezt a témát (vö. 363–364. l.). Az ázsiai ékesszólás kezdeteit Mohamedig és a Koránig vezeti vissza. A Korán írója, mivel egyszerű emberekhez is kellett szólnia, akik azonban fogékonyak voltak a költészetre, költői eszközöket, dallamos, ritmusos mondatokat alkalmaz. Erre hoz példákat a Korán szövegét idézve (364–365. l.). Majd az ázsiaiak retorikai bölcseleti és történeti műveit veszi számba (367–374. l.). Ezen témák után az ázsiai stílusnemekről és keveredésükről szól. A stílusnemek: az *elatum, venustum, tenue,* tehát az emelkedett, a szépségre törekvő és az egyszerű (367–368. l.). A következő témaegységben a perzsa és az arab szólásmód különbségeiről szól, melyekben a *genus venustum* és *tenue* jellemzőit látja (381. l.). Ezt a szövegrészt jegyzetelte ki Csokonai *Nota* megjegyzéssel, ez a szöveg vezeti be az Anvar Soheilius-idézetet, amely a szépségre törekvő (venustum) szólásmódra példa, majd pedig a Zafar Nameh-idézetet, amely pedig az egyszerűre.

Fordítása:

„Az ázsiai költői szólásmód két típusa,

egyik a perzsa, mely szavakban bővelkedő, a másik pedig az arab, amely tömör.

I. *(Anvar Soheilius könyvéből. A téma: a szép leány a szép ifjút szerette)*

Egy leány azok közül, akiknek különleges szépsége a Paradicsom megígért gyönyörűségét nyújtja, és akinek az arca úgy ragyog, hogy a földkerekségnek fényt adó nap is az irigység tüzétől lobban lángra, és egyetlen pillantásának nyilával a szeme a szívet eltalálva, átüti; ajkáról, mely olyan, mint a cukor, az élet szava szól a szívhez édesen.

(Vers.)

Mikor megy, alakja olyan, mint a sudár ciprusé, két varkocsba kötött hajfürtje mintha mósusz illatú hurok lenne, az álla ezüstös fényű széles kör, mely alatt nyakéke csüng, és e kör és ékesség felett van ama szerelemre méltó templom, mely a szépség pálmáját a naptól ragadja el. A tekintete, mint egy gyermeké, a haja illatos, az alakja, mint a ciprus, orcája pedig, mint a hold, édes a szava, kecses a teste. Hajának fürtjeihez hasonlókkal ékeskednek a hazájukból elcsábított tatár fiúk, és az ő szépsége iránti szerelmet idézik fel a szamarkandi ifjak sóvárgón igéző ajkai, mikor felzavarják a szerelmesek szívét.

Versike

Az arca! milyen az arca? mint a nap! – A hajfürtjei! milyenek a fürtjei? Gyűrűbe fonva, és ragyogó. – – A leányt a szerelem bilincsei tartják fogva.

II. (Zafar Nameh könyvéből. Az arabok jótékonyságáról.)

Egy hadvezértől hallottam, midőn ezt mondta: Egy perzsa és egy arab együtt haladtak útjukon, mely egy pusztaságon vezetett keresztül, és az éhezés meg a forróság nyomorúságától elgyötörve, igen elfáradtak. Mivel azonban az arabnak volt még egy kis vize, ezt mondta neki a perzsa. Híres és közismert a te népednek bőkezűsége. Mennyire gyarapítanád ennek hírét, ha egy kevés vizet adnál nekem, és így engem, az útitársadat megmentenél a pusztulástól? Akkor rövid gondolkodás után az arab ezt válaszolta: Biztosan tudom, hogy ha ezt a vizet átengedem neked, akkor az én kedves lelkem a szomjúságtól kimerülve elvész, és szertefoszlik majd a légben. Azonban méltatlannak tartom azt is, hogy népem kiválósága is semmivé váljon. Sőt e gyönyörűséget szerző hírt a magam törékeny testénél is fontosabbnak tartom, és a lelkemmel a tiédet megmentve, adok vizet neked, hogy ez a történet az arabok jótékonyságára emlékeztessen.

Végül a perzsát megitatta, és ez a korty ital megmentette annak életét, és a pusztaságon baj nélkül átjutott. Ennek emléke mindig él és élni is fog.

Megjegyzés

A perzsák és az arabok ékes szólásmódja közt sok különbség van. Ez utóbbiak ugyanis többnyire röviden és tömören fejezik ki magukat, sőt egyfajta egyszerűséget is őriznek a beszédükben, és csodálatra méltóan mindezt a gondolatok mélységével és a szavak kellemes hangzású összeszövésével együtt teszik. A szavaknak olyan elrendezésére törekednek, amelyre, úgy tűnik, a természet tanítja őket, sőt aki a szavaknak a jelentését nem ismeri, még az is igen könnyen megérti, hogy mit akar a szerző, ugyanis az arab nyelvnek egyedüli nehézsége a szavak hihetetlen bőségéből ered, és ebben a göröghöz hasonlít leginkább.

A perzsák viszont (akiket a török szerzők utánoznak) midőn ékesen és fenségesen kívánnak írni, hosszú körmondatokat alkalmaznak, a szavakat gondosan mérlegelik, és így szövik a verset. Ezen kívül még a kellem szóvirágait és a választékosság színeit is egymásra halmozzák. Kiváló példa van erre Anvar Soheilius könyvében. A perzsa alkotó ezt kívánja mondani: Egy igen szép leány halálosan szeretett egy csinos ifjút. Szinte hihetetlen, hogy mennyi szót használ ennek kifejezésére.

Megjegyzés: Vicini 208. 2." (A Vicini-utalást nem tudjuk azonosítani.)

3. Kivonat az egészséges életmódról

Kézirata

MTAK. K 679/I. 38a–40ab. Autográf.

Megjelenése

MM^2. II. 337–340. (*Egészségi szabályok* címmel, Csokonai írásaként).

Keletkezése

A 18. században elsősorban német hatásra Magyarországon is egyre népszerűbbé váltak az egészséges életmóddal kapcsolatos, ún. „diaeteticus könyvek" Ezekben többnyire hasznos tanácsokat kaptak az olvasók a betegségek, a komolyabb orvosi kezelés elkerülésére vonatkozóan. Magyarországon az egyik első ilyen jellegű könyv Mátyus Istvánnak, a neves orvosnak kétkötetes munkája volt: *Diaetetica, az az: a jó egészség megtartásának módját fundamentomosan eléadó könyv* (Kolosvár, 1762–1766.), amelyet Csokonai is ismert, jegyzetei között utal rá (ld. 9. sz.). A mű első kötetének felépítése, főbb témái hasonlítanak a költő feljegyzésére: *Az életről és egészségről; Az emberi testnek alkománnyáról; A' temperamentumokrol; Az aérről az az, éltető vagy levegő égröl; Az eledelekröl és italokrol; A' testnek mozgatásárol és nyugtatásárol; Az álomrol és vigyázásrol; A' testnek tisztulásairol; Az elménck indulatairol.* A hasonlóságok azonban nem részletekbe menőek, nem érintik a feljegyzés szerkezetét sem, így Mátyus könyvét közvetlen forrásul nemigen vehetjük számításba.

Később sokan követték Mátyus példáját, és neki is megjelent ebben a tárgyban hatkötetes *Ó és Új Diaetetica* című munkája (Pozsony 1787–1793.). Emellett német hatásra (pl. Wilhelm Hufeland nyomán) Magyarországon is megjelentek az ún. „diétetikai katekézisek", amelyek az egészséges életmód iskolai vagy otthoni oktatását szolgálták. Tömören, gyakran kérdés–felelet formájában fogalmazták meg a legfontosabb egészségügyi szabályokat (pl. Kiss József: *Egesseget targyazo katechismus vagy-is Kérdésekbe, és Feleletekbe foglaltt Oktatás.* Sopron 1796). Jellegük, felépítésük, fogalmazásmódjuk hasonló Csokonai jegyzetéhez, ami azonban csak a műfaj jellegzetességeiből fakad, közvetlen hatás nem tehető fel.

Wilhelm Hufeland nevével kapcsolatban egyébként érdekes adattal szolgál a kézirat, amelyen a német szavakon kívül, tőlük függetlenül a „*Journal*" megjegyzést találjuk. A német orvos által kiadott folyóirat címe *Journal der practischen Arzneykunde und Wundarzneykunst* (Jena

1795–1836) volt, ebben azonban szintén nem találunk a feljegyzéssel kapcsolatba hozható adatot.

A legvalószínűbb forrásként Weszprémi István könyve nevezhető meg: *A' kisded Gyermekeknek nevelésekről való rövid oktatás, mellyben elől-adatik miképen kellessék azokkal bánni Születésektől fogva három Esztendős korokig. Hozzá-adattak a' végin Az Egésségnek fenn-tartására, És a' Hosszú Életnek meg-nyerésére tartozó Szükséges Regulak.* Weszprémi István Med. Dr. által. Kolo'svárott, Nyomt. Páldi István által, 1760. Eszt. (vö. Heténvi Ede: *Weszprémi István műve a csecsemő- és kisdedápolásról*, Csiha Antal–O. Szabó Döme: *Weszprémi István regulái az egészség fenntartására*, in *Weszprémi István emlékezete halálának 200. évfordulóján*, szerk. Szállási Árpád, Piliscsaba–Budapest–Debrecen, 2000., 111–133. l.). Az egészségügyi szabályok a könyvecske függelékeként jelentek meg (59–105. l.), s elsősorban „a' gyenge Természetükben-ülő és tanúló" (70. l.) emberek számára készültek.

Ami a leginkább arra utal, hogy Csokonai ezt a munkát használta kivonata készítésekor, az a szerkezetbeli egyezés. Weszprémi regulái a következő fő fejezetekre bomlanak:

I. A' Levegő égre nézve
II. Az Ételre és Italra nézve
III. Az Álomra nézve
IV. A' Testnek gyakorlásaira, és mulattságokra nézve
V. A' Testnek tisztulásaira nézve
VI. Az Indulatokra nézve

Ezen túlmenően bizonyos részletek is megegyeznek, pl. a húsokról mondottak, a lefekvés és az alvás idejének, időpontjának meghatározása stb. Ugyanakkor az is igaz, hogy több részletben ellentmondás van Csokonai és Weszprémi álláspontja között, így pl. a csokoládé megítélésében, s nyilvánvaló, hogy nem mindenben követi a feljegyzés a könyvecske reguláit, néhol bővít rajtuk, de természetszerűen leginkább kihagy belőlük.

Jelen tudásunk szerint nem találtunk olyan forrásként szóba jöhető könyvet, amely a Weszprémiénél közelebb állna Csokonai feljegyzéséhez, pontosabban: amelyhez Csokonai kivonata közelebb állna. Ha ehhez még hozzávesszük azt a tényt, hogy a debreceni Weszprémi István más orvosi munkáját is ismerte a költő, sőt, névbejegyzése bizonyítja (30. sz.), hogy az egyik a birtokában volt, akkor vélekedésünket újabb érv erősíti meg. Nem feledhetjük azonban, hogy e forrás csak mint a pillanatnyilag legvalószínűbb nevezhető meg.

Szövegkritika

Az egyes lapok az összekötés során fölcserélődtek, a jelenlegi sorrendet mi alakítottuk ki. A 38a lapon olvasható az *V.*, *VI.*, *VII.* (*Az Ürülésekről*, *Az Indúlatokról*, *Az Orvosságokról*), a 38b-n: *I.* (*A' Levegő*), *II. Az*

Eledelekről), a 39a lapon: *Az Eledelekről* folytatása. A 39b lap üres, a lap alján viszont egyetlen szó áll: *„Journal"*. A 40a lap az előbbiek kétszerese, két összeragasztott lapból áll, a szöveg a jobb oldalon kezdődik, majd a bal oldalon folytatódik. Ezen található *Az Eledelek* vége, *Az Italról*, *III. Az Álom*, *IV. A' Mozgásról* című rész. A 40b lapon egy névjegyzék olvasható, igen rosszul:

Ottlik. Daniel: Ns [...] VMegyének VNotariussa
Lukács Gergely Tekint. Királyi Tábla Juratussai.
Lukáts Miklós

Jn. Gabriel [...] Haúse in Michelis Garten Loczi mellett.[?]

T. Samarjai Préd. Pap Ferentz úr.

Mellette, az utolsó névvel egy sorban kezdődve német és magyar szavak egymás alatt: „Zimmer durchlüften"; „Hammel? 153."; „Blähung? 152."; „Az ital gyengít." Az utolsó név és e szavak tintájának színe megegyezik, a felettük álló nevek tintájának a színe viszont ezekétől eltérő. A szavak tematikailag kapcsolódnak a kivonat egyes pontjaihoz, ezért a főszövegben közöljük őket; s mivel a tinta színe alapján összetartoznak az utolsó névvel, így azt is közöljük, noha tematikailag nemigen köthető ide.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok:

1. *Zimmer durchlüften* (ném.): a szobát kiszellőztetni.
2. *Hammel? 153.* (ném.): jelentése 'ürü ', azaz herélt kos. Csokonai esetleg német szövegben olvashatta (a jelzett oldalon), s nem volt tisztában a szó jelentésével, amint erre a kérdőjel utal. *Az Eledelről* című rész taglalja a húsokat. Ugyanez lehet a következő szó feljegyzésének magyarázata is.
3. *Blähung? 152.* (ném.): felfúvódás, puffadás.
4. *Az ital gyengít.:* A szövegben az étkezésről szóló részt *Az Italról* című követi. Itt egyrészt az szerepel, hogy ne igyunk részegítő bort, másrészt: „Semmiféle italból se végy *sokat*."

12–13. *Hypochondriacus:* hipochonder: képzelt beteg.
48. *Vegetabile* (lat.): zöldség.
69. *Acidum* (lat.): sav.
85. *fölöstök* (rég.): reggeli.
126. *reizoló* (ném.): ingerlő, csábító.

4. Kivonat poétikai könyvekről

Kézirata

MTAK. K 679/I. 26a–29b. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Könyvjegyzék esztétikai, filozófiai, valamint poétikai művekről. Az összeállított lista válogatás Eschenburg *Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften* című munkájának 1783-as berlini kiadásából, amely megtalálható a DebrK.-ban (vö. Borbély Szilárd: *Kiadatlan Csokonai-jegyzetek.* MKSz. 1995. 189–190. l.). A költő egész életén át forgatta Eschenburg két művét: a *Beispiel-Sammlung*ot, amelyből sok művet fordított és amelynek tartalmát részletesen kijegyezte és kivonatolta (Cs/ÖM. I. 138–142. l.), valamint a fent említett elméleti tanulmányt. A munkákat több alkalommal kölcsönkérte barátjától, Nagy Gábortól, illetve Kazinczytól (ld. Cs/Lev., a 11., 149., 152. és 184. levelek szövegét és magyarázatait). Hogy a jelen kijegyzés pontosan mikor készült, adatok hiányában nem dönthető el pontosan (feltételezésünk szerint inkább a pálya vége felé, mikor intenzívebben foglalkozott elméleti stúdiumokkal).

Szövegkritika

A szövegben autográf javítások, áthúzások, föléírások találhatók. A javítások egy része utólag, más színű tintával készült. Mintegy száz név szerepel felsorolásszerűen a szövegben aláhúzva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Johann Joachim Eschenburg (1743–1820), irodalom- és filozófiaprofesszor, irodalomtörténész. Az *Entwurf*... három nagy fejezetből áll: *Aesthetik* ('esztétika'), *Poetik* ('poétika'), *Rhetorik* (retorika'). Az elsőből Csokonai csak néhány címet hagyott el, főként csak azokat, amelyek már korábban előfordultak. A másodiknak az általános elméleti bevezetésére ugyanez érvényes, az egyes műfajokat tárgyaló részekből azonban

csupán egy-egy számára fontos művet emelt ki, a harmadik fejezetből pedig semmit sem. A jegyzékben a címeket találjuk meg, az Eschenburg-műben hozzájuk fűzött magyarázatokat és oldalszámokat általában nem. Önálló tájékozódásra utal, hogy néhány olyan mű esetében is megadja Csokonai a kiadás évét, helyét, amelyeknél Eschenburg nem közli azt, valamint két címet eredeti alakjában jegyzett le, nem pedig német fordításban, ahogyan a könyvben szerepel. Ezek a következők:

Eredeti cím: Home's Elements of Criticism; Gerard's Essay on Genius.

Évszám-kiegészítés: Sulzer: Allgem Theor.; Du Bos: Reflexions...; Breslauische Beytrge...; Diderot's philos. Werke; G. I. Vossii de artis poet.; Marmontel: Poetique Françoise; Brumoy: Theatre de Grecs.

Egy helyen a „Dr. Brown's Dissertation on the Rise" tételnél „v[ide] p[agina] 161." utalást szúrt be. A címek után írott számok közül az első a könyv méretét, a második a kötetek számát jelöli. A könyvméretek a következők: F.=folio; 2=kettedrét; 4=negyedrét; 8=nyolcadrét; 12=tizenkettedrét; g8=nagy nyolcadrét (mindezekről részletesen ld. Borsa Gedeon: *Gyakorlati tudnivalók a régi nyomtatványokról*, Bp. 1983).

5. Kivonatok *A' Tsókok*hoz

Kézirata

MTAK. K 669. 130a–141b. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan, a Kleist-szöveg *pag. 296., 308., 98., 178.* jelzetű részeinek fordításai szerepelnek a *Tav.*-ban (Komárom 1802).

Keletkezése

A két kivonatolt kötet ismeretére nézve már 1792–1793-ból vannak adataink. Csokonai utal Longosz művére (s éppen a Boden- féle kiadásra) *A' Tsókok*hoz készített *Vázlatfüzet*ében (1793): *„Longi Pastoralia. Itt Boden a' Commentáriusába elbeszélli, hogy a' Grammatikusok által 3 neme tétetik a' Csóknak: és eggyszersmind arra, hogy a' Tsók által a' Lélek eggymásba leheltetik, sok régi írók helyeit hozza fel."* (Cs/Széppr. 64. l., magyarázata: uo. 349. l.). A *Vázlatfüzet*ben a kivonaton is szereplő *Sinngedichte. An Elisen...* (*Elizához*) című Kleist-epigrammára szintén történik utalás: *„Egy Leány a' Verset tsókolta, 's a' Poéta azt mondja néki, hogy őtet tsókolja meg, mert ő benne ezer vers is van. L. Kleist Epigram."*

(Cs/Széppr. 65–66. l., vö. jegyzetét: uo. 351. l.) E részből nem derül ki, hogy milyen kiadást használt, de más forrásokból tudjuk (KazLev. II. 297. l.; Cs/Lev. 250. l.), hogy a költő 1792-ben (augusztus 6-i dátummal) kapott Kazinczytól egy Kleist-kötetet, méghozzá éppen a kivonaton is szereplő 1789-es bécsi kiadást. Igaz ugyan, hogy Csokonai 1792-ben még nem tudott jól németül, hiszen 1794-es préceptori kinevezése alkalmából még csak a „görög, latin, olasz és magyar" költészet ismeretét említi a kollégiumi jegyzőkönyv (CsEml. 71. l.). Hiányos nyelvismerete azonban nem akadályozta meg abban, hogy német könyvekből *„poétai fordításokat"* tegyen már ebben az időben is, próbálkozásait bizonyítja többek között ránk maradt Wieland-fordításának töredéke is, amely 1793–94-re tehető (vö. Cs/Széppr. 310–311. l.).

A fenti adatok bizonyítják, hogy a Kleist- és Longosz-kötetekhez 1792–1793 körül nemcsak hozzáférhetett, hanem nyelvileg képes volt azokat használni, s használta is azokat. Mindebből persze még nem következik egyenesen, hogy a jelen kivonatok is ekkor készültek, ennek igazolására további érvek szükségesek. Érveink elsősorban tematikus összefüggéseken nyugszanak, s ennyiben közvetettek, de igen kézenfekvőek. A kivonatok minden bizonnyal *A' Tsókok*hoz készültek. A két művet nem általában és külön-külön kivonatolta, hanem tematikusan: elkülönítette egymástól a rózsa- és csókmotívumokat tartalmazó részeket. Négy szövegegysége van, mindegyik címleírással kezdődik. Az elsőben a Longosz-könyv rózsára vonatkozó szövegrészeit találjuk, utána a Kleist-mű idevágó részleteit. A harmadikban a Longosz-kötet csóktematikát érintő részei következnek, majd Kleist művének ugyancsak a csókokra vonatkozó szövegrészei.

Ez a tematikus elkülönítés szándékos volt, amint arról két javítás egyértelműen vall is. A II. szövegegységben (a rózsáról, Kleist) a *pag. 308.* alatti szövegrész ki van húzva. Tartalmilag azonban ez a részlet is ide tartozhat, ha az eredeti szöveget tovább olvassuk: „Mit Blumen mir bestreun", azaz 'virágokkal behinteni'. Valószínűleg azért nem folytatta a kimásolást (s talán azért húzta át az addig írtakat), mert a rózsa szó nem szerepel a szövegben: a kiírás éppen a *Blumen* szó első betűjénél akad el. A másik javítás még beszédesebb. A IV. szövegegységben (a csókról, Kleist) a *pag. 197.* alatti jegyzésnél az olvasható, hogy *Lásd a rózsák között. Hiba!* Vagyis Csokonai tévedésből korábban, a rózsa-tematikájú kijegyzéseknél másolta ki az egyébként ide, a csóktematikához tartozó szövegrészt, ezt korrigálja az utalással.

A rózsa- és a csóktematika legintenzívebben 1793–1794 körül foglalkoztatta Csokonait, mikor *A' Tsókok* megírására készült, ezt a *Vázlatfüzet* kijegyzései is bizonyítják. A jelen kivonatok tematikailag egyértelműen ide kapcsolódnak, s a kivonatolt művek szövegszerűen is feltűnnek a *Vázlatfüzet*ben, méghozzá olyan részekkel, amelyek a kivonatban is megtalálhatóak. A fentiek (és az egyéb filológiai adatok) alapján nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a Longosz- és Kleist-kivonat *A' Tsókok* előmunkálatainak része, s mint ilyen, 1793–1794 körül keletkezett.

Szövegkritika

A szövegközlésben a költő egyértelműen nyomon követhető szándékát vettük alapul, s így meghagytuk a kéziratok eredeti rendjét: nem a könyvek alapján tagoltunk tehát elsődlegesen, hanem a tematikai rend szerint. A kéziratot vizsgálva egyértelműen megállapítható, hogy a jegyzetek a Longosz-szöveggel kezdődnek (130a–131a), majd a 131a lap őrszavának (*Die*) tanúsága szerint Kleist munkájának a kivonatolásával folytatódnak (131b–133a.). A 133b oldal üres. Ezt követi újra Longosz műve (134a–140b), majd végül ismét a Kleist-kijegyzés (141ab). A Longosz- és a Kleist-kivonatnak is két-két külön címrésze van. Az első két kivonatcsomó témája a rózsa, az üres oldal után következő második kettőé pedig a csók. A jegyzetcsomókon a lap alsó sarkában lévő könyvtári számozáson túl két másik számozást is találunk: fent középen, nagyobb számokkal és a jobb felső sarokban, kisebb számokkal. Ezek autográfiája bizonytalan.

kézirategység	*K 669*	*szám (középen)*	*szám (jobbra fent)*
[I.: Longosz]	130a	2	
	131a	3	
[II.: Kleist]	131b		
	132a		3^b
	133a		3^d
	(133b)	(üres lap)	
[III.: Longosz]	134a	4	1
	135a		2
	136a		3
	137a		4
	138a		5
	139a		6
	140a		7
[IV.: Kleist]	141a		8

Ezen számozásokból a következő megállapítások adódnak: 1. a középen fent található számok a Longosz-kivonatot kezdték laponként számba venni, a jobb sarokban lévők pedig az egyes tematikus egységeket, tehát Longoszt és Kleistot együtt; 2. ha a Longosz-számozás 2-vel kezdődik, akkor kellett legyen 1. is, így feltehető, hogy elkallódott egy kézirategység (jelenlegi kötetbeli helyén a kéziratcsomó önálló fogást képez, vö. Cs/ÖM. I. 152. l.). A szövegegységek keletkezésének belső sorrendjére nézve ezek alapján két feltételezést fogalmazhatunk meg: vagy a jelenlegi kötetbeli sorrendben jöttek létre, vagy előbb a Longosz-kivonat készült két részletben, majd ezek folytatásaként a Kleist. A szövegek jól olvashatóak, csupán néhány helyen található másolási hiba javítása.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Longosz (i. sz. III. sz.) görög író. *Daphnis és Chloé* című pásztori idillje Leszbosz szigetén játszódik. A mű négy kötetben jelent meg Lipcsében, 1777-ben Boden kommentárjaival, aki a sajátjain kívül R. Columbanius, G. Jungermanus, P. Mollus, valamint L. Gambara jegyzeteit is közreadta. A jegyzetekben az antik szerzők közül többek között Theokritosz, Philosztratosz, Akhillész Tatiosz, Apuleius, Petronius Arbiter, Vergilius, Moszkhosz és Lukianosz neve szerepel.

Ewald Christian von Kleist (1715–1759) porosz költő, katonatiszt. Költészete nagy hatással volt korára, verseinek magyarra fordításával foglalkozott Csokonai mellett többek közt Révai Miklós is. *Der Frühling* (1749) című művét Csokonai fordításában Komáromban adták ki 1802-ben.

A görög-latin szövegeket Tegyey Imre fordításában közöljük, Kleist esetében a magyar fordítást, ahol lehet, Csokonaitól vesszük át, az általa nem fordított részeket saját prózafordításban adjuk. A Kleist-kijegyzéseknél jelöljük az eredeti mű címét is.

[I.]

Longosz Daphnisról és Chloéról szóló pásztori műve IV könyvben. Gondozta, az eltérő olvasatokat, valamint R. Columbanius, G. Jungermanus, P. Mollus jegyzeteit, valamint sajátjait, Laur. Gambara elérhető dolgaival hozzáadta M. Beni. Gottl. Laur. Boden. Lipcse 1777. 8-adrét.

III. könyv, XVII. fejezet, 352. l.

Valamelyik pásztorhoz, miután 1) almákat vagy rózsákat kapott tőle, feleségül megy majd (Chloé).

1.) Mintegy nászajándékként, miután ilyesféle haszontalan dolgokat fogadott el. Házasságra lép (vagy megerősíti a kapcsolatot) rózsák vagy almák miatt. Úgy látszik, hogy itt *Longosz* a szerelmesek szokásaira utalt, azokéra, akik mindennapi módon szerettek, és nem vesztették el túlságosan eszüket; ezekről azt mondták, hogy ἐρᾶν μήλοις, καὶ ῥόδοις (almákkal vagy rózsákkal szeretők) vagy μήλοις καὶ στεφάνοις (almákkal és koszorúkkal) szeretők. Theokritosz XI. idill.

Nem piros almával, hajfürttel, rózsacsokorral (Kerényi Grácia ford.).

... A régiek azt hitték, hogy a rózsában valamiféle titkos erő lakozik, mely a szerelmet közvetíti; gondolok itt az almákról vagy más gyümölcsökről mondottakra. Minthogy Vénusz azok révén nyerte meg a maga számára a szerelmet: ezért nevezi Philosztratosz másutt nagyon világosan a rózsákat a szerelemhez tartozóknak és ravaszaknak (τὰ ῥόδα ἐρωτικὰ, καὶ πανοῦργα): mivel valamiféle csendes fortéllyal magukhoz édesgetik a szerelmet. Másfelől úgy beszéltek róluk, mintha méreggel lennének felfegyverezve (πεφραγμένα). Másutt Cupidóhoz hason-

lítja őket: amiként ez az isten nyilakkal, fáklyákkal, szárnyakkal bír, a rózsáknak tüskéik vannak nyilak helyett, vörös színük akár a fáklya, leveleik pedig a szárnyaik (ῥόδα τὴν ἄκανθαν ἀντὶ βελῶν ἔχει, τὸ πυῤῥὸν ἀντὶ δάδων, τοῖς φύλλοις ἐπτέρωται). Ezért aztán azokról, akiket rózsákkal koszorúznak meg, azt mondja, hogy tűzzel (πυρὶ) koszorúzzák meg, mivel e virág úgy lobbantja szerelemre a lelkeket, mint a tűz a testeket. Ezért másutt tüzes elevenséget bírnak (οἷαν τὸ πῦρ ἔχει τὴν ἀχμήν). Ugyanezekről a gyönyörűségekről szól Philosztratosz a II. könyvben. Ugyancsak erről a virágról Akhillész Tatiosz így ír a II. könyv I. fejezetében: Ha Jupiter a virágoknak királyt akart volna állítani, bizonyos, hogy erre a megtiszteltetésre nem ítélt volna mást méltónak, mint a rózsát. Ez a föld ékessége, a növényvilág fénye, a virágok gyöngyszeme, a mező vörös ragyogása, valamennyi közül a legszebb virág. Ez leheli a szerelmet, megnyeri Vénuszt, illatos leveleivel buján tenyészik, bimbói, melyek Zephürosz fuvallatára nevetnek, remegve gyönyörködtetnek. *Clemens Alex.* II. Paed. 8. fejezet, ῥόδον, az illat áramlásáról (ἀπὸ τῆς ῥοῆς ὀδωδῆς), mintha az ὄδον szó az ὄζον helyett állana (az ὄζω szóból, annyi, mint illatozik, τὸ εὔοσμον ὄν, azaz jó illatú).

MOLLUS

[II.]

Ewald Christian von Kleist úr összes munkái. Bécs. 1789., 12-edrét. (Kleist művének címe helyesen: *Die Sämtlichen Werke.*)

65. l.

Ti, harcosok! akik hőseimnek sírját / későbbi időkben még látjátok, szórjatok rózsákat rá, / és ültessetek köré babérból erdőt! *[Cissides und Paches. in Drey Gesängen]*

79. l.

A nyugati szél a rózsabokorban édes illatokat fúj a mezőre. *[Oden. An Herrn Rittmeister Adler]*

80. l.

Rózsák lugasában aludtam. *[Oden. An Herrn Rittmeister Adler]*

92. l.

Rózsavesszőkből és mogyoróbokorból sövényt emel. *[Oden. Das Landleben.]*

100. l.

Nézz meg engem, a fejemet hogy / körbefonja a borostyánbokor és a rózsa. *[Lieder. Trinklied]*

102. l.

És rózsabimbókat szedegetett. / Egy tüske a rózsa szárából megszúrta a finom ujját. *[Lieder. Die Hellung]*

107. l.

Ó, flaska!... / boldog az, aki rózsalugasban / a kezében tart téged! *[Lieder. Liebeslied an die Weinflasche]*

109. l.

Így!... még egyet! ... Látod Lyaent / és a boldogságot most? / nemsokára látod Ámort is, / és rózsákon nyugszol majd. *[Lieder. Dithyrambe]*

114. l.

Fájdalmas neked, hogy megszülettél, / nem fog téged többé megörvendeztetni / a patak mormolása, amely rózsabokrokat itat. [*Lieder. Grablied.* Kivéve az 75. sort, amely a *Geburtslied*ből keveredett ide.)]

117. l.

Ha a gyönyör a rózsák alatt / nem zár buja karjaiba téged, / úgy hiányzik neked a szellem, a lényeg. *[Geburtslied]*

125. l.

Ott feküdtem egykor egyedül a rózsavölgyben, a pataknál, / és behunytam a szemem, és eltűnődtem a bájain. / A csintalan a bokrok mögött a parton, / anélkül, hogy észrevettem volna, hozzám lopódzott. / Dámonja, aki őt szerelmével üldözte, rögtön közel lépett hozzá, / és ő mégis engem csókolt meg, amikor Dámon csak oldalról látta. / Gyorsan átugrotta a bokrot a lány, hallottam a leveleket zizegni, és figyeltem azt, aki ezt tette, és jól esett leselkednem. *[Idyllen. Menalk]*

128. l.

Épít egy sírt neki / rózsákkal és ciprusokkal körbekerítve. *[Idyllen. Cephis]*

130. l.

Auróra, aki rózsaszínű viseletben / az égről néz, nem olyan szép. *[Idyllen. Milon und Iris. An Herrn Lessing]*

131. l.

A rózsa nem olyan szép, / mint te. *[Idyllen. Milon und Iris. An Herrn Lessing.]*

Utolsó l.

Ha rózsakoszorúban / a partra megy Iris. *[Idyllen. Milon und Iris. An Herrn Lessing]*

190. l.

Ó, csendes tó, amelyben én ezerszer / láttam Auróra rózsaarcát tükröződni. *[Sehnsucht nach Ruhe]*

192. l.

A könnyzápor, amellyel őt körülveszi / úgy hálózza be arcát, mint ahogy a harmat folyik a rózsán. *[Sehnsucht nach Ruhe]*

197. l.

Aki csókol és lapít és káromkodik, annak van esze: / aki tisztességesen beszél, az vidéki. [*Sehnsucht nach Ruhe.* Ez a rész tematikailag a csókokat tartalmazó jegyzetek közé tartozik, tévedésből került ide, ezt ott jelzi is a költő (ld. a keletkezésről mondottakat.)]

296. l.

„Van nékem egy barátom, a' ki [...] Poéta, [...] pihen vala; egy patakotska megett, melly egy vadrózsa-ernyő alól rohan ki, ..." [*Prosaische Aufsätze V.* (Csokonai fordítása, Tav. 54–58. l.)]

308. l.

„a' mit Frantzországnak a' Régense, amaz esméretes Orleáni Hertzeg mondott vala: *Az égnek legkissebb adományán is örvendezni kívánok. 's kívánom azt a' pályát, mellyet meg kell futnom, v[irágokkal béhinteni.]*" [*Prosaische Aufsätze VI.* (Csokonai fordítása, Tav. 72–79. l.)]

[III.]

Longosz Daphnisról és Chloéról szóló pásztori műve IV könyvben. Gondozta, az eltérő olvasatokat, valamint R. Columbanius, G. Jungermanus, P. Mollus jegyzeteit, valamint sajátjait, Laur. Gambara elérhető dolgaival hozzáadta M. Beni. Gottl. Laur. Boden. Lipcse 1777. 8-adrét.

I. könyv, 7. fejezet, 51, 52. l.

Mit tesz velem a Chloé csókja? Hiszen ajkai bájosabbak magánál a rózsánál, szája pedig édesebb a lépes méznél: mégis csókja keservesebb a méh fullánkjánál. 1) Gyakran csókoltam meg gidákat, sokszor adtam csókot az újszülött kölyökkutyáknak, még annak a borjúnak is, melyet Dorkón adott ajándékba : de ez a csók – valami új dolog. 2) Bizony lélegzetem akadozik, szívem ugrándozik, 3) lelkem olvadozik: de mégis újra csak azt kívánom, hogy megcsókoljon. Ó gonosz győzelem! Ó ismeretlen betegség, melynek még nevét se tudom megmondani. Talán mérget 4) ízlelt Chloé, mikor csókot készült adni nekem? Hogy lehet hát, hogy ő maga nem halt meg? – –

1) *Apuleius,* Fotisának csókot adva így szól: fölébe hajolva és hajfonata hegyére, ahol a feje tetejébe ér, a legmézesebb csókokat illesztettem. Erre Fotis: Jaj, te, szőrszálhasogató, édes és keserű falatba harapsz, ám óvakodj, nehogy a méz túlságos édességét az epe hosszan tartó keserűségére váltsd. A plautusi *Cistellariá*ban található ez a gondolat: A szerelem mind mézben, mind epében igencsak bővelkedik: ízlelgetve édes, eltelve vele csak a keserűséget halmozza. Akhill(ész) Tat(iosz)-nál a 2. könyvben *Clitophón* a csók édességéről szólva azt mondja: Úgy éreztem, hogy a csók ajkaimra telepedett, és annak édességét, mint valami kincset, szorgosan őriztem. Mert ez az első édesség, ami kijut a szerelmes számára (ἠσθόμην δὲ ἐπικαθημένου μοι τοῦ φιλήματος ὥσπερ σώματος, καὶ ἐφύλαττον ἀκριβῶς, ὡς θησαυρὸν τὸ φίλημα τηρῶν ἡδονῆς, ὁ πρῶτόν ἐστιν ἐραστῇ γλυκύ).

MOLLUS.

2) A csókolózásnak, *Donatus* tanúsága szerint három fajtája van : az *osculum*, a *basium* és a *suavium;* az *osculum*ok a tiszteletadáshoz tar-

toznak, a *basium*ok a szégyenlős érzelmekhez, a *suavium*ok a kéjvágyhoz vagy a szerelemhez... Amikor ezt az utóbbi csókot (τοῦτο φίλημα) említi, ezen azt a legédesebb csókot akarja érteni, melyet a szerelmes ifjúnak a szerető kedves vagy barátnő forrón ad, vagy megfordítva: azt, melyben ajak az ajakkal összeforr: azt, amelyet Vénusz nektárja ötödrészével itatott át: s végül azt, mely felébreszti a vágyat, s a hódítónak előjátékul szolgál.

UGYANAZ.

3.) *Akhill(ész) Tat(iosz)* a 2. könyvben: A csók megdobogtatja a szívet, mely a csóktól összezavarodva ide-oda ugrándozik, és ha nem lenne szoros kapcsolata a belső szervekkel, magával rántva követné a csókokat. (τὸ φίλημα βάλλει τὴν καρδίαν· ἡ δὲ ταραχθεῖσα τῷ φιλήματι πάλλεται εἰ δὴ μὴ τοῖς σπλάγχνοις ἦν δεδεμένη, ἠκολούθησεν ἂν ἑλκυσθεῖσα τοῖς φιλήμασιν)... A régiek valamiféle szerelmes őrülettől elvakulva azt hitték, hogy a lelket be lehet lehelni, és egy szerelmes csókkal egy másik testbe átáramoltatni. *Eusztathiosz:* καὶ ὅλην κατέδακνον καὶ ὅλην ἀνέῤῥοφον τοῖς χείλεσι, καὶ ὅλος ὅλην ὡς κίττος ξυνεῖχον κυπάρισσον ξυνεχόμην αὐτῇ καὶ τὴν φύσιν ἐζήλουν κοινώσασθαι. És a leányt egész valójában csókjaimmal mardostam, és ajkaimmal egészében kiszívtam, és magamhoz öleltem, mint ahogy a borostyán fűzi szorosan magát a ciprushoz, összefonódtam vele, s azt akartam, hogy egész lényét vagy lelkét ossza meg velem. *Phavorinosz:* Mert mi mást tesznek azok, akik ajkaikat összekapcsolják (csókolóznak), mint hogy lelkeiket kötik össze? (τὶ γὰρ ἄλλο ποιοῦσιν οἱ τῷ στόματι ψαύοντες, ἢ συναπτοτυσι τὰς ψυχάς;) *Petronius Arbiter:*

Micsoda éj volt az, istenek s istennők!
Mily lágy az ágy! egymáshoz tapadtunk forrón,
És ajkainkkal oda s vissza engedtük egymásnak át
Tévelygő lelkeinket.

UGYANAZ.

4) Moszkhosz:
– *menekülj, csókolni ha próbál, fuss el, mert keserű az a csók, méreg van az ajkán.* (Kerényi Grácia ford.)

UGYANAZ.

*Moszkhosz*nak eme, az Idillekből idézett helyét (I. 26–27. sor) már *Mollus* előtt jegyzetben hozta Raphael Columbanius. Én hozzáteszem *Vergilius* Aeneisének hasonló helyét (I. ének 691. sor), ahol Vénusz így utasítja fiát Didóval kapcsolatban:

És mikor átölel ő és rajtad csókjaival csügg,
oltsd be a mérgeddel, majd fújd titkos tüzedet rá.
(Kartal Zsuzsa ford.)

Semmi kétség afelől, hogy a költő figyelembe vette a görög φάρμακον szót, jóllehet *Servius*, aki a *méreg* szó e helytelenített etimológiáját elutasította, mert *méregnek* még azt a csókot vélte, mely a *vénákon át* hat.

BODEN.

Ugyanaz, I. könyv, X. fejezet, 71. l.

Csak azt az egyet tudták, hogy a fiút a csók, (1) a leányt a fürdő emésztette el.

1) Xenophón Szókratész emlékezete 1. könyv: Ὦ Ἡράκλεις, ἔφη Ξενοφῶν, ὡς δεινήν τινα λέγεις δύναμιν τοῦ φιλήματος εἶναι. Καὶ τοῦτο, ἔφη ὁ Σωκράτης, θαυμάζεις; οὐκ οἶσθα, ἔφη, ὅτι τὰ φαλάγγια οὐδ' ἡμιωβολιαῖα τὸ μέγεθος ὄντα, προσαψάμενα, μόνον τῷ στόματι ταῖς τ' ὀδύναις ἐπιτρίβει τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τοῦ φρονεῖν ἐξίστησι; Ναὶ μὰ δί, ἔφη ὁ Ξενοφῶν· ἐνίησι γάρ τι τὰ φαλάγγια κατὰ τὸ δῆγμα. ὦ μῶρε, ἔφη Σωκράτης, τοὺς δὲ καλοὺς οὐκ οἴει φιλοῦντας ἐνιέναι τι, ὅ, τι σὺ οὐχ ὁρᾷς; Atyám, mondta Xenophón, mily különös dolgot mesélsz nekem, hogy a csókban erő lakozik? Erre Szókratész: talán bizony csodálkozol? Nem tudod, hogy a mérges pókok, melyek nagyságra egy obulust se tesznek ki, ha csak megérintik szájukkal az embert, fájdalmakkal gyötrik őt, és őrületbe kergetik? Ez igaz, mondta Xenophón, mert a mérges pókok bebocsátanak valamit harapásukkal. Ó te ostoba, mondta Szókratész, gondolod, hogy a szép fiúk, ha csókolóznak, semmit nem plántálnak át, csak azért, mert nem látod azt?

MOLLUS.

Ugyanaz, I. könyv, XI. fejezet, 78. l.

(Daphnis) a (Chloé) koszorúját, miután előbb 1) csókot nyomott rá, a maga fejére tette.

1) A szerelmesek szokása szerint, akik szeretik azon dolgokat, melyeket a szeretett személy küld nekik, megcsókolni. Klitophón a barátnőjétől, Leukippétől kapott pohárnak ad csókot, *Akh. Tat.* II. könyv és egyszerre megcsókoltam a poharat (καὶ ἅμα κατεφίλουν τὸ ἔκπωμα). *Lukianosznál* Juno azt hányja szemére Jupiterének, hogy a Ganümédész által neki odanyújtott serlegre csókot nyomó szavai a következők: azon a részén iszol, ahol ő ivott, és ahol ajkai érintették, hogy ezzel részint vele együtt ihass, részint pedig hogy megcsókold (πίνεις, ὅθεν καὶ αὐτὸς ἔπιε, καὶ ἔνθα προσήρμωσε τα χείλη, ἵνα καὶ πίνῃς ἅμα, καὶ φιλῇς).

MOLLUS.

Ugyanott. 82. l.

(Daphnis) pásztorsípon játszani is tanította őt (Chloét), de tőle, mikor fújni kezdte 1) elragadva azt, a saját ajkain siklatta végig 2), és míg úgy tűnt, hogy helyreigazítja a tévedőt, a síp ékes kegyéből Chloét csókolta meg.

1) Hasonló Clitiphón szerelmes furfangja *Akhill(ész) Tat(iosz)-nál*: úgy tett, mintha az ajkán seb keletkezett volna egy méh fullánkja által, hogy Leucippe ajkaihoz odaillessze a sajátját, s azután már csókokat lophatott.

COLUMB.

2) *Calpurnius* Eclog. III. 55.

> Én vagyok ama Lükidász, akiről ha te énekelsz,
> Boldognak szoktad mondani magad; kinek gyakran adtál édes
> Csókokat, s nem haboztál az éneket közepén megszakítani,
> És a sípok között tévelygő ajkakat vágytad.

Lásd Barthiust e helyhez, aki Arisztanaétosz hasonló helyeit említi: I. könyv, 27. levél és II. könyv, 5. levél.

BODEN

Ugyanaz, I. könyv, XII. fejezet, 84. l.

De félek megcsókolni, mivel a csók bántja a szívet, 1) és a friss mézhez hasonlóan őrülettel tölt el. 2)

1) *Akhill(ész) Tat(iosz)*:. És a csók összekeveredve vele nyomában van, és a szívet sújtja (καὶ τὸ φίλημα μιχθὲν ἕπεται, καὶ βάλλει τὴν καῖδίαν). *Moszkhosz* abban az idilljében, melynek címe *A szökevény Erósz* (Ερως δραπέτης):

> Menekülj: gonosz a csók, maguk az ajkak mérgek.

MOLLUS.

2) Hogy miért mondja ezt a friss mézről, ami furcsának tűnik, ahhoz kérj útbaigazítást a Boden-kiadás jegyzeteitől.

[A névaláírás helye üresen maradt: – – –]

Ugyanaz, III. könyv, V. fejezet, 294. l.

(Chloé) előbb érintette ajkához 1) a poharat, csak utána adta oda neki (Daphnisnak). Amaz, bár szomjas volt, lassan ivott, hogy e késlekedéssel hosszabban tartó örömet szerezzen magának.

1) Nagyon szerelmesen (Μάλ' ἐροτικῶς). *Lukianosznál*, Dial. D. V. 2. fejezet, a féltékeny Juno szemére veti Jupiterének, hogy miután Ganümédész ivott, gyorsan magához ragadja a serleget, majd így szól: Ami megmarad benne (a kehelyben), azt kiiszod, mégpedig azon a részen,

ahol ő ivott, és ahol ajkai érintették, hogy egyfelől így együtt ihass vele, másfelől pedig hogy megcsókold (ὅσον ὑπόλοιπον ἐν αὐτῇ, πίνεις, ὅθεν καὶ αὐτὸς ἔπιε, καὶ ἔνθα προσήρμοσε τὰ χείλη, ἵνα καὶ πίνῃς ἅμα, καὶ φιλῇς). Megerősíti ugyanezt Vénusz unokái számára Naso is, A(rs) A(matoria) I. 571. *MOLLUS.* Nem hagyta el a szerelem tanítómestere sem ezt a parancsot (παραγγελμάτιον). I. A szerelem művészetéről:

> *Elsőként kaparintsd meg a poharakat, melyeket ajkai érintettek:*
> *S amelyik részén a leány ivott, ott igyál.*

Hozzáfűzi ehhez *Agathiasz* igen tetszetős költeményét az *Anthologiában:* [itt áll a görög szöveg].

Amit az igen művelt és kiváló (ὁ πάνυ) Scaliger így fordít:

> Nem vagyok nagy borivó: borral akarsz hát lebírni engem?
> E törvény szerint, ha megízleled a poharat, inni fogok.
> Ha odailleszted ajkaid, nem tudok józan maradni:
> S nem szabad, hogy híján legyek a részegítő italnak.
> Mert az ajkaidról átküldött csókokat hozzám hozza
> Az a serleg, mesélve büszke adományairól.

Mit gondolsz, mennyi kedvesség van e mondásban? Átszállítja (ποροθμεύει) stb. A nem kevésbé művelt író, *Tatiosz* a II. könyvben elküldött csóknak (ἀποστολιμαῖον φίλημα) nevezi az ilyet, l. (fent). – Igen kellemes módon gyakran fordul elő az ilyen szerelmi kitörésekben Eumathiosznál (vagy Eusztathiosznál) a Hüszminről és Hüszminiáról.

IUNGERM.

Erről többet jegyeztem fel Akhill. Tat.-nál, II. könyv, 9. fejezet, 3. laphoz.

BODEN

Ugyanaz, III. könyv, XIII. fejezet, 334. l.

Ő (Lycaenium) pedig a (Daphnis) fejére illesztette a koszorút, s fürtjeire, minthogy szebbek voltak az ibolyáknál, csókokat adott. 1)

1.) Úgy látszik, a régieknek szokása volt mind a hajat, mind a fejet megcsókolni. Philipposz örömében megcsókolta Alexandrosz fejét. *Plut. Alexand. életrajza:* És miután leugrott lováról, megcsókolta a fejét (Καὶ καταβάντος αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν φιλήσας). *Plut. Brutus életrajzában* az összeesküvőkről azt mondja, hogy megcsókolták Caesar fejét: Keblét és fejét megcsókolták (καὶ στέρνα καὶ κεφαλὴν κατεφίλουν). Apuleius Fotisról azt mondja: Este, mikor már elálmosodtál, és szívélyesen a hálószobába vezetett téged, nyájasan az ágyba is fektetett, és szerelmesen rád is borult: és miután megcsókolta fejed, arca elárulta, hogy mennyire ellenére van, hogy elmenjen. Az *Argonauticá*ban *Orpheusnál*, Péleus tá-

voztában fiának, Akhillésznek megcsókolja a fejét és szép szemeit (κεφαλήν τε, ὄμματα καλά).

MOLLUS

Ugyanaz, IV. könyv, XII. fejezet, 442. l.

(A szolga Lamón) megcsókolta (urának, Astylosnak) lábait s kezét 1).

1) Egykor a megalázkodás jele volt, ha valaki kezét azért ragadták meg, hogy megcsókolják. Igen régi szokás a térd és láb meghajtása mind a magánkérések esetében, mind a szent és vallásos könyörgésekben. A régiek, ha kérni akartak valamit, a térdet ölelték át, azt gondolva, hogy istenség rejlik benne, és hogy az a szánakozás központi helye: ez a mód manapság némelyeknél a megalázkodást jelzi.

UGYANAZ.

[IV.]

Ewald Christian von Kleist úr összes munkái, Bécs 1789. 12-edrét.

85. l.

A tréfát csókkal összefonni, / és az irigységtől távol / a hosszú estét átsúgdosni / annak van most az ideje. *[Oden. Einladung aus Land. An Herrn Hofrath Ewald. Im Dezember]*

98. l.

„Jösszte, hű Dámon, te legyél sajátom! Számra már lelkem kilebeg, hogy édes Ajkadon által te beléd ezernyi Csókkal ömöljék." [*Lieder. Phillis an Damon.* (Csokonai fordítása, Tav. 80. l.)]

125. l.

Lásd a Rózsák között. Dort ruht' etc. [Ez a rész – *Dort ruht' ich* kezdettel – már szerepelt a rózsa témájú kijegyzések között (ld. fentebb *pag. 125.*), de mivel csókmotívum is található benne, Csokonai itt is megemlíti.]

136. l.

Csak egy kézszorítást, csak egy fél szempillantást / ah! egy csókot, ahogy egykor ő adott, / engedj nekem tőle még: aztán taszíts, ó sors, / amikor csak akarsz, a sírba. *[Idyllen. Amynt]*

Ugyanaz 178. l.

„Szép Elíza, olly nagyon / Mért csókolod versemet? / Bennem tenger vers vagyon / Csókolj inkább engemet." [*Sinngedichte. An Elisen, als der Verfasser ein Lied auf sie gemacht hatte.* (Csokonai fordítása, Tav. 80. l.)]

197. l.

Csokonai tévedésből a rózsa-tematikájú kijegyzések közé másolta az ide tartozó szövegrészt, amelynek témája a csók, erre utal a *Hiba!* megjegyzéssel (ld. fentebb *pag. 197.*, valamint a keletkezésről mondottakat).

6. Kivonatok az *Anakreoni Dalok*hoz

Kézirata

[I.] MTAK. K 755. 24ab. Autográf.
[II.] MTAK. K 679/I. 70a, 71a, 75b. Autográf.
[III.] MTAK. K 679/I. 72a–73b. Autográf.
[IV.] MTAK. K 679/I. 30ab. Autográf.
[V.] MTAK. K 679/I. 23a. Autográf.

Megjelenése

Az I. szöveg kivételével kiadatlanok. Az I. Toldy kiadásában jelent meg először, *Anacreon* címmel, az „Aestheticai töredékek" között (836–839. l.). A HG. Toldy alapján közli (II. 561–565. l.), az „Értekezések"-nél, de utal Toldyra, aki szerint ez lett volna az a „kiereszkedés", amelyre Csokonai hivatkozott. Az MM.-ben és az MM.[2]-ben az *Anákreon* című értekezés a tanulmányokhoz soroltan, az AD/j. után található (II. 223–226.; II. 313–315. l.), de hiányoznak a lábjegyzetek.

Keletkezése

A kivonatok és feljegyzések az AD/j.-hez készültek, amelyen legintenzívebben 1803 tavaszán dolgozott Csokonai (ld. minderről az AD/j. keletkezéstörténetében, Cs/Tan. 243–248. l.).

Szövegkritika

[I.] A szövegnek egyetlen kézirata maradt fönn, amely igen sok javítást tartalmaz (ld. még az AD/j. szövegkritikai jegyzeteit, Cs/Tan. 248–249. l.). A 24a lap bal felső sarkában a következő megjegyzés olvasható: „NB. a' képéről láss pag. X. §. V. és p. 65. §. 34. a' nevéről lásd. p. 10. §. 5." Az Anakreón-életrajzon kívül két keltezetlen levélrészletet olvashatunk itt (vö. Cs/Lev. 347., 929–930. l.), valamint a 24a lapon egymás alatt néhány – többnyire áthúzott – szót:

<fortunatus>
<pataeus>
<maris imperator>
<literar. ancator>
<liberalii>
<limes>

<em...>
<delicatus>
<voluptuosus>
<gratiosus>
<quaestuosus>
<magnos ...ita>
<samos>
<b...titus Asoris>
<Samiis>
<Urbes et Templa.>
<generose insulas>
A másik oszlopban:
A subditis ametus.
ubiq. celebris.
<B[iblio]thecar.>
Pythagoras[na]k

[II.] Mindhárom lap hátoldala üres. A 70a lapon néhány javítást, áthúzást találunk. A főszövegben két esetben emendáltunk: a *Plato* nyelvtanilag helytelen volt a mondatban, ezért az eredeti művel való összevetés után *Platone* alakra javítottuk, valamint a *Wossii* szót *Vossii*-ra. A 71a lapon nincs javítás. A 75b lapon különféle számításokat és egy jelzetet: **N 1:12** találunk, a papír minősége szerint eredetileg ez is a 71ab része volt (vö. Cs/ÖM. I. 111., 154. l.).

[III.] Az autográf szövegben néhány javítást találunk. A 72a lapon az utolsó címet (*Observations...*) a lap jobb oldalán, függőleges irányban olvashatjuk. Ugyanezen a részen fejjel lefelé különböző számítások vannak. A 72b lap alján csillaggal jelölt mondatot – *der (= Wein) indess seinen Ruhm...* – a főszövegben a megfelelő helyre illesztettük. A 73a lap alján olvasható magyar nyelvű szövegrész az *Europai pompát*-tól a 72b lap alján folytatódik. A 73b lapon *az Editeur = Theophile Mandar* szavakat a lap jobb alsó sarkában, csillaggal jelölte Csokonai, a főszövegben beillesztettük a megfelelő helyre. Mindössze két, másolásból eredő hibát emendáltunk: a *Küsten* szót értelemszerűen *Künsten*-re, a *Kahn* szót *Khan*ra javítottuk.

[IV.] Tíz latin és egy angol nyelvű, keleti tárgyú könyv címleírása, melyet vonal választ el az eposzkiadások felsorolásától. Az eposzkiadásokra vonatkozó jegyzet tematikailag nem ide, hanem az *Árpádiász* előtanulmányaihoz tartozik, egész pontosan az *[Értekezés az epopoeiáról]* című tanulmányhoz, amely egy időben készült az AD/j.-vel (vö. Cs/Tan. 166–167. l.. l.). Itteni közlését a kézirat kétségtelen egysége indokolja. Az írás helyenként nehezen olvasható, de csupán egy apró, másolásból eredő hiba autográf javítását fedezhetjük fel benne. A 30b oldalon **N^ro^ 17:23** jelzet található, amely a Kcsl.-re vonatkozik: a 17. lista 23. tételeként a *Napkeleti poéták* megnevezés olvasható (vö. Cs/ÖM. I. 110. l.).

[V.] A lapon csupán ez a följegyzés olvasható, hátoldala üres, a szövegben nincs javítás. A kéziraton a második évszám utolsó számjegye – mivel a többinél nagyobb méretű lapot kettéhajtották – nem olvasható egyértelműen. Az utolsó bekezdésben az utolsó évszám olvashatatlan. A kijegyzés végén egy nem javított, másolásból származó hiba található: a *mit* kétszer szerepel.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

[I.]

Anakreón életének leírása teljesen Josua Barnes (1695–1712) Anakreón-kiadásán alapul (*Anacreon Teius, Poeta lyricus, Summâ Curâ et Diligentiâ, ad fidem etiam Vet. MS. Vatican. Emendatus. Pristino Nitori, Numerisque suis Restitutus, Dimidiâ ferè parte Auctus, Aliquot nempè justis Poematiis, et Fragmentis plurimis, ab undiquaque conquisitis. Item Anacreontis VITA etc.* Aliaque, quorum seriem sequens Pagina notat. Operâ et studio JOSUAE BARNES Cantabrigiae 1705.). Ennek az elején *Anacreontis Vita* címmel olvasható a költő életrajza (III–LXXIV. l.; ld. még az AD/j. 17. sorának jegyzetét, Cs/Tan. 268–269. l.). Az életrajz rövid kivonatát tartalmazza a följegyzés, a sorok elején lévő számok az egyes fejezetekre utalnak. Az egész szöveg idézése azonban itt nem lehetséges, ezért csak a lábjegyzetekben szereplő konkrét utalásokat emeljük ki. Mivel a városok, személyek nevei gyakran ismétlődnek, csak első előfordulási helyükön magyarázzuk őket.

2. *szülék* (rég.): szülők.
3. *virtus* (lat.): vitézség, hősiesség, erény.
5. *maradék* (rég.): utód.
8. *LVdik Olympiásnak 2dik Esztendeje*: a görögök a négyévenként ismétlődő olimpiai játékok szerint számították az időt. Az első olimpia i. e. 776-ban volt, az 55. pedig i. e. 560-ban, tehát e híradás szerint i. e. 562-ben született Anakreón.
15. *Rátz*: szerb.
16. *Fundál* (lat.): alapít.
29–30. *Heracliai Chamaeleon*: Barnes Anakreón-életrajzában említi ezt a szerzőt: „*Chamaeleon Heracleotes, Ponticus*, qui datâ operâ de *Anacreonte* scripsit, non parùm nobis deplorandus." (Anacreontis Vita, §. II., IV. l.) ('Amit a pontusi *Heracleából való Khamaeleón Anakreón*ról a korábban említett művében írt, annak nagy része elveszett a számunkra.')
32. *Barnes 4 említ*: „Sunt igitur, qui *Anacreontem Scythini* filium vocant; nec desunt, qui *Eumeli*; patrem hi *Parthenium*, illi *Aristocritum* assignant. [...] Ast Ἡρωελεγεῖον, de Novem Lyricis Graecis, *Parthenium* patrem, matrem *Eëtiam* astruit,

[...] Qui *Scythinum* patrem ponunt, veteri Historiâ nixi videntur;" (Anacreontis Vita, §. II., IV. l.) ('Vannak, akik Anakreónt Szküthinosz fiának tartják, és vannak, akik *Eumeloszénak*, némelyek szerint *Partheniosz*, mások szerint *Arisztokritosz* az apja. [...] Azonban a kilenc görög költőről szóló Héróelegeion úgy mondja, hogy *Partheniosz* volt az apja és *Eëtia* az anyja [...] Úgy tűnik, hogy akik *Szküthinoszt* tartják a költő apjának, azok régi történetírói munkára támaszkodnak;') A szerző a fejezet további részében Anakreón lehetséges atyjaira vonatkozó forrásokat tárgyalja.

33–34. *a' Róma' Városa Építésének a' 194dik eszt.*: „Natus igitur, ut mihi accuratissimas rationes incunti videtur, *Anacreon* juxtà *Olympiadis* LV. Annum secundum; quo ferè tempore *Cyrus* ille Magnus Regnare coepit, de cujus acto cum magnâ gloriâ per XXX Annos imperio, *Herodotus*, *Xenophon*, *Diodorus Siculus*, *Justinusque* Historicus. Hic erat Annus *Halyattae Lydorum* Regis LVI. *Romae* U.C.CXCIV. Captivitatis *Judaicae* XLII. quo tempore *Pisistratus Athenas* rexit, *Solone* ultrò solum vertente. [...] Illo tempore *Artes Ingenuae*, Linguaeque *Graecae* Elegantia, *Philosophia, Historia, Poeticesque* Gloria, non minùs ab *Asiaticis* populis praesertim *Ionibus*, colebantur, quàm in ipsâ Graeciae Academiâ, quàm in ipsis *Athenis*. Hoc facilè confirmari potest ex paucorum enumeratione, qui hâc aetate et eo circitèr insignes prae caeteris floruerunt; quales *Alcman* poeta Lydus, *Alcaeus*, et *Sappho* poetria, ex *Lesbo* et *Mitylene*, *Pittacus* item *Mitylenaeus*, *Cleobulus Lindius*, *Thales Milesius*, *Bias Prienensis*, *Pythagoras Samisis*, *Anaxagoras Clazomenius*, *Teiúsque* noster *Anacreon*, nequid de *Herodoto Halicarnassensi* [...]" (Anacreontis Vita, §. V., IX–X. l.) ('Számításaim alapján úgy tűnik nekem, hogy *Anakreón* az ötvenötödik *olimpiászt* követő második évben született, körülbelül akkor, amikor a Nagy *Kürosz* kezdett uralkodni, akinek harminc évig tartó dicsőséges uralmáról *Hérodotosz*, *Xenophón*, *a szicíliai Diodorus és a* történetíró *Justinus* is megemlékezik. Ez volt *Halüattának, a lűdek* királyának 56. éve, a *Róma* alapításától számított 194. év, a *zsidók* fogságának 42. éve, ekkor uralkodott *az athéni Peiszisztratosz*, miután ismét elköltözött el Athénból *Szolón*. [...] Akkor a *műveltséget* igényes *görög* nyelven *a filozófiában, a történetírásban, a költészetben* leginkább az *kisázsiaiak*, különösen az *iónok* művelték, akkor Görögország akadémiája itt volt, és nem *Athénban*. Ez könnyen nyilvánvalóvá válik azon kevés szerzők számbavételekor, akik akkoriban a kortársaik közt a leghíresebbek voltak. Ilyen volt például *Alkman*, a lídiai költő, a *Leszbosz*ról és *Mitülénéb*ől származó *Alkaiosz* és *Szapphó*, a szintén *mitülénei Pittakosz*, a *Lindosz* városá-

ból való *Kleobolosz*, *a milétoszi Thalész*, a *prienei Biász*, *a szamoszi Püthagorász*, *a klazomenébeli Anaxagorász* és a mi *teoszi Anakreón*unk. Szólhatnánk azonban még a *Halikarnasszoszból származó Hérodotoszról* is [...]')

36. *partjait megűltt* (rég.): partjait elfoglalt.

37. *fájinodni* (rég.): finomodni.

38. *Archipelagus* (gör.): a Görögország és Kis-Ázsia közt levő görög szigetvilág neve. Neve a görög Aegaeon pelagos szóból a XIII. században olaszosított archipelago alakból ered.

41. *kényén tőlt* (rég.): önkényét, tetszését betöltő.

43. *Grátziák* (lat.): a mitológiában a kellem és báj három istennője (gör. Charisok): Aglaia ('az ünnepi ragyogású'), Euphroszüné ('az örvendeztető') és Thaleia ('a virágzó').

61. *Könyvpalota*: könyvtár.

66–72. *Polycratesnél való létében...*: Aelianus Claudius (170/180 k.–230 k.), görögül író római író. *Poikilé hisztoria* (Variae historiae, 'Tarka történetek') című műve állatokról szóló történetek mellett erkölcsi tanulságokat szolgáltató, nagyobb részben történelmi személyekhez fűződő anekdotákat foglal magában. Barnes utal rá, és idéz belőle: „Huic igitur tam sagaci Principi, neminem Poetarum istius temporis placuisse legimus, excepto *Anacreonte*; qui solus illi visus sufficere, ob magni et elegantis Ingenii excellentiam. [...] Aelianus (Var. Histor. l. XI. c. XV.) [...]" (*Anacreontis Vita*, §. IX., XVIII. l.) ('Tehát ennek az éles látású szerzőnek – azt olvassuk – nem tetszett az akkori költők közül senki, kivéve Anakreónt; egyedül ő volt megfelelő az igényeinek, a nagy és rendkívüli tehetségének kiválósága miatt. [...] Aelianus: Tarka történetek, XI. könyv XV. fejezet [...]')
*Maximus Tyrius*tól szintén idéz Barnes: „*Polycrates Samius* ad Literas humaniores valdè animum applicuit et *Anacreontem Teium* in honore habuit et favore prosecutus est et delectabatur tum ipso, tum ipsius *Cantilenis*; [...] *Anacreon Samiis* Mansuetiorem paulò *Polycratem* reddidit, ejúsque *Tyrannicum* Fastum, *Smerdiae* amore, et *Cleobuli* comâ, Tibiisque *Bathylli*, et *Ionicis* cantilenis temperavit." ('A *számoszi Polükratész* lelkét a kifinomultabb művek felé irányította, a *teoszi Anakreónt* tiszteletben tartotta, kegyelte és gyönyörködött benne, majd annak *dalaiban*; *Anakreón* egy kissé szelídebbé tette a *számoszi Polükratészt*, annak zsarnoki gőgjét *Szmerdia* szerelmével, *Kleobolosz* hajával és *Bathyllus* sípjaival és a ioniai dalokkal mérsékelte. (*Anacreontis Vita*, §. IX., XVIII., XIX. l.)

73–74. *Polycratesről lásd Barnest...*: Barnes: *Anacreontis Vita*, XIV–XXIV. l. §. VIII–XIII.

76. *tálentom*: eredetileg mérleg, majd megmért súly, jelent továbbá a súlymértékkel egyenlő pénzösszeget.

85. *Sapphó* (i. e. VII–VI. sz.) görög költőnő, Leszbosz szigetén élt. Born utal arra Anakreón-életrajzában (Fredericus Gottlob Born: *Anacreontis et Sapphus Carmina Graece recensuit notisque illustravit perpetuis ex optimis interpretibus, quibus et suas.* Adiecit Fredericus Gottlob Born, Lipsiae 1789., ld. még az AD/j. 97. sorának jegyzetét, Cs/Tan. 274–275. l.), hogy többek szerint Anakreón szerelemre lobbant Szapphó iránt. Ezt azonban megcáfolja: „Sed Sappho, quod fere constat, ante tempora Anacreontis vixit, et etiamsi aetatem vatis adhuc aliquantum attigerit, annis tamen esse prouectior debuit, quam út Anacreontem posset ad sui amorem incendere." (I. m. XXIV. l.) ('Elég jól tudjuk azonban, hogy Szapphó Anakreón előtt élt, még ha megérte is a költő korát, annyira idősnek kellett lennie, hogy Anakreónban már szerelmet nem ébreszthetett.')

91. *praetoria* (lat.): a császári testőrséghez tartozó.

97. *major* (lat., rég.): a település határában levő gazdaság.

99. *Agaeum Tengere*: Égei-tenger.

104–105. *Itt egy rege jön elő a' kutyáról. Vid. p. 66.*: „[...] Dum in hâc villâ degebat *Anacreon*, contigit aliquandò, ut ad *Teon* urbem iret, unà cum Famulo et Cane fidissimo, Marsupióque nummis sufferto; nam ad Equos emendos ibat. Inter eundam, Famulus ex viâ ad Ventris exonerationem secessit; et tandem, Marsupio per oblivionem relicto, rediit ad Dominum, atque ità rectà simul versùs urbem tendebat, nec de Nummulis adhuc cogitabat; quibus tamen intereà Canis assiduè invigilabat. Re igitur, propter nummorum defectum, infectâ, paucis post diebus, eâdem redeuntes, quùm videret Canis, occurens statim ostendit iis Marsupium adhuc à se custoditum, et continuò expiravit. [...]" (Anacreontis Vita, §. XXXV., LXVI–LXVII. l.) ('[...] Mialatt *Anakreón* abban a villában időzött, egy alkalommal bement *Teosz* városába a szolgájával és hűséges kutyájával. Egy pénzzel teli erszényt is vitt magával, mivel lovakat akart venni. Útközben a szolgája, hogy könnyítsen magán, letért az útról, a pénzes erszényt azonban feledékenyen elhagyta. Visszatért urához, és egyenest a város felé tartott. Nem is gondolt a pénzre. A kutya viszont ez idő alatt is őrizte az erszényt. Néhány nap múlva a pénz elvesztése miatt dolguk végezetlen tértek vissza ugyanazon az úton, midőn megpillantotta őket a kutya. Nyomban odafutott hozzájuk, és megmutatta az erszényt, melyet mindaddig őrzött. A kutya nem sokkal ezután ki is múlt. [...]')

111. *a' mint azt alább bővebben előadom*: Ez az utalás vonatkozhat arra, hogy Csokonai külön tanulmányt kívánt írni Anakreón

költészetéről, de az AD/j.-re is, ahol szintén beszélt Anakreón műveinek sorsáról (ld. Cs/Tan. 87. l., 50–115. sor).

131. *malozsa leével* (rég.): borral.

133. *Tragicus* (rég.): tragédiaköltő.

136. *Epitaphium* (lat.): sírfelirat, sírvers. A hagyomány szerint teoszi sírjáról egy antik epigramma szól, amelyet Szimonidésznek tulajdonítanak: „Anakreont a Múzsa miatt örök életű lantost, / Itt födi Teoszban, hazai földön a sír." (*Anakreon.* Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ponori Thewrewk Emil, Bp. 1885., 23. l.) Erről részletesen ld. Barnes, §. XL., LXXIII–LXXIV. l.

[II.]

A följegyzés első része Fredericus Gottlob Born (1743–1807) német filológus Anakreón- és Szapphó-kiadása alapján készült (*Anacreontis et Sapphus Carmina Graece* recensuit notisque illustravit perpetuis ex optimis interpretibus, quibus et suas. Adiecit Fredericus Gottlob Born, Lipsiae 1789. 'Anakreón és Szapphó versei görögül, megvizsgálta és a legjobb értelmezések alapján folyamatosan haladó jegyzetekkel ellátta, és a sajátjaival kiegészítette Fredericus Gottlob Born, Lipcse 1789.'). A kötet elején a szerző Anakreón és Szapphó életéről ír (*Dissertatio historica et critica de vita et carminibus Anacreontis et Sapphus.*' Történeti és kritikai értekezés Anakreón és Szapphó életéről és költeményeiről.'). Anakreónt négy részben mutatja be: I. *De Vita Anacreontis.* ('Anakreón életéről.', I–XXV l.); II. *De religione et moribus Anacreontis.* ('Anakreón vallásosságáról és erkölcséről.', XV–XXVI. l.); III. *De carminibus Anacreontis.* ('Anakreón dalairól', XXVI–XXXI. l.); IV. *De variis Anacreonticorvm carminvm et editoribvs et interpretibvs.* ('Az Anakreón-versek szövegváltozatairól és kiadásairól és fordításairól.') Csokonai ezekből készítette vázlatos följegyzését, amelyben öt egységet különíthetünk el:

1. Az első vízszintes vonalig tartó szövegrész az I. részből való.

2. A *Plato[ne]*-től az imitalták-ig olvasható följegyzés a II. és III. rész alapján készült.

3. Utána három oszlopban neveket és műcímeket olvashatunk, amelyeket a négy részből jegyzett ki Csokonai. A válogatás szempontját nem ismerjük.

4. A második vízszintes vonal alatt, a lap alján négy nevet, illetve címet (*Encyclopedii – Prevot. Voyages*) találunk, ezek forrását szintén nem ismerjük. (A második – *Harlii* – talán a Born-féle kiadás XXXV. lapjáról való, ahol az Anakreónról szóló értekezések között a hatodik: „Harles in anthol. gr. poet. pag. 338."

5. A második szövegegység mellett, a lap jobb oldalán olvasható följegyzés (*Gleim's Liedern nach dem Anacreon. Frankfurt. 1775. 8°. Berlin. 1766. 8°*) nem Born kiadásából származik, de Csokonai említi az AD/j.-ben is (róla bővebben ld. Cs/Tan. 279–280. l.).

A latin nyelvű mondatok fordítása a következő:

„Anakreón Teoszban, egy ión városban született, ezért nevezik teoszi vátesznak. Melyik évben? nem tudjuk. Legszebb férfikorát Polükratész és Hipparkhosz idején élte, tehát körülbelül a 62. olümpiászban, Krisztus előtt 555-ben. Platón *Kharmidészének* egy szöveghelye alapján azt mondják, hogy Szolónnak is rokona volt. Ezt azonban Bayle megcáfolta. [...]

Élete végét hol töltötte? – nem tudjuk.
Egy szőlőszem okozta a halálát. [...]
Platón a bölcsek közé sorolja. [...]
Magas kort élt meg.
Nagy emberek kegyeltje volt.
Polükratészt ki tudta engesztelni.
Hipparkhosz szobrot állíttatott neki (ilyen férfiak közt?).
Megjegyzés: A XVIII. lap igazolja Borniust!!! [...]"

A következőkben fordítással együtt közöljük Born értekezésének azon részeit, amelyeken a följegyzés alapszik. Mivel többször hivatkozik Csokonai oldalszámokra is, ezért szögletes zárójelben az oldalszámot is megadjuk. A nevekben, műcímekben alkalmazott rövidítések a szöveg alapján világossá válnak, külön nem oldottuk föl őket.

„[IX. l.] I. DE VITA ANACREONTIS.

Vitam Anacreontis descripserunt Lilius Gregorius Gyraldus,[1] Io. Albert. Fabricius[2], [X. l.] Gerh. Io. Vossius[3], Olaus Borrichius,[4] Iosua Barnesius,[5] Willelmus Baxterus,[6] Io. Frider. Degenius,[7] Sam. Frider. Gunth. Wahlius,[8] et denique I. G. Briegerus.[9]

Natus est autem Anacreon Tei, quae fuit vrbs Ioniae, sita in angulo, insulas Chium Samumque interiacente, in ora maris Aegaei.[10] Hinc Horatius *epod.* XIV, 10. poëtam nostrum vocat *Anacreonta Tejum*, et Aelianus *var. hist.* IX, 4. Ἀνακρέοντα τὸν Τήϊον, ejusque carmina ab [XI. l.] Ouidio *de arte am.* III, 320. et *Trist.* II, 364. *Musa Teia* appellantur. Quo vero anno natus sit, valde incertum est. Constat tamen, vixisse eum in aulis duorum nobilissimorum principum Graeciae, nempe Polycratis, Samiorum tyranni[11] et Hipparchi, filii Pisistrati, qui summam tenebat Athenis potestatem,[12] ideoque circa Olymp. LXII. quibus temporibus floruerunt Solon, Croesus, Aesopus, Cyrus major, Tarquinius Superbus, et proinde annis circiter DLV ante aeram Christianorum. Est itaque poëta ex vetustissimis Graeciae scriptoribus, certe prior Pindaro atque Aeschylo.[13]

[...] Sunt, qui cum Anna Fabri et Baxtero ex loco quodam Platonis[14] colligant, Anacreontem ex familia [XII. l.] Solonis fuisse; sed hanc sententiam curiosius examinauit Baylius[15] docteque explosit.

Quum puer esset admodum, accidit vt ciues, Teii, quo insolentiam effugerent Harpagi, Persarum satrapae, qui tum Ioniae atque Aeolidis libertati interitum parabat, relicta vrbe patria, novas sedes quaererent,

Abderamque, vetustissimum Thraciae oppidum ad Nessum fluuium, migrarent.[16] Hic tantam vim ingenii dotumque praestantiam adolescens ostendit, vt breui inclaresceret atque a Polycrate, Samiorum tyranno, Abderis Samum arcesseretur,[17] apud quem in tanto honore esse coepit, tantaque gratia pollere, vt intima principis familiaritate vteretur, atque adeo ad publica negotia adhiberetur. Cum enim legati Oroetis, Sardorum satrapae, Samum venissent ad Polycratem, cui mandata sua exponerent, venit etiam Anacreon in societatem eos audiendi.[18] [...]

[XIII. l.] Sed interfecto Polycrate poëta Samum reliquit. Quo vero fuga sese saluauerit, minus constat. Fortasse petiit Ephesum, quae erat itidem oppidum Ioniae. Nec vero minus metuendae erant Oroetis insidiae Ephesiis: inde facile potuit fieri, vt tum Anacreon componeret odarium, cuius initium est: γονοῦμαί σ', ἐλαφηβόλε, κ. λ. quo Dianam, deam Ephesiorum tutelarem, ciuium nomine inuocaret, illiusque ciuibus oppidi precibus impetraret, quodque LVII. est.[19]

Iam vero Hipparchus, Atheniensium ille virtutum laudibus maxime celebratus princeps, cognita morte Polycratis, poëtae nauem misit πεντηκόντερον, hoc est quinquaginta remorum, adiunctis litteris humanissimis, quibus eum ad sese inuitaret, suamque illi domum munifice offerret.[20] [... XIV. l.] ibique non modo benigne receptus, sed tanta vsque quaque voluntate atque amicitia tyranni vsus est, vt illi ab Hipparcho statua poneretur in arce Atheniensium iuxta Periclem, huiusque patrem Xanthippum, atque a Sapphus imagine proxima [...]

Post necem vero ab Harmodio et Aristogitone Hipparcho illatam noluit Athenis diutius commorari, sed inde rursus emigrauit. Quem vero locum ad degendam reliquam vitae partem delegerit, non potest certo definiri. Interim tamen eorum sententia verum videtur attingere, qui Abderam censent poëtam sese contulisse [...] Namque anno aetatis, vt nonnullis placet, quinto, secundum alios autem octauo et octogesimo, hausto acino vuae passae strangulatus [...]

[XV. l.] II. DE RELIGIONE ET MORIBUS ANACREONTIS.

Anacreontem vero, cum a Platone[21] inter σοφοὺς, hoc est, homines doctos referatur, dubium non est, cognitione diuinarum rerum puriori fuisse saniorique instructum, quoad eius fieri posset in hominibus istius aetatis et in populis a luce salutaris Christianorum doctrinae tam longe alienis. Itaque maxime etiam consentaneum est, illum cum caeteris doctis hominibus illorum temporum hoc quoque habuisse commune, vt vnum, infinitum, summum ac praepotens numen statueret, a quo omnia essent profecta, quod vniuersum mundum creasset et fabricatus esset, quod omnia gubernaret, a cuiusque nutu cuncta penderent. Sed quia mos fuit istorum temporum, vt proprietates naturae infinitae homines disiungerent, [XVI. l.] et vnamquamque earum singularem οὐσίαν, id est essentiam, siue, vt nostri philosophi dicunt, substantiam facerent, factum est etiam, vt inde religio quaedam popularis exsisteret, cuius oratione poëtae in carminibus vterentur. [...]

Atque hinc facile intelligitur, Anacreontem debere etiam hominem bene moratum censeri, hoc est eum, qui non modo recte de Deo statueret, verum etiam vitam suam ad talem conditionem componeret et formaret, a vitiorumque contagione purum sese atque intaminatum seruaret. Quodsi enim vitam conspurcasset flagitiorum voluptatibus atque libidinum, qui quaeso, ad tantum, quod pauci admodum solent attingere, fastigium aetatem potuisset producere? [XVII. l.] quomodo duorum sapientissimorum hominum, Polycratis atque Hipparchi, gratiam tantam, tamque eximiam vsque ad mortem eorum retinere? Ea enim illius apud vtrumque fuit auctoritas, vt saepenumero posset ferociorem animum Polycratis comprimere et mitigare,[22] Hipparchi autem eius, quem Aelianus[23] σοφώτατον appellat, tam honorificum de se iudicium esset expertus, vt sibi in tanta loci atque imaginum celebritate statua ab eo poneretur.

Eo igitur magis mirandum est, fuisse doctos homines, et etiamnunc esse, qui mores poëtae grauissime notarent, eumque et intemperantiae et amatoriarum leuitatum temere insimularent. In his potissimum fuit Francisc. Robortellus,[24] Jo. Corn. Pauus,[25] et Jo. Georg. Sulzerus.[26] Quibus quidem quamquam satis responsum videtur a celeberrimo Degenio;[27] tamen non abs re [XVIII. l.] esse duco, vtramque criminationem accuratius examinare et fusius repellere.

Ac primo quidem ii, qui Anacreontem accusant intemperantiae vinolentiaeque, plerumque solent prouocare ad poëtae cujus dam quoddam in vatem nostrum epigramma, quod nobis seruauit Suidas:[28]

Ὦ ξένε, τόνδε τάφον τὸν Ἀνακρεόντος ἀμείβων σπεῖσόν μοι παριών εἰμὶ γὰρ οἰνοπότης.

Ex hoc verbo οἰνοπότης effici enim volunt, nimium in potu vini poëtam fuisse. Adferunt etiam Nasonis aliquot loca,[29] quae idem confirmare videantur.

Sed nostrorum quoque temporum poëtas saepenumero de vino loqui videmus, Veneremque et Bacchum in carminibus crepare, cum in tuguriis suis rerum omnium inopes atque indigi ad aquae potum frigent. Ecquis enim poëtarum mores atque ingenium e scriptis suis poterit metiri? Deinde illa omnia, quae de Baccho et Venere poetae solent in carminibus cantare, eo redeunt denique, vt doceant, vita nos frui tranquille atque [XIX. l.] hilariter debere, neque curarum et sollicitudinum angoribus nos macerare, quo ad obeunda gerendaque negotia nostra promtiores simus alacrioresque. Quod autem in Horatio[30] aliisque vatibus numquam quisquam sanus reprehendit, illud Anacreonti quoque esse opprobrio non poterit.

Iam vero ebriositatis vitium ac vinolentiae hominibus antiquiorum temporum minus in consueto fuisse, inde patet, quod vino non nisi mixto vtebantur et aqua temperato, [...] neque se vino ingurgitabant veteres, sed modice bibebant, cuius rei in ipsis his carminibus Anacreonticis[31] vestigia haud dubia reperiuntur. Igitur tantum abest, vt in iis carminibus, quae Teio vati tribuuntur, vinolentiae notae atque indicia depre-

hendantur, ut summae potius frugalitatis ac temperentiae argumenta in iis clarissima appareant; [...]

[XXV.] Accedit, quod summae laudes maximarum grauissimarumque virtutum mire in homine exsplendescerent. Namque ea fuit in illo continentia, ea frugalitas, isque pecuniarum contemtus, vt, cum quinque talentis ab ipso Polycrate quondam fuisset donatus, ex cogitatione duas noctes integras fere somno careret, ideoque pecuniam tyranno restitueret, missis ad illum litteris, quibus ingenue testaretur: μισῶ δωρεὰν, ἥτις ἀναγκάζει ἀγρυπνεῖν.[32] Itaque verisimile non erit, eum, qui instrumenta libidinum tam fortiter neglexerit, libidinibus ipsis deditum fuisse. [...]

[XXVI.] III. DE CARMINIBUS ANACREONTIS.

[XXVII. l.] „Strabonis tempore[33] odaria Anacreontis extitere, in quibus [XXVIII. l.] multa essent de laudibus Polycratis, quorum in iis, quae ad nos sub Anacreontis nomine peruenerunt, ne minimum potest vestigium reperiri. Itaque verisimile est, mature ea periisse, vel per temporum iniuras, vel, quod propius videtur ad verum accedere, propter superstitionem et stupiditatem sacerdotum graecorum, quorum fuit permagna auctoritas atque potentia in aula Constantinopolitana,[34] quique carmina amatoria igne fortasse exstirpanda curarunt.

Seculo demum post Christum natum decimo Constantinus Cephalas Anacreontis reliquias, vndique quaque studiose congestas, adiunctis aliis, quae homines lepidi et faceti, Anacreontem imitati, sequiore aetate luserant, collectioni suae graecorum epigrammatum inseruit. [...] Iosuas Barnesius e codice Palatino, siue Vaticano nouam editionem adornauit [... XXIX. l.] ediditque etiam plura odaria Anacreonti tributa,[35] quae in codice quodam manuscripto Anthologiae graecae repererat.

Verum ex omnibus hisce odariis perpauca sunt, quae signa in se genuinae originis habere atque ab ipso Anacreonte esse profecta videantur. Primo enim Anacreontem constat carmina sua dialecto Ionica composuisse: id quod efficitur tum ex patria vatis, quippe qui fuit ex Ionia oriundus, tum testimonio Suidae,[36] tum vero etiam iis versiculis Anacreontis, qui ab Athenaeo, Hephaestione aliisque laudantur, atque in quibus vestigia linguae Ionicae impressa perspicue reperiuntur. Sed in hisce omnibus carminibus, quae, a Constantino Cephala collecta, Henr. Stephanus primus edidit [...XXX. l.] et fortasse ab vno alteroue alio discesseris, ne minimum quidem Ionicae orationis vestigium apparet. Sunt porro multa verba in iis, quae Anacreontis temporibus nondum in vsu fuerunt, [...] Iam vero et aliae caussae, eaeque grauissimae, sunt, quibus facile possis planum facere, quae ab Anacreonte profecta hucusque credita a plerisque sunt, carmina maximam partem spuria ac supposititia esse, de quibus singulis valde subtiliter atque acute disputat Amplissimus Fischerus in praefatione alterius editionis Anacreontis ab sese in vulgus emissi.

Nihilominus tamen in hac collectione insunt passim odaria, quae tanto sunt lepore ornata, venustate tanta, vt commode possint Teiorum vate digna iudicari,[37] quemadmodum peculiaribus libellis copiose ostendit

Ludov. Christ. Crellius.[38] Et facile esse poterit, vt ab Anacreontis ingenio illa primordia sua ducantur.[39]

[A szöveghez tartozó jegyzetek:]

1. Vir graecarum latinarumque litterarum sui temporis doctissimus et puritate atque elegantia orationis latinae maxime insignis, in *historia poëtarum*, quae inest in ejus operibus, Basileae 1580 editis, sed recusis et partim tabulis aeneis et nummis, partim comment. Io. Faes et animaduersionibus Pauli Colomesii, nec non indicibus illustratis ab Io. Iensio, Lugd. Bat. 1696. fol.

2. in biblioth. gr. lib. II. cap. XV. §. 12. Vol. I.

3. in peculiari libro, qui est in ejus operibus, sex tomis Amstel. 1701. in folio editis.

4. in dissertatt. acadd. de poëtis graecis, Francof. ad Moen. 1683. recusis.

5. Qui vitam poëtae fusius exposuit in ejus editione Anacreontis, quae prodiit Cantabrigii 1705. in forma quadrata.

6. in praefatione praemissa exemplo suo Anacreontis, quod prodiit Londini 1695. et iterum 1710.

7. in dissertatione praefixa versioni suae carminum Anacreonticorum theodiscae pag. 3–72.

8. in institutione, quae est in fronte interpretationis suae odariorum Anacreont. pag. 32–69.

9. ante editionem ab se curatam, pag. VIII. seqq.

10. cf. Strabo lib. XIV. pag. 644. edit. Casaub.

11. cf. Herodot. lib. III. cap. 121.

12. cf. Pausan. lib. I. cap. 2. Aelian. var. hist. VIII, 2. IX, 4. XII, 45. Strabo lib. XIV. pag. 638. edit. Casaub.

13. cf. Tanaqu. Faber in notis in Anacr. cap. I. §. I.

14. in Charmide. Vid. in opp. Platon. Tom. II. pag. 157.

15. dans le Dictionaire hist. et crit. l'artic. *Anacreon*.

16. cf. Strabo lib. XIV. pag 664. edit Casaub.

17. cf. Aelian. var. hist. IX, 4.

18. cf. Herodot. lib. III. cap. 121.

19. Ita censet Schneiderus *in den Anmerkungen über den Anacreon*, pag. 267.

20. cf. Plato in Hipparcho pag. 220. Tom. II. edit. Francof.

21. scilicet in Phaedro pag. 1214. edit. Francof.

22. cf. Maxim. Tyrius dissert. XXI.

23. in *var. hist.* VIII. 2.

24. de critica p. 102.

25. passim in notis suis ad Anacreontem.

26. *in der allgemeinen Theorie der schönen Künste*, artic. *Anacreon*.

27. in libro, qui inscribitur: *über die Philosophie des Anacreon* pag. 10. *sqq.* et in praefat. versioni Anacreontis theodiscae praefixa pag. 9. sqq.

28. in voc. οἰνοπότης.

29. v. c. *de arte am.* III, 330. vbi *Senex vinosus* dicitur, itemque Trist. II, 363. *Quid nisi cum multo Venerem confundere vino / Praecepit Lyrici Teïa Musa senis?*

30. v. c. *Epod.* X, extr. *curam metumque Caesaris rerum juuat dulci Lyaeo soluere*, h. e. curas dispellere, vt quiete viui tranquilleque possit.

31. cf. Odar. LXVI, 3.

32. vid. Stobaeus eclog. ethic. cap. 91.

33. cf. Strabo lib. XIV. pag. 638. edit Casaub.

34. vid. Alcyonius de exsilio.

35. in vanno critica pag. 171.

36. loco citato.

37. velut Odaria II. III. IV. IX. XXVIII. XXIX. XXXIII. XLIII. LIII.

38. in dissert. de eo, quod in Anacreonte venustum est, quae prodierunt Lipsiae ineunte hoc seculo nostro.

39. cf. Wahl in dissertatione praemissa versioni suae Anacreontis theodiscae pag. 73–101."

Fordítása:

„[IX.] I. ANAKREÓN ÉLETÉRŐL.

A következők írtak Anakreón életéről: Lilius Gregorius Gyraldus,[1] Io. Albert. Fabricius,[2] [X. l.] Gerh., Io. Vossius,[3] Olaus Borrichius,[4] Iosua Barnesius[5] Willelmus Baxterus,[6] Io. Frider. Degenius,[7] Sam. Frider. Gunth. Wahlius[8] és végül I. G. Briegerus.[9]

Anakreón Teosz városában született, amely Lóniában van, a Khiosz és Számosz szigete között lévő szögletben, az Égei-tenger partján.[10] Ezért említi Horatius a XIV. *epodosz* 10. sorában a költőnket *Teoszi Anakreónnak*, hasonlóképpen Aelianus is a *Tarka történetek*ben (IX, 4.), a teoszi Anakreónt [XI. l.] Ovidius *A szerelem művészetében* (III, 320.) és a *Keservek*ben (II, 364.) az ő dalait *teoszi Múzsának* hívja. Hogy melyik évben született, arról keveset tudunk. Közismert azonban, hogy Görögország két legjelesebb fejedelmének udvarában élt, az egyik a számoszi Polükratész,[11] a másik Hipparkhosz, Peiszisztratosz fia, aki Athént uralta,[12] tehát az 62. olimpiász ideje körül. Ekkor volt élete virágában Szolón, Kroiszosz, Ézopusz, az idősebb Kürosz király és Tarquinius Superbus, tehát Krisztus előtt 555 táján. Így tehát a legrégibb görög szerzők egyike, bizonyosan korábbi Pindarosznál és Aiszkhülosznál.[13]

[...] Vannak, akik Anna Faber és Baxter véleményével egyezően Platónnak[14] egy szöveghelye alapján arra következtetnek, hogy Anakreón [XII.] Szolón családjából származott, de ezt a véleményt Bayle[15] gondosan megvizsgálta, és tudós módon megcáfolta.

Még kicsiny gyermek volt, mikor a teoszi polgárok Harpagosz, a perzsa satrapa önkénye miatt, aki az iónok és az aiólok szabadsága ellen tört, elhagyván hazájukat, új lakhelyet kerestek, és Abderába, ebbe az igen régi trák városba költöztek, a Nesszosz folyó mellé.[16] Már ifjan kitűnt tehetsége és adottságainak kiválósága. Így aztán hamarosan hírnévre tett szert. Számosz türannosza, Polükratész Abderából a maga

szigetére hívatta,[17] nála oly nagy kegyelemben és megtiszteltetésben részesült kezdetben, hogy az uralkodó bizalmasa lett, és közfeladatokat is vállalt. Midőn ugyanis Szárdisz satrapájának, Oroétisznek a követei Polükratészhoz Számoszra érkeztek, hogy elétárják uruk ajánlatát, a hallgatóság között, a türannosz kíséretében jelen volt Anakreón is.[18] [...]

[XIII.] Polükratész megölése után a költő elhagyta Számoszt. Azt azonban nem tudjuk biztosan, hová menekült. Talán Epheszoszt kereste fel, mely hasonlóképpen ión város volt. Azonban itt is tartania kellett Oroétisz cselétől, és lehetséges, hogy ekkor írta himnuszát, mely így kezdődik: »Esdem, szarvasölő leány...« [Devecseri Gábor ford.], melyben Diánát, az Epheszoszt védelmező istennőt szólítja meg a polgárok nevében, hogy számukra könyörgésekkel nyerje meg őt. Ez van az LVII.-ben is.[19]

Az athéni Hipparkhosz, az erények dicséretével módfelett ünnepelt uralkodó, értesülvén Polükratész haláláról, a költő számára egy ötsorevezős hajót küldött és egy igen szívélyes levelet is, mely Athénba hívta, és bőkezűen még a saját házát is felkínálta neki.[20] [... XIV.] Itt nemcsak kedvesen fogadták, hanem olyannyira élvezte a türannosz baráti jóindulatát, hogy Hipparkhosz a város fellegvárában szobrot állíttatott neki, egészen közel Szapphóéhoz. [...]

Miután azonban Harmódiosz és Arisztogitón megölték Hipparkhoszt, Anakreón nem kívánt tovább Athénban időzni, és ismét elköltözött onnan. Nem tudjuk pontosan, hogy élete hátralévő részének eltöltésére mely helyet választotta. Mégis azoknak a véleménye tűnik valószerűnek, akik szerint visszatért Abderába [...] Úgy tartják, hogy életének 85., mások szerint 88. évében egy aszúszőlő magját félrenyelve halt meg. [...]

[XV. l.] II. ANAKREÓN VALLÁSOSSÁGÁRÓL ÉS ERKÖLCSÉRŐL.

Mivel Anakreónt Platón[21] a bölcsek, azaz a tudósok közé sorolta, nem kétséges, hogy tisztább és józanabb ismerettel rendelkezett az isteni dolgokban, mint amennyire a maga korának embereinél és azoknál a népeknél, akik messze voltak a kereszténység üdvözítő tanításának világosságától, ez lehetséges volt. Így aztán az is egyértelmű, hogy ő is, más korabeli tudósokkal együtt, osztotta azt a közös nézetet, hogy létezik egy végtelen, legfőbb és mindennél hatalmasabb isteni akarat, amelytől minden ered, amely a mindenséget teremtette, formálta és mindent igazgat, akinek akaratától függ minden. Azonban mivel a korabeli szokás az volt, hogy az emberek a végtelen természet elvont sajátságait elkülönítették, [XVI. l.] és ezek mindegyikének külön οὐσίαν-t, azaz lényeget, vagy ahogy filozófusaink nevezik, szubsztanciát tulajdonítottak, így aztán ebből egyfajta, a népre jellemző vallásosság született, melynek kifejezésmódját a költők is használják a verseikben. [...]

Ebből könnyen megérthetjük, hogy Anakreónt jó erkölcsű embernek kell tartanunk, és ez azt jelenti, hogy ő nemcsak helyesen vélekedett Isten felől, hanem életét is olyan feltételek szerint kívánta elrendezni és megalkotni, hogy a bűnök fertőzetétől tisztán és sértetlenül őrizhesse

meg. Hiszen ha a bűnös élvezetek gyönyörűségével szennyezte volna életét, ugyan hogy lett volna képes olyan magas életkort elérni, ami csak keveseknek sikerült? [XVII. l.] és miképpen tudta volna e két igen bölcs férfiúnak, Polükratésznek és Hipparkhosznak oly nagy és kivételes kegyét egészen azok haláláig megőrizni? Mindkettőjüknél oly nagy tekintélye volt, hogy Polükratész szilaj lelkét képes volt gyakran visszafogni és lecsillapítani,[22] Hipparkhosz részéről pedig, akit Aelianus[23] igen bölcsnek nevez, olyan megtisztelő megítélésre tett szert, hogy képmását az emlékszobrokkal teli helyen állíttatta fel.

Annál inkább különös, hogy voltak és most is vannak olyan tudósok, akik igen szigorúan megbélyegzik a költő erkölcseit, mégis alaptalanul kicsapongással és könnyelmű szerelemmel vádolják őt. Köztük a legfőbbek Francisc. Robortellus,[24] Io. Corn. Pauus[25] és Jo. Georg. Sulzer.[26] Ezekre megfelelő választ adott nézetem szerint a nagyhírű Degenius;[27] úgy vélem azonban, nem [XVIII. l.] felesleges, ha mind a két vádat alaposabban megvizsgálom, és részletesebben megcáfolom.

Azok ugyanis, akik Anakreónt kicsapongással és iszákossággal vádolják, többnyire egy epigrammát idéznek, melyet Szuidasz[28] őrzött meg:

Ὦ ξένε, τόνδε τάφον τὸν Ἀνακρείοντος ἀμείβων σπεῖσόν μοι παριών εἰμὶ γὰρ οἰνοπότης. ('Vándor, elhaladván e sír mellett, mely Anakreóné, áldozz itallal, hisz borissza vagyok én.')

Az οἰνοπότης 'borissza' szóból kívánnak következtetni arra, hogy a költő igencsak iszákos volt. Idézik még Ovidiusnak[29] néhány helyét, melyek ezt megerősíteni látszanak.

Látjuk azonban, hogy korunk költői is igen gyakran énekelnek a borról. Verseikben megszólal Vénusz és Bacchus is, pedig ők házacskáikban mindent nélkülözve és mindenben szűkölködve, vizespoharuk mellett fagyoskodnak. Megítélheti-e valaki ezeknek a költőknek az erkölcsét és szellemét az írásaik alapján? Másrészt mindaz, amit a költők Bacchusról és Vénuszról szoktak dalolni, arra vezethető vissza, hogy tanítani kívánnak minket: nyugalomban és [XIX. l.] örömben éljünk, és ne a gond és a bánat szorongatásaitól gyötrődve, hogy feladataink elvállalásában és elvégzésében serényebbek és lelkesebbek lehessünk. Amit pedig Horatiusnál[30] és más költőknél egy józan gondolkodású ember sem kifogásol soha, az Anakreónnak sem lehet szégyenére.

Hogy az iszákosság és részegesség bűne az antikvitásban nem is nagyon volt általános, az abból nyilvánvaló, hogy csak keverve, mintegy vízzel szelídítve itták a bort, [...] nem is vedeltek a régiek, hanem csak módjával ittak, és ennek kétségbevonhatatlan nyomait éppen Anakreón verseiben[31] találjuk meg. Tehát azokban a dalokban, melyeket a teoszi vátesznek tulajdonítanak, sem jelét, sem más bizonyítékát nem találjuk az iszákosságnak, sőt inkább a tisztesség és józanság ragyogó példáira lelünk; [...]

[XXV.] Hozzájárul mindehhez az is, hogy a legnagyobb és legfontosabb erények csodálatra méltóan és dicséretesen nyilatkoztak meg eb-

ben az emberben, hiszen megvolt benne az állhatatosság, jóravalóság és a vagyonnak a megvetése olyannyira, hogy amikor maga Polükratész öt talentummal megajándékozta, két éjszakája csaknem álmatlanságban telt az efölött való gondolkodásban, míg végül visszaadta a pénzt a türannosznak egy levél kíséretében, melyben nemeslelkűen így nyilatkozik: μισῶ δωρεὰν, ἥτις ἀναγκάζει ἀγρυπνεῖν.[32] ('Nem lelem kedvem olyan ajándékban, mely elveszi álmom.') Így aztán valószerűtlen, hogy ő, aki a gyönyörök eszközét oly határozottan megvetette, maguknak a gyönyöröknek adta volna át magát. [...]

[XXVI. l.] III. ANAKREÓN DALAIRÓL.

[... XXVII. l.] Sztrabón korában még[33] megvoltak Anakreón dalai, sok olyan is, [XXVIII. l.] amely Polükratész dicséretéről szól, azokban a versekben azonban, amelyek Anakreón neve alatt korunkig fennmaradtak, ennek a legkisebb nyomát sem lehet fellelni. Legvalószínűbb az, hogy ezek már korán elvesztek, akár az idő viszontagságai, akár pedig – és ez áll közelebb az igazsághoz – a görög főpapok bigottsága és ostobasága miatt, mivel igen nagy befolyásuk volt ezeknek a konstantinápolyi udvarban,[34] és ők talán el is égették a szerelmi dalokat.

A Krisztus utáni X. században Konsztantinosz Kephalasz a maga görög epigrammagyűjteményéhez illesztette a fennmaradt Anakreón-szövegeket, melyeket sok helyről, tudós módon összegyűjtött, hozzátéve még mindazt, amivel a későbbi korokban az Anakreón-utánzók, ezen elmés és szellemes férfiak játszadoztak. [...] Josua Barnesius a Codex Palatinus vagy Vaticanus alapján új kiadást készített [... XXIX. l.], kiadott több olyan ódát is, melyet egy kéziratos Görög Antológiában talált meg, és amelyet Anakreónnak tulajdonítanak.[35]

Azonban e versek között igen kevés az, amely valamely jegye alapján hitelesnek, tehát magától Anakreóntól származónak látszik. Először is köztudott, hogy Anakreón ión nyelvjárásban írta verseit, ez kikövetkeztethető a költő szülőhelye alapján, hiszen Ióniából származott, másrészt Szuidász[36] is ezt támasztja alá, végül pedig azok az Anakreón-versikék bizonyítják, melyeket Athenaiosz és Hephaisztián dicsérnek, és amelyeken az ionizmus világos nyomokat hagyott. De mindazokban a versekben, melyeket Konsztantinosz Kephalasz összegyűjtött, és Henricus Stephanus adott ki elsőként, néhányuktól eltekintve, [... XXX. l.] legkevésbé sem nyilatkoznak meg az ionizmus ismertetőjegyei. Másrészt sok olyan szó van ezekben, melyeket Anakreón korában még nem használtak. [...] Márpedig más, eléggé nyomós okok is vannak, melyek alapján feltételezhetjük, hogy azoknak a verseknek a legnagyobb része, melyeket eddig többen Anakreónnak tulajdonítottak, idegen eredetű és későbbi szerzemény, melyekről egyenként kivételes alapossággal és elmeéllel értekezik Amplissimus Fischerus az Anakreón-verseknek általa közzétett második kiadásának előszavában.

Ebben a gyűjteményben elszórva mégis nem kevés dal van, amely annyi bájjal és szépséggel ékeskedik, hogy minden nehézség nélkül méltónak tarthatjuk a teoszi költőhöz,[37] amiként ezt a maga különleges

könyvecskéiben Ludov. Christ. Crellius[38] bemutatja. S könnyen meglehet, hogy van bennük valami eredeti mag, amely Anakreón szellemétől ered.

[A jegyzetek fordítása:]

1. A maga korában a görög és latin irodalom kiváló ismerője, az igen tiszta és választékos latin stílus jeles művelője. A Bazelben, 1580-ban kiadott, *A költők története* (Historia poëtarum) című művében ír erről a témáról. Lyonban adták ki 1696-ban Io. Faes kommentárjával, Paulus Colomesius jegyzeteivel és Jo. Jensius mutatóival.

2. Bibliotheca Graeca ('Görög könyvtár) I. kötet, II. könyv, XV. fejezet 12. §.

3. Egy sajátos könyvben, mely 1701-ben, Amszterdamban megjelent hatkötetes művében található.

4. Akadémiai értekezések a görög költészetről, Frankfurt am Main 1683.

5. Anakreón kiadása a költő életrajzát is bővebben tartalmazza. Cambridge 1705. 4-rét alakban.

6. Az Anakreón-kiadás előszava, London 1695. Második kiadás 1710.

7. A német nyelvű Anakreón-fordításának előszava, 3–72. l.

8. Az Anakreón-interpretációjának bevezető értekezése, 32–69. l.

9. Az általa gondozott kiadás előszavában, VIII. lap és a rákövetkezők.

10. Vö. Sztrabón, XIV. könyv, 644. l., Casaubonus kiadása.

11. Vö. Hérodotosz, III. könyv, 121. fejezet.

12. Vö. Pauszaniász, I. könyv, 2. fejezet, Aelianus: Tarka történetek VIII, 2., IX, 4., XII, 45. Sztrabón XIV. 638. Casaubonus kiadása.

13. Vö. Tanaqu. Faber Anakreónjának jegyzete, I. fejezet, I. §.

14. Kharmidésznél, ld. Platón műveinek II. kötete, 157. l.

15. Történeti és kritikai szótár, *Anacreon* szócikk.

16. Vö. Sztrabón, XIV. könyv, 664. l., Casaubonus kiadása.

17. Vö. Aelianus: Tarka történetek, IX, 4.

18. Vö. Hérodotosz III. könyv, 121. fejezet.

19. Így vélekedik Schneider is az *Észrevételek Anakreónhoz* című tanulmányának 267. lapján.

20. Vö. Platón: Hipparkhosz, II. kötet, 220. l., Frankfurt.

21. Ti. Platón: Phaedrus, 1214. l., Frankfurt.

22. Vö. Maximus Tyrius XXI. értekezése.

23. *Tarka történetek*, VIII. 2.

24. A kritikáról szóló értekezésének 102. lapján.

25. Anakreón-kiadásának jegyzeteiben szétszórva.

26. *A szépművészetek általános elméletében*, *Anacreon* szócikk.

27. *Anakreón filozófiájáról* írt könyvében, 10. lap és az utána következők, illetve a német nyelvű Anâkreón-kiadás előszavának 9. lapjától.

28. Az οἰνοπότης szó kapcsán.

29. *A szerelem művészete* III, 330., ahol a *Borissza* kifejezés szerepel, hasonlóképpen Keservek II, 363.

Hacsak nem azért, mivel a vén költő Teoszi Múzsája tanít arra, hogy sok borral keverjük a szerelmet?

30. X. *Epodosz*: *Sok aggodalmunk Caesarért, sok gondjaink édes Lyaeus oldja fel* (Hajnal Anna fordítása); azaz eloszlatni a gondokat, hogy békén s nyugalmasan lehessen élni.

31. Vö. LXVI. Óda, 3.

32. Ld. Sztobaiosz: Eclogae ethicae ('Erkölcsi eklogák') 91. fejezet.

33. Vö. Sztrabón, XIV. könyv, 638. l., Casaubonus kiadása.

34. Ld. Alcyonius: A száműzetésről.

35. A kritikai rostában, 171. l.

36. Az idézett helyen.

37. Például a II., III., IV., IX., XXVIII., XXIX., XXXIII., XLIII., LIII. dalok.

38. E század elején Lipcsében megjelent tanulmányában, mely a kellemet tárgyalja Anakreónnál.

39. Vö. Wahl német nyelvű Anakreón-kiadása elé illesztett tanulmányát. 73–101. l."

142. *Platón: Charmide:* A *Kharmidész* Platón egyik ifjúkori műve.

158. *Lilius Georg. Gyraldus:* Lilius Georgius Gyraldus itt említett műve: *Historia poëtarum* (Basel 1545).

158–159. *Degen, über d. philos. des Anacr.*: ld. AD/j. (Cs/Tan. 89. l. 142–143. sorokat és jegyzetüket).

160. *Fabricii Bq. Graeca*: Iohannus Albertus Fabricius: *Bibliotheca Graeca* című munkája Anakreónra vonatkozó bibliográfiát tartalmaz (vö. *Anakreon*, Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ponori Thewrewk Emil, Bp. 1885., 63. l.).

Baxter: Wilhelm Baxter (1650–1723) német filológus, ókori szövegek kiadója. Anakreón-kiadása 1695-ben és 1710-ben jelent meg Londonban.

Stobaei eclog. ethic: Stobaeus, a macedóniai Stobi városából származó V. századi tudós. Anthológiája, mely kb. ötszáz író és költő műveiből tartalmaz idézeteket, négy könyvből állt, s két kötetben maradt a középkorra. E két kötetet aztán külön műnek tekintették, s a ἐκλογαί (*eclogae physicae et ethicae*) és ἀνθολόγιον (*florilegium* v. *sermones*) címekkel látták el.

161. *Vossii opp. in Fol*: Gerhard Johann Voss Anakreón-kiadása 1701-ben jelent meg Amsterdamban.

Degen. Ném[et]: ld. AD/j. (Cs/Tan. 89. l., 142–143. sorokat és jegyzetüket).

161–164. *Lud. Christ. Crellius de eo quod in Anacreonte venustum est. Lipsiae etc.*: Ludwig Christoph Crell (1703–1758) német tudós, számos értekezése közül az egyik Anakreónról szól.

163. *Olaus Borrichius*: Olaf Borrichius (1626–1690) dán tudós, számos természettudományos írása mellett jelent meg a költészetről szóló értekezése: *Dissertatione VII. de poëtis*.

Wahl. Ném[et]: Sam. Friedrich Günther Wahl, német tudós Anakreón-fordításait *Lieder der Liebe von Sappho und Anacreon* ('Szapphó és Anakreón szerelmi dalai') címmel adta ki (Erfurt 1783., vö. Born, i. m. XXXVII., XXXVIII. l.).

164. *Bayle*: ld. AD/j. (Cs/Tan. 94. l., 319–320. sorokat és jegyzetüket).

Brieger: I. G. Brieger görög nyelvű jegyzetekkel és német nyelvű magyarázatokkal ellátott Anakreón-kiadása (Anakreon: *Melé*, Mit erklärenden Anmerkungen von J. G. Brieger) 1787-ben jelent meg Lipcsében.

165. *Maximus Tyrius*: Tyrusban született II. századi filozófus, író, 41 értekezése maradt ránk Διαλέξεις (*Beszégetések*) címmel, közülük az egyik Anakreónról szól.

Tanaq. Faber.: Tanaqu. Fabricius Salmurius Anakreón-kiadása 1660-ban és 1680-ban jelent meg, alapja Henricus Stephanus 1554-es párizsi kiadása volt (vö. Born, XXXII. l.).

Encyclopedii: Nem tudjuk, milyen műre utal Csokonai.

166. *Robortellus de Critica*: Francesco Robortello, XVI. századi kritikus, aki a régi szövegek helyreállításáról szóló értekezésében (*De arte sive ratione corrigendi antiquorum libros*, Padua 1556) elsőként vonta kétségbe az először Henricus Stephanus által, 1554-ben megjelentetett anakreóni dalok eredetiségét, s valami ízetlen görög ember enyelgéseinek bélyegezte őket (vö. Ponori T. E., i. m. 63. l.).

Schneider: ld. AD/j. (Cs/Tan. 90. l., 159–160. sorokat és jegyzetüket).

Harlii: Gottlieb Christoph Harless (1728–1815) *Anthologia graeca prosaica* című gyűjteménye 1781-ben jelent meg Nürnbergben.

167. *Sulzer*: ld. AD/j. (Cs/Tan. 86. l., 17–18. sorokat és jegyzetüket).

Jo. Corn. Pau.: Johann Cornelius Pauw, XVII. századi holland filológus görög-latin, jegyzetes Anakreón-kiadása (*Anacreontis odae et fragmenta*) 1732-ben jelent meg Utrechtben. Ő Robortellushoz hasonlóan kételkedett az anakreóni dalok eredetiségében (vö. Ponori T. E., i. m. 64. l.).

Saxii Onomasti: Christophorus Saxius (Christoph Gottlob Sache, 1714–1806) XVIII. századi német filológus fő műve a nyolckötetes irodalmi névtár: *Onomasticon Litterarium siue Nomenclator Scriptorum* (1775–1803).

168. *Prevot. Voyages:* Antoine François Prévôt d'Exiles (1697–1763) francia író munkája: *Histoire générale des voyages* ('Az utazás általános története'). Nem tudjuk, honnan jegyezte ki Csokonai.

A [II.] szövegegység második fele Thomas Hyde művéből készült. Ez tartalmilag erősen kapcsolódik az AD. utolsó (XVIII.) darabjához (*A' Hafiz' sírhalma*), amelynek jegyzeteit azonban a szükséges könyvek hiánya miatt már Csokonai nem tudta elkészíteni (erről bővebben ld. az AD/j. keletkezéstörténetében, Cs/Tan. 245. l.). A versben fontos szerepet tölt be a változatosan daloló, *„hathatós"*, *„vídám"* fülemüle motívuma, s az itt olvasható sorokkal hasonló gondolattal találkozunk:

A' zöld bokorba' hallom
A' Filmilét danolni,
Hallgassatok Leánykák!
Most andalogva lejtőz,
Majd felfelé tzikornyáz,
Majd harsog és ledörmög,
Kanyarog, siet, rezeg, nyújt.
Be hathatós! be vídám!
Be gyenge és szerelmes!
Ah! így danolgatott ő,
A' kellemes Poéta,
Ki ez halomba' nyugszik.
De lelke e'dalok köztt
Édes lebágyadással
Szállott el a' vidékről
Éden' leányi közzé:
Miként eme' madárka,
Melly már alélva hullt le
A' rózsa' szép ölébe.
(AD. 50–51. l.)

A kivonatot Csokonai szó szerint másolta Thomas Hyde, XVIII. századi angol orientalista művéből: *Veterum Persarum et Parthorum et Medorum Religionis Historia.* Editio secunda. Oxonii, 1760. in 4° mai. ('A régi perzsák, parthusok és médek vallásának története – Második kiadás, Oxford 1760. 4-rét.') A fordító megjegyzése szerint a 26. fejezetben (*De Zerdushti particularibus Libris, et de Linguâ et Literis quibus scripti sunt*) a szerző a perzsa szent szövegek gyűjteményéről, a *Zend*ről és annak részeiről értekezik. Így említi ezeknek papjait is. A *Zend-Bâph, Zend-Vâph* a fenti gyűjtemény szerkesztője (*„Zendi textor"*). Ezzel szemben a *Zend-Lâph* és a *Zend-Chuân* a szövegek előadója, (*„Zendi recitatrix"*), aki recitáló olvasással énekelve mondja a szöveget. Az „epitheton" jelentése tehát a *Zend-Bâph* és a *Zend-Lâph* megkülönbözetésére vonatkozó értelmező. Ennek párhuzama Hyde közlése alapján a fülemüle perzsa és görög elnevezése. A vonatkozó részre hivatkozott Jones, és ezt Csokonai is kijegyezte (ld. 2. V. 10.).

Fordítása:

„26. fejezet 347. l.

Mindezeket az értelmezőket, melyeket fentebb említettünk, a beszéd dallamossága miatt alkalmasint a fülemülére is alkalmazzák. Ahogyan ismételten *Zend-Bâph*nak, *Zend-Lâph*nak és *Zend-Chuân*nak nevezik őket, ami annyit tesz: a *Zend felolvasója*; úgy a madarat is a csivitelő énekéről gyakran nevezik perzsául... *Hazâr-dastân*nak, tehát *Ezerszavú Madár*nak. Ezz a név arra utal, hogy nagy változatossággal tud énekelni, amiképpen az *Európá*ban honos *fülemüle* is. Így aztán *Sejkh Saadi Bulbúl Ghûyandán*nak, tehát *Csevegő Fülemülé*nek hívja. Éppen ennek felel meg a *görög* név is, *Philoméla,* azaz a *Dal Kedvelője.* (Csak mellesleg jegyzem meg, talán *Európá*ban még nem tudják,) A fülemülék rózsákat szoktak szagolgatni, virágról virágra szállva, mígnem teljesen megrészegednek az illattól, és lehullnak úgy, hogy bármi megragadhatja őket. Ezért hasonlítja – mint mondják – a perzsa *Sejkh Saadi* az állhatatlan szeretőt a *fülemüléhez, amely minden nap új rózsát keres.* Ugyanezt az én barátom, *Abdelmessih Mausilensis* is megerősítette, *Kàs Isae* fia."

[III.]

A Perzsiáról és Tokajról szóló kijegyzéseket összeköti hasonló témájuk: a bor. Minden bizonnyal ezek is az AD/j.-hez készültek, hiszen az AD. egyik fontos témája a bor és a rózsavíz. A kéziratok jelenlegi helye ugyancsak ezt erősíti meg, hiszen a Born- és Hyde-kivonat mellett találjuk őket (ld. előbb).

Az első kijegyzés egy 24 kötetes gyűjteményből származik, címe: *Magazin von merkwürdigen neuen Reisebeschreibungen. Aus fremden Sprachen übersetzt und mit erläuternden Anmerkungen begleitet. von Johann Reinhold Forster. – Mit Kupfern und Landcharten. Wien. 1792.* ('Érdekes, új útleírások magazinja. Idegen nyelvekből fordította és magyarázó jegyzetekkel kísérte Johann Reinhold Forster. – Rézmetszetekkel és térképekkel. Bécs 1792.'). Ebben útleírások német nyelvű fordítását találjuk, szerkesztője Johann Reinhold Forster (1729–1798), természettudós és utazó. A kötetek 1790-től jelentek meg, és a szerkesztő nem csupán összegyűjtötte az útleírásokat, hanem sok helyen javította is, illetve utalt a többi kötetben megjelent, hasonló témájú beszámolókra. Itt is erről van szó: a részben német, részben magyar kijegyzés a nyolcadik kötetben olvasható útleírásból való: *Des Grafen Von Ferriers-Sauveboeuf Reisen in der Türkey, Persien und Arabien während der Jahre 1782 bis 1789. Wien 1792. – Mit Bemerkungen über die Religion, die Sitten, den Charakter und den Haħdel der Bewohner von diesen drey Ländern.* ('Ferriers-Sauveboeuf gróf törökországi, perzsiai és arábiai utazásai 1782 és 1789 között. Bécs. 1792. – E három ország lakosainak vallá-

sára, erkölcseire, jellemére és kereskedelmére vonatkozó megjegyzésekkel.'), eredeti címe: *Comte de Ferrières Sauveboeuf Voyages faites en Turquie, en Perse, 1782–89. 1790. I, II. Band.* ('Ferrières Sauveboeuf gróf: Utazások Törökországban, Perzsiában, 1782–89. 1790. I., II. kötet.'), németre fordította: Forster. A szerkesztő a lábjegyzetekben többször utal egy másik útleírásra, ennek címét találjuk a kéziratban: *W. Franklins Bemerkungen auf einer Reise von Bengalen nach Persien in den Jahren 1786. und 87. – aus dem Englischen von Johann Reinhold Forster. Berlin, 1795.* ('W. Franklin észrevételei egy Bengáliából Perzsiába tett utazáson 1786- és 87-ben. – angolból fordította J. R. Forster.'), eredeti címe: *Observations made on a tour from Bengal to Persia in the years 1786 and 1787. By William Franklin, Ensign on the Hon. Company Bengal Establishment, lately returned from Persia. London. 1790. 8.* ('Észrevételek egy Bengáliából Perzsiába tett utazáson 1786-ban és 1787-ben. William Franklin, a Tiszteletreméltó Bengália Társaság Perzsiából nemrég visszatért Zászlósa. London. 1790. 8.'). Három helyről jegyzett ki Csokonai: a XVIII., XIX. (németül) végül a XV. fejezetből (magyarul).

A német szövegek fordítása:

„*222–223. l.*

1. NB. Sírász, Farsistan fővárosa egykor, Kerim kán kormányzása alatt nagyon pompás volt... nagyon népes. A körülötte levő termékeny talaj kitűnő gyümölcsöket terem és a legjobb bort egész Perzsiában, (a bor) azonban korántsem érdemli meg hírnevét, hacsak nem történt vele hasonló változás, mint a 'Chier'-rel, amit Horatius annyira dicsér, manapság viszont meglehetősen középszerű. A sírászi bor olyan szőlőből készül, amelynek szinte észrevehetetlen magvai vannak, és nagyon jóízű. Sokat szállítanak ki Indiába, ahol az angolokon keresztül, sokkal inkább az általuk rátett hihetetlenül magas ára, mint kiválósága miatt, híressé vált. Sírászban sok rózsaesszenciát is készítenek, amelyet a legkiválóbbnak tartanak.

242, 243. l.

2. NB. A perzsák, akik a békés kormányzás alatt Ázsia legműveltebb nemzetévé váltak, még most is kedvüket lelik a tudományokban és művészetekben; és minden nagyvárosban vannak iskolák, ahol filozófiát oktatnak. Nyelvük, melyet Farsistan tartományról, ahol legtisztábban beszélik, farsinak neveznek, arabbal kevert, és felségesen hangzik. Szádí költő, akinek a sírja Sírászban van, a költészetnek tiszteletet szerzett, és mások szerencsésen utánozták őt anélkül, hogy a keleti országokban szokásos dagályos írásmód hibájába estek volna. A perzsák fő érdeme a gondos nevelés stb."

A magyar nyelvű szöveg a XV. fejezetből való (i. m. IV. kötet, Berlin 1791., 415–416. l.), a következő részt kivonatolta Csokonai: „Ali Murat Khan, den man zehn Monate vorher als ein unbedeutendes Wesen ansah, hielt itzt einen triumphierenden Einzug in Ispahan, und setzte sich

an die Stelle der Könige. [...] Mehmet Khan, dessen Familie lange Zeit über Masanderan herrschte, [...] verliess sich auf den Muth und die Tapferkeit seiner vier Brüder, welche seine Truppen kommandierten, und weigerte sich, dem Ali Murat Khan [...] zu huldigen. Als der Letztere nun überdies erfuhr, [...] so war er entschlossen, sich Masanderan zu unterwerfen. [...] Die Nachricht von [... seinem] Siegen erregte in Ispahan grosse Freude. Man stellte drei Tage lang prächtige Lustbarkeiten an: alle Bazars waren mit Goldstoffen oder seidenen Zeugen behangen und des Nachts erleuchtet. Nie habe ich einen schöneren Anblick gehabt, und alles was ich bei diesen Lustbarkeiten sah, hatte gar keine Aehnlichkeit mit denen in Europa. Allenthalben waren Gaukler und Musiker zu sehen; allen Vorübergehenden bot man unentgeldlich Erfrischungen an, und sie wurden mit Rosenwasser besprengt." ('Ali Murat kán, akit tíz hónappal azelőtt jelentéktelen embernek tekintettek, most diadalmas bevonulást tartott Ispahánba, és elfoglalta a királyok helyét. [...] Mehmet kán, akinek a családja hosszú ideig uralkodott Masanderanon, [...] a csapatait vezénylő négy bátyjának merészségére és bátorságára hagyatkozott, és vonakodott attól, hogy Ali Murat kánnak [...] meghódoljon. Amikor az utóbbi tudomást szerzett erről, [...] úgy határozott, hogy leigázza Masanderant. [...] Győzelmének híre nagy örömet keltett Ispahánban. Három napon keresztül pompás mulatságokat tartottak: minden bazár tele volt aggatva arannyal átszőtt anyagokkal és selyemszövetekkel, és egész éjszaka ki volt világítva. Soha sem volt részem szebb látványban, és mindaz, amit ezeken a mulatságokon láttam, egyáltalán nem hasonlítható az európaiakhoz. Mindenütt lehetett látni mutatványosokat és muzsikusokat; minden járókelőnek ingyen kínálták a frissítőket, és rózsavízzel locsolták őket.')

Robert Townson Travels in Hungary, 1793. Edinburg and London 1797. 8. ('Robert Townson Magyarországi utazások, 1793. Edinburgh és London 1797. 8.') *Voyage en Hongrie, précédé d'une description de la Ville de Vienne et des jardins impériaux de Schönbrunn; par Robert Townson; traduit de l'Anglais par le Citoyen Cantwel; enrichi de la Carte générale de la Hongrie et de dix-huit Planches. III. Tomes. À Leipzig. 1800. in 8vo* ('Magyarországi utazás, amelyet megelőz Bécs városának és a schönbrunni császári parknak leírása, Magyarország általános térképével és tizennyolc metszettel gazdagítva. III. kötet. Lipcse. 1800. 8-rét.') – Németül Wieland által, a' mint említi a kiadó, Theophile Mandar.

Robert Townsont, a 18. századi utazót és Magyarországról szóló háromkötetes útleírásának francia kiadását Csokonai jól ismerte, máshol is említi (vö. Cs/Lev. 123., 136., 141., 201. l.). Itt a XII. fejezetből (Tokay; Ses Vignes et ses Vins; Son Sol; Lithologie; Magasins de Sel) másolt ki néhány sort (bár 138. és 139. lapot ír, de csak a 138. lapról).

II. kötet, XII. fejezet, 138. 139. l. A tokaji bor tagadhatatlanul nagyon jó, de szerintem nem eléggé az áráért, amibe kerül. Meg vagyok győződve arról, hogy ha ez nem ritkaságából fakadna, honfitársaim többsége

szívesebben fogyasztaná a bordeaux-i vagy a burgundi bort, mely negyedannyiba sem kerül, mint a tokaji. Hozzáteszem, hogy Spanyolországban édes borok vannak, amelyek nekem szintén jónak tűnnek, és amelyek, föltéve, hogy a tokaji nem egészen régi évjárat, sokkal jobban megfelelnek egy angol ízlésének. Egyébként tudom, hogy nem kell az ízléseken vitatkozni, mégsem tudom, hogy magyar barátaim megbocsátják-e nekem, hogy ezt figyelmükbe ajánlom, mert ők erősen elfogultak kedves hazájukkal és termékeikkel. Stb.

[IV.]

A felsorolt hat eposz a hősi eposzok konvencionális példatárát jelentik, így szerepeltek Voltaire tanulmányában, melyet Péczeli József fordított le és adott ki a *Henriás* második kiadásában, 1792-ben, Földi János poétikai munkájában és nyomukban Csokonainál is, az eposz-tanulmányban és leveleiben (vö. minderről részletesen Cs/Tan. 164–165. l.). Az eposzkiadások e jegyzéke minden bizonnyal az *Árpádiász* poétikai előtanulmányainak tanúbizonysága.

265. *Homerus:* Homérosz (i. e. 8. sz.) görög költő. Itt az *Iliász*, *Odüsszeia* Heyne-féle, 1803-as göttingeni kiadása szerepel. *Heyne:* Christoph Gottlob Heyne (1729–1812) német klasszika-filológus, göttingai professzor, Budai Ézsaiás egykori tanára.

266. *Vergilius:* Publius Maro Vergilius (i. e. 70–i. e. 21) római költő. Itt a Heyne-féle 1788-as lipcsei kiadás szerepel. Vergilius *Georgicon*ját is jól ismerte Csokonai, fordításába 1802 elején fogott a költő, az 1787-es Heyne-féle kiadás alapján (vö. Cs/Lev. 159. és 667. l.).

267. *Ossian:* Oisin, gael költő és harcos az ír Finn-mondakörben. James Macpherson, skót költő 1762-ben tette közzé angol nyelven a *Fingal*, majd a következő évben a *Temora* című eposzát mint III. századi, gael nyelvű, eredeti művek fordításait – azonban mindkettő saját alkotása volt.

268. *Tasso:* Torquato Tasso (1544–1595) olasz költő. Főművét, a *Gerusalemme liberata* (*'A megszabadított Jeruzsálem'*) című eposzt 1570 és 1575 közt írta Ferrarában. A *Gerusalemme conquistata* (*'A meghódított Jeruzsálem'*) című munkáját 1593-ban fejezte be, ez a következő évben meg is jelent Rómában és Paviában. A jegyzék egy londoni kiadást említ.

269. *Henriás:* Voltaire (François-Marie Arouet) (1694–1778) francia író, költő, filozófus itt említett eposzát (*Henriade*) magyarra Péczeli József (*Henriás*, 1786, 1792) és Szilágyi Sámuel (*Henriás*, 1789) is lefordította.

270. *Milton:* John Milton (1608–1674) angol költő. Főműve a *Paradise Lost* (1667), melyet Baróti Szabó Dávid (*Elveszett Paradicsom*, töredék), majd folytatásával (*Paradise Regained*, *Visszanyert Paradicsom*, 1671) együtt Bessenyei Sándor fordított magyarra (*Elveszett és újra visszanyert Paradicsom*, 1796., prózafordítás franciából).

271. *Messias:* Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803) német költő *Messiás* című vallásos eposzának első három énekét a *Bremer Beyträge* című folyóirat jelentette meg 1748-ban. A művet csak 1773-ban fejezte be, 1780-ban és 1800-ban átdolgozta. Eposzának fordítását Kazinczy is tervbe vette, de 1788-ban csupán részletek láttak napvilágot.

A szövegegység másik, nagyobbik része egy könyvjegyzék, amely főként arab és perzsa irodalmat tárgyaló művek listáját tartalmazza. Érdekessége, hogy a címek nagy része a *Muallakát* néven ismeretes hét kaszídára (hosszabb terjedelmű, meghatározott formájú és szerkezetű dicsőítő költemény az arab irodalomban), illetve annak szerzőire, VI. századi arab költőkre vonatkozik. A *Muallakát* hét arab költő legkiválóbbnak tartott verseit tartalmazza. Egy népszerű legenda szerint a költeményeket vászontekercsre írták aranybetűkkel, és a mekkai Kába falára „akasztották" (*muallak*), innen származik a kötet neve.

A jegyzék magyarul így hangzik:

„Saadi Gulistán. Perzsául és latinul kiadta Georg. Gentius. Amsterdam 1651. f. – Latinul Amsterdam 1655. 12.

A perzsa költészet bemutatása, Revitzky előszavával Bécs 1771. 8.

Caab. Ben Zochair és Amrilkaisia éneke. Kiadja G. J. Lette. Leyden 1748. 4.

Tarapha Moallakátja. Kiadja J. J. Reiske Leyden 1742. 4.

Zohair éneke, amely a mekkai templom kapujára volt kifüggesztve, most elsőként a leydeni Codex Arabica alapján kiadta, latinra fordította, és jegyzetekkel ellátta E. F. K. Rosenmüller. Lipcse 1792. 8.

Alb. Schultens: Az arabok legszebb szövegemlékei. Leyden 1740. 4.

Erpenius Arab grammatika. Leyden 1748, 1767. Golius 1656-os kiadása alapján. 4.

Abu Ismael Thograus. Kiadta Ed. Pocock. Oxford 1661. 8. – Jac. Golius és Math. Anchersen. Utrecht 1707. 8.

Ithiel Harirus. Kiadta Alb. Schultens. Frankfurt 1731. Leyden. 1746. 4.

Schultens Arab közmondások gyűjteménye. Leyden 1772. 4.

A Moallakat, avagy hét arab vers, melyek Mecca szentélyében függenek. Fordításokkal és magyarázatokkal W. Jones által. London 1783. 4."

272–273. *Saadi Gulistán*: Sejkh Muszlih al-Dín Szádí (1184–1291) népszerű perzsa költő legismertebb műve a rímes prózában írt *Gulisztán* ('Rózsakert').

274–275. *Revitzky:* Reviczky Károly Imre gróf (1736–1793), Jones (ld. alább) barátja és pártfogója (kapcsolatukról ld. Képes Géza: *Háfiz és Csokonai*, Filológiai Közlemények 1964., 397–405. l.), ő fordította le és tette közé Háfiznak, a Csokonai által kedvelt költőnek tizenhat versét: *Specimen poeseos persicae sive Muhammedis Schems-eddini, notioris agnomine* HAPHIZI *ghazealae, sive Odae sexdecim, ex initio Divani de promtae, nunc primum latinitate donatae, cum metaphrasi ligata et soluta, paraphrasi item ac notis* (Bécs 1771). A rendelkezésünkre álló adatok szerint azonban a költő nem jutott hozzá a könyvhöz (vö. Cs/Tan. 245. l.).

276–277. *Caab Ben Zocheir / Zohair*: Kaab ben Zuhajr v. Zuheir, VI. századi arab költő, a *Muallakát* egyik szerzője, aki a hagyomány szerint kezdetben gúnyverseivel üldözte, később viszont dicsőítette Mohamedet, ezért a prófétától a Burda néven ismeretes, híres köpenyt kapta ajándékba.

Amrilkaisia: Amrilkaisz / Imrul-Kaisz, teljes nevén Imru al-Kaisz Ibn Hudzsr, VI. századi arab költő, a hagyomány szerint Mohamed próféta a költők fejedelmének nevezte. Egy költeményét fölvették a *Muallakát* közé.

278. *Tarapha*: Tarafa, teljes nevén Tarafa Amr Ibn al-Abd Ibn Szufján Ibn Málik Ibn Dubaja al Bakrí Ibn Váil, VI. századi arab költő, a *Muallakát* leghosszabb ódájának szerzője.

Reiske: Johann Jacob Reiske (1716–1774) német orientalista, orvos. Művének pontos címe: *Tharaphae Moallakah cum Scholiis Nahas. e Mss. Leidensibus Arabice edidit, vertit, illustravit Joann. Jacob. Reiske*, Lugd. Bat. 1742. Reiske a leydeni egyetem könyvtárában lévő kéziratok alapján adta ki a Tarafától származó verset. A kötetben helyet kapott az arab szöveg latin fordítással együtt, a kommentár (amely más versek részleteit tartalmazza, párhuzamot vonva Tarafa művével), valamint egy prológus, amely tárgyalja a *Muallakát* kéziratait, glosszáit és kommentárjait, majd (a latin fordításra és a jegyzetekre tett néhány megjegyzés után) a különböző jelöléseket magyarázza, és megadja minden egyes költemény (kivéve a Tarafa-vers) rövid tartalmi áttekintését szerzőjének rövid életrajzával együtt. Legvégül részletesen tárgyalja Tarafa életét, ezután egy geneaologikus táblázatban felvázolja Tarafa és más északarab költők rokoni kapcsolatait, és megkönnyíti a prológusban előrevetített kronologikus függelék ellenőrzését.

281. *Rosenmüller:* Ernst Friedrich Karl Rosenmüller (1768–1817) német orientalista, sokáig a keleti nyelvek professzora volt a lipcsei egyetemen.

282–283. *Schultens:* Albert Schultens (1686–1750) német orientalista, teológus, a khaldeai, szír és arab nyelvek ismerője. A jegyzéken szereplő mű teljes címe: *Monumenta vetustiora Arabiae sive specimina quaedam illustria antiquae memoriae et linguae. Ex mss. codd. Nuweirii, Mesoudii, Abul fedae, Hamasa etc. etc. excerpsit et edidit A. Schultens,* Lugd. Bat. 1740.

284–285. *Erpenius:* Thomas Erpenius (1584–1624) német orientalista, különösen az arab nyelvészet területén folytatott tanulmányai tették híressé. Több arab grammatikája is megjelent: *Grammatica arabica, quinque libris methodice explicata a Thoma Erpenio, Arabicae, Persicae, et caet. liguarum orientalium in Academia Leidensi professore. Leidae, in officina Raphelengiana, 1613. 4., Grammatica arabica dicta Giarumia, et libellus centrum Regentium cum versione latina et commentariis Thomae Erpenii. Leidae, ex typographia Erpeniana linguarum orientalium.* 1617. 4., mindkettőnek több kiadását használták.

286–287. *Thograus*: Abu Ismael Thograus, arab költő.
Pocock: Edward Pocock (1604–1691) angol orientalista. Az itt felsorolt műve egy kezdőknek készült oktató mű: a szerző minden egyes szót grammatikailag analizál, megállapítja a gyöküket, megadja a jelentésüket; szükség esetén további levezetéseket is fűz hozzájuk, végül a héber, khaldeai és szír nyelvből hoz etimológiailag rokon szavakat. A kiadáshoz csatolt mutatóban, a Kommentárban tárgyalt összes szó nem gyöke szerint, hanem külsődlegesen, azon formájában szerepel, ahogy esetlegesen a versben megjelenik. Ezenkívül minden arab szóhoz latin körülírás társul. A mű teljes címe: *Lamiato'l Ajam, Carmen Tograi, Poetae Arabis Doctissimi, unâ cum versione Latina, et notis praxin illius exhibentibus: operâ EDUARDI POCOCKII, L. L. Hebr. et Arab. Profess. Accessit Tractatus de Prosodia Arabica.* Oxonii 1661.
Golius: Jacob Golius (1596–1667) orientalista, matematikus, Erpenius tanítványa.

288–289. *Harirus:* Haríri (Abu Muhammad al-Kászim Ibn Ali Al-Haríri), VI. századi arab költő, egy költeményét fölvették a *Moallakát* közé.

294. *Jones:* William Jones (1746–1794) angol orientalista. 1771-ben kiadott egy perzsa nyelvtankönyvet, amelyet egy év múlva franciára is lefordítottak, 1774-ben jelent meg híres műve, a *Poëseos Asiaticae Commentariorum libri VI,* amelyet Csokonai részletesen kivonatolt (ld. 2. sz.), itt azonban egy másik munkára utal a költő, erről nincsen adatunk.

[V.]

A kijegyzés egy Anton Friedrich Büsching (1724–1793) német tudós, geográfus (vö. Cs/Lev. 557. l.) által kiadott folyóiratból (Wöchentliche Nachrichten...) származik, amely 1773–1787 között jelent meg Berlinben.

Fordítása:
„Ant. Fridr. Büsching és Heti Hírmondó új térképekről, földrajzi, statisztikai és történelmi könyvekről és dolgokról. Berlin 1773. 8.
III. évfolyam, 248. l. Varsó. A tudomány történetére vonatkozóan jegyzem meg, hogy az itteni könyvkereskedő, Michael Gröll már 1773-ban kinyomtatta Horatius *Ódái*nak második részét, és 177[...]-ben Anakreón költeményeit a híres költő, Adam Naruszewicz és Mat. Sarbiewsky lengyel fordítása alapján. Minden egyes könyv címlapját a fordítók érmén ábrázolt portréjával díszítették."

303. *Adam Naruszewicz* (1733–1796), lengyel költő, történész; ókori klasszikusok fordítója. Anakreón-kötete 1774-ben jelent meg, Varsóban.
Mat. Sarbiewsky: Maciej Kazimierz Sarbiewsky (1595–1640) lengyel költő, irodalomtudós. Epódoszai és epigrammái után a „lengyel" vagy „keresztény" Horatiusként ismert.

7. Kivonatok az *Árpádiász*hoz

Kézirata

[I.] MTAK. K 668. 124a., 125b. Autográf.
[II.] MTAK. K 755. 10b. Autográf.

Megjelenése

[I.] Először Toldy közölte, Csokonai saját műveként, *A magyarok ősi vallásáról* címmel (835–836. l.). Ezt vette át a HG. (559–560. l.), majd az MM. (168–169. l.) és az MM.^{2}. (293. l.) is. Kivonatként először Szilágyi Ferenc adta ki, tanulmányában (CsMűv. 651–653. l.).
[II.] Először az MM.^{2}. adta ki (340. l.), majd a Szilágyi:CsMűv.-ben jelent meg (636–637. l.).

Keletkezése

Csokonainak a magyarok bejöveteléről tervezett eposza, az *Árpádiász* megírásával függ össze ez a jegyzet. Az eposz terve a költőben 1798–1799 körül fogant meg, a mű elkészült részeinek megírása pedig 1803 első felére tehető (vö. Szilágyi:CsMűv. 621–667. l., valamint Debreczeni Attila: *Az „őstörténész" Csokonai.* MKsz. 1996., 112. évf. 4. sz. 523–532. l.). Csokonai 1801 és 1804 között 11 általa írt levélben említi készülő munkáját (vö. Debreczeni, i. m. 524. l.). A költő tanulmányaira nézve talán a leggazdagabb ezek közül az 1802. szeptember 16-án Széchényi Ferenchez írt levél (Cs/Lev. 199–208. l.), még ha esetleg nem is tudott minden ott említett munkát megszerezni Csokonai. A *Dorottya* 1803. február 6-i keltezésű előbeszédében a költő már elkészültként emlegeti az *Árpád Kritikáját*, ami szoros kapcsolatban áll az *[Értekezés az Epopoeáról]* című tanulmánnyal, esetleg azonos azzal (vö. Cs/Tan. 163–167. l.; Cs/Lev. 813. l.). Csokonai 1804-ben *Rövid Kritikai Rajzolatja egy nagy Magyar Epopeiának, melynek neve: Árpád vagy a Magyarok megtelepedése* címmel két ív terjedelemben kívánta megjelentetni tervezetét (Szilágyi:CsMűv. 622. l.). A műből azonban az eposz tervezetén (*Árpádiásznak Schematizmusa 's formája*) túl csupán az első ének 51 hexameteres sora készült el (ld. Cs/ÖM. V. 241–242. és 900–904. l.), ezeket küldte el a költő egy közeli ismerősének, föltehetőleg Berzeviczy Pálnak 1803 tavaszán (Cs/Lev. 261. l.). Az anyaggyűjtés bizonyítékai ezek a fennmaradt kivonatok, jegyzetek is. Ezek alapján a kivonatok és feljegyzések legvalószínűbben 1802–1803 körül keletkezhettek, mikor a legintenzívebben foglalkoztatták Csokonait a honfoglalási eposz történeti előtanulmányai.

Szövegkritika

[I.] A lapok hátoldala üres. A szövegben néhány másolásból eredő hiba sajátkezű javítását fedezhetjük fel. Az első lap bal szélén lentről felfelé idegen kéz írása: *„A magyarok ős vallásáról"* Csupán egy esetben emendáltunk, az utolsó mondatban a *vesszek* alakot *vesszék*-re javítottuk.

[II.] A feljegyzés lapjának hátoldalán a *Kata napra* című vers idegen kéztől származó másolata olvasható. A jegyzet egy lapon található a Műfajpoétikai feljegyzésekkel, az alatt helyezkedik el (53. sz.). Középtájon állnak a *Muszka Krónikák* és a *Magyarok neve* oszlopok egymás mellett, tőlük jobbra az *Asiai historiájok. pag. 87.* és az *Álmus historiája. p. 85. 86.* Az oszlopok alatt olvashatjuk a művek kijegyzéseit, de a lap alsó része erősen rongált, ezért a kézirat helyenként olvashatatlan.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

[I.]

A Toldy által Csokonaiénak tekintett mű forrása nem más, mint Cornides Dániel latin nyelvű munkája, a *Commentatio de religione veterum Hungarorum* (Bécs 1791), melynek a költő csupán magyar nyelvű kivonatolását adja (Szilágyi:CsMűv. 651. l.). Cornides e munkáját Johann Christian Engel publikálta, akinek Csokonai 1803. április 27-én kelt levelében ezt írja: *„már három vagy négy esztendeje, miólta a' históriai, geographiai, és antiquarium Documentumokat gyűjtögetem, a' Magyarok' régi hazájáról, 's más Nemzetekkel való Atyafiságáról, szokásaikról, és e' mostani Magyarországba lett megtelepedésekről; a' végre hogy Nemzetemet jövendőben egy Epopoeiával ajándékozhassam meg, mellynek titulusa: ÁRPÁD,* vagy a' Magyarok' kijövetele. *Ezen tzélomra kézi könyvemmé tettem a' Tekíntetes Úrnak azon kisded, de a' dologra nézve legnagyobb épületű* Disquisitioját, *mellyet a' b. e.* Cornides *Úr'* Tentamenjével de religione veterum Hungarorum, *kiadni méltóztatott."* (Cs/Lev. 257–258. l.)

Cornides Dániel (1732–1787) történetíró, egyetemi tanár, könyvtáros. Bél Mátyás tanítványa. Kéziratban hátrahagyott oklevélgyűjteménye és tanulmányai forráskritikai szempontból rendkívül értékesek. Cornides itt kivonatolt latin nyelvű munkájában Csokonai találkozhatott többek között Anonymus művével, Theophülaktosz *Historié* című könyvével, Székely István *Világkrónikájával*, Heltai Gáspár munkájával (*Chronika az Magyaroknak dolgairól*), Thomas Hyde *Historia religionis veterum Persarum* című könyvével, Pomponius Mela és Hérodotosz írásaival, valamint Joinville *Histoire de Saint Louis* című művével is (vö. Szilágyi:CsMűv. 652–654. l.).

Cornides munkájának vonatkozó részeit Krizáné Nagy Ilona fordításában közöljük (*Az ősi magyar hitvilág. Válogatás a magyar mitológiával foglalkozó XVIII–XIX. századi művekből,* szerk. Diószegi Vilmos. Bp. 1971., 17–32. l.; ld. Szilágyi:CsMűv. 652–654. l.):

1. §. Az Áldozatokról.: „Anonymustól, Béla király jegyzőjétől, a legrégibb magyar világi történetírótól tudjuk, hogy a régi magyarok, akik az igaz istent nem ismerték, ősi szokás szerint az engesztelő áldozatok alkalmával lovakat szoktak leölni. Ugyanis könyvének 16. fejezetében így ír: »ugyanazon a helyen, pogány szokás szerint kövér lovat öltek, és nagy Aldumast (ez szent lakomát jelent) csaptak«. Joggal hihetjük azt is, hogy a magyarok áldozataikhoz fehér lovakat használtak. Hiszen fehér lovakat áldoztak már a régi perzsák is, miként azt Hérodotosz, Sztrabón és Ovidius minden kétséget kizáróan tanúsítják." (Ld. még a következő jegyzetet is.)

2. §. A' Papokról.: „A turkok (Theophülaktosz és a többi régi bizánci író is így hívja a magyarokat) igen ostobán szentnek tartják a tüzet, a

levegőt és a vizet tisztelik, a földet himnuszokkal dicsőítik, de csupán azt imádják és nevezik istennek, aki a világmindenséget teremtette. Neki lovakat, ökröket, juhokat áldoznak és vannak papjaik, akikről azt tartják, hogy megvan bennük a jövendőmondás képessége."

3. §. Az Istenről.: „Ezek után semmi kétségem sincs afelől, hogy a magyarok csak egyistent imádtak, a világegyetem teremtőjét, vagy ahogy a Névtelen Jegyző mondja: »a mindenek urát«, egyedül hozzá fohászkodtak, és csak neki mutattak be áldozatokat [...] Végül pedig semmiféle hitelt nem érdemel, amit a magyarok Damasek nevű istenéről mond Székely István *Világkrónika* című munkájában. Heltai Gáspár újraélesztette ezt a mesét Damasekről, a magyarok egykori istenéről – forrása, miként ez köztudott, Székely István volt. De kérdem, ki hallott bármit is erről a nevetséges Damasek istenről, ilyet nem ismer a régiségtudomány! Ostobaság!" A *némelly Iróink* kifejezés a kivonaton tehát Székelyre és Heltaira utal: Cornides munkájának 21–22. lapjain lábjegyzetben szerepel is a két magyar mű idevágó része. Cornides személyes megjegyzésére nem utal Csokonai. „[...] Egyébként nem a házban égő tüzet tartották a magyarok, és hasonlóan a perzsák is, a legfőbb istenség jelképének, hanem az égi örök tüzet, vagyis a napot, mely mindeneket melegít és fényének sugarával a halandókat élteti. A magyar isten szó is ékes bizonyítéka ennek. Miként egykor a régi perzsák is istent saját nyelvükön jisdannak hívták, [...] így a magyarok is ősi nyelvükön még most is istent mondanak; ez az elnevezés kétségtelenül a tűz (ignis) szóból származik, ami kaldeus nyelven ignisznek hangzik. De a görögök is, a kaldeus esta után az örök tüzet nemcsak hesztiának, hesztinnak, vagy hesztiének, hanem hisztiének is nevezték. [...] a magyar néppel rokon avar nép vezére, a kagán; amikor maga és az egész avar nép nevében esküt tett, Menandrosz szerint ilyen átkot mondott arra az esetre, ha a rómaiaknak adott esküjét megszegné: »kard pusztítsa el őt és az egész avar népet, omoljék rájuk az ég és csapjon beléjük a tűzisten, aki az égben van«".

4. §. A bálványokról, templomokról.: „[...] a legkorábbi idők magyarjainak ahogyan bálványaik, ugyanúgy templomaik vagy szentélyeik sem voltak, és [...] perzsa módra a szabad ég alatt, kiemelkedő helyeket mutatták be áldozataikat"

5. §. Az esküvésről.: „A régi pogány vallást követő magyarok, amikor esküt kívántak tenni, megsebzett testükből a vért egy közös edénybe csurgatták, és azt tartották, hogy ez a szertartás mindennél szorosabb köteléket teremt közöttük. Anonymus 5. fejezete alapján következtethetünk erre [...]. És a 6. fejezetben: »Az eskü negyedik pontja így szólt: Ha valaki utódaik közül hűtlen lenne a vezér személyéhez, és viszályt szítana a vezér és rokonai között, annak vére ontassék, mint ahogy azok vére ontatott, akik hűségesküt tettek Álmos vezérnek.« Nagyon valószínű, hogy ez az ősi, ünnepélyes eskütétel elődeink szkítiai szertartásából maradt fenn. [...] Már Hérodotosz, a történetírás atyja is ezt írta a szkítákról a IV. könyvében: »A szkíták, amikor szövetséget kötnek, agyagedény-

be bort töltenek és hozzávegyítik a saját vérüket is, oly módon, hogy testüket késsel vagy karddal egy kissé megsebesítik. Ezután belemártják az edénybe szablyájukat, nyilaikat, bárdjukat, kardjukat. Miután ezt megtették, bőbeszédűen esküdöznek; majd kiisszák a bort, de nemcsak a szövetségre lépők, hanem kíséretük tagjai is, akik pedig igen nagy méltóságúak.« [...] Ez a szokás nemcsak náluk, hanem a médeknél is megfigyelhető. [...] A kunok vízzel higított bort öntöttek egy nagy ezüst edénybe, sebet ejtve magukon, saját vérüket hozzávegyítették; ugyanezt tette az egyesség érdekében a görög császár is, udvarának előkelőivel együtt, majd mindkét fél kölcsönösen ivott a vérből, és a kunok megesküdtek, hogy ezentúl a görögökkel vértestvérségben élnek. Hozzáteszi még Joinville, hogy ezenkívül még egy kutyát is vezettek a kunok a békét kötő felek hadai közé, karddal leszúrták és apróra felkoncolták a barbárok fogadkozásai közepette, hogy így pusztuljanak azok, akik az imént megkötött szerződést megszegik."

21. *(Deus Ignis, qui in coelo est):* (lat.) Csokonai a szövegben ezt követően megadja a magyar jelentést: *az égen levő tüz Isten* (Cornidesnél a 24. lapon).

25. *vide supra:* (lat.) 'lásd fent'. Az áldozatok bemutatásáról már írt az *1. §.*-ban.

[II.]

Csokonai 1802. szeptember 16-án, Széchényi Ferenchez írt levelében utal őstörténeti forrásaira a legbővebben: *„Csak az Árpádról és Őselejinknek megtelepedésekről írandó Heroica Epopoeam is négy esztendők leforgása alatt, sok olvasásra és vísgálásra adtak nékem okot; mellyből Nemzetünknek eredete, régi lakó helye, más nemzetekkel való atyafisága, és hajdani szokásai világosabb fényre jönnek. Ezeket öszveszedni, elrendelni, és historico-critica formában kiadni annyival interesszantabb volna, a' mennyivel jobban és többen kezdenek erről a' dologról még a' Külföldiek is gondolkodni, írni 's vetélkedni, és a' mint történni szokott különbféle ('s néha képtelen) Systema-faragásokra vetemedni. Olahus Rudbeckius, Upsalai Professor, kezdte legelőször a' Magyaroknak a' Lapponokkal való Atyafiságát rebesgetni, mellyről idővel Sajnovits egész Könyvet írt. Őket követték Pray, Schwartner, Schlőtzer, Gatterer, maga Kant és tsak nem az egész Külföld."* (Cs/Lev. 201–202. l.; itt még folytatódik a felsorolás: jegyzetünk és a levél párhuzamaira a magyarázatok közt utalunk, ld. alább). A levélben szinte minden itt szereplő név megtalálható, tartalmából mégsem derül ki egyértelműen, hogy megírásakor már létezett a jegyzet.

Valószínűnek látszik, hogy Csokonai az őstörténeti könyvek jegyzékét és a magyarok neveinek felsorolását egy műből jegyezte ki: a nevek után álló számok 84-től 101-ig emelkedő sorrendben követik egymást, s

minden bizonnyal oldalszámok: erre utal az *Ásiai historiajok* után álló *pag. 87.* és az *Álmus historiája* utáni *p. 85. 86.* A költő jól ismerte Cornides Dániel őstörténeti munkáját, melyben szerepel például Nestor, Anonymus és Constantinos is, de nem a megadott oldalakon, így más mű volt a forrás, melyet azonban nem sikerült azonosítani. A lap alsó részén található kijegyzésekben a magyarok őshazájával, vándorlásával kapcsolatban találhatunk információkat.

38. *Nestor:* A Nyesztor-krónika a kijevi Oroszország legrégebbi, óorosz nyelven írt krónikás alkotása, melyet *Schlözer* adott ki: *Übersetzungen des russischen Chronisten Nestor bis zum Jahr 980* (Göttingen I. 1802, II. 1809). Nyesztor csak az egyik szerző, műve átdolgozott formában maradt fenn. Csokonai utal rá a fentebb idézett Széchényi-levélben (Cs/Lev. 202. l.).

39. *Anonymus: A magyarok cselekedetei (Gesta Hungarorum)* című latin nyelvű geszta szerzője. Művében röviden szól Szkítia fekvéséről, Álmos születéséről, fejedelemmé választásáról, régi hazájuk elhagyásáról, majd vándorútjukról (e két utóbbiról van szó a szövegben). Nyomtatásban 1746-ban jelent meg Bécsben; első magyar fordítása Letenyei J. munkája (Pest 1790). (Vö. Cs/Lev. 202. l.).

40. *Const. Porphyr.:* Konsztantinosz Porphürogennétosz, azaz VII. Bíborbanszületett Konstantin (905–959). Bizánci császár (913–959), író. A makedón dinasztia tagja, VI. (Bölcs) Leó császár fia. Több műve is fennmaradt, itt a *De administrando imperio (A birodalom kormányzásáról)* a forrás. E munkát, amely 948-tól 952-ig íródott, fia, a későbbi II. Romanosz számára diplomáciai tankönyvnek szánta. A magyar történetírás 1739 óta ismeri a művet, amely a magyarság őstörténete kutatásának alapvető forrása. Számos, más kútfőből nem ismert tudósítást őrzött meg a korai magyar történelemre vonatkozólag. *Konsztantinosz* a munka 3. részében foglalkozik legbehatóbban az általa türköknek nevezett magyarokkal. A mű nemcsak a magyarokkal, hanem más népekkel (avarok, bolgárok, besenyők, kazárok, szlávok stb.) kapcsolatban is nélkülözhetetlen forrás (vö. Cs/Lev. 202. l.).

41. *Abulgazi:* Abul-Gázi, Bahadur Han a Sejbánida-dinasztiából származó hívai uralkodó, Horezm kánja, történetíró (1603–1664). Két török nyelvű munkája maradt ránk, a *Segere-i terakime* (A türkmének családfája) és a *Segere-i türk* (A törökök családfája). Művei először franciául jelentek meg (*Histoire généalogique des Tatares I–II.* Leyden 1726), majd 1780-ban németül (vö. Cs/Lev. 202. l.).

42. *Schlőtzer:* August Ludwig Schlözer (1735–1809) a göttingai történésziskola talán legnagyobb hatású képviselője. *Allgemeine nordische Geschichte* (Göttinga 1771) című munkájá-

ban a magyarokkal is foglalkozott, s ő adta ki a *Nyesztor-Krónikát*. A magyarokkal kapcsolatban megmutatkozó német felsőbbrendűsége miatt Csokonai némi haraggal beszél róla, például a Kultsár Istvánhoz írt, 1802 augusztusának második felében kelt levelében (Cs/Lev. 192–193. l.).

43. *Turótzi:* Thuróczi János Mátyás király idején a kisebbik, bírói és nem politikai ügyekkel foglalkozó kancellária érdemes tagja (1435 k.–1490 k.). Latin nyelvű krónikája, melynek címe *Chronica Ungarorum*, 1488-ban jelent meg nyomtatásban Brünnben, ill. Augsburgban (vö. Cs/Lev. 202. l.).

45. *Desericius:* Dezsericzky Ince József (1702–1763), történetíró. Cornides Csokonai által kijegyzetelt könyve is említi a nevét (18. l.). Ötkötetes nagy művének címe: *De initiis ac majoribus Hungarorum Commentaria...* (1748–1765), ez az a mű, amely a Pray Györggyel folytatott vitáját elindította (vö. Cs/Lev. 202. l.).

46. *Plancarpinus:* Jean du Plan Carpin (sz. 1220 k.), francia utazó. A tatároknál tett útjáról készített beszámolóját P. Bergeron adta ki: *Relation des voyages en Tatarie de Fr. Guilleaume de Rubruquis et de Fr. Jean Plan de Carpin* (Paris 1634) (vö. Cs/Lev. 202. l.).

47. *Rubruquis:* Guiljelmus Rubruk avagy Wilhelm van Ruysboeck, (kb. 1220–kb. 1290) flamand ferences szerzetes, aki 1253–55-ben IV. Ince pápa és IX. Lajos követeként járt a mongoloknál. Utazásáról visszatérve beszámolót küldött a pápához, ebben esik szó magyar őstörténeti vonatkozásokról is. Latin nyelvű beszámolóját 1589-ben adták ki először. A fenti Bergeron-kiadásban e munka is szerepel (vö. Cs/Lev. 202. l.).

48. *Aen. Sylvius:* Aeneas Sylvius Piccolomini (1405–1464), a későbbi II. Pius pápa. 1462-től haláláig készítette végül félbemaradt *Historia rerum ubique gestarum locorumque desriptio* című munkáját, amely a humanista történetírás (pl. Thuróczi) fontos forrása volt. Nem világos, hogy a történetíró vezeték- és keresztneve miért külön szerepel Csokonai listáján (vö. Cs/Lev. 202. l.).

49. *Bonfinius:* Antonio Bonfini (1434–1502) olasz származású humanista, történetíró. A témában írott könyvei: *Rerum Ungaricarum* (1568); *Historia Pannonica sive Hungaricarum Rerum* (1690). A két műben gyakorlatilag ugyanaz található.

51. *Schall:* Johann Adam Schall (1591–1669) német misszionárius, aki hosszú időt töltött Kínában, ahol kínai nyelven matematikai és asztronómiai műveket publikált. Itthon ismert, Dezsericzky által is idézett művének címe: *Historia narratio de Mission. S. apud Chinenses ex Literis R. P. Adami. Schall S. J.* (Bécs 1665) (vö. Cs/Lev. 202. l.).

52. *Magyarok neve:* Csokonai ebben a felsorolásban a különböző nyelvekben a *magyar* szó megfelelőjét adja, helyenként oldalszámmal, valamint egy helyen a *nem jól írják* megjegyzéssel.
72. *Carp.*: Kárpátok.
82. *Casp.*: Kaszpi-tenger.

8. Kivonat a *Debretzen krónikájához*

Kézirata

MTAK. K 672/II. 20b–22a. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Csokonai József halála után (1786. február 20.) fia kapta meg a kéziratos kötetet, amely a szakirodalomban Csokonai József naplója néven szerepel, és 72–202. lapjain kivonatolja Bartha Boldizsár *Rövid Chronicáját* (CsEml. 544–545. l.). Csokonai tervei közt szerepelt – a *Chronicán* alapuló – Debrecen történetének kiadása. Az 1801 végéről keltezhető vázlatos kiadási tervében szerepel a *Barta B[oldizsár]* tétel (Cs/ÖM. I. 225. l.). A Kjt.-n (1803) elkészült művek, kötetek közt találjuk a *Clió* címet, amely Juhász Géza és Debreczeni Attila szerint a *Debrecen Krónikájával* azonos (vö. Juhász. 386. l., valamint Cs/Széppr. 202. l.): „Praefa[ti]o Dorottyá[na]k. Lillának. Cliónak. Dedica[ti]o Dorottyá[na]k. Cliónak. Purizáltatása Cliónak." (Cs/ÖM. I. 103. l.). 1804. június 14-én Csokonai azt írta Kazinczynak: *„Ha az a' tőlem legközelébb kiadandó MS^tum, mellynek titulussa:* Debretzen Kronikája, és Debretzeni Miscellák, *a' Purizáló által a' héten elkészűltek vólna, magam is annak kedvéért Váradra fel menék vala. De már az halad 1 1/2 hétig."* (Cs/Lev. 301. l.) Debreczeni Attila szerint a *Miscellák* Debrecen történetére vonatkozó különféle dokumentumokat, forrásokat jelöl, amelyeket a költő Bartha Boldizsár munkájához kapcsolva szándékozott kiadni (vö. Cs/Lev. 867. l.). Két nappal később Csokonai így ír Nagy Gábornak: *„Barátom! A Vámostól hozzád kerűltt Debretzen Krónikájának MS^tumát add által két napra, míg a magam igen jó Originalis Kézírásomat véle egybe vethetem."* (Cs/Lev. 303. l.) A mű sajnos elveszett (vö. Cs/ÖM. I. 679. l.), Debrecen történeté-

nek feldolgozását azonban bizonyítja ez a kivonat is, amely a történeti mű előkészítésének idején, tehát 1802–1803 körül keletkezhetett.

Szövegkritika

A kéziratot tartalmazó jegyzetcsomó 20a lapján a DMM. megmaradt, illetve eladásra küldött példányairól való számítást találjuk (44. [II.] sz.), a 22b lapon pedig A *Dorottya Előbeszéd*ének fogalmazványa áll (vö. Cs/ÖM. I. 120. l.), ezek is az 1803 körüli keletkezésre utalnak. A jegyzet 4 lapon összesen 10 oszlopra osztódik. A szöveg tartalmilag hét külön részre bontható: ennyiszer kezdi ugyanis Csokonai előről a könyv kijegyzetelését, s ezt választóvonalakkal, új oldal kezdésével ő maga is jelzi. Közlésünkben sorkihagyás mutatja ezen egységeket. A szövegben mindössze néhány javítás és pár nehezen olvasható szó található.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Bartha Boldizsár 1648-tól önálló mester Debrecenben, 1658-tól második céhmester a szűcs céhnél. 1671-ig a városi szűcscéh élén állt, 1657-től a nagytanács tagja, 1686-tól a város főbírója. Műve, a *Rövid Chronica* 1666-ban látott napvilágot Debrecenben, 1692-ig az egyetlen korabeli világi kiadványként. Teljes címe: *Rövid Chronica, avagy oly Beszelgetes, Mely az koezelb el mult szaz esztendoek alat Debreczenben esett emlekezetesseb dolgokrul, kiváltkeppen pedig ezen helynek keserves álapottyárul irattatot Barta Boldizsár altal. 1666. Eszt. Nyomtattatot.* Bartha könyvéhez forrásként használta Melius Juhász Péternek (1536–1572), Debrecen eklézsiája lelkipásztorának munkáját: *Az egez szent irasbol valo igaz tudoman* (Debrecen, 1570), amely részletesen beszámol a tűzvész okozta károkról.

Bartha könyvében részletesen megtalálható a Csokonai által kijegyzetelt események, személyek leírása. A sorrend mindegyik csoporton belül megegyezik a könyvbéli előfordulások sorrendjével. A jegyzet különböző helyein ugyanarról az eseményről kapunk további információkat. A hét elkülöníthető rész tartalma:

1. A személyek felsorolása: az 1564-es tűzvész érintettjeitől az 1660-as török sanyargatások szereplőiig.

2. Az események színhelyei, leírása: a Csapó utca szerepel elsőként, itt keletkezett a tűz 1564-ben. Az 1567-es debreceni szentgyűlés mellett az 1594-es tatárjárás, az 1640-es és 1656-os nagy tűzvészek helyszínei, majd Rákóczi György lengyelek elleni hadjárata után ez a rész utolsóként az 1657-es szentmihályi zsinatot említi, ahol a debreceni tanítókat támadták, amiért a lengyelek elvonulása miatt hálaadásra szólították fel a lakosokat.

3. Az események időpontja: itt 1564-től az 1660-as török kegyetlenkedéseken át 1664-ig, a török és német tárgyalásokig sorolja az eseményeket.

4. Rákóczi fejedelem, majd a törökök útvonala: 1658-tól, a korábban már említett Rákóczi-hadjárat Debrecen utáni állomáshelyétől az 1660-as éveg elejéig, a török hadjárat főbb színhelyeiig sorolja fel a feljegyzés a helyszíneket.

5. A személyek felsorolása (1660-tól): Dobozi főbíró nevével kezdődik a lajstrom, ő 1660-ban lett a város főbírája. Az 1660-as évek török hadjárata eseményeinek főbb szereplőit (követek, a kínzások áldozatai, basák stb.) említi a felsorolás.

6. Megjegyezni-, jegyzetelnivalók. (Ebben az anyagban sok helyen találkozhatunk kérdőjellel, illetve a *quid?* megjegyzéssel.): Ez a lista a *Bíró Dobozi István Registrumában* feljegyzéssel kezdődik. Bartha Boldizsár a Doboziék által 1660-ban az egri és a szolnoki törököknek fizetett pénzről beszél, „Mely summának számárul láthacz ezen esztend beli Biro B. Dobozi István U. Registromában." (Bartha, i. m. 29–30. l.) Ennek akarhatott utánanézni Csokonai. Jórészt személyeket sorol itt fel a költő, akik az 1660 és 1664 közti események leírásában fordulnak elő Barthánál. Kíváncsi például arra is, hogy a több helyütt említett Dobozi és Bitzó rokonok voltak-e (*NB. Atyafijak?*). Ezen kívül azonosítja a Barthánál csupán *két Ola országként* emlegetett Valentriát és Moldáviát.

7. Személyek felsorolása (helyenként megjegyzésekkel): Ez a rész különül el leginkább a többitől. Itt az 1660 és 1663 közti események szereplőit találjuk. A nevek vezető embereket takarnak: basák, a debreceni tanács tagjai, a havasalföldi vajda szerepel a listán.

26. *Tractus Senior* (lat.): egyházmegyei elöljáró.
65. *Helv. Conf.* (lat.): Helvetice Confessionis 'helvét hitvallású'.
66. *Synodus* (lat.): zsinat.
69. *inscriptio* (lat.): felirat.
82. *Vicem pro vice* (lat.): kölcsönösen.
83. *ubi?* (lat.): hol?
84. *SzMihályi:* Szentmihályi.
96. *sattzol* (rég.): sarcol.
99. *Cpoly*: Konstantinápoly.
117. *Insurrect.* (lat.): insurrectio '(nemesi) felkelés'.
130. *Conscribáltat* (lat.): összeírat.
180. *Superintendens* (lat.): református püspök.
199. *Registrum* (lat.): jegyzék.
205. *Quid?* (lat.): Mi?
225. *Sz.hidi:* Székelyhidi.
225–226. *Komandans, Comandans* (lat.): parancsnok

9. Kivonat a *Clióhoz*

Kézirata

MTAK. K 3/68. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Csokonai 1802 januárjában a Magyar Hírmondóban közölte *Dr. Földi sírhalma felett*, valamint *Virág Benedek Úrhoz* című verseit (MHírm. 1802. január 16., Tóldalék, 81–84. l.). Erre Kazinczy Ferenc a Magyar Kurírban bíráló cikket tett közzé (1802. március 19., 367. l.), amelyben a *babér* szó használatát kifogásolta a *laurus* megfelelőjeként a költői hírnév szimbolizálására, helyette a *borostyán* szót ajánlva. Kazinczy levelezéséből tudjuk, hogy személyesen is megvitatták a kérdést (vö. KazLev. IV. 217. l.), de nem jutottak egyezségre. Kazinczy több munkájában kiállt az igaza mellett, Csokonai pedig nyilvánosan készült reagálni a bírálatra egy tervezett munkája, a *Clió* előszavában (vö. Cs/Lev. 743–744. l., valamint Cs/Széppr. 470., 472. l.). A babérról szóló jelen feljegyzése nagy valószínűséggel e tervhez kötődik (vö. Cs/Széppr. 202. l.).

Szövegkritika

A lap hátoldalán Pap Mihály levele Erőss Gábornak, szeptember 29-i keltezéssel, valamint számítások. A lap jobb széle erősen rongált, a jobb felső sarok hiányzik. A szövegek a lap különböző helyein csoportokban helyezkednek el, közlésünk ezt követi. A tinta színe nem egyforma: a *„Hedera. / Lilla. Edera. / Lierre arborée. / Klimm-op-Boom-veyl."* szavak sötétebb tintával vannak írva, valamint más tintával íródott a *„Csapó..., Molnár..."* fölsorolás is. Két ceruzás megjegyzést is találunk a lapon: *„Vide Notas."* 'Lásd a Jegyzeteket.' és *„Vide Notum."* 'Lásd a Jegyzetet.'.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A babérra (lat. Laurus) és a borostyánra (lat. Hedera) vonatkozó följegyzés több egységre bontható:

A lap tetején egymás alatt négy növénynevet találunk: *Hedera* (lat. borostyán), *Laurus* (lat. babér), *Syringa* (lat. orgonafa, a *Magyar Fűvész Könyv*ben Lila, vö. *Magyar Fűvész Könyv. Melly A' Két Magyar Hazábann találtatható növevényeknek megesmerésére vezet, A' Linné alkotmánya szerént.* Első rész, Debrecen 1807., 64. l.), *Viola* (lat. ibolya).

Alatta Csokonai két oszlopban a borostyán és a babér elnevezéseit jegyezte föl különböző nyelveken (németül, görögül, angolul, spanyolul, olaszul, franciául és belga nyelven).

A lap tetején és közepén vonallal elkülönítve a többi följegyzéstől két mű címét jegyezte föl. A latin nyelvű címek fordítása: *('Phytanthoza Iconographia*, avagy néhány ezer, I. Gu. Weinmann által összegyűjtött növény és fa stb. áttekintése, ugyanezek neveivel, sajátosságaival, fajtáival és leírásával, orvosi, gyógyszerészeti felhasználásukkal stb. latinul és németül. Kiadva Ambros Car. Bieler által Regensburgban 1737–1745. Élethű ábrázolásokkal IV kötetben. Ívrét.' *'Blackwell Herbariuma*, javított és bővített kiadás, vagyis azon növények gyűjteménye Elis. Blackwelltől, melyeket a gyógyszertárakban orvosi használatra tartanak. Ezek leírása és hatása, angol nyelvről latinra fordítva, a botanikusok által jóváhagyott neveivel. Nürnberg 1757–1765. Illusztrálva.V kötetben. Ívrét.'). Mindkét herbárium kétnyelvű (latin–német), s a följegyzésben megjelölt kiadásuk megtalálható a DebrK.-ban.

E műcímek alá, illetve mellé kötet- és oldalszám megjelölésével jegyzett föl néhány elnevezést, valószínűleg két különböző forrásból. Az egyikből a II. kötet 175. és 188. lapjáról a babér és borostyán latin nevét, alább egy másik munka III. kötetének 92. és 237. lapjáról többféle fajtát, elnevezést. A rövidítések feloldása a következő: *Angl.*: *[=Angli]* (lat.): angolul, *Belg. [=Belgae]* (lat.): belgául, *Bohem. [Bohemi]* (lat.): csehül, *Hung. [Hungaricae]* (lat.): magyarul, *Germ. [Germani]* (lat.): németül, *Hisp. [Hispani]* (lat.): spanyolul, *Polon. [Poloni]* (lat.): lengyelül, *Moscovit. [=Moscovitae]* (lat.): oroszul. Az első följegyzés forrása ismeretlen, nem a két megnevezett műből való. A második származhat a *Phytanthoza Iconographia...* című munkából, amely betűrendben sorolja föl a növényneveket, s az egyes növények latin neve után közli a görög, olasz, spanyol, francia, angol, lengyel és cseh elnevezéseket. Ezt azonban sajnos nem tudtuk ellenőrizni, mivel a harmadik kötetét – mely „H"-tól „O"-ig tart – nem leltük fel.

A lapon van még egy felsorolás, egy különálló csoportban nevezetes magyar és latin nyelvű munkák szerzőit és rövidített címeit nevezte meg Csokonai, talán azzal a céllal, hogy itt lehet még adatot keresni a babérral és borostyánnal kapcsolatban:

Csapó József (1734–1799) debreceni orvos híres növénytani művének címe: *Uj Füves és Virágos Magyar Kert, mellyben mindenik Fünek és Virágnak Neve, Neme, Ábrázatja, Természete és ezekhez képest külömbféle Hasznai, értelmesen meg-jegyeztettek* (Pozsony 1775). Ebben csupán a borostyánról ír (i. m. Pozsony és Pest 1792., 43. l.), a babérról nem.

Molnár János (1728–1804) kanonok *Magyar Könyv-Házára* (1783–1795) Csokonai nem csupán itt hivatkozik (ld. kötetünk 63–64. és 103. lapjain). A 22 szakaszból álló sorozatban a szerző többek között növénytani munkákat is ismertet. Az elsőben például a Linné rendszerét magyar nyelven elsőként ismertető erdélyi lelkész, Benkő József *Nomenclatura Botanica. Füszéres nevezetek. Linneus rendi szerént* című művét *Benkö Jósef Urnak Fűszéres bövebb nevezeti* címmel (i. m. Pozsony 1783., 317–432. l.).

Lippai János (1606–1666) külföldi tanulmányai után sokáig gondozta bátyja, Lippay György esztergomi érsek kertjét. Ő írta meg az első magyar nyelvű tudományos kertészeti munkát: *Posoni Kert. Mellyben minden Kerti Munkák, Rendelések, Virágokkal, Veteményekkel, Fákkal, Gyümöltsökkel, és Kerti Csemetékkel való bajmolódások: azoknak Nemek, Nevek, hasznok, bé-tsinálások bővségesen Magyar nyelven nagy haszonnal le-irattatnak, kiváltképen azok, a' mellyek Esztergomi Érsek Urnak Lippai György Hertzeg Úr Ő Nagyságának Kertében akkori üdőben találtattak.* Először három könyvben jelent meg: *Virágos kert, Veteményes kert, Gyümölcsös kert* (Bécs 1664–1667), majd egybekötve adták ki Győrben (1753.). Csokonai más jegyzékén is utal a műre (ld. 65. sz.), melyben azonban sem a babér, sem a borostyán nem fordul elő.

Christoph Cellarius (Keller, 1638–1707) német filológus és pedagógus munkáit jól ismerték Magyarországon, Csokonai földrajzi jegyzetei között az egyikből hosszabb részletet is közöl (ld. kötetünk 7–8. és 17–22. l.). Itt nem tudjuk, melyikre utal.

Mátyus Istvánnak (1725–1802), a neves orvosnak kétkötetes munkája: *Diaetetica, az az: a jó egészség megtartásának módját fundamentomosan eléadó könyv, Mellyet Betegek körül való foglalatosságtól üres óráin írt és készített, 's maga költségével közönségessé-is tett, K. Mátyus István* (Kolozsvár 1762–1766). Első kötetében az egészséges életmódról olvashatunk (ld. ehhez *Kivonat az egészséges életmódról*, 3. sz.), a másodikban pedig a női problémákról, betegségekről, gyermeknevelésről, gyermekbetegségekről.

10. Kivonat a Linné-fordításhoz

Kézirata

MTAK. K 679/I. 57b–58a. Részben autográf.

Megjelenése

MM^2. II. 356. l.

Keletkezése

Csokonai levelezéséből tudjuk, hogy Carl von Linné (1707–1778) *Systema Vegetabilium* című művének magyarra fordítását tervezte, a munkáról beszámolt Festetics Györgynek is 1803. július 17-én: *„Mikor poétai Launém nintsen, akkor a' Linné' Systema Vegetabiliumjának megmagyarosításán dolgozgatom."* (Cs/Lev. 276. l.). Ezzel mintegy Földi János megkezdett munkáját is folytatta (vö. Cs/Lev. 227–228., 232–233., 299–301., valamint 759., 864. l.), a mű azonban nem készült el vagy nem maradt ránk.

A jelen szójegyzék minden bizonnyal kapcsolódik ehhez a tervhez. Alapja: Benkő József *Nomenclatura Botanica* című munkája, amely Molnár János *Magyar Könyv Házának* I. Szakaszában jelent meg *Benkö Jósef Urnak Fűszéres bövebb nevezeti* címmel (Pozsony 1783., 317–432. l.). Ez Földi János: *Rövid Kritika és Rajzolat A' Magyar Fűvésztudományról* (Bécs 1793) című művének is egyik forrása volt (vö. i. m. 49. l.). A magyar elnevezések mellett látható *B.* betű tehát Benkőt jelöli. A lap szélén számokat találunk, ezek pedig Linné: *Systema Vegetabilium* című munkájának 1784-es göttingeni kiadásának megfelelő oldalszámaira utalnak (841–986. l.).

Szövegkritika

A jegyzet két nagy méretű lapon található. Csak részben autográf, nagyrészt idegen kezek írása. Helyenként utólagos betoldások, javítások nyomai láthatók. Utólag, más tintával lett beírva a két római szám, az elsőt pedig (XXI.) mi illesztettük a szövegbe, a többi mintájára. A helyenként hibásan másolt latin elnevezések utólag ki vannak javítva a helyes alakra (pl. *Sassa parilla* helyett *Sarsa parilla*, 77. sor, *Puppurea* helyett *Purpurea*, 66. sor). A növényfajok neveinek rövidítése után és a sorok végén a pont néhol hiányzik, pótoltuk. Egyetlen helyen emendáltunk, a *Cerdrus* szót értelemszerűen *Cedrus*-ra javítottuk. Az 58a lap alján, a növénytani jegyzék alatt ceruzás könyvészeti jegyzeteket találunk. Az 58b lapra tintával idegen kezek latin nyelvű növényneveket soroltak föl, közéjük pedig „d. 17 Juni", „18.", „d. 21.", „10" dátumokat írtak. E nevek között azonban nem fedezhető föl szorosabb kapcsolat, s nem kapcsolódnak az előző jegyzékhez sem, ezért főszövegként nem közöljük, viszont itt, a szövegkritikai jegyzetek között hozzáférhetővé tesszük őket. Ugyanezen a lapon tollpróbák és ceruzás jegyzetek is találhatóak:

Calendula off. körömke
d. 17. Juni
Dianthus.
Prunella laciniata.

Digitalis thapsi.
Potentilla Valderia.
Epilobium angustifol.
Co'85p. Medium.
Plantago media.
Plant. Lanceolata <...>
18. Prunella vulgaris.
seu Prunella hastifolia.
Agrimonia Eupatoria.
Teucrium virginicum.
Thymus acinos.
Galium uliginosum.
palustre
Orobanche major.
Linum hirsutum.
d. 21. Juni Dianthus Armeria. Nepeta <...>
Spartium Purgans.
22.
Crysanthemus Corymbosum.
Astralagus Carolinianus.
Coronilla valentina.
<...>
Mnium.
Nimphaea alba.
10
Clem. integrif.
Hottonia palustris.
Silene conica.
Linum tenuifol.
Linum flavum.
alpinum.
Archis morio.
latifolia.
<...>

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Benkő József (1740–1814), erdélyi származású evangélikus lelkész és tanár *Nomenclatura Botanica* ('Növénytani nevezéktan') című munkájáról Molnár János a *Tudósítás*ban ezt írja: „Közép-Ajtáji Benkö Jósef Úr [...] kérésemre füszéres egy múnkát készített; [...] Ő azt igy nevezé: *Nomenclatura Botanica*. Füszéres nevezetek. Linneus rendi szerént. [...] A' Magyar szókban hasznát vette Lippainak, Csapónak, Páriz Pápainak, de főképpen tulajdon utazásinak." (I. m. 317. l.). A szójegyzékben a szerző Linné rendszerét követve 24 osztályban sorolja föl a növényeket

ugyanolyan rendben, mint a *Systema Vegetabilium*, de kevesebbet. Az 123. osztály a virágos növényeket (120. kétivarú virágosok, 21. egylakiak, 22. kétlakiak, 23. vegyesvirágúak), a 24. pedig a virágtalan növényeket tárgyalja. A latin név után a magyar, német és francia elnevezéseket közli. Csokonai az egész 21–24. osztályt kijegyezte (vö. *Magyar Könyv Ház*, 422–432. l.) némi változtatással. A latin neveket ugyanolyan sorrendben közli, csupán néhányat told hozzá, illetve hagy el. Csak a magyar megfelelőket adja meg, s *B* betűvel jelöli, ha azok Benkőtől származnak, azonban a többi elnevezés között is sok olyat találunk, amelyek az ő művében megtalálhatóak. A növénynevekben szereplő rövidítések feloldása a következő:

Var.: Variantes (lat.): variációk (sokszor szerepel).
3–5. *L.*: Lemna.
6–7. *T.*: Typha.
11–12. *B.*, *Bet.*: Betula.
13. *Bux.*: Buxus.
14–17. *V.*, *U.*: Urtica.
18–19. *M.*: Morus.
20. *X.*: Xanthium.
22–24. *A.*: Amaranthus.
25. *M.*: Myriophyllum.
26. *S.*: Saggittaria.
27. *P.*: Poterium.
28–30. *Q.*: Quercus.
31. *J.*: Juglans.
33–34. *F.*: Fagus.
35. *C.*: Carpinus.
36–37. *C.*: Corylus.
38–45. *P.*: Pinus.
46. *Th.*: Thuja.
47. *C.*: Cupressus.
48–49. *C.*: Croton.
50. *R.*: Ricinus.
51–52. *M.*: Momordica.
53–57. *C.*: Cucurbita.
58–62. *C.*: Cucumis.
63. *B.*: Bryonia.
65–69. *S.*: Salix.
70. *V.*: Viscum.
71–73. *P.*: Pistacia.
74. *S.*: Spinacia.
75. *C.*: Cannabis.
76. *H.*: Humulus.
77–79. *S.*: Smilax.
80–82. *P.*: Populus.

83. *Rh.*: Rhodiola.
84. *M.*: Mercurialis.
85. *H.*: Hydrocharis.
86. *M.*: Menispermum.
87–91. *J.*: Juniperus.
92. *T.*: Taxus.
93–94. *R.*: Ruscus.
98. *M.*: Musa.
99. *V.*: Veratrum.
101. *A.*: Andropogon.
102–103. *H.*, *Hol.*: Holcus.
105. *V.*: Valantia.
106. *P.*: Parietaria.
107–110. *A.*: Atriplex.
111–112. *A.*: Acer.
113. *M.*: Mimosa.
114. *F.*: Fraxinus.
115. *C.*: Cekatonia.
116. *F.*: Ficus.
118–122. *E.*: Equisetum.
124. *O.*: Ophioglossum.
125. *O.*: Osmunda.
126–129. *A.*: Asplenium.
130–134. *P.*: Polypodium.
135. *A.*: Adiantum.
137–138. *L.*: Lycopodium.
140. *P.*: Polytrichum.
144. *M.*: Marchantia.
145–148. *L.*: Lichen.
149. *C.*: Confervu.
150–161. *A.*: Agaricus.
162–166. *B.*: Boletus.
167. *H.*: Hydnum.
168–170. *P.*: Phallus.
171–172. *P.*: Peziza.
173–175. *C.*: Clavaria.
176–178. *L.*: Lycoperdon.
179. *B.*: Borassus.
180. *C.*: Cocos.
181. *Ph.*: Phoenix.
182. *A.*: Areca.

11. Matematikai, régiségtani könyvek címjegyzéke

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf feljegyzések Nagy Gáborhoz szóló 1794-es és 1795-ös leveleken.

Megjelenése

Debreczeni Attila közli a lapon található levelek kapcsán, jegyzetben (vö. Cs/Lev. 436., 470. l.).

Keletkezése

A feljegyzés keletkezésének körülményeiről, céljáról nincsenek adataink, a listán szereplő művekre vagy szerzőikre nem történik utalás Csokonai levelezésében. Mivel a jelen feljegyzések lapjaira írta 1794-ben és 1795-ben leveleinek fogalmazványait, keletkezési idejüket így ezen dátumok előttre (vagy ezekkel egy időre) tehetjük.

Szövegkritika

A jegyzet több kisebb méretű cédulán található, melyekre a költő 1794-ben és 1795. július–decemberben leveleket írt Nagy Gábornak (vö. Cs/Lev. 436. és 470. l.). A lapokon a címek nem ilyen rendben helyezkednek el, a közlés jelenlegi sorrendjét a számok növekedése szerint alakítottuk ki. A cédulán, amelyre az 1794-es levél íródott, bal oldalon olvasható: „*d. Christianae...*", fölötte jobbra: „*37.*" A lap tetején Nagy Gábor följegyzése: „1794." A hátoldalon a *38.* számmal jelzett följegyzés: „*4. Genealogia...*" E könyv kiadási évének utolsó számjegye nem látszik egyértelműen, mivel Csokonai ráírta a levelet. A többi könyvcím két másik cédulán található, az álló lapok tetején, ezekre írt a költő 1795. július–decemberben Nagy Gábornak. Az egyik cédula két oldalán a *45.* és *46.* számmal jelölt följegyzés, a másikon a *36.* és *35.* olvasható.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A könyvészeti följegyzések forrása és célja ismeretlen, Csokonai jegyzetei között sem találunk velük kapcsolatba hozható anyagot. Nem tudjuk, hogy a költő használta-e az itt felsorolt könyveket, egy részük megtalálható a DebrK.-ban, de más kiadásban. A következőkben az egyes

jegyzetek fordítását adjuk meg, valamint – amennyiben lehetséges – a szerző és a mű adatait.

'35. β. Görög tárgyú könyvek. Lambertus Bos: A görög és különösen az attikai régiségek leírása. Frankfurt. 1714. 12. és Lipcse. 1749. 8.' Lambert Bos (1670–1717) német hellenista tudósnak ezt a munkáját először 1714-ben adták ki Frankfurtban. 1716-os kiadása (Bernae et Francofurti) megtalálható a DebrK.-ban. Négy részből áll: *De Religione Graecorum*; *De Civilibus*; *De Rebus Militaribus*; *De Rebus Domesticis*.

'36. γ. Héber tárgykörűek. Conr. Ikenius: Héber régiségtan. III. kiadás. Bréma. 1741. 8.' Conrad Ikeniusról nincsen adatunk, munkájának 1764-es kiadása (Bremae) megtalálható a DebrK.-ban. Három részből áll: *De Statu Ecclesiastico*, *De Statu Politico*, *De Statu Oeconomico*.

'37. δ. Keresztény tárgyúak. Sig. Iac. Baumgarten: Az őskeresztény-ség régiségtanának vázlata. Halle. 1743. 8.' Sigmund Jakob Baumgarten (1706–1757) művének 1737-es kiadása található a DebrK.-ban.

'38. ε. 'Származástan. Iac. Wilh. Imhoff jegyzéke a Szent Német-római birodalom főnemeseiről. Tübingen. 1732. 1834. Ívrét. Ezt a kiadást Koeler gondozta, aki több európai királyság genealógiáját megírta. Előtte kiadták uo. 1699. Ívrét.' Jacob Wilhelm Imhof (1651–1727) német történetíró.

'45. *A filozófia előkészítéséhez. MATHÉZIS.' Nem tudjuk, milyen munkáról van szó, talán összefügg a következő jegyzettel. *Mathézis* (gör., rég.): matematika.

'46. Andr. Segner: Matematikai kurzus. I–IV. kötet. Halle 1756–1763. 8. – Erre vonatkozik még ez is: – Szinusz és tangens táblázatok, ezeket gyakran megjelentették, de nagy gondossággal és a szokásosnál bővebb terjedelemben kiadta Shervin és Gardiner. London. 1742.' Segner János András (1704–1777) magyar származású fizikus, Pozsonyban és Debrecenben orvosként működött, később német egyetemeken tanított. Sok értekezést írt, közülük több megtalálható a DebrK.-ban. Ezt azonban és a következőt nem sikerült megtalálnunk.

12. Politikai, filozófiai könyvek címjegyzéke

Kézirata

MTAK. K 679/ I. 33a. Autográf.

Megjelenése

Borbély Szilárd közölte *Kiadatlan Csokonai-jegyzetek* címmel (MKSz. 1995., 184–190. l.).

Keletkezése

A feljegyzésen Eckhartshausen két műve, egy franciából fordított német munka, Kant kritikai írásainak latin nyelvű és a francia alkotmány 1795-ös lipcsei kiadása szerepel (részletesen ld. a tárgyi és nyelvi magyarázatok közt).

Mint Borbély Szilárd írja, Eckhartshausen elsőként említett könyvét bizonyára kezébe is vehette Csokonai, hiszen a mottót kijegyezte magának. Az eredetiben a mottó nem versalakban áll. Borbély Szilárd sem tudta az idézet forrását azonosítani, mint írja: az itt említett *Code de la Nature* a címe Holbach főműve utolsó fejezetének (*Abrégé du Code de la Nature*), ám ott ilyen szövegrész nem található (Borbély, i. m. 187. l.).

Borbély Szilárd arra is rámutatott, hogy Eckhartshausen második művének leírását az első könyv végén található kiadói ajánlólistáról másolhatta ki Csokonai. Az első munka érzékeny, tanító jellegű, szentenciákat tartalmazó levelek gyűjteménye, melynek végén a másodikként kijegyzett munkáról a következő áll: *Erzählungen zum Vergnügen und zur Seelenbildung. 8. 1786. 1. fl. 30kr.*, tehát ugyanaz a kiadás, amely Csokonai jegyzetén is szerepel (vö. Borbély, i. m. 187–188. l.).

Arra nincs bizonyítékunk, hogy a másik három művet valóban ismerte volna a költő, azonban a szóban forgó Kant-mű I–IV. kötete megtalálható a DebrK.-ban, s a IV. kötet bejegyzése szerint az már 1799. június 10-e óta a könyvtár tulajdonában van (vö. Borbély, i. m. 189. l.). Csokonai Kant-recepciójával részletesen foglalkozott Debreczeni Attila (226–227. l.), a jelen kijegyzés keletkezési idejére vonatkozólag azonban az ott felsorolt adatok alapján sem következtethetünk megalapozottan.

Szövegkritika

A jegyzet egyetlen kihajtható, széles lapra van írva. Bal oldalon a *Const. de la Republ. Française...*, középen Eckartshausen két munkája, jobb oldalon pedig a *Die Glückliche Nation...* és Kant könyve található.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Karl von Eckartshausen (Ekkartshausen) (1752–1803) német író. Münchenben bíró, később cenzor és titkos levéltárnok Karl Theodor választófejedelem szolgálatában. Nagy számú jogi, szépirodalmi, alkímiai és misztikus munka szerzője.

1–2. *Const....* (fr.): *Constitution de la République française, l an 3me de la République. September. 1795.* (Leipzig 1795): 'A Francia Köztársaság alkotmánya, a Köztársaság 3. éve (1795. szeptember).'

3–6. *Originalbriefe...* (ném.): 'Szerencsétlen emberek eredeti levelei adalékok gyanánt az emberi nyomorúság történetéhez, az emberiség barátainak szentelte Eckartshausen, udvari tanácsos.' (München 1789)

6. *In aversa huius libri pagina* (lat.): 'az ilyen könyvek lapjának hátoldalán'.

7–10. *Motto...:* 'Meddig fogom látni, nagy Isten, hazámat részben felvilágosultnak és részben kiműveletlennek!'

11–13. *Erzählungen...* (ném.): 'Szórakoztató és tanító elbeszélések. – Írta Eckartshausen udvari tanácsos.' (München 1786)

14–17. *Die Glückliche Nation* (ném.): 'A boldog nemzet, avagy Felícia állama. – A törvények szükségszerű uralma alatti legteljesebb szabadság példázata. – Franciából fordítva.' (Lipcse 1794) A mű szerzőjét nem sikerült azonosítani, Hensius 1812-es, háromkötetes könyvészeti repertóriumában is cím szerint van besorolva (vö. Borbély, i. m. 188. l.).

18–20. *Immanuelis Kantii...:* Immanuel Kant (1724–1804) kritikáinak latin nyelvű kiadása Friedrich Gottlob Born által (Lipcse 1797).

13. Teológiai könyvek címjegyzéke

Kézirata

MTAK. K 679./I. 24a., 25a. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

A kijegyzések teológiai témájú könyvekből származnak, melyek a DebrK.-ban fellelhetők. A könyvekből a költő az ajánlásokat is kijegyzetelte, nem tudni, milyen céllal.

A keletkezés idejének kiderítésére a lapok hátoldalán található kérvénytöredéken szereplő dátum szolgál némi támpontul: 1803. május 4. A latin nyelvű kérvényt a költő feltehetőleg a kollégium tanáraihoz intézte, és esetleg a református énekeskönyv összeállításának tiszteletdíjára vonatkozik (vö. az 57. sz. feljegyzést és magyarázatait, valamint Cs/Lev. 259. és 808. l.). Az említett időpont az engedélyező aláírás dátu-

ma, így valószínű, hogy a költő korábbi kérvényét használta a feljegyzésre. Ezek alapján a feljegyzés 1803. május 4. után keletkezhetett.

Szövegkritika

A szövegek viszonylag jól olvashatók, néhány autográf javítás fedezhető fel bennük. A 25a lapra írott szöveg a 24a lapon folytatódik, vastag vonallal elválasztva az előzőektől. A Bochart-könyvre vonatkozó szöveg sorai körülölelik a *Suplex* feliratot. A MTAK. K 679./I. 24. lap verzóján a kollégium vezetőihez intézett latin nyelvű autográf kérvényének töredéke olvasható (vö. a keletkezésnél mondottakat). Ennek a szövegnek az eleje található a 25. lap verzóján.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Három teológiai témájú könyv címlapját másolta le Csokonai néhány rövid megjegyzéssel együtt. Az első Martonfalvi György (1635–1683), erdélyi származású protestáns teológus munkája, mely Amesiusnak, az angol teológusnak híres, többször kiadott művét (*Medulla Theologiae*) magyarázza. A teljes cím fordítása így hangzik: '*Amesius Medullája Második Könyvének Magyarázata*, melyben minden megvan, ami az Isten iránti engedelmességre vonatkozik, ami titkos és nehezen érthető a teológiában, amit a tudományos vizsgálódásban helyesnek tartott vagy homályos vélekedésként összefoglaltak, melyeken ma is vitáznak az eretnekek. Ez csaknem teljesen kérdésekkel, ellenvetésekkel és válaszokkal van kifejtve azért, hogy a teológia művelői számára igen alkalmas eszközül szolgáljon, kiváltképp, ha vitázni vagy prédikálni kívánnak. Az erdélyi *Martonfalvi György* munkája, aki a teológia doktora és ugyanezen a fakultáson a szentírástudományoké és a logikáé is. A híres debreceni iskolában rendes tanár. Nyomatott Karancsi P. Györgynél *1675*-ben. 12-edrét*) Gondos ajánlás. 1237 lap.'

Alatta: *Exegesis Libri Primi Medullae Amesianae, In qua, quantum ad Fidei articulos attinet, quicquid in Sacro-Sancta Theologia reperitur secreti et ardui...*; megjelenési évét, nagyságát és oldalainak számát jelzi Csokonai, itt is hozzáfűzve a megjegyzést: 'Gondos ajánlás'.

A második könyv Vécsei M. István (1675–1719) református lelkész munkája, Samuel Bochart: *Hierozoicon* című művét tárgyalja: '*Sam. Bochartus Hierozoicon*ja, vagy a Szentírás élőlényeiről szóló összefoglalás két részben. Az első négy könyvben az állatokról általában, a négylábú háziállatok, vadállatok, tojásból lett állatok. A második rész hat könyvében a tiszta és a tisztátalan állatokat, a csúszómászókat, rovarokat, vízi lényeket és mesés állatokat mutatja be. A magyarországi *Vécsei M. István* által az irodalom számára felékesítve. Függelék: Abdiás próféciájának magyarázata. Beszédtételek Máté, Lukács evangéliumának híres

példázataira és Júdás apostol levelére, a Jelenések könyvére kettős jegyzettel: az egyik a fejezeteké, a másik a Szentíráshelyeké. Frankfurt 1690. 4-edrét 287 és 165. lap'. A címlap után: *'Ajánlás Apafi fejedelemnek; Dobozy I.-nak és másoknak.'*, illetve a könyv elején található többek között *'A hollandiai professzor köszöntő levele.'* A köszöntőt író holland professzor: Johannes Vander Waeyen. A megjelölt lapok a III. könyv 21. fejezetéből (*De Feris Quadrupedibus*), illetve a I. könyv 49. fejezetéből (*De Animalibus in Genere*) valók.

A harmadik könyv Gyöngyössi Pál (1668–1743) protestáns teológus műve: 'A Szent Templom kürtje, Számok 10,9. Mikeás 1,2. Az Isten Szentségének titkai, melyeket szövetségének és kegyelmének házában Izrael Szent Jehova Istene Izaiás 5,19. 12,6. 17,7. a világ kezdetétől fogva a vétkeket illetően kinyilatkoztatott és félelmetes intéseivel mindenkinek feltárt szavának hirdetője, Gyöngyössi Pál által, aki az angliai egyház neves presbitere, a teológia doktora és rendes tanár. A teológiai fakultás tekintetes dékánja. 1736. Odera–Frankfurt. 8-adrét. 138 lap.' A címlap után: 'Ajánlás Samuel Lib. de Cocceji báróhoz.' Csokonai még egy megjegyzést fűzött a végére: *'A mű végén, az utolsó lapon néhány dolog a szerző életére vonatkozik.'* A könyv utolsó, 138. lapján egy rövid írás olvasható *Lector Chrystophile Phihagiote* címmel.

14. Dalok kezdősorai

Kézirata

MTAK. K 672/IV 76b. Autográf.

Megjelenése

HG. II. 612–613. l.

Keletkezése

Csokonai Aranka Györgynek 1798. augusztus 4-én Nagybajomból írt levele mellékletében (*Kézírásban lévő munkácskáimnak megnevezése*) szerepel a következő tétel: *„Régibb és újabb magyar népbéli dalok. (Volks-Lieder); melyeket más csínos nemzeteknek példájára, imitt amott, kézirásokból és hallomásból öszveszedvén, az elveszéstől megmenteni kivánt Cs. V. M. – Van már ilyen mindenes nóta mintegy 300."* (Cs/Lev. 88. l.) Ez a szám Aranka György feljegyzése szerint 1798-ra másfélszeresére nőtt (Cs/Lev. 552. l.; vö. Debreczeni, 130–131. l.). A jelen feljegyzés is talán e gyűjtés része.

Szövegkritika

A jegyzet az ún. Zöld-Kódexben szerepel (a kötetről ld. Cs/ÖM I. 129. l.). A lapon a feljegyzés fölött egy háromsoros töredék, a korábbi lapokon *A' Reggel* című vers folytatása olvasható, alatta számítások állnak. A szövegben nincsenek javítások, áthúzások.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A dalok közül három szerepel Bartha Dénes *A XVIII. század magyar dallamai. Énekelt versek a magyar kollégiumok diák-melodáriumaiból (1770–1800)* (Bp. 1935) című könyvében: *Be tsendes élete* (120–121. l.), *Búmat gondomat* (162–163. l.), *Mi hasznát vettem* (116–117. l.). A *Búmat gondomat*, valamint a *Zefir a' vad Liget mellett* kezdetűek dallama Csokonai saját kezű kottázásában is fennmaradt, egy harmadik dal *(Még meg sem alkudátok)* társaságában (MTAK. K 672/I. 31a–32b.; vö. Hovánszki Mária *Csokonai dallamkövető versei* című szakdolgozatát (Debrecen 2002., Debreceni Egyetem, Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet Könyvtára).

15. Kijegyzések fordításokkal

Kézirata

MTAK. K 679/ I. 22ab. Autográf.

Megjelenése

A jegyzet nyomtatásban eddig még nem jelent meg, mindössze a Blumauer-idézetet közli Debreczeni Attila (Cs/Széppr. 226–227. l.).

Keletkezése

Az osztrák Blumauer neve nem volt ismeretlen Csokonai előtt. Kazinczyhoz írt, 1793 őszén, Szikszón kelt levelében például ezt olvashatjuk az *Aeneis*t németre travesztáló költővel kapcsolatban: *„Békaegérhartz velem vóltt: írtam itten hevertembé annak elejébe tejendő tractamentetskét, mellynek tzímje: Vitéz az Elysiumi Törvényszék előtt a Békaegérhartz eránt. ... Az alperes Cs. Vitéz M. az az Én magam; Prokátorom Blumauer."* (Cs/Lev. 23. l., az itt említett apológia sajnos nem maradt fenn.)

A jegyzeten Csokonai maga írta az idézet fölé: *A Méh és a Pillangó*. Csokonai állatdialógusai megírásának időpontjában, az 1790-es évben még nem tudott jól németül (vö. Cs/Széppr. 310–311. l.). Művében mutatkozik némi hasonlóság az idézettel: *„Minekutánna elvettetett helyenn a tójásból kibúttál alávaló féreg fővel mászkálsz eggyik gazról a másikra, s mint a földnek akármellyik úndok férge magadba felnevelkedsz. Mikor osztánn a nemző és szerelmeteskedő viszketeget érzed magadba, s látod hogy mindened alkalmasint megnőtt, egy paplanba vagy mibe dugod magadat, hernyó természetedet kialuszod, s az a büszke az a pajzán Pillangó lesz belőled, a kit magadba festettél vala le előttem ...”* (Cs/Széppr. 19. l.). Ez azonban nem egyértelmű bizonyíték arra nézve, hogy a kijegyzés a vers megírása előtt keletkezett, a két részlet csupán a csúf hernyó szépséges pillangóvá változásának említésében hasonlít egymásra. Blumauer versében ez az átváltozás egészen más megközelítést nyer: a reggel ágyukból csúf hernyóként kimászó, ám toalettjükből szépséges pillangóként visszatérő hölgyekre vonatkozik a hasonlat. A kéziratot vizsgálva egyébként valószínű, hogy a költő művének címét utólag illesztette a sorok közé.

A' Hazug Epithaph[iuma] és a *Fillis Monumentuma* című följegyzések keletkezéséről ld. Cs/Széppr. 306–308. l., a többi darab keletkezésére vonatkozóan sajnos nincsen adatunk.

Szövegkritika

A kéziratkötegben e jegyzetekkel egy fogásban (a 13a–22a lapokon) ugyanezzel a tintával írott, hosszas kijegyzést olvashatunk Arthur Jonston munkájából. A 22a és 22b lapok alján elhelyezkedő két Csokonai-fordítás, *A Hazug Epithaph[iuma]* és a *Fillis Monumentuma* utólagos betoldás is lehet (vö. Cs/Széppr. 306–308. l.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

E különböző tárgyú, különböző szerzőktől származó, más-más nyelven íródott följegyzések között nehéz tartalmi összefüggést találni. Semmilyen adatunk nincs arra vonatkozóan, hogy szándékosan kerültek-e egymás mellé, illetve kapcsolódnak-e ahhoz a kivonathoz, amely Arthur Jonston (1587–1641), skót tudós, orvos *Cantici Salomonis Paraphrasis Poetica* (első kiadása: London 1633., majd 1709.) című munkájából származik (167–176. l.). Ezért a következőkben az egyes kijegyzéseket külön tárgyaljuk.

1. *Casp. Barlaei Poëmata...:* Caspar Barlaeus (megh. 1684), holland költő, teológus művéből (*Casparis Barlaei Poematum*, Lugd. Batav. 1631.) származik a kétsoros idézet (i. m. 399. l.

In Satyram quae inscribitur Hieromastyx, ad Dominicvm Molinvm, 1920. sor), fordítása így hangzik: 'Nehéz szatírát nem írni, mivel ostoba a világ, és mindnyájan a szatíra tárgya vagyunk.' Az idézet első fél sora (*Difficile est Satyram non scribere*): Juvenalis Szatírái I. 30. sor.

5–6. *De Salamone...* (lat.): 'Salamonról ld. Jo. Fr. Buddeus: Bevezetés a zsidó filozófia történetébe. Halle. 1720. 8. §. XIV.' Az itt említett mű Johann Franz Buddeus (1667–1729) német protestáns teológus *Introductio ad Historiam Philosophiae Ebraeorum* című munkája, melyben a XIV. § Salamonról szól (vö. i. m. 51–58. l.).

7. *A' Méh és a' Pillangó...*: Alois Blumauer (1755–1798), osztrák költő, 1781 és 1794 között a *Bécsi Musenalmanach* kiadója volt. Az idézet a *Die Verwandlung* című verséből származik (vö. Cs/Széppr. 226–227. l.), fordítása: 'Csodálkozol, hogy oly csúnya lény, mint egy hernyó, kevés idő alatt a legszebb pillangóként ébred; én nem csodálkozom. Mert tudom, némely szépség is hernyóként mászik ki az ágyából reggelente, és pillangóként jön elő toalettjéből. *Blumauer a Bécsi Musenalmanach-ban. 1783.*'

15. *A' Hazug Epitaph[iuma]...*: ld. erről Cs/Széppr. 306–307. l.

21–29. *Tornata a Menela...* (ol.): 'Visszatérvén Menelaoszhoz, a hálátlan Helena / Sírással és szégyennel telve mondta: / Eme földet, Salniát jól kifosztottad, / De tudja az Ég, lelkem mindig tiéd marad. / Erre ő: azt el is hiszem, de ne ámítsd magad, / Ezzel nekem a legrosszabb részedet hagytad.' A kijegyzett sorok Luigi Alamanni (1495–1566) olasz költő művéből származnak. Költeményeit *Opere Toscane* címmel, két kötetben adták ki. Az idézet forrását azonban nem sikerült azonosítanunk. Csokonai jegyzetei között más helyen is találkozunk az olasz költő nevével. Ismeretes, hogy Johann Joachim Eschenburg: *Beispielsammlung zur Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften* című német nyelvű munkájából hosszú kijegyzést készített. Ebben többször szerepel Alamanni, és Csokonai minden esetben kimásolta, amit a német elméletírónál talált vele kapcsolatban. Többek között az itáliai szatíraköltők között is megemlíti őt Eschenburg, s idézi a *Sette Libri di Satire* hetedik, Giuliano Buonaccorsinak írott darabját (vö. Eschenburg, i. m. Berlin und Stettin 1788–1795., II. kötet, 128–130. l., valamint Csokonai kéziratai között a K 677., 28a lap).

30–36. *Ci gît un très-grand Personnage...*(fr.): 'Itt nyugszik egy nagyon nagy személyiség, aki előkelő származású, aki ezernyi erénnyel rendelkezett, aki soha nem tévedett, és mindig nagyon bölcs volt; nem is mondok róla többet, túl sok hazugság ez száz ecuért. *Filológiai mulatságok II. kötet 141. l.*' Az idézet

forrása: *Amusemens philologiques; ou Mélange Agréable de diverses pièces, concernant L'Histoire des Personnes célèbres, les évènemens mémorables, les usages et les monumens des anciens, la Morale, la Mythologie, et l'Histoire naturelle.* Sixième édition, Halle 1785–87. II. kötet, 141–142. l. Première Centurie. §. XCV. *Epitaphe de M. de la Rivière, Evêque de Langres.* Az idézethez a következő jegyzet tartozik: Il avoit légué cette somme à celui qui feroit son Epitaphe. Son vrai nom étoit *Louis Barbier.* Il avoit été Régent au Collège du Plessis, et ensuite Aumonier de M. Habert, Evêque de Gahors, qui le mit auprès de Gathon, Duc d'Orléans. Il entra si habilement dans toutes les inclinations de ce Prince, qu'il devint bientôt le Maître absolu de son coeur et de son esprit. Il obtint bientôt l'Abbaye de la Rivière, et en 1655 l'Abbé de la Rivière fut fait Evêque de Langres. Duc et Pair de France. Il mourut en 1670. Peu de tems avant sa mort il avoit été élevé au Cardinalat.

37–39. *In auctores praenumerationem...* (lat.): 'Az előleget sürgető szerzőkre. Nem szeretem azokat a szőlősgazdákat, akik azt a mustot igyekeznek folyton eladni, amit még a présük sem kóstolt.' Az idézet forrása ismeretlen.

40. *Fillis Monumentuma...*: ld. erről Cs/Széppr. 308. l.

16. Kijegyzés Ányos Páltól és Rousseau-tól

Kézirata

MTAK. K 679/I. 59a. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

A keletkezés időpontja 1798-ra vagy az utánra tehető, hiszen a *Magyar Minerva* itt szereplő kötete 1798-ban jelent meg. Az Ányos-kijegyzés Csokonai őstörténeti kutatásaival lehet kapcsolatban (ld. a 7. sz. kivonat magyarázatait).

Szövegkritika

A szöveg jól olvasható, mentes a javításoktól. A Rousseau-levéltől egy vonallal választotta el az alatta álló szövegrészt.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Ányos Pál (1756–1784) pálos szerzetes, költő. Művei csak halála után láttak napvilágot, bár munkáit maga gyűjtötte össze, s azok elé ajánló levelet is írt barátaihoz. Batsányi e gyűjteményt bővítve adta ki, a szerző életrajzával és arcképével. A *Magyar Minerva* hivatkozott helyén a következő áll: „Az a mese Marmontel könyvéből való (Contes moraux); mellyet Bárótzi barátom már magyarra fordított (Erköltsi mesék). – Oh! Láttam azon levelet, mellyet az a Frantzia Író nékie küldött Párisból; és a mellyben különösen köszöni, hogy könyvét fordította; s azt írja, hogy reményli, hogy nemsokára a Krímiai Dámák-is fogják olvasni munkáját, mivelhogy azt állíttyák a Történetírók, hogy a Krímiai Tatár-országban-is magyarúl szóllanak az emberek. – Éppen midőn ezt írom, hallom, hogy a Török Császár járma alól, kinek eddig zsoldossai voltak, ki akarják magokat szabadíttani, és hogy már nagy előmenetelt tettek igyekezettyekben. – Á[nyos]." (*Magyar Minerva* I. kötet – *Ányos Pál munkáji.* Bétsben, özv. Alberti Ignátzné betűivel, 1798. – *Két jó barátomnak, a Bakonyban. Buda, novemb. 18. 1779.*)

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) francia író, filozófus. Csokonai a sírfeliratát is gondosan lemásolta magának (ld. MTAK. K 755. 13a). Rousseau levele Chrétien Guillaume Lamoignon de Malesherbes francia politikushoz szól. A költő 1801. február végén írt, Görög Demeterhez szóló levélben tévedésből Rousseau IV. levelét nevezi meg ugyanennek az idézetnek a forrásaként: *„tsendesen élni való vágyásom, közönséges-lelkűségem, Hazámhoz való tiszteletem és a' Nemzet 's a' szelíd Tudományok eránt való tüzes búzgóságom sokba hasonlóvá tettek ahoz, a' mint Rousseau magát leírja Barátja előtt a' IV. Levélbe:* Une paresseuse aime etc. *Rousseau ugyan a' Nagy Rousseau volt, én pedig egy kis emberke vagyok; de egy hellernyi Circulusnak és egy planétai Orbitának lehet azon egy Centruma, 's mindenik 360 grádusból állhat."* (Cs/Lev. 120. l., vö. 610. l.). Itt azonban a tényleges forrásra, a II. levélre utal.

Fordítása:

„Egy lusta lélek, mely minden gondtól megijed, heves, kötekedő természet, mely könnyen megsértődik, és végtelenül érzékeny minden bántásra, úgy tűnik, nem párosulhat egy *jellemben,* és e két ellentét mégis az enyém alapját képezi."

11. *Ruhm und Ruh!!* (ném): Dicsőség és Nyugalom! Ez az idézet szerepel a költő *Orpheus és Eurydice* tervezetén is (vö. Cs/ÖM. V. 314., 1032. l.).

17. Kijegyzés Apuleius *Apológiájából*

Kézirata

MTAK. K 672/III. 9a. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Csokonai 1796-ban Sárospatakon a könyvtári kölcsönzési napló tanúsága szerint használt egy Apuleius-kötetet, elképzelhető tehát, hogy e pár sor keletkezése is ekkorra tehető, bár a kéziratlapon elfoglalt helyéből ítélve ez nem túl meggyőző lehetőség. Felvethető továbbá az is, hogy esetleg a *Lilla*-kötet ajánlóversére vonatkozik, amellyel egy lapon van – ebben az esetben 1802–1803 körülre tehetjük. Ezen eshetőség valószínűsége attól függ, hogy az idézet elején a *L.* betűt Apuleius vezetékneve (Lucius) vagy a *Lásd* rövidítésének véljük.

Szövegkritika

A kijegyzés a *Gróf Erdődiné ő nagyságához* című vers fogalmazványának lapján található, merőlegesen a jobbszélen. A lap széle megrongálódott, így az írás nehezen olvasható.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lucius Apuleius (125 k. – 180 k.) római író. Itt említett *Apologia* (Védőbeszéd) című szónoklata védekezés a kortársak támadásaival szemben. Az idézet magyarul:

„L. Apuleius az Apologiában. Amint hallottad, még azt is a szememre vetették, hogy Charinusnak és Critiasnak szólítottam versemben a fiúkat, pedig más a nevük. Ilyen címen Catullust is megvádolhatnák, mert Lesbiát emleget Clodia helyett, és Ticidast is, hogy Perillának szólongatta azt, akit valójában Metellának hívtak, meg Propertiust, mert Cynthiát mond, hogy Hostiát eltitkolja, vagy Tibullust, hogy szívében Plania él, verseiben pedig Delia." (Détshy Mihály fordítása, Apuleius: *Védőbeszéd,* Bp. 2002., 39.)

18. Kijegyzés Decsy Sámuel *Almanach*jából

Kézirata

MTAK. K 672/III. 83b. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Csokonai e névsort Decsy Sámuel *Almanach*jából (Bécs 1794, 1795, 1796) másolta ki. Szinte bizonyosan az 1794-es kiadásból, mivel az 1795-ösben a nevek mellett már más címek szerepelnek, így a lista 1794 után keletkezhetett, nem tudni, milyen céllal.

Szövegkritika

A szöveg helyenként nehezen olvasható, irónos írás; a lap felső felén, magában áll, a rectón az *Ízis és Oziris* tisztázata olvasható, amely azonban a kötetnek csupán a 80a és 82a oldalain autográf, a 82b és 83a lapokat – tehát jelen feljegyzés hátlapját is – idegen kéz másolta.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az itt felsorolt nevek Decsy *Almanach*jában a *Horváth országnak egyházi állapottyáról* című fejezetben találhatók, a *Zágrábi Káptalan* alfejezetben (366–367. l.). A lista nem teljes; nem tudni, hogy a költő a hosszú névsorból miért éppen ezeket a neveket választotta ki. Az utolsó két nevet a lapon vonallal el is választotta a többitől: ők ugyanis – ahogy ezt Decsy jelzi – a *Csasmai Collégiále Káptalan* tagjai, amely szintén Zágrábban volt.

19. Kijegyzés Girtannertől

Kézirata

MTAK. K 672/II. 35ab. Autográf.

Megjelenése

Borbély Szilárd közölte *Kiadatlan Csokonai-jegyzetek* címmel (MKSz. 1995., 184–190. l.). Csokonai kijegyzésének utolsó mondata nem szerepel a Borbély Szilárd által közölt eredeti szövegben.

Keletkezése

Borbély Szilárd felhívja a figyelmet arra, hogy a mű első kötete ma is megtalálható a DebrK.-ban (a második kiadás), azt sajnos nem tudni, hogy akkoriban is negvolt-e ott a mű. Csokonai kijegyzése az első kötetből való, de a DebrK. példányának hivatkozásai nem teljesen egyeznek meg a Csokonaiéval (Borbély, i. m. 186. l.). A DebrK.-ban lévő kiadás Johann Friedrich Unger gondozásában 1792-ben Berlinben jelent meg. Csokonai is egy 1792-es berlini kiadást használt, s ahogy azt a kijegyzés tetején is láthatjuk, ekkorra a műnek nyolc kötete látott napvilágot. Borbély Szilárd a kijegyzett részletek értelmezhetőségének érdekében közli az eredeti szövegkörnyezetet (a Csokonai által kijegyzetelt részek kiemelésével), rámutatva, hogy a költőt az érzelmes, szentimentális részletek ragadták meg (i. m. 186–187. l.). A keletkezés időpontjára vonatkozólag megemlíti, hogy a lap rektóján *Az utólsó szerencsétlenség* egy versszakának javított fogalmazványa található, valamint a *Budai Ferencre, halála után* kezdő sorainak eredeti fogalmazványa: mindkét írás keletkezési ideje 1803-ra tehető (i. m. 187. l.).

Szövegkritika

A lap rektóján *Az utólsó szerencsétlenség* egy versszakának javított fogalmazványa, valamint a *Budai Ferencre, halála után* kezdő sorainak ősfogalmazványa található. Ezek a szövegek, a kijegyzést tartalmazó lap, valamint a 33b lapon olvasható, Kultsár Istvánnak szóló levélfogalmazvány a lapok mérete és piros szegélye alapján eredetileg a gyűjtelék elejét alkotó füzethez tartoztak, amelynek nagyobb része Csokonai 1802–1803-ban készült munkáit s ezekhez kapcsolódó írásait tartalmazza, utolsó negyede pedig főként az 1801–1803 közötti időszakhoz köthető

(vö. Cs/ÖM. I. 119–120. l.). A kivonat irónos bejegyzés, és a szöveget függőlegesen két vonallal áthúzták, így nehezen olvasható.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Christoph Girtanner (1760–1800) német orvos, történetíró. A francia forradalom kitörése után főként politikai szakíróként működik, a forradalom történéseit bemutató művének 1791 és 1797 között 13 kötete jelent meg, ezekben az eseményeket 1793 júniusáig írja le. Fontos forrása volt Kölcsey Ferencnek is, a könyvből készült kivonatokat ld. *Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai*, kiad. Szauder József, Bp. 1968., 237–286., 421–428. l.

Fordítása:

„Történelmi híradások és politikai észrevételek a francia forradalomról. Berlin 1792. 8 kötetben

Első kötet, 4. l.

A despotikus elnyomás csöndessé és komorrá tesz. Akit keményen elnyomnak, akinek a bánat a szívébe mar, az nem nevet és nem tréfálkozik! –

7. l. előbb lehetne egy folyó sodrását megállítani, mint a fecsegő franciák nyelvére csomót kötni.

9. l. *Pelisson*, egy híres fogoly egyszer egy pókot talált – Ez lett a férfi leggyengédebb kényeztetésének tárgya, mivel az egyetlen teremtmény volt körülötte. Váratlanul belép a fegyőr, és a foglyot kedvenc pókjával beszélgetve találja. Hidegvérrel megragadja a kis rovart, a földre dobja és széttapossa a lábával.

10. l. *La Túde* is könnyelmű ifjú, mert verseket írt a király ágyasa, Pompadur ellen, 35 évet kellett kibírnia fogolyként a börtönben. – Fiatal élete volt."

20. Kijegyzés Knigge magyar fordításából

Kézirata

MTAK. K 668. 122a. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Csokonai az idézet helyét is megadja, a Knigge-mű magyar fordításáról van szó, ezt Kis János adta ki Győrben, 1798-ban (III. 80. l.). Nem tudjuk, mikor és hogyan került kezébe a kötet.

Szövegkritika

A szöveg jól olvasható, csupán egy apró javítás található benne. A lap verzója üres.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Adolf Franz Friedrich Freiherr von Knigge (1751–1796) német író. Erkölcstanító-pedagógiai művének címe: *Über den Umgang mit den Menschen* (1788). A művet magyarra elsőként Kazinczy barátja, levelezőtársa Kis János (1770–1846) fordította le. A mű pontos címe: *Az emberekkel való társalkodásról, vagy miképpen kellessék minden rendbéli emberekhez magunkat úgy alkalmaztatnunk, hogy a világban boldogulhassunk. Írta német nyelven báró Knigge Adolf.* A szabad fordítás három kötetben jelent meg, a kijegyzés a harmadik kötet ötödik részéből való, melynek címe: *A Tudósokkal s a Szép mesterségek gyakorlóival való társalkodásról.* A Csokonai által kimásolt szentencia előzménye a híres francia tudós, Raynal története, akit németországi útja során egy főúri házhoz hívtak ebédre, hogy „őtet tsudálják 's tőle tsudáltassanak. Raynalnak azonban ehhez semmi kedve sem volt, így megharagudtak rá, s azt mondták: ez az ember nem lehet Raynal, vagy lehetetlen, hogy Raynal olly szép dolgokat írt volna." (Vö. az 1811-es kiadás 54. l.)

21. Blumauer-idézet

Kézirata

MTAK. K 679./I. 31a. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

A kimásolt vers fölé maga Csokonai írta oda: *Gedichte von Blumauer. Wien. 1787. 2 B. 8.* A szóban forgó kéziratot tartalmazó kéziratos kötetben a 22a lapon található egy Blumauer-vers, melyet a *Musenalmanach* 1783. évfolyamából másolt ki a költő (eredeti címe: *Die Verwandlung*; Csokonai maga írta fölé: *A Méh és a Pillangó*; vö. 15. sz., 7–14. sorok). E vers szerepel az itt említett Blumauer-kötetben is. A kijegyzés keletkezésének idejére nincs adatunk.

Szövegkritika

A lap alján idegen kéz bejegyzése található („NB: Puky Ur. Omnia si perdas Famam servare memento." 'Ha mindent elveszítesz is, ne felejtsd el jóhíredet megőrizni.'). Az idézet jól olvasható, javítások nem találhatók benne. A lap verzója üres.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Alois Blumauer (1755–1798) osztrák költő (ld. a 15. sz. kijegyzés magyarázatait). Az idézet fordítása: *„Blumauer költeményei. Bécs. 1787. 2 kötet. 8-adrét.* Egy haldokló utolsó szavai. Francia után. 1. kötet. 69. l. Mezítelenül születtem a világra, / Mezítelenül zárnak majd a sírba: / Létem során tehát / Semmit sem nyertem, semmit sem veszítettem."

22. Enniusnak tulajdonított idézet

Kézirata

DebrK. R 788. 6. 2a. Autográf.

Megjelenése

Cs/ÖM. IV. 740. l.

Keletkezése

Az idézet a *Dorottya* mottója, kézirata is a mű vázlatai és korabeli versfogalmazványok között található, így kijegyzése minden bizonnyal ezekkel egyidős.

Szövegkritika

Az idézet *Az eleven Rózsához* 1798 körüli ősfogalmazványának lapján, azonos színű tintával, folytatólagosan következik, előtte és utána a *Dorottya* vázlatai (ld. Cs/ÖM. IV. 742–743. l.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Quintus Ennius (i. e. 239?–169) római költő, Csokonai sok helyütt említi. A jelen idézet Cicero *De officiis* című művében található, Enniusnak tulajdonítva.Újabban azonban kimutatták, hogy nem tőle való, hanem egy régi színdarabból (P. G. Walsh kommentárja Cicero művéhez (Oxford 2000., 138. l.). Az idézet fordítása: „Mert hiszen asszonyi szív rejtőzik bennetek, ifjak: / S férfiszívű ez a szűz." (MM^2. I. 790. l.).

23. Guarini-idézetek

Kézirata

K 672/III. 4b. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Csokonai Guarini műveivel igen korán megismerkedett, fordított is tőle (ld. Cs/Széppr. 67–68., 354–359. l.; Cs/ÖM. II. 101., 647–651. l.). Az idézet kéziratbeli helye azonban az 1802 utáni keltezést teszi a legvalószínűbbé.

Szövegkritika

Az idézet *A' Szabadságfához* autográf fogalmazványai után található, de más színű tintával és eltérő írással.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Guariniról ld. a fent említett helyeken. Az idézetek magyarul: „Hagyom! nem érdemes leplezni azt, aminek már / Ismerem nyomait, amit a szívem mutat, ama régi sebnek. / Még ha hosszú ideje is, hogy találtam rá gyógyírt, / Óh, a szerelemtől esett seb ép nem lehet többé! *CXI. madrigál. Guarini.*" „Jaj! miért, hogy nem tudok új fogásokkal / nőt alkotni Belőle, élőt s nem nyerset, / Miként hideg márványból más fortélyokkal már tudtam hajdanán. *V. szonett. Guarini.*"

24. Lükophronidész-idézet

Kézirata

K 672/IV. 82a. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Az idézet keletkezésének körülményeiről nem tudunk pontosat. Csokonai máshol is megemlíti Lükophronidész nevét: az ázsiai poézisről szóló kivonata 12. lábjegyzetében ezt olvashatjuk: *„Lycophronides eggy gyönyörű Poéta, verseit lásd Athenaei lib. XIII. [...]"* (2. sz., 269–270. sorok). Jones könyvében, a megjegyzetelt helyen megtalálható a jelen idézet, s ez arra enged következtetni, hogy a kijegyzés ezzel a munkával lehet összefüggésben.

Szövegkritika

Az idézet a költő latin nyelvű zsengéi között található, az egyik lap alján, de későbbi írással.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lükophronidész, ismeretlen görög költő, akinek két töredéke maradt fönn Athenaiosznál. Az idézet fordítása: „Sem a fiúnak, sem az aranyat viselő szüzeknek, sem a keblükön dúsan redőzött ruhájú asszonyoknak nem szép az arca, hanem illedelmes. A szemérem ugyanis virágnak hinti magvát. Lükophronidész Athénaiosznál. XIII. könyv."

25. Ovidius-idézet

Kézirata

MTAK. K 672/IV. 12a. Autográf.

Megjelenése

Szilágyi:CsMűv. 296. l.

Keletkezése

A kijegyzés keletkezéséről nem tudunk biztosat. Az idézet lapját tartalmazó kisméretű autográf füzetecske (saját számozással) a költő szerelmes verseit tartalmazza eredeti fogalmazványokban, itt kedvesét többnyire Rózsinak emlegeti (az idézet lapján is: *„Rózsika"*) (vö. Cs/ÖM. I. 127–128. l.). A jelen kijegyzés a versszövegekkel valószínűleg egy időben keletkezhetett, hiszen *A poétákban lakó istenség [II.]* szövege az Ovidius-idézet miatt lentebb kezdődik. Ez alapján a kijegyzés valószínűleg a füzettel egy időben, 1797 körül keletkezett (vö. Cs/ÖM. II. 551. l., valamint Cs/ÖM. IV. 646. l. és Szilágyi:CsMűv. 309. l.).

Szövegkritika

Egy kis méretű, saját számozással ellátott autográf füzetecske egyik lapján található (eredeti lapszám: 10.). A lapon *A poétákban lakó istenség [II.]* (Rózsika nevével) és a *Bolond a' ki nem szeret* ősszövegei olvashatók.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Publius Ovidius Naso (i. e. 43.–i. sz. 17) *Ars Amatoria* ('A szerelem művészete' 3. 547–548.) című művéből származó idézet magyar fordítása így hangzik: 'Vates nem hazudik, tudjátok meg ti leányok,/ Véle az ég, s múzsák kórusa tiszteli őt.' (Bede Anna fordítása)

26. Propertius-idézet

Kézirata

MTAK. K 672/III. 54b. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

A kijegyzés keletkezésének körülményeiről nincsenek pontos adataink, nem tudjuk valamely mű keletkezéséhez sem kötni, mindössze kéziratának kötetbeli helye utal arra, hogy valószínűleg még a kollégiumi időszakból való.

Szövegkritika

A' vídám természetű poéta kéziratának lapján, legalul.

Az idézethez egy megjegyzés kapcsolódik, amelynek sem pontos jelentését, sem a szöveggel való kapcsolatát nem tudtuk megállapítani, ezért itt közöljük: „– Ite Cunae!! Carpochates Propertius."

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Sextus Aurelius Propertius (i. e. 49 k.–i. e. 15. k.) római költő. Az idézet *Elégiái*ból való (III., 7., 1–2. sor). Eredetileg: „Ergo sollicitae tu causa, pecunia, vitae! / per te immaturum mortis adimus iter." („Általad nézünk nyomorú, kora végnek elébe / Általad nézünk nyomorú, kora végnek elébe / nyugtalan és hajszolt életek ősoka, pénz!") (Jánosy István ford., *Tibullus és Propertius összes költeményei,* Bp. 1976., 206. l.)

27. Bejegyzések és széljegyzetek Pope: *Essai sur l'homme* című művében

Kézirata

A Pope-kolligátum a prágai Egyetemi Könyvtár ún. Kubelik-gyűjteményében található, a 66 G 222 jelzet alatt.

Megjelenése

Szilágyi Ferenc *Csokonai könyvtárának egy kötete a prágai Egyetemi Könyvtárban* című cikkében (MKSz. 1975, 167–174. l.) ismertette a kötetet, s egy-két fotót is közölt a bejegyzésekről (170. l.). Teljes terjedelmében Debreczeni Attila tette közzé (It 1990., 278–282. l.).

Keletkezése

A Kubelik-gyűjtemény valójában a múlt század neves könyv- és kéziratgyűjtőjének, Széll Farkasnak a gyűjteménye, ahogy erre Szilágyi Ferenc rámutatott (i. m. 167–169. l.). A kolligátum André-François Deslandes (1690–1757) természettudományos munkáját, Alexander Pope (1688–1744) *Essay on Man*-jének francia prózafordítását, valamint Jean-Pierre de Crousaz (1663–1750) kommentárját foglalja magában, s Csokonai névbejegyzésén túl a költőtől származó egyéb bejegyzéseket, kiemeléseket, lapszéli jegyzeteket is tartalmaz.

Pope *Essay on Man*-jét, melyet 17 nyelvre fordítottak le, elsőként Bessenyei György dolgozta át magyarra *Az embernek próbája* (Bécs 1772) címmel. Pope Csokonai legkedvesebb költői közé tartozott, a *The Rape of the Lock* (*Fürtrablás*) és a *Daphne* című darabokat le is fordította tőle, franciából (vö. Cs/Lev. 552. l., valamint 128. és 165. l.; Cs/Széppr. 202. l.). Tervezte az *Essay on Man* fordítását is, mint az Aranka Györgyhöz, 1798. augusztus 4-én írt levelének mellékletéből (*Kézírásban lévő munkácskáimnak megnevezése*) kiderül (Cs/Lev. 89. l.). E fordítással azonban valószínűleg nem készült el (vö. Cs/Lev. 552. l., valamint Debreczeni, i. m., 283–284. l.).

A bejegyzések keletkezésével kapcsolatban Debreczeni Attila elképzelhetőnek tartja, hogy a Pope-kiadást már kollégiumi évei alatt forgatta a költő, s a bejegyzések ekkoriak. Megjegyzi azonban, hogy ez a művel való ismerkedést jelenthette csupán, mélyebb gondolati hatást csak 1798 körültől mutathatunk ki (vö. i. m. 285. l.). Pontos filológiai adatok hiányában azonban mindez nem több feltételezésnél.

Szövegkritika

A kolligátum három kötetből áll, a kötés újabb keletű, de Szilágyi Ferenc szerint valószínűleg már Csokonai idejében is kolligátumot alkotott a három mű.

Az előzéklapon olvasható a Pope művének ötnyelvű kiadására vonatkozó hosszabb bejegyzés (főszövegünkben jelzése: [I.]).

Csokonai névbejegyzése a kolligátum erősen rongált első kötetének, Deslandes munkájának címoldalán olvasható, legalul, a lap alján [II.]. Bizonyos, hogy Csokonai (legalább részleteiben) olvasta ezt a természettudományi munkát, erre utal a 214. oldal lapszéli jegyzete [III.].

A kolligátum második kötete Pope művének francia fordítása, amely Etienne de Silhouette (1709–1767) munkája: *Essai sur l'Homme.* Par. M. Pope. Traduit de l'Anglois en François. E sor után nyomtatott betűkkel, idegen kézzel beírva: *par Mr de Silhouette.* Amsterdam 1736. Ebben a kötetben találhatók a további nyelvi bejegyzések [III.], valamint a kiemelések [IV.].

A harmadik kötet Crousaz részletes, 375 lapból álló kommentárja Pope művének egy másik – verses – francia fordításához; ebben nincsenek bejegyzések Csokonaitól.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

I. Csokonai bejegyzése a kolligátum előzéklapján, magyarul: *„Az 1762-es strasbourgi kiadás címe / Értekezés az emberről / Filozófiai költemény Alexander Pope által / öt nyelven / úgymint / angolul, latinul, olaszul, franciául és németül."* A továbbiakban az egyes nyelveken következik a cím és a fordító megnevezése, az utolsó esetben a Silhouette-féle francia prózafordításról van szó. A lap alján négy filozófus neve sorakozik, nem tudni, milyen összefüggésben kerültek ide,

II. Névbejegyzés Deslandes munkájának címlapján:

Deslandes munkája: *Recueil de differens Traités de Physique et d'Histoire Naturelle...* (Paris–Bruxelles 1736), ebben szerepel Csokonai névbejegyzése, valamint egy nyelvi bejegyzése.

III. Nyelvi bejegyzések

Deslandes munkájának 214. lapján

37. *Vers féreg = vermis – szú:* A francia *vers* a *ver* 'féreg' szó többes száma. A latin *vermis* is férget, gilisztát jelent.

Pope Silhouette-féle francia fordításában

38. *singe adroit ... simia docta:* ügyes majom.
39. *empieter ... comprehendare:* jogtalanul elfoglal ... megért.
40. *ente ... in serere:* beolt.
41. *Le geai ... geai:* szajkó.

IV. Kiemelések

A szövegek magyar fordítása:

8. l.: „Az Ég eltitkolja minden teremtménye elől a sors könyvét, a szükséges oldal kivételével, mely jelen állapotukra vonatkozik; eltitkolja az állatok elől, amit az ember tud, az ember elől, amit a szellemek tudnak (máskülönben ki bírná elviselni létezését itt lent?)"

10. l.: „(Nézze e szegény indiánt, kinek nem művelt lelke látja Istenét a fellegekben, vagy hallja őt a szélben. Semmiféle kevély tudomány nem képes megtanítani az ő lelkét olyan magasra felemelkedni, mint a Nap korongja és mint a Tejút.) Mindazonáltal az egyszerű természet neki adta egy lentebbi Ég reménységét túl egy hegyen, melynek csúcsa felhőkbe burkolózik, egy kevésbé veszélyes világét az erdők sűrűjében; valamely boldogabb szigetét, amely egy tenger közepén van, ahol e szegény rabszolga még egyszer megtalálja szülőföldjét: nincs rossz szellem, ki őt ott kínozná és nincs ott az aranytól megrontott keresztény sem."

42. l.: „Amint a kertész ápolása következtében terméketlen fa beoltva egy vad fatörzsbe új életre kel; éppúgy a legszilárdabb erények is szenvedélyekből születnek: a vad természet ereje megerősíti a gyökeret. Mely forrásai az erénynek és a szellemnek származnak bánatból, makacsságból, gyűlölködésből vagy félelemből? A harag buzgóságot és erőt ad; a fukarság növeli az óvatosságot; a lustaság fenntartja a Filozófiát; az irígység, mely az alacsony lelken uralkodik, a tudósokban és a katonákban vetélkedés. A kifinomult és bizonyos korlátok közé szorított gyönyörűség az érzékeny szerelem, és elbűvöli a női nemet: és nem találni sem a férfiban, sem a nőben olyan erényt, amely ne büszkeségből vagy szégyenből származna."

48. l.: „Bármi legyen is egy ember szenvedélye, tudás, hírnév, vagy gazdagság, senki nem akar cserélni szomszédjával. A tudósok boldognak tartják magukat a természetet kutatva; a tudatlan boldog azzal, hogy nem tud többet róla; a gazdag örvend saját bőségének; a szegény elégedett a Gondviselés gondoskodásával; a vak táncol és a sánta énekel. A részeges Hősnek hiszi magát, és a holdkóros Királynak. *Az Alkimista, aki éhen hal, tökéletesen boldog aranyosan csillogó reményeivel és a Költő a múzsájával.*"

28. Névbejegyzés a *Gradus ad Parnassum*ban

Kézirata

DebrK. G. 2229. Autográf.

Megjelenése

Szilágyi Ferenc közli a DebrK. Csokonaival kapcsolatos anyagát ismertetve (vö. Cs/ÖM. I. 180–181. l.). A könyv fakszimiléjét ld. Vargha:ArcV. 22–23. l.

Keletkezése

Csokonai saját könyve volt, a bejegyzésekből láthatóan már kisdiák korától kezdve használta.

Szövegkritika

A kötetben Csokonai bejegyzései a hátsó táblán fölül (1785. évi dátummal), valamint az előtte lévő oldalon, ugyancsak a lap felső szélén (1797. évi dátummal) találhatók.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A *Gradus ad Parnassum, sive Novus Synonymorum, Epithetorum, et Phrasium Poëticarum Thesaurus* a korban rendkívül népszerű költészeti kézikönyv volt, melyben a poétikai fogalmak több nyelven (a cseh és a német mellett magyarul is) helyet kaptak. Első kiadása Prágában jelent meg 1608-ban, amit számos további kiadás követett. A Csokonai-bejegyzést tartalmazó kötetnek hiányzik a címlapja, ezért a kiadás helyét, idejét sem ismerjük. A könyvtár katalógusában ez áll: „post 1700."

29. Névbejegyzés Csokonai József kéziratos naplójában

Kézirata

DIM. 609. sz. Autográf.

Megjelenése

Szilágyi Ferenc közölte a Déri Múzeum Csokonai-kéziratait lajstromba véve (vö. Cs/ÖM I. 182. l.). Fakszimiléje megjelent a CsEml. IV. képeként.

Keletkezése

Csokonai édesapja halála után (1786. február 20.) kapta meg a kéziratos kötetet (vö. a 8. sz. kivonat magyarázataival). A költő 1788 februárjában egy másik névbejegyzést is tett egy, az édesapja által használt orvostörténeti munkában (ld. a következő névbejegyzést).

Szövegkritika

A bejegyzés az előzéklapon található, a következő felírás alatt: „Borbély Csokonai Jósef Könyvei közzül. / 26ª. Aprilis 1779. / *Symboluma:* Az egésségesek nem szükölködnek orvos nélkül, hanem a' betegek. *Máté IX. R. 12.*" Utána olvashatatlan aláírás.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A kéziratos naplóban különböző egészségügyi feljegyzéseket, gyógymódokat, valamint művek kivonatolását találjuk (ld. CsEml. 7–22., 543–547. l.). A latin nyelvű kijegyzés fordítása így hangzik: 'Örökség jogán már Csokonai Mihály tulajdona. 1788. év február 1-től.'

30. Névbejegyzés Weszprémi István *Succinta Medicorum Hungariae et Transilvaniae* című műve I. és II. kötetében

Kézirata

OSzK. Oct. Lat. 814. Autográf.

Megjelenése

Szilágyi Ferenc az első kötetben lévő bejegyzést közli az OSZK Csokonaival kapcsolatos anyagát ismertetve, a másikról nem tesz említést (vö. Cs/ÖM. I. 168. l.).

Keletkezése

Weszprémi István orvostörténeti könyvének Csokonai-bejegyzése 1788-ból származik. Nem ez az egyetlen bizonyítéka a költő ilyen irányú

érdeklődésének, ld. még a Stephan Blancard: *Lexicon Medicum* című művében található névbejegyzést (31. sz.), valamint *Az egészséges életmódról* szóló följegyzést (3. sz.) és magyarázataikat. A jelen könyvet, legalábbis annak első kötetét feltehetően (legalábbis a possesori bejegyzések szerint) apjától örökölte.

Szövegkritika

Weszprémi István könyvében a címlapon középen a költő édesapjának a bejegyzése található („Josephi Csokonay Chirurgi Liber"). A címlap bal felső sarkába írott szöveg ki van vágva, a hiányzó rész alatt „Anno 1776. d. 28ª 7bris" dátum, egy latin mottóféleség („Symbolum: lis qui valent non est opus Medico; sed iis qui male se habent. Matt. cap. IX. § 12.") és egy olvashatatlan aláírás olvasható. A költő bejegyzése a második lap bal felső sarkában helyezkedik el, de le van húzva, alatta másik név („Stephani Toóth cum 3^bus aliis Vol. constat. 7. fl. <...>"). A második kötetben ugyanott, ahol az elsőben, szintén megtalálható Csokonai névbejegyzése, egyező szöveggel, de lehúzás nélkül. A cím alá ide is beírta a költő apja: „Josephi Csokonay Chirurgi Liber."

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Weszprémi István (1723–1799), korának neves orvosa volt. Számos orvosi munkája mellett igen nevezetes volt a magyar orvosok életrajzait tartalmazó munkája: *Succincta Medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia* (I–IV. kötet, Lipcse és Bécs 1774-87). A névbejegyzés fordítása: 'Már Csokonai Mihályé, 1788. február 1.'

31. Névbejegyzés Stephan Blancard *Lexicon Medicum* című könyvében

Kézirata

DebrK. Q. 1269. Autográf.

Megjelenése

Szilágyi Ferenc közli a DebrK. Csokonaival kapcsolatos anyagát ismertetve (vö. Cs/ÖM. I. 180–181. l.); Cs/Tan. 298. l.

Keletkezése

A bejegyzés pontos időpontja szerepel a könyvben (1793. június 1.).

Szövegkritika

A bejegyzés az 1777-es lipcsei kiadás II. kötetében, az előzéklap jobb felső sarkában található.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Stephan Blancard (1680–?) német orvos görög-latin orvosi szótárát első ízben Amszterdamban adták ki 1679-ben. Ezt még számos kiadás követte, többek közt 1690-ben, 1702-ben és 1718-ban is jelentek meg kötetek (ez utóbbi már három nyelven: a latin és a görög mellett németül is tartalmazta a magyarázatokat), majd 1756-ban, 1777-ben, valamint 1788-ban is kiadták (ez a kiadás már *Arzneiwissenschaftliches Wörterbuch* néven Bécsben látott napvilágot). Kötetünk Csokonai-feljegyzései közt találunk egy másik bejegyzést is, amely Weszprémi István orvostörténeti munkájában van, ez a költőhöz édesapja hagyatékából került (ld. az előző névbejegyzést). Csokonai ilyen irányú érdeklődését bizonyítja a kötetünkben közölt egészségügyi följegyzés, mely *Az egészséges életmódról* szól (3. sz.). Blancard szótárára az AD/j. kétszer is hivatkozik (ld. Cs/Tan. 97., 104. l.). A Csokonai által használ kiadás pontos címe a következő: *Lexicon Medicum tripertitum, renovatum, in quo artis medicae termini, in Anatome, Chirurgia, Pharmacia, Chymia, et Botanica etc. Editio novissima, addidit et interiecit D. Jacobus Fridericus Isenflamm.* Lipsiae 1777. I–II. ('Háromrészes, megújított orvosi lexikon, orvostudományi terminusok szerint szerkesztve az anatómiai, sebészeti, gyógyszerészeti, vegyészeti és a botanikai ismeretek alapján. Legújabb kiadásban kibővítette és közreadta J. F. Isenflamm. Lipcse 1777. I–II.')

32. Névbejegyzés Owen *Epigrammái*ban

Kézirata

OSzK. Oct. Hung. 1685. Autográf.

Megjelenése

Szilágyi Ferenc közli az OSzK. Csokonaival kapcsolatos anyagát ismertetve (vö. Cs/ÖM. I. 168. l.).

Keletkezése

Owen könyvében a bejegyzés 1795-ből való.

Szövegkritika

A bejegyzés a borító belső oldalán található, alatta másik possessori jegyzés: „Samuelis Kováts 1795"

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

John Owen (1590–1622) angol költő, epigrammái a tudósok körében rendkívül népszerűek voltak. A bejegyzés az 1780-as bázeli kiadásban található *(Joannis Oweni, Cambro-Britanni Oxoniensis, Epigrammata. Editio postrema et correctissima, et posthumis quibusdam adaucta).* A bejegyzés magyarul: 'Csokonai Mihályé. 1795.'

33. Névbejegyzés a pesti egyetemi könyvtár vendégkönyvében

Kézirata

Egyetemi Könyvtár, Budapest. J 53. sz. (79. l.). Autográf.

Megjelenése

Fakszimilével együtt közölte Vértesi Miklós (*A régi pesti Egyetemi Könyvtár és látogatói.* Bp., 1967., 10. sz., 37. l.), majd Szilágyi Ferenc, a budapesti Egyetemi Könyvtár Csokonaival kapcsolatos anyagát ismertetve (Cs/ÖM I. 188. l.).

Keletkezése

A bejegyzés rögzíti a keletkezés pontos időpontját is: 1795. május 3.

Szövegkritika

A költő bejegyzése a könyvtár régi vendégkönyvében található (79. l.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Ez az első látásra talán jelentéktelennek tűnő névbejegyzés fontos adalékként szolgálhat a költő életrajzát kutatók számára. Csokonai névbeírása arról tanúskodik, hogy a költő 1795. május 3-án járt a pesti egyetem könyvtárában. Levelezésében találhatunk egy május 10-i keltezésű episztolát, melyet Pesten írt Mátyási Józsefhez (Cs/Lev. 42–44. l.). Csokonai ellen éppen azért indítottak fegyelmi eljárást a kollégiumban, mert 1795 tavaszán, a legátusi megbízatás betöltésére utazva Kiskunhalasról nem tért vissza időben Debrecenbe, hanem – Kecskemétet érintve – Pestre utazott. A kecskeméti tartózkodás időtartamát nem ismerjük, de itt ismerkedett meg Mátyási Józseffel, akivel – mint verses levelében írja – egy kocsin utaztak fel Pestre. 1795-ben pünkösd május 25-ére esett, ekkor a költő már valószínűleg Szabadszálláson volt legátusként (vö. Cs/Lev. 455. l., valamint Cs/Széppr. 418–419. l.). Az itteni bejegyzés tehát azt bizonyítja, hogy a költő már május 3-án Pesten tartózkodott (vö. még az 56. sz. feljegyzését, melyben egy május 4-én lezajlott eseményt ír le Csokonai).

34. Bejegyzések a sárospataki könyvtár kölcsönzési naplójában

Kézirata

SpK. 1208. (50–52. l.). Autográf.

Megjelenése

Szilágyi Ferenc közölte az első két bejegyzést a SpK. Csokonaival kapcsolatos anyagát ismertetve, Czegle Béla könyvtáros közlésére hivatkozva (Cs/ÖM I. 183–184. l.), ld. még egy részletének fakszimiléjét Vargha:ArcV. 131. l.

Keletkezése

A bejegyzések a *Registrum Librorum e Bibliotheca Publica I. Coll. Ref. S. Patakiensis dietim a die 29 Maii Anni 1790.* című kölcsönzési naplóban találhatók, eszerint a két bejegyzés 1796. május 29-én keletkezett, amikor a költő Sárospatakon jogot tanult (vö. Cs/ÖM. I. 183–184. l.). A Berquin-bejegyzésre Gulyás József hívta fel a figyelmet (EPhK. 1927., 127. l. vö. Cs/Széppr. 336. l.).

Szövegkritika

A bejegyzések a régi kölcsönzési naplóban találhatók (50–52. l.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Giovanni Boccaccio (1313–1375) olasz író főműve, a *Dekameron* 1338 és 1353 közt keletkezett.

Apuleius (125 – ?) római író, a rövidítés az *Összes művek* egyik kiadására utalhat (ma is megtalálható ilyen kiadás Sárospatakon (*Apuleius Opera, quae extant, omnia.* Cum Philippi Beroaldi in asinum aureum eruditissimis commentarius. Lugdini 1614. 8 r. Jelzete: HH. 701.). Apuleius *Védőbeszéd*éből egy passzust ki is jegyzett Csokonai (17. sz.).

Arnaud Berquin (1747–1791) francia író, az *Idylles* (Idillek) kikölcsönzött kötetéből Csokonai sok másolatot készített (ld.a regesztát).

35. Bejegyzések a *Bibliothecae Rhetorum* 3 kötetében

Kézirata

Csurgói Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium Könyvtára.
11.710. (*Bibliothecae Rhetorum* I.);
11.938. (*Bibliothecae Rhetorum* II.);
12.123. (*Bibliothecae Rhetorum* III.). Autográf.

Megjelenése

Szép Beáta közölte *Kiadatlan Csokonai-bejegyzések* címmel (MKSz. 1994., 328–331. l.).

Keletkezése

1799 májusától 1800 februárjának végéig Csokonai Csurgón tanítóskodott. A *Bibliothecae Rhetorum* kötetei Csépán István, a gimnázium felügyelője jóvoltából kerültek az iskola tulajdonába. Csépán a költő barátjaként nem csupán az állás elnyeréséhez segítette hozzá Csokonait, de gazdag könyvtárát is rendelkezésére bocsátotta. Így könnyen elképzelhető, hogy ezekkel a kötetekkel kívánta segíteni az interimalitert, aki – az oktatás megreformálása érdekében – folyamatosan kért és kapott könyveket barátaitól (Csépánon kívül Horváth Ádámtól és annak sógorától, a Blumauer-fordító Sárközy Istvántól). Így juthatott az *Atlas Portatilis* is a birtokába, melyet Horváth Ádám ajándékozott az iskolának. A bejegyzések dátuma: 1799. június 12. (A keletkezés körülményeire ld. a fenti cikket.)

Szövegkritika

Bibliothecae Rhetorum I.: A belső címlapon számos, nem Csokonaitól származó kéziratos bejegyzés, itt szerepel a könyvtár pecsétje is.

Bibliothecae Rhetorum II.: A belső címlapon, valamint a Csokonai-bejegyzéssel szemközti lapon ismeretlen eredetű jegyzetek (utóbbi helyen kétszer vastagon áthúzva, ami a Csokonai-szövegen is nyomot hagyott). A belső címlapon a leltári szám, valamint a könyvtár pecsétje található.

Bibliothecae Rhetorum III.: A belső címlapon a leltári szám, valamint a könyvtár pecsétje. A szemben lévő oldalon találjuk Csokonai kézírását, alatta ismeretlen eredetű bejegyzések vannak (az egyik áthúzva).

A három bejegyzés szövege szinte azonos, csak a 2. szövegben az *atque Gymnasii* helyett az azonos jelentésű *Gymnasiique* áll, míg a harmadikban e szavak egyike sem található meg, ez természetesen a fordításban is eltérést okoz (vö. a tárgyi és nyelvi magyarázatok jegyzeteit).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mindhárom kötet szerzője Gabriel Francesco Le Jay (1657–1734) francia jezsuita. A fenti munka mellett többek közt egy József-trilógia és számos fordítás fűződik a nevéhez (görög szerzők műveit ültette át franciára). A *Bibliothecae Rhetorum*-kötetek – szöveggyűjtemény voltuknál fogva – nagy valószínűséggel oktató célt szolgáltak. A bejegyzések Imre Mihály fordításában: *Bibliothecae Rhetorum* I., II.: „A kiváló és nemes Csépán István Úrnak, ezen tekintetes Esperesség és a Gymnasium Vicekurátorának – sok peres ügy méltó ügyvédjének – önzetlen adományából birtokolja a Csurgói Gimnázium. Bejegyezte 1799. június 12. napján Csokonay M., saját kezével.' A III. kötet eltérése: 'ezen tekintetes Esperesség Vicekurátorának."

36. Bejegyzés az *Atlas Portatilis*ban

Kézirata

Csurgói Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium Kt. 2480. (*Atlas Portatilis*). Autográf.

Megjelenése

Szép Beáta közölte *Kiadatlan Csokonai-bejegyzések* címmel (MKSz. 1994., 328–331. l.).

Keletkezése

Ld. az előbbi bejegyzésnél mondottakat.

Szövegkritika

A belső címlapon ismeretlen eredetű jegyzetek találhatók, valamint a könyvtár pecsétje. A Csokonai-szöveg fölött és alatt ismeretlen eredetű bejegyzések, valamint ezek egy részének lehúzása, satírozása látható. A szemközti oldalon áll a leltári szám, illetve egy szintén ismeretlen eredetű jegyzet, 1780. november 17-i dátummal.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az *Atlas Portatilis* egy harminc térképet tartalmazó kozmográfiai atlaszgyűjtemény 1724-ből. Szerzője ismeretlen, kiadója Johann Christoph Weigel, a híres nürnbergi kiadó-dinasztia tagja. A címlapról leolvasható, hogy fiatalok számára készült, tehát valószínűleg e mű is oktatási célokat szolgált.

A bejegyzés magyarul (Imre Mihály fordítása): „A kiváló és nemes Horváth Ádám Úrnak, az előkelő Somogy vármegye törvényszéki táblája ülnökének, a híres Magyar Birodalomban a törvénykezésben mindkét jogtudomány fölesküdt ügyvédjének, ügyvédnek és földmérőnek önzetlen adományából birtokolja a Csurgói Gimnázium. Bejegyezte 1799. június 12. napján Csokonay M., saját kezével."

37. Bejegyzések Sulzer *Allgemeine Theorie der schönen Künste* című művében

Kézirata

DebrK. N. 465. Autográf.

Keletkezése

Csokonai 1803-ban, Kazinczytól kapta meg Sulzer könyvét (Lipcse 1787–1788), erre Kazinczy egy levelében találhatunk utalást: „Sulzernek Lexiconát ajándékban küldöm az Úrnak. Reá nagy szükségét gyanítom. Kedves könyve volt Verseginek; és méltán. Csak hogy az Aesthezist inkább a' nagy példányokból kell meríteni, mint didacticus kőnyvekből. [...] Úgy hiszem, hogy nem lessz kedvetlen az Úr előtt, hogy a' Sulzer' homloklevelére két sort írtam. Az a' könyvnek becsét nevelheti. – A' 3dik tómus végében vasrozsdával írtam ezt

Chodowiecky – 342.

Kufsteinban és egyéb helyein szenvedésünknek nem bírván tintával és tollal. –" (Cs/Lev. 247. l.). Csokonai bejegyzése így válik világossá. Kazinczy ugyanis a hátsó borítóra írta: „Chodovjeczky 342", ez alatt áll Csokonai bejegyzése (vö. Cs/Lev. 796. l.). A Sulzer-könyvben a 342. lapon egyébként a következőket olvashatjuk: „Der Historienmahler muß seinen Inhalt aus der Geschichte nehmen; aber für die Moral kann er erdichtet sein, und da kann der Mahler ohne Unschicklichkeit auch allegorische Wesen mit einmischen, wo nicht die Vorstellung schon an sich selbst hinlänglich spricht, wie in den angeführten Kupferstichen des Hogarths, und in den anderswo erwähnten schönen Zeichnungen des Hern. *Chodowieczky*, das Leben eines Mannes nach der Welt, betitelt." ('A történelmi festőnek tárgyát a történelemből kell vennie; de képzelete az erkölcs felé irányíthatja, és ott tud helytelenség nélkül allegorikus lényeket is belevegyíteni festészetébe, ahol a képzelet önmagában már nem elegendő, mint az itt bemutatott Hogarth-rézmetszeteken, és *Chodowieczky* Úr máshol említett, szép rajzain.') Csokonai bejegyzése tehát arra vonatkozik, hogy a Sulzer-könyvben szereplő nevet Kazinczy szerint hogyan kell ejteni.

A „*Csokonay.*" bejegyzést a lexikonban a „Gedicht" szócikk egyik bekezdésének végén találjuk, ott, ahol a lírai művek csoportosításáról van szó. A megjelölt bekezdésben a következőt olvassuk: „Man hat verschiedentlich versucht, die mancherley Gattungen und Arten der Gedichte in ihre natürlichen Classen und Abtheilungen zu bringen, sich aber bis dahin noch nicht über den Grundsatz vereinigen können, der die Abzeichen jeder Art bestimmen soll. Von grosser Wichtigkeit möchte auch die beste Eintheilung der Dichtungsarten nicht seyn, wiewol man ihr auch

ihren Nutzen nicht ganz absprechen kann." („Többféle módon próbálták a költemények különféle műfajait és típusait természetes osztályokba és csoportokba sorolni, de mindeddig nem tudtak megegyezni az egyes típusok megkülönböztető jegyeit meghatározó alapelvben. A költemények típusainak legjobb osztályozása sem lehet túl nagy fontosságú, jóllehet hasznosságát sem vonhatjuk teljesen kétségbe.") Ismeretes, hogy Csokonai az AD/j.-ben részletesen foglalkozott az *„éneklő Versezetek"* csoportosításával (Cs/Tan. 86–87. l.).

Szövegkritika

Az első autográf bejegyzés a második kötet 257. lapjának jobb hasábján, a második pedig a harmadik kötet hátsó borítóján található. Fölötte Kazinczy írásával ezt olvassuk: „Chodovjeczky 342.", az első kötet címlapjának alján pedig szintén Kazinczytól a következőt: „Kazinczy Ferencz, a' Kufsteini Várban, 1799. N° 2. Tokaj felé, ablakkal." (Vö. Cs/Lev. 796. l.) A lexikon elejére ezen kívül a kollégium könyvtárosa is tett bejegyzést: „Liber Bibliothecae Collegii Ref. Debrecinensis, proprio eiusdem cere una cum tribus reliquis Voluminibus, ex Libris b. d. D. Michaëlis Csokonai emtus, et reliquorum senei insertus d. 27ª Febr. 1806. Bibliothecaris Ord. Petro Kassai mpr." ('A debreceni református híres kollégium könyvtárának könyve másik három kötettel együtt a könyvtár saját pénzén vásároltatott boldogult Csokonai Mihály úr könyvei közül, és a többiek sorába soroztatott Kassai Péter rendes könyvtáros által 1806. febr. 27-én.').

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Johann Georg Sulzer (1720–1779) svájci származású német esztétikai író. Főműve: *Allgemeine Theorie der schönen Künste in einzelnen, nach alphabetischer Ordnung der Kunstwörter auf einander folgenden Artikeln abgehandelt* ('A szépművészetek általános elmélete egymást a műszavak alfabetikus sorrendjében követő szócikkekben feldolgozva') (1771–1774).

Daniel Nicolas Chodowieczki (1726–1801) a kor híres rézmetszője, festője. Kazinczy Messiás-fordítása elé is ő készítette a metszetet (vö. Cs/Lev. 417. és 645. l.). A bejegyzésekről ld. Pap Károly és Kardos Albert közleményeit is (*Egy irodalomtörténeti ereklye,* EPhK. 1912., 553–554. l.; *Csokonai, Kazinczy, Sulzer,* Debreceni Független Újság, 1931. dec. 25.).

38. Ajánlás a *Diétai Magyar Múzsá*ban

Kézirata

Marosvásárhelyi Teleki Tudományos Könyvtár, To. 1548. Autográf.

Megjelenése

Szilágyi Ferenc közölte *Csokonai ismeretlen könyvajánlása Teleki Sámuelhoz* címmel (MKSz. 1982. 158–160. l.).

Keletkezése

Csokonait az 1793 őszén Marosvásárhelyen alakult Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság a tagjai közé választotta. Hogy pontosan mikor, azt nem tudjuk biztosan, de 1797 tavaszától már ő is a tagok közé számított (vö. Cs/Lev. 550. l.). Teleki Sámuel a társaság fő patrónusa volt. Csokonai Aranka Györgyhöz, a társaság titkárához írt levelében ígéri a *Diétai Múzsa* megküldését és felajánlja munkásságát. A levél 1797. április 8-i keltezésű (vö. Cs/Lev. 550 l.). A társasághoz írt nagy elmélkedő költeményének, a *Marosvásárhelyi gondolatok*nak keletkezése is leginkább 1797 tavasza és 1798 tavasza közé tehető (Cs/Lev. 550. l.). Elképzelhető, hogy ez az ajánlás is ezekkel az eseményekkel kapcsolatos.

Szövegkritika

A rózsaszín borító belső oldalán található az ajánlás (a folyóiratként kezdett és 11 számot megért kiadványt a megszűnést követően kötetekbe kötetve terjesztette Csokonai, a rózsaszínű borító e kötetekhez készült, vö. 1796-os felhívását kötetünkben, 44. [I.] sz.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Teleki Sámuel (1739–1822) gróf, erdélyi kancellár, a társaság fő patrónusa Marosvásárhelyen alapította meg híres könyvtárát, a Teleki Tékát, amely az első magyar tudományos kölcsönkönyvtár volt. Nyomtatott katalógusának első kötete 1796-ban, a második pedig 1798-ban látott napvilágot.

39. Ajánlás *A' Szépség' ereje a' bajnoki Szívenn*-ben

Kézirata

OSzK. 321.250. Autográf. (A bejegyzést tartalmazó eredeti könyv nem található a helyén, csak a fénymásolata.)

Megjelenése

Fakszimiléjét Vargha Balázs közölte életrajzi könyvében, képmellékletként (Vargha:ArcV. 188–189. l.).

Keletkezése

Csokonai 1802 tavaszán tartózkodott ismét hosszabb ideig Komáromban, ekkor találkozhatott esetleg Lillával, s ezt követően adhatta át, vagy küldhette el neki a kötetet az ajánlással. Mindezt persze csak magából a szövegből következtetjük ki, adatokkal nem rendelkezünk (vö. Vargha:ArcV. 190–191. l.).

Szövegkritika

Az ajánlás eredetileg a belső borítón helyezkedett el, az előtte lévő lapon a következő jegyzés olvasható: „A' Széchényi-országos Könyvtárnak szentelé Jókai Mór úr 1859. [...] 15^{én}."

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Vajda Julianna (1776–1855) 1797 nyarán ismerkedett meg Csokonaival Komáromban, s e találkozást szerelmük boldog kilenc hónapja követte. Csokonai megkérte a kezét, s igenlő választ kapott, ám végül 1798. március 30-án Lillát apja Lévai István dunaalmási fakereskedőhöz adja feleségül (ld. minderről részletesen Lilla 1996., 19–27. l.).

40. Ajánlások *A' Tavaszban*

Kézirata

[I.] *A' Tavasz*nak ezt a példányát nem sikerült megtalálnunk. Fakszimiléjét, forrásjelzés nélkül, Vargha Balázs közli (Bp. 1974.).

[II.] Szegedi Egyetem, Magyar Irodalomtörténeti Intézet Könyvtára. 5303. sz.

Megjelenése

A grófnak szóló ajánlást jegyzetben közli Debreczeni Attila Csokonai Széchényi Ferenchez írott leveléről szólva (Cs/Lev. 768. l.), fakszimiléjét ld. Vargha:ElsőK. A grófnéhoz szóló ajánlás kiadatlan.

Keletkezése

Csokonai 1802. február 13-án Komáromban kelt levelében beszámol Széchényinek fordításairól, ezek közül *A' Tavaszt* a grófnak ajánlja (vö. Cs/Lev. 165–166. l., a Kleist-fordítás ajánlásával való taktikázásról vö. a levél magyarázatait: Cs/Lev. 671. és 675. l.). *A' Tavasz* példányait a költő csak a következő év januárjában (19-én) küldte el a grófnak, a következő szavakkal: *„Addigis van betsületem Excádnak a' Magyar Kleisttel udvarolni; mellyhez ragasztom egy csekély és futó Munkátskámat, melly csak Completatiora való."* (Cs/Lev. 233. l.). Ebben az elküldött példányban található az ajánlás.

Széchényinének is küld két példányt még aznap: *„Bátorkodom tehát most magának Excelládnak lábainál letenni, azon két Kleisttal, mellyet ide zárok: méltóztassa őket úgy venni Excád mint csekély, de érzékeny és háládatos szívből származott Zálogát annak a' mélly tiszteletnek, mellyel holtig való kötelességem szerént maradok N: Mélt. Grófné! Excádnak alázatos kész szolg[ája] Cs. M. mk."* (Cs/Lev. 234. l.). A fentiek alapján az ajánlások valószínűleg 1803. január 19-én vagy közvetlenül ezt megelőzően íródtak.

Szövegkritika

Az ajánlások a belső borítókon találhatóak, a jobb felső sarokban. (Itt mondunk köszönetet Hász-Fehér Katalinnak és Labádi Gergelynek a szegedi könyvpéldány felkutatásáért és másolatának megküldéséért.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Széchényi Ferenccel (1754–1820) Csokonai az 1796-os pozsonyi országgyűlés idején került kapcsolatba, majd 1798-as főispáni beiktatására tisztelgő verset írt. Később még többször kérte pártfogását, s a gróf támogatta is, akárcsak felesége, Széchényi Ferencné Festetics Julianna (1753–1824).

41. Ajánlás a *Lillá*ban

Kézirata

MTAK. K 604. 148ab. Másolat.
MTAK. K 604. 156a. Másolat.
SpK. 1728. 27. Másolat.

Megjelenése

HG. I. 443. l.; Lilla 1996. 53. l.; Cs/ÖM. V. 296. l.; Cs/Tan. 238. l.

Keletkezése

Csokonai előbb 1802 júliusában, majd 1803. május 19-én fordult levélben Erdődy Zsigmondnéhoz a *Lilla* tervezett kötetének támogatásáért (Cs/Lev. 189–190., 262–264. l.). A második alkalommal kapott tizenkét arany segítséget és a dedikálás lehetőségét (Cs/Lev. 332. l.). A grófnőnek szóló ajánlóversen túl a jelen ajánlás is e mecénási jóindulatot köszöni meg. A dedikáció szövege csak kéziratos másolatokban maradt fenn, hiszen a költő a kötet megjelenését már nem érhette meg. Pedig nagyon számított rá, ezt bizonyítja, hogy az előbeszéddel együtt már a tiszteletpéldányba szánt ajánlósorokat is megírta.

Szövegkritika

A másolatok szövege egyezik, csak írástechnikai eltérések fedezhetők fel. Mi a MTAK. K 604. 156a. alapján közöljük, mert ez a legrendezettebb írású.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Erdődy Zsigmondné Festetics Máriával (megh. 1837) Csokonai már 1797-ben kapcsolatba került (minderről és a Lillával kapcsolatos összefüggésekről részletesen ld. Cs/Lev. 704–707., 815–817. l., valamint Lilla 1996., 28–35. l.).

42. Ajánlás a *Muzsikális Gyűjtemény*ben

Kézirata

DIM. 11. sz. Autográf.

Megjelenése

Utal rá Szilágyi Ferenc a Déri Múzeum Csokonaival kapcsolatos anyagát ismertetve, de a közlés nem pontos (vö. Cs/ÖM I. 182. l.).

Keletkezése

A *Muzsikális Gyűjtemény A' Reményhez, A' Pillangóhoz* és a *Szemrehányás* kottás kiadása, amely Bécsben jelent meg 1803-ban (vö. Cs/Lev. 118., 123., 135., 142. és 144. sz. levelek), így az ajánlás is 1803-ban vagy ezt követően keletkezhetett.

Szövegkritika

A kottafüzet későbbi piros vászonkötésben van, a Leltsz. 11-es jelzet a füzeten a Csokonai-körtől származhat (vö. Cs/ÖM. I. 182. l.). Az ajánlás a belső borítón áll.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A Pándy családról Gaál László megemlíti, hogy 1804 októberében az otthon tartózkodó Csokonait sokan látogatták, köztük a Pándyak is (vö. CsEml. 440. l.), közelebbit nem tudunk Pándy Károlyról.

43. Az *Elegyes Munkák* dokumentuma

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Bétsi Magyar Merkurius, 1794. LXXXIV. sz. (okt. 21.), 1293–1294. l.; Magyar Hírmondó 1794. II. 38. sz. (nov. 7.) 643–645. l.; Toldy XXVII–XXVIII. h. (a jegyzetek között); Cs/ÖM. I. 207. és 256. l. (a jegyzetekben, különválasztva a jegyzéket és a kísérőszöveget); MM. II. 786–787. l.; MM^2. II. 385–386. l. A gyűjteményes kiadások, a Cs/ÖM. kivételével, a Magyar Hírmondó-beli szöveget követik.

Keletkezése

A jelentés nem dátumozott, a megjelenés időpontja viszont hozzávetőlegesen eligazít a keletkezés időpontjáról, mivel a megírás hírlap esetében nem túlzottan sokkal előzte csak meg a kinyomtatást – vagyis a jelen tudósítás október első felében készülhetett.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja az első közlés, a Magyar Hírmondóban mintegy két héttel később megjelent szöveg mindössze csak néhány eltérést mutat ehhez képest, ezek szövegromlásnak tekinthetők (szókihagyások).

20. MH.: Innen kezdve a szöveg nincs bekezdésekre tördelve.
28. MH.: *Énekes* Hiányzik.
31. MH.: A második *fő* hiányzik.
44. MMerk.: *el-ragadtatatott* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Műveinek kiadására már Kazinczy biztatta Csokonait, első levélváltásuk alkalmával (Cs/Lev. 9. l.). Ezt követően kisebb versei meg is jelentek hírlapokban, illetve alkalmi nyomtatványként, gyűjteményes kiadás tervére vonatkozóan azonban ez a jelentés az első adat. A felsorolt művek egy része nem maradt fenn (vagy nem azonosítható), esetleg el sem készült (vö. Cs/ÖM. I. 208. l.; Szilágyi:CsMűv. 500–502. l.).

13–18. Csak a *Békaegérhartz* maradt fenn, sem a Homéroszból készült fordítás (vö. Cs/ÖM. II. 340–341. l.), sem a másutt is említett *Apológia* (ld. Cs/Lev. 23. l., 50–58. sorok), sem az *Értekezés* nem ismeretes.
Blumauer, Aloys (1755–1798), osztrák költő. A *Békaegérhartz* címében hirdeti, hogy „Blumauer módja szerént" készült, vagyis a magyarra lefordított *Aeneis*-travesztia mintáját követi (vö. Cs/ÖM. II. 346–347. l.).

18–19. Ld. Cs/Színm. 1. 5–93. l.

20–21. A *Patvarszki* nem ismeretes, Szilágyi Ferenc megkísérelte bizonyítani, hogy ez az elveszett mű a *Cultura* ősváltozata lett volna (Szilágyi:CsMűv. 500–556. l.).

23–24. A *Cyrus* és *Lysimachus* nem ismeretes, nincs róla „több említés a költő címjegyzékein, de tudunk egy kéziratos *Nagy Sándor* drámáról, amely az egykorú feljegyzés szerint Csokonai műve nyomán készült (Új Magyar Museum IV. Kassa. 1944. 151. l.): talán Charles de la Rué-nek Csokonai által fordított egyik tragédiája rejlik mögötte." (Szilágyi:CsMűv. 501. l.)
Rué Károly: Charles de La Rue (1643–1725) latin nyelven író francia jezsuita.

24–25. Ld. Cs/Színm. 2. 41–71. l.

26–27. „Az *Orlando* föltehetően azonos az *Angelicá*-val, amelynek egyik fontos szereplője Orlando; különben *Orlando* című színjátékát nem ismerjük Metastasiónak." (Cs/ÖM. I. 208. l.) Az *Angelicát* ld. Cs/Színm. 2. 109–130. l., a *Galatéát* Cs/Színm. 1. 167–185. l.

28. Felvetődhet, hogy talán köze lehet *A' Tsókok*hoz, de műfajilag elég távol áll attól az *„Énekes Pásztori Játék"* megnevezés.

29–30. Ld. Cs/Színm. 1. 95–165. l.

31–32. Csak egy apró részlete ismeretes, ld. Cs/Széppr. 48.; vö. uo. 306–307. l.

33–34. Prózai kidolgozásaikat ld. Cs/Széppr. 22–48.; vö. uo. 233–235. l.

35–36. A Telekihez írott vers nem ismeretes, a Károlyihoz szólót ld. Cs/ÖM. III. 29–40. l.

37–40. E művek nem maradtak fenn, elkészültükről sem tudunk közelebbit.

40. *Roterodámi Rézmán*: Rotterdami Erasmus (1469–1536).

41. Ld. Cs/ÖM. II. 110–113. l.

42–43. Nem ismeretes, elkészültéről sincs adatunk.

44–47. E két fordításhoz hozzáfogott, de – mint utóbb írja, utalva a jelen tudósításra is – elégette őket (ld. *[Értekezés az Epopoeáról]* 612–633. sorok, Cs/Tan. 56. l.; vö. Cs/ÖM. IV. 716–723. l.).

Tassoni, Alessandro (1565–1635), olasz költő *La Secchia rapita* című komikus eposzáról van szó.
Loredano, Gian Francesco (1607–1661), olasz költő *L'Iliade giocosa* című travesztiájára utal.

44. A *Diétai Magyar Múzsa* dokumentumai

Kézirata

I. Nem maradt fenn.
II. MTAK. K 672/II. 19b–20a. Autográf.

Megjelenése

I. Magyar Hírmondó 1796. 52. sz. (dec. 27.) 816. l.; Toldy csak utal rá életrajza jegyzetében (XXX. h.); Cs/ÖM. I. 258–261. l. (a jegyzetek között, két részletben); Szilágyi:CsMűv. 219. l.; MM. II. 817. l.; MM^2. II. 385–386. l.
II. Cs/ÖM. I. 259. l. (a jegyzetek között).

Keletkezése

I. A jelentés, mint a keltezés mutatja, 1796. december 15-én készült, s mintegy két héttel később, december 27-én jelent meg.
II. A számvetés keletkezésére nézve a kézirat nyújt eligazítást. Egy levélfogalmazvány lapjának szabadon maradt helyére írta a költő, a tinta színéből következtethetően közel azonos időben. Mivel a levél nagy valószínűséggel 1803 októberében vagy még inkább novemberében készült (vö. Cs/Lev. 837. l.), a jelen számvetést is ekkorra tesszük.

Szövegkritika

I. Kiadásunk az első közlésen alapul.
II. A jelen feljegyzés a Rhédey [?Ferencnek] írott levélfogalmazvány kéziratán található, a szöveg után, a lap alján szabadon maradt helyen és a hátlapon, hasonló színű tintával. A csúcsos zárójelben közölt részeket utóbb áthúzta a költő.

1. DMM.: *A' Diétai* Előtte idézőjel, amely nem zárul be, elhagytuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az országgyűlés 1796. november 9-től december 11-ig tartott. A gyors berekesztés után Csokonainak nem volt lehetősége a DMM. folytatására, a példányok eladatlanul a nyakán maradtak. Szorult helyzetében Széchényi Ferenchez fordult segítségért, de az ígért támogatás valamilyen okból mégsem realizálódott, amint arra későbbi leveleiben visszaemlékezik: *„Esztendeje elmúlt, hogy az Ország' Gyűlésének vége felé a' Diétai Magyar Múzsának Kiadásában a' reménységemnél kevesebb Praenumeratorok miatt a' Nyomtatónak adós maradván, valamint többnyire minden ügyetlen Literatorok, úgy én is egyedűl Excellentziádnak Nagylelkében 's hazafiúi kegyelmes Szívében találtam fel a' segedelmet. De mire az utolsó Árkus ki-szabadúlt volna a' Sajtó alól, már akkorra Excellentiád haza menvén én minden vígasztalás és Reménység nélkűl maradtam: hanem mégis utoljára az emberséges Nyomtatóval tisztességes Accordra lépvén, bajaimból tűrhetőképen kimenekedtem."* (1798. január 23.; Cs/Lev. 79. l.); *„midőn az 1796-diki Diétakor, a' Magyar Múzsának kiadásával Hazám' Kikötőhelyében hajótőrést szenvedtem, és tsak Excellentiád méltóztatott a' habok közűl való kivergődésemre 16 Aranyat resolválni: de a' melly megbetsűlhetetlen Grátziával, újabb fergeteg' felzúdúltta miatt, mégis tsakugyan nem élhettem."* (1802. jan. 9.; Cs/Lev. 158. l.) A hírlapbeli tudósítás ebben a helyzetben született, keresve a kiutat: a költő egybeköttette a DMM. kinyomtatott példányait, és így próbálta meg értékesíteni őket (vö. minderről részletesen Vargha:ElsőK. 3–7.).

Mint a számvetés bizonyítja, a DMM. így sem volt igazán kelendő, nagyobb mennyiség volt még nála 1803 végén, ezektől próbált szabadulni, valami bevételt is remélve végre belőlük. A példányok eltérő terjedelműek voltak, a teljes, 11 íves mellett árult 7, 6 és 4 íves köteteket (vö. Vargha:ElsőK. 6. l.), a terjesztők neveiből kikövetkeztethetően elsősorban Debrecenben és környékén.

9. *Nyájas Múzsa*: e tervéről mindössze még egyszer történik említés, a Széchényi Ferenchez írott 1798-as levélben (az idézett rész folytatásaként): *„Azolta, a' Nyári Insurrectiónak üres ideje alatt, öszveszedtem Irásaimat, a' mellyek részént eredeti, részént görög, deák, frantzia, német és olasz nyelvből fordított darabok; részént versek és theatralis munkák, részént prósák a' philosophiai 's Aestheticai Tudományokból. Ezeket öszveszedvén itten Komáromba Nyájas Múzsa név alatt kiakartam adni. De azolta szándékomat megváltoztatván, most már a' Pétzeli' halálával félbeszakadt Mindenes Gyűjteményt akarom folytatni."* (Uo.)

9–10. *A' melly munkákat pedig 1794-ben meg ígértem*: utalás a Magyar Merkuriusban, majd a Magyar Hírmondóban megjelent tudósítására (43. sz.).

16. *Typographus Wéber Úr*: Wéber Simon Péter (?–1836), pozsonyi nyomdász, a DMM. kiadója, alkalmi költő, akinek versét (*Serkentés a' Nemes Magyarokhoz*) Csokonai a diéta alatt magyarra fordította, s az eredetivel egybekötve megjelentették (vö. Cs/ÖM. III. 815–834. l.)

17. A névsor kinyomtatásáról nincs tudomásunk.

30. *Győri Jósef*: Csokonai diákja volt, utóbb aktívan részt vett a költő műveinek és előfizetési felhívásainak terjesztésében, fennmaradt egy üzenetváltás is, amely feltehetően közte és a költő között zajlott (vö. Cs/Lev. 345–346., 925. l.).

34. *Szathmári Uram*: van egy Szathmáry Mihály Nagy Gábor feljegyzésén (CsEml. 387. l.), de itt inkább arról a Szathmáry János nevű praeceptorról lehet szó, aki *A' Tavasz* egyik előfizetői listáján szerepel, ott is mint terjesztő (46. [V.] sz.).

36. *Benedek László*: 1796-ban subscribált, majd karcagi nótárius, kerületi biztos (Barkóczi II. 28. e. 226.).

48. A végösszeg magában foglalja az áthúzott részösszegeket is, tehát ezeket utóbb húzta át, s írta fölé, illetve alá, hogy *solvit*.

45. A gyűjteményes kiadás dokumentumai

Kézirata

MTAK. K 755 43a–44b. (I. Előfizetési felhívás: 43a.; II. Előfizetői névsor: 43b–44a.; III. Számvetés: 44b.) Az előfizetők aláírásai kivételével autográf.

Megjelenése

Csak az előfizetési felhívást közölte Toldy, életrajza jegyzetében (XLIV. h.) és a MM. (II. 857–858. l.). Az előfizetési felhívást és a számvetést együtt hozta a HG. (II. 607–608. l.), a Cs/ÖM. (I. 261–262. l., a jegyzetek között), különválasztva a MM^2. (előfizetési felhívás: II. 416. l.; számvetés: II. 336–337. l.). Az előfizetői névsort önmagában a CsEml. adta közre (193–195. l.).

Keletkezése

Keletkezési idejét a dátum pontosan megjelöli. Négy nappal később Csokonai levelet ír Festetics Györgynek mint a *Dorottya* és a *Georgicon* reménybeli mecénásának, s ott utal is az e jelentésben közzétett tervei-

re, igaz, némileg megszépítve a helyzetet, hiszen az előfizetés helyett azokhoz is támogató nagyurak segítségét társította: *„egyéb Irásim is, mellyeknek nagyobb részét itthoni magánosságomban Pope, Wieland, Horatius, Anacreon, Kleist, Tasso, Metastasio, Thomson, 's mások' remekjeiből fordítgattam, az Új esztendővel némelly Nagylelkű Pártfogók által kiindúl a' Magyar Világra"* (Cs/Lev. 108. l., 37–41. sorok). Hasonlóképpen nyilatkozik Puky Istvánhoz írott december 20-i levelében, melyet azonban csak 1801. január 13-án küldött el: *„Mindennémű 's nevezetű Munkájim az Új Esztendővel elkezdenek kijönni"* (Cs/Lev 115. l., 7–8. sorok).

Az előfizetési ívet csak „zárt körben", a református kollégiumokban, Debrecenben és Sárospatakon köröztette, hírlapban nem tette közzé. A fennmaradt névsor Debrecenből való, de nem teljes: 131 név szerepel rajta, míg az összesítésen 183 előfizetőt jegyez fel. A számítások utalnak ugyanakkor a Patakon összegyűlt előfizetőkre is (számuk 108), más forrásból tudjuk, hogy itt Sebő Pál volt Csokonai megbízottja (Cs/Lev. 596., 618–619. l.). A debreceni előfizetők száma még tovább növekedhetett, mert Festeticshez szóló, 1802. január 10-i levelében azt írja a *Georgicon*-fordításról, hogy *„a' Munkát már Debretzeni és Pataki Collegiumainkban publicáltattam, és amabban ugyan 217, emebben pedig 108 Subscribens találkozott, melly Summa 325re menvén, tsalhatatlan reménységet ád a' felől, hogy annyi Exemplár egyszerre elkél, a' mennyiből a' nyomtatásbeli Költség kikerül"* (Cs/Lev. 160. l., 28–33. sorok) A *„tsalhatatlan reménység"* azonban ezúttal is megcsalta, a jelentésben meghirdetett tervei és az ezzel kapcsolatos számításai nem váltak valóra (vö. Cs/ÖM I. 261–265. l.).

Szövegkritika

A névsor két hasábban van írva (az új hasábot sorkihagyással jelöljük), a számvetés elkezdődik a névsor alatt üresen maradt helyen (174–179. sorok), a számvetés alatt pedig az „Életed egyforma... kezdetű, minden bizonnyal Berzeviczy Páltól származó vers (vö. Cs/Lev. 479–480. l.) autográf másolata található, valamint a *Szerelmes Panaszok* négy sora, 90 fokkal elforgatva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

16. *Virgilii Georgicon Libri IV.*: Vergilius *Georgicon*ját Csurgón kezdte fordítani, de akkor még páros rímű tizenkettősökben. A 15 szótagos sorokban való fordításhoz csak később fogott, de azzal sem készült el (vö. Cs/Lev. 585. l.).

17–18. *Az elragadtatott Hajfürt...*: Alexander Pope (1688–1744) *The Rape of the Lock* című komikus eposzát lefordította, mint

maga mondja *[Értekezés az Epopoeáról]* című tanulmányában (564–589. sorok, Cs/Tan. 55. l.), s többször említi leveleiben is (ld. a Cs/Lev. 43., 68. és 89. sz. leveleinek 83., 26., illetve 44–45. sorait, vö. Cs/Széppr. 202. l.).

19. *Wieland*, Christoph Martin (1733–1813), német író, jelentős hatást gyakorolt a századvég magyar irodalmára. Csokonai *Die Grazien* című munkájából már korábban lefordított egy részletet, az egésszel azonban nemigen jutott túl a tervezés szintjén (ld. Cs/Széppr. 50–53. l.).

20–21. *A' travestiált Batrachomyomachia...*: Ld. Cs/ÖM. II. 33–61. l., vö. 43. sz. 13–17. sorok és jegyzetük.

22–24. *A' Vitéz Dorottya...*: Ld. Cs/ÖM. IV. 136–205. l.

26. *Kleist*, Ewald Christian von (1715–1759), porosz költő, katonatiszt, legnevesebb műve, a *Der Frühling* Csokonai fordításában jelent meg (több kisebb mű társaságában), 1802-ben. *Mántua megvétele*: Csokonai *Az Igazság' Diadalmát* 1799-ben, Csurgón írta (Cs/ÖM. IV. 214–226. l.).

29. *Vízkereszt*: január 6.

34. *Johannes Bajnótzi*: Bajnóczi József, 1794-ben subscribált, majd szalontai prédikátor, megh. 1808. dec. 3. (Barkóczi II. 28. e. 217.; vö. még Cs/Lev. 640. l.).

35. *Gedeon Zágoni*: Zágoni Gedeon, 1795-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 220.).

36. *Josephus Pap*: Pap József, 1798-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 128.), a Csokonaival később közeli kapcsolatba került három rézmetsző diák egyike (Cs/Lev. 714. l.).

37. *Stephanus Lukáts*: Lukács István 1801. március 14. és szeptember 18. között töltötte be a széniori tisztséget (Barkóczi II. 28. b. 1., 363. l.), vagyis a jelen időszakban ő volt a contrascriba (Cs/Lev. 640. l.).

38. *Johannes Etsedi*: Etsedi János, Érkeserűben született, 1791-ben subscribált, 1798–1799-ben praeceptor, 1801 szeptembere és 1802 márciusa között a kollégium seniora, majd külföldön tanult, 1803-tól Komáromban tanár (Barkóczi II. 28. b. 1. 364. l.).

39. *Paulus Batári*: Batári Pál, 1799-ben subscribált, földmérő lett (Barkóczi II. 28. e. 4. 131.).

40. *Paulus Karika*: Karika Pál, aki egy kétes szerzőségű (?Csokonai-)levél címzettje is (Cs/Lev. 941–944. l.), 1792-ben subscribált a debreceni kollégiumban, tanulmányai után Apácaszakállason lett lelkész, 1833-ban még élt (Barkóczi II. 28. b. 1., 365. l.).

41. *Andreas Kaszoni*: Kászoni András, 1795-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 220.).

42. *Joannes Séni*: Séni János, 1794-ben subscribált, orvos Kecskeméten (Barkóczi II. 28. e. 217.).

43. *Stephanus Cs. Takáts*: Cs. Takáts István. Thury Etele sok Takács Istvánt említ, de egyiknek sincs a megkülönböztető *Cs.* a nevében.

44. *Andreas Erdős*: Erdős András, 1799-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 130.).

45. *Petrus Székely*: Székely Péter 1792-ben subscribált, 1802 második felében senior volt, később tiszafüredi, majd mezőtúri lelkész (Barkóczi II. 28. b. 1., 366. l.), fennmaradt egy Csokonaihoz írott levele (Cs/Lev. 143., 667–669. l.) (ld. még 47. sz.).

46. *Gabriel Hevesi*: Hevesi Gábor, 1797-ben subscribált, 1804-ben hajdúböszörményi rektor (Barkóczi II. 28. e. 226.).

47. *David Lente*: Lente Dávid Hajdúnánáson született, 1793-ban subscribált, 1803 végén és 1804 elején senior volt. Tanulmányai után, 1807-ben Kabán lett lelkész, majd hivatalából való elmozdítása után, 1818-ban Nánásra költözött (Barkóczi II. 28. b. 1., 368. l.) (ld. még 47. sz.).

48. *Stephanus Varró*: Varró István, a Csokonaival közeli kapcsolatban lévő karcagi Varró család tagja, talán a költő „jó emberének", Varró Jánosnak a fia (vö. minderről részletesen Cs/Lev. 897–898. l.) (ld. még 47. sz.).

49. *Valentinus Lévai*: Lévai Bálint Csokonai egykori tanítványa (vö. Cs/Széppr. 409. l.), 1795-ben subscribált, 1804 őszétől a kollégium seniora volt, utóbb orvos lett, megtébolyodottan halt meg (Barkóczi II. 28. b. 1. 276. l.) (Ld. még 47. sz.).

50. *Franciscus Maller*: Maller Ferenc, 1795-ben subscribált, baracskai prédikátor, helyettes esperes (Barkóczi II. 28. e. 221.).

51. *Carolus Jánosi*: Jánosi Károly.

52. *Daniel F. Őri*: Őri Dániel, Fábián.

53. *Steph. Fazekas*: Fazekas István (megh. 1827), 1795-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 220.), diószegi, majd érsemjéni lelkész, fennmaradt Kazinczy hozzá írott levele (KazLev. V. 176–178. l.).

54. *Johann. Borbelly*: Borbély János debreceni diák, a Csokonaival sokszoros kapcsolatban lévő Borbély család tagja, a költő műveinek másolójaként is ismert (Cs/Lev. 590., 633. l.). A subscribáltak listáján 1799-ben és 1804-ben is szerepel ilyen nevű diák, az előbbi D. megkülönböztető betűvel (Barkóczi II. 28. e. 230., 247.), így inkább a másikkal azonosíthatjuk a másolót, aki Hajdúböszörményben prédikátor, majd a szabolcsi és hajdúsági tractus esperese lett (uo.).

55. *Johann Burjan*: Burján János, 1799-ben subscribált, utóbb pap lett valahol a Dunántúlon (Barkóczi II. 28. e. 4. 131.), ld. még 48. sz.

56. *Michaël Polgár*: Polgár Mihály, 1799-ben subscribált, 1808 szeptembere és 1809 márciusa között sénior volt, utóbb Kecs-

keméten pap, majd püspök, megh. 1854. május 11. (Barkóczi II. 28. b. 1. 377. l.).

57. *Szikszai József*: Szikszai József Debrecenben született, először 1785-ben, majd Iglóról visszatérve 1787-ben másodszor subscribált, esküdt diák, aztán contrascriba, majd senior lett. 1798-tól 1827-ben bekövetkezett haláláig lelkészként működött Asszonyvásárán (ld. Barkóczi II. 28. b. 1., 352. l.), ahová Fráter István személyén keresztül Csokonait is szoros szálak fűzték (a Szikszaiakról ld. Cs/Lev. 480–482. l.). A neve mellett szereplő 10 példány (szemben a többiek 1–1 példányával) arra vall, hogy a könyv(ek) terjesztésére vállalkozott volna.

58. *Csíkos István*: 1796-ban subscribált, rétfalui prédikátor lett (Barkóczi II. 28. e. 224.).

59. *Németh Ferentz*: 1796-ban subscribált, utóbb halasi professzor (Barkóczi II. 28. e. 226.).

60. *Békési Mihály*: 1798-ban subscribált, hadházi ügyvéd és hadnagy (Barkóczi II. 28. e. 4. 128.), ld. még 47. sz.

61. *Deli Sámuel*: közelebbit nem tudunk róla.

62. *Obernyik Károly*: 1797-ben subscribált, szentmártonkátai prédikátor (Barkóczi II. 28. e. 225.).

63. *Kiss Sámuel*: két személyről is tudunk, az egyik rajztanító Debrecenben (1781–1819), a másik (Zabolai) Kazinczy későbbi levelezőtársa (vö. CsEml. 518–519., KazMűv. II. 887. l.), az azonosítás bizonytalan.

64. *Ari András*: 1798-ban subscribált, 1808. március–szeptember között sénior, utóbb margitai pap (Barkóczi II. 28. b. 1. 376. l.), ld. még 48. sz.

65. *Nyikos László*: 1800-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 133.).

66. *Teleki Laszló*: közelebbit nem tudunk róla, a híres Teleki család egyik tagjával sem sikerült azonosítani.

67. *Jos: Nagy*: Nagy József, 1798-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 128.), ld. még 47. sz.

68. *Jos. Horváth*: Horváth József, 1800-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 135.), tudunk egy ilyen nevű csurgói diákról is (CsEml. 431., 436., 438. l.), de semmi nem utal arra, hogy egyazon személyről van szó.

69. *Franc Kováts*: Kováts Ferenc, 1799-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 131.), ld. még 47. sz.

70. *Joseph: Zilahi*: Zilahi József.

71. *Stephanus Ember*: Ember István, 1798-ban subscribált, hadházi, majd sámsoni prédikátor, 1835 után halt meg (Barkóczi II. 28. e. 4. 128.).

72. *Joseph. Kontz*: Kontz József, 1797-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 226.). Nem azonos azzal a Kontz Józseffel, aki az 1790-es évek elején nagyenyedi diák volt, majd a kolozsvári

színtársulat tagja lett, s lefordította a *Békaegérharc*ot (vö. Cs/ÖM. II. 468. l.).

73. *Jos. Fóris*: Fóris József, 1799-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 132.).

74. *Andr. Botka*: Botka András.

75. *Jos Debretzeni*: Debretzeni József, 1799-ben két ilyen nevű diák subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 131., 132.).

76. *Ben: Veress*: Veress Benedek vagy Benjámin.

77. *Andr: Pap*: Pap András, 1800-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 135.).

78. *Andr: Juhász*: Juhász András, 1799-ben subscribált, 1809 márciusa és szeptembere között sénior volt, 1809 októberétől 1810. május 20-ig interimális pap Kunszentmiklóson, majd Göttingába ment, ott halt meg 1811. május 23-án (Barkóczi II. 28. b. 1. 378. l.).

79. *Joan. Szathmári*: Szathmári János, 1799-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 131.), 1802-ben préceptor a kollégiumban, segítette Csokonait műveinek terjesztésében (ld. 44. [II.] és 46. [V.] sz.).

80. *Kőrössi János*: Kőrösi János debreceni teológus-diák volt, aki 1796-ban subscribált, később lelkész lett, halálát pedig – Barkóczi János feljegyzése szerint – a Dunában lelte (Barkóczi II. 28. c. 1., 222. l.), ismeretes Csokonainak egy hozzá szóló levele is (Cs/Lev. 152–153. l.).

81. *Végh Mihály*: 1794-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 217.).

82. *Újhelyi Mihály*: 1794-ben Csokonai tanítványa (CsEml. 59. l.), 1795-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 221.), 1802-ben margitai rector (ld. 46. sz.).

83. *Győri József*: Győri József Csokonai diákja volt 1794-ben, az első kollégiumi pörben többször ki is hallgatták, mint a költővel az egyik legközelebbi kapcsolatban lévő tanulót (ld. CsEml. 46., 50., 54. l.). A későbbiekben is többször előfordul a neve Csokonaival kapcsolatos iratokban (44., 47. sz.), valamint egy Csokonaihoz szóló írásos üzenete is ismeretes (Cs/Lev. 345. l.).

84. *'Soldos Jákób*: Zsoldos Jakab (megh. 1821), Csokonai tanítványa 1794-ben, kihallgatták az első kollégiumi pörben (ld. CsEml. 51–52. l.). 1795-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 220.), ácsi, majd mezőlaki lelkész, ismeretes egy verse Csokonai védelmében, Kölcsey bírálata ellen (CsEml. 310–315. l.).

85. *Dániel Árvai*: Árvai Dániel, 1798-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 129. l.).

86. *Dombi Márton*: Domby Márton (1778–1864), 1795-ben subscribált, különböző diáktisztségek betöltése után 1805-ben a kollégium seniora, ebbéli minőségében ő intézte Csokonai temetését. Külföldi tanulmányai után lelkész lett Hajdúbago-

son, majd 1814-től Pesten ügyvéd. Nevezetes Csokonai-életrajza először 1817-ben jelent meg (majd 1955-ben Vargha Balázs adta ki újra). Neve szerepel minden előfizetési iratban.

87. *Intzédi Josef*: 1795-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 221.).

88. *Stephanus Deáki*: Deáki István, 1792-ben subscribált, 1803 márciusa és szeptembere között a kollégium seniora, a megelőző félévben szokás szerint contrascriba. Ez utóbbi minőségében terjesztette Csokonai megismételt előfizetési felhívását a *Dorottyára* és a *Lillára* (ld. a 47. sz. dokumentumok keletkezéséről mondottakat), valamint Márton József szótárára (ld. Cs/Lev. 229., 763. l. és 48. sz.). Utóbb Bogyoszlón pap (Barkóczi II. 28. b. 1. 367. l.).

89. *Georg. Kiss*: Kiss György. Két ilyen nevű diákról van adatunk, az egyik a Szabolcs megyei Fejértóról származott, kollégiumi vizsgán nyújtott teljesítményét jutalmazták (CsEml. 38. l.), a másik 1803-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 244.), inkább az utóbbiról lehet szó.

90. *Steph. Varga*: Varga István Igarról származott, nevét kiemelték egyik kollégiumi vizsgáján, mint jutalmazottat (CsEml. 38. l.). 1794-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 217.).

91. *Gabriel Liszkai*: Liszkai Gábor, 1797-ben subscribált, fakereskedő lett (Barkóczi II. 28. e. 226.).

92. *Franciscus Nagy*: Nagy Ferenc, 1797-ben, 1800-ban és 1802-ben is subscribált ilyen nevű diák (Barkóczi II. 28. e. 226., 234., 241.).

93. *Dan: Német*: Német Dániel, 1799-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 131.), ld. még 48. sz.

94. *Adamus Göntzi*: Göntzi Ádám, 1796-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 225.).

95. *Michael Dobosi*: Dobosi Mihály, 1796-ban subscribált, majd szentesi prédikátor, egyházvidéki pénztárnok, csongrádi táblabíró (Barkóczi II. 28. e. 223.).

96. *Alexander Seres*: Seres Sándor, 1796-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 223.).

97. *Johannes Miskóltzi*: Miskóltzi János, 1798-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 130.).

98. *Emericus Nagy*: Nagy Imre, 1799-ben subscribált, érfélegyházi jegyző lett (Barkóczi II. 28. e. 4. 131.).

99. *Johan Poti Rect. Margit.*: Póti János margitai rektor, 1793-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 216.).

100. *Steph: Etsedi*: Etsedi István, 1796-ban subscribált, 1810-től tiszafüredi pap (Barkóczi II. 28. e. 223.), ld. még. 46. sz. („Deák Ifj. Debretzenben").

101. *Josephus K. Nagy*: K. Nagy József, 1797-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 226.), ld. még 47. sz.

102. *Michaëel Madas*: Madas Mihály, 1797-ben subscribált, szoboszlói rektor 1804-ben, majd mezőgyáni prédikátor (Barkóczi II. 28. e. 226.).
103. *Jos: Ötvős*: Ötvös József, 1798-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 128.).
104. *Jos: Vintze*: Vintze József, 1798-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 130.).
105. *Mich: Karsai*: Karsai Mihály.
106. *Mich. Lukáts*: Lukáts Mihály, 1799-ben subscribált, kabai rector, majd sok helyen lelkész, érmelléki egyházvidéki pénztárnok (Barkóczi II. 28. e. 4. 131.). Egy hasonnevű diák 1794-ben a kántus tagja volt (CsEml. 37. l.).
107. *Mich: Boros*: Boros Mihály, 1799-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 131.), kismarjai jegyző.
108. *Adam: Gábor*: Gábor Ádám, 1796-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 225.).
109. *Paulus Vég*: Vég Pál.
110. *Sebast. Nagy*: Nagy Sebestyén, 1795-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 220.).
111. *Joan Szokolai*: Szokolai János. Egy Szokolai János Csokonai préceptorsága idején szolgadiák volt Szikszai József mellett (CsEml. 32. l.), nem biztos azonban, hogy ugyanarról a személyről van szó.
112. *Sig. Kömlei*: Kömlei Zsigmond, 1798-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 228.).
113. *Franc N Nagy*: N. Nagy Ferenc, 1797-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 226.).
114. *Jos Marjai*: Marjai József, 1798-ban subscribált, utóbb Túrkevén tanácsnok és bíró (Barkóczi II. 28. e. 4. 128.).
115. *Emer. Mata*: Mata Imre.
116. *Mich. K. Kováts*: K. Kováts Mihály, 1795-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 220.).
117. *Dan. Horváth*: Horváth Dániel, 1798-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 128.), ld. még 47., 49. sz.
118. *Michaël Bordás*: Bordás Mihály, 1797-ben subscribált, majd tóthfalusi rektor lett (Barkóczi II. 28. e. 226.).
119. *Samuel Szabo*: Szabó Sámuel, 1800-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 133.).
120. *Csokonai Ferentz*: Csokonai Ferenc, 1795-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 221.), ld. még 46. sz. („Rektor Hadházon"). A családi kapcsolatokról ld. Győre Zoltán: *Eddig ismeretlen kapcsolatok a Csokonai családban,* ItK 2001., 366–367.
121. *Tanarki Mihály*: Tanárki Mihály, 1798-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 128.).
122. *Stephanus D Nagy*: D. Nagy István, 1795-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 220.).

123. *Ladislaus Odor*: Odor László, 1793-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 215.).
124. *Nyikos György*: 1794-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 219.).
125. *Balog Mihály*: 1798-ban subscribált, utóbb nagykőrösi professzor lett (Barkóczi II. 28. e. 4. 133.), ld. még 48. sz.
126. *Szőllősi István*: 1795-ben és 1796-ban is subscribált ilyen nevű diák (Barkóczi II. 28. e. 224.).
127. *Stephanus Farkas*: Farkas István, 1797-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 226.).
128. *Joh: Földi*: Földi János, 1796-ban subscribált, 1804-ben Gyomán rektor, majd a kollégium gazdája, perceptor, esküdt (Barkóczi II. 28. e. 225.), a költő-orvos névrokona.
129. *Alex Bagoly*: Bagoly Sándor.
130. *Joh. Kigyósi*: Kigyósi János, 1799-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 132.), ld. még 48. sz.
131. *Joh. Pap*: Pap János, 1799-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 132.), ld. még 48. sz.
132. *Andr. E. Nagy*: E. Nagy András, 1798-ban és 1800-ban is subscribált ilyen nevű diák (Barkóczi II. 28. e. 129., 133.).
133. *Greg. Dömsödi*: Dömsödi Gergely, 1796-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 225.).
134. *Jos Balog:* Balog József, 1799-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 131.), Gál László ugyancsak említ egy Balog Józsefet, aki 1804-ben a költő anyjának kosztosdiákja volt (CsEml. 409., 440. l.), talán egyazon személyről van szó.
135. *Joh. Samarjai*: Samarjai János, 1798-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 128.).
136. *Steph. Laki*: Laki István, 1799-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 130.).
137. *Mich Bajnotzi*: Bajnótzi Mihály, 1795-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 221.; vö. még Cs/Lev. 640. l.).
138. *St Szarka*: Szarka István, 1796-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 223.).
139. *Jos Bagameri*: Bagaméri József, 1798-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 129.).
140. *Steph Oláh*: Oláh István, 1796-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 223.), ld. még 47. sz.
141. *Gabr Eröss*: Erőss Gábor (1779–1815), egyike a három rézmetsző diáknak, akikhez Csokonait baráti szálak fűzték, utolsó ismert levele hozzájuk szól (ld. Cs/Lev. 914. l.) ld. még 46., 48. sz.
142. *Emer Vajai*: Vajai Imre.
143. *David Petes*: Petes Dávid, 1799-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 132.), rézmetsző-diák (ld. Cs/Lev. 914. l.).

144. *Joh. Gyulai*: Gyulai János, 1797-ben subscribált, Vámospércsen rektor lett, Tiszafüreden halt meg (Barkóczi II. 28. e. 226.).
145. *Joh. Páli*: Páli János, 1799-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 131.).
146. *Fran. Póti*: Póti Ferenc, 1800-ban subscribált, Tocsán, majd Vántsodon jegyző, 1843-ban az ablakon át meglőtték (Barkóczi II. 28. e. 4. 133.).
147. *Barkász György*: nem találtunk adatot róla.
148. *Etsédi Gábor*: 1798-ban subscribált, utóbb Gyulán prédikátor (Barkóczi II. 28. e. 4. 129.).
149. *Petr Jenei poet.*: Jenei Péter poéta (tanuló a poétai osztályban).
150. *Georg Fazekas p.*: Fazekas György poéta, 1801-ben subscribált, utóbb Félegyházán lett prédikátor (Barkóczi II. 28. e. 236.).
151. *Steph. Vég poet.*: Vég István poéta, 1801-ben subscribált, Csokán prédikátor (Barkóczi II. 28. e. 236.), ld. még 47. sz.
152. *Jos Majtsi poet.*: Majtsi József poéta, 1801-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 237.).
153. *Alex Szalarkai poet.*: Szalarkai Sándor poéta, 1801-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 237.).
154. *Georg László poet.*: László György poéta, 1801-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 237.).
155. *Jóh Szikszai poet.*: Szikszai János poéta, 1801-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 238.).
156. *Jos. Csikós*: Csikós József, 1799-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 132.), ekkoriban házitanító („Domest. Praeceptor Úrnak Debretz", ld. 46. sz.), utóbb rétfalui prédikátor, Baranyában (Barkóczi II. 28. e. 4. 132.).
157. *Mich Fráter*: Fráter Mihály, 1800-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 133.), bihari szolgabíró, majd alispán. A CsEml. (634. l.) szerint Fráter István fia, de ez nem lehetséges, első (leány)gyermeküket 1802-ben született (KazÉlet. 230. l.). Inkább Fráter Pál (megh. 1810) gyermeke lehet, aki Fráter István nagybátyja volt, s debreceni illetőségű (ld. még 46. sz.: „Frater Mihály Urfi. Debretzenben"), erről viszont Nagy Iván nem tud (V. 258–262. l.).
158. *Mich Dé'si*: Dézsi Mihály, 1800-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 133.).
159. *Valent. Kis*: Kis Bálint, 1800-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 133.). Nem azonos a hedrehelyi lelkésszel (vö. CsEml. 424–426., 430., 636. l.), aki a 46. sz. listán szerepel.
160. *Johann. Kováts*: Kováts János, 1799-ben egy, 1800-ban két ilyen nevű diák subscribált (Barkóczi II. 28. e. 232., 234.), ld. még 48. sz.

161. *Ladis. Kováts*: Kováts László, 1800-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 133.), ld. még 47. sz.
162. *Petrus Kováts Synt.*: Kováts Péter syntaxista, 1802-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 241.), ld. még 48. sz.
163. *Ladislaus Kis*: Kis László, 1800-ban subscribált, utóbb Pest megyei szolgabíró lett (Barkóczi II. 28. e. 4. 133.).
164. *Stephanus Szilágyi*: Szilágyi István, 1798-ban és 1800-ban is subscribált ilyen nevű diák (Barkóczi II. 28. e. 4. 129.).
165. *Stephanus Nagy*: Nagy István, 1799-ben, 1800-ban és 1802-ben is subscribált ilyen nevű diák (Barkóczi II. 28. e. 231., 239., 240.), ld. még 47. sz.
166. *Ludovicus Tormássi*: Tormássi Lajos, 1800-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 133.).
167. *Petrus Rátz*: Rátz Péter, 1800-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 133.).
168. *Johannes Szigetközi*: Szigetközi János, 1800-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 133.), ld. még 48. sz.
169. *Tirnotzy Mihály*: egy Tarnótzy Mihály 1801-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 237.).
170. *Komlósy László*: 1800-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 135.).
171. *Deretskei Plebanus*: nem tudjuk, ki volt.
172. *Kuthy Lajos*: 1795-ben és 1797-ben is subscribált ilyen nevű diák (Barkóczi II. 28. e. 220., 225.), ld. még 46. sz. (*„Kuthy Lajos Jurista Úrnak Debretz."* – *„Togatus Kuthy Lajos Urnak Ötsöd"*), az azonosításhoz nincs elég adatunk.

187–188. Minden tíz után egyet ingyen adott az árusítónak.

46. *A' Tavasz* dokumentumai

Kézirata

I. MTAK. K 679/II. 10a–11b. Autográf.
II. Nem maradt fenn.
III. MTAK. K 668. 123b. Autográf.
IV. Nem maradt fenn.
V. MTAK. K. 679/II. 4a–7a. Autográf.
VI. MTAK. K. 679/I. 60ab. Autográf.

Megjelenése

I., III., V–VI. Kiadatlanok, csak az I. és az V. egységből jelent meg néhány részlet: a 4–12. sorok (az áthúzások jelzése nélkül), valamint a terjesztésről készített táblázat (181–273. sorok) (CsEml. 195–198. l.).

II. Kinyomtatták *A' Tavasz*hoz készült kék borítólapon, amelyet azonban végül nem kötöttek a könyvhöz; mindössze két példánya maradt fenn (MTAK. K 679/II. 20a–21b és 22ab.; vö. Vargha:ElsőK. 12. l.). A neveket önálló sorokba tördelve újra kiadta a CsEml. (198–199. l.).

IV. Magyar Hírmondó 1802. I. 19. sz., március 5., 324–326. l. Újra kiadta a CsEml. 587. l., majd a MM[2]. (II. 450–451. l.).

Keletkezése

A Kleist-fordítás végső kidolgozása és sajtó alá rendezése 1802 elejére, január, illetve február hónapra esett (ld. minderről részletesen *A' Tavasz* előbeszédének keletkezéséről mondottakat, Cs/Tan. 151–152. l.; vö. Cs/ÖM. V. 511. l.). A kiadás és terjesztés eseményeit az alábbiakban naptárszerűen foglaljuk össze.

Február 12. Előfizetési ívet bocsát ki Komáromban és ezen mintegy harminc előfizetőt gyűjt (I.), február 20-i jelentésében utal is e listára: *„Ennek az 1-ső Tsomónak kiadását az idevaló Praenumeratio segitette"* (IV., 105–106. sorok). Ugyanekkortájt nyomdába adja a kötetet (ld. Csokonai levelét Széchényi Ferencnek, február 13. és Barkassy Jánosnak, február 15.; Cs/Lev. 164–167. l.).

Február 20. Előfizetési felhívást fogalmaz *A' Tavasz* ügyében, ez március 5-én jelenik meg a Magyar Hírmondóban (IV.). További előfizetők gyűlnek, a kötet tervezett, kinyomtatott, de végül nem terjesztett borítóján egy a korábbitól részben eltérő előfizetői lista szerepel (II.).

Március 9. és 13. között átveszi az elkészült példányokat Weinmüllernétől (V.), tehát a kötet József napi vásárra ígért megjelenése teljesült. Előtte, március első napjaiban már hazafelé indult, de Pestről visszafordult a példányokért (ld. erről részletesen Cs/Lev. 685–686. l.).

Március 12. és 17. között csak komáromi illetőségűeknek ad a könyvből, tehát itt tartózkodik. Itt kezdi összeállítani táblázatát is (V.): a névlista lapjának közepére írt és utóbb áth. feljegyzés (154–162. sorok) nevekben, számokban és sorrendjében egyaránt megegyezik a táblázat elejével, vagyis mikor elhatározta a terjesztés pontos dokumentálását, sebtiben készült feljegyzése átmásolásával kezdte. Ebből következik, hogy a névlista közvetlenül a könyv megjelenésének napjaiban készült, a nevekből ítélve a szükséges tiszteletpéldányokat írta össze Csokonai.

Március 19. (József napja!) és április 8. között pestiek szerepelnek a listán, tehát elment az esedékes pesti vásárra, hogy ott is szétoszthassa, ill. árulhassa könyvét. Mindössze március 27-én találunk egy 11 fős,

csupa komáromiból álló tételt, nyilván egyben küldte el nekik Komáromba valamely vásári alkalmatossággal.

Április 23-a és május 10-e között már Debrecenben osztja szét művének példányait (feltehetően húsvétra, április 18-ra érkezett haza). A terjesztésről készített táblázat tehát a jelölt időhatárok között készült, nem tartjuk valószínűnek, hogy utólag készítette volna. Az utolsó két bejegyzés viszont bizonyosan később került oda, ezt – azon kívül, hogy a megelőzőek tintával, e két bejegyzés ceruzával készült – megerősítik tárgyi vonatkozások is. Az Erőss Gábornál megégett példányokra vonatkozó utalás minden bizonnyal az 1802. június 11-i tűzvész után keletkezett, míg a következő, amely a Márton József szótárára beszedett pénzt regisztrálja, 1803-as vagy 1804-es, hiszen akkoriban végezte ezt a feladatot (ld. 48. sz.).

A települések neveit tartalmazó lista keletkezési idejére nézve pontosabb adat nem áll rendelkezésünkre, feltehetően az is 1802 tavaszán, a többi lista keletkezésének időszakában készült.

Szövegkritika

I. Az 1–3. sorokban olvasható címszerű felirat a 10a oldalon található, ennek hátulján (10b) a pénzt még ki nem fizetett subscribensekről szóló feljegyzés (4–12. sorok). A táblázatos lista a 11ab oldalakon van.

II. A szövegen nem változtattunk.

III. Az előfizetői ív csak a közölt fejlécet tartalmazza, a lap maga teljesen üres. (A sorszámozásban a fejléc szövegét egy sornak vettük.)

IV. A szövegen egy sajtóhiba javításán kívül nem változtattunk (134. sor: **lgy**enek, em.).

V. A 143–178. sorokban található nevek a 679/II. 4a lapon, két oszlopba írva sorakoznak, az utolsó négy a második oszlopban, a többitől elválasztva, lentebb. Az utóbb áthúzott nevek a lap közepére vannak írva. A táblázat előtti négy sor a 4b oldalon van, a második két sor más színű tintával íródott. A táblázat az 5a–6b oldalakon folyamatosan következik, az utolsó, április 23-i bejegyzés utólag, ceruzával készült. A fejléc oldalanként ismétlődik, itt ezt elhagytuk. A Weinmüllernétől átvett példányokról szóló, táblázatba foglalt feljegyzés a 7a oldalon található, a tinta színe megegyezik az előzőekével.

VI. A helynevek a 679/I. 60ab lapon találhatók. A lap középen vonallal ketté van osztva, tetején üres fejléc. A névsor a bal oldalon, egy hasábban következik, s a 311. sortól kezdődően a hátlapon folytatódik. A hátlap nincs megvonalazva, az utolsó öt helynév a jobb oldali hasáb élére került.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Sok név a különböző feljegyzésekben többször is előfordul, ezért célszerű együttesen, névsorba rendezve megadni a magyarázatokat.

94–101. Ld. e terv folytatásáról az 1802. augusztus 15-i előfizetési felhívást (47. sz. és jegyzete).

107. *Sz. György napi Debretzeni vásárra készülnek el*: április 24-re ígérte, de ez nem teljesült.

112. *könyváros Institoris Úr*: Institoris Gábor (megh. 1808), ld. Cs/Lev. 739–740. l.; Gazda István: *Könyvkereskedők a régi Váci utcában*, Bp. 1988., 53–54. l.

117. *Ürményi Jósef*: Ürményi József (1741–1825) országbíró, házára nézve ld. Cs/Lev. 684., 798., 888. l.

127. *Subscriptio pénz nélkül nem Praenumeratio*: az aláírás pénz nélkül nem előfizetés.

133. *feles*: fölös, ('a szükségesnél több').

137. A névsor kinyomtatódott, de nem kötötték a könyvhöz, ld. 46. [II.] sz.

Névmagyarázatok

Aranka György (1737–1817), az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság legfőbb szervezője volt, Csokonai kapcsolatban állt vele, leveleket is váltottak (összefoglalólag ld. Cs/Lev. 548–552. l.). Terjesztette *A' Tavaszt*, s utóbb beszámolt a költőnek annak erdélyi fogadtatásáról (Cs/Lev. 280. l.).

Barati Ferentz Úr Komáromi Kereskedő: közelebbit nem tudunk róla.

Batsányi János (1763–1845), Csokonaival való kapcsolatáról ld. Cs/Lev. 693–695. l.

Bod János Bárándi Prédikátor Úrnak: Bod János (megh. 1830) Csokonai diáktársa volt, 1784-ben subscribált, 1793-ban Szikszón rektor, tanulmányai után előbb Kakadon, majd 1798-tól Bárándon lelkész (Barkóczi II. 28. c. 1., 198. l.; Thury II. 383. l.). Ismert egy levele Csokonaihoz, akivel baráti kapcsolatban állott (ld. Cs/Lev. 876. l.).

Borbély Imre Assessor Úr, Dersről., Roffi: 1781-től debreceni diák (CsEml. 630. l.), a Csokonaival közelebbi kapcsolatban állott tiszaroffi Borbélyok közé tartozik (ld. Cs/Lev. 590. l.).

Böthy János Kereskedő Úr, R. Komárom: közelebbit nem tudunk róla.

Botka Menyhért Úr, Hertz: Eszterházy Fiscalissa a' Deretskei Dominiumban Deretskén: Kováts-vágási Botka Menyhértről közelebbit nem tudunk. Csokonai előfizetési felhívása nyo-

mán Bollyák János nótárius közvetítésével praenumeralt *A' Tavaszra* és a másik két kötetre (ld. Cs/Lev. 180. l.).
Czetter Sámuel (1765–1819) rézmetsző, neve többször szerepel Csokonai levelezésében.
Czika István Kom. Szabó Mest.: közelebbit nem tudunk róla.
Csepán I.: Csépán István (1758–1830) volt debreceni diák, ügyvéd, a belsősomogyi egyházkerület gondnoka, aki maga is írogatott, jelentek meg fordításai az Orpheusban is. Csokonainak somogyi éveiben támogatója volt, a költő Csurgóra kerülésében játszott szerepe ismeretes leginkább kapcsolatukból, valamint a Csokonai által hozzá írott két levél (Cs/Lev. 92–93., 96–97., valamint 557–559. l.).
Csepy Zsigmond Kom. VSzBíró: Csepy Zsigmond hajdani debreceni diák, majd komáromi helyettes szolgabíró, Csokonai támogatója, neki ajánlotta *A' Nemes Magyarságnak felűlésére* című 1797-es alkalmi költeményét (vagyis az ő pénzén jelent meg) (ld. Cs/ÖM. IV. 11–20. l.).
Csikós Jósef Domest. Praeceptor Úrnak Debretz: ld. 45. sz.
Csirke György Kereskedő Úr R. Komár.: közelebbit nem tudunk róla.
Csirke Istvan RKom. Keresk.: közelebbit nem tudunk róla.
Csohány József Úr, Palatinal Regt.béli Fő Hadnagy: Csohány József a nádori sereg főhadnagya, a költő hajdani iskolatársa és barátja, 1792-ben subsrcibált (Barkóczi II. 28. c. 1., 213. l.). Csohány ekkoriban a nyitrai Zsigárdon élt (ld. Cs/Lev. 154. l.), neve más alkalommal is előfordul a költő levelezésében.
Csokonai Fer. Rektor Hadházon: ld. 45. sz.
Deák S.: nem tudjuk azonosítani.
Dékány András Csokonai osztálytársa volt, majd Egerben lett ügyvéd (CsEml. 221., 632. l.). Ismerünk egy Mihályt is, aki 1803-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 243.), de inkább az előbbiről lehet szó.
Dombi Márton Úr. Togatus. Debretzenben: ld. 45. sz. Szerepel egy Dombi Sámuel Tógátus is az egyik listán (a jelen dokumentumok 244. sorában), de ezt elírásnak véljük, mert a név sehol máshol nem fordul elő, s nem találtuk nyomát a kollégiumi jegyzőkönyvekben sem.
Édes G.: Édes Gergely (1763–1847) költő, részese volt annak a komáromi társaságnak, amelyben Csokonai megismerte Vajda Juliannát. A költő 1798 tavaszán nála időzött Nagyvázsonyban, erről mindketten többször is megemlékeznek (ld. Cs/Lev. 496., 545–547. l.).
Éles István Ref. Tanító Úr R. Komár.: Éles István komáromi, majd 1803-tól nagymegyeri tanító, részt vett Csokonai műveinek terjesztésében, ahogy erről öt fennmaradt levele tanúskodik (összefoglalólag ld. Cs/Lev. 685–689. l.).

Erdődy Zsigmondné, született Tolnai Festetits Mária Asszony Ő Nagys.: Festetics Mária (megh. 1837) korábban Czindery Pál felesége volt, a férj 1798. áprilisi halálára Csokonai búcsúztatóverset írt, kapcsolatuk innen számítható. A grófnő utóbb a *Lilla* mecénása lett, Csokonainak két hozzá írott levelét ismerjük (ld. Cs/Lev. 704–707., 815–817. l.).
Erős Gábornak Kupferstecher Debretzenbe: ld. 45. és 48. sz.
Etsedi Istv. Deák Ifj. Debretzenben: közelebbit nem tudunk róla.
Falka: Falka Sámuel, betűmetsző és rajzoló a budai egyetemi nyomdában.
Fazekas M.: Fazekas Mihály (1766–1828).
Festetits György Cs. K. Kamarás Úr Ő Nagysága.: Festetics György a költő egyik legfőbb mecénása volt (1755–1819), számos levélváltásuk maradt fenn, kapcsolatuk jól dokumentálható (ld. a Cs/Lev. jegyzeteit).
Fodor G.: Fodor Gerzson (1763–1835) praeceptorként Csokonai tanítója volt a kollégiumban, majd Nagykőrösön lett tanár, utóbb lelkész. Fennmaradt rövid emlékezése Csokonairól (CsEml. 230–231. l.) (részletesen ld. Juhász Béla: *Fodor Gerzson és Csokonai*, StudLit. 1963., 17–47. l.).
Földvári Jósef Ref. Oskola-Rector Úr, Kömlődről: nem tudunk róla közelebbit.
Frater Gábor úr. Érsemjénben: a kiterjedt Fráter család egyik kevéssé ismert tagja (Nagy I. V. 265. l.).
Fráter István Úr, több T. Vármegyék' T. Bírája, Asszonyvásáráról: Fráter István (megh. 1806) Kazinczy barátja, Csokonai támogatója, kapcsolatuknak, levelezésüknek számos nyoma maradt fenn (ld. Cs/Lev. 660–661. l.).
Frater Mihály Úrfi. Debretzenben: ld. 45. sz.
Gáthi István Refor. Oskola-Rector Úr, Szőnyről: Gáti István, ifj. (1780–1859) műszaki és zenei szakíró, a nyelvész és versszerző Gáti István fia. 1800–1803 között tanítóskodott Szőnyben, Csokonaival való kapcsolatáról több adatot nem ismerünk.
Horváth Ádám Assessor és Ingenieur Úr, N. Bajomból: Horváth Ádám (1760–1820), Csokonaival való kapcsolatáról összefoglalólag ld. Cs/Lev. 405–413., 566–569. l.
Horváth J.: feltehetően Horváth Jánosról (1769–1835), a későbbi püspökről van szó, akinek hexameteres költeményét Csokonai 1797-ben prózában átdolgozta (*Kinizsi Pál Hamvai*, ld. Cs/Széppr. 180–187., valamint 197. l.).
Horváth Sámuel Prokátor Úrnak Pesten, K.: 1793-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 215.).
Illei.: Illei Takáts Károly nagyváradi katolikus vallástanár volt, barátságból intézte a költő műveinek kiadatását, annak

halála után is. Fennmaradt egy levele Csokonaihoz, másik kettőről tudunk (ezek elvesztek), valamint Csokonai nála szállt meg 1804 januárjának elején, mikor a *Dorottya* példányaiért ment, s feltehetőleg áprilisban, Rhédeyné temetésekor is (ld. Cs/Lev. 844–845. l.).

Institoris Gábor Pesti könyváros: Institoris Gábor (megh. 1808) könyvkereskedő, az első magyar kölcsönkönyvtár (olvasókabinét) megalapítója, fennmaradt levelezése Csokonaival 1802 októbere és 1803 májusa közé esik, de kapcsolatuk 1797-től a költő haláláig adatolható (ld. Cs/Lev. 739–740. l.).

Olvasztótól: Olvasztó József, ld. alább.

Juhász Mihály Kereskedő Úr, R. Komárom.: közelebbit nem tudunk róla.

Kádas T.: nem tudjuk azonosítani.

Kalmár Dániel Geometra Úrnak Pest: közelebbit nem tudunk róla.

Karats Ferentz Urnak Pesten: Karacs Ferenc (1770–1838), 1787-től a debreceni kollégium diákja, majd rézmetszőként működött Pesten.

Kazincy: Kazinczy Ferenc.

Kertész István Úr, R. Komár.: közelebbit nem tudunk róla.

Kis Bálint: a költő iskolatársa, majd lelkész Csökölön és Hedrehelyen (id. Nagy Gergely veje), Csokonai többször megfordult nála somogyi tartózkodása idején (CsEml. 424–426., 430. l.).

Kis I.: legvalószínűbben a közeli barátra, Kiss Imre salétrominspektorra gondolhatunk. Kiss Imre (1775–1831) 1792-ben subscribált a debreceni kollégiumban (Barkóczi II. 28. c. 1., 209. l.). 1797 és 1798 között gróf Teleki Imre fiát tanította, majd ezt követően visszatért a kollégiumba. 1799-től 1801-ig, illetve valószínűleg 1802 elejéig Nagyszalontán volt rektor, majd egy éven át Bécsben tanult. Visszatérte után haláláig a debreceni salétrominspektori hivatalt viselte (ld. részletesen Cs/Lev. 644–650. l.).

Kis János (1770–1846) költőre, Kazinczy közeli barátjára gondolhatunk leginkább, noha Csokonaival való kapcsolatáról nem tudunk.

Konthy Juliánna L:Asszony. Debretzenben: régebben Csokonai szerelmeként emlegették, de minderről semmi bizonyos nem tudható (ld. Cs/Lev. 924., 933. l.).

Kósa Gy.: feltehetően Kósa György kassai akadémiai jogtanárról van szó.

Kotsis Ferentz Ref. Oskola-Rector Úr, Radványból.: közelebbit nem tudunk róla, többször említődik Éles István leveleiben, mint akivel nézeteltérése támadt a költő könyveinek terjesztése kapcsán (Cs/Lev. 278–279., 325–326. l.).

Kovács I.: Kovács István, Csokonai egyik elődje a csurgói iskolában, Gál László többször szól róla emlékezéseiben (CsEml. 423–427. l.).
Kováts J.: a több hasonló nevű személy közül feltehetően Kovács József, Háló (1761–1830), Csokonai hajdani tanítója az, akire itt gondolnunk kell (vö. CsEml. 228–229. 388. l., Cs/Lev. 613. l.).
Kún István Ketskeméti Geometra: közelebbit nem tudunk róla, fennmaradt egy tanúsítványa (Cs/Lev. 225–226. l.), amely a Szeless Józsefhez az ő közvetítésével küldött példányokkal függ össze (ld. részletesebben ott).
Kuthy Lajos Jurista Úrnak Debretz. – Togatus Kuthy Lajos Urnak Ötsöd: ld. 45. sz.
Laky Bálint Úr, Vármegye Fiscalisa, R. Komár.: Csokonai jóakaró barátja, Komáromban az ő házánál szállt meg (CsEml. 422–423. l.).
Laky Gábor Hites Prokátor Úr, R. Komár.: Laky Bálint fia (Nagy I. VII. 15. l.).
Lusa Mihály Kereskedő Úr R. Komár.: közelebbit nem tudunk róla.
Márton.: Márton József (1771–1840), szótáríró, lapszerkesztő, Csokonai diáktársa, utóbb műveinek kiadója (levelezésükről, kapcsolatukról ld. Cs/Lev. 619–624., 737–739., 778–779. l.).
Mátyási.: Mátyási József (1765–1849) költő, ügyvéd, Csokonai verset is írt hozzá (levelezésükről, kapcsolatukról ld. Cs/Lev. 454–456. l.).
Mészáros Máté Kereskedő Úr R. Kom.: közelebbit nem tudunk róla.
Móldvai Instructor. Érsemjénben: közelebbit nem tudunk róla, keresztnevére Csokonai sem emlékezett.
Nagy Fer.: minden bizonnyal Vályi Nagy Ferenc (1765–1820) sárospataki professzorról van szó, akivel Csokonainak volt kapcsolata (ld. Cs/Lev. 573–576., 856–857. l.).
Nagy Gábor Hites Prokátor Úr, Debretzenben.: Nagy Gábor (1770–1861) Csokonai legbensőbb barátainak egyike (kapcsolatukról, levelezésükről ld. Cs/Lev. 435–439., 787–788. l.).
Nagy Gergely, madarasz: Nagy Gergely (megh. 1798) csököli lelkész fia, aki a későbbiekben a debreceni kollégiumban tanult (CsEml. 237. l.). Csokonai az apjánál, aki Kis Bálint apósa volt, lakott somogyi tartózkodásának elején (CsEml. 424–425. l.).
Nagy J.: talán a szanyi plébános, a műkedvelő költő Nagy Jánosra (1732–1803) gondolhatunk leginkább, noha a név gyakori, és Csokonainak ehhez a Nagy Jánoshoz fűződő kapcsolatáról nem ismerünk más adatot.

Nagy Sámuel Úr, R. Komár.: Nagy Sámuel (1773?–1810) Csokonai legbensőbb barátainak egyike, fordító, orvos (vö. Cs/Lev. 940–941., Szilágyi:CsMűv. 278–284. l.).
Olvaszthó Jósef. Pesti Jurat.: Csengerből származott, Csokonaival együtt subscribált a kollégiumban, Csengerben rector, Solton jegyző, 1830-ban halt meg (Barkóczi, II. 28. c. 1., 207. l.).
Pál András Vámosi Praedik. Borsi Prókátortól: közelebbit nem tudunk sem róla, sem a nevezett Borsi ügyvédről.
Pándy Eszter Kisasszonynak: közelebbit nem tudunk róla.
Pataky Miklós Fiskalis Úr, R. Komár.: közelebbit nem tudunk róla.
Pázmándi Pázmándy Pál Assessor Úr, Csepről.: később, 1810–1817 között Komárom vármegyei alispán volt.
Pázmándy Johanna Kisasszony, Kömlődről.: nem tudjuk azonosítani, Nagy Iván sem tesz említést róla.
Pélÿ Nagy Gábor Prokátor Úr. Hadház.: nem azonos a debreceni Nagy Gáborral, de szintén Csokonai barátai közé számított. A költő halála után Csokonai Józsefné tőle is kért emlékezést, mint olyantól, aki közelebbről ismerte fiát, de nagy Gábor nem vállalkozott ennek megírására (CsEml. 223–224. l.). 1798-ban subscribált, városi főkapitány lett, megh. 1849. (Barkóczi II. 28. e. 4. 128.).
Péntek Péter Kereskedő Úr, R. Komár.: közelebbit nem tudunk róla.
Pintér.: Pintér György szalkszentmártoni fiskálisról lehet szó, aki Festetics György alkalmazottja volt, s akivel ebbéli minőségében került kapcsolatba Csokonai (Cs/Lev. 643–644. l.).
Posta.: talán arról a Posta Jánosról lehet szó, aki a 48. sz. listán is szerepel.
Puky István Assessor Úr, Gesztelyb.: Puky István (1778–1848) Csokonai legbensőbb barátai közé tartozott (levélváltásaikról, kapcsolatukról ld. Cs/Lev. 591–596. l.).
Ragályi Gedeon Úr, Vármegye Notáriussa, Ragályról., Kis-Csoltói Ifj.: Ragályi Zsigmond és Szentmiklóssy Mária fia, Gömör vármegye aljegyzője, az ő vendégeként tett látogatást Csokonai az aggteleki barlangban 1801-ben, s ekkor másolta le a költő Ragályi egy versét, amely így maradt fenn (vö. Cs/Lev. 137–143., 637–639. l.).
Retsky László Hites Prokátor Úr, Pesten: 1795-ben subscribált a kollégiumban, tanulmányai után Pesten ügyvédkedett, utóbb hevesi főszolgabíró, egyházmegyei gondnok lett (Barkóczi II. 28. c. 1., 220. l.).
Roth.: Decsy Sámuel 1795. évi *Almanak*jában említ egy Roth Jánost, aki a gesztesi járásban esküdt volt, de nem tudjuk, hogy valóban róla van-e itt szó.

Sándorfy.: Sándorffi József (1767–1824) orvos, természettudományos és irodalmi művek szerzője, az első orvosi folyóirat szerkesztője. Kapcsolatukról már a költő 1797-es komáromi időszakából vannak adataink, utóbb ő kezelte és mentette meg az életét Nagyváradon (ld. *Tüdőgyulladásomra*), de ő nyújtott segédkezet ugyanekkor a *Halotti versek* kalózkiadásához is. Közvetlenül mindössze egy levélváltásuk maradt fenn (ld. Cs/Lev. 857. l.).

Sárközy István Assessor Úr, N. Bajomb.: Sárközy István (1759–1845), a Belső-Somogyi Egyházmegye főkurátora és főszolgabíró Csokonai egyik legfőbb támogatója volt a költő somogyi időszakában (kapcsolatukról részletesen ld. Cs/Lev. 555., 560. l.).

Schedius.: Schedius Lajos (1768–1847) 1792-től az esztétika tanára a pesti egyetemen, egy hozzá szóló levél mellett több apróbb adat sejteti, hogy Csokonait minden bizonnyal az ismertnél szorosabb kapcsolat fűzte hozzá (ld. Cs/Lev. 462. l.).

Scultéti Pál, Evang. Oskola-Rector Úr, R. Komár.: közelebbit nem tudunk róla.

Sebő Pál.: ismeretes egy levele Csokonaihoz az 1800. december 15-i előfizetési felhívás eredményei ügyében, ebből kiderül, hogy Sebő Pál a sárospataki kollégiumban segédkezett a költő művei terjesztésében (Cs/lev. 596., 618. l.).

Sinai Miklós Pesti Jurat., ifj.: Sinai Miklós (1730–1808) debreceni professzor fia, 1796-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 223.).

Sz. R.: nem tudjuk, kire utal a monogram.

Szabó D.: minden bizonnyal Baróti Szabó Dávidra (1739–1819) utal.

Szabó István Lakatos-Mester Úr R. Komár.: közelebbit nem tudunk róla.

Szabó Mihály Ref. Con-Rector Úr R. Komár.: feltehetőleg Csokonai egykori osztálytársáról van szó, a későbbi Dad községbeli tanítóról, aki 1801-ben levelet írt a költőnek, halála után pedig emlékverset (ld. Cs/Lev. 385., 640. l.).

Szalatsy Istvány Úrnak Debr.: közelebbit nem tudunk róla.

Szarka János Kereskedő Úr R. Komár.: Szarka János (megh. 1820) a debreceni kollégiumban subscribált 1795-ben (Barkóczi II. 28. c. 1., 220. l.), házasságkötéséről Éles István beszél egy korabeli (1802. március 10. körüli) levelében (Cs/Lev. 179., 689. l.).

Szathmáry Úrnak a' Poeseos Praec. Debretz.: ld. 45. sz.

Szeles Jósef Ketskeméti Notáriusnak, Kún Istvántól.: Szeless József 1802-től Kecskeméten nótárius, korábban a költő fiatalabb diáktársa volt a debreceni kollégiumban (ld. Thury II. 448. l.; vö. CsEml. 566. l.). 1791-ben subscribált, jegyzősége

után Kecskemét bírája lett (Barkóczi II. 28. c. 1., 211. l.). Kapcsolatukról részletesen ld. Cs/Lev. 692. l.). A küldemény sorsára nézve Szeless 1802. április 26-i levele igazít el: „a minthogy az 100 Exe[m]plárokat az ahhoz kaptsolt Levéllel edjütt egy Debreczenbe ment Latinustól; mint az ide zárt bizonyító Levele erösiti el is küldöttem: Kún István Úr kezében szolgáltatott 10 Exemplárokat maga distrahálván; én magam is töle a' rendes áron vettem, a' nélkűl, hogy Barátom Uram szándéka felöl valamit tudtam vólna; melyre nézve neki meg mondottam, hogy az distrahalt Exemplarok árát Barátom Uram kezéhez mostani alkalmatossággal szolgaltassa." (Cs/Lev. 181. l.) Ez a levél azonban nem jutott Csokonai kezébe, s ennek oka nyilvánvalóan az lehet, hogy Szeless Pestre címezte, de közben, április közepén a költő hazautazott Debrecenbe. Az év végén, Szilveszter napján ismét írt ebben az ügyben Szeless Csokonainak, nyilván annak sürgető levelére válaszolva, s ott – bővebben kifejtve – megismétli az itt elmondottakat, valamint mellékeli Kún István tanúsítványát (Cs/Lev. 225–226. l.).

Szikra Mihály Kereskedő Úr R. Komár.: közelebbit nem tudunk róla.

Szilágyi Dániel Profess. Úr. Szatmártt.: fennmaradt egy levele 1805. június 2-i keltezéssel, a költő anyjához címezve, amelyben a *Dorottya* terjesztésre átvett példányaival számol el (ld. CsEml. 214–215. l.).

Szokolay Dániel Úr, Vármegye Esküttje, Iháros-Berényb.: Csokonai egykori diáktársa, ismeretes egy levele a költőhöz, a somogyi időszakban is többször találkoztak, de kapcsolatuk bizonyosan szorosabb volt annál, mint ami pontosan adatolható (Cs/Lev. 683. l.).

Sztrókai János, csóti: nem tudunk róla közelebbit.

Takács J.: minden bizonnyal Péteri Takáts Józsefre (1767–1821), a Magyar Minerva sorozatot is kiadó dunántúli költőre utal Csokonai, esetleges kapcsolatukról részletek nem ismertek.

Tertina.: Tertina Mihály (1750–1808) költő, korábban az Ephemerides Budenses című hírlap szerkesztője, ekkoriban Schedius munkatársa a Zeitschrift von und für Ungern című lapnál. Csokonaival való kapcsolatáról nem tudunk.

Thaly Ferentz Kereskedő Úr R. Komár.: közelebbit nem tudunk róla.

Thaly Zsigmond Úr Vármegye Ord. Fiscalissa, R. Komár.: közelebbit nem tudunk róla.

Thar Ferentz Kereskédő Úr R. Komár.: közelebbit nem tudunk róla.

Tóth Fer. Pápai Profess: Úr.: Tóth Ferenc (1768–1844) Csokonai osztálytársa volt, 1798 szeptemberétől 1799 márciusáig senior, majd 1801-től Pápán tanított, végül püspök lett, számos tudós egyházi munka írója. Csokonai első kollégiumi pörében játszott szerepe kétesnek mondható (ld. CsEml. 57–58.; vö. Cs/Lev. 446–447. l.).
Tóth József Ref. Predikátor Úr, Kömlődről.: nem találtunk róla adatot.
Tóth Mihály Úr, R. Kom.: közelebbit nem tudunk róla.
Újhelyi Mihály Rectornak Margitán.: ld. 45. sz.
Vajda Sándor Kereskedő Úr R. Komár.: közelebbit nem tudunk róla.
Vályi.: ha elfogadjuk a fentebbi azonosítást, amely a *Nagy Fer.* rövidítés mögött Vályi Nagy Ferencet véli felfedezni, akkor itt leginkább Vályi Klárára kell gondolnunk, akivel Csokonai 1797-ben verses leveleket váltott (ld. Cs/Lev. 490–495. l.).
Vályi Úrnak Ötsödre.: van egy Vályi Ferenc, aki 1794-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 217.), talán ő volt az, aki ekkoriban Ócsödön tanítóskodott.
Vátzi.: nem tudjuk, ki volt.
Vay Miklós Ő Nagysága, Cs. K. Ingenieur-Kapitány 's a' t.: Báró Vay Miklós (1756–1824) tábornok messze földön híres műszaki szakember, jeles ellenzéki politikus, a debreceni salétromfőzés megteremtője. Csokonai hozzá fűződő kapcsolatáról egy vers és egy levél ad hírt (ld. Cs/Lev. 818. l.).
Vintze.: bizonnyal Vincze Pál, akit Nagy Gábor Csokonai közeli barátai között említ (CsEml. 388. l.), s akit egy levelében a költő is megnevez (Cs/Lev. 278. l.), de akiről nem tudunk semmit.
Virág.: Virág Benedek (1754–1830), a nagy tisztelettel övezett idősebb költőtárs, akihez 1799-ben egy ódát is írt Csokonai. levelezésében is többször előfordul a neve, de kapcsolatukról nem maradt fenn adat.
Vitkovits Mihály Úr, a' Mélt. Kir. Tábla Hites Notáriusa.: Vitkovics Mihály (1778–1829) szerb származású költő, ekkoriban jegyző a királyi táblabíróságon. Csokonaival való kapcsolatáról csak egy levélbeli utalás (Cs/Lev. 167., 674. l.) vall mindössze e listák mellett, így is nyilvánvaló azonban, hogy többször találkoztak, közelebbről ismerték egymást.
Weinmüller.: Weinmüller Klára, özv. Weinmüller Bálintné, nyomdász, *A' Tavasz* kiadója.

47. A *Lilla* és a *Dorottya* dokumentumai

Kézirata

MTAK. K 755. 45ab. (I. Előfizetési felhívás), 47b. (II. Előfizetési lista). Részben autográf.

Megjelenése

Toldy csak idéz belőle (LXI. h.), először a HG. adta ki (II. 609–610. l.), majd a MM. (II. 906–907. l.) és a MM^2. (II. 454–455. l.), mindegyik az előfizetők nevei nélkül. E lista – a felhívás és a számok, jelzések nélkül – a CsEml.-ben jelent meg (200. l.).

Keletkezése

A felhívás az 1802-ben tervezett háromkötetes gyűjteményes kiadáshoz kapcsolódik. Február 20-i keltezésű (46. [IV.] sz.) felhívásában esett szó erről először, mikor is a nyomdába adott Kleist-fordítás (*A' Tavasz*) után a *Lillát* és a *Dorottyát* ígérte kiadni, azokra is gyűjtött előfizetőket. Igaz, akkor a Szent György napi debreceni vásárra (április 24.) tervezte megjelenésüket. Ez persze kevéssé volt megalapozott, s az új felhívás elején említett „véletlen bajok" is később jöttek, itt elsősorban a június 11-i tűzvész pusztítására kell gondolnunk (vö. erről Cs/Lev. 697–698. l.). Ezúttal Szent Mihály napi (szeptember 29.) debreceni vásárra tervezi a két kötet megjelenését, ami szintén némileg illuzórikusnak hat, hiszen pl. a *Lilla* valamely korai, még cenzúrázatlan változatát éppen a felhívás kibocsátásának napján küldte Kassára Landererhez, aki állítólag ígérte neki a gyors munkát („*Én a' Lilla név alatt egybeszedett Lyricumjaimat a' nyomtatás végett még 1802. 15 Aug. felküldöttem Kassára Landererhez, ki levelében azt fogadta, hogy azon esztendőbe Octoberi Debretzeni Vásárra kinyomtatja*", Csokonai levele Kazinczynak, 1804. február 14., Cs/Lev. 289. l.). A *Dorottya* ügye sem állhatott túl jól, ez első cenzoráláson legalábbis nem ment át a tavasszal (vö. Cs/Lev. 685–689. l.), s a nyomtatásról sincsenek ekkoriból adataink. A kötetek végül Nagyváradon jelentek meg, a *Dorottya* 1804 elején, a *Lilla* pedig csak a költő halála után.

A tervezett árak közül az előfizetőké nem változott volna, az eladási ár azonban emelkedett: egy kötetért („*csomóért*") korábban 27 krajcárt akart kérni, ami 9 garas, most 10 garast, azaz 30 krajcárt. A több példányra előfizetőknek ajándékul az *Anakreoni Dalok* és a *Muzsikális Gyűjtemény* – ekkor még ugyancsak tervezett – köteteit szánta. Az előfizetési listán külön van jelezve, hogy csak a második két kötetre fizetett

előre az illető (14 garast), vagy mind a három kötetre, tehát *A' Tavaszra* is utólag (1 rénes forintot). Egyébként ezúttal sem adott túl sok időt az előfizetésre: augusztus 15-e vasárnapra esett, s kedd estig kérte a pénzt (28–30. sorok), hogy szerdán Kiss István könyvárus, akivel ekkor levelet is küldött (vö. Cs/Lev. 709–710. l.), felvihesse Pestre.

A listát – mint Halka János későbbi leveléből kiderül – Győri Józseffel köröztette a kollégiumban: „a' Ns. Collegiumba egy Lístát inditatott el Györi Josef Uram altal hogy a' kiknek tettszik előre fizessenek, vagy Praenumeráljanak" (Cs/Lev. 304. l.), Győri neve egyébként az első a névsorban. Majd a következő félév folyamán egy újabb felhívást tett közzé Deáki István contrascriba által, ami azonban csak Halka említéséből ismeretes: „ez a' praenumeratio még meg is erösitetett Deáki István Uram Contrascriba korába" (uo.). Ez utóbbiban már mindenkinek ígért az *Anakreoni Dalok* és a kottás kiadás példányaiból, aki türelmesen várakozik az előfizetett művek megjelenésére.

Szövegkritika

A kézirat két, negyedrét hajtott lapból áll, melyek egybefüggőek voltak. A 45a oldalon található a jelentés (I.), ennek hátoldalán (45b) állnak az előfizetők nevei (II.). A másik, egyébként üres lapon (47b.), a hajtás mentén a címszerű felírás (67–69. sorok). A két lap közé utólag bekötöttek egy harmadikat, amelynek egyik oldalán a költő anyjának levélfogalmazványa található (ld. CsEml. 237. l.). Az előfizetési felhívás nagyobb része idegen kéztől származik, (minden bizonnyal diktálás után készült), az utolsó bekezdés és az aláírás azonban autográf. Az előfizetők saját neveiket írták fel, két helyen (ld. alább) azonban a költő autográf bejegyzése található, s tőle származik a címszerű felírás is.

36. K: *Bitskei rector*: autográf.
67. K: *Jobbágy János Pdkr. 14 gar. solv.*: autográf.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

14–15. *Epicum Carmen*: ld. erről az eposz-tanulmány meghatározását (Cs/Tan. 43–44. l.).
23. *Leopoldi Pesti Vásár*: november 15.
27. *Lavota*: Lavotta János (1764–1820), a verbunkos zene egyik első magyar képviselője, Csokonaival is kapcsolatban volt. A *Muzsikális Gyűjtemény*ben nem jelent meg tőle kotta. *Kossovits* Józseftől *A' Reményhez* muzsikája került a gyűjteménybe (ld. részletesen Cs/Lev. 693. l.).
34. *Győri Jósef*: ld. 45. sz.
35. *Békési Mihály*: ld. 45. sz.

36. *Nagy Mihály Bitskei Rector*: 1795-ben, 1797-ben, 1801-ben is subscribált ilyen nevű diák (Barkóczi II. 28. e. 220., 226., 238.).
37. *Val: Lévai*: Lévai Bálint, ld. 45. sz.
38. *Mich. Szűts*: Szűcs Mihály, 1798-ban és 1800-ban is subscribált ilyen nevű diák (Barkóczi II. 28. e. 228., 234.).
39. *Gabr. Veres*: Veres Gábor, egy Vörösz Gábor1801-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 237.), esetleg azonosak lehetnek.
40. *Johan Antal*: Antal János, 1801-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 237.).
41. *Steph: Végh*: Végh István, ld. 45. sz.
42. *Mich. Garzó*: Garzó Mihály, 1802-ben subscribált, privatus Kecskeméten (Barkóczi II. 28. e. 240.), ld. még 48. sz.
44. *Petrus Lénárt*: Lénárt Péter, 1802-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 241.).
iterum recipit (lat.): 'ismét visszakapta'.
45. *Steph K. Szabó*: Szabó K. István, 1798-ban és 1800-ban több ilyen nevű diák subscribált, K. betűjel nélkül (Barkóczi II. 28. e. 4. 129., 134.), ld. még 48. sz.
46. *Josephus K. Nagy*: K. Nagy József, ld. 45. sz.
48. *Nagy Josef*: Nagy József, ld. 45. sz.
50. *Dobai Károly*: 1801-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 237.).
51. *Szántó János*: két ilyen nevű diákról is tudunk, az egyik 1793-ban az énekkar tagjaként említődik (CsEml. 37. l.), a másik 1802-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 241.), s utóbb Bogyiszlón lett prédikátor, talán az utóbbiról van szó.
52. *Halka István*: ekkoriban a debreceni kollégium diákja, 1804 nyarán tanító a Mátészalka melletti Kántorjánosiban, ismeretes (fentebb idézett) levele Csokonaihoz az előfizetés ügyében (Cs/Lev. 304. l.). Ugyancsak előfizetője volt Márton József szótárának is, a levélben is említett Kemény Mihály közbenjárása által (48. sz.).
53. *Ungvári Gáspár*: 1799-ben és 1800-ban is subscribált ilyen nevű diák (Barkóczi II. 28. e. 230., 236.).
54. *Olah István*: ld. 45. sz.
55. *Alexander Békési*: Békési Sándor, 1793-ban subscribált, 1802-től szováti prédikátor, megh. 1825 k. (Barkóczi II. 28. e. 215.).
56. *Stephanus Varró*: Varró István, ld. 45. sz.
57. *Fr. Kováts*: Kováts Ferenc, ld. 45. sz.
58. *Deáki István*: ld. 45. sz.
59. *Stephanus Nagy*: Nagy István ld. 45. sz.
60. *Ladislaus Kovats*: Kováts László, ld. 45. sz.
61. *Daniel Horváth*: Horváth Dániel, ld. 45. sz.
62. *Steph Liszkai*: Liszkai István.
63. *Mart. Dombi*: Dombi Márton, ld. 45. sz.
64. *Petrus Székely*: Székely Péter, ld. 45. sz.

65. *David Lente*: Lente Dávid, ld. 45. sz.
66. *Joseph. Békési*: Békési József, 1799-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 132.).
67. *Jobbágy János* (1773–1848) 1790-ben subscribál, Kabán rektor, majd külföldön tanul, 1801-től biharnagybajomi, 1808-tól vámospércsi lelkész.
Pdkr.: prédikátor.

48. Márton József szótárának dokumentumai

Kézirata

I. MTAK. K 755. 40ab. Autográf.
II. MTAK. K 755. 39a. Autográf.
III. MTAK. K 755. 42ab. Autográf.

Megjelenése

I. HG. II. 610–611. l.; MM. II. 930–931. l.; MM^2. II. 471. l.; Cs/Lev. 229. l. (levél részeként).
II. HG. II. 611–612. l.; MM. II. 967–968. l.; MM^2. II. 497. l.
III. Kiadatlan.

Keletkezése

Márton 1803. január 7-i levelében kérte Csokonait, hogy segítsen előfizetőket toboroznia a debreceni kollégiumban: „Nem jó volna é a' Debretz. Colleg. Seniorával ezt a' tudósítást elhordoztatni egy listával házról há[z]ra, hogy praenumeráljon a' kinek tetszik." (Cs/Lev. 132. sz., 23–25. sorok) Csokonai a levélben foglaltak alapján megfogalmazta a felhívást és beküldte a kollégiumba, a következő kísérőszöveggel: *„Ne sajnálja az Úr ezt a' Publicatiót leíratni, és elhordoztatni; a' pénz nem jut eszembe, pótolja ki az Úr. Csokonay mk."* Ez azonban nem a szeniornak szólt, hanem a contrascribának, aki ekkor valószínűleg Deáki István volt (a következő szenior bizonyosan ő volt, a szenior pedig a megelőző félévben rendszerint a contrascriba tisztséget viselte, vö. Nagy S. 28. l.; Cs/Lev. 761. l.). A felhívás megfogalmazása és a kollégiumba való beküldése legkorábban január közepén történhetett, mert Márton 7-i keltezésű levelének még Debrecenbe kellett érnie. Februárnál viszont nem később, mert Márton február 18-i levelében már azt írta, hogy „Praenumeráns a' Lexiconra már absolute nem kell több" (Cs/Lev. 144. sz., 39. sor);

egyébként eredetileg csak az előző év végéig akart előfizetéseket elfogadni, mint a Magyar Hírmondó 1802. november 9-i, 38. számában közzétett hirdetésében is megírta: „Az előfizetés ideje a' jövő hónap utólsó napjáig tart." (661. l.)

Az tehát, hogy e felhívás megfogalmazása és a contrascribához való küldése Márton január 7-i levelének a hatására és annak alapján történt, elég nyilvánvalónak látszik. Néhány adatbeli eltérés azonban kérdéseket vet fel. Eltérőek például a megadott árak (32, illetve 34 forint), de ez esetleg csak abból adódik, hogy nem volt kezénél Márton levele a felhívás fogalmazásakor, s emlékezetből írt. Erre látszik utalni a contrascribának szóló üzenet is: „*a' pénz nem jut eszembe, pótolja ki az Úr*", valamint az a tény, amire Vargha Balázs is felhívta már a figyelmet (CsEml. 572. l.), vagyis hogy két helyen az ár idegen kézzel van betoldva (18., 21. sorok) a szövegbe. Mindez nem ad viszont magyarázatot arra, hogy a felhívás más adatai nem egyszerűen hiányoznak, vagy eltérnek a Márton január 7-i levelében találhatóktól, hanem egyéb levelek adataival azonosak. A szótár terjedelméül 57 árkust ad meg Csokonai a felhívásban, ahogy az Márton február 9-i levelében szerepel (Cs/Lev. 141. sz., 36. sor), az előfizetők számát pedig nem 500-ban jelöli meg, hanem 1300-ban, ahogy Márton február 18-i levélben is (Cs/Lev. 144. sz., 41–42. sorok).

Ebből azonban nem feltétlenül következik, hogy csak e levelek vétele után keletkezhetett e felhívás. Márton február 9-i levelében ugyanis már mintha válaszolna Csokonai beszámolójára az előfizetés előrehaladásáról (Cs/Lev. 141. sz., 34–40. sorok), közli, hova kell a pénzt eljuttatni, és hogy aláírás csak pénzzel együtt fogadható el. Honnan vannak akkor a későbbi levelekkel egyező adatok a felhívásban? Minthogy Márton Csokonai mellett mást, Sárváry Pált is bekapcsolt az ügy bonyolításába, elképzelhető, hogy innen. Február 9-i levelében írja, hogy „a' pénzt T. Sárváry Uramhoz kell adni. Oda is írtam eránta", 15-én pedig Csokonait kéri, hogy személyesen adja át a levélben foglalt üzenetet Sárvárynak, amely arról is szól, hogy már vette a praenumeránsok pénzét (ld. Cs/Lev. 143. sz. levél). A fentiek alapján az látszik a legvalószínűbbnek, hogy e felhívást Csokonai január végén, esetleg február elején fogalmazta, részben még Márton január 7-i levele alapján (emlékezetből, mert az nem volt éppen a kezénél), részben az azóta hallott újabb információkat is felhasználva (vö. Cs/Lev. 761–762. l.).

A második felhívás és a táblázat egyidőben, az előző után majdnem egy évvel keletkezett. A felhívás dátuma (január 7.) pontos, s a szövegből kiderül, hogy a táblázat szorosan kapcsolódik hozzá. Az 1. pontban a vecturáért és harmincadvámért kér 30 karjcárt, a táblázatban megvan az ezeknek megfelelő rovat, (igaz, a 30 krajcár helyett itt csak kétszer 10 szerepel), az előfizetési díj összegei azonban pontosan egyeznek. S mivel a felhívásban szűkre szabta az időt, január 9-ig kéri a 2 forintot, így a táblázat is e napokban kellett készüljön.

Szövegkritika

I. Részletes szövegkritikai leírását ld. Cs/Lev. 762–763. l. Márton József január 7-i levelének (ld. Cs/Lev. 228. l.) hátlapjára van írva. A felhívás végén a contrascribának szóló kísérő üzenet található (ld. a keletkezésről mondottakat), a 21–22. sorokban a számok idegen kézzel vannak betoldva.

II. Szinte javítás nélküli tisztázat.

III. A táblázat fejléce megismétlődik a második oldalon is, ezt mi elhagytuk. (A fejléc szövegét a sorszámozásban egy sornak vettük.) A félkövéren szedett nevek kétszer aláhúzva, a kurzívak utólag betoldva az előttük lévő név alá.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

19. *Szeredai 4 óráig*: az időmeghatározás rövid, egy héten belüli terminusra utal, mert nincs megadva, melyik szerdáig kell a pénzt letenni.
20. *Ladenpreis* (ném.): (üzleti) ár.
25. *Márton Úr' Tudósítása*: Márton Józsefnek a szótárát beharangozó önálló kiadványáról van szó (*A Magyar Lexiconnak szükséges voltát tárgyazó elmélkedések*, Bécs 1802.; vö. Mikó Pálné: *Marseillaise és Gotterhalte*, Bp. 1986., 103. l.).
32. *Harmintzad*: vám, az áru értékének egyharmincad része.
50. *planiroz*: egyenget, elsimít; (Csokonai által is leírt) papírgyártási művelet.
52. *imbuál* (lat., rég.): belemárt vmibe.
61. *Tabella pro Lexico D. Márton* (lat.): 'Táblázat Márton Úr szótáráért.'
61–73. A táblázat fejléce magyarul:
Nomen Dni Praenumeratoris: 'Az előfizető úr neve.'
Praenumeravit, depositque apud me: 'Előfizetett, a pénzt letette nálam.'
Priori vice ~ Anno 1803: 'Előbbiként ~ az 1803. Esztendő.'
Accepto Tomo...: 'A szótár 1., 2., 3. és 4. kötetét megkapta, fizetett a szállításért és a bécsi harmincadért, ahogy következik: Az 1. (2., 3., 4.) kötetért.'
Posterius ~ Anno 1804: 'Később ~ az 1804. Esztendő.'
74. *Andreas Ari*: Ari András, ld. 45. sz.
75. *Michaël Balogh*: Balogh Mihály, ld. 45. sz.
76. *Gabriel Bódor*: Bódor Gábor.
77–81. A latin szöveg magyarul: 'Bódor Gábor. – De ez, miután kézműves lett, jogát átruházta Szigeti József úrra, aki lejjebb a 27. szám alatt is szerepel.'

79. *Josephus Szigeti*: Szigeti József 1799-ban subscribált, karcagi polgár és ügyvéd (Barkóczi II. 28. e. 4. 131.).
82. *Johannes Burján*: Burján János, ld. 45. sz.
83. *Stephanus Deáki*: Deáki István, ld. 45. sz.
Pap Gábor: 1795-ben subscribált, katona, főhadnagy, megh. Szoboszlón, 1838. február 20. (Barkóczi II. 28. e. 220.).
84. *Erőss Gábor*: ld. 45. sz. (és 46. sz.).
86. *Martinus Dombi*: Dombi Márton, ld. 45. sz.
87. *Georgius Gőböl*: Gőböl György 1797-ben subscribált, apostagi prédikátor (Barkóczi II. 28. e. 226.).
88. *Stephanus Halka*: Halka István, ld. 47. sz.
89. *Michaël Kemény*: Kemény Mihály 1799-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 131.), Halka István említi levelében (Cs/Lev. 305. l.).
90. *Gabriel Kardos*: Kardos Gábor.
92. *Johannes Kígyósi*: Kígyósi János, ld. 45. sz.
93. *Johannes Kováts*: Kováts János, ld. 45. sz.
94. *Michaël Kováts*: Kováts Mihály, 1801-ben és 1802-ben is subscribált ilyen nevű diák, megkülönböztető betűjellel több is (Barkóczi II. 28. e. 238.).
95. *Josephus Csányi*: Csányi József Sajóvámoson született, 1802-ben subscribált, máramaros vármegyei táblabíró lett (Barkóczi II. 28. e. 242.).
96. *Petrus Kováts*: Kováts Péter, ld. 45. sz.
97. *Michaël Magyar*: Magyar Mihály 1794-ben subscribál, 1804 márciusától szeptemberéig senior, tanulmányai végeztével Hajdúbagoson, Mezőtúron lelkész, közben Debrecenben tanár, 1820-ban halt meg (Barkóczi II. 28. b. 1., 369. l.).
98. *Johannes Mészáros*: Mészáros János 1803-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 243.).
99. *Johannes D. Nagy*: D. Nagy János 1801-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 238.).
100–101. *Garzó Uram*: Garzó Mihály, ld. 47. sz.
102. *Johannes Naszályi*: Naszályi János 1799-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 132.).
104–105. *Ant. Gál*: Gál Antalt Csokonai tanította Csurgón, majd 1802-től Debrecenbe jött további tanulmányokra. Gál László emlékezései szerint gyakran és szívesen volt vele együtt a költő (CsEml. 440–41. l.).
106. *Daniel Németh*: Németh Dániel, ld.45. sz.
107. *Samuel Oláh*: Oláh Sámuel 1801-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 238.).
108. *Josephus Pap*: Pap József, ld. 45. sz.
111. *Johannes Posta*: Posta János, ld. 46. sz.
113. *Josephus Pásztohai*: Pásztohai József 1799-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 132.).

114. *Stephanus K. Szabó*: K. Szabó István, ld. 47. sz.
115. *Johannes Pap*: Pap János, ld. 45. sz.
116. *Franciscus Szakáll*: Szakáll Ferenc 1798-ban subscribált, utóbb kőröstarcsai jegyző lett (Barkóczi II. 28. e. 4. 129.).
117. *Josephus Székelyhídi*: Székelyhídi József 1797-ben subscribált, 1806 márciusa és szeptembere között sénior volt, majd Borsban és Hegyközpályiban lelkészkedett (Barkóczi II. 28. b. 1. 374. l.).
119. *Johannes Szigetközi*: Szigetközi János, ld. 45. sz.
120. *Josephus Szoboszlai*: Szoboszlai József 1801-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 238.).
121. *Petrus Kassai*: Kassai Péter 1797-ben subscribált, 1806 márciusa és szeptembere között senior volt, utána Bécsben tanult, 1808 májusától egy évig lelkész Hajdúböszörményben, majd Debrecenben, haláláig (1813. február 11.) (Barkóczi II. 28. b. 1. 373. l.).
122. *Michaël Tóbi*: Tóbi Mihály 1797-ben subscribált, pétzeli prédikátor és assessor (Barkóczi II. 28. e. 226.).
123. *Stephanus Tóbi*: Tóbi István 1800-ban subscribált, utóbb fóti prédikátor (Barkóczi II. 28. e. 4. 134.).
124. *Mich. Bartok*: Bartók Mihály 1800-ban subscribált, utóbb nagykőrösi szenátor (Barkóczi II. 28. e. 4. 133.).
126. *Samuel Tömösvári*: Tömösvári Sámuel 1797-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 225.).
127. *Michaël Tordai*: Tordai Mihály 1799-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 132.).
128. *Johannes Tóth*: Tóth János, nagyon sok ilyen nevű diák volt.
129–131. *Paulus Toth*: Tóth Pál, 1801 és 1803 között minden évben subscribált egy ilyen nevű diák (Barkóczi II. 28. e. 238., 240., 245.).
Paulus Toth. – Tradidit jus suum (lat.): 'Tóth Pál átadta jogát Kótzán Ferenc úrnak'.
Franc: Kótzán: Kótzán Ferenc 1799-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 132.).
Exhibitum Johanni Veress (lat.): 'Kiadva Veress Jánosnak'.
Johannes Veress: Veress János 1803-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 244.).
132–133 *Stephanus Tóth*: Tóth István 1798-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 130.).
publicus: köztanító.
134. *Samuel Vajda*: Vajda Sámuel 1802-ben subscribált (Barkóczi II. 28. e. 242.).
135. *Stephanus Verbai*: Verbai István 1799-ban subscribált (Barkóczi II. 28. e. 4. 132.).
136. *Ludov. Liptai*: Liptai Lajos 1802-ben subscribált, utóbb debreceni prókátor (Barkóczi II. 28. e. 239.).

49. A *Muzsikális Gyűjtemény* dokumentuma

Kézirata

MTAK. K 679/II. 14ab. Autográf.

Megjelenése

MM[2]. II. 498. l.

Keletkezése

A *Muzsikális Gyűjtemény* három vers, *A' Reményhez*, *A' Pillangóhoz* és a *Szemrehányás* kottás kiadása, amely Márton József közreműködésével jelent meg Bécsben, 1803-ban. Csokonai már 1802. augusztus 15-i előfizetési felhívásában (47. [I.] sz.) említést tesz e kiadásáról, s novemberre ígéri megjelenését. Az ősszel és 1803 elején Márton és Csokonai levelezésének egyik fontos témája a kottás kiadás állása, a cenzúráztatás, a képek metszése (ld. a 118., 123., 131., 135., 141. sz. leveleket a Cs/Lev.-ben). 1803. február 18-án aztán végre mutatványpéldányt küld Márton a kiadványból (ld. a 144. sz. levelet), de még április 7-én is csak ígéri a példányok leküldését (ld. 155. sz. levél).

Márton február 18-án a következő számvetést készíti a nyomtatás költségeiről:

„Két Exemplárt nyomtattatok Anglus v. Velin papirosra, a' többit is ígen szép fejér regálra nyomtattatom mellynek kötését 24 forinton vettem, ez 20 kontz: A Typographus 5 forintért nyomtatja ki 500 exemplárját; de a' táblák nyomtatója minden százért 36 krt vesz egy táblából, és i[gy] 500-ért kétszer, 6 forintot. Mindöszve tehat 36 forintba kerül körülbelől, de a' Maerttal együtt tegyük 40-re." (Cs/Lev. 240. l.) Vagyis: A rézmetszetű kották minden száz darabja 36 krajcár. 2 kotta, egyenként 500 példányban tehát 36 x 5 x 2, azaz 360 krajcár, ami 6 forintot tesz ki, mivel 1 rajnai (rhénes) forint 60 krajcárral volt egyenlő. Ehhez jön a nyomdász 5 forintja és a papír ára, ami 24 forintot tett ki. Ennél az előzetes számításnál a végső költségek azonban többre rúgtak. Április 7-i levelében Márton a következő pontos elszámolást adja (Cs/Lev. 251. l.):

„Vettem egy kötés Regál papirost		22 ft.	
Egy negyedrész kötés a' dedicatióra	5	" 30	X.
Basíleai papirosra nyomtattattam			
12 Exempl. ennek a' papirossa 15 árkus	3	7	
A' Nyomtatónak fizettem!	9	–	

Ez felette sok! de az oka az hogy a' regállal nagyon lassan lehet banni a' présben, 's a' széle behajtogatásaval felette sok idő vesztegetődik.

A' Tábla nyomónak is minthogy kéntelen a' táblákat eggyenként nyomtatni, százától 15 garast kintelen vagyok én is fizetni; ez tesz 1500 száztól 10 " 15 X.

49 " 52 –"

Egyúttal jelzi, hogy mielőbb számít a pénzre: „Hanem most, most valósággal a' szükség kénszerít meg vallani, hogy a' pénzre szükségem van, a' Lexicon teméntelen pénzbe kerül." (Uo.) Csokonai ennek megfelelően küldi el Császár Józseffel az 50 forintot április 27-én.

A példányok azonban csak nem akarnak megérkezni, végül egy kisebb mennyiséget kap meg 1804-ben, József napi vásárra (március 19.): „Küldök itt egy Tsomóban Nemes Institoris Gábor Úr által. 1. 100 darab Kótákat, és még 9 Ex. Velin papiroson." (Cs/Lev. 292. l.) Csokonai feljegyzése a 7, illetve 9 darab eltérését leszámítva megegyezik Márton adataival.

A többi példány sorsát nem ismeri, a feljegyzés szövege Márton előző évi, 1803. április 7-i levelére vonatkozik, ahol ez olvasható: „Én az Exemplárokat elküldözöm jó helyekre úgy hogy azok igen igen rövid idő alatt elkelnek. A' mi pénz ide hozzám küldődik az arából, jó leszsz az Anakreon kinyomtatásának lefizetésére." (Cs/Lev. 251. l.)

Az ügynek Csokonai halála után is volt folytatása. A költő anyja Szentgyörgyi József közreműködésével 1805. május 27-én levelet írt Mártonnak: „Az Anákreoni Dalok dolga felől olly' reménységben vóltam, hogy az már sokkal tovább haladt, annyival inkább, mivel reményletem, hogy mind a' helyben el adott, mind a' leküldözött pillangóknak ára az Úrnak kezihez menvén, amazoknak ki váltására néminemű fundusúl szolgálhat. Ezen reménységemnek fundamentoma vólt bóldogult fijamnak tulajdon kezivel írt és nálam meglévő következendő jegyzése: A Kótákról s a t. írják le betű szerint." (CsEml. 213. l.) Ide kellett bemásolni Csokonai jelen feljegyzését, majd hivatkozva Márton 1803. április 7-i levelére, szóvá tették még az elszámolásban látott problémákat és a példányok hiányát is (vö. minderről Vargha:ElsőK. 48–49. l.).

Csokonai jelen feljegyzése tehát, ahogy az az eseményekből kivehető, mindenképpen 1804 márciusa, a 100 és egynéhány példány kézhez vétele után keletkezett. A másik oldalon lévő, utóbb áthúzott feljegyzés is megengedi ezt, amennyiben feltesszük, hogy a két jegyzet egyidejű (az íráskép erre enged következtetni). Itt arról van szó, hogy a *Dorottyára* előfizetők közül ki kapta meg, illetve ki nem a kottás kiadást. (Ennek az a magyarázata, hogy a költő megígérte a 1802. augusztus 15-i előfizetési felhívásában, hogy az előfizetőknek bizonyos feltételek mellett ajándékba ad egy-egy példányt a kottás kiadásból, ld. 47. [I.] sz. 21–28. sorok) A *Dorottya* 1804 januárjában jelent meg (ld. Cs/Lev. 287–288. l.), a prenumeránsok közötti kiosztása ezt követően történhetett.

Szövegkritika

A két jegyzet egy lap két oldalán található, a második több egymást metsző vonallal áthúzva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

5. *Császár Jó'sef*: Császár József Csokonai fiatalabb diáktársa volt a debreceni kollégiumban, majd külföldi tanulmányai végeztével Bécsben maradt Márton József mellett, a Magyar Hírmondó segédszerkesztőjeként. A lap megszüntetése után visszatért Debrecenbe, németet és franciát tanított (vö. Cs/Lev. 680–681. l.).
8. *ifjú Institoris*: Institoris Károly (megh. 1822) 1803 őszén tért haza külföldi tanulmányaiból, s kapcsolódott be apja üzletének vezetésébe (ld. Gazda István: *Könyvkereskedők a régi Váci utcában*, Bp. 1988., 54. l.).
9. *Kiss István*: óbudai, majd pesti könyvkötő, aki könyvet is árult, sőt, néhányat ki is adott; Csokonai gyakran működött vele együtt.
14. *Horváth Dániel*: ld. 45. sz.
20. *Gál Uram*: Gál Antalról vagy esetleg Gál Lászlóról van szó (ld. 48. sz.).
Kleist: Kleist-fordításáról, *A' Tavasz*ról van szó.

50. Az *Ódák* dokumentuma

Kézirata

MTAK. K 679/II. 9a. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Ez a kis feljegyzés azokat a javításokat tartalmazza, amelyeket Csokonai véghez vitt az *Ódák* címen összeállított köteten a cenzori törlések után (erre utalnak is az utolsó sorok). A javításokra 1804. június közepe

után kerülhetett sor, mert a következőt írja Kazinczynak 1804. június 14-én: *„A' Lillán kivűl lévő Ódáim 2 könyvben mellyek egyvelgesek, most érkeztek le a' Censuráról"* (Cs/Lev. 300. l.). A kötet végül nem jelent meg a költő életében, s a kiadók nem érvényesítették Csokonainak ezeket a javításait, viszont másodszor is cenzoráltatták, s ebből kifolyólag változtattak a szövegen (a kötet történetét részletesen ld. Vargha:ElsőK. 32–36.. l.).

Szövegkritika

Magában álló lap, néhány javítással. A 24. sorban olvhtl. megjegyzés.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A kézirat, amelynek a lapszámaira utal a jegyzet, nem maradt fenn, s mivel a nyomtatásban megjelent szövegen a kiadók még változtattak, itt nem az *Ódák* változatait idézzük, hanem a Cs/ÖM. III. és IV. fősz övegeit.

1. *pag 26. v. 4. manebit* –: 26. oldal 4. vers megmarad –; vagyis nem pótolja ki a cenzor törlését: *„Ottbenn az ajtósark megett / **Megtsókolám**"* (*Paraszt Dal*, Cs/ÖM. IV. 208. l., 23–24. sorok).

2–5. *A' szívem is majd meghasad,*
*Kedves **Katóm!***
*Hogy képedet még tsak **nem is***
***Tsókolhatom**.*
Szegény Legény vagyok; de tsak
Egy csókot adj:
*Ihon van a' **szűröm, nesze,***
Gatyába' hagyj.
(Uo. 209., 57–64. sorok)

6. Más változatot nem ismerünk (ld. *Szerelemdal a csikóbőrős kulacshoz*).

7. *„**Tsókjaid**' harmatján"* (*Chloé Daphnishoz*, Cs/ÖM. III. 10. l., 13. sor).

8. *„**Pirúljon** muskatály-ízű **csókkal**"* (uo. 11. l., 20. sor) Nem helyettesítette a kihúzásra ítélt szavakat.

9. *„– – – – fejérén"* (*Álomlátás, Ódák* 53. l., 11. sor) Kézirata nem maradt fenn, a javítást pedig nem érvényesítették a kiadók, így maradt a kipontozás.

10–11. *„**'S hát** – bús fejem **borúlva***
***Van a te** – – – –!"* (uo., 54. l., utolsó két sor)

12. Nem lehet pontosan azonosítani, nagyobb kihagyások *A' Dorottya' Kínjai*ban vannak jelezve (vö. *Ódák* 77–82. l.; Cs/ÖM. IV. 545–550. l.), talán e versről van szó.

13–16. ***„Hogy ott tsalfa praktikáját***
<kitromfoljam> ***Kitruttzojam,***
És hitszegő száját –
Megtsókoljam.
(*Az elszánt szerető*, MTAK. K 672/III. 63a.; ugyanígy: *Ódák* 90. l.)

17. *„Vén ugyan, vén a'* ***kurvannya"*** (*Egy fiatal házosúlandónak habozása*, Cs/ÖM. IV. 229. l., 9. sor)

18. A megjelölt rész minden bizonnyal *Az én vagyonom* című vers 6. szakaszára vonatkozik, amelyből a cenzor töröltetett egy részt (*Ódák* 94. l.; vö. Cs/ÖM. III. 72. l., 21–24. sorok)

19–20. ***„Elvetettem pisztolom***
Szép ortzátok' tsókolom"
(*Az Emberiség 's a' Szeretet*, Cs/ÖM. IV. 126. l., 47–48. sorok)

21. *„Úgy vagyon! bár tegnap* ***ölbe'*** *volt a' legény"* (*Egy Bétsi Magyar Gavallér*, Cs/ÖM. III. 73. l., 15. sor)

22. Minden bizonnyal *Az elmátrónásodott Dóris* című vers második szakaszából törölt sorokra vonatkozik a jegyzés (*Ódák* 111. l.).

23. Feltehetően *A' Fársáng' Bútsúszavai* egy törölt sorára vonatkozik a jegyzés (*Ódák* 128. l.).

24. Ha a 6. sorban található jelzést vesszük figyelembe (*30 – 2*), akkor e sor jelzése (*30 v. 13.*) *A szerelemdal a csikóbőrős kulacshoz* című versnek erre a sorára vonatkozik: *„Zsanám meg' kulattsá válna"* (*Ódák* 39. l.). Vargha Balázs az ezt megelőző versszakra következtet (Vargha:ElsőK. 36. l.).

25. Valószínűleg az *Egy kéttségbe esett maga gyilkosa* című versre vonatkozik, az *Ódák*ban ugyanis van hosszú sor, amely verstanilag két sorként is értelmezhető a környezete mintájára (*„Tsak nékem kell még látnom ezt a' nagy bűnt"*, 48. l.).

25–26. *hoc pro Typographo* (lat.): ezt a nyomdász helyett.

51. Költészeti kézikönyv tervezetei

Kézirata

I. MTAK. K 679/I. 2a–4a. Autográf fogalmazvány.
II. MTAK. K 677. 57b. Autográf.

Megjelenése

MM[2]. I. 766–773.

Keletkezése

A szövegek által körvonalazott költészeti kézikönyv tervezete keletkezésének ösztönzője és alkalma is bizonytalan. Keletkezésükkel kapcsolatban két lehetőség merülhet fel: az egyik szerint az 1797–1798-as évekhez kapcsolhatóak, a másik szerint az 1802-ik évhez. Mindkét megközelítés abban közös, hogy Csokonai esztétikai tájékozódásához köti a fogalmazvány létrejöttét. Az esztétikai stúdiumok iránti érdeklődés először a kollégiumból való távozás idején tűnik fel a költő írásaiban, amikor irodalmi tervei a megélhetés anyagi kényszere, illetve a pálya későbbi alakítása szempontjából váltak időszerűvé. 1795. július 9-i levelében arra kéri Schedius Lajost, hogy ajánljon neki olyan könyvet, amely segítségére lehet ennek az új tudománynak az elsajátításában: „Első helyen említem azt a jogos előérzetemet, hogy esztétikai előadásokat sohasem fogok hallgatni, méltóztass nekem tehát annak a könyvnek a címét megadni, amelyből ennek elemeit megismerhetem. Legyen az latinul vagy görögül vagy akár németül (bár ennek a nyelvnek a szakkifejezéseit nem értem eléggé). Kiváltképp a költészettel kapcsolatban szeretném, ha megtalálható lenne benne általánosan és szemléletesen ennek a művészetnek egész filozófiája, egyes területeinek részletes elmélete, műfajok szerint és a különböző nemzetségű kiváló költők jegyzékével együtt, mint pl. Eschenburg tanulmányában olvasható." (A latin nyelvű levél magyar fordítását idéztük, ezt és az eredetit ld. Cs/Lev. 47., 462–463. l.) A levél folytatásában Csokonai Schedius esztétikai előadásjegyzeteit szeretné megszerezni, illetve arról a lehetőségről tudakozódik, miként vehetne részt magukon az előadásokon is.

A jelen szövegben körvonalazódó költészettörténeti kézikönyvhöz jellegében hasonló munka először az 1797–1798-as években bukkan fel a *Kézírásban lévő munkátskáimnak megnevezése* (KiM.) című listán. Itt szerepel Eschenburg poétikai könyvének fordítási szándéka (vö. Cs/ÖM. I. 222. l.; Cs/Lev. 88. l.), valamint az a szintén megvalósulatlan terv, amely hosszú címe alapján közel áll a jelen vázlathoz: *„Gondolatok a hazánkbéli szép literaturáról, annak régi és mostani állapotjáról, felhágásának és lebukásának okairól, úgy szintén azon útakról és módokról, a melyek által ezt csínosabb és boldogabb állapotra lehetne vinni, kevés költséggel is, a mostani szomorú időkhez képest. Ennek alkalmatosságával egy Aestheticum Auditoriumnak ábrázatja, a véle való kisded könyvházacskával, előadódik az a zsinor is, a melyet kellene tartani annak a professornak, a ki a magyar poésisra és eloquentiára az ifjakat oktatná, de már nem classisi hanem académiai módon, szó tétetik a szerencsés előmenetelű ifjaknak közönséges és legserkentőbb megjutalmaztatások-*

ról, ezeknek a régieknél gyakorlott nemei is említtetnek, a lauruskoszorúk, stb." (Cs/Lev. 88–89. l.)

A tervezet keletkezésének másik lehetséges alkalmaként számításba kell még venni az 1802-es évet, amikor Csokonai a Széchényi Ferenc által felállított könyvtárban szeretett volna állást kapni. Az ekkor Széchényihez írt hosszú levelében többek között azt is felajánlja, hogy a könyvtárosi teendők ellátása mellett a magyar poézisből leckéket is ad: *„én a' Nemzetnek egy új szolgálatjára kötöm le azon-felyűl magamat. Látván, hogy az egész Hazában sem a' Királyi Akadémiákban, sem más privata Oskolákban a' Nemzeti Poézist erudite és Aesthetice nem tanítják, hanem a' mit az úgy nevezett Humaniorákban felőle a' még készűletlen Gyermekeknek egy két szóval mondanak, az is csak a' versírásnak külső Mechanismusára tartozik, és a' nationalis Poézisnak belső természetét 's annak felséges czélját egy kevésnyire sem érdekli: arra is ráhatároztam magamat, hogy az Academiabéli Ifjúságnak a' nationalis Poézisról ingyen adok mindennapi Letzkéket.*" (Cs/Lev. 205. l.) A felvetődő két lehetőség közül adatok hiányában nem áll módunkban megjelölni, hogy melyik a valószínűbb, s az sem zárható ki, hogy a szövegek keletkezése egy harmadik időponthoz és alkalomhoz kötődik.

Szövegkritika

[II.] A sorok háromszor újrakezdődően vannak számozva, vélhetően a szerző által utólag soronként vízszintesen, majd egy visszaforduló tollvonással függőlegesen is át van húzva. A kéziratlap jobb szélén marginániaként helyezkednek el, a *A' Poétákba' lakó Istenség* című vers mellett. A versnek ez az 1797 körüli, javított változata, amelyben a *Beldonna* név helyett *Rozína* áll (vö. Cs/ÖM. II. 551. l.). A kézirat hátlapján pedig *A' Fársáng' Bútsúszavai* című vers található, mely a debreceni időszakból származik (vö. Cs/ÖM. II. 553–555. l.).

Tárgyi nyelvi magyarázatok

A szövegek fordítása (MM^2. I. 767., 769., 771., 773. l.):

[I.]

„1. A Helikon históriája, a kezdetektől szerencsés felemelkedéséig. Ahol szó lesz

N.N.-nek, a pártfogónak érdemeiről.

A felállított nyomdáról.

A Társaság gyűjteményéről.

Az egyes társak érdemeiről.

Kívülállók érdemeiről.

Kisebb rendű pártfogókról.

A nyomtatás, a korrigálás módjáról, a papirosról, stb.
A társaságok küldötteiről és ezek mindennapi dolgairól.
Metszetekről.
Zenei dolgokról.
A vásárlókról.

2. Versek. Itt kap helyet a cím, az ajánlás, a költő nemzetisége, neve és a vers címe.

3. Esztétika. Ahol lesz

A szépnek és az ízlésnek története az emberiség hajnalától a jelenkorig, időrendben minden népnél, minden tudományban és szépművészetben. Ide jönnek ezek felemelkedésének avagy hanyatlásának okai.

Maga az esztétika vagy a jó ízlés elmélete, levezetve a szépség filozófiájából a szépmesterségekig és széptudományokig. – Az esztétika történetével, általános és speciális írásokból, megfelelő helyeken minden nyelvből vett idézetekkel.

4. A költészet. Ahol lesz

A költészet története, az emberiség kezdeteitől a jelenkorig, szakszerűen levezetve. Részletekbe itt nem kell bocsátkozni.

Költői enciklopédia, avagy azoknak a művészeteknek és tudományoknak rövid rajzolata, amelyek egyrészt rokonok a költészettel, másrészt segítik. Ilyenek: a muzsika, a festészet, a természetnek és a kézműveknek vizsgálata.

Bevezetés a költészetbe. Itt kerül szóba a költői tehetség és jellem; hogyan s ki lehet képes arra, hogy igazi költő váljék belőle? Mit tett – vagy tehet majdan – a költészet az emberi nem felemelésére vagy megrontására? Mik az okai annak, hogy egyes korokban vagy egyes nemzetek körében a költészet felpezsdül, illetve megfagy? Hogyan lehet emezeket az okokat segíteni, illetve amazokat megszüntetni? Mi a költő célja? Miben áll a valódi költői természet vagy tehetség? Az ókori költőket kell-e jobban becsülni vagy a maiakat? Milyen szempontért? Miért? Lesz-e a költő vagy születik?

A prozódiáról itt kell tárgyalni. Vajon a köznapi értelemben vett prozódia szükséges-e a költészethez? És milyen mértékben? Nemde a prózai költészetben is van bizonyos prozódia és mérték, mind a szavakban, mind a mondatokban – legalábbis kellene lennie. A sorvégeknek (rímeknek) természetéről, előnyös tulajdonságairól és tökéletlenségeiről és a szótagok hosszúságáról. Hogyan kell a nyelvet tökéletesebb prozódiára vezetni. Melyik nyelv a legalkalmasabb a költészetre?

Maga a poézis:

5. A nemzeti költészet. Mégpedig: a keletieké, így a kínaiaké, a kisebb hírű ázsiai nemzeteké, a régi hébereké, és ha vannak, a maiaké, az araboké, perzsáké, törököké, magyaroké; a nyugatiaké, így a régi görögöké és ha vannak, a maiaké, a régi és a mai latinoké, spanyoloké, a portugáloké, olaszoké, franciáké, angoloké, itt a keltáké is, hollandoké, németeké, dánoké, svédeké, oroszoké, cseheké.

Ahol is:
Szakszerűen elő kell adni a nemzeti költészet történetét, a nemzet keletkezésétől a jelenkorig.
Prosodia [hangsúly] – erényei és fogyatékosságai, s milyen eszközökkel lehet, a nyelv természetének vizsgálatával, tökéletesíteni.
A nemzeti költészet géniusza.
6. A szerzők és művek ismertetése. Ahol lesz.
A szerző élete és sorsa.
A szerző tehetsége.
A szerző műveinek jegyzéke, a kiadások, ismertetések, bírálatok, idegen nyelvű fordítások feltüntetésével.
7. Rézmetszetű táblák. Ahol lesz
A szerzők arcképe.
Földrajzi atlasz.
Kották.
8. Mutató.
A művekről.
Tárgyakról és kifejezésekről, jegyzetként szolgáló magyarázatokkal.

[II.]
1. Minden nemzetből.
2. Minden felekezetből.
3. Hogy 500 kötet legyen.
4. Saját nyelv[en]
5. A kéziratok is.
6. Élet és irodalom. Sulzer.
7. Esztétika.
8. Előítélet nélkül.
9. Latin nyelvű mutató.
10. Térkép.
11. Zenei dolgok, festészet.
12. Haszontalan töredékek.
13. Felesleges előszavak.

1. Rossz költők.
2. Rossz drámaírók.
3. Rossz regényírók.
4. Nehéz a gyűjtés és a följegyzés
5. Könnyű a méltatás.
6. Ékesség.
7. Az egyéb tudományokban is.
8. Könnyű.
9. A Parnassus hasonló helyzete.

1. [?]
2. Egységes nyomdai előállítás.
3. A nemzetek rendje.
4. Válogatás az egyes művekből.
5. Akadémia.
6. Két éven át.
7. Érintkezés másokkal.
8. Kiküldetés Göttingába.
9. Önkéntes nyomdász.
10. Más nyelvekre való fordítás.
11. Előfizetés.
12. Rózsaszínű kötés.
13. Ahány Akadémia van, annyi könyvtára van a kiválóságoknak.
14. Legalább egy nemzeté."

52. Verstani feljegyzések

Kézirata

MTAK. K 679/I. 9a–14b. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Kézenfekvő módon *[A' Magyar Prosodiáról]* című verstani dolgozattal hozható összefüggésbe e feljegyzés, de minthogy a kéziratos hagyatékban másutt is vannak időmértékes ritmusképletek, pl. *A' Tsókok*hoz készült vázlatfüzetben, így biztosat nem mondhatunk sem a keletkezés alkalmára, sem idejére nézve.

Szövegkritika

A teljes anyag közlését nem tekintjük feladatunknak: elhagyjuk a 8 és 7 szótagú sorvariációkat felvázoló, a rímképlet jelzését is tartalmazó, több oldalnyi képletet, e rész oszloponként át van húzva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Áthúzva olyan versképleteket tartalmaznak a 9ab lapok, függőlegesen egymás alá írt számok sorát, amelyekkel *[A' Magyar Prosodiáról]* című tanulmányban is találkozhatunk. Itt azzal a kiegészítéssel, hogy ívelt vonalakkal az egymással rímelő sorok is jelezve vannak.

Csokonai a *kétszeres* fogalma alatt az antik versképleteknek a rímeléssel való összekapcsolását érti: *„Így lett a' sarkalatos (cadentiás), és mértékes (Metrica) verselés. Sokan pedig még tovább menvén a' külső piperézésbe, mind a' kettővel kívánták (nagyrészént nyomorult) verseiket ajánlani. – – – Ezt mi nevezzük* kéttzeresnek." (*[A' Magyar Prosodiáról]* 56–59. sorok, Cs/Tan. 19. l.) Csokonai valójában a Földi János által használt értelemben veszi a *kétszeres* verseket: „A' kétszeres Versek azok, mellyekben a' vers külső alkotására mind ezen előadott két módok, t. i. a' szótagok Hangmértékjeik, és az eggyező sarkok eggyesíttetnek." (Földi 76. l.) Ekkor még nem tesz különbséget az antik képletek megrímelése és a nyugat-európai költészetből átvett rímes-időmértékes verselési mód között. Amint azonban az idézett részből is kitűnik, Csokonai maga is hajlott arra, hogy a *kétszeres* verselési módot fenntartásokkal kezelje. Véleménye valószínűleg nem független attól a legfőképpen Kazinczy által sugallt ítélettől, amely ezt, vagyis a leonizmust mélyen elítélte. Csokonai megjegyzésének zárójeles megengedése a részleges egyetértés jele. A *Lilla* kötethez írt előszavában Csokonai már árnyaltabban fogalmaz, és négyféle „versnemet" különít el egymástól, közöttük az itt még külön nem tárgyalt rímes-időmértékes verselési formát a 3. típusban: *„Német módú mértékesek kádenziával"* (176–177. sorok, Cs/Tan. 85. l). Mestere, Földi azonban már verstanában figyelmeztetett a különbségre, amikor az 1787-es évi Mindenes Gyűjtemény-beli leoninus-ellenes véleményre utal: „Tökélletesen eggyet értek azokkal; és én magam is az ezekről való szóllást egészen el hagytam vólna, hanemha a' mai Németeknek példájok előttem vólna, kik a' fáinabb ízlés után verseikben e' két módokat Nyelvek tulajdona szerént igen szépen eggyesítik, és ezekkel Verseiket a' lehető tökélletességnek leg magasabb gráditsára emelték. Ők t. i. az apróbb Dalokban és Énekekben, általánfogva vagy *Szökő,* vagy *Perge* Versekkel élnek, még is azokban a' Páros sarkokat vagy Ritmusokat is meg tartják. De meg kell jegyezni, hogy tsak az apróbb Dalokban és Énekekben, nem pedig a' Hatmértékű veresekben, (Hexameter) annyival inkább nem azoknak a' közepekben. Sőt ők a' Ritmusról avagy eggyező végről azt tartják, hogy annak sohol semmi helye nints a' versben, hanem tsak végről, és azt mint dísztelenséget távoztatni kell, hogy a' meg szakasztásra valami módon eggyező szók ne essenek." (Földi 76–77. l.) Földi a *Kétszeres* verseket a jambusi és trocheusi rövid dalokban megengedhetőnek tartotta. Ezzel az itt óvatosan megfogalmazott véleményével hamarosan közmegegyezéssel találkozott. Egyúttal értelmezhetővé teszi Csokonai utalásait, vagyis a sortípusok felvázolása a rímek elhelyezésére vonatkozóan rendszerez.

2. *középbe*: Arra vonatkozóan értelmezhető, hogy a hexameteres sor fő cezúrája, vagyis a pentemimerész metszet és a sorvég rímel egymással.
3. *3 hellyen*: A pentemimerész és a bukolikus metszet rímel a sorvéggel.
6. *4 cadent[zia]*: A szapphói sor mindegyik sorvége egymással rímel.
7. *sorba*: páros rím.
8. *váltva*: keresztrím.
11. *középbe*: A hatodik szótag utáni cezúra és a sorvég.
13. *Oh idő! futós idő!*: Az 1798-ban keletkezett *Újesztendei Gondolatok* első sora. Csokonai verse horatiusi mintára megy vissza (Cs/ÖM. IV. 406–416. l.). Amint a *Lilla Előbeszéd*ében maga írja a verselésről: *„Trochaico-jambicus"* (176. sor, Cs/Tan. 85. l.).
14 *Jonicus*: Szintén saját versére utalhat itt Csokonai, az *Eggy Tulipánthoz* címűre, melynek ionicus a minore lábakból épülő ideális metrumképletét később meg is adja a K 679. I. 8a oldalon (vö. Cs/ÖM. IV. 272–277. l.).
19–66. Különféle daktilusi, trocheusi, jambusi és ionicus a minore sorok variatív képletei.

53. Műfajpoétikai feljegyzések

Kézirata

[I.] MTAK. K 755. 10b., 11ab. Autográf.
[II.] MTAK. K 675 13b. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlanok.

Keletkezése

Az első feljegyzés másik oldalán lévő, 1799-es *Kata napra* című vers fogalmazványa arra utalhat, hogy a műfajpoétikai feljegyzések legkorábbra a csurgói tartózkodás idejére datálhatók (vö. Cs/ÖM. IV. 867. l.). A vázlat kapcsolatba hozható az Árpádról tervezett hőseposzt előkészítő tanulmányokkal, ezt a feltételezést erősíthetik a kéziratlap alján található, a magyar őstörténeti forrásokról Csokonai által készített feljegyzé-

sek is (ld. 7. sz.). Számításba vehető még a *Magyar Poesis* címen tervezett esztétikai-poétikai kézikönyv is (vö. az költészeti kézikönyv tervezetei kapcsán írtakkal, 51. sz.). A második feljegyzés *A' Tsókok*hoz készült vázlatfüzet utolsó lapján helyezkedik el, ami a kollégiumi időszakot valószínűsíti a keletkezés idejeként, de az sem zárható ki, hogy később került oda.

Szövegkritika

[I.] Két kéziratlapról van szó, egymáshoz való genetikus kapcsolatuk bizonytalan. A 11a kéziratlap jobb felső sarkában, a papírba karcolva olvasható a következő két szó: MON SOIT.

[II.] A *Vázlatfüzet* utolsó lapjának bal szélén, a tervezet alatt helyezkedik el.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonait a műfajpoétikai rendszerezésben a hangnemi szempont vezérelte. Hasonló szemlélet nyomai mutatkoznak meg ebben, mint ami az eposztanulmányban olvasható: *„Ezen az okon, a' mit mellesleg szabad legyen itt megemlítenem, én a' poetai matériáknak és tárgyaknak, 's a' poétai vélek való bánásnak belső és elválhatatlan minéműségeket tartván szemeim előtt V Főnemét tettem a' Poésisnak, a' mellyek is characterjeikkel együtt ím ezek:* Heroica, *Sublimitas, admiratio;* Comica, *Ridiculum acri mixtum;* Nativa *Candor, simplicitas ingenua;* Acuta, *argutiae, acumen;* Didactica, *utile dulci mixtum. De erről most hosszason nem vitatódom: ha az Isten és Hazám, egésségemet és sorsomat el nem hagyja, bőven fogok erről, és több ezen Iráskámban röviden említett dolgokról értekezni azon Munkámban, melly Kezem alatt vagyon, és a' mellynek neve:* A' Magyar Poesis, *'s a' mellyben Mármontelnek a'* La Poetique Françoise *nevű Munkáját tettem előmbe Példáúl."* (63–76. sorok, Cs/Tan. 42–43. l.) A munkában néhány latin szó magyar megfelelőjét nem sikerült azonosítani, ezeket nem magyarázzuk. A többször előforduló szavakat egyszer említjük.

2. *Sancta* (lat.): szent.
3. *Picarro* (sp.): csavargó, kalandor
12. *Amoebeum* (lat.): párbeszédes.
25. *Narrativa* (lat.): elbeszélő.
26. *Resonatio* (lat.): zengés.
27. *Fringilla* (lat.): pinty.
30. *Cantata* (lat.): énekelt.
31. *Gerrae* (lat.): semmiségek, bolondságok.
35. *Epicum, et quidem* (lat.) : epikum, mégpedig.

36. *Pictura* (lat.): lefestés.
37. *Descriptio* (lat.): leírás.
38. *Naturalis* (lat.): természetes.
39. *Artificiosa* (lat.): művészi, mesterséges.
40. *Imaginaria* (lat.): elképzelt.
41. *Abstracta* (lat.): elvont.
Prosopopoeia (lat.): megszemélyesítés.
43. *Heroismus* (lat.): hősiesség.
44. *Heroica* (lat.): hősi.
45. *Militaris* (lat.): katonai.
46. *Simia* (lat.): majom.
Comica (lat.): komikus.
47. *Enarratio* (lat.): elbeszélés, előadás.
Gravitas (lat.): komolyság, méltóság.
49. *Vulgaris* (lat.): közönséges.
50. *pastoralis* (lat.): pásztori.
52. *Simplicitas* (lat.): egyszerűség.
53. *Talpa* (lat.): vakondok.
Aesopia (lat.): aesopusi.
54. *Parabolica* (lat.): példabeszédes.
55. *Insecta* (lat.): bevésett.
57. *Enthusiasmus* (lat.): lelkesültség, ihletettség.
58. *Divinus* (lat.): isteni.
59. *Idolicus* (lat.): bálványokat illető.
61. *Iocosus* (lat.): tréfás.
62. *sensus foris* (lat.): külső érzés.
64. *Virtualis* (lat.): erényes, erényekkel kapcsolatos.
65. *Moralis* (lat.): erkölcsi.
67. *sensus tent.* (lat.): Nem tudjuk itteni jelentését.
69. *Tristis.* (lat.): szomorú.
70. *Amatoria* (lat.): szerelmi.
72. *Cantio* (lat.): dal.
sensus dulcis (lat.): kellemes érzés.
73. *Laeta* (lat.): örvendező, vidám.
77. *Furor* (lat.): düh.
78. *Baccheius* (lat.): bacchusi vers.
80. *Didactica* (lat.): tanító.
81. *Doctrina* (lat.): tan.
83. *Physica* (lat.): természettudományi.
84. *Commodus* (lat.): kényelmes.
Artium (lat.): művészetről szóló.
86. *Iucunda* (lat.): kellemes, gyönyörködtető.
89. *Crotalist.* (lat.): crotalistria: 'csengettyűs táncosnő'.
87. *Meditationes* (lat.): elmélkedések.
90. *Menippea* (lat.): menipposzi.
Anguis (lat.): kígyó.

93. *Colloquium* (lat.): beszélgetés.
94. *Adulatoria* (lat.): hízelgő.
96. *Familiaris* (lat.): családi, baráti.
98. *Dramaticum, et quidem* (lat.): dráma, mégpedig.
100. *Sublimitas* (lat.): fenség.
101. *Feralis* (lat.): halállal kapcsolatos.
103. *sensibilitas* (lat.): érzékenység.
104. *Sensile* (lat.): érzékelhető.
107. *Canis* (lat.): kutya.
Ridicularius (lat.): nevetséges.
110. *Musicalis* (lat.): zenés.
111. *Saltatoria* (lat.): táncos.
112. *Privata* (lat.): magán.
113. *Pavo* (lat.): páva.
Heroidum (lat.): hősökről.
114. *serium* (lat.): komoly.
115. *Amatorium* (lat.): szerelemről.
118. *Vespertilio* (lat.): denevér.
Mortuor (lat.): halotti.
119. *Frigl.* (lat.): Frigilla v. Fringilla ('pinty').
Fictus (lat.): költött, kitalált.
126. *Describal.* (lat.): leír.
136. *Pingentia* (lat.): lefestő.
148. *vera* (lat.): igaz.
151. *Sensatio* (lat.): érzékelés.
158. *jucunda* (lat.): kellemes, víg.
173. *Theogonia* (lat.): az istenek születésének hagyománya.
176. *Deuteronomium* (lat.): Ószövetség, Második Törvénykönyv.
177. *Psalmi* (lat.): zsoltárok.
178. *Sápientia* (lat.): bölcsesség.
197. *triolet:* francia lírai versforma.

54. A poétai osztály tanterve

Kézirata

MTAK. K 755. 38a. Autográf.

Megjelenése

A HG. közli elsőként (II. 605–606. l.), majd ezt követően az MM. és az MM^2. is (II. 785.; II. 361–362. l.)

Keletkezése

A feljegyzésen az 1794. szeptember 23-i dátum szerepel, tehát a költő debreceni kollégiumi időszakában készült, praeceptori tevékenységével kapcsolatosan.

Szövegkritika

A lap bal alsó sarkában egy kör alaprajzú épület és vetülete, valamint számítások. A verzón Csokonai fiatalkori verseinek címjegyzéke, a JGy/j. (Győri József kézírása, a költő autográf megjegyzéseivel).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A latin szöveg magyarul (MM. II. 1026–1027. l.):

„A poétai osztály tananyagának jegyzéke
1794. szeptember 23-ig.
I. A Heidelbergi Kátét elvégezték.
II. Pomey „Mitológiai Panteon"-jából tanultak az égi istenekről.
III. A magyar és latin versekben majdnem minden nap gyakorolták magukat.
IV. A prozódiát Molnár Gergely nyomán emlékezetükbe vésték.
V. Az antik földrajzon végighaladtak.
VI. El tudnak mondani néhány kiválasztott költeményt hazai költők, nemkülönben Ovidius és Terentius műveiből.
VII. A számtant, szépírást és éneket gyakorolták.

Tanítójuk
Csokonai Mihály."

55. Nyugták

Kézirata

[I.] A csurgói gimnázium könyvtárában (fényképmásolata: DebrK. R. 3068.). Autográf.
[II.] OSzK. Anal. 963. Autográf.

Megjelenése

[I.] Először Kondor József közölte *Két tanulmány (Csokonai, Lenau)* című cikkében (Somogycsurgó, 1897., 49. l.), december 21-i dátummal. Az MM[2].-ben ugyancsak december 21. található (II. 407. l.), míg Szilágyi Ferenc közlésében december 25-i dátum szerepel (vö. Szilágyi:CsMűv. 222. l.).

[II.] Először Szilágyi Ferenc közölte tanulmánykötetében (vö. Szilágyi:CsMűv. 222. l.), majd az MM[2]. (II. 413. l.).

Keletkezése

Csokonai 1799. május 24-től 1800 februárjának végéig tanítóskodott Csurgón, ahol Sárközy István, Horváth Ádám Nagybajomban élő sógora pártfogolta, pénzt is adott neki kölcsön (vö. Cs/Lev. 572. l. és Szilágyi: CsMűv. 222. l.; kapcsolatukról általában ld. Cs/Lev. 555. l.). A költő az első nyugtán szereplő összegből fedezte szállásadójánál, Nagy Gergelynénél a koszt egy részét. A második quietantia a szállásadójával való végleges elszámolással kapcsolatos.

Szövegkritika

[I.] A nyugtán a dátum nehezen olvasható, ez lehet az oka a kiadások olvasati eltéréseinek. A szöveget 500-szoros nagyításban megvizsgálva a december 21-i dátum tűnik elfogadhatóbbnak.

[II.] A szövegben az első évszám utolsó számjegye elmosódott, de kivehető. Az írás tiszta, mentes a javításoktól.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

8. *Bedienung* (ném.): kiszolgálás, szolgálat.
9–10. *Dislacatio*: dislocatio (lat.): kihelyezés, eltávolítás.

56. Jegyzetek az állati nemi ösztönről

Kézirata

MTAK. K 755. 13b. Autográf.

Megjelenése

MM. II. 203. l. (fordítása: 1011. l.); MM^2. I. 772–773.

Keletkezése

Csokonai feljegyzése 1802-es komáromi, valamint 1795-ös pesti tartózkodása nyomán készült, de hogy pontosan mikor, azt nem tudjuk. *A' Tavasz* nyomtatásának történetéről ld. a 46. sz. feljegyzés keletkezésénél mondottakat. A költő 1795-ös pesti útjáról bővebben ld. 33. sz.

Szövegkritika

Szövegközlésünk valamelyest eltér az eddigi kiadásoktól, különösen vonatkozik ez a 14. sorra, ahol *Starem* helyett *Harem* a helyes olvasat. A feljegyzés lapjának felső részén két oszlopban emlékeztető szavak találhatóak (ld. 75. [V.] sz.). A rektón a költő autográf másolata Rousseau sírfeliratáról.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A latin szöveg fordítása az MM. II. 1011. lapján olvasható szövegen alapszik, ezen csak néhány helyen változtattunk. A szövegkritikai jegyzetekben említett, illetve az utána következő két szóról azonban nem tudjuk megállapítani, milyen hely megnevezésére vonatkozhat.

„Megfigyelés a ludak fajtalankodásáról.
1802-ben, mikor Kleist munkái magyar fordításának kiadásán dolgoztam, s ez okból *Komáromban, tekintetes Laky Bálint megyei vicefiskális úrnál* időztem, megfigyeltem egy liba tojót, amely szerelmeskedő hím módjára, mintha gúnár volna, több alkalommal rászállt egy másik tojóra, farát ennek végbélnyílásához illesztette, mozgatta, s miközben a másik nyugodtan tűrte, pajzánkodott vele, s végül hátsó részéből nyálkaszerű, kékesfehér színű, csillogó, nyúlós, juhszagú, fehérjeszerű avagy férfiúi maghoz hasonló magot lövellt nagy mennyiségben a földre. De ennek anyagát, mivel eltűnt a sárban, nem tudtam alaposabban megvizsgálni. [...] A liba ezután élénkebbnek tűnt. Febr. 28.
1795. május 4-én. Pesten jártomban Kecskemét város házában láttam egy pudlikutyát, amelyet a ház Ausser nevű bérlője a lakásában tartott. A kutya oly módon szokott játszogatni a bérlő mintegy hatéves kislányával, hogy azt a két mellső lábával átfogva s vékonyához szorítva meg akarta hágni, penisét hátsó részéhez illesztette, mozgatta, s látni lehetett, hogy a lányt magjával benedvezte."

57. Jegyzet a debreceni forrásról

Kézirata

MTAK. K 668. 53a–54b. Autográf.

Megjelenése

Először Toldy adta ki (891–892. h.). További kiadásai: HG. II. 760–761. l.; MM. II. 970–971. l. és MM^2. II. 500–501. l.

Keletkezése

Csokonai 1803 májusában, Széchényi Ferenchez írt levelében is megtalálható a Horatius-idézet (vö. Cs/Lev. 259–261., 810. l.). Toldy Ferenc a levél kapcsán a következő szavak kíséretében közli a jegyzetet: „Nincs tudva előttem, milly czélból írta Cs. a következő prosai darabot, mellyet irásai közt, de nem e levél mellett, sőt más csomóban, saját kezével csínosan letisztázva, találtam. Annyi bizonyos, hogy írójok a fenn idézett három versnek magára vonatkoztatását magyarázza. Azért álljon itt" (Toldy 891–892. h.). A HG. kiadásában a levélben szereplő latin idézet mellett a következőket találjuk: „Mit értett ezen a kis birtokon, megmagyarázza következő irata, mely abból az alkalomból eredt, hogy a debr. ref. egyházközség Csokonait akarta megbízni énekeskönyve átjavításával. Csokonai tiszteletdíjul lakóhelyet és földet kért a debreceni határban, egy forrás körül, melyről eképp ír: ..." (HG. II. 760–761. l.). A fogalmazvány ezek szerint leírás lenne arról a helyről, amelyet a református énekeskönyv átjavításának tiszteletdíjául szeretett volna megkapni Csokonai az egyházközségtől. Gál László is szól emlékezésében az énekeskönyv ügyéről ezzel az írással kapcsolatban, 1804-re téve a történteket (vö. CsEml. 441–442. l.). Debreczeni Attila szerint az 1803-as dátum valószínűbb: Csokonai Széchényi Ferencnek írott, fent említett levele 1803 májusában keletkezett, egy latin nyelvű kérvénytöredéken pedig az engedélyező aláírás 1803. május 4-én kelt, maga a töredék így valószínűleg 1803. áprilisi; bár címzettje és tárgya ismeretlen, elképzelhető, hogy van összefüggés az általunk tárgyalt feljegyzés és e kérvény közt (vö. Cs/Lev. 259. l.). Csokonai azonban ekkoriban Fekete János gróftól is szeretett volna kérni egy kis birtokot (vö. a Cs/Lev. 267. l., 820–821. l.). Figyelembe véve a fentieket, azt mondhatjuk, hogy a fogalmazvány nagy valószínűséggel 1803 tavaszán keletkezhetett.

Szövegkritika

A fogalmazvány cím nélküli, benne néhány áthúzás, javítás található.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A latin nyelvű idézeteket a költő Horatius egyik ódájából vette (az idézett részeket dőlt betűvel szedtük): „Hoc erat in votis; *modus agri non ita magnus*, / *Hortus ubi et tecto* vicinus *iugis aquae fons*, / Et paulum silvae super his foret." A versrészlet magyarul: „Ez volt az egyetlen vágyam: *a birtok – nem is ily nagy – / Kerttel s csörgedező forrással* a ház közelében, / s fent a hegyen lankás erdővel." (Horatius: *Szatírák* II:6. 1–3., Muraközy Gyula fordítása.)

16. *pártázat:* Az épület homlokzata fölé magasló, kis oromzatokkal ékesített fal.
19. *Cisterna:* vízelvezető árok.
31. *török:* pásztori ivóedény.
39. *100 öles Rádiussal húzzunk egy Circulust:* 189,648 m sugarú körről van szó.

58. A Darabos utcai ház újjáépítésének költségnaplója

Kézirata

MTAK. K 3/27. Részben autográf.

Megjelenése

MM[2]. II. 347–352. l. Első lapjának fotója: Csanak 63. l.

Keletkezése

Csokonaiék házának nagy része az 1802-es tűzvészben leégett. A költő az újjáépítéshez 1804 tavaszán fogott hozzá, s kiadásait e jegyzéken vezette és összesítette. (A házépítés körülményeiről ld. Cs/Lev. 915. l.) A ház felépíttetésével a költőnek lehetősége nyílt egy, a Kazinczyéhoz hasonló szobácska berendezésére, ahol műveit, kéziratait, leveleit őrizhette volna. *„Mégis véghez viszek mindent ebbe a' Hónapba; mert a' béres*

Lakónkat elbotsátottam, 's annak szobájába költözök, míg módom lesz a' kis Kertre magamnak egy Rezidentziát (1 ½ szobát) gabalyíttani" – írja Kazinczynak 1804. június 14-én (Cs/Lev. 301. l.). A feljegyzés 1804. június 19-ével kezdődik, és 1805. január 20. az utolsó dátum. A november 4-i tételtől más kéz írta (Vargha Balázs szerint a költő édesanyja, vö. *Csokonai kiűzetése a Darabos utcai Paradicsomból*, in: Újhold Évkönyv, 1989/1., 228–244. l.), e tény összefüggésben lehet a költő egyre súlyosbodó betegségével. November 10-én írja Bek Pálnak Debrecenből: *„A' Koporsó' széléről, mellyből tudós és hív Orvosom szabadíta ki, és hogy belé vissza ne essem, most is jobb kezén tartogat – onnan írom ezt a' Levelemet"* (Cs/Lev. 324. l.). Csokonai utolsó fenmaradt leveleiből képet kaphatunk betegségén túl hányattatásáról, melyet házuk leégése okozott: nagybetegen kénytelen házról házra vándorolni, barátoknál meghúzni magát: a rézmetsző diákoknál lakik egy darabig, majd az ő külföldre távozásuk után derecskei barátjától, Obernyik Józseftől kér szállást (vö. Cs/Lev. 335–339., 911–917. l.).

Szövegkritika

A 102. tételtől, azaz november 4-étől idegen kéz írása (l. fent), a 102. és 103. évszámai utólag vannak beszúrva.

84. K: *pedig pedig* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A többször előforduló szavakat első megjelenési helyükön magyarázzuk.

3. *matériáléknak Specificatiója* (lat.): a szükséges anyagok felsorolása.
6. *p. 1. f.:* per 1 forint, azaz darabja ennyi.
p. 25 gr.: darabja 25 garas.
15. *Latus* (lat.): oldal.
19. *restáltt* (lat.): tartozásban, adósságban lévő.
20. *restáns* (lat.): adós.
44. *stukatura* (ném.): nádazásra gipszes vakoló habarcsból készített vakolat.
48. *pádimentom* (táj.): padló, padozat.
49. *felpénz* (rég.): foglaló.
78. *forspont* (ném.): fogat, váltás (lovas kocsinál).
79. *korbátspénz*: Jelentését nem ismerjük.
87. *tzínezett:* ónozott

119. *Kortzvessző* (rég., nép.): nádfal, vesszőkerítés, nádtető vízszintes összefűzéséhez, korcolásához használt hajlékony fűzfavessző.
128. *I peták discretiot* (lat.): jutalom, borravaló.
133. *curatio* (lat.): Nem tudjuk, itt milyen jelentésben szerepel.
146. *mágla* (nép): vályogtéglából, fából szabályosan épített rakás.
163. *Duttyán* (nép.): főző- és étkezőhely.
193–194. *a' Lakatos Contó:* a lakatos munkákról szóló számadás.
208–209. *perpendiculum:* függőleges.
215. *vonásforint*: régi magyar forint, értéke 51 karajcár.
242. *Neugrűn festék:* a neugrun méregzöld színű festék.
245–246. *a' Kályha Nichejének megtsinálásáért: niche* (fr.): fülke, bemélyedés. Csokonai „a kandallóra niche-t, díszfülkét csináltatott. Urnát tervezett ide? Vagy címert?" (vö. Vargha:ArcV. 271. l.)

59. Jegyzék írókról

Kézirata

MTAK. K 672/IV. 30a. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Keletkezésének körülményeit nem tudjuk pontosan meghatározni. A nevek felsorolásszerűen követik egymást. A lapokon írók, költők szerepelnek. Szilágyi Ferenc szerint a lapon lévő további irónos számsorok a leégett Darabos utcai ház újjáépítésére vonatkoznak (vö. Cs/ÖM. I. 129. l.), ez azonban csak feltételezés. A lap másik oldalán olvasható versfogalmazvány a Festeticshez írott óda prózavázlata. A mű nagy valószínűséggel 1803. február–március táján keletkezett, mindenesetre április 27-i levelében már elküldte azt a grófnak (vö. Cs/Lev. 822. l.). Mindazonáltal egyik szöveg sem ad támpontot a jelen feljegyzés keletkezési idejének meghatározásához, mert nem tisztázható, milyen sorrendben kerültek a lapra. Legfeljebb annyi valószínűsíthető, hogy az 1800-as években készült mindegyik.

A nevek ugyancsak nem igazítanak el, noha Pukánszkyné Kádár Jolán a *Tempefőivel* hozta kapcsolatba a listán együtt szereplő négy színházi vonatkozású név miatt: „Hogy a darabot színpadra szánta és már előadásáról is álmodozott, mutatja egy feljegyzése *(MTAK.* jelz. K 672. IV. 30. lev. r.), melyben ott találjuk az első magyar színtársulat két vezető színészének, Moor Annának és Sehi Ferencnek nevét; talán a versbetétek megzenésítését is tervezte, mert a színészeké mellett ott szerepel a karnagy, Lavotta János és az operai súgó Szerelemhegyi András neve is." (Cs/Színm. 1. 261. l.) Erre a kapcsolatra azonban semmiféle textológiai-filológiai adat nem utal, így a feltételezés teljesen megalapozatlan.

Szövegkritika

Csokonai néhány nevet csillaggal jelölt meg. A nevek mellett számítások, tollpróbák, kijavított, lehúzott nevek. A lap rektóján vázlat prózában a *Mélt. Gróf Festetics György ő nagyságára (A hadi oskoláról)* írt ódához.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A felsorolt nevek az említett négy színházi emberen kívül mind írók, költők. A régi magyar irodalomból csak ketten szerepelnek (Tinódi és Zrínyi), a legtöbb név az 1770-es években kezdődő irodalmi megújulási korszakhoz köthető. Megtalálhatóak itt a közvetlen előd ök (Ányos, Faludi, Szilágyi Sámuel), a még Csokonai indulásakor is aktív nagy öregek (Péczeli, Ráday, Orczy), az elhallgató 1770-es nemzedék képviselői (Bessenyei György, Barcsay, Fekete János, Kovács József, Kreskay, Teleki Ádám és József), a meghatározó derékhad (Batsányi, Kazinczy, Baróti, Barczafalvi, Aranka, Dugonics, Révai, Rájnis, Verseghy, Virág) és az utánuk következők (Döme, Édes, Fejér, Horváth János, Kis János, Kisfaludy, Láczai, Szentjóbi, Péteri Takács, Perecsényi Nagy, Vályi Nagy). Jelen van Gvadányi és episztolázó köre (Csizi, Molnár Borbála, Fábián Julianna), valamint a popularitás verselgető rétege (Erdődy Lajos, Farkas András, Mátyási József, Mikola, Poóts András, Szalkay). Vannak debreceni illetőségűek, barátok és ismerősök (elsősorban Földi és Horváth Ádám, továbbá Bessenyei Sándor, Baranyi László, Fodor Gerzson, Háló Kovács, Kovács Sámuel, Hunyadi Szabó Ferenc, Németi), támogatók (Koháry, Kultsár István, Schedius), a jakobinus mozgalom elítéltjei és gyanúsítottjai (Laczkovics és Őz, illetve Darvas Ferenc), továbbá néhány számunkra ismeretlen név. Az alábbiakban csak az azonosításhoz szükséges adatokat adjuk meg, valamint a Csokonaival való kapcsolatra utalunk a forrás megjelölésével.

Ányos Pál (1756–1784).
Aranka György (1737–1817), ld. Cs/Lev. 548–552. l.
Asbót János (1768–1823).
B. Szabó Dáv.: Baróti Szabó Dávid (1739–1819).
Baranyi Lász.: Baranyi László (1729–1796).
Bartits.: nem tudtuk azonosítani.
Bartsai Ábr.: Barcsai Ábrahám (1742–1806).
Batsányi Ján.: Batsányi János (1763–1845), ld. Cs/Lev. 693–695. l.
Bessenyei György (1747–1811).
Bessenyei Sánd.: Bessenyei Sándor (1743–1809), ld. Cs/Lev. 471–476.
Bf. Szabó Dáv.: Barczafalvi Szabó Dávid (1752–1828).
Csizi Istv.: Csizi István (1728–1805).
Csúry Fer.: Csúry Ferenc.
Darvas Fer.: Darvas Ferenc (1740–1810).
Döme Károl: Döme Károly (1768–1845).
Dugonits Andr.: Dugonics András (1740–1818). ld. Cs/ÖM. III. 688–690. l.
Édes Gerg.: Édes Gergely (1763–1847), ld. Cs/Lev. 545–547., CsEml. 231–235., 175–276. l.
Erdődy Lajos (1740 k.–1804 k.), ld. Cs/ÖM. V. 549–553. l.
Etédi Sz. Márt.: Etédi Soós Mártonról lehet szó.
Fáb. Jul.: Fábián Julianna, Bédi Jánosné (1765–1810), ld. Cs/Lev. 492., 496.
Faludi Fer.: Faludi Ferenc (1704–1779).
Farkas Andr.: Farkas András (1777–1832).
Fehér György: Fejér György (1776–1851).
Fodor Gers.: Fodor Gerzson (1763–1835), ld. CsEml. 230–231. l.
Földi János (1755–1801), ld. Cs/Lev. 576–583. l.
Gr. Fekete Ján.: Fekete János (1741–1803), ld. CsLev. 821. l.
Gvadányi Jós.: Gvadányi József (1725–1801).
Himfy: Kisfaludy Sándor (1772–1844), ld. Cs/ÖM. V. 685–687. l.
Horváth Ád.: Horváth Ádám (1760–1820), ld. Cs/Lev. 405–413., 566–569. l.
Horváth Ján.: Horváth János (1769–1835), ld. Cs/Széppr. 180–187., 197. l.
Hunyadi Fer.: Hunyadi Szabó Ferenc (1743–1795), ld. Cs/ÖM. III. 599–609. l.; CsEml. 553–556. l.
Kazinczy Fer.: Kazinczy Ferenc (1759–1831), ld. Cs/Lev. 401–405., 693–695., 742–746., 787–788., 798–799., 848–852., 892–896, 904–907. l.
Kis János (1770–1846).
Kohári Fer.: Koháry Ferenc (1760–1826), ld. Cs/Lev. 518. l.
Kováts Jós.: Kovács József (1732–1795).
[...] Kováts Jós.: talán Háló Kovács József (1761–1830), ld. CsEml. 228–229. l. A név előtti olvashatatlan jelzés feltehetően a két Kovács József közötti megkülönböztetést szolgálja; mindenesetre az itt említettek jöhetnek egyáltalán szóba.

Kováts Sám.: Kováts Sámuel (1770–1830), ld. Cs/Lev. 825–827. l.
Kreskai Imre: Kreskay Imre (1748–1809).
Kultsár Istv.: Kultsár István (1760–1828), ld. Cs/Lev. 678–680., 770–772., 821–824. l.
Látzai Jós.: Láczai Szabó József (1764–1828).
Latzkovits Ján.: Laczkovics János (1750–1795).
Lavota: Lavotta János (1764–1820).
Lukáts Miklós: neve szerepel Csokonai egy másik feljegyzésén is (ld. a 3. sz. kivonat szövegkritikai jegyzetei között).
Mátyási Jós.: Mátyási József (1765–1849), ld. Cs/Lev. 454–456. l.
Mikola Istv.: Mikola István, ld. Cs/ÖM. II. 320., Cs/Színm. 1. 298. l.
Molnár Borb.: Molnár Borbála (1760–1825).
Moor.: Moór Anna.
Nagy Ferentz: minden bizonnyal Vályi Nagy Ferencről (1765–1820) van szó, ld. Cs/Lev. 573–576., 856–857. l.
Németi Pál (1758–1783).
Orcy Lőrintz: Orczy Lőrinc (1718–1789).
Őz Pál (1766–1795).
Per. Nagy László: Perecsényi Nagy László (1771–1827), ld. Cs/Lev. 874–875. l.
Pétzeli Jós.: Péczeli József (1750–1792)
Póts Andr.: Csenkeszfai Poóts András (1740 k.–1812).
Rádai Ged.: Ráday Gedeon (1713–1792).
Raits Péter: nem tudunk közelebbit róla.
Rájnis Jós.: Rájnis József (1741–1812).
Révai Miklós (1750–1807).
Schedius Lajos (1768–1847), ld. Cs/Lev. 460–464. l.
Sehi.: Sehi Ferenc.
Sz.hegyi.: Szerelemhegyi András.
Szabó Lász.: Szentjóbi Szabó László (1767–1795).
Szalkay Ant.: Szalkay Antal (1753–1804).
Szilágyi Sám.: Szilágyi Sámuel, id. (1719–1785).
Szűts Ist.: Szűts István, vö. Cs/Lev. 317–318.
Takáts Jós.: Péteri Takáts József (1767–1821).
Teleki Ád.: Teleki Ádám (1740 k.–1792).
Teleki Jósef: Teleki József (1738–1796).
Teleki Lász.: Teleki László (1764–1821).
Tinódi Sebesty.: Tinódi Sebestyén (1515–1556).
Versegi Fer.: Verseghy Ferenc (1757–1822).
Virág Ben.: Virág Benedek (1754–1830).
Zrinyi Mikl.: Zrínyi Miklós (1620–1664).

60. Tervezet levéliráshoz

Kézirata

MTAK. K 668. 115a. Autográf.

Megjelenése

Cs/ÖM. V. 522. l. (jegyzetben, *A' Tavasz* terjesztésével hozva kapcsolatba).

Keletkezése

Csokonai levelezése alapján feltételezhető, hogy a névsor a költő 1802. február 15-én írt leveléhez készült, emlékeztetőül. A költő a következőket írta Barkassy Jánosnak Komáromba: *„Jóakaró Barátom! Nem lévén elegendő Praenumeránsom, – mert a ki a penzt le nem teszi, az nem numeralt prae, a Typographus pedig a csupa irást nem tartja pénznek – dugába dűlt a Farsangi Poema; hanem a helyett nyomtatják a* Kleist Munkáját *és pesti vásárra le is viszem magammal. – Ha valamely leveleim volnának az urnál, vagy más jó emberemnél név szerint Olvasztó uramnál vagy Götzy uramnál a volt szállásomon, vagy Institoris urnál, ne sajnálja az Úr a Patay úrhoz béadni, de sietve, mert a nála lévő komáromi kereskedő nem soká késik – Retsky Barátomat csókolom, s kérem, hogy ha vásárig leindúl Pestről, tehát arra az esetre a két székemet Götziékhez, a Kún István asztalát a Kecskeméti házhoz leszállítni. – Szathmáry Mihály, Barkasy András, Konti Sámuel és Vitkovits Mihály urakat, szíves barátsággal köszöntöm: és valamelyikőjök által a Gróf Széchenyi Ferencz ő Excellentiájának a secretariussának a nevéről magamat bizonyossá tétetni ohajtanám. – Hosszason nem írhatok: az alkalmatosság siet; és még 5 levelet vagy levelkét kell öszveütnöm.* A Dieu! Csokonai *sk.*" (Cs/Lev. 167. l.).

A levélben előforduló nevek szinte mindegyike szerepel a névlistán, jelzésekkel ellátva, a névsorban olvashatók közül csupán kettő nincs említve a levélben, egyikük Festetics ügyvédje, s ő az egyetlen, aki mellett a listán nincs is jegyzés. A másik Sári György, ő valami miatt kimaradhatott a levélből, bár jelzése alapján Konti és Vitkovits mellett kellett volna szerepelnie. Institoris, Patay és Olvasztó nevét nem csupán összekapcsolta, de mindhármuk mellett véglegesen a C betűjel szerepel: a levélben is együtt állnak. A Joannis Barkasy név mellé odaírta András nevét is, ő azután a megfelelő helyen szerepel a levélben. A költő tehát valószínűleg feljegyezte magának, kiket és hol kell megemlítenie e levélben. Érthető e feljegyzés, hiszen – mint levelében írta – sietnie kellett,

még öt levelet akart megírni, s valószínűleg senkiről és semmiről sem kívánt megfeledkezni. A nevek utáni, számokkal ellátott A, B és C betűk viszont arról árulkodnak, hogy még így is – esetleg valamivel korábban – alaposan átgondolta a levél szerkezetét.

A névsortól vonallal elválasztott feljegyzés föltehetőleg teendőit volt hivatott eszébe juttatni, s valószínűleg ugyanakkor íródhatott, hiszen az első helyen a *„Nomen Secretarii"* szerepel, vagyis, éppen egy titkár nevére volt kíváncsi (a felső lista Széchényi titkárával kezdődik); továbbá ebben a feljegyzésben utal elküldendő levelekre, válaszlevelekre (ld. a magyarázatok közt), akárcsak az elkészült levélben. Ha helytálló a feltevésünk, a jelen feljegyzés 1802. február 15-én vagy az ezt megelőző időszakban keletkezett.

Szövegkritika

A lapon két, egymástól vonallal élesen elkülönített lista található. A bal oldalon fönt névsor (10 sor, 11 név), a nevek mellett – a második kivételével – A, B illetve C betűk, melyek alsó indexében számok találhatók. A nevek nagy része lehúzva, a jelzésül szolgáló betűk szinte mindegyike javítva. A második listán (9 sor középen lent) nincs nyoma lehúzásnak vagy javításnak, csupán ligatúrás rövidítések láthatók. A lap verzója üres.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *Secretarius Com. Széchényi:* Széchényi Ferenc titkára, az ő kilétére kérdez rá a fenti levélben. Debreczeni Attila Bodonyi Józseffel azonosítja (Cs/Lev. 675. l.)
2. *Fiscalis Com. Festetits:* Festetics György fiskálisa, azaz ügyvédje, Pintér György (vö. Cs/Lev. 113. l.; ld. még a VII. jegyzéken is).
3. *Bibliopola Institoris:* a latin bibliopola szó jelentése 'könyvárus, könyvkereskedő', s Institoris Gábor (megh. 1808) foglalkozására utal. Csokonai, Institoris és a levélben szereplő Kún István kapcsolatára egy későbbi, 1802. december 31-én kelt levélben találunk adalékot (Cs/Lev. 225–226. l.).
4. *Franciscus Patay:* Debreczeni Attila azzal a pesti asztalossal azonosítja, akit Institoris Gábor említ 1802. október 26-i levelében (Cs/Lev. 674. l.): „Az elmult Debreczeni Vásár Ellüt Tetzett nékem Levelet irni Hogy az Patai Úr Asztalosnal lévű Ladajat és Paketyát magamal le vigyem tudva vagyon, hogy magam nem voltam, más által Leküldettem volna, de a Levil késsűn írkezett, már akor mind elmentenek, akiknek Útyok volt Debr." (Cs/Lev. 212. l.).

5. *Josephus Olvasztó:* Olvasztó József, Csengerből származott pesti jurátus, azaz joggyakornok neve szerepel *A' Tavasz* előfizetőinek listáján is. Csokonaival együtt subscribált, majd visszament Csengerre rectornak. Később Solton jegyzősködött, majd 1830-ban halt meg (Cs/Lev. 674. l.).
6. *Georgius Sári:* Az *ő* neve kimaradt az elkészült levélből, személyét nem sikerült azonosítani.
7. *Joannis Barkasy. <Andr.>:* Barkassy János esküdt volt a táblabíróságon (Cs/Lev. 673. l.), hozzá szól a levél. András a rokonságához tartozhatott (Cs/Lev. 674. l.).
8. *Ladislaus Retsky:* Retsky László 1795-ben subscribált a kollégiumban, később hevesi főszolgabíró, egyházmegyei gondnok lett (Cs/Lev. 674. l.).
9. *Michaël Vitkovits:* Vitkovics Mihály (1778–1829) ekkoriban jegyző a királyi táblabíróságon (Cs/Lev. 674. l.).
10. *Samuel Konthy:* Konti Sámuel (megh. 1822) Csokonai diáktársa volt a kollégiumban, később városi fiskális lett (Cs/Lev. 933. l.).
11. *Nomen Secretarii* (lat.): a titkár neve. Csokonai itt valószínűleg Széchényi titkárának nevére kíváncsi, hiszen ezzel kezdi a névlistát, s a Barkassyhoz írt levelében is ennek személyére kérdez (Bodonyi Józsefről van szó; ld. fent).
12. *Titulatio Epistolae* (lat.): az episztola címe.
13. *Transmissio Georgicorum.* (lat.): a *Georgicon* átküldése, elküldése (vö. Cs/Lev. 665–666. l.).
14. *Praesentia Comitt: ad S. Joseph:* (lat.) 'a vármegyék jelenlegi helyzete: S. Józsefnek'.
15. *Literae et Res. Propriae:* (lat.) 'levelek és válaszlevelek'.
16. *Requisitio Reliquorum:* (lat.) 'A többi számbavétele'.
17. *Paratio Literarum post [...]:* (lat.) 'levelek készítése [...]'
18. *Torma Ház:* nem tudjuk azonosítani.
19. *Transmissio Literarum:* (lat.) 'levelek elküldése'.

61. Komáromi névjegyzék

Kézirata

MTAK. K 755. 12b. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Márton József 1802. március 2-án elküldi Csokonainak Kotzebue egy versét fordításra (Cs/Lev. 175–176. l.): a jelen névjegyzék éppen *A szabadságfához* német eredetije másolatának hátoldalán található (nem biztos azonban, hogy a kapott és a névjegyzéket tartalmazó kézirat azonos). Csokonai lefordította a verset, méghozzá három változatban, s az egyiken dátum is szerepel: *Pest. Mart. 24d. A. 1802.* (MTAK. K 672./III. 3b., Cs/Lev. 682. l.). Ekkoriban Csokonai *A' Tavasz* kiadását intézte Komáromban és Pesten (ld. erről részletesen a 47. sz. dokumetumok jegyzetei között), a nevek ezzel a történettel kapcsolatban ismeretesek.

Szövegkritika

A lap hátoldalán *A szabadságfához* német eredetijének másolata és jegyzetek találhatók. A lapon mindenütt tollpróbák (a *„Probatio"* és a *„Calam."* szavak többször), a *„Mappa"* szó és számítások. A lap bal alsó szélén, függőlegesen húzódik két olasz nyelvű sor a költő kézírásával. A névsor a bal felső sarokban található. A lapon még elkülönülve: *„Koszt."* és feltehetőleg erre vonatkozó számítások. A lehúzások miatt néhány név olvashatatlan.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai föltehetőleg azt jegyezte föl, kiknek kell levelet írnia, majd a megírás után sorban lehúzta a neveket. Éles István Komáromban tanítóskodott, Csokonai 1802-ben távollétében őt mint barátját kérte meg ügyeinek intézésére (vö. Cs/Lev. 685–689. l.). Éles István több levelében Weinmüller Klárát emlegeti „Typografusné"-ként (Cs/Lev. 689. és 715. l.). A névjegyzéken szerepel Kotsis Ferentz neve is. Éles István Csokonaihoz írt, 1803. augusztus 25-i levelében emleget egy bizonyos „Kocsis Ferkó"-t, akiről *A' Tavasz* borítóján a következő olvasható: „Ref. Oskola-Rector Úr, Radványból" (Cs/Lev. 834. l.). Éles 1804. november 11-i levelében bukkan fel újra a neve: „Kotsis Uramat én mínd egy fillerig betsűllettel ki fizettem a szerént a' mínt irta Uram Batyám, ti. hogy előszször mind a *Quietantiát*, mínd a Contractust a Könyvekkel eggyütt a magok talán epségekben által adtam, a két elsőt küldöm is ezen betsülletes Deák Ifjutól" (Cs/Lev. 325. l.). A névjegyzéken olvasható továbbá Laky Bálint megyei ügyész neve is, Csokonai Komáromban leginkább az ő házánál lakott (vö. Cs/Lev. 667. l.). Márton József (1771–1840) újságszerkesztő, nyelvkönyv- és szótáríró, a bécsi magyar művelődés kiemelkedő alakja; Csokonai műveinek kiadója. Költőnk a debreceni kollégiumból ismerte, s míg 1801-ben munkáinak kiadására kéri, ő maga Márton német–magyar szótárához gyűjt anyagot (vö. Cs/Lev. 621. l.). Levelezésük

– a fennmaradt levelek számát tekintve – 1802 és 1803 során a legintenzívebb, amikor Csokonai folytatja az anyaggyűjtést, Márton pedig a *Muzsikális Gyűjtemény* és az *Anakreoni Dalok* köteteit nyomtatja Bécsben (vö. Cs/Lev. 738. l.).

62. Jegyzék mecénásokról

Kézirata

MTAK. K 672./II. 35a. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

A névsor a lapon található két versfogalmazványt tekintve 1803-ban keletkezhetett, közelebbről a május–júliusi időszakban. Csokonainak Budai Ferenc halálára írott verse a Magyar Kurirban jelent meg 1803. május 27-én (1803. II. 670. l.), e vers fogalmazvány-töredékét találjuk a névsorral egy lapon. A másik versfogalmazvány a névjegyzék lapján *Az utolsó szerencsétlenségé*, amelyet a költő a *Lilla* III. könyvébe illesztett. Csokonai a verset csak a végső változatba toldotta be: az 1803-ra tervezett kassai kiadás még a második tervezet szerint készült, ebből hiányzik a vers. (vö. Cs/ÖM I. 238–239. és 242. l.). Landerer Ferenc neve a jegyzéken szintén a *Lilla* kinyomtatásával hozható összefüggésbe. Csokonai 1804. február 14-én a következőket írja Kazinczynak: *„Én a' Lilla név alatt egybeszedett Lyricumjaimat a' nyomtatás végett még* 1802. 15 Aug. *felkűldöttem Kassára Landererhez, ki levelében azt fogadta, hogy azon esztendőbe Octoberi Debretzeni Vásárra kinyomtatja. Erről a' Novemberi Pestire, innen az 1803. Debretzeni Vízkeresztire, 's így tovább hazudozott, és még a' mostani 1804. eszt. is semmi sints a' dolgából, a' mi nékem káromra is kissebbségemre szolgál. Leveleimre soha sem válaszol, Követjeim elől (minden két hétben rá bízom a' Salétrom-tisztekre, kik Kassára járnak) elbúvik."* (Cs/Lev. 289. l.). Ez bizonyítja, hogy bár a levelek nem maradtak fenn, a költő rendszeresen kereste a kapcsolatot Landererrel, így valószínűleg az 1803. május–júliusi időszakban is.

Szövegkritika

A névsor felett két autográf fogalmazvány áll egymás mellett. A bal oldali töredék *Az utolsó szerentsétlenség*ből, a jobb oldali Budai Ferenc halálára írt alkalmi versből való. Ez utóbbi felett „*Gr. Festetits György*" szerepel. A névsor a lap bal oldalán található. Nincs benne javítás; a ligatúrás rövidítéseket a főszövegben feloldottuk. A lap alsó részén idegen kéz írásával: „Töredék. Az utolsó szerencsétlenség-ből", valamint „Töredék. Budai Ferencre halála után"

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1803 első felében a főúri mecénások neveit több okból kifolyólag is feljegyezhette magának a költő, bár a fennmaradt levelezésben ezekben a hónapokban hozzájuk vagy tőlük íródott leveleket nem sokat találunk. Csokonai még 1803 áprilisában írt Festetics Györgynek (az ő neve nem csupán a névsor elején, de az alkalmi vers fogalmazványa fölött is szerepel), a hozzá címzett óda tárgyában (vö. Cs/Lev. 256–257. l.). E levélben említést tesz a költő a Somssich Lázár által latin nyelven írt, Rhédey Lajost éltető ódának fordításáról is, mellyel a *Magyar Hírmondó* munkatársai bízták meg (vö. Cs/Lev. 805. l.). Festetics és Rhédey mellett Széchényiné szerepel még a listán. A Festeticshez készült ódában (*A' hadi oskoláról*) a Rhédey és a Széchényi név is feltűnik. Szilágyi Ferenc Toldy alapján említ egy kiadványt, amely a Magyar Hírmondó toldaléka lenne, bár a MHírm. 1803-i évfolyamában nincs ilyen kiadás. Ez a kiadvány, amely Debreczeni Attila szerint nemigen lehet 1803. június előtti, tartalmazza a Festeticshez és a Rhédeyhez írt ódákat, valamint *A' Szélhez* címűt, amelyet a Széchényi házaspár ezüstlakodalmára készített a költő (vö. Cs/ÖM I. 275. l. és Cs/Lev. 809–810., 822. l.). Csokonai Széchényi Ferencnek 1803 májusában írt levelében is együtt emlegeti a „*Széchényi és Festetits*" nevet (vö. Cs/Lev. 259. l.). Kultsár István április 16-án számol be a költőnek arról, hogy *A' Tavasz* Széchényinének ajánlott példányáért a grófné küldött 50 forintot Beleznai Lajos által (vö. Cs/Lev. 254., 804. l.). Ugyanő közvetíti júniusban Festetics 100 forintját a költőnek (vö. Cs/Lev. 268. l.). Csokonai mindkét adományt megköszönte július 17-én kelt leveleiben (vö. Cs/Lev. 274–277. l.). Rhédey Lajostól 1803. június 9-én kapott levelet a költő, ez bizonyíték egy korábban kelt, de elveszett Csokonai-levélre, amelyben üdvözlő ódákkal közeledett Rhédey felé. Levelében Rhédey köszönettel veszi a közeledést (vö. Cs/Lev. 269–270. l.).

63. Utalás saját művekre

Kézirata

MTAK. K 672/III. 1a. Autográf.

Megjelenése

Cs/ÖM. I. 121. l. (a kéziratkatalógusban).

Keletkezés

A feljegyzés keletkezéséről nem tudunk biztosat, csupán a *Pintér* név szolgálhat kiindulópontul. Feltehető, hogy a jelen feljegyzés 1801. április 8-a után készült. Ismeretes ugyanis Festetics Györgynek Csokonaihoz írt, 1801. január 9-én kelt levele (ezt azonban a költő csak áprilisban olvashatta, vö. Cs/Lev. 597. l.), amelyben adataink szerint először említi Pintér György fiskális nevét (vö. Cs/Lev. 113. l.). Csokonai *A' Tavasz* kiadatásának szándékát már 1800. december 19-én említi Festeticsnek: *„egyéb Írásim is, mellyeknek nagyobb részét itthoni magánosságomban Pope, Wieland, Horatius, Anacreon, Kleist, Tasso, Metastasio, Thomson, 's mások' remekjeiből fordítgattam, az Új esztendővel némelly Nagylelkű Pártfogók által kiindúl a' Magyar Világra."* (Cs/Lev. 108. l.). A költő a fordításon még 1802-ben is dolgozott (vö. Cs/Széppr. 447. l.), bár Szilágyi Ferenc szerint egy 1801 végére keltezhető autográf kiadási terven (MTAK. K 679/II. 44b) szerepel *„Kleist"* tétel, majd közvetlenül ez alatt a *„Georgica"*, valamint számos óda (vö. Cs/ÖM. I. 223–224. l.). Feltételezhető azonban az is, hogy a jelen háromszavas feljegyzés esetleg később, csak 1803-ban készült, mivel Festetics fiskálisának és az „Óda" szónak együtt említése a Festeticshez íródott ódát *(A hadi oskoláról)* is felidézheti bennünk. Csokonai 1803 tavaszán értesül arról, hogy Széchényiné a neki ajánlott *A' Tavaszért* pénzt küldött, ugyanígy júniusban Festeticstől is pénzt kapott. Ezt a feltevést valószínűsítheti a „Pintér" név melletti „(?)" is, amennyiben esetleg 1803-ban már nem lehetett benne biztos, hogy még mindig ő Festetics ügyeinek intézője.

Szövegkritika

A jegyzet a lapon balra fent található. Jobbra fent: „17." (eredeti lapszám). A lap rektója üres.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A nevek alapján feltételezhető a kapcsolat az előző névjegyzékkel (a további magyarázatokat ld. részletesen ott).

64. Utalás történeti munkákra

Kézirata

MTAK. K 679/I. 12b. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

A listán olyan tervekre történik utalás, melyek 1802-től foglalkoztatták Csokonait, a kéziratlapon található vers 1801-es.

Szövegkritika

A feljegyzés *A palatinusné halálára* című vers fogalmazványának (latin, magyar szövegek) lapján található. A lap rongált, így a szöveg nehezen olvasható.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *Volkslieder*: (ném.) 'népdalok'.
2. *Parnasso* (lat.): a Parnasszus a költészet szent hegye, itt átvitt értelemben állhat. E két szót ld. a következő jegyzéken is.
3. *Hármas Tükör:* valószínűleg Losontzi István *Hármas kis tükör* című rendkívül népszerű és elterjedt tankönyvére utal.
4., 7. *Hungaria S. & Ant.* és *Collectio Script.* (lat.): valószínűleg arra a tervre utalnak e szavak, mely szerint Csokonai egybegyűjtve kiadta volna a magyarok őstörténetére vonatkozó forrásokat, legalábbis ezt veti fel Széchényi Ferenchez írott, 1802. szeptember 16-i levelében: *„Én már gondolkoztam róla, hogy ha környűllállásim kedveznek, öszveszedem és kiadom [ti.*

a tudós könyveknek »a' Magyarokat illető hellyeit«] illy Név alatt: Thesaurus Antiquitatum Hungaricarum sive Collectio Scriptorum omnis aevi, Lingvae et Nationis, quicunque de origine affinitate, patria, moribus, rebusque gestis Magyarorum ad mortem Ducis Arpadi quidpiam memoriae prodiderunt." (Cs/Lev. 202–203. l.)

5. *Pósalaki*: Pósalaki János Debrecen város jegyzője volt az 1690-es években. Két latin nyelvű disztichonja megtalálható Csokonai József kéziratos naplójában, annak kézírásával. Előttük (a 203–234. lapokon) idegen kézzel írva, valamint Csokonai József utólagos jegyzetével részletes utalás történik Pósalaki emlékiratára, amely Caraffa tábornok kegyetlenkedéseit mondja el részletesen („*Nemes Szabad és Királyi Debrecen Várossa nyomorúságos Állapotjának meg-Magyarázása...*"), s az 1697-i (Csokonai József szerint 1696-i) pozsonyi országgyűlés beszámolójaként íródott (vö. CsEml. 544. l.). A költő tervei közt szerepelt Debrecen történetének kiadása Bartha Boldizsár munkája alapján, talán ezzel függhet össze ez a feljegyzés (vö. 8. sz.).

6. *Funke*, Carl Philip (1752–1807), természettudós, Csokonai hivatkozik rá az AD/j.-ben is (vö. Cs/Tan. 313. l.).

65. Utalás különféle tárgyú könyvekre

Kézirata

MTAK. K 672/I. 10b. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

A lista azonosítható utalásai alapján az 1800-as évekre tehetjük keletkezését.

Szövegkritika

A jegyzék a 69. sz. növénytani szójegyzék lapján találhatók.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lippai János neve nem csupán ezen a jegyzéken szerepel, *Posoni Kert* (Nagyszombat–Bécs, 1664) című munkájára utal Csokonai a babérról szóló jegyzékén is (9. sz.). Lippai művében az esztergomi érsek pozsonyi kertjében található virágok, gyümölcsök, zöldségek leírását adja, valamint a kerti munkákat ismerteti.

A *Lieder* és a *Parnasso* szavak az előző (64. sz.) feljegyzésében is egymás után következnek.

Zrínyi neve is szerepel a jegyzéken. Ezzel kapcsolatban a K 679/II. kéziratkötet 18ab. oldalán találunk egy autográf kéziratjegyzék-töredéket, amelyet Szilágyi Ferenc 1803 elejére keltez. Itt szerepel a következő tétel: *„Fazekas Úrnál. Zrínyi"*, s Szilágyi Ferenc szerint a *Szigeti veszedelem* tervezett kiadásához készült tanulmányt jelenti (vö. Cs/ÖM. I. 102–103. és 681. l.). Zrínyi *Violántilláit*, azaz korai szerelmes verseit említi a költő az *Amaryllis*ben mint számára nem elfogadható költői példát (vö. Cs/Széppr. 170. l.). Az esetleges összefüggésekre azonban nincs bizonyítékunk.

66. Utalás Seneca tragédiáira

Kézirata

MTAK. K 672/IV. 76a. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Kéziratbeli helye alapján a kollégiumi évekre tehetjük keletkezését, s ezt erősíti Fodor Gerzson emlékezése is: „Különösen jut eszembe, hogy mikor közönséges Examenben Seneca Tragaediáiból egy darabot igen elevenen actioval eljádszott volna: egy nagy Tekintetű Patronus Úr azt ítélte felőle, hogy az a' gesticulatio már Theatrumon is sok volna." (CsEml. 231. l.; vö. Cs/ÖM. I. 619. l.)

Szövegkritika

A szöveg a ZC.-ben található, *Az Ősz* című vers után a lap aljára írva, más tintával, utóbb. A hátlapon *A' Reggel* című, Seneca alapján készült vers háromsoros toldaléka található.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az utalások többnyire megegyeznek Seneca tragédiáinak címeivel. *Hippolytos* a *Medea* című tragédia egyik szereplője, a *Troas* a *Troades* (Trójai nők) rövidítése. A számok jelentését nem ismerjük.

67. Gyümölcsök nevei

Kézirata

MTAK. K 679/I. 34a–37b. Autográf.

Megjelenése

MM^2. II. 341–342. l.

Keletkezése

A jelen feljegyzések kapcsolatban állhatnak a Linné-fordítás tervével (ld. a 10. sz. kivonat jegyzetét). Mivel Csokonait általában is jellemezte a botanikai érdeklődés (vö. Beke Ödön: *A botanikus Csokonai*, ItK 1959., 478–482.), máskor, mással összefüggésben is keletkezhettek.

Szövegkritika

A feljegyzés több lapon át, szellősen írva maradt ránk. A költő először a gyümölcsök neveit írta fel, helyet hagyva a fajták későbbi beírásának. Ebből adódhat, hogy például a szőlőfajták csak két oszlopban fértek el a lapon; máshol pedig egy fajtát sem említ (pl. *Mondola. 20.*). A szövegben helyenként kihúzást találunk, néhol nehezen olvasható.

68. Latin növénynevek

Kézirata

MTAK. K 679/I. 41a. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Ld. az előző jegyzékeknél mondottakat.

Szövegkritika

A jegyzet kisméretű lapon található. A szöveg javításoktól mentes, de az első sor utolsó szava a lap rongáltsága miatt nehezen olvasható.

69. Növény-, állat- és ásványtani jegyzék

Kézirata

MTAK. K 672/I. 10b. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Ld. az előző jegyzékeknél mondottakat. Ezeknek a neveknek nagy része megtalálható *A Kanári- és más szigetekről* szóló kivonatokban. Talán e feljegyzések valamelyikével is kapcsolatba hozható a jegyzék.

Szövegkritika

A jegyzék lapján elkülönülve két másik szójegyzéket is olvashatunk (vö. 65. és 74. [II.]).

70. Somogyi tájszójegyzék

Kézirata

MTAK. K 672. I. 24a. Autográf.

Megjelenése

Szilágyi Ferenc közölte *Csokonai dunántúli tájszógyűjtése* című könyvében (Bp. 1974., 28–29. l.); MM^2. II. 335–336. l.

Keletkezése

A tájszójegyzék Csokonai somogyi tartózkodása alatt, 1798–1799 körül keletkezhetett (vö. erre és az egyéb összefüggésekre nézve Szilágyi, i. m. 28. l.).

Szövegkritika

Irónos jegyzet. Az eredetileg négyrét hajtott lap mind a négy mezőjében 1–1 oszlopnyi szó található (az utolsóban csupán hat). Az oszlopok nem jelölnek csoportosítást, Csokonai valószínűleg az elhangzás sorrendjében jegyezte le a szavakat (vö. Szilágyi, i. m. 28. l.). A szöveg a *Mihály-napi Álom* című, 1798. szeptember 29-i keltezésű vers kéziratának hátlapján található.

71. Írószerek

Kézirata

MTAK. K 668. 32b. Autográf.

Megjelenése

MM[2]. II. 340–341 l.

Keletkezése

A jegyzék iskolai felszerelések fajtáit sorolja fel. Csokonai ezeket – mint azt Vargha Balázs szövegközléséhez hozzáfűzi – azzal „a tervével kapcsolatban írhatta össze, hogy Darabos utcai házukban írószer-kereskedést nyit". (MM[2]. II. 536. l.) Hogy pontosan mire alapozta e feltevését, nem részletezte, de talán azon tervekre gondolhatott, amelyek Csokonai 1803 tavaszán írott leveleiből sejlenek fel. Institoris Gáborral ugyanis arról tanácskozott, hogy könyvkereskedéshez látna (Cs/Lev. 265–266., 819. l.), Puky István válaszában pedig konstatálja: „Te Kedves barátom kereskedő akarsz lenni", majd dohányról, borról ír részletesen, más „naturáléval való Speculatiót" azonban nem ajánl (Cs/Lev. 253. l.). Talán tényleg e felvillanó tervvel hozható kapcsolatba a jelen lista is.

Szövegkritika

A szójegyzék lapjának hátoldalán a *Kinizsi Pál Hamvai* 1798 körüli fogalmazványa. A lapon javítás nem található, de az írás helyenként nehezen olvasható.

72. Mesterségszavak

Kézirata

MTAK. K 679/I. 6a. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

A jegyzék esetleg kapcsolatba hozható a Márton József szótárához végzett anyaggyűjtéssel. Levelezéséből tudjuk, hogy éveken át gyűjtött barátjának, Márton Józsefnek készülő szótárához mesterségszavakat.

Egy levelében ezt írja hozzá 1801. május 19-én: *„Már én az Úrnak jelentésére, 's édes Hazám' 's Anyai Nyelvem' díszére és előmenetelére, a' mint tudtam 's a' mit tudtam a' ritkább régi, kevéssé gyakorlott, nyomtatásban esméretlen, tartományos és mesterszavakból 2000 és egynéhányat öszveszedtem, 's mind ez ideig az Úrnak barátságos Rendtételét vártam; és most is kész szívvel kívánom őket az Úrral közleni, mihelyt Levélbe tett bizonyos akaratját megértem"* (Cs/Lev. 128. l.). Elképzelhető, hogy esetleg ez a szójegyzék is része a levélben említett anyagnak.

Szövegkritika

A lap erősen rongált, a szöveg emiatt nehezen olvasható. A szavak előtt számok állnak, 690-től 823-ig, de nem sorrendben.

73. Magyarország vármegyéi

Kézirata

MTAK. K 668. 121b. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Keletkezésének körülményeiről nincsenek adataink.

Szövegkritika

A lapon öt oszlop található egymás mellett, az első vonallal különül el a többitől. Három helyen – valószínűleg tagolás céljából – további választóvonalak szerepelnek. A szövegben több szó ismétlődik, áthúzások, javítások találhatók benne, a rektón néhány autográf mértani ábra.

74. Vegyes szójegyzékek

Kézirata

[I.] MTAK. K 672/I. 6b. Autográf.
[II.] MTAK. K 672/I. 10b. Autográf.
[III.] MTAK. K 679/I. 10a. Autográf.
[IV.] MTAK. K 672/IV. 150a. Autográf.
[V.] MTAK. K 755. 13b. Autográf.
[VI.] MTAK. K 677. 76b. Autográf.
[VII.] MTAK. K K 672/III. 88b. Autográf.
[VIII.] DebrK. 788. 9. 4b. Autográf.

Megjelenése

Kiadatlanok.

Keletkezése

Keletkezésük körülményeiről nincsenek adataink, nem jelent lényegi támpontot kéziratbeli helyük sem.

Szövegkritika

[I.] A szójegyzék az Orpheusról és Eurydicéről tervezett mű prózai vázlatának (ld. Cs/ÖM. V. 313–314. l.) lapján található. A szavak a lap jobb felén négy oszlopban helyezkednek el, fölöttük számítások, az utolsó oszlopban lehúzások találhatók. Több szó áthúzva. A szavak nagyobbrészt betűrendben követik egymást, ez azonban nem pontos, és többször újrakezdődik. Néhány szó nehezen olvasható.

[II.] A jegyzék a 69. sz. növénytani szójegyzék lapján található.

[III.] Az angol térdszalagrend jelmondatát ('Szégyen arra, aki rosszra gondol. Uram és parancsolóm.') is tartalmazó feljegyzés az *Imitationes Phaedri* című, latin nyelvű iskolai fogalmazás lapján található, ahhoz képest fejjel lefelé helyezkedik el, a lap nagyobb részét elfoglalva. A lapon rajzok, számítások és tollpróbák vannak.

[IV.] A lapon a Horváth Ádám névnapjára készült 1799-es vers fogalmazványa található. A mértékegységek a lap alján, bal oldalon olvashatók, minden bizonnyal később kerültek oda, mint a vers.

[V.] A szójegyzék egy latin nyelvű szöveggel közös lapon található, amely Csokonai autográf feljegyzése 1802-es komáromi és 1795-ös pesti tartózkodásáról (vö. 56. sz.).

[VI.] A jegyzék egy lapon található a más tintával íródott *A' háborús zivatar* című vers szövegével. A lapon számítások is vannak; a jegyzék a bal lapszélen alul helyezkedik el.

[VII.] A szöveg egy idegen kéztől származó német–magyar iskolai fordításgyakorlatot tartalmazó lap tetején található, az írás fölé beszúrva.

[VIII.] A szójegyzék az *Újesztendei gondolatok* című vers fogalmazványának utolsó lapján alulra, más színű tintával van írva.

MAGYARÁZATOK ÉS MUTATÓK

A FELJEGYZÉSEKBEN ELŐFORDULÓ RÖVIDÍTÉSEK

a., A., An.: Anno ('év')
Abschn.: Abschnitt ('szakasz')
A. C., Anno Chr.: Anno Christi ('az Úr ... esztendeje')
al.: alias ('másként')
B.: Basa
Bd.: Band ('kötet')
Bde.: Bände ('kötetek')
Bθeca: bibliotheca ('könyvtár')
C., Cap.: caput ('fejezet')
Cs., Csász.: császár
Cs. K.: császári királyi
d.: szám előtt: die, szám után: dik.
Dar.: darab
Debr., Debretz.: Debrecen
Dec., Decemb., Decembr.: december, decembris
d. h.: das heisst ('azaz')
Diss.: disszertáció
D^0: dettó ('szintén, ugyanaz')
Dr.: doktor
edit., Edit.: Editio ('kiadás')
Einw.: Einwohner ('lakos')
Érd.: érdemes
eszt., Eszt.: esztendő, esztendőben
etc., etcet., etceter.: et cetera ('és a többi')
Ex., Exc.: excellenciája
exempl., explár: exemplár ('példány')
f., fol.: folio
f., frt., ft.: forint
Fejed.: Fejedelem
fl.: florenus ('forint')
Fr.: Frantzia
franz., französ.: französisch ('francia')
g.: grand, Gross ('nagyalakú')
G., Gr.: gróf
gebund.: gebunden ('kötve')
geheft.: geheftet ('fűzve')
gr., gar.: garas

I., Ins.: Insula, Insulae ('sziget, szigetek')
i. e.: id est ('azaz')
illum.: illuminate ('világosan')
J.: Jahr ('év, évben')
Jan., Januar.: január, januarius
J. T.: Jézus Társasága ('a jezsuita rend')
Jul.: július
Jun.: június
k.: különb
K., Kap., Kapit.: Kapitány
K., Kir.: királyi
kr.: krajcár
K. U.: Krisztus Urunk
K. U. Sz. U.: Krisztus Urunk születése után
L., Lib.: liber ('könyv')
lat.: lateinisch ('latinul')
leuc.: leucarum ('mérföld')
lig.: ligata ('kötve')
Lit.: Litera ('betű')
márj.: máriás
Mart., Marcz.: martius, március
Mélt., Meltsgs., Mgs., Mlgos., Mtgos.: méltóságos
mf., mföld., Mföld: mérföld
mill.: milliarum ('mérföld')
m. k., mk., mgk.: maga kezével
m. p., mp., mpa., mpr.: manu propria ('saját kezével')
N.: Nota
N., Ns.,: nemes
N. és N.: nemes és nemzetes
N. és V.: nemes és vitézlő
N. N. és V.: nemes, nemzetes és vitézlő
NB.: nota bene ('jól jegyezd meg', megjegyzés, a figyelem felhívása)
Nga: nagysága
Notar.: Notarius ('jegyző')
Nro: numero
Ord.; ordinárius ('rendes')
Ő Nagys.: őnagysága
p., pag.: pagina ('oldal')
P.: pars ('rész')
portug., portugies.: portugiesisch ('portugál')
Praen.: praenumerans ('előfizető')
R., Ref.: református
rar.: rarum ('ritka')
rel.: relié ('kötve')
Rf., Rft., Rhft., Rfrt., Rhnes: rhénes (rajnai) forint
RKomárom, R. Komárom: Rév-Komárom

s. a' t.: s a többi
S. J.: Societas Jesu ('a jezsuita rend')
Sz.: sziget, szigetek
T. N.: tekintetes nemes
T., Tom.: tomus ('kötet')
T., T. T., Tek., Ttes, Tekint., Ttts.: tekintetes
Th.: Theil, Theile ('rész, részek')
t. i.: tudniillik
Tiszt.: tiszteletes
tit.: titulus
titt.: tisztelt
Tz.: Tzikk, Tzikkely
u., ú.: uttza, úttza
u. a. m.: unter anderen mehr ('többek között')
u. m.: úgymint
Uő.: ugyanő
u. s. w.: und so weiter ('és így tovább')
Vft., Vfint., Vfrint., Vforint: váltóforint
vid., Vid.: vide ('lásd')
Vmegye: Vármegye
VNótárius: vice-nótárius ('aljegyző')
Vol.: Volumen ('kötet')
Voll.: Volumina ('kötetek')
X., *x.*, *xr.*: krajcár
Xbr., *Xbris*: decembris

SZÓMAGYARÁZATOK

árkus (rég.): ív (egy ívnyi papír).
bibliotheca, bibliothecarius (gör., rég.): könyvtár, könyvtáros.
circiter (lat.): körülbelül.
clavír (ném.): zongora.
Comissionatus (lat.): megbízott, küldött.
conditio (lat.): feltétel, körülmény.
consiliarius (lat., rég.): tanácsos.
contrascriba (lat., rég.): a rangban második diáktisztség a kollégiumban.
dedicatio (lat.): ajánlás.
distrahál (lat., rég.): szétoszt, terjeszt, árul.
editio (lat.): kiadás.
exemplar (lat.): példány.
exemplum (lat.): példány.
fiscalis (rég.): ügyvéd.
folio: ívrét (alakú könyv).
font: súlymérték, 0,4536 kg-nak felel meg
francon (ném.): bérmentesítve, költségmentesen.
gradus (lat., rég.): fok, fokozat.
Hüvelyk:: hosszmérték, a *láb* tizenketted része (25–27 mm).
icce: űrmérték, 1 magyar icce = 2 messzely, azaz 0,8484 l.
kontz: huszonnégy ív.
krajcár: osztrák rézpénz, nevét (Kreuzer) a rajta lévő keresztről kapta. Magyarországon a forint váltópénzeként volt forgalomban 1897-ig. Egy forint 60 krajcárt ért.
Láb:: hosszmérték, kb. 30 cm.
Latus (lat.): elkönyvelve
márjás: a húszkrajcáros magyar pénz neve, a pengő forint harmad része. 1755 és 1856 között verték. Az egyik oldalán ábrázolt Mária-képről kapta a nevét.
mértföld: hosszmérték, egy magyar mérföld 8,3536 km-nek felel meg.
meszely: űrmérték, 1 magyar messzely = 0,4242 l.
numerus (lat.): szám, ritmus
öl: hosszmérték, 1,89648 m-nek felel meg.
planum (rég.): terv, tervezet.
Posta: a távolság mértékegysége; postaút.
Postpapier (ném.): postapapiros (durvább papírfajta, próbanyomásra használták.
praeceptor (lat.): tanító.
praenumerans, praenumerator (lat., rég.): előfizető.

praenumeratio (lat., rég.): előfizetés.
present (fr.): ajándék.
prókátor (rég.): ügyvéd.
publicum (rég.): közösség, nyilvánosság.
quietantia (rég.): nyugta.
rector (lat., rég.): elemi iskolai tanító, a kollégiumi diákok a végzés előtt gyakorlatként kisebb falusi iskolákba mentek tanítani ('rectoria').
regál: nyomdai papírfajta.
rénes forint: a rajnai forint Magyarországon a XVI–XVIII. században volt használatos, 60 krajcárnak felelt meg.
restáltt: tartozott.
restáns: adós.
rubrica (rég.): rovat.
senior (rég.): a kollégiumi diákönkormányzat választott vezetője.
sententia (lat.): ítélet.
Solvit, solv. (lat.): fizetve.
Species: (lat.) fajta.
stadium (gör., lat.): görög hosszmérték, 190 m.
subscribál (lat., rég.): aláír (a kollégiumi anyakönyvbe), azaz felső szintű tanulmányaihoz kezd.
subscribens (lat., rég.): aláíró (aki könyv vásárlására kötelezi magát).
subscriptio (lat., rég.): aláírás (előfizetési jegyzéken).
summa (rég.): összeg
syllaba (lat.): szótag.
taxa (rég.): díj.
Terminus (lat.): határidő.
titulus (rég.): cím, rang.
tómus (rég.): kötet.
Tractament (lat.): értekezés.
tsomó (rég.): füzet.
typographia (lat., rég.): nyomda.
typographus (lat., rég.): nyomdász.
typus (lat., rég.): nyomtatás.
vectura (lat.): fuvar.
Velin: selymes tapintású, különlegesen finom papírfajta.

NÉVMUTATÓ

(Kurzív szedéssel jelöljük a főszövegbeli előfordulást, normállal a jegyzetekbelit. A jegyzetek idegen szerzőktől származó idézeteiben előforduló neveket nem tudtuk mindenütt azonosítani, ezekben az esetekben előfordulási alakjukban vettük fel őket a mutatóba.)

Abbt, Thomas *175*
Abdallah Abul Hasan Ben Mocna *144*
Abi'lola *162*, *167*, 465, 476
Abu'l Faradzs al-Iszbaháni *145*
Abu'l Hasszán Ali Ebn'ol Husszein *166*, 475
Abu'l Ferege *165*, 473
Abul-Gázi, Bahadur *203*, *204*, 527
Abulgazi ld. Abul-Gázi, Bahadur
Acosta, Josephus 375, 376
Adam, R. P. 528
Adanson, Michael *63*, 397
Addison, Joseph 474
Aelianus, Claudius *19*, *20*, *21*, *97*, *195*, 354, 355, 356, 420, 499, 502, 504, 506, 507, 509, 511
Aesopus (Aiszóposz) 502, 507
Agathiasz *191*, 493
Aikin, J. *179*
Aiszkhülosz *154*, 502, 507
Alamanni, Luigi *222*, 547
Alberti Ignácné 549
Albine, Remond de S'te *180*
Albokhteri, Abu Ebadeh *162*, 466
Alcyonius, Petrus 507, 512
Alexandrus, girói püspök *46*, 386
Alfonz, IV. 371
Alfonz, X. (Bölcs) *105*, *114*, *115*, 427, 432
Alfonz, XI. *102*, 425
Ali Ibn Abí-Tálib *151*
Ali basa *208*, *210*
Ali Murat kán *200*, 516, 517
Ali, Mula Hosain Ben *144*
Alkaiosz *149*, *267*, 458, 470, 498
Alkman *154*, 498
Almofadhal *147*, *148*
Álmos *204*, 523, 525, 527
Amasis *195*
Amesius *219*, 543
Ammianus, Marcellinus *8*, 345
Amrilkaisia (Imrul-Kaisz, Imru al-Kaisz Ibn Hudzsr) 466, 519, 520
Anakreón *149*, *151*, *154*, *194*, *195*, *196*, *197*, *198*, *202*, *256*, 458, 495, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 522, 584, 614, 644
Anaxagorász 498, 499
Anchersen, Math. *201*, 519
André, Christian Carl *80*, 407
Anglus, Jacson *29*, 359, 369
Anonymus *203*, *204*, 524, 525, 527
Anson, George *63*, 397
Antal János *257*, 607
Antipater, Caelius *14*, 350
Anuschirwan, Cosru / Cosri *144*, *161*, 464
Anville, Jean-Baptiste d' *118*, 434
Ányos Pál *223*, *288*, 548, 549, 635, 636

Apafi Mihály, erdélyi fejedelem *220*, 544
Apollodórosz *20*, *21*, 355, 356
Apolloniosz *154*
Apuleius, Lucius *12*, *186*, *192*, *223*, *232*, 348, 486, 489, 493, 550, 569
Arabshah, Ibn / Ebn *145*, *164*, 456, 471, 472
Aranka György *250*, *288*, 544, 560, 574, 596, 635, 636
Ari András *241*, *260*, 587, 610
Arisztaenaétosz *189*, 492
Arisztogitón 503, 508
Arisztokritosz 497, 498
Arisztotelész *12*, *13*, *19*, *20*, *97*, *100*, *176*, *177*, 348, 350, 354, 355, 420, 422
Arkhilokhosz *149*
Árpád 523, 524, 526, 624, 646
Arrashid király *147*, *148*
Árvai Dániel *242*, 588
Asbót János *288*, 636
Assemanni, Giuseppe Simone *156*, *157*, *159*, *160*, 460, 461, 462, 463, 464
Aszklepiadész *267*
Athénaiosz, Naukratisz *148*, *166*, *227*, 475, 505, 510, 557, 558
Aubignac, Fr. Hedelin d' *179*
Auer Mihály *283*
Ausser *277*, 630

Bagaméri József *243*, 591
Bagoly Sándor *243*, 591
Baik András *206*, *210*
Baik Mihály *209*
Bajnóczi József *240*, 585
Bajnótzi Mihály *243*, 591
Bakkhiosz *38*, *46*, 361, 385
Bakkhülidész *149*, *154*
Bakó István *282*
Balog József *243*, 591
Balogh Mihály *243*, *260*, 591, 610
Baptista, Johannes *211*
Baranyi László *288*, 635, 636
Barati Ferenc *245*, *247*, *251*, 596
Barba, Petrus *23*, *113*, 357, 431
Barbier, Louis 548
Barczafalvi Szabó Dávid *288*, 635, 636
Barcsai Ábrahám *288*, 635, 636
Barcsai Ákos *206*
Bardesanis (Bardaisan, Bar Daiszán) *159*, 463
Barhebraeus, Gregorius *160*, 464
Barkassy András *289*, 638, 640
Barkassy János *289*, 594, 638, 640
Barkász György *243*, 592
Barkóczi János 583, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 597, 598, 599, 601, 602, 603, 604, 607, 608, 611, 612
Barkótzi kapitány *209*
Barlaeus (Baerle), Caspar *222*, 546
Barlaeus *98*, 420
Barnes(ius), Josua *194*, *195*, *198*, 497, 499, 501, 502, 505, 507, 510
Báróczi Sándor 549
Baróti Szabó Dávid *250*, *288*, 519, 602, 635, 636
Barta András *283*, *284*, *285*
Barth(ius) *189*, 492
Bartha Boldizsár *205*, 529, 530, 531, 646
Bartha Dénes 545
Bartits *288*, 636
Bartók Mihály *261*, 612
Bartsai *208*
Barzuja *144*
Batári Pál *240*, 585
Bataut, Berardier de *178*
Báthori Mihály *209*
Bathyllus *195*, 499
Batsányi János *250*, *288*, 549, 596, 635, 636
Batsó János *205*
Batteux, Charles *174*, *176*, *177*
Baudrand, Michel Antoine *25*, *27*, *33*, *36*, *37*, *42*, *44*, *45*, *47*, *49*, *50*,

112, 361, 367, 368, 382, 384, 385, 387, 389, 431
Baumgarten, Alexander Gottlieb *174*
Baumgarten, Sigmund Jakob *218*, 540
Baxter, Wilhelm *198*, 502, 507, 512
Bayer, Johann Wolfgang *103*, 425
Bayle, Pierre *197*, *198*, 502, 507
Becan(us), Johan. Gorop. 375, 376
Beck, Jacob Christoph *104*, 426
Becmann(us), Johann Christoph *24*, *37*, *40*, *42*, *46*, 323, 382, 386
Bede Anna 559
Bek Pál 633
Beke Ödön 648
Békési József *258*, 608
Békési Mihály *241*, *257*, 587, 606
Békési Sándor *257*, 607
Bél Mátyás *104*, 401, 425, 524
Béla, IV. *104*, 426, 524
Beleznai Lajos 643
Benedek László *239*, 583
Benkő József 534, 535, 536, 537
Bentacurtius, J. ld. Béthencourt, Jean de
Benzoni *106*, *114*, 424, 427, 432
Benyovszky Móric *101*, 424
Berazza, Ferdinandus *23*, 357
Beretzk Márton *205*
Berger, Nicolas *29*, 361, 369
Bergeron, P. 528
Bernier *143*, 456
Bernoulli, Johann *64*, 397
Beroald, Philipp 569
Berquin, Arnaud *232*, *315*, 569
Berzeviczy Pál 523, 584
Bessenyei György *288*, 560, 635, 636
Bessenyei Sándor *288*, 519, 635, 636
Betangouri, Joanna de ld. Béthencourt, Jean de
Béthencourt, Jean de *23*, *25*, *27*, *28*, *29*, *32*, *42*, *43*, *56*, *57*, *70*, *72*, *76*, *98*, *106*, *110*, *113*, *114*, *115*, *139*, 330, 339, 357, 361, 364, 366, 369, 371, 382, 383, 403, 404, 420, 427, 430, 431, 432, 450
Béthencourt, Maciot de 362, 371
Bettinelli, Saverio *175*
Biász 498, 499
Bidpai *144*
Bieler, Ambros Car. *212*, 533
Bitskey István 320
Bitterli, Urs 329
Bitzó István *209*, *210*, 531
Blacke, Robert *40*, *46*, *78*, 362, 386
Blackwell, Elis. *212*, 533
Blancard, Stephan *231*, 565, 566
Blancus, Vicentius (Vicent le Blance) *29*, 362, 369
Blanka, Ferdinand de la Cerda felesége *114*, 432
Blumauer, Alois *222*, *226*, *236*, *240*, 545, 546, 547, 554, 555, 570, 580
Boccaccio, Giovanni *232*, 569
Bocchus 373
Bochart(us) *13*, *16*, 350, 352
Bochart, Samuel *220*, 543
Bocskai István *205*, *207*
Bod János *253*, 596
Boden, Gottl. Laur. *181*, *185*, *187*, *189*, *190*, *191*, 483, 486, 489, 491, 492, 493
Bódi Katalin *320*
Bodmer, Johann Jakob *176*, *179*
Bodonyi József 639, 640
Bódor Gábor *260*, 610
Boileau, Nicolas-Despréaux *177*
Bojti Benedek *211*
Boldvai Márton *210*
Bolyák János 597
Bonnefons, Jean 315
Bonfini, Antonio *204*, 528
Borbély Imre *247*, 596
Borbély János *241*, 586
Borbély Szilárd 320, 482, 540, 541, 542, 552

Bordah *161*, 465
Bordás Mihály *242*, 590
Born(ius), Fredericus Gottlob *197*, *198*, *219*, 500, 501, 502, 513, 515, 542
Boros Mihály *242*, 590
Borrichius, Olaus (Olaf Borrichius) *198*, 502, 507
Borsa Gedeon 483
Borzán Gáspár *205*
Borzsák István 414, 421
Bos, Lambert *218*, 540
Bossu, P. Le *179*
Botka András *241*, 588
Botka Menyhért *246*, *253*, 596
Boucher, Peter *29*, 362, 369
Bougainville, Louis Antoine 329
Böthy János *246*, *247*, *252*, 596
Bracamonte, Robinus de ld. Braquemont, Robert de
Brachmont, Ruben de ld. Braquemont, Robert de
Branciforte *61*
Braquemont, Robert de *23*, *106*, *108*, *113*, *114*, 357, 427, 428, 431, 432
Breitinger, Johann Jakob *176*
Brendan (Brandan), Szent 378, 384
Brieger(us), J. G. *198*, 502, 507, 513
Brown, Dr. *176*, 483
Brumoy *179*, 483
Bruns, Paul Jakob *117*, *120*, 433
Brutus, Marcus Junius *192*, 493
Bruzen de la Martinière, Augustinus *8*, *10*, *11*, *12*, *13*, *15*, *16*, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 352
Budaházi Gábor *209*
Budai Ézsaiás *91*, 326, 327, 330, 343, 414, 415, 421, 518
Budai Ferenc 552, 642, 643
Buddeus, Johann Franz *222*, 547
Bulyök basa *210*
Buno, Johann *8*, *9*, *10*, *11*, *15*, *16*, 345, 346, 347, 348, 351, 352
Buonaccorsi, Giuliano 547
Burján János *241*, *260*, 586, 611
Burke, Edmund *175*
Buxtorf, August Johann *104*, 426
Büsching, Anton Friedrich *120*, *202*, 326, 337, 343, 397, 437, 522
Byron, John *135*, 447

Caesar, Julius *192*, 493
Cailhava, de *180*
Calpurnius, Titus Siculus *189*, 492
Camões, Luis de *163*, 468
Campe, Joachim Heinrich *89*, 413
Capella *48*, 387
Capellius, Ludovicus *22*, 356, 357
Caraffa tábornok 646
Carteret, George *135*, 447
Casaubonus, Isaac *21*, *178*, 356, 506, 507, 511, 512
Casirus *150*, *151*
Castellanus, Alphonsus *23*, *28*, *43*, *56*, *75*, 339, 362, 383
Castiglione, Sig. Gio. *228*
Castilhon *175*
Catullus, Gaius Valerius *223*, 550
Celer, Q. Metellus *16*, *18*, 352, 353
Cellarius, Christophorus (Christoph Keller) *7*, *17*, *212*, 323, 326, 333, 339, 344, 352, 534
Cerda, Alfonz de la *27*, *33*, *42*, *56*, *57*, *103*, *105*, *114*, *115*, 362, 382, 425, 427, 432
Cerda, Ferdinánd de la *114*, 432
Cerda, Louis de la *10*, *27*, *33*, *42*, *56*, *57*, *58*, *103*, *105*, *106*, *115*, *139*, 341, 347, 362, 371, 371, 382, 425, 427, 432, 450
Chaeremon ld. Khairémón
Chamaeleon, Heracliai ld. Khamaeleón, Herakléai
Chardinus 474
Chassiron, de *180*
Chodowieczky, Daniel Nicolas *233*, 572, 573

Cibber, Theophilus *178*
Cicero, Marcus Tullius *154*, 459, 556
Claraemontanus, Ludovicus ld. Cerda, Louis de la
Claudius császár 372
Clemens, Alexandrinus ld. Kelemen, Alexandriai
Clericus, Johannes *150*
Clodius *178*
Cluverius, Philippus (Philipp Klüver) *8*, *12*, *15*, 323, 333, 339, 344, 345, 349, 351
Cocceji, Sam. Lib. Baron de *220*, 544
Codrus ld. Kodrosz
Colletet *178*
Colomesius, Paulus 506, 511
Columban(ius), Raphael *181*, *185*, *187*, *189*, 486, 489, 490, 492
Columbus, Christophorus ld. Kolumbusz Kristóf
Comare *107*, 427
Condillac, Etienne Bonnot de Mablyde *174*
Confucius ld. Konfuciusz
Conringius, Herrm. *16*, 352
Conti, Natalio *31*, 362, 367, 368, 369, 374
Cook, James *63*, *88*, *128*, *135*, *141*, 328, 395, 397, 412, 442, 443, 447, 451
Cornides Dániel 524, 525, 526, 527, 528
Couplet *142*
Cramer (Kramer), Johann Daniel *22*, 357
Cramer (Kramer), Johann Friedrich *117*, 433, 434
Crell(ius), Ludwig Christoph *198*, 506, 511
Crescemben, G. M. De' *177*
Crousaz, Jean-Pierre 560, 561
Crusin, L. *177*
Cunningham *68*, 400
Cyrus ld. Kürosz
Czegle Béla 568
Czeglédi István *206*
Czetter Sámuel *250*, 597
Czika István *250*, *251*, 597
Czindery Pál 598

Csaholy Mihály *205*
Csalánosi István *206*
Csanak Dóra, F. 632
Csányi József *261*, 611
Csapó József *212*, 532, 533, 536
Császár József *262*, 614, 615
Csatári Bálint *211*
Cselődi Lukács *209*
Csengery János 458
Csépán István *232*, *250*, 570, 597
Csepy Zsigmond *251*, *289*, 597
Csiha Antal 480
Csíkos István *241*, 587
Csikós József *243*, *253*, 592, 597
Csirke György *246*, *247*, 597
Csirke István *251*, 597
Csizi István *288*, 635, 636
Csohány József *247*, 597
Csóka Péter *206*, *209*
Csokonai Ferenc *242*, *253*, 590, 597
Csokonai József *231*, 529, 563, 564, 565, 646
Csongrádi János *205*
Csúry Ferenc *288*, 636

Dabselem *144*
Dacius, Andreas *46*, 386
Dapper, Marmol. Davitius *108*, 428
Daramas *22*, 357
Darvas Ferenc *288*, 635, 636
Dayka Gábor 329
Deák S. *250*, 597
Deáki István *242*, *257*, *260*, 589, 606, 607, 608, 611
Debreczeni Attila 320, 328, 523, 529, 539, 541, 544, 545, 560, 576, 631, 639, 643
Debretzeni József *241*, 588

Decsy Sámuel *224*, 551
Defoe, Daniel 413
Degen, Johann Friedrich *198*, 502, 504, 507, 509, 512
Dékány András *250*, 597
Dékány Mihály 597
Deli Sámuel *241*, 587
Desericius ld. Dezsericzky Ince József
Deslandes, André-François *229*, 560, 561
Détshy Mihály 550
Devecseri Gábor 508
Dezsericzky Ince József *203*, 528
Dézsi Mihály *243*, 592
Diderot, Denis *175*, *179*, 483
Dieze, J. A. *178*
Diocletianus 373
Diodorus Siculus *8*, *11*, *12*, *13*, *20*, *26*, *29*, *31*, *44*, *97*, *98*, 345, 348, 349, 355, 363, 365, 366, 367, 368, 369, 384, 419, 420, 498
Diószegi Vilmos 524
Dobai Károly *257*, 607
Dobosi Mihály *242*, 589
Dobozi István *205*, *209*, *210*, 531
Dobozy István *220*, 544
Dombi Sámuel *253*, 597
Domby Márton *242*, *246*, *257*, *260*, 588, 597, 607, 611
Domokos András *209*
Donatus, Aelius *186*, 489
Doria, Andrea *105*, 427
Dorville, Contant *141*, 451
Döme Károly *288*, 635, 636
Dömsödi Gergely *243*, 591
Dryden, John *179*
Dugonics András *288*, 635, 636
Du Bos, Jean-Baptiste, abbé *174*, 483
Dúl Mátyás *206*
Duschen *179*

Ebeni István *206*
Eberhard, Johann August *174*
Ecchellensis, Abraham (Ibrahím al-Hákiláni) *160*, 464
Eckartshausen (Ekkartshausen), Karl von *219*, 541, 542
Édes Gergely *250*, *288*, 597, 635, 636
Eëtia 497, 498
Eichhorn, Gottfried 453, 454, 459
Ekeberg, Gustav *88*, 412
Éles István *247*, *250*, *251*, *289*, 597, 599, 602, 641
Ember István *241*, 587
Engel, Johann Christian *179*, 524
Engelhardt, Karl August *62*, *91*, 343, 396, 415
Ennius, Quintus *226*, 555, 556
Ephraemus ld. Syrus, Ephraemus
Epiphaniosz *17*, 352
Erasmus, Desiderius 237
Erdei úr *282*
Erdődi János *210*, *211*
Erdődy Lajos *288*, 635, 636
Erdődy Zsigmondné Festetics Mária *235*, *247*, 550, 577, 578, 598
Erdős András *241*, 586
Ernest herceg *147*
Erőss Gábor *243*, *252*, *253*, *260*, 532, 591, 595, 598, 611
Erpenius, Thomas *201*, 519, 521
Eschenburg, Johann Joachim 315, 320, 482, 483, 547, 618
Espanna, Ludovicus de ld. Cerda, Louis de la
Etédi Soós Márton *288*, 636
Etédi Sz. Márton ld. Etédi Soós Márton
Etsédi Gábor *243*, 592
Etsedi István *242*, *253*, 589, 598
Etsedi János *240*, 585,
Eudoxosz, Küzikoszi *13*, *14*, *16*, *18*, 350, 352, 353
Eumathiosz ld. Eusztathiosz
Eumelosz 497, 498
Euripidész *154*
Eusztathiosz *186*, *191*, 490, 493

Faber, Anna 502, 507
Faber, Tanaqu. ld. Salmurius, Tanaqu. Fabricius
Fábián Julianna (Bédi Jánosné) *288*, 635, 636
Fabri, Johann Ernst *64*, *67*, 325, 326, 335, 336, 342, 343, 397, 398, 399, 406, 437
Fabricius, Johannus Albertus *198*, 502, 507, 512
Faes, Io. 506, 511
Falka Sámuel *250*, 598
Faludi Ferenc *288*, 635, 636
Faredh, Ebn Al *162*, 466
Farkas András *288*, 635, 636
Farkas István *243*, 591
Faust, B. Chr. 480
Fazekas György *243*, 592
Fazekas István *241*, 586
Fazekas János *279*
Fazekas József *280*
Fazekas Mihály *250*, *253*, 598
Fazekas úr 647
Fejér György *288*, 635, 636
Fekete Csaba 320, 322, 323, 453, 454, 459, 464
Fekete György *281*, *282*, *284*
Fekete István *205*
Fekete János, gróf *288*, 631, 635, 636
Ferahidius *151*
Ferdinánd, Hispánia királya *23*, 357
Ferdinánd, II. *11*, 347, 348
Ferentzi Péter *205*
Ferrarius *29*, *44*, 383
Ferrières(Ferriers)-Sauveboeuf, gróf *199*, *200*, 515, 516
Festetics György *247*, *289*, *290*, 535, 583, 584, 598, 601, 634, 635, 638, 639, 643, 644
Firdauszí (Abúl-Kászim Manszúr) *149*, *162*, *163*, *164*, 466, 467, 469, 471, 473
Firédún, perzsa király 471
Fischer(us), Amplissimus 505, 510
Flaccus, Valerius *31*, 364, 372
Fodor Gerzson *250*, *288*, 598, 635, 636, 647
Fodor Tamás *209*
Fóris József *241*, 588
Foris, szappanos *284*
Fóris Szűts András *209*
Forster, Johann Reinhold *128*, *129*, *141*, *199*, 442, 443, 451, 515, 516
Földi János (költő) *288*, 518, 532, 535, 623, 635, 636
Földi János *243*, 591
Földvári József *246*, *247*, *251*, 598
Franklin, William *199*, 516
Fráter Gábor *253*, 598
Fráter István *247*, *250*, 587, 592, 598
Fráter Mihály *243*, *253*, 592, 598
Fráter Pál *206*, 592
Froben *15*, 351
Funke, Carl Philip *290*, 646
Furneaux, kapitány *128*, *129*, 442, 443
Fülöp, II. *192*
Fülöp, IV. (Szép) 362

Gábor Ádám *242*, 590
Gabriel püspök *157*, 461
Gál Antal *261*, 611, 615
Gál László 322, 325, 578, 591, 600, 615, 631
Gál úr *263*, 615
Gambara, Laur. *181*, *185*, *185*, 486, 489
Garázda György *205*
Gardiner *218*, 540
Garzó Mihály *257*, *261*, 607, 611
Gáti István *246*, *247*, *251*, 598
Gatterer, Johann Christoph 526
Gazda István 596, 615
Gebauer *102*, 425
Geleniano *15*, 351

Gellert, Christian Fürchtegott *174*, *180*
Gentius, Georgius *201*, 519
Gerard *175*, 483
Gergely püspök *156*, *160*, 460, 464
Girtanner, Christoph *224*, 552, 553
Glas, George *103*, 425
Gleim, Johann Ludwig *198*, 501
Goguet *174*
Goja, Johannes *15*, 351
Goldoni, Carlo *222*, *237*
Golius, Jacob *201*, 519, 520
Gonçalves Zarco, Joaõ *35*, *44*, *57*, *77*, *91*, *92*, *107*, *120*, *130*, 364, 365, 372, 381, 384, 415, 416, 428, 437, 444
Gondáné Salánki Márta 326, 344, 401, 403
Gossart *179*
Gottlob, Johann Joachim *228*
Gottsched, Johann Christoph *177*
Gőböl György *260*, 611
Göntzi Ádám *242*, 589
Görög Demeter 549
Götzy úr 638
Gramaye, Jean-Baptiste *23*, *27*, *41*, *42*, *110*, 365, 381, 382, 430
Grammaeus ld. Gramaye, Jean-Baptiste
Gravina, V. *177*
Grésillon, Almuth 320
Grimares *179*
Grotius (de Groot), Hugo *166*, 475
Gröll, Michael *202*, 522
Guarini, Giambattista *226*, 556, 557
Gulyás József 569
Gundisalvus / Gondisalvus János ld. Gonçalves Zarco, Joaõ
Gyraldus, Lilius Gregorius *177*, *198*, 502, 507, 512
Gvadányi József *288*, 635, 636
Gvavartama *22*, 357
Gyöngyössi Pál *220*, 544
Györe Zoltán 590
Győri József *239*, *242*, *257*, 583, 588, 606, 628
Gyulai János *243*, 592
Gyulai kapitány *209*

Habert 548
Hackluit. *108*, *109*, *112*, 428, 429, 431
Háfiz (Szamsz-ad Dín Muhammad) *151*, *152*, *162*, *163*, *164*, 452, 453, 458, 465, 466, 468, 469, 470, 471, 475, 514, 520
Hagedorn, Friedrich von *175*, *222*
Hajnal Anna 507, 512
Halde, Du *142*
Halka István *257*, *260*, 607, 611
Halka János 606
Haller Gábor *206*
Háló Kovács József *250*, *288*, 600, 635, 636
Halüatta 498
Hamasa *167*, 473, 475, 476
Hamilco *13*, 350
Hanifa, Abu *161*, 464, 465
Hanno, *13*, *14*, *16*, *18*, *29*, *44*, *150*, 350, 351, 353, 365, 373, 383, 458
Harduinus, Johann *123*, 438
Haríri (Abu Muhammad al-Kászim Ibn Ali Al-Haríri) *166*, *201*, 474, 519, 521
Harless, Gottlieb Christoph *176*, *178*, *198*, 501, 513
Harmódiosz 503, 508
Harmonius *159*, 463
Harnetaire, d' *180*
Harpagosz *194*, 502, 507
Harpe, De la *179*
Harris, James *176*
Hárs Ernő 468
Hartnack, Daniel *22*, 356
Hász-Fehér Katalin 320, 576
Hegyesi Nagy Péter *206*
Heinsius, Daniel *180*

Hekel(ius), Johannes Fridericus *8*, *15*, 345, 351
Heltai Gáspár 524, 525
Henricpetri *102*, 424
Henrik, III. *10*, *25*, *32*, *70*, *106*, *108*, *113*, *114*, *115*, 361, 366, 403, 427, 428, 431, 432
Henrik, Tengerész *35*, *44*, *139*, 366, 372, 384, 450
Hensius 542
Hentes István *209*
Hephaisztián 505, 510
Herbelot *145*, *148*, *149*, 456
Herder, Johann Gottfried von *175*, *178*
Hermokratész 359
Hérodotosz *18*, 353, 371, 498, 499, 506, 511, 524, 525
Herpay György *209*
Herrera, D. Wilhelm Perasa Ayala ld. Herrera, Diego de
Herrera, Diego de *11*, *23*, *110*, *113*, 348, 357, 429, 431
Hésziodosz *119*, 363, 366, 436
Hetényi Ede 480
Hevesi Gábor *241*, 586
Heyne, Christian Gottlob *120*, *201*, 436, 518
Hieronymus *17*, 352, 375, 376
Himfy ld. Kisfaludy Sándor
Himilco *14*, 350
Hipparkhosz *196*, *197*, *198*, 373, 502, 503, 504, 506, 507, 508, 509, 511
Hodges *128*, 442, 443
Hodosi János *205*
Hoffmann, Johann Jacob *23*, *24*, *25*, *26*, *27*, *28*, *29*, *30*, *31*, *32*, *33*, *34*, *35*, *36*, *37*, *38*, *39*, *40*, *41*, *42*, *43*, *44*, *45*, *46*, *47*, 323, 330, 332, 334, 338, 339, 341, 358, 359, 360, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 372, 375, 377, 378, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386
Hogarth, William 572
Holbach, Paul Henri Dietrich, baron d' 541
Home, Henry *174*, *175*, *176*, 483
Homérosz *24*, *42*, *97*, *119*, *145*, *154*, *201*, *235*, *236*, 360, 363, 370, 381, 420, 435, 436, 467, 473, 518, 580
Horatius, Quintus Flaccus *24*, *28*, *42*, *43*, *97*, *119*, *120*, *149*, *150*, *151*, *177*, *199*, *202*, 329, 337, 343, 363, 366, 370, 381, 383, 420, 435, 436, 458, 469, 502, 504, 507, 509, 516, 522, 584, 624, 631, 632, 644
Horn(ius), Georgius *22*, 323, 333, 339, 356, 357
Horváth Ádám *232*, *247*, *250*, *288*, 570, 571, 598, 629, 635, 636, 653
Horváth Dániel *242*, *257*, *263*, 590, 607, 615
Horváth J. ld. Horváth János
Horváth János *250*, *288*, 598, 635, 636
Horváth József *241*, 587
Horváth S. *250*
Horváth Sámuel, K. *252*, 598
Hossain, Sohail *144*
Hovánszki Mária 545
Huetius, Danielis *16*, 351, 352
Hufeland, Christoph Wilhelm 479
Huntingdon *146*
Hunyadi Ferenc ld. Hunyadi Szabó Ferenc
Hunyadi Szabó Ferenc *288*, 635, 636
Hurd, R. *177*, *179*
Huszain basa *208*, *210*, *211*
Hübner, Johann Georg *23*, *25*, *26*, *27*, *28*, *29*, *30*, *31*, *32*, *33*, *34*, *35*, *36*, *37*, *38*, *39*, *40*, *41*, *69*, *93*, 323, 324, 326, 330, 336, 342, 343, 358, 360, 369, 374, 400, 401, 403, 416, 432
Hyde, Thomas *162*, *198*, 466, 467, 468, 514, 515, 524

Ibükosz *154*
Ignátz András *206*
Ikenius, Conrad *218*, 540
Illei Takáts Károly *250*, 598
Imhoff, Jakob Wilhelm *218*, 540
Imre Mihály 320, 570, 571
Imru al-Kaisz (Imru al-Kaisz Ibn Hudzsr) *201*
Ince, IV. 528
Institoris Gábor *249*, *251*, *252*, *289*, 596, 599, 614, 638, 639, 651
Institoris Károly *262*, 615
Institoris, ifj. ld. Institoris Károly
Intzédi József *242*, 589
Isae, Kàs *199*, 515
Iselin, Jacob Christoff *104*, 326, 426
Isenflamm, Jakob Friedrich 566
Ismael basa *211*
István deák *205*
Iszfandiár herceg 467
Izsa Péter *211*

Jacobus, Marcus *156*, 460
Jageman *177*
Jakab, Aragónia királya *114*, 432
Jamus *163*, 467
Jani, Christian David *119*, 337, 343, 435
János, I. *34*, *74*, 370, 405
János, II. *114*, 432
János Alfonz de Espanna *115*, 432
János, portugál király *117*, *118*, 433, 434
Jánosi Károly *241*, 586
Jánosy István 559
Jantó kapitány *206*
Jarammi, Melíha Al' *167*, 476
Jenei Péter *243*, 592
Jensius, Jo. 506, 511
Jobbágy János *258*, 606, 608
Johnson, Samuel *178*
Joinville, Jean Sire de 524, 526
Jókai Mór 575
Jóna István *211*
Jones, William *142*, *145*, *147*, *149*, *150*, *163*, *202*, 320, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 514, 519, 520, 521, 557
Jonston, Arthur 315, 546
Jordanes / Jordanis *100*, 422
Juba, II. *7*, *15*, *16*, *105*, *123*, *124*, *125*, 344, 345, 351, 370, 371, 373, 378, 427, 439, 440
Juhász András *241*, 588
Juhász Béla 598
Juhász Géza 529
Juhász Mihály *247*, *252*, 599
Juhász úr *246*
Juhos Ferenc *205*
Julow Viktor 328
Juncker, Christian *119*, 435
Jungerman(us), G. *181*, *185*, *191*, 486, 489, 493,
Junius, Patricus *17*, 352
Justinus, Marcus Junianus 498
Juvenalis, Decimus Junius 460, 469, 547

Kabai István *211*
Kádár István *206*
Kádas András *205*
Kádas T. *250*, 599
Kaimes *176*
Kalm *140*, 450
Kalmár Dániel *252*, 599
Kant, Immanuel *175*, *219*, 526, 541, 542
Kápolnási János *210*
Karacs Ferenc *252*, 599
Karádi (napszámos) *283*
Karádi gazda *281*, *282*
Karancsi P. György *220*, 543
Kardos Albert 573
Kardos Gábor *260*, 611
Karika Pál *240*, 585
Karl Theodor választófejedelem 541
Károly, V. *110*, 429

Károly, VI. *114*, 432
Károlyi József, gróf *237*, 580
Kárpáthy Csilla 356, 370, 383
Karsai Mihály *242*, 590
Kartal Zsuzsa 491
Kassai Péter *261*, 573, 612
Kászoni András *240*, 585
Katalin, III. Henrik felesége *113*, 432
Kazinczy Ferenc *250*, *288*, 314, 421, 484, 519, 529, 532, 545, 554, 572, 573, 579, 586, 587, 598, 599, 605, 616, 623, 633, 635, 636, 642
Kegyes József *282*
Kelemen pápa *160*, 464
Kelemen, Alexandriai *182*, 487
Kelemen, Római Szent *16*, *17*, 352
Kelemen, VI. *103*, *105*, *115*, 363, 425, 427, 432
Kemény János *208*
Kemény Mihály *260*, 607, 611
Kénán basa *208*, *211*
Kendal *138*, 449
Kennet, B. *177*
Képes Géza 452, 468, 520
Kephalasz, Konsztantinosz 505, 510
Kerd, Dschavidan *144*
Kerekes Mihály *205*
Kerényi Ferenc 320
Kerényi Grácia 486, 490,
Kerim kán *199*, 516
Kertész István *245*, *247*, *251*, 599
Khairémón *166*, 475
Khamaeleón, Herakléai *194*, 497
Khiruzi, Abu Dhaher Ben Al *166*, 475
Kígyósi János *243*, *260*, 591, 611
Kinizsi Pál 598, 651
Király János *206*, *209*
Kircher(us), Athanasius *13*, *98*, *145*, 349, 420
Kis Bálint (lelkész) *250*, 599, 600
Kis Bálint *243*, 592
Kis János *250*, *284*, *285*, *288*, 554, 599, 635, 636
Kis László *244*, 593
Kisfaludy Sándor *288*, 635, 636
Kiss György *242*, 589
Kiss I. ld. Kiss Imre
Kiss Imre *250*, 599
Kiss István *262*, 606, 615
Kiss József 479
Kiss Sámuel *241*, 587
Kleist, Ewald Christian von *182*, *193*, *240*, *248*, *254*, *255*, *256*, *263*, *277*, *290*, 320, 483, 484, 485, 486, 487, 494, 584, 585, 594, 605, 615, 630, 638, 644,
Kleobolosz *195*, 498, 499
Klopstock, Friedrich Gottlieb *176*, 519
Klotz, Christian Adolf *177*
Knigge, Adolf Franz Friedrich Freiherr von *225*, 553, 554
Kob, Wolfgang Friedrich *210*
Kodrosz *194*
Koeler (Köhler), Johann David *100*, 326, 422
Koeler *218*, 540
Kohári Ferenc *288*, 635, 636
Kolosvári Mihály *211*
Kolumbusz Kristóf *52*, *87*, *88*, 389, 412
Komáromi György *209*
Komlósy László *244*, 593
Kondor József 629
Konfuciusz *142*, *159*, 463
Konsztantinosz Porphürogennétosz *203*, *204*, 527
Konthy Julianna *246*, *253*, 599
Konti András *283*, *284*
Konti Sámuel *289*, 638, 640
Konti Sándor *283*
Kontz József *241*, 587
Konyári gazda *281*
Kormán György *209*
Korvaly György *224*
Kósa György *250*, 599
Kossovits József *256*, 606

Kotsis Ferenc *247*, *250*, *289*, 599, 641
Kótzán Ferenc *262*, 612
Kotzebue, August von *101*, 424, 641
Kovács István 250, 600
Kovács József *288*, 635, 636
Kováts, asztalos *286*, *287*
Kováts Ferenc *241*, *257*, 587, 607
Kováts István *284*, *286*
Kováts János *243*, *260*, 592, 611
Kováts József ld. Háló Kovács József
Kováts László *243*, *257*, 593, 607
Kováts Mihály *261*, 611
Kováts Mihály, K. *242*, 590
Kováts Péter *243*, *261*, 593, 611
Kováts Sámuel *288*, 567, 635, 637
Kölcsey Ferenc 330, 553, 588
Kölösvig István *224*
Kömlei Zsigmond *242*, 590
Kőrösi János *241*, 588
Kövesdi Dénes 354
Krause *179*
Kreskai Imre *288*, 635, 637
Kretsch, Heinrich Christian *229*
Kritiász *18*, *19*, 353, 354, 359
Krizáné Nagy Ilona 524
Kroiszosz 502, 507
Kultsár István *288*, 315, 528, 552, 635, 637, 643
Kún István *251*, *252*, 600, 602, 603, 638, 639
Kunkli Enikő 320
Kuthy Lajos *244*, *253*, 593, 600
Kutsuk basa *208*, *210*
Kürosz *194*, 498, 502, 507

La Salle, Gadifer de 361
Labádi Gergely 320, 576
Labbe, Philippus *15*, 351,
Láczai Szabó József *288*, 635, 637
Laczkovics János *288*, 635, 637
Lajos, Alfonz de la Cerda fia *115*, 432
Lajos, IX. 528
Lajos, XI. *114*, 432
Lajos, XIII. *10*, *33*, *34*, *43*, *69*, *76*, *86*, *96*, 347, 371, 383, 411, 419
Lakatos Péter *211*
Laki *250*
Laki István *243*, 591
Laky Bálint *247*, *250*, *251*, *277*, *289*, 600, 630, 641
Laky Gábor *245*, *246*, *247*, *252*, 600
Landerer Ferenc *290*, 605, 642
La Rue, Charles de *236*, 580
László György *243*, 592
Lathyrus, egyiptomi király *14*, *18*, 350, 353
Lavotta János *256*, *288*, 606, 635, 637
Lázár Ignác *286*
Lazius, Wolfgang *102*, 424
Le Jay, Gabriel Francesco 570
Le Moine *175*
Le Vernier *114*, 432
Lénárt Péter *257*, 607
Lengyel Imre 326, 426
Lente Dávid *241*, *258*, 586, 608
Leó, VI. (Bölcs) 527
Lessing, Gotthold Ephraim *174*, *178*, *179*, *180*, 488,
Letenyei J. 527
Lette, G. J. *201*, 519
Lévai Bálint *241*, *257*, 586, 607
Lévai István 575,
Leydecker, Melchior *22*, 356, 357
Leyser, P. *177*
Lilla ld. Vajda Julianna
Lindner *176*
Linné, Carl von *135*, *213*, 447, 533, 534, 535, 536, 648
Linschoten, Jan Huyghen van *27*, *42*, *47*, *109*, 371, 382, 386, 429
Lippai János *212*, *290*, 534, 536, 647
Lippay György 534
Liptai Lajos *262*, 612
Liszkai Gábor *242*, 589
Liszkai István *257*, 607

Lisznyai Kovács Pál 346
LLoyd, Humfred *34*, *42*, 372, 382,

Longinosz, Dionüszosz *176*
Longosz *181*, *185*, 483, 484, 485, 486, 489
Loredano, Gian Francesco *237*, 581
Losontzi István 645
Loughnan *129*, *130*, *137*, 443, 444, 449
Lowth, Robert *152*, *163*, *179*, 452, 459, 466
Ludolf(us), Hiob *146*, *147*
Lugo, Alonso Fernandes de 377, 379, 380
Lukács Gergely 481
Lukács István *240*, 585
Lukáts Mihály *242*, 590
Lukáts Miklós *288*, 481, 637
Lukianosz *188*, *190*, 486, 492
Lusitanus, Varerius *13*, 349
Luyts, Johann *47*, *96*, *100*, 323, 324, 332, 334, 336, 338, 339, 343, 386, 393, 419, 422
Luzsa Mihály *246*, *247*, *252*, 600
Lükophronidész *148*, *227*, 457, 557, 558

Maanas 473
Machan *108*, 428
Machin *130*, 444
Macpherson, James 518
Macrobius, Theodosius *21*, 356
Madas Mihály *242*, 590
Maffei, Giovanni Pietro *9*, *33*, *44*, *141*, 346, 373, 384
Magyar Mihály *261*, 611
Mahumet, nagyvezér *206*
Majtsi József *243*, 592
Makovitz *207*
Malesherbes, Chrétien Guillaume Lamoignon de *223*, 549
Maller Ferenc *241*, 586
Mallet *177*
Malocello, Lanzarotto 371
Mandar, Theophile *200*, 496, 517
Margit, Szent *104*, 425, 426
Mariana, Juan de *27*, *33*, *42*, *44*, *123*, 373, 382, 384, 439,
Marjai József *242*, 590
Marmontel, Jean-François *176*, 483, 549, 625
Maróthi György 326, 426
Marpurg *179*
Marthe, S. *110*, 429
Martialis, Marcus Valerius *31*, 373, 377
Martianus *124*, 440
Márton József *250*, *254*, *258*, *259*, *260*, *262*, *289*, 317, 595, 600, 607, 608, 609, 610, 613, 614, 615, 641, 642, 648
Martonfalvi György *220*, 543
Massieu *178*
Mata Imre *242*, 590
Mátyás, Hunyadi 528
Mátyási József *250*, *288*, 568, 600, 635, 637
Mátyus István *212*, 479, 534
Mausilensis, Abdelmessîh *199*, 515
Mehmet kán *200*, 517
Meier, Georg Friedrich *174*
Meiner *174*
Meinhard, J. P. *177*
Meissner Ferenc *101*, 325, 337, 343, 423, 424
Meister, Leonh. *175*, *178*
Mela, Pomponius *30*, *118*, *123*, *139*, 368, 373, 379, 435, 439, 450, 524
Melius Juhász Péter *205*, *206*, *207*, 530
Menandrosz 525
Menardus / Menaciot *23*, *113*, 357, 431
Mendelssohn, Moses *174*
Mercator, Gerardus *100*, 368, 422
Mercier, Sebastien *179*
Mészáros Ágnes 320
Mészáros János *261*, 611

Mészáros Máté *245*, *247*, *251*, 600
Metastasio, Pietro Antonio Trapassi *237*, 580, 584, 644
Metellus / Matalius, Johann *35*, *37*, *44*, *45*, *46*, *111*, 374, 385, 430
Meusel, Johann Georg *101*, *102*, 326, 336, 337, 343, 423, 424, 425
Mike Pál *205*
Mikó Gyula 320, 367, 370, 380, 455, 465
Mikó Pálné 610
Mikola István *288*, 635, 637
Milton, John *201*, 519
Minelli, Johann *119*, *120*, 435, 436
Miskóltzi János *242*, 589
Mofadhal ld. Almofadhal
Mohamed próféta *151*, 477
Mohammed Abdalla Al Dawi *166*, 475
Moldvai *253*, 600
Mollus, P. *181*, *182*, *185*, *186*, *187*, *188*, *189*, *190*, *191*, *192*, 486, 487, 489, 490, 491, 492, 493, 494,
Molnár Borbála *288*, 635, 637
Molnár Gergely *276*, 628
Molnár János *63*, *103*, *212*, 327, 328, 396, 397, 425, 532, 534, 535, 536
Montaigne, Michel Eyquem de *229*
Montanabi *150*
Montecuccoli, Raimund *208*
Montesquieu, Charles Louis de Secondat 329
Moor *180*
Moor Anna *288*, 635, 637
Mor *176*
Morhof, D. S. *178*
Moszkhosz *187*, *190*, 486, 490, 492
Motezz, Ebno'l / Ebni'l *163*, *164*, 469
Mourgues, P. *178*
Mozart, Wolfgang Amadeus *237*
Möser, Justus *180*
Muraközy Gyula 632,
Muratori, Ludovico Antonis *177*
Murr, Christoph Gottlieb von *103*, 425
Münster, Sebastian *102*, 424

Nádudvari Benedek *210*
Nagy András, E. *243*, 591
Nagy Ferenc ld. Vályi Nagy Ferenc
Nagy Ferenc, N. *242*, 590
Nagy Gábor *247*, *250*, *253*, 453, 482, 529, 539, 583, 600, 604
Nagy Gergely *250*, 599, 600
Nagy Gergely, id. 599
Nagy Gergelyné *277*, 629
Nagy György *211*
Nagy Imre *242*, 589
Nagy István (kőműves) *281*, *282*
Nagy István (másik kőműves) *281*
Nagy István *244*, *257*, 593, 607
Nagy István, D. *242*, 590
Nagy Iván 592, 600, 601
Nagy J. ld. Nagy János
Nagy János *250*, 600
Nagy János, D. *261*, 611
Nagy József *241*, *257*, 587, 607
Nagy József, K. *242*, *257*, 589, 607
Nagy Márton *282*, *283*
Nagy Mihály *257*, 607
Nagy Pál *206*
Nagy S. *289*
Nagy Sámuel *247*, 601
Nagy Sándor 608
Nagy Sebestyén *242*, 590
Nameh, Zafar *169*, 477, 478
Nánási hadnagy *282*
Naruszevicz, Adam *202*, 522
Naso ld. Ovidius Naso Publius
Naszályi János *261*, 611
Nat. Com. ld. Conti, Natalio
Neco ld. Nékó, II.
Nékó, II. *18*, 352, 371
Németh Dániel *242*, *261*, 589, 611
Németh Ferenc *241*, 587
Németh László *99*, 421

Németi Pál *288*, 635, 637
Nepos, Cornelius *14*, *16*, *18*, *123*, 350, 352, 353, 439
Nicols, Th. *29*, 369, 374
Niger, Palladius Juscus *25*, *28*, *35*, *38*, *42*, *45*, *46*, *49*, 374, 382, 384, 385, 387
Nográdi Mátyás *209*
Noronha und Lancastro, Mariana von *122*, 438
Nowas, Abu *163*, 469
Nozami'l Molki *165*, 473

Nyesztor *203*, *204*, 527, 528
Nyikos György *243*, 591
Nyikos László *241*, 587
Nyüvedi István *209*,

Obernyik József 633
Obernyik Károly *241*, 587
Odor László *243*, 591
Oest *176*
Oláh István *211*, *243*, *257*, 591, 607
Oláh Sámuel *261*, 611
Oláh Szabolcs 320
Olivarius 366
Olvasztó József *251*, *289*, 599, 601, 638, 640
Orczy Lőrinc *288*, 635, 637
Origenész *17*, 352
Oroétisz 503, 508,
Orosz Beáta 320
Ortelius (Ortels / Wortels), Abraham *24*, *42*, *100*, *102*, 376, 382, 422, 424
Osszián (Oisin) *201*, 518
Ottó, német császár *15*, 351
Ottlik Dániel 481
Ovidius Naso, Publius *153*, *190*, *227*, *237*, *276*, 459, 493, 502, 504, 507, 509, 524, 558, 559, 616,
Owen, John *231*, 566, 567

Őri Dániel, Fábián *241*, 586

Ötvös János 326
Ötvös József *242*, 590
Őz Pál *288*, 635, 637

Pál, V. *157*, 461
Pál András *250*, *252*, 601
Páldi István 480
Páli János *243*, 592
Pallastrello 372
Pándy Eszter *251*, 601
Pándy Károly *235*, 578
Pap András *241*, 588
Pap Ferenc *282*
Pap Ferentz (samarjai prédikátor) *170*, 481
Pap Gábor *261*, 611
Pap János *243*, *261*, 591, 612
Pap József *240*, *261*, 585, 611
Pap Károly 573
Pap Mihály 532,
Pápai Páriz Ferenc 536
Partheniosz 497, 498
Pascal, Blaise *229*
Pásztohai József *261*, 611
Pataki Albert *206*
Pataki György *280*
Pataki Pál *211*
Pataky Miklós *245*, *246*, *247*, *252*, 601
Patay Ferenc *250*, *289*, 638, 639
Pauszaniász *29*, *43*, 377, 383, 506, 511
Pauus, ld. Pauw, Johann Cornelius
Pauw, Johann Cornelius *198*, 504, 509, 513
Pázmándi Johanna *246*, *247*, *251*
Pázmándi Julianna *250*
Pázmándy Pál *246*, *247*, *252*, 601
Péczeli József *288*, 327, 518, 582, 635, 637
Peiszisztratosz *194*, *196*, 498, 502, 507
Péli Gábor *253*
Pellet *102*
Pély Nagy Gábor *246*, 601

Peña, Juan Nuñez de la *103*, *112*, 425, 431
Penke Olga 327
Pente Máté *205*
Péntek Péter *245*, *247*, *251*, 601
Perecsényi Nagy László *288*, 635, 637
Periklész *197*
Perizonius, Jacobus *21*, 356
Pernazza, Ferdinand *113*, 431
Pessagna, Emmanuele 372
Péter, IV. *10*, *108*, 428
Péter Gáspár *206*, *209*
Péteri Takáts József *250*, *288*, 603, 635, 637
Petes Dávid *243*, 591
Petronius Arbiter *187*, 486, 490
Petrus, St., antiókhiai pátriárka *146*
Phaedrus, Gaius Julius 474
Phavorinosz *187*, 490
Pherekratész *150*
Phillip, Arthur *61*, 335, 342, 395, 396
Philosztratosz *181*, *182*, 486, 487
Photiosz *17*, 352
Piccolomini, Aeneas Sylvius (II. Pius) *203*, *204*, 528
Pindarosz *119*, *154*, 436, 467, 502, 507
Pintér György *250*, *290*, 601, 639, 644
Pintér ld. Pintér György
Piri basa *210*, *211*
Pittakosz 498
Pius pápa *15*, 351
Pius, II. ld. Piccolomini, Aeneas Sylvius
Plan Carpin, Jean du *203*, 528
Plancarpinus ld. Plan Carpin, Jean du
Platner, Ernst *175*
Platón *7*, *8*, *11*, *13*, *14*, *15*, *16*, *18*, *19*, *24*, *42*, *97*, *98*, *100*, *104*, *123*, *142*, *197*, 339, 345, 348, 349, 350, 352, 353, 354, 359, 360, 377, 382, 419, 420, 422, 426, 439, 470, 496, 501, 502, 503, 506, 507, 508, 511, 512
Plautus *150*, *186*, 458, 489
Plinius, Caius Secundus *7*, *10*, *12*, *14*, *18*, *24*, *26*, *27*, *28*, *29*, *30*, *31*, *35*, *36*, *38*, *42*, *43*, *45*, *46*, *47*, *48*, *49*, *61*, *97*, *100*, *105*, *106*, *107*, *118*, *119*, *123*, *139*, *229*, 337, 343, 344, 347, 349, 350, 351, 353, 361, 364, 365, 367, 368, 371, 376, 377, 379, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 419, 422, 427, 428, 435, 436, 438, 439, 450, 469
Plutarkhosz *105*, *119*, *120*, *191*, 371, 426, 436, 493
Pocock, Edward *145*, *151*, *201*, 519, 521
Póka Taddeus *224*
Polgár Mihály *241*, 586
Polübiosz *123*, 439
Polükratész *195*, *196*, *197*, *198*, 499, 502, 503, 504, 505, 507, 508, 509, 510
Pomey, François *276*, 628
Pomponius, Secundus Publius 366
Ponori Thewrewk Emil 501, 512, 513
Pontikosz, Heraklidész *16*, 352,
Poóts András, Csenkeszfai *288*, 635, 637
Pope, Alexander *228*, *240*, 560, 561, 584, 644
Porius *108*, 428
Portörő Jakab *205*
Porus *144*
Pósalaki János *290*, 646
Posta János *250*, *261*, 601, 611
Póti Ferenc *243*, 592
Póti János *242*, 589
Pótsi Katalin 433
Pray György 526, 528
Prévost, d'Exiles Antoine François *198*, 501

Proklosz *105*, 426
Propertius, Sextus Aurelius *224*, *227*, 550, 559
Ptolemaiosz, Klaudiosz *7*, *8*, *9*, *10*, *11*, *12*, *25*, *28*, *30*, *31*, *35*, *36*, *38*, *42*, *44*, *45*, *46*, *47*, *48*, *61*, *96*, *100*, *105*, *118*, *119*, *125*, 334, 344, 346, 347, 348, 349, 368, 369, 377, 378, 382, 384, 385, 387, 419, 422, 426, 435, 436, 440, 441
Pufendorf (Puffendorf), Samuel *117*, *118*, 326, 337, 343, 433, 434
Pukánszkyné Kádár Jolán 635
Puky István *247*, 555, 584, 601, 651
Pullay Antal *224*
Putnoki János *205*
Püthagorász *195*, 498, 499

Quintilianus, Marcus Fabius *153*, 364, 459

Racine, Louis *177*
Ráday Gedeon *288*, 635, 637
Radó György 436,
Raff, Georg Christian *80*, 328, 336, 343, 407
Ráffay Ferenc Xaver *224*
Ráffay Imre Károly *224*
Ragályi Gedeon *247*, 315, 601
Ragályi Zsigmond 601
Raits Péter *288*, 637
Rájnis József *288*, 635, 637
Rákóczi György *206*, *207*, *208*, 530, 531
Rambach, J. J. *178*
Ramler, Karl Wilhelm *176*
Rapin, P. *177*
Raschid kalifa *152*
Rátz Péter *244*, 593
Raynal, Guillaume Thomas François *102*, 424, 554
Reinhardus, Laurentius 7, 344
Reiske, Johann *8*, *12*, *15*, *16*, *165*, *201*, 345, 346, 349, 351, 472, 519, 520
Reiskius, Johannes ld. Johann Reiske
Rejón, Juan 365, 371
Resnel abbé *229*
Retsky László *247*, *289*, 601, 638, 640
Révai Miklós *288*, 486, 635, 637
Reviczky Károly Imre *201*, 452, 519, 520,
Rézmán, Roterdámi ld. Erasmus, Desiderius
Rhédey Ferenc 581
Rhédey Lajos *290*, 643
Rhédey Lajosné 599
Rhodiosz, Apollóniosz *163*, 468
Ricciolus, Clar. *8*, *11*, *16*, 346, 348, 351
Richardson, Samuel *179*
Riedel *176*
Rigó Lőrinc *211*
Rihmer Zoltán 320, 455
Robbe *49*, 388
Robortello, Francesco *198*, 504, 509, 513
Robortellus, ld. Robortello, Francesco
Romanosz, II. 527
Rosenmüller, Ernst Friedrich Karl *201*, 519, 521
Roth János *250*, 601
Roth ld. Roth János
Rousseau, Jean-Jacques *223*, 328, 413, 548, 549, 630
Rubruk, Guiljelmus *203*, 528
Rubruquis, Guillaume de ld. Rubruk, Guiljelmus
Rudbeckius, Olahus (Olaf Rudbeck) *14*, 350, 526
Rué Károly ld. La Rue, Charles de
Rumi, Ebn *163*, 469
Rusztem herceg 467

S. József *289*, 640
Saadi ld. Szádi
Saa-Pereira, Antonio de *131*, 445
Ságí György *211*
Said herceg *162*, 465
Sajnovics János 526
Salmasius *124*, 440
Salmon *61*, 396
Salmurius, Tanaqu. Fabricius *198*, 506, 511, 513,
Samarjai János *243*, 591
Sanctius, IV. *115*, 432
Sándor kőműves *282*, *285*
Sándor, Nagy *144*, *192*, 580
Sándorffi József *250*, 602
Sanson, Guillelm *100*, 360, 422, 424
Sanson, Nicolas de *50*, *54*, 335, 378, 386, 393
Sanson (nem tudjuk, melyik) *14*, *23*, *25*, *35*, *38*, *41*, *44*, *45*, *46*, *102*, 350, 381, 384, 385
Sanutus, Marinus Torzellus *27*, *29*, *42*, 369, 379, 382
Sarbiewsky, Maciej Kazimierz *202*, 522
Sári György *289*, 638, 640
Sárközy István *247*, *250*, *276*, *277*, 398, 570, 602, 629
Sárváry Pál 609
Saxius, Christophorus (Christoph Gottlob Sache) *198*, 513
Scaliger, Julius Caesar *176*, *191*, 493
Schall, Johann Adam *204*, 528
Schedius Lajos *250*, *288*, 602, 603, 618, 635, 637
Schikaneder, Emmanuel *237*
Schlegel, Gottlieb *174*
Schlegel, Johann Adolf *174*
Schlözer, August Ludwig *99*, *203*, *204*, *205*, 326, 421, 526, 527
Schmid, C. H. *177*
Schneider, Johann Gottlob *178*, *198*, 506, 511, 513
Schultens, Albert *201*, 519, 521
Schützen *176*
Schwartner Márton 526
Schwartz, Johann Conrad *17*, 352
Scipio *21*, 356
Scultéti Pál *245*, *247*, *252*, 602
Sebosus *123*, *124*, *125*, 439, 440
Sebő Pál *250*, 584, 602
Secundus, Johannes (Jan Nicolas Everard) 315
Segner János András *218*, 540
Sehi Ferenc *288*, 635, 637
Sejdi Mehmet *206*, *208*, *209*
Semiramis *129*, 444
Seneca, Lucius Annaeus *21*, *97*, *229*, *291*, 355, 420, 647, 648
Senfft, A. A. 480
Séni János *240*, 585
Seres Sándor *242*, 589
Servius, Maurus Honoratus *187*, 491
Shabl o'ddoulah *165*, 473
Shakespeare, William *179*
Shemselmaali (Shams almaali Kabus) 474
Sherra, Tabat *165*, 472,
Sherwin *218*, 540
Silhouette, Etienne de *229*, 561
Sills *129*, 443
Sinai Miklós 326, 602
Sinai Miklós, ifj. *251*, 602
Snellius *49*, 387
Sobensis, Ebed Jeschu *156*, *157*, *160*, 460, 462, 464
Soheilius, Anvar *144*, *168*, *170*, 477, 478
Solinus, C. Julius *15*, *30*, *31*, *48*, *124*, *125*, *126*, 351, 367, 368, 379, 387, 440, 441
Sólyom István *206*, *209*
Somogyi Mihály *205*
Somssich Lázár 643
St. Vincent, Bory de 330
Stephanus, Henricus 505, 510, 513
Stevinus (Stevens), Simma *9*, *10*, 347

Stocker *104*, 426
Súgó Péter *210*
Sulzer, Johann Georg *174*, *175*, *198*, *233*, *266*, 483, 504, 509, 513, 572, 573, 621
Superbus, Tarquinius 502, 507
Surita, Hieronymus *106*, *107*, *113*, *114*, 427, 431, 432
Syrus, Ephraemus *156*, *157*, *159*, 461, 463

Sz. R. *250*, 602
Szabó *250*
Szabó D. ld. Baróti Szabó Dávid
Szabó Dániel *206*, *209*
Szabó Döme 480
Szabó György *209*
Szabó István *205*, *245*, *247*, *251*, 602
Szabó István, K. *257*, *261*, 607, 612
Szabó József 415
Szabó Mihály *247*, *250*, *251*, 602
Szabó Sámuel *242*, 590
Szádí, Sejkh Muszlih al-Dín *198*, *199*, *200*, *201*, 474, 515, 516, 519, 520
Szakáll Ferenc *261*, 612
Szalarkai Sándor *243*, 592
Szalatsy István *252*, 602
Szalkay Antal *288*, 635, 637
Szállási Árpád 480
Szántó János *257*, 607
Szappanos Dávid *209*
Szappanos Tőkés Tamás *211*
Szapphó *196*, *267*, 498, 500, 501, 503, 508, 513
Szarka István *243*, 591
Szarka János *246*, *247*, 602
Szarka János, ifj. *252*
Szászky ld. Tomka-Szászky János
Szathmári *239*, 583
Szathmári János *241*, *253*, 583, 588, 602
Szathmáry Mihály 583, 638
Szauder József 452, 553
Széchényi Ferenc *234*, *289*, 523, 526, 527, 576, 577, 582, 594, 619, 631, 638, 639, 640, 645
Széchényi Ferencné Festetics Julianna *235*, *290*, 576, 577, 643, 644
Szegedi János *205*
Székely Antal *205*
Székely István 524, 525
Székely Péter *241*, *257*, 586, 607
Székelyhídi József *261*, 612
Szeles István *209*
Szeless József *252*, 600, 602, 603
Széll Farkas 560
Szentesi Sógor *280*
Szentgyörgyi József 614
Szentjóbi Szabó László *288*, 635, 637
Szentmiklóssy Mária 601
Szép Beáta 320, 569, 571
Szerelemhegyi András *288*, 635, 637
Szertoriusz *119*, *120*, 436
Szigeti József *260*, *261*, 610, 611
Szigetközi János *244*, *261*, 593, 612
Szikra Mihály *245*, *247*, *251*, 603
Szikszai János *243*, 592
Szikszai József *241*, 587, 590
Szilágyi Dániel *246*, *253*, 603
Szilágyi Ferenc 453, 522, 523, 524, 560, 561, 563, 564, 565, 567, 568, 574, 578, 579, 580, 581, 601, 629, 634, 643, 644, 647, 650
Szilágyi István *244*, 593
Szilágyi János *281*, *285*
Szilágyi Márton 330
Szilágyi Sámuel *288*, 518, 635, 637
Szilágyi Szabó János *206*
Szimonidész 501
Szinán basa *211*
Szküthinosz 497, 498
Szmerdia *195*, 499
Szoboszlai József *261*, 612

Szokolai János *242*, 590
Szokolay Dániel *247*, *250*, 603
Szokolay István *205*
Szókratész *188*, 359, 491
Szolón *11*, *12*, *14*, *19*, *97*, *98*, *194*, *197*, 348, 350, 354, 359, 419, 420, 498, 502, 507
Szophoklész *154*, *197*
Szőllősi István *243*, 591
Szteszikhorosz *154*
Sztobaiosz *198*, 507, 512
Sztrabón *12*, *16*, *20*, *21*, *28*, *31*, *43*, *97*, *98*, *118*, *119*, 348, 349, 352, 355, 356, 368, 379, 383, 419, 420, 435, 436, 505, 506, 507, 510, 511, 512, 524,
Sztrokai János, Csóti *245*, 603
Szuidasz 504, 505, 509, 510,
Szulejmán (Szolimán), török szultán *149*, *211*
Szuromi Lajos 320
Szűcs Gábor 320, **556**
Szűts István *288*, 637
Szűts Márton *211*
Szűts Mihály *257*, 607

Takáts István, Cs. *241*, 586
Takáts J. ld. Péteri Takáts József
Tamaska uram (lakatos) *287*
Tamim, Ebn *162*, *164*, 467, 469
Tanárki Mihály *242*, 590
Tar István *211*
Tarafa (Amr Ibn al-Abd Ibn Szufján Ibn Málik Ibn Dubaja al Bakrí Ibn Váil) *152*, *165*, *201*, 458, 472, 519
Tarha *210*
Tasso, Torquato *179*, *201*, 457, 518, 584, 644
Tassoni, Alessandro *237*, 581
Tatár Demeter *209*
Tatiosz, Akhillész *182*, *186*, *188*, *189*, *190*, *191*, 486, 487, 489, 490, 491, 492, 493
Tegyey Imre 321, 486
Teleki Ádám *288*, 635, 637
Teleki Imre 599
Teleki József *288*, 635, 637
Teleki László *241*, *288*, 587, 637
Teleki Sámuel, gróf *234*, *237*, 574, 580
Terentius Afer, Publius *236*, *276*, 616, 628
Tertina Mihály *250*, 603
Teten *175*
Thalész 498, 499
Thaly Ferenc *246*, *247*, *252*, 603
Thaly Zsigmond *245*, *246*, *247*, *252*, 603,
Thar Ferenc *246*, *247*, *251*, 603
Theoderetosz *159*, 463
Theokritosz *154*, *162*, *181*, *237*, 465, 486
Theophilosz *145*, *204*
Theophrasztosz *12*, *13*, 348, 350
Theophülaktosz 524
Theopomposz *19*, *20*, *97*, 354, 355, 420
Thevetus, Andreas *29*, *45*, 369, 380
Thograus, Abu Ismael ld. Tograi, Abu Ismael
Thomson, James 584, 644
Thuróczi János *203*, *205*, 528
Thury Etele 586, 596, 602
Tibullus, Albius *224*, 550, 559
Ticidas *224*, 550
Tiedemann *175*
Tihaja *210*
Timaiosz *7*, *11*, *18*, *19*, *104*, 345, 348, 353, 354, 359, 360, 426
Timur (Timur-Lenk / Tamerlan) *143*, *145*, 472, 473
Tinódi Sebestyén *288*, 637
Tirnótzy Mihály *244*, 593
Tóbi István *261*, 612
Tóbi Mihály *261*, 612
Tograi, Abu Ismael *152*, *201*, 458, 519, 521
Toldy Ferenc 452, 495, 522, 524, 579, 581, 583, 605, 631, 643

Tomka-Szászky János *23*, *25*, *26*, *27*, *28*, *29*, *31*, *32*, *33*, *34*, *35*, *36*, *37*, *38*, *39*, *40*, *41*, 323, 324, 326, 336, 342, 358, 400, 401
Toóth István 565
Tordai Mihály *262*, 612
Torma Miklós *205*
Tormássi Lajos *244*, 593
Tornay István *209*
Tóth Béla 326, 346, 426
Tóth Erika 320
Tóth Ferenc *245*, 604
Tóth István *262*, 612
Tóth István *280*
Tóth János *262*, 612
Tóth József *246*, *248*, *251*, 604,
Tóth Lőrinc *205*
Tóth Mihály *246*, *247*, *252*, 604
Tóth Pál *262*, 612
Townson, Robert *200*, 517
Tömösvári Sámuel *262*, 612
Trapp, Jos. *177*
Tsepy *250*
Túri Szabó Péter *205*
Türiosz, Maximosz *195*, *198*, 499, 506, 511, 513
Tyrius, Maximus ld. Türiosz Maximosz

Újfalvi *206*
Újhelyi Mihály *241*, *253*, 588, 604
Unger, Johann Friedrich 552
Ungvári Gáspár *257*, 607
Uri, Johann *161*, 465
Ürményi József *249*, 596

Vajai Imre *243*, 591
Vajda Julianna 575, 597
Vajda Péter *251*
Vajda Sámuel *262*, 612
Vajda Sándor *245*, *248*, *250*, *251*, 604
Vajvod, Dabisa Valachiae *211*
Val, P. du *29*, *44*, 377, 380, 383
Vályi Ferenc *253*, 604
Vályi Klára *250*, 604
Vályi ld. Vályi Klára és Vályi Ferenc
Vályi Nagy Ferenc *242*, *250*, *288*, 589, 600, 635, 637
Váradi Baranyi László 432, 433,
Varerius, Caspar *16*, 352
Varga István *242*, 589
Varga Mihály *211*
Vargha Balázs 358, 390, 393, 563, 568, 575, 576, 582, 589, 594, 609, 614, 616, 617, 633, 635, 651
Varró István *241*, *257*, 586, 607
Varró János 586
Varro, Marcus Terentius *30*, 367, 373, 380,
Vasadi János *279*, *280*
Vasadi Péter *279*
Vasadiék *280*
Vasaeus, Tristan ld. Vaz, Teixeira Tristaô
Vasconcellos és Sousa, Joao Rodrigues von *122*, 438
Vátzi *250*, 604
Vátzi András *205*
Vavassoris, Franc. *178*
Vay Miklós, báró *248*, 604
Vaz, Teixeira Tristaô *35*, *44*, *59*, *77*, *91*, *107*, 372, 380, 384, 415, 428,
Vécsei M. István *220*, 543
Vég István *243*, 592
Vég Pál *242*, 590
Végh István *257*, 607
Végh Mihály *241*, 588
Velazquez *178*
Verbai István *262*, 612
Veres Gábor *257*, 607
Veress Benedek *241*, 588
Veress János *262*, 612
Vergilius, Maro Publius *29*, *31*, *119*, *120*, *163*, *187*, *201*, *240*, 365, 368, 372, 380, 436, 468, 473, 486, 490, 518, 584
Verrerius, Johann ld. Verrier, Johann de

Verrier, Johann de *29*, *114*, 369, 380, 432
Verseghy Ferenc *288*, 572, 635, 637
Vértesi Miklós 567
Vicini *168*, *170*, 476, 478
Vida, Marcus Hieronymus *177*
Viera y Clavijo, Jos. de *103*, 425
Vígkedvű Mihály *206*
Villás Pál *211*
Vilvando *105*, 427
Vincze Pál *250*, 604
Vintze József *242*, 590
Vintze ld. Vincze Pál
Violanta, X. Alfonz felesége *114*, 432
Virág Benedek *250*, *288*, 532, 604, 635, 637
Vitkovics Mihály *245*, *248*, *289*, 604, 638, 640
Voltaire (François-Marie Arouet) 518
Vorstiano *15*, 351
Vossius, Gerardus Joannes (Gerhard Johann Voss) *13*, *16*, *23*, *40*, *45*, *139*, *176*, *198*, 349, 351, 381, 384, 450, 483, 496, 502, 507, 512
Vöri Imre *224*
Vörös Imre 329
Vörösss Gábor ld. Veres Gábor
Vrillière, Duc de *141*, 451

Waeyen, Johannes Vander 544
Wahl(ius), Samuel Friedrich Günther *198*, 502, 507, 512, 513
Wales *129*, *138*, 443, 449
Wallis *135*, 447
Walsh, P. G. 556
Warák, Al Serage Al *167*, 476
Warton, Thomas *178*
Wéber Simon Péter *238*, 583
Weigel, Johann Christoph *100*, 422, 571
Weinmann, I. Gu *212*, 533,
Weinmüller Klára *250*, *254*, *289*, 594, 595, 604, 641
Wernher *104*, 426
Werthes *178*
Weszprémi István *231*, 480, 564, 565, 566
Wieland, C. E. *175*
Wieland, Christoph Martin *200*, *240*, 484, 517, 584, 585, 644
Winckelmann, Johann Joachim *174*

Xantipposz *197*
Xaver, Franc. *222*
Xenophón *123*, *188*, 439, 491, 498,

Zágoni Gedeon *240*, 585
Zaide *152*
Zilahi József *241*, 587
Zimanius, St. Lud. *222*
Zocheir / Zohair, Kaab ben *201*, 519, 520
Zólyomi Dávid *205*
Zrínyi Miklós *288*, *290*, 637, 647

Zsoldos Jakab *242*, 588

REGESZTA

Másolatok

MTAK.

K 668
13a–22b Simon Peter Weber: *Aufruf an Ungarns edle Sőhne* (ld. Cs/ÖM. III. 827–834. l.)

K 672/III.
90b–92b Blumauer: *Ode an den Leibstuhl* (ld. Lev. 579–581. l.)

K 672/IV.
88a–94a Joannes Secundus: *Liber basiorum*, II., IV., V., VI., IX. versek; Jean Bonnefons: *Basium*, XI., XVIII., XXIV., XXXIII. vers (vö. Cs/Széppr. 349. l.)
136ab énekek (XXI., XVI. ének)

K 674
96a, 97a, 104a magyar dalok másolatai
108–113b, 123b–151b *Idylles par Mr. Berquin* (Préface, I. kötet: 1., 3. 4., 5., 6. 7., 8., 10., 11., 12. idill; II. kötet: 1., 3., 4., 6., 8., 9., 10., 11., 12. idill)
117a–119a Pope: *L'Hyver, ou Daphne* (ld. Cs/Felj., 698., 700., 702., 704. l., Függelék)
120a–123a La Fontaine: *Le Diable le Papefiguiere*

K 675
86ab *Édes, érzem, a szeretet*, Ragályi Gedeon verse
92a Aszalay János Lessing-fordítása, *Az oroszlán és szamár* (vö. Cs/Széppr. 196–197. l.)

K 677
121ab Molière: *Doctorandus* (ld. Cs/Színm. 2. 294–299. l.)
(Az Eschenburg-másolatok részletes feldolgozását ld. alább.)

K 679/I.
13a–22a Arthur Jonston zsoltárparafrázisai

K 755
12a *A szabadságfához* német nyelvű eredetije (*Falle immer arme*) (ld. Cs/ÖM. V. 661–662. l.)
13a Rousseau sírfelirata
(Az Eschenburg-másolatok részletes feldolgozását ld. alább.)

DebrK.

R 788. 4. Kultsár István levele Budai Ézsaiásnak, 1802. december 28. (Vö. Cs/Lev. 771. l.)

Másolat kottával együtt

MTAK.

K 668
23b–24a (görög dalok) (ld. Cs/ÖM. V. 452–453. l.)

K 679/II.
31a–32a (magyar dalok) + 30ab (szöveges utalás kottákra)

K 755
14a–16b (francia dalok)

Irodalmi vázlatok

MTAK.

K 668
114b *Előbeszéd A' Tavaszhoz* (Cs/Tan. 152. l.)

K 672/II.
15a *Előbeszéd a Lillához* (Cs/Tan. 238. l.)
15b *Előbeszéd a Dorottyához* (Cs/Tan. 224. l.)
19a Dorottya/j. (Cs/ÖM. IV. 743. l.)

K 672/III.
59a. *A Szépség ereje a bajnoki Szívenn* (Cs/Felj., Függelék 710. l.)
124b. *A Nagyméltóságú Gróf Széchényi Ferenc Ő Excellentiája Nemzeti Könyvtárjára, melly hozzám Kultsár Úr által érkezett* (Cs/Felj., Függelék 710–711. l.)

K 672/IV.
30b *Mélt. Gróf Festetics György Ő Nagyságára* (Cs/ÖM. V. 675. l.)

110b *A Szépek Szépe* és *A versengő Érzékenységek* (Cs/ÖM. II. 515. és 563. l.)
134ab *Az 1741-diki Diéta* (Cs/ÖM. III. 860–861. l.)

K 675
1a–14b *Vázlatfüzet A Tsókokhoz* (Cs/Széppr. 59–67. l., főszövegként)
92a *Tempefői* (Cs/Színm. 1. 258. l.)

DebrK.

R 788 6.
1a *A tihanyi Ekhóhoz* (Cs/ÖM. IV. 488. l.)
1a, 2b. *Dorottya* (Cs/ÖM. IV. 742. l.)

Címjegyzékek
(Zárójelben megadjuk a Cs/ÖM. I. oldalszámait és a jegyzék rövidítését; csak a legalább részben autográfokat vettük fel)

MTAK.

K 672/II.
17a Mfj. (232–236. l.)

K 672/IV.
10a, 12b SzV/j. (223. l.)
77a Szv_1 (217–218. l.)
126b–127b ED. (214–216. l.)
147a Szv_2 (218–219. l.)

K 677
119b AV/t_1 (243–244. l.)

K 679/II.
15a–16a KiM. (222. l.)
18a–19b Kjt. (103–105. l.)
24ab LD/t_3 (241–242. l.)
25a LD/t_1 (239–240. l.)
27a–30b EK. (210–214. l.)
31a–33b. Kcsj. (96–103. l.)
35a–36a ÓD/t. (237–238. l.)
38ab Kcj. (245–246. l.)
41a–44a. ÚK. (226–230. l.)
44b. Vkt. (224–225. l.)

K 3/11 LD/t_2 (240. l.)

MTAK.

K 668
115b („Jó tinta.")
119ab („Nevek az Katonáknak és Helységeknek", majd szövegtöredék)

K 672/II.
1b („Negyed. Bogárd.")
3a (arab betűgyakorlat)

K 672/III.
14b (firkálás, íráspróba)
24a (firkálás, íráspróba)
58a (rímszók)
118–119b (írásgyakorlat)
125a (jambikus rímképletek)
127a (jambikus rímképletek)
129a (levéltöredék)

K 672/IV.
118a (töredékes szöveg, ld. Cs/ÖM. IV. 378. l.)
119b (levéltöredék vége)
134b („Profess: Vályi Úr.")
152b (rímszók)

K 674
64a (francia nyelvtani szabályok áthúzva)

K 678
108b (4 szó, két tollal, tollpróbául, egyébként üres mindkét oldal)

K 679/II.
23a (négy oldaljelzés, mellettük szavak, szótöredékek, a *Lilla* kéziratos címlapján)

K 755
12b (íráspróba)
30a (arab betűk)
38ab (íráspróba)

K 3/22 (íráspróba)

K 3/24 (íráspróba)

DebrK.

R 788. 4.
4b. (forrásjelzések antik auktorokból, ld. Cs/Széppr. 463. l.)

R 788.
5. 2a. (tollpróba)

R 788. 6.
2b. (tollpróba)

Számítások

MTAK.

K 668 26b-27a
K 669 71a
K 672/II. 6b, 13b, 20b.
K 672/III. 17b, 58a, 60b, 88b, 110b, 120a.
K 672/IV. 2a, 30a, 31ab, 76b, 82b–83a, 110b, 147a.
K 674 62a
K 675 13b
K 677 52b, 53b, 55b, 59b, 60a, 65a, 70a, 71a, 74a, 76b, 79a.
K 679/I. 7b, 9a, 12ab, 41b, 60b, 72a, 75b.
K 679/II. 4a, 10a, 10b, 18b, 23ab, 25b, 3ab
K 755 11b
K 3/19
K 3/22

DebrK.

R 788. 2. 1a.
R 788. 6. 1b.

Rajzok

MTAK.

K 667 37a
K 668 26b, 121a
K 672/II. 11b, 12a (alaprajz, mellette pontokba szedett megnevezések, rövidítve, alig olvashatóan); 28a (ház homlokzata)
K 672/III. 13ab, 21b, 61a
K 672/IV. 30b, 78a–79a, 81a, 82b, 84a, 119b, 135a, 137a
K 677 55a, 58a, 59a, 77a, 118b

K 679/I. 8a, 12ab, 60a
K 679/II. 10a
K 755 12b

Kérdéses esetek

MTAK K 672/V. 39ab Elszámolás Szokolay Dániellel 20 forintról (helyenként alig olvasható, s nem dönthető el, hogy saját vagy idegen kéztől származik-e, vö. Szilágyi:CsMűv. 320. l.)

MTAK. K 755 12b „S' amore / Ond é il prento e lamento?" (nem dönthető el, hogy saját vagy idegen kéztől származik-e)

MM[2]. II. 347. Vargha Balázs *Két adoma* címmel közöl pár sort, a következő jegyzet kíséretében: „A MTAK. Kézirattárának K 679/I. számú kötetéből. Saját kezű kézirat." (536. l.) A szöveget azonban sem a megjelölt kötetben, sem a kéziratos hagyaték többi kötetében nem találtuk meg. Dokumentálás céljából Vargha Balázs közlése alapján ideírjuk:

[Két adoma]
1
– Hol szarjak? azt hallottam, hogy itt az udvaron nem szabad szarni egyébnek, hanem csak Kendnek.
– Ebatta, itt nékem ne szarj, hanem ott szarj nekem.
2
Rector a szakácsné halottja felett:
– Nem tudja, kié lesz végre.
(Azaz a pöcse, amellyet fogott.)

KIEGÉSZÍTÉS A REGESZTÁHOZ

Beispielsammlung zur Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften von Johann Joachim Eschenburg, Berlin und Stettin 1788–1795. I–VIII.
(Csokonai az I–V. köteteket jegyzetelte ki)

K 755

30b–31b (részben autográf)
Az V. kötet *Lieder* című fejezetéből a francia költőkről írott bevezető szövegek néhány verssel:
30b: Panard: *Chanson* című versének első négy szakasza (V. 46–47. l.).
31a: La Fare, Moncrif, Panard, De Lattaignant, Bernard, Riboutté, Dorat – a róluk írt bevezetések (V. 44–53. l.).
31b: Clement Marot, Melin de Saint Gelais, Lainez, Chaulieu – a róluk írt bevezetések (V. 41–43. l.).

K 677

[I. Kötetek tartalma, bővítve]

7a–18b (autográf.)
Az V. kötet tartalma bővítve. Az egyes szerzők neve mellett verscímeket vagy kezdősorokat, valamint oldalszámokat közöl. Közben teljes egészében kimásolva:
8a–9a: a *Romanzen und Balladen* című fejezetből a *Spanische Romanzen*-ről írottak a spanyol versekkel együtt, a kötetben közölt német fordítások nélkül (I. *Rio verde, rio verde...*, 2. *Zayde e Zayda*, V. 127–137. l.).
10a–12b: a *Heldengedichte, ernsthafter Gattung* című fejezetből a portugál Camõensről szóló életrajzi bevezetés és *Lusiada, Canto I. St. 5771.*, a kötetben közölt német fordítás nélkül (V. 269–277. l.).
12b–18a: a *Heldengedichte, ernsthafter Gattung* című fejezetből a spanyol d'Erzilláról szóló életrajzi bevezetés és *L'Aracuana, Canto XXXIII.* (V. 278–288. l.).

19b–21b (idegen kéz)
A IV. kötet tartalma bővítve. Az egyes szerzők neve mellett verscímeket vagy kezdősorokat, valamint oldalszámokat közöl.

21b–25a (idegen kéz)
A III. kötet tartalma bővítve. Az egyes szerzők neve mellett verscímeket vagy kezdősorokat, valamint oldalszámokat közöl. Közben:
22a–23a: a *Lehrgedichte, artistischen Inhalts* című fejezetből az olasz költőkről írottak életrajzi bevezetésekkel és versek címeivel (Alamanni: *Della Coltivazione, L. I. v. 935. ff.*, Ruccellai: *Le Api; v. 707–834.*, Menzini: *Dell' Arte Poetica, L. I. v. 1. ff.*, Riccoboni: *Dell' Arte Rappresentativa, Capitolo IV.*, III. 74–94. l.).
23b–24b: a *Poetische Briefe* című. fejezetből az olasz költőkről írottak bevezetésekkel és versek címeivel (Algarotti: *Al Signor Abate Metastasio. Poeta Cesareo*, Frugoni: *Al Sig. Co. Aurelio Bernieri*, Pindemonte: *Al Sig. Marchese Girolamo Lucchesini*, III. 334–346. l.).

25a–30a (idegen kéz)
A II. kötet tartalma bővítve. Az egyes szerzők neve mellett verscímeket vagy kezdősorokat és oldalszámokat közöl. Közben:
26a: a *Madrigale* című fejezetből az olasz költőkről írottak bevezetésekkel és versek kezdősoraival (Petrarca: *Perche al viso d'amor portava insegna...*, Torquato Tasso: *Picciola verga e bella...*, Lemene: *Di se stessa invaghita e del suo bello...*, II. 62–64. l.)
26a–27a: a *Sonette* című fejezetből az olasz költőkről írottak bevezetésekkel és versek címeivel vagy kezdősoraival (Petrarca: *Chi vuol veder quantunque può natura...*, Bernardo Tasso: *Questo sol ti restava iniqua e dura...*, Annibale Caro: *Guidiccion, tu sei morto?...*, Giov. della Casa: *O sonno, o della queta umida ombrosa...*, Pucci: *Sonetto Burlescho*, II. 70–76. l.)
27b–28b: a *Satiren* című fejezetből az olasz költőkről írottak bevezetésekkel és címekkel vagy kezdősorokkal (Ariosto: *Pistofilo, tu scrivi, che, se appresso...*, L. Alamanni: *Quanto più il mondo d'ogn' intorno guardo...*, Salvator Rosa: *La Pittura*, Menzini: *Quanto ne voti suoi delira il mondo...*, Dotti: *Innocente son' io così di fatti...*, Graf Gasparo Gozzi: *Al Sig. Abate Adamante Martinelli*, II. 123–146. l.).
30a: a *Sinngedichte* című fejezetből az olasz költők közül L. Alamannira, Giov. della Casára, Loredanóra, Zappira vonatkozó bevezetések (II. 1820., 23. l.).

30b–33a (idegen kéz)
Az I. kötet tartalma bővítve. Az egyes szerzők neve mellett verscímeket vagy kezdősorokat és oldalszámokat közöl. Közben teljes egészében kimásolva:
30b–31a: az *Aesopische Fabeln* című fejezetből az olasz költőkről írottak bevezetésekkel és címekkel (Bernardo Baldi: *Il Fico e il Mandorlo* és *La Sicilia, e Nettuno*, (Targa) Pavesti: *Il Padre e Figliuoli* és *La Formica e la Cicala*, Berdizotti: *Il Leone, L'Asino, e la Volpe*, Roberti: *L'uccelletto in liberta* és *Il Gatto, e il Farmaggio*, Pignotti: *I Progettisti*, I. 10–19. l.).

32a: az *Allegorische Dichtungen* című fejezetből az olasz költőkről írottak bevezetésekkel és versek címeivel (Petrarca: *Trionfo del tempo*, Metastasio: *La Strada della gloria*, I. 246–255. l.).

32b–33a: a *Schäfergedichte* című fejezetből az olasz költőkről írottak bevezetésekkel és címekkel (Torquato Tasso: *Aminta, Atto I. Sc. I. Dafne Silvia*, Guarini: *Il Pastor Fido, Atto I. Sc. V. Satiro*, Sannazaro: *Montano. Uranio*, Metastasio: *Il Ciclope. Polifemo, e Galatea*, Manfredi: *Melibeo; Pier-Iacopo Martelli. Titiro; Eustachio Manfredi*, I. 344–369. l.)

[II. Bevezetések, versek másolatai]

34a (idegen kéz)

A II. kötet *Bouts rimés* című fejezetéből Gotter: *Sie selbst; in End reimen von ihrer Wahl* című verse (II. 105. l.).

A II. kötet *Lai und Virelai* című fejezetének bevezetése a *Sur l'appui du monde...* kezdetű verssel, II. kötet, 106. l.).

34b–35b (részben autográf)

A II. kötet *Rondeaux* című fejezetéből a francia és a német költőkre vonatkozó bevezetések versekkel együtt (Voiture: *Ma foi c'est fait de moi...*, Madame Deshoulieres: *Taisez-vous, tendres mouvemens...*, Götz: *Ringelgedicht...*, II. 90–92. l.).

50a–51b (autográf)

Az V. kötet *Heldengedichte, ernsthafter Gattung* című fejezetéből az olasz költőkre vonatkozó bevezetések az idézett művekkel együtt (Dante Alighieri: *L' Inferno, Canto XXXII. St. 42, e C. XXXIII. I. ff.*, Trissino: *Italia Liberata, L III.*, Torquato Tasso: *Gierusal. Lib. Canto XVI. St. 135.* az utóbbinak csak a címe, V. 248–258. l.).

Az V. kötet *Heldengedichte komischer Gattung* című fejezetéből az egyetlen említett olasz költőre, Tassonira vonatkozó életrajzi bevezetés és *La secchia Rapita, Canto XI, St. 130.* csak a cím, V. 383. l.).

77b (autográf)

A IV. kötet Heroische Oden című fejezetéből Fulvio Testi *Al Conte Camillo Molza* című költeménye befejező részének másolata (IV. 252–254. l.), a vers első része a 97a lapon olvasható.

78a (idegen kéz)

A II. kötet *Sinngedichte* című fejezetéből a görög költők (Meleager, Macedonius Hypatus, Rufinus, Philippius von Thessalonisch, Simmius von Theben, Aesopus, Meleager, Simonides, Eines Ungenannten, Meleager) felsorolása verscímekkel vagy kezdősorokkal, az olaszok közül pedig Luigi Alamanni és Guarini ugyanígy.

79a (autográf)
Az V. kötet *Lieder* című fejezetéből a Metastasióról írott bevezetés (V. 37. l.).

79b (idegen kéz)
A II. kötet *Sinngedichte* című fejezetéből a Rousseautól közölt három vers közül a második és harmadik kezdősorai (*Ce monde-çi n'est qu'une oeuvre comique...*, *Un Fat, partant pour un voyage*, II. 30. l.).
A II. kötet *Sonette* című fejezetből a Petrarcától közölt négy vers közül a második és negyedik kezdősorai (*Parrà forse ad alcun, che'n lodar quella...*, *In qual parte del ciel, in quale idea...*, II. 71–72. l.), valamint ugyanebből a fejezetből a Shakespeare-től közölt két szonett közül a második kezdősora (*How like a winter hath my absence been...*, II. 82. l.).

80a–86a (autográf)
Az V. kötet, *Lieder* című fejezetéből az olasz költőkre vonatkozó bevezetések versekkel együtt (Chiabrera: *Lontananza* és a *La Violetta...*, Lemene: *La Rosa*, Zappi: *Canzonetta*, *Scherzo Improviso*, Maffei, V. 24–32. l.), Maffeiről csak az életrajz, az itt közölt verse a 87a lapon olvasható (*Canzone*, V. 24–33. l.).

86a (autográf)
A II. kötet *Sinngedichte* című fejezetéből a Guarinira vonatkozó bevezetés az itt közölt 2. számú verssel együtt (*Punto da un' ape...*, II. 22. l.).

86b (autográf)
A II. kötet *Madrigale* című fejezetéből Torquato Tassóra vonatkozó bevezetés és a *Picciola verga e bella...* kezdetű vers (II. 63. l.).

87a (autográf)
Maffei: *Canzone* című verse (V. 24–33. l.).

87b (autográf)
Az V. kötet *Lieder* című fejezetéből az olasz Paolo Rollira vonatkozó bevezetés (V. 34. l.).

88b–89b (autográf)
Paolo Rolli: *Canzonette* I., II. (V. 34–36. l.).

90a–92a (autográf)
A IV. kötet *Elegien* című fejezetéből az olasz Ariostóra vonatkozó bevezetés és *Elegia X.* (IV. 22–25. l.).

92a (autográf)
A II. kötet *Sinngedichte* című fejezetéből az olasz Casonira vonatkozó bevezetés és az *Io Lico agricoltore...* kezdetű vers (II. 21. l.).

92b (autográf)
A IV. kötet *Elegien* című fejezetéből az olasz Menzinire vonatkozó bevezetés (IV. 26. l.)
A II. kötet *Sonette* című fejezetéből Puccira vonatkozó bevezetés és a *Sonetto Burlescho* c. vers (II. 76. l.).

93a–94b (autográf)
A IV. kötet *Elegien* című fejezetéből az olasz Menzinitől: *La speranza* (IV. 26–29. l.)

95a–96a (autográf)
A IV. kötet *Hymnen* című fejezetéből a Menzinire vonatkozó bevezetés és *Canzone* (IV. 160162. l.)

96a–97a (autográf)
A IV. kötet *Heroische Oden* című fejezetéből az olasz Chaibrerára és Fulvio Testire vonatkozó bevezetés versekkel együtt (Chiabrera: *Oda per Christophoro Columbo*, Testi: *Al Conte Camillo Molza*, az utóbbi folytatása a 77b lapon olvasható (IV. 252–259. l.).

97b–101b (autográf)
A IV. kötet *Dithyramben* című fejezetéből az olasz költőkre vonatkozó bevezetés versekkel együtt (Angelo Poliziano: *Ogn'un segua Baceo te...*, Redi: *Bacco in Toscana*, Baruffaldi: *Fin che tien scettro reale...*, IV 340–357. l.).

101b–111a (autográf)
A IV. kötet *Philosophische Oden* című fejezetéből az olasz Filicaiára és Petrarcára vonatkozó bevezetés, valamint Petrarcától: *Canzone. I.* (IV. 371–382. l.).
103b104b: a *Poetische Briefe* című fejezetből az olasz költőkről írottak bevezetésekkel és versek címeivel (Algarotti: *Al Signor Abate Metastasio. Poeta Cesareo*, Frugoni: *Al Sig. Co. Aurelio Bernieri*, Pindemonte: *Al Sig. Marchese Girolamo Lucchesini*, III. 334346. l.).

109b–111a (autográf)
A III. kötet *Poetische Briefe* című fejezetéből Algarotti: *Al Signor Abate Metastasio. Poeta Cesareo* c. verse (III. 334–337. l.).

111b–113b (autográf)
Az I. kötet *Schäfergedichte* című fejezetéből az olasz Sannazaro verse: *Monte Uranio* (I. 360–363. l.)

113b–114b (autográf)
Az I. kötet *Aesopische Fabeln* című fejezetéből az olasz Pignottira vonatkozó bevezetés és *I Progrettisti* című verse (I. 16–19. l.)

114b–115b (autográf)
Szonettek a II. kötet *Sonette* című fejezetéből: Petrarca *In qual parte del ciel...* kezdetű szonettje (II. 72. l.), a francia Regnier Desmarais-re vonatkozó bevezetés a *Doris, qui fait qu'aux vers quelquefois...* kezdetű szonettel együtt (II. 79–80. l.) és a német Schiebelerről írott bevezetés a *Du forderst ein Sonett von mir...* kezdetű verssel együtt (II. 88. l).

116a (autográf)
A II. kötet *Madrigale* és *Rondeaux* című fejezeteinek bevezetése (II. 61. és 89. l.).

116b–117a (autográf)
A II. kötet *Triolets* című fejezete: elméleti bevezetés, a francia St. Amant-ra és Ranchin-re, valamint a német Hagedornra vonatkozó bevezetések a kötetben idézett versekkel együtt (*Regles du Triolet*, *Le premier jour du mois de Mai...*, *Der erste Tag im Monat Mai...*és *Die Empfindung des Frühlings*, II. 93–96. l.).

117b (autográf)
A II. kötet *Impromtu* című fejezete: elméleti bevezetés, valamint a francia Graf Hamiltonra és L'Attaignant-re vonatkozó bevezetések a kötetben idézett versekkel együtt (*L'Impromtu*, *A une Jolie Femme*, II. 97–98. l.).

118a (autográf)
A II. kötet *Bouts-rimés* című fejezetének elméleti bevezetése (II. 104. l.).

FÜGGELÉK

PÓTLÁSOK A SOROZATHOZ

DAPHNE.
Egy Idillium a' Pópéi közűl.

[Cs/ÖM. V. 394a. sz.]

Előbeszéd.

Éppen ide fel valék Pesten azon szomorú alkalmatossággal, midőn Hazánknak ama' ditsekedése, Alexandra Nádorispánynénk meghalálozott. Részt vevék magam is a' köz fájdalomba, 's veszteségünket élénk színekkel forgatván képzésemben, tele tőltem érzékenységgel. Magamat nem mertem olly nagy erővel bíztatni, hogy tulajdon szerzeményemmel próbáljak egy illyen tárgyat felékesíteni: és ez okon folyamodtam Póphoz – a' mennyei lelkű Énekeshez. Az én részem itt tsak ennyi: hogy a' mi a' gondolatok és érzések Skeletonját illeti, én is éppen úgy éreztem, 's szinte azokat gondoltam; a' Versezetet ott ahol illő volt, Hazánkhoz, és a' Történethez alkalmaztam: és végre a' Pópe' szép Ánglus Versezetéből, vagy is inkább annak szép Frantzia folyóbeszédi fordításából egy tsekély Magyar Eclogát koholni bátorkodtam. Mellé tettem a' Frantzia fordítást is; hogy a' kik az én Magyar szemete[me]n kiesmérni, 's megkedvelni találják az Ánglus gyöngyöket, legalább a' Frantzia könnyű kantuson nézegethessék azokat. Én ugyan, hatsak Álbion' hasonlítatlan Bárdussa eránt való tiszteletem nagyon meg nem tsal, merem állítani, hogy ha Póp soha többet ennél az egy Idylliumnál nem írt volna is, örök életet nyert volna magának a' Poéták' Paraditsomában. Az igaz, hogy maga is ezt a' Munkáját mindenek felett kedvelte. Meg volt már ez készítve, midőn WALSH, az ő barátja, így írt hozzá: „Minthogy utólsó Idylliumod éppen azon a' matérián jár, a' mellyen az enyím, a' mellyet a TEMPEST Asszonyság' halálára tsináltam: nagyon leköteleznél véle, ha azon Idylliumot ollyan formába öntenéd, a' mellyből azt lehetne gondolni, hogy ennek a' Dámának emlékezetére dolgoztad." Ez a' Dáma egy *Yorkshiri* régi familiából való volt, és Walsh életében nagy

tisztelettel volt eránta, 's halála után egy pásztori Alagyával dítsérte meg őtet: megholt 1703, azon az éjtszakán, mellyen az akkorban olly híres nagy Szélvész történt, mellyre tzéloz Póp is ebben a' munkájában. Alexandra ugyan Mártziusban holt meg; de a' millyen idő volt akkor egész Vásár alatt, azt fiának fogadhatná akármellyik Hónapja is a' Télnek. – Utóljára tsak arra kérem az Olvasót, hogy itt tsupán az Pop' lelkét és Alexándrát szeresse bámúlni: mert hány mássát mutathatni mind a' kettejének a' maga Nemében: Én rólam pedig tsak azt hidje el, hogy mind a' kettő' emlékezetének temjénezője vagyok; már akkor jutalmommal megelégedek.

DAPHNÉ
Quatrième Pastorale.

LYCIDAS

THYRSIS, cette source qui murmure, rend des fons moins plaintifs que ne fait ta voix: les rivières, qui serpentent dans nos vallons, coulent moins doucement: les tropeaux dorment mollement sur leurs toisons: la Lune parée de tout son éclat, s'élève, et les Oiseaux gardent un silence profond. Chante donc, je te prie, le sort de Daphné, et ses louanges.

Thyrsis.

Vois les bocages couverts de glace, après avoir perdu leur riante verdure. Veux-tu que j'essaie de chanter ces vers d'Alexis, que les Dryades trouvoient si touchans La Tamise les entendit en passant, et commanda aux saules de ses bords de les retenir.

Lycidas.

Ainsi puissent de fécondes pluies enrichir désormais tes champs d'une abondante moisson. Commence; Daphné a donné cet ordre en mourant, et a dit: „Bergers, Chantez autour de mon tombeau!" Remplis à son égard ce pieux devoir, et j'ornerai cependant la terre qui la couvre, de quelques branches de laurier nouvellement cueillies, et arrosées de mes pleurs.

DAPHNE.
(Fordíttatott 1801, Frantziából,
a' Nádorispányné' halálára;)

a' Költemény' helye egy erdő, az ideje éjtszaka.

LYCIDAS, THYRSIS.

Nintsenek e' zuhogó tsermely' morgásai, Thyrsis!
Olly szomorúk, mint a' te' szavad, nem folynak előttem
Ollyan kellemesenn ezek a' vőlgyünkbe' keresztűl
Kígyódzó patakok. Nyájink kényjekre alusznak
Már puha gyapjaikon; tellyes fényjébe ragyogva
Száll fel a' Hold, és a' madarak mélly tsendbe' fülelnek.
Fúdd el azért, kérlek, Daphnénak mostoha sorsát
'S Virtusait.

Thyrsis.

Látod mind jégbe borúltak az erdők,
Elvesztvén nevető zőldségeket. Ám ha tenéked
Tetszik, Eleknek ama' versét elfúvom előtted,
Melly a' szép Dryadok szívébe is úgy benyomúla.
A' Duna jól hallá e' dalt, 's meghagyta lefolyván
Partjai' Fűzzeinek hogy hangját el ne felejtsék.

Lycidas.

Úgy koronázzák meg mezeid' legszebb aratással
A' termékeny esők: kezdd el. Hogy meghala Daphne,
„Mondjatok énekeket síromnál, Pásztorok!" így szólt.
Tőltsd be azért szavait, 's e' tisztességet utólszor
Tedd neki: én azalatt e' Sírt, melly béfedi őtet
Laurusgallyakkal kirakándom, mellyeket éppen
Most szedtem, 's szemeim levelére leharmatozának.

Thyrsis.

Charmantes Muses, quittez vos claires fontaines, que les Nymphes et les Sylvains apportent des Guirlandes de Cyprès; Amours éplorés, couvrez de Myrtes les ruisseaux d'alentour; rompez vos carquois, comme à la mort d'Adonis; et avec vos fléches d'or, desormais inutiles, gravez ces mots sur la pierre de son tombeau: „Que la Nature éprouve les plus concert avec la Terre, partage ma douleur; la belle Daphné est morte et il n'y a plus d'amour."

C'est fait: les charmes de la Nature s'altèrent, de sombres nuages obscurcissent la tranquille lumière de l'Astre qui préside à la nuit, et les arbres sont tout couverts de larmes. Que de jeunes arrachées de leurs tiges, sont semées sur son tombeau! leur éclat a été terni avec celui de Daphné. Mais à quoi servent les beautés qui paroient autrefois la Nature? La belle Daphné est morte, il n'y a plus de beauté.

Les tropeaux que son absence attriste, perdent le goût des verds pâturages; les genisses ne veulent plus étancher leur soif dans de claires eaux; les cygnes chantent sa perte avec des tons plus melodieux que ceux qui annoncent leur propre mort. La Nymphe, qui aime à faire son séjour dans de profondes cavernes, garde un morne silence, ou ne répète tout au plus que le nom de Daphné, ce nom qu'elle prononçoit autrefois avec plaisir; mais Daphné est morte et il n'y a plus de plaisir.

La nuit vient sans que la rosée soit descendue des cieux pour desaltérer la Terre; les fleurs ne repandent plus leurs parfums au lever de l'aurore; les herbes odorantes cessent d'embaumer l'air dans nos fertiles campagnes; la diligente abeille neglige jusqu'á son doux miel. La belle Daphné est morte, et il n'y a plus de douceur.

Tiszta folyásitokat hagyjátok el, óh deli Múzsák;
Hordjanak a' Faunok 's Nimfák Czipruskoszorúkat;
Könnybe borúltt Kupidók, óh! fedjétek be vidékünk'
Tsergetegit mirtuslombbal, törjétek el immár
Íveteket, valamint régenn az Adóni' halálán;
'S hasznavetetlen arany nyilatok' végével ez ígét
Véssétek fel az ő sírjának néma kövére:
„Öltözzék a' legszomorúbb formákba Világunk,
És a' főld 's az egek vegyenek részt szívbeli búmban:
A' szép Daphne kimúlt, 's nints a' szerelem maga többé."

Úgy is lőn: az egész Természet' díszei menten
Elváltoznak, az Éj' tsendes Nimfája' világát
Barnítják szomorú felhők, 's a' fák tele könnyel.
Gyenge virágtsákat nosza menjünk szedni tövestől,
'S űltessük sírjára! kihervadt fénye azoknak
A' Daphnééval. Mit is érnek akármi czirádák,
Kikkel díszesedett a' víg Természet egyébkor?
A' szép Daphne kimúlt, 's nints a' szépség maga többé.

Itt nem-léte miatt a' nyájak búba merűlvén
Zőld legölőre nem is mennek; nem vágynak epesztő
Szomjokat a' tehenek tsilapítani tiszta vizekből;
Vesztét zengedezőbb hangokba kesergik a' hattyúk,
Mint a' millyeneket magok elmúltával eresztnek.
A' levegőnek ama' Nimfája, ki lakni leginkább
Mélly üregekbe szeret, komor andalgásba merűle,
Vagy mást vissza nem üt hangján a' Daphne' nevénél,
E' névnél mellyet kedvére viszontoza máskor.
A' szép Daphne kimúlt, és nints az öröm maga többé.

Eljön az éj, 's főldünk' enyhítésére az égből
Még sem ered harmat; kihasad későre a' hajnal,
'S illatot a' szellőn nem terjeszt semmi virágszál;
A' szag-adó fűvek megszűntek balzsamomozni
A' levegőt gazdag mezeinkbe; 's az eggyes erővel
Fáradozó méhnek nints édes mézire gondja.
A' szép Daphne kimúlt, és nints a' Grátzia többé.

L' alouette ne suspendra plus son volau millieu des airs, pour écouter le chant de Daphné: ce chant ne sera plus imité par les oiseaux surpris d'entendre une si belle voix: les flots, qui murmurent, ne seront plus arrêtés par une musique plus douce que la leur, mais diront aux roseaux qui couvrent leurs bords, la belle Daphné est morte, et il n'y a plus de musique.

Le Zéphir vient d'annoncer, en soupirant, le sort de Daphné aux arbres qui en tremblent: les arbres tremblans le redisent aux flots argentés; les flots argentés, auparavant si calmes, se troublent et débondent en larmes. Les vents, les arbres, et les flots déplorent sa mort. Daphné, objet de nos regrets et de notre glorie, n'est plus!

Que vois-je? Daphné, frappée d'admiration, monte en haut, et est déjà au dessus des nuages et de la voûte étoilée! Que le séjour, qu'elle va habiter, est ravissant! Les champs y jouissent d'une éternelle Fraîcheur, et les bocages en sont toujours verds, Daphné soit que tu te reposes dans des berceaux d'Amaranthe, ou que tu te plaises à cueillir des fleurs qui ne se fanent jamais, jette un regard favorable sur nous qui t'invoquons, Daphné, notre Déesse, et dont le sort n'excite plus nos regrets!

Lycidas.

Comme tout a été attentif aux plaintes de ta Muse! C'est le même silence qui accompagne les accords de Philomèle; quand, vers la fin d'un beau jour, Zephir se joue parmi les feuilles et expire entre les rameaux. O Déesse! simes brebis sont fecondes, je t'immolerai plus d'un tendre agneau. Aussi longtemps que les arbres donneront leur ombre, et les fleurs leur parfum, ton nom, ton honneur, et tes louanges subsisteront.

Többé a' szántóka hegyes reptébe megállván
A' levegő' közepén a' Daphne' dalára nem űgyel;
E' gyönyörű zengést nem fogják hímzeni többé
A' madarak, hogy szép szavait bámúlva tanúlják;
Többé már a' habok, mellyek mormogva tsörögnek,
Olly muzsikálásért, mellynek szava szebb az övéknél,
Nem tartózkodnak; hanem a' part szélire tsüngő
Nádakat ingatván ezt fogják mondani nékik:
A' szép Daphne kimúlt, és nints a' múzsika többé.

Jön sóhajtva Zefir kijelenteni Daphne' halálát
A' remegő fáknak; nógatják a' remegő fák
A' Kristály tsermelyt; a' Kristály tsermely előbbi
Tiszta vizét bezavarja 's özön könnyekbe kizúdúl.
Szél, erdő, folyamat, mind sír a' Daphne' halálán.
Daphne, ditsőségünk' 's gyászunk' oka, nints maga többé.

Mit látok? Maga Daphne megy ott, bámúlva lebeg fel
A' magos Étherbe, 's már fellyebb látszik az úszó
Felhőknél 's a' tsillagos ég' híg mennyezeténél!
Melly gyönyörű Szállás, hova ő megy lakni ezentúl!
Ott örökös hűsség leng a' fű-lepte mezőkön,
'S a' ligetek mindég zöldellenek. – Angyali Daphne,
Daphne, akár Amaránt' tornátziba nyúgoszol immár,
Óh akar a' boldog kerteknek drága virágit
Örvendezve szeded, kik hervadságba nem esnek,
Nézz ránk, kik nevedet hívjuk, nézz isteni szemmel,
Daphne, kinek sorsod többé siralomra nem indít.

Lycidas.

Óh hogy ügyelt Múzsád' szomorú nótájira minden!
Illy gyönyörű tsendet szerez a' Philoméla' keserves
Éneke, hogyha Zefir valamelly szép napnak enyésztén
A' levelekbe' tzitzáz 's elalél a' lombok' ut[oljján.]
Óh kegyes Istenné, juḥaim ha tenyészni találnak,
Egy két gyenge barist fogok én áldozni tenéked.
Míg árnyéka lejénd fának, 's illatja virágnak,
A' te neved, híred, dítséreted el nem enyészik.

Partons, Lycidas: Orion amène avec lui, et verse déjà de froides pluies; l'ombre des Pins entête, l'âpre Borée souffle, et la Nature languit. Le tems soumet tout à son empire: Il faut céder au tems. Adieu vallons, montagnes, ruisseaux: et bocages. Adieu tendres, chansons. Adieu mens troupeux. Adieu Bergers, Daphné, et le reste du monde: Adieu.

Thyrsis.

Indúljunk, Lycidas: hideg essőt hoz le magával
Órion, a' főnek nem jó a' fenyvesi árnyék,
Mordon fú Boreás, 's a' Természet maga bággyad.
Mindent dúl az Idő: Engednünk kell az Időnek.
Istenhozzátok völgyek, patakok, hegyek, erdők.
Istenhozzátok jámbor dalok és puha nyájak.
Istenhozzátok jó pásztorok, angyali Daphne,
'S minden egyéb dolgok, mind Isten véletek immár.

DAPHNE.
Egy Idillium a' Pópéi közűl.
[Cs/ÖM. V. 394a. sz.]

Kézirata

MTAK. K. 672/III. 86a–87b. Autográf fogalmazvány. (Fennmaradt a francia eredeti Csokonai másolatában: MTAK. K. 672/IV. 117a–119a.)

Megjelenése

AV. 156–173. l.; Toldy 121–127. h.; HG. I. 279–284. l.; MM. I. 1030–1034. l.; MM^2. III. 158–161. l. (A francia eredetit csak az AV. és Toldy közölte, ez utóbbi jegyzetben.)

Keletkezése

A vers alkalmi költemény: József nádor feleségének, Alexandra Pavlovnának 1801. március 8-án bekövetkezett halálára készült, miként két másik, kisebb darab is, *A' Palatinusné' halálára [I.], [II.]* (Cs/ÖM. V. 72. l.). A mű keletkezésére nézve ld. bővebben Csokonai bevezetőjét, valamint az említett versek jegyzeteiben mondottakat (Cs/ÖM. V. 486–494. l.), ezekben többször utalás történik a jelen fordításra is. Csokonai Alexander Pope (1688–1744) idilljének egy francia fordítását használta, hogy melyik kiadást, az nem dönthető el pontosan, leginkább az 1763-as amszterdam–lipcsei és az 1761-es bécsi kiadás jöhet számításba (vö. Fest Sándor: *Pope és a magyar költők*, in: uő: *Skóciai Szent Margittól a Walesi bárdokig*, Bp. 2000., 286. l.), ezekre és a többi, igen nagy számú francia Pope-fordításra nézve ld. Gergye László összefoglalását, *Bessenyei György összes művei. Költemények*, Bp. 1991., 70–77. l.).

Szövegkritika

A fogalmazvány lapján keresztben a *Cultura* egy részlete olvasható (86b–87a). A bevezetésnek nem maradt fenn fogalmazványa, a versszakok nem sorban következnek, a helyes sorrendet helyenként autográf számozás jelzi. Az AV. francia szövegének sajtóhibáit csak ott javítottuk (külön jelzés nélkül), ahol a forrás hiányában erre lehetőség volt.

17. AV.: *szemeten* em.
26. AV.: *jar* em.
43–47. K: ***Lycidás és Thirsis. Daphnéról***

48. K: *Nints <e tsergedező tsermely zúgása Menalkas> -enek e zuhogó <forrás> tsermely morgásai, Thirzis!* Az áth. rész fölé írva.
49. K: *te* Sor fölötti betoldás.
szavad: nem folyk [=folynak]
51. K: *kényjekre* Az *n* olvhtl. betűből jav.
52. K: *<s> tellyes **pompába** ragyogva*
53. K: ***Tsendbe** fülelk [=fülelnek]*
54. K: ***Dúldd** el azért*
55. K: *Virtusait* A szó a *Virtussát* alakból jav.
56. K: *Thyrsis* A sor fölött betoldva.
58. K: *zöld**lombjukat***
néked <kell> A *te* a sor fölött betoldva a szó elé.
59. K: *Versét <Dalját>* Az áth. szó fölé írva.
60. AV.: *szépDryadok* Különválasztottuk.
61. K: *<meg>hallá* A *jól* az áth. szó fölé írva.
63. K: *Lycid.* A sor elé betoldva.
64. K: ***majd bő** aratással*
65. K: *esők. **Kezd** el: **hogy***
67. K: *Tőlts be <szavát> azért szavait*
70. K: *szemeim* A *sze kez*-ből jav., utána két áth. szó, egymás fölött.
71. K: *Thyrsis.* **4.** A sor elé, fölé betoldva.
73. K: *a **Nymphák s Faunok*** A szavak fordított sorrendben követeznek.
74. K: *Könnybe borúlt Kupidók! óh! <Sírjatok Ámorkák és>* Az áth. rész fölé írva.
75. K: *myrtus-**gallyal,***
76. K: *valamint* A *vala* a szó elé utólag betoldva.
AV: *Adoni* em.
77. K: *végével az ígét* Olvhtl. szavakból jav.
78. K: *néma <puszta>* Az áth. szó fölé írva.
82. K: *Úgy is **esett** <Ez meg esett>* Az áth. szavak fölé írva.
84. K: *Barnítják <Gyászba veszik>* Az áth. szavak fölé írva.
86. K: *<Mellet> S <azokat sor>**plántáljúk** sírjára*
kihervadt fénye azokk [=azoknak] <... ...> Az olvhtl. áth. szavak fölé írva.
87. K: ***Mit is** érnek*
*akármi **Tzirádák** <most amaz ék...>* Az áth. szavak fölé írva.
88. K: *Kikkel díszesedett <Mellyek előbb>* Az áth. szavak fölé írva.
Természet<et úgy piperézték> egyébkor?
89. K: *<Meghala> szép Daphne*
90. K: *Itt nem léte <...>* Az olvhtl. áth. szó fölé írva, utána a *miatt* helyett *nints* áll.
91. K: *legelőre n̄ [=nem]* A *re* olvhtl. betűkből jav.
92. K: *tiszta <folyó> vizekből*
93. K: *kesergik a<z Ekhók> Hattyúk*

95. K: *A <melly> Nimfája <lakást örömest tart mélly üregekben>* A *levegőnek ama* szavak az első, a *ki lakni* szavak a második áthúzás fölé írva, a *Nimfája Nimfa* alakból jav., a *leginkább* a sor végére betoldva.

101. K: ***Nem jön alá*** *harmat*
későre <...> Az olvhtl. áth. szó fölé írva.

102. K: *szellőn <levegőn>* Az áth. szó fölé írva.
terjeszt <ereszt> Az áth. szó fölé írva.

103. K: *ḡszűntek [=megszűntek] balzsamomozni <nem a Szelek útján>* Az áth. rész fölé írva.

104. K: *gazdag <zsíros>* Az áth. szó fölé írva.
erővel A *vel* olvhtl. betűkből jav.

107. K: *Többé a* ***levegő közepén*** *<... ... ...> reptébe megállván* Az áth. rész fölött másik olvhtl. áth. rész van, a mondat vége sor alatti betoldás, a mondat eleje a végső változatban felcserélve a következő sor elejének két szavával.

108. K: *A* ***szántóka madár*** *Daphné<nak kelleti> daljára* A *Daphne* előtt hiányzik a névelő.

109. K: *z̲engést <Dallást>* Az áth. szó fölé írva.

110. K: *h̄ [=hogy]*

111. K: *Többé már a <tsergő> habok <is nem fognak elállni> tsörögnek* A *már* sor fölötti betoldás, a *mellyek mormogva* a második áth. fölé írva.

112. K: *<Útjokban olly szép> Muzsikálásért <ki szebb> az övéknél* Az *Olly* az első, a *mellynek szava szebb* a második áthúzás fölött betoldva, az *ért* végződés utólag toldva a szóhoz.

113. K: *Nem tartózkodnak <... ... ...>* Az áth. rész fölé írva.

114. K. *mondani <nyögve> nékik*

115. AV.: *Daphné* em.

117. K: *nógatják <?megmutogatják>* Az áth. szó fölé írva.

122. K: *ott, <bár elhűlve> bámúlva lebeg fel*

123. K: ***Aetherbe*** *<... felj hol ... ...> az úszó* A *s már fellyebb látszik* az áth. rész fölé írva.

124. K: *<A két> Felhőknél* A *Felhőknél* olvhtl. betűkből jav.

125. K: *szállás, <a mellyben ő múlat>* ***örökre!*** A *hova ő megy lakni* az áth. rész fölé írva.

128. K: *Daphne <Itt te>* Az áth. szavak fölé írva.
immár <örökre> Az áth. szó fölé írva, a *nyugoszol* második *o*-ja utólag toldva a szóba.

129. K: ***Vagy pedig*** *a boldog* ***Kerteknek*** *<gyeng> drága* ***Virágit***

130. K: *<Múlat> Örvendezve*
n̄ [=nem]

131. K: *<Isteni> szemmel* Az áth. szó fölé olvhtl. szó van írva, alá pedig az eredeti változatot toldotta be ismét a költő.

132. AV.: *Dafne* em.
K: ***bánatra*** *nem indít*

134. K: *szomorú <zen> nótájira*
136. AV.: ***Eneke*** em.
K: *Napk [=Napnak] <enyészte utolján>* Az *enyésztén* az áth. rész fölé írva.
137. K: *A levelekbe tzitzáz, s <a gallyak> elelél* Az első szó vége olvhtl. betűkből jav.
AV.: *lombok' ut* A szó félbemaradt, a K szerint em.
141. K: *el n̄ [=nem] enyészik*
143. K: *<Menjünk el> Indúljunk* Az áth. szó fölé írva.
144. AV.: ***Orion*** em.
K: *a főnek nem jó <ennyi fenyő Árnyéka>* Az áth. szavak fölé írva.
145. K: ***Fú az erős*** *Boreáss <és le>*
146. K: *dúl* <...> Az olvhtl. áth. szó fölé írva, az *engednünk* utolsó szótaga *ni*-ből jav.
148. K: ***kedves*** *dalok*
150. K: *dolgok* ***Istenhozzátok örökre!***

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

11. *Skeleton* (lat.): csontváz.
24–35. Az eredeti mű keletkezésére vonatkozó adatokat Csokonai bizonyára a forrásul szolgáló fordítás előszavából vette, mert azok az angol eredetiben nem szerepelnek (vö. Fest S. , i. m. 286–287. l.).
32. *Alagya* (rég.): elégia.
75. *Tsergeteg* (rég.): patak.
76. *Ív* (rég.): nyíl.
Adóni: Adónisz, Aphrodité kedvese.
128. *Amaránt*: soha nem hervadó dísznövény.
135. *Philoméla*: fülemüle.
136. *Zefir:* enyhe nyugati szellő.
139. *baris* (rég.): bárány.
144. *Órion:* csillagkép.
145. *Boreás:* hideg északi szél.

A' Szépség ereje a' bajnoki szívenn
[Cs/ÖM. V. 368. sz.]

Keletkezése

A fogalmazvány egyik lapján (MTAK. K. 672/III. 59a) fennmaradt egy tervezetnek tekinthető szójegyzék. Ezt ha összevetjük a lakodalmi versel, a szavakban felfedezhetjük a későbbi mű tematikus vonulatát (leginkább a mű elejével szembetűnő a kapcsolat), ezért a keletkezését illetően azt feltételezzük, hogy *A' Szépség ereje a' bajnoki szívenn* vezérszavas vázlatával van dolgunk. A szójegyzék a következő:

Mesélés.
Békeség.
Kert.
Álom.
Reménység.
Ámorok.
Grátziák.
Mu'sika.
Szerelem.
Barátság.
Remete.
Bo[...]
Templom.
Oltár.
Áldozat.
Apollo.
Mu'sa.

A' N. Mélt. Gróf SZÉCSÉNYI FERENTZ Ő Exc.ja Nemzeti Könyvtárjára, melly hozzám KULTSÁR Ur által érkezett
[Cs/ÖM. V. 439. sz.]

Szövegkritika

A mű fogalmazványán, az egyik lap alján (MTAK. K. 672/III. 124b) van egy hat pontból álló szövegegység, amely kiadásunk megfelelő köteteiben mint „a vers hat pontból álló vázlata" említődik (Cs/ÖM. V. 823. l.; vö. I. 126. l.), de amely nem került közlésre. Mikor itt közreadjuk, jelezzük, hogy valójában szövegváltozatokról van szó, mert a sorszámok

a vers megfelelő helyeire utalnak: az adott rész alá van húzva és ugyanaz a szám jelzi a kapcsolatot. Közlésünkben szögletes zárójelben megadjuk e helyeket és a versbeli előfordulás sorának a számát.

1. Fény lelkek. [Árnyékok, 2. sor]
2. Honnyomba. [<Házamba> Honnyomba, 6. sor]
3. Nyugtaiköztihol [nyugta-helyén ihol, 21. sor]
4. Szomoly. *ha merné az e[mbe]r azaz* bescheiden. [fejér, 34. sor]
5. <...> imhol az ő [<...> 's imhol az ő, 58. sor]
6. az éjj felett el nyúlni. de talán mégis jobb amúgy. [az éj alól / Felnyúlni, 66–67. sorok]

A' szerelmesnek gyötrelmeiről
[Cs/Széppr. 51. sz.]

Kézirata

MTAK. K 672/I. 7a–8a. Autográf fogalmazvány.

Szövegkritika

1. K: *adományi <ajándéki>* Az áth. szó fölé írva.
2. K: *körűltünk* Utána a *folyk [=folynak] és* sor fölötti betoldás. *tzudarok <és folynak, tsekélyek>* Az áth. szavak fölé írva.
3–4. K: Az *ő* mindkétszer utólagos betoldás.
4. K: *<ő reá> nem* Az áth. szavak később a sor fölött betoldva.
5–6. K: *Terem<tés me>gholt* Utána hiányzik a gondolatjel.
7–8. K: *elhagyattatottk érzi magát és magánosk* A *k [=-nak]* mindkétszer utólag toldva a szóhoz, az *érzi magát* a sor fölé írva.
9. K: *hn̄ [=hanem] <meg>hallja* Az áth. igekötő fölé írva.
9–10. K: *tengeren* ***túl***
11. K: *ama kebelk [=kebelnek] <mellyének>* Az áth. szó fölé írva. *liliomi*
12. K: *mézzé<...>* ***tartó****szkodik* Az *n* utólag toldva a szóhoz, a következő szó sor fölötti betoldás.
12–13. K: *<És a'> A' hitszegés <gyanúja megtsalja lidértzként>* A *felől vō [=való] gyanú lidértz módra g̃tsalja [=megtsalja]* az áth. rész fölé írva.
14. K: *'s <az a'>* Az áth. szavak fölé írva, az *Ö* olvhtl. betűből jav. *messze <eltűnik>* Az áth. szó fölé írva, utána a *rándúl* utólagos betoldás.
Az *<indúl> rohan ki* az *<emeli fel>* fölé írva.

15. K: *az ő <maga>* Az áth. szó fölé írva.
Fájdalma<...>
16. K: *színéből kikőltt <...> <elhalaványa>* Az olvhtl. áth. szó alá és fölé betoldva.
virág<...> A *szálhoz* az áth. betűkre írva.
18. K: *félénk <remegő>* Az áth. szó fölé írva.
18–19. K: *ḡrakott [=megrakott]*
19–20. K: *lombos <zöldágatok'> ernyőtök* A *-tök* toldalék *je*-ből jav.
20. K: *<gya> sokszor* Utólagos betoldás.
21. K: *<a'> mellyek <körűl> megett*
*szunnya**dt** <aludt>* Az áth. szó fölé írva.
23. K: *fogjátok <már>* A *már* előbbre betoldva, a gondolatjel hiányzik.
sivatag <száraz> Az áth. szó fölé írva.
24. K: *Otzeán' <Balaton'>* Az áth. szó fölé írva.
szélveszes <mellyéke><partjai> Az áth. szavak fölé írva: ***párkányjai***.
25. K: *Czintermeknek' <Templomok mellyékek'>* Az áth. szavak fölé írva. A felsorolásban e rész következik utoljára, a sorrendet számozás jelzi.
***szét**döntött várak*
26. K: *már a' redvesség' foga <általmartzonglott>* A *már* sor fölötti, az *át 's meg át rágott* az áth. szó alatti betoldás.
búson <szomorúan> Az áth. szó fölé írva, az *és a'*-ból jav.
27. K: *borít <...>* Az áth. szó fölé írva.
28. K: *<a' mellyekben> a' hol nyomorúlt<sága>* A *volta* az áth. szóvég fölé írva.
könnytseppekben Itt is kettőzött *n* szerepel (ld. Cs/Széppr. 451. l.).
30. K: *együtt nyö**szörög** ki a' <a' sírvölgyekből>* Az áth. szó fölé írva.
31. K: *kőbarlangokból, <hallatja jajjait> és <pityog> a' magános Tsúvikokkal. <Estve pedig haza jön szállására> Ha* A *sivákol* a *<pityog>* fölé írva, a *Tsúvikokkal* utólagos betoldás, a *Ha* folytatólagosan következik.
33. K: *haza <verg> vántzorog*
34. K: *önt <nagy bő> felesleg*
35. K: *Tsigázó-lajtorja<ként véli> gyanánt*
36. K: *aggságot <lélegz> hereg fel **el**nehezedett*
38. K: *minden <vér> **érü**tésre. Ha **végre** <az> elnyomja*
39. K: *képek **mereszkednek** reá*
40. K: *setét < torná> boltozatok*
*rakv**a***
42. K: *de <a' fo> alatta a' föld hátra **hajol***
43. K: *visszarántja. Most <a' föld> úgy* A *u* olvhtl. betűből jav.
44. K: *tovább **viszik** őtet; látja a' Méllységk [=Méllységnek]* A kézirat itt megszakad.

MELLÉKLETEK

JOANNIS LUYTS,

Philoſophiæ Profeſſoris,

INTRODUCTIO

AD

GEOGRAPHIAM

NOVAM ET VETEREM;

IN QUA

Neceſſaria hujus Scientiæ Prolegomena, intermixto uſu Globi Terreſtris, nec non Oceani & Regionum conſtitutio perſpicuo ordine pertractantur.

ADJICIUNTUR

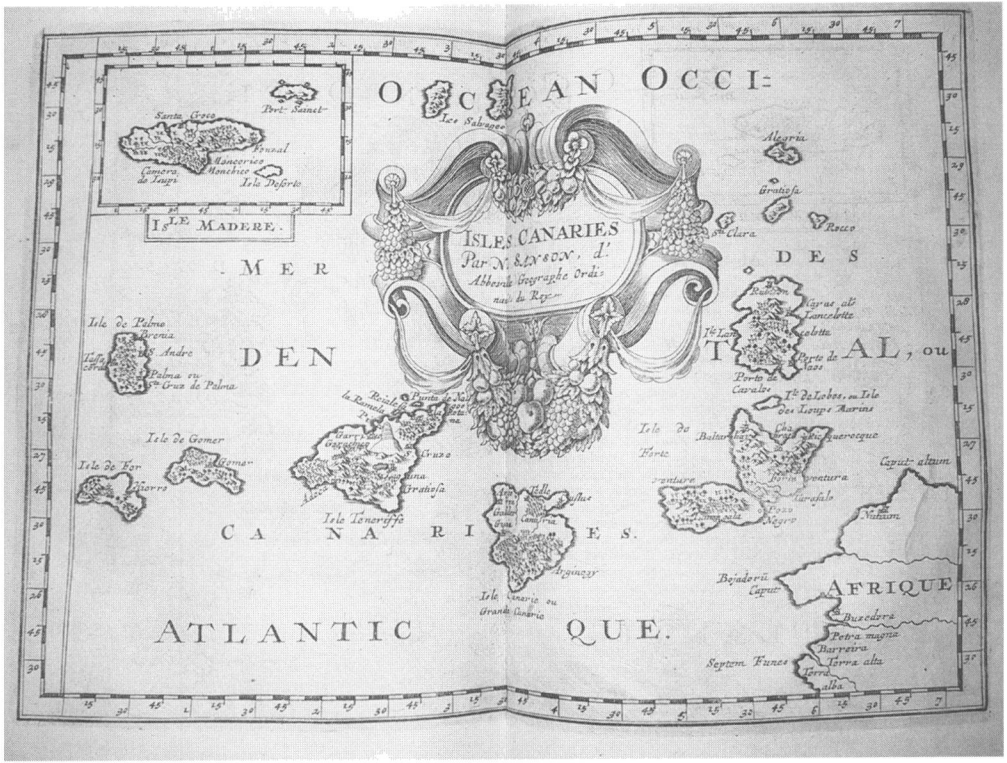
Suis locis Oceani, Terræ, & cujuſque Regionis Tabulæ, item CHARTÆ LXV SANSONIS, *inter quas quædam hac forma antè ineditæ.*

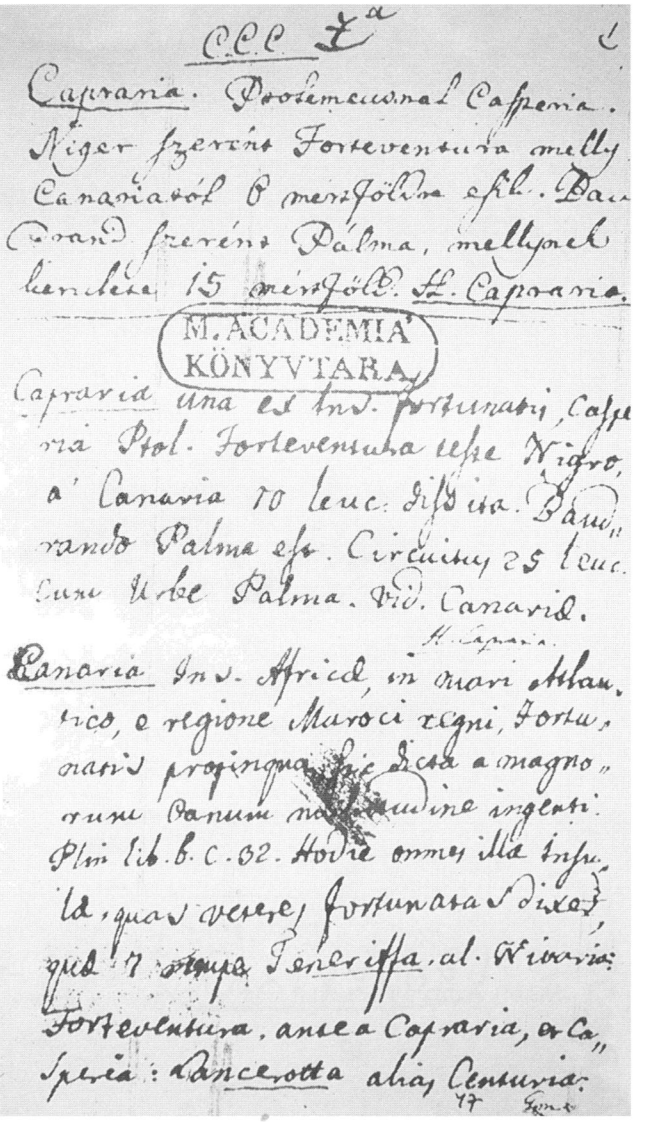
DEBRECENI REF. FŐISKOLA
KÖNYVTÁRA

TRAJECTI ad RHENUM,
Ex Officina FRANCISCI HALMA, Acad. Typogr.
M. DC. XCII.

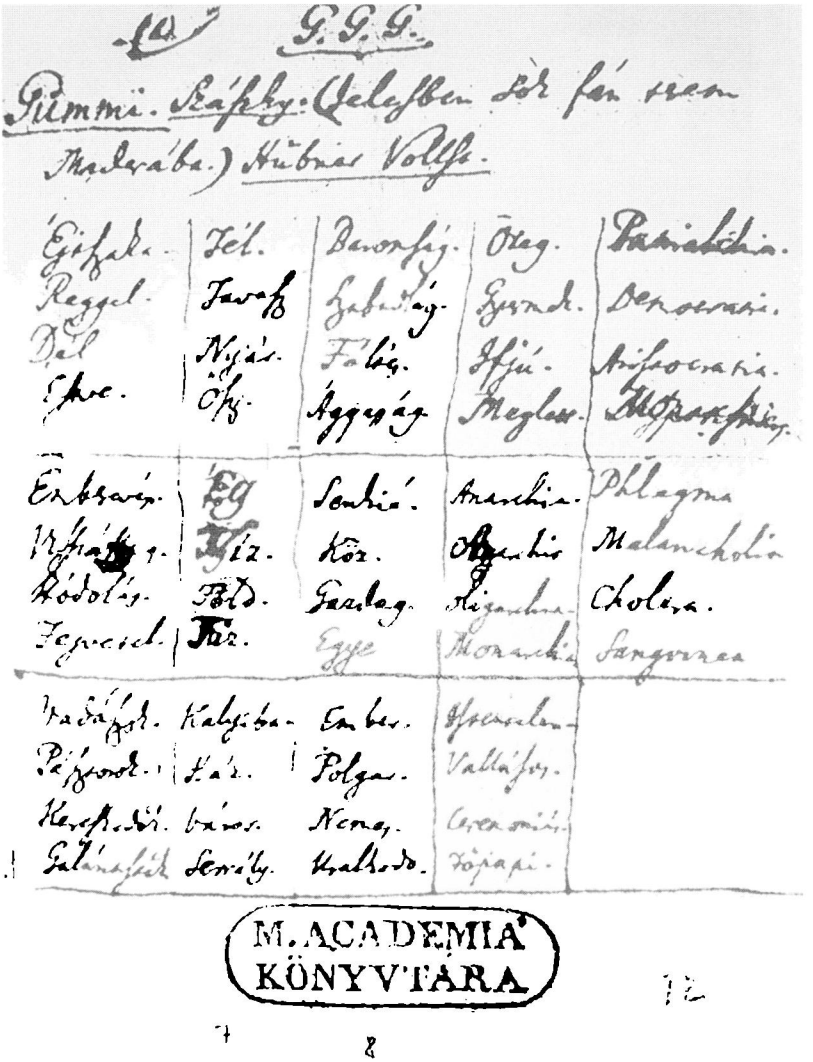
1. Luyts földrajzi munkájának címlapja és a Csokonai által kimásolt táblázat (Trajecti ad Rhenum 1692; DebrK. U 202)

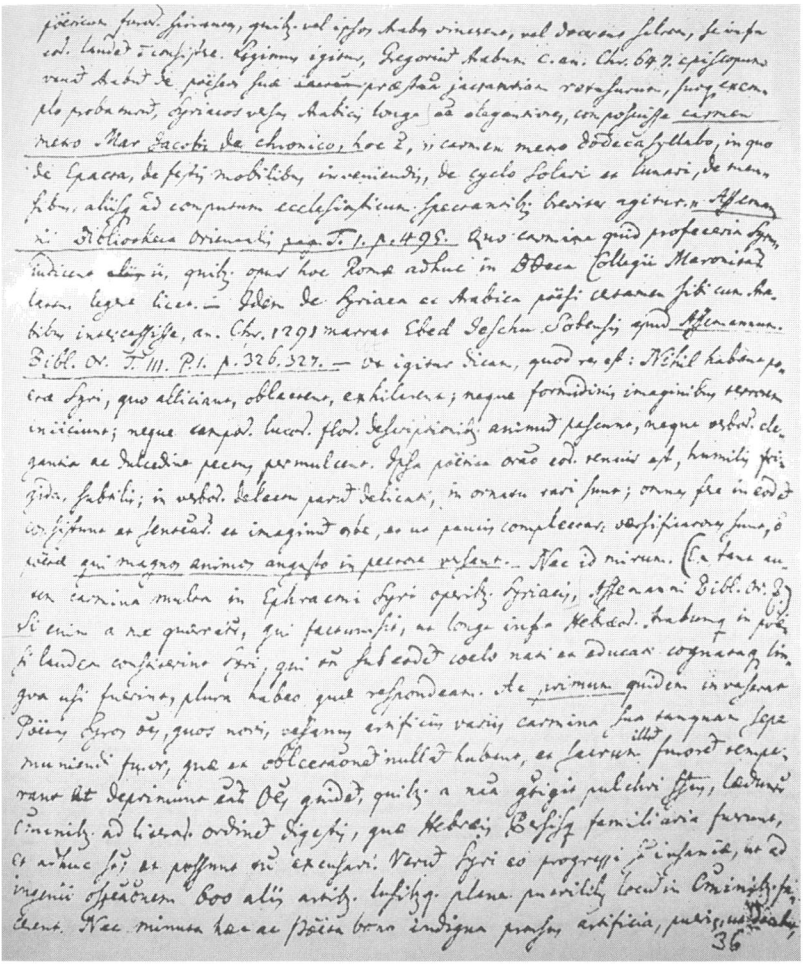
2. Sanson térképe Luyts könyvéből (Trajecti ad Rhenum 1692; DebrK. U 202)

M. ACADEMIA
KÖNYVTARA

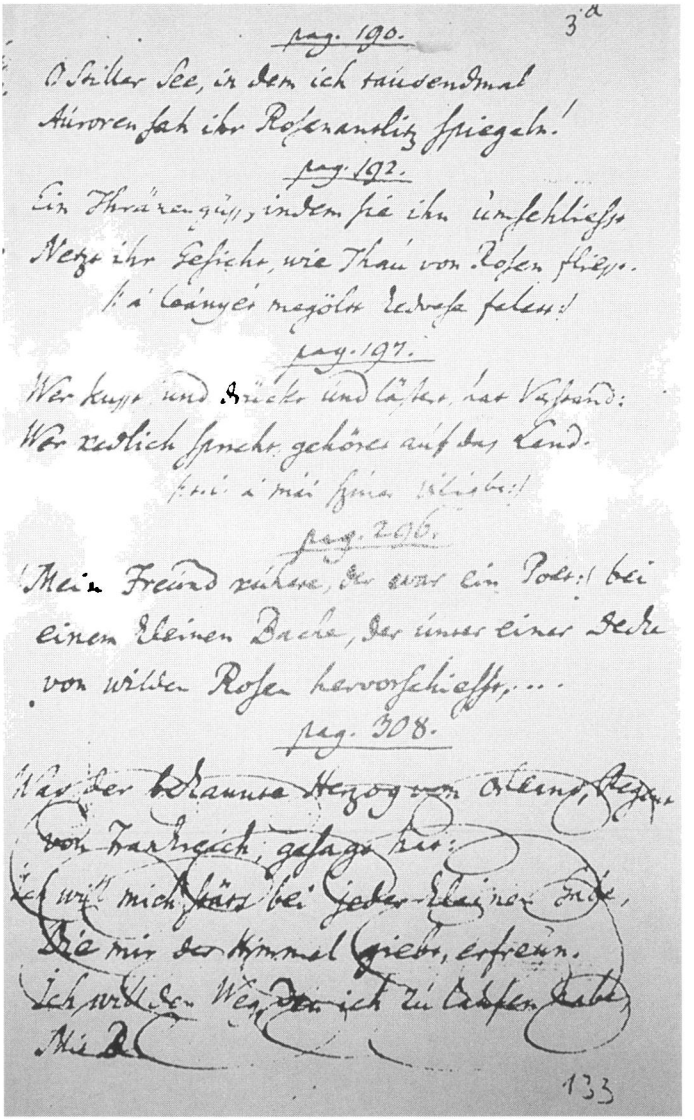
3. Csokonai autográf földrajzi szótárának egy bejegyzése, alatta idegen kéztől származó másolat (MTAK. K 669. 47a)

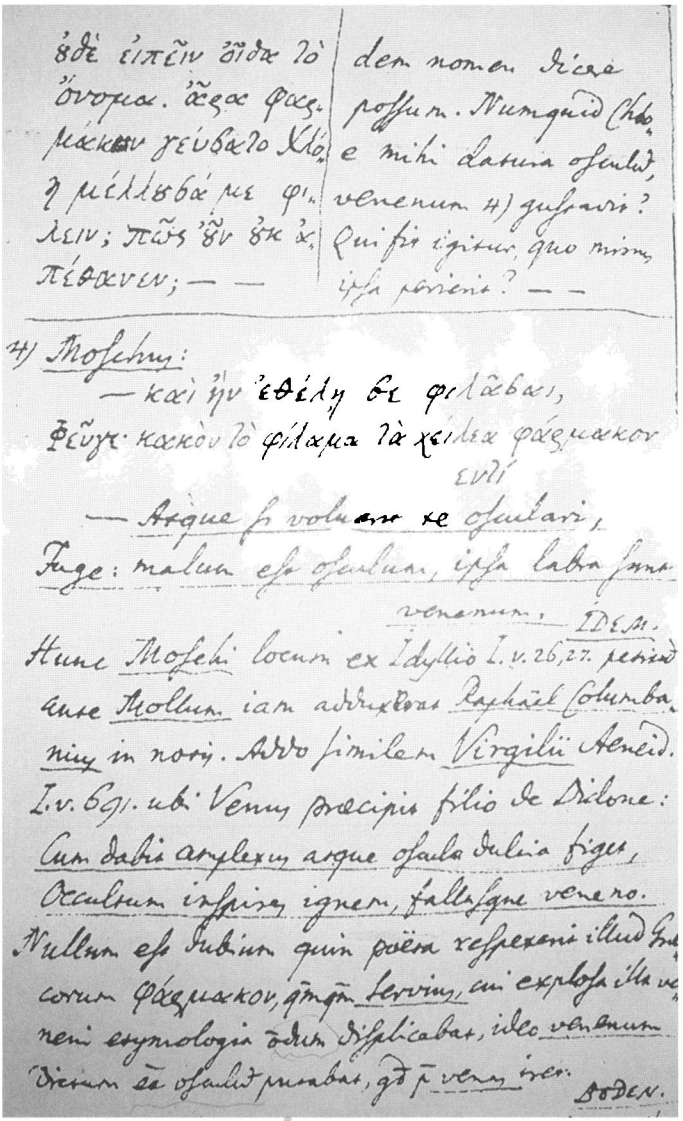
4. Csokonai autográf földrajzi szótárának egy bejegyzése, alatta ugyancsak autográf táblázat (MTAK. K 669. 67a)

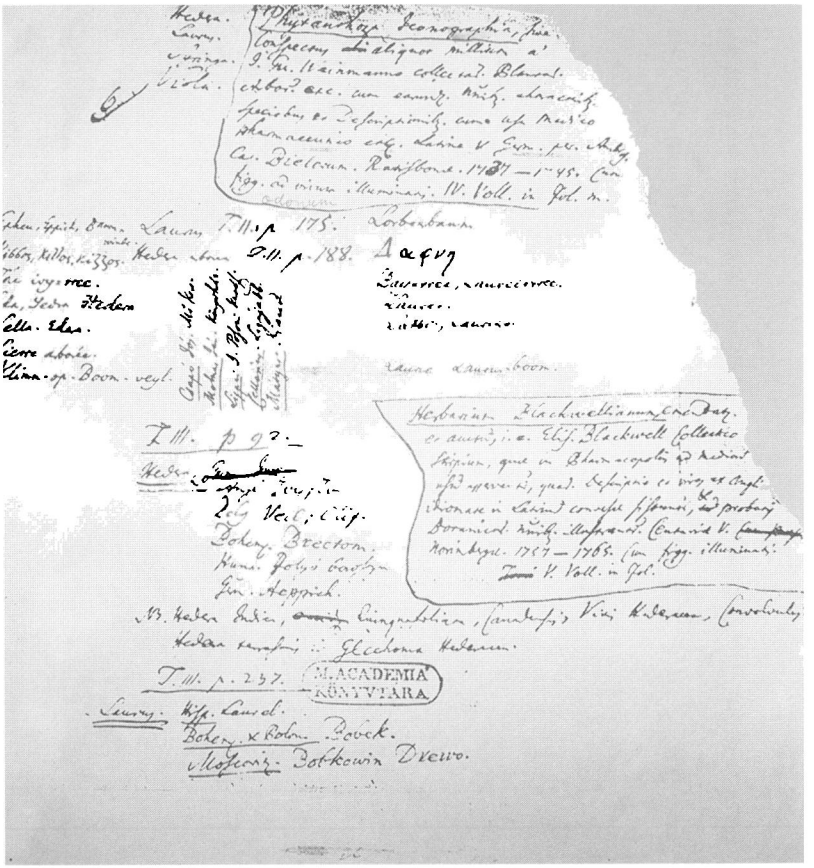
5. A Jones-kivonat egy lapja, ahol folytatódik a szöveg (MTAK. K 677. 36a)

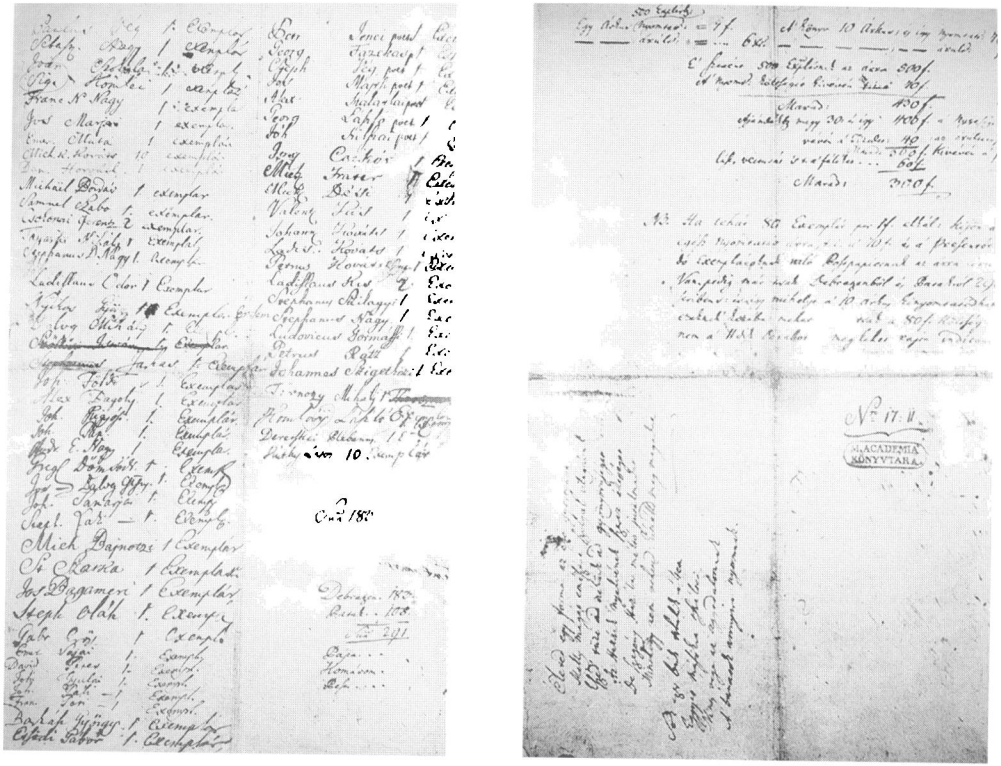
*6. A' Tsókok*hoz készült Kleist-kivonat egy oldala
(MTAK. K 669. 133a)

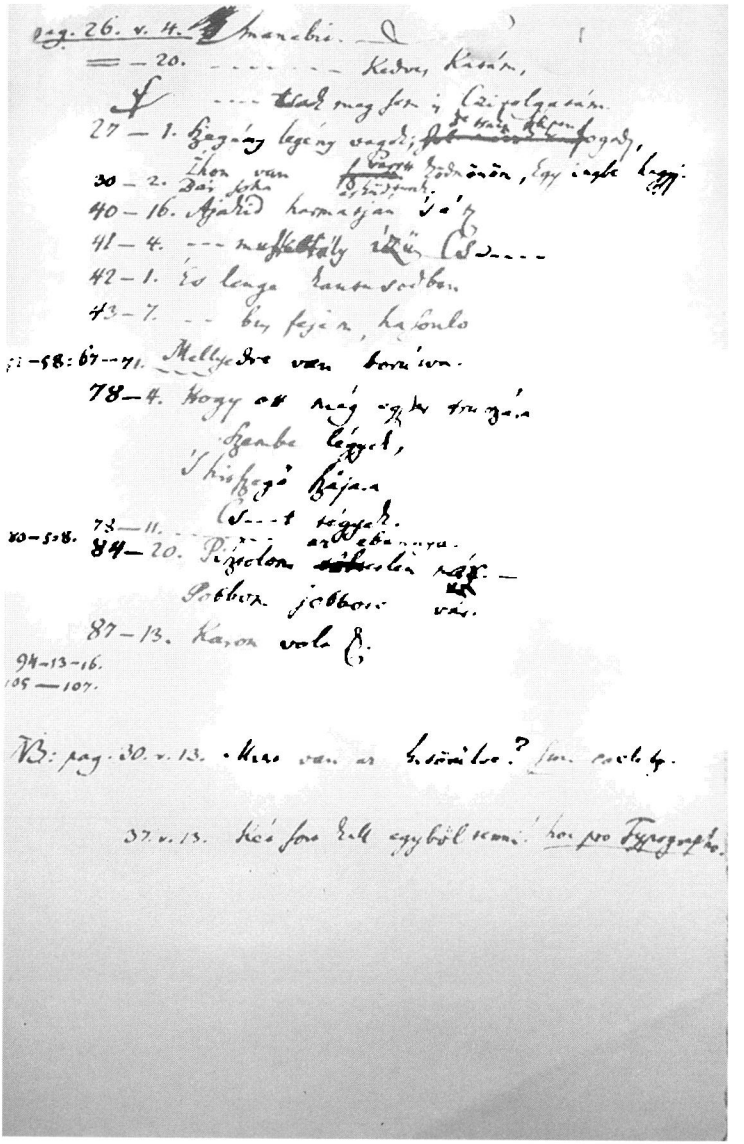
7. *A' Tsókok*hoz készült Longosz-kivonat egy oldala
(MTAK. K 669. 136b)

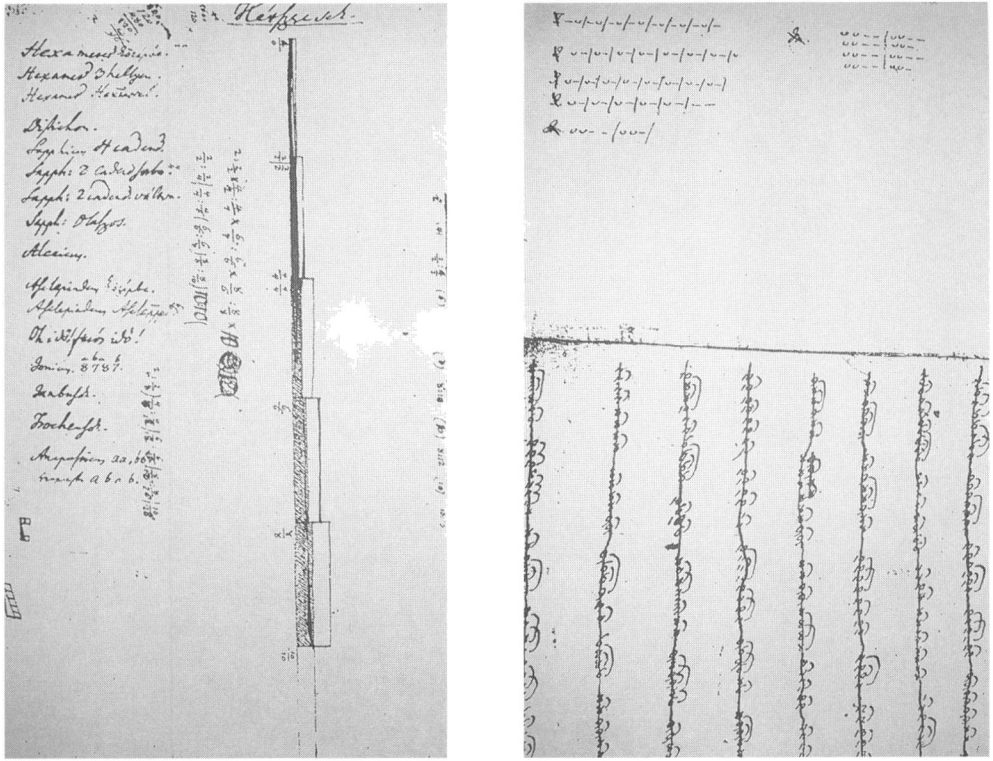
8. A *Clió*hoz készült kivonat a babérról (MTAK. K 3/68)

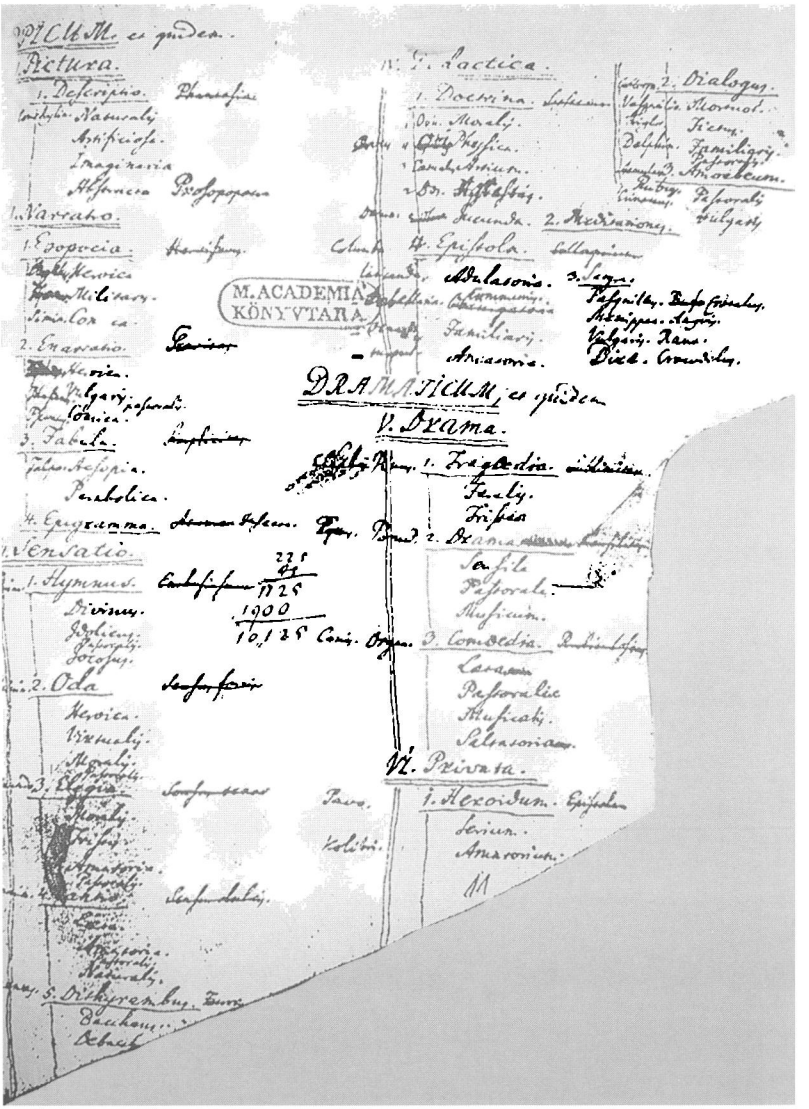
9. Előfizetési lista a gyűjteményes kiadáshoz, autográf számításokkal (MTAK. K 755. 44ab)

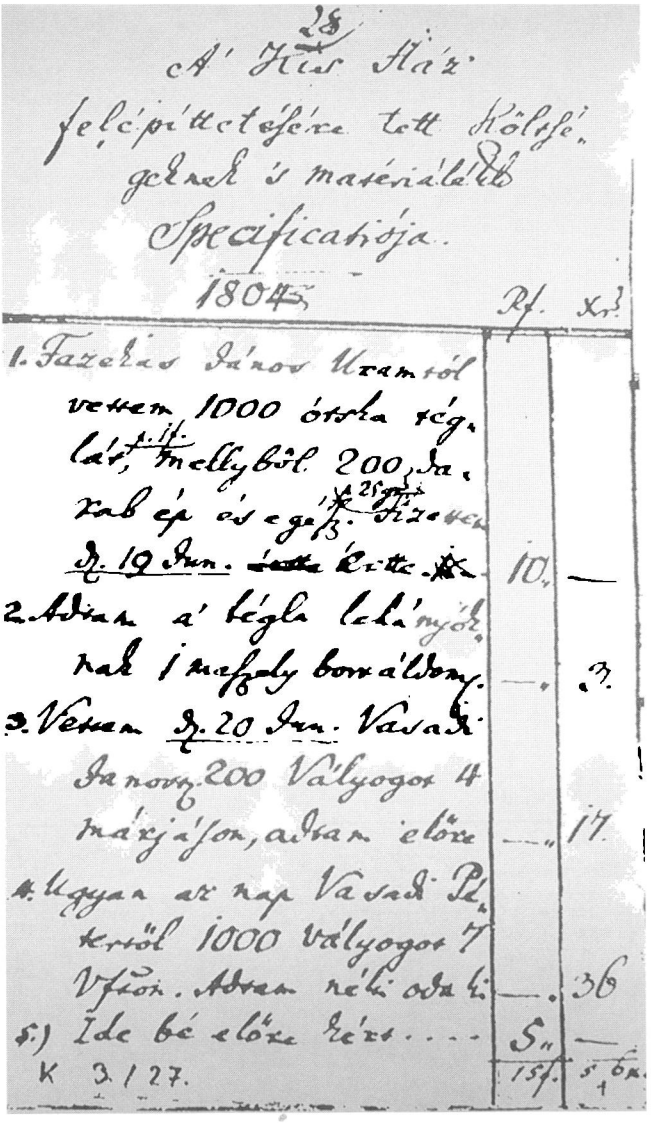
10. Az *Ódák* autográf szövegjavításai (MTAK. K 679/II. 9a)

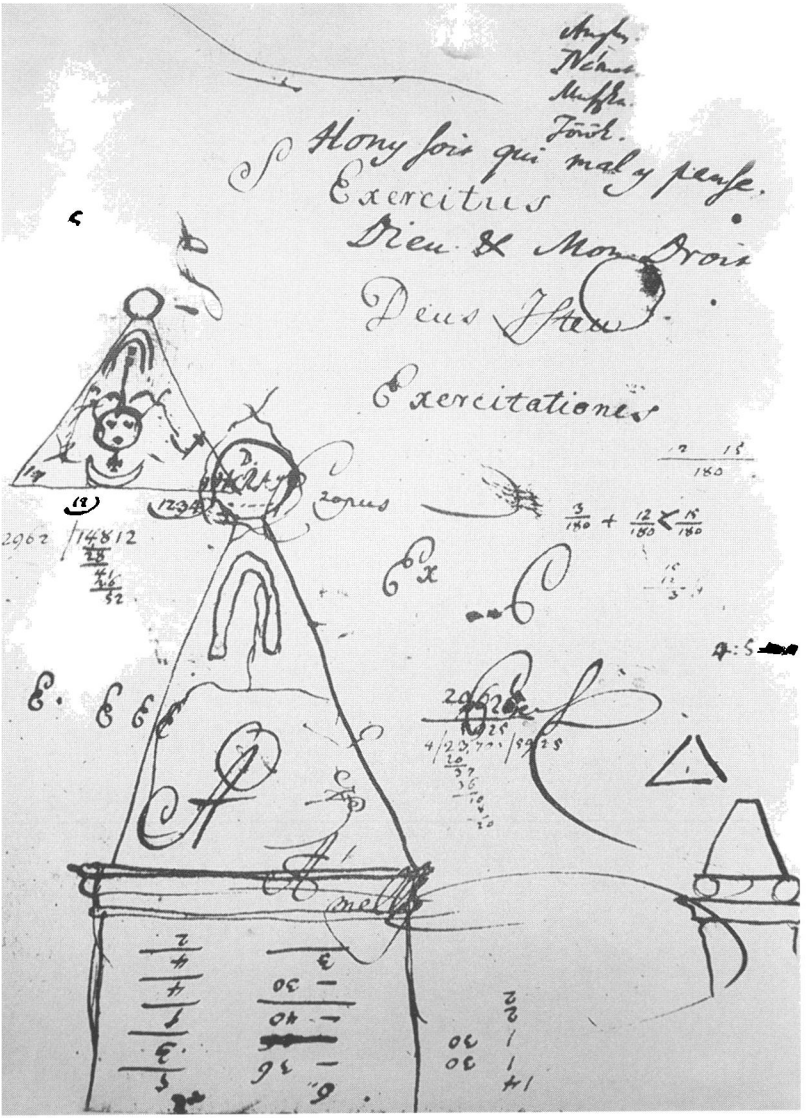
11. Verstani feljegyzések (MTAK. K 679/I. 7a, 8b)

12. Műfajpoétikai táblázat (MTAK. K 755. 11a)

A' Jtsi Ház
felépíttetesére tett Költség.
gelnek s matériálékb
Specificatiója.
1804 Ft. Xr.
1. Fazekas Jánost Uramtól
vettem 1000 ötsla tég.
lát, mellyből 200 Ja.
rab ép és egy
J. 19 Jun. ütta Ertte. 10, —
2. Adtam a' tégla lehányók
nak j mázsa borsálbony. —, 3.
3. Vettem J. 20 Jun. Vasadi
Jánosnál 200 Vályogot 4
márjáson, adtam előre —, 17.
4. Ugyan az nap Vasadi Pé
tertől 1000 Vályogot 7
Vfion. Adtam réki oda k. —, 36
5.) Ide bé előre hézt .... 5, —
K 3. 127. 15 Ft. 56 Xr.

13. A Darabos utcai ház újjáépítési naplójának címlapja
(MTAK. K 3/27)

14. Egy feljegyzés (74. [III.] sz.) és a lapon lévő egyéb számítások, rajzok (MTAK. K 679/I. 10a)

A KRITIKAI KIADÁS SZÖVEGEIBEN EMLÍTETT MŰVEK MUTATÓJA

A kritikai kiadás tizenegy kötetéhez készült eme mutatóban a Csokonai szövegeiben előforduló összes olyan adat megtalálható, amely valamely mű közvetlen vagy közvetett ismeretére utal. A gyűjtés nem ment túl a kiadott kötetek anyagán, Csokonai ezekben kiadott szövegein, tehát nem vállalta fel a másodlagos irodalom és a kézirathagyaték feldolgozását. Egy ilyen vállalkozás esetén ugyanis a régi, pozitivista indíttatású szakirodalom hatalmas mennyiségű, de nagyon gyakran kétes hitelességű hatáskutatásainak a felülvizsgálata nyilvánvalóan elkerülhetetlen lett volna, erre vállalkozni pedig a jelen keretek között nem lehetett, s nem is lett volna célszerű. Ugyanezen okból kifolyólag a kritikai kiadás jegyzeteiben feltűnő ilyetén konkordanciákat, asszociációkat sem vettük figyelembe. *Adategységnek csak a költő szövegének egyértelmű ráutalását tekintjük,* referenciaként pedig mindig a kritikai kiadás kötetei szerepelnek, így a szövegforrás könnyen visszakereshető. Nyilvánvaló persze, hogy Csokonai sokkal több művet ismert és olvasott, mint amit most itt felsorolunk, de a szövegszerűség egyetlen filológiailag korrektnek látszó kritériuma szerint ennél több nem tehető. Ez az adatbázis azonban még így sem csak az életműsorozat mutatójaként lehet hasznos: kiindulópontul szolgálhat Csokonai forrásainak, és ezen keresztül szellemi tájékozódásának kutatásához, az itt elérhető teljes feltárás alapján.

Az adattár egysége a *forrásmű*, tehát az a címmel megnevezhető szöveg, könyv, gyűjteményes kiadás, folyóirat, amelyre Csokonai utalása vonatkozik. Ha tehát például egy vers az Orpheusban jelent meg, s Csokonai magára a versre utal, akkor a vers szerzőjénél és címénél tüntetjük fel ezt az adatot (s az Orpheus a kiadás helye), ha viszont magára az Orpheusra történik utalás, akkor az Orpheus a forrásmű, s az adat ehhez soroltatik. Ugyanígy: ha a költő Vergilius egy cím szerint azonosítható művére utal, akkor ez a forrásmű, ha viszont egy bizonyos Vergilius-kiadásra, pl. a Heyne-féle 1787–89-es gyűjteményes kiadásra, akkor ez önálló adategységet képez.

A költő által nem eredeti nyelven ismert forrásművek esetében az adatot annál a névnél tüntettük fel, amelyre az utalás vonatkozik: vagy a szerzőnél, vagy a fordítónál. Tehát jóllehet nem olvashatta Csokonai Pope műveit eredetiben, hiszen nem tudott angolul, mivel azonban utalásai mindig Pope-ra vonatkoznak, az adatokat ide soroltuk be, s nem a francia fordítókhoz. Ha viszont az eredetire és a fordításra is történik utalás, akkor természetesen mindkettőt önálló adatként vettük fel a mutatóba (ilyen gyakran fordul elő antik auktorok műveinek fordítása esetében, vagy pl. Voltaire, Gessner, Young és több, a korban népszerű

szerző esetében). Többször kiadókat nevez meg a költő (pl. arab szerzőknél vagy Anakreónnál), ilyenkor a fordító-kommentátor-kiadó nevénél tüntettük fel az adatot. A szerző–fordító–kiadó kapcsolatára utalásokkal hívjuk fel az figyelmet.

A Csokonai által előszeretettel kivonatolt Eschenburg-szöveggyűjteménynél a következőképpen jártunk el: amikor csak címeket, tartalomjegyzéket írt ki a költő, ezeket nem tekintettük önálló egységeknek (hiszen ez a szövegszerű ismeretet nem bizonyítja), amikor viszont teljes szövegekre utal, akkor ezeket forrásműként regisztráltuk. Itt a határvonalat a kritikai kiadás köteteiben való megjelenés húzta meg: mivel az egész adattár a tizenegy kötetre épül, annak használatát feltételezi, a kéziratos hagyatékot nem vettük be a részletes feltárásba, mert itt úgyis hozzáférhetetlen. Ebben az esetben és a kéziratok egyéb nem közölt részeit illetően a regesztához utaljuk az olvasót.

Minden ilyenképpen értett adategység három fő részből épül fel (a negyedik elmaradhat). Az első sor a *forrásmű címét* tartalmazza; amennyiben azonosítható, akkor az eredeti nyelven. Ha a teljes cím nagyon hosszú, a könnyebb áttekinthetőség végett itt csak rövidített változatát adjuk meg (a megjegyzések rovatban azonban a teljes cím is olvasható). A második sorban szerepelnek a *Csokonai által használt kiadás* pontos adatai, amennyiben a kiadás egyértelműen meghatározható; ha nem, akkor ez a rész nem szerepel az adategységben. Mindig szerepel viszont a *lelőhely* megadása (*Locus*), itt következik szövegszerűen az a Csokonai-locus, amely a forrásműre utal (idézet, műcím, helye a kritikai kiadásban). Több locus esetében arab számokkal elválasztva történik a felsorolás. A Csokonai által készített fordításoknál annak címét adjuk meg locusként. Ha egy Csokonai-műben több utalás is van, akkor csak az elsőt idézzük, a többinek csak az oldalszámát adjuk meg.

A harmadik kötelező rész minden adategységben a *megjegyzés,* itt található, mint említettük, az esetleges teljes cím, valamint az egyéb kapcsolódó adatok közül a legszükségesebbek. A megjegyzés sor minden esetben egy meghatározással kezdődik, amely az adat valószínűségtartalmát és a forrásmű Csokonai általi ismertségét igyekszik minősíteni. A Csokonai-locusok ugyanis természetszerűen *eltérő valószínűséggel utalnak* forrásművekre, s *a forrásművek költő általi ismertsége* is különböző mértékű lehet. Ezek szerint a következő összefoglaló kategóriákat alakítottuk ki (elsősorban orientáló célzattal, a pontos megítélést és részletes kifejtést illetően a kritikai kiadás vonatkozó helye szolgál eligazítással):

Fordítás.
Bizonyosan olvasta.
Bizonyosan nem jutott hozzá.
Nem bizonyos, hogy olvasta.
Bizonytalan a mű azonosítása.

Az első három esetében az adat biztos információt ad: 1. ha a költő fordította a forrásművet, akkor annak nemcsak olvasása, de alapos

ismerete is megkérdőjelezhetetlen; 2. az adatból egyértelműen kiderül, hogy a költő olvasta a forrásművet (a forrásmű részletének ismeretét is idevesszük, ez elsősorban az Esch.-nál gyakori), az ismeret mélysége azonban változó lehet (az egy forrásműre vonatkozó Csokonai-locusok száma erre nézve szolgál információkkal); 3. az adatból egyértelműen kiderül, hogy a költő nem olvasta a forrásművet, mert nem jutott hozzá. A másik két kategória esetében az adat nem ad egyértelmű információt: 4. az adat alapján nem áll rendelkezésre elegendő információ annak eldöntésére, hogy olvasta-e vagy nem (vagyis akár alaposan is ismerhette, csak mi ezt nem tudjuk hitelesen megítélni); 5. az adatból nem azonosítható egyértelműen az adott forrásmű (a költő ettől persze még ugyancsak jól ismerhette azt).

Egy szerző több műve, illetve egy forrásműre vonatkozó több Csokonai-locus esetében a besorolás sorrendjét a fenti kategóriák határozzák meg (kivéve, ha Csokonai gyűjteményes kiadásra és egyedi címekre is utal, ilyenkor mindig az előbbi kerül az élre). A forrásművek mint adategységek szerzői név szerint vannak csoportosítva, a szerzői nevek pedig betűrendben következnek. A mutató végére soroltunk három, a szerző szerint besorolhatatlan kategóriát: 1. a hírlapokat és folyóiratokat (itt a szerkesztők többnyire ismertek, de az utalás magára a periodikára vonatkozik); 2. a csak cím szerint ismert munkákat; 3. a nem azonosított műveket (ha a szerző ismert, s csak a címet nem tudjuk, akkor az adat a szerzőnél található).

ABUL-GAZI, Bahadur

Histoire généalogique des Tartares I–II.
Kiadása: Leyden 1726.
Locus:
1. Abulgazi Bayadur Khánnak Tatár (vagyis Mongol) Genealógiai Históriája (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
2. Abulgazi (*Kivonatok az Árpádiászhoz*, Cs/Felj. 203–204. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A munka 1780-ban németül is megjelent (Cs/Lev. 730. l.).

AELIANUS, Claudius

Variae historiae
Locus: Jeles példáit láthatni ezeknek AELIANUSNÁL Variarum Hist. L. X. Cap. 13. és PLUTÁRCHUSNÁL de audiendis Poëtis, és in Institut. Lacon. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 94. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

ALAMANNI, Luigi

Della coltivatione
Locus: A' Földmivelésről Virgil, Vida (a' Selyembogarakról) Vanier, Alamanni (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A művet az Esch-ban is olvashatjuk: III. 74–78. l. (Cs/Tan. 183. l.).

[?]
Locus: *Luigi Alamanni, Tomo II. Parte II. apud Franc. Xaver. Quadrium. – Transt. Germ. Hagedorn. et lat. St. Lud. Zimanius.* (*Kijegyzések fordításokkal*, Cs/Felj, 222. l.).
Megjegyzés: Bizonytalan a mű azonosítása, de bizonyosan olvasta.

AMRILKAISIA (Imrul-Kaisz, Imru al-Kaisz Ibn Hudzsr)

Carmen Caab. Ben Zocheir et Amrilkaisii
Kiadása: Lugd. Bat. 1748.
Locus: Carmen Caab. Ben Zocheir et Amrilkaisii. Ed. G. J. Lette. Lugd. Bat. 1748. 4. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.]*, Cs/Felj. 201. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A kötetet, amely a *Muallakát* két szerzőjének, Kaab ben Zuhajrnak (Zuheirnek) és Imru al-Kaisz Ibn Hudzsrnak a költeményeit tartalmazza, G. J. Lette adta ki.

ANAKREÓN

[5. vers]
Locus: *A' megivott Ámor* (Cs/ÖM. II. 26. l.).
Megjegyzés: Fordítás. A görög eredetinek nincs címe (Cs/ÖM. II. 298–300. l.).

[Dionüszoszhoz]
Locus: ὦ ὗαζ, πανδαμάτωρ ἔρως! (*A' Szeretet Győzedelme a' Tanúltakon*, Cs/Színm. II. 9. l.; Cs/Széppr. 137. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az idézet nem pontos (vö. Cs/Színm. II. 219. l.).

[Hymnus in Apollinem]
Kiadása: A Csokonai által az AD/j.-hez használt kiadásokat lásd: BARNES, BORN, DEGEN, GAIL, GLEIM, MEINECKE, SCHNEIDER, VILLEGAS és három további, melyek szerzője nem ismert.
Locus: Anákreonnál a' *Manién maneisz arisztén* (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 105. l.; Cs/ÖM. IV. 627. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. (Vö. Cs/Tan. 321. l.).

ANONYMUS

Gesta Hungarorum
Locus:
1. Béla Királynak nevetlen Íródeákja minden nevezetes dolgaik után a' Kapitányoknak oda veti: *Et biberunt magnum Áldomás.* (*A' Nemes Magyarságnak felűlésére*, Cs/ÖM. IV. 13. l.; ld. még 15. l.).
2. Béla' nevetlen Iródeákjánál; Septem principales personae, qui HETUMOGER voncantur. Álmos Vezér a' maga 6 fő társaival, a' kikkel jött vala ki Scythiából, a' Tátur, vagy a' Karpatus' bértzein keresztül, Per montes Hovos. (*Mélt. Gróf. FESTETICS GYÖRGY ő Nagyságára. A' Hadi Oskoláról*, Cs/ÖM. V. 174. l.).
3. Anonym. Az Etel vizén általjöttek... (*Kivonatok az Árpádiászhoz*, Cs/Felj. 204. l.).
4. Béla' Iró Deákja... (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
5. A' mi a' Kijövetelnek és Országfoglalásnak Históriáját illeti, abban egészen az *Anonymus Belae Regis Notariust* nyomozom (*160. sz. levél*, Cs/Lev. 258. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan hozzájutott, több más műve is kapcsolatba hozható vele (vö. *A Bor Ital mellett*, Cs/ÖM. III. 163., 783. l.). A munkát egyébként Johann Georg Schwandtner adta ki *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini* címmel (Cs/Lev. 728. l.).
1. A szövegben másutt is utal a krónikára (Cs/ÖM. IV. 296. l.).

2. Csokonai a művének következő jegyzetében Mándy István fordítására hivatkozik (Cs/ÖM. V. 175. l.), lásd MÁNDY.
3–4. Mindkét szövegrészlet a magyarok vándorlásaival foglalkozik.

ÁNYOS Pál

Ányos Pál Munkáji
Kiadása: Bécs 1798.
Locus: NB. A' Krimiai Magyarokról jeles egy jegyzését olvashatni Ányosnak, a' *Magyar Minerva' Ió Dar. pag. 154.* (*Kijegyzés Ányos Páltól és Rousseau-tól*, Felj, 223. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan használta, a kötet a Magyar Minerva sorozat első darabjaként, Batsányi János gondozásában jelent meg Cs/Felj., 549. l.).

APÁTZAI CSERE János

Magyar Encyclopedia
Kiadása: Utrecht 1655.
Locus:
1. nálunk is több Magyart szoktatott olvasásra Gyöngyösinek a' Murányi Vénusa, mint az Apátzai Csere János' minden Encyclopaediája (*36. sz. levél*, Cs/Lev. 71. l.).
2. Példáúl említem Apáczai Csere János[nak] a' XVII Század' közepén Erdélyben kiadott Encyclopaediáját (*136. sz. levél*, Cs/Lev. 232. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Apátzai főműve nem Erdélyben jelent meg, csupán az utolsó részeket rendezte ott sajtó alá (Cs/Lev. 522. és 767. l.).

APULEIUS, Lucius

Apologia
Locus: *Kijegyzés Apuleius Apológiájából* (Cs/Felj. 223–224. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Asinus Aureus (*Metamorphoses*)
Kiadása: Lugdini 1614.
Locus:
1. Lásd. *Apul.* Met. (*D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 133. l.).
2. Apuleii Opp. Michaël Csokonay mpr. (*Bejegyzések a sárospataki könyvtár kölcsönzési naplójában*, Cs/Felj. 232. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

1. Apuleius művét *(Az aranyszamár)* a hagyomány *Metamorphoses*nek nevezi. Ez a legfőbb forrása Ámor és Psyche történetének, amely sokszor feltűnik Csokonai költészetében.
2. A Csokonai által használt kiadás Sárospatakon ma is megtalálható: Apuleius Opera, quae extant, omnia. Cum Philippi Beroaldi in asinum aureum eruditissimis commentarius. Lugdini 1614. 8 r. Jelzete: HH. 701.

ARATOSZ

Phainomena

Kiadása: Esch.

Locus: az Aratus' phaenomenája *([Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Aratosz munkáját az Esch. III. 11–15. lapjain olvashatta Csokonai (Cs/Tan. 181. l.).

ARIOSTO, Ludovico

Elegia X.

Kiadása: Esch.

Locus: *Utolsó Panasz* (Cs/ÖM. III. 13–15. l.).

Megjegyzés: Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: Elégia Arioszstóból.

ARISZTOPHANÉSZ

Békák

Locus: Azért mondja Statius is Pieridum Orgia, *Lib. V. Silv.* 5. v. 4. talám tzélozván az Aristophanes' *Múszon orgia*jára. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*. Cs/Tan. 105. l.; Cs/ÖM. IV. 626. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

ARISZTOTELÉSZ

De arte poetica

Locus: Némellyek, Aristotelessel, tsak kétféle Poésist tesznek (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 41. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Csokonai hivatkozásában még tovább folytatódik a téma kifejtése Arisztotelész nyomán (vö. Cs/Tan. 41. l.).

ATHÉNAIOSZ, Naukratisz

Lakomázó tudósok vagy a szofisták lakomája
Locus:
1. ATHENAEUS, *L. XV. Cap.* 12 *et* 13. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 104. l.; Cs/ÖM. IV. 329. l.).
2. Lycophronides eggy gyönyörű Poéta, verseit lásd Athenaei lib. XIII. (*Kivonat az ázsiai poézisről,* Cs/Felj. 148. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
Lásd még JONES, LÜKOPHRONIDÉSZ.

AUSONIUS, Decimus Magnus

CXXI. De amissa puella
Locus: *Hány a' Grátzia?* (Cs/ÖM. III. 74. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai verse Ausonius epigrammájának átköltése (Cs/ÖM. III. 524. l.). A cím alá írva: *(Ausonius után.).*

BAILLET, Adrien

Jugemens des savans sur les principaux ouvrages des Auteurs
Kiadása: Párizs 1685.
Locus: BAILLET, igen szorgalmatos és tudós ember, ki kezdette adni Párisban 1685 Eszt. az ő ephemericus Munkáját illy név alatt: *Jugemens des sçavans sur le principaux ouvrages des auteurs* (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 100. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

BALDE, Jacob

Poemata
Locus: Balde nevű Német Jésovita kidolgozta ezt a' Görög Originál szerént Deák Hexameterekben de sokkal bővebben, és V Könyvekre szabta fel (*[Értekezés az Epopoeáról],* Cs/Tan. 54. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta (vö. Cs/Tan. 190. l.).

BALDI, Bernardino

Il Fico e il Mandorlo
Kiadása: Esch.
Locus: *A' Figefa és Mondolafa* (Cs/Széppr. 49. l.).
Megjegyzés: Fordítás. A cím alá írva: *(Baldi' meséji közűl Olaszból).*

La Sicilia, e Nettuno
Kiadása: Esch.
Locus: *Szitzília és Neptún* (Cs/Széppr. 49. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: *(Baldi' meséji közűl Olaszból).*

BANIER (l'abbé Antoine)

L'Explication historique des fables
Kiadása: Párizs 1711., 1742. (két, illetve három kötetben)
Locus: Tsak a' *Görög 's Deák Istenek*nek szabott / *Banier Apátúr tizenkét Darabot.* (*Broughton Religiói Lexiconára,* Cs/ÖM. II. 68. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. Valószínűnek látszik, hogy Csokonai e munkát csupán hírből ismerhette, hiszen a mű nem 12 kötetes, hanem „in-12", azaz „-12-rét" (Cs/ÖM. II. 510. l.).
Lásd *Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde.*

BARANYI László

Heverés párnája
Kiadása: Diószeg 1789.
Locus: Ez Heverés' párnája. (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. 1. 66. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

BARTSAI László

A tolvajok
Kiadása: Kolozsvár 1793.
Locus: a' Siller tolvajiból (*Cultura*, Cs/Színm. 2. 145. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. Az utalásból nem dönthető el, hogy az eredeti műre vonatkozik vagy a fordításra, mely az *Erdélyi Játékos Gyűjtemény*ben jelent meg. Lásd SCHILLER.

BARLEUS, Caspar

Poëmata
Locus: (Casp. Barlaei Poëmata. Lugd. Bat. 1631. 12.) (*Kijegyzések fordításokkal*, Felj, 222. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

BERNARD, Pierre-Joseph

Sur une écorce légère,...
Kiadása: Esch.
Locus: *Szerelmesek,...* (Cs/Széppr. 57. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Címe az Esch.-ban sincs, a jegyzéken a kezdősor szerepel. A szerző neve a fordítás előtt áll.

BARNES, Josua

Anacreon Teius...
Kiadása: Cantabrigiae 1705.
Locus:
1. *Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [I.]* (Cs/Felj. 194–197. l.).
2. a' mit említ BARNES *(in vita Anacreontis, Edit. Cantabrig.* 1705. 8. *praemissa, §. XXXII, et XXXIII. pag. LVIII. [et sqq.])* (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 87–88. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
1. Anakreón életének leírása teljes egészében Barnes Anakreón-kiadásán alapul, melynek teljes címe: *Anacreon Teius, Poeta lyricus, Summâ Curâ et Diligentiâ, ad fidem etiam Vet. MS. Vatican. Emendatus. Pristino Nitori, Numerisque suis Restitutus, Dimidiâ ferè parte Auctus, Aliquot nempè justis Poematiis, et Fragmentis plurimis, ab undiquaque conquisitis. Item Anacreontis VITA etc.* Aliaque, quorum seriem sequens Pagina notat. Operâ et studio JOSUAE BARNES Cantabrigiae 1705. (Cs/Felj. 497. l.).
2. Barnes művére még sok más helyen is utal Csokonai.

BARTHA Boldizsár

Rövid Chronica...
Kiadása: Debrecen 1666.
Locus: *Kivonat a Debretzen krónikájához* (Cs/Felj. 205–211. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű teljes címe: *Rövid Chronica, avagy oly Beszelgetes, Mely az koezelb el mult szaz esztendoek alat Debreczenben esett emlekezetesseb dolgokrul, kiváltkeppen pedig ezen helynek keserves álapottyárul irattatot Barta Boldizsár altal. 1666. Eszt. Nyomtattatot.* Csokonai egy levelében utal a Bartha Boldizsár művén alapuló munkájára (Cs/Lev. 301. l.).

BARTHÉLEMY, Jean-Jacques

Voyage du jeune Anacharsis en Grèce
Kiadása: Párizs 1788.
Locus: Küldöm a' 2 Anacharsist köszönettel. (*197. sz. levél*, Cs/Lev. 303. l.).
Megjegyzés: Bizonyos, hogy olvasta (vö. Cs/Lev. 870. l.).

BATTEUX, Charles

Cours des belles lettres ou Principes de la Littérature
Lásd: RAMLER, SCHLEGEL.

BAUMGARTEN, Sigmund Jacob

Primae lineae breviarii Antiquitatum Christianarum
Kiadása: Halle 1743.
Locus: Sig. Iac. Baumgarten primae lineae breviarii Antiquitatum Christianarum, Hal. 1743. 8. (*Matematikai, régiségtani könyvek címjegyzéke*, Cs/Felj. 218. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

BAYER, Gottlieb Siegfried

Opuscula ad historiam antiquam
Locus: Vivát! stivát adjon néki Bayer (*[Zöld Ferentz, kék Ferentz, T(óth) Ferentz...]*, Cs/ÖM. III. 120. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Bayer művét az ókori történelem tanulásához használták a diákok (Cs/ÖM. III. 619. l.).

BAYLE, Pierre

Dictionnaire historique et critique
Kiadása: Bázel 1738.
Locus: BAYLE, Dictionn. Hist. et Critique, VI. Edit. par Maizeaux. Basle. 1741. fol. Art: Archilochus. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 93–94. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A Csokonai-mű 26–30. lábjegyzeteiben szereplő valamennyi utalást megtaláljuk Bayle lexikonának *Archilochus* szócikkében (Cs/Tan. 288. és 290. l.). Lásd még MORE.

BÉL Mátyás

Compendium Hungariae Geographicum...
Kiadása: Pozsony 1767.
Locus: *Compendium Hungariae Geographicum, ad exemplar Notitiae Hungariae Novae Historico-Ge[o]g[ra]phicae. Matthiae Bel, in Partes IV. divisum. Editio II[da] Posonii. 1767. 8.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 104. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

BENICZKY Péter

Magyar Rhytmusok
Kiadása: Nagyszombat 1664.
Locus: sokkal szebbek a' Benitzki Rythmusai (*6. sz. levél*, Cs/Lev. 19. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

BENKŐ József

Nomenclatura Botanica
Locus: *Kivonat a Linné-fordításhoz* (Cs/Felj. 213–217. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Csokonai jegyzetében a magyar elnevezések mellett látható *B.* betű Benkőt jelöli, akinek munkája Molnár János *Magyar Könyv-Házának* I. Szakaszában jelent meg *Benkö Jósef Urnak Fűszéres bövebb nevezeti* címmel (Cs/Felj. 536. l.). Említi Benkőt a *Dorottyá*ban is (Cs/ÖM. IV. 204. l.).

BERQUIN, Arnaud

La Naufrage
Locus:
1. *[Prózafordítás töredéke Berquin VIII. idilljéből]* (Cs/Széppr. 59. l.).
2. Berquin Idylles. P. Mich. Csokonay. (*Bejegyzések a sárospataki könyvtár kölcsönzési naplójában,* Cs/Felj. 232. l.).
3. Idylles par Mr Berquin. Franciából (*43. sz. levél,* Cs/Lev. 88. l.).

Megjegyzés:
1. Fordítás.
2. A sárospataki kollégium könyvtárának kiviteli naplója bizonyítja, hogy Csokonai Berquin könyvét is forgatta, sokat ki is másolt belőle (ld. a Regesztát). De már korábban is találkozhatott Berquin idilljeivel, az egyik az Esch.-ban is szerepel (Cs/Széppr. 336. l.).

BESSENYEI György

[?]
Locus:
1. Bessenyei' Obojjára (*Lantomtól bútsúvétel*, Cs/ÖM. III. 156. l.).
2. Itt látom még Faludi és Bessenyei irásait is (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 83. l.).

Megjegyzés: Bizonytalan az azonosítása, talán nem is konkrét műre utal.

BESSENYEI Sándor

Elveszett és újra visszanyert paraditsom Milton által
Kiadása: Kassa 1796
Locus:
1. A' Magyar *Miltonnak* tsak az edgy Cadentia hijja, külömben az Anglussal mérkőzik. (*[A' Magyar Prosodiáról]* Cs/Tan. 18. l.).
2. Ezt az Isteni Poémát, melly kettős Strophákban íródott, Magyarra fordította Kapitány Bessenyei Sándor Úr, folyó beszédben (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 48. l.).
3. *A' Milton' Elveszett Paraditsomáról* (Cs/ÖM. III. 99–102. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A művet Csokonai nyelvtudás hiányában csak fordításban ismerte Lásd MILTON.
3. A Csokonai műveként közölt vers hitelességével kapcsolatban kételyek fogalmazódtak meg (Cs/Lev. 473. l.).

BETHLEN János

Rerum Transylvanicarum libri quator... ab a. 1629 usque ad a. 1663.
Locus: Rhédei Ferentzig kiről a' derék Betlen olly nagy ditséretet tészen (*179. sz. levél*, Cs/Lev. 281. l.).

Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy ezt használta. Bethlen Miklós önéletírása ekkor még nem jelent meg, és Bethlen Gábor levelei sem voltak elterjedtek, így valószínű, hogy Csokonai a fenti munkát ismerte. Bethlen János művében található is idevágó rész (vö. Cs/Lev. 839–840. l.).

BEZA, Théodore

In Spurinnam
Locus: *A' Szarándok* (Cs/ÖM. II. 19–20. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

BLANCARD, Stephan

Lexicon Medicum
Kiadása: Lipcse 1777.
Locus:
1. St. BLANCARDI *Lexicon Medicum etc.* (*Ed. nov. per.* Jo. Fr. Isenflamm, *Lips.* 1777. *Tom. II.* 8.) *pag.* 216. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 97. l.; Cs/ÖM. IV. 329. l.).
2. est Michaelis Csokonai Debrec. 1a Junii 1793. (*Névbejegyzés Stephan Blancard Lexicon Medicum című könyvében*, Cs/Felj. 231. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

BLUMAUER, Alois

Ode an den Leibstuhl
Locus: *Óda az Árnyékszékhez* (Cs/ÖM. V. 45–47. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: *(Blumauer után.)* Földi János részletesen bírálta Csokonai fordítását (vö. Cs/Lev. 101–105. l.).

Die Verwandlung
Kiadása: *Wiener Musenalmanach* 1783.
Locus: *Blumauer im Wiener Musenalmanach. 1783.* (*Kijegyzések fordításokkal*, Cs/Felj, 222. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A cím nélküli vers fölé a költő magyarul írta oda: *A' Méh és a' Pillangó.*

Die letzten Worte eines Sterbenden
Kiadása: Bécs 1787.
Locus: *Blumauer-idézet* (Cs/Felj. 226. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Abentheuer des frommen Helden Aeneas, oder Virgils Aeneis travestirt
Kiadása: Bécs 1784–1788.
Locus:
1. *Batrachomyomachia vagy Békaegérhartz Blumauer módja szerént* (Cs/ÖM. II. 33. l.).
2. A' Batrachomyomachia, vagy Békegérhartz, Homérusból forditva. Ugyanaz Blumauer Úr módja szerént travestiálva (Cs/Felj. 236. l.; vö. Cs/Lev. 23. l.).
3. Békaegérhartz, írta Homér, általöltöztette, Cs. V. M. a' Blumauer' módja szerént (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 54. l.).
4. ollyan mint a' Travestialtt Virgilius (*Az özvegy Karnyóné 's két Szeleburdiak*, Cs/Színm. II. 179. l.).

Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A művet Szalkay Antal fordította magyarra, Csokonai ezt ismerte (Cs/Tan. 190. l.). Lásd: SZALKAY.

BLUMENBACH, Johann Friedrich

Handbuch der Naturgeschichte
Kiadása: Göttingen 1799.
Locus:
1. Megnézhetni *Joh. Fr.* BLUMENBACH'S *Handbuch der Naturgeschichte. IVte Aufl. Götting.* 1799. 8. *Seit.* 72. (*Dorottya*, Cs/ÖM. IV. 199. l.).
2. BLUMENBACH's *Handbuch der Naturgeschichte VI. Aufl. Götting.* 1799. 8. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 101. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

BOCCACCIO, Giovanni

Dekameron
Locus: Il Decamerone di Boccaccio. Tomo III, e IV° Michaël Csokonai. mpr. (*Bejegyzések a sárospataki könyvtár kölcsönzési naplójában,* Cs/Felj. 232. l).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

BOD Péter

Magyar Athénás
Kiadása: Nagyszeben 1766.
Locus: Lásd életét és munkáit a' BOD *Péter' Magyar Athénássában, a'* 181–184 *lap.* (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 97. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

BOILEAU-DESPRÉAUX, Nicolas

L'Art poétique
Locus:
1. Le Madrigal plus simple et plus noble en son tour, Respire le douceur, la tendresse de l'amour. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 100. l.).

2. Jelesben a' Poésisról Horatz, Vida, Menzini, Boileau ... (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A művet az Esch.-ból is ismerhette Csokonai: III. 95–98. l. (Cs/Tan. 182. l.; vö. még 308. l.).

Le lutrin
Locus:
1. A' tsipős Boilau' szent Pulpitussában; (*[Gróf fekete Jánoshoz]*, Cs/ÖM. V. 57. l.).
2. Még annyi valóság sem vetett ennek a' Költeménynek csak akkora talpot is, mint a' mennyin fundálódott akár a' Tassoni' elragadtatott Vedre, akár a' Boileau' Pulpitussa, akár a' Pope' el-lopott Vuklija. (*Előbeszéd [a Dorottyához]*, Cs/Tan. 73. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy használta, utalásai inkább a magyar fordításra nézve adatszerűek.
Lásd még KOVÁCS Ferenc.

BONFINI, Antonio

Hungaricarum Rerum
Locus: Bonfinius (*Kivonat az Árpádiászhoz*, Cs/Felj. 204. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

BONNEFONS, Jean

Basium
Locus: J. Secundus és Bonefonius írtak Csókokat (*[Vázlatfüzet A' Tsókokhoz]*, Cs/Széppr. 63. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan használta, másolatai is maradtak fenn belőle (ld. a Regesztát).

BORN, Fredericus Gottlob

Anacreontis et Sapphus Carmina Graece
Kiadása: Lipcse 1789.
Locus:
1. *Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [II.]* (Cs/Felj. 197. l.).
2. BORN *in Dissert. Anacreonti praefixa. pag. XXIX et XXX. Edit. Lips.* 1789. 8. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 88. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
1. A kivonat első és második része Born kiadása alapján készült (Cs/Felj. 501. l.).

2. Vö. Cs/Tan. 274–275. l.
Lásd még KANT.

BOS, Lambertus

Antiquitatum Graecarum...
Kiadása: Frankfurt 1714.; Lipcse 1749.
Locus: Lamb. Bos. Antiquitatum Graecarum, praecipue Atticarum descriptio. Franeq. 1714. 12. et Lips. 1749. 8. (*Matematikai, régiségtani könyvek címjegyzéke*, Cs/Felj. 218. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

BUCKINGHAM, Georg Villiers

Essay on poetry
Locus: Jelesben a' Poésisról Horatz, Vida, Menzini, Boileau, Buckingham ... (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A művet az Esch.-ben is megtalálhatjuk: III. 121–125. l. (Cs/Tan. 182. l.).

BUDAI Ézsaiás

Közönséges Historia
Kiadása: Debrecen 1800.
Locus: *Közönséges Historia, készítette Tanítványi' számára Budai Ésaiás. 1 Rész. Debretzenben. 1800. 8.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 91. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Régi tudós világ históriája
Kiadása: Debrecen 1802.
Locus: Él még érdemidnek egy tudós Atyafi, / Ki, midőn, a' Görög 's Római Nagyokat / Leirván, mustránkká tsinálja azokat (*T. Budai Ferentz úr' Sírhalmánál*, Cs/ÖM. V. 221. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan hozzájutott (vö. Cs/ÖM. V. 838. l.).

[Földvári József és Budai Ézsaiás halotti beszédei Rhédey Lajosné felett]
Kiadása: Nagyvárad 1804.
Locus: Hallik a' híre is, hogy a' Pap és Professor Actioinak Purumát a' Mélt. Uraság Typographia alá kikérette (*215. sz. levél*, Cs/Lev. 333. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. Földvári József és Budai Ézsaiás beszédei egybekötve jelentek meg (Cs/Lev. 910. l.).

BUDAI Ferenc

Magyar ország polgári históriájára való lexicon. I–III.
Kiadása: Nagyvárad 1804–1805.
Locus: Megbóldogultt T. T. Budai Ferentz Úr, a' régi Magyar Nagy embereknek életét és tetteit leírta Abc szerint azon könyvében, mellyet a' Kólikából hírtelen történtt halála miatt ki nem adhatván, Tudós testvérje T. T. Budai Ésaias Úr, a' Historiának és Literaturának Debretzenben Professora, fog a' tanúlt világgal holnap közleni. (*T. Budai Ferentz úr' Sírhalmánál*, Cs/ÖM. V. 221. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

BUDDEUS, Johann Franz

Introductio ad Historiam Philosophiae Ebraeorum
Kiadása: Halle 1720.
Locus: De Salomone vid. Jo. Fr. Buddei. Introd. ad Hist.Philosophiae Ebraeor. Halae. 1720. 8. §. XIV. (*Kijegyzések fordításokkal*, Cs/Felj. 222. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

BURNS, Paul Jakob

Geographisches Handbuch
Kiadása: Lipcse 1788.
Locus: *Geographisches Handbuch in Hinsicht auf Industrie und Handlung, von Paul Jakob Bruns. Leipzig. 1788. 8.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 117. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

BUSCH, Georg Christoph

Versuch eines Handbuchs der Erfindungen
Kiadása: Bécs és Prága 1801.
Locus: *Versuch eines Handbuchs der Erfindungen, von G. L.* BUSCH. *Wien und Prag.* 1801. *VIII Theile.* 8. – *IVter Th. S.* 307. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 105. l.; Cs/ÖM. IV. 329. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A nyolckötetes munka Csokonai által említett kiadása a második, az első Eisenachban jelent meg 1790 és 1798 közt.

BÜRGER, Gottfried August

Prinzessin Europa
Kiadása: Kazinczy Kis Jánosnak írt levelében (1793. július 27.) említ egy Csokonainak küldött Bürger-kötetet, de nem tudjuk, melyik kiadásról van szó.
Locus: *A' Tolvaj Isten* (Cs/ÖM. III. 123–134. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai művét inkább szabad átdolgozásnak kell tartanunk (Cs/ÖM. III. 650. l.).

Die Umarmung
Locus: *[Mint a' Szöllő kebeléhez...]*, (Cs/ÖM. IV. 59–61. l.).
Megjegyzés: Fordítás. A főszövegben a cím alatt ez áll: *[Bürgerből].*

Mollys Abschied
Locus: *Lilla' Bútsúzálogjai* (Cs/ÖM. V. 213–214. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: *(Bürgerből.)*

Elegie, als Molly sich losreissen wollte
Locus: *Az utolsó Szerentsétlenség* (Cs/ÖM. V. 222–229. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai költeménye tulajdonképpen szabad átdolgozása a német eredetinek (vö. Cs/ÖM. V. 846–861. l.).

BÜSCHING, Anton Friedrich

Große Erdbeschreibung
Kiadása: Troppau 1784–1787.
Locus:
1. *A. F. Büschings grosse Erdbeschreibung, Troppau. 1784–1787. 24 Voll. 8.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 120. l.).
2. Fischer, Büsching a' kik a' Wogulokkal tett atyafiasokká bennünket. (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
Lásd még *Wöchentliche Nachrichten...*

CAESAR, Julius

Iulii Caesaris commentarii de bello Gallico et Civilii
Kiadása: Debrecen 1795.
Locus: Budai Ésaiás mostani Professora a' Közönséges és Nemzeti H[isto]riáknak, 's a' Görög és Deák Literaturának, a' kitől már nálunk édáltatott Cicero de Oratore, Terentius, Julius Caesar, Livius stb. (*136. sz. levél*, Cs/Lev. 232. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

CALEPINUS

Dictionarium decem Lingvarum
Locus: Még a' Calepinus' tíz-nyelvű grapsája (*Dorottya*, Cs/ÖM. IV. 149. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Csokonai Calepinus nevéhez a következő jegyzetet fűzi: „CALEPINUS *Ambrus*, Augustianus barát vólt a' XVd. Században, egy nagy Deák Dictionariumot írt, mellyhez idővel 9–10 nyelven való magyarázatokat adtak, 's a' felsőbb időkben híres munka volt a' tudósoknál. Most is hasznavehető. Van némelly kiadásában Magyar nyelv is mellette..." (Cs/ÖM. IV. 149. l.). A magyar anyag szerzője feltehetőleg Laskai Csókás Péter erdélyi református pap és még két–három társa volt (Bárczi–Benkő–Berrár: *A magyar nyelv története*, Bp., 1989., 60. l.).

CAMPE, Joachim Heinrich

Robinson der Jüngere
Kiadása: Bécs 1784.
Locus: *Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder, von Johann Heinrich Campe. Wien. 1784. 2 Bde. 8.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 89. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Kleine Seelenlehre für Kinder
Lásd NAGY Sámuel

CASONI, Guido

Io Lico agricoltore...
Kiadása: Esch.
Locus: *Bakkhushoz. Inscriptio.* (Cs/ÖM. III. 135. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Az eredetiben a versnek nincs címe (Cs/ÖM. III. 664. l.).

CATO Censorius, Marcus Porcius

Disticha moralia
Locus: *Impedit ira animum* (Cs/ÖM. I. 29. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A versíráshoz kitűzött tétel tárgyát képező moralis disztichonok a tanterv szerint beletartoztak a poétai osztály anyagába (Cs/ÖM. I. 466. l.).

CATULLUS, Gaius Valerius

Ad Fabullum...
Locus: *A' Vatsora. Fabullhoz* (Cs/ÖM. II. 89. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai a cím alá maga írta: Catullusnak XIIIdik Verse. A latin eredetinek nincs címe (Cs/ÖM. II. 597. l.).

Ad Lesbiam
Locus: Catullus' teméntelen Csókja. Quareis quot mihi etc. (*[Vázlatfüzet A' Tsókokhoz]*, Cs/Széppr. 65. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Csokonai a VII. versre utal.

CELLARIUS, Christophorus

Geographia Antiqua
Kiadása: Jéna 1731.
Locus: *Christophorus Cellarii Geographia Antiqua juxta et Nova. Editione VI.ª, Studio Laurentii Reinhardi. Jenae 1731. II Tom. 12.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 7. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Notitia Orbis Antiqui
Kiadása: Lipcse 1732.
Locus: *Notitia Orbis Antiqui, sive Geographia Plenior. Christophorus Cellarius ex vetustis probatisque monumentis collegit, et novis Tabulis geographicis singulari cura et studio delineatis, illustravit. Editio II. cum notis L. Johannis Conradis Schwartzii. Lipsiae. 1732. II Tomis. 4m.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 17. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

CETTO Benedek

Parergos
Locus: Ki nem tudja az idvezűlt Praynak, Desericiussal 's az o halála után Cetto Benedekkel való visszálkodásait Nemzetünk' eredetéről 's régi lakóhelyéről? (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. Cetto és Pray vitájáról részletesen lásd Cs/Lev. 727. l.

CHAPELAIN, Jean

La pucelle ou la France délivrée
Locus: Richelieu, a' híres Orleáni Leányról akart volna egy Epopoeát dolgoztatni, Chapelainnek esztendőnk[én]t 10,000 Livra fizetést rendelt, mellyet XXX egész esztendők alatt ki is fizettek néki (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 204. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

CHARDIN, Jean

Voyages de Mr le Chevalier Chardin, en Perse, et autres lieux de l'Orient
Kiadása: Párizs 1723.
Locus: CHARDIN *Voyag. Tom. IV. pag.* 48 *s.* (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 104. l.; Cs/ÖM. IV. 329. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

CHAUILEU, Guillaume Amfrye, abbé de

Stances
Kiadása: Esch.
Locus: *Mitsoda fájdalmat...* (Cs/Széppr. 54. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonainál nem szerepel cím. A fordítás előtt az eredeti szerző neve áll.

Chanson
Kiadása: Esch.
Locus: *Kegyetlen Irigybánás!...* (Cs/Széppr. 54–55. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonainál nem szerepel cím. A fordítás előtt sorszám utal az eredeti szerző kilétére.

Autre
Kiadása: Esch.
Locus: *Iris hozzám mindenkor hív,...* (Cs/Széppr. 55. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonainál nem szerepel cím. A fordítás előtt sorszám utal arra, hogy ki az eredeti szerző.

CHIABRERA, Gabriello

La Violetta
Kiadása: Esch.
Locus: *A' Viola* (Cs/ÖM. II. 94–95. l.).

Megjegyzés: Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: (Olaszból Chiabrera után.).

Lontananza
Kiadása: Esch.
Locus: *A' Távollétel* (Cs/ÖM. II. 93–94. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: Dal Kjabrerától.

CICERO, Marcus Tullius

Marcus Tullii. Ciceronis ad Q[intum] fratrem dialogi de oratore
Kiadása: Debrecen 1795.
Locus: Budai Ésaiás mostani Professora a' Közönséges és Nemzeti H[isto]riáknak, 's a' Görög és Deák Literaturának, a' kitől már nálunk édáltatott Cicero de Oratore, Terentius, Julius Caesar, Livius stb. (*136. sz. levél*, Cs/Lev. 232. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ad Pontificum
Locus: Pro domo sua (*[Búcsúbeszéde a debreceni kollégiumi ifjúsághoz]*, Cs/Széppr. 144. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

In Catilinam
Locus: pro Catilina (*[Búcsúbeszéde a debreceni kollégiumi ifjúsághoz]*, Cs/Széppr. 144. l.)
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

In Verrem
Locus: pro Verre (*[Búcsúbeszéde a debreceni kollégiumi ifjúsághoz]*, Cs/Széppr. 144. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Brutus
Locus: tessék tehát *CICERÓT.* lib. 3. de finibus, és in Bruto (*Előbeszéd [A' Tavaszhoz]* Cs/Tan. 39. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

De finibus bonorum et malorum
Locus: tessék tehát *CICERÓT.* lib. 3. de finibus, és in Bruto (*Előbeszéd [A' Tavaszhoz]* Cs/Tan. 39. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Csokonai a mű 3. könyvére utal (Cs/Tan. 157. l.).

Pro Sexto Roscia Amerino
Locus:
1. előre is Ciceronak ezen szavait botsátom: *Nihil mihi arrogo, quamquam nec derogo quidquam.* (*39. sz. levél*, Cs/Lev. 77. l.).
2. Nihil mihi. (*64. sz. levél*, Cs/Lev. 122. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Csokonai szabadon idézi Cicero szavait (Cs/Lev. 530. l.).

Tusculanae Disputationes
Locus:
1. Cicero ... az egész Tusculana Regementel (*D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 117. l.).
2. Tusculana Quaestiók (*A' Szeretet Győzedelme a' Tanúltakon*, Cs/Színm. II. 10. l.; Cs/Széppr. 137. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

De officiis
Locus:
1. és Dragonyos Kapitány Cicero minden Officirjaival (*D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 117. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
Ld. még ENNIUS.

CLAUDIANUS, Claudius

De raptu Proserpinae
Locus: Illyen baja van a' Claudianus Munkájának de Raptu Proserpinae. (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 51. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

CLUVERIUS, Philippus

Introductionis in Universam Geographiam
Kiadása: Amsterdam 1729.
Locus: *Philippi Cluverii Introductionis in Universam Geographiam, tam Veterem, quam Novam Libri VI. Cum integris Johannis Bunonis, Johannis Fridericis Hekelii et Johannis Reiskii, et Selectis Londinensibus notis. Textum ad Optimas Editiones recognovit; Pauca Cluverii, multa interpretum sphalmata obelo notavit; Bunonianis tabulis geographicis passim emendatis novas accuratiores addidit; Praefationemque de Cluverii fatis et scriptis Historico-criticam; cum praecognitis geographicis praefixit Augustinus Bruzen de la Martinire. Editio omnium locupletissima. Amstelaedami 1729. 4m. c. Tabl.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 8. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A költő a műhöz írt jegyzeteket is kimásolta.

COLARDEAU, Charles Pierre

[Heroidák]
Kiadása: Liège 1769.
Locus: valami jót tsinálnom lehetetlen: ha tsak Colardeaunak Originálját kezemhez nem vehetem (*Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire*, Cs/Tan. 66. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan nem használta. Csokonai a Dayka-fordítás Colardeau-féle eredetijét szerette volna megszerezni, de nem járt sikerrel. Tudomása volt egy kiadásról, amely a Colardeau-én kívül mások heroidáit is tartalmazta: „az Abelárd és Heloiz szerelmekről irott Poémák mind ki vagynak adva Francziául egy Collectióban, a' Könyv szinte egy Bibliányi nagyságú, benne van még a' Külföldieknek is mint az Anglusoknak 's Olaszoknak Francziára forditott darabjai mellyek erre a' materiára irodtak. Valyon nem az a' Gyüjtemény lehet ez a' mit én ugyan magam nem láthattam, de nevéről jegyzésimben esmérek, és a' melly e' titulus alatt jött ki: *Collection, d'Héroides et pieces fugitives en vers de Mrs Dorat, Pezay, Blin de Sain More, Colardeau, de la Harpe, et Autres. Liege. 1769 VI Vol. in 12o.*" (*Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire*, Cs/Tan. 66–67. l.).
Lásd még CSÉPÁN István, POPE.

CONSTANTINOS PORPHYROGENITUS

De administrando Imperio
Locus:
1. Const[antinos] Porphyrog[enitusnál] (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
2. Const. A' Pátzinatziták laktak... (*Kivonatok az Árpádiászhoz*, Cs/Felj. 204. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

COOK, James

Voyage dans l'Hémisphère Austral
Kiadása: Párizs 1778.
Locus: Voyage dans l'Hémisphère Austral, et autour du Monde, fait sur les Vaisseaux de Roi, l'*Aventure,* et la *Résolution,* en 1772, 73, 74 et 75. Écrit par Jacques Cook, Commandant de la Résolution; Dans lequel on a inséré la Relation du Capitaine Furneaux, et celle de MM. Forster. Traduit de l'Anglois. Ouvrage enrichi de Plans, de Cartes, de

Planches, de Portraits, et de Vues de Pays, dessinés pendant l'Expedition, par M. Hodges. Paris. 1778 – Tom. V. in 4° mai (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 128. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A műből, amely Cook kapitány munkájának francia fordítása, hosszasan másolt Csokonai (Cs/Felj. 442–443. l.).

CORNIDES Dániel

Commentatio de religione veterum Hungarorum

Kiadása: Bécs 1791.

Locus:

1. *Kivonatok az Árpádiászhoz [I.]* (Cs/Felj. 202–203. l.).
2. ezt vagum nomennek mondja Cornides (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
3. Ezen tzélomra kézi könyvemmé tettem a' Tekíntetes Úrnak *Disquisitióját*, mellyet a' b. e. *Cornides* Úr' *Tentamen*jével *de religione veterum Hungarorum*, kiadni méltóztatott (*160. sz. levél*, Cs/Lev. 257–258. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A művet Johann Christian Engel adta ki a hozzá írt tanulmányával (*Disquisitio*) együtt (Cs/Lev. 728. és 806–807. l.).

CZIRJÉK Mihály

Érzékeny levelek

Kiadása: Bécs 1785.

Locus: Szeretném még a' Dajka forditásai mellé egybevetésnek okáért meg nyerni a' Czirjék Mihályét is, melly az ő tőlle Bétsben ki adott Érzékeny Levelek között találtatik (*Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire*, Cs/Tan. 66–67. l.).

Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

CSAPÓ József

Uj Füves és Virágos Magyar Kert

Kiadása: Pozsony 1775.

Locus: *Csapó* Jós. Magyar Kert. (*Kivonat a Clióhoz*, Cs/Felj. 212. l.)

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű teljes címe: *Uj Füves és Virágos Magyar Kert, mellyben mindenik Fünek és Virágnak Neve, Neme, Ábrázatja, Természete és ezekhez képest külömbféle Hasznai, értelmesen meg-jegyeztettek.*

CSENKESZFAI PÓTS András

Csenkeszfai Póts András' Ifjú Versei
Locus:
1. Pótsnak az Ifjúi Verseibe 10, 12-sornak is mind *ára, ára* (*[A' Magyar Prosodiáról]* Cs/Tan. 29. l.).
2. Pócsnak négy húrú Brátstsára (*Lantomtól bútsúvétel,* Cs/ÖM. III. 157. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

CSÉPÁN István

Abelárd Utólsó Szavai Heloizhoz, a' Német Originál után
Kiadása: *Orpheus* 1790. II. 133. l.
Locus: Le forditotta azt mind a' kettöt *Cseppán István* Ur, a' FESTETITSEK Fiscálisa Somogyban, s kiis nyomtatódott az Orpheusban (*Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire*, Cs/Tan. 67. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Viszont a' Heloizé Abelárdhoz
Kiadása: *Orpheus* 1790. II. 134. l.
Locus: Le forditotta azt mind a' kettöt *Cseppán István* Ur, a' FESTETITSEK Fiscálisa Somogyban, s kiis nyomtatódott az Orpheusban (*Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire*, Cs/Tan. 67. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
Lásd még COLARDEAU, POPE.

DARVAS Ferenc

Hazafiui intés
Kiadása: *Orpheus* 1790. II. 3. l.
Locus: *Magyar hajnal hasad [I.]* (Cs/ÖM. I. 65. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A Csokonai-vers címe Darvas költeményének kezdősora (Cs/ÖM. I. 606. l.).

DAYKA Gábor

[Dayka Gábor költeményei]
Locus:
1. *Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire* (Cs/Tan. 59–70. l.).
2. *140. sz. levél.* (Cs/Lev. 237. l.).
3. *145. sz. levél.* (Cs/Lev. 241. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Dayka verseinek Csokonai által használt példánya nem azonosítható pontosan egyik ma ismert kézirattal sem (Cs/Tan. 196. l.; vö. Cs/Lev. 745. l.).

DECSY Sámuel

A francia Telegrafusnak, azaz: a minap ki találtatott messze iro alkotmánynak rövid leírása a hozzá tartozó rajzolatokkal együtt
Kiadása: Bécs 1794.
Locus: A' Louvre Palotával által ellenbe van a' Párisi Telegraf. *Lásd. Detsyt. (D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 133. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Almanach
Kiadása: Bécs 1794–1796.
Locus:
1. *Kijegyzés Decsy Sámuel Almanachjából* (Cs/Felj. 224. l.).
2. *35. sz. levél* (Cs/Lev. 66. l.).
3. *36. sz. levél* (Cs/Lev. 67. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
1. A kijegyzés az 1794-es kiadásból való (vö. Cs/Felj. 551. l.).
2–3. Orczy és Koháry címei és rangjai az 1796-os kiadásban is pontosan így szerepelnek (Cs/Lev. 504. és 519. l.).

DEGEN, Johann Friedrich

Ueber die Philosophie des Anakreon
Kiadása: Erlangen 1776.
Locus: Ueber die Philosophie des Anakreon, ein Versuch von M. Joh. Fr. DEGEN. Erl. 1776. 8. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 89. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta (vö. Cs/Tan. 89., 245. l.).

Anakreontis carmina...
Kiadása: Erlangen 1781.
Locus:
1. Anacreon, herausgegeben von J. F. DEGEN. Erl. 1781. 8. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 89. l.).
2. a' *Degen'* vagy *Schneider* Kiadásából való Anakreonja (*149. levél*, Cs/Lev. 244. l.)
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta (vö. Cs/Tan. 89., 245., 247. l.). A teljes cím: *Anakreontis carmina ex rec. Brunckii, varietatem lectionis selectam indicemque adiecit Joan. Frid. Degen*

Anakreons Lieder
Kiadása: Erlangen 1782.
Locus: A' Dégen kiadása német fordítással együtt, tudtomra, leghasznavehetőbb (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 91. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta (vö. Cs/Tan. 89., 245., 247. l.).

DE LA HARPE, Jean François

Le philosophe des Alpes
Locus: Ma main ivressement s'égare sur ma lyre... (*Lilla*, Cs/ÖM. V. 295. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az idézet a *Lilla* mottója. Csokonai odaírta az idézet alá: DE LA HARPE.

DELILLE, Jacques

Les jardins
Locus:
1. Jelesben a' Kertekről, Rapin, de Lille (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
2. Szép Aesthetikai és erkőltsi jegyzést tesz az illyen Poétai fordúlásról amaz érzékeny Frantzia Poéta DELILLE *Les Jardins, ou l'Art d'embellir les Paysages, Poëme en IV. Chants, l'an XI.* 12). *dans ses Notes.* (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 88. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az Esch. is közöl részleteket: III. 110–115. l. (Cs/Tan. 183. l.).

DENIS, Michael

Protrepticon Inclitae Nationi Hungaricae
Kiadása: *Magyar Hírmondó*. 1796. II. 343–346. l.
Locus: *Látás* (Cs/ÖM. III. 183–186. l.).
Megjegyzés: Fordítás (vö. Cs/ÖM. III. 835. l.).

DEZSERICZKY Ince József

De initiis ac majoribus Hungarorum Commantaria
Locus:
1. Ki nem tudja az idvezűlt Praynak, Desericiussal 's az o halála után Cetto Benedekkel való visszálkodásait Nemzetünk' eredetéről 's régi lakóhelyéről? (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).

2. Desericius (*Kivonat az Árpádiászhoz*, Cs/Felj. 203. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. Dezsericzky és Pray vitájáról részletesen lásd Cs/Lev. 727. l.

DOBNER, Abraham Aegedius

Sopronyi piros Tyukmony
Kiadása: Kassa 1718.
Locus: *Sopronyi Veres Tikmonyat* (*Előbeszéd [A' Tavaszhoz]* Cs/Tan. 37. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A vitairat teljes címe: *Sopronyi piros Tyukmony, mellyben a Római Apostoli Pápisták igaz öröme és reménsége bé-rekesztetnek* (Cs/Tan. 155. l.).

DORAT, Claude Joseph

Tes yeux promettent ...
Kiadása: Esch.
Locus: *A' Te Szemeid...* (Cs/Széppr. 58. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Címe az Esch.-ban sincs, a jegyzéken a kezdősor szerepel. A fordítás előtt az eredeti szerző neve áll.

Portrait d' une Maitresse
Kiadása: Esch.
Locus: *Eggy Maitressének Képe* (Cs/Széppr. 58–59. l.).
Megjegyzés: Fordítás. A cím előtt szereplő szám utal az eredeti szerző kilétére.

La declamation théâtrale
Locus: A' Theatralis Mesterségről Riccoboni, Dorat, Hill. (*[Értekezés az Epopoeáról]*, Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű az Esch-ban a következő helyen szerepel: III. 105–109. l. (Cs/Tan. 182. l.).

DÖME Károly

Metastasiusnak egynehány játék darabjai
Kiadása: Komárom 1802.
Locus: Én a' Dömét, azokkal együtt a' miket T. Kazincy Fer[enc] Úrnak megígértem volt, kiküldöttem. (*148. sz. levél*, Cs/Lev. 243. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
Lásd METASTASIO.

DUBRANOWSKY, Stanislaus

Schreibkalender
Locus:
1. 'S imé maga DUBRANOWSZKY előmbe jött álmomba,/ Az, a' ki esőt – mit meg mond a' Kalendariomba. (*Mihály-napi Álom*, Cs/ÖM. IV. 103. l.).
2. Igaz, hogy a' menkű vén Dubranovszkija (*Dorottya*, Cs/ÖM. IV. 150. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
1. Mint Szilágyi Ferenc rámutat, Csokonai több versét írta az 1784-es Dubranowsky-kalendárium lapjaira, hiszen a „Schreibkalenderek" lapjai üresek voltak (Cs/ÖM. IV. 593. l.). A vers további sorai is a kalendáriumra utalnak (Cs/ÖM. IV. 594. l.).
2. Csokonai maga írja a jegyzetek közt: „*Stanislaus* DUBRANOWSZKY Mátématikus és Kalandárjom-tsináló volt a' XVIII Században" (Cs/ÖM. IV. 150. l.). Később Csokonai jegyzetet is ír a „Schreibkalender" szóhoz (Cs/ÖM. IV. 187. l.).

DUFRESNOY, Charles-Alphonse

De arte graphica
Locus: A' Picturáról, Marsy, Watelet, Hayley; a' rajzolásról Dufresnoy. *[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű az Esch.-ban is szerepel: III. 62–64. l. (Cs/Tan. 183. l.).

DUGONICS András

Argonauticorum...
Kiadása: Pozsony 1778.
Locus: *Argonautáival* vitézkedő Jázon (*A' Dugonits' Oszlopa*, Cs/ÖM. III. 142. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. E latin nyelvű munkát maga a szerző magyarra is lefordította *A' gyapjas vitézek* címmel (Pest 1794.). (Cs/ÖM. III. 697–698. l.).

Az Arany-pereczek
Kiadása: Pest 1790.
Locus: Két jeles Szűz is volt, *Bátori*, *Matskási* (*A' Dugonits' Oszlopa*, Cs/ÖM. III. 142. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Ez a könyv ír Matskási Julianna viszontagságairól (Cs/ÖM. III. 698–699. l.).

Etelka
Kiadása: Pest 1788.; Pozsony és Pest 1791.
Locus:
1. Karjeli kőszálon volt metszve *Etele,*/ Etele *és* kedves *Etelkája* vele. (*A' Dugonits' Oszlopa*, Cs/ÖM. III. 142. l.).
2. Ugyan ott Etelka Gyulával végtére/ Egy Nemesest is járt a' Lehel kürtjére (*A Bor Ital mellett*, Cs/ÖM. III. 163. l.).
3. Ha csak Bécsi lelket/ Rókától nem kér (*[Oh szegény Országunk!]*, Cs/ÖM. III. 161. l.).
4. A' melly történetet tréfáson hoz-bé Prof. Dugonits az Etelkájában (*A' Nemes Magyarságnak felűlésére*, Cs/ÖM. IV., 17. l.).
5. Ollyan mint Etelka, a' világ' tsudája (*Dorottya*, Cs/ÖM. IV. 142. l.).
6. Jóltévő Magyarok' kegyes Istene! a' kit Etelka / Így nevezett (*Árpád*, Cs/ÖM. V. 242. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
2. Ez a jelenet benne van a regényben (Cs/ÖM. III. 783. l.).
3. „Róka", az *Etelka* tanácsosa (Cs/ÖM. III. 771. l.).
4. Dugonics művére Csokonai versének jegyzetében hivatkozik. Már korábban is találunk a mű jegyzetei közt utalást Dugonicsra (13. l.), de itt említi a munkát is.
5. Dugonics az alcímben „egy igen ritka magyar kis-aszszony"-nak nevezi a hősnőt (Cs/ÖM. IV. 747. l.).
6. A *Magyarok Istene* kifejezés valóban előfordul az *Etelká*ban, mint ahogy az is, hogy az égbolton a Magyar nép kezdőbetűje olvasható a csillagokból, amire Csokonai a korábbi sorokban utal (Cs/ÖM. V. 242., 910. l.).

Jeles történetek...
Kiadása: Pest 1794.
Locus: *Kún* maradványok is közötte látszottak,/ Mellyeket *Lászlónak* a' Kúnnék hordottak. (*A' Dugonits' Oszlopa*, Cs/ÖM. III. 142. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A műben szó van Kun Lászlóról és másokról is, akikre Csokonai később hivatkozik. (Cs/ÖM. III. 698. l.).

Trója' Veszedelme
Kiadása: Pozsony 1774.
Locus: Némellyeik a' *Trója'* öszvetört falából (*A' Dugonits' Oszlopa*, Cs/ÖM. III. 142. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ulissesnek, ama' híres, és nevezetes Görög Királynak csudálatos Történetei
Kiadása: Pest 1780.
Locus: Bőlts *Ulissesének* a' sovány Ithaka (*A' Dugonits' Oszlopa*, Cs/ÖM. III. 142. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

DUSCH, Johann Jacob

Die Wissenschaften
Locus: A' Tudományokról átaljában írtak Pope, Lessing és Dusch (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az Esch. Dusch ezen tanító költeményéből hoz részleteket: III. 207–214. l. (Cs/Tan. 182. l.).

ECKHARTSHAUSEN, Karl von

Originalbriefe unglücklicher Menschen...
Kiadása: München 1789.
Locus: Originalbriefe unglücklicher Menschen, als Beyträge zur Geschichte des menschlichen Elendes den Freunden der Menschheit geweiht von den Hofrath von Eckartshausen. München. 1789. 8. (*Politikai, filozófiai könyvek címjegyzéke*, Cs/Felj. 219. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

ÉDES Gergely

A' Teoszi Anákreon Versei
Kiadása: Vác 1803.
Locus: Próbáit kiadá e' tzím alatt: *A' Teoszi Anákreon Versei, kétféle fordításban. Egyenesen görögből, 's a' t.*, ÉDES *Gergely által. Vátzon.* 1803. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 90. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

EMPEDOKLÉSZ

Sphaera
Locus: esméretes az Empedocles Sphaerája (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Empedoklész művét az Esch. III. 7–10. lapjain olvashatta Csokonai (Cs/Tan. 181. l.).

ENGEL, Johann Christian

Disquisitio
Locus: kézi könyvemmé tettem a' Tekíntetes Úrnak *Disquisitióját*, mellyet a' b. e. *Cornides* Úr' *Tentamen*jével *de religione veterum Hun garorum*, kiadni méltóztatott. (*160. sz. levél,* Cs/Lev. 257–258. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. E munka Cornides művének kísérő tanulmánya (Cs/Lev. 806. l.).

Vindicae anonymi Belae regi notariii
Kiadása: *Magyar Kurir* 1803. április 5., 27. sz.
Locus: a' Tekíntetes Úrnak a' *Cornidesiána Anonymi Defensió*ról való tudósítását ólvasni szerentsém vólt! (*160. sz. levél*, Cs/Lev. 258. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
Lásd még CORNIDES.

ENGELHARDT, August

Geographisch-statistische Reisen
Kiadása: Dresden-Friedrichstadt 1794–1795.
Locus: *Geographisch-statistische Reisen, nach den neuesten und besten Werken bearbeitet von Karl August Engelhardt. IV Bände. Dresden-Friedrichstadt. 1795.* 8. *Geographisch-statistische Reise durch Spanien, nach den neuesten 's a' t. III Bände. etc.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 62. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az államismereti kézikönyvből a későbbiekben is olvashatunk kijegyzést.

ENNIUS, Quintus

Annales
Locus: Ennius hoc nostrum fato revocetur in aevum,/ Et videat nullum Vatibus esse decus:/ Malit abire iterum Pavonem in Pythagoraeum (*Eggy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött levélnek töredéke*, Cs/ÖM. II. 67. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Ennius e műben számol be álmáról, melyben Homérosz közölte vele, hogy lelke először egy pávába, majd belé szállt (Cs/ÖM. II. 504. l.).

[?]
Locus:
1. Vos etenim, Juvenes, animos geritis muliebres:/ Illa Virago Viri. – – – Ennius. (*Dorottya*, Cs/ÖM. IV. 136. l.).
2. *Enniusnak tulajdonított idézet* (Cs/Felj. 226. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan hozzájutott (vö. Cs/Felj. 566. l.). A *Dorottya* mottójául használt idézet nem lelhető fel Ennius műveiben, Cicero *De officiis* című műve őrizte meg, Enniusnak tulajdonítva (vö. Cs/Felj. 566. l.).
Lásd még CICERO.

ERASMUS, Desiderius

Encormium moriae sive laus stultitiae
Locus:
1. A' Bolondság' Ditsérete. Roterodámi Rézmánból (*Az Elegyes Munkák dokumentuma*, Cs/Felj. 237. l.).
2. Erasmusnál a' *Pulcrum est insanire cum multis* (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 105. l.; Cs/ÖM. IV. 627. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan használta, fordítását is tervezte, ez azonban nem készült el.

ERCSEI Dániel

A szent passio
Kiadása: Komárom 1793.
Locus: T.T. Mező Túri Prédikátor *Ercsei Dániel* Úr, ... a' maga Sacra Philológiában ... (*D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 123. l.).
Kiadása: Bizonyosan olvasta.

ERPENIUS, Thomas

Grammatica arabica...
Kiadása: Leyden 1748., 1767.
Locus: Erpenii Grammatica Arabica. Lugd. Bat. 1748. 1767. ex edit. Golii. 1656. 4. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.]*, Cs/Felj. 201.).
Megjegyzés: Bizonytalan a mű azonosítása. A szerzőnek több arab grammatikája is megjelent: *Grammatica arabica, quinque libris methodice explicata a Thoma Erpenio, Arabicae, Persicae, et caet. linguarum orientalium in Academia Leidensi professore. Leidae, in officina Raphelengiana,* 1613. 4., *Grammatica arabica dicta Giarumia, et libellus centrum Regentium cum versione latina et commentariis Thomae Erpenii. Leidae, ex typographia Erpeniana linguarum orientalium.* 1617. 4. (Cs/Felj. 519–521. l.).

ESCHENBURG, Johann Joachim

Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften
Kiadása: Berlin és Stettin 1783.
Locus:
1. *Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften, von J. J.* ESCHENBURG. *Berlin und Stettin.* 1783. 8. – *S.* 114. §. 18. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 87. l.).
2. *Kivonat poétikai könyvekről* (Cs/Felj. 174–180. l.).

3. Eschenburgs Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften (*43. sz. levél,* Cs/Lev. 88. l.).
4. *Az Eschenburgot holnap* után felkűldöm. (*11. sz. levél*, Cs/Lev. 28. l.).
5. in Eschenburgii Theoria (*19. sz. levél*, Cs/Lev. 47. l.).
6. Nints é új Editióú *Eschenburg*ja, a' *Beyspielsammlung*jával együtt? (*149. sz. levél*, Cs/Lev. 244. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
1. Az előzőekben felsorolt művekre az Esch. *Die lyrische Poesie* című fejezetében történik utalás.
2. Az összeállított lista válogatás a fenti műből, amely megtalálható a DebrK.-ban (Cs/Felj. 482. l.).
3. A fordítás terve nem valósult meg.
4. Nem dönthető el, hogy erre, vagy a *Beispiel-Sammlung*ra utal Csokonai (Cs/Lev. 436–437. l.).

Beispiel-Sammlung zur Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften. 1–8.
Kiadása: Berlin és Stettin 1788–1795.
Locus:
1. *Az Eschenburgot holnap* után felkűldöm. (*11. sz. levél*, Cs/Lev. 28. l.).
2. Nints é új Editióú *Eschenburg*ja, a' *Beyspielsammlung*jával együtt? (*149. sz. levél*, Cs/Lev. 244. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Számtalan verset másolt ki és fordított belőle (ld. Regeszta).
1. Nem dönthető el, hogy erre, vagy Eschenburg elméleti tanulmányára utal-e Csokonai (Cs/Lev. 436–437. l.).

FÁBIÁN József

Természeti história a' Gyermekeknek
Kiadása: Veszprém 1799.
Locus: *G. Chr.* RAFF *Természeti Histor. ford.* Fábián József. *Veszprém.* 1799. *nagy* 8. – *a'* 98, 99, 101, 102, 103, 104, 106 *és* 108 *lap.* (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 101. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
Lásd még RAFF.

Természeti tudomány a' köznépnek
Locus: Olvashatni erről a' híres Makhináról a' T[.] FABIÁN Úr', köznép' számára kiadott, *magyar Physicájában* (Weszprém. 1803. n. 8.) *a' 75–77. lapp.* (*Dorottya*, Cs/ÖM. IV. 139. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. További hivatkozások Csokonai jegyzeteiben a *Dorottyá*ban: Cs/ÖM. IV. 199–200. l.

FABRI, Johann Ernst

Elementargeographie
Kiadása: Halle 1790–1794.
Locus: *Johann Ernst Fabri Elementargeographie. III^te Auflage. Halle. 1790–94. IV Bände. 8.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 64. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Handbuch der neuesten Geographie...
Kiadása: Halle 1797.
Locus: *M. Johann Ernst Fabri Handbuch der neuesten Geographie für Akademien und Gymnasien. – Nebst einer Einleitung in die mathemathische und physikalische Erdbeschreibung. VI^te Auflage. Halle. 1797. gr. 8.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 67. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A műből a későbbiekben is olvashatunk kijegyzéseket.

Kurzer Abriss der Geographie
Kiadása: Halle 1796.
Locus: méltóztassa hozzám, a' *Fabri Professor Geographiáját* Tisztelettes Budai Uramtól elhozatván, megküldeni (*44. sz. levél*, Cs/Lev. 91. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta (vö. Cs/Lev. 557. l.).

FALISCUS, Grattius

Cynegeticon
Locus: A' Vadászatról Oppianus és Faliscus. (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az Esch.-ban részleteket olvashatunk a műből: III. 37–42. l. (Cs/Tan. 184. l.).

FALUDI Ferenc

Temetői versek Gr. Nádasdy Ferenc horvát bánrul
Locus: Jeles Sírverset készített e' fő vitézünknek Faludi Atya, nemzetünknek amaz édes Poétája. (*A' Nemes Magyarságnak felűlésére*, Cs/ÖM. IV. 18. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Csokonai Faludi munkáját a Nádasdyról írt jegyzetében említi.

Eklogák
Locus: a' *Faludi Ferentz' Pásztori Énekei* (*Amaryllis*, Cs/Széppr. 170. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Faludi költészetét általában említi: *Előbeszéd [A' Tavaszhoz],* Cs/Tan. 36. l.

FEKETE János, gróf

Mes Rapsodies
Kiadása: Genf 1731.
Locus: Te kire a' Magyar 's a' Frantz Helikonnak / Múzsái kétszeres Olajágat fonnak; (*[Gróf Fekete Jánoshoz],* Cs/ÖM. V. 57. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. Csokonai művében nagy valószínűséggel Fekete János gróf francia nyelven írt és kiadott verseire történik az utalás (vö. Cs/ÖM. V 447. l.).

FISCHER, Johann Eberhard

Die origine Ungarorum
Kiadása: Göttinga 1770.
Locus: Fischer, Büsching a' kik a' Wogulokkal tett atyafiasokká bennünket. (*115. sz. levél,* Cs/Lev. 202.)
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

Sibirische Geschichte
Kiadása: St. Petersburg 1768.
Locus: Fischer, Büsching a' kik a' Wogulokkal tett atyafiasokká bennünket. (*115. sz. levél,* Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

FORSTER, Johann Reinhold

Magazin von merkwürdigen neuen Reisebeschreibungen...
Kiadása: Wien 1792.
Locus: Magazin von merkwürdigen neuen Reisebeschreibungen... (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [III.],* Cs/Felj. 199. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű teljes címe: *Magazin von merkwürdigen neuen Reisebeschreibungen. Aus fremden Sprachen übersetzt und mit erläuternden Anmerkungen begleitet. von Johann Reinhold Forster. – Mit Kupfern und Landcharten. Wien. 1792.* A kijegyzés a 24-kötetes munka 8. kötetéből való (Cs/Felj. 515–516. l.).

FÖLDI János

Rövid kritika és rajzolat a' Magyar Füvész-tudományról
Kiadása: Bécs 1793.
Locus:
1. Olvasd végig Dr. Földi Jánosnak *Rövid Kritikáját és Rajzolatját a' Magyar Füvész-Tudományról Bétsben.* 1793. 8. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 103. l.; Cs/ÖM. IV. 328. l.).
2. az ő Fűvész Tudományról kiadott Kritika és Rajzolat nevű Proludiumából (*136. sz. levél*, Cs/Lev. 232. l.).
3. Ennek is egész formáját, természetét és fogása' módját megolvashatni FÖLDInél a' 108 és 109 lap. (*Dorottya*, Cs/ÖM. IV. 200. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Természeti história a Linné Systémája szerént.
Kiadása: Pozsony 1801.
Locus:
1. kivált a' Földy' Természeti Históriája után (*Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire*, Cs/Tan. 63. l.).
2. Lásd FÖLDI' Természeti históriáját a' 392 old. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 101. l.).
3. A' Természet' erős búvárja az északi Linné / 'S a' szép Sulzer ama' jó ízlés' mestere FÖLDIT / Míg ő tiszta szavú Lantján Eratónak ölében / Árpádnak fijait gyönyörűbb hangokra tanítja, ... (*Dr. Földiről egy Töredék*, Cs/ÖM. V. 8. l.).
4. ő azt akarta, hogy a' Természeti H[isto]riának mind a' 3 országát Magyar Nyelven kiadja, még pedig a' Linné Systemája szerént. Ki is jött az Állatoké (*136. levél*, Cs/Lev. 232. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A természettudományos munkának csupán az első kötete látott napvilágot : *1. Csomó. Az állatok országa*. Csokonai egyik legfontosabb feladatának tartotta Földi munkájának befejezését, Linné növényrendszertanának lefordítását (vö. Cs/ÖM. V. 342–343. l.), de az özvegytől nem kapta meg a hagyatékot (Cs/Lev. 759. l.).

A' Vers-írásról
Locus: Én a' Földi hasonlatosságát még jobban szeretem. (*[A' Magyar Prosodiáról]* Cs/Tan. 19. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan használta, kéziratban (csak 1962-ben jelent meg, vö. Cs/Tan. 116. l.).

FÖLDVÁRI József

[Földvári József és Budai Ézsaiás halotti beszédei Rhédey Lajosnél felett]
Kiadása: Nagyvárad 1804.

Locus: Hallik a' híre is, hogy a' Pap és Professor Actioinak Purumát a' Mélt. Uraság Typographia alá kikérette (*215. sz. levél*, Cs/Lev. 333.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. Földvári József és Budai Ézsaiás beszédei egybekötve jelentek meg (Cs/Lev. 910. l.).

FREISINGI Ottó

Gesta Friderici imperatoris
Kiadása: Strassburg 1515.
Locus: Otto Frisingensisnél (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

FREYERUS, Hieronymus

Oratoria in tabulas compendiarias redacta...
Locus:
1. Jerke Ferke, éltessen a Freier (*[Zöld Ferentz, kék Ferentz, T(óth) Ferentz...]*, Cs/ÖM. III. 120. l.).
2. Noctis Meridies. Catachresis! *Lásd Freyert. (D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 134. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Freyerus tankönyvét többször is kiadták Debrecenben. Teljes címe: *Oratoria in tabulas compendiarias redacta et ad usum iuventutis scholasticae accomodata.*
1. Csokonai verse tele van a könyvre vonatkozó retorikai utalásokkal (Cs/ÖM. III. 618. l.).

FULGENTIUS, Fabius Planciades

Mythologiorum libri
Locus: *Psyché* Cupido felesége. Lásd. [...] *Fulgent. (D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 133. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

FUNKE, Carl Philip

Naturgeschichte und Technologie für Lehrer in Schulen und für Liebgeschichte dieser Wissenschaften
Kiadása: Braunschweig 1791.
Locus: *C. Ph.* FUNKE, *Naturgeschichte und Technologie.* (Braunschweig. 1791. III Bde, 8.) – IIter Band. S. 178. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 102. l.; Cs/ÖM. IV. 886. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

GAIL, Jean Baptiste

Odes d'Anacreon
Kiadása: Párizs 1799.
Locus: Odes d'Anacreon, traduites en Français avec le texte grec, la version latine et notes critiques, par la *Citoyen* GAIL (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 91. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan használta, példánya a DebrK.-ban ma is megtalálható (vö. Cs/Tan. 284–285. l.).

GATTERER, Johann Christoph

Handbuch der allgemeinen Weltgeschichte I–II.
Kiadása: Göttinga 1761–1764.
Locus: Gatterer (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

Die Weltgeschichte in ihrem ganzen Umfrange I–II.
Kiadása: Göttinga 1785–1787.
Locus: Gatterer (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

GEBHARDI, Ludwig Albrecht

Geschichte des Reiches Hungarn und damit verbundenen Staaten
Kiadása: Hannover 1778–1781.
Locus:
1. Azt mondja t. i. Gebhardi (*109. sz. levél*, Cs/Lev. 192. l.).
2. Gebhárdi ... nevetségessé tenni ígyekeztek (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

GELLERT, Christian Früchtegott

Fabeln und Erzählungen
Locus: mi vólt a' Gellert meséji előtt? (*[A magyar nyelv feléledése]*, Cs/Tan. 111. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

GESSNER, Salomon

Idyllen
Locus:
1. A' Gezner Idilliumi azért hogy Versbe nintsenek, az emberi elménck legszebb szüleményi a' Poézsisba (*[A' Magyar Prosodiáról],* Cs/Tan. 18. l.).
2. a' *Gessneri* Században (*Amaryllis,* Cs/Széppr. 170. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan használta, de elsősorban Kazinczy fordításában hatott.
Lásd még KAZINCZY Ferenc, KÓNYI János, NAGY Sámuel.

GIRTANNER, Christoph

Historische Nachrichten und Politische Betrachtungen über die Französische Revolution
Kiadása: Berlin 1792.
Locus: *Kijegyzés Girtannertől* (Cs/Felj. 224–225. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

GLEIM, Johann Ludwig

Versuch in scherzhaften Liedern
Kiadása: Berlin 1749.
Locus: GLEIMS *Versuch in scherzhaften Liedern, Berlin.* 1749. 8. – (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 90. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta (Cs/Lev. 247. l., Cs/Tan. 279. l.).

Lieder nach dem Anacreon
Kiadása: Berlin 1766., 1775.
Locus:
1. Ebend. *Lieder nach dem Anakreon. Berlin.* 1766. 8. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 90. l.).
2. Gleim's Liedern nach dem Anacreon. FKft. 1775. 8°. Berlin. (*Kivonatok* az *Anakreoni Dalokhoz [II.]*, Cs/Felj. 198. l.).
3. Nints é a' Tekintetes Úrnak *Gleim*ja (*149. sz. levél*, Cs/Lev. 244. l.).

Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta (Cs/Lev. 247. l., Cs/Tan. 279. l.).

GOLDONI, Carlo

Il bugiardo
Locus: *A' Hazug Epitaphiuma* (Cs/Széppr. 48. l.).

Megjegyzés: Fordítás. Csokonai tervezte a vígjáték lefordítását, de e rövidke részlet valószínűleg nem egy elkészült fordítás fennmaradt töredéke, ahhoz túl kevés (vö. Cs/Széppr. 306. l.; Cs/Felj. 237. l.).

GRESSET, Jean-Baptiste Louis

[Une éternité de gloire...]
Locus: Une éternité de gloire / Vaut-elle un jour de bonheur? GRESSET (*Óda Kapitány Bessenyei Sándor Úrhoz*, Cs/ÖM. V. 124. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az idézetet Kleist ódájánál (*An Herrn Rittmeister Adler*) olvasta a költő, ahol szintén mottóként szerepel (vö. Cs/ÖM. V. 574. l.). Lásd még KLEIST.

GUARINI, Giambattista

Il pastor fido
Kiadása: London 1708.
Locus:
1. *Melyik a legjobb Csók?* (Cs/Széppr. 67–68. l.).
2. Guarini vitatja, hogy a' Tsókok köztt legjobb a' szájat tsókolni meg. (*[Vázlatfüzet A' Tsókokhoz]*, Cs/Széppr. 63. l.).
3. Eljön még az az idő (Cs/Széppr. 62., 109. l.).
4. A' Frantz Guarini keresésére, kikérem eggy orának feláldozását (*11. sz. levél*, Cs/Lev. 28. l.).
5. Il Pastor fido... (*43. sz. levél*, Cs/Lev. 88. l).
6. Il Pastor fido (*68. sz. levél*, Cs/Lev. 128. l).
7. Fő poétai munkája az a' Pásztori Dráma, mellynek neve *Il Pastor fido*, vagy A' hű Pásztor. ... Pompás és gyönyörű Kiadása, *London.* 1708. 4. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 100. l.).
Megjegyzés: Fordítás.
1–3. Részletek fordítása a műből.
4. Nem ismeretes, milyen kiadásra utal a költő.
5–6. Az egész munka fordításáról való tudósítás, ezzel azonban nemigen készült el, legalábbis nem maradt fenn
7. Itt hosszan értekezik Guarini életéről és munkáiról, de csak még egy művet tudunk cím szerint azonosítani.

[Punto da un Ape...]
Kiadása: Esch.
Locus:
1. *A Méh és Ámor* (Cs/ÖM. II. 101. l.).
2. *Ámor.* (Cs/ÖM. V. 32. l.).
3. Punto da un Ape, a cui Rubava il mele il pargoletto Amore,... (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 100–101. l.).

Megjegyzés:
1. Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: Madrigál Guariniból. A fordítás 1793-ban készült.
2. Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: (Guarini után.). A vers átdolgozása az 1793-ban készült fordításnak (Cs/ÖM. V. 399. l.).

[CXI. madrigál]
Locus: *Guarini-idézetek* (Cs/Felj. 226. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

[V. szonett]
Locus: *Guarini-idézetek* (Cs/Felj. 226. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

GVADÁNYI József

Egy falusi nótáriusnak budai utazása
Locus: sokkal szebbek [...] a' Peleskei Notárius versei (*6. sz. levél*, Cs/Lev. 19. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű 1790-ben jelent meg, a szerző neve nélkül.

GYERGYAI Albert

História Árgirus királyfiról és egy tündér szűzleányról
Locus: ezek Argyirus [...] 's Tündér Ilona' (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 66. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

GYÖNGYÖSI István

[Összes művei]
Locus: E' pedig az Öreg Gyöngyösinek minden munkája (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 83. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Nem tudjuk, mely kiadásról van szó.

Porábul megéledett Phoenix avagy [...] Kemény János [...] emlékezete
Locus:
1. Porá-ából meg e élledette P.h.o.e.n.i.k.sz. (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 14. l.).
2. Vajha te Gyöngyösinek hadi kürtjét olly teli hanggal/ Harsogtathatnád Magyaridnak, ... / ... / Úgy se Keményt ... később Unokáink / A'

te vitézidnél nem fognák tartani többre. (*A' vitézkedő Magyarokhoz*, Cs/ÖM. III. 169. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Márssal társalkodó Murányi Vénus
Locus: nálunk is több Magyart szoktatott olvasásra Gyöngyösinek a' Murányi Vénusa... (*36. sz. levél*, Cs/Lev. 71. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

GYÖNGYÖSSI János

[?]
Locus: Meg veti szállását Vénus 's nem akarja lakását./ Páphusi vára körűl: tengeri víznek örűl. (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 21. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. *Gyöngyössi Jánosnak magyar versei* 1790-ben Bécsben jelentek meg, két kötetben, a *Tempefői*ben található két idézet bizonyosan innen való, de nincs meghatározva, melyik versből.

GYÖNGYÖSSI Pál

Tuba Sanctuarii...
Kiadása: Francofurti et Viadrum 1736.
Locus: Tuba Sanctuarii... (*Teológiai könyvek címjegyzéke*, Cs/Felj. 220. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

GYŐRFI József

Klimius Miklósnak Föld alatt való utja...
Kiadása: Pozsony 1783.
Locus: El nyúlt kövér hasával, / Mellyet sok jobbágyok zsírja / Hizlalt, mint Climius írja / Sok magyar Főldes Úrról (*Batrachomyomachia*, Cs/ÖM. II. 53. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan használta, de nem dönthető el, hogy az eredetit, a fordítást vagy mindkettőt. Győrfi a dán Holberg latin nyelvű munkáját fordította le (Cs/ÖM. II. 463. l.). Lásd HOLBERG.

HÁFIZ
Lásd JONES.

HALLER János

Hármas Istória
Locus: ollyan nagy csomóba küldd el, hogy én azt Hármas Historiának gondoljam! (*34. sz. levél,* Cs/Lev. 66. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Ez a sokáig népszerű mű tartalmazta először a *Gesta Romanorum* egészét (Cs/Lev. 502. l.).

HÁLÓ KOVÁCS József

Magyar Éneis, vagy a P. Virgilius Marónak Éneás viselt dolgairól írt munkája
Kiadása: Komárom 1799.
Locus:
1. Az Aeneist már 15 tagú versekben magyarra fordította T. T. Kováts Jósef úr N. Kőrösi Predikátor (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 47.).
2. Illy szándékból fordítottam tehát a' *Virgilius' Georgiconját*, hogy mivel már T[6] Rajnis Jósef Úr a' Bucolicát, T[5] Kováts Jósef Uram az Aeneist lefordították, (*56. sz. levél*, Cs/Lev. 107. l.).
3. Az Övékét meghaladja é az enyím (*64. sz. levél*, Cs/Lev. 122. l.).
4. T. Kovács József Aeneisse (*86. sz. levél*, Cs/Lev. 159. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
2. Festetits levelében említi Rájnis és Háló Kovács József Vergilius-fordítását, erre reagál itt Csokonai (Cs/Lev. 613. l.). A *70. sz. levél* szinte szóról szóra említi az ezzel kapcsolatos sorokat (Cs/Lev. 134. és 630.).

HAYLEY, William

Epistle on History
Locus: Jelesben a' Poésisról Horatz, Vida, Menzini, Boileau, Buckingham, Roscommon, Hayley, a' ki a' Historiáról is versezett. (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű az Esch.-ban is szerepel: III. 176–179. l. (Cs/Tan. 182. l.).

Epistle on Painting
Locus: A' Picturáról, Marsy, Watelet, Hayley; a' rajzolásról Dufresnoy. (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű az Esch.-ban is szerepel: III. 176–179. l. (Cs/Tan. 182. l.).

Poetical Epistles on Epic Poetry
Locus: Jelesben a' Poésisról [...] Hayley, a' ki a' Historiáról is versezett. (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű az Esch.-ban is szerepel: III. 176–179. l. (Cs/Tan. 182. l.).

HELL Miksa

Adjumentum memoriae manuale chronologico-genealogico-historicum
Kiadása: Bécs 1750.
Locus: Újabb systemát vettek fel Hell, a' ki a' Kareliaiakkal, tett atyafiasokká bennünket. (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

HERDER, Johann Gottfried

Fragmente. Über die neuere deutsche Litteratur
Locus: Fragmenten über die neuere deutsche Litteratur. (I. Th. S. 338. f.) (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 90. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan nem jutott hozzá. Az AD/j. vonatkozó helyén ez olvasható: „Még egy felette hasznos Német Gyűjteményben igen szépen és derekasan le van írva az Anákreoni Daloknak valóságos természetek; de azzal sem élhettem." (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 89–90. l.).

Paramythen
Lásd még KAZINCZY Ferenc.

HERVEY, John

Meditations Among the Tombs
Contemplations on the Night
Lásd: PÉCZELI József.

HEYNE, Christian Gottlob

P. Virgilii Maronis: Opera varietate lecticonis et perpetua adnotatione illustrata a Chr. Gottl. Heyne
Kiadása: Lipcse 1787–1789.
Locus:
1. Vergilius ex ed. Heyne: Lipsiae. 1788. 4 Voll. 8m. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.]*, Cs/Felj. 201. l.).

2. és a' miket ez utólsó helyre tett bővebb *Excursusában* a' tudós HEYNE előád. *Tom. I. pag.* 552. *sqq*.... (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 99. l.).
3. most már valahára szerezhettem Heyne Editióját, mellynél jobbat sem Virgiliusra, sem más Classicus Auctorra soha senki nem tsinált (*86. sz. levél*, Cs/Lev. 159. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A költő Heyne kiadásához 1802-ben jutott hozzá (Cs/Tan. 302. l.), ezt követően azonban hivatkozásai (pl. az AD/j.-ben) erre vonatkoznak, beleértve a kiadó kommentárjainak gyakori idézését is.

Lásd VERGILIUS.

[Homérosz műveinek Heyne-féle kommentált kiadása]

Kiadása: Göttinga 1803.

Locus: Homerus ex ed. Heyne: Götting. 1803. 8 Voll. 8m. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.]*, Cs/Felj. 201. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Természetesen más kiadásokat is használt, hiszen az utalások nem kis része 1803 előtti.

Lásd HOMÉROSZ.

HILL, Aron

The actor

Locus: A' Theatralis Mesterségről Riccoboni, Dorat, Hill. (*Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű az Esch.-ban is szerepel: III. 136–143. l. (Cs/Tan. 183. l.).

HOFFMANN, Johann Jacob

Lexicon universale

Kiadása: Bázel 1677.

Locus: *Johann Jacobi Hoffmanni, Lexicon universale Historico, Geographico, Chronologico, Poetico-Phililogicum, Basileae, 1677. Tom. 2. Fol.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 41. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Oldalakon át jegyzetelt a műből, s további helyeken is történik utalás a munkára.

HOLBACH, Paul Henri Dietrich

Système de la Nature

Kiadása: London 1777.

Locus:
1. *[A természeti morál]* (Cs/Tan. 7–16. l.).
2. De reménylem, annyi pénzem csak lesz, hogy filozofusnak eggy Helvetiust, poétának eggy Pópet vehetek (*23. sz. levél,* Cs/Lev. 54. l.).
3. a' Helvetius' baglyát realisáló [...] Világ (*68. sz. levél,* Cs/Lev. 129. l.).

Megjegyzés: Fordítás. A mű először 1770-ben jelent meg Jean-Baptiste Mirabaud neve alatt. A Csokonai által használt 1777-es kiadás Claude-Adrien Helvetius négykötetes gyűjteményes munkái közt is napvilágot látott, így sokan – köztük maga a költő is – Helvétiusnak tulajdonították a művet (vö. Cs/Tan. 475. l.).

HOLBERG, Ludvig

Don Ranudo de Colibrados

Locus: DONNA OLYMPIÁT (*Dorottya*, Cs/ÖM. IV. 203. l.).

Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. Donna Olympia a mű egyik szereplője (vö. Cs/ÖM. IV. 778. l.).

Nicolai Klimii iter subterraneum...
Lásd GYŐRFI József.

[?]

Locus: *Holberg'* elmés jegyzése, hogy... (*A' Szépség' ereje a' bajnoki szívenn*, Cs/ÖM. V. 31. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan használta, de nem tudjuk, hogy a dráma- és regényíróként is sikeres Holberg melyik művére utal Csokonai, vígjátéka és regénye is jelent meg magyarul (*A tisztségre vágyódók, Klimius Miklós*).

HOMÉROSZ

[Homérosz műveinek Heyne-féle kommentált kiadása]
Lásd HEYNE

Iliász

Locus:
1. Egy Iliássok van a' Görögöknek ... *Első tehát az Ilias. ([Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 45. l.).
2. dolgozom véle halálom' Napjáig azon az Heroica Epopoeián, mellyet Arpádról, vagyis a' Magyarok Kijöveteléről kívánok a' Maradék' számára Homérus' és Tasso' nyomdokin készíteni. (*64. sz. levél,* Cs/Lev. 123. l.).
3. Homérus és Tassó egész életekben dolgozták a' magokét (*115. sz. levél,* Cs/Lev. 203. l.).

4. mellétévén még egy Homérust és egy Aeneist, tzélomat minden nagyobb Bibliotheca nélkűl végre hajthatom (*160. sz. levél*, Cs/Lev. 258. l.).
5. *ÁRPÁD* ez, vagy *a' Magyarok' kijövetele*, mellyet Homér és Virgil mustrájok szerént kidolgozni szándékozom (*175. sz. levél*, Cs/Lev. 276. l.).
6. Engedjen éltednek, kívánom, e végett/ Sokáig terjedő Nestori vénséget (*Név napra íratott versek [I.]*, Cs/ÖM. I. 54. l.).
7. Most vagy Homerusból nézi miként pusztít a Görög/ Akhillesnek a fiáért Priamus hogy könyörög (*Horváth Ádámhoz*, Cs/ÖM. II. 28. l.).
8. Ez e' a' valódi virtus és az érdem?/ Mellyért nagy híre lett sok gyilkos Hóhérnak,/ Pennáján az őtet ditsérő Homérnak. (*A' Had [I.]*, Cs/ÖM. III. 46. l.).
9. Így ejti el Hektort, kinek tíz esztendő / Meg hódolására nem elegendő / Sőt magát Akhillest, kinek hasznát vette (*[Öt ezer és mint eggy...]*, Cs/ÖM. III. 96. l.).
10. 'S ha a' nagy Ulysses Trója fala mellett,/ A' Pallás várából kifolyó vizellet/ Allyukán bé menni hajdan nem szégyellett (*Minden szerelmes katona*, Cs/ÖM. III. 145. l.).
11. 'S a' millyen vólt Hektor mikor fegyverbe állt,/ 'S Andromakhéjától tsókok között meg vált (*A' Magyar Gavallér*, Cs/ÖM. III. 174. l.).
12. ... a' háborúságba,/ Melly Trójától fogva esett a' világba',/ Tsak belé kell jönni mindég a' Dámáknak!– (*Dorottya*, Cs/ÖM. IV. 195. l.).
13. Ne szólljatok meg értte / Magyarjaim! kikérem, / Ha én is a' tsatákat, / A' várak' égetésit, / És a' Királyok' estét / Nem kürtölöm *Homérral*. (*A' Magyarokhoz*, Cs/ÖM. V. 31. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Odüsszeia

Locus:

1. Igy ír HOMERUS *Odyss. Lib. IV. v.* 220, *sqq.* (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 105. l.; Cs/ÖM. IV. 329. l.).
6. Nepenthe Homerus után eggy ollyan fü, a' melly borba tétetvén vigasságot tsinál: Ezzel élnek az Istenek. (*D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 136. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Batrachomyomachia

Locus: *Batrachomyomachia vagy Békaegérhartz Blumauer módja szerént* (Cs/ÖM. II. 33–61. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Szilágyi Ferenc részletesen felsorolja a görög eredetiből való átvételeket (Cs/ÖM. II. 452–464. l.). Csokonai Homérosznak tulajdonítja az eredeti művet (Cs/ÖM. II. 33. l.).

Opera Omnia
Kiadása: Lipcse 1782.
Locus: *Q. Horatii Flacci Opera Omnia, ad modum Johannis Minellii illustrata, Studio Christiani Junckeri. Lipsiae. 1782. 12.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 119. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Poëmata
Kiadása: Patavia 1764.
Locus: *Q. Horatii Flacci Poëmata, cum Commentariis Joh. Minellii. Patavii. 1764. 8.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 120.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Epodoszok I. 16.
Locus: *[Második emberkort...]* (Cs/ÖM. IV. 133–134. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Ódák IV. 3.
Locus:
1. *[Melly emberre születtekor...]* (Cs/ÖM. IV. 135. l.).
2. Pieri, az az, Muzsa, Horatius után: O testudinis aureae / Dulcem quae strepitum, Pieri! temperas (*A' Szélhez*, Cs/ÖM. V 205. l.).
3. a' kire születésekor Melpomene mosolygó szemekkel nem tekintett (*[A' Magyar Prosodiáról]*, Cs/Tan. 19. l.).
4. quos Melpomene nascentes placido lumine viderit (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 205. l.).
5. a' kikre születtekkor Melpómene szép szemeket nem vetett (*Előbeszéd [az Alkalmatosságra írt versekhez]*, Cs/Tan. 107. l.).
6. *91. sz. levél.* (Cs/Lev. 169. l.).

Megjegyzés:
1. Fordítás. A főszövegben *Horátziusból* szerepel alcímként. Az eredeti helye: IV. 3. (Cs/ÖM. IV. 669. l.).
2–6. Idézetek, utalások.

Ódák II. 18.
Locus: *[Nints elefánttsont, 's arany...]* (Cs/ÖM. V. 130–131. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: *Horátz' Éneke (Lib. II. Od. XVIII. p. 314.).*

Ódák IV. 9.
Locus: Éltek vitézek túl Agamemnononn; / De esmeretlen ködbe borúltanak, / 's Homályos éjbe vesztenek: mivel n[em] / Nyertenek Érdemeik Poétát. (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 42. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Ars poetica
Locus:
1. Jelesben a' Poésisról Horatz (*[Értekezés az Epopoeáról],* Cs/Tan. 42. l.).
2. *HORATIUST* Art. P. v. 46. ad v. 72, és L. II. Epist. 2. v. 115. sqq. Bruto (*Előbeszéd [A' Tavaszhoz],* Cs/Tan. 39. l.).
3. eszembe tartván a' mit Horatz mondott hogy quae desperat tractata nitescere posse, relinquit (*[Értekezés az Epopoeáról],* Cs/Tan. 56. l.).
4. *Pictoribus atque Poetis Quidlibet audendi semper fuit aequa potestas* (Cs/ÖM. I. 35. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Episztolák I. 17.
Locus:
1. *Principibus placuisse Viris, non ultima laus est.* HORAT. (*Dorottya*, Cs/ÖM. IV. 188. l.).
2. Principibus placuisse viris haud ultima virtus! (*204. sz. levél*, Cs/Lev. 310. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Episztolák I. 19.
Locus: O Imitatores, servum pecus! (*[Értekezés az Epopoeáról],* Cs/Tan. 52. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Episztolák II. 1.
Locus: Vatis avarus Haud facile est animus, ugy mond Horatius. (*204. sz. levél*, Cs/Lev. 310. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Episztolák II. 2.
Locus: *HORATIUST* Art. P. v. 46. ad v. 72, és L. II. Epist. 2. v. 115. sqq. Bruto (*Előbeszéd [A' Tavaszhoz],* Cs/Tan. 39. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Epódoszok I. 3.
Locus: Azt tette volt hajdan Horatz egy versébenn... (*Quem Dii oderunt Praeceptorem fecerunt*, Cs/ÖM. I. 12. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta (Cs/ÖM. I. 395. l.).

Ódák I. 4.
Locus:
1. Vitae (Csurgoiensis) summa brevis spem nos vetat inchoare longam! (*44. sz. levél*, Cs/Lev. 91. l.).
2. Quis desiderio sit *pudor* aut *modus* tam clari Capitis. (*180. sz. levél*, Cs/Lev. 283. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ódák I. 17.
Locus: HORAT. *L. I. Od. XVII. v.* 17. Caniculae vitabis aestus. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 96. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ódák I. 37.
Locus: Nunc est bibendum! ennyibe/ Horáttzal egyet értek. *Horatius. Carm. Lib. I. Od. 37.* (*Miért ne innánk?*, Cs/ÖM. II. 117. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ódák II. 11.
Locus:
1. Dum licet, Assyriaque nardo Potamus uncti? Horat. *L. II. Od. XI. v.* 16. (*A' Szamócza*, Cs/ÖM. IV. 329. l.).
2. Dum licet, Assyriaque nardo Potamus uncti? HORAT. *L. II. Od. XI. v.* 16. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 104. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ódák II. 18.
Locus: fogom Horátziussal énekelni, hogy [...] at fides et ingenii benigna vena est, nihil Deos ultra lacesso, nec potentem patronum largiora flagito; satis beatus unicis Sabinis. (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 207. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ódák III. 13.
Locus:
1. *Fies nobilium tu quoque* PUDLIUM/ *Me dicente.* – – – HORAT. (*Dorottya*, Cs/ÖM. IV. 192. l.).
2. *L. III. Od. XIII. v. 9.* Flagrantis atrox hora Caniculae. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 96. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ódák III. 21.
Locus: Tunc pauper cornua sumit. *Horatz.* (*D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 133. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ódák III. 22.
Locus: említi HORATIUS a' *Diva triformist* (*Dorottya*, Cs/ÖM. IV. 165. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ódák III. 29.
Locus:
1. *Prudens futuri Temporis exitum caliginosa nocte premit Deus* (Cs/ÖM. I. 18. l.).

2. Horatiussal *mea virtute me involvo et beatam pauperiem sine dote quaero.* (*191. sz. levél*, Cs/Lev. 295–296. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ódák IV. 8.
Locus: Sed non haec mihi vis; nec TIBI talium / Res est aut animus divitarum egens. / Gaudes carminibus: carmina possumus / Donare, et pretium dicere muneri. *Horatius. Carm. Lib. IV. Od. VIII. v. 9. sqq.* (*[Dedicatio Gr. Széchényinéhez]*, Cs/ÖM. V. 168. l.; Cs/Lev. 169. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Sermones I. 4.
Locus: *disjecti membra poëtae* (*194. sz. levél*, Cs/Lev. 299. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Sermones II. 6.
Locus:
1. Hoc erat in votis; modus agri non ita magnus, Hortus ubi et tecto vicinus jugis aquae fons, Et paulum silvae super his foret. (*162. sz. levél*, Cs/Lev. 261. l.).
2. HORTUS UBI, ET TECTUM? [...] MODUS AGRI NON ITA MAGNUS?... (*Jegyzet a debreceni forrásról*, Cs/Felj. 278–279. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

HORN, Georg

Historia Ecclesiastica
Kiadása: Frankfurt am Main 1704.
Locus: *Georgii Hornii Historia Ecclesiastica, Melchioris Leydeckeri et Danielis Hartnackii Notis et Observationibus illustrata: Accedit Ludovici Capelli Compendium Historiae Judaicae, una cum duplici Historiae Hornianae Supplemento, Melchioris Leydeckeri ad Annum 1587, et Johannis Danielis Crameri usque ad praesens Saeculum perducto. Francofurti ad Moenum. 1704. 8. In fine legitur: Georgii Hornii Brevis et perspicua Introductio in Historiam Universalem.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 22. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

HORVÁTH Ádám

Hol-mi
Kiadása: I. kötet: Pest 1788; II. kötet: Győr 1793; III. kötet: Pest 1792.
Locus: Horváth Úr holmiját (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 35. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ének egy Ifjúnak szerentsétlen életéről
Kiadása: Hol-mi I., Pest 1788.
Locus: a' miről Horváth Ádám így ír (*[Búcsúbeszéde a debreceni kollégiumi ifjúsághoz]*, Cs/Széppr. 146. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Csokonai nem mondja meg, melyik versre céloz. A vers tárgya alapján azonban azonosítható a hivatkozott mű.

Hunniás, vagy magyar Hunyadi
Kiadása: Győr 1787.
Locus:
1. Midőn általa Hunyadi halhatatlanná leve (*Horváth Ádámhoz*, Cs/ÖM. II. 29. l.).
2. Horváth' réz Trombitájára (*Lantomtól bútsúvétel*, Cs/ÖM. III. 156. l.).
3. ... Vajha te Horváth' / Trombitaszóra tanúlt Múzsáját hímzeni tudnád:/ Úgy se Keményt, se magát Hunyadit később Unokáink / A' te vitézidnél nem fognák tartani többre. (*A' vitézkedő Magyarokhoz*, Cs/ÖM. III. 169. l.).
4. Horvátot illet az, vagy pedig Mátyásit / Hogy zengjék a' magyar Hérók' tsatázásit (*Az Igazság' Diadalma*, Cs/ÖM. IV. 226. l.).
5. Hunnias, vagy Magyar Hunyadi (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. 14. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Legrövidebb nyári éjtszaka
Kiadása: Pozsony 1791.
Locus: Ő az, ki a ki tsak eggy rövid Nyári éjtszakájába/ Minap Magyar hangot adott Uránia szájába (*Horváth Ádámhoz*, Cs/ÖM. II. 29. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A csillagászat múzsája a Horváth-vers témájára utal. A következő sorok további utalások a műre (Cs/ÖM. II. 320. l.).

Psychologia
Kiadása: Pest 1792.
Locus: A' Léleknek természetét magyarázgatja Lockal./ Meg tekínti meg vi'sgálja 's itéli messze látó/ Elméje, mit tartott erről Leibnitz, mit tartott Plátó (*Horváth Ádámhoz*, Cs/ÖM. II. 28. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Locke, Leibnitz és Platón nézeteivel az említett munka 191., 184. ill. 187. lapjain foglalkozik a szerző (Cs/ÖM. II. 319. l.).

A' Hajnal
Kiadása: *Orpheus* 1790. I. 225. l.
Locus: A' Léleknek természetét magyarázgatja Lockal. / Meg tekínti meg vi'sgálja 's itéli messze látó / Elméje, mit tartott erről Leibnitz, mit tartott Plátó (*Horváth Ádámhoz*, Cs/ÖM. II. 28. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A fenti verses levélben elmélkedik róluk a költő, nevüket éppen így használva (Cs/ÖM. II. 319. l.).

A hódoltató
Locus: A' szerelem bús szivemet általjárta *(Perfec.)* / Mely is nékem nagyon árta *(Imperf.)* (*[A' Magyar Prosodiáról]* Cs/Tan. 30. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az idézet a vers 3. versszakában olvasható (Cs/Tan. 149. l.).

HORVÁTH János

Vitéz Kinisy Pálnak Hamvai
Kiadása: Veszprém 1797.
Locus: *Vitéz Kinisy Pálnak Hamvai* (Cs/Széppr. 181. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Ebből készült a prózai átirat.

HOSPINIAN, Rudolf

Opera in septem tomos...
Locus: Erős vállok terhe *Hospinián* maga,/ Pedig ennek tsak eggy ösvényén ballag a' (*Broughton Religiói Lexiconára,* Cs/ÖM. II. 68. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Vö. Cs/ÖM. II. 511. l.

HUBER, Michael

[Jegyzet Gessner Idylljeihez]
Locus: Tetszik nékem Hubernek, a' Gesszner frantzia Fordítójának megjegyzése (*Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire*, Cs/Tan. 62.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

HUSZTI András

Jurisprudentia Hungarico-transsilvanica
Kiadása: Cibinii 1742.
Locus: Huszti (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. 29. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

HÜBNER, Johann Georg

Reales Staats- Zeitungs- und Conversations-Lexicon
Kiadása: Lipcse 178[?].

Locus: *Georg. Hübners reales Staats- Zeitungs- und Conversations-Lexicon, Neue Ausgabe. Leipzig 178[...]* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 93. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Vollständige Geographie
Kiadása: Hamburg–Frankfurt–Lipcse 1735.
Locus: *Johann Hübners Vollständige Geographie. III Theile. Hamburg, Frankfurt und Leipzig. 1735. 8.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 70. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Több helyen is utal a műre.

HYDE, Thomas

Veterum Persarum et Parthorum et Medorum Religionis Historia
Kiadása: Oxonii, 1760.
Locus:
1. Thom. Hyde, Veter. Persar. et Parthor. et Medor. Religionis H[isto]-ria. Ed. II[da] Oxonii. 1760. in 4° mai. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [II.]*, Cs/Felj. 198. l.).
2. Hyde (*[Vázlatfüzet A' Tsókokhoz]*, Cs/Széppr. 66. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

IKENIUS, Conrad

Antiquitates Hebraicae
Kiadása: Brema, 1741.
Locus: Conr. Ikenii Antiquitates Hebraicae. ed. III. Brem. 1741. 8. (*Matematikai, régiségtani könyvek címjegyzéke*, Cs/Felj. 218. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

ILOSVAI Selymes Péter

Az hiresneves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história
Locus:
1. Akkoron Tóldinak máj adatik vala / bika rugaszkodik kötél szakad vala.; a' Toldi Miklós verseibe, 20, 30-sor is egyvégtibe vala szónn végeződik (*[A' Magyar Prosodiáról]* Cs/Tan. 29. l.).
2. E Tóldi (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 66. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

IMHOFF, Jacob Wilhelm

Notitia sacri Romani Germanici imperii Procerum
Kiadása: Tübingen 1732., 1734.
Locus:
1. Iac. Wilh. Imhoffii notitia sacri Romani Germanici imperii Procerum. Tubingae. 1732. 1734. Partes II. Fol. Quam editionem procuravit Koelerus, qui etiam plerorumque Europae regnorum genealogiam contexuit. Antea ed. ibid. 1699. F. (*Régiségtani, matematikai könyvek címjegyzéke*, Cs/Felj. 218. l.).
2. Van é Im-Hoffja (*Batrachomyomachia*, Cs/ÖM. II. 35. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

ISELIN, Jacob Christoff

Neu vermehrtes Historisch- und Geographisches allgemeines Lexicon
Kiadása: Basel 1726–1727.
Locus: *Neu vermehrtes Historisch- und Geographisches allgemeines Lexicon, von Jacob Christoff Iselin. Basel. 1726–1727. IV Voll. Fol. Supplement von Jacob Christoff Beck, und Aug. Joh. Buxtorf. 1742–1744. Basel. II Voll. f.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 104. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

JABLONSKI, Paul Ernest

Pantheon Aegyptiorum...
Kiadása: Frankfurt 1750–1752.
Locus: *Jablonskinak* pedig az *Egyiptombeli / Istenekkel három könyve* vagyon teli (*Broughton Religiói Lexiconára*, Cs/ÖM. II. 68. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

JANI, Christian David

Erklärende Anmerkungen zu Horazens Satyren
Kiadása: Lipcse 1795–1798.
Locus: *Christian David Jani Erklärende Anmerkungen zu Horazens Satyren, Episteln, Oden und Epoden. Aus dessen Vorlesungen. Leipzig. 1795–1798. III Voll. 8.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 119. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

JONES, William

Poëseos Asiaticae Commentariorum Libri VI cum appendice
Kiadása: Lipcse 1777.
Locus:
1. *Kivonat az ázsiai poézisről* (Cs/Felj. 142–170. l.).
2. JONES *Poëseos Asiaticae Commentariorum Libri VI.* (*Ex Editione* Jo. Gottfr. Eichhorn. *Lipsiae*, 1777. 8.) *pag.* 283. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 106. l.).
3. Jones (*[Vázlatfüzet A' Tsókokhoz]*, Cs/Széppr. 66. l.).
4. Jonesből még holmit jegyzek ki. *(11. sz. levél*, Cs/Lev. 28. l.).
5. A' Jónesből két verse van *Hafez*nek, azt írom le, 's akkor által adom. (*12. sz. levél*, Cs/Lev. 28. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Jones munkája elé Gottfried Eichhorn írt bevezetőt, amelyet szintén kimásolt a költő.
Lásd még LÜKOPHRONIDÉSZ.

Muallakát
Kiadása: London 1783.
Locus: The Moallakat, or seven Arabian Poëms wich were suspended on the Temple at Mecca, with a translation and arguments by W. Jones. Lond. 1783. 4. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.]*, Cs/Felj. 202.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A könyvet Jones fordította.

JUSTINUS, M. Junianus

Epitoma Historiarum Philippicorum
Locus: Történek a' történetit bőven elő adja Jusztinus (*A' Nemes Magyarságnak felülésére*, Cs/ÖM. IV. 12. l.).
Megjegyzés: Bizonytalan a mű azonosítása.

JUVENALIS, Decimus Junius

Satírák
Locus: *Haud facile emergunt, quorum virtutibus obstat res angusta domi* (Cs/ÖM. I. 20. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Csokonai versének tétele a szatírákból való. Az idézet helye: 3, 164–165. (Cs/ÖM. I. 429. l.).

KANT, Immanuel

Opera ad Philosophiam Critisam
Kiadása: Lipcse 1797.

Locus: Immanuelis Kantii opera ad Philosophiam Critisam latina vertit Fredericus Gottlob Born. – Lipsiae 1797. II, vel plane etiam voll. 8. m. (*Politikai, filozófiai könyvek címjegyzéke*, Cs/Felj. 219. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. Kant munkáit Born adta ki.

Az örök béke
Locus: maga Kant (*115.*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Vö. Cs/Lev. 726. l.

KATONA István

Historia critica Hungariae stripis Arpadianae
Locus: Katona (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. Vö. Cs/Lev. 729. l.

KÄSTNER, Abraham Gotthelf

Die Kometen
Locus: a' Kästner Kométáji (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Kästner munkáját az Esch. III. 193–202. lapjain is olvashatta Csokonai (Cs/Tan. 181. l.).

KAZINCZY Ferenc

Gessner Idylliumi
Kiadása: Kassa 1788.
Locus:
1. talám még a' leg szebb verseknél is lágyabban igézi meg a' füleket, és a' mellyet ama vékony izlésű Magyar Fordító elért, ha meg nem haladott (*[A' Magyar Prosodiáról]*, Cs/Tan. 18. l.).
2. *Dafnis Hajnalkor* (Cs/ÖM. III. 9–10. l.).
3. *Reggeli Ének a' Rózsához* (Cs/ÖM. III. 167. l.).
4. A' levegő Égben rózsa virágon úszkálván (*D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 135. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
2. Csokonai verse inkább Kazinczy versfordításának, mint az eredeti *Morgenlied*nek az átköltése (vö. Cs/ÖM. III. 260–262. l.).
3. Csokonai maga írta a cím alá: *Geszner után*. Csokonai verse Kazinczy versfordításának átköltése (vö. Cs/ÖM. III. 793. l.).

Lásd még GESSNER.

Bácsmegyenek öszveszedett levelei
Kiadása: Kassa 1789.

Locus: *Bácsmegyey leveleire* (Cs/ÖM. V. 44–45. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan ismerte.

Helikoni Virágok
Kiadása: Pozsony és Komárom, 1791.
Locus: Lásd [...] és *Helikoni Virágokat* KAZINCY Ferentz *Gyüjteményéből.* Pozsonyban. 1789. 8. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 91. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az almanach nem 1789-ben, hanem 1791-ben jelent meg.

Herdernek Paramythionjai
Kiadása: Bécs 1793.
Locus: *Herder pag. ([Vázlatfüzet A' Tsókokhoz]*, Cs/Széppr. 66. l. és még további hivatkozások)
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. E kötetet Kazinczy maga küldte Csokonainak ajándékba (Cs/Széppr. 351. l.). Lásd HERDER.

Boldog bolondoskodás
Kiadása: Magyar Museum I. 78–79. l.
Locus: Kazinczynál a' *Boldog bolondoskodás* (*Jegyzések és értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 105. l.; Cs/ÖM. IV. 627. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Utazások. Füred. 1789. nov. 3.
Kiadása: Orpheus I. 174–183. l.
Locus: Keresd ki csak Orpheusból a Kazinczy Tihanját, és Toalét-kisasszonyát (*176. sz. levél*, Cs/Lev. 277. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Kazinczy Ferentz' Kül-földi Játszó-Színje. Első Kötet. Hamlet.
Lásd SHAKESPEARE.

KIS János

Az emberekkel való társalkodásról...
Locus: *Kijegyzés Knigge magyar fordításából* (Cs/Felj. 225. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű teljes címe: *Az emberekkel való társalkodásról, vagy miképpen kellessék minden rendbéli emberekhez magunkat úgy alkalmaztatnunk, hogy a világban boldogulhassunk. Írta német nyelven báró Knigge Adolf.*

KISFALUDY Sándor

A kesergő szerelem
Locus:
1. Vakmerőségnek látszik ugyan a' *Himfy szerelmei* után Erató Lantját valakinek megzendíteni merni mostanában (*Előbeszéd [a Lillához]*, 81. l.).
2. A' Verseknek módja és foglalatja az a' mi a' Himfy' Szerelmeinek (*107. sz. levél*, Cs/Lev. 189. l.).
3. egy verses Gyűjteményem, melly a' *Himfy Szerelmeihez* hasonlít (*165. sz. levél*, Cs/Lev. 263. l.).
4. *Himfyhez* (Cs/ÖM. V. 177–178. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

KLEIST, Christian Ewald von

Die Sämmtliche Werke des Herrn Ewald Christian von Kleist.
Kiadása: Bécs 1789.
Locus:
1. *Kivonatok a' Tsókokhoz* (Cs/Felj. 182. l.).
2. Kleist (*[Vázlatfüzet A' Tsókokhoz]*, Cs/Széppr. 66. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A kötetet Kazinczytól kapta, 1792. augusztus 6-án (Cs/Lev. 250. l.).

An Doris
Locus: *Lillához* (Cs/ÖM. V. 48–53. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: *A' Kleist' Rapszódiái közűl.*

Phyllis an Damon
Locus: *Fillis Dámonhoz* (Cs/ÖM. V. 56. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: *Kleist' Daljai közűl.*

Der Frühling
Locus: *A' Tavasz.* (Cs/ÖM. V. 75–118. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: *Festő versezet Kleist' német* munkáiból.

An Herrn Rittmeister Adler
Locus:
1. *Óda Kapitány Bessenyei Sándor Úrhoz* (Cs/ÖM. V. 124–126. l.).
2. *Was hifts mit freudigen Blick, vom / Dunst der Ehre betrunken, / Mit Ordensketten beschwert, ge- / krönte Henker zu scheun?* KLEIST (*Főhadnagy Fazekas Úrhoz*, Cs/ÖM. V. 290. l.).

Megjegyzés:
1. Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: *A' Kleist' Odáji közül.*
2. A Kleist-idézet a vers mottója.

An Elise
Locus:
1. *Elízához* (Cs/ÖM. V. 129. l.).
2. L. Kleist Epigram.*([Vázlatfüzet A' Tsókokhoz]*, Cs/Széppr. 66. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: *Kleist' Purgomái közűl.*

Prosaische Aufsätze V.
Locus: *Ánglus andalgás.* A' KLEIST' Prósáiból. (Cs/Széppr. 161–163. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Fragment eines Gedichts von den Schmerzen der Liebe
Locus: *A' szerelmesnek gyötrelmeiről.* KLEISTNAK egy Töredéke. (Cs/Széppr. 163–164. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Prosaische Aufsätze VI.
Locus: *A' bújálkodás.* A' KLEIST' Prósáji közűl. (Cs/Széppr. 167. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Lied der Cannibalen
Locus: Lásd a' Kannibáloknak egy jeles Dalját KLEIST*nál: Sämmtlichen Werke. Wien.* 1789 (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 86. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Liebeslied an die Weinflasche
Locus: *Szerelemdal a' tsikóbőrös Kulatshoz* (Cs/ÖM. V. 207–210. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Csokonai csupán az ötletet vette át Kleisttól, s bár vannak tartalmi egyezések, a verset nem tekinthetjük fordításnak (vö. Cs/ÖM. V. 782–785. l.).

KLOPSTOCK, Friedrich Gottlieb

Messias
Locus:
1. VI. A' Messiás. a) Ebben a' legújabb és a' mi emlékezetünk táján szereztetett Epopoeában... (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 50. l.).
2. Voltér és Klopstock a' magokét holtig reszelgették (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 203. l.).

3. Messias. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.]*, Cs/Felj. 201. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az eposztanulmányban hosszan értekezik róla.

KNIGGE, Adolf
Lásd KIS János.

KOECHER, Johann Christoph

Idololatria Litteraria Liber singularis
Kiadása: Hannover 1738.
Locus: Kérded? a' rövidebb vagy szebb útat járd é?/ Az a' *Koecher* uta, e' meg a' *Picardé*. (*Broughton Religiói Lexiconára*, Cs/ÖM. II. 68. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. E munka egyébként a költő idejében megvolt a kollégium könyvtárában (Cs/ÖM. II. 511. l.).

KÓNYI János: *Ábel' Kain által lett halála*

Locus: A' tegnapi alkalmatosságot elszalasztottam a' miatt, hogy az *Abel' Halálára* sokáig várakoztam. (*147. sz. levél*, Cs/Lev. 243. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű Gessner-fordítás.
Lásd GESSNER.

KORABINSZKY József Mátyás

Geographisches und Produkten Lexikon von Ungarn...
Kiadása: Pozsony 1786.
Locus: Az odavaló víg társaságokról láss egy tréfás megjegyzést KORABINSZKY *Lexicon von Ungarn[,] Art[iculus]*: NAGY BAJOM. (*Dorottya*, Csokonai jegyzete. Cs/ÖM. IV. 137. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Vályi András dolgozta át magyarra, lásd VÁLYI András.

KOTZEBUE, August Friedrich von

An den Freiheitsbaum
Kiadása: *Das merkwürdigste Jahr meines Lebens*, Berlin 1801.
Locus: *A' Szabadságfához* (Cs/ÖM. V. 170–171. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: *(Schweizer Nóta.)*

Die Verzweiflung
Kiadása: *Das merkwürdigste Jahr meines Lebens*, Berlin 1801.

Locus: *A' Kétségbe esés* (Cs/ÖM. V. 247–255. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: *Írta Kotzebue, fordította Csokonai V. Mihály.*

Menschenhass und Reue
Locus: Az esmeretlen magába egy Könyvel (*A' Szeretet Győzedelme a' Tanúltakon*, Cs/Színm. II. 7. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Esmeretlen ('Der Unbekannte') a Kotzebue-darab hőse (Cs/Színm. II. 219. l.; vö. I. 287. l.).

KOVÁCS Ferenc

A' Pulpitus egygy mulatságos Vitézi Költemény.
Locus:
1. *II. A' Pulpitus, írta Boileau, fordította Kováts Ferentz Ingenieur Úr. ([Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 55. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Kovács Ferenc műve Boileau-Despréaux *Le Lutrin* című vígeposzának fordítása.
Lásd BOILEAU-DESPRÉAUX.

KÖDI FARKAS János

Vitéz Kádár István éneke
Locus: Kádár (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 66. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

KÖHLER, Johann David

Descriptio Orbis Antiqui
Locus: *Descriptio Orbis Antiqui in XLIV Tabulis exhibita a Jo. Davide Koelero. Studio atque opera Christph. Weigelii. Norimb. Fol. min.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 100. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

KULTSÁR István

[Tudósítás a Magyarország históriája tervezett kiadásáról]
Kiadása: *Magyar Hírmondó* 1802. július 20., 6. sz. Toldaléka
Locus: Ujságainkban olvastam, Gebhárdnak Magyar Históriáját, ama betses Könyvet! Magyarjainkkal megesmértetni szándékozol (*109. sz. levél*, Cs/Lev. 192. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A könyv címe: *Magyarország Históriája. Gebhardi Lajos Albert munkáiból magyarázta Hegyi József. Megigazította, és 1803-ig folytatta Kultsár István. 1–3.* (Pest 1803) (vö. Cs/Lev. 709., 711. l.).

LA FARE, Charles Auguste, marquis de

Chanson
Kiadása: Esch.
Locus: *Hijába iszom...* (Cs/Széppr. 55. l.)
Megjegyzés: Fordítás. Csokonainál nem szerepel cím. A fordítás előtt a szerző neve áll.

LAFONTAINE, August von

Der Naturmensch oder Natur und Liebe in Streit
Locus:
1. Épen most vagyon kezem alatt ama szép philosophiai román is: Natur und Liebe, von H[n]. von Miltenberg. 2 Bde. 8. Wien. (*43. sz. levél*, Cs/Lev. 89. l.).
2. egy szép Romant hoztam, a' neve Natur und Libe (*Cultura*, Cs/Színm. II. 145. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Lafontaine művét Miltenberg álnéven jelentette meg (vö. Cs/Lev. 552. l.).

LA FONTAINE, Jean de

Amours de Psyché et de Cupidon
Locus: *Psyché* Cupido felesége. Lásd. [...] *La Fontaine. (D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 133. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A versbetétekkel átszőtt regény foglalkozik Ámor és Psyche témájával (Cs/Széppr. 414. l.).

LAINEZ, Alexendre

Printems
Kiadása: Esch.
Locus: *Hogy minden újra...* (Cs/Széppr. 54. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonainál nem szerepel cím. A fordítás előtt a szerző neve áll.

Les pressoirs de Champagne
Kiadása: Esch.
Locus: *A' Kampagnai Sajtó* (Cs/Széppr. 54. l.).
Megjegyzés: Fordítás. A fordítás előtti szám utal a szerző kilétére.

LAKOS János

[?]
Locus: A' Lakostól fordított Arabs Poéma fejedelmi. (*149. sz. levél*, Cs/Lev. 244. l.).
Megjegyzés: Bizonytalan az azonosítása, talán a *Menyegzői dal*ról van szó (vö. Cs/Lev. 783–784. l.).

LA RUE, Charles de

Cyrus
Locus: *Cyrus* és *Lysimachus* két Szomorú Játékok, *Rué Károly* Frantz Poéta után. (*Az Elegyes Munkák dokumentuma*, Cs/Felj. 236. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan hozzájutott, mert tervezte a fordítását, de az nem készült el.

Lysimachus
Locus: *Cyrus* és *Lysimachus* két Szomorú Játékok, *Rué Károly* Frantz Poéta után. (*Az Elegyes Munkák dokumentuma*, Cs/Felj. 236. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan hozzájutott, mert tervezte a fordítását, de az nem készült el.

L' ATTAIGNANT, Gabriel-Charles de

Chanson
Kiadása: Esch.
Locus: *Lisette Colinért vagyon...* (Cs/Széppr. 56. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonainál nem szerepel cím. A fordítás előtt: *De L'attaignant.*

LE JAY, Gabriel Francesco

Bibliothecae Rhetorum I–III.
Locus: *Bejegyzések a Bibliothecae Rhetorum 3 kötetében* (Cs/Lev. 232.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

LEMENE, Francesco

[Di se stessa invaghita e del suo bella...]
Kiadása: Esch.
Locus: *A' Szépség* (Cs/ÖM. II. 95. l.).
Megjegyzés: Fordítás. A cím alatt: *(Eggy madrigál olaszból Lemene után.).*

La rosa
Kiadása: Esch.
Locus: *A' rózsa* (Cs/ÖM. II.96–98. l.).
Megjegyzés: Fordítás. A cím alatt: *(Olaszból Lemene után.).*

LEÓ, VI.

Taktika
Locus: Leonál (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

LESSING, Gotthold Ephraim

Über die Regeln der Wissenschaften zum Vergnügen
Locus: A' Tudományokról átaljában írtak Pope, Lessing *([Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az Esch. Lessingnek ebből a művéből hoz részleteket: III. 186–192. l. (Cs/Tan. 182. l.).

LICHTWER, Magnus Gottfried

Das Recht von Vernunft
Locus: Das Recht der Vernunft von Lichtwer *([Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Lichtwer az Esch. III. 203–206. lapjain is olvashatta Csokonai (Cs/Tan. 181. l.).

LINNÉ, Carl von

Systema Vegetabilium
Kiadása: Göttingen 1784.
Locus:
1. *Kivonat a Linné-fordításhoz* (Cs/Felj. 213–217. l.).

2. *Linné'* Systema Vegetabiliumjának megmagyarosításán dolgozgatom (*175. sz. levél*, Cs/Lev. 276. l.).
3. a' Linné systemája szerént három nevezetes faja van a' többek közűl (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 102. l.; Cs/ÖM. IV. 886. l.; itt még sok Linné-hivatkozás található)
4. *Hesperis tristis.* Linnei. (*Amaryllis*, Cs/Széppr. 174., 176. l.).
5. 'S félig harmatos Linnéjét / Pípája mellé veszi. (*Főhadnagy Fazekas Úrhoz*, Cs/ÖM. V. 292. l.).
6. így ír egy ember, a' kinek Bibliája *Linné* (*205. sz. levél*, Cs/Lev. 313. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

1. Csokonai jegyzetének lapszéli számai az 1784-es göttingeni kiadás megfelelő oldalszámaira utalnak (vö. Cs/Felj. 535. l.).
5–6. Nem dönthető el pontosan, mely Linné-műre vonatkozik az utalás.

Systema Naturae
Kiadása: Leyden 1735.
Locus: Tanúlni a' LINNÉ' Históriáját is. (*Dorottya*, Cs/ÖM. IV. 203. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

LIPPAI János

Posoni Kert
Kiadása: Bécs 1664–1667; Győr 1753.
Locus:
1. *Lippai* J. Posoni kertéb. (*Kivonat a Clióhoz*, Cs/Felj. 212.)
2. Lippai. (*Utalás különféle tárgyú könyvekre*, Cs/Felj. 290. l.).
3. Lippai (*Előbeszéd [A' Tavaszhoz]*, CsTan. 37. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű teljes címe: *Posoni Kert. Mellyben minden Kerti Munkák, Rendelések, Virágokkal, Veteményekkel, Fákkal, Gyümöltsökkel, és Kerti Csemetékkel való bajmolódások: azoknak Nemek, Nevek, hasznok, bé-tsinálások bővségesen Magyar nyelven nagy haszonnal le-irattatnak, kiváltképen azok, a' mellyek Esztergomi Érsek Urnak Lippai György Hertzeg Úr Ő Nagyságának Kertében akkori üdőben találtattak.* Először három könyvben jelent meg: *Virágos kert*, *Veteményes kert*, *Gyümölcsös kert* (Bécs 1664–1667), majd egybekötve adták ki Győrben (1753.).

LONGOSZ

Daphnis és Chloé
Kiadása: Lipcse 1777.
1. *Kivonatok A' Tsókokhoz* (Cs/Felj. 181–182., 185–192. l.).
2. Longi Pastoralia. (*[Vázlatfüzet A' Tsókokhoz]*, Cs/Széppr. 64. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

LOREDANO, Gian Francesco

L'Iliade giocosa
Locus:
1. *A' tréfás Iliás,* Irta Loredano, Olasz Poéta. Ez az *Ilias travestiálása* van IV. Tomusban. (*Az Elegyes Munkák dokumentuma*, Cs/Felj. 237.).
2. Éppen így jártam az Iliade Giocosájával is Loredánnak (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 56. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az *Iliász*-paródia magyar fordítását a költő 1794-ben hirdette meg a Magyar Hírmondóban, illetve a Magyar Merkuriusban, a munka azonban nem készült el (Cs/Tan. 191.).

LOSONTZI István

Hármas kis tükör
Locus: Hármas Tükör. (*Utalás történeti munkákra*, Cs/Felj. 290. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

LUCANUS, Marcus Annaeus

Pharsalica
Locus:
1. Illyen formán mernék a' Pharsalicáról is ítélni. (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 51. l.).
2. Így LUCANUS, STATIUS, PRUDENTIUS, SID. APOLLINARIS; így CICERO, PLINIUS; így a' mai Olasz Poéták is. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 96. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

LUCRETIUS, Carus Titus

De rerum natura
Locus: a' Lucretius' Természetről való VI Könyve (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Lucretius művét az Esch. II. 257–263. lapjain is olvashatta Csokonai (Cs/Tan. 181. l.).

LUIDPRAND

Antapodosis
Locus: Luitprándusnál (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

LUYTS, Johann

Introductio ad Geographiam Novam et Veterem
Kiadása: Utrecht 1692.
Locus: *Johann Luyts Introductio ad Geographiam Novam et Veterem. Trajecti ad Rhenum. 1692. 4.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 47. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Később is találunk a műből kivonatolt részeket (Cs/Felj. 96. l.).

LÜKOPHRONIDÉSZ

[Töredék Athenaiosz művében]
Locus:
1. *Lükophronidész-idézet* (Cs/Felj. 227. l.).
2. Lycophronides eggy gyönyörű Poéta, verseit lásd Athenaei lib. XIII. (*Kivonat az ázsiai poézisről,* Cs/Felj. 148. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Lásd még ATHENAIOSZ, JONES.

MACPHERSON, James

Ossian
Locus:
1. <Ossian. 2. Voll. 8.> (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.]*, Cs/Felj. 201. l.).
2. Hadd zengjem Osszián' Lantján Hérósba szállt Lelkedet (*Tisztelő versezet Báró Vay Miklóshoz*, Cs/ÖM. V. 127. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta, fordításait ismerhette.

MAFFEI, Scipione

Canzone
Kiadása: Esch.
Locus: *Asztali dal* (Cs/ÖM. II. 102–103. l.).
Megjegyzés: Fordítás. A cím alatt: *(Olaszból Márkgróf Maffei után.).*

MAITTAIRE, Michael

Annales typographici 1–2.
Locus: Lásd, *Maittaire Annal.Typogr.* (*D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 134. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

MÁNDY István

Magyar Sunád
Locus: Láthatni ezt a' Botond históriáját az említett Iródeák' Könyvében, a' Mándi Úr' fordításában (*Mélt. Gróf. FESTETICS GYÖRGY ő Nagyságára. A' Hadi Oskoláról*, Cs/ÖM. V. 175. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan használta, lásd még ANONYMUS.

MANILIUS, Marcus

Astronomica
Locus: a' Manilius Astronomiconja (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Manilius munkáját az Esch. III. 32–36. lapjain is olvashatta Csokonai (Cs/Tan. 181. l.).

MARMONTEL, Jean-François

La Poetique Françoise
Locus: *A' Magyar Poesis,* 's a' mellyben Mármontelnek a' *La Poetique Françoise* nevű Munkáját tettem előmbe Példáúl. (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 43. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Marmontelnek az *Enciklopédia* számára írt költészettani cikkeire Csokonai – a fenti kijelentése ellenére – kevéssé támaszkodott (Cs/Tan. 184. l.).

MAROT, Clement

Puisque de vous ...
Kiadása: Esch.
Locus: *Minthogy más Képem...* (Cs/Széppr. 53. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Címe az Esch.-ban sincs, a jegyzéken a kezdősor szerepel. A szerző neve a fordítás előtt áll.

MARÓTHI György

Harmonikus soltár
Kiadása: Debrecen 1756.
Locus: Mikor Maróthi a' Hármonikust írta (*[Lengyel Jó'sef Úr neve napjára]*, Cs/ÖM. III. 136. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

MARSY, François-Marie de

Picturae Carmen
Locus: A' Picturáról, Marsy, Watelet, Hayley; a' rajzolásról Dufresnoy. *([Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű az Esch.-ban is szerepel: III. 65–67. l. (Cs/Tan. 183. l.).

MARTIALIS, Marcus Valerius

VIII. könyv, 56. epigramma
Locus:
1. *Sint Maecenates, feret Hungara Terra Marones. Vergiliumque tibi vel tua rura dabunt* (Cs/ÖM. I. 31. l.).
2. Sint Maecenates; feret haec quoque Terra Marones,/ Virgiliumque TIBI vel TVA rura dabunt. *([Pestini. d. 9as Maii. a. 1795.]*, Cs/ÖM. III. 137. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A Martialis-idézet helye: Lib. VIII. 56. 5–6. sora (Cs/ÖM. I. 481.; III. 679. l.).

MÁRTON József

Magyar és német Lexicon
Locus:
1. Már én az Úrnak jelentésére, 's édes Hazám' 's Anyai Nyelvem' díszére és előmenetelére, a' mint tudtam 's a' mit tudtam a' ritkább régi, kevéssé gyakorlott, nyomtatásban esméretlen, tartományos és mesterszavakból 2000 és egynéhányat öszveszedtem, 's mind ez ideig az Úrnak barátságos Rendtételét vártam... (*68. sz. levél*, Cs/Lev. 128. l.).
2. Márton Jósef Úrnak Magyar és Német Lexiconja, már a' Sajtó alatt vagyon: mikorra kerűl ki, bizonyosan nem tudhatni, de, hogy sokára nem halad, reménylhetni. ... (*Márton József szótárának dokumentumai*, Cs/Felj. 258. l.; Cs/Lev. 229. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
1. Csokonai Márton József szótárához gyűjtött anyagot (Cs/Lev. 621. l.). Talán ezzel kapcsolatos egyik szójegyzéke is (Cs/Felj. 300–301. l.).
2. Csokonai segített Mártonnak a terjesztésben (Cs/Felj. 608–612. l.).

A Magyar Lexiconnak szükséges voltát tárgyazó elmélkedések
Kiadása: Bécs 1802.
Locus: A' kik a' nevezett Lexiçonnak Plánumát eléggé nem esmérik, olvashatnak felőle a' Márton Úr' Tudósításában (*133. sz. levél*, Cs/Lev. 229. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

MARTONFALVI György

Exegesis Libri Secundi Medullae Amesianae,...
Kiadása: Debrecen 1675.
Locus: *Exegesis Libri Secundi Medullae Amesianae,... (Teológiai könyvek címjegyzéke*, Cs/Felj. 219–220. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

MASON, William

The English Garden
Locus: Jelesben a' Kertekről, Rapin, de Lille, Mason (név szerént az Anglus módú kertről). *([Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az Esch.-ben részleteket olvashatunk a műből: III. 170–174. l. (Cs/Tan. 184. l.).

MATKÓ István

X út töknek eltépése
Kiadása: Sárospatak 1668.
Locus: holmi *Bányász Csákányt (Előbeszéd [A' Tavaszhoz]* Cs/Tan. 37. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A vitairat teljes címe: *X út töknek eltépése, avagy bányász csákány, mellyel amaz fövenyen épittetett s már leromlott házát elébbi fövenyre sikeretlen sárral raggatni akaró és 1000 mocsokkal eszelőssen szinlő és mázoló Sámbár Mátyás nevű tudatlan sár gyuró megcsákányoztatik* (Cs/Tan. 155. l.).
Lásd még: SÁMBÁR Mátyás.

MÁTYÁSI József

Semminél több valami
Kiadása: Pozsony 1794
Locus:
1. Mátyási írt arról: Mi a' Tsók? Lásd, Semminél több valami. 1 Darab. *([Vázlatfüzet A' Tsókokhoz]*, Cs/Széppr. 65. l.).
2. *A' semminél több valami* (Cs/ÖM. III. 138–139. l.).
3. Mátyási' Tamburájára (*Lantomtól bútsúvétel*, Cs/ÖM. III. 156. l.).
4. Horvátot illet az, vagy pedig Mátyásit/ Hogy zengjék a' magyar Hérók' tsatázásit (*Az Igazság' Diadalma*, Cs/ÖM. IV. 226. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Mátyási kötetét Csokonai ajándékba kapta (Cs/ÖM. IV. 683. l.).

MÁTYUS István

Diaetetica...
Kiadása: Kolozsvár 1762–1766.
Locus: *Mátyus.* Diaetet. (*Kivonat a Clióhoz*, Cs/Felj. 212.)
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Címe: *Diaetetica, az az: a jó egészség megtartásának módját fundamentomosan eléadó könyv, Mellyet Betegek körül való foglalatosságtól üres óráin írt és készített, 's maga költségével közönségessé-is tett, K. Mátyus István* (Cs/Felj. 534. l.).

MEINECKE, Johann Heinrich Friedrich

Anacreontis carmina
Kiadása: Lipcse 1776.
Locus: MEINECKE (Leipz. 1776. 8.) (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 91. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta, az adat Sulzernél is szerepel (vö. Cs/Tan. 283–284. l.).
Lásd ANAKREÓN.

MELIUS JUHÁSZ Péter

Herbarium. A fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól
Kiadása: Kolozsvár 1578.
Locus:
1. Melius vagy Horhi Juhász Péter, a' maga *Magyar Herbárium*ában a' Bellist Rukertznek nevezi (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 103. l.; Cs/ÖM. IV. 328. l.).
2. Horhi Juhász (*Előbeszéd [A' Tavaszhoz]*, CsTan. 37. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

MENZINI, Benedetto

La speranza
Kiadása: Esch.
Locus: *A Reménység* (Cs/ÖM. III. 15–17. l.).
Megjegyzés: Fordítás. A cím alatt: *Elégia. Mentziniből.*

Arte Poetica
Locus: Jelesben a' Poésisról Horatz, Vida, Menzini (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A művet az Esch.-ból is ismerhette Csokonai: III. 83–86. l. (Cs/Tan. 182. l.).

MÉSZÁROS Ignác

Kartigam
Locus:
1. a' Kártigám Palotája (*D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 119. l.).
2. az Aria azon Kártigáméra van, melly így kezdődik ... (*A' Szeretet Győzedelme a' Tanúltakon*, Cs/Színm. II. 7. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű Menander *Der schönen Türkin wundersame Geschichte* (1723) című regényének fordítása, amely 1772-ben keletkezett., s a század végéig négy kiadást ért meg (Cs/Színm. II. 218. l.).

METASTASIO, Pietro

La Danza
Locus: *A' Táncz* (Cs/Széppr. 22–24. l.).
Megjegyzés: Fordítás. A DebrK.-ban Csokonai idejében megvolt Metastasio műveinek 1757-i torinói kiadása (*Poesie del signor abate Pietro Metastasio*), Csokonai valószínűleg ezt a kilenckötetes kiadást használta (Cs/ÖM. II. 606. l., valamint Cs/Színm. II. 270–274. l.). Metastasióhoz lásd még DÖME.

Il Ciclope
Locus: *A' Tziklops* (Cs/Széppr. 24–26. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. *A' Tziklops* eredetije szerepel az Esch.-ban (I. 364–366. l.).

La Primavera
Locus: *A' Tavasz.Canzonetta* (Cs/Széppr. 26–27. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

L' Estate
Locus: *A' Nyár. Canzonetta* (Cs/Széppr. 27–29. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

La Libertà a Nice
Locus:
1. *A' Szabadság. Nitzéhez eggy Kántzonetta* (Cs/Széppr. 29–30. l.).
2. *A' Szabadúlás* (Cs/ÖM. III. 74–77. l.).

Megjegyzés: Fordítások. Az első prózában, a második versben.

Palinodia a Nice
Locus: *Palinódia. Nitzéhez eggy Kántzonetta* (Cs/Széppr. 30–32. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Il Trionfo della Gloria
Locus:
1. *A' Ditsőség' Triumfja. Első Kántáta* (Cs/Széppr. 32–34. l.).
2. *A' Ditsőség' Triumfusa* (Cs/ÖM. III. 7–8. l.).
Megjegyzés: Fordítások. Csokonai prózában az egészet lefordította, a versfordítás azonban csak töredék (vö. Cs/ÖM. III. 252. l.).

Pelm Nome Glorioso di Maria Teresa
Locus: *II. Kántáta. Mária Terésia' Neve Napjára* (Cs/Széppr. 34–35. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Pel Giorno Natalizio Di Maria Teresa
Locus: *III. Kántáta. Mária Terézia' Születése' Napjára* (Cs/Széppr. 35–36. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Pel Giorno Natalizio Di Francesco Primo
Locus: *IV. Kántáta. I. Ferentz Tsászár Születése' Napjára* (Cs/Széppr. 36. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

La Scusa
Locus: *A' Mentség. V. Kántáta* (Cs/Széppr. 36–37. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Il Consiglio
Locus: *A' Tanáts. VI. Kántáta* (Cs/Széppr. 37–38. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

La Tempesta
Locus:
1. *A' Zivatar. VII. Kántáta* (Cs/Széppr. 38–39. l.).
2. *A' háborús Zivatar* (Cs/ÖM. II. 91–92. l.).
Megjegyzés: Fordítások. Az első prózafordítás, a második verses.

La Gelosia
Locus: *A' Szerelemféltőség. VIII. Kántáta* (Cs/Széppr. 39–40. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

L' Inciampo
Locus: *Az Akadály. IX. Kántáta* (Cs/Széppr. 40–41. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

La Pesca
Locus: *A' Halászat. X. Kántáta* (Cs/Széppr. 41–42. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

La Primavera
Locus: *A' Tavasz. XI. Kántáta* (Cs/Széppr. 42–43. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Il Sogno
Locus: *Az Álom. XII. Kántáta* (Cs/Széppr. 43–44. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Il Nome
Locus: *A' Név. XIII. Kántáta* (Cs/Széppr. 44. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Il Ritorno
Locus: *A' Visszatérés. XIV. Kántáta* (Cs/Széppr. 45. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Il Primo Amore
Locus: *Az első Szerelem. XV. Kántáta* (Cs/Széppr. 46. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Amor Timido
Locus:
1. *A' félénk szerelem. XVI. Kántáta* (Cs/Széppr. 46–47. l.).
2. *A' félelmes Szerető* (Cs/ÖM. II. 106. l.).
Megjegyzés:
1. Fordítás prózában.
2. A verses fordítás az eredetinek csak egy részlete (Cs/ÖM. II. 667. l.).

Il Nido Degli Amori
Locus: *A' Szerelmek Fészke. XVII. Kántáta* (Cs/Széppr. 47–48. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

La Partenza
Locus: *Az Elmenetel* (Cs/ÖM. II. 106–108. l.).
Megjegyzés: Fordítás. A cím alatt: *(Olaszból Metastasio után.)*

La Galatea
Locus: *Galatéa* (Cs/Színm. I. 167–185. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Achille in Sciro
Locus: *Ákhilles Stzirusbann* (Cs/Színm. I. 187–194. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Didone abbandonata
Locus: Az elhagyatott Dídó ... Szerzette 's megis igazgatta Metastasió Péter. (Cs/Színm. II. 41–71. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Alle Dame Veneziana...
Locus: *Metasztázió' Sonettje...* (Cs/Széppr. 32. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai lefordította a *Didone abbandonata* ajánlásul íródott szonettet is.

L'Endimione
Locus:
1. *Endímion.* Szerenáta Metasztázió Péter' munkáiból. (Cs/Színm. II. 73–78. l.).
2. *[Dalok az Endímionból]* (Cs/ÖM. V. 304–312. l.).
Megjegyzés: Fordítások.

Il re pastore
Locus: *A' Pásztor Király* ... Szerzette Metasztázió Péter Császári Poéta. (Cs/Színm. II. 79–108. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Angelica
Locus: *Angélika* ... Szerzette Metasztázió Péter Tsászári Poéta. (Cs/Színm. II. 109–130. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

MEURSIUS, Johannes

Elegantiae Latini sermonis
Locus: Meursius *([Vázlatfüzet A' Tsókokhoz],* Cs/Széppr. 66. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A Meursius neve alatt fennmaradt mű feltehetőleg nem tőle származik (vö. Cs/Széppr. 354. l.).

MEUSEL, Johann Georg

Anleitung. Zur Kenntniss der Europäischen Staatenhistorie, nach Gebauerscher Lehrart
Kiadása: Lipcse 1788.
Locus: *Joh. Geor. Meusels Anleitung. Zur Kenntniss der Europ. Staatenhistorie, nach Gebauerscher Lehrart. Dritte Ausgabe. Leipzig. 1788. gr. 8. (Kivonatok a Kanári- és más szigetekről,* Cs/Felj. 102. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Lehrbuch der Statistik
Kiadása: Lipcse 1794.
Locus: *Meusels Lehrbuch der Statistik. Zweyte Ausgabe. Leipzig. 1794. 8 m.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 101. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

MIKOLA István

Orbis novus detectus
Locus: Ez Orbis novus detectus (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 66. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

MILTON, John

Paradise Lost, Paradise Regained
Locus:
1. *Negyedik az Elvesztett Paraditsom.* (*[Értekezés az Epopoeáról]*, Cs/Tan. 48. l.).
2. Milton még megvakúlása után sem szűnt meg dolgozásán (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 203. l.).
3. Milton. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.]*, Cs/Felj. 201. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan nem jutott hozzá. Csokonai nyelvtudás hiányában csak fordításban ismerte a művet, az eredetire vonatkozó utalásai nem szövegszerűek. Lásd BESSENYEI Sándor.

MINDSZENTI Sámuel

Broughtonnak a' Religióról való Históriai Lexikona...
Kiadása: Komárom 1792–1793.
Locus: *Broughton Religiói Lexiconára* (Cs/ÖM. II. 68–69. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Hogy Csokonai a művet valóban olvasta, erről több utalás is árulkodik (Cs/ÖM. II. 510–513. l.).

MOLIÈRE, Jean-Baptiste Poquelin

Le Malade imaginaire
Locus: *Doctorandus* (Cs/Színm. II. 131–139. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai *A képzelt beteg* Nicolas di Castelli-féle olasz fordítása alapján dolgozott (Cs/Színm. II. 294–305. l.).

MOLNÁR János

Magyar Könyvház
Kiadása: Pozsony és Pest, 1783–1795.
Locus:
1. *Magyar Könyvház. Irá Molnár János. Pozsonyban és Pesten. 1783–179[...]* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 63. l.).
2. *Molnár* Ján. Könyvház. (*Kivonat a Clióhoz*, Cs/Felj. 212.)

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A sorozat szerzője Molnár János volt. Csokonai sokszor utal a *Magyar Könyvház*ra.

MONCRIF, François-Auguste Paradis de

La Fantaisie
Kiadása: Esch.
Locus: *Szeretett engen a' szép Aspasia...* (Cs/Széppr. 55–56. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonainál nem szerepel cím. A fordítás előtt a szerző neve áll.

MONTESQUIEU, Charles-Louis de Secondat

Le Temple de Gnide
Locus:
1. Le Temple de Gnide, de M. de Montesquieu (*68. sz. levél,* Cs/Lev. 128.).
2. Le Temple de [Gn]ide, Poeme de Montesquieu (*89. sz. levél,* Cs/Lev. 165. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A tervezett fordítás nem készült el.

MONTFAUCON, Don Bernard de

L' Antiquité expliquée et representée en figures
Locus: *Psyché* Cupido felesége. Lásd. *Montfaucon.* (*D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 133. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

MORE, Thomas

[Astra tibi...]
Locus: Ide megy ki Morus *Tamás*nak, ama nagy lelkű és tudományú Ángliai Cancellariusnak, egy Astrologusra írott Epigrammája: ... (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra,* Cs/Tan. 99.; Cs/ÖM. IV. 890. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Csokonai az epigrammát Bayle-nál olvasta (vö. Cs/Tan. 304. l.). Lásd BAYLE.

MORHOF, Daniel Georg

Polyhistor, Literarius, Philosophus et Practicus...
Kiadása: Lubecae 1732.
Locus: azt mondja az éles MORHOF, *Polyh. Literar. Tom. I. Lib. VII. Cap.* 3. §. 12. *pag.* 1068. hogy „ejus Anacreontes lignei plane, imo stercorei sunt." (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 89. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Csokonai később is utal a műre (Cs/Tan. 100. l.).

MURATORI, Ludovico Antonio

Rerum italicarum scriptores praecipui ab anno 500 ad annum 1500
Kiadása: Milánó 1723–1738., 1751.
Locus: Muratori Scriptores Rerum Italicum (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A mű egy 28 kötetes forráskiadvány (Cs/Lev. 731. l.).

NAGY Sámuel

Daphnis – Az első hajós
Kiadása: Pozsony 1797.
Locus:
1. a' Ferdés, mellynek egy része a' Gessner Daphnisában egy Barátom által paraphrasizálódott (*Előbeszéd [a Lillához]*, Cs/Tan. 82. l.).
2. ha a' tulsó Szigetbe B. lakna és N. S. ugy a' Gessner első hajósának csodáját meg haladnánk (*23. sz. levél*, Cs/Lev. 53. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Lásd GESSNER.

Psychologia Cámpéból
Kiadása: Pozsony és Komárom 1794.
Locus: a' Campe' magyarra fordított Psychologiájának Ajánló levelében (*Előbeszéd [a Lillához]*, 82. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Campe munkájának címe: *Kleine Seelenlehre für Kinder* (Cs/Tan. 240. l.).

Az Istennek jósága és bőltsessége a' természetben
Kiadása: Pozsony és Komárom 1794.

Locus: *Nagy Sámuel Sanderjére* (Cs/ÖM. II. 113–115. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Csokonai verse a Sander-fordítás előhangjaként jelent meg (Cs/ÖM. II. 697. l.).

NÉMETH László

A' Világ' Történeteinek Tudományjára való készűlet
Kiadása: Sopron 1795.
Locus: *A' Világ' Történeteinek Tudományjára való készűlet. Irta Slötzer Aug. Lajos. Ford. Németh László. Soprony. 1795. 8. (Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 99. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az eredeti mű címe: *Vorbereitung zur Weltgeschichte für Kinder*, első kiadás: 1779.
Lásd SCHLÖZER.

NIEUPOORT, Guiljelmus Henricus

Rituum qui olim apud Romanos obtinuerunt succincta explicatio
Locus: az *Élet* 's a' *Praxis* oktatják azt is, a' ki mint én Nieupoortot (*44. sz. levél*, Cs/Lev. 91. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A korban használatos tankönyvről van szó (Cs/Lev. 556. l.).

NESZTOR
Povesztyi vremennih let
Lásd: SCHLÖZER

OPPIANOSZ

Cyneget
Locus: A' Vadászatról Oppianus és Faliscus. (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az Esch.-ben részleteket olvashatunk a műből: III. 16–18. l. (Cs/Tan. 184. l.).

OSTERWALD, Jean Fréderik

A szent históriának rövid summája
Locus: tsak a' Bibliát is 6-szőr olvastam által, az Osterwáld Biblia Tárházával együtt (*238. sz. levél*, Cs/Lev. 355. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű Jean Fréderik Osterwald *Abrégé de L'Histoire Sainte et du Catéchisme* című munkájának magyar fordítása, mely 1744-től nagyon sok kiadást ért meg (Cs/Lev. 944. l.).

OTROKOCSI FÓRIS Ferenc

Origines Hungaricae
Kiadása: Franeker 1693.
Locus: Hanem én Otrokocsizni nem akarok: Fülem diktálta ezt a' Jegyzésemet. (*Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire*, Cs/Tan. 63. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A Csokonai által említett nyelvészeti-őstörténeti művet sokan bírálták megalapozatlansága miatt, erre utal itt a költő (Cs/Tan. 214. l.).

OVIDIUS Naso, Publius

Amores
Locus:
1. Náso Szerelmes munkáit/ Százszor jobban értette,/.../ Írt is ő szép Jegyzéseket/ Az Amorum Liberre (*A' Tolvaj Isten*, Cs/ÖM. III. 127. l.).
2. Militat Omnis Amans. *Ovid.* (*Minden szerelmes katona*, Cs/ÖM. III. 143. l.).
3. Turpe senex & [miles, turpe senilis amor]. (*Minden szerelmes katona*, Cs/ÖM. III. 144. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ars amatoria
Locus:
1. Si nihil attuleris: ibis, Homere foras! (*148. sz. levél*, Cs/Lev. 244. l.).
2. *Ovidius-idézet* (Cs/Felj. 227. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
1. Az idézet helye: 2. könyv, 280. sor (Cs/Lev. 786. l.).
2. Az idézet helye: 3. könyv, 547–548. sorok (Cs/Felj. 559. l.).

Epistolae ex Ponto
Locus: *Nescio qua natalis Patria cuique est cara* (Cs/ÖM. I. 19. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az ovidiusi sor némileg átalakítva lett a kidolgozandó tétel tárgya (Cs/ÖM. I. 423. l.).

Fasti
Locus: Így OVIDIUS is *Metamorph. Lib. IV. v.* 288. *Fastor. Lib. IV. v.* 15. és *Heroid. Epist. VII. v.* 60. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 106. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Heroides

Locus:

1. ebben az Ovidius' édes találmányjában (*Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire*, Cs/Tan. 67. l.).
2. Így OVIDIUS is *Metamorph. Lib. IV. v.* 288. *Fastor. Lib. IV. v.* 15. és *Heroid. Epist. VII. v.* 60. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 106. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Metamorphoses

Locus:

1. *Piramus és Thisbé Historiájának le fordítása Ovidius Metamorphosessából* (Cs/ÖM. I. 55–62. l.).
2. *Thisbe keservei* (Cs/ÖM. I. 32. l.).
3. Mint a'mi van Ovid' Metamorfózzába' (*Dorottya*, Cs/ÖM. IV. 203. l.).
4. Ovid. Met. L[ib]. IX. Fab. 4. (*A' Magyar Orpheushoz*, Cs/ÖM. V. 119. l.; Cs/Lev. 142.)
5. Ovidi. Metam. LVIII. v. 628–702. (*A' N. Mélt. Gróf SZÉCSÉNYI FERENTZ Ő Exc. ja Nemzeti Könyvtárjára, melly hozzám KÚLTSÁR Úr által érkezett*, Cs/ÖM. V. 217. l.).
6. Így OVIDIUS is *Metamorph. Lib. IV. v.* 288. *Fastor. Lib. IV. v.* 15. és *Heroid. Epist. VII. v.* 60. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 106. l.).

Megjegyzés:

1. Fordítás.
2. Az ovidiusi mű ismert történetéből Thisbe lírai monológja lett a propositio tárgya (Cs/ÖM. I. 492. l.).
3. Csokonai el is beszél egy történetet a műből (JUNO, a'mint Ovidius beszélli, magtalan lévén ...; *Dorottya*, Cs/ÖM. IV. 202. l.).
4. Csokonai Ovidiusra jegyzetben hivatkozik, *Eumolpus* nevének szerepeltetése kapcsán.
5. Csokonai hivatkozása a vershez írt jegyzetében található.

Tristia

Locus:

1. *Bene qui latuit, bene vixit* (Cs/ÖM. I. 29. l.).
2. A' számkivetett Ovidius háza egybe volt ragasztva a' Capitoliummal; lásd a' kesergését, Trist. I. El. 3. v. 29–34. (*A' Szélhez*, Cs/ÖM. V. 204. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

1. „E híres és sokszor idézett sor Ovidius: Tristia 3.,4.,25. fordul elő" – idézi Gulyás Józsefet Szilágyi Ferenc (Cs/ÖM. I. 473. l.). Csokonai több sort is átvesz a műből a *Hyemis descriptio* című propositiojában (Cs/ÖM. I. 497. l.).
2. Csokonai hivatkozása a műhöz írt jegyzetek közt található.

OWEN, John

Joannis Oweni, Cambro-Britanni Oxoniensis, Epigrammata
Kiadása: Bázel 1780.
Locus: *Névbejegyzés Owen Epigrammáiban* (Cs/Felj. 231. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

PÁLFFY Károly

Fő-Cancellarius Gróf Pálffy Károly Úr Excellent. Levele...
Kiadása: *Orpheus*, 1790. I. 13–14. l.
Locus:
1. Hazánknak némelly nagy oszlopai [...] tulajdon leveleikkel tisztelték meg őtet [ti. Péczelit] (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 15. l.).
2. *In com[item] Pálffy* (Cs/ÖM. II. 61. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Kazinczy magyar fordítás és jegyzet kíséretében adta ki. Teljes címe: *Fő-Cancellarius Gróf Pálffy Károly Úr Excellent. Levele, a' Voltaire Henriásának fordítójához, Pétzeli Józsefhez Úrhoz.*

PALMA Károly Ferenc

Notitia rerum Hungaricarum
Kiadása: Nagyszombat 1770–1771.
Locus: Palma (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

PANARD, Charles-François

Chanson à Boire
Kiadása: Esch.
Locus: *Chanson a Boir* (Cs/Széppr. 56. l.).
Megjegyzés: Fordítás. A fordítás előtt az eredeti szerző neve és a cím.

PÁPAI PÁRIZ Ferenc

Dictionarium Latino–Hungaricum et Hungarico–Latinum
Kiadása: Lőcse 1708.
Locus: Szívre-ható, a' mit *Pápai* PÁRIZ *Ferentz* ír az *ő Dictionáriumának Előbeszédjében* a' szegény Molnár Albert felől (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 97. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

PERRAULT, Pierre

[Előszó a Tassoni-fordításhoz]
Locus: majd minden oldalon tapasztaltam a' Perrault Úr' róla tett ítéletének helyes voltát (*[Értekezés az Epopoeáról]*, Cs/Tan. 56. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Tassoni *La secchia rapita* című komikus eposza francia fordításának előszavában ír erről Perrault (Cs/Tan. 191. l.).

PÉCZELI József

Henriás
Kiadása: Győr 1786., 1792.
Locus:
1. Henrias. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.]*, Cs/Felj. 201. l.).
2. Voltérnak az Epopoeáról, 's a' jelesebb Epicusokról irott Értekezése Néhai jó emlékezetű T. T. Pétzeli által a' Henriás' végén magyarúl is olvastatik ... Magyar Fordítása kettő van, hasonló versekben: Egyik a' néhai T. T. Túlatiszai Superintendens Szilágyi Sámuelé, a' másik néhai T. T. RévKomáromi Prédikátor Pétzeli Józsefé (*[Értekezés az Epopoeáról]*, Cs/Tan. 45., 48. l.).
3. Voltér irta, Péczeli és Szilágyi Magyarra forditották. (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 14. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Jung Éjtszakái és egyéb munkáji
Kiadása: Győr 1787., 1795.
Locus:
1. Boldogok azok, a' kik úgy alusznak, hogy többé fel nem ébrednek. Sőt ez a' kívánságom is haszontalan, ha az álmodozások ostromolják a' sírhalmokat. Préd. 3: 19, 20, 21. (*Az Álom [II.]*, Cs/ÖM. III. 63. l.).
2. Szörnyű Környék! kérkedj bátor/ Bús lantú Youngoddal:/ Isten hozzád gyászos Sátor!/ Komor Ánglusoddal. (*A' vídám természetű poéta*, Cs/ÖM. II. 71–72. l.; Cs/ÖM. V. 182. l.).
3. Hajdan első renddel ége/ Az homály köztt PÉTZELI:/.../ Óh – de sírba nem borúlttak/ Véle *Young* és *Hervey*. (*Nagy Sámuel Sanderjére*, Cs/ÖM. II. 114. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az eredeti címe: *The Complaint or Night Tougths on Life, Death and Immortality.* Lásd YOUNG.
1. Az idézet nem a bibliából való, hanem az 1787-es kiadás 2. lapjáról (Cs/ÖM. III. 473. l.).

Hervey sirhalmai és elmélkedései
Kiadása: Pozsony 1790.

Locus:
1. Ti bús Melánkóliának/ Setétes Vőlgyei!/ Hol szomorú Mú'sájának/ Áldozott Hervey. (*A' vídám természetű poéta*, Cs/ÖM. II. 71. l.; V. 182.).
2. Hajdan első renddel ége/ Az homály köztt PÉTZELI:.../ Óh – de sírba nem borúlttak/ Véle *Young* és *Hervey*. (*Nagy Sámuel Sanderjére*, Cs/ÖM. II. 114. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Pétzeli Hervey műveit franciából fordította, eredeti címük: *Meditations Among the Tombs* és *Contemplations on the Night* (Cs/ÖM. II. 530. l.). Lásd HERVEY.

Haszonnal mulattató mesék
Kiadása: Komárom 1788.
Locus: A' pompás titulusok tsak az alatson hizelkedésnek álnok találmányi [...] Tsak múló hangok azok, mellyekkel a' valóságos érdem hijját kivánnyuk pótolni. (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 35. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az idézet a *Majom s vadak* című mesében található (Cs/Színm. I. 290–291. l.).

PHAEDRUS, Gaius Julius

Fabulae Aesopiae
Locus:
1. *Vis et nequitia quidquid oppugnat, ruit* (Cs/ÖM. I. 20. l.).
2. Így az erő és a' scelus, / A' Venerabilis Clerus / Quidquid oppugnant, ruit. (*Az istenek osztozása*, Cs/ÖM. II. 11. l.).
3. *nemo libenter recolit qui laesit locum* (*191. sz. levél*, Cs/Lev. 295. l.).
4. insveta voce terreret feras et praeterea h[abet] persona[m] Tragica[m] (*Gerson*, Cs/Színm. II. 21. l.).
5. bis videor mori (*[Búcsúbeszéde a debreceni kollégiumi ifjusághoz]*, Cs/Széppr. 145. l.; Cs/Színm. I. 72. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
1–2. Az idézet helye: II. 6. 3. (Cs/ÖM. I. 425. l.; II. 234. l.).
3. Az idézet helye: I. 18. 1. (Cs/Lev. 859. l.).
4. Az idézet helye: I. 11. 5. és I. 7. 1.
5. Az idézet helye: I. 21. 12.

PHILIPS, John

The Cider
Locus: A' Földmivelésről Virgil, Vida (a' Selyembogarakról) Vanier, Alamanni, Ruccellai (a' Méhekről) Philips (a' Cyder vagy Tsűgérről) (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az Esch.-ben részleteket olvashatunk a műből: III. 131–135. l. (Cs/Tan. 183. l.).

PICCOLOMINI, Aenea Sylvius

Historia rerum ubique gestarum locorumque descriptio
Locus:
1. Aeneas Sylvius Piccolomini (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
2. Aen. Sylvius (*Kivonat az Árpádiászhoz*, Cs/Felj. 203. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

PISTORIUS, Johannes

Rerum Germanicarum veteres iam primum publicati scriptores
Kiadása: Frankfurt 1583–1607.
Locus: Pistorius Scriptores Rerum Germanicarum (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A mű egy háromkötetes forráskiadvány (Cs/Lev. 731. l.).

PLANCARPINUS (Plan Carpin, Jean du)

Relation des voyages en Tartarie...
Locus:
1. Plancarpinus (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
2. Plancarpinus (*Kivonatok az Árpádiászhoz*, Cs/Felj. 203. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A tatároknál tett útjáról készített beszámolóját P. Bergeron adta ki (vö. Cs/Lev. 202. l.). Címe: *Relation des voyages en Tartarie de Fr. Guilleaume de Rubruquis et de Fr. Jean Plan de Carpin.*

PLINIUS, Caius Secundus

Historiae Naturalis
Kiadása: Párizs 1741.
Locus:
1. *C. Plinii Secundi H[isto]riae Na[tur]alis Libri XXXVII. Quos Interptaone et Notis illustravit Joh. Harduinus e S. J. In Usum Seren. Delphini. Editio Nova Emendaor et Auctior. Paris. II Tom. 1741. Fol.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 123. l.).
2. PLINIUS, *Hist. Nat. L. XII. C.* 12. és *L. XIII. C. I. és L. XXI. C.* 6. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 104. l.; Cs/ÖM. IV. 329. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

PLUTARKHOSZ

Plutarchi Chaeronensis Quae exstant Omnia I–II.
Kiadása: Frankfurt 1599.
Locus: Jeles példáit láthatni ezeknek AELIANUSNÁL Variarum Hist. L. X. Cap. 13. és PLUTÁRCHUSNÁL de audiendis Poëtis, és in Institut. Lacon. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 94. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta, inkább közvetítő forráson keresztül idézte, ugyanis Bayle lexikonában ez az utalás áll: „Plutarch. in Institut Lacon. pag. 239. Plut. de audiend. Poëtis, pag. 33. – az oldalszámok Plutarkhosz összes műveinek 1599-es kiadására utalnak" (Cs/Tan. 289. l.).

POMEY, François

Pantheo Mythico
Locus: II. Ex Pomey Pantheo Mythico de Diis Coelestibus didicerunt. (*A poétai osztály tanterve*, Cs/Felj. 276. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

POPE, Alexander

Daphne
Locus:
1. *Daphne* (Cs/Felj. 696–709. l., a *Pótlások* között)
2. eszembe jutott *Pópénak* D a p h n e nevű téli Eclogája (*Amaryllis*, Cs/Széppr. 170. l.).
Megjgyzés: Fordítás. Csokonai francia eredetiből dolgozott, melyet a fordítás mellett közölt is.

The Dying Christian To His Soul
Locus: Mennybéli lángnak kellemes isteni / Szikrája!... (*Halotti versek*, Cs/ÖM. V. 278. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai költeményében ez a rész Pope versének fordítása (Cs/ÖM. V. 993–994. l.). Csokonai Pope művét francia (esetleg német) fordításban ismerte.

The rape of the Lock
Locus:
1. *Pope.* The Rape of the Lock [...] és még némely darabok vagynak nálam rész szerént elkészítve, rész szerént pedig munka alatt (*43. sz. levél*, Cs/Lev. 89. l.).

2. *La Boucle de Cheveux enlevée*, de Pope (*68. sz. levél*, Cs/Lev. 128. l.; 165. l.).
3. Az elragadtatott Hajfürt, V Könyvben. Pope után. Prosában. (*A gyűjteményes kiadás dokumentumai*, Cs/Felj. 240. l.);
4. *Az elragadtatott Hajfürt, írta Pope, fordította Cs. V. M. ([Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 55. l.).
5. Láttam én ennek egy folyóbeszédi fordítását,ílly tzím alatt: *Az ellopott Bukli, fordította Ánglus nyelvből Egy valaki az Ipoly mellett* egy darabja nálam meg is van Ki légyen az a' Fordító ki nem tanúlhattam, annyit mondhatok, hogy jó Magyar, de nem kellemetes. (*[Értekezés az Epopoeáról]*, Cs/Tan. 55. l.).
6. Még annyi valóság sem vetett ennek a' Kőlteménynek csak akkora talpot is, mint a' mennyin fundálódott akár a' Tassoni' elragadtatott Vedre, akár a' Boileau' Pulpitussa, akár a' Pope' el-lopott Vuklija. (*Előbeszéd [a Dorottyához]*, Cs/Tan. 73. l.).
7. Belinda (*A' Tsókok*, Cs/Széppr. 110. l.).
8. a' szép Belindával (*Dorottya*, Cs/ÖM. IV. 153. l.).
9. Húriel tündér (*[Az Aranysujtásos nadrág]*, Cs/ÖM. IV. 109. l.).
10. Bolingbrok 's Lyttelton baráti valának / A' Lopott Buklinak, 's elmés Irójának (*[Gróf Fekete Jánoshoz]*, Cs/ÖM. V. 57. l.).

Megjegyzés: Fordítás. Csokonai nem az angol eredetit, hanem annak egy francia fordítását használta saját fordításához, amely azonban nem maradt fenn. Említett még egy másik magyar fordítást is, amelynek azonban nem ismerte a szerzőjét.

7–9. A mű szereplői.

Essay on man

Kiadása: Strasbourg 1762.

Locus:

1. Bejegyzések és széljegyzetek Pope: *Essai sur l'homme* című művében (Cs/Felj. 228–230. l.)
2. *Pope.* [...] *D°* Essay of Man. és még némely darabok vagynak nálam rész szerént elkészítve, rész szerént pedig munka alatt (*43. sz. levél*, Cs/Lev. 89. l.).
3. *Az Ember; a' Poézis első Tárgya* (Cs/ÖM. V. 74–75. l.).
4. Póppal azt tartottam, hogy az embernek legméltóbb tárgya az EMBER (Cs/Lev. 200. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Tervezte fordítását is, ez azonban nem készült el.

Eloisa to Abelard

Locus: A' Pope két kis Levele megvan nálam Frantziául (*127. sz. levél*, Cs/Lev. 220. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Pope csak egy levelet írt, a Csokonai birtokában volt francia szöveg átdolgozás lehetett (vö. Cs/Lev. 754. l.). Lásd COLARDEAU, CSÉPÁN István.

Illias
Locus: mint az Anglusoknak a' Pópe Homérusa (*[Értekezés az Epopoeáról]*, Cs/Tan. 51. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan nem jutott hozzá. Pope a teljes *Iliászt* lefordította angol nyelvre (Cs/Tan. 189. l.).

PÓSALAKI János

Nemes Szabad és Királyi Debrecen Várossa nyomorúságos Állapotjának meg-Magyarázása...
Locus: Pósalaki. (*Utalás történeti munkákra*, Cs/Felj. 290. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

PRAY György

Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum
Locus: Őket követték Pray,... (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum
Locus: Ki nem tudja az idvezűlt Praynak, Desericiussal 's az o halála után Cetto Benedekkel való visszálkodásait Nemzetünk' eredetéről 's régi lakóhelyéről? (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Pray vitáját Dezsericzkyvel és Cettoval részletesen lásd: Cs/Lev. 727. l.

Historia regum Hungariae, cum notitis praevis ad cognoscendum veterem regni statum pertinentibus
Locus: a' legutolsó Munkájában (*109. sz. levél*, Cs/Lev. 193. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. Pray utolsó munkája három kötetes (Cs/Lev. 712. l.).

PRÉVOST d'Exile, Antoine François, abbé

Histoire générale des voyages par mer et par terre qui ont été publiés jusqu'à présent dans les différentes langues
Kiadása: Párizs 1746–1759.
Locus: Histoire Générale des Voyages (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A gyűjtemény 20 kötetes (Cs/Lev. 731. l.).

PRISCIANUS, Caesariensis

Institutionum grammaticarum libri duodegivinti
Locus: az értelmünk alatsonyan tévelygett a' Priscianus' szövevényén (*[A magyar nyelv feléledése]*, Cs/Tan. 110. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű az iskolai oktatás egyik alaptankönyve volt.

PROPERTIUS, Sextus Aurelius

Elégiák
Locus:
1. Me iuuat gremio doctae legisse puellae, / Auribus et castis scripta probasse mea. (*A' Szépség' ereje a' bajnoki szívenn*, Cs/ÖM. V. 24. l.).
2. *Propertius-idézet* (Cs/Felj. 227. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
1. Az eredetiben *castis* helyett *puris* van, helye: II. 13. 11–12.
2. Az idézet helye: III. 7. 1–2.

PUFFENDORF, Samuel von

Introductio in Historiam Europaeam
Kiadása: Frankfurt am Main 1704.
Locus: *Samuelis Puffendorfii Introductio in Historiam Europaeam, latine reddita a Johannis Fridericus Cramero. Editio aucta et emendata. Francourti ad Moenum. 1704.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 117. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Einleitung zu der Historie der vornehmsten Staaten...
Kiadása: Frankfurt am Main 1709–1710.
Locus: *Samuelis von Puffendorf Einleitung zu der Historie der vornehmsten Staaten, so jetziger Zeit in Europa sich befinden. Von neuem gedruckt und biss auff das Ende des vorigen Seculi vermehrt. Frankfurt am Meyn. 1709–1710. IV Voll. 8.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 118. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

QUINTILIANUS, Marcus Fabius

De institutione oratoria
Locus: és *QUINTILIANUST* lib. 1. c. 5. & 6. (*Előbeszéd [A' Tavaszhoz]* Cs/Tan. 39. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az utalás a mű 1. könyvének 5. és 6. fejezetére történik (Cs/Tan. 157. l.).

RABENER, Gottlieb Wilhelm

Sammlung satyrischer Schriften
Locus: Erre nem tsak a' Rabner Satyrái adtak okot (*Előbeszéd [az Alkalmatosságra írt versekhez]*, Cs/Tan. 107. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

RAFF, Georg Christian

Geographie für Kinder
Kiadása: Tübingen 1791.
Locus:
1. *M. Georg Christian Raff's Geographie für Kinder. Nach des Verfassers Tode fortgesetzt von Christian Carl André. III Theile, Thübingen. 1791.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 80. l.).
2. Rafnak Munkáji vagynak für Kinder, mint Geografia, és Naturalis Historia. (*D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 135. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Naturgeschichte für Kinder
Locus:
1. Raffs Naturgeschichte für Kinder. Megbővítve. (*43. sz. levél,* Cs/Lev. 88. l.).
2. Rafnak Munkáji vagynak für Kinder, mint Geografia, és Naturalis Historia. (*D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 135. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Tervei közt szerepelt a fordítása (vö. Cs/Széppr. 417. l.).
Lásd: FÁBIÁN József: *Természeti história a' Gyermekeknek.*

RÁJNIS József

Magyar Virgilius. Máró Virgilius Publiusnak eclogái
Kiadása: Pozsony 1789.
Locus:
1. Rajnis Magyar Virgilliussa! (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 60. l.).
2. Illy szándékból fordítottam tehát a' *Virgilius' Georgiconját*, hogy mivel már T[ö] Rajnis Jósef Úr a' Bucolicát, T[s] Kováts Jósef Uram az Aeneist lefordították, (*56. sz. levél*, Cs/Lev. 107. l.).
3. Az Övékét meghaladja é az enyím (*64. sz. levél*, Cs/Lev. 122. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

RAMLER, Karl Wilhelm

Einleitung in die schönen Wissenschaften...
Locus: Szükségem volna még egy német *Batteux*ra, akár a' Ramler' akár a' Schlegel' fordításából volna (*149. sz. levél*, Cs/Lev. 244. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A könyv Charles Batteux *Cours des belles lettres ou Principes de la Littérature* című művének német fordítása (Cs/Lev. 790. l.). A cím: *Einleitung in die schönen Wissenschaften nach dem Franc. des Batteux mit Zusätzen vermehret v. K. W. Ramler*. Lásd BATTEUX, SCHLEGEL.

RAPIN, P.

Hortorum
Locus: Jelesben a' Kertekről, Rapin (*[Értekezés az Epopoeáról]*, Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az Esch.-ben részleteket olvashatunk a műből: III. 57–61. l. (Cs/Tan. 183. l.).

RÁTZ Sámuel

A' borbelyi tanításoknak első darabja
Kiadása: Pest 1794.
Locus: *Rátz Sámuelhez* (Cs/ÖM. II. 66. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Csokonai verse a könyv ajánlásaként jelent meg (Cs/ÖM. II. 495. l.).

REGINO

Chronicon
Locus: Regínonál (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

RÉVAI Miklós

Két nagyságos elménck költeményes szüleményei
Kiadása: Pozsony 1789.
Locus: itt van[n]ak még három Nagyságos elmének szüleményjei is (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I.83. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A kötet Orczy Lőrinc és Barcsay Ábrahám verses levelezését tartalmazza.

Révai Miklós elegyes versei
Kiadása: Pozsony 1787.
Locus: T.T. Pater Révai Miklós Győri Professzor Úr, némely Költeményes Maradványokat, ritka régiségeket, és Fragmenteket szép számmal adott ki eddig az ideig (*D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 123. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Révai saját verseit követően régi szövegeket is közzétett itt.

Faludi Ferentz' Költeményes Maradványi
Kiadása: Győr 1786.; Pozsony 1787.
Locus:
1. T.T. Pater Révai Miklós Győri Professzor Úr, némely Költeményes Maradványokat, ritka régiségeket, és Fragmenteket szép számmal adott ki eddig az ideig (*D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 123.).
2. Itt látom még Faludi és Bessenyei irásait is (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 83. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

REVICZKY Károly Imre

Specimen poeseos persicae...
Kiadása: Bécs 1771.
Locus:
1. Poëseos Persicae, cum praef. Revitzky. Vindobonae. 1771. 8. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.]*, Cs/Felj. 201. l.).
2. nem tudom, hol kaphatnék a' *Revitzky Specimen Poëseos Persicaet?* A' mi Bibliothecánkban nem találtatik. (*149. sz. levél*, Cs/Lev. 244. l.).
3. tökélletes a' Revitzki Specimen Poëseos Persicae-ja miatt nem lehet, ezt pedig sem költsön nem kaphattam, sem pénzemért (*194. sz. levél*, Cs/Lev. 300. l.).

Megjegyzés: Bizonyos, hogy nem jutott hozzá. Reviczky művének teljes címe: *Specimen poeseos persicae sive Muhammedis Schems-eddini, notioris agnomine H a p h i z i ghazealae, sive Odae sexdecim, ex initio Divani de promtae, nunc primum latinitate donatae, cum metaphrasi ligata et soluta, paraphrasi item ac notis.*

RIBOUTTÉ, Charles-Henri

Les Souhaits
Kiadása: Esch.
Locus: *Oh miért nem...* (Cs/Széppr. 57–58. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Címe az Esch.-ban sincs, a jegyzéken a kezdősor szerepel. Csokonai a fordítás elé írta az eredeti szerző nevét.

RICCOBONI, Luigi Andrea

Dell'Arte rappresentativa
Locus: A' Theatralis Mesterségről Riccoboni, Dorat, Hill. *([Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű az Esch.-ban is szerepel: III. 87–94. l. (Cs/Tan. 182. l.).

RINALDI, Odorico

Annales Ecclesiastici
Locus: Odoricus Raynaldus (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. Később is hivatkozik a munkára. Rinaldi a XIII–XXII. köteteket adta ki (vö. Cs/Lev. 730. l.).

ROBERTI, Marchese

Il Gatto, e il Formaggio
Kiadása: Esch.
Locus: *A' matska és a' sajt* (Cs/ÖM. II. 90. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai a cím alá maga írta: *(Roberti' meséji közűl olaszból.).*

L'ucceletto in libertà
Kiadása: Esch.
Locus: *A' madár a' szabadságban* (Cs/ÖM. II. 90–91. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai a cím alá maga írta: *(Roberti' meséji közűl olaszból.).*

ROLLI, Paolo

Canzonette 1.
Kiadása: Esch.
Locus: *Ifjúság s Szerelem* (Cs/ÖM. II. 103–105. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: *Dal Rolliból.*

Canzonette 2.
Kiadása: Esch.
Locus: *Igyunk* (Cs/ÖM. II. 105. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: *Dal Rolliból.*

ROSCOMMON, Wnethworth Dillon

Essay on translating verse
Locus: Jelesben a' Poésisról Horatz, Vida, Menzini, Boileau, Buckingham, Roscommon... (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az Esch.-ban ez a munka szerepel.

ROUSSEAU, Jean-Baptiste

Morosophie
Locus: A' Joh. Bapt. Rousseautól (x) emlitett Morosofica Facultás (*D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 122. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Ezt a művet a költő később is említi (Cs/Széppr. 134. l.). Csokonai részleteket olvashatott a műből már az Esch.-ban is.

ROUSSEAU, Jean-Jacques

Dictionnaire de musique I–II.
Locus: Lásd az ő *Dictionarium Musicumát*, 's a' hozzá ragasztott Kótákat. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 92. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A kották a második kötet végén találhatók (Cs/Tan. 286. l.).
Émile
Locus: Je ne veux pas argumenter avec vous, ni même tenter, de vous convaincre; il me suffit de vous exposer ce que je pense dans la simplicité de mon coeur. ROUSSEAU. (*Halotti versek*, Cs/ÖM. V. 256. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az idézet a Csokonai-mű mottója.

Julie ou la Nouvelle Heloïse
Locus: Majd a' képzeltt Héloára (*Főhadnagy Fazekas Úrhoz*, Cs/ÖM. V. 291. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Levele Malesherbes-hez
Locus:
1. a' mint Rousseau magát leírja Barátja előtt a' IV. Levélbe: *Une paresseuse aime etc.* (*63. sz. levél*, Cs/Lev. 120. l.).
2. Rousseau de son Caractere, dans la II Lettre à M[r] le Président de Malesherbes. – Montmorency, le 12 Janvier, 1762. (*Kijegyzés Ányos Páltól és Rousseau-tól*, Cs/Felj, 223. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Rousseau II. leveléről van szó (vö. Cs/Lev. 610. l.).

RUBRUK, Guiljelmus

Relation des voyages en Tartarie de Fr. Guilleaume de Rubruquis et de Fr. Jean Plan de Carpin
Kiadása: Párizs 1634.

Locus:
1. Rubruquis (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
2. Rubruquis (*Kivonat az Árpádiászhoz*, Cs/Felj. 203. l.).

Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A tatároknál tett útjáról készített beszámolóját P. Bergeron adta ki (vö. Cs/Lev. 202. l.).

RUCCELLAI, Giovanni

Api
Locus: Ruccellai (a' Méhekről) (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A tanköltemény Vergiliust idézi (Cs/Tan. 183. l.).

RUDBECK, Olof

Specimen usus linguae gothicae
Kiadás: Uppsala 1717.
Locus: Olahus Rudbeckius, Upsalai Professor, kezdte legelőször a' Magyaroknak a' Lapponokkal való Atyafiságát rebesgetni (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

SACY, Claude-Louis-Michel de

Histoire générale de Hongrie
Kiadása: Párizs 1778.
Locus: kivált Sacy szerént (*194. sz. levél*, Cs/Lev. 300. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Erre lásd: Cs/Lev. 865. l.

SAINT-GELAIS, Melin de

Soupirs ardens,...
Kiadása: Esch.
Locus: *Heves Sóhajtások,...* (Cs/Széppr. 53–54. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Címe az Esch.-ban sincs, a jegyzéken a kezdősor szerepel. A fordítás előtt a szerző neve áll.

SAJNOVICS János

Demonstratio idioma Ungarorum et Lapporum idem esse
Kiadása: Nagyszombat 1772.
Locus: a' Magyaroknak a' Lapponokkal való Atyafiságát rebesgetni, mellyről idővel Sajnovits egész Könyvet írt (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

SÁMBÁR Mátyás

A három üdvösséges kérdésre...
Locus:
1. *X ut Tököt* (*Előbeszéd [A' Tavaszhoz]* Cs/Tan. 37. l.).
2. 1. Iksuttök (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. 35. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A teljes cím: *A három üdvösséges kérdésre a Luther és calvinista tanitók mit felelnek? úgy amint Matkó István mondja fol. 128. X út Tök, íme azért Matkó hazugságainak megtorkolása és Pósaházi mocskainak megtapodása* (Cs/Tan. 155. l.).
Lásd: MATKÓ István.

SCALIGER, Josephus Justus

Thesaurus temporum
Locus: Ha Scaliger kinek tisztelik hanvait/ A léleknek minden únalmit 's kínnyait/ Egy kurta lexicon ki tsinálásábann/ Nem fél[t] bé foglalni hajdan egy summában... (*Quem Dii oderunt Praeceptorem fecerunt*, Cs/ÖM. I. 13. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Scaliger Eusebius egyházatya töredékben fennmaradt krónikáját rekonstruálta (Cs/ÖM. I. 396. l.).

SCALIGER, Julius Caesar

Poëtices libri septem
Locus:
1. SCALIGERREL kitsinynek tartottam volna az Arragoniai Király' szerentséjét! (*Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire*, Cs/Tan. 63. l.).
2. Lásd Jul. C. SCALIGERI *Poëtices Lib.* I. *Cap.* 44. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 89. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A hivatkozott szöveghelyet nem sikerült azonosítani (Cs/Tan. 215. l.).

[Erasmus halálára]
Locus: *Tunc etiam moreris? Scalig[er] in Erasmum* (Cs/ÖM. II. 61. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Saját verséhez Scaligertől vette a címet.

[?]
Locus: SCALIGERNEK fontos kis mondását: *Grammatico nihil infelicius! (Előbeszéd [A' Tavaszhoz]* Cs/Tan. 39. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az utalás eredetijét nem sikerült azonosítani (vö. Cs/Tan. 157. l.).

SCHALL, Johann Adam

Historia narratio de Mission, S. J. apud Chinenses ex Literis R. P. Adami Schall S. J.
Kiadása: Bécs 1665.
Locus:
1. Schall (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
2. Schall (*Kivonat az Árpádiászhoz*, Cs/Felj. 204. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

SCHIKANEDER, Emanuel

Die Zauberflöte
Locus:
1. *A' boszorkánysíp*; *A' Varázssíp*; *A' Varázssíp zeneszámai* (Cs/Színm. I. 95–166. l.).
2. *Mann und Weib, un Weib / und Mann / Grünzen an die Go'theit an. Die Zauberflöte. (A' Szépség' ereje a' bajnoki szívenn*, Cs/ÖM. V. 31. l.).
3. Die Zauberflöte. Opera von Schikaneder (*89. sz. levél*, Cs/Lev. 165. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

SCHILLER, Friedrich

Die Ruber
Locus: a' Siller tolvajiból (*Cultura*, Cs/Színm. 2. 145. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A szöveg így folytatódik: „ott ez a vers vagyon reája. Esz kamen Draj starke kerl sat." Ilyen kezdetű dal azonban a *Die Räuber*ben nincsen (Cs/Színm. II. 333. l.). Az utalásból nem dönthető el, hogy az eredeti műre vonatkozik, vagy a fordításra. Lásd: BARTSAI.

SCHLEGEL, Johann Adolf

Einschränkung der schönen Künste auf einen einzigen Grundsatz
Locus: Szükségem volna még egy német *Batteux*ra, akár a' Ramler' akár a' Schlegel' fordításából volna (*149.*, Cs/Lev. 244. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A könyv Charles Batteux *Les beaux arts reduits à un même principe* című művének német fordítása (Cs/Lev. 790. l.). Lásd BATTEUX, RAMLER.

SCHLÖZER, August Ludwig

Allgemeine nordische Geschichte
Kiadása: Göttinga 1771.
Locus:
1. Slőtzer Északi Históriája (*109. sz. levél*, Cs/Lev. 193. l.).
2. Schlőtzer (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
3. Schlőtzer (*Kivonat az Árpádiászhoz*, Cs/Felj. 203–204. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

Übersetzungen des russischen Chronisten Nestor bis zum Jahr 980
Kiadása: Göttinga 1802.
Locus:
1. Nesztornak orosz Kronikája (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
2. Nestor: Muszka Országban Kijovin mellett túl mentek a' Carpaton. (*Kivonat az Árpádiászhoz*, Cs/Felj. 204. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. Nesztor *Povesztyi vremennih let* című munkáját Schlözer adta ki (Cs/Lev. 730. l.).

Vorbereitung zur Weltgeschichte für Kinder
Lásd NÉMETH László.

SCHNEIDER, Johann Gottlob

Anmerkungen über den Anakreon
Locus:
1. Anmerkungen über den Anakreon (von Prof. SCHNEIDER) Leipz. 1770. 8. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 105. l.).
2. a' *Degen'* vagy *Schneider* Kiadásából való Anakreonja (*149. sz. levél*, Cs/Lev. 244. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta (Cs/Tan. 89., 245. l.).

SCHRAUD Ferenc

Geschichte der Pest in Sirmien
Kiadása: Pest 1801.
Locus: Geschichte der Pest in Sirmien. Pest 1801. 2. Baende 8. (*Amaryllis,* Cs/Széppr. 175. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Historia pestis Sirmiensis Annorum 1795 et 1796.
Kiadása: Buda 1802.
Locus: Historia pestis Sirmiensis Annorum 1795 et 1796. Jussu Regio scripsit Franc. Schraud. Budae. 1802. Tom. III. 4. (*Amaryllis,* Cs/Széppr. 175. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

SCHROEDER, Nicolas Guiljelmus

Institutiones ad fundamentae linguae hebraeae
Kiadása: Claudiopoli 1772.
Locus: És így Futurum in Perfecto debet poni, iuxta Syntaxin Hebraicam. *Lásd Schroedert!* (*D[ebreceni] Magyar Psyche,* Cs/Széppr. 134).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A fentiekkel kapcsolatban vö. a hivatkozott műben a 275–279. oldalakat.

SCHULTENS, Albert

Anthologia sententiarum Arabicarum
Kiadása: Leyden 1772.
Locus: Schultens Anthologia sententiarum Arabicarum. Lugd. Bat. 1772. 4. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.],* Cs/Felj. 201. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

Ithiel Hariri
Kiadása: Frankfurt 1731., Leyden 1746.
Locus: Ithiel Hariri. Ed. Alb. Schultens. Franequ. 1731. Lugd. Bat. 1746. 4. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.],* Cs/Felj. 201. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

Monumenta vetustiora Arabiae...
Kiadása: Leyden 1740.
Locus: Alb. Schultens monumenta vetustissima Arabica. Lugd. Bat. 1740. 4. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.],* Cs/Felj. 201. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A mű teljes címe: *Monumenta vetustiora Arabiae sive specimina quaedam illustria antiquae me-*

moriae et linguae. Ex mss. codd. Nuweirii, Mesoudii, Abul fedae, Hamasa etc. etc. excerpsit et edidit A. Schultens.

SCHWARTNER Márton

De gente Croviaca Hungariae regum stripis Arpadiane
Kiadása: Pest 1791.
Locus: Schwartner (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

SECUNDUS, Johannes

In imaginem Herculi
Locus: *Herkules és Ámor* (Cs/ÖM. II. 19. l.).
Megjegyzés: Fordítás. A művet tartalmazó kolligátum a DebrK.-ban ma is megtalálható (Cs/ÖM. II. 248. l.).

Thais
Locus: *Thais* (Cs/ÖM. II. 19. l.).
Megjegyzés: Fordítás. A művet tartalmazó kolligátum a DebrK.-ban ma is megtalálható (Cs/ÖM. II. 248. l.).

Liber Basiorum
Locus: J. Secundus és Bonefonius írtak Csókokat.(*[Vázlatfüzet A' Tsókokhoz]*, Cs/Széppr. 63. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Több verset ki is jegyzett a kötetből (ld. Regeszta).

SEGNER János András

Cursus Mathematicus
Kiadása: Halle 1756–1763.
Locus: Andr. Segneri cursus Mathematicus. Tomi I–IV. Halae Magd. 1756–1763. 8. – Aut – (*Matematikai, régiségtani könyvek címjegyzéke*, Cs/Felj. 218. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

SENECA, Lucius Annaeus

Hercules furens
Locus:
1. *A' Reggel* (Cs/ÖM. I. 67–68. l.).

2. Pauco[s] novit secura quies, Qui velocis memores [ae]vi Tempora nunquam reditura tenent. (*52. sz. levél*, Cs/Lev. 99. l.).

Megjegyzés:

1. Fordítás. A tragédiából a reggelről szóló kórus mintegy kétharmadát fordította le a költő (Cs/ÖM. I. 615. l.).

Dialogi

Locus: *Magna servitus est magna fortuna* (Cs/ÖM. I. 19. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A cím Senecától vett idézet (11. 6. 4–5.)

Epistulae morales ad Licilium

Locus: a' Philosophus Senecával (*[Búcsúbeszéde a debreceni kollégiumi ifjúsághoz]*, Cs/Széppr. 142. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az idézett mondat eredetije így hangzik: „*Otium sine litteris mors est et vivi hominis sepultura.*" (82. 3. 5.)

Octavia

Locus:

1. liber animus a' mint Seneca mondja, semper vacet, studia recolenti sua (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 207. l.).
2. *Quo melius laterem ab invidiae malis, ubi liber animus semper vacaret studia recolenti mea. Senecá*[na]k szép mondása ez... (*Gerson*, Cs/Színm. II. 33. l.).
3. Octavia (11.) (*Utalás Seneca tragédiáira*, Cs/Felj. 291. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Agamemnon

Locus: Agamemnon 1. (*Utalás Seneca tragédiáira*, Cs/Felj. 291. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Medea

Locus:

1. Medea. 2.
2. Hippolytos. 1. 3. 4. (*Utalás Seneca tragédiáira*, Cs/Felj. 291. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Hippolytos a tragédia szereplője.

Oedipus

Locus: Oedipus. 4. (*Utalás Seneca tragédiáira*, Cs/Felj. 291. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Troades

Locus: Troas. 2. (*Utalás Seneca tragédiáira*, Cs/Felj. 291. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvastâ. A Troas a *Troades* (*Trójai nők*) rövidítése.

Thyestes
Locus: Thyestes 2. 3. (*Utalás Seneca tragédiáira*, Cs/Felj. 291. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

[?]
Locus:
1. *Patriam prodere nefas* etc. (*63. sz. levél*, Cs/Lev. 118. l.).
2. patriam prodere nefas est, scelus contra, nolle, dum possis, illustrare (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 201. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

SERVIUS, Maurus Honoratus

[Vergilius kiadásának kommentárja]
Locus: Azt mondja Servius, hogy (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 105. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

SEVERINI, Ján

Dissertatio de modo inveniendi situs veterum Pannoniae oppidorum
Kiadása: Pozsony 1781.
Locus: Severini (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta (vö. Cs/Lev. 728. l.).

SHAKESPEARE, William

Hamlet
Locus: *Lenni?* vagy *nem lenni?* – kérdések' kérdése! (*Halotti versek*, Cs/ÖM. V. 257. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Shakespeare *Hamlet*jét Csokonai Kazinczy fordításában ismerhette meg. Másutt Shakespeare-t általában említi: „Homlokomat ne érje / Shakspeárnak akónitos Fűzérje" (*A' vídám természetű poéta*, Cs/ÖM. II. 72. l.).
Lásd még KAZINCZY.

SILIUS ITALICUS, Tiberius Catius

Punica
Locus: Illyen Silius Italicus. (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 51. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

SOMSSICH Lázár

Carmen ad Ludovicum Rhédei de Kis Réde...
Kiadása: Pozsony 1802.
Locus:
1. *Méltóságos királyi tanátsos Somssich Lázár Úr' ódája méltóságos Rhédey Lajos ts. kir. kamarás ő nagyságához* (Cs/ÖM. V. 230–233. l.).
2. Az egyik a' Somssich Lázár Úr Deák Ódája, hasonló Alcaicusokban általam fordítva; melly fordítást a' maholnap megszűnendő Hirmondónak az Irói bíztak rám (*154. sz. levél*, Cs/Lev. 249. l.)
3. el nem kerűlhette a' Nagyságod' széles esmeretségét ama deák Óda, mellyet *Camerarius Rédey Lajos* Ő Nagyságára *Somsich Lázár* Úr, Hazánknak ama' szerentsés Deák Poétája, szerzett, és Pozsonyban a' Diéta' alkalmatosságával ki is adott (*159. sz. levél*, Cs/Lev. 256. l.).
4. Mihelyt Cons: Somssich Lázár Úrnak, Hazánknak ama' jeles Deák Poetájának, Mélt. Kir. Kamarás Úr Rhédey Lajos Ő Nagyságára, a' Nemzeti Hadi-Oskoláról írott ódája, a Pozsonyi Országgyűléskor kijött a' munkát lefordítot[t]am; ők pedig, azt a' Deákkal együtt kiadták Hírmondójoknak utolsó árkusa mellett (*166. sz levél*, Cs/Lev. 264. l.).

Megjegyzés: Fordítás. A teljes cím: *Carmen ad Ludovicum Rhédei de Kis Réde, Nuncium Comitatum Szatthmár ad Comitia Regni Hungariae*

SORANUS, Basilius Fabrus

Thesaurus eruditionis scholasticae...
Kiadása: Lipcse 1710
Locus: Lásd még *Bazil.* FABRI *Thesaurus Erudit. scholast.* (*post* Aug. Buchneri, Chr. Cellarii, Jo. Georg. Graevii *et alior, curas.* Lips. 1710. fol.) (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 105. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

SPITTLER, Ludwig Timotheus

Entwurf der Geschichte der Europäischen Staaten
Kiadása: Göttinga 1794.
Locus: még ujabban Spittler a' ki a' Kalmukokkal tett atyafiasokká bennünket (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

STATIUS, Publius Papinius

Silvae
Locus: Így LUCANUS, STATIUS, PRUDENTIUS, SID. APOLLINARIS; így CICERO, PLINIUS; így a' mai Olasz Poéták is. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 96. l.; Cs/ÖM. IV. 626. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

STEPHANUS, Carolus

Dictionarium Historicum, Geographicum, Poëticum...
Kiadása: Genova 1660.
Locus: Vid. *Caroli* STEPHANI *Dictionar. Histor. Geogr. Poëticum.* (Genevae. 1660. 4.) *pag.* 573. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 96. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

STOLLIUS, Gottlieb

Introductio in Historiam Litterariam in gratiam cutorum elegantiorum litterarum et philosophiae conscripta magnó studio latine vertit et indices adiecit Carolus Henricus Langius
Kiadása: Jéna 1728.
Locus: Lásd felőlle MORHOFII *Polyhistor. Literar. Tom. I. Lib. VII. Cap. I. §.* 9. *pag.* 1012. – Gottl. Stollii Introd. in Hist. Litterariam (*ex translat. lat.* Car. Henr. Langii, *Jenae.* 1728. 4.) *pag.* 252, 253 (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 100. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

SULZER, Johann Georg

Allgemeine Theorie der schönen Künste
Kiadása: Lipcse 1786–1787.
Locus:
1. Bejegyzések Sulzer Allgemeine Theorie der schönen Künste című művében (Cs/Felj. 233. l.).
2. erre megolvasni a' miket SULZER (*Allgem. Theorie d. schön. Künste. Neue Aufl. Leipzig* 1786. *IV. Theile. gr. 8. Art:* Lyrisch, Musik, Hymnus, Ode, Lied, &c.) ... (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 86–87. l.; ld. még 89., 106. l.).
3. Szükségem volna még egy *Sulzer'* Lexiconjára. (*149. sz. levél*, Cs/Lev. 244. l.).

4. A' *Sulzer* kedvesebb ajándék nálam mindennél, a' mit csak adni szoktak az emberek. (*154. sz. levél*, Cs/Lev. 250. l.).
5. a' szép Sulzer ama' jó ízlés' mestere FÖLDIT/ Míg ő tiszta szavú Lantján Eratónak ölében/ Árpádnak fijait gyönyörűbb hangokra tanítja (*Dr. Földiről egy Töredék*, Cs/ÖM. V. 8. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

SZÁDI, Sejkh Muszlih al-Dín

Gulisztán

Kiadása: Amsterdam 1651.

Locus: Saadii Gulistán. Persice et latine edidit Georg. Gentius. Amstel. 1651. f. – Latina Amst. 1655. 12. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.]*, Cs/Felj. 201. l.).

Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

SZALKAY Antal

Pikko hertzeg és Jutka-Perzsi

Locus: *Valld meg, szívem! szeretsz-é?* [...] *Lásd Pikko Comico Oper* (*A' Szeretet Győzedelme a' Tanúltakon*, Cs/Színm. II. 8. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan használta (Cs/Színm. II. 219. l.).

Virgilius Éneássa

Kiadása: Bécs 1792.

Locus: *IV. Magyar Éneis, mellyet Virgiliusból travestiált Blumauer Úr, most pedig Magyarúl általöltöztetett Szalkay Antal Úr, Bétsben nyomtattatott. ([Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 55. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

SZEKÉR Joákim

Magyarok eredete

Locus: Szekér Joákim (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).

Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

SZENCI MOLNÁR Albert

Dictionarium latinoungaricum

Locus: MOLNÁR *Albert* a' maga Deák Dictionáriumában... (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 98. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Psalterium Ungaricum
Locus:
1. a' szarvas idétlent szűl (*22. sz. levél*, Cs/Lev. 52. l.).
2. Ura[m] ne hadj el engemet, Nézd ügyemet Mert egyedűl hagyattam (*Gerson*, Cs/Színm. II. 26. l.).
3. a' mellyben a' Poéta, hogy ama' Sz: Lyricussal szóljak, *hegedűszóban Szép mesét jelentett.* (*Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire*, Cs/Tan. 60. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
1. Csokonai itt a 29. zsoltárra utal (vö. Cs/Lev. 471. l.).
2. Csokonai itt a 38. genfi zsoltárra utal (Cs/Színm. II. 266. l.).
3. Csokonai itt a 49. zsoltárra utal (Cs/Tan. 21. l.).

SZENTJÓBI SZABÓ László

Költeményes munkái
Kiadása: Pest 1791.
Locus:
1. Sz:[ent] J.[óbi] Szabó László Úr elegyes versei. (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 63. l.).
2. Szabó' zengő Hárfájára (*Lantomtól bútsúvétel*, Cs/ÖM. III. 156. l.).
3. egy Szabó László Verseit küldj ettől a' kis Leánytól (*197. sz. levél*, Cs/Lev. 303. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Matthias Corvinus, oder Volksliebe ist edler Fürsten Lohn
Kiadása: Buda 1792.
Locus: Bétsben hallottam a' Mátyás Király nevű játékot, németűl, azt mondták, hogy az Övé (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 64. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A fordítás Szentjóbi ugyanakkor megjelent *Mátyás király vagy a nép szeretete a jámbor fejedelmek jutalma* című darabjáról készült. A német változatot 1793. július 3-án adták elő.

SZERDAHELYI György Alajos

Aesthetica, sive doctrina boni gustus ex philosophia pulchri deducta in sientias et artes amoeniores...
Kiadása: Buda 1778.
Locus: a' mint Fő Tiszt. Szerdahelyi Úr tselekedett (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 41. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A kétkötetes munka második kötetében található a műfajelmélet (Cs/Tan. 180. l.).

SZILÁGYI Sámuel, id.

Cebetis Thebani Tabula, Isocratis Paraenesis, et Pythagorae Aurea Carmina
Kiadása: Debrecen 1774.
Locus: a' Debretzeniek által kiadott Görög és Deák Classicus Auctorok' Editiói alig említtettek. Négy nevezetes embereink dolgoztak azoknak Kiadásán Debretzenben. [...] 2/ Szilágyi Sámuel Prof. Superintendens (*136. sz. levél*, Cs/Lev. 232. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A görög nyelvű nyomtatványon (és a *Henriás*on) kívül Szilágyi még egy Seneca-kötetet is kiadott (Cs/Lev. 768. l.).

Voltér Urnak Henriása Magyar Versekben
Kiadása: Pozsony 1789.
Locus:
1. Magyar Fordítása kettő van, hasonló versekben: Egyik a' néhai T. T. Túlatiszai Superintendens Szilágyi Sámuelé, a' másik néhai T. T. RévKomáromi Prédikátor Pétzeli Józefé (*[Értekezés az Epopoeáról]*, Cs/Tan. 48. l.).
2. Voltér irta, Pétzeli és Szilágyi Magyarra forditották. (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 14. l.).
3. Szilágyi Sámuel Prof. Superintendens, ki Henriássáról és II Jósef Cs. barátságáról esméretes. (*136. sz. levél*, Cs/Lev. 232. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
Lásd PÉCZELI József, VOLTAIRE.

TARAFA

Tharaphae Moallakah...
Kiadása: Leyden 1742.
Locus: Taraphae Moallakat. Ed. J. J. Reiske. Lugd. Bat. 1742. 4. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.]*, Cs/Felj. 201. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A mű teljes címe: *Tharaphae Moallakah cum Scholiis Nahas. e Mss. Leidensibus Arabice edidit, vertit, illustravit Joann. Jacob. Reiske* Az arab szerző teljes neve: Tarafa Amr Ibn al-Abd Ibn Szufján Ibn Málik Ibn Dubaja al Bakrí Ibn Váil, s ő a *Muallakát* leghosszabb ódájának költője.

TASSO, Torquato

L'Aminta
Locus:
1. *Amintás*, (Cs/Színm. I. 195–236. l.).

2. *A' szökevény Ámor,* (Cs/ÖM. III. 22–27. l.).
3. *[Az arany idő],* (Cs/ÖM. III. 162. l.).
4. L'Aminta, Favola Pastorale, di Torqu. Tasso (*43. sz. levél,* Cs/Lev. 88. l.).
5. L'Aminta, Favola Boschereccia, di Torq. Tasso (*68. sz. levél,* Cs/Lev. 128. l.; 165. l.).
6. Tassó (*[Vázlatfüzet A' Tsókokhoz],* Cs/Széppr. 66. l.).

Megjegyzés:
1. A teljes mű fordítása, prózában.
2. A versfordítás eredetije a *L'Aminta* epilógusa (Cs/ÖM. III. 332. l.).
3. A vers a *L' Aminta* első felvonásának végén szereplő kórusának fordítása, de nem teljes (Cs/ÖM. III. 772. l.).

[Picciola verga e bella...]
Kiadása: Esch.
Locus: *A' Babérvessző* (Cs/ÖM. II. 102. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: *Madrigál Tasszóból.*

Gerusalemme liberata
Locus:
1. Tasso. Lond. 2 Voll. 8. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.],* Cs/Felj. 201. l.).
2. az Olaszok egy Tassóval kérkednek ... *Harmadik a' Megszabadított Jérusalem* (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 45., 47. l.).
3. dolgozom véle halálom' Napjáig azon az Heroica Epopoeián, mellyet Arpádról, vagyis a' Magyarok Kijöveteléről kívánok a' Maradék' számára Homérus' és Tasso' nyomdokin készíteni. (*64. sz levél,* Cs/Lev. 123. l.)
4. Homérus és Tassó egész életekben dolgozták a' magokét (*115. sz. levél,* Cs/Lev. 203. l.)

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

[?]
Locus: A görög elmének szép találmánya a Vénus övedzője, szépen leírja *Tasso* is, mikkel piperézte fel Venus *quel Cinto, di quello ella avea el bel fianco succinto* (*A' Szépség' ereje a' bajnoki szívenn,* Cs/ÖM. V. 30. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

TASSONI, Alessandro

La Secchia rapita
Locus:
1. Az el-ragadtattatott Veder. Comica Epopóeia, Tassoni' – Olasz Poétából. (*Az Elegyes Munkák dokumentuma,* Cs/Felj. 237. l.).
2. Itt már talám némelly Érd. Olvasók várták, hogy a' Tassoni' Elragadtatott Vederjéről is emlékezzem, minthogy annak Magyar fordítását az Ujságokban ezelőtt néhány esztendőkkel megígértem (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 56. l.; ld. még 53–54. l.).
3. Még annyi valóság sem vetett ennek a' Költeménynek csak akkora talpot is, mint a' mennyin fundálódott akár a' Tassoni' elragadtatott Vedre, akár a' Boileau' Pulpitussa, akár a' Pope' el-lopott Vuklija. (*Előbeszéd [a Dorottyához],* Cs/Tan. 73. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

TELEKI Sámuel

Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék. Pars 1.
Kiadása: Bécs 1796.
Locus: *Com.* TELEKI *Bibliotheca, Tom.* 1. *pag.* 9. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 88. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A gróf maga szerkesztette könyvtára katalógusát (vö. Cs/Tan. 273. l.).

TERENTIUS Afer, Publius

Publii Terentii Afri comodiae sex
Kiadása: Debrecen 1795.
Locus: Budai Ésaiás mostani Professora a' Közönséges és Nemzeti H[isto]riáknak, 's a' Görög és Deák Literaturának, a' kitől már nálunk édáltatott Cicero de Oratore, Terentius, Julius Caesar, Livius stb. (*136. sz. levél*, Cs/Lev. 232. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Andria
Locus:
1. *Ne quid nimis* (Cs/ÖM. I. 19. l.)
2. *Dum in dubio est animus, paulo momento huc et illuc impellitur* (Cs/ÖM. I. 20. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Mindkét vers alaptétele innen származik (Cs/ÖM. I. 418–419. és 426. l.).

[?]
Locus: *Patvarszki* Vigjáték *Terentiusból,* mái Világhoz alkalmaztatva, és Magyar Országi történetté téve. (*Az Elegyes Munkák dokumentuma*, Cs/Felj. 236. l.).
Megjegyzés: Bizonytalan a mű azonosítása, a fordítás – ha el is készült – nem maradt fenn

TESTI, Fulvio

Al conte Camillo Molza
Kiadása: Esch.
Locus: *[Camillo Molza grófnak]* (Cs/ÖM. III. 9. l.).
Megjegyzés: Fordítás. A versfordítás töredék (Cs/ÖM. III. 256. l.).

THURÓCZI János

Chronica Hungarorum
Locus:
1. Túróczi (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
2. Turótzi (*Kivonat az Árpádiászhoz*, Cs/Felj. 203. l.).
3. Lehel is egy főfő Vitéz volt. Anonymus. Túrótzi. (*A' Nemes Magyarságnak felűlésére*, Cs/ÖM. IV. 15. l.).
4. A' régi Felűlés' módjáról ezt hagyta írásban Túrótzi. [...] Méltó az egész helyet meg-olvasni. *Chron. P. I. Cap. X.* (*A' Betsűlet s' a' Szerelem*, Cs/ÖM. IV. 22. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

TIBOLTH Mihály

Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi I–III.
Kiadása: (I–II.) Sopron, 1799.; (III.) Pest, 1800.
Locus: Az említett *Catalogus B.q.ecae Nationalis*'.t [?] a' Gróf csak ingyen osztatja ki: mostanába küldötte meg nékem Kulcsár Úr által (*127. sz. levél*, Cs/Lev. 224. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Erre lásd a *124. sz. levél* jegyzeteit: Cs/Lev. 749. l.

TIBULLUS, Albius

[Elégiák]
Locus: Illius e puro distillent tempora nardo. TIBULLUS, *Lib. II. El.* 2. *v.* 7. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 104. l.; Cs/ÖM. IV. 328–329. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

TOGRAI, Abu Ismael

Lamiato'l Ajam, Carmen Tograi...
Kiadása: Oxford 1661.
Locus: Abu Ismael Thograi. Edidit Ed. Pocock. Oxon. 1661. 8 – Jac. Golius, et Math. Anchersen. Ultrai. 1707. 8. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.]*, Cs/Felj. 201. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A mű teljes címe: *Lamiato'l Ajam, Carmen Tograi, Poetae Arabis Doctissimi, unà cum versione Latina, et notis praxin illius exhibentibus: operâ EDUARDI POCOCKII, L. L. Hebr. et Arab. Profess. Accessit Tractatus de Prosodia Arabica.*

TOMKA-SZÁSZKY János

Introductio in Orbis hodierni geographiam
Locus: ALEGRANZA, kisded Sziget kikötővel. *Szászky. Hübner Vollst.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 23. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A fenti hely csak az első előfordulás, a szövegben további helyeken is történik utalás a munkára.

TOWNSON, Robert

Travels in Hungary
Kiadása: Lipcse 1800.
Locus:
1. R. Townson Travels in Hungary, 1793. Edinb. and Lond. 1797. 8. w. M. – Voyage en Hongrie... (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [III.]*, Cs/Felj. 200. l.).
2. Ez a' *lugubris* Tónusú Debretzen ugyan, a' mint Townson nevezi, nem igen ébreszti ugyan a' Poétai Lelket (*64. sz. levél*, Cs/Lev. 123. l.).
3. akár magyarúl fordítva, akár az eredeti Frantziába ne sajnáld számunkra kikűldeni Igarra, á' mit róla Townson *írván hagyott* (*72. sz. levél*, Cs/Lev. 136. l.).

4. Ezt a' barlangot béjárta Townson Anglus, kinek róla való Relátióját ohajtanám Nagy Gábor Barátomtól magyarra fordítva megnyerni (*73. sz. levél*, Cs/Lev. 141. l.).
5. Townsoni szemekkel (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 201. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A Csokonai által használt francia fordítás teljes címe: *Voyage en Hongrie, précédé d'une description de la Ville de Vienne et des jardins impériaux de Schönbrunn; par Robert Townson; traduit de l'Anglais par le Citoyen Cantwel; enrichi de la Carte générale de la Hongrie et de dix-huit Planches. III. Tomes. A Leipzig. 1800. in 8vo*

1. Csokonai a francia szövegből idéz.
4. Lásd még a levél 105–106. sorainak jegyzetét is (Cs/Lev. 638. l.).

ÚJFALVI Imre

Az nap el-jő haraggal...

Locus: Nagy félelem akkor lészen / Mikor bíró székbe lészen. (*[A' Magyar Prosodiáról]*, Cs/Tan. 29. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az idézet Tommaso da Celano *In commemoratione omnium animarum sequentia (Dies irrae, dies illa)* kezdetű versének magyar fordításából való (Cs/Tan. 148. l.).

USSERIUS, Jacob

Coelestium mensium disparilis mensura,...

Kiadása: Verona 1741

Locus: Vid. *Jac.* USSERII *Dissert. de Macedonum et Asianorum Anno Solari; cum Graecorum Astronomorum Parapegmate, ad Macedonici et Juliani Anni rationes accommodato.* (Edita ad calcem Rationarii Temporum Petaviani, Veronae. 1741. fol. m.) *pag.* 94. *et* 95. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 96. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

VAJKOVICS Imre

Observationes criticae super Henriade Volteri

Kiadása: Pest 1793.

Locus: most jött ki ugyan is egy Könyv illyen fellyűl irással – *Dissertatio Critica de Henriade Volteri, eiusdemque versióne Szilagyiana , scripta a quodam morum bonorum, religionis, et castae Juventutis studioso. Pestini. 1793. 8.*(*6. sz. levél*, Cs/Lev. 19. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

VÁLYI András

Magyar Országnak leírása
Kiadása: Pest 1796–1799.
Locus:
1. a' Vályi Lexiconát el akarom adni (*65. sz. levél*, Cs/Lev. 123. l.).
2. Vályi Lexikonjáért adj a mit akarsz (*81. sz. levél*, Cs/Lev. 153. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű Korabinszky lexikonának átdolgozása, lásd KORABINSZKY.

VANIÈRE, Jacques

Praedium rusticum
Locus: A' Földmivelésről Virgil, Vida (a' Selyembogarakról) Vanier (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A művet az Esch.-ban is olvashatjuk: III. 68–73. l. (Cs/Tan. 183. l.).

VÁRADI BARANYI László

Rövid Magyar Geographia
Kiadása: Pest 1796.
Locus: *Rövid Magyar Geographia. Pesten. 1796. 8* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 115. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

VARJAS János

Megtért embernek énekje
Locus:
1. Sokat köszönhet itten m.b. T.T. Prof. *Varjas* Úrnak. A' nevezett Prédikátor Úrnak vagyon igen jeles Poetai munkája is (*D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 123. l.).
2. Itt Goráni, itt az *É*-s vers: bár mehetnék most velek/ Hív KAZINCZYMhoz! (*Trocheus lábakon*, Cs/ÖM. II. 110. l.; Cs/Lev. 22–23. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Ezt a verset, amely csupa *e* hangból áll, Csokonai juttatta el Kazinczyhoz, aki 1808-ban ki is adta (Cs/Széppr. 410. l.).

VÉCSEI M. István

Sam. Bocharti Hierozoici...
Kiadása: Frankfurt 1690.
Locus: *Sam. Bocharti Hierozoici...* (*Teológiai könyvek címjegyzéke*, Cs/Felj. 220. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

VERBŐTZI István

Tripartitum
Locus:
1. A' Rongyos Verbőtzivel (*Az istenek osztozása*, Cs/ÖM. II. 13. l.).
2. Ki egyszerre hordtál Verbőtzit 's Lódingot (*Bálint napja*, Cs/ÖM. IV. 11. l.).
3. Verbötzi (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 29. l.).
4. az én nyájas Múzsátskáim irtóznak a' Verbőtzi' Táborának zajgó lármáitól (*39. sz levél*, Cs/Lev. 78. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A művet *Hármas-könyv*ként is emlegetik.

VERGILIUS, Maro Publius

P. Virgilii Maronis: Opera varietate lecticonis et perpetua adnotatione illustrata a Chr. Gottl. Heyne
Lásd HEYNE.

Magyar Éneis, vagy a P. Virgilius Marónak Éneás viselt dolgairól írt munkája
Lásd HÁLÓ KOVÁCS József.

Magyar Virgilius. Máró Virgilius Publiusnak eclogái
Lásd RÁJNIS József.

Georgica
Locus:
1. *Georgicon* (Cs/ÖM. V. 133–167. l.).
2. In tenui labor, et tenuis quoque gloria. (*[A' Magyar Prosodiáról]*, Cs/Tan. 28. l.).
3. In tenui labor, at tenuis non gloria: si quem Numina laeva sinunt, avditque vocatus Apollo. (*[Értekezés az Epopoeáról]*, Cs/Tan. 58. l.).
4. A' Földmivelésről Virgil (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
5. VIRGIL. *Geor. L. II. v.* 353.; *Georg. Lib. IV. v. 317.*(*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 96. l.).

6. és a' mit ír a' *Geor. L. IV. v.* 521. alá, a' hol azt is mondja, hogy *orgiorum nomine omnia sacra enthusiastica et mystica appellabantur. Tom. I. pag.* 543. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 105. l.).
7. *[temp]tanda via est, qua me quoque possim etc.* (*63. sz. levél*, Cs/Lev. 118. l.).
8. *Taurorum lucta* (Cs/ÖM. I. 33. l.).

Megjegyzés: Fordítás. Csokonai *Georgica*-fordításából csak az I. és II. könyv, valamint a III. könyv 24 soros töredéke készült el (Cs/ÖM. V. 606. l.).

Aeneis

Locus:

1. *Degeneres animos timor arguit* (Cs/ÖM. I. 34. l.).
2. Vagy Márónál az el hagyott Dídó sorsát fájlalja/ Vagy Turnussal a halálos seregeket nyargalja (*Horváth Ádámhoz*, Cs/ÖM. II. 28. l.).
3. Et pater Aeneas, et auunculus excitet Hector! (*Carmen inavgvrale*, Cs/ÖM. III. 32. l.).
4. – – *Et te animo repetentem exempla tuorum, / Et pater Aeneas, & avunculus excitet Hector. VIRGILIUS. Aen. XII. 439.* (*A' Nemes Magyarságnak felűlésére*, Cs/ÖM. IV. 11. l.).
5. Virgilnál: *Tantaene animis coelestibus irae?* (*Dorottya*, Cs/ÖM. IV. 137. l.; vö. még 165. l. is).
6. A' kik valamelly tartománnyal jól tettek, annak Indigesz (vagy is honnyi) Istenévé lettek, mint Osiris, Faunus, Aeneas, 's a' t. Lásd Virg. Aen. L. XII. v. 794, 795. (*Mélt. Gróf. FESTETICS GYÖRGY ő Nagyságára*, CsÖM. V. 173. l.).
7. infaustam - - - hoc solabere mortem: Aeneae magni dextra cadis! (*[Búcsúbeszéde a debreceni kollégiumi ifjúsághoz]*, Cs/Széppr. 146. l.).
8. egy Aeneissok a' Rómaiaknak [...] *Második az Aeneis* (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 45–46. l.).
9. Jam rapidus torrens sitientes Sirius [Indos] Ardebat; coelo et medium Sol igneus orbem Hauserat; arebant herbae, &c. *Aen. L. III. v.* 138. *sqq.* (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 96. l.).
10. Virgiliusnál is láthatni: *trieterica Bacchi orgia.* (56) – VIRGIL. *Aen. Lib. IV. v. 301, sqq.* (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 105. l.; Cs/ÖM. IV. 626. l.).
11. Tu ne cede malis, sed contra audentior ito, quam tua te Fortuna sinet! (*19. sz. levél*, Cs/Lev. 47–48. l.).
12. quaequae ipse miserrima vidi, et quorum pars magna fui (*102. sz. levél*, Cs/Lev. 184. l.).
13. Virgil 12 esztendeig fáradozott rajta (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 203. l.).
14. mellétévén még egy Homérust és egy Aeneist, tzélomat minden nagyobb Bibliotheca nélkűl végre hajthatom (*160. sz. levél*,Cs/Lev. 258. l.).

15. *ÁRPÁD* ez, vagy *a' Magyarok' kijövetele*, mellyet Homér és Virgil mustrájok szerént kidolgozni szándékozom (*175. sz. levél*, Cs/Lev. 276. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ecloga I.
Locus: Ite meae felix quondam pecus ite capellae! (*[Búcsúbeszéde csurgói tanítványaihoz]*, Cs/Széppr. 159–160. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ecloga IV.
Locus:
1. Non omnes arbusta iuvant humilesque myricae. – Virg. Eccl. 4. v. 2. (*Futtába készült versetskék*, Cs/ÖM. II. 479. l.).
2. *incipient parvi procedere menses* (*[Búcsúbeszéde a debreceni kollégiumi ifjúsághoz]*, Cs/Széppr. 142. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
1. Ezt az idézetet – és az összefoglaló címet – a Cs/ÖM. II. kötetben csak a jegyzetekben találjuk meg (Cs/ÖM. II. 478–480. l.).
2. Az eredeti *magni* helyett *parvit* írt a költő (Cs/Széppr. 424. l.).

Ecloga V.
Locus: *Tale* tuum carmen nobis, divine Poeta, Quale sopor fessis in gramine, quale per aestum Dulcis aquae saliente sitim restinguere fonte! (*Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire*, Cs/Tan. 62. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ecloga VI.
Locus:
1. nec Phoebo gratior ulla est, quam sibi quae KÁROLY praescripsit Pagina Nomen (*20. sz. levél*, Cs/Lev. 49. l.).
2. Prima Syracosio dignata est ludere versu Nostra, nec erubuit silvas habitare Thalia. VIRGILIUS (*Amaryllis*, Cs/Széppr. 170. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ecloga VII.
Locus: Nymphae, noster amor, Libethrides! aut mihi carmen, Quale meo Codro, concedite: – – – / – – – Aut si non possumus omnes, / Hic arguta sacra pendebit fistula pinu! (*D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 124. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ecloga VIII.
Locus: Sparge marite nuces! *Virgil.* (*D[ebreceni] Magyar Psyche*, Cs/Széppr. 133. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ecloga IX.
Locus: Insere Daphni... (*[A magyar nyelv feléledése]*, Cs/Tan. 111. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Culex
Locus: Lásd Virgil, *Culice v. 93. sqq.* és *Georg. Lib. IV. v. 317.* (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 96. l.; Cs/ÖM. IV. 880. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

VICINI, Giovanni Battista

[?]
Locus: Questo fu il premio del mio lungo amore – Vicini (*A' Szépség' ereje a' bajnoki szívenn*, Cs/ÖM. V. 23. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az olasz költő szavai Csokonai munkájának mottójául szolgálnak.

[?]
Locus: CCI. Bocca amorosa, che una purpurea par matura fraga. Vicini. NB. S. CCIII. (*Kivonat az ázsiai poézisről*, Cs/Felj. 168. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

[?]
Locus: NB. Vicini. S. CCVIII. 2. (*Kivonat az ázsiai poézisről*, Cs/Felj. 168. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

VIDA, Marco Girolamo

Bombicum
Locus: A' Földmivelésről Virgil, Vida (a' Selyembogarakról) (*[Értekezés az Epopoeáról]*, Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A műből az Esch. közöl részleteket: III. 43–46. l. (Cs/Tan. 182. l.).

Poeticorum libri III.
Locus: Jelesben a' Poésisról Horatz, Vida ... (*[Értekezés az Epopoeáról]*, Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. Az Esch. Vida más műveiből közöl részleteket. A szerző ezen művében a horatiusi *De arte poeticát* követi. (Cs/Tan. 182. l.).

Sacchia
Kiadása: Esch.
Locus: Vida még a' Sakk játékról is mert írni. (*[Értekezés az Epopoeáról]*, Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A műből az Esch. közöl részleteket: III. 43–46. l. (Cs/Tan. 182. l.).

VILLEGAS, Estevan Manuel

[Eroticái első részének 4. könyve]
Kiadása: Najera 1617.
Locus: Spanyol nyelven pedig Estevan Man. VILLEGAS, (az ő Eroticainak Isö Részében. Najera. 1617. 4) (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 91. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy használta, az adat Sulzernél is szerepel (vö. Cs/Tan. 283–284. l.).

VIRÁG Benedek

A' barátságnak
Locus:
1. Esméretes az *ő Csehihez* írott Dalja, melly így kezdődik: *Tölem Barátom messze vagy* (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 92. l.).
2. *Seyfried*nak a' Virág' Csehihez való Ódájára szerzett muzsikáját, az Eredetiben, méltóztassa a' Tekintetes Úr nékem megküldeni (*185. sz. levél*, Cs/Lev. 289. l.).

Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. Az ódát Virág 1802. november 12-i levelében küldte meg Kazinczynak. Nincs nyoma annak, hogy Seyfried említett zenéje megjelent volna (Cs/Lev. 851. l.). Csokonai több helyen is hivatkozik a zeneműre. (Cs/Tan. 286. l.).

VOLTAIRE (François-Marie Arouet)

Oeuvres complètes
Kiadása: Bázel 1784–1791.
Locus:
1. A' Voltér 12, és 39d. Tómusát szeretném addig megnézni. (*11. sz. levél*, Cs/Lev. 28. l.).
2. Mind a' Cantique de Cantiques-t, mind az Ecclesiaste-t szoról szóra leírtam, az alatta való Textussal, és Jegyzésekkel, de [...] a' Praefatiókat le nem irhattam. [...] fordítsd le az Epitre Dedicatoirét p.

253. az Avertissementet p. 255. az Avertissementet p. 268. és a' Lettre du Traducteur du Cantiquet p. 270. (*12. sz. levél*, Cs/Lev. 28. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A nevezett Voltaire-kiadás 71 kötetes (Cs/Lev. 437–438. l.).

Henriade
Locus:
1. a' heroicus Voltaire, midőn Hazájának a' ditsőség' fő poltzáig lett felemelkedését énekli, egy latban vetvén a' kettőt, kedves Frantziáit azzal magasztalja, hogy a' Nagy dolgokat viselni is énekleni is tudják ... Frantzia Ország nem látott még többet egy Henriadnál [...] *A' Henriás.* (*[Értekezés az Epopoeáról]*, Cs/Tan. 45., 48. l.).
2. Voltér és Klopstock a' magokét holtig reszelgették (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 203. l.).
3. Ez az egész hasonlatosság van véve a' Henriásból, de ujonnan öltöztetve és meg-magyarosítva. (*A' Nemes Magyarságnak felűlésére*, Csokonai jegyzete. Cs/ÖM. IV. 14. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.
Lásd PÉCZELI József, SZILÁGYI Sámuel.

WATELET, Claude Henri

L'art de peindre
Locus: A' Picturáról, Marsy, Watelet, Hayley; a' rajzolásról Dufresnoy. (*[Értekezés az Epopoeáról]* Cs/Tan. 42. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A műből az Esch.-ban szerepel egy részlet: III. 99–104. l. (Cs/Tan. 183. l.).

WÉBER Simon Péter

Aufruf an Ungarns edle Söhne
Kiadása: Pozsony 1796.
Locus: *Serkentés a' Nemes Magyarokhoz* (Cs/ÖM. III. 175–183. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai fordítása az eredetivel együtt jelent meg (Cs/ÖM. III. 815. l.).

WESZPRÉMI István

Succinta Medicorum Hungariae et Transilvaniae
Kiadása: Lipcse és Bécs 1774–87
Locus: *Névbejegyzés Weszprémi István Succinta Medicorum Hungariae et Transilvaniae című műve I. és II. kötetében* (Cs/Felj. 231. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

A' kisded Gyermekeknek nevelésekről való rövid oktatás
Kiadása: Kolozsvár 1760
Locus: *Kivonat az egészséges életmódról* (Cs/Felj. 170–173. l.)
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A mű teljes címe: *A' kisded Gyermekeknek nevelésekről való rövid oktatás, mellyben elől-adatik miképen kellessék azokkal bánni Születésektől fogva három Esztendős korokig. Hozzá-adattak a' végin Az Egésségnek fenn-tartására, És a' Hosszú Életnek meg-nyerésére tartozó Szükséges Regulak.* Weszprémi István Med. Dr. által. Kolo'svárott, Nyomt. Páldi István által, 1760. Eszt.

WIELAND, Christoph Martin

Die Grazien
Locus:
1. *A Kellemek. Első Könyv* (Cs/Széppr. 50–53. l.).
2. Die Grázien, von Wieland (*68. sz. levél,* Cs/Lev. 128. l.).
2. Die mit dem Gürtel der Venus geschmückt, / Die Seelen fesselt, die Augen entzückt, hogy itt is az én kedves Wielandom' szavaival éljek. (*A' Szépség' ereje a' bajnoki szívenn*, Cs/ÖM. V. 23. l.).
Megjegyzés:
1. Fordítás, töredékben maradt.
2. Fordítási terv.
3. Idézet.

Geschichte der Abderiten
Locus:
1. Mert vártam a' Kosarat, Kalapot 's az Abderitákat. Kérlek küldd bé most őket a' Legatustól, hogy kivált az Utolsót most Vásárkor Szikszóra kiküldhessem. (*61. sz. levél*, Cs/Lev. 115. l.).
2. az ügyet az Abderiták eldőjtötték (*215. sz. levél*, Cs/Lev. 333. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

YOUNG, Edward

The Complaint or Night Tougths on Life, Death and Immortality
Lásd PÉCZELI József.

ZACHARIÄ, Justus Friedrich Wilhelm

Das Schnupftuch
Locus: Das Schnupftuch. Ein Comisch. Heldengedicht, des H[n] Zachariae (*43. sz. levél,* Cs/Lev. 88. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Tervezte fordítását.

ZAPPI, Giovanni Battista

Canzonetta 1.
Kiadása: Esch.
Locus: *Az elragadt Szív* (Cs/ÖM. II. 98–99. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A cím alatt: *Dal Tzappiból.*

Canzonetta 3.
Kiadása: Esch.
Locus: *Pásztor szeretők* (Cs/ÖM. II. 101. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A cím alatt: *Dal Tzappiból.*

Scherzo improviso
Kiadása: Esch.
Locus: *A' Jázminok* (Cs/ÖM. II. 99–100. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A cím alatt: *Dal Tzappitól.*

ZECHENTER Antal

A' magyar Anakreon
Kiadása: Prága 1785.
Locus: ZECHENTER *Antal* is kiadá az Anákreon' verseit Magyarúl hat syllabájú *3 soros* kadentziás Versekben fordítva. *Prága.* 1785. 8. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 90. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

ZOCHEIR / ZOHAIR, Kaab ben

Carmen Caab. Ben Zocheir et Amrilkaisii
Kiadása: Lugd. Bat. 1748.
Locus: Carmen Caab. Ben Zocheir et Amrilkaisii. Ed. G. J. Lette. Lugd. Bat. 1748. 4. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.]*, Cs/Felj. 201. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A kötetet G. J. Lette adta ki.

Zohairi Carmen...
Kiadása: Lipcse 1792.
Locus: Zohairi Carmen Templi Meccani foribus appensum, nunc primum ex Cod. Lejdensi Arabica editum, Latine versum, et notis illustratum, ab E. F. K. Rosenmüller. Lips. 1792. 8. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.]*, Cs/Felj. 201. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

ZRÍNYI Miklós

Ádriai Tenger' Sirénája
Locus:
1. Magában a' *Vitézi Epopoeában* már sok próbát tett hadi dolgokban gyönyörködő Nemzetünk, mellyek között a' belső érdemre nézve legderekabb: *Gróf ZRINYI Miklósnak,* ama' szerencsétlen Vadásznak, *Ádriai Tenger' Sirénája,* mellyet vitéz Nagyattyának, a' Szigetvárban elesett Gr. Zrinyi Miklósnak tetteiről szerzett, és a' mellyet én, minthogy csak kevés és nem kapható régi rongyos Exemplárban lappang a' nagyobb Könyvtárakban, szándékozom *Árpád'* kidolgozása előtt históriai és aestheticus Commentáriussal kiadni (*Előbeszéd [a Dorottyához]*, Cs/Tan. 78. l.).
2. a' kik magok is örömmel irtták le vagy Eleik[ne]k vagy önnön magoknak vitéz tetteiket a' N.[agy] Zriniként (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 63. l.).
3. A' Zrinyit vártam, édes Barátom, 's várom: magamra vállaltam Kiadását, ohajtanék megfelelni szavamnak. (*61. sz. levél*, Cs/Lev. 115. l.).
4. *Zrinyi*nek nyomtatott Ex[em]plumát még eddig nem keríthettem, és tsak egy hűséges Apographummal élek. Régi tzélom már nékem Ennek kiadása (*194. sz. levél*, Cs/Lev. 299. l.).

Megjegyzés: Bizonyosan nem jutott hozzá. Mint az a *194.* számú levélben olvasható, Csokonai még 1804-ben is kereste (vö. Cs/Lev. 601. és 864–865. l.).

Idilliumok
Locus: a' *Gr. Zrinyi Miklós' Violántillája* (*Amaryllis,* Cs/Széppr. 170. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan ismerte.

HÍRLAPOK, FOLYÓIRATOK

Bétsi Magyar Merkurius
Locus: *D[ebreceni] Magyar Psyche* (Cs/Széppr. 117–142. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az újságparódia beosztása, a melléklapok nevei, valamint a rajzos fejléc bizonyítja, hogy a közvetlen minta ez az újság volt.

Ephemerides Budenses
Locus: ha Deák Újság járhatott, Magyar miért nem járhatna Magyarországról is? (*79. sz. levél*, Cs/Lev. 151. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Tertina Mihály latin nyelvű lapja (Cs/Lev. 655. l.).

Hadi és más nevezetes történetek
Locus: A' mint láttam a' Nóvákba / Írva 's a' hadi Actákba (*Batrachomyomachia,* Cs/ÖM. II. 33. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Journal des Sczavans
Locus: *Journal des Sczavans* (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 20. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Magyar Hírmondó
Locus:
1. Ő az, a' ki a' Közhelyre kimenni óhajtó Szándékát most esztendeje a' Magyar Újságokbann közönségessé tette (*20. sz. levél*, Cs/Lev. 48. l.).
2. a' minapi Újságokból (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 200. l.).
3. sajnállásunkra érdemes Hírmondónak edgyik tagját (*159. sz.levél*, Cs/Lev. 256. l.).
4. a' Somssich Ur' Ódáját és az én fordításomat együtt kiadták Hírmondójoknak utolsó árkusa mellett (*166. sz. levél*, Cs/Lev. 264. l.).
5. Tzélozás van a' Tzenki Bíró köszöntésére a' nép nevében. Lásd a' M. Hírmondó N^ro^ 38. Told. (*A' Szélhez*, Cs/ÖM. V. 206. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Magyar Merkurius
Locus:
1. Ő az, a' ki a' Közhelyre kimenni óhajtó Szándékát most esztendeje a' Magyar Újságokbann közönségessé tette (*20. sz. levél*, Cs/Lev. 48. l.).
2. ezek meg a Pesti Mercurius. (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 83. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Magyar Museum
Kiadása: Kassa és Pest, 1788–1789.
Locus:
1. Lásd a' *Magyar Museumot* Kassán és Pesten; 1788. 1789. II. Kötet. 8. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 91. l.).
2. a' Magyar Museum, (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 83. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Mindenes Gyűjtemény
Locus:
1. ezek a' Mindenes Gyűjtemény, (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 83. l.).
2. a' Pétzeli' halálával félbeszakadt Mindenes Gyűjteményt akarom folytatni (*40. sz. levél,* Cs/Lev. 79. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Musenalmanach
Locus: *Blumauer im Wiener Musenalmanach. 1783.* (*Kijegyzések fordításokkal*, Cs/Felj, 222. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Ofner Zeitung
Locus: ha most is járhat Budáról és Pozsonyból Német (*79. sz. levél*, Cs/Lev. 151. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Orpheus
Locus:
1. *Orpheust* Kassán. 1790. II. Kötet. 8. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 91. l.).
2. Kazinczi' Orphicájára (*Lantomtól bútsúvétel*, Cs/ÖM. III. 157. l.).
3. ezek a' Széphalmy Orfeusa, (*A 'méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 83. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Pressburger Zeitung
Locus: ha most is járhat Budáról és Pozsonyból Német (*79. sz. levél*, Cs/Lev. 151. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Uránia
Locus: Urania (*Cultura*, Cs/Színm. II. 145. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A 3. számban jelentek meg versei is.

Wöchentliche Nachrichten...
Locus: Ant. Fridr. Büsching und Wöchentliche Nachrichten von neuen Landcharten, geographischen, statist. und histor. Büchern und Sachen. Berlin. 1773. ff. 8. (*Kivonatok az Anakreoni Dalokhoz [IV.]*, Cs/Felj. 202. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Zeitschrift von und für Ungern
Locus: ólvastam Schedius Úrnak Magyar Országról (*Előbeszéd [a Lillához]*, 83. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

CÍM SZERINT ISMERT MUNKÁK

Amusemens philologiques
Kiadása: Halle 1787–1789.

Locus: *Amusemens philologiques. Tom. II. p. 141.* (*Kijegyzések fordításokkal*, Cs/Felj. 223: l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Anacreontis Teii Convivalia, hemiambia
Kiadása: Róma 1781.
Locus: Anacreontis Teii Convivalia, hemiambia, Romae, in aedibus Spaletti 1781. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 91. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta, az adat Sulzernél is szerepel (vö. Cs/Tan. 183–284. l.). A megnevezés ezúttal a nyomdára utal.

Atlas Portatilis
Locus: *Bejegyzés az Atlas Portatilisban* (Cs/Felj. 232. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Bibliotheca Anacreonteia
Kiadása: Párma 1785.
Locus: Az egyik nagy betűkkel c. Commentario, et B. Theca Anacreonteia, et var lection, 1785. 4. ex typ. reg. (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 91. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta, az adat a Teleki-féle katalógusban is szerepel (vö. Cs/Tan. 284. l.).

Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde
Locus: Kérded? a' rövidebb vagy szebb útat járd é?/ Az a' *Koecher* uta, e' meg a' *Picardé*. (*Broughton Religiói Lexiconára*, Cs/ÖM. II. 68. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Lásd BANIER.

Constitution de la République française
Kiadása: Lipcse 1795.
Locus: Const. de la Republ. Française. L'an 3 de la Repub. (September. 1795.) – 1795. in 12. (*Politikai, filozófiai könyvek címjegyzéke*, Cs/Felj. 219. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

Corpus Juris Hungarici
Locus: Corpus Juris (*A' méla Tempefői*, Cs/Színm. I. 29. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Mossóczi Zakariás és Telegdi Miklós adták ki először 1584-ben (Cs/Színm. I. 290. l.).

Corpus Scriptores Byzantinae Historiae
Locus: Corpus Historiae Byzantinae (*115. sz. levél*, Cs/Lev. 202. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta. A gyűjtemény 42 kötetes (Cs/Lev. 731. l.).

Die Glückliche Nation...
Kiadása: Lipcse 1794.
Locus: Die Glückliche Nation, oder Der Staat von Felizien. – Ein Muster der vollkommensten Freyheit unter der unbedingten Herrschaft der Gesetze. – Aus dem Französischen. – Leipzig. 1794. II Th. 8. (*Politikai, filozófiai könyvek címjegyzéke*, Cs/Felj. 219. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

Der Lehrmeister, oder ein allgemeines System der Erziehung
Kiadása: Lipcse 1763.
Locus: *Der Lehrmeister, oder ein allgemeines System der Erziehung, worinn die ersten Grundsätze einer feinen Gelehrsamkeit vorgetragen werden. Aus d. Englischen von einer Gesellschaft übersetzt. Leipzig. 1763. II Bände. 8.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 98. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Gradus ad Parnassum
Locus: *Névbejegyzés a Gradus ad Parnassumban* (Cs/Felj. 231. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Handbuch der alten Erdbeschreibung
Kiadása: Nürnberg 1783–1786.
Locus: *Handbuch der alten Erdbeschreibung, nach Anleitung der d'Anvillischen Landcharten, mit Berichtigungen aus den bewährtesten Schriftstellern. IV Theile, II Bände. Nürnberg. 1783–1786. gr. 8.* (*Kivonatok a Kanári- és más szigetekről*, Cs/Felj. 118. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A kézikönyv Jean-Baptiste d'Anville francia kartográfus 12 térképet tartalmazó *Atlas Antiquiis* című kötetéhez készült (Cs/Felj. 434. l.).

Hic iacet, per quem multi iacent
Locus: *Egy orvosnak sírverse* (Cs/ÖM. III. 169. l.).
Megjegyzés: Fordítás.

Két Kronika
Kiadása: Sopron 1730.
Locus: több illyen álmélkodásra méltó Jelenések szinte az Akastyányi hegyig, melly 50 Mértföldről, az egy erőss Griffmadaron kivűl, mindent magához szippant (*Előbeszéd [a Dorottyához]*, Cs/Tan. 74. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A műnek, melyben a történet olvasható, teljes címe: *Két Kronika. Az Első Stilfris Cseh Országi Királyról. A' Másik: Brunczvik Stilfrid Fiáról, Csehek Királlyáról.*

Lőcsei Kalendárium
Locus: mint mind azokban a' Tartományokban, a' mellyekre szóllott a' régi Lőcsei Kalendáriom (*Előbeszéd [a Dorottyához],* Cs/Tan. 72. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Magyar Játék-szín
Locus: Lásd a M. Játékszínt. (*[Vázlatfüzet A' Tsókokhoz],* Cs/Széppr. 64. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A III. kötetben található *A nemzeti játszó Társaságnak Alkotványa*, erre utal a költő. Az alkotmány jórészt Kármán József munkája.

Marseillaise
Locus: A' Nemzeti nóta pereg (*Batrachomyomachia,* Cs/ÖM. II. 47. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. A híres induló mondatai hangzanak vissza pár sorral korábban is. Ez azért is érdekes, mert ennek magyarországi felbukkanásáról csak két évvel későbbről, 1794-ből vannak adatok (Cs/ÖM. II. 460. l.).

Megmutatás, hogy az asszonyi személyek nem emberek
Locus: tzélozás azon nevezetes Tzivódásra, melly itt ez előtt eggynehány esztendőkkel Hazánkban is felfordúlt: Vallyon az asszonyok (az az: az Embereknek fele része,) Emberek é vagy nem? (*D[ebreceni] Magyar Psyche,* Cs/Széppr. 134. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta. Az 1783-ban név nélkül megjelent könyvre írta válaszát Ányos Pál, álnéven (*B. Carberi Anna kís asszonynak kedvességhez írtt levele*, Pest 1785.).

Mohácsi nóta
Locus: *Egy kesergő magyar* (*A' Mohátsi nótára*, Cs/ÖM. II. 22. l.).
Megjegyzés: Bizonyosan olvasta.

Tabl. Sinuum et Tangentium
Kiadása: London 1742.
Locus: Huc pertinent etiam – Tabl. Sinuum et Tangentium, quae quidem saepius, sed maxima cura et solito longe auctiores a Sherwin et Gardiner, Lond. 1742. editae sunt. (*Matematikai, régiségtani könyvek címjegyzéke*, Cs/Felj. 219. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta.

[?]
Locus: *Bacchus-Phoebus* (Cs/ÖM. IV. 29. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: *Egy Török Poéta után.* Lásd még Szilágyi Ferenc magyarázatát (Cs/ÖM. IV. 315. l.).

[?]
Locus: *Egy háládatlanhoz* (Cs/ÖM. IV. 128–130. l.).
Megjegyzés: Fordítás. Csokonai maga írta a cím alá: *Dal. Olaszból.* Eredetijét azonban nem sikerült megtalálni (vö. Cs/ÖM. IV. 649. l.).

[?]
Locus: Az olasz Dictionariumot én Bethleni Uramnak be vittem (*25. sz. levél,* Cs/Lev. 55. l.).
Megjegyzés: Bizonytalan a mű azonosítása.

[?]
Kiadása: Párma 1793.
Locus: a' másik apróbb betűkkel, a' híres BODONI' typogr. Olasz fordítással, in 4. maximo. [1793.] (*Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, Cs/Tan. 91. l.).
Megjegyzés: Nem bizonyos, hogy olvasta, az adat a Teleki-féle katalógusban is szerepel (vö. Cs/Tan. 183–284. l.). A megnevezés ezúttal a nyomdára utal.

ZÁRSZÓ A SOROZATHOZ

Csokonai összes művei kritikai kiadásának hosszú, kalandos története van. A kritikai kiadás létrehozásához 1951-ben fogott hozzá Juhász Géza, a KLTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének akkori vezetője. Az előzmények alapján igen nehéz feladatra számíthatott. Az első jelentős Csokonai-kiadás Toldy Ferenc gondozásában jelent meg 1844-ben, majd Harsányi István és Gulyás József adta ki a költő összes műveit három kötetben, 1922-ben. Ezek azonban minden érdemük ellenére sem felelhettek meg a XX. század második felének alakulóban lévő tudományos szövegkiadási gyakorlatának, s ami még nagyobb baj volt, nem nyújtottak megfelelő és megnyugtató kiindulási alapot a szöveghagyomány és a kézirathagyaték szempontjából sem. A munkát tehát a legeslegelején kellett kezdeni. Juhász Géza nem jutott túl a kritikai kiadás előmunkálatain, de e tekintetben fontos munkát végzett. Megszervezte és elindította a kutatást, hallatlan energiával igyekezett rendbe tenni a kaotikus állapotban lévő kézirathagyatékot, hihetetlen mennyiségű jegyzetanyagot állított és állíttatott össze, amelyek ma is használhatók, részben az MTAK. Kézirattárában, részben a Debreceni Irodalmi Múzeumban, s a fiatalkori Csokonai művek időrendjének feltárásában minden vitathatósága ellenére is fontos eredményeket ért el.

Juhász Géza mintegy másfél évtizedig dolgozott a Csokonai-filológiában, betegsége, majd 1968-ban bekövetkezett halála az eladdig teljesen ráépült kutatási szerkezet újraszervezését tette szükségessé. A munkálatok irányítását Julow Viktor vette át sorozatszerkesztőként, a kötetek gondozását pedig Szilágyi Ferenc mint sajtó alá rendező. A tanszék akadémiai kutatóhely lett, a Csokonai-kiadás bázisa. A munkát majdnem teljesen újra kellett kezdeni, mert időközben megváltozott a kritikai kiadások készítésének akadémiai szabályzata, amely immár az eredeti helyesírás követését írta elő. Szilágyi Ferenc hatalmas munkával elkészítette a kéziratkatalógust, amellyel megalapozta az egész kiadást, s 1975-ben megjelentette a *Költemények* I. kötetét, amely egyben a Csokonai-filológia kézikönyve. 1978-ban a *Színművek* két kötete látott napvilágot Pukánszkyné Kádár Jolán gondozásában.

Ezután hosszú szünet következett, amelynek során a kutatócsoport többször átszerveződött. 1982-ben elhunyt Julow Viktor, aki kedves költője hagyatékának gondozásában elévülhetetlen érdemeket szerzett. Az ő helyét a kutatóhely vezetésében Bitskey István, míg a sorozat szerkesztésében Szilágyi Ferenc és Szuromi Lajos vette át. A verseket továbbra is Szilágyi Ferenc rendezte sajtó alá, a prózai életmű kiadásába pedig új kutatók kapcsolódtak be. A *Levelezés* továbbra is Vargha Balázs feladata maradt, a *Szépprózai műveket* Debreczeni Attila, a *Tanulmányokat* Fekete Csaba kapta feladatul. Az 1980-as évek második felében

új lendületet kapott munkálatok eredményeképpen aztán ütemesen jelentek meg a kötetek: 1988-ban a *Költemények II.*, 1990-ben a *Szépprózai művek*, 1992-ben a *Költemények III.* és 1994-ben a *Költemények IV.* A sor azonban ismét megszakadt, az 1990-es évek végéig nem készült el újabb kötet. Elhunyt Vargha Balázs is, Fekete Csaba pedig más irányú elfoglaltságai miatt kivált a munkából.

A *Költemények* alsorozaton továbbra is Szilágyi Ferenc dolgozott, az utolsó, V. kötet végül 2002-ben jelent meg, a sorozat befejezése pedig a tanszéken hallgatókból és fiatal kutatókból kiépült textológiai kutatócsoportra maradt. A *Levelezés*-kötetet Debreczeni Attila vette át Vargha Balázstól, ez 1999-ben jelent meg, míg a *Tanulmányok*at végül négyen készítették el Borbély Szilárddal, Orosz Beátával és Szép Beátával. Ez utóbbi kötetből önállósodott a *Feljegyzések* anyaga, amellyel immár lezárul az így tizenegy kötetre növekedett sorozat. Mintegy félszázaddal a terv megfogamzása és jó negyedszázaddal az első kötet megjelenése után immár elkészült Csokonai életművének kritikai kiadása. Most, mikor az utolsó kötetet letesszük az asztalra, emlékezzünk meg azokról, akik sokat tettek ennek érdekében, de nem érhették meg ezt az örömteli pillanatot.

Debreczeni Attila

TARTALOM

FELJEGYZÉSEK

KÖNYVKIVONATOK

Kivonatok témákról

1. Kivonatok a Kanári- és más szigetekről (O. B.)	7	322
2. Kivonat az ázsiai poézisről (Sz. B.)	142	452
3. Kivonat az egészséges életmódról (O. B.)	170	479
4. Kivonat poétikai könyvekről (O. B.)	174	482

Kivonatok művekhez

5. Kivonatok *A' Tsókok*hoz (Sz. B.)	181	483
6. Kivonatok az *Anakreoni Dalok*hoz (O. B.)	194	495
7. Kivonatok az *Árpádiász*hoz (Sz. B.)	202	522
8. Kivonat a *Debretzen krónikájá*hoz (Sz. B.)	205	529
9. Kivonat a *Clió*hoz (O. B.)	212	532
10. Kivonat a Linné-fordításhoz (O. B.)	213	534

KÖNYVKIJEGYZÉSEK

Címjegyzékek

11. Matematikai, régiségtani könyvek címjegyzéke (Sz. B.)	218	539
12. Politikai, filozófiai könyvek címjegyzéke (Sz. B.)	219	540
13. Teológiai könyvek címjegyzéke (Sz. B.)	219	542
14. Dalok kezdősorai (Sz. B.)	221	544

Kijegyzések

15. Kijegyzések fordításokkal (Sz. B.)	222	545
16. Kijegyzés Ányos Páltól és Rousseau-tól (Sz. B.)	223	548
17. Kijegyzés Apuleius *Apológiá*jából (Sz. B.)	223	550
18. Kijegyzés Decsy Sámuel *Almanach*jából (Sz. B.)	224	551

19. Kijegyzés Girtannertől (Sz. B.) 224 552
20. Kijegyzés Knigge magyar fordításából (Sz. B.) 225 553

Idézetek

21. Blumauer-idézet (Sz. B.) 226 554
22. Enniusnak tulajdonított idézet (Sz. B.) 226 555
23. Guarini-idézetek (Sz. B.) 226 556
24. Lükophronidész-idézet (Sz. B.) 227 557
25. Ovidius-idézet (Sz. B.) 227 558
26. Propertius-idézet (Sz. B.) 227 559

KÖNYVBEJEGYZÉSEK

Bejegyzések és névjegyek

27. Bejegyzések és széljegyzetek Pope: *Essai sur l'homme* című művében (Sz. B.) 228 560
28. Névbejegyzés a *Gradus ad Parnassum*ban (Sz. B.) 231 562
29. Névbejegyzés Csokonai József kéziratos naplójában (Sz. B.) 231 563
30. Névbejegyzés Weszprémi István *Succinta Medicorum Hungariae et Transilvaniae* című műve I. és II. kötetében (Sz. B.) 231 564
31. Névbejegyzés Stephan Blancard *Lexicon Medicum* című könyvében (Sz. B.) 231 565
32. Névbejegyzés Owen *Epigrammái*ban (Sz. B.) 231 566
33. Névbejegyzés a pesti egyetemi könyvtár vendégkönyvében (Sz. B.) 232 567
34. Bejegyzések a sárospataki könyvtár kölcsönzési naplójában (Sz. B.) 232 568
35. Bejegyzések a *Bibliothecae Rhetorum* 3 kötetében (Sz. B.) 232 569
36. Bejegyzés az *Atlas Portatilis*ban (Sz. B.) 232 571
37. Bejegyzések Sulzer *Allgemeine Theorie der schönen Künste* című művében (Sz. B.) 233 572

Ajánlások

38. Ajánlás a *Diétai Magyar Múzsá*ban (Sz. B.) 234 574
39. Ajánlás *A' Szépség' ereje a' bajnoki Szívenn*-ben (Sz. B.) 234 575
40. Ajánlások *A' Tavasz*ban (Sz. B.) 234 576
41. Ajánlás a *Lillá*ban (Sz. B.) 235 577
42. Ajánlás a *Muzsikális Gyűjtemény*ben (Sz. B.) 235 578

ÖNÁLLÓ FELJEGYZÉSEK

Kiadástörténeti dokumentumok

43. Az *Elegyes Munkák* dokumentuma (D. A.) 236 579
44. A *Diétai Magyar Múzsa* dokumentumai (D. A.) 238 581
45. A gyűjteményes kiadás dokumentumai (D. A.) 239 583
46. *A' Tavasz* dokumentumai (D. A.) 245 593
47. A *Lilla* és a *Dorottya* dokumentumai (D. A.) 256 605
48. Márton József szótárának dokumentumai (D. A.) 258 608
49. A *Muzsikális Gyűjtemény* dokumentuma (D. A.) 262 613
50. Az *Ódák* dokumentuma (D. A.) 263 615

Poétikai jegyzetek

51. Költészeti kézikönyv tervezetei (B. Sz.) 264 617
52. Verstani feljegyzések (B. Sz.) 267 622
53. Műfajpoétikai feljegyzések (B. Sz.) 269 624

Személyes iratok

54. A poétai osztály tanterve (Sz. B.) 276 627
55. Nyugták (Sz. B.) 276 628
56. Jegyzetek az állati nemi ösztönről (Sz. B.) 277 629
57. Jegyzet a debreceni forrásról (Sz. B.) 278 631
58. A Darabos utcai ház újjáépítésének költségnaplója (Sz. B.) 279 632

LISTÁK

Névjegyzékek, könyvutalások

59. Jegyzék írókról (Sz. B.) 288 634
60. Tervezet levélíráshoz (Sz. B.) 289 638
61. Komáromi névjegyzék (Sz. B.) 289 640
62. Jegyzék mecénásokról (Sz. B.) 290 642
63. Utalás saját művekre (Sz. B.) 290 644
64. Utalás történeti munkákra (Sz. B.) 290 645
65. Utalás különféle tárgyú könyvekre (Sz. B.) 290 646
66. Utalás Seneca tragédiáira (Sz. B.) 291 647

Szójegyzékek

67. Gyümölcsök nevei (Sz. B.) 292 648
68. Latin növénynevek (Sz. B.) 296 649
69. Növény-, állat- és ásványtani jegyzék (Sz. B.) 296 649

17/35 MISKOLCI EGYETEM

70. Somogyi tájszójegyzék (Sz. B.) 297 650
71. Írószerek (Sz. B.) 298 650
72. Mesterségszavak (Sz. B.) 300 651
73. Magyarország vármegyéi (Sz. B.) 301 652
74. Vegyes szójegyzékek (Sz. B.) 302 653

JEGYZETEK

Rövidítésjegyzék (D. A.) 308
Bevezetés (D. A.) 314
A kötet anyagának körülhatárolása (és a kiadás indoklása) 314
Az anyag felosztása és a kötet szerkezete 316
A szövegközlésről 318
A jegyzetelés elvei 320
A kötet munkálatai és munkatársai 321
Jegyzetek a feljegyzésekhez 322

MAGYARÁZATOK ÉS MUTATÓK

A feljegyzésekben előforduló rövidítések (O. B.) 656
Szómagyarázatok (O. B.) 659
Névmutató (O. B.) 661
Regeszta (D. A.) 683
Kiegészítés a Regesztához (O. B.) 689

FÜGGELÉK

Pótlások a sorozathoz (D. A.) 696
Daphne. Egy Idillium a' Pópéi közűl 696
A' Szépség ereje a' bajnoki szívenn 710
A' N. Mélt. Gróf SZÉCSÉNYI FERENTZ
Ő Exc.ja Nemzeti Könyvtárjára, melly hozzám
KÚLTSÁR Úr által érkezett 710
A' szerelmesnek gyötrelmeiről 711
A kritikai kiadás szövegeiben említett művek mutatója (Sz. B.) 713
Zárszó a sorozathoz (D. A.) 845

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Mérey Zsoltné
Termékmenedzser: Hesz Margit
A számítógépes szerkesztés Debreczeni Attila munkája
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Nyomda Kft. végezte
Felelős vezető: Reisenleitner Lajos
Budapest, 2002
A borító- és kötésterv Somlai Vilma munkája
Kiadványszám: KMA2-047
Megjelent 53,25 (A/5) ív + 16 oldal melléklet terjedelemben

A sorozatban megjelent:

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

Tanulmányok

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta

BORBÉLY SZILÁRD
DEBRECZENI ATTILA
OROSZ BEÁTA

Az életműkiadás jelen kötete a költő irodalomkritikai írásait tartalmazza. A szövegek többnyire alkalmi jellegűek (kiadott, illetve kiadni tervezett kötetek elé írott előbeszédek, iskolai célra szánt jegyzet, a honfoglalási eposznak műfajtörténeti megalapozása stb.). Elméleti igényességük mindazonáltal így is kiemeli ezeket a kor átlagából: szétválaszthatatlanul összefonódik bennük az iskolás retorikai műveltség a legkorszerűbb esztétikai tájékozódással. A kritikai kiadás a mai tudásunk szerinti leghitelesebb szöveg megállapítása mellett részletesen feltárja a különböző forrásokat, és beilleszti a műveket nemcsak az életmű, hanem a kor irodalomkritikai gondolkodásának kontextusába is.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST
www.akkrt.hu
www.szakkonyv.hu

